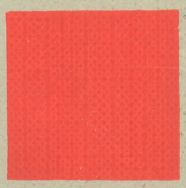
HISTORIJSKI ARHIV
U KARLOVCU

TREĆA GODINA NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA

na području

Karlovca Korduna
Like Pokuplja i
Žumberka

ZBORNIK 8

HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU"

ZBORNIK 8

HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU

ZBORNIK 8

Redakcija
NIKOLA BREZOVIC PREBEG, mr MILE DAKIČ, JURE IVEZIC,
đr PERICA KLEUT, MILKA KUFRIN, prof. TOMISLAV MAJETIC,
IGNJATIJE PERIC, prof. GOJKO VEZMAR, mr DURO ZATEZALO

Odgovorni urednik
mr ĐURO ZATEZALO

TISAK: GRAFIČKI ZAVOD HRVATSKE, ZAGREB

TREĆA GODINA NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA NA PODRUČJU

KARLOVCA • KORDUNA • LIKE
POKUPLJA I ŽUMBERKA

KARLOVAC 1977

ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ В КАРЛОВЦЕ
СБОРНИК VIII

THE HISTORICAL ARHIVES IN KARLOVAC
ANTHOLOGY VIII

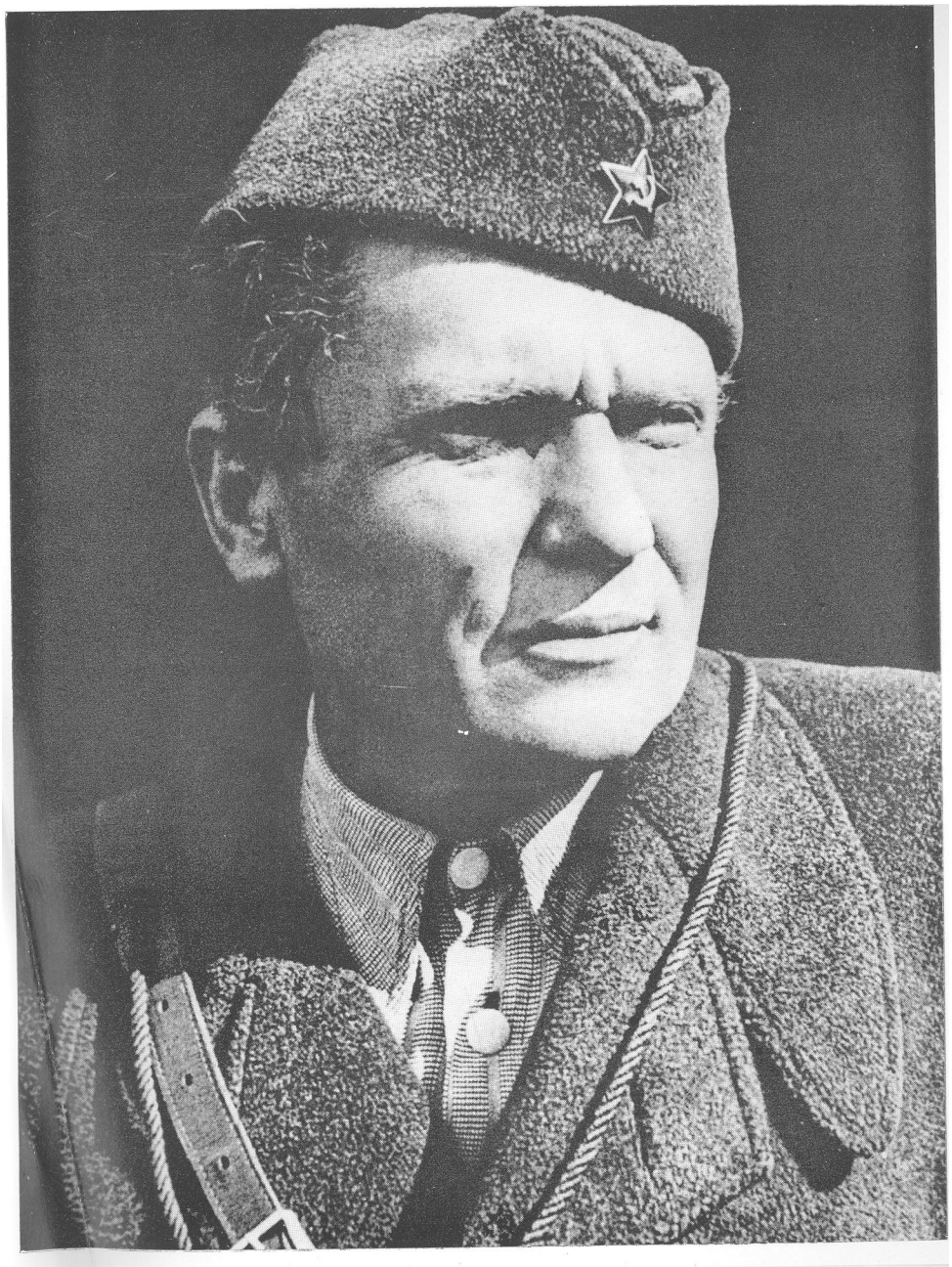
HISTORICHES ARCHIV KARLOVAC
DAS SAMMELBAND VIII

ТРЕТМН rofl НАРО^НО-ОСВОЕОflМТЕЈІВНОК ВОUНВІ НА ТЕРРМТОРММ КАРЈІОВІЈА, КОР^УНА, ЈІМКМ,
NOKYNJIH M ^KYMBEPKA

THE THIRD YEAR OF THE NATIONAL LIBERATION WAR ON THE TERRITORY OF KARLOVAC, KORDUN, LIKA, POKUPLJE AND ŽUMBERAK

DAS DRIETE BEFREIUNGSKREIGSJAHR AUF DEM GEBIETEN VON KARLOVAC, KORDUN, LIKA, POKUPLJE UND ŽUMBERAK

Knjigu posvećujemo
40-godišnjici rukovođenja
Josipa Broza Tita
Savezom komunista Jugoslavije,
40-,godišnjici osnivanja
Komunističke partije Hrvatske i
8s~godišnjici rođenja druga Tita

Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito

Napomena redakcije

Sprovodeći u život dogovor društveno-političkih zajednica, društveno-političkih i radnih organizacija s područja djelatnosti Historijskog arhiva Karlovac od 1973. godine Redakcija ovog Zbornika je pripremila 1515 stranica rukopisa o razvoju narodnooslobodilačkog rata u trećoj ratnoj godini kojeg posvećujemo Titovim jubilejima u 1977. godini i 40-godišnjici stvaranja Komunističke partije Hrvatske.

Zbornik 8 Historijskog arhiva Karlovac sadrži 36 radova i sjećanja iz treće godine NOR-a na području Karlovca, Korduna, Like, Pokuplja i Zumberka. Ovaj Zbornik sadržajno je nastavak Zbornika 6 — Druga godina NOR-a na području Karlovca, Korduna, Like, Pokuplja i Zumberka i obrađuje događaje s teritorija djelovanja Okružnog komiteta KPH za Karlovac, Okružnog komiteta KPH za Liku i Okružnog komiteta KPH za Pokuplje.

Vremenski Zbornik obuhvaća period od augusta 1943. do maja 1944. godine i u tom okviru kreću se sadržaji najvećeg broja radova i sjećanja, s tim što jedni obrađuju cijeli period, drugi samo dio ili pak jedan problem karakterističan za taj period. U osnovi svaki prilog čini tematsku cjelinu za pojedine krajeve navedenih područja. Izuzetno od ovoga nekoliko radova obrađuje i događaje iz vremena IV neprijateljske ofanzive.

Izbor i kompozicija priloga načelno su postavljeni tako da pokrivaju gotovo sve djelatnosti NOR-a u nastojanju da podjednako budu zastupljeni svi krajevi pomenutih područja. No to se nije moglo po-

stići u potpunosti jer se nisu mogli pronaći autori za pojedine oblasti prilozi pisani pretežno na osnovu sačuvane arhivske grade a manje na ka cjelokupnosti zbivanja u trećoj godini NOR-a u navedenim krajevima.

Za razliku od obrađenih radova u ranijim zbornicima, u ovom su prilozi pisani pretežno na osnovu sačuvane arhivske grade a manje na osnovu sjećanja. Upravo svi autori, osim trojice, inače historičara, aktivni su učesnici NOR-a i svaki je obrađivao onu problematiku i kraj gdje je pretežno radio u toku NOB-e. Pored toga svi oni su koristili uglavnom dokumentaciju, a lična sjećanja i konsultacije s drugim učesnicima su koristili samo u mjeri popune praznina i nužnih razjašnjavanja.

Više od polovine sadržaja ove knjige govori o političkim prilikama na navedenom području s težištem na djelatnost KPH, organa narodne vlasti i drugih organizacija NOP-a između Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOHA-a. Sadržaji detaljno govore o radu Partije na proširivanju i omasovljavanju narodnooslobodilačkog rata i produbljivanju partijskog uticaja gotovo u svaki kutak ove teritorije s ciljem što čvršćeg povezivanja i što uspješnijeg vođenja borbe.

U ovoj knjizi detaljno se govori o sistemu, organizaciji i radu organa narodne vlasti i ZAVNOH-a kao najvišem njenom organu u Hrvatskoj od njegovog osnivanja do kraja maja 1944.

Znatan dio sadržaja govori o vojnim i vojno-političkim pitanjima, o borbama 6, 8. i 35. divizije NOV Jugoslavije i njihovom vođenju sve krupnijih vojnih operacija na ovom i širem jugoslavenskom ratištu. Pored bitaka koje su vodile ove jedinice u trećoj godini NOR-a, u Zborniku je obrađeno formiranje i borbene akcije Karlovačkog partizanskog odreda na izuzetno specifičnom teritoriju djelovanja u ovoj godini narodnooslobodilačke borbe.

Opširnije nego u dosadašnjim zbornicima obrađen je rad organizacija i borba omladine u ovim krajevima. Detaljno je prikazan rad SKOJ-a i USAOH-a, posebno na području OK Karlovac, kako u stvaranju omladinskih organizacija tako i njena aktivnost u radnim jedinicama i masovnom učešću u jedinicama NOV i POJ.

Sadržaj knjige govori o snazi i svijesti naroda i njegovom masovnom učešću pod rukovodstvom Partije u narodnooslobodilačkoj borbi. On ujedno ukazuje na silovit pritisak okupatora i njegovih slugu upravo na ovu slobodnu teritoriju sa ciljem sprečavanja daljnjih uspjeha oružane revolucije. Njen sadržaj ukazuje na čvrstu povezanost fronta i pozadine na međusobnu pomoć kako unutar oslobođenog područja i naroda s neoslobođenog ili poluoslobođenog teritorija s onim u oslobođenim mjestima ili selima. U cjelini radovi i sjećanja reljefno govore o svakodnevnom daljnjem produbljivanju revolucije i uspjesima Partije i organa narodne vlasti da i pored svih nedaća i u ovoj, posebno teškoj trećoj ratnoj godini, organiziraju prehranu vojske i naroda, da razviju prosvjetno-kulturni rad, da osiguraju zdravstvenu zaštitu stanovništva i vojske i da razviju poljoprivrednu proizvodnju na oslobođenom području.

Svi prilozi u ovom Zborniku predstavljaju značajan doprinos kako za sagledavanje razvoja NOP-a na pomenutim područjima tako i u cjelokupnom istraživanju NOR-a Hrvatske, odnosno Jugoslavije.

Redakcija je neke radove zbog preopširnosti morala kratiti, a neke prispjele radove za ovu ediciju i izostaviti s namjerom da se objave u slijedećem Zborniku arhiva. Interveniralo se i tamo gdje je bilo ponavljanja kod samog autora ili u odnosu na druge priloge u knjizi, kao i tamo gdje su iznošene općenitije ocjene pojedinih zbivanja. Obzirom na karakter radova Redakcija nije mogla i pored provjeravanja istinitosti iznešenih činjenica svagdje intervenirati jer su neke od njih sačuvane jedino u ličnim sjećanjima učesnika, te su ostavljene onako kako su date od strane autora.

I pored toga Redakcija smatra da će sadržaj i ovog Zbornika znatno pomoći istraživačima u osvjetljavanju historije narodnooslobodilačkog rata upravo zato što su ih pisali učesnici događaja koristeći arhivsku građu i utkivajući u tekstove i svoja sjećanja i tako dali preciznija objašnjenja za određena zbivanja i događaje.

Redakcija i ovom prilikom moli učesnike narodnooslobodilačkog rata da svojim novim prilozima u slijedećoj ediciji Arhiva dopune eventualne praznine u radovima koji se objavljuju u ovom Zborniku.

Zahvaljujemo se društveno-političkim zajednicama, radnim i društveno-političkim organizacijama, Samoupravnim interesnim zajednicama iz oblasti kulture Karlovca, Duge Rese, Ozlja, Vojnića, Vrginmosta, Slunja, Ogulina, Vrbovskog, Gospića, Otočca, Titove Korenice, Donjeg Lapca, Gračaca, Jastrebarskog, Velike Gorice i Samobora koji su svojim prilozima i pretplatom na knjigu omogućili izlaženje ovog Zbornika.

Isto tako zahvaljujemo Savjetu za njegovanje i razvijanje tradicija NOR-a SUBNOR-a Hrvatske i Samoupravnoj interesnoj zajednici iz oblasti kulture SRH koji su dodijelili dio sredstava za štampanje Zbornika.

Posebno se zahvaljujemo autorima radova i sjećanja koji su savjesno i uz velike napore ispunili svoja obećanja. Zahvaljujemo se članovima Savjeta i radnicima Historijskog arhiva u Karlovcu na učešću u pripremi rukopisa za štampu i *svima onima koje nismo imenovali, a koji su nam na bilo koji način pomogli da se knjiga pojavi povodom Titovih jubileja 1977. godine i 40-godišnijce osnivanja Komunističke partije Hrvatske.*

Jakov Blazević

Političke prilike, razvoj NOB-e i izgradnja nove narodne vlasti i države u razdoblju Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a i Drugog zasjedanja AVNOJ-a

Političkom scenom između II i III zasjedanja ZAVNOH-a (12—15/X 43. i 8. i 9/V 44) svakako dominira II zasjedanje AVNOJ-a (29—XI 43), na kom je drug Tito definirao kvalitete i dosegnuti stepen oslobodilačkog rata odnosno revolucije, što je našlo pregnatnog izraza u deklaraciji i odlukama tog zasjedanja. Tada, govoreći o četiri etape NOB-a Tito konstatira, da je u oslobodilačkom ratu, na ruševinama stare države i vlasti izrasla i organizirala se nova i prava narodna vlast, da se AVNOJ pretvorio iz općepartijskog tijela u najviše zakonodavno tijelo s Nacionalnim komitetom kao privremenom narodnom vladom i da su partizanski odredi prerasli u regularne vojne jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Velika oslobođena teritorija na svim prostorima Jugoslavije, na kojoj su djelovali kao nova i prava narodna vlast NOO-i ne samo na oslobođenoj teritoriji, sa svim naprijed navedenim činjenicama zaokružuju i konstituiraju novi državno-pravni, fenomen — Federativnu Republiku Jugoslavije. Dakle, ona je osvojila i ostvarila sve supstrate države, ona je svojom snagom i kvalificirano državno-pravnim odlukama svrgla izbjegličku izdajničku »Londonsku« vladu, nju, njenu »državu« — monarhiju i kralja.

Ta se »vlada« i država diskvalificirala vodeći bratoubilački rat na strani okupatora, kojem služi i ministar te »vlade« Draža Mihajlović i, bez obzira gdje se ta »vlada« nalazi, ona je u ratu, kako vojnički tako i politički, sa novom Jugoslavijom, sa njihovim narodima.

U biti se ne može pogriješiti u konstataciji da su sa Pavelićem dijelili front i bili *sastavni dio* i akteri te krvave, izdajničke rabote, toga koncerna, da je to bila zavjera u službi okupatora u kojoj su prolili more krvi našeg naroda upravo nastojeći da oslobodilačkom revolucionarnom otporu i tu nametnu građanski rat i kontrarevoluciju.

Drama naše revolucije, koja si teško krči put pred svjetskom javnošću vulkanski je izražena ovim Titovim riječima: » ... možda nikada ni jedan mali narod nije tako skupo došao do toga da *uvjeri svjetsku javnost,* da je krv koja je prolivena u Jugoslaviji, *njegova krv ...«*

Istom snagom i deklaracija II zasjedanja AVNOJ-a šiba i razobličuje sve neprijatelje oslobodilačkog rata i revolucije, otvorena više ili manje

prikrivena, dok za izbjegličku »vladu« konstatira da je » ... to vlada **otvox**'enog bratoubilačkog rata i šovinističkog terora, vlada službe fašistički)[n] okupatorima, vlada izrazito antidemokratska, koja *svjesno* radi na rjizbijanju i cijepanju Jugoslavije ...«

gvako se pomaganje i priznavanje takve vlade osuđuje, pozivaju se save^nici u antinaci-fašističkoj koaliciji da priznaju, da bi se u toku NOB~[e] stvorio *potpuno* nov odnos političkih snaga, da se to treba priznati [u] novoj *državi* i njenoj *upravi.*

Zato se i pozdravljaju odluke tadašnje Moskovske konferencije saveznica, koji svima narodima priznavaju pravo da sami po slobodnoj volji izraze i riješe svoje *unutrašnje državno uređenje,* a tako se isto **p**ozcjj-avlja uspostavljanje direktnih veza nekih komandi (Srednji istok) savezničkih oružanih snaga sa Vrhovnim štabom NOV i POJ.

Svakako da ova scena nije potpuna. Stanje na frontovima se okretalo na završnicu surovog poraza fašističkih horda. Naša vojska na svom frontu, kao sastavni dio svjetskog fronta, tukla je neprijatelja i kao samostalna snaga te vojne koalicije dala svoj puni doprinos. Sve su to činjenice i u opisanoj konstalaciji su se saveznici, *usprkos svemu,* sve više okretali toj novoj stvarnosti, sve je više priznavali u njenim konsekvencama, tj. da je nova Jugoslavija već nastala i da se *stara* u svojim reliktima pretvara u utvaru, fikciju, s kojom su neki još i tada uvelike manipulirali.

II zasjedanje AVNOJ-a, taj trijumf oslobodilačkog rata i revolucije, trijumf je svih naroda i narodnosti Jugosl. njihovog bratstva i jedinstva u zajedničkoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja, a za nove nacionalne društveno-politjčke odnose jzražene u sistemu vladavine.

Snaga AVNOJ-evih odluka, argumentacija, apela svijetu je u činjenici, da su svi naši krajevi već tada u ratu i izgradnji *osnova novog sistema,* da ne kažem samo vlasti, učinili sve ono .to je AVNOJ izrazio. To je ono, što su ti narodi i narodnosti stvorili, željeli i sanjali. To su svi oni stvarali pod rukovodstvom Tita i Komunističke partije, koja je, kako tada Tito kaže: » ... sve svoje iskustvo i organizatorske sposobnosti, sve svoje oprobane borce stavila u službu svog porobljenog naroda... visoko digla zastavu oslobodilačke borbe... nije klonula duhom ... koja je zajedno sa svojim narodom istrajala...«

Naš front u Hrvatskoj je tada bio pobjedonosni uspon svih snaga organizirane borbe i revolucije.

Bujna aktivnost organizacija integrirala se je sve više i uspješnije u svim oblastima života i potreba borbe, revolucije — revolucije koja je dobivala sve oštrije bridove zgrade novog državnog, političkog i socijalnog poretka.

II zasjedanje ZAVNOH-a, malo vremena prije II zasjedanja AVNOJ-a, vrvi, bruji i ključa snagon\ i brojem delegata, koji se iz svih krajeva naše zemlje natječu da iznesu i pokažu, što su stvorili i kako su se organizirali na svim frontovima naše zemlje, kako novu vlast, državu, kako se razgara snaga bratstva i jedinstva Hrvata i Srba tako i svih narodnosti Hrvatske. Oduševljenje izaziva impozantna snaga naše revolucionarne vojske, njena organiziranost i udarna snaga, koja na svim sektorima Hr-

vatske tuče i odnosi pobjede nad neprijateljem. To je velika regularna vojska revolucije, koja se integrira u akcije rata i van granica Hrvatske^ koja se kreće na strateškim i političkim zamislima njenog vrhovnog komandanta druga Tita.

Brojni delegati su iznijeli političke prilike u cjelini Hrvatske ili u pojedinim njenim krajevima.

Svi konstatuju da politička i vojna bitka kulminira, da je ona u svojoj pobjedonosnoj završnici, da je političko jedinstvo naroda, njegovih raznih dijelova doseglo takve razmjere, koji sadržajno ispunjavaju okvire političkog revolucionarnog programa narodnooslobodilačke fronte i programa Komunističke partije. Otkrivaju sve otvoreniju ulogu i mjesto *zaštitnice* politički i vojno teško poraženog neprijatelja, ali sa kojim nas čekaju još teške bitke.

O toj zaštitnici o gospodskoj kliki u Hrvatskoj seljačkoj stranci se kaže da ta klika od početka sabotira narodnooslobodilačku borbu i da *danas* ona ne može govoriti *ni* u ime Hrvatske seljačke stranke a još manje u ime hrvatskog naroda.

Naime, *danas* u ime Hrvatske seljačke stranke jedino govori njen Izvršni odbor u borbi stvoren, a u ime hrvatskog naroda ZAVNOH.

Govori se tu o jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi istovjetnim riječima i političkim definicijama njene rabote kao i na II zasjedanju AVNOJ-a, tako isto o kralju, monarhiji itd. sa zahtjevom da se naši saveznici još više i konačno okrenu nama i otarase svega onoga što je nekad predstavljalo Jugoslaviju i što se izgubilo u labirintu izdaje, provokacija građanskog rata i kontrarevolucije, što je faktički prešlo u tabornacjfašjzma.

Ne može se pri ovome mimoići govor na tom II zasjedanju ZAVNOH-a, govor predsjednika Nazora, koji o izdaji i raboti izdajničke — izbjegličke jugoslavenske vlade, govori svojim slikovitim jezikom, jezikom simbola, koji je rječito i emotivno razgolićuju. Kaže on, otvarajući zasjedanje: » ... ona (ta vlada) prije na obali maglovite Temze, a sada na obali muljevite rijeke Nila zavarava strani svijet, kiteći se tuđim perjem ...«.

Eto, tako govore naši ljudi u Hrvatskoj, a tako, ako čitate tadašnje materijale, govori čitava naša Jugoslavija, svi njeni narodi i narodnosti. Isto osjećaju jer imaju isto iskustvo već dvije i pol godine borbe i revolucije iza sebe, ista ostvarenja i svijest, da je to osnovni uslov pobjede.

Kada sam govorio o akciji zaštitnice odstupajućeg neprijatelja kompletirao bih to riječima monsignora Ritiga koji evocira velike hrvatske rodoljube — svećenika kao popa Mesića, Jurja Križanića, Ibrišimovića, Štosa, biskupa Štrosmajera itd. i pri tom kaže: » ... na žalost, u posljednje vrijeme mnogi su naročito mlađi svećenici (misli mlađi u odnosu na ove gore spomenute) zaboravili na ovu svoju narodnu i kršćansku dužnost. Ovo što su mlađi svećenici sada učinili jest izdaja narodnih ideala.

To je peta kolona, koja je izdala osjećaje svoga naroda...«

Možemo reći da je rezolucija Prvog zasjedanja ZAVNOH-a poznata kao Plitvička rezolucija »magna Charta« našeg oslobodilačkog rata i revolucije. Ona je u sebi sažela sve stečeno u te dvije godine borbe i još

dalje proširila horizonte i bojno polje, ne samo na vojnom nego još više na polju izgradnje zemlje, nove vlasti, njene države kao i upornog i rječitog dozivanja naših saveznika, da priznaju i računaju u odnosima s nama na sve ono što je novo stvoreno u državno-pravnim međunarodnim odnosima, tada odnosima vojne i državne naravi.

Karakter oslobodilačkog rata i revolucije, karakter programa Komunističke partije, koja je u boju okupila ogroman, najveći dio svoga naroda, postigavši jedinstvo kakvog nikada u historiji nije bilo, taj karakter duboko zarezuje u našu historiju, historiju komadanja i prodaje naše zemlje tuđinu. I, evo, sada Plitvička rezolucija na dohvat ruke čvrsto zahtijeva i zapisuje u svoje osnovne zadatke: » ... borba za povratak svih od tuđina otetih hrvatskih pokrajina i njihovo priključenje matici zemlji, i to: Istre, Zadra, Rijeke, svih jadranskih otoka, anektiranog dijela Dalmacije, Hrvatskog primorja, Gorskog kotara, te Međimurja...«
Dok se u toj rezoluciji, svojstveno tadašnjem vremenu, malo patetično piše o ZAVNOH-u kao o najvišem političkom tijelu narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj, a tako isto i u rezoluciji Drugog zasjedanja ZAVNOH-a — u formi apela se kaže, da hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj imaju pravo da uređuju svoju državnu zajednicu sami upravljajući svojom sudbinom, dotle se ZAVNOH na svom Trećem zasjedanju svojom odlukom pretvara i proglašava za vrhovno zakonodavno i izvršno narodno predstavničko tijelo i najviši organ državne vlasti demokratske Hrvatske... za predstavnika suvereniteta naroda i države Hrvatske kao samoupravne federalne jedjnjce demokratske federativne Jugoslavije.

To nije nikakav skok ili gradacija u pukom nekom tekstu političkih romantika, već zreli rezultati i gorda istina Titovih konstatacija na II zasjedanju AVNOJ-a, da se je u toku NOB stvorio potpuno nov odnos političkih snaga — jasno sa svim konsekvencama.

Panorama događaja oslobodilačkog rata u revoluciji u kratkom vremenskom razdoblju od II do III zasjedanja ZAVNOH-a bogato se i slikovito proširuje. Na njoj se razbijaju nekad silne vojske nacifašističke koalicije. Horde ratnih zločinaca povlače se u svoje brloge, propadaju i razbijaju se. Sudi im se kao najmonstruoznijim neljudima koje je zapamtio svijet od svog postanka.

U našoj zemlji ništa se ti zločinci i njihove domaće sluge. Vlast im se ruši i na ogromnoj oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji izrasta veličanstvena zgrada nove vlasti narodnooslobodilačkih odbora, koji integrirani od osnova — seoskog narodnooslobodilačkog odbora pa do ZAVNOH-a vrše u svojoj državi najdemokratskiju vlast, koja je ikad postojala u našoj historiji.

Komunikacije te vlasti su tada bile i brze i elastične. Krupne akcije od žetve do sjetve, zdravstva, školstva, prehrane, građevinarstva, sudstva, kulture, uprave, pošta, maraka, obveznica narodnog zajma i svega što je organiziranom narodu u to vrijeme bilo potrebno, razvijale su se ogromnom snagom svijesti, volje i organiziranosti.

Izvršni odbor ZAVNOH-a, vlada njegova, svojom organizacijom odjela i drugih forma brzo je i efikasno provodio sve svoje zadatke, proširivao i učvršćivao organe te nove, revolucionarne vlasti za moment brzog os-

lobođenja i pobjede za koji se je trebalo dobro pripraviti. Izvještaji, diskusije, prijedlozi i odluke II i III zasjedanja ZAVNOH-a slika su jednog bogatog filma, koji se žestoko okreće u akciji, koju je teško pratiti i kad mirno listaš debele knjige dokumenata, koji govore o tom vremenu.

Ako bi sumirali i tražili bitno u razdoblju trajanja i rada ZAVNOH-a — drugog i trećeg zasjedanja — možemo reći, da je to bilo razdoblje organizacije nove, revolucionarne narodne vlasti, osnova i klica socijalističkog društvenog poretka, organizacije države na kojoj je izrastala, iz zajedničke borbe i ostvarenja bratskih naroda i narodnosti Jugoslavije, jedinstvena demokratska federativna Jugoslavija.

Osnovica te vlasti širila se, zahvatala i penetrirala se u sve krajeve i pore života, rada i borbe naših ljudi. Ta je vlast imala ogroman autoritet, u njenom organizmu ispreplitale se sve forme tadanje revolucionarne aktivnosti koju su prakticirale velike mase našeg naroda.

U tom vremenskom periodu razrasle su se masovne društveno-političke snage naroda i organizacije Komunističke partije, SKOJ-a, AFŽ, omladinskih organizacija, pionira itd. Na plodnom tlu oslobodilačkog rata revolucija je puštala svoje korijenje duboko u biće naroda, izvlačila ga na svjetlo danâ tadašnjih svjetskih zbivanja.

Politička svijest, znanje i zrelost naroda je izrasla na razinu uvjerenja, odlučnosti i borbenosti za bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije, a u Hrvatskoj bratstva i jedinstva Hrvata i Srba, kao i njihovih narodnosti.

To bratstvo Srba i Hrvata razriješilo je sindrom nacionalnog pitanja Hrvata i još više razriješilo je pitanje i udarilo temelje državnog uređenja nove Jugoslavije kao i socijalističkog društveno-političkog sistema.

Sva zasjedanja ZAVNOH-a odvijaju se na glavnoj koordinati borbe, a to je bratstvo i jedinstvo Hrvata i Srba.

Drug Kardelj, govoreći na Prvoj sjednici ZAVNOH-a, konstatira da je ZAVNOH mobilizirao snage hrvatskog i srpskog naroda do te mjere, da je to jedinstvo garancija potpune pobjede našeg naroda i da je to jedinstvo garancija nacionalnog oslobođenja, nove vlasti i ljepše budućnosti.

Na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a te misli i konstatacije razvijaju dr Ribar i Vlada Zečević, a na svoj način govoreći o tom dr Ritig kaže ... : »Vi ste drugovi uskrsnuli i uspostavili bratstvo i slogu između srpskog i hrvatskog naroda ...«, dok dr Ante Mandić pozdravlja oslobođenje i priključenje Istre matici zemlji baš snagom bratske, zajedničke borbe Srba i Hrvata kao i svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Rezolucija II zasjedanja ZAVNOH-a kao i Odluka III zasjedanja utvrđuju da hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj uređuje svoju državnu zajednicu, što je već pobjedonosna završnica velike borbe u kojoj je ta ideja zajedništva trijumfirala.

Ostvarenje te ideje je otvorilo vrata novog socijalističkog poretka, odnosno pokazalo, da se samo u socijalizmu mogu razriješiti socijalna i nacionalna pitanja kao jedinstven zadatak novog društva.

Bez pretenzija na potpunost smatram da su naprijed navedena zbivanja karakterizirala prilike i razvoj političke borbe kod nas između II i III zasjedanja ZAVNOH-a.

Savo Zlatić Mićo

Okrug Karlovac od II do III okružne partijske konferencije

Druga konferencija KPH za okrug Karlovac održana je 12, 13. i 14. marta 1942. u Velikoj Kladuši, a III u Vojniću od 20. do 23. 11. 1943. godine. U tom razdoblju vojno-politička situacija u svijetu bitno se izmijenila u korist antifašističke koalicije. Nakon novog njemačkog prodora u drugoj polovini 1942. do Staljingrada i sjevernog Kavkaza Crvena armija u zimskim operacijama 1942/43. preuzima strategijsku inicijativu u svoje ruke i pobjedama kod Staljingrada, Lenjingrada i u ljetu 1943. kod Kurska počinje nezaustavljivo gonjenje Nijemaca iz Sovjetskog Saveza. Značajnim vojnim pobjedama saveznika u sjevernoj Africi, Siciliji i Italiji dolazi do bezuvjetne kapitulacije Italije 8. 9. 1943. godine.

Izvanredni vojnički uspjesi partizanskih jedinica 1942. i 1943. godine i prostran slobodni teritorij bili su osnova za održanje II zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu 29. 11. 1943. godine na kojem je i formalno-pravno osnovana nova Jugoslavija.

U kompletno sačuvanim dokumentima s III okružne konfrencije KPH za okrug Karlovac dat je pregled rada, uspjeha i nedostataka narodnooslobodilačkog pokreta tog područja za vrijeme od godinu i po, i utvrđeni su zadaci za daljnji period. U ovom prikazu želio bih opisati kako se odvijala narodnooslobodilačka borba na području koje je svega četrdesetak kilometara zračne linije udaljeno od Zagreba i glavne saobraćajne linije koja je vezivala Njemačku i Italiju s Balkanom i južnim krilom istočne fronte, te kroz koje prolazi značajna saobraćajnica za Rijeku, odnosno sjeverni Jadran.

Područje okruga Karlovac i vojno-strateški i politički bilo je za obje strane od velikog značenja, a ratna zbivanja bila su sastavni dio borbe hrvatskog i srpskog naroda u Hrvatskoj protiv njemačkih i talijanskih okupatora, njihovih ustaških i četničkih pomagača i mali segment općeg antifašističkog rata koji su vodili narodi Jugoslavije. Ratni događaji tog područja bili su dio osnovne vojno-političke koncepcije oslobodilačkog rata koju je postavila Komunistička partija Jugoslavije i koja se suprostavljala strateškoj koncepciji okupatora.

Sprovođenje koncepcije narodnooslobodilačke borbe u okrugu Karlovac imalo je svoje specifičnosti. Može se spomenuti da je konkretizacija

općih smjernica NOP-a već 1941. i početkom 1942. godine dala na tom području značajne rezultate koji su pozitivno ocijenjeni na II partijskoj konferenciji u Velikoj Kladuši. U tom periodu narodnooslobodilačka borba tekla je u brzoj uzlaznoj liniji počevši od prvih sabotaža u Karlovcu i masovnog ustanka naroda Korduna krajem jula i početkom augusta 1941. godine do izvanredno brzog omasovljenja partizanskih jedinica i oslobođenja najvećeg dijela Korduna te perifernih dijelova Cazinske krajine uoči Kladuške konferencije.

U zadacima koji su postavljeni u Rezoluciji II konferencije KPH za okrug Karlovac na prvom mjestu se nalazi i ovaj:

»1. Pojačati budnost prema svim nastojanjima fašističkih okupatora, ustaša, četnika i njihovih pomagača da skrše narodnooslobodilački pokret kome na čelu stoji KP. Poraditi na tome da se u borbu mobilizira čitav naš narod, svi rodoljubi i hrvatski i srpski, a u prvom redu proletarijat iz industrijskih centara Karlovca i Duge Rese, da se iskuje borbeno jedinstvo: Hrvata, Srba i Muslimana. Razbiti iluzije o definitivnom oslobođenju očišćenog teritorija i ubjediti narod i partizane da je pojačanje ofenzivne djelatnosti najbolja obrana oslobođenog kraja. Uz to uporno raditi na tome da se čitav narod našeg okruga digne na oružani ustanak i da uza sve teškoće i ne žaleći žrtava nemilosrdnom borbom protiv okupatora i njihovih slugu ispuni svoju dužnost prema svome narodu u borbi za slobodu.« (Dokumenti Druge konferencije KPH za okrug Karlovac 1942, Zbornik 4 Historijskog arhiva Karlovac, str. 199).

Već nekoliko dana poslije Kladuške konferencije počinju dvije velike neprijateljske ofenzive na oslobođeni teritorij koje završavaju neuspjehom. Nakon propale martovske ofenzive, u novoj velikoj ofenzivi početkom maja 1942. godine na Petrovu goru, pretrpjele su ustaške jedinice, koje su sedam dana stezale obruč oko partizanskih jedinica, težak poraz. Partizani u drugoj polovici 1942. godine oslobađaju skoro čitav Kordun i formiraju najprije brigade a zatim 8. diviziju. U bihaćkoj operaciji u novembru 1942. godine učestvuje i 4. kordunaška brigada. Bila je to završna faza velike operativne zamisli Vrhovnog štaba na osnovi koje su partizanske jedinice od tromeđe Bosne, Hercegovine i Crne Gore u silovitom nastupanju očistile zapadnu Bosnu, oslobodivši Konjic, Vakuf, Prozor, Duvno, Livno i Bihać. Značajan slobodni teritorij izvojevan je i u Zumberku. Krajem 1942. godine slobodni teritorij prostirao se od Zumberka i prilaza Zagrebu preko dijela karlovačkog kotara, Korduna, Like, Banije, Bosanske krajine i zapadne Bosne sve do rijeke Bosne i Neretve.

Okupator to nije mogao mirno gledati tim više što se bojao i mogućnosti iskrcavanja saveznika na Balkan. Nijemci su 1941. i 1942. godine htjeli talijanskim fašistima i ustašama prepustiti zadatak stabiliziranja okupiranih područja Hrvatske te, Bosne i Hercegovine. U tome nisu uspjeli pa su morali i na tom području angažirati svoje snage. U januaru 1943. godine otpočinju Nijemci i Talijani s domaćim izdajicama veliku IV ofenzivu na partizanski slobodni teritorij, usmjeravajući svoj glavni napad na linije Karlovac—Bihać, gdje je operirala elitna njemačka SS divizija »Princ Eugen«. Bilo je to veliko iskušenje u prvom redu za Kordun.

U političkom referatu na III okružnoj konferenciji okruga Karlovac kazano je o toj ofenzivi i ovo:

»U januaru o.g. fašistički okupator poduzeo je s ustašama i četnicima veliku ofenzivu na cjelokupni naš oslobođeni teritorij. Cilj im je bio uništiti našu narodnooslobodilačku vojsku. Kordun je bio prvi na udaru. Naš OK i naše partijske organizacije dale su narodu direktivu da propušta neprijatelja i da mu se baca za leđa. Jedan dio partijskog članstva povučen je u vojsku, a jedan je dio ostao s narodom. Zahvaljujući pravilnim uputama naše Partije hiljadama ljudi ušteđen je put u Bosnu, a stotinama je na taj način spašen život. Ta ofenziva zadala je težak udarac i narodu i cijeloj našoj partijskoj organizaciji. Izgubili smo desetke drugova, partijske organizacije su se smanjile, NOO-j, odbori AFŽ-a i USAOH-a na. mnogo mjesta su se raspali.«

Kako je ta ofenziva doživljena u hrvatskim krajevima okruga Karlovac, opisano je u citiranom referatu ovako:

»U toku velike zimske ofenzive okupator i ustaška propaganda razvili su veliku aktivnost u hrvatskim krajevima našeg Okruga — partizani će biti uništeni... Kroz hrvatske krajeve prolazile su hiljade i hiljade Nijemaca naoružanih topovima, tenkovima, akcijama itd. U hrvatskim krajevima došlo je do kolebanja i mnogi su se povukli. Ali samo za kratko vrijeme. Već nakon par dana pojavili su se prvi partizani, izvršena je prva akcija.

Velika neprijateljska ofenziva je propala. To je imalo snažan odjek i u hrvatskim krajevima našeg okruga, naročito onima kroz koje su prošle njemačke čete. Simpatije za narodnooslobodilački pokret postale su veće. Mi smo ubrzo oslobodili veliki dio kotara Karlovac...«

Njemačko-talijanska zimska ofenziva, bez obzira na njen vojnički neuspjeh, ostavila je teške posljedice na oslobođenom dijelu Korduna u kojem je srpsko stanovništvo u toku čitavog rata bilo glavni oslonac narodnooslobodilačke borbe u okrugu Karlovac. To; je stanovništvo podnijelo izvanredno velike žrtve. Značajne reperkusije, kao što je spomenuto, imala je i u hrvatskim dijelovima okruga.

Odmah nakon IV ofenzive vrlo su brzo oslobođeni značajni dijelovi Korduna i kotara Karlovac. Oslobađanje je bilo rezultat neprekidnih borbi 8. kordunaške divizije. Partizanski pokret širio se masovnije i u hrvatskim krajevima karlovačkog okruga. Tom pitanju posvećivana je posebna pažnja. Okružni komitet u svom izvještaju CK od 23. maja 1942. godine piše:

»Situacija u kojoj se danas nalazimo sastoji se po našem mišljenju u slijedećem: Kordun je postao jedno vrlo važno žarište NOB, sa koga se ta borba prenosi ne samo prema i iza Karlovca, nego se rasprostire i u hrvatske krajeve prema Zagrebu., Upornost s kojom neprijatelj napada partizane u tom kraju treba u prvom redu time objasniti. Gledano s tog stanovišta mi možemo očekivati uza svu očevidnu slabost neprijatelja, nove pokušaje likvidiranja partizanskog pokreta na Kordunu. Izlaz iz te situacije sastoji se po našem mišljenju u prvom redu u tome, da se što brže i što snažnije pokrene hrvatski narod našeg okruga u borbu i da se prenese partizanska borba i na hrvatske krajeve. OK i naše par-

tijske organizacije oštro su se orijentirale na taj put.«

Obilje sačuvanih dokumenata reljefno nam prikazuju kako se ostvarivao taj osnovni političko-strateški plan, narodnooslobodilačkog pokreta u okrugu. Npr. u već citiranom izvještaju OK upućenom 23. V 1942. godine CK KPH kaže se:

»U aprilu 1942. godine OK je postavio plan obuhvaćanja i hrvatskih krajeva u NOP, i prenos partizanskog rata u hrvatske krajeve našeg okruga i dalje na Žumberak. Prva partizanska desetina prešla je već u aprilu Kupu, a jedna je upućena u pravcu Bosiljeva i Ribnika. Za njima su slijedile, druge. Naše partijske organizacije u tim krajevima ojačale su se. Ubrzo su stvoreni uslovi da se na taj teren prebace veće snage. Od naših jedinica) na Kordunu i od naših prvih desetina koje su se u hrvatskim krajevima razvile u čete, na inicijativu naše partijske organizacije stvoren je u julu Zumberačko-**Po**kypski Odred koji se prebacio na Žumberak i tamo stvorio jedno novo žarište"NOP. Kasnije je na taj teren, na inicijativu partijske organizacije za izvjesno vrijeme prebačena IV brigada, koja je u mjesec dana prošla svoj poznati put preko Kupe, Pisarovine, Zumberka, Slovenije na Bosiljevo i preko Mrežnice opet na Kordun.«

Na partijskom savjetovanju u julu 1942. godine data je, među ostalim, i ova direktiva za rad u hrvatskim krajevima:

»Raspoloženje i borbenost naših masa u hrvatskim krajevima već je tolika da se pred nas postavlja pitanje organiziranja ustanka i u hrvatskim krajevima našeg Okruga. Mi moramo da što prije priđemo oslobođenju i hrvatskih krajeva od okupatorskog i ustaškog jarma i stvaranju slobodnog teritorija u čisto hrv. krajevima.«

Na istom savjetovanju postavljen je i zadatak da težište vojnih operacija prebacimo daleko u hrvatske i neoslobođene krajeve našeg okruga.

Ovako postavljeni strateški plan počeo je davati vidne rezultate već za nekoliko mjeseci.

Kretanje partizanskih jedinica u hrvatskim krajevima imala su pored vojničkih i vrlo značajne političke zadatke. Partizani tih jedinica bili su tada glavni nosioci političkog rada u Pokuplju i Žumberku.

Prva partizanska desetina prebacila se pre!io~Kupe li noći od 15/16. aprila (rukovodilac Tešo Bulat) i ubrzo je stigla na Žumberak te uspostavila vezu sa Štabom II operativne zone u Zagrebu. U maju se spojila s vodom kojeg je uputio na taj teren Marko Belinić, politički komesar II operativne zone. Vod su sačinjavali preostali borci Prve zagorske čete. Osnovan je zajednički vod od 30 boraca koji je već juna 1942. godine imao 90 naoružanih partizana.

Druga desetina dobrovoljaca iz I kordunaškog partizanskog odreda (rukovodilac Grga Milašinčjć) krenula je iz Vojnića 16. IV 1942. godine i pored Duge Rese prebacila se na; područje kotara Karlovac, gdje je neko vrijeme operirala oko Netretića, a zatim polovicom juna stigla na Žumberak^

svih tih snaga formirana je još u junu 1942. godine Prva žumberačka_pailizan§ka četa od tri voda (komandir Tešo Bulat, politkomesar Ivan Sokolčić, pomoćnik komesara Milka Kufrin, operativni oficir Jurica

Draučnik, zamjenik komandira Pavle Vidaković). Već krajem juna Četa ima 150 boraca i vrši mnoge vrlo uspjele akcije.

Za upade preko Kupe određen je i IV bataljon I kordunaškog partizanskog odreda (KPO). Vod 1. čete tog bataljona stalno je u Pokuplju i već početkom juna formira se poznata četa »Kljuka« (naziv po istoimenoj šumi) od 60 boraca (komandir Simo Vučinić, komesar Milan Radović Čokara). Četa je bila izvanredno pokretljiva, izvršila je bezbroj akcija i već je krajem juna imala 110 boraca. Potkraj maja odlučeno je da Štab Grupe kordunaških partizanskih odreda formira bataljon koji će prijeći Kupu zajedno s članovima Štaba za osnivanje Pokupsko-žumberačkog odreda (komandant Slavko Klobučar Čort, komesar Boris Balaš). U noći od 17/18. jula bataljon od 120 boraca prelazi u Pokuplje pa zatim u .Zumberak. U prvoj borbi pada komandant Čort. Krajem jula Odred ima 450 boraca, a u njegovom sastavu nalazi se i bataljon »Josip Kraš« s tri čete. i .

Vrlo je velik odjek imalo razoružanje neprijateljske posade u Pisarovini 8/9. VIII, koje su izvršili 4. bataljon I KPO i četa »Kljuka« pod komandom Nikole Vidovića.

Kolika je bila panika u ustaškim redovima zbog akcija, pripucavanja ili čak približavanja naših jedinica u Pokupij e j Zumberku, neka ilustriraju samo neki izvodi iz službenih domobranskih i ustaških dokumenata samo za vrijeme od 2 tjedna u augustu 1942. godine.

Oružničko krilo iz Karlovca javlja u Zagreb: »7. VIII u 5 sati napali su partizani oružničku postaju u Pisarovini. Za sudbinu kotarskog predstojnika, 20 ustaša i oružnika (se) ne zna...«

U »Dnevnom izvješću« br. 224 od 12. VIII 1942. kaže se o partizanima: »Po pričanju mještana prebacuju se autobusom prema Velikoj Gorici, koju navodno namjeravaju napasti. U Goricu upućeno pojačanje.«

Kotarski predstojnik iz Jastrebarskog javlja ustaškom glavnom stožeru: »da se 16. VIII navodno oko 500 partizana nalazilo 3 km od Jastrebarskog i da navodno namjeravaju napasti Jastrebarsko«.

»Vrhovno oružničko zapovjedništvo javilo je 17. VIII u 23,35 sati da je Samobor napadnut od partizana i da se borbe vode na ulicama...« »U Samobor je upućeno pojačanje iz Zagreba i Sv. Nedjelje.«

Zbog straha od partizanskog napada »zapovjedništvo zrakoplovnih snaga izdalo je nalog da se 1. zrakoplovna skupina preseli na uzletište u Borongaju«.

U »Dnevnom izvještaju« br. 230 od 18. VIII 1942. stoji uz ostalo: *»Na operativnom području I domobranskog zbora* (potcrtano u originalu) jače prikupljanje odmetnika utvrđeno je na prostoru Letovanić — Lekenik — Kravarsko — Pokupsko, dok se manje snage prikupljaju u kotaru Velika Gorica. Djelatnost odmetnika u Zumberačkom gorju pojačana je.«

»Dnevno izvješće« br. 231 od 19. VIII 1942. govori o mjerama za osiguranje: »Radi osiguranja prostora oko željezničke pruge i ceste Sisak — Velika Gorica — Zagreb — Hrv. Leskovac obrazovan je 18. o. mj. posebni odsjek pod zapovjedništvom potpukovnika Benkovića Šime sa sjedištem u Lekeniku. Od četa, upućeno je 18. o. mj. jedna novačka bojna iz Zagreba, 1 laki oklopni sat iz Zagreba, 1 sat novačke bojne iz Karlov-

ca i dielovi opkoparske bojne iz Siska. Danas se upućuje još i ostatak ciele novačke bojne iz Karlovca.«

»Dnevno izvješće« br. 232 od 20. VIII 1942. konstatira: *»Na operativnom području I domobranskog zbora* sve jača djelatnost partizana u oblasti Zdenčine i Krašića, ukazuje na vjerojatnu namjeru partizana, da potpuno prekinu prometnu vezu između Zagreba i Karlovca.«

Glavni ustaški stožer naređuje: »Dok seine pojača osiguranje na željezničkoj pruzi Zagreb — Jastrebarsko obustavljen je od jučer do daljnjega svaki noćni promet na željezničkoj pruzi Zagreb — Karlovac i to za vrieme od 20 sati do 5 sati ujutro.« (»Dnevno izvješće« br. 233 od 21. VIII 1942).

Uzbuna kod ustaša je velika no to je bio tek početak partizanskih akcija.

Četvrta kordunaška brigada, neposredno nakon formiranja, prelazi 23. i 24. VIII 1942. Kupu i počinje svoj veliki marš preko Pokuplja, Jastrebarskog, Zumberka i Slovenije. Na tom putu oslobađa iz logora 727 -""srpske đjećel?Kozare^ Korduna, Banije i Like iz ustaškog logora u Jaski. Početkom augusta iste godine Stab II zone formira na Žumberku četu i prebacuje je preko Save u Zagorje. U augustu od ćete »Kljuka« i jedne čete banijskog bataljona koji je operirao oko Siska organizira se 2. bataljon Zumberačko-pokupskog partizanskog odreda »Slavko Klobučar« sa 140 boraca.

Sredinom septembra 1942. članovi Štaba II zone (komandant Franjo Ogulinac Seljo, komesar Veco Holjevac) i 1. proleterski udarni bataljon Hrvatske od 280 vrlo dobro naoružanih boraca (komandant Ante Banina) upućuju se na Žumberak. U Bosiljevu je 27. septembra održan defile IV brigade, koja se vraćala na Kordun i Proleterskog bataljona što je imalo velik odjek u čitavom tom kraju.

M Već početkom oktobara 1942. ustaše organiziraju ofenzivu na naše snage u Žumberku i doživljavaju težak poraz. Krajem oktobra nova velika ofenziva Talijana, Nijemaca i bijele garde završava neuspjehom i glavnina naših snaga probija neprijateljski obruč i prebacuje se preko Kupe na slobodni teritorij Korduna. Tu se od 7. do 10. XI u G. Sjeničaku od 1. proleterskog narodnooslobodilačkog udarnog bataljona Hrvatske i Žumberačko-pokupskog odreda formira XIII na brigada (komandant Rade Bulat, komesar Božo Spaček). Za nekoliko dana Brigada, zajedno sa Štabom II zone (komandant Veco Holjevac, komesar Marko Belinić), prelazi u Žumberak i vrši niz uspjelih napada. Vojnički najviše surađuje s partizanskim jedinicama Bele krajine u Sloveniji (na primjer u oslobođenju Suhora i Krašića u Zumberku). U decembru 1942. ona dobiva ime XIII udarna narodnooslobodilačka proleterska bragada »Rade Končar«. Krajem 1942. u Žumberak dolazi IV kordunaška brigada. Na prelomu godine XIII i IV brigada oslobađaju Krašić i uništavaju dvije ustaške bojne. U toku IV ofenzive obje brigade napadaju komunikacije Zagreb — Karlovac. Već krajem januara 1943. počinje ofenziva Talijana, no dvije hrvatske i tri slovenske brigade nanose im teške gubitke i neprijatelj se povlači na polazne položaje. Sad hrvatske i slovenske brigade zajednički napadaju prugu Zagreb — Karlovac,

prekidaju saobraćaj, vezuju talijansko-njemačke snage na tom sektoru i time pomažu naše obrambene akcije u IV ofenzivi. U februaru 1943. oslobađa se Pleterje u Sloveniji, dok napadi na Stojdragu i Metliku nisu uspjeli.

U martu 1943. opet počinje ofenziva na Žumberak i naše snage zajedno s ranjenicima povlače se u Sloveniju. Već u aprilu XIII brigada vraća se na Žumberak i zatim sudjeluje u akcijama u Sloveniji, a u maju je već u Žumberku gdje uspješno operira zajedno sa Žumberagko-pokupskim odredom koji je ponovo formiran. U junu 1943. godine jzvodj se desetodnevna ofenziva Talijana i ustaša na Zumberajc, ali ih naše jedinice razbijaju. Za mjesec dana u julu ponovoVelika ofenziva Talijana, ustaša i četnika pa se XIII brigada s ranjenicima, partijskim radnicima, odbornicima i dijelom naroda morala povući u Sloveniju. Kapitulacija Italije dovela je do općeg ustanka na tom području i omogućila partizanima da preuzmu kontrolu nad Zumberkom, Pokupljem te dijelom Turopolja i Posavine. U prvom mjesecu 1944. u tom kraju organizira se 34. divizija.

Snažan razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Pokuplju iŽumberku stvorio je uslove da se za te krajeve formiraju vlastiti rukovodeći organi. Tako je sredinom oktobra 1942. član OK KPH Karlovac Veco Holjevac osnovao Okružni komitet za novi okrug Pokuplje L Žumberak koji je obuhvaćao Žumberak, Pokuplje, širu okolicu Zagreba, južno od Save i dio Posavine, južno od Save sve do Siska. Krajem decembra 1942. godine osniva se Kotarski komitet KPH za Samobor, u maju 1943. Kotarski komitet za Veliku Goricu i u novembru 1943. za kotar Jastrebarsko. Do osnivanja novog okružnog komiteta za politički rad na većem dijelu tog terena bio je zadužen Okružni komitet KPH za Karlovac, koji je — prema direktivama II okružne konferencije — 8. marta 1942. za područje kotara Karlovac i Pisarovinu predvidio poseban Kotarski komitet što ga je organizirao Nikola Brezović još potkraj prve polovice 1942. godine. Nakon osnivanja okruga za Pokuplje i Žumberak u sastavu okruga Karlovac od cijelog navedenog područja ostao je samo kotar Karlovac.

Žumberak i Prokuplje, kao što smo opisali, već su u jesen 1942. postali dva nova, vrlo važna žarišta NOP-a u neposrednoj blizini Zagreba. Taj uspjeh bio je rezultat pravilne procjene političkih prilika u Hrvatskoj od CK KPJ, CK KPH, Glavnog štaba Hrvatske, uputa II partijske konferencije za okrug Karlovac, upornosti kojom su partijske organizacije i vojna rukovodstva karlovačkog okruga sprovodile postavljeni vojno-politički plan oslanjajući se pri tome na oslobođeni dio Korduna; on je rezultat požrtvovnog rada aktivista Partije i NOP-a na tim terenima koji su radili u vrlo teškim uslovima, izloženi neprekidnim progonima i znatnim gubicima te izvanrednoj primjeni taktike partizanskog ratovanja koju su ovdje primjenjivale naše vojne jedinice na način kao da vrše školske manevre, a ne pokrete i napade u surovim ratnim uslovima.

U sprovođenju iznesenog osnovnog političko-vojnog plana vodstvo oslobodilačkog pokreta već je 1942. osjetilo da se razvoju oslobodilačke borbe u hrvatskim krajevima okruga Karlovac u sve izrazitijim oblicima suprotstavlja još jedan neprijatelj: Maček i desno orijentirano vodstvo

HSS-a koji su uporno davali direktive da se čeka i da se ne ide u borbu. Mi smo s Mačekom, dok je bio u Kupincu, nekoliko puta kontaktirali i nudili mu da se uključi u NOP, ali uvijek bez uspjeha. On je bio vjeran svojoj direktivi koju je dao 10. aprila 1941. godine preko Radio-Zagreba u kojoj je preporučio hrvatskom narodu da se pokori ustaškoj vlasti među ostalim i ovim riječima: »Pozivam sve pristaše Hrvatske seljačke stranke koji su na upravnim položajima da iskreno surađuju s novom vladom.« Na terenu Karlovca takve direktive vodstva HSS-a, koje su se najčešće u usmenoj formi prenosile sve do kraja rata, bile su jedna od najvećih smetnji u borbi za masovno uključivanje hrvatskog seljaštva u NOB i dragocjena pomoć fašističkim okupatorima i ustašama. Nakon kapitulacije Italije Maček i reakcionarni dio HSS-a postaju vrlo aktivni učesnici raznih političkih kombinacija koje su imale samo jedan cilj: kako oslabiti NOP i stvoriti za sebe što povoljnije pozicije poslije poraza fašističke Njemačke. Evo što o tome kaže politički izvještaj na III okružnoj konferenciji:

»U borbi za obuhvaćanje hrvatskih krajeva u kojima je do rata imala većinu HSS u JNOF nije protiv nas stajao samo okupator i ustaše. Veliku ulogu i pomoć pružali su okupatoru neki funkcioneri nekadašnjeg HSS-a u našem Okrugu, koji su svojom taktikom čekanja, provođenja pasivnosti u znatnoj mjeri slabili priliv hrvatskih masa u NOB. S jedne strane su ti ljudi gdje god su mogli sabotirali uvrštavanje hrv. masa u JNOF, a s druge strane mnogi od njih pokazivali su nama lijepo lice ... Ti ljudi na vrlo vješt način omogućavaju okupatoru i ustašama da drže jedan dio hrv. stanovništva našeg Okruga u pasivnosti, a naročito onaj dio hrvatskih sela koja se nalaze na Kordunu i gdje je ustašama uspjelo da dobiju naročito u početku znatan utjecaj.

S druge strane u redove JNOF-a prilazio je sve veći i veći broj članova i poštenih funkcionera HSS-a. Prelaz naših prvih desetina u hrvatske krajeve preko Kupe, bio je omogućen ne samo uz pomoć naših ilegalnih partijskih organizacija nego i uz pomoć nekih članova HSS-a, na čelu sa predsjednikom kotarske organizacije HSS-a za kotar Pisarovinu.«

Treba podvući da su predsjednik kotarske organizacije HSS-a za kotar Pisarovinu Ivan Tor i predsjednik »Seljačke zaštite« za isti kotar Milan Martinović bili prvi kotarski funkcioneri HSS-a u okrugu koji su počeli surađivati s narodnooslobodilačkim pokretom još na prelazu 1941/42. godine i s tom suradnjom nastavili su sve do kraja rata. Suprotne ocjene nekih drugova s Pokuplja po mom mišljenju su krive i potiču iz sukoba do koga je došlo između nekolicine partijskih aktivista tog terena i te dvojice HSS-ovaca koji je izglađivao CK KPH i ZAVNOH.

I u kotaru Karlovac prišlo je NOP-u mnogo bivših pristaša i lokalnih funkcionera nekadašnjih HSS-ovskih organizacija, naročito poslije kapitulacije Italije. »Ali oni nisu u redove JNOF-a stupili kao HSS-ovci, nego kao antifašisti koji su shvatili da je jedino NOP onaj put koji će našim narodima donijeti slobodu i blagostanje« (Iz političkog izvještaja). Na tom terenu stvoren je aprila 1943. godine Karlovački odred. Tokom 1943. formirano je 59 odbora s 387 odbornika, 40 odbora radilo je ilegalno. U općini Duga Resa organizirano je 11 ilegalnih NOO-a tako da samo

tri sela te općine nisu bila obuhvaćena. Teren kotara Karlovac postao je 1943. godine značajno uporište narodnooslobodilačkog pokreta.

Kapitulacija Italije u septembru 1943. godine olakšala je i ubrzala sprovođenje mnogih postavljenih zadataka. U političkom izvještaju na konferenciji moglo se konstatirati:

»U kotaru 1942. godine održano je III part, savjetovanje naše organizacije. U to doba mi smo već imali znatan oslobođen teritorij i u hrvatskim krajevima. |U čitavom Okrugu krstarili su naši partizani. Hrvatski narod je počeo da kreće putem NOB-e.«

Također je ispravno u tom izvještaju ukazano: » ... u upornoj borbi protiv okupatora koji je pokušao uz pomoć svih svojih pomagača da uništi naš pokret na Kordunu i da spriječi njegovo širenje na hrvatske krajeve stvorena su na inicijativu i pod rukovodstvom naše part, organizacije 2 nova žarišta narodnooslobodilačkog pokreta u Zumberku i kotaru Karlovac

Ako imamo na umu da je jedna od značajnih strateških koncepcija antipartizanskog rata neprijatelja bila ta da spriječi proširenje oslobodilačke borbe sjeverno od Kupe, u Žumberak i nadomak Zagrebu i da je zbog toga i želio uništiti partizanski pokret na Kordunu, onda je već u drugoj polovici 1942. godine tu stratešku bitku definitivno izgubio. Sad je na nova ratna područja nastala u neposrednoj blizini Zagreba i glavnih komunikacija morao usmjeravati svoje napade, a u slučaju ofenzive na Kordun bila mu je ugrožena pozadina i veze za snabdijevanje. Pokazala se pravilnom ocjena vojno-političkih rukovodstava partizana da se takvim širenjem oružanog ustanka najbolje brani oslobođeni teritorij Korduna, Banije, Like i Gorskog kotara. Izneseni podaci iz neprijateljskih dokumenata pokazuju koliko je neprijatelj takvom taktikom partizana morao angažirati svoje vojne jedinice u blizini Zagreba, pa nije imao snage za ofenzive na slobodni teritorij južno od Kupe, tako da je druga polovica 1942. godine za Kordun bila jedna od najmirnijih ratnih razdoblja.

Na oslobođenim područjima uspostavljeni su posebni oblici vlasti, izrasle iz naroda, koji nisu imali nikakve veze s organima državne vlasti u 'staroj Jugoslaviji i koji su bili vrlo dobro prilagođeni zadacima što ih je ustanički narod morao rješavati u toku oslobodilačke borbe. Naročito su se NOO-i (ili odbori NOF-a, kako su nazivani sve do proljeća 1943) uspješno razvijali na Kordunu od 1941. godine. U vrlo dobro dokumentiranoj knjizi Mr Đure Zatezala i Mile Dakića »Narodna vlast na Kordunu od 1941. do 1945. godine«, jednoj od značajnih prikaza razvoja NOO-a u našoj publicistici, detaljno je opisano stvaranje i rad tih novih organa narodne vlasti na Kordunu pa ćemo ovdje dati samo kraći pregled djelatnosti vezanih uz NOO-e. Možemo spomenuti da začetke organiziranih oblika narodne vlasti nalazimo već u spontano nastalim seoskim narodnim stražama i brojnim »komitetima«, »vijećima«, »savjetima«, »seoskim odborima« koji su nicali u mnogim krajevima i područjima. »Komitet narodne obrane« u tzv. »Kirinskoj republici« bio je jedan od primjera spontane težnje ustaničkog naroda da se organizira kao nova demokratska vlast. Na takvoj osnovi i uz takvu podršku naroda, Komunistička

partija je mogla usmjeriti izgradnju novih oblika narodne vlasti u pravcu koji je, kao rezultat bogatog organizacionog iskustva komunista, pružao optimalne mogućnosti za vođenje antifašističkog rata i za očuvanje naroda. Pri tome treba istaknuti da se to moglo obavljati samo uz podršku velike većine naroda i uz njegovu suglasnost. Linija KPJ masovno je prihvaćena i tako su se ideje antifašističke borbe, koje su uključivale i stvaranje nove demokratske vlasti, pretvorile u ogromnu snagu koja je uspjela da u Hitlerovoj evropskoj državi stvori u toku rata ne samo novo značajno ratište nego i prostran slobodni teritorij s organiziranom državnom vlasti. Tendencija da se izgradi vertikalna organizacija vlasti bila je stalno prisutna na Kordunu — Kotarski NOO za Vojnić bio je prvi takve vrste u Hrvatskoj, formiran već 20. XI 1941, a Odbor NOF-a za Kordun počeo je raditi već sredinom januara 1942. (doduše ubrzo je raspušten po , direktivi CK KPH i GŠ Hrvatske).

Već smo spomenuli izbore za NOO-e na Kordunu krajem 1942. godine. Vrlo široka i dobro organizirana mreža NOO-a bila je značajan pozitivan faktor u IV ofanzivi, najtežoj u toku rata. NOO-i su preuzeli glavni dio briga o ishrani naroda i preostale stoke, proljetnim radovima, izgradnji i popravci kuća i bajti, o zdravstvenim problemima, borbi protiv pjegavca, nabavci soli i drugih deficitnih artikala itd. Pri NOO-ima formirane su prehrambene komisije koje su radile na osnovi Poslovnika o radu tih komisija, izdanog od Inicijativnog odbora ZAVNOH-a, zatim komisije za organizaciju proljetnih radova, zdravstveni odbori, itd. Trebalo je povezati i koordinirati sve te djelatnosti jer je Komisija za rad s NOO-ima pri Štabu Grupe kordunaških partizanskih odreda prestala djelovati u toku IV ofenzive. Stoga je na konferenciji NOO-a Veljuna, Vojnića, Slunja i drugih mjesta 28. II 1943. godine u suradnji s Komandom kordunaškog područja donesen zaključak o formiranju privremenog okružnog NOO-a koji je i formiran 11. III 1943. godine u Gornjem Budačkom na skupštini predstavnika šest kotarskih NOO-a (Veljun, Vojnić, Slunj, Vrginmost, Plaški — formiran početkom marta i Karlovac — formiran 12. III 1943). U uži odbor Privremenog okružnog NOO-a izabrani su Dušan Livada (predsjednik), Jovo Balčin (tajnik i zadužen za socijalnu politiku), Marko Polović (blagajnik), Tomo Žalac (za kulturu i prosvjetu), Stanko Koprivica (za zdravstvo), Danica Radanović i Dušan Pajić.

Već krajem 1943. godine Privremeni okružni NOO za Kordun povezao se sa svim NOO-ima na Kordunu i s Inicijativnim odborom ZAVNOH-a te počeo sistematski raditi.

Problem prehrane narodne vojske rješavan je dobrovoljnim prilozima, kontrolom rezerve hrane, određenim dijelom mlinskog ušura, rekvizicijom suviška žita, otkupom žita uz određene cijene itd. Za izbjeglice koji su se na Kordun i Baniju vraćali iz Bosne i Like organizirano je pet prolaznih kuhinja i logori u selima Zbjeg, Poloj, Kupljensko, Perna i Sjeničak.

Proljetni radovi i sjetva uspješno su obavljeni kao što smo već naveli. Dio sjemena je nabavljen s neoslobođenog područja. Za opravku dotrajalog alata organizirale su se nove kovačnice. Za obnovu stambenog

prostora i obavljanje proljetne sjetve NOO-i su formirali 150 radnih ekipa. U tim radovima vrlo uspješno su sudjelovale dvije omladinske brigade.

Spomenuli smo kako je teške udarce zadavala narodu Korduna epidemija pjegavog tifusa. Teški životni uslovi, zbjegovi, povratak izbjeglica iz Bosne nakon IV ofenzive, bajte i privremeni smještaji na zgarištima, slaba i neredovita ishrana, neprekidni psihički pritisci kojima su sve bili izloženi, sve je to slabilo otpornu snagu ljudi i pogodovalo širenju ne samo pjegavca nego i trbušnog tifusa, svraba, kožnih i drugih bolesti. Borba protiv tog novog neprijatelja bila je jedan od vrlo značajnih zadataka za jačanje NOP-a tog područja. Prema podacima u »Glasu Korduna«, broj 13-14 sod 8. VIII 1943. godine u proljeće te godine bolovalo je na Kordunu 20.495 duša. Smrtnost oboljelih je bila vrlo visoka. Zdravstvena sekcija Okružnog NOO-a za Kordun organizirala je 54 zdravstvene ekipe koje su, opremljene s »partizanskim buradima«, četkama za krečenje i priborom za šišanje vršile po selima raskuživanje, dezinfekciju i druge zdravstvene akcije (»Žena Korduna u borbi i ratu«, HAK, kutija 8). Pod vodstvom NOO-a palio se kreč, krečili stanovi, kopali nužnici, uređivali izvori pitke vode itd.

Nakon Prvog zajedanja ZAVNOH-a u junu 1943. godine rad NOO-a postao je još mnogostrukiji. U NOO-ima formiraju se gospodarski, zdravstveni, socijalni, propagandni i prosvjetni odjeli. Uspostavlja se i gradi vrlo razvijen mehanizam nove narodne vlasti koja u toj formi djeluje na mnogim područjima Jugoslavije, pa i na Kordunu. Sam razvoj je ukinuo naziv »privremen« iz naslova NOO-a. Na konferenciji u Gornjem Budačkom 18. VII 1943. godine izabran je Okružni narodnooslobodilački odbor za Kordun. U izvještaju na toj konferenciji vidi se kako su do tada bili organizirani NOO-i i kako su znalački djelovali vodeći računa o svakom konkretnom zadatku koji su nametale tadašnje društvene prilike. Od problema čuvanja i povećanja stočnog fonda, raspodjele ušura od mlinova u vlasništvu pojedinaca, povećanje kapaciteta ciglana, pilana, prerade sirove kože u kožarama, nadzora nad sječom šume, obrade napuštenih posjeda, organizacije sajmova, zabrane prodaje alkohola na sajmene dane pa sve do organizacije školstva i kulturno-prosvjetnog rada.

Žetva, kosidba, spremanje žita i sijena i proslava druge godišnjice NOB-e bile su tada osnovne smjernice za rad koje je izradila Okružna konferencija za NOO-e. Okružni NOO i Tehnički odsjek Komande područja za Kordun organizirali su nabavku remenja, magneta, svjećica, benzina, ulja i petroleja za vršidbu žita i izradu sanduka za njegovo spremanje. ZAVNOH i GŠ Hrvatske dali su Kordunu pomoć od 12.000 dasaka. Vojska je štitila žetvene i kosidbene radove na ugroženim područjima. Sav taj obimni i organizirani napor omogućio je da se požanje i spasi sazrelo žito na oslobođenom, teritoriju. Bila je to pobjeda po svom značenju ravna najvećim vojničkim uspjesima koje smo imali na tom terenu.

Okružni NOO je 1943. godine na osnovi razrađenih uputa Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a o radu prosvjetnih organizacija, formirao Prosvjetni

odjel, a u svakom NOO-u bio je jedan član zadužen za prosvjetni rad. Polovicom oktobra 1943. godine bilo je na Kordunu 27 škola i nekoliko stotina polaznika. To je manje nego krajem 1942. godine kad je na tom području radilo 50 škola. Već u januaru 1944. godine bilo je na Kordunu 70 škola s 2613 polaznika i s 22 stručna i 16 nestručnih učitelja (Izvještaj sa sjednice Izvršnog okružnog NOO-a za Kordun od 18. I 1944, HAK, fascikl: Školstvo na oslobođenom području).

Nakon kapitulacije Italije proširenjem slobodnog teritorija formiraju se legalni NOO-i u hrvatskim selima oko Korduna. Dolazi do preformiranja mnogih seoskih i općinskih NOO-a. Zatezalo i Dakić u već citiranoj knjizi daju o tim odborima na str. 142. ove podatke:

»Na području kotarskog NOO Karlovac djelovalo je tokom 1943. godine 6 općinskih i 92 seoska NOO-a, što ilegalnih što legalnih. Širenjem oslobođenog područja Kotarski NOO Karlovac izdvaja se iz sastava Okružnog NOO-a za Kordun i zajedno s Kotarskim NOO-om Bosiljevo formira na Konferenciji KNOO Karlovac u Vukovoj Gorici 26.IX 1943. godine u prisustvu 108 delegata Okružni NOO za Karlovac.

U sastav Okružnog NOO-a za Karlovac ušlo je 8 općinskih NOO-a i to: Općinski NOO Gornje Dubrave koji se od 1941. godine nalazio u sastavu Kotarskog NOO-a za Veljun, zatim Općinski NOO Bosiljevo, Netretić, Duga Resa, Barilović, Ribnik, Jaškovo i Severin na Kupi.

Na Konferenciji u Vukovoj Gorici izabran je Izvršni odbor Okružnog NOO-a za Karlovac u koji su ušli: Marko Polović, Dan Biondić, Stevo Bosanac, Nikola Kranjac, Pavle Matičić, Marko Srčić, Joža Koturin, Zlatko Pintar, Nikola Jaković i Jovo Janjanin.«

U ovom prikazu ne nalaze se podaci o NOO-ima na području Pokuplja J_Zuniberka, jer nakon formiranja novog okruga za ta područja ti odbori nisu više potpadali pod okrug Karlovac. Možemo spomenuti da je Kotarski NOO za Pisarovinu formiran još u prvoj polovici 1942. a u toku 1943. godine formirano je na tom području mnogo NOO-a, među njima i Okružni NOO.

Uza sve uspjehe koji su postignuti bilo je i mnogo nedostataka u radu NOO-a. Evo što se o tome govorilo na III okružnoj partijskoj konferenciji:

»Uz uspjehe koje smo imali u rješavanju ekonomskih problema, bilo je niz nedostataka i slaba budnost naših partijskih organizacija u radu s našim NOO-ima. U same NOO-e uvukli su se na više mjesta razni elementi tuđi NOP-u koji su više puta radjlj na svoju ruku, vršeći nepravedne raspodjele u raznim prevozima, prehrani, opterećujući više one naše dobre simpatizere i pristaše, koji su sa voljom izvršavali sva naša naređenja. Vodili su politiku zaštićivanja raznih prikrivenih elemenata neprijateljski raspoloženih i kočničara naše borbe, a ujedno sabotirali i kočili naše akcije koje smo sprovađali na terenu. Nisu vodili dovoljno računa i brige o mnogim siromašnim porodicama i porodicama palih boraca, a to je mnogo puta izazvalo nezadovljstvo kod samog naroda.

Sa ovakvim radom takvih odbornika stvoreno je teško stanje u mnogim općinama i kotarevima, a naročito je došlo do izražaja u kotaru Vrginmost, Plaški i jednome dijelu Slunja.«

Sve te, pa i druge pogreške i nedostaci koji su onako samokritično izneseni na partijskoj konferenciji, čine nam se, gledajući iz današnje perspektive, mnogo manje značajnim u usporedbi s onim što su NOO-i tada učinili u teškoj i nemilosrdnoj borbi s mnogobrojnim utjecajima najrazličitijih snaga. Ali ne samo to i pojedinačni ljudski interesi, nekad sitni nekad suprotni općim stremljenjima, male špekulacije i individualne računice bile su prisutne u igri gdje je za svakog glavni ulog bio vlastiti život. Stoga kad čitamo materijale s tadašnjih partijskih konferencija, konferencija NOO-a, omladine i AFŽ-a, još danas u njima osjećamo svježinu neposredne borbe, krvavih događaja, stalnih uspjeha i neuspjeha. Koliko je prikaza grčevitih naprezanja, zalaganja, ali i nemara, iskonske mudrosti čovjeka, ali i njegovog neznanja, junaštva i kukavičluka, naivnosti i lukavstva, požrtvovanja i izdaje, pobjeda i poraza uneseno u te zapise pisane ondašnjim partizansko-partijskim jezikom. Koliko u pojedinim materijalima ima surove samokritičnosti i najčešće nikakvih uljepšavanja za djela koja će historija staviti u red velikih narodnih dostignuća.

Paralelno s NOO-ima na oslobođenom području radile su i komande područja kao vojno-pozadinske vlasti. Na III okružnoj partijskoj konferenciji u referatu o vojno-pozadinskim vlastima kazano je i ovo:

»Naša partija u našem okrugu uspjela je mobilisati pod oružje oko 10.000 boraca koji se danas nalaze u našoj VIII diviziji Kordunaškom, Plaščanskom i Karlovačkom odredu te Komandi Kordunskog područja i van granica našeg okruga. Razumije se da se ovaj broj naših boraca smanjio, jer smo u borbi od skoro dve i pol godine imali i gubitaka.« ...

» ... Naglim prerastanjem naših jedinica u veće operativne jedinice i pretvaranjem u regularnu vojsku, pred naš pokret postavio se zadatak organizacija jednog drugog vojnog aparata u pozadini kao čuvara svih tekovina naše borbe, da nam u pozadini razni petokolonaši i neprijatelji naše borbe ne razore ono što su naši borci i naša Partija kroz tolike borbe i žrtve stvorili.«

U citiranom referatu vrlo se samokratično govori o radu vojnih pozadinskih vlasti. Za razliku od NOO-a ovdje nisu jasno shvaćeni zadaci, pa su činjene mnoge pogreške. Komande područja imale su u pojedinim mjestima komande mjesta i partizanske straže.

Komanda područja za Kordun uspostavljena je već augusta 1942. godine i u njenom sastavu djelovale su komande mjesta u Vojniću, Vrginmostu, Veljunu, Slunju, Plaškom, Rakovici, Topuskom, Velikoj Kladuši, Cetingradu i Bosiljevu. U drugoj polovici 1943. iz Komande područja za Kordun prebacuje se Komanda mjesta Bosiljevo u novoosnovanu Komandu područja Karlovac, a Komanda mjesta Velika Kladuša ulazi u sastav bihaćkog područja.

Komanda područja Kordun imala je u svom sastavu ekonomski odsjek, tehničku sekciju i sekciju za vezu. Pomoću tih službi organizirala je i rukovodila velikim brojem radionica, kao što su mehanička, kovačka, stolarska, bačvarska i postolarska. Te radionice su dosta dobro radile (3. str. Izvještaja). U Vojniću je uspostavljena električna centrala. Izgrađene su i zgrade za nove bolnice i proširene već postojeće. Ospo-

sobijeno je za rad 7 pilana, od kojih su tri najnovije izrađivale ukupno 1000 dasaka na dan. Ü primitivnim radionicama izrađivani su čavli i drveni klinci za obuću« Podignuta je i kožara opremljena s osnovnim tehničkim pomagalima za preradu sirove kože.

Vojno-pozadinske vlasti imale su i dužnost održavanja veza i prometa na oslobođenom teritoriju. Kretanje partizana, vojničkih jedinica, kurira, političkih radnika i ljudi bilo je vrlo živo i odvijalo se prvenstveno uz pomoć vojno-pozadinskih vlasti. One su, u suradnji s NOO-ima, vršile i transport pojedinih roba, ranjenika itd. U kurirskim torbama bilo je ne samo službenih nego i privatnih pisama, pa se u tom obliku javljaju prvi počeci poštanskog saobraćaja.

Poseban zadatak vojno-pozadinskih vlasti bio je borba protiv pete kolone, kriminala, u prvom redu pljačke i krađe te raznih oblika neprijateljskog rada. Bez organiziranja obavještajne službe nisu se mogli uspješno obavljati ti zadaci. Evo što se o tome kaže u referatu o vojno--pozadinskim vlastima na partijskoj konferenciji:

»U borbi protiv dezerterstva protiv kojeg smo dosad radili više vojnički, prebacili smo glavno težište na političku bazu a uporedo sa time radi se i vojnički. Naši uspjesi u tome bili su do sada dosta dobri jer smo dosada uspjeli da odstranimo sa terena od jula mjeseca preko 1000 dezertera, od čega je u posljednja dva mjeseca od kako smo pooštrili mjere protiv dezertera političkom kampanjom i vojničkim mjerama uputili u jedinice preko 700 ...«

»Da bi u borbi protiv pete kolone i svih narodnih neprijatelja imali što više uspjeha formirali smo našu jedinicu PPK bataljon koji je sa vojničke strane imao dosta uspjeha, no sa političkog djela rada u narodu nije uspio da izvrši zadatak koji je stavljen pred njega te ćemo trebati posvetiti mnogo pažnje kod političke izgradnje kako komandnog kadra, tako i svih boraca u ovoj jedinici.«

Vojno-pozadinske vlasti imale su i veće vojne jedjnjce, teritorijalne odrede. Godine 1943. postojali su u okrugu Kordunaški odred, Plaščanski odred i na terenu između Mrežnice i Kupe Karlovački odred. Plaščanski i Karlovački odred imali su osnovni zadatak da politički djeluju među narodom svog područja.

Ako rezimiramo sve ono što je učinjeno na oslobođenoj teritoriji okruga Karlovac, onda je očevidno da se i na ovom području, kao i u ostalim oslobođenim dijelovima Jugoslavije, već 1943. godine formirala nova čvrsto organizirana narodna vlast koja je imala podršku većine naroda i koja je uspješno, u teškim ratnim uslovima, rješavala ne samo vojničke nego i vrlo komplicirane ekonomske, socijalne, prosvjetne, kulturne i zdravstvene probleme. Sve se to temeljilo na svojevrsnoj ratnoj ekonomici u kojoj su se navedene djelatnosti obavljale više-manje bez posredstva novca. Čini mi se da originalnost te ekonomike, koja se javlja u našoj NOB-i zaslužuje više izučavanja naših kompetentnih stručnjaka.

Vrlo značajna karakteristika nove narodne vlasti na Kordunu bila je i ta da je kontinuirano djelovala za vrijeme čitavog rata na praktički stalno oslobođenom teritoriju. Mnoge neprijateljske ofenzive prelazile

su, doduše, preko tog područja i povremeno ga zauzimale nanašajući narodu i njegovom oslobodilačkom pokretu teške udarce. No, ubrzo su partizani protjerali neprijatelja i sve se ne samo ponovo podiglo nego i dalje razvijalo i nezaustavljivo širilo. Koji bi državni aparat mogao greturiti preko glave tolike ofenzive, tolike povremene gubitke cijelog teritorija i ponovo uskrsnuti joč čvršće i bolje organiziran? To su mogli izdržati samo organi istinske narodne vlasti i pokret hiljadama niti ukorijenjen u narodu.

Političko-propagandni, prosvjetni i kulturni rad bio je važan zadatak NOF-a. Dobar dio propagandno-političkog rada, naročito 1941. i 1942. godine obavljali su partizanske jedinice, partijske organizacije, omladina i organizacije AFŽ-a. U referatu o agitaciji i propagandi na III okružnoj konferenciji izneseno je da je organizacijom kulturno-prosvjetnog rada, analfabetskih tečajeva i kulturno-prosvjetnim odborima po kotarevima i selima rukovodio Agitprop OK KPH Karlovac sve do osnivanja prosvjetno-propagandnog odjela kod Okružnog NOO-a za Kordun.

Jedan od glavnih prigovora radu NOO-a na III partijskoj konferenciji bio je da oni nisu dovoljno politički radili: » ... nismo postigli da naši NOO-i postanu politički organi.« Stoga se kao prvi zadatak na toj konferenciji postavlja:

»NOO-i se moraju sliti s najširim narodnim masama u rješavanju svih političkih i ekonomskih problema. Oni treba da zadobiju najšire povjerenje narodnih masa u rješavanju tih zadataka. NOO-i moraju postati najmoćniji politički organi, JNOF, koji će obuhvatiti najšire narodne mase u borbi protiv okupatora, protiv izdajničke londonske gospode na čelu s kraljem i monarhijom u borbi za slobodu, narodnu, demokratsku federativnu Jugoslaviju. Tek takvi NOO-i postati će doista organi prave narodne demokratske vlasti.

Redovito, barem svakih 14 dana, treba održavati masovne seoske sastanke na kojima će se uz sva važna politička pitanja pretresati i donijeti zaključci po svim pitanjima u selu. U tome treba da uzmu punog učešća organizacije AFŽ-a i USAOH-a i njihovi odbori.«

Kad promatramo političku, propagandnu, prosvjetnu, kulturnu djelatnost u toku NOB-e na području okruga Karlovac 1942. i 1943. godine, tada se ne možemo ograničiti samo na onaj rad koji se obavljao u direktnoj povezanosti s NOO-ima. Sve ono što su na tom polju učinile partizanske jedinice, partijske organizacije, AFŽ i USAOH, bilo je sastavni dio rada NOP-a na tom području. Nabrojit ćemo te aktivnosti na osnovi podataka iznesenih na III partijskoj konferenciji u referatu o Agitpropu.

Između II i III partijske konferencije izdavani su u okrugu Karlovac, mahom na Kordunu, ovi listovi: »Naša borba«, glasilo OK KP Karlovac, izašla je u svega dva broja. Prestala je izlaziti već polovicom 1942. godine jer su redovito na teren okruga dolazili štampani materijali izdavani pri našim centralnim organima (»Vjesnik«, Proleter« itd) »Glas Korduna« bio je glasilo Okružnog NOO-a za Kordun. Od januara 1942. do kraja 1943. godine izašlo je 14 brojeva a tiraž je bio od 200 do 400 primjeraka; »Karlovački vjesnik«, glasilo NOO-a za grad i kotar Karlovac izašao je samo jedanput, jer je bilo mnogo jednostavnije u nabav-

ljenoj vlastitoj tehnici češće puta izdavati »Karlovačke vijesti«. Izdana su 32 broja, svaki u 300 do 400 primjeraka. U spomenutoj oskudnoj tehnici na tom terenu izdano je u mnogo primjeraka i 12 letaka, jedna brošura, dvije pjesmarice, 1 broj usmenih novina, 2 broja zidnih novina i 8 razlitičith karikatura; izlazi list »Riječ žene«, glasilo Okružnog odbora AFŽ-a za Karlovac o kojem opširnije pišemo na str. 36. Omladinske radne jedinice na Kordunu izdale su dva broja svog lista »Na rad« u tiražu po 400 primjeraka. Omladina je izdala i jedan broj »Jedinstvo mladih«, organ USAOH-a za okrug Karlovac, Agitprop OK KP Karlovac izdavao je i »Pregled tjednih događaja«. Izdano je 9 brojeva tog tjednika, svaki u oko 200—250 primjeraka.

U tehnici Agitpropa OK KP Karlovac štampano je 14 brošura raznog sadržaja, 56 raznih letaka i preštampano 9 letaka pisanih u centralnim organima NOF-a. Od mjeseca septembra 1942. godine redovito dnevno ili svaki drugi dan izdavane su »Radio-vijesti« i »Vijesti« s prekidima od 20. 1. 1943. do 14. 2. 1943. godine i deset dana u mjesecu oktobru i novembru 1943. radi kombinacije za štampanje »Naše borbe« u štampariji Agitpropa CK. »Vijesti su izdavane ispočetka u 120 primjeraka pa se taj broj popeo na 1500[1] koji je izdavan preko godinu dana. Pored toga kod važnijih događaja izdavana su izvanredna saopćenja. Ukupno je štampano 811.000 stranica tog materijala.« (Referat o Agitpropu, str. 2).

Okružni Agitprop je izdao 11 partijskih brošura, izradio materijal za 4 broja usmenih novina i za 2 broja zidnih novina. Davao je i podatke kotarskim komitetima za organizaciju usmenih i zidnih novina na terenu. Vrlo je bila razvijena i usmena propaganda. O tome se u već citiranom referatu kaže i ovo:

»U početku — tamo do mjeseca oktobra 1943. zborovi su održavani više pod rukovodstvom vojnih jedinica, dok je naše okružno rukovodstvo poslije toga preuzelo potpuno s održavanjem zborova, sastanaka, skupova, konferencija. Održane su dvije manifestacione skupštine godine 1942. i 1943. kao proslave godišnjice ustanka, te više zborova, dok su manji zborovi, konferencije i sastanci održavani neprekidno.

Naročitu djelatnost u propagandi zauzimale su razne kampanje, koje se provode, i proslave. U ovom vremenskom periodu imali smo više kampanja, kampanja za jesenju sjetvu i skrivanje hrane, za obnovu i izgradnju popaljenih sela, kampanja o drugom frontu, kampanja davanja pomoći vojsci i skupljanja priloga, o proljetnoj sjetvi i prehrani pučanstva te o suzbijanju zaraznih bolesti. Ovdje dolaze i proslave godišnjica Oktobarske revolucije, godišnjica osnutka Crvene armije i proslave Prvog maja. Za ovu djelatnost sprovađana je propaganda usmena i pismena. Agitacija i propaganda po ovim pitanjima bila je potpuno u rukama našeg okružnog rukovodstva. U vezi svih kampanja održavan je veliki broj manifestacionih zborova, masovnih sastanaka i konferencija, pisano kroz našu štampu i izdavani prigodni letci.«

Uza sve teškoće i neprekidnu borbu narodnooslobodilački pokret nije zaboravio ni kulturno-umjetnički rad. U razdoblju između dvije konferencije organizirane su najprije dvije kulturno-prosvjetne grupe koje su »... u prvo vrijeme vršile čisto agitacioni rad, tumačeći liniju narodno-

oslobodilačke borbe, obavještavajući narod o događajima i čitajući mu vijesti. Poslije su ove grupe počele sa kazališnim prikazivanjem manjih komada i aktovki. Najzad, formirana je jedna kulturno-umjetnička grupa od 12 članova, koja je pored agitacionog rada uglavnom nastavila sa čisto kazališnim radom i davanjem predstava. Ona je obilazila čitav naš okrug i održala je viliki broj priredaba. Naročito je bila aktivna ova grupa za vrijeme izborne kampanje«.

U zajednici s Agitpropom CK, organiziran je Dom kulture u Slunju i u njemu priređena izložba naše štampe. Krajem 1942. i početkom 1943. godine trebalo je na oslobođenom području otvoriti više domova kulture, ali je to spriječila neprijateljska ofenziva, tako da se tek kasnije moglo osnovati mali broj domova kulture.

Nove revolucionarne promjene probudile su kod mnogih ljudi žeđ za znanjem i učenjem. Oni su htjeli o svemu da znaju, da budu obaviješteni o događajima i da im se pruže argumenti i obrazloženja za sve što se poduzima. Pored prikazivanja oblika obavještavanja tom masovnom zahtjevu za znanjem i informiranjem pridonijeli su i mnogi kursevi koji su se održavali na oslobođenom teritoriju. Navest ćemo neke brojke: kod Grupe kordunaških partizanskih odreda, a kasnije kod Komande području održano je 5 kurseva za komesare sa 133 slušaoca; uz suradnju NOO-a i drugih antifašističkih organizacija održano je 5 kurseva za vojno-političke delegate pozadinskih vojnih vlasti sa 75 slušalaca; 5 kurseva za odbornike NOO-a sa 43 polaznika; 5 kurseva za aktivistkinje AFŽ-a sa 49 slušateljica i 10 kurseva za članove SKOJ-a sa 153 polaznika. Pored toga održavani su i mnogi kursevi za partijske radnike. Organizirano je 12 srednjepartijskih kurseva, koje je polazilo 177 članova Partije. Na III partijskoj konferenciji ocijenjeno je da su rezultati tog rada dobri i da drugovi koji su završili te kurseve vrše važne funkcije u Partiji i NOO-ima. Nižih partijskih kurseva, koji su organizirani u suradnji s kotarskim komitetima bilo je 40 s ukupno 300 polaznika. Okružni komitet je sam organizirao jedan niži takav kurs s 20 slušalaca.

Nema sumnje da je sav prikazani političko-prosvjetni i kulturni rad mnogo pridonio buđenju političke svijesti širokih narodnih slojeva i izdizanju mnogih aktivista. U vezi s tim evo nekoliko ocjena danih u referatu o Agitpropu na III partijskoj konferenciji:

»Izdavano je od najmanjih letačića do listova — organa pojedinih narodnih rukovodstava. Obuhvaćeni su sitniji događaji značaja jednog sela, pa do događaja svjetskog značenja. Nastojali smo pored često velikih poteškoća da naš narod bude potpuno obaviješten o događajima u svijetu i kod nas. Sa našim radom tj. radom organa JNOF i sa radom naših neprijatelja, bilo fašističkih okupatora, bilo njihovih pomagača u zemlji ustaša i četnika narod je upoznavan.

Raskrinkavan je rad jugoslavenske izbjegličke »vlade« i reakcionarne klike oko Mačeka. Ovom radu u pisanoj propagandi posvećeno je dosta, ali ne dovoljno. U samom raskrinkavanju nismo potpuno uspjeli. U krajevima našeg okruga vidimo još tragove političke izbjegličke »vlade« i gospodske klike oko Mačeka. Vodili smo borbu s neprijateljskom propagandom. Na nju smo reagirali kratkim sadržajem, ali ne uvijek pravo-

vremeno. Kroz svu našu štampu i materijal provejavala je linija NOB. Naročitog skretanja nije nigdje bilo.

Kroz listove, letke, proglase i ostalo vršena je široka popularizacija naše NOV, Vrhovnog štaba i druga Tite, te Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, političkih narodnih predstavništva AVNOJ-a i ZAVNOH-a i NOO-a kao organa narodne vlasti i kao političkih narodnih organa. I u tome smo djelomično uspjeli i ako još treba posvetiti mnogo agitacije i propagande naročito što se tiče AVNOJ-a i ZAVNOH-a te raskrinkavanja jugoslavenske izbjegličke gospode, četnika i reakcionarne klike oko Mačeka. Kao naročito značajno moramo istaći da je naš »Glas Korduna« prvi organ NOO-a i narodne vlasti koji je izišao u Hrvatskoj...«

»Posebno ćemo istaknuti uspjeh naše kampanje za izbore NOO. Tu smo postigli (jedan od najljepših uspjeha: Naša agitacija bila je puna poleta i volje kako usmena tako i pismena. Agitacija se pokazala uspješnom i po djelima. Narod se zaiteresovao za izbore, davao je velike količine hrane za vojsku, javljao se dobrovoljno u partizane: 942 muškarca i 384 žene, a održano je oko 500 sastanaka. Ovo je jedna od najuspjelijih naših kampanja, dok su i druge pokazale vidne rezultate, kao npr: o prošlogodišnjoj sjetvi i ovogodišnjoj; proljetnoj, te kampanja o suzbijanju bolesti. Treba ovdje naročito istaći i kampanju o drugom frontu.«

U referatu o Agitpropu dalje se ističe: »Kako se naša agitacija i propaganda jačala i razvijala, kako je padala i rasla, vjdjmo iz mjesečnih pregleda. Najveći naš polet bio je u tromjesečju oktobar, novembar i decembar 1942. godine. Tada je izdani i štampani materijal bio najbrojniji i najsadržajniji. Kako se politički nivo masa i njihov interes za politička pitanja podizao mogu nam najbolje poslužiti radio vijesti. Počeli smo sa 120 komada u mjesecu septembru 1942, da tu godinu svršimo sa 800, dok se danas i pored većeg broja centralnih listova popeo na 1500 primjeraka.«

Koliko je obiman bio sav taj rad na obavještavanju i uključivanju što većeg broja liudi u rješavanje neposrednih političkih i ekonomskih zadataka neka ilustrira i ova konstatacija u referatu o NOO-ima na i ni partijskoj konferenciji:

»Naš uspjeh je bio uglavnom u tome što se bacilo težište političkog rada na selo, gdje su seoski NOO-i na seoskim sastancima rješavali sva tekuća pitanja koja su bila pred nama. Ujedno obavještavajući narod preko naše štampe o novim događajima kod nas i u svijetu. Danas takav način rada imademo u većini naših sela gdje se svake sedmice održavaju zajednički sastanci NOO-a, AFŽ-a i omladine.«

U izvršavanju sve većih i kompliciranijih zadataka NOB-e značajnu ulogu imale su organizacije Antifašističkog fronta žena (AFŽ-a) i omladine u Ujedinjenom savezu antifašističke omladine Hrvatske (USAOH-u). Bez obzira što će se o radu tih organizacija u okrugu Karlovac opširno govoriti u drugim dijelovima ove knjige, valja i u općem pregledu nešto kazati o njihovom radu u razdoblju jzmeđu dvjju partijskih konferencija.

U oslobodilačkoj borbi na tlu Jugoslavije možemo u životu žene otkriti jedan značajan sociološki fenomen. Prvi put u historiji jugoslavenskih naroda, žena, naročito ona na selu, masovno stupa na političku sce-

nu aktivno učestvujući u antifašističkoj borbi. U referatu o AFŽ-u na III partijskoj konferenciji navode se podaci da je 1942. organizacija AFŽ-a obuhvaćala 8000 organiziranih žena. Svi odbori od seoskog do okružnog birani su na demokratski način na sastancima i konferencijama. IV ofenziva je oslabila, a negdje i raspršila organizacije AFŽ-a, ali se one ubrzo oporavljaju i već u jesen 1943. godine postoje jake organizacije AFŽ-a na čitavom području okruga koje su obuhvatile oko 12.500 žena od toga 3.300 hrvatskih žena. Djelovalo je 264 odbora s 1052 odbornice.

Bez obzira na slabosti, neiskustvo, velik broj nepismenih žena, mnogobrojnih propusta u radu, ipak nam ti podaci svjedoče o nastanku jednog procesa oslobađanja žene i borbe za njenu ravnopravnost. Nemojmo zaboraviti da u staroj Jugoslaviji žene nisu imale pravo glasa. Taj proces »politizacije« žene na Kordunu je išao lakše zbog niza razloga, a među njima je jedan bio i taj da je žena na području nekadašnje Vojne krajine u društvenim odnosima već od davnine imala povoljniji položaj nego seljačka žena onih krajeva u kojima je ranije vladalo kmetstvo. Interesantan je podatak da su se u toku izborne kampanje krajem 1942. godine na Kordunu dobrovoljno javile u NOV 384 žene i omladinke. Novi kvalitet u pogledu učešća žena u NOP-u konstatiran je i u referatu o AFŽ-u na partijskoj konferenciji, gdje se kaže:

»Jedno od obilježja borbi je ogromno sudjelovanje žena u raznim borbenim oblicima, kako u vojsci tako i u NOO-ima. Tako je sudjelovanje žena u narodnoj vlasti... proisteklo kao prirodna posljedica njezinog sudjelovanja u borbi za uspostavljanje te vlasti.«

U NOP je u skladu sa postavljenim zadacima na II partijskoj konferenciji, sve masovnije uključivana i žena u hrvatskim selima. U općinama Ribnik i Jaškovo s hrvatskim življem organizirano je 14 odbora AFŽ-a koji su »birani od žena čitavog sela i postali važni faktori na tom terenu. U tim selima nije dolazilo do inače čestih pojava da majke i sestre koče odlazak sinova i braće u NOV, već su mnoge nakon sastanka AFŽ slale svoje sinove u Karlovački odred što je to bilo u Hrašću« (str. 2 Izvještaja o AFŽ-u). Na čitavom Okrugu u hrvatskim krajevima formirana je mreža ilegalnih i polulegalnih odbora AFŽ-a po selima i' u gradu Karlovcu. Odbori AFŽ-a formirani su i u pojasu hrvatskih sela na Kordunu, npr. u općini Cetingrad organizirano je 5 odbora i općinski odbor, u općini Slunj formirano je 5 seoskih odbora, u Topuskom mjesni odbor i 2 seoska odbora u obližnjim hrvatskim selima itd.

Organizacije AFŽ-a bile su tada vrlo pogodan oblik uključivanja hiljada žena u rješavanje najrazličitijih akcija i djelatnosti u sklopu NOB. Među tim aktivnostima vrlo je interesantna suradnja žena u časopisu »Riječ žene«, glasilu Okružnog odbora AFŽ za Karlovac. Na III partijskoj konferenciji u referatu o agitaciji i propagandi iznijeto je o tom časopisu (koji se umnažao na šapirografu) i slijedeće:

»Do sada je izašlo 10 brojeva. Ovo je jedno od najboljih izdanja koje je izlazilo u našem Okrugu, a naročito po tome što je postignuta široka saradnja između rukovodstva i čitalaca. Veliki broj žena — jedva pismenih sarađivao je u svom listu. Široka saradnja doprinijela je da je

list mnogo življi i nije bio jednoličan kao što je to bilo kod drugih listova. Štampa se.600 do 1000 primjeraka.«

Organizacija Antifašističkog fronta žena u okrugu Karlovac mnogo je doprinijela da su žene u velikom broju sudjelovale u radu NOO-a i da su one zajedno s omladinom bile važan masovni oslonac u cjelokupnoj djelatnosti narodne vlasti i NOP-a.

Vrijeme je da nešto kažemo i o borbi i radu omladine koja je, naročito na Kordunu dala nezaboravne primjere zalaganja i spremnosti na bilo koju žrtvu. Na nekim mjestima je omladina naročito na kampanji za sjetvu i žetvu pokazala neviđeno oduševljenje i postigla doista zadivljujuće uspjehe. Omladina Korduna dobiva u prvomajskom takmičenju 1943. godine s omladinom Like prelaznu zastavicu Zemaljskog sekretarijata USAOJ-a, a u takmičenju za pomoć fronti omladina kotara Vojnić kao najbolja u cijeloj Hrvatskoj dobiva 1943. prelaznu zastavicu Glavnog odbora USAOH-a.

Na I kongresu Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije zaključeno je da omladina treba: 1. ujediniti najšire omladinske mase i ostvariti borbeni savez sve antifašističke omladine, 2. neumorno i neprekidno mobilizirati nove borce i slati ih na front, 3. organizirati sav rad i sve napore omladine u pozadini na ratni način, 4. organizirati stalnu i sve širu pomoć pravoj demokratskoj narodnoj vlasti, 5. organizirati politički, prosvjetni i općekulturni rad među omladinom i 6. organizirati kulturno-zabavni i društveni život među omladinom.

U skladu s tim općim smjernicama omladina okruga Karlovac uključila se u sprovođenje konkretne linije partije i NOP-a na tom području i dala značajan prilog uspjesima NOB-e koji su tu postignuti. Pregled omladinskih organizacija okupljenih u USAOH-u u okrugu Karlovac koje su uglavnom stvorene iza IV ofenzive, dakle u toku 1943. godine je vrlo impresivan. U okrugu Karlovac bilo je obuhvaćeno 7.000 omladine od toga 5.500 Srba i 1.500 Hrvata. Organizirano je 148 seoskih, 25 općinskih i 6 kotarskih odbora USAOH-a. Uz omladinu povezano je i 4.000 pionira. Radne jedinice su sačinjavale 2 brigade, 2 bataljona i 12 četa. Pjevačkih zborova je bilo 73, glumačkih grupa 25 i omladinskih domova 41. Jedna od velikih slabosti rada s omladinom, istaknuta na III konferenciji, bila je ta da se najveća pažnja posvetila omladini Korduna, a manje onoj u hrvatskim krajevima okruga. O tome se u izvještaju o omladini na toj Konferenciji kaže i ovo: » ... Iako se pred našu skojevsku organizaciju postavilo pitanje prebacivanja težišta rada u hrvatske krajeve ipak se u tome najmanje učinilo. Veliki broj omladine područja Karlovac osjeća se antifašistički raspoložen i pokazuje mnogo ljubavi prema našoj borbi. To se odrazuje u tome što se mnogi omladinci javljaju u našu NOV, a naše organizacije za to ne znaju«.

U pogledu odnosa tadašnjih mladih komunista okupljenih u Savezu kamunističke omladine Jugoslavije (SKOJ-a) i ostalih omladinskih organizacija bilo je dosta nejasnoća. U citiranom referatu se navodi i ovo:

»Rukovodilac omladinskih masa u borbi protiv fašista i njihovih slugu i svih onih koji ometaju stvaranje jedinstva i bratstva naše omladine

to je Savez komunističke omladine Jugoslavije — desna ruka naše KP. Preko tog saveza KP rukovodi sa radom i borbom naše omladine.

U tom pogledu naša skojevska organizacija imala je niz uspjeha i nedostataka. Što se tiče organizacionog pitanja SKOJ-a na prošloj partijskoj konferenciji kod nas je bila sva omladina obuhvaćena u ŠKOJ-u. Na konferenciji uočeno je da je to pogrešno, da sva omladina bude u skojevskoj organizaciji i zbog toga date su upute da se napravi reorganizacija SKOJ-a i da u SKOJ se uzmu samo oni omladinci koji se osjećaju mladim komunistima i aktivno učestvuju u borbi za narodno oslobođenje, odani našoj Partiji itd. Naši se drugovi u tom nisu snašli nego su otišli u drugu skrajnost, tako da su postavljali SKOJ previše usko na taj način što u jednom aktivu nije bilo više od 8 skojevaca, i to samo oni koji se osjećaju najboljim komunistima. Imali smo raznih aktiva, podaktiva, simpatizere, kandidate, vaspitne grupe. S tim je SKOJ prestao biti masovna organizacija mladih komunista jer se odvojio od omladinskih masa koje su isto bile voljne da se bore za narodno oslobođenje.«

Nakon otklanjanja tih nedostataka učvrstio se SKOJ u okrugu tako da je na III konferenciji dat ovaj pregled brojnog stanja organizacija SKOJ-a: 7 kotarskih komiteta, 1 mjesni komitet, 22 općinska komiteta i 149 aktiva u pozadini i vojsci. Ukupno je članova SKOJ-a u pozadini i vojsci bilo 1.400, od kojih su 330 bili u vojno-pozadinskim partizanskim vlastima, odredima i bataljonu PPK.

Treba nešto reći o partijskoj organizaciji tog područja koja je u najtežim ratnim uslovima stekla povjerenje najvećeg dijela srpskog i hrvatskog naroda tog ratnog područja.

Partijske organizacije okruga Karlovac razvijale su se paralelno s usponom narodnooslobodilačkog pokreta. Na Kladuškoj konferenciji bilo je 136 ćelija s 864 partijca. Partijske organizacije u VIII kordunaškoj diviziji odijelile su se od okružne organizacije još 1942. i brojile su u vrijeme održavanja Treće konferencije 785 članova. Oko 500 partijaca je poginulo ili stradalo u tom periodu, pa ipak je na svoju Treću konferenciju poslalo svoje delegate 1040 članova Partije među kojima je bilo i 150 žena.

Postojali su kotarski komiteti u kotarima Vojnić, Vrginmost, Veljun, Slunj i Plaški, a za kotar Karlovac i grad Karlovac formiran je Područni komitet. Sa 150 ćelija neposredno je rukovodilo 22 općinska komiteta. Od 1040 partijaca bilo je 140 radnika, 748 seljaka, 48 obrtnika i namještenika, 67 intelektualaca i 8 bivših oficira i podoficira. Po nacionalnosti bilo je 811 Srba, 197 Hrvata i 5 Slovenaca. Neposredno s partijskim organizacijama bilo je povezano još 151 kandidat od toga 9 žena i 35 tzv. partijskih aktiva s 137 članova među njima 42 žene.

Članstvo u partiji je obvezivalo da se uvijek bude u prvim borbenim redovima. Da to nije bila parola, svjedoči 500 palih partijaca uz početnu brojku na II konferenciji od 864 člana KP. Nije slučajno u referatu o organizacionim problemima istaknuto: »Osnovni uslov bez kojeg se ne može ni zamisliti da se nekog primi u Partiju je lično poštenje.«

Zavređuje pažnju elastičnost partijske organizacije u primjeni organizacionih oblika već prema konkretnim uslovima pojedinih područja.

Npr. za kotar Karlovac umjesto partijskih aktiva (simpatizerskih grupa), koji su se formirali na Kordunu, upućivani su simpatizeri-komunisti da rade u NOO-ima. U organizacionom referatu to se obrazlaže ovako: »OK donašajući ovakav zaključak rukovodio se načelom da organizacione forme ne smiju biti zapreka u radu za sprovođenje partijske linije, nego da nam organizacione forme služe kao sredstvo kod sprovođenja part, linije u život.« (Ref. o org. pitanjima, str. 4). Slično je učinjeno i u Karlovcu gdje su partijci radili u vrlo teškim i opasnim uvjetima. Ipravno je na konferenciji istaknuto: »... rad u tim mjestima (odnosi se na grad Karlovac i Dugu Resu —opaska autora) je vrlo težak, teror ustaša i okupatora je vrlo jak, a i naši drugovi kojj su tamo radjli, još nisu dovoljno vješti u ilegalnom radu. eDšavale su se česte provale. Biti partijac u gradu Karlovcu je vrlo teško. Pred tu part, organizaciju smo postavljali iste organizacione zadatke kao pred part. org. na oslobođenom teritoriju. Tražili smo od njih da se redovito kao ćeljja 2 puta nedjeljno sastaju, da redovjto prorađuju materijal itd. Na taj način u part. org. ostaje samo malen broj ljudi i to takovih koji odgovaraju aktivistima na oslobođenom teritoriju. Zbog toga se nikako nije mogla ojačati part. org. u Karlovcu«.

Polazeći od navedenih konstatacija OK je zaključio da organizacione oblike Partije u Karlovcu treba postaviti elastičnije: »Ćelija se mora organizirati na taj način da se svi iz jedne ćelije ne moraju zajedno sastajati ... nego da dvojica, trojica međusobno rješavaju pitanje partijskog života, a sekretar ćelije da bude veza. Tek od vremena do vremena treba se održati zajednički sastanak svih članova. Isto tako mogu posebno proučavati partijski materijal i si.«

Oslobodilačka borba u gradu Karlovcu bila je najviše povezana s tamošnjom partijskom organizacijom. Stoga ćemo se u ovom dijelu članka osvrnuti i na ilegalni rad u Karlovcu između dvije konferencije.

Krajem aprila i u maju 1942. zadesila je partijsku organizaciju u Karlovcu velika provala. Veći dio partijaca i skojevaca morao se prebaciti u partizane, a dio drugova je uhapšen među njima i sekretar MK Stevo Gojak. Ubrzo poslije toga obnavlja se partijska organizacija i već jula 1942. u tri karlovačka rajona djelovalo je 7 ćelija s 28 članova na čelu s mjesnim komitetom od 6 članova. Bez obzira na odlazak pojedinih drugova u partizane u Karlovcu početkom 1943. godine djeluje 8 ćelija s 36 članova Partije (Izvještaj MK 25. VII 1942. HAK, dokumenti OK KPH Karlovac), u martu 1943. povećao se broj partijaca na 58 (Pismo OK KPH Karlovac od 6. III 1943. Zapisnik sa sastanka Plenuma OK KPH Karlovac od 3. III 1943. HAK, dokumenti OK KPH Karlovac), a neposredno prije velike majske provale na 70 (org. izvještaj, str. 7).

Vrlo uspješno se u Karlovcu radilo na formiranju ilegalnih organizacija u neprijateljskim vojnim jedinicama i ustanovama u prvom redu među domobranima. Komandant posadnog domobranskog bataljona bojnik Franjo Biočić bio je na čelu ilegalnog Vojnog komiteta, natporučnik Ivan Frleta, Zlatko Pintar, narednik Franjo Mudronja i đak — vodnik dr Stjepan Cvjetić bili su članovi. Oni su u Karlovcu uspjeli u komitetima organizirati preko 20 oficira i vojnika a mnoge druge pridobiti za suradnju. Prema poimeničnom spisku koji navodi Kovačić vidi se da je

u, Karlovcu bilo povezano preko 60 oficira i vojnika (Slavko Kovačić: Neki vidovi djelovanja Mjesnog komiteta KPH Karlovac i Vojnog komiteta u jedinicama karlovačkog garnizona tokom 1942/1942. godine, HAK, Zb. 6, str. 21-39). Zbog nedovoljne konspiracije bili su i nečlanovi vojne organizacije upoznati s njenim postojanjem pa su to saznale i ustaške vlasti. Uz pomoć jednog oficira provokatora pripremali su hapšenja. O tome je obaviješten i OK, pa je sekretar OK pozvao Biočića i još jednog predstavnika Vojnog komiteta na sastanak u kotar Karlovac i naredio im da se odmah cijeli Vojni komitet i svi ugroženi članovi organizacije prebace na slobodni teritorij. U tom smislu date su i upute Mjesnom komitetu. Na žalost usprkos izričitog naređenja neki članovi Vojnog komiteta odugovlačili su s odlaskom u partizane pa je dio drugova pohapšen. Već u junu osuđeni su na smrt njih devetorica (natporučnik Frleta, narednik Mudronja, bojnik Ivan Vičan, satnik Josip Vranić, domobrani Stanislav Rožman, Ivan Grčević, vodnik-đak Ivan Novak, narednik Vjekoslav Stipčević i natporučnik Juraj Kuzmić).

Slabije organizacione rezultate imao je u Karlovcu SKOJ. U izvještaju MK KPH Karlovac od 5. septembra 1942. piše da je u SKOJ-u 15 članova. U kasnijim dokumentima navodi se da je MK SKOJ-a ponovo formiran u januaru 1943. i da ima svega 13 članova SKOJ-a. U zapisniku OK SKOJ-a za okrug Karlovac od 18. III 1943. godine nalaze se i ovi podaci o radu skojevske organizacije u Karlovcu:

»Na području MK SKOJ-a Karlovac političko stanje popravlja se iz dana u dan u našu korist. Omladinci dnevno dolaze u partizane. Skojevska organizacija također se razvija i ima izgleda da će se još i bolje razviti. Za sada prema podacima Partije ima 70 skojevaca u Karlovcu i 2 rajonska komiteta te Mjesni komitet... Svakim danom dolazi 5 do 6 omladinaca u partizane.« (Citirano prema Zborniku br. 6, HAK, str. 42).

Dio skojevaca je također povučen u partizane pa je u maju 1943. godine neposredno prije provale, usprkos primitka 14 novih članova brojno stanje skojevaca u Karlovcu bilo 54. Nakon hapšenja trojice skojevaca i majske provale u karlovačku partijsku organizaciju odlučeno je da svi skojevci odu u partizane pa je njih oko 50 došlo na slobodni teritorij u toku maja i juna 1943. Sad je trebalo sve organizirati ispočetka, što nije bilo lako. Tek je u augustu 1943. godine formiran novi MK SKOJ-a sa zadatkom da obnovi skojevsku organizaciju u Karlovcu.

U Karlovcu je 1943. djelovao mjesni odbor AFŽ s 15 pododbora u tvornicama, uredima i školama u kojima je bilo 85 aktivistkinja koje su okupljale oko 500 žena. Najmanje se uspjelo u organiziranju NOO-a kojih je u martu 1943. godine bilo 10 s oko 30 članova.

U Karlovcu je bilo stacionirano u toku 1942/43. godine od 10 do 14.000 Talijana. Njih su poslije kapitulacije Italije zamijenile njemačke jedinice. Broj ustaških i domobranskih oružanih snaga kretao se 1942. i 1943. od 3.000-3.500 ljudi. U gradu su djelovale i razne filijale njemačkih i talijanskih obavještajnih službi. Sve je to otežavalo ilegalni rad, no izneseni uspjesi i neuspjesi svjedoče kako je NOP u Karlovcu uvijek našao snage da, ako treba, iskrsne iz pepela. Ne računajući karlovačke Srbe koji su otpočetka proganjani (od 2.500 je 600 ubijeno) među žr-

tvarna ustaško-fašističkog terora nalazilo se i 145 strijeljanih i obješenih Hrvata, a njih 250 je odvedeno u logore. Preko 1.500 Karlovčana je u toku rata uhapšeno i ispitivano (Tomislav Majetić: Okupatorsko-kvislinška vlast u Karlovcu 1941-1943. godine, HAK, Zb. 6).

Između Druge i Treće partijske konferencije održana su četiri partijska savjetovanja, prvo u maju 1942, neposredno prije velike ofenzive na Petrovu goru, drugo i treće u julu i oktobru iste godine, a četvrto u julu 1943. Ta savjetovanja bila su svojevrsna politička škola za partijske kadrove koji su većinom imali kratak partijski staž i koji su tim putem imali prilike da se upoznaju s političkom linijom Partije, s iskustvima i nedostacima u radu mnogih lokalnih organizacija. Pored toga se na tim savjetovanjima ukazivalo »na one probleme koji su u onom vremenu bili najizrazitiji...« (Iz organizacionog referata na konferenciji, str. 1). Treća partijska konferencija trebala je konkretizirati zadatke koji su postavljeni od CK KPJ i CK KPH na prilike u okrugu u novoj etapi NOB. Trebalo je, nadalje, dati bilans prijeđenog puta, u kojem su u osnovi izvršeni zadaci postavljeni na II konferenciji, analizirati uspjehe i neuspjehe i to ne samo za okružnu organizaciju kao cjelinu nego i za svaku ćeliju i sve općinske i kotarske partijske organizacije. Brojne pripreme, sastanci i lokalne konferencije imali su i veliko značenje za političko uzdizanje mahom mladih kadrova i za njihovo upoznavanje s političkom linijom KPJ.

Treća partijska konferencija održana je od 20. do 23. XI 1943. godine u Vojniću, kotarskom sjedištu koje su partizani oslobodili već januara 1942. i uz male prekide držali ga u svojim rukama sve do kraja rata. Prisustvovalo je 215 delegata s pravom glasa (131 seljak, 44 radnika, 20 obrtnika i namještenika i 20 intelektualaca). Po nacionalnom sastavu bilo je 178 Srba (od toga 22 žene), 36 Hrvata (od toga 9 žena) i 1 Slovenac. Partijski staž do 1 godine imalo je 52 delegata, od 1 do 2 godine 93, od 2 do 3 godine 54 i preko 3 godine 6 delegata. Konferenciji je prisustvovalo i 34 delegata sa savjetodavnim pravom glasa i mnogi gosti.

U radnom dijelu konferencije prihvaćen je ovaj dnevni red:

1. a) Sadašnja politička situacija i donošenje osnovnih zadaća Partije b) Borba naše partijske organizacije za sprovođenje partijske linije u okrugu, 2. Rad Partjje u vanpartijskim organizacijama a) NOO-i i b) AFŽ c) USAOH I SKOJ, 3. Organizaciono pitanje i politika kadrova, 4. Rad Partije u vojno-pozadinskim vlastima i odredima, 5. Agit-prop, 6. Izbor novog okružnog komiteta i donošenje rezolucije.

Konferencija je prihvatila zadatke koji su stavljeni na diskusiju iza svakog referata i rezoluciju u kojoj je najprije ukratko prikazana vojno-politička situacija u svijetu i Jugoslaviji, zatim su izneseni uspjesi, pa neuspjesi i nedostaci u radu okružne partijske organizacije i na kraju sažeti zadaci za daljnje proširivanje i učvršćivanje narodnooslobodilačke borbe, JNOF-a, NOO-a, AFŽ-a, USAOH-a, SKOJ-a i organizacije KPH u okrugu Karlovac.

U novi OK su izabrani: Dušan Livada (sekretar), Ivo Amulić, Milić Dejanović, Milica Vujičić, Vlado Novaković, Milka Ilić, Milutin Košarić, Dušan Rkman, Janko Furdek, Pero Matečić, Mane Trbojević i Mićo Ležaić,

Milan Jaković

Političko stanje na području okruga Karlovac između Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a

Političko stanje na području ratnog okruga Karlovac između II i III zasjedanja ZAVNOH-a obilježeno je veoma značajnim uspjesima. To se očitovalo u daljnjem jačanju vojnih formacija i njihovih operativnih dejstava, u političko-organizacionom učvršćenju svih organa i organizacija NOP-a te njihovom širenju u sve krajeve okruga, kao i u daljnjem učvršćenju bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda.

Znatne poteškoće ovog perioda sastojale su se u stalnim i za narod iscrpljujućim upadima neprijatelja na slobodni teritorij. Ti česti, iznenadni i iscrpljujući upadi izazvali su niz socijalnih problema, naročito u Kordunu koji je i u trećoj godini NOR-a snosio najveći teret rata na okrugu. Politički problemi na okrugu bili su znatni i s njima se svakodnevno borila partijska i druge organizacije NOP-a. Iako je pitanje mobilizacije hrvatskog naroda u NOB bilo neprekidno u centru pažnje partijskih i drugih organizacija NOP-a, ni u ovom periodu nije se uspjelo istrgnuti većinu sela ovog područja ispod uticaja reakcionarnog dijela HSS i njegove politike čekanja. U tom periodu došlo je i do izdajničke djelatnosti Joce Eremića i njegove grupe, odnosno njihovog pokušaja da razbiju NOP na Kordunu. Pored toga, bilo je nedostataka i grešaka u političkom radu partijske i drugih organizacija NOP-a.

Na razvoj NOP-a i političke prilike u okrugu u trećoj godini rata imale su odraza karakteristike i rezultati prethodne dvogodišnje nepoštedne borbe, pa ih iznosim samo u osnovnim crtama.

Partijska organizacija okruga Karlovac je među prvima u Hrvatskoj digla i razvila oružanu borbu i to upravo na Kordunu gdje je ustanak već prvih dana poprimio masovan karakter. Kordun se u prve dvije godine afirmirao kao jedno od najpoznatijih područja na kome su se stvarale prve veće- ratne vojne formacije NOV-e i POH-e te osnovali prvi i najviši organi NOP-a Hrvatske. Masovnost ustanka na Kordunu imala 3e veliko značenje za osnivanje i jačanje partizanskih jedinica u ostalim dijelovima okruga pa i šire u Hrvatskoj. To potvrđuju i ilustriraju slijedeće činjenice:

U rano proljeće 1942. s KOTdtma **SU Upii^^^ JT-^P griippparti7ana li**

Pokuplje i Žumberak radi širenja plamena NOB-e i političkog uticaja NOP-a u tim krajevima. Te su grupe bile osnova za formiranje Zumberačke čete i čete »Kljuka«. Istovjetne zadatke, imale su i Dubravska četa, iz sastava 1. bataljona 2. Kordunaškog partizanskog odreda i grupa na čelu sa Grgom Milašinčićem koje su djelovale na širem području Bosiljeva. Na osnovu te i neposredne djelatnosti aktivista Kotarskog komiteta KPH Veljun, u rejonu Vukova Gorica—Prilišće, u junu 1942. godine formiran je partizanski vod od 20 boraca, koji je za kratko vrijeme prerastao u hrvatsku četu. Pored Zumberačke čete i čete »Kljuka« u sastav Zumberačko-pokupskog partizanskog odreda, formiranog u ljeto 1942. ušle su proleterska četa Prvog kordunaškog partizanskog odreda i proleterska četa Drugog kordunaškog odreda. Prvi kordunaški partizanski odred (formjran poslije stvaranja 8. divizije) u proljeće i ljeto 1943. godine, iz svog sastava izdvojio po jedan bataljon za formiranje Karlovačkog i Plaščanskog odreda, i tri bataljona za formiranje Unske operativne grupe.[1]

Osim odvajanja i slanja dijelova formiranih jedinica, s Korduna su slati i omladinci za popunu jedinica u drugim krajevima. O tome najubjedljivije govori izvještaj Veće Holjevca, političkog komesara Druge operativne zone, upućen politkomesaru Glavnog štaba Hrvatske oktobra 1942. u kome je u vezi s daljim jačanjem partizanskih jedinica pisao: »Za sada^ u_J^raharku_ ne postoje mogućnosti mobilizacije ljudstva, a oružja ima ibataljon 'Jože Krasa' i Proleterski bataljon imade 20 pušaka više, a bataljon 'Jože Krasa* ima oko 40 više. Zato je nužno da nam se pošalje što prije jedno 80 omladinaca sa Korduna, koje ćemo naoružati sa tim puškama. U međuvremenu mi ćemo mobilisati ljudstvo sa ostalih sektora, gdje postoje mogućnosti za mobilizaciju.«[2]

Do jeseni 1943. Kordun je zajedno s područjem Plaški — Dubrave — Bosiljevo dao oko 10.000 naoružanih boraca.[3] To je omogućavalo stalno popunjavanje jedinica 8. kordunaške divizije, NOVJ i formiranje novih partizanskih odreda.

Operativne jedinice NOV-e obrazovane na Kordunu, svojim su borbenjm dejstvima u Pokuglju^Zumberi^i širem rejonu Bosiljeva uticale na razvoj, jačanje i stabilizovanje NOP-a u tim krajevima. Na njihovu ulogu i iznačaj, ukazao je Centralni komitet KPH svom povjerenstvu za Zagreb u pismu augusta mjeseca 1942. gdje se kaže: »Ovih smo dana izdali naređenje, da tri kordunaška udarna bataljona krenu u Pokuplje, pa onda u jZumberak i da se nakon svršenih akcija vrate na svoj teren. Nadamo se da ćemo u tim mjerama moći pokrenuti tamošnji hrvatski narod u borbu. Na vama je da izvršite sve organizacione pripreme da biste mogli sprovesti mobilizaciju u tim hrvatskim krajevima. Partizani moraju nastupiti pod zastavom nacionalne slobode, te jedinstva

1. Zb. NOR-a, tom V, knj. 30, dok. 69 i 79; Vojna enciklopedija, tom 4 1 10; CK KPH, mikrofilm br. 13.
2. Zb. NOR-a, tom V, knj. 30, dok. 147.
3. Arhiv VII. NOB, CK KPH, mikrofilm br. 18 1 AIHRPH, kut. 202/2634/a-a, fond OK KPH Karlovac.

Srba i Hrvata u borbi protiv okupatora i njegovih slugu.«[4]

Do Drugog zajedanja ZAVNOH-a slobodna teritorija Korduna afirmirala se kao dobro organizirana pozadinska baza i oslonac za izvođenje borbenih dejstava na tom području i van njega, kao i za odmor, sređivanje i sanitetsko zbrinjavanje ne samo kordunaških, nego i ličkih, banijskih, primorsko-goranskih i drugih jedinica NOV-e. Na toj teritoriji, pod rukovodstvom okružne partijske organizacije na čelu sa OK KPH Karlovac, ostvarene su značajne tekovine NOB-e. Snažno su se razvili svi organi i organizacije NOP-a, koje su svakodnevno rješavale brojne ekonomske i druge probleme značajne za život naroda i razvoj NOB-e. Njihovim jačanjem, jačalo je i moralno-političko i borbeno jedinstvo između srpskog i hrvatskog naroda, te jedinstvo između fronta i pozadine. O snazi tih organa i organizacija najbolje govore dokumenti III okružne konferencije KPH okruga Karlovac od 22. XI 1943. gdje stoji da Okružna partijska organizacija broji 1040 članova KP, organiziranih u 150 ćelija, 22 općinska, 6 kotarskih i okružni komitet KPH Karlovac.[5]

Okružna organizacija SKOJ-a brojila je 1040 članova organiziranih u 149 aktiva, 22 općinska, 1 mjesni, 7 kotarskih komiteta i Okružni komitet SKOJ-a Karlovac.[6]

Okružna organizacija Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske (USAOH) imala je 7.000 članova organiziranih u 148 seoskih, 25 općinskih, 6 kotarskih odbora i Okružni odbor USAOH-a Karlovac. Pionirskom organizacijom bilo je obuhvaćeno 4.000 pionira. Omladina je imala organizirane i radne jedinice i to: dvije radne brigade, a izvan njihovog sastava bila su još dva radna bataljona i 12 samostalnih radnih četa. Osim toga, osnovano je 73 pjevačka hora i 25 amaterskih glumačkih grupa, te osposobljen 41 omladinski dom.[7]

Zatim, na području okruga radilo je u to vrijeme 307 seoskih NOO-a, 32 općinska, 6 kotarskih i Okružni narodnooslobodilački odbor s ukupno 1395 odbornika.[8] Okružna organizacija Antifašističkog fronta žena imala je 12.500 članova organiziranih u 264 (seoska, općinska, kotarska) odbora i Okružni odbor AFZ-a.[9]

Vojno-pozadinsku vlast sačinjavala je Komanda kordunaškog područja i niz komandi mjesta kao što su: Vojnić, Vrginmost, Topusko, Veljun, Plaški, Slunj, Rakovica, Cetingrad, Velika Kladuša i Bosiljevo.[10]

Teritorijalnu obavještajnu i bezbjedonosnu organizaciju sačinjavali su rajonski obavještajni centri (ROC), locirani pri komandama mjesta i Pomoćni obavještajni centar za Kordun (POC) lociran pri Komandi vojnog područja za Kordun. Komanda područja i komande mjesta imale su u svom sastavu stalne jedinice namijenjene za kontrolu i vojno obezbjeđenje slobodne teritorije.

4. Arhiv VII, fond NOB, CK KPH, mikrofilm br. 51/63. Radilo se o akciji 4. kordunaške brigade.
5. Arhiv VII, fond NOB, CK KPH, mikrofilm br. 18, kao i AIHRPH k. 202/2634- fond OK KPH Karlovac.
6. Isto.
7. Isto.
8. Isto.
9. Isto.
10. Arhiv vn, Fond komande područja Kordun za Juni—novembar 1943.

Tako organiziran i najtješnje povezan s partizanskim jedinicama, narod Korduna je postao značajan političko-ekonomski i vojni činilac NOP-a pred vratima okupiranog Karlovca i Zagreba. Zahvaljujući ulozi Partije i čvrstoj opredijeljenosti naroda za njenu liniju narodnooslobodilačka borba na Kordunu razvijala se u prve dvije godine rata bez ozbiljnijih kriza.

Međutim, to ne treba shvatiti da vojne i političke akcije okupatora, ustaške NDH i aktivnost četničkih elemenata, nisu imale nikakvog učinka i posljedica na Kordunu, pa i na ostalom području okruga Karlovac.

Okupatorske i ustaško-domobranske ofanzive na slobodnu teritoriju Korduna, iako popraćene nečuvenim zločinima, terorom, pljačkom i fizičkim uništavanjem srpskog naroda i njegovih materijalnih dobara, nisu slomili njegov moral i političku opredijeljenost da se sa još više upornosti i odlučnosti pod rukovodstvom KPH bori za ciljeve NOP-a. Ali su te akcije zbog nerazvijenosti partijskih organizacija u hrvatskim selima okruga usporavale masovnije uključivanje stanovništva u NOB. Naravno, ne malu ulogu u tome je igrala i ustaška propaganda j neprijateljskj opredijeljeni pripadnici HSS-a, koja je nastojala stvoriti uvjerenje kod dijela toga stanovništva da je ustaška NDH istinska država hrvatskog naroda, a NOP neprijatelj te države.

U prilog navedenog govori i ocjena sadržana u političko-obavještajnom izvještaju Karlovačkog partizanskog odreda upućenom Glavnom obavještajnom centru Hrvatske krajem maja 1943. godine u kome piše: »Većina hrvatskog naroda ne mrzi partizane, ali nema želje da pomaže našu borbu niti da učestvuje u njoj i to zbog straha od neprijatelja i rovarenja HSS-a koji ga pasivizira.«[11]

U zapisniku Okružnog komiteta KPH Karlovac od 2. juna 1943. godine nalazimo sličnu ocjenu. Naime, u dijelu zapisnika gdje se govorilo o političkom stanju u okrugu, pored ostalog, konstatira se da je narod u kotaru Karlovac nezadovoljan zbog bombardiranja, straha od Talijana, prisilne mobilizacije i rekvizicije, te straha da ne bude, i na području toga kotara, kao na Kordunu.[12]

Od prvih dana svog postojanja, vlast ustaške NDH pored srpskog naroda u Hrvatskoj, osudila je na progone i fizičko uništavanje progresivne sinove i kćeri hrvatskog naroda iz redova seljaka, radnika, intelektualaca i drugih slojeva. Najžešćem, najbrutalnijem progonu i ubijanju bili su podvrgnuti Hrvati, članovi KPH i SKOJ-a. Pored njih i svi drugi ljudi koji su na bilo koji način ispoljavali svoje simpatije ili se uključivali u borbu protiv nosilaca te fašističke tvorevine. I radi toga, borba protiv okupatora i ustaške NDH bila je vitalni zajednički interes hrvatskog i srpskog naroda u Hrvatskoj.

Od prvih dana narodnog ustanka na Kordunu, zajedno sa srpskim, našli su se najbolji sinovi hrvatskog naroda, članovi KPH i SKOJ. Oni su kao organizatori, borci, politički i vojni rukovodioci NOB-e, odi-

11. Arhiv VII, k. 107, fasc. 3, dok. 43.
12. HAK, kut. 7.

grali veoma značajnu ulogu u praktičnom ostvarivanju vojno- političke strategije CK KPJ i druga Tita u podizanju ustanka i jačanju narodnooslobodilačkog rata na teritoriji okruga. Međutim, i pored te činjenice, ostao je i dalje problem masovnog pristupanja NOP-u hrvatskog stanovništva s područja ovog okruga. Od početka narodnog ustanka na Kordunu ustaška vlast je tamo bacila jake vojne i političke snage ne samo radi likvidacije započete NOB-e, nego i sprečavanja tamošnjeg hrvatskog naroda da u toj borbi masovno učestvuje.

Masovno i aktivno učešće hrvatskog naroda sa područja okruga Karlovac u NOB-i, posebno stupanje hrvatskih seljaka, radnika i drugih naprednih ljudi u partizanske jedinice, bilo je kao i u drugim krajevima Hrvatske, pitanje od izuzetnog vojno- političkog značaja. Na njegov značaj upozorio je drug Tito u svom pismu još u prvoj polovini aprila 1942. godine koje je uputio Glavnom štabu Hrvatske. U tom pismu a u vezi s tim problemom je rečeno: »Nastojte da u partizanske jedinice uđe što više Hrvata. Pazite na odnos Srba i Hrvata. Treba činiti sve da se taj odnos pravilno razvija. Sve dok u vašim redovima ne prerastu Hrvati, ne možete računati na potpuni upliv hrvatske mase. Hrvatski narod treba da zavoli partizanske jedinice a to će biti kada u njima preovladaju Hrvati. Prema tome, mnogo pazite na raspoloženje stanovništva u pozadini. Prikažite mu se sa partizanskom disciplinom, redom i samopregorom. Radite politički u masama i jedinicama. Od Like, Korduna i Gorskog kotara treba se širiti na sve strane.«[18]

U početku NOB-e na teritoriji koja je od jeseni 1942. do kraja rata pripadala okrugu Karlovac, živjelo je oko 210.000 stanovnika. U njihovoj klasno-socijalnoj strukturi dominiralo je seljaštvo. Znatnija koncentracija radnika, u odnosu na tadašnje prilike, bila je u Karlovcu. Njihov broj zajedno s nadničarima i šegrtima iznosio je 5.200 ili nešto više od 24% od ukupnog broja stanovnika grada Karlovca. Prema nacionalnoj pripadnosti oko 52% bilo je Hrvata i 48% Srba.[14]

S obzirom na nacionalni i socijalni sastav u okrugu, te na masovno učešće srpskog naroda u oružanoj borbi na Kordunu, postojala je mogućnost, ukoliko taj teritorij za duže vrijeme ostane usamljen u razvoju NOP-a, da ga okupator zajedno s ustašama likvidira. Da bi na vrijeme spriječili i osujetili planove neprijatelja, partijska organizacija okruga na čelu s Okružnim komitetom KPH Karlovac nastojala je još od početka ustanka da se njegovo žarište širi i prenosi u hrvatska sela u okrugu, pa i van njega. To je pitanje bilo aktuelno i prisutno ne samo na II, III i IV okružnoj konferenciji, već i na gotovo svim sastancima OK KPH u 1942, 1943, pa i 1944. godini.

U prenošenju ustanka i širenju oružane NOB-e u hrvatskim krajevima do jeseni 1943. ostvareni su znatni rezultati. Na području kotara Karlovac, na kojem se i nalazila većina hrvatskog stanovništva okruga, stvorena je slobodna teritorija oko Bosiljeva. Taj je teritorij obuhvatio skoro cjelokupan prostor međurječja rijeka Dobra — Kupa i neposredno

13. J. B. Tito: Stvaranje 1 razvoj Jugosl. armije, 1949, str. 139—140.
14. Knjiga Ii 1 IV — Popis stanov. 1931., te Statis. god. 1940.

bio povezan sa slobodnim teritorijem u Gorskom kotaru i Beloj krajini, odnosno preko tog područja bili su međusobno povezani slobodni teritoriji Korduna, ^Zumberka, Gorskog kotara i Slovenije. Na tom teritoriju u proljeće 1943. formiran je Karlovački partizanski odred. Uvećao se broj legalnih i ilegalnih NOO-a. Osnovani su brojni seoski, te formirani općinski NOO-i (Bosiljevo, Netretić, Ribnik, Duga Resa, Jaškovo itd.) kao i Kotarski narodnooslobodilački odbor Karlovac. Znatnije se proširila i organizaciono razvila partijska, skojevska i druge antifašističke organizacije NOP-a i njihova rukovodstva. Krajem 1943. obrazovani su vojno-pozadinski organi: Komanda karlovačkog vojnog područja s komandama mjesta Ribnik i Bosiljevo (Komanda mjesta Bosiljevo formirana je nekoliko mjeseci ranije). U Karlovcu, Dugoj Resi i drugim neoslobođenim dijelovima okruga na kojem je živjelo hrvatsko stanovništvo, postojale su i djelovale u ilegalnim uslovima partijske i skojevske organizacije, radile su organizacije AFZ-a, USAOH-a, kao i NOO-i. Ali u hrvatskim naseljima na Kordunu nije bilo tako. Iako je veći dio hrvatskih sela na Kordunu bio oslobođen ovdje za razliku od ostalih krajeva Hrvatske nije došlo do masovnijeg stupanja stanovništva u partizanske jedinice sve do jeseni 1943.

Izostajanje masovnijeg priliva boraca u partizanske jedinice, odnosno pristupanje hrvatskog stanovništva NOP-u i njegovog aktivnog učešća u oružanoj NOB-i, odrazilo se i na nacionalno-socijalni sastav, kako okružne partijske organizacije tako i ostalih masovnih antifašističkih organizacija, NOO-a pa i partizanskih jedinica. To pokazuju slijedeći podaci:

U vrijeme održavanja III okružne partijske konferencije (novembar 1943. godine) 81% članova partije u okrugu bili su Srbi, a 18,5% Hrvati, a po socijalnom sastavu 74,2% seljaci, 14% radnici 11,8% obrtnici intelektualci i drugi. Od ukupno 215 delegata na toj konferenciji 84% bili su Srbi, a 16% Hrvati, 60% seljaci, 20% radnici, i 20% obrtnici, intelektualci i drugi.[15]

U okružnoj organizaciji Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske 78,6% bilo je srpske, a 21,4% hrvatske omladine.

U okružnoj organizaciji Antifašističkog fronta žena 73,2% bile su Srpkinje, a 26,8% Hrvatice itd.[16]

Sastav teritorijalnih i operativnih vojnih jedinica, uglavnom je realno odražavao socijalnu, ali ne i nacionalnu strukturu stanovništva okruga Karlovac. Na to ukazuje, pored drugih dokumenata, i pregled socijalnog i nacionalnog sastava 8. kordunaške divizije krajem jula 1943. Prema tome pregledu, socijalni sastav boraca te jedinice bio je: 94,8% seljaka, 1,5% radnika, i 3,7% ostalih (namještenika, intelektualaca, zanatlija i drugih). Nacionalni sastav boraca: Srba 95,3%, Hrvata 4,5% i Muslimana **0,2%.**

Socijalni i nacionalni sastav komandno-starješinskog kadra divizije bio je slijedeći: seljaka 80,2%, radnika 2,8%, intelektualaca 2,3%, nam-

15. Arhiv VII, fond NOB, CK KPH, mikrofilm br. 18; AIHRPH k. 202/2634 — fond OK KPH Karlovac.
16. Isto.

ještenika 2,8% i bivša vojna-policijska lica 3,4%. Po nacionalnoj pripadnosti bilo je: Srba 93,8°/«, Hrvata 4,7%, Muslimana 0,9% i Crnogoraca 0,6%.[17]

Pored već poznatih razloga, nepovoljan nacionalno-socijalni sastav okružne partijske i ostalih antifašističkih organizacija NOP-a, te NOO-a i vojnih jedinica (osim sastava Karlovačkog partizanskog odreda), koje su na području okruga Karlovac formirane do jeseni 1943. godine, nastao je i zbog nedostataka i grešaka u radu partijske, skojevske i drugih organizacija, te općinskih, kotarskih, pa i Okružnog komiteta KPH Karlovac među hrvatskim stanovništvom kako na Kordunu, tako i ostalim dijelovima okruga. Zapravo, nepotpuno i nedovoljno su korištene mogućnosti za organizacioni i politički rad u oslobođenim i poluoslobođenim hrvatskim selima i krajevima okruga. Taj je rad u izvjesnom smislu bio zapostavljen, dijelom i zbog samozadovoljstva s uspjesima u razvijenosti oružane NOB-e u dijelu okruga nastanjenim srpskim stanovništvom, izuzev Plaščanske doline u kojoj je četnička akcija za neko vrijeme zaustavila tu masovnost.

Na planu razbijanja i likvidacije NOP-a na Kordunu, krajem 1941. godine, počeli su aktivno djelovati i četnički elementi. U prvoj polovini 1942. pokušali su da ostvare svoje planove u centru Korduna i u Plaščanskoj dolini. Pokušaj na Kordunu završio je neuspjehom. Vođe, poručnik bivše Jugoslavenske vojske Milić Rakinić i poslanik SDS iz doba Kraljevine Jugoslavije Mišan Napijalo, poslije neuspjeha, pobjegli su s Korduna u Karlovac i odatle produžili svoju neprijateljsku i razbijačku djelatnost protiv NOP-a.

Međutim, na području Plaščanske doline bila je drugačija situacija. Tamo su početkom aprila 1942. pod vodstvom narednika BJV-e i sitnog trgovca Đure Vidakovića, zamaskirani četnici u sastavu Treće čete, Trećeg bataljona, Drugog kordunaškog odreda, s uspjehom izveli puč u Ličkoj Jesenici i formirali prvu četničku oružanu jedinicu.[18] Ovom četničkom puču i stvaranju oružane jedinice, prethodilo je njihovo povezivanje s Talijanima preko talijanskog poručnika Mora.[19]

Stvoreno četničko žarište u Plaščanskoj dolini, osloncem na talijanske okupatore, uspješno se razvijalo. Četnici su u toku 1942. ostvarili značajniji politički utjecaj u Plaščanskoj dolini i Ličkoj Jesenici, te prisilnom mobilizacijom uvećali svoje oružane jedinice i maksimalno se angažirali u borbi protiv partizanskih jedinica i NOP-a u cjelini. U razvoju i jačini, vrhunac su dostigli u prvim mjesecima 1943, tj. za vrijeme IV neprijateljske ofanzive u kojoj su i učestvovali zajedno s Talijanima, ustašama i domobranima. Takvom razvoju pogodovala je činjenica što partijska rukovodstva ovu četničku akciju nisu u početku smatrala opasnom za NOP na Kordunu. Možda i zato što je prije toga s lakoćom likvidirala pokušaj Milića Rakinića. Dakle, u početku nije sasvim uočeno da će četnička ak-

17. zb. NOR-a, tom V, knj. 17, dok. 74.
18. Arhiv VII, k. 270, reg. br. đ. 8/2-160-163.
19. Arhiv VII, fond SUP Zagreb, mikrofilm 30, saslušanje talijanskog obavještajnog oficira Bruna Tominla od 21. XI 1944.

cija u Plaščanskoj dolini u stvari označiti početak planske aktivnosti talijanskog okupatora i pristalica izbjegličke jugoslavenske vlade na razbijanju i likvidaciji NOP-a, te vezivanju jednog dijela srpskog naroda za političke ciljeve četnika.

Videči kasnije tu opasnost od jačanja četnika, partijska organizacija, iako s malim zakašnjenjem, povela je odlučnu političku akciju za njjhovo razobličavanje kao izdajnika srpskog naroda i saradnika okupatora, a samim tim i protiv talijanskog plana da Plaščansku dolinu pretvori u jako četničko vojno-političko uporište i instrument za pacifikaciju srpskog naroda i na širem području.[20]

U odnosu na NOB-u četnici i ustaše su imali istovjetne ciljeve uprežući sva raspoloživa sredstva za njeno razbijanje ii likvidaciju. Upravo radi toga, a u cilju otklanjanja eventualnih nesporazuma u ostvarivanju međusobne saradnje u borbi protiv NOP-a pod okriljem talijanskog okupatora, delegacija plaščanskih četnika na čelu s Durom Vidakovičem posjetila je u junu 1942. ustaškog velikog župana u Ogulinu Juricu Markovića i izrazila mu svoju lojalnost. Tom je prilikom delegacija položila i zakletvu vjernosti ustaškoj NDH i nosiocu njenog suvereniteta ustaškom poglavniku Anti Paveliću.[21]

Početkom proljeća 1943. u Plaščanskoj dolini, kao i na cjelokupnom području Like, otpočeo je proces slabljenja i raspadanja četničke vojne organizacije. To je bio neposredan odraz velike vojno-političke pobjede NOVJ u bici na Neretvi, a čiji je glavni rezultat bio slom četničke vojske Draže Mihajlovića. Pored toga tome je doprinio poraz talijanskih, ustaško-domobranskih i četničkih jedinica na području Like u borbama s jedinicama IV korpusa NOV-e u drugoj fazi IV neprijateljske ofanzive.

S tim u vezi krajem marta i u prvoj polovini aprila, četnici iz Gacke i Plaščanske doline povukli su se zajedno s Talijanima u Hrvatsko primorje i Gorski kotar. Poslije toga povlačenja, najbliži talijansko-četnički garnizon Kordunu bio je Josipdol, a prema sjeverozapadnom dijelu slobodnog teritorija okruga, nalazili su se garnizoni Gomirje i Srpske Moravice.

Osloncem na te garnizone i svoje istomišljenike na slobodnoj teritoriji Korduna, Plaščanskoj dolini i u rejonu Dubrava, četnici su nastavili borbu protiv NOP-a na području okruga Karlovac s izmijenjenom taktikom. Naime, poslije poraza na Neretvi, u Lici i drugim krajevima, četničko rukovodstvo je odlučilo u saglasnosti s Talijanima da četničke jedinice iz talijanskih garnizona u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru dejstvuju u partizanskoj pozadini; da se ta dejstva izvode u manjim grupama po principima gerile i da se na taj način stvara nesigurnost i slabi politički uticaj NOP-a a uvećava i širi četnički. U vezi s tim četnička komanda je razrađivala planove o dejstvima u pozadini NOV i slala instrukcije o tome svojjm potčinjenim jedinicama. Tada je dolazilo i do većeg broja dogovora i sporazuma između četnika i predstavnika ustaške NDH.

20. Arhiv VTI, fond NOB, CK KPH, mikrofilm br. 18/706.
21. Arhiv VII, fond NOB, CK KPH, mikrofilm br. 3/230-234.

Krajem aprila 1943. godine i delegacija plaščanskih četnika, na čelu sa Durom Vidakovićem, putovala je u Zagreb na pregovore u ustaško Ministarstvo unutrašnjih poslova, odsjek X. Pregovori su vođeni na temelju ustaškog uputstva o »Okviru ugovora« na čije je odredbe Vidaković pristao. Suština tih odredbi bila je priznavanje NDH i ustaškog poglavnika Pavelića kao vladara, pokoravanje ustaškim zakonima, zajednička borba protiv partizana itd.[22]

Od povlačenja iz Plaščanske doline do kapitulacije Italije, tj. u periodu april — septembar 1943. četničke grupe i grupice najviše su se zadržavale oko Plaščanske doline i Ličke Jesenice, odnosno u Kapeli i Pišteniku, dakle na području, odakle je sve do kapitulacije Italije bilo više ljudi u sastavu njihovih oružanih formacija.

Te su grupice svojim djelovanjem unosile nemir među srpsko i hrvatsko stanovništvo koje je bilo opredijeljeno i aktivno učestvovalo u NOB-i. One su presretale pojedine partizane i aktiviste NOP-a, vršili pojedinačna ubistva, ugrožavale saobraćaj na slobodnoj teritoriji, naročito između Korduna i Like, te Korduna preko slobodne teritorije Dubrava i Bosiljeva, s Gorskim kotarom i Slovenijom. Pored toga te grupice su se povezivale s pojedinim dezerterima iz partizanskih jedinica i s njima stvarale pljačkaške grupe. Na njihovom su udaru, uglavnom, bila hrvatska sela na slobodnoj i poluoslobođenoj teritoriji. Četničko-pljačkaške grupe nanosile su štetu političkom ugledu NOP-a upravo zato što su se predstavljale kao da se radi o partizanima.

Preko četničkih grupica i pojedinaca sprovođena je i četnička propaganda uperena protiv NOP-a, a naročito protiv KPJ, NOV-e i POJ-e kao njegovih odlučujućih činilaca. U sadržaju te propagande vidno mjesto zauzimale su priče o povezanosti četnika sa zapadnim saveznicima, o prohrvatskom i antisrpskom karakteru NOB-e, o njenoj osuđenosti i neminovnosti poraza, te posljedicama što će snaći sve one koji do kraja ostanu na strani partizana. Posebno su naglašavali da je NOP glavni krivac za sva stradanja srpskog naroda od ustaške NDH.

Svoje zadržavanje u Kapeli i. na drugim dijelovima slobodne teritorije četnici su prikazivali kao da rade po naređenju Engleza i Amerikanaca. Naime, uporno su širili vijesti da su u borbi protiv partizana sarađivali s okupatorom po nalogu zapadnih saveznika, te da su također po njihovom nalogu tu saradnju prekinuli i izašli iz garnizona da ih dočekaju u šumi i borbi.

~ Osim usmeno, četnici su svoju propagandu u velikoj mjeri širili lecima svakojake sadržine. Jedan od takvih letaka izdao je krajem juna 1943. i tzv. »Srpski Nacionalni komitet« smješten uz Komandu Druge okupacione talijanske armije na Sušaku. Evo što je taj komitet u tom letku poručivao: » ... Borba partizana sva je uperena protiv srpskog naroda ... Partizane ne priznaje ni Moskva, a Englezi i Amerikanci im obećavaju uništenje za 24 sata. Ma kako rat završio, partizani će biti uništeni, a oni koji su ih pomagali biće izvedeni pred narodni sud, a taj će

22. Arhiv VII, fond NOB, CK KPH, mikrofilm br. 3/230-234 (Izjava tajnika Velike župe Modruš).

izricati samo jednu kaznu, smrt. Zato neka svako pazi šta radi. Četnici koji se nalaze u šumama neka izvršavaju smrtne kazne već sada. Uništavajte predsjednike, odbornike, polit-komesare, simpatizere partizana. Ma gdje se nasele zatjerajte tim bjednicima strah u kosti. Kažnjavajte na najstrašniji način. Palite sve što je partizansko.«[23]

Pitanje čišćenja teritorije okruga Karlovac, tj. Plaščanske doline i rejona Dubrave — Bosiljevo od četničko-pljačkaških grupa, te savlađivanje i uklanjanje svega što je pogodovalo njihovom održavanju i aktivnosti, pokrenuto je već u ljetnim mjesecima 1943. Bio je to vojni, ali još više politički zadatak pa se osnovna pretpostavka za njegovu uspješnu realizaciju nalazila u koordiniranoj akciji vojnih i političkih činilaca.

Na vojnom planu taj zadatak su relativno uspješno rješavale jedinice 8. divizije, partizanske straže, jedinice PPK-a i partizanski odredi. Međutim, politički dio posla išao je teže. Upravo iz razloga što je četnička aktivnost imala određene učinke u Plaščanskoj dolini i Ličkoj Jesenici, kod dijela srpskog stanovništva čiji su se sinovi, braća, muževi, itd., nalazili u četničkim oružanim formacijama; on je imao i izvjesni učinak i kod demoraliziranih i kolebljivih pojedinaca i grupica na Kordunu i u rejonu Dubrave — Bosiljevo.

Prvog augusta 1943. Glavni štab Hrvatske je izdao proglas »Srbi u četničkim redovima«[24] u kojem je objavljena amnestija i upućen poziv svim četnicima da napuste četničke redove i stupe u jedinice NOV-e i partizanskih odreda. Svrha te mjere bila je i u tome da se prisilno mobiliziranim i zavedenim ljudima, prije svega seljacima, olakša napuštanje četničkih redova. Međutim, ovoj amnestiji i pozivu Glavnog štaba, četnici iz Ličke Jesenice i Plaščanske doline, pa makar se radilo i o prisilno mobiliziranim i zavedenim, nisu se masovno odazvali i stupali u redove NOV-e. To je bio rezultat i posljedica političkog uticaja četništva, a istovremeno i jedan od krupnih političkih problema u okrugu koji je trebalo rješavati u trećoj godini NOB-e.

U toku dvije godine NOB-e bile su iscrpljene gotovo sve ljudske i materijalne rezerve srpskog stanovništva na Kordunu, koje je i nosilo glavni teret te borbe na području okruga. Osim toga pritiskivali su ga veoma teški ekonomsko-socijalni problemi nastali poslije IV neprijateljske ofanzive. Avet gladi prijetila je hiljadama ljudi tokom 1943. i naredne 1944. godine. Duga i teška epidemija pjegavog tifusa stvorila je izuzetno teške zdravstvene probleme. Bolovalo je oko 30.000, a umrlo 8.822 stanovnika.[25] Tifusom su bile zahvaćene i jedinice 8. divizije i partizanskih odreda, te su i one imale određene gubitke u borcima i kadrovima. Brojne ekonomske i političke teškoće bile su prouzrokovane i teškim zdravstvenim prilikama. Iz razumljivih razloga, sve te probleme u datim uslovima nije bilo moguće brzo i na opće zadovoljstvo rješavati i riješiti, niti eliminirati njihov uticaj na moralno i političko stanje i raspoloženje ne samo kod naroda, nego i kod' boraca. S tom problematikom

23. Afl-hiv VII, fond UDB-e Zagreb, mikrofilm br. 11.
24. Arhiv VII, k. 108, reg. br. 271/2.
25. Mr Buro Zatezalo 1 mr Mile Daklć »Narodna vlast na Kordunu od 1941. do 1945. godine«, str. 132.

bilo je opterećeno i političko stanje u razdoblju između Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a.

Od ljeta 1943. samovoljno napuštanje vojnih jedinica, dezerterstvo, poprimalo je dimenzije veoma ozbiljnog političkog problema, kako po ponašanju pojedinaca i grupica, tako i po osnovnim uzrocima zbog kojih se ono pojavilo.

Pored nedaća izazvanih vojno-političkim djelovanjem neprijatelja NOB-e javilo se i niz slabosti i nedostataka u radu NOO-a, organa vojno--pozadinske vlasti, partijske i drugih organizacija NOP-a pri rješavanju teških životnih pitanja kao što su: pitanje ishrane i stanovanja, nedostatka ljudske radne snage i oruđa za poljoprivredne i druge radove, te odjeće i obuće, tegleće stoke i dr. Posljedica toga je pojava izvjesnog nezadovoljstva kod naroda. To se nezadovoljstvo prenosilo s terena i u jedinice 8. divizije i partizanskih odreda, a odražavalo se na samovoljno napuštanje boraca iz tih jedinica i njihovo bježanje svojim kućama, odnosno porodicama. U većini slučajeva ti borci su to činili s namjerom da pomognu svojim porodicama u rješavanju njihovih životnih pitanja. Takvi se nisu krili, a u jedinice su se vraćali sami, ili nakon intervencije organa narodnooslobodilačke vlasti, odnosno političkih akcija što ih je organizirala i sprovodila partijska i druge organizacije NOP-a.

Uslijed sve većih teškoća i gubitaka u borbama, dio boraca je samovoljno napuštao svoje jedinice s uvjerenjem da će tako sačuvati glavu. Parolu o čuvanju glave, širili su pročetnički elementi, pa i ti demoralizirani borci. U većini slučajeva, borci koji su napustili svoje jedinice da »čuvaju glave« dobro su se krili. No bilo je i takvih koji su se skupljali u manje grupe i vršili pljačku, prvenstveno po hrvatskim i muslimanskim selima. Osim toga javljali su se i slučajevi povezivanja sa četničkim grupicama te zajednički vršili pljačku i djelovali protiv NOP-a.

U pojedinim općinama i kotarima na Kordunu, naročito od proljeća 1943. godine pa dalje, nisu bili rijetki slučajevi nebrige za porodice boraca kojima je pomoć bila neophodna. Bilo je i slučajeva tolerantnog odnosa prema smicalicama pojedinih seoskih špekulanata. Nosioci tih i njima sličnih nepravilnosti i grešaka u radu, bili su politički i karakterno problematični ljudi iz nekih seoskih, općinskih i kotarskih NOO-a, kao i pojedinci u organima vojno-pozadinske vlasti. Ti su se ljudi, na razne načine i za duže vrijeme, uspjeli uvući i zadržati se u tim organima NOB-e. Među njima je bilo kako otvorenih tako i prikrivenih neprijatelja NOP-a. Oni nisu samo sabotirali i djelovali na liniji kompromitiranja NOO-a, kao organa nove narodno demokratske vlasti, već su i otežavali sprovođenje vojno-političkih i ekonomskih akcija protiv četničko-pljačkaških grupa i pojedinaca na slobodnoj teritoriji Korduna, koje su poduzimane tokom ljeta i u ranu jesen 1943. godine. Razumije se, nepravilnosti u radu NOO-a i pojedinih organa vojno-pozadinske vlasti, zahvaljujući upravo ovakvim ljudima, izazivale su veliko nezadovoljstvo na terenu, pa i u vojnim jedinicama. Upravo to je i bio uzrok samovoljnog napuštanja vojnih jedinica, čak i od strane pojedinih dobrih i NOP-u odanih boraca.

Posljedice svih tih problema i pojava koje su donekle karakterizirale

političke prilike na Kordunu, Plaščanskoj dolini i rejonu Dubrave — Bosiljevo, počele su se ispoljavati kod dijela srpskog stanovništva u okrugu, u nekoj vrsti pasivnosti, zamorenosti i rezigniranosti, pa čak i nevjerice u konačnu pobjedu NOB-e. U izvjesnom smislu počeli su se gubiti iz vida opći i zajednički zadaci u borbi za dovođenje NOP-a do konačne pobjede. Naravno, sve te teškoće koristili su četnički elementi u svojoj propagandi protiv NOP-a, tvrdeći da je NOP glavni uzrok svih patnji i stradanja srpskog naroda na Kordunu, a ne okupator i njegovi pomagači.

Težina cjelokupne socijalne i političke problematike na teritoriji Korduna sastojala se upravo u činjenici što se radilo o dijelu srpskog naroda kotareva Vrginmost, Vojnić, Slunj, Veljun i Plaški, koji je od početka narodnog ustanka nosio sav teret rata, podnio velike ljudske žrtve i davao sve drugo što se moglo dati za uspješno razvijanje i jačanje narodnooslobodilačke borbe i ne samo na području Korduna. Zadatak partijske i drugih organizacija NOP-a u okrugu sastojao se upravo u tome da što prije otkloni mnoge uzroke nepovoljnih pojava i da održi i još više produbi moralnu snagu naroda za, što bliže dovođenje NOP-a do konačne pobjede.

Drugi važan, i još složeniji problem, bio je problem političkog stanja u pojasu hrvatskih sela na Kordunu. Ta kordunaška sela, gotovo u cjelini su bila oslobođena u kasnu jesen 1942. godine. Osim u prvoj fazi IV neprijateljske ofanzive, to se stanje bitnije nije mijenjalo ni tokom 1943. mada su se u nekim mjestima duže ili kraće vrijeme održavale ustaško-domobranske posade (Vaganac, Drežnik, Topusko, Vukmanić itd.), iz kojih je neprijatelj vršio ispade na slobodnu teritoriju, odnosno njene periferne dijelove. Međutim, većina stanovništva tih sela bila je i dalje po strani NOB-e, a jedan njegov dio bio je i neprijateljski opredijeljen. Politički uticaj NOP-a u tim selima je bio mali, a uticaj okupatora, ustaša i prema NOP-u neprijateljski opredijeljenih pristaša HSS, bio je znatan. To pitanje je nanosilo veliku ,štetu i otežavalo rad na razvijanju, produbljivanju i učvršćivanju borbenog bratstva i jedinstva između srpskog i hrvatskog naroda na Kordunu. Tome je doprinio slab i nedovoljan političko-organizacioni rad gotovo svih političkih činilaca NOP-a u nekim hrvatskim selima kotara Slunj, Vojnić, Vrginmost i Plaški. Nije se u početku vodilo računa o nacionalnom sastavu. Tako npr. Kotarski NOO Slunj imaa; je u svom sastavu svega 3 odbornika i sva trojica iz dvije srpske općine. Ostale općine tog kotara uopće nisu bile zastupljene u kotarskom NOO-u. Tako su hrvatski dijelovi kotara bili van organiziranog uticaja na liniji razvoja organa narodne vlasti. Slično je bilo i na području kotara Vrginmost itd. Osim toga, organi NOP-a na Kordunu više su se bavili problemima srpskih, a manje hrvatskih sela. Srpski narod na Kordunu nije bio uvijek u dovoljnoj mjeri upoznavan s masovnim učešćem hrvatskog naroda u NOB-i u drugim krajevima Hrvatske.

Iz ovog je slijedila i pouka za rad partijske i drugih organizacija NOP-a kako u hrvatskim tako i srpskim selima. To je ujedno predodređivalo i osnovne smjernice za dalji politički rad u trećoj godini NOR-a.

VANREDNO IZDANJE Vijesti

8-IX-1943

IZLAZI OKRUŽNI NARODNO-OSLOBODILAČKI ODBOR ZA KORDUN

Dani oslobođenja su na pomolu

ITALIJA JE KAPITULIRALA - OPUSTAVLJENA SU NEPRIJATELJSTVA

Italije, glavni saveznik i pomagač Hitlerovog evropskog porobljavanja konačno je skršena moćnim udarcima Saveznika i raspoloženjem talijanskih narodnih masa. Današnjim danom Badoljeva vlada bila je prisiljena da prihvati uslove bezuslovne kapitulacije, povodom čega je Vrhovni komandant saveznićkih snaga general Ajzenhauer izdao slijedeće saopštenje:

"Italijanska vlada bezuslovno je predala svoje oružane sile. Ja sam kao saveznički vrhovni komandant odobrio uslove primirja. Uslovi primirja su odobreni od Britanske vlade, Amerike i Sovjetske Rusije. Neprijateljstva između Ujedinjenih naroda i Italije prestaju odmah. Svi Talijani koji sada pomažu istrebljivanje njemačkog osvajača i istjerivanje iz Italije dobiće punu podršku Saveznika".

Osmi septembar 1943 godine je dan velikih pobjeda saveznićkog oružja, pobjeda koje su nam najbolja garancija da će napaćeni narod porobljene Evrope uskoro doživjeti svoju punu slobodu i da će biti svjedok sloma ubanjenog diktatora i krvnika Hitlera.

SA ISTOKA:

Crvena Armija privodi kraju svoju divovsku borbu

OSLOBODILA JE ČITAV DONJECKI BAZEN SA GLAVNIM GRADOM STALINOM

U svom pobjedonosnom napredovanju u pravcu Zapada hrabri borci Crvene Armije danas su u snažnom zaletu istjerali hijemce iz STALINA, glavnog grada Donjeckog Bazena i osvojila daljnjih 150 mjesta. Sa zauzećem Stalina čitavi Donjecki Bazen u prostranstvu 120.000 četvornih kilometara kao najplodnija i najbogatija pokrajina Sovjetskog Saveza oslobođena je od osvajača i ponovno se nalazi u rukama Rusa.

Prodori sovjetske vojske postali su nezaustavljivi i svi pokušaji neprijatelja da svedu operacije na pozicioni rat potpuno su propali. Ogromni rezultati svih njemačkih nastojanja u tome pravcu jesu ogromni gubici, slabljenje i demoralizacija u njihovim redovima.

Crvena vojska s ponosom vrši svoju zadaću i privodi kraju divovsku borbu protiv tiranije i despotizma fašističkih osvajača za slobodu svoju kao i za slobodu svih porobljenih naroda.

Smrt fašizmu - sloboda narodu!

Prema općem razvoju vojno-političke situacije u vrijeme Drugog zasjedanje ZAVNOH-a kod nas i u svijetu nazirao se skori slom nacističke Njemačke i njenih saveznika. Takva situacija na cijelom jugoslavenskom ratištu pa i u Hrvatskoj, postavljala je na dnevni red krupne vojne i političke zadatke. Mobilizacija svih ljudskih i materijalnih potencijala, te stvaranje jedinstva hrvatskog i srpskog naroda u borbi za oslobođenje bio je glavni odlučujući politički zadatak. Od rješenja toga zadatka ovisio je daljnji razvoj oružane borbe na teritoriji Hrvatske, kao i njeno dovođenje do konačne vojne i političke pobjede na cjelokupnoj teritoriji Jugoslavije. Taj se zadatak na području okruga Karlovac postavljao u daleko oštrijoj formi, nego na primjer u sjevernoj Hrvatskoj gdje je polovinom 1943. godine došlo do masovnijeg opredijeljivanja hrvatskog naroda za NOP i njegovog aktivnog učešća u oružanoj NOB-i.

Pitanje masovnog učešća hrvatskog naroda na Kordunu u NOB-i sadržano je u stavovima i zadacima III partijske konferencije okruga Karlovac, održane novembra 1943. godine na kojoj je u vezi s tim rečeno: » ... Plamen narodnog ustanka proširiti na sve, naročito na hrvatske krajeve ..., okruga i tako skovati oružano jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda.« I dalje: » ... Hrvatski krajevi treba da budu centar pažnje i rada, jer još uvijek srpski dio naroda na Kordunu snosi glavni teret NOB-e i daje najveće žrtve. Partija i masovne organizacije uglavnom su od Srba. Proširivanje JNOF-a i mobilizacija Hrvata treba da se vrši preko raskrinkavanja velikosrpske klike i u borbi protiv Mačekovih agenata, koji naročito u pojasu hrvatskih sela oko Korduna čine znatne prepreke u prijelazu hrvatskih masa u redove JNOF-a. Samo dizanjem hrvatskog naroda na oružani ustanak u okrugu, masovnim uvrštavanjem u JNOF i preuzimanjem glavnog tereta NOR-a od srpskih masa, moguće je istrijebiti šovinizam, iskovati jedinstvo, boriti se protiv četničke i ustaške propagande... itd.«

Mada su opći vanjski i unutrašnji uslovi bili povoljniji za ostvarivanje spomenutih i drugih zadataka usmjerenih na širenje ustanka i mobilizaciju svih ljudskih i materijalnih potencijala za oružanu NOB-u, ipak to na teritoriju okruga Karlovac nije bilo lako provesti. Složenost tog problema proizlazila je i zbog razlika koje su u tom pogledu postojale između pojedinih kotara i općina.

Na političko stanje u okrugu između mjeseca oktobra 1943. i juna 1944. znatno je uticala vojna situacija vezana za izvođenje većih operacija njemačke vojske u vrijeme tzv. VI ofanzive i neposredno poslije nje, a za popunu tzv. »okupacionog vakuma« poslije kapitulacije Italije. Zatim na svakodnevnu situaciju u okrugu i područjima u njegovoj blizini, uticala je i jačina te borbena aktivnost jedinice 4. korpusa NOV-e i partizanskih odreda, kao i njemačko-ustaško-domobranske snage locirane na toj teritoriji i u njenoj neposrednoj blizini.

U danima kapitulacije Italije Nijemci su bili iznenađeni brzinom intervencije i jačinom snaga NOV-e na obalskom području i otocima Jadrana, a isto tako i političkim manifestacijama i privrženosti naroda Dalmacije, Hrvatskog primorja i Istre NOP-u. Posebno, i iznad svega, iznenadio ih je i zaprepastio masovni priliv novih boraca u te novofor-

mirane jedinice NOV-e. Radi otklanjanja mogućih neugodnosti i teških posljedica koje su iz takvog razvoja situacije za njih mogle nastati, brzo su intervenirali. Pojačali su svoje snage i krenuli u ofanzivu. Zaposjeli su glavne i neke manje jadranske luke gdje su stvorili niz posadnih garnizona.

Bilo je više elemenata koji su otežavali položaj tih njemačkih jedinica. Ali po složenosti i značaju izdvajao se problem sigurnosti njihove bliže i dublje pozadine, te sigurnost i neprekidnost saobraćaja iz dubine ka jadranskoj obali i obratno. Te i druge probleme Nijemci su rješavali taktičko-operativnim rasporedom, manevriranjem i borbenom aktivnošću sopstvenih i ustaško-domobranskih jedinica. Međutim, i pored takvih mjera pozadina njihove vojske na jadranskom bojištu stalno je bila nesigurna i ugrožena od jedinica NOV-e i partizanskih odreda koje su na tom prostoru dejstvovale.

Dublja pozadina i taktičko-operativna veza njemačke vojske i vojske njenih satelita, locirane u Hrvatskom primorju i zapadnom dijelu Like s njihovim dijelovima, smještenim na prostoru karlovačke kotline, bila je stalno kidana i ugrožavana, a naročito od jedinica NOV-e, koje su tada djelovale na području okruga Karlovac.

Najvažniji, ali ne i jedini činilac u tome bila je jačina i borbena aktivnost 4. korpusa, posebno 8. divizije, kao i Kordunaškog, Plaščanskog i Karlovačkog partizanskog odreda, a kasnije i Karlovačke brigade. Čvrsta povezanost ovih jedinica s narodom na slobodnoj i poluoslobođenoj teritoriji okruga činila ih je u moralno-političkom smislu jačim od ustaške-domobranske i njemačke vojske. Vojno-politički organizirana pozadina, prvenstveno na teritoriju Korduna, bila je siguran oslonac tih jedinica i polazište njihovog borbenog djelovanja. Zbog toga su njemačko-legionarske i ustaške snage nastojale svim sredstvima da paraliziraju ofanzivnu aktivnost jedinica 4. korpusa NOV-e te umanje njihovu manevarsku sposobnost i udarnu moć, i da onemoguće dalje razvijanje, jačanje i proširivanje JNOF-a, posebno mobilizaciju novih boraca za NOV-u i partizanske odrede.

U sklopu operacija vođenih poslije kapitulacije Italije, potvrdilo se da su Nijemci osobito zainteresirani za komunikaciju Karlovac—Ogulin—Josipdol—Brinje—Senj. Zbog toga su i izvršili intervenciju svojim 14. policijskimi pukom iz sastava Trećeg SS Pancer korpusa i spriječili likvidaciju ustaškog garnizona u Ogulinu.[26] Zatim su ponovo uspostavili sve posade na toj komunikaciji koje su postojale do kapitulacije Italije.[27] Te su posade, pored obezbjeđenja saobraćaja, imale zadatak da vrše upade na pojedine dijelove slobodne i poluoslobođene teritorije Korduna i Bosiljeva.

Radi toga, a u okviru širih operativno-taktičkih ciljeva, krajem septembra 1943. na sektoru Ogulin—Karlovac, otpočela je ofanzivna operacija 4. korpusa NOV-e. Cilj operacije bio je da se u prvoj fazi likvidiraju neprijateljske posade: Oštarije, Sv. Petar, Tounj, Gornje Dubrave,

26. Zb. NOR-a, tom V, knj. 19, dok. 59 i 151; knj. 20, dok. 68.
27. Isto.

Globornički most, Generalski Stol i Zvečaj, a u drugoj neprijateljski garnizon u Ogulinu i po mogućnosti istaknuta uporišta Karlovca i tako još više izoliraju njemačke snage u Primorju od snaga na prostoru Karlovac—Zagreb.[28]

Djelomičnim uspjehom, ta operacija NOV-e zaustavljena je 4. oktobra 1943. njemačkim protivudarom s pravca Karlovac. Do 12. oktobra, dakle istog dana kad je otpočelo i Drugo zasjedanje ZAVNOH-a, Nijemci su uspjeli da potpuno ovladaju komunikacijom Karlovac—Ogulin—Josipdol, odnosno da se spoje s posadama u Oštarijama i Ogulinu. Tako je teritorija okruga Karlovac u dužini od preko 50 km presječena sistemom linijski postavljenih njemačko-ustaško-domobranskih posada. Rastojanje između posada iznosilo je od 5 do 12 km. Čitava ta komunikacija obezbjeđivana je i povezivana pokretnim oklopno mehaniziranim grupama slabijeg sastava.

Uspostavljene posade, ili pokretne grupe često su kontrolirale veći dio sela i zaselaka na prostoru između rijeke Mrežnice i Dobre. Osim toga, posada iz Generalskog Stola upadala je i na slobodnu teritoriju Perjasice i Donjih Dubrava, te pravila ispade i prema slobodnoj teritoriji Bosiljeva. Sličnu aktivnost je ispoljavala i posada iz Tounja prema Tržiću i Primišlju. Te akcije neprijatelja pogodovale su i omogućavale njegovu intenzivnu propagandu protiv NOP-a među narodom toga prostora u kojoj je učestvovao reakcionarni dio HSS-a i četnički elementi. Taj vid neprijateljske aktivnosti protiv NOB-e, uticao je na činjenicu da je, ne beznačajan dio stanovništva i dalje ostajao po strani NOB-e.

Kao elemenat vojne situacije na području okruga Karlovac, neprijateljske posade između Karlovca i Ogulina održale su se, s kraćim prekidom, i do januara 1944. godine. Zbog toga je bilo teško djelovati i vršiti politički uticaj sa strane NOP-a na oko 12.000 stanovnika toga prostora. To se neminovno moralo i odraziti na političko stanje i raspoloženje kod tamošnjeg hrvatskog i srpskog stanovništva.

Dolaskom njemačkih snaga pojačani su svi garnizoni i isturena uporišta oko teritorije okruga Karlovac. Te su snage ispoljile znatnu ofanzivnu aktivnost protiv jedinica 4. korpusa, odnosno slobodne teritorije. Pored gotovo svakodnevnih upada na periferne dijelove Korduna i slobodnu teritoriju Bosiljeva te Plaščanske doline, one su od polovine oktobra 1943. do juna 1944. izvele i 12 ofanzivnih operacija čišćenja terena. Tim su operacijama zahvatani širi dijelovi, ali ne i cjelokupna slobodna i poluoslobođena teritorija istovremeno. Vremenski su trajale do 15 i više dana. Zaposjednute dijelove teritorije neprijatelj je duže ili kraće vrijeme držao u svojim rukama, te sprovodio teror i nasilje, u prvom redu nad onim narodom koji je aktivno učestvovao, pomagao ili simpatizirao NOB-u. Sve je to radio s ciljem da kod naroda razvija psihozu straha i nesigurnosti, te da ga politički odvoji od NOP-a i aktivne oružane NOB-e.

U dvogodišnjoj borbi protiv NOP-a, naročito tokom prve polovine 1943. njemački okupatori su se uvjerili da snaga NOP-a nije samo u nje-

28. Isto.

govoj vojnoj, već prvenstveno u političkoj organiziranosti; da su jedinice NOV-e i partizanskih odreda nepobjedive, prvenstveno, zbog toga što ih podržava, snabdijeva, popunjava, sanitetski zbrinjava i obavještava za NOB-u čvrsto opredijeljen i organizirani narod.

»Za uspjeh u borbi protiv NOP-a, najvažnije je da se uzdrmaju njegove organizacije u gradovima i selima i unište njihove glave. Propast komunističke opasnosti dolazi neznatnim dijelom od djelovanja pokretnih jedinica. Za boljševizam je od odlučne važnosti stoprocentno sprovedena teritorijalna organizacija«..., napisao je u jednom od svojih izvještaja obavještajni oficir njemačke SS »Handžar« divizije.

Zbog takvih saznanja Nijemci su razbijanje i eliminiranje političkih činilaca NOP-a na slobodnoj i poluoslobođenoj teritoriji postavljali kao jedan od prioritetnih zadataka i ciljeva svoje vojne aktivnosti, a brutalno nasilje nad narodom, pljačku i uništavanje njegove imovine kao odlučujući elemenat za ostvarivanje toga cilja. To je karakteriziralo sve vojne akcije što ih je, tada preduzimala njemačka i ustaško-domobranska vojska, protiv NOP-a na području okruga Karlovac.

Iz njemačke dokumentacije operacije »Panter«, tj. ofanzive na Kordun i Baniju od decembra 1943. mogu se vidjeti te oštre mjere protiv naroda i teritorijalnih organizacija NOP-a što ih je planirala Komanda Druge njemačke tenkovske armije. U direktivi koju je ta Komanda uputila, 2. decembra 1943. Komandi 15. brdskog korpusa između ostalog je naređeno: » ... Treba postići da se bandama oduzme mogućnost snabdijevanja njihovih jačih snaga. Pošto je područje koje će se čistiti (Kordun i Banija — opaska autora) uvijek služilo bandama kao oslonac, to postoji namjera da se sve muško za vojnu službu sposobno stanovništvo evakuiše. U potpunoj tajnosti prema hrvatskim vlastima izvršite pripreme za evakuaciju i dostavite komandi 2. Armije što skorije prijedlog za njeno izvršenje, biće celishodno, da se evakuisano stanovništvo transportuje u Njemačku i upotrijebi za radove.«[29]

Zapoviješću ove Komande precizirana je direktiva Druge tenkovske armije tako što je naređeno da se sve stanovništvo, a ne samo muški za vojsku sposobni, od 15 do 55 godina otpremi s operacijskog prostora u logore u Karlovac i Sisak i da se uništi hrana koja se ne sačuva za sopstvene potrebe.

Međutim, ovaj plan njemačkih okupatora o odvođenju naroda Korduna u koncentracione logore i na ropski rad u Njemačku nije uspio. I ovom se prilikom potvrdila snaga politički jedinstvenog i organiziranog naroda koji je bio jači od moderno opremljenih i do zuba naoružanih njemačkih trupa.

Na teritoriji kotara Karlovac njemačke i ustaško-domobranske vojne snage, između dva zasjedanja ZAVNOH-a, gotovo su svakog mjeseca izvodile po jednu ofanzivu, kako ih je neprijatelj nazivao operaciju čišćenja terena. Svakoj od ukupno šest takvih operacija, prethodile su brojne manje ofanzivne akcije i upadi na periferne dijelove slobodne i polu-

29. Zb. NOR-a, tom V, knj. 22, dok. 140 i 143.

oslobođene teritorije u međurječju rijeka Dobra—Kupa.[30]

Samo u decembru 1943. i prvoj, polovici januara 1944. godine, narod ovog područja bio je pošteđen posljedica neprijateljevih ofanziva većih razmjera pošto su njihove glavne snage učestvovale u ofanzivi na Kordun i Baniju i što je poslije po njenom završetku odmah uslijedila smjena njemačkih jedinica na sektoru Ogulin—Karlovac. Ovdje nisu ubrojeni manji upadi što su ih izvodile ustaško-domobranske posade iz Ozlja, D. Stativa, Duge Rese, Zvečaja i Generalskog Stola.

Ofanzivne operacije na području slobodne teritorije između rijeke Dobre i Kupe, ili samo na rejon Bosiljeva, odnosno Ribnika neprijatelj je vršio s više pravaca. Time je on nastojao da iznenadnim prodorima od Karlovca, Ozlja, Generalskog Stola i Lešća, Ogulina i Trošmarije, ponekad i od Vrbovskog, brzo ispresijeca ovo područje i da tako iznenadi i zada veće udarce kako Karlovačkom partizanskom odredu tako i jedinicama 8. kordunaške i 13. primorsko-goranske divizije, koje su povremeno djelovale u tim rejonima.

Zahvaljujući razvijenosti i aktivnosti svoje obavještajne mreže na terenu, pa i među nekim borcima Karlovačkog odreda i vojno-pozadinskih organa inače svojim ubačenim špijunima, Nijemci i ustaše su bili relativno dobro i pravovremeno obaviješteni o jačini i pokretima jedinica Karlovačkog odreda i drugih, te mjestima njihovog zadržavanja i djelovanja vojno-pozadinskih ustanova, kao i o raspoloženju naroda, NOO-ima, aktivnim učesnicima NOP-a i rukovodstvima antifašističkih organizacija na terenu.

Na osnovu dobivenih informacija, neprijatelju je ponekad uspijevalo da iznenadi pojedine jedinice Karlovačkog odreda, i da im nanese određene gubitke. Tom prilikom su pljačkana sela i zaseoci do kojih je neprijatelj stizao za vrijeme svojih ofanzivnih akcija, a naročito pristalicama i aktivistima NOP-a. To je bio oblik pritiska i izazivanja straha da bi se odvojio narod od NOB-e. Konačno, neprijatelj je na tom terenu vršio mobilizaciju za ustaško-domobransku vojsku, te sprovodio i druge mjere sračunate na slabljenje i razbijanje političkog uticaja NOP-a kod naroda.

U toku i poslije neprijateljskih ofanziva izvedenih u drugoj polovini oktobra i u toku novembra 1943. otkriveno je više njihovih agenata — obavještajaca. Među borcima Karlovačkog odreda krili su se izdajnici Brklja Mato i Jakuš Ivan. Oni su dostavili tačne podatke neprijatelju o brojnom stanju Odreda i rasporedu odredskih jedinica. To je neprijatelju omogućavalo da dejstvuje iznenada, relativno često i brzo čak i sa slabijim sastavima. Zbog toga se unutar Odreda počeo osjećati izvjestan strah od njemačkih jedinica, opadati borbeni moral i disciplina. Krajnje posljedice bile su ove: oko 60 boraca je samovoljno napustilo odredske jedinice, tj. pobjeglo je kući, 20 boraca je samovoljno pobjeglo u druge

30. Zb. NOR-a, tom V, knj. 21, d. 18, 43, 51, 57, knj. 23, dok. 124, knj, 24, d. 113, knj. 25, dok. 119, knj. 26, dok. 83 1 135, knj, 27, dok. 26, knj. 28, dok. 1, knj. 20, d. 140 1 143, Arhiv VII, k. 419, f. 2, d. 39, k. 424, f. 3, d. 12, k. 1600, f. 8, d. 30 i 57, te HAK, k. br. 1 — Dokumenti Komande karlovačkog područja do Juna 1944.

jedinice NOV-e i partizanskih odreda, 24 borca su nestala u toku borbi, a 15 se predalo neprijatelju.[81]

Među stražarima Komande mjesta Bosiljevo bili su zamaskirani Josip Matešić Carić i Adam Kirš, trgovac iz Bosiljeva. Oni su, preko Mirka Kasunića iz Dugača, obavijestili Nijemce da se Komanda mjesta nalazi u Vukovoj Gorici. Na osnovu te informacije, Nijemci su iznenadili i razbili Komandu mjesta Bosjljevo. Nekoliko dana poslije toga neprijatelju se predao zamjenik, odnosno vršilac dužnosti komandanta te Komande Juraj Marjanović, ranije vlasnik mesarske radnje u Bosiljevu, poznat kao simpatizer NOB-e. Na taj se korak odlučio poslije garancije koju mu je dao domobranski pukovnik, kasnije general Tomašević. S Marjanovićem se predalo i nekoliko stražara Komande mjesta Bosiljevo.[32]

U okviru mjera što su ih protiv izdajnika i špijuna preduzimali obavještajno-bezbjednosni i drugi organi NOB-e, u Komandi mjesta Ribnik otkrivena su dvojica ustaških agenata. U selu Fućkovac kao obavještajke otkrivene su Ana Hrbolić i Marica Hrbolić, a u selu Kasuni, Marija i Ljuba Kasun. U Prilišću kao izdajnici djelovali su trgovci Nikola Bastić, Leonard Žunić i njegova žena Anka Zunić. Ova je grupa s nekim trgovcima iz Bosiljeva radila na uspostavljanju ustaške općinske vlasti, bolje rečeno, željela je da se ta vlast vrati.[33]

Polovinom januara 1944. godine, sektorom Ogulin—Karlovac ovladale su jedinice novopristigle njemačke 392. divizije čiji su borački sastav sačinjavali legionari.[34] Dolaskom te divizije, zaustavljena je uspješno započeta operacija 8. kordunaške divizije na neprijateljske posade između Ogulina i Karlovca, koja je imala za cilj da u prvoj fazi likvidira posade od Oštarija do Ozlja, da izolira a zatim i likvidira ustaško-domobranski garnizon u Ogulinu. U sklopu te operacije do 12. januara likvidirane su neprijateljske posade na Globorničkom mostu, u Tounju i u Oštarijama. Osim toga, Jiod Donjih DubraVa je uništena jedna grupa neprijateljskih vojnika.[35] Početni uspjesi 8. divizije povoljno su djelovali na političko stanje i moral naroda. Na teritoriji kotara Plaški naročito su politički povoljno odjeknuli i djelovali uspjesi što ih je u toj operaciji i borbama s jedinicama 392. njemačke divizije postigla Treća (plaščanska) brigada.

Pošto je ponovo ovladao sektorom Karlovac—Ogulin—Josipdol, neprijatelj je odmah otpočeo s ofanzivnim akcijama; i upadima na slobodnu teritoriju okruga i preuzeo inicijativu te time prisilio 8. diviziju, Plaščanski, Kordunaški i Karlovački partizanski odred na definitivnu borbenu aktivnost.

U sadejstvu s ustašama i domobranima, jedinice 392. njemačko-legionarske divizije (846-puk) svoju prvu operaciju čišćenja izvele su u vremenu od 20. do 30. januara 1944. na području međurječja Dobra—Kupa, tj. na slobodnoj teritoriji kotara Karlovac. Koncentričan napad izvele su njemačko-ustaške snage iz rejona: Ogulina i G. Dubrava ka Bosiljevu,

31. Arhiv VII, K. 1600, f. 7, d. 5, 10, 16 i 17, te f. 8, d. 40.
32. Arhiv VII, k. 1600, f. 8, d. 40 1 mikrofilm br. 9 (CK KPH).
33. Isto, te film 18/417 (CK KPH — fond NOB)
34. Zb. NOR, tom V, knj. 23, d. 30, 32, 68, 81 i 110.
35. Isto, i dokumenat br. 16.

iz Generalskog Stola ka Lešću i dalje Bosiljevu, iz Ozlja i D. Stativa ka Ribniku, Prilišću i Vukovoj Gorici. Neprijatelj je svojim manevrima priređivao izvjesna iznenađenja kako Karlovačkom partizanskom odredu, tako i Drugoj brigadi 8. kordunaške divizije, koja je u to vrijeme dejstvovala na tom području. Radi toga su te jedinice bile prisiljene da se izvjesno vrijeme povuku na slobodnu teritoriju Bele Krajine — Sloveniju.[36]

U drugoj polovini februara uslijedila je nova ofanzivna operacija, a izvele su je njemačke i ustaško-domobranske snage iz Karlovca i Ozlja.[37]

Prvih dana aprila 1944. u ofanzivnoj operaciji na područje u velikoj okuci rijeke Kupe - širi rejon Ribnika, neprijatelju je pošlo za rukom da iznenadi Karlovačku brigadu. Razdvojio je njene snage i u susretnoj borbi uspio je da razbije njen treći bataljon i da zarobi 27 boraca-partizana.[38]

Brzim prodorima i intervencijama, neprijatelj je uspio razvući 13. primorsko-goransku diviziju, eleminirati posljedice iznenađenja što ih je Divizija postigla 25. aprila 1944. te otpočeo svoje napadne operacije na području međurječja Dobra—Kupa i na taj način spriječio likvidaciju svoje, njemačke posade u Bosiljevu.[39]

Osim brojnih akcija — upada i lokalnih ofanziva, neprijatelj je povremeno, duže ili kraće vrijeme, držao, svoje posade u : Trošmariji, Lešću, Bosiljevu, Vukovoj Gorici, Netretiću i dr. To je još više usložavalo i onako složenu situaciju na tome prostoru i stvaralo probleme čije su se posljedice odražavale i na političko stanje i na raspoloženje naroda.

U toku maja 1944. pored aktivnosti neprijateljevih posada iz Bosiljeva, Duge Rese i Zvečaja, Ozlja i D. Stativa, žestoko je bombardiran Severin i okolna sela, a potom je 12 »štuka« još žešće bombardiralo Vukovu Goricu, Prilišće i Ladešić-Dradu.[40] Kao posljedicu svih ovih akcija neprijatelja imamo pojavu straha i nesigurnosti kod naroda teritorije kotara Karlovac. Tu je psihozu straha i nesigurnosti neprijatelj podsticao i svojom propagandom. U sadržaju te propagande, pored širenja laži o karakteru i ciljevima NOB-e, naročito su isticane oštre individualne i kolektivne kazne predviđene za pojedince i porodice za koje se uspostavi da su pristalice, odnosno da pomažu i podržavaju NOB-u.

Na psihozu straha, nesigurnosti i demoralizacije, koja je zavladala u redovima simpatizera i drugih, uticala je i predaja neprijatelju pojedinih boraca iz Karlovačkog odreda, Karlovačke brigade i Komande mjesta Bosiljevo. U tom pogledu, naročito se nepovoljno odrazila predaja Jurice Marjanovića.[41] Toj psihozi doprinijela je i činjenica što snage NOB-e nisu bile toliko jake da sigurno mogu zaštititi narod od nasilja njemačke i ustaško-domobranske vojske. Osim toga, uslijed stalne prisutnosti i aktivnosti neprijateljske vojske bilo je otežano i oslabljeno političko dje-

36. Zb. NOR-a, tom V, knj. 23, dok. 124 i 141. i knj. 25, d. 119.
37. Zb. NOR-a, tom V, knj. 25, d. 16.
38. Zb. NOR-a, tom V, knj. 26, d. 80.
39. Zb. NOR-a, tom V, knj. 26, d. 135.
40. HAK, K. br. 1 — Izvještaj Komande Karlovačkog područja, maj 1944.
41. Arhiv VII, fond NOB, CK KPH, mikrofilm br. 18/610.

lovanje partijske i drugih antifašističkih organizacija NOP-a, a posebno NOO-a. Naravno, te su činjenice umanjivale politički uticaj NOP-a, te usporavale proces političkog opredjeljivanja i masovnog aktiviranja stanovništva ovog područja za oružanu NOB-u.

Pred sve organizacije NOP-a od njihovih seoskih do kotarskih organa postavljalo se pitanje oblika rada u datim uslovima, kako u pogledu oblika organiziranja, tako i u pogledu suzbijanja štetnog djelovanja pristalica reakcionarnog dijela HSS-a, a na dijelu teritorije i protiv štetnog djelovanja četničkih elemenata.

U prilikama kakve su bile na području kotara Karlovac (međurječje Mrežnica—Kupa) između dva zasjedanja ZAVNOH-a, razvoju i jačanju NOP-a, odnosno JNOFA-a i oružane NOB-e, najviše je političke štete nanosila špekulantska i prema NOB-i neprijateljska aktivnost pristalica reakcionarnog dijela vodstva HSS-a na čelu s Mačekom. Njihovi glavni napori bili su usmjereni na odvraćanje hrvatskog naroda toga područja od masovnog i aktivnog učešća u oružanoj NOB-i. Zato su oni klevetali NOP, umanjivali i omalovažavali njegovu organiziranost, vojne i političke snage te njihove uspjehe, kao i njegov međunarodni ugled i položaj u frontu antifašističkih snaga. Najveće klevete upućivali su na adresu KPH i njenog rukovodstva.

Za sve vidove nasilja, što ga je nad narodom u okviru svojih vojnih akcija — ofanziva, sprovodila okupatorska njemačka i kvislinška ustaško-domobranska vojska, HSS okrivljuje jedinice NOV-e i partizanskih odreda. U pismenoj i usmenoj propagandi tvrdili su da sve što'na datom području provodi njemačka i ustaško-domobranska vojska, izazvano je aktivnošću partizanskih odreda. Antikomunistička opredijeljenost bila je bitna karakteristika njihove propagande. Njihove omiljene političke parole bile su: »Partizani su eksponenti ruskog boljševizma, ako pobjede od hrvatske inteligencije nitko živ ostati neće«, »Pristupanje NOP-u je pomaganje komunizma, a HSS to neće«, »Tko' bu pametan sačuvat će živu glavu, jer rat će se skoro dokončati, o svemu će odlučivati velike sile Engleske i Amerike, a ne partizani.« »Partizani se bore za vlast a ne za oslobođenje, ako pobijede zavešće komunizam.« Seljacima su govorili i plašili ih parolama: »Ako partizani pobijede, ostat ćete bez zemlje, jer vam je budu uzeli. Zato samo mir, ne krećite ni desno ni levo.«

U propagandi ovog dijela HSS-a često su isticane i širene tzv. pouke iz prošlosti: »Hrvatski narod treba da se biološki i gospodarski sačuva da ostane na okupu pod vodstvom dr Mačeka, da sačeka nove događaje vojnički spreman, a ne kao 1918. godine kad je u najkritičnijem momentu ostao bez svoje organizirane oružane sile te su vlast preuzeli oni koji su u taj čas takvu silu imali« ... poručivalo je gospodsko vodstvo HSS-a iz Zagreba u listu »Pravica« br. 1. za 1944. godinu, koji je ilegalno rasturan i na teritoriji kotara Karlovac.

Naravno, reakcionarno vodstvo i pristaše HSS-a, nisu smatrale NOV-u i partizanske odrede Hrvatske, odnosno Jugoslavije organiziranom oružanom silom hrvatskog naroda, već domobransku vojsku ustaške NDH. Upravo zbog toga su se svim silama i borili protiv mobilizacije i masovnijeg stupanja novih boraca u partizanske jedinice, konkretno u Karlo-

vački partizanski odred, Karlovačku brigadu i druge jedinice IV korpusa.

Budući da je HSS na prostoru između rijeke Mrežnice i Kupe tradicionalno imala snažan utjecaj na političko raspoloženje naroda, ni ova propaganda, zasnovana na navedenim i sličnim parolama, nije bila bez određenih rezultata, a to važi za period između Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a.

U ljetnim mjesecima 1943. godine, odgovarajući organi NDH provodili su opću mobilizaciju. Uputili su na hiljade poziva vojnim obveznicima i na teritoriji kotara Karlovac, ali ogromna se većina pozvanih oglušila nai te pozive. Tako je u drugoj polovini septembra 1943. procjenjivano da na teritoriji općine Ribnik ima oko 700, a općine Severin oko 300 vojnih obveznika koji se nisu odazvali mobilizaciji za vojsku NDH. Slično stanje bilo je i u ostalim općinama. Osim toga, bio je sve veći porast dezertera iz domobranskih jedinica. Iako to ljudstvo u tom momentu nije bilo spremno da stupi u redove NOV-e, ipak je to bio dokaz sve većeg uticaja NOP-a na narod tog područja. Na osnovu tih procjena donijeta je i odluka da se postepeno pristupi provođenju opće mobilizacije za NOV-u.[42]

Za početak provođenja te odluke izabrane su općine Jaškovo i Severin. U Jaškovu je pozvano 311 obveznika. Pozivu se odazvalo 45 ili oko 14,5%. U Severinu, međutim, pozivu se nitko nije odazvao.[43] S obzirom na tadašnje stanje i perspektivu razvoja međunarodne i unutrašnje vojno-političke situacije, posebno na polet, rasplamsavanje i jačanje NOP-a, u drugim krajevima Hrvatske, to je bio neočekivan politički neuspjeh. On je postao još uvjerljiviji kada je u toku oktobarskih i novembarskih neprijateljskih upada i drugih akcija, nekoliko stotina od tih vojnih obveznika otišlo da služi u kvislinškoj ustaško-domobranskoj vojsci. Prema tadašnjoj procjeni, neprijateljskoj mobilizaciji odazvalo se samo s područja općine Bosiljevo oko 200 obveznika.[44]

Predstavnici reakcionarnog dijela HSS-a i proustaški elementi pojačali su svoju propagandu protiv mobilizacije za NOV-u i tako uspjeli pridobiti veći dio tih obveznika te su mnogi od njih umjesto u Karlovački odred i druge jedinice NOV-e i POH-e otišli u Ozalj, a potom upućeni u domobrane. Oko 200 tih obveznika obučeno je u ustaške uniforme.[45]

U toku januara i prvoj polovini februara 1944. ponovno je pokušano s mobiljzacijom. Pozvano je 116 obveznika, ali se nisu odazvali, navodno zbog toga što je uslijedila neprijateljska ofanziva.[48] I u maju 1944. godine oko dvije stotine obveznika je otišlo u domobrane.[47]

Odlazak vojnih obveznika u vojsku ustaške NDH nepovoljno se odražavao na političko stanje, kako kod dijela stanovništva koje je ak-

42. Arhiv VII, fond NOB, CK KPH, mikrofilm br. 18/340 1 18/366.
43. Isto, mikrofilm br. 18/409.
44. Isto.
45. Arhiv VII, SUP Zagreb, mikrofilm br. 10.
46. HAK, Izvještaj Komande područja od 15. februara i opći izvještaj za maj 1944.
47. Isto.

tivno učestvovalo u NOB-i, tako i kod onog dijela čije su simpatije bile na strani NOP-a, ali se kolebalo i bilo neodlučno. Sve je to uticalo na usporavanje procesa masovnog političkog opredjeljivanja za oružanu NOB-u. Još uvijek jedan broj ljudi nije bio spreman da se nasilju suprotstavi oružanom borbom. I to je bila jedna od posljedica djelovanja špekulanata i neprijatelja NOP-a iz redova HSS-a.

Svojom političkom propagandom i špekulacijama, gospodski dio vodstva HSS na čelu s Mačekom i njihove pristaše, nisu upućivali hrvatski narod na borbu, naročito ne na oružanu, već na čekanje i pasivnost. Oni su uporno širili propagandu, da će domobrani biti vojska i poslije rata.[48] To je jedan dio naroda prihvatio kao moguće i istinito. Isto tako jedan dio ljudi se držao njihovih špekulantskih preporuka, a to znači da je izražavao formalno velike simpatije za NOP, ako se mora čak i pomagao, ali nikako nije stupao u borbene redove NOV-e, već je čekao. A, ako se mora u vojsku, onda su ih upućivali da obavezno stupe u domobrane. Mnogi za vojsku sposobni obveznici, u momentu poziva u NOV, u velikom broju, odlazili su u ustaško-domobransku vojsku, a ne u Karlovački partizanski odred i u Karlovačku brigadu ili neku drugu jedinicu NOV-e i partizanskih odreda Hrvatske.

Na teritoriji ratnog kotara Karlovac, uključujući i grad Karlovac, bilo je nastanjeno oko 70.000 stanovnika, a to znači i više hiljada vojnih obveznika. S obzirom na sve okolnosti, postojali su objektivni preduslovi u razdoblju između dva zasjedanja ZAVNOH-a da se naglo poveća brojno stanje Karlovačkog partizanskog odreda i da se formiraju nove partizanske jedinice, a time da se znatno ojača i proširi politički utjecaj NOP-a na tome dijelu okruga.

Međutim, taj je proces tekao prilično sporo o čemu govore i slijedeći podaci: Karlovački partizanski odred od septembra 1943. godine do početka marta 1944. uvećao se za oko 230 boraca ili za 31,5% u odnosu na njegovo brojno stanje na dan 20. septembra 1943. Zbog toga je Karlovačka brigada, u momentu svoga formiranja brojila ukupno 640, a Odred je ostao sa svega 90 boraca i starješina. Tek u drugoj polovini 1944. godine Odred je ponovno narastao na oko 250 boraca i starješina.[49] Dakle, slabiji rezultati mobilizacije novih boraca za NOV-u, bila je jedna od karakteristika političkog stanja na teritoriji kotara Karlovac između dva zasjedanja ZAVNOH-a.

Ali, bez obzira na sve okolnosti i teškoće, njemački okupatori i njihovi pomagači ustaše i Mačekovi agenti — HSS-ovci nisu uspjeli zastrašiti i od NOP-a odvojiti znatniji dio hrvatskog naroda kotara Karlovac. Zahvaljujući stalnoj prisutnosti vojnih jedinica i političkih činilaca NOP-a na području kotara i njihovoj aktivnosti i u uslovima potpune pokrivenosti cjelokupnog teritorija brojnim njemačko-ustaškim posadama, narod je bio uvjeren u poraz neprijatelja s jedne i svoju sopstvenu snagu i nepobjedivost NOP-a s druge strane.

48. HAK, K. br. 7, Zapisnik OK KPH od 1. januara 1944. i Arhiv VII, fond NOB, CK KPH, mikrofilm br. 18/629/684.
49. Arhiv VII, k. 1600, d. 5 10, 16 i 17, te Vojna enciklopedija, tom IV, str. 368 (izdanje 1961).

više kao posljedica ustaške propagande protiv NOP-a i aktivnosti pristaša reakcionarnog dijela vodstva HSS-a s druge strane. Udruženi u borbi protiv NOP-a. oni su relativno uspješno širili uvjerenje o privremenosti ovako povoljnog stanja u korist NOP-a, odnosno da će se to stanje uskoro promijeniti u njihovu korist. S tim u vezi, širili su svakojake vijesti sračunate na izazivanje i održavanje osjećanja straha i neizvjesnosti kod naroda. Istovremeno su uporno proturali vijesti da će na taj teren uskoro doći Nijemci i ustaše i da će oni sve srediti.

Iznenadnim napadom na slobodnu teritoriju, 7. decembra 1943. godine, Nijemci i ustaše su otpočeli ofanzivu na Kordun i Baniju, pod nazivom operacije »Panter«. To je bila jedna od parcijalnih operacija VI neprijateljske ofanzive, koja je otpočela još u septembru 1943. i trajala do januara 1944.

Ovom ofanzivom je bila zahvaćena cjelokupna teritorija Korduna, ali ne i teritorija kotara Plaški što je bio povoljan momenat za potpuno izvršenje opće mobilizacije u tom dijelu okruga. Njemačke i ustaške snage nastupale su duž pravca; Tounj—Slunj—Cetingrad—V. Kladuša; Karlovac—Tušilović—Vojnić—Vrginmost—Topusko i Karlovac—Vukmanić—Skakavac—Sjeničak i dalje.

Kao i sve ranije, tako je i ova ofanziva uticala na pogoršanje političkog stanja na terenu. To je u prvom redu pogoršanje ionako teških ekonomsko-socijalnih prilika kod srpskog naroda na Kordunu. Samo na području kotara Vojnić i dijelu kotara Sjeničak neprijatelj je opljačkao: 255 grla goveda, 195 ovaca i koza, 65 svinja, uništio ili opljačkao preko 700 q kukuruza, 90 q pšenice, 80 q graha, 16 q prosa, 1616 q sijena itd.[51]

Za tadašnje ekonomske prilike na Kordunu to su bile velike količine ljudske i stočne hrane. Zatim, pogoršani su uslovi smještaja naroda pošto je neprijatelj spalio ili oštetio 244 kuće i 62 ostale zgrade. Osim toga njemačko-ustaška propaganda prije, u toku i poslije te ofanzive, doprinijela je daljnjem pogoršavanju, i do tada za NOP nepovoljnog političkog stanja u hrvatskim selima na Kordunu i u nekim selima kotara Plaški.

Poslije te ofanzive problem političkog odnosa stanovništva tih sela prema NOP-u i oružanoj NOB-i još više se komplicirao i zaoštrio. Ofanziva je podstakla i ohrabrila većinu za vojsku sposobnih da u momentu kad se postavi pitanje stupanja u NOV-u i partizanske odrede, da to izbjegnu i da odu na slobodne teritorije u ustaško-domobransku vojsku NDH. Prema pregledanim ratnim dokumentima i nekim poslijeratnim nastalim rekonstrukcijama nekih događaja u toku rata u kotaru Slunj, vidljivo je da je od mjeseca decembra 1943. pa do aprila 1944. godine, dakle u periodu ove ofanzive, sa slobodne teritorije Korduna i kotara Plaški u ustaško-domobransku vojsku otišlo oko 1150 ljudi. Samo s teritorije kotara Slunj u periodu decembar 1943 —januar 1944. godine, otišlo je oko 800 ljudi. Od njih je bila formirana 8. ustaška bojna locirana u VagancU i Cazinu. Iz hrvatskih sela kotara Sjeničak u istom vremenu otišlo je 90, a u martu 1944. daljnjih 100 ljudi, ukupno 190. Iz Bučice

51. HAK, fc. br. 1 (Zapisnik s konferencije ONOO za Kordun od 30. 12. 1943).

U poređenju sa situacijom na prostoru međurječja rijeka Mrežnice i Kupe, vojna aktivnost njemačke i ustaško-domobranske vojske na području Korduna bila je znatno manja u periodu od polovine septembra do decembra 1943. godine. U tom razdoblju neprijateljske snage su vršile relativno manje upade i s manjim jedinicama te time ugrožavale periferne dijelove slobodne teritorije na pravcima: Tounj-Primišlje, Generalski Stol—Perjasica, Duga Resa—Siča—Perjasica, Karlovac—Tušilović, Karlovac—Trebinje i Vaganac —» širi rejon Kordunskog Ljeskovca. Slično tome, ni jedinice NOV-e na tom prostoru i u to vrijeme nisu vršile veće i značajnije operacije. U takve operacije spada napad na ustašku posadu u Bilaju i njemačku u Glini. Ništa drugačije nije bilo ni na području kotara Plaški—Plaščanskoj dolini, koju je neprijatelj ugrožavao uglavnom s pravca Josipdola.[50]

Dakle, veći dio slobodne teritorije Korduna i Plaščanske doline bio je nepuna tri mjeseca izvan većih akcija neprijateljske vojske.

Politički činioci NOP-a okruga Karlovac, kao i svih manjih teritorijalnih jedinica na njegovom području, nastojali su da što bolje iskoriste tu povoljnu okolnost za intenziviranje svog vlastitog rada na rješavanju aktuelnih političkih problema na terenu. Težište političkih akcija bilo je usmjereno na razbijanje i eliminiranje četničkog uticaja, prvenstveno kod dijela srpskog naroda u Plaščanskoj dolini, te uticaja ustaša i reakcionara iz redova HSS-a kod hrvatskog naroda na Kordunu i jednom dijelu teritorije kotara Plaški. Rezultati tih akcija bili su različiti, kao što se razlikovala i politička situacija u svakom ovom kraju posebno. Naime, u tom razdoblju svi oblici aktivnosti četničkih organizatora kao agenata Izbjegličke vlade i kralja te njihovih simpatizera osjetno su se smanjili. Bila je to posljedica vojnog razbijanja četničke organizacije u Plaščanskoj dolini i nestanka njenih oružanih formacija. To je bilo istovremeno i period intenzivne političke aktivnosti organa NOP-a na suzbijanju četničkog političkog uticaja na tom području. Upravo tih dana, a početkom decembra 1943. godine, privodile su sđ kraju političke i vojne pripreme za sprovođenje opće mobilizacije za NOV-u, a samim tim uključivanje i preostalog dijela srpskog naroda toga područja u NOP i oružanu NOB-u.

Međutim, to što je postignuto u prvom ni iz bliza nije postignuto i u drugom slučaju. Za ta tri, relativno mirnija mjeseca nisu postignuti vidniji rezultati u uključivanju hrvatskih sela dijela Korduna i s teritorije kotara Plaški u NOB. Iako se radi o siromašnom seljaštvu, ipak je pretežan dio tog naroda i dalje bio pasivan u odnosu na NOP.

Poslije kapitulacije Italije, bilo je izvjesnih znakova da i ta sela uviđaju vojno-političku snagu i neminovnost pobjede NOP-a, odnosno poraz nacističke Njemačke, a time i nestanak NDH i ustaša. Ali ipak, nije došlo do znatnijeg obima širenja i produbljivanja tih saznanja i raspoloženja u narodu. To je proizlazilo iz slabosti političkog i propagandnog djelovanja političkih činilaca NOP-a u hrvatskim selima s jedne, ali još

50. Zb. NOR-a, tom V, knj. 19, 20, 31, 21 1 a.

više kao posljedica ustaške propagande protiv NOP-a i aktivnosti pristaša reakcionarnog dijela vodstva HSS-a s druge strane. Udruženi u borbi protiv NOP-a oni su relativno uspješno širili uvjerenje o privremenosti ovako povoljnog stanja u korist NOP-a, odnosno da će se to stanje uskoro promijeniti u njihovu korist. S tim u vezi, širili su svakojake vijesti sračunate na izazivanje i održavanje osjećanja straha i neizvjesnosti kod naroda. Istovremeno su uporno proturali vijesti da će na taj teren uskoro doći Nijemci i ustaše i da će oni sve srediti.

Iznenadnim napadom na slobodnu teritoriju, 7. decembra 1943. godine, Nijemci i ustaše su otpočeli ofanzivu na Kordun i Baniju, pod nazivom operacije »Panter«. To je bila jedna od parcijalnih operacija VI neprijateljske ofanzive, koja je otpočela još u septembru 1943. i trajala do januara 1944.

Ovom ofanzivom je bila zahvaćena cjelokupna teritorija Korduna, ali ne i teritorija kotara Plaški što je bio povoljan momenat za potpuno izvršenje opće mobilizacije u tom dijelu okruga. Njemačke i ustaške snage nastupale su duž pravca; Tounj—Slunj—Cetingrad—V. Kladuša; Karlovac—Tušilović—Vojnić—Vrginmost—Topusko i Karlovac—Vukmanić —Skakavac—Sjeničak i dalje.

Kao i sve ranije, tako je i ova ofanziva uticala na pogoršanje političkog stanja na terenu. To je u prvom redu pogoršanje ionako teških ekonomsko-socijalnih prilika kod srpskog naroda na Kordunu. Samo na području kotara Vojnić i dijelu kotara Sjeničak neprijatelj je opljačkao: 255 grla goveda, 195 ovaca i koza, 65 svinja, uništio ili opljačkao preko 700 q kukuruza, 90 q pšenice, 80 q graha, 16 q prosa, 1616 q sijena itd.[51]

Za tadašnje ekonomske prilike na Kordunu to su bile velike količine ljudske i stočne hrane. Zatim, pogoršani su uslovi smještaja naroda pošto je neprijatelj spalio ili oštetio 244 kuće i 62 ostale zgrade. Osim toga njemačko-ustaška propaganda prije, u toku i poslije te ofanzive, doprinijela je daljnjem pogoršavanju, i do tada za NOP nepovoljnog političkog stanja u hrvatskim selima na Kordunu i u nekim selima kotara Plaški.

Poslije te ofanzive problem političkog odnosa stanovništva tih sela prema NOP-u i oružanoj NOB-i još više se komplicirao i zaoštrio. Ofanziva je podstakla i ohrabrila većinu za vojsku sposobnih da u momentu kad se postavi pitanje stupanja u NOV-u i partizanske odrede, da to izbjegnu i da odu na slobodne teritorije u ustaško-domobransku vojsku NDH. Prema pregledanim ratnim dokumentima i nekim poslijeratnim nastalim rekonstrukcijama nekih događaja u toku rata u kotaru Slunj, vidljivo je da je od mjeseca decembra 1943. pa do aprila 1944. godine, dakle u periodu ove ofanzive, sa slobodne teritorije Korduna i kotara Plaški u ustaško-domobransku vojsku otišlo oko 1150 ljudi. Samo s teritorije kotara Slunj u periodu decembar 1943 —januar 1944. godine, otišlo je oko 800 ljudi. Od njih je bila formirana 8. ustaška bojna locirana u Vagancu i Cazinu. Iz hrvatskih sela kotara Sjeničak u istom vremenu otišlo je 90, a u martu 1944. daljnjih 100 ljudi, ukupno 190. Iz Bučice

51. HAK, k. br. 1 (Zapisnik s konferencije ONOO za Kordun od 30. 12. 1943).

je otišlo 60, a iz Saborskog, kotar Plaški u decembru 1943. otišlo je ukupno 100 ljudi."

Bježanje od vojske sposobnih osoba sa slobodne teritorije u ustaško-domobransku vojsku da bi se izbjegavao odlazak u NOV, vezan je i za nedovoljnu angažiranost partijskih i drugih organizacija NOP-a u dijelu hrvatskih sela na Kordunu. To znači da ni nakon dvije i po godine borbe nisu ostvareni veći rezultati u tom pogledu. Zapravo, sve što je u tome smislu postignuto imalo je više deklarativni karakter. Zato je partijskom rukovodstvu, članstvu i ostalim organizacijama NOP-a i u trećoj godini NOR-a bio i nadalje primarni zadatak njihove veće angažiranosti u radu sa narodom pomenutih sela.

Borba za puno i čvrsto bratstvo i jedinstvo između srpskog i hrvatskog naroda bila je tim aktuelnija što su se više aktivirali domaći i strani neprijatelji da ga osujete. Osim toga rat je ulazio u svoju završnu fazu, pa se sve više postavljalo pitanje, potpunog političkog jedinstva hrvatskog naroda i njegovog okupljanja u JNOF u borbi za konačno oslobođenje i stvaranje demokratske Hrvatske u demokratskoj federativnoj zajednici jugoslavenskih naroda.

Ovo pitanje se raspravljalo i na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a u Plaškom 12—15. oktobra 1943. godine. Na tom zasjedanju ZAVNOH je proširen s uglednim pristašama HSS-a koji su se opredijelili za JNOF Hrvatske. Neposredno pred početak tog zasjedanja osnovan je Izvršni odbor HSS-a. Taj je odbor na Drugom zasjedanju pozvao sve pristaše HSS-a i kako je rečeno nauke braće Radića, da se uključe i učestvuju u NOB-i. »Odlučili smo svim svojim snagama pojačati NOB-u što se pod rukovodstvom Komunističke partije od 1941. godine do danas razvila za ideale slobode i demokracije, naroda hrvatskoga, srpskoga i slovenačkoga«, rečeno je u proglasu IO HSS na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a.

Taj proglas nije ostao nepoznat sljedbenicima HSS-a na području slobodne teritorije Korduna, kao ni van nje. Međutim, ipak je ne beznačajan dio njihovog članstva javno ili tajno i dalje djelovao protiv NOP-a, kao da nije došlo ni do kakvih promjena.

Maček i njegova politička klika računali su na domobranstvo NDH, kao i na pasivnost seoskog stanovništva u odnosu na NOB-u, kao na svoju odlučujuću snagu za suprotstavljanje ciljevima NOP-a sadržanim u odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Oni su s proustaškim elementima uticali da se za vojsku sposobni ljudi slobodne teritorije opredijeljuju i odlaze u ustaše i domobrane. S tim u vezi oni su onemogućavali mobilizaciju u NOV, a i općenito sprečavali političko opredjeljivanje i aktiviranje stanovništva u JNOFH-e i drugim političkim organizacijama NOP-a, pa i u radu NOO-a.

To i jeste bio glavni uzrok što se u okrugu Karlovac pitanje jedinstva hrvatskog naroda u borbi za oslobođenje više zaoštravalo, nego u drugim krajevima Hrvatske gdje je djelovanje i uticaj Mačekovih agenata u osnovi bio razbijen i prevladan.

52. Arhiv VII, k. 1600 A, g. 16, đ. 20, SUP Zagreb, mikrofilm br.10 kao i zapisnici ONOO od 18. I i 26. III, te HAK, k. 1, la, i 2; Izvještaj ROC-a Slunj od 28. I 1944. Izvještaji Komande Kordunaškog područja od decembra 1943. do aprila 1944.

Vojne prilike na Kordunu u početku 1944. godine bile su slične onima iz perioda septembar — decembar 1943. Sve do posljednje dekade maja 1944. na znatnijem dijelu te slobodne teritorije nije bilo neprijateljske vojne aktivnosti većih razmjera. Bili su ugroženi samo njeni periferni dijelovi. Dublji prodori su vršeni samo na pojedinim pravcima i s nešto jačim snagama nego što je to bilo ranije. U tom pogledu najugroženija je bila teritorija na pravcima Tounj—Primišlje i Generalski Stol—Perjasica. Krajem marta i u prvoj polovini aprila neprijatelj je koncentrirao nešto više snaga i vršio prodore na pravcu Generalski Stol—Perjasica i kod Keić mosta uspostavio svoj mostobran. Ali, taj se mostobran nije duže održao. Likvidirale su ga jedinice 8. divizije. Isto tako, polovinom aprila 1944. prikupljene njemačko-ustaške snage u Karlovcu prodrle su na slobodnu teritoriju do linije Lasinja—Sjeničak i Skakavac—Tušilović. Ta akcija neprijatelja trajala je oko tri dana. Svi ostali upadi bili su uglavnom dnevni, tj. trajali su dan, ili više sati. Osim toga nov elemenat vojne situacije na Kordunu bio je ponovno uspostavljeni ustaško-domobranski garnizon u Vukmaniću, što nije bilo bez uticaja na političko stanje u obližnjim hrvatskim selima. Tu je posadu likvidirala 8. divizija u prvoj polovini aprila.

Sve neprijateljske akcije, pored pljačke, praćene su žestokom propagandom protiv NOP-a. U toj propagandi Nijemci su upućivali pozive partizanima i narodu da napuste svoje jedinice i stave se pod zaštitu njemačke oružane sile, odnosno da se distanciraju od pomoći i podrške partizanima.

Pa ipak, taj period od prvih 5 mjeseci 1944. gledano sa stanovišta situacije na cjelokupnoj teritoriji okruga Karlovac možemo smatrati mirnim periodom za slobodnu teritoriju Korduna. Suprotno tome, u tom istom razdoblju težište vojnih aktivnosti neprijatelja bilo je usmjereno na području kotara Plaški i na prostor međurječja Mrežnica—Kupa.

To je bio veoma značajan preduslov za sređivanje i stabilizaciju političko-organizacionih i ekonomsko-socijalnih prilika kao i za rad na objašnjavanju i provođenju historijskih odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a i Drugog zasjedanja ZAVNOH-a. Te su okolnosti na slobodnoj teritoriji Korduna relativno dobro iskorištene za organiziranje društveno-političkog, ekonomskog i kulturnog života, a što je najneposrednije uticalo na političko stanje i raspoloženje naroda na Kordunu, posebno srpskog dijela gdje se nije javljao problem mobilizacije za NOV-u, jer je uglavnom sve bilo mobilizirano. Uticalo je to i na stanje u vojsci.

U tom razdoblju sprovođena je jedna od veoma značajnih ekonomsko političkih akcija — sakupljanje priloga za NOV-u. Rezultati te akcije bili su veoma uvjerljiv dokaz o neraskidivoj povezanosti naroda Korduna i njegovih vojnih jedinica. Istovremeno je to bio i veoma dobar pokazatelj političkog stanja i raspoloženja među narodom.

Za sređivanje političkih prilika bila je veoma značajna i akcija usmjerena na osposobljavanje NOO-a kao organa narodne vlasti. Relativno miran period omogućio je da se i ta akcija na Kordunu, u organizacionom pogledu dobro i uspješno sprovede. Poseban doprinos pozitivnom po-

litičkom stanju bila je izgradnja nužnih nastambi. Za to je bilo osposobljeno i prilagođeno 14 pilana na području okruga.

S obzirom na aktuelnost i težinu problema prehrane vojske i naroda, posebna je pažnja bila poklonjena organizaciji i obavljanju proljetne sjetve. U ostvarivanju toga zadatka najneposredniju pomoć su pružale jedinice 8. divizije, Kordunaškog i Plaščanskog odreda. Bila je to još jedna politička i borbena manifestacija jedinstva fronta i pozadine.

Na području kotara Slunj, poslije neuspjeha u pokušaju provođenja mobilizacije za NOV i POH-e, pristupilo se provođenju energičnih političkih i drugih akcija usmjerenih na razbijanje uticaja što su ga na tom području imale ustaše i drugi neprijatelji NOP-a. S tim u vezi tu je otkrivena ustaška mreža za prebacivanje civila i drugih osoba za Bihać, odnosno u najbliže neprijateljske garnizone. Slična grupa je bila otkrivena i na području Saborskog.[53]

Mada te akcije u korist NOP-a nisu označile suštinsku promjenu političke situacije u hrvatskim selima toga kotara, ipak se može reći da su one bile uvod u ostvarivanje izvjesnih pozitivnih rezultata do kojih je došlo u drugoj polovini 1944. Tada se od oko 340 pozvanih s područja Slunja i Cetingrada odazvalo i mobiliziralo 125 ljudi. U Cetingradu je i ovog puta pobjeglo 70 pozvanih i 150 onih što su očekivali poziv. No, ipak se situacija izmijenila u odnosu na januar kad su gotovo svi pozvani pobjegli.[54]

Između Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, na dijelu teritorije okruga Karlovac, bilo je prisutno i aktuelno pitanje političke borbe protiv četnika, kao eksponenata Izbjegličke jugoslavenske vlade, a istovremeno i saradnika okupatora. Politička borba protiv tih izdajnika u datom periodu vodila se u znatno izmijenjenim uslovima s obzirom na razvoj i međunarodni položaj NOP-a s jedne i položaja Izbjegličke vlade i monarhije s druge strane. Spomenimo samo dva faktora koji to potvrđuju. Pobjedama NOVJ-e iznuđeno je priznavanje NOP-a od zapadnih saveznika kao činioca, koji svojom vojnom snagom i efikasnošću daje veoma značajan doprinos u borbi protiv zajedničkog neprijatelja. Zbog toga je četničko vodstvo u zemlji i inozemstvu nastojalo da svojim političkim i drugim oblicima aktivnosti nanese što je moguće veću štetu NOP-u i da tako umanji njegov politički i vojni značaj pa i ugled u svijetu. I drugo, odluke donijete na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, njihovo uvažavanje i priznavanje od Engleske, Amerike i Sovjetskog Saveza, uzbudilo je sve klasne neprijatelje, među kojima i četnike i podstaklo ih na još veću aktivnost u borbi protiv oživotvorenja tih odluka.

Na planu borbe protiv NOP-a Izbjeglička kraljevska vlada i četnici kao njeni agenti u zemlji bili su veoma aktivni i na području okruga Karlovac. Zbog toga se i u sadržaju rada partijske i drugih organizacija NOP-a u okrugu stalno nalazi pitanje četničkog djelovanja. Iako je bor-

53. AIHRPH, fond OK KPH Karlovac za 1944. Izvještaj KK KPH Plaški od 3. i 6. n 1944. i HAK, K, br. 3, Izvještaj Komande Kordunaškog područja GSH za 15—30. III 1944.
54. HAK, k. br. 7. Zapisnik sa sjednice OK KPH Karlovac od 2. 10. 1944.

ba protiv četništva u okrugu Karlovac između dva zasjedanja bila stalna i uspješna, ipak tu možemo izdvojiti dvije veće akcije u kojima su postignute krupne pobjede u borbi protiv njih: prva se odnosi na razbijanje i likvidaciju ostataka vojne organizacije četnika na području Plaščanske doline i okolice krajem 1943. godine, a druga na likvidaciju zamaskiranih neprijatelja NOP-a, inače agenata njemačke vojno-obavještajne službe oko Joce Eremića u maju 1944. Svaki od tih događaja ima specifične karakteristike i različito se odrazio na političko stanje u okrugu Karlovac.

Jedinice 8. kordunaške divizije 14. septembra 1943. u rejonu Žnidovac razbile su četničku grupu sastavljenu od četnika s područja Plaščanske doline i okolice, te Gomirja i Srpskih Moravica. Grupa je bila u pokretu za Gacku dolinu i namjeravala je da, zavisno od situacije, produži za Dalmaciju u rejon Obrovca.[55] i

Poslije te akcije praktično su nestale oružane formacije četnika, koje su tokom 1942. bile formirane u Plaščanskoj dolini i okolici posebno u Ličkoj Jesenici, a u proljeće 1943. godine se povukla s Talijanima u Josipdol, Gomirje i Srpske Moravice, odakle su se ubacivale na teritoriju okruga.

Ali, time četnici nisu bili i politički razbijeni. Nije nestao njihov politički uticaj na dio srpskog stanovništva te na pojedince i grupe na području okruga. Nisu bili razbijeni četnički organizatori i propagatori na terenu. Oni su se relativno brzo aktivirali, iako je za njih tada bila nepovoljna vojno-politička situacija. Nastojali su da prikupe razbježale plaščanske i jeseničke četnike, da spriječe njihov povratak kući i predaju organima narodne vlasti.

S tim u vezi nekoliko dana iza razbijanja četničke grupe kod Znidovca, na području Plaščanske doline i okolice stigli su kraljevski četnički oficiri prema ovom rasporedu: kapetan Sergije Živanović rejon Lička Jesenica, kapetan Jovan Mandić rejon Plaški i kapetan Mirić Radoslav Ratko rejon Plavča Draga — Jezero — Draga.[56]

Uz pomoć četničkih organizatora i propagatora kao i njima politički odanih pojedinaca koji su legalno živjeli kod svojih kuća, pokušali su da organizaciono srede prikupljene četničke grupice i pojedince, prilagode svoju organizaciju i utvrde oblik aktivnosti protiv NOP-a u datim uslovima i tako ih zadrže pod svojom kontrolom, odnosno da prezime kako su to govorili.

Međutim, pokušaj četničkih oficira završio je neuspjehom. Pod pritiskom bitno izmijenjene političke situacije u korist NOP-a te zahvaljujući razvoju i čvrstoj organizaciji narodne vlasti i drugih organizacija na području Plaščanske doline i okolice na čelu s partijskom organizacijom kotara Plaški, došlo je da masovnog vraćanja svojim kućama plaščansko-jeseničkih četnika i njihovog prijavljivanja organima narodne vlasti, NOO-ima i Komandi mjesta Plaški.

Radi toga četničkim oficirima nije preostalo drugo nego da u drugoj

55. **Arhiv** VII, **k. 153**/H-V **455 i reg. br. 28/2-1.**
M. Isto.

polovini oktobra 1943. napuste sektor Plaščanske doline i Ličke Jesenice.[67]

U isto vrijeme, ili nešto kasnije, napustili su rejon, Tržiča četnički oficiri Borislav Šakić, Đuro Vujnović, Radovan Jakšić i Mirko Bjelopetrović. Oni su se s izvjesnim brojem četnika stavili na raspolaganje njemačkoj vojsci na željezničkoj stanici Tounj.[58]

Masovan povratak četnika i njihova predaja organima narodne vlasti, označava u stvari završni čin raspada četničke vojne organizacije na području kotara Plaški. Preostalo je tada još oko tridesetak najokorjelijih četnika, koji se nisu htjeli predati.

Povoljne vojne prilike koje su trajale više od četiri mjeseca, bile su maksimalno iskorištene za preduzimanje i sprovođenje sveobuhvatnih mjera na odvajanju zavedenih i prisilno mobiliziranih. Time je eliminiran četnički uticaj među srpskim stanovništvom kotara Plaški i još nekih perifernih sela okruga Karlovac. Raspadanje vojne četničke organizacije, veoma povoljno je uticalo na razvoj NOP-a i političko stanje na području kotara Plaški. Većina stanovništva Plaščanske doline i njene okolice, koje je ranije bilo pod uticajem četnika, uvidjelo je njihovu izdajničku ulogu u zemlji, te ulogu Izbjegličke .vlade i kralja u inostranstvu i masovno se opredijelilo za NOP i oružanu borbu.

S tim u vezi bili su ublaženi, pa i uklonjeni, politički antagonizmi nastali između srpskog stanovništva, koje je od prvih dana masovno učestvovalo u NOB-i, nosilo njen teret, davalo ljudske žrtve i stoički podnosilo teror i pljačku udruženih neprijatelja Nijemaca, Talijana, četnika, ustaša i domobrana i onog dijela srpskog stanovništva Plaščanske doline i Ličke Jesenice koje je do kapitulacije Italije bilo opredijeljeno za četnike i politički ih podržavalo.

Prevazilaženje antagonizma nastalih na osnovi političke opredijeljenosti, za ili protiv NOB-e, imalo je vanredno veliki značaj za produbljivanje i učvršćivanje moralno-političkog jedinstva među srpskim narodom ne samo na području kotara Plaški, nego i na drugim dijelovima okruga. Bez takvog jedinstva bilo bi znatno otežano sprovođenje političkih i drugih zadataka u interesu daljeg razvijanja NOB-e do njenog pobjedonosnog završetka.

Vojna i politička likvidacija četnika na području kotara Plaški, koja je izvršena poslije kapitulacije Italije, demoralizatorski je djelovala na pročetničke, pljačkaške i dezerterske grupice, koje su se zadržavale na nekim dijelovima teritorije kotara Slunj, Vojnić i Vrginmost. Naime, te su se grupice uglavnom, razbježale i nestale, ne samo zbog energičnih vojno-političkih mjera što su protiv njih poduzimali organi NOB-e, već i zbog demoralizacije nastale kao posljedica razbijanja četnika u Plaščanskoj dolini i njenoj okolici.

Nakon postignutog uspjeha u razbijanju četnika i slabljenju četničkog uticaja u narodu počele su pripreme za sprovođenje opće mobilizacije na području kotara Plaški. Mobilizacija je sprovedena tokom okto-

57. Isto.
58. isto.

bra i decembra 1943. Pozvano je ukupno 1397 obveznika od kojih je 1058 mobilizirano za operativne jedinice NOV-e, 163 za jedinice vojno-pozadinskih organa dok je 137 obveznika komisija proglasila stalno ili privremeno nesposobnim za vojnu slu.bu. Pozivu se nije odazvalo 39 ili svega 2,7%>.[59]

Bio je to zaista krupan i politički veoma značajan uspjeh. To je ujedno bio i završni korak u općoj mobilizaciji srpskog naroda na području okruga Karlovac. Politički značaj toga uspjeha tim je veći što je do njega došlo odmah po održavanju Drugog zasjedanja AVNOJ-a, čijim su odlukama bili udareni temelji nove Jugoslavije. On je bio prilog angažiranju u borbi svih ljudskih i materijalnih potencijala u okrugu za dovođenje NOB-e do pobjedonosnog završetka, a samim tim i za novu demokratsku Jugoslaviju ravnopravnih naroda.

Na Trećoj konferenciji okruga Karlovac[60] ocijenjeno je da partijska organizacija nije bila dovoljno budna u odnosu na političko, propagandno i drugo djelovanje četnika na slobodnoj tertoriji okruga. Posebno su istaknuti nedostaci pa i oportunizam u preduzimanju odlučnijih i oštrijih mjera protiv pročetničkih elemenata. Neki od njih su se uspijevali uvući u vojne i civilne organe NOP-a gdje su svojim djelovanjem nanosili političku štetu NOB-i.[61]

Poslije te konferencije, nije svuda uslijedila brza akcija na otklanjanju nedostataka, pa su se ponovile greške iz prethodnog perioda. Tako su i dalje ostali neotkriveni. Oni su pošli putem izdaje sopstvenog naroda i ciljeva NOP-a. Poneki su na položajima rukovodilaca teritorijalnih vojnih jedinica i ustanova i s te pozicije podrivali političko-organizacionu čvrstinu NOP-a pripremajući se da ga u pogodnom momentu i uz pomoć njemačkog okupatora razbiju i likvidiraju.

U posljednjem tromjesečju 1943. bili su u dobroj mjeri otklonjeni ili ublaženi uzroci izvjesnog nezadovoljstva u nekim selima kotara Vrginmost, Plaški i Slunj odstranjivanjem iz NOO-a i vojno-pozadinskih organa nesavjesnih i kompromitiranih odbornika, koji su umanjivali autoritet tih organa pred narodom. Kadrovsko i organizaciono sređivanje provedeno je na području cijelog okruga, posebno u kotarima Vrginmost i Veljun, odnosno u njihovim općinama Sjeničak, Bović, Vrginmost, Dunjak i Skrad, pa i u mnogim seoskim NOO-ima na tom terenu.[62]

Zatim su otklonjene greške i nedostaci u pogledu brige za porodice boraca i poduzimanje odlučnije mjere za pravednije i efikasnije rješavanje životnih pitanja naroda kao što su: ishrana, smještaj, jesenja sjettva, smještaj i ishrana stoke itd. Tim je i na zadovoljavajući način rješavano i pitanje dezertera, odnosno samovoljnog napuštanja partizanskih jedinica. Rješenje tog pitanja povoljno je uticalo i na moralno-političko

59. Arhiv IHRPH, fond OK KPH Karlovac, za 1944. Prilog uz izvještaj KK KPH Plaški od 23. januara 1944.

60. Arhiv IHRPH III okružna konferencija KPH Karlovac, k. 202/2634/a-a i VII, fond CK KPH, mikrofilm br. 8/38.

61. Isto.

62. HAK, k. br. 1. Izvještaj komisije za ispitivanje rada NOO-a i vojno pozadinskih vlasti.

stanje vojnih jedinica, tj. 8. divizije, te Kordunaškog i Plaščanskog odreda.[63] U Plaškom je uspješno sprovedena vojno-politička akcija na razbijanju i likvidaciji četničkih i pljačkaških grupa. Na području kotara Slunj, povoljno je djelovalo razbijanje i nestanak, po zlu poznate pljačkaško-četničke grupe zvane »Crna desetina«. Poslije tih akcija ostala je samo grupa na čelu s Mišanom Bukvom, koji je bio u vezi s Huskom Miljkovićem, s kojom je upadao na slobodnu teritoriju dok nije ubijen u januaru 1944.[64]

Likvidacija tih grupica četničko-pljačkaškog karaktera kao i otklanjanje niza nepravilnosti u radu NOO-a imala je pozitivan učinak za podizanje moralno-političke mobilnosti. To se praktično najbolje vidjelo i dokazalo u decembarskoj ofanzivi na Kordun 1943. godine.[65]

Početkom 1944. zapažena su i pojedina kritizerska istupanja bez obzira na ogromne uspjehe NOP na okrugu do tog vremena. Prigovaralo se kadrovskoj politici koristeći teško ekonomsko stanje na oslobođenom području. Nastojalo se narušiti stvoreno bratstvo i jedinstvo hrvatskog, srpskog i muslimanskog naroda na ovoj teritoriji.

Radi razjašnjavanja svega što je primjećivao Okružni komitet KPH Karlovac, formirana je Komisija u februaru 1944. sa zadatkom da svestrano sagleda, provjeri i utvrdi stvarne razloge i uzroke zbog kojih su pojedinci u Propagandnom odjelu Okružnog NOO-a bili nezadovoljni i kritizerski istupali.[66]

Okružni komitet je primjećivao da moralno-političko stanje nije najbolje, ali u to vrijeme nije bilo poznato da se iza »kritičkih« istupanja pojedinaca iz Propagandnog odjela i van njega, u stvari krije organizirana aktivnost izdajnika, odnosno agenata njemačke vojno-obavještajne službe, izbjegličke vlade i monarhije protiv NOP-a. Nitko na to nije pomišljao pošto su bili u pitanju učesnici NOR-a 1941. i 1942. godine, dakle članovi partije s nepotpunom ili potpunom srednjom i visokom školskom spremom. Osim toga, ti su kritizeri zauzimali manje ili više, odgovorne rukovodeće položaje u Komandi Kordunaškog područja, Štabu Grupe partizanskih odreda, Plaščanskom i Kordunaškom odredu, Okružnom NOO-u i drugim značajnim ustanovama na okrugu. Bio je to dokaz nebudnosti partijske organizacije, a pogotovo obavještajno-bezbjednosne službe, odnosno njenih organa na terenu i u nekim vojnim jedinicama.

Sve te okolnosti, naravno, bile su osnovni razlog što je komisija Okružnog komiteta povjerovala »samokritičnim« istupanjima i pričama pojedinaca iz Prop-odjela, te njihovim uvjeravanjima da će greške otkloniti. I ne samo to, već su, donekle, uvažena i njihova »objašnjenja« da nezadovoljstvo uglavnom izazivaju nepravilni stavovi i odnos pojedinih

63. VII, fond Komande područja Kordun, oktobar, novembar i decembar 1943. zatim Zb. dok. tom EX, knj. 4, d. 115.

«4. VII, fond UDB-e, mikrofilm br. 4, zatim HAK, k. br. 1-a, Izvještaj ROC-a Slunj od 20. januara 1944. i HAK, k. br. 2. Izvještaj Komande Karlovačkog područja za decembar 1943. godine.

65. Zb. dok. VII, tom V, knj. 22, d. 56, 69 i 99.

66. Arhiv IHRPH, fond OK KPH Karlovac, dokumenti IV Okružne konferencije KPH Karlovac.

članova OK KPH Karlovac te veoma teške ekonomsko-socijalne prilike u koje je zapao srpski narod na Kordunu itd. Tako su djelomično za neko vrijeme uspjeli obmanuti Okružni komitet i s njim podijeliti odgovornost za sopstveno politički štetno, istupanje i djelovanje.

Naravno, takav ishod intervencija Okružnog komiteta KPH Karlovac, omogućio je Joci Eremiću, Stevi Kosanoviću, Veljku Koraću i svim onima koji su ih svjesno slijedili na njihovom putu izdaje NOB-e i služenja njemačkom okupatoru da i dalje nesmetano nastave svoju petokolonašku rabotu. Joco Eremić bio je komandant, a prije toga pomoćnik komandanta Kordunaškog područja, Stevo Kosanović Jabučar partijski rukovodilac, odnosno pomoćnik politkomesara Grupe partizanskih odreda, Veljko Korać, član Prop-odjela itd. Ta grupa izdajnika i njemačko-četničkih agenata imala je cjelovit uvid u političko-organizaciono i ekonomsko-socijalno stanje u okrugu, posebno na Kordunu i u Plaščanskoj dolini. Preko pojedinaca svojih simpatizera u okružnim ustanovama na Kordunu, imala je uvid ne samo u tekući rad, političke ocjene, stavove i akcije okružnog političkog rukovodstva, već i u ono što se namjerava poduzimati u političkom, organizacionom i kadrovskom pogledu.

Kao komandant Područja, Joco Eremić, je bio obaviješten o svemu do čega je dolazila Obavještajno-bezbjednosna organizacija na području okruga pa i šire.

Dakle, rukovodeći položaji koje su zauzimali, te povjerenje i uvažavanje koje su s tim u vezi imali u kotarskim i općinskim rukovodstvima, nižim komandama i organima vojno-pozadinskog aparata, te u štabovima Kordunaškog i Plaščanskog odreda i njihovim potčinjenim jedinicama, uvid i obavještajnost o stanju i zbivanjima na teritoriji okruga u cjelini i po kotarima, objektivno je omogućavalo grupi izdajnika i njihovim vjernim sljedbenicima da planski i sistematski truju i podrivaju moralno-političko stanje, prvenstveno podsticanjem nezadovoljstva, kod srpskog naroda na Kordunu i u Plaščanskoj dolini. Osim toga, sabotirali su sprovođenje mjera i akcija protiv dezertera, pročetničkih elemenata i drugih.[67]

S tim u vezi nastojali su da se u svakoj pogodnoj prilici prikazuju kao dobri ljudi i rukovodioci koji »saosjećaju« i koji su »zabrinuti« zbog ljudskih i materijalnih žrtava što ih je u oružanoj NOB-i podnosio i podnio srpski narod na Kordunu i drugim dijelovima okruga, kao i za njegove tada teške ekonomsko-socijalne prilike.

Njihovo je djelovanje i u prvoj polovini 1944. godine pogodovalo oživljavanju četničke propagande na području kotara Plaški i Slunj, te nekim dijelovima kotara Vojnić i Vrginmost.[68] U tom smislu počele su se širiti poznate četničke parole i priče o bespredmetnosti NOB-e i velikoj budućnosti četnika. Antikomunizam je bio veoma naglašen. Isticano je da se Nijemci bore zajedno sa četnicima protiv komunizma da bi time

67. Arhiv IHRPH, fond OK KPH Karlovac, dokumenti IV okružne konferencije KPH Karlovac.

6«. Arhiv IHRPH, fond OK KPH Karlovac, zapisnici sa sastanka biroa i plenuma OK, te Izvještaji kotara Plaški, Slunj, Vojnić 1 Vrginmost.

spasili srpski narod od njegovog terora. Osim toga, četnici su isticali u toj propagandi da Nijemci u buduće neće dirati one koji nemaju nikoga u partizanima, kao ni one koji ih napuste, ali da će i dalje paliti i uništavati kuće partizanskih porodica. Nadalje, isticana je potreba čuvanja srpskih glava, jer da su one znatno prorijeđene itd. Ta propaganda je samo kod pojedinaca na teritoriji kotara Plaški i nekim dijelovima kotara Slunj, Veljun, Vojnić i Vrginmost postizala izvjestan učinak.

Krajem januara 1944. i narednih mjeseci na terenu i u Plaščanskom odredu uporno se širila parola »Kad zalista kud ko prista«. Upravo u to vrijeme je bilo i pojava samovoljnog napuštanja jedinica 8. divizije, Kordunaškog i Plaščanskog odreda. Broj dezertera se stalno mijenjao zavisno od mjere koje su preduzimane protiv te pojave u jedinicama i na terenu pojedinih kotareva, a u proljeće iste godine cijenilo se da ih najviše ima na području kotara Vrginmost i Plaški.[69]

I u ovim kao i ranijim periodima, različiti su bili uzroci i motivi zbog kojjh su pojedinci bježali jz vojnih jedinica. Pored porodičnih razloga, fizičke i psihičke iscrpljenosti, mnogi su to činili s namjerom da izbjegnu brigadu i budu u odredu, jer su smatrali ne samo da je u odredu lakše, već i da imaju veće šanse da prežive rat i dočekaju slobodu. Naravno bilo je i onih koji su bježali isključivo radi čuvanja glave. Bilo je i pojedinaca koji su dezertirali i iz neprijateljskih pobuda prema NOB-i. To su bili pretežno pročetnički elementi koji su sticajem okolnosti mobilizirani u NOV gdje su se duže ili kraće vrijeme zadržavali, ali su stalno bili i ostali na pozicijama političkih neprijatelja NOP-a. Među njima je bilo i učesnika NOB-e koji su se, uslijed povećanih vojnih ekonomsko-socijalnih i drugih teškoća, demoralizirali i zbog toga dezertirali s namjerom da po svaku cijenu izbjegnu NOV-u.

Oni su, više ili manje, bili spremni da se u pogodnom momentu i otvoreno suprotstave NOV-i. Na Kordunu je bilo nekoliko takvih između kojih nije postojala neka čvršća povezanost. Oni su kraće vrijeme djelovali u rejonima: Petrove i Skradske gore, Veljuna, Tržiča i Polojske kose i u rejonu Mašvina—Kordunski Ljeskovac. U širem rejonu Topuskog kretala se organizirana grupa, koja se zadržavala uglavnom oko sela Gređani, Šatornja i Viduševac.[70]

Na području kotara Plaški bile su tri takve grupe. Zadržavale su se u rejonu Pištenika, Plaščanske Glave i Ličke Jesenice. Grupa iz Ličke Jesenice bila je najaktivnija. Ove su grupe održavale vezu sa četnicima, koji su bili s Nijemcima i ustašama u rejonu Bihaća i Ogulina.[71]

Skoro cijeli mjesec mart 1944. Plaščansku dolinu su držale snage 392. njemačke legionarske divizije.[72] Prilikom njihovog povlačenja s njima je otišlo oko 48 dezertera, tj. bivših četnika koji su nakon predaje or-

69. Isto, i VII, fond Komande mjesta.
Područja Kordun — politički izvještaji za period februar-maj 1944. godine.
70. Arhiv IHRPH, fond OK KPH Karlovac, zapisnici sa sastanka biroa i plenuma OK KPH i Arhiv VII, k. 270, reg. br. 8/2-160-163 i fond Komande područja i polit, izvještaj januar—juni 1944.
71. Arhiv VII, k. 428, f. 10, d. 23, ostali dok. kao i za 75.
72. Zb. dok. VII, tom V, knj. 25, d. 50 i 115.

ganima NOB-e, bili mobilizirani u NOV-u i onih koji su tu mobilizaciju izbjegli i do tada se kao četnici krili oko svojih kuća.[73] Bilo je i drugih slučajeva da su se dezerteri predavali njemačkoj vojsci i ustašama. Tako je jednu grupu obavještajni organ 846. puka 392. njemačke legionarske divizije predao Župskoj redarstvenoj oblasti u Ogulinu s napomenom da su se dobrovoljno predali njemačkoj vojsci. Na saslušanju su se pripadnici te grupe izjasnili da žele stupiti u hrvatsku legiju. Ustaška policija im je izašla u susret i uputila ih tamo kuda su tražili.[74]

Političkim, vojnim i drugim akcijama na terenu, uspijevalo je za relativno kratko vrijeme otkrivati i u najvećem broju vraćati one dezertere koji svoje jedinice nisu napustili iz političkih razloga. Međutim, u nekim općinama i kotarima broj dezertera je ponovo bio u porastu. Tome je doprinio tolerantan odnos i pojedinih komisija za pregled »bolesnih« dezertera u Plaščanskom i Kordunaškom odredu, kao i Komandi Kordunaškog područja i tome slično.

Svaka pa i najmanja pojava tolerancije prema dezerterima neovisno od motiva zbog kojih je tko napustio jedinicu, bila je u suprotnosti s beskompromisnim stavovima partijske organizacije okruga, a posebno partijskih organizacija pojedinih općina i kotara.

I Štab 8. divizije je smatrao da odredske jedinice dijelom ometaju borbu protiv dezertera time što ih primaju u svoje redove i zadržavaju.[75]

Zbog tolerantnog, politički neodgovornog ponašanja pojedinaca, uključujući i najodgovornije starješine, iz odreda i Komande Kordunaškog područja u prvim proljetnim mjesecima na Kordunu i u Plaščanskoj dolini bio je u porastu i broj boraca koji su imali dozvole za zadržavanje kod kuće, ili rješenja o bolovanju i nesposobnosti za službu u vojnim jedinicama.[76]

Ta je pojava otežavala nastojanje partijske i drugih organizacija NOP-a na terenu da se dezerterstvo eleminira kao negativan elemenat političkog stanja. To tim više što su rješenja o nesposobnosti za vojsku i bolovanje uspijevali da dobivaju i pojedinci za koje je na terenu bilo poznato da su špekulanti i da su se na sve moguće načine nastojali izvući iz vojnih jedinica ili da se u njih ne upućuju. Takvi su slučajevi izazivali proteste i negodovanja, ne samo partijske i drugih organizacija na terenu nego i porodica boraca. Kasnije se pokazalo da pojava tolerizacije prema dezerterima nije bila slučajna već smišljena akcija izdajnika NOB-e.

Uslijed posljedica decembarske ofanzive na Kordun, te stalnih upada i akcija većih razmjera na području Plaščanske doline, od januara do marta 1944. godine, javili su se brojni ekonomsko-socijalni problemi, a u prvom redu pitanja ishrane i smještaja naroda. Tako se u decembru 1943. godine cijenilo da na teritoriji Okružnog NOO-a Kordun ima oko 6.500 stanovnika bez hrane. Nepuna 4 mjeseca kasnije taj se broj povećao na

73. AIHRFH, fond KPH Karlovac, izvještaj KK Plaški od 1. IV 1944.
74. Arhiv VII, k. 159, f. 17, d. 33 i k. 428, f. 10, d. 23.
75. Arhiv VII, k. 428, f. 10, d. 23.
76. AIRHPH, fond OK KPH, dok. IV Okružne konferencije KPH Karlovac.

oko 12.000, a od toga samo na teritoriji kotara Plaški i Slunj bilo je 8.267 ili 68,8%."

U razdoblju decembar 1943 — mart 1944. neprijatelj je na Kordunu i u Plaščanskoj dolini spalio ili oštetio 575 kuća i 391 gospodarsku zgradu. Pored toga, opljačkao je ukupno 450 grla goveda, 615 ovaca i koza, te 180 svinja.[78] To je samo dio štete i za svega 4 mjeseca koju je nanijela narodu njemačka i ustaško-domobranska vojska.

Ishrana naroda i vojske, izgradnja kuća-bajti, organizacija proljetne sjetve, suzbijanje stočnih zaraza itd. bili su osnovni problemi i zadaci što su ih morali rješavati partijske organizacije i druge antifašističke organizacije sa svojim rukovodstvima, te NOO-i i vojno-pozadinski organi. Oni su ulagali ogromne napore u realizaciji ovih zadataka, tako da su i na taj način uticali na pozitivno raspoloženje, političku čvrstinu i odlučnost naroda da istraje sve do konačne pobjede NOP-a.

Pored manifestiranja toga raspoloženja i odlučnosti naroda na Kordunu za vrijeme decembarske ofanzive, izrazit i veoma uvjerljiv primjer toga bilo je i držanje više hiljada stanovnika općina Kunić, Podhum i Plaški, kotara Plaški, za vrijeme njemačke martovske ofanzive, u kojoj je oko dvije trećine teritorije toga kotara skoro mjesec dana bilo u rukama njemačke vojske. Sve to vrijeme hiljade tih ljudi, žena i djece stoički je podnosilo sve teškoće veoma oštre zime i snježnih padavina, nedostatke hrane za narod i stoku itd. Njemačka i četnička propaganda i pozivi da se napuste partizani i vrati kući nije imala učinka, osim kod, zaista, malog dijela pokolebanih i pročetnički nastrojenih elemenata o kojima je već govoreno.

Međutim u prvoj polovini aprila na području kotara Plaški pojavila se grupa naoružanih četnika sa nekoliko oficira. Informacije o toj grupi nije bilo lako provjeriti. Znalo se da je grupa došla iz rejona Bihaća i da ima zadatak da povezuje i prikuplja ostatke četnika, te dezertere iz jedinica NOV-e i partizanskih odreda i druge već oformljene grupice. Na toj osnovi otpočelo se s praktičnom akcijom na organiziranju i stvaranju četničkih oružanih formacija. Bio je to, poslije razbijanja i likvidacije četničke organizacije u Plaščanskoj dolini i L. Jesenici, prvi ozbiljniji pokušaj obnavljanja tih oružanih formacija, ali s osloncem na njemačkog okupatora. Pojavu te grupe popratila je i četnička propaganda, a njen moto je bio, »mi se organizujemo i idemo pred saveznike«.

Međutim, pokušaj četničkih organizatora da s tom grupom označe početak obnavljanja četničkih oružanih formacija, veoma brzo je završio neuspjehom. Osnovni razlozi toga neuspjeha su energične vojne i političke mjere koje su odmah preduzete od strane organa NOP-a kao i izostanak svake podrške naroda. Izuzetak čini nekoliko četničkih porodica, ali to nije bilo dovoljno za ovako zamašne planove. Grupa je ubrzo bila prinuđena da napusti područje kotara Plaški.[79]

77. HAK, OK KPH Karlovac, k. br. 1 Zapisnik Okružnog NOO-a Kordun od 4. 12. 1943. i 26. marta 1944. godine.

78. Arhiv VII, fond NOB — MNO Zagreb, mikrofilm br. 11/42-60.

79. AIHRPH, fond OK KPH Karlovac za 1944. KK Plaški — zapisnici od 11. i 18. IV 1944. i dopis OK od 12. IV 1944.

Ali krajem aprila i tokom maja 1944. godine otpočela je perfidnija akcija izdajnika NOP-a.

— 26. aprila 1944. dezertirao je Joco Eremić, komandant Kordunaškog vojnog područja. Do 12. maja, uz pomoć pročetničkih elemenata, skrivao se, uglavnom, u rejonu Tržića, Ključa i Polojske kose. Toga dana, a po prethodno utvrđenom sporazumu u selu Skradnik, stavio se na raspoloženje 392. njemačko-legionarskoj diviziji čiji se Stab nalazio u Brinju;[80]

— šest dana kasnije, tj. drugog maja 1944. predao se dijelovima 846. puka te divizije i obavještajni oficir u Štabu Plaščanskog odreda Milan B. Momčilović;[81]

— noću 15/16. maja 1944. dezertirali su: Stevo Kosanović-Jabučar, dotada pomoćnik politkomesara Grupe partizanskih odreda Korduna, odnosno partijski rukovodilac te vojne formacije, Đuđa Šumonja (Đuro Šušnjar — op. autora) i Milan Basta, komandant i politkomesar Plaščanskog partizanskog odreda, smijenjeni nedjelju dana prije tog događaja, zatim Mile Pavić, ranije smijenjeni komandant Prvog bataljona toga odreda i Branko Krajnović, član Propagandnog odjela Okružnog NOO-a za Kordun. S njima su dezertirali prištapski dijelovi Odreda i odveden veći dio Drugog bataljona Plaščanskog odreda vođen izdajnikom Ilijom Katićem, komesarom bataljona i obavještajnim oficirom u bataljonu Ilijom Ljuštinom. Od Drugog bataljona ostalo je oko 30 boraca s komandantom i zamjenikom politkomesara;[82]

Takav je bio tok događaja neprijateljskog istupa grupe Joce Eremića, Steve Kosanovića Jabučara i drugih petokolonaša na putu izdaje NOB-e i služenja njemačkom okupatoru.

Dan uoči dezerterstva grupe na čelu s Jabučarem, Nijemci su otpočeli protiv Korduna neku vrst vazdušne ofanzive. Od ranog jutra 15—20. maja eskadrila, od 6—9 aviona, sistematski je bombardirala i mitraljirala oslobođena sela Korduna, pogotovo one rejone u kojima bi osmotrili, gdje se narod sklonio.[83]

Bio je to dio izvršenja paklenog plana njemačke vojno-obavještajne službe i njenih agenata prikrivenih u redovima NOP-a, sračunat na razbijanje morala i stvaranja panike kod srpskog naroda Korduna. Gdje je razrađen plan bombardiranja i razaranja sela na Kordunu? Evo što je o tome ispričao izdajnik i petokolonaš Milan Momčilović pred istražnim organima 4. korpusa NOVJ-e:

»14. maja u 8 sati u logor gdje sam bio, došao je komandant 846- pukovnije i pozvao me da izađem... Krenuli smo za Oštarije. Kada smo došli u štab 846. pukovnije, tamo nas je dočekao Joco Eremić... u društvu sa nekoliko njemačkih oficira i špijunom Potrebićem. Sastanku na kome je prisustvovao jedan potpukovnik, jedan poručnik bez ruke, nekoliko podoficira Joco i ja, bilo je govora o bombardiranju Korduna. Joco

80. VII, NAV — t — 314 r. 565 s. 832 — 5, SUP Zagreb, mikrofilm br. 32/70-78 1 AIHRPH, fond OK KPH Karlovac — izvještaji KK Plaški od 19. V 1944.
81. Isto.
8». Isto.
83. Zb. VII, tom V, knj. 27, dok. 164 1 AIHRPH, fond OK KPH Karlovac maj — juli 1944.

je sam otpočeo razgovor o bombardiranju, bez da su ga Nijemci pitali. Na stolu je bila sekcija 1:50.000, a na zidu sekcija Karlovac—Ogulin, na kojoj je bio označen raspored partizanskih jedinica crvenim zastavicama, njemačkih crnim, ustaških zelenim, partizanskih bolnica crvenim krstom. Joca im je pokazivao raspored na Kordunu i 7. divizije. Pokazivao je šume u kojima se nalaze partizanske bolnice {mjesto), gdje se u Cetingradu nalazi oficirska škola (GŠH—MJ), ZAVNOH u Lađevcu kod Slunja, Okružni komitet i radionice ... Kad smo bili sami rekao mi je da je pokazao krivo mjesto Okružnog komiteta i da ne bombarduju Područje jer on tamo ima svojih ljudi.«[84] Narednog dana, tj. 15. maja otpočelo je bombardiranje.

Kad je pao mrak, 16. maja, dakle istog dana kad su dezertirali, Stevo Kosanović Jabučar, Duda Šumonja, Milan Basta i Branko Krajnović, sastali su se kod Pešutove pilane na rječici Vrnjici s predstavnikom 392. njemačke divizije. Kako je došlo i šta je prethodilo tome sastanku? O tome je, takođe u toku istraga Milan Momčilović, ispričao slijedeće:

»Joco je u štabu (846. puka 392. njemačko-legionarske »Plave« div--MJ) već bio ispričao da bi on organizirao... vojsku od dezertera iz partizana, te od Kordunaškog i Plaščanskog odreda koja bi se zvala *anti--komunistička vojska* i koja bi uz pomoć Nijemaca imala da drži garnizone: Josipdol, Plaški, Primišlje, Plavča Draga, Lička Jesenica, Tržić, Tobolić, Vojnovac i Budački. Ta bi vojska služila, u početku kao vodič, a poslije kad se poveća, izvodila bi samostalne operacije protiv partizana...«

Dodajmo da je Joco Eremić odmah po dolasku u Oštarije, tj. kod Nijemaca uputio pismo Jabučaru u kojem je, između ostalog, stajalo: »Nalazim se u Josipdolu. Nadam se da ćete vi svi ispuniti odgovarajuće. Tvoja bi obaveza bila sledeća: Otiđi našim ljudima u Okružnom NOO-u. Sakupi ljude i to sve, takođe i one iz tvoga štaba (mislim na Štab Grupe). Bilo bi neophodno da se ove stvari urade sa Kordunaškim odredom. Pripremi sve za napad na područje. Vi možete u svakom slučaju računati na našu pomoć. Ovdje je takođe i Milan Potrebić, a osnovaće se i jedna jedinica. Mene je već uvrstio u svoju zajednicu. On stoji na strani Nijemaca od kad je Italija kapitulirala .. .[85]

Neposredno pred polazak, tj. izvršenje dezerterstva, 14. maja noću, ili 24 sata ranije, Stevo Kosanović Jabučar, Đuđa Šumonja i Branko Krajnović, uputili su neke vrste direktivno pismo grupi koju je okupljao Veljko Korać. »Mi ovde nismo neodlučni kao vi tu«, bila je prva rečenica u tome pismu, a zatim je dalje rečeno: »U ponedeljak 15. o. mj. odlazimo (na večer). Od vas se traži isto. (To je Joca postavio u pismu Jabučaru kao zadatak — MJ.). Organizujte bjekstva Ljubi Vujičiću... U prvom letku istaknite liniju naše borbe ... Upozoriti narod na ogromne žrtve koje daje srpski narod na bunkerima. Isticati atlansku povelju — vlast birati poslije oslobođenja, a ne kao komunisti koji žele da to spri-

84. Arhiv VII, fond SUP Zagreb, mikrofilm br. 3a, zapisnici o saslušanju Milana Momčilovlća.
85. vn, NAV — T — 314 r. 565/743-7.

ječe. Naglasiti da invaziju ne treba čekati... jer je na pragu. Razoružavati Komitete, odbore i gledati izbjegavati ubijanje ljudi, tući one koje narod mrzi. Imamo mogućnost veze sa glavninom (Knin). Nastojte uhvatit vezu sa Karlovcem zbog kolaboracije naših jedinica sa neprijateljem jer je to neophodno potrebno radi većih političkih i vojnih uspjeha. Mi odlazimo sigurno i nemojte računati da će nas možda još odgoditi vaši negativni odgovori... Odgovorite šta će te poduzeti,« završili su pismo.[86]

Na pismo je Veljko Korać odgovorio, između ostalog i ovo: »Ne prenagljujte! Ne upropašćujte stotine i hiljade. Dajte, a to morate samo par dana da obavijestimo sve ljude i uhvatimo vezu kako tražite. A onda idemo, ne snosimo krivicu ni za koga. Odgovorite najhitnije, ostavite vezu. Ljudi su na terenu j zato ne mogu do njih. Pazite, na sve mislite! Ovo naročito Stevi i Đuđi.« Umjesto imena Korać se potpisao sa »znate od koga«.

Bombardiranje sela na Kordunu i već prvog dana sastanak dezertera s predstavnikom 392. njemačke divizije, bili su prvi uvjerljivi dokazi o ranijoj povezanosti Joce Eremića, Steve Kosanovića i drugih izdajnika s njemačkim okupatorom. Osim toga vidi se da je njihova dezerterstvo, u stvari, duže vremena u saradnji s Nijemcima, pripremana politička diverzija, sračunata na razbijanje NOP-a na Kordunu i Plaščanskoj dolini. Dio kazivanja Milana Momčilovića i prepiske između izdajnika Joce, Jabučara, Koraća, to također potvrđuje.

U periodu bombardiranja, odnosno neposredno iza njega, Nijemci su otpočeli i ofanzivu na Kordun i Baniju, tj. operaciju »Sah«. U toj ofanzivi Kordun je bio napadnut sa svih strana i to pravcima: Glina—Topusko—Vrginmost—Vojnić; Tounj—Tržić—Primišlje—Veljun, ali ne i ka Slunju što je u datom momentu karakteristično. Zatim, Karlovac—Tušilović—Vojnić; Generalski Stol—Poloj—Veljun i pravcem Bihać—Vaganac—Rakovica.

Operacija »Šah« — ofanziva na Kordun i Baniju, kao i operacija »Morgenštern« — ofanziva na Liku od 5—17. maja, sigurno da je za njemačko komandovanje imala šjre operativno taktičko značenje. Nesumnjivo da je ona bila planirana i izvođena u vezi s njemačkom vazdušno-desantnom operacijom na Vrhovni štab NOV-e i POJ-e u Drvaru. Ali sve što je njemačka vojska u toku izvođenja te ofanzive na Kordunu činila praktično je bila neposredna vanjska pomoć njemačkog okupatora ovim izdajnicima. Dakle, nije bilo slučajno što je dan uoči dezerterstva u Plaščanskom odredu otpočelo više dnevno bombardiranje i razaranje kordunaških sela, a nedjelju dana kasnije i ofanziva na Kordun.

Sa sigurnošću se može tvrditi da su navedeni izdajnici, sluge njemačkog okupatora, očekivali da će uslijed bombardiranja i ofanzive na Kordun u području kotara Plaški zavladati opći strah, da će nastalom situacijom narod biti doveden u zabunu, da će se pokolebati njegovo uvjerenje u organizacionu čvrstinu, vojno-političku snagu i u pobjedonosni završetak NOB-e, te da će im upravo te okolnosti pomoći da dobiju poli-

86. VII, fond četnici K. 153, reg. br. 13/2, Pisma Steve Kosanović Jabučara, Branka Krajnovića i Dude Sumonje pred izvršenje dezerterstva i odgovor Veljka Koraća.

tičku podršku naroda na oslobođenom Kordunu.

Ali, brzo se pokazalo da su im računice i procjene bile slabe. Jer, ogromna većina srpskog naroda na Kordunu i području kotara Plaški prezrela ih je kao izdajice i neprijatelje.

Nekoliko dana poslije vratila se većina boraca i dio nižih starješina Drugog bataljona Plaščanskog odreda. To je bio najuvjerljiviji dokaz da su bili prevareni. Oni nisu htjeli da slijede put izdajnika i neprijatelja sopstvenog naroda niti da se bore za interese njemačkog okupatora, Izbjegličke vlade, kralja i monarhije.

Očekivanja da će svoje redove proširiti i popuniti dezerterima iz 8. divizije i drugih jedinica, takođe im se nisu ispunile.

Ne mali broj boraca iz divizije i drugih jedinica koji su svoje jedinice samovoljno napustili iz porodičnih razloga, vraćali su se u svoje jedinice i zbog toga da izbjegnu susrete sa neprijateljima i izdajicama. U tom pogledu izrazitiji je primjer bio baš u kotaru Plaški. Naime, od oko 175 dezertera koliko ih se tu zateklo u početku juna, samo tokom tog mjeseca vratilo se u jedinice 120.

Izvedenom političkom diverzijom, a ni kasnije Joci Eremiću, Stevi Kosanoviću Jabučaru i njihovim saputnicima, nije pošlo za rukom da se zadrže na Kordunu i Plaščanskoj dolini, a kamoli da obrazuju bilo kakvu formu kvislinške oružane formacije za borbu protiv NOP-a.

Više je činilaca uticalo što ni ova grupa izdajnika nije uspjela ostvariti svoje namjere na karlovačkom okrugu. Međutim, najvažniji činilac je bila snaga brojnih partijskih organizacija, masovnost i odanost narodnooslobodilačkom pokretu i potpuna opredijeljenost stanovništva ovog okruga da do kraja jedinstveno istraje u borbi za oslobođenje.

Vlado Novaković

Neka djelovanja organizacija NOP-a u Karlovcu u trećoj godini NOR-a

Aktivnost NOP-a u Karlovcu i njegovoj okolici u trećoj godini rata predstavlja kontinuirani nastavak iz prethodne godine i njegovo daljnje omasovljenje. Provala Vojnog i Mjesnog komiteta KPH Karlovac, upozorila je aktiviste na opreznost. Represivne mjere i pojedinačna hapšenja većeg broja aktivista nisu mogle likvidirati sve veću aktivnost pristalica NOP-a, zato je neprijatelj već u početku 1943. godine pojačavao svoju propagandu, koja je bila tim jača što je bio veći uspjeh naših partizanskih jedinica.

Uništenje dviju ustaških bojni i jedne opkoparske satnije u Krašiću 1. i 2. januara 1943. te ubrzo iza toga razbijanje i uništenje jednejtalijanske kolone između Krašića i Metlike, imalo je veliki odjek u čitavoj Hrvatskoj s obzirom na blizinu Zagrebu i Karlovcu. Poseban dojam je to izazvalo u Karlovcu, čijem su garnizonu i pripadale te jedinice, i što se u te dvije ustaške bojne nalazio najveći broj poznatih karlovačkih ustaša. Da bi umanjili značenje tih uspjeha partizanskih snaga, otpočela je tada snažna neprijateljska propaganda upravo u gradu Karlovcu i njegovoj okolini. O tome govori i Izvještaj OK KPH Karlovac od 8. 1. 1943. upućen CK KPH u kome stoji: »Neprijateljska propaganda je vrlo jaka, ali čim su se nakon nekoliko dana od početka ofanzive pojavili partizani pogotovo kada su u neprijateljske garnizone počeli stizati mrtvi i ranjeni, ponovo se je počeo dizati moral kod naroda, a naročito nakon saznanja uspjeha naših jedinipaii ^nmhprku, u Karlovcu se je pomoć povećala, a) stanovništvo se je "čitavo vrijeme dobro držalo.«

Četvrta neprijateljska ofanziva na oslobođeni teritorij ponovo daje povoda neprijateljskoj propagandi da širi laži o navodnom uništenju partizana. Njihove veće ili manje grupice krstare Kordunom, odvoze napljačkanu robu i pjevaju o uništenju partizana: »Topi tuku avioni kruže, nema više, zdravo, zdravo druže.« Ali ubrzo su bili demantirani. Slomom te ofanzive na području Like, Korduna, Pokuplja, Zumberka otpočinju ofanzivne akcije 8. divizije i drugih jedinica NOV za oslobođenje većeg broja mjesta i uništenje neprijateljskih uporišta. Porazi i brza likvidacija tih neprijateljskih snaga, bili su za građane Karlovca nov dokaz o neuništivosti partizanskih snaga, pa makar im se suprotstavile najjače

snage udruženih neprijatelja Nijemaca, Talijana, ustaša i drugih.

Neprijateljske agenture UNS, OVR-a, ABVER, GESTAPO i drugi, pojačavaju svoju aktivnost već prvih dana 1943. godine. Dokaz te aktivnosti je i pokušaj spašavanja pukovnika Francetića koji se nalazio u partizanskom zarobljeništvu. Zadatak da izvede ovu akciju dobila je od UNS-a Šantić Elizabeta, njemačka agentica. Ona je u tu svrhu pozvala na večeru Stefu Holjevac, sestru Veće Holjevca. Na ovu večeru još su pozvani i šef ustaške policije u Karlovcu, te Mane Bilović, ustaški funkcioner i ustaški agent Ivan Skender. Tom prilikom su tražili od Štefe da u tom cilju preda pismo Stanku Ćanici Opačiću. Međutim, na tom sastanku se preko Štefe Holjevac nije moglo ništa postići, pošto je ona, iz razumljivih razloga, poricala svaku vezu s partizanima. Šantićka je ipak nekim putem uspjela da proturi to pismo preko Vukove Gorice. Šef Ustaškog redarstva je odmah drugi dan otišao u Zagreb, nakon čega su prišli masovnom hapšenju. Od 200 planiranih uhapšeno je 65 ljudi iz Karlovca i odvedeno u Zagreb. Među njima je bila Štefa Holjevac i njena majka.

Za rad NOP-a u Karlovcu u tome periodu karakteristično je niz uzastopnih provala i hapšenja, a posebno Vojnog i Mjesnog komiteta. Iza svakog takvog hapšenja naše snage su ostajale oslabljene i prorijeđene. Zbog toga se u Karlovcu često moralo počinjati ispočetka. Istina, iza svake te provale ostajalo je po nekoliko članova KPJ, SKOJ-a, NOF-a na slobodi, pa se od njih kao jezgre išlo u proširivanje tih organizacija. Tako su poslije jednog takvog hapšenja i provale Vojnog i Mjesnog komiteta ostali pošteđeni članovi Inicijativnog odbora NOF-a s kojima se moglo računati za ponovno jačanje organizacija.

Da bi sačuvala svoje redove od provala i hapšenja, te dalje s uspjehom radila na omasovljavanju NOP-a, partijska organizacija Karlovca se morala uhvatiti u koštac s neprijateljskom agenturom. Posebnu pažnju je trebalo usmjeriti na otkrivanje ubačenih agenata u naše redove. Ti su za naše aktiviste bili najopasniji.

Vojni komitet je 16. 4. 1943. godine upozorio OK KPH Karlovac o provokativnom djelovanju Elizabete Šantić, Ivana Skendera, kao i Franje Forštika, koji se vratio iz partizana, a isto tako i o aktivnosti cjelokupne neprijateljske agenture i opasnosti za naše aktiviste i simpatizere u gradu. S tim u vezi je predlagao da OK formira vojno-obavještajni centar i da na njegovo čelo postavi druga Dragu Dijebala Mitu. Tako je već 23. 3. 1943. godine MK KPH Karlovac obavijestio da je OVR-a ubacila u naše redove izvjesnog Ilibašića zvanog Biđu na teren Netretića. Zahvaljujući ovoj intervenciji taj agent pod šifrom Boris AB je otkriven, uhapšen i kod njega je pronađen kompromitirajući materijal. S istim zadatkom je na p^dručjuZumberka ubačen Mirko Kožar, a godinu dana kasnije na područje karctuna je ubačen Nikola Lalić. Sva trojica su bili poznati kao karlovačka sirotinja, ali tipični neradnici lumpenproleteri. Zatim bilo je pokušaja ubacivanja u naše redove tzv. »finije gospode« kao što je bio slučaj ubacivanja ustaškog jurišnika Ivana (Hansa) Kurelca, sina ustaškog pukovnika i brata jednog od funkcionera ustaške mladeži u Kar-

lovcu. Njega je UNS uputio u partizane i za taj poduhvat dao njegovom ocu 1,5 milion kuna. Prema uputstvu svojih starješina, Kurelac se najprije ubacuje u redove naše omladine kao tobožnji nezadovoljnik s ustaškim poretkom i naš simpatizer. Činio je u tom smislu neke manje usluge i prodro do članova SKOJ-a pa i članova KP te tako prebačen na slobodni teritorij kao partizan. Osnovni zadatak mu je bio da otkrije naše simpatizere, veze i kanale. Za svog boravka na slobodnom teritoriju poslao je 5 izvještaja. Rezultat njegova rovarenja je provala u skojevskoj organizaciji Turanj i hapšenje Janje Gojak. Tada je ona dospjela i po drugi put u logor gdje je i strijeljana. Kurelac je otkriven, suđen i ubijen.

Ustaška obavještajna služba i GESTAP-o, za otkrivanje naših veza i kanala u gradu, koristili su se putem zarobljenih partizana. Naročit pritisak vršio se na one za koje se je doznalo da su iz grada otišli u partizane preko naših veza. Među ovima bilo je zarobljenih u borbama, uhvaćenih od nekog »trupa«, pa i onih koji su se pokolebali i dobrovoljno predali neprijatelju. Sreća je bila u takvim slučajevima ako ta lica nisu radila na našim vezama i poznavala širi krug aktivista u gradu. Manja je opasnost bila ako su ljudi s njihove veze već otišli u NOB, dok je najveća opasnost bila za aktiviste koji su se nalazili na starim poslovima održavanja veza i kanala u gradu. Takvi slučajevi izazvali se veliku zabrinutost aktivista. To je ponekad utjecalo čak i na razbijanje partijskih organizacija, pošto su svi ugroženi drugovi bježali odmah na oslobođeni teritorij, pogotovo čim dođe do kidanja veza i kontakata grad-oslobođeni teritorij. Osim toga prijetila je opasnost i za one ljude koji su po zadatku s oslobođenog teritorija dolazili u grad. Sve je to utjecalo na prekid i zastoj veza.

Posebno neugodni bili su nam slučajevi dezerterstva iz partizanskih jedinica. Tako je dezertiranje Kezele uzrokovalo otkrivanje lugarnice Majcan kao našeg najvažnijeg punkta na Turnju, koji se uspio održati pune dvije godine. Povratak Forštik Franje, bio je naročito opasan za naše veze, pošto je on kao naš simpatizer i putem naših kanala i otišao u partizane. Osim toga on je bio zadužen za veze i nabavke iz Karlovca za slobodni teritorij. U tom smislu piše nam naš saradnik iz Karlovca Janko Katušin Nine slijedeće: »Pisao sam vam za Forštika da je opasan i zbilja došao je natrag pa smo svi u strahu.«

Pitanje dezerterstva i povratka u Karlovac; bilo je aktuelno tokom čitave te ratne godine, pa i kasnije. Najveću uzbunu u Karlovcu u tom pogledu izazvao je povratak u Karlovac nekolicine dezertera početkom lipnja 1944. godine. Oni su se slobodno kretali ulicama što je kod partijskih aktivista izazivalo strah i veliku opasnost po njihovu djelatnost. Tim povodom Ankica Klopović Vera piše u svom izvještaju upućenom OK KPH Karlovac: »Sirile su se vijesti o predaji mnogih Karlovčana.«* Neprijateljska propaganda je njihov povratak iz partizana snažno koristila. »Zadnji dan isteka pomilovanja prema službenim novinskim izvje-

• **U izvještaju se navode imena onih koji su dezertirali iz partizana i javili se ustaškoj vlasti u Karlovcu.**

štajima ustaške propagande predalo se 1.800 neposlušnika.«

U ljeto 1944. godine neprijateljska propaganda dobiva nove oblike i dimenzije. Osim neprijateljske obavještajne službe, ozbiljne probleme nameće aktivnost građanskih političara iz redova HSS-a, odnosno onih što su i dalje ostali na pozicijama Mačeka. To društvo u kojima su aktivnu ulogu vršili Ivo Vine, trgovac, Peraković, trgovac, Stjepan Ban, trgovac i dr Nikola Matanić iz Karlovca, radilo je s pozicije politike čekanja i pasivizacije NOP-a. Osnovica njihovog plana bila je da dočekaju Amerikance i da spriječe dolazak partizana (komunista) na vlast ili da barem ostvare neku koaliciju i tako sačuvaju stari kapitalistički poredak. Oni hvataju veze na sve strane s partizanima, s Peškeom kao šefom njemačke obavještajne službe, s generalom Tomaševićem, kao glavnom vojnom ličnošću NDH u Karlovcu i drugima. U taj krug spada i Mane Bilović kao tobožnji predstavnik ustaške struje blažeg kursa. Svi oni pomažu okupatoru, ali ih stanje na svjetskim frontovima upozorava da Njemačka gubi rat zbog toga nastoje spasiti ono što se spasiti dade. Dakle, oni prelaze na kurs linije Vokić — Lorković.

U tom pogledu koriste sve moguće veze i posredništva što su ih lično imali kao na primjer poznanstvo Peške — Vine. Tu vezu Vine koristi da bi osigurao zaštitu nekih partizana od UNS-a. On je u tu svrhu koristio lično poznanstvo, materijalni interes i političke računice s Peškeom i drugim agentima. Najradije se zalagao za zaštitu onih partizana za koje je vjerovao da su potpuno raskrstili s NOP-om, a tamo su bili politički popularni i uticajni u narodu. Slično ovome, Vine stupa u vezu i s političkim ljudima iz bivših građanskih stranaka kao što su Tomo Baburić, poslanik HSS-a iz Selnice i Mišan Napijalo poslanik SDS-a iz Vojnića.

Jedna od akcija neprijateljske agenture bila je i ona što ju je Peške usmjerio na razbijanje NOP-a na Kordunu preko svog zavrbovanog agenta Joce Eremića. NOP na Kordunu je bio meta neprijateljske obavještajne službe upravo zbog svoje masovnosti, idejne čistoće i posebne odluke u njegovanju bratstva i jedinstva između hrvatskog, srpskog i muslimanskog naroda. Joco Eremić, kao komandant Kordunaškog vojnog područja okupio je grupu istomišljenika kao što su Stevo Kosanović Jabučar, Đuđa Šumonja, Veljko Korać i drugi i u proljeće 1944. godine pokušao izvršiti puč protiv NOP-a. Oni su u svom kritizerstvu koristili glad, ustaške zločine, siromaštvo i popaljene kuće na Kordunu. Utjecali su i na pojavu dezerterstva koja je predstavljala problem u proljeće 1944. godine. U toj zavjeri protiv NOP-a izvršen je i puč u Plaščanskom partizanskom odredu, čiji su borci, kad su vidjeli izdaju, napuštali njihove redove i pojedinačno ili u manjim grupama vraćali se u svoje jedinice.

Izdajstvo Joce Eremića dobro je došlo neprijateljskoj propagandi i u Karlovcu, ali je od naših aktivista primljena sa velikom zabrinutošću. To se spominje i u citiranom pismu Ankice Klopović Vere od 6. 6. 1944. godine gdje se kaže: »Neprijateljska propaganda na veliko koristi neki nesporazum kod vas, šire se vijesti o raspadu partizana o svađama među vama o prelasku pravoslavaca na stranu četnika.« Dolazi se do zaključka

da reakcija radi svim silama na liniji »Spasiti što se spasiti dade« i da igra na kartu veza s Angloamerikancima, čija je politika interesnih sfera u Jugoslaviji bila već poznata. Sve je ovo vezano sa širom zavjerom protiv NOP-a, a što potvrđuju i svi pokušaji Peškea i kompanije, kao i predstavnika HSS-a u Karlovcu. Poslije neuspjelog pokušaja Joce Eremića i Steve Jabučara te njihovih istomišljenika, Joco Eremić se sklanja pod okrilje njemačke 392. legionarske divizije. Tada su već stvari postale jasne i onima koji su u početku vjerovali njihovoj propagandi.

Stanje KPJ i ostalih organizacija NOP-a u Karlovcu od proljeća 1943. do jeseni 1944.

Prema izvještaju Plenuma OK Karlovac od 18. 4. 1943. godine u gradu je bilo 45 članova SKOJ-a i 75 članova AFŽ-a u 15 odbora i to: 5 odbora radnica, 6 odbora domaćica, 2 odbora učenica, jedan odbor seljanki i 1 odbor intelektualki. Inicijativni odbor AF2-a za Karlovac brojio je četiri člana i to: Zlata Oršanić, Barka Tomac, Stanka Šprohar, Ankica Peretić, a kasnije i Marjna Udier. Stanje organizacija se često mijenjalo, a naročito u pogledu broja članova. Tako već na sastanku OK od 4. 5. 1943. govori se o Mjesnom komitetu SKOJ-a od 3 člana i 56 skojevaca raspoređenih u dva rajonska komiteta. »Skojevci škola i radionica rade aktivno. Održavaju jednu vezu u kasarni i šalju im propagandni materijal.« Organizacija AFŽ-a ima 81 člana raspoređenih u 20 odbora. Znatne promjene je pretrpjela i organizacija KPJ u Karlovcu, osobito nakon velikih hapšenja 4. i 5. maja 1943. kada je uhapšen najveći broj članova Vojnog komiteta. Zbog toga su neki članovi Vojnog komiteta morali prijeći na oslobođeni teritorij a s njima i još neki članovi KP: Biočić Frane, Stevo Tomić Ura, Slavo Kovačević Crni, Dragica Ambrijević Balja, Zlatko Pintar, Barka Tomac, Pero Mirko Matačić i dr. Poslije njihovog odlaska formiran je novi MK Karlovac sa 4 člana od kojih su tri bila metalski radnici, a četvrti je bio portir. Organizacija KPJ u Karlovcu brojila je u tom periodu 62 člana. Upravo tada je bio formiran jedan aktiv od 4 člana.

U tim hapšenjima uhapšena su i 23 člana SKOJ-a, ali su ubrzo pušteni iz zatvora, pa je donesena odluka da svi trebaju što prije otići na oslobođeni teritorij. Od te grupe otišlo je u NOB-u šestero do 17. 6. 1943.

Na sastanku OK Karlovac od 2. 6. 1943. ustanovljeno je da je posljednjim hapšenjem gotovo razbijena partijska organizacija u Karlovcu. Zbog toga OK izražava bojazan da će se ljudi masovno povlačiti iz grada od straha da ne budu otkriveni. Loše držanje nekih partijaca pred istragom izazvalo je još veći strah i nepovjerenje, koje je bilo veoma teško povratiti. Smatralo se da treba kazniti krivce posljednje velike provale. Veliki dio krivice za to snose i neke naše ustanove i partijske organizacije, pogotovo one koje su za svoj interes uspostavljale vezu s Karlovcem. Njihove veze su se tako stalno ispreplitale s partijskim vezama, pa se dešavalo da se našim aktivistima obraća velik broz nepoznatih kurira

i tr> dovodi do zbrke i nepovjerenja. Često se ti aktivisti koriste i za prenošenje ličnih poruka ili za predaju pisama roditeljima, braći, rođacima i prijateljima na pravcu Karlovac — slobodan teritorij. Čitavo vrijeme OK KPH vodio je borbu za sređivanje tih veza, za veću disciplinu i odgovornost ustanova i pojedinaca koji u njima rade, ali je to teško išlo. Sve te ustanove imale su i svojih specifičnih potreba, a i teško je bilo potisnuti želje pojedinaca da budu informirani o svojima. Najbolja disciplina postignuta je na vezama koje je držala OZN-a sa svojom grupom saradnika.

Na Plenumu OK Karlovac od 1. 7. 1943. konstatirano je da je ponovno uspostavljen MK SKOJ-a u Karlovcu. Na željeznici je ostalo 8 članova KP, a izgleda da je i organizacija AFŽ-a ostala netaknuta. Član novog MK KP bio je drug Rastovski, koji se vratio iz Bosiljeva na rad u Karlovac gdje je, navodno, uhapšen. Kasnjje se utvrdilo da je on dezertirao iz NOV-e, prijavio se policiji i uhapšen. Prebačen je u Zagreb odakle je zajedno s Devčić Ivanom, Furač Ivanom, Kruhović Jankom vraćen u zatvor karlovačke policije. O stanju u Karlovcu toga ljeta govori se i u zapisniku sa sjednice OK KPH od 18. 8. 1943. godine u kome se kaže: »Formiran je Mjesni narodni odbor, situacija je sve bolja. U Karlovcu je formiran MK od 3 člana, Mirko preuzima vezu s AFŽ-om. Pozvati Miku iz Bosiljeva, te da radi s Mirkom i da uspostavi MK SKOJ-a.«

Iz svih raspoloživih dokumenata i sjećanja pojedinaca teško je rekonstruirati što smo tada imali u Karlovcu od partijskih, skojevskih i ostalih organizacija NOP-a. Činjenica je da OK Karlovac stalno traži njihovo formiranje, da se ta tijela stvarno i stalno formiraju i rade, ali se često raspadaju uslijed hapšenja i odlaska ugroženih članova u NOV. Dešavalo se da neki ljudi i grupe rade, a da za njih određeno vrijeme OK ne zna. Kao primjer navodim pismo drugu Žarku (Tomić Stevi) od 18. 8. 1943. godine koji je u to vrijeme bio zadužen za rad na uspostavljanju veza s Karlovcem, a koje mu je uputio drug Piškurić Drago Poštar. Piškurić u tome pismu navodi: »Javi mi ovo kako može biti da OK Karlovac ne zna o nama tj. o Narodnom odboru ništa. Pitaju tko smo mi, tko je »Vicko« (Jurmić Pavao), tko je »Poštar«. Mi smo u čudu i krivo nam je da o nama nisu obaviješteni. Piši mi što je to. Po tvom nalogu smo postupali. »Poštar« se čudi da ga ne poznaju pod tim imenom.«

Na III okružnoj konferenciji KPH Karlovac, održanoj 22. i 23. novembra 1943. ustanovljeno je da u tom momentu u Karlovcu ima 29 članova Partije razvrstanih u 7 ćelija. Nakon IV i V ofenzive osjetio se je znatan polet u radu partijskih i ostalih društveno-političkih organizacija u Karlovcu. Partijska organizacija bila je porasla na oko 60 članova. U domobranskoj vojsci imali smo organiziranih 22 oficira, podoficira i vojnika. AFZ je imao oko 85 odbornica, razvrstanih u 15 odbora, koje su u radu obuhvaćale oko 500 žena. U SKOJ-u je bilo obuhvaćeno 75 omladinaca.

Krajem 1943. OK KPH je poslao upute za daljnji rad kao i način organiziranja KP u Karlovcu. Prema tim uputama ublažen je kriterij za prijem u članstvo Partije, a naročito kad se radilo o tvorničkim radnicima. U Partiju su primani i oni aktivisti koji inače ne bi udovoljili uslo-

vima i zahtjevu slobodne teritorije. Dalje, preporučeno je da se sastanci održavaju u hodu, prolazu i pojedinačno, odnosno da ne treba insistirati na sastanku kompletnih ćelija. Sličnu organizacionu formu, a u interesu konspiracije trebaju primjenjivati i ostale organizacije NOP-a u Karlovcu .

Početkom 1944. godine, a na prijedlog dotadašnjeg sekretara Drage Piškurića Pere, došlo je do izmjene u rukovodstvu Mjesnog komiteta. Za sekretara MK predložen je Mika Miško Plavetić pošto je Piškurić bio fizički nesposoban. Za članove MK predloženi su Janko Katušin Nine, Jura Cvitešić Jusuf-paša i jedan član SKOJ-a. Raniji sekretar je određen da preuzme partijsku ćeliju za koju su on i Nine pisali da će se uskoro formirati. Ta ćelija je trebala održavati veze s aktivistima sela Vučjaka, a preko ovih i sa slobodnim teritorijem Karlovačkog područja. Zatim je zaključeno da sjedište Mjesnog komiteta bude bliže centru grada i da se dobro poveže s južnim rejonom, a da Cvitešić Jura dođe na slobodni teritorij. Pošto uloga Pavla Vicka Jurmić nije bila jasna, OK predlaže da ga se uputi k njima na razgovor, a ukoliko se nalazi u Bihaću da će mu se obratiti direktno putem drugih veza za taj grad. Okružni komitet je u pismu Mjesnom komitetu naglašavao potrebu formiranja naše obavještajne službe s tim da se za taj rad odredi sposobnog i najpovjerljivijeg čovjeka, kojeg treba osloboditi svih drugih obaveza.

O svim ovim promjenama u Karlovcu kao i o njihovim razlozima obaviješten je Centralni komitet KPH. Od starijih članova u MK ostao je samo Mika Miško Plavetić. Organizacija KPJ u Karlovcu brojila je tada 25 članova u 2 rejonska komiteta i još jedna novoformirana ćelija u centru. Tada je došlo i do jedne provale u skojevskoj organizaciji do koje je došlo njihovom nesmotrenošću. Policija ih je uhapsila prilikom umnažanja materijala. Tom prilikom je pala i jedna drugarica, bivši član MK KPH Karlovac. U vezi s tim, a i u pogledu održavanja veza sa slobodnim teritorijem OK KPH upućuje pismo Mjesnom komitetu* u kome između ostalog stoji: » ... Pošaljite nam šifrirana imena članova MK SKOJ-a, da vidimo koji su to omladinci. Pazite da vam se opet u organizaciju ne uvuče neki Kurelac Hanz. Provjerite svakog pojedinca u organizaciji.« U pismu se posebno ističe opreznost u održavanju veza i upozorava: »Nije pravilno da s drugom Klemenčić Mirom na Karlovačkom području koristite iste šifre kao i s nama, jer je ovo šifra OK. Vaša zapažanja o vezama potpuno su pravilna. Potrebno bi bilo da u interesu vas i čitavog rada zaista već jednom te veze sredite. Mislimo da već do sada imademo dovoljno negativnih iskustava. Radi te nesređenosti palo nam je niz dragocjenih ljudi. Zato privatne veze s vama treba prekidati. Mi ćemo odavde pokušati uspostaviti vezu s drugom Jožom Gojak, onako kako ste ,nam vi javili. U posljednje vrijeme pao je jedan kurir Smajlo koji je dolazio kod vas. To već sigurno znadete. Nemojte dozvoliti da vas policija iznenadi. Materijal ćemo vam slati preko druga Gojaka, a istim putem vi nama šaljite poštu.«

U tom pismu se navodi još nekoliko pojedinosti o vezama i ljudima

• **Pismo je pisao Vlado Novaković a upućeno je Anici Klopovič Veri.**

kao na primjer da se veze s karlovačkim područjem održavaju samo preko Pere Matačića i nikoga više, da se sekretar SKOJ-a Karlovac putem izvještaja poveže s OK SKOJ-a i da bude u užem kontaktu, da treba ojačati organizaciju KPJ u Karlovcu i daje odgovor na pitanja kako to da sve češće dolazi do zarobljavanja partizana pojedinačno i u manjim grupicama, te se o tome kaže: »Tu imade mobiliziranih ljudi i dosta onih koji su bili u njihovoj vojsci, predali se našim i ostali kod nas. Baš među takvima imade najviše onih koji se u težim situacijama predaju. Komunisti i dobrovoljci ne, a oni su stub i jezgro naše NOV.«

Veze iz grada su i dalje bile teške i problematične, pa u vezi s tim Ankica Klopović Vera piše 21. 5. 1944. godine Vladi Novakoviću u OK i navodi: »Dolazi mi sedam različitih lica, a prilike iziskuju mnogo veću konspiraciju. Molim da se na oslobođenom teritoriju ne spominju naša imena.« Dalje se izvještava o hapšenju dr Borisa Morsana, Kovačić Stanke i čitave grupe Mire Klemenčića koja je otpremljena u logor, te učitelja Lasića, tvorničara Dobrija (koji su zadržani u Karlovcu) i Ervina Napreda prebačenih u Zagreb za taoce. Zatim se u pismu od 22. 5. 1944. govori da je! Zorica Klobučar još uvijek u Zagrebu i traži se zamjena za Kekić Josipa, Krefl Janka, Gojak Janju, Ervina Napreda, Radomira Rajera i Janka Katušina. Veza sa slobodnim teritorijem se već stabilizirala, a krug saradnika se znatno povećao, to Ankica Klopović kaže: »Tražimo imperativnu aktivnost i doprinos od onih, koji stalno izražavaju simpatije, a ne daju odgovarajući doprinos, nekima smo otvoreno rekli, da to nije milostinja već dužnost, da treba raditi i pomagati, a ne samo pričati.« To je izgleda djelovalo. MK SKOJ-a smo osnovali. Slijedeću poštu možete slati na Poljugan Gordanu Miru.«

Sekretari Mjesnog komiteta KPH u Karlovcu od proljeća 1943. do jeseni 1944, godine bili su: Pero Mirko Matačić, radnik, poginuo u NOB-i, Drago Pero Piškurić, zidarski radnik, strijeljan u logoru, Mika Miško Plavetić i Ankica Vera Klopović, student.

Članovi tog Komiteta za isto to vrijeme bili su: Mika Mavračić, portir u »Mustadu«, strijeljale ga ustaše, Jura Jusuf-paša Cvitešić, šofer, strijeljale ga ustaše, Janko Katušin, strijeljale ga ustaše, Marina Nada Udier, Štefica Marak, službenica, Vlado Branko Mihovilić, profesor, objesile ga ustaše, Mirko Osrečki, mesarski pomoćnik, poginuo u NOB-i.

U Mjesnom komitetu SKOJ-a radili su: Gordana Mira Poljugan, student, sekretar komiteta, Ljerka Tarnik, Ljubica Beba Vešović i drug Mladen.

Aktivnost na prodaji obveznica Zajma narodnog oslobođenja i sakupljanje drugih priloga za NOP

Prodaja obveznica Zajma narodnog oslobođenja, kao i drugi vidovi sakupljanja priloga zo potrebe NOP-a, postaje veoma pogodan oblik i izvanredna mogućnost da se na konkretan način obilježi opredjeljenje građana za JNOF i novi društveni sistem koji se već jasno nazirao. I ne

samo to. Prodaja tih obveznica za partijsku i sve druge organizacije NOP-a, postaje uz agitaciju za odlazak u partizane, jedan od glavnih sadržaja rada toga perioda. Agitacija je zahvatila svaku ulicu. Razvijala se svijest da više dadu oni koji viša imaju, a da se sakuplja za one koji nose najteže breme, odnosno oni koji su najviše ekonomski upropašteni. Pomoć je trebalo uputiti tamo gdje se nalazio veliki dio narodnooslobodilačke vojske, partizanskih ustanova i gladnog stanovništva. Trebalo je u ovoj akciji obuhvatiti što više građana od gradske sirotinje do tvorničara i trgovaca.

Karlovac je bio u središtu između većih područja slobodne teritorije Korduna, Like, Pokuplja, Gorskog kotara, a djelomično i 2umberka iako se ovaj uglavnom snabdijevao putem veze i priloga iz Zagreba. Tokom 1943/44. godine partijske i druge organizacije ulažu maksimum napora na sakupljanju i slanju materijalne pomoći iz Karlovca na ova područja. OK KPH Karlovac u januaru 1944. obavještava Mjesni komitet da će AVNOJ uskoro izdati novu seriju obveznica Zajma narodnog oslobođenja i da će najveći njihov dio uputiti na još neoslobođeno područje, gdje se, u stvari i nalazila najveća količina novčanih sredstava. Počela je akcija u kojoj se iskazao, ali i poginuo velik broj naših aktivista.

Akcija je u prvom redu usmjerena na banke, poduzeća, vojsku, odnosno lica koja u tim ustanovama rukuju s većim novčanim sredstvima. Jedna takva akcija je već ranije izvršena sa znanjem, odnosno na zahtjev OK KPH Karlovac od 26. 4. 1943. godine kada je predloženo da drugarica Ambrijević-Vulović Dragica i Tomac-Benić Barka podignu novac u karlovačkom poreznom uredu, gdje je Barka kao naš aktivista, i član KP radila kao službenik i da sa tim novcem pređu na slobodni teritorij. Naime, novac je trebala podići Barka u vrijeme kada se u kasi nalazi najveća količina novca, a to je 25. u mjesecu i predati ga Dragici, a ova na slobodni teritorij. Drugaricama je prijetilo hapšenje što se doznalo iz saslušanja dvojice uhapšenih ustaša. Zbog toga je trebalo akciju požuriti. Tako je nađeno u kasi svega 1,2 miliona kuna, umjesto 20 miliona kolika se suma očekivala pred kraj mjeseca.

Novčana pomoć se sakupljala u gradu i njegovoj okolini. Van žice na tome su aktivno radili pored ostalih kotarski liječnik iz Vukmanića i Stanica Vukić, babica iz Cerovca. U Karlovcu su se na tome zadatku istakli Katušin Janko Nine, Ervin Napred, namještenik »Mustada«, Radomir Rajer, Oršanić Zlata i mnogi drugi. Dr Gajo Petrovič je davao redovnu pomoć mjesečno u iznosu od 20.000 kuna, zatim je izvjesnu sumu prikupljao od prijatelja i to sve preko svoje veze iz Barilovića upućivao na slobodni teritorij.

O toj pomoći u sačuvanoj dokumentaciji Okružnog komiteta KPH Karlovac govori se o, konkretnim oblicima sakupljanja, količini i vrsti sakupljene robe kao i način njenog prebacivanja na slobodni teritorij. U toj dokumentaciji se najviše govori o rasprodaji obveznica narodnog zajma. Tako na primjer Katušin Janko je primio obveznica za 1,160.000 kuna zajma. U sporazumu s Ervinom Napredom, namještenikom iz »Mustada« nabavio je 100 kg čavala i 50 kg brukvica. Žarko javlja 14. 10.

1943. godine da mu se pripreme obveznice od 500.000 kuna i da će za njih donijeti novac. Jura Cvitešić izvještava da je spaljena pošta što je poslana preko Vučjaka, a s njom i obveznice pa traži novu količinu istih. Janko Katušin Nine piše da je primio obveznice u iznosu od 1,500.000 kima i da će novac dostaviti već u utorak. On traži da mu se iz OK dostave bjanko zamolnice sa štampanim tekstom i štambiljom okružnog NOO-a i potpisom Dušana Livade u kojoj bi bio slijedeći tekst: »Dragi prijatelju obraćamo ti se, da za NOB nabaviš što više obuće i kožnog materijala, pošto u tome dosta oskudijevamo. Saznali smo da si simpatizer NOB-e pa te molimo, da za narodnu stvar daš svoj doprinos. Stavi svoj potpis, ja ću popuniti imena ljudi kojima to treba uputiti.«

Radeći na upisivanju zajma i sakupljanju drugih vidova pomoći, aktivisti su saobraćali s velikim brojem ljudi. Upravo zbog toga postojala je opasnost da naiđu i na ponekog provokatora i doušnika s neprijateljske strane. Slanjem pomoći i veze su bile preopterećene, pa je došlo i do masovnijeg hapšenja. OK Karlovac izvještava 24. 2. 1944. godine da su uhapšeni Mile Tesla na Turnju a u mjestu Karlovac Julio Jakil, industrijalac, Janko, Krefl, blagajnik banke, učitelj Lasić, obrtnik Bauer, trgovac Pećina, Ervin Napred, službenik »Mustada«, obrtnik Navjenić, službenik Božo Kraus, trgovac Mesaroš i tvorničar Dobri. Nine je poslao 2 para cipela, sitni pribor i 750.000 kuna na račun Narodnog zajma, a već 2. 3. 1944. godine uhapšen je i strahovito mučen Jankq Katušin Nine od kojeg su mnoge pošiljke upućene na slobodan teritorij. Tada su uhapšeni i Šurina, agronom i Luka Karnić, trgovac.

Hapšenjem aktivista dovodili su u pitanje prodaju obveznica, pa i slanje sakupljenih priloga. O tome izvještava Novaković Vlado 5. 4. 1944. godine slijedeće: »Provalom su neki drugovi uhapšeni. Utvrđeno je da je kod Napred Ervina policija otkrila 500.000 kuna kod Rajera koji se još nalazi u zatvoru ostalo je 100.000 kuna, kod Piškurić Drage 27.000 kuna, kod Latingera je nađeno 500.000 kuna i te obveznice su spašene. Za 148.000 se ne zna gdje su, dali su unovčene ili ne.«

Osim obveznica, obuće i drugog pribora, najvažniji su ipak bili lijekovi, ali i »do njih se dolazi bez obzira što su poskupili i što se ne nabavljaju bez recepta« — piše 22. 5. 1944. godine Ankica Klopović. Otprema je išla raznim kanalima. Jedan od njih išao je preko Horvata, upravitelja Gradske garaže koji je imao stalnu vezu s Kordunom. Da bi to provjerila preko Vlade Novakovića, Ankica Klopović u svom pismu od 29. 5. 1944. piše: »Raspitaj se i provjeri ako je tačno, tad bi po njemu (Horvatu p. a.) slali materijal i poštu. Nastoj to urediti. Možeš si misliti kako nam je ovdje, kao u nekoj mišolovci. Upravo sada sam dobila 100.000 kuna. Kupiti ćemo sve potrebno, i slati Horvatu, samo nam ti prije javi. Poštu za mene može se predavati preko Jože Gojak. Nije potrebno da Horvat znade flioje pravo ime. Javi nam se što prije da znademo šta da radimo. Materijale (partijske) dobivat ćemo preko Pere Matačića. On je zamijenio druga Janka na Karlovačkom području. Ti bi nam slao samo poštu ako će sve biti u redu. Unovčili smo 50.000 obveznica zajma. Kada primite novac ti nam šalji potvrde.«

Dešavalo se da se veza provali i sa strane neprijateljskih agenata koji su se nalazili na slobodnoj teritoriji. Tako Mirko Osrečki u svom pismu od 11. 6. 1944. godine izražava sumnju za jednu provalu i hapšenja na punktu u Draganiću i u vezi s tim piše: »U zadnja dva dana opet su uslijedila Hapšenja povodom otkrića i zapljene materijala u Draganiću, a kojLje bio namijenjen za Zumberak. Materijal je bio dostavljen na vezu u Draganiću prije mjesec dana. Smatramo da se radi o izdajstvu nekoga s iiaše strane, koji se nalazi na oslobođenom teritoriju.«

Okružni komitet KPH Karlovac bio je zadovoljan obimom pomoći i načinom njene organizacije. Ipak u svome pismu od 20. 6. 1944. konstatira da bi sada novoformirani Mjesni komitet KPH Karlovac trebao pokloniti najveću pažnju izgradnji partijskih organizacija. S tim u vezi preporuča da se u Mjesnom komitetu izvrše zaduženja po sektorima rada i da se formiraju odbori JNOF-a po strukama i istovremeno upozorava: »U interesu konspiracije ne trebaju svi sve znati.«

Osvrt na rad Vojnog komiteta u Karlovcu

Već početkom 1943. godine moglo se naslutiti da u Vojnom komitetu u Karlovcu nešto nije u redu. Oficiri i podoficiri članovi tog komiteta ne znaju što i kaka da rade. O tome OK Karlovac izvještava 27. 4. 1943. CK KPH s napomenom da je u vojsci došlo do trvenja između drugova koj se tamo smatraju partijcima. Osim toga, ističe se dalje u tom izvještaju, OK KPH ocjenjuje da u vojsci postoje dvije grupe i da se svaka od njih smatra rukovodećom, pa se ne zna tko tamo rukovodi. Primjećuje se da većina između njih ima volju i želi raditi, ali se na poziv Partije ne mogu odlučiti da dođu u partizane. Opet strah od terora ustaša nad porodicama, zatvor, logor ili neki drugi razlozi. Nakon toga OK Karlovac je dao direktivu da se među domobranskim oficirima, podoficirima i vojnicima našin saradnicima izvrši selekcija i to ne na jednostavan način. Trebalo ih je uvjetno pozvati u partizane, i onima koji se odazovu treba priznati članstvo u KP, a oni koji se budu kolebali, a voljni da samo sarađuju, stvarati od njih vojne odbore na široj političkoj platformi NOF-a, a ne priznati im članstvo u KP. Na toj osnovi od članova Vojnog komiteta u Karlovcu priznato je članstvo u KP drugu Franji Biočiću koji je i prije provale Vojnog komiteta prihvatio poziv Partije da dođe na oslobođeni teritorij.

Greške koje su u radu i rukovođenju Vojnog komiteta učinjene rezultat su različitih shvatanja i raznih faktora koji su utjecali na stavove pojedinaca pa i grupa. Mnogi su otpisani zbog oportunizma i nepridržavanja direktiva KP, odnosno njihovog doslovnog i pravovremenog izvršavanja. OK Karlovac je već iz dotadašnjih iskustava povukao značajne pouke, a to je da se stalno održava naša politička jezgra i da se računa sa stalnim odlaskom i dolaskom novih članova u sve organizacije NOR-a pa i u organizaciju Vojnog komiteta.

OK Karlovac je u više navrata tražio da neki kadrovi dođu na oslobođeni teritorij na novi raspored, ali na žalost neki se nisu odazvali.

Objektivno, čitava briga i nastojanje OK Karlovac sastojalo se u tome da nam ljudi nepotrebno ne stradaju. Zbog toga on nije mogao uvažavati nedisciplinu, oportunizam i konformizam pojedinaca. Ali, trebalo je čuvati sve naše saradnike, svjesni činjenice da ustaše ne vode mnogo računa o tome, ako za nekog dođu do kompromitirajućeg materijala, da li je on član KP ili nije. Za njih je bilo bitno da utvrde da li pomaže NOB-i i to je bilo dovoljno da izgubi glavu.

Nakon provale u Vojnom komitetu koji je obuhvaćao oko 25 ljudi i unatoč njegovim, velikim gubicima trebalo je i dalje organizirati rad u domobranstvu. Tada se kao aktivista u vojsci javlja Pavao Jurmić pod pseudonimom Vicko koji se u tom vidu povezao s Dragom Poštarom Piškurić, članom MK Karlovac. Drago Piškurić je utvrdio da su Franjo Biočić i Dijebalo već od ranije poznavali Jurmića. Jurmić je davao bombastične izjave o svojim vezama s podgrmečkim i kozaračkim rukovodstvom. Zatim je on 5. 11. 1943. godine izvjestio OK Karlovac »o velikim stvarima« u kojima je on sudjelovao zajedno s Dragom Poštarom Piškurićem i njegovim zamjenikom Mirom Tomom Klemenčićem. U tom izvještaju govori se da je osnovan Mjesni odbor narodne odbrane od 21 člana, da su u njemu zastupljeni svi slojevi društva radnici, obrtnici i intelektualci, te da su to sve ozbiljni ljudi. S obzirom da je samoinicijativno sačinio čitav operativni plan i rasporedio dužnosti za preuzimanje vlasti, upotrebljavajući izraze kao: zapovjest, šef MK, šef mjesnog odbora, šef SKOJ-a itd, a takvi izrazi nisu korišteni u našoj praksi, pa je stvorio zabunu i sumnju, da bi se kroz njegov rad i prisustvo moglo ponovo raditi o nekoj ustaškoj provokaciji. Kasnijim provjeravanjem ustanovilo se da se radi o iskrenom i dobronamjernom saradniku, ali koji preuzima inicijative i pravi planove na svoju ruku i van direktnog utjecaja i rukovođenja sa strane naših nadležnih organizacija. Zato OK Karlovac u novembru 1943. godine traži od MK Karlovac da se Vicko uputi na oslobođeni teritorij, da se razjasne stvari o njegovom planu preuzimanja vlasti u Karlovcu, a Poštar se zadužuje da pokupi i spali sve primjerke tih planova iz razloga što je s tom zapovješću ugrožen dosta široki krug naših pristaša u Karlovcu.

I nakon provale Vojnog i Mjesnog komiteta, OK KPH Karlovac je nastojao da pronađe i uključi u saradnju u neprijateljskom garnizonu Karlovac nove saradnike iz redove vojnika i oficira u domobranskim i talijanskim posadama. Na tom zadatku radili su paralelno OK KPH Karlovac, Komanda IV korpusa, Komanda područja, Kordunaški i Karlovački odred sa svojim informativnim oficirima. Bilo je dosta slučajeva i situacija paralelnog korištenja veza i kanala što je imalo pozitivne, a i negativne posljedice. Pozitivne u tome ako bi pao partijski kanal, koristio bi se vojni preko koga bi se tada održavala veza. Negativne posljedice sastojale su se u tome što su se na taj način naši članovi KP i MK često puta suočavali s više lica na vezama, a to je unosilo veći strah i opreznost, a postojala je i veća mogućnost provale i nasjedanja raznim provokatorima.

S Vojnim komitetom se povezao Ivan Jozić još dok je bio sekretar

Frleta Ivan. Jozić je radio kao trgovački pomoćnik u trgovini Kirasić. Do te veze došlo je posredstvom našeg saradnika Crnković Matije, lugara iz Orlovca. Prvi zadatak Ivana Jozića sastojao se u prikupljanju vojnih informacija, opreme i materijala. U tome cilju on je najprije našao svoje saradnike u garnizonu. U domobranskoj kasarni povezao se sa Stipom Popovićem, nastavnikom te Ivanom Matijašem i Pavlom Oštrićem, domobranskim zastavnicima, Franjom Abajcom i Markom Sankovićem, skladištarima te Ivanom Petančićem rodom iz Jelse, koji je služio u obkoparskoj bojni. Naročito važnu i plodnu saradnju ostvario je s domobranskim zastavnikom Oštrićem, koji je radio na domobranskoj radio-stanici. Rad te stanice bio je organiziran tako da je drug Jozić sve informacije koje je prikupio preko svojih saradnika u vojsci i pozadini predavao vojno-obavještajnoj službi IV korpusa. To je radio preko civila Milana Matakovića urara, Albina Šojata krojača, Milana Vojsa Hočevara, kožarskog radnika i te šifrirane tekstove slao preko šifrantice naše aktivistkinje Štefice Marak i predavao Pavlu Oštriću, koji ih je u ugovoreno vrijeme emitirao na domobranskoj radio-stanici. Na organizaciji te veze i tog punkta radili su drug Janko Furdek, član OK KPH Karlovac, Zdenko Saršon, informativni oficir IV korpusa, te Viktor Koričan obavještajni oficir Karlovačkog područja.

Ustaška obavještajna služba u augustu 1944. godine uspijeva otkriti druga Jozića kao našeg saradnika u Karlovcu. U zadnji čas on uspijeva izmaći hapšenju policije i prebacuje se kod našeg saradnika Crnković Matije u Orlovac. O toj provali ga je obavijestio Pavle Oštrić.

Kod Matije Crnkovića Jozić se sastaje sa Ivanom Roznerom koji mu donosi direktive za daljnji rad. Budući da se Jozić nije više mogao vraćati na rad u Karlovac, ostaje na terenu i pokriva područje s donje strane Karlovca, a to su: Gradac, Vodostaj i Kamensko. Preuzeo je dužnost šefa obavještajnog punkta »21« sa zadatkom prikupljanja svih važnijih podataka iz Karlovca a i s toga užeg područja. Njegove glavne veze u gradu su bili Ivan Matijaš i Pavle Oštrić. On šalje ovoj dvojici svoje šifrirane izvještaje preko naših saradnika mljekarice Jane Klinšić i Barice iz Gornjeg Mekušja. U razdoblju svog ilegalnog boravka i rada u selima Gornje i Donje Mekušje, Vodostaj, Gradac, Škundrći i Kamensko, Jozić se uspio povezati s grupom mladih ljudi naših simpatizera i saradnika Mikom Šurjak iz Vodostaja, Vladom Ponižić, Mikom Klinšić, mljekaričinim bratom, Ivanom Jernerčić, te Mijom Škundrić iz Gornjeg Mekušja. To je bila u stvari grupa domobranskih dezertera iz jedinica NDH. Drug Jozić je s tim ljudima formirao grupu naših simpatizera koja se noću kretala i patrolirala po tim selima, pa su čak uspjeli razoružati domobranski bunker na relaciji Selce — Vodostaj u kojem je bilo 7 domobrana.

Punkt »21« bio je važan radi neposredne blizine grada. To je bio vanjski prsten odbrane Karlovca, a bio je značajan i radi toga što se na tim ilegalnim punktovima kao što su bili punkt Matije Crnkovića, Juraja Klinšića te Ivana Jarnerčića, mlinara, postali važna veza i pripadnika na-

ših diverzantskih jedinica. Od svih veza i suradnika ustaše su strijeljali Franca Abajca i Ivana Matijašića.

Kao naši saradnici i veze na tom terenu pojavljivali su se domobranski satnik Stefiček iz Vodostaja, poginuo u Rečici kao domobranski oficir, Ivan Bedeniković iz Donjeg Mekušja koji je posredovao predaji u pregovorima između Jozića i domobranskog bojnika Ratkovića. Ti pregovori nisu završili sa željenim rezultatom, jer se Ratković nije pridržavao postignutih odredbi dogovora. Kao saradnik u toj grupi djelovao je i ing. Ivan Ivanko, koji je radio u građevinskoj sekciji Komande grada, (planovi, fortifikacije i utvrđenja). Preko njega se je dolazilo do podataka te vrste. Prema sjećanju Ivana Jozića slanje obavještenja preko ove stanice trajalo je 2-3 mjeseca do pred oslobođenje grada Karlovca. Njen rad otkriven je pomoću goniometra. Pavle Oštrić, zadužen za rad na radio-stanici, uspio je izbjeći hapšenje. Od važnijih akcija grupe Jozićevih saradnika je paljenje skladišta slame kod tvornice »Impregnacija« koja se nalazila u blizini njemačkog flaka. Požar je izazvan tempiranim upaljačem što su ga dali naši diverzanti braća Ivković.

Na vezama Karlovac — slobodni teritorij bio je angažiran veći broj lica. Na relaciji Karlovac—Vojnić u organizaciji i održavanju veza sudjelovali su: Stevica Lukačić, Gnjaco Vukić, Momir Vukić, Ivica Gojak, Drago Majcan, Dragan Milić, Stevo Tomić, Ura ili Žarko, Branko Nikoliš, Đuro Vujičić, Jura Cvitešić, Milan Bijelić, Mile Tesla, Stanica Roknić, Slavica Livojević, Štefica Marak, Mara Bijelić, Julka Majcan, Ivić Gojak, Stanko Rožman, Jure Karan, Stevo Mikšić, Jandra Sabljarić, Samojlo Blažević, Pepa Bjedić, Danica Karan, Vignjević Marko, kao i drugovi čijeg se punog imena ne sjećam: Milovan, Bajak, Sava Tomić Pasarić, Šturman i drugi.

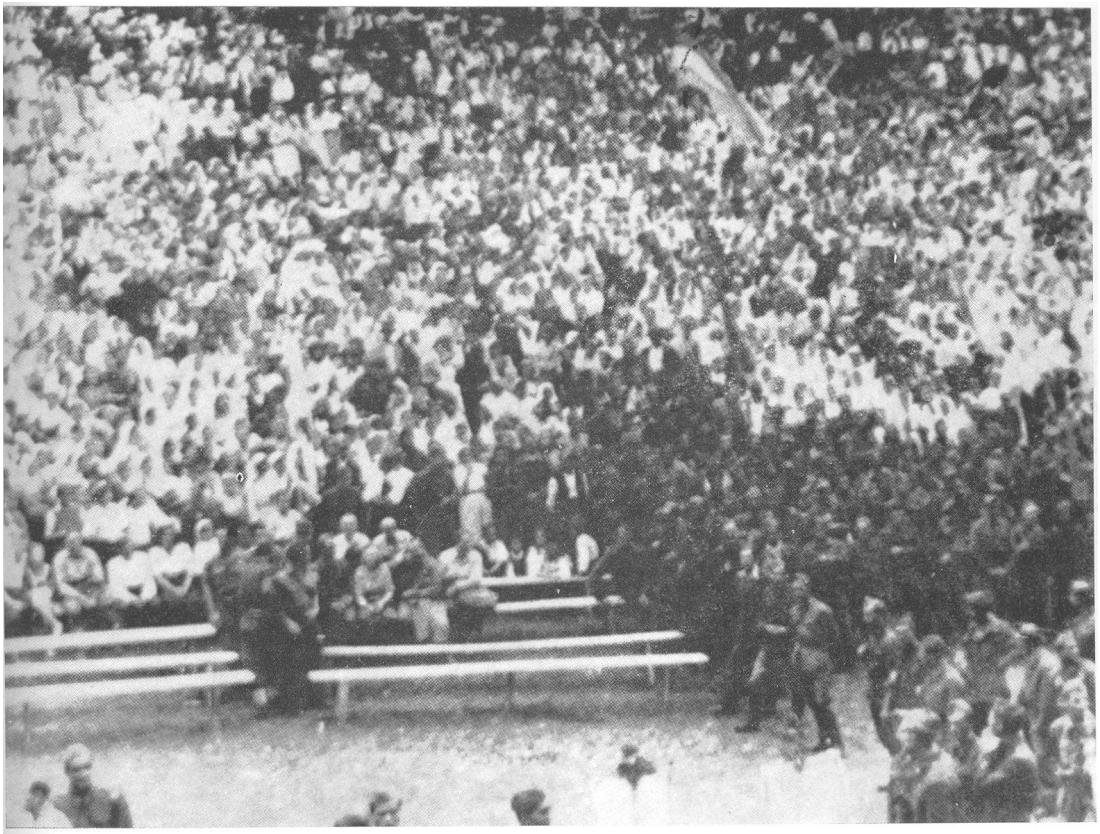
Na vezama Karlovac—Ladevnjak bili su angažirani: Dušan Opačić Dujko, Vlado Stojaković, jedna žena iz Barilovića koja je bila na vezi s dr Gajom Petrovičem i drugi.

U pravcu Karlovac—Vukmanić, na vezi su bili: Franjo Novoselić, domobran, Slavo Gehar, trgovac, Ivan Lisac, Pepa Bijelić iz Tušilovića, Jandra Žalac, Draga Graho, Branko Generalović, te nekoliko lica čija se puna imena nisu mogla utvrditi.

Na vezama Karlovac—Karlovačko područje (Adlešić) vezu su organizirali ili održavali: Janko Furdek, Viktor Koričan, Zdenko Saršon, Vlado Sokač, Vjekoslav Sladić, Miro Klemenčić, Ivan Moškun, Janko Erdeljac iz Novigrada, Ive Dupković, obavještajni oficir, te Laci i drugi.

Članovi Kotarskog komiteta KPH za Karlovac 1944. godine. S lijeva na desno: Marko Belavić, Franjo Draganjac, Nikola Lorković, Mira Rudman, Barka Benić, Vlado Sokač, Jana Zaborski, Zora Klobučar, Ivka Šegavić, Pavle Matičić, Ivan Tomak, Nikola Kranjac, Đan Biondić i Stevo Kovačević.

Zbor naroda i boraca Korduna u Debeloj kosi 1944. godine.

KOTAR
KOTAR

Dolazak naroda iz kotara Vrginmost na zbor u Debelu kosu 1944. godine, (si. gore)

Sjeničak 1944. godine.

S omladinskog sleta kotara Karlovac. Ribnik, 1944.

Stab II bataljona I karlovačkog partizanskog odreda s omladinom Hrašća 1944. godine.

Hrašće, 5. 3. 1944. Osnivanje Karlovačke brigade.

Razmjena zarobljenih talijanskih vojnika za dvojicu partizana 1943. godine na mostu u selu Barilović.

Diletanska grupa pri Kordunaškom partizanskom području.

Skojevski kurs pri Okružnom komitetu SKOJ-a za Karlovac u selu Zagorje kod Gornjeg Budačkog 1944. godine sa sekretarom OK Marom Kresojević i članom OK SKOJ-a Đurom Basarom (si. dolje).

Bosiljevo, 1943. godine. Kulturno-prosvjetna grupa I karlovačkog partizanskog odreda. S lijeva na desno: Drago Ljubić, Zvonko Šterk, Josip Lulik Pepo, Jurica Majerić, Soka Novaković, Rozina Govednik, Libuša Novaković, Jože Koprivica, Dušan Dobrosavljević i Branko Novaković.

Prva omladinska radna brigada Hrvatske iz kotara Veljun.

Mika Pavlačić

Djelovanje kotarskih političkih rukovodstava i organa vlasti na karlovačkom području od kolovoza 1943. do svibnja 1944. godine

Prema teritorijalnoj podjeli ratno područje kotara Karlovac zahvaćalo je sva naselja od Barilovića, preko Gornjih Dubrava, te sela općine Duga Resa, cjelokupni prostor Bosiljeva, Severina na Kupi, (uključujući tu sva sela i naselja nizvodno uz Kupu), područje Vukove Gorice, Prilišća, Netretića, Ribnika, Ribničkog Polja, Ozlja (osim samog mjesta gdje je bilo neprijateljsko uporište) i Jaškova, pa sve do samih predgrađa Karlovca.

U sastavu toga, jednog od najvećih kotara u Hrvatskoj, bile su sve do rujna 1943. godine ove općine: Barilović, Dubrave, Bosiljevo, Severin na Kupi, Netretić, Ribnik, Jaškovo i Duga Resa. Organizacije su NOP-a svojom aktivnošću obuhvaćale i sela područja Ozlja. Na ovom širokom području radio je jedan kotarski komitet KPH, jedan KK SKOJ-a, kotarska rukovodstva AFŽ-a i USAOH-a, te Kotarski NOO za kotar Karlovac kao najviši organ narodne vlasti na tom području.

Međutim, zbog sve većih i složenijih zadataka vezanih za masovno uključivanje naroda u NOB, te posebno angažiranje i upućivanje što većeg broja novih boraca u partizanske jedinice odlukom OK KPH za okrug Karlovac u kolovozu 1943. godine do tada jedinstveni teritorij kotara Karlovac dijeli se na dva nova kotarska područja i to: kotar Karlovac i kotar Bosiljevo. S tim u vezi OK KPH za okrug Karlovac u svome pismu Centralnom komitetu KPH od 8. IX 1943. izvještava slijedeće:

»Dosadašnji kotarski komitet Karlovac imao je za dužnost da radi u 10 općina sa preko 70.000 stanovnika, dakle, gotovo isto toliko, koliko ima i sav oslobođeni dio Korduna. Pokazalo se da u sadašnjem obliku nije moguće pravilno organizirati rad na cijelom tom terenu. Zbog toga smo odlučili da taj teren podijelimo na tri dijela i to:

1. Kotar Karlovac sa općinama: Jaškovo, Ribnik, Netretić, Duga Resa, zapadno od pruge i dio gradske općine Karlovac;
2. Kotar Bosiljevo sa općinama: Bosiljevo, Severin, Dubrave, Generalski Stol zapadno od pruge;
3. Općina Barilović sa dijelovima općine Generalski Stol, Duga Rese i gradske općine Karlovac istočno od pruge. Zbog posebno teškog položaja odlučeno je da ova općina bude samostalna. Sav taj teritorij zaje-

dno s Karlovcem čini jednu cjelinu i sa teritorija kotara Karlovac vrlo je lako moguće održavati redovito veze sa gradom Karlovcem. Bolji razvoj rada nameće upravo za dužnost da se svi ti dijelovi čvršće povezu. Mi smo to do sada rješavali na taj način, da su obično trojica članova Općinskog komiteta bili na tom terenu i tamo rukovodili sa radom. Cijepanjem kotara na tri dijela takav način rukovođenja sa strane OK bio bi još teži, jer se već i do sada teško moglo pravilno raditi na tom terenu od strane malog broja članova OK.

Na tom terenu postoji Karlovački odred. Na tom se području može formirati i ONOO, a u toku razvoja i posebna komanda područja. Zai taj teren odredili smo i već radi posebna tehnika i poseban Agitprop, koji izdaje 800 primjeraka (lista) »Karlovačke vijesti«. Zatim će izdavati letke i ostale propagandne stvari. Zbog svega toga zaključili smo, da se za to područje stvori poseban područni komitet.

U područni komitet KPH imenovani su: Anica Rakar, član plenuma OK, sekretar tog komiteta i odgovorna za AFŽ, Pero Matičić, član plenuma OK i prijašnji sekretar MK Karlovac, organizacioni sekretar tog komiteta, Rafko Tabor, zamjenik komesara karlovačkog odreda, odgovoran za vojsku, Marko Polović, član KK i KNOO Karlovac, odgovoran za NOO, Mara Kresojević, član biroa OK SKOJ-a, odgovorna za rad s omladinom odnosno određena za sekretara područnog komiteta SKOJ-a. Osim toga u ovaj područni Komitet predviđeno je da uđu i sekretari KK Karlovac i KK Bosiljevo.

Za sekretare novih kotarskih komiteta postavljeni su Jože Benić, dotadašnji organizacioni sekretar KK Karlovac i Dragia koji je do sada radio u Agitpropu OK KPH Karlovac.

Kotarski komitet KPH za novo područje kotara Karlovac sačinjavalo je 7 članova i to: Jože Benić, sekretar KK, Barka Tomac, agitprop, org. sekretar i AFŽ, Vlado Sokač, za rad s omladinom, Zlata Štroser, (jedno vrijeme org. sekretar), Jura Jacmanović, član, Pero Moškun, član, i Pero Matičić, član komiteta.

Novoformirani Kotarski komitet KPH kotara Bosiljevo sačinjavalo je 6 članova i to: Dragia, sekretar KK u početnom periodu njegovog rada, Jože Dokman, sekretar KK po odlasku s te dužnosti druga Dragia, Ivica Frančišković, član, Jovo Janjanin, član, Dan Biondić, član i Anka Zunić, član tog komiteta. Dragia je istovremeno bio zadužen za Agitprop Područnog komiteta KPH.

Sekretar Općinskog komiteta KPH za posebno područje općine Barilović bio je drug Stevo Belavić, dok je predsjednik Općinskog NOO bio Mijo Belavić (Levak).«

Provođenje u život spomenute reorganizacije područja kotara Karlovac dolazi baš u vrijeme kapitulacije fašističke Italije, pa se time otvaraju još povoljniji uvjeti za daljnje jačanje i proširivanje NOB na sve dijelove novoformirana dva kotara. U vezi s tim od posebnog su značaja smjernice III okružne partijske konferencije KPH za okrug Karlovac od studenog 1943. u kojima se za karlovačko područje ističe da je potrebno: »Sve snage usredotočiti na ubrzano širenje ustanka u hrvatske krajeve oslobađanjem novih mjesta i prodiranjem s našim organizacijama u po-

Smrt fašizmu – sloboda narodu !

Karlovačke Vijesti

Svaki onaj koji još nije u redovima Narodno-oslobodilačke Vojske treba da pristupi, jer je kucnuo čas da se sruše sve granice silom nametnute, slobodi i ujedinjenju domovine. 273

IZDAJE KOTARSKI NARODNO-OSLOBODILAČKI ODBOR KARLOVAC 4.X.1943.

SAVEZNICI O NAMA...

Izvještaji Vrhovnog Štaba Narodno-oslobodilačke Vojske, danas su poznati široj svjetskoj javnosti preko londonskog radia, koji ih redovito objavljuje, te preko svjetske štampe.-

Radio - London u emisiji od 3. ov.mj. dao je tjedni pregled britanske štampe, koja nosvedoče veliku važnu našoj borbi. Svi britanski listovi pisali su o borbama naše Narodno-oslobodilačke Vojske, o valižini i značaju naše borbe.-

Jugoslavenski novinari, koji žive u Engleskoj dali su preko engleskih listova izjavu, u kojoj uzkazuju prave stanje u Jugoslaviji. U izjavi se kaže, da borbu protiv okupatora vodi Narodno-oslobodilačka Vojska, a također su objavljena i imena svih vrhovodećih ličnosti Narodno-oslobodilačkog pokreta.-

Jedan engleski list piše da se lako može vidi koliko je svijet upoznat stanovište naših engleških listova, koji su do sada upoznavali us-tanke NOV-e sa svim drugim pojavama.-

Pred svjetskom javnosti sve više dolazi istina o borbama naroda u Jugoslaviji te o izdajničkoj raboti Draže Mihailovića i četničkog odbora koji Jugoslavenske vlade.-

U Bukureštu potvrđuju da su napadi VIII. Partizanske brigade na naftna polja, koja je izvršila početkom mjeseca. Nemirija teži da što prije dođe do naftnih polja Ploješti.

KROZ BIJELU RUSIJU...

Jedinice Crvene Armije prodiru kroz bijelu Rusiju i već se nalaze oko 30 km južno od Mogiljeva; a 5 km od Gomela važno željezničko centra. Njemci nastoje pod svaku cijenu zadržati sovjetsko napredovanje, te uvode u bitku veliki broj novih tenkovskih i pješadijskih divizija, ali sve bez uspjeha. Sovjetske čete lome uporan njemački otpor i zadaju Njemcima velike gubitke u ljudstvu i materijalu. Tako su samo u subotu 2.X. uništili 155 njemačkih tenkova.

Sovjetske čete zauzele su istočnu obalu Dnjepra u dužini preko 650 km., gdje se sada koncentrišu za glavni juriš preko Dnjepra.-

Na Tamanskom poluostrvu Njemci su evakuirali i pristanište TAMAN, te su sada svedeni na vrlo uzani prostor.-

Sovjetske avijacija stalno napada njemačke transporte i željezničke raskrsnice.-

NOVO SAVEZNIČKO ISKRCAVANJE U ITALIJI

Savezničke čete iskrcale su se na Jadranskoj obali blizu Termolia 75 km. sjeverno od Foggia.-

Saveznička 5. Armija poslije zauzeća Napulja nastavlja sa gonjenjem Njemaca prema sjeveru i zauzela je BENEVENTO.-

Britanska 8. Armija zauzela je SAN SEVERO, LUCERA, VALATO i GROTA ARMINANDA, te napreduje stalno duž Jadranske obale.-

BORBE OKO SPLITA.

Oko Solita i dalje se nastavljaju žestoke borbe, unatoč tome što su neke njemačke motorizovane kolone nakon 10-dnevnih krvavih bojeva prodrle u Solit.-

Borci VIII. Krajiške Brigade i Grmečki Partizanski odred napali su na cesti Bosanska Krupa - Bihać jednu njemačku kolonu. Uništeno je 30 Njemaca, a zarobljeno 27 vojnika i 6 oficira. -Zaplijenjena je velika količina ratnog materijala. U bitkama Banjaluke uništeno je 35, a u bitkama Livna 40 Njemaca.-

U SLAVONIJI odbijeni su svi njemački pokušaji da probiju naš front kod Gračaca, unatoč tome što su Nijemci veliko gomilanje i velike tenkove "Tigar".-

SAVEZNIČKI AVIONI [illegible] su noćni bombardiranje na München, Berlin, Frankfurt, Kassel i druge u zapadnoj Njemačkoj. Za bombardiranja u svakoj noći [illegible]

11/5

luoslobođena i neoslobođena područja.« S tim u vezi trebalo se još više angažirati na raskrinkavanju Mačeka, njegovih agenata i ostalih reakcionara iz redova HSS; valja raditi na raskrinkavanju vlade kralja Petra u Londonu, te vršiti mobilizaciju u partizanske jedinice kao i sprečavati odlazak ljudi s ovog terena u neprijateljske vojne formacije. Istovremeno je trebalo vršiti popularizaciju saveznika i njihovih pobjeda protiv fašizma, a napose treba isticati sve veće uspjehe Crvene armije.

Naročitu pažnju u tom periodu trebalo je usmjeriti na osnivanje novih ćelija KP na oslobođenom pa i na neoslobođenom teritoriju, ideološkom jačanju partijskih organizacija, te jačanju i omasovljavanju JNOF-a, SKOJ-a, AFŽ-a i narodne vlasti. Trebalo je pojačati budnost od provala i zaoštriti kriterije pri prijemu u redove Partije.

Cjelokupna aktivnost kotarskih, općinskih rukovodstava, odbora narodne vlasti i ostalih organizacija bila je usmjerena na širenje NOP-a na području općina Netretić, Duge Rese, Jaškova sve do samih neprijateljskih uporišta u Ozlju, Dugoj Resi i Karlovcu. Njihov zadatak je bio da istovremeno upoznaju svakog čovjeka na ovoj teritoriji s odlukama II zasjedanja AVNOJ-a. U vezi s ovim Područni komitet KPH donio je zajedno s rukovodstvom ostalih organizacija AFŽ-a, SKOJ-a, JNOF-a i odborima narodne vlasti, detaljan i cjelovit plan za održavanje masovnih sastanaka i određivao ljude koji su te odluke tumačili narodu.

Za ovu političku akciju od posebne je važnosti pismo OK KPH za okrug Karlovac od 6. I 1944. upućeno svim KK KPH u kome je naglašeno značenje tih odluka, kao i važnost masovnog rada u narodu prilikom njihova tumačenja. Posebno je ukazana potreba jake propagandne aktivnosti NOP-a na suzbijanju neprijateljske propagande, pa se u tom pismu ističe: »U krajevima gdje još nije uništen uticaj klike oko Mačeka federativno uređenje Jugoslavije i republikanski oblik vladavine kao agitaciona parola predstavlja veoma snažno oružje za potpunu izolaciju te klike i pojačanu mobilizaciju hrvatskih masa. Osnova za upoznavanje masa sa odlukama II zasjedanja AVNOJ-a mora biti referat druga Tita održan na tom historijskom zasjedanju.«

Narod karlovačkog okruga s posebnom je pažnjom pratio razjašnjenje odluka II zasjedanja i velikom većinom ih prihvatao kao garanciju izgradnje ravnopravnosti u novoj Jugoslaviji. Rezultat intenzivnog političkog rada je i formiranje Karlovačke brigade 5. ožujka 1944. godine.

U vezi s upoznavanjem naroda s ovim odlukama organizirano je međukotarsko natjecanje za cijelo područje okruga Karlovac u slijedećim točkama:

»1. što veći broj seoskih i općinskih sastanaka,
2. tko će održati veći broj zborova i sa što više prisutnih na tim zborovima,
3. tko će uputiti veći broj pozdravnih telegrama,
4. tko će mobilizirati veći broj novih boraca u NOV, vratiti više dezertera u partizanske jedinice, kao i onih koji se nalaze u neprijateljskim jedinicama,

5. čije će akademije biti svečanije, uspjelije i po programu bogatije,
6. čiji će planovi OK i kotarskih rukovodstava biti politički i organizaciono bolje postavljeni,
7. koji će komitet svakih 10 dana dostaviti izvještaj o učinjenom na terenu,
8. tko će poslati najviše članaka za »Našu borbu«,
9. tko će najviše tuđih elemenata pronaći u redovima NOO.«

Za daljnje jačanje NOP-a na karlovačkom području krajem XII mjeseca 1943. godine formirana je Komanda područja i Okružni NOO. Time su do kraja 1943. bila konstituirana i organizaciono formirana sva teritorijalna vojna i politička rukovodstva i organi vlasti.

Ali, ni neprijatelj nije pasivno promatrao naglo širenje NOP-a na ovom području. On svoju akciju usmjerava pojačanim terorom naročito nad simpatizerima i posebno nad obiteljima aktivnih učesnika u partizanskim jedinicama. Radi toga poduzima vojnu aktivnost na području općina Ozalj, Netretić, Ribnik, Barilović i Duga Resa. U hrvatskim selima putem svojih doušnika i agenata, napose Mačekovih, pokušava obezvrijediti Odluke II zasjedanja AVNOJ-a, šireći lažnu propagandu kako će zapadni saveznici ipak izigrati partizane i u slučaju njihove pobjede vratiti natrag monarhiju i kralja Petra, jer to jedino odgovara interesima Engleza, a time i interesima Amerikanaca. Sličnim se parolama neprijatelj služi i u srpskim selima, u prostoru općine Dubrave. Neprijatelj poduzima sve češće upade sa svojim vojnim formacijama na teritorij općine Dubrave i Bosiljevo i time se znatno pogoršavaju uslovi za rad i aktivnost političkih organizacija NOP-a i organa vlasti na tome području. Kotarski komitet KPH za kotar Bosiljevo i sve druge političke organizacije NOP-a na tom terenu, uključujući i organe NOO-a, prisiljeni su na čestu promjenu svoga mjesta boravka, što sa sobom donosi osjetno pogoršanje političkog stanja. Sve aktivnosti s narodom u tim selima bile su svedene na minimum a za očuvanje kadrova i ljudstva od udara neprijateljskih formacija do dolaska jačih partizanskih jedinica.

Povlačenjem Nijemaca situacija se na tom terenu znatno popravlja. O tome govori i izvještaj KK KPH za kotar Karlovac od 16. I 1944. godine upućen OK KPH za okrug Karlovac u kome se, pored ostalog navodi: »Na ovom se terenu zadnje vrijeme osjeća velika prekretnica u raspoloženju naroda, pogotovo od kada su se Nijemci počeli povlačiti iz ovih krajeva, jer sada narod vidi njihovu slabost. Narod se sve više zanima za buduće naše društvo i državno uređenje i izražava svoju punu suglasnost s federativnim uređenjem naše zemlje. Mobilizacija novih boraca za partizanske jedinice napreduje dobro. U našem je kotaru do sada mobilizirano daljnjih 100 drugova. Prema datoj direktivi prvi su se u ovoj moblizaciji odazvali naši odbornici. Šverc je još uvijek dosta rasprostranjen, a osjeća se također i štetno djelovanje pete kolone. Pojačana je aktivnost na primanju u partiju i u grupe kandidata novih drugova, pa su s tim u vezi pojedini članovi Komiteta preuzeli i konkretne obaveze koje su dužni realizirati do narednog sastanka našeg Kotarskog komiteta.«

KOTARSKI KOMITET KPH KARLOVAC — Stanje partijskih organizacija od 1. V do 31. V 1944. godine

Redni broj	Općinski komitet	Br. ćelija	Br. članova KP	Od toga žena	Soc. sastav					Nac. sastav			Br. kandidata	Br. simpatizera
					Radnici	Seljaci	Biv. ofic. i podofciri	Obrtnika i namještenika	Intelektualaca	Hrvata	Srbi	Slovenci		
1.	Bosiljevo	1	6	2	1	4	-	-	1	6	-	–	5	4
2.	Ribnik	1	6	1	1	4	-	-	1	6	-	-	6	-
3.	Netretić	2	12	3	2	8	-	2	-	12	-	-	1	3
5.	Duga Resa	-	6	1	3	-	-	3	-	6	-	-	2	-
5.	Jaškovo	–	1	-	-	1	-	-	-	1	-	-	2	–
6.	Severin na Kupi													4
7.	Dubrave	2	12	5	-	12	-	-	-	1	11	-	-	–
8.	ONO O Karlovac	1	6	-	-	2	-	1	1	5	1	-	3	3
9.	Ustanove pri ONOO	1	3	-	2	3	-	-	-	3	-	-	-	–
10.	Prop, odjel	1	4	2	2	-	-	-	2	3	-	1	3	–
11.	Kot. NOO Karlovac	1	7		1	6	-	-	-	7	-	-	2	2
12.	Kot. NOO Bosiljevac	1	5			5	-	-	-	4	1	-	1	–
13.	In. Kot. AFZ	1	7	7	1	-	-	5	1	7	–	-	-	–
14.	Kom. karl. pod.	1	8	-	3	2	1	2	-	7	1	-	8	–
15.	Pri kom. karl. područja	1	5	-	2	1	-	1	1	4	1	-	-	–
16.	VP bolnica	1	5	-	4	-	-	-	1	4	1	-	2	2
17.	Kom. mj. Ribnik	1	3	-	3	-	-	-	-	3	-	-	3	–
18.	Pri kom. mj. Ribnik	1	3	-	-	3	-	-	-	3	-	-	-	-
19.	Kom. mj. Severin	1	5	-	1	3	-	-	-	4	1	-	-	-
20.	Pri kom. mj. Severin	1	4	-	-	4	-	-	-	4	-	-	-	–
21.	R O C - a	1	5	-	1	2	-	2	-	5	-	-	-	–
22.	I PKO	8	34	-	15	14	1	3	1	27	5	2	3	1
	UKUPNO	29	147	22	42	74	2	20	9	122	22	3	41	17

S obzirom na sve češće ispade neprijatelja na područje kotara Bosiljevo i Karlovac, u prvoj polovini ožujka 1944, biro OK KPH za okrug Karlovac donio je zaključak da se provede reorganizacija u ova dva kotarska komiteta i ponovo formira jedan komitet KPH za cijelo područje kotara Karlovac. Time se omogućuje efikasnije rukovođenje s partijskim organizacijama na tom terenu.

U novi Kotarski komitet predlagani su članovi oba dosadašnja kotarska komiteta s time da u njegov sastav još uđu i slijedeći drugovi: Marko Polović, Herman Furlan i Zlatko Pintar. Biro novog KK KPH sačinjavali su: Jože Benić, Zlata Štroser, Barka Tomac, Marko Polović, Herman Furlan, Mika Car i Zlatko Pintar. Bitna karakteristika sadržine rada i cjelokupna aktivnost kako KK KPH, tako i OK KPH u tom periodu bila je stalna izgradnja čvrstog jedinstva i povezivanja svih antifašističkih snaga u monolitnu snagu za što uspješnije rješavanje svih složenih problema, što ih je sobom svakodnevno donosio NOR za što brže uništenje okupatora i domaćih izdajnika.

Od travnja 1944. pa sve do oslobođenja zemlje na tom je području dalje djelovao i radio jedinstveni KK KPH za ratni teritorij kotara Karlovac. Tim su promjenama prilagođene i sve druge društveno-političke organizacije toga terena kao i organizacija narodne vlasti osim Okružnog NOO za Karlovac koji će se u lipnju 1944. godine reorganizirati tako da će njegov KNOO Bosiljevo biti pripojen ONOO za Gorski kotar, a KNOO Karlovac ponovno će ući u sastav Okružnog NOO-a za Kordun.

Iz ovog statističkog izvještaja može se vidjeti da je u spomenutom vremenu na kotaru Karlovac bilo ukupno 7 općinskih komiteta KP, 29 partijskih ćelija sa 147 članova KP — od toga 22 žene, 42 radnika, 74 seljaka, 2 bivša oficira i podoficira, 20 obrtnika i namještenika, 9 intelektualaca, 122 Hrvata, 22 Srbina i 3 Slovenca, 41 kandidat KP — od toga 3 žene, 5 aktiva simpatizera KP sa 17 članova, odnosno simpatizera.

Bila je to brojem relativno skromna veličina organizacije KP za područje kotara Karlovac, ali je ona, zahvaljujući nivou svoje ideološko-političke svijesti, predstavljala značajnu snagu i imala velik politički utjecaj[1] i povjerenje velike većine naroda ovog područja te je s uspjehom radila na jačanju NOP-a na ovom području.

Djelovanje organa narodne vlasti

Već od samog početka oružanog ustanka protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajica KPJ je posebnu pažnju obraćala izgradnji nove narodne vlasti. Na svim novooslobođenim područjima, poluoslobođenim terenima, pa čak i na znatnom dijelu neoslobođenog teritorija u drugoj polovini 1943. godine uspješno su radili i razvijali široko svoju aktivnost seoski, općinski i kotarski NOO-i. Na području ratnog kotara Karlovac, prema raspoloživim podacima, u listopadu 1943. bilo je ukupno 387 kotarskih, općinskih i seoskih odbornika, a od toga 31 član KP. Po socijalnom sastavu bilo je 382 seljaka, 1 radnik, 3 obrtnika, trgovca i namještenika, te 1 intelektualac. Po nacionalnom sastavu bilo je 347 Hrvata i 40 Srba.

U rujnu 1943. godine na području Kotarskog NOO Karlovac tj. prije njegove reorganizacije djelovalo je što legalnih, što ilegalnih ukupno 6 općinskih i 92 seoska NOO.

Međutim, proširenjem mreže NOO-a uporedo s brzim jačanjem NOP na ovom području, došlo je do nužnog izdvajanja Kotarskog NOO-a Karlovac iz sastava ONOO-a za okrug Karlovac i formiranja novog Okružnog NOO-a Karlovac. Okružni NOO Karlovac formiran je na Konferenciji Kotarskog NOO-a Karlovac 26. IX 1943. godine u selu Vukova Gorica uz prisustvo 108 delegata. Novoformirani Okružni NOO imao je u svome sastavu Kotarski NOO Karlovac i Kotarski NOO Bosiljevo s ukupno 8 općinskih NOO i to: Gornje Dubrave, Bosiljevo, Netretić, Duga Resa, Barilović, Ribnik, Jaškovo, Severin na Kupi.

Na spomenutoj Konferenciji u Izvršni odbor ONOO za novi okrug Karlovac bili su izabrani: Marko Polović, predsjednik i Dan Biondić, Stevo Bosanac, Nikola Kranjac, Pavle Matačić, Marko Srčić, Josip Katušin, Zlatko Pintar, Nikola Jaković i Jovo Janjanin, članovi tog NOO-a.

Nakon provedene reorganizacije NOO-a na karlovačkom području od IX mjeseca 1943. godine djeluju dva kotarska NOO-a: Kotarski NOO Karlovac i Kotarski NOO Bosiljevo.

Kotarski NOO Karlovac sačinjavali su: Nikola Kranjac, predsjednik (prvi), Franjo Draganjac, predsjednik (drugi) i odbornici Josip Katušin, Jura Fudurić, Jura Jacmenović, Jura Svažić, Josip Vinovrški, Janko Vinovrški, Ivan Modrčin, Janko Vinski, Franjo Hlaić, Mirko Sutlić, Jura Belavić, Stevo Požar, Janko Tomašić, Josip Belavić, Franjo Svažić, Ivan Busija, Ivan Kirinčić, Josip Podvorac, Tomo Bišćan i Marko Belavić.

Kotarski NOO Bosiljevo sačinjavali su: Mato Kasun, predsjednik (prvi), Janko Zunić, predsjednik (drugi), Dan Biondić, tajnik (prvi), Franjo Perše, tajnik (drugi) i odbornici Jovo Janjanin, Josip Radočaj, Jože Dokman, Marko Srčić i Marko Frančišković.

Za djelatnost, operativne programe rada i svakodnevne zadatke organa vlasti na ovom području bilo je od značaja i pismo Okružnog komiteta KPH za okrug Karlovac od 8. 8. 1943. godine. U tom pismu partijskim organizacijama karlovačkog okruga govorilo se i o radu i zadacima organa narodne vlasti: »Dosadašnje greške u radu naših NOO, neshvatanje njihovog karaktera i njihove uloge koju trebaju da imaju jasno su postavljene na posljednjem partijskom savjetovanju. Naši NOO smatrali su da im je vršenje vlasti glavni zadatak. Mi smo nastojali poboljšati njihov rad kao organa narodne vlasti. Zbog toga posvećivalo se vrlo malo pažnje organizaciji NOO u pograničnim, poluoslobođenim i neoslobođenim krajevima. Nije se uvidjelo da je glavni zadatak da NOO budu politički organi, koji treba da povedu narod za sobom u političkoj borbi radeći na što širem jedinstvu i mobilizaciji hrvatskog i srpskog naroda okupljajući oko sebe sve rodoljubivo bez razlike na vjeru i političku pripadnost u jedan JNOF za borbu protiv okupatora i raznih reakcionarnih mračnih sila, koje ga podupiru, kao Jugoslavenska vlada u Londonu i izdajnička Mačekova klika.«

Iz ovog proizlaze i praktični zadaci NOO-a na ovom području, a oni se sastoje u akciji na proširivanju mreže NOO-a i jačanju odbora JNOF-a

naročito u hrvatskim selima, da vrše intenzivnu političku propagandu na raskrinkavanju Mačekove klike i bivše jugoslavenske vlade, da ostvaruju čvrsto jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda. Trebalo je NOO-e više aktivirati na političkom polju, jer samo »vršenje vlasti nije njihov bitni i jedini zadatak«.

Osim toga odbori narodne vlasti, osim popularizacije odluka i vrhovnih rukovodstava NOP-a Hrvatske i Jugoslavije trebali su se aktivirati i na redovnim poslovima vlasti kao što su pitanje prehrane, zbrinjavanje izbjeglica, gradnja domova, obrada Zemlje, podizanje našeg gospodarstva, formiranje novih radionica (kolarskih, kovačkih, bačvarskih), podizanje pilana, ciglana i drugo. Posebno se ističe da treba razviti sve grane obrta i trgovine unutar slobodnog teritorija okruga. U pismu je skrenuta pažnja na vodeću ulogu Partije u NOO-ima kao i na članke o radu narodne vlasti objavljene u štampi NOP-a.

Na osnovama gornjih stavova kretala se u tom periodu i djelatnost svih NOO-a i odbornika. NOO-i su tada ulagali krajnje napore da narodu Gorskog kotara, Korduna i drugih krajeva pruže pomoć u prehrani. S ovog malog oslobođenog teritorija u zimskom periodu i proljetnim mjesecima 1944. godine prikupljeno je i stavljeno na raspolaganje za spomenute krajeve i borce XIII divizije 10 vagona hrane. Istovremeno je s tog teritorija trebalo osigurati potrebne količine hrane i drugim partizanskim jedinicama, kao i stanovitom broju krajnje siromašnih sela na tom teritoriju.

Prodori neprijateljskih jedinica u oslobođene dijelove kotara Bosiljevo i Karlovac često su otežavali rad NOO-a. U posebno teškoj situaciji našao se početkom 1944. Kotarski NOO Bosiljevo, a time i općinski i seoski NOO-i toga područja. Zbog ponovnog dolaska neprijateljskog garnizona u Bosiljevo veći dio ovog prostora našao se pod njegovom svakodnevnom kontrolom. Toj pogoršanoj situaciji moralo se prilagoditi cjelokupnu djelatnost svih društveno-političkih organizacija, pa i NOO-a. Njihov se rad tada zasnivao na pojedinačnim susretima s predstavnicima Kotarskog NOO, a najveći dio poslova bili su prisiljeni obavljati pod otežanim okolnostima i uglavnom noću.

Zbog navedenih okolnosti u tom je vremenu bio izuzetno otežan rad Općinskog NOO-a Gornje Dubrave. Zato je bilo nužno uložiti krajnje napore za izvršavanje osnovnih zadataka seoskih NOO-a. S obzirom na glavnu željezničku prugu prema moru i cestovnu vezu na relaciji Karlovac—Ogulin na tom je terenu dolazilo do čestih veoma oštrih okršaja pa i težih borbi partizanskih snaga s neprijateljskim oružanim formacijama.

Slične poteškoće u radu imao je i Općinski NOO Severin na Kupi. Ali veći dio uzroka za slabo stanje na ovom području bio je u subjektivnom faktoru, odnosno u nedovoljnoj odgovornosti u radu, kako predsjednika i tajnika, tako i većeg broja njegovih odbornika. Zbog toga su zajednički ONOO i KNOO bili prisiljeni poduzeti mjere za ponovno pokretanje rada i aktivnosti ovog općinskog NOO, jer je njegovo područje bilo osobito važno na relaciji suradnje s NOP-om Gorskog kotara i partizanskim pokretom u Sloveniji.

Kako su i na koji način tretirali probleme, konkretne zadatke u organima narodne vlasti u ratnim uvjetima članovi KP pokazuje sadržaj zapisnika sa sastanka partijske ćelije Okružnog NOO-a Karlovac od 16. II 1944. godine u kojem, između ostalog, stoji: »Članovi Okružnog NOO održali su više masovnih sastanaka na terenu. Predsjednik drug Marko Polović održao je sastanak u Netretiću, s članovima HSS i našim simpatizerima sa neoslobođenog teritorija u Novigradu. U selima s neprijateljskim držanjem prema NOB prići oštrim mjerama konfiskacije imovine, a krajnje negativne pojedince tjerati u žicu, odnosno neprijateljske garnizone, jer se ne može dozvoliti da tih nekoliko loših sela kvari čitav kotar Karlovac. Za takve mjere imamo punu podršku velike većine naroda u ostalim selima, kao i svih boraca«.

Zatim se na tom sastanku raspravljalo i o organizacionim pitanjima i u vezi s tim stoji: »Sporedna je reorganizacija Okružnog NOO u kojeg je ušao drug Vaslić Drago zadužen za prosvjetu i drug Jaković Nikola za prometni odsjek. Zatim, pri gospodarskom odsjeku formirana je prehrambena komisija i poljoprivredna komisija, kao i ekonomsko-obavještajna služba za koju je zadužen drug Miško. U poljoprivrednu komisiju ušao je drug Fudurić i drug Mikulić, a u prehrambenu komisiju Mejaški Dane i Boljkovac Josip. Donijeta je odluka da se podijeli zemlja pojedinih napuštenih i vlastelinskih imanja, kako bi se mogla obraditi a ne da stoji pusta. Zatim da se podijeli zemlja od narodnih neprijatelja siromašnim seljacima, kako bi ih se čvršće vezalo za NOB. Osjeća se također potreba s ustanovljavanja cijena proizvodima na ovom terenu s obzirom na njegovu blizinu gradu Karlovcu. Konfiskaciju imovine neprijateljskih elemenata vršiti oprezno uz potrebna objašnjenja narodu njihovog štetnog djelovanja. Kod toga uzeti redoslijed: ustaša, žandara, legionara pa na koncu i domobrana. To provoditi prvenstveno u što većoj blizini neprijateljskih garnizona.«

Na ovom je savjetovanju prisustvovalo ukupno 65 odbornika NOO-a s cijelog karlovačkog okruga uključujući ovdje područje kotara Karlovca i kotara Bosiljevo. Ono je dalo značajan doprinos daljem poboljšanju rada svih organa narodne vlasti u rješavanju brojnih i složenih problema što ih je sa sobom svakodnevno donosila NOB na cijelom ovom području.

Usprkos blizini neprijateljskih garnizona i čestih nasrtaja neprijateljskih vojnih formacija na oslobođeno i poluoslobođene dijelove ovog teritorija Okružni NOO te oba kotarska NOO-a i brojni seoski NOO-i uspješno su rješavali svoje zadatke i obaveze za ciljeve NOB-e i naroda ovog kraja.

Djelovanje organizacije SKOJ-a

Uporedo s reorganizacijom narodne vlasti i ostalih organizacija NOP-a na ovom području izvršene su u toku rujna 1943. organizacione promjene i unutar organizacije SKOJ-a. Od rujna 1943. pa do svibnja 1944. godine djelovale su na tome terenu dvije kotarske skojevske, odnosno omladin-

ske organizacije za kotar Bosiljevo i za kotar Karlovac.

Kotarski komitet SKOJ-a Bosiljevo imao je u svom sastavu tri općinska rukovodstva SKOJ-a: Severin na Kupi, Bosiljevo i Gornje Dubrave. Kotarski komitet SKOJ-a Karlovac imao je četiri općinska komiteta SKOJ-a: Netretić, Ribnik, Jaškovo i Duga Resa.

Prema izvještaju što su organizacije SKOJ-a s karlovačkog područja uputile Okružnom komitetu SKOJ-a 11. V 1944. organizaciono stanje u navedenim općinskim rukovodstvima bilo je slijedeće: općina Ribnik imala je 6 skojevskih jedinica i to u selima: Lipnik 6 članova, Kunići 6, Goli Vrh 6 i Gorica 3 člana. U Komandi mjesta Ribnik bilo je 6 članova SKOJ-a, a jedinice SKOJ-a pri Općinskom NOO-u brojila je 3 člana. Ukupno u općini Ribnik bilo je 30 članova SKOJ-a.

Općina Netretić imala je 7 skojevskih jedinica i to u selima: Vukova Gorica 6 članova, Gornje Prilišće 5, Srednje Prilišće 8, Ladešić Draga 5, Kolenovac 6, Kučevice 5 i Zaborsko Selo 12 članova. Ukupno u ovoj općini bilo je 47 članova SKOJ-a.

Općina Severin na Kupi imala je svega 2 skojevske jedinice i to u selu Močila 5 članova i u selu Klanac 4 člana. Dva člana SKOJ-a bila su i u uporištu Osojnik. Ukupno je bilo 11 članova SKOJ-a u toj općini.

Općina Dubrave imala je 4 skojevske jedinice i to u selima: Gornje Dubrave 5 članova, Ponikve 5, Donje Dubrave 6 i u Lalić-Dolu 3 člana. Ukupno u općini Dubrave bilo je 19 članova SKOJ-a.

Općina Bosiljevo imala je 4 skojevske jedinice i to u selima: Bosanci 4 člana, Sela 3, Milani 3, Pribanjci 3 i u uporištima Protulipa i Laslavići po 2 člana. Ukupno u općini Bosiljevo bilo je 18 članova SKOJ-a.

U odredima je bilo 7 jedinica SKOJ-a ili sveukupno 33 jedinice s 140 članova skojevske organizacije. Međutim, u spomenutom izvještaju iz nepoznatih razloga je izostalo cijelo područje općina Jaškovo i Netretić s više jedinica skojevskih organizacija. U tom periodu na terenu općine Jaškovo bile su 4 skojevske jedinice i to u selima: Hrašće 29 članova, Svetice 4 člana, Slapno 8 članova i Jaškovo s 4 člana, što ukupno broji 45 članova SKOJ-a u općini Jaškovo. Na terenu općine Netretić djelovale su također 4 skojevske jedinice i to u selima: Završje 6 članova, Pišćetki 3 člana, Stative Gornje 4 i Novigrad s 3 člana. Ukupno u općini Netretić bilo je 16 članova SKOJ-a.

Prema ovim dodatnim podacima na karlovačkom području u svibnju 1944. godine bila je sveukupno 41 skojevska jedinica s 201 članom. U usporedbi s podacima iz srpnja 1943. godine, kada je na tom istom teritoriju bilo svega 14 skojevskih jedinica s 80 članova, vidljiv je velik napredak u organizacionom i brojčanom jačanju SKOJ-a.

Ovi brojčani podaci potvrđuju istinitost brzog razvoja NOP-a u svim dijelovima karlovačkog ratnog područja u trećoj godini NOR-a.

Putem organizacija, odnosno skojevskih jedinica pokretana je veoma široko razgranata aktivnost i organizacije USAOH-a, a to znači aktivnost omladine u cjelini. U prvom planu skojevska je organizacija imala zadatak da stalno i u što većem broju upućuje omladince u naše partizanske jedinice, a na tom su polju i ostvareni najveći rezultati. Iz redova skojevske organizacije jačala je po snazi cjelokupna partijska organizacija.

U ovom vremenskom razdoblju skojevska je organizacija premalo pažnje obraćala proširenju i jačanju sveobuhvatne omladinske organizacije" USAOH-a. U većini općinskih komiteta SKOJ-a bilo je prisutno shvaćanje da su za provođenje zadataka u život isključivo odgovorni članovi SKOJ-a i skojevske jedinice. To je sa sobom donosilo sektaški odnos prema velikom broju ostale omladine čije su simpatije i političko opredjeljenje bili bezrezervno na strani NOB. Stoga su komiteti KP putem kotarskih i općinskih komiteta SKOJ-a na području kotara Bosiljevo i kotara Karlovac ulagali povećane napore da se posebna pažnja obrati što bržem organizacionom sređenju i proširenju USAOH-a. Shodno navedenim zaključcima u veljači 1944. formirano je na ovom području novih 15 odbora USAOH-a. Time se prišlo širokom uključivanju u najmasovniju antifašističku organizaciju mladih.

Pojačana aktivnost organizacije SKOJ-a u navedenom smjeru donosila je ubrzo nove uspjehe u uključivanju širokog kruga omladine u NOP. To se posebno ispoljilo u raspačavanju obveznica narodnog zajma, prikupljanju priloga u hrani i odjeći za partizanske jedinice i bolnice te povećanim brojem novih boraca iz redova omladine.

Cjelokupnim radom skojevske organizacije u trećoj godini NOR-a operativno su rukovodili ovi skojevski forumi: Područni komitet SKOJ-a Karlovac, Kotarski komitet SKOJ-a kotara Bosiljevo i Kotarski komitet SKOJ-a kotara Karlovac.

Područni komitet SKOJ-a razvijao je svoju djelatnost i koordinirao rad KK SKOJ-a Bosiljevo, Kotarskog komiteta i Mjesnog komiteta za područje okupiranog grada Karlovca. Područni komitet sačinjavali su: Mara Kresojević, sekretar tog komiteta, inače član OK SKOJ-a Karlovac, Franjo Basar, također član OK SKOJ-a Karlovac, Nedeljko Zatezalo, sekretar KK SKOJ-a Bosiljevo, Vlado Sokač, sekretar KK SKOJ-a Karlovac i Nikola Car, sekretar Općinskog komiteta SKOJ-a Barilović.

U sastavu Kotarskog komiteta SKOJ-a Bosiljevo bili su: Nedeljko Zatezalo, sekretar u drugoj polovini 1943. godine, Barka Bukovac, sekretar (preuzela dužnost od druga N. Zatezala), Anka Zunić, (također jedno vrijeme sekretar toga komiteta), Zdenka Prokšelj, Marica Perše, Tonica Sečen, članovi.

U sastavku KK SKOJ-a Karlovac bili su: Vlado Sokač, sekretar Pero Vinski, organ, sekretar, Mika Pavlačić, Nikola Car, Nedeljko Zatezalo (jedno vrijeme), Anka Zunić, (jedno vrijeme) članovi.

Ovi su kotarski komiteti uz stanovito proširenje s rukovodiocima općinskih rukovodstava omladinskih organizacija sačinjavali i kotarski odbore USAOH-a. Takav se način konstituiranja primjenjivao i kod općinskih odbora USAO-a.

Težište cjelokupne aktivnosti svih komiteta SKOJ-a i odbora USAOH-a naročito u prvom polugodištu 1944. bilo je usmjereno na upućivanje što većeg broja omladine u NOB-u iz poluoslobođenih i neoslobođenih dijelova kotara Bosiljevo i kotara Karlovca, a posebno iz Duge Rese, Barilovića, Netretića, Novigrada i Jaškova u pravcu Karlovca, te Ozlja i okolnih sela.

Takva orijentacija u aktivnosti skojevske organizacije i organizacije

USAOH-a pokazala se posve pravilnom jer je širila NOB-u na nova područja, tako da se neprijateljski teritorij praktički sužavao i bio sveden na nekoliko vojnih uporišta.

Djelovanje organizacije AFŽ-a

Uporedo s ostalim društveno-političkim organizacijama niču seoski i općinski odbori organizacija AFŽ-a. Većina novoformiranih odbora djelovalo je u vrlo teškim okolnostima, često polulegalno pa i ilegalno naročito na poluoslobođenom i neoslobođenom terenu.

Neprijatelj ej također znao što znači masovna podrška i opredjeljenje žena za NOB, jer se u tom srazmjeru pojačava i težina udarca po okupatoru i svim njegovim slugama, odnosno domaćim izdajnicima. Zbog toga on poduzima veoma surove mjere protiv onih žena za koje je doznao da rade u korist NOP, zlostavljao ih je na licu mjesta, upućivao u zatvore i logore, a često i fizički likvidirao. Unatoč represalijama, progonima i fizičkim maltretiranjima neprijatelj nije uspio spriječiti sve veće angažiranje žena na strani NOP-a.

Pored upućivanja sinova, braće i muževa u partizanske jedinice, žene su i materijalno pomagale NOB slanjem hrane, odjeće i obuće u partizanske bolnice, dječje domove i jedinice NOV.

Posebno je potrebno istaći znatan broj sela na terenu karlovačkog područja gdje su žene s velikom ljubavlju, radošću i oduševljenjem dočekivale brojne partizanske jedinice i to s jednakim poštovanjem, bilo da su one dolazile iz Slovenije, Istre, Gorskog kotara, Korduna, Žumberk^, ili nekog drugog kraja naše oslobođene partizanske teritorije, hraneći ih često i biranim jelima. Zato nije bilo slučajno što su pojedine brigade nakon teških borbi s neprijateljskim vojnim formacijama iz susjednih krajeva dolazile na zasluženi odmor u sela karlovačkog područja. Tako je kroz brojne konkretne i veoma značajne akcije orgnizacije AFŽ-a dolazilo do punog izražaja značaj i snaga bratstva i jedinstva naših naroda.

Na karlovačkom području u Inicijativnom odboru AFŽ djelovale su: Dragica Novosel, predsjednica, Ivka Šegović (rođ. Bartolac), tajnica, Mara Žunić, Anka Boljkovač (Ferenčeva), Jelka Moškun, Anka Draganjac, Dora Kovačić, Ana Starešinić, Ana Gorup, Mara Vinovrški, Jela Predović, Julka Rendulić, Barka Tomac, Dragica Ambrijević (Balja), članovi.

Spomenuti Inicijativni odbor AFŽ-a uz punu podršku i neposrednu ispomoć partijskih rukovodstava kotara i općina uspješno je razvijao rad na sve širem području obuhvaćajući svojim akcijama i brojna sela poluoslobođenog i neoslobođenog terena. Unatoč uspješnim akcijama što su ih žene karlovačkog područja svakodnevno provodile u korist NOB ipak su one u veoma malom broju bile zastupljene u cjelokupnoj strukturi NOO-a od sela, pa sve do nivoa Okružnog NOO-a.

Uzrok tome bilo je, pored objektivnih faktora i preživjelo nasljeđe prošlosti u kom se smatralo da ženi nije mjesto u odgovornim društveno-

-političkim poslovima. Iako je na tome planu u ciljevima i zvaničnoj politici KPJ i KPH, taj problem posve konkretno raščlanjen i riješen, on još tada nije oživotvoren u stvarnom životu ni na ovom terenu.

No i pored svih poteškoća i predrasuda žene karlovačkog područja su uspješno i časno vršile svoje dužnosti u toku NOR-a dajući veoma značajan doprinos NOB-i sve do konačnog oslobođenja naše zemlje od fašističkih okupatora i domaćih izdajica.*

*** Za izradu ovog materijala korišteni su originalni dokumenti (zapisnici sjednica, savjetovanja i izvještaja) društveno-političkih organizacija i organa narodne vlasti za ratni period karlovačkog područja u vremenu od kolovoza 1943. do svibnja 1944. godine pohranjeni u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu i sjećanja neposrednih učesnika NOR-a na tome području i to: Marka Polovića, Barke Benić, Vlade Sokač, Pere Vinski, Janka Mihelić, Jože i Mare Vinovrški, Line Boljkovac, Janke 2unić, Jure Jacmenović, Ive Kirinčić, Anke Baraba, Steve Bosanac, Mike Kranjac, Pere Moškun, Nikole Tončić, Vlade Novaković, Ivana Vukin, Josipa Novosel, Jure Sila, Nikole Prokšelj, Ivana Tomak i Ede perše.**

Ivo Butković

Prvi karlovački partizanski odred od formiranja 1943. do prerastanja u brigadu 1944.

Domicilno područje Prvog karlovačkog partizanskog odreda bilo je, uglavnom, između rijeka Kupe i Mrežnice — sjeverozapadno, zapadno i jugozapadno od Karlovca; područje kojih 700 četvornih kilometara koje je u prijeratnoj i ratnoj upravno-političkoj podjeli predstavljalo osam--devet općina: Ozalj, Ribnik, Jaškovo, Netretić, Duga Resa, Generalski Stol, djelomično područje barilovićke općine, Bosiljevo i dio općine Vrbovska (Severin i Lukovdol).

To prijelazno područje između Gorskog kotara i Pokuplja bez jedinstvenog toponima u vrijeme je narodnooslobodilačkog rata partizanskim imenovanjem nazivano »karlovačkim terenom«. Nazivamo je i karlovačkim kotarom po djelovanju na tom području istoimenog kotarskog partijskog komiteta i kotarskog narodnooslobodilačkog odbora. Kad je koncem 1943. godine ustanovljena Komanda karlovačkog područja, onda je taj isti kraj u kome je bila nadležna ova vojno-pozadinska ustanova zvanično nazivan karlovačkim područjem. I borbene jedinice koje su ovdje osnovane i formirane, bazirale tu i tu im bilo mobilno područje (Prvi karlovački partizanski odred, Karlovačka brigada, drugi karlovački partizanski odred) nosile su u svom nazivu pridjevsku izvedenicu od imena centra kome to područje gravitira — Karlovca, i iz koga je znatan broj boraca bio u ovim jedinicama i aktivista koji su djelovali na tom području.

Središnji i gotovo najveći dio tog područja u geografskom je pogledu znan kao Karlovački niski kras. Ta kraška zaravan iznivelirana između nekih 150 i 250 metara nadmorske visine, ima tek na svojim periferijama nekoliko markantnijih visova: u jugozapadnom dijelu Veliki Družac (469) i nešto viših kota jugozapadno od ceste Zdihovo—Ponikve—Trošmarija, a u sjeveroistočnom dijelu Rosopanjek (482) i sjevernije od njega, uz još neke, najvišu Vodenicu (538).

Topografija tog ratnog partizanskog karlovačkog područja stiješnjenog između navedenih dviju rijeka u širini od desetak a najviše petnaestak kilometara zračne linije, predstavlja prilično gusti raster rijeka, cesta i željezničkih pruga.

Uzdužno je u tom rasteru tok Kupe od Lukovdola do marindolske

okuke, od kuda rijeka naglo skreće prema sjeveru i uz Metliku i Ozalj teče do Karlovca u svom velikom luku, tik uz Kupu od Lukovdola do Netretića je nekadašnja Lujzinska cesta Karlovac—Rijeka, sredinom te kraške zaravni tok Dobre od Gojaka i Trošmarije do utoka u Kupu kod Gornjeg Pokuplja nadomak Karlovcu, pa uz nju stara Karolina, prva cesta izgrađena od Karlovca prema moru, pa zatim nekadašnja Jozefinska cesta od Karlovca do Josipdola i dalje prema moru, pa tik uz nju željeznička pruga Karlovac—Oštarije (i dalje prema Splitu i Rijeci), i konačno tik uz te dvije komunikacije, tada toliko važne okupatorima, tok Mrežnice uz Dubrave, Generalski Stol, Zvečaj, Dugu Resu do utoka u Koranu u predgrađu Karlovca.

Poprijeke linije tog rastera nemaju toliko značajne komunikacije, osim one — željezničke i cestovne — Karlovac—Ozalj—Metlika i dalje kroz Dolenjsku, ali je tu ravno deset za ratne prilike i potreba sasvim dobrih cesta koje su upravo vodile iz pravca neprijateljskih uporišta između Karlovca i Ogulina poprijeko karlovačkim partizanskim područjem unutar linije Karlovac—Ozalj do linije Ogulin—Vrbovsko—Lukovdol.

Potrebno je naglasiti da je neprijatelj kroz cijeli tok narodnooslobodilačkog rata svim silama nastojao održati i uz znatne napore i žrtve gotovo stalno i držao s odgovarajućim snagama uporišta u međuprostorima duž navedenih komunikacija Karlovac—Generalski Stol i Karlovac —Ozalj, u ranijim fazama zbog svojih ofenzivnih djelovanja prema oslobođenim partizanskim teritorijama na tim pravcima, a u završnici ratovanja da osigura povlačenje svojih snaga s jugozapadnog ratišta na sjever, upravo preko ovog područja i Dolenjske, kako se i zbilo posljednjih dana drugog svjetskog rata.

I naznačene geografsko-topografske karakteristike ovog područja i neprijateljska strateška pozicija u tom prostoru bile su od znatnog utjecaja na djelovanje Prvog karlovačkog odreda, njegovu borbenu aktivnost i situacija u kojima se nalazio tokom svog desetomjesečnog postojanja pod tim imenom u 1943. i početkom 1944. godine.

Formiranje odreda

Prvi karlovački partizanski odred formiran je u travnju 1943. na osnovi naredbe Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 17. IV 1943.: »Na teritoriju Bosiljevo—Severin formira se Karlovački, Odred. Taj odred formiraju V bataljon Kordunaškog odreda, partizani iz jedinica V operativne zone sa teritorija Severin—Bosiljevo, partizani iz jedinica VIII divizije iz Ponikava i Karlovca, partizani iz gradova u jedinicama Šeste divizije a nisu Ličani.. .«[1]

Još sedam dana ranije, 10. IV 1943, GšH naređuje štabu I korpusa NOV i POH : »Iz VIII divizije treba odmah odkomandovati sve partizane koji su iz Ponikava i Bosiljeva, koji će se upotrijebiti pri formiranju

bosiljevačkog odreda, te ih uputiti u Komandu mjesta Bosiljevo, a bit će uvršteni u 5. bataljon Kordunaškog odreda, koji će poslužiti kao kostur za formiranje tog odreda«. Istoga dana GŠH izdaje slično naređenje i komandantu V operativne zone (primorsko-goranske): »... Pošto se formira odred na teritoriji Bosiljevo to će te odkomandovati dobre partizane, bez obzira na funkcije koje vrše, a koji su sa sektora Severin—Lukov Dol—Bosiljevo. Ove partizane uputiti sa oružjem da se jave Komandi mjesta Bosiljevo .. ,«[2]

U naredbama spominjani 5. bataljon Kordunaškog odreda formiran je na bosiljevačkom sektoru ili posljednjih dana veljače ili prvih dana ožujka 1943. godine. O tome 9. III 1943. izoještava Štab I korpusa: » ... Ovaj Odred formirao je 5. bataljon na sektoru Bosiljeva jačine 120 karabina i 2 puškomitraljeza«.[3]

Ta je se bataljon razvio iz jedne čete koja je u studenom 1942. formirana na Kordunu s ciljem da se uputi na bosiljevački teren. U njen sastav ušao je dio boraca sa Korduna, a dijelom je popunjena pripadnicima bivše Hrvatske čete zvane još i »Leteća« koja je na ovom području između Kupe i Mrežnice djelovala od lipnja do listopada 1942. godine. Na bosiljevački teren došla je u prosincu 1942. kao 3. četa 2. bataljona Kordunaškog odreda, a po komandiru Milošu Dudukoviću Gugi popularno je zvana »Gugina četa«. Po Guginu zapisu u sastavu čete dio boraca bio je iz Korduna, osobito iz Perjasice, zatim iz Dubrava i Ponikava, te Trošmarije i Popova Sela, a dio iz Severina, Bosiljeva, Zvečaja, Duge Rese i drugih dijelova karlovačkog područja. Kroz nešto više od dva mjeseca djelovanja na ovom terenu između Kupe i Mrežnice, prerasla je u bataljon.[4]

U sastav tog bataljona, tokom ožujka ili početkom travnja 1943. godine, ušla je terenska četa koja je do tada potpadala pod II operativnu zonu, a od prvih dana siječnja 1943. djelovala je pretežno u prostoru unutar velikog luka Kupe pa je zvana »Ribnička četa«. O njoj je Štab zone izvjestio 21. I 1943. GŠH: »Organizirali smo terensku četu i poslali je na teren oko Ribnika i Vukove Gorice, sa zadatkom da vrši mobilizaciju, organizira obavještajnu službu i osigura veze, preko Kupe kod Kamanja i Marindola, između našeg Štaba i vas«.[5] Kada je ta četa upućena iz Vivodine na ovaj teren imala je oko 35 do 40 boraca, pretežno Hrvata, odabranih i izdvojenih iz sastava I brigade VIII divizije, kad je ova Brigada boravila jj %nmhpr]^n_Tokom dva mjeseca samostalnog djelovanja između Kupe i Dobre, i ova se tzv. Ribnička četa, kao i Gugina u jugozapadnom dijelu karlovačkog područja, postepeno popunjavala novo pridošlim borcima. Tako ojačana, prema navodu njena komandira Brune Belavića, vratila je gotovo polovinu svog novog brojnog stanja matičnoj Brigadi kada se ova vraćala iz Zumberka na Kordun preko Bosiljeva sredinom veljače 1943. godine.

2. Zb. NOR-a, tom V, knj. 14, dok. 45.
3. Zb. NOR-a, tom V, knj. 13
4. HAK, zbirka sjećanja 6/213
5. Zb. NOR-a, tom V, knj. 11, dok. 63.

I terenske čete, i Komanda mjesta Bosiljevo koja je po drugi put uspostavljena u prosincu 1942. i djelovala do formiranja Karlovačkog odreda, i Kotarski komitet KPH Karlovac koji je također tada ovdje, nastoje da mobilizacijom novih boraca dobrovoljaca ojačaju partizansku jedinicu ovog terena. Tada, 26. n 1943, Okružni komitet KPH Karlovac javlja Glavnom štabu: »Mobilizacija za formiranje bataljona u Bosiljevu je zbog ofanzive zapela, ali se ponovo javlja mogućnost za ostvarenje te ideje«.[6] A kotarski komitet KPH Karlovac javlja 1. III OK da se osjeća veći priliv ljudi u partizane i uspješnije djelovanje terenske čete.' Istovremeno, 1. III, Okružni komitet piše Štabu 4. brigade 1. brigade VIII divizije i traži da se hitno pošalju puške za odred u Bosiljevu, što je već jednom traženo, i pritom ukazuje na značenje mobilizacije Hrvata u partizane »što se ne može provesti bez oružja.«[8]

Kada je citiranom naredbom GŠH formiran, Karlovački je odred imao svega jedan spominjani bataljon kao 1. bataljon Odreda. Koncem travnja i početkom svibnja 1943. formira se sam Štab Odreda. U Bosiljevo odnosno u Odred koncem su travnja stigli Milan Rustanberg, do tada komandant bataljona u 14. brigadi (primorsko-goranskoj), koji je imenovan komandantom Odreda, i Rafko Tabor iz Polit-odjela VIII divizije, koga je GŠH imenovao za vršioca dužnosti političkog komesara Odreda.[9] Početkom svibnja dolazi u Odred Herman Furlan, do tada u 13. proleterskoj brigadi, koji je ovamo upućen za političkog komesara Odreda. U jednom pismu, 13. V 1943. GŠH javlja OK KPH Karlovac da je uređeno da se borci iz drugih odreda upute u Karlovački odred, i obavještava da je Herman Furlan postavljen za političkog komesara Karlovačkog odreda, a Rafko Tabor za zamjenika političkog komesara.[10]

Milan Rustanberg bio je komandant ovog Odreda do oko 20. rujna 1943. Poginuo je kasnije kao komandant jedne primorsko-goranske brigade. Zamijenio ga je Franjo Molek i bio komandantom Odreda do formiranja Karlovačke brigade. Herman Furlan bio je političkim komesarom Odreda do kraja 1943. kada se ustanovljuje Komanda karlovačkog područja i Furlana imenuje komandantom područja. Tada je dužnost političkog komesara Odreda preuzeo Pero Erdeljac. Rafko Tabor bio je zamjenik političkog komesara do formiranja Karlovačke brigade. Molek, Erdeljac i Tabor su prilikom njenog formiranja krajem veljače 1944. imenovani na iste dužnosti u Brigadi.

Od formiranja do 30. kolovoza 1943. Karlovački odred bio je pod komandom Glavnog štaba NOV i POH, zatim do 30. prosinca 1943. pod komandom Štaba IV korpusa, a od tada u sastavu Grupe NOP odreda IV korpusa.[11]

6. AIHRPH, KP-192/1184
7. AIHRPH, KP-193/1210
8. AIHRPH, KP-193/1204
9. HAK, Ka-1/3
10. AIHRPH, KP-195/1596
11. Kronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—45, izd. VII

Između dvije ofenzive

U vrijeme formiranja Karlovačkog odreda njegov je domicilni, operativni i mobilizacijski teren uokruživalo šesnaest neprijateljskih garnizona i uporišta s posadama. Prema izvještaju obavještajnog oficira Odreda od 14. svibnja 1943. samo u 12 od njih (Ogulin, Tounj, Gornje Dubrave, Generalski Stol, Zvečaj, Belavići, Stative, Kamanje, Bubnjarci i Vinica) bilo je ukupno 7.603 neprijateljska vojnika, 6.050 talijanskih i 1.553 domobranskih i ustaških. U ovom broju nema podataka o snagama neprijatelja u Karlovcu, najjačem uporištu u ovoj regiji, u Ozlju, Metlici i možda još nekom talijanskom uporištu s lijeve obale Kupe od Vinice do Metlike, te u Donjim Dubravama. Za ta uporišta obavještajac tada nije raspolagao informacijama.[12] Više-manje takvo se stanje, s oko 10.000 neprijateljskih vojnika u uporištima oko područja djelovanja Karlovačkog odreda zadržava sve do kapitulacije Italije u rujnu 1943, osim kad zbog ofenzivnih namjera neprijatelj koncentracijom još pojačava neka uporišta.

Prvom polovicom svibnja Kotarski komitet KPH Karlovac izvještava Okružni komitet o političkom stanju na ovom terenu »koje nije loše« i o planu mobilizacije za Odred.[13] Do 14. svibnja na sektoru Lukovdola mobilizirano je i naoružano 35 omladinaca, oko Bosiljeva 20 i u planu je bilo prihvatanje još 30 novih boraca i zatim sa njima 10-dnevna vojno-politička obuka koju su prošli i prije pridošli novi borci.[14] U svibnju i lipnju je iz Karlovca prebačen u slobodne zone veći broj članova Partije i SKOJ-a zbog policijskih provala u mjesnu partijsko-skojevsku organizaciju i organizaciju NOP-a u karlovačkom domobranskom garnizonu, i dio njih stigao je i na ovaj teren i u Odred.

Kako je u međuvremenu popunjen i oformljen Štab Odreda i ojačan odredski bataljon, u drugoj polovici svibnja formiran je i 2. bataljon Karlovačkog odreda i neke prištapske jedinice, među kojima je bila i Kulturna grupa Odreda sa 13 članova koja je već nekoliko mjeseci djelovala na ovom terenu. Odred je tada mogao imati blizu 250 ljudi. Svečana zakletva cijelog Odreda položena je u drugoj polovici svibnja 1943. na proplanku šume Suhor koji kilometar od Bosiljeva u blizini Kraljeva Sela.

Baš u toj fazi organiziranja i učvršćivanja Odreda neprijatelj je poduzeo svoju svibanjsku ofenzivu prema slobodnim zonama u općinama Vrbovsko, Dubrave i Bosiljevo, dakle protiv dijelova 14. primorsko-goranske brigade i Karlovačkog odreda. Prema Izvještaju obavještajnog oficira Odreda 23. svibnja Glavnom štabu, neprijatelj je 19. V bombardirao Bosiljevo i okolna sela, poginuo 1 politički radnik, drugi ranjen, 7 civila ranjeno (1 dječak i 1 djevojčica podlegli ranama); 21. V neprijatelj upada u Lukovdol iz pravca Vrbovskog i Srpskih Moravica jačine 2.000 vojnika i 4 tenka, a u Netretić 23. V s većim brojem vojnika i ne-

12. HAK, Ka-l/6
13. AIHRPH, KP-195/1708
14. HAK, Ka-1/5

koliko tenkova. Neprijatelj pojačao i posadu u Stativima; 23. V stiglo pojačanje u Vinicu od 600 talijanskih vojnika i 2 tenka.[15]

U dnevnom izvješću Glavnog stožera domobranstva od 24. V se kaže: 24. ov. mj. naše i talijanske čete nalaze se u podhvatu, zauzele su Vukovu Goricu (17 km j. z. od Karlovca); na neprijateljski otpor nije se naišlo; 25. ov. mj. iste će čete nastaviti prema Bosiljevu; jedan domobranski sat zauzeo selo Ribnik (19 km. s. z. od Karlovca).. .[16]
U toj situaciji Karlovački se odred, kako to izvještava obavještajni oficir GŠH 25. V, zajedno s manjim brojem simpatizera 23. i 24. svibnja prebacio pred ofenzivom preko Kupe na slovensku stranu.[17]

Ovi neprijateljski prodori na bosiljevački sektor bili su dio šire zamišljenih operacija koordiniranih s početkom V neprijateljske ofenzive. U drugoj polovici svibnja 1943. neprijatelj je vršio značajne koncentracije svojih snaga (talijanskih i ustaško-domobranskih) na potezu Ogulin—Senj. Očekivao je njihovo nadiranje prema slobodnoj teritoriji Korduna, Like i Gorskog kotara. Zbog toga je Glavni štab preko Štaba XIII divizije (primorsko-goranske, s čijim je jedinicama Karlovački odred imao kontakte negdje u rejonu Lukovdola) daje 24. V slijedeći nalog: »Prenesite naređenje Karlovačkom odredu da odmah počne sa diverzijama na pruzi Karlovac—Ogulin«.[18] Bilo je to prvo naređenje Glavnog štaba novoformiranom Karlovačkom odredu za sudjelovanje u operacijama šireg značenja, i to na komunikaciji Karlovac—Ogulin koja će ubuduće biti česta meta akcija Odreda vlastitom inicijativom i u sklopu koordiniranih operacija. Dva dana zatim, GŠH nalaže štabu XIII divizije: » ... Javite nam da li ste upoznati gdje se sada nalazi Karlovački odred. U koliko imate s njime vezu prenesite mu naređenje da odmah postane aktivan na pruzi Karlovac—Ogulin, vršeći diverzije i ometajući saobraćaj tom prugom«.[19] Štab XIII divizije odgovorio je GŠH 28. V: » ... Snage Bosiljevačkog odreda prebacile su se u Sloveniju. Sa njima nemamo veze, ali ćemo im poslati dopis saglasno vašem naređenju. Vjerovatno je da već sada nema neprijatelja na bosiljevačkom sektoru«.[20] Tako je i bilo.

O finalu ove neprijateljske ofenzive, prve ustremljene prema Karlovačkom odredu, govore dva izvještaja. Štab XIII divizije GŠH 28. V: » ... Talijani su se povukli samo iz Lukovdola i prošli kroz Jadrč za Bosiljevo, a otuda su se vratili preko Ponikava za Trošmariju. Jačina te kolone iznosi 3.500 do 4.000, a sa sobom imaju 11 tenkova i 3 blindirca. 26. V uveče ostali su u Popovu Selu i Trošmariji.. .«[21] A u izvještaju Štaba Karlovačkog odreda se konstatira: Neprijatelj koji je zanoćio u Bosiljevu, povukao se 26. V iz Bosiljeva u 9 sati, a u mjesto je ušao jedan naš vod u 10 sati«.[22]

Ovim po snagama i pravcima ambicioznim prodorom u slobodnu zonu

15. HAK, Ka-l/9
16. Zb. NOR-a, tom V, knj. 13, dok. 175
17. HAK, Ka-1/10
18. Zb. NOR-a, tom V, knj. 15, dok. 69
19. Zb. NOR-a, tom V, knj. 15, dok. 82
20. Zb. NOR-a, tom V, knj. 15, dok. 91
21. Isto.
22. HAK, kut. 1

Karlovačkog odreda neprijatelj je uspio odbaciti Odred još dalje od komunikacije na kojoj je upravo tih dana trebalo da djeluje. I to je jedini vojnički rezultat koga je neprijatelj polučio svibanjskom ofenzivom protiv Odreda. No obzirom na civilne žrtve u Bosiljevu, a i inače česta bombardiranja koje je na ovom terenu vršila neprijateljska avijacija u to vrijeme, pa zbog paljevine tridesetak kuća u Ponikvama i pljačke zemunica u tom selu, hapšenja nekolicine simpatizera NOP-a iz Bosiljeva i okolnih sela, te odvođenja mladića u neprijateljsku vojsku, uz očitu demonstraciju vojne premoći, političke prlike su se na ovom terenu pogoršale, što je djelovalo i na daljnju mobilizaciju za Odred. K tome je 9 novomobiliziranih, 6 od onih koji su završili obuku, pobjeglo u vrijeme ofenzive iz Odreda. Početkom lipnja Kotarski komitet konstatira da je »poslije ofenzive stanje na terenu pogoršano« (i da je 14 omladinaca otišlo u neprijateljsku vojsku).[23]

Karlovački odred je početkom srpnja 1943. imao 274 borca. Prema izvještaju Štaba Odreda od 10. VII sastav Odreda bio je: po nacionalnom sastavu: Srba 71, Hrvata 195, Slovenaca 5, ostalih 3; po socijalnom sastavu: radnika 54, seljaka 130, zanatlija 57, namještenika 7, intelektualaca 22, ostalih 4. Osobite pažnje vrijedan je tadašnji sastav Odreda po političkoj pripadnosti: 74 člana Komunističke partije, 10 kandidata za članstvo u KP, 53 člana SKOJ-a — dakle ravno 50 posto organiziranih, kako se to tada kazalo.[24] S takvim sastavom Odred je imao više nego dobre uvjete za unutrašnju čvrstinu kao i samodisciplinu boraca, za pozitivno političko djelovanje u narodu po selima kojima su se kretale njegove jedinice, kao i za samostalno operativno djelovanje njegovih manjih formacija, što je iziskivao toliko izdužen teren i mogućnost brzih upada neprijatelja iz mnogih pravaca u zone njegova utjecaja i kontrole.

Neprijatelj, očito, nije želio ni mogao trpjeti jačanje i učvršćivanje jedne jače partizanske formacije u ovom prostoru njegovih komunikacija. Svega 44 dana od završetka svoje svibanjske ofenzive, u srpnju ponovo poduzima ofenzivni pohod protiv Karlovačkog odreda baziranog ponajviše u bosiljevačkom rejonu. Koristeći iskustvo svog neuspjeha u svibnju, neprijatelj je još pomnije isplanirao i pripremio koncentričan napad s ciljem da uništi Odred.

»10. VII o. g. uslijedila je neprijateljska ofenziva na sektor Bosiljevo, neprijatelj je nadirao sa pet strana u jačini 6—7 hiljada sa 18 tenkova, 8 topova« — stoji u izvještaju Štaba Odreda od 17. VII 1943.[25] U izvještaju informativnog oficira Odreda od 18. VII stoji da je 400 ustaša 10. VII krenulo vlakom iz Ogulina za Zvečaj, od kuda sa Talijanima za Bosiljevo, i da je iz Ogulina 800 Talijana prodrlo u Trošmariju, Tonković i Garbrk, od 10. do 14. VII se tu zadržali da bi zatvorili pravac »kako se Odred ne bi mogao prebaciti na Kordun«, u istim selima pljačkali (»iskopali oko 50 vagana krumpira, pobrali luk, grah, kokoši«). 14. VII

23. AIHRPH, KP-196/1745
24. HAK, Ka-1/32
25. HAK, Ka-1/35

su se povukli.[26] »Sada je naš teren slobodan« javio je Štab Odreda Štabu I korpusa u već citiranom izvještaju.[27]

Zapovjednik 1. sektora domobranstva u Karlovcu očito nije bio zadovoljan ishodom ove ofenzive, što je izrazio 14. VII u izvještaju svom Glavnom stožeru: »U toku 10, 11. i 12. VII talijanske postrojbe divizija Macerata i Lombardija vršile su veći koncentričan podhvat na prostoru: s. Bosiljevo (17 km s. izt. od Ogulina) iz pravca Vinica—Vukova Gorica —Zvečaj—Generalski Stol i Ogulin. On naših postrojbi učestvovale su dvije sati XII ustaške bojne iz Ogulina i druge sati V ustaške bojne. Na odmetnike se nije naišlo. Uzrok suviše lagan tempo u pripremnom i izvršnom dielu podhvata«.[28]

Neprijateljske snage su opet, kao i u svibnju, udarile u prazno. Spretnim manevrom Odred se prebacio neprijatelju iza leđa, i dok je tekla talijansko-ustaška ofenziva u jugozapadnom dijelu njegova područja, Odred je u suprotnom — sjeveroistočnom dijelu, u prostoru velikog luka Kupe izveo protuudar. U Jaškovu je napao jednu domobransku satniju, nakon jednosatne borbe je razoružao, zarobio 50 domobranskih vojnika, zaplijenio 3. p. mitraljeza, 60 pušaka, 2 pištolja, 6 šmajsera, 17.500 metaka i druge ratne spreme. Odred nije imao gubitaka.[29] Dnevno izvješće broj 194 Glavnog stožera domobranstva o tome je izvjestilo: »13. VII ... 6 km j. od Ozlja, nakon jednosatne borbe zarobljen je jedan sat 3. pješačke pukovnije. Bližih podataka nemamo.«[30]

Ni deset dana zatim jedinice Odreda su u prostoru jednog od polazišnih pravaca netom minule ofenzive kojom ih je neprijatelj namjeravao uništiti. Sad je Odred uništavao njegove obrambene pozicije: 22/23. VII jedinice Odreda (1. bataljon, 2. četa 2. bataljona i minerska grupa) izvršile su napad na pet bunkera između Belavića i Zvečaja, kojima je neprijatelj osiguravao prugu Karlovac—Ogulin. Bunkeri su zauzeti, srušeno 4 bunkera i minirana pruga između Zvečaja i Belavića i Duge Rese (60 m). U toj akciji zarobljeno 26 domobrana, zaplijenjeno 25 pušaka, 2.700 metaka. Jedinice Odreda nisu imale gubitaka.[31] Iste jedinice Odreda 28. VII porušile su još 2 bunkera i tu istu prugu na šest mjesta između Duge Rese i Mostanja (tada željezničke stanice u predgrađu Karlovca).

Tokom srpnja i početkom kolovoza 1943. izvedeno je još nekoliko sličnih akcija na ovoj pruzi i jedna na pruzi Karlovac—Metlika između Mahična i Zorkovca. Izvodila ih je diverzantska grupa koje je jedan dio imao bazu u Dubravama a drugi dio u Bosiljevu. Akcije je vršila ili samostalno ili zajedno s jedinicama Karlovačkog odreda. Posebno se te akcije ovdje ne navode, jer je veći dio njih spomenut i opisan u Zborniku 6 HAK.[32]

Svibanjska i srpanjska neprijateljska ofenziva na isti teren nekako su

26. HAK, Ka-1/37 i 150
27. HAK, Ka-1/35
28. Zb. NOR-a, tom V, knj. 17, dok. 139
29. HAK, Ka-1/35
30. Zb. NOR-a, tom V, knj. 17, dok. 133
31. HAK, Ka-1/44
32. HAK, Zbornik 6, str. 221-243

međašnje za prvu fazu postojanja i djelovanja Karlovačkog odreda koji se tada ponajviše zadržavao na bosiljevačkom sektoru, pa ga se i u nekim izvještajima naziva »bosiljevačkim odredom«.

No očito je da je srpanjska okupatorsko-kvislinška ofenziva, nasuprot svibanjskoj, imala znatno manje negativnih političkih efekata na već stvoreni prestiž narodnooslobodilačkog pokreta u narodu karlovačkog područja. Koncem srpnja 1943. Stab Odreda ovako ocjenjuje situaciju na svom terenu:

— U rejonu Prilišće raspoloženje naroda za NOB dosta dobro, narod oduševljeno dočekuje partizane, nema elemenata koji bi smetali NOB;

— Rejon Lipe—Lešće — političko stanje se svakim danom popravlja; likvidirana pljačkaška banda pod partizanskim kapama (1 strijeljan); oni bliže garnizonima švercaju i pod utjecajem su neprijateljske propagande;

— U rejonu Trošmarija stanje među Srbima i Hrvatima jest dosta slabo;

— U rejonu Bosiljevo političko stanje se popravlja, narod postepeno prilazi NOB-i;

— Rejon Lukov Dol predan Primorsko-goranskom odredu;

— Političko stanje oko Ribnika jest povoljno, imade dosta mogućnosti da se učvrstimo u tom kraju, omladina je već počela prilaziti u redove NOB-e.[83]

Tokom mjeseca srpnja 1943. jedinice Karlovačkog odreda su, pored uspješne akcije u Jaškovu, i inače više krstarile po selima općina Ribnik i Netretić, prema Stativama, a rezultat toga bio je da je »situacija u općini Ribnik vrlo dobra«. Saopćavajući to u izvještaju GŠH 30. VII Štab Odreda spominje i jednu vrlo značajnu pojavu: »Na tertoriju općine Ribnik 1.000 pozvanih u neprijateljsku vojsku, ali se ne odazivaju, a oni domobrani koji su se izvukli na dopust ili bolovanje, ne vraćaju se u jedinice.. .«[34] Možda je ta cifra nešto pretjerana za općinu Ribnik, ili se spominjući tu općinu mislilo na šire područje u okuci Kupe, ali je sigurno da neprijatelj s patrolama ili manjim snagama nije više mogao vršljati po tom terenu kao prije, pa niti hapsiti i tjerati mobilizirane i dezertere u svoju vojsku. Sad je za prikupljanje vojnih obveznika trebao znatnije snage kako se to pokazalo za svibanjskog prodora na bosiljevački teren. Poznato je da su mnoge porodice u nizu tih sela u koja su sad češće navraćali partizani i u njima se zadržavali, pisali pisma svojima u domobranskim jedinicama kojegdje da iskoriste prvu priliku da se izvuku i vrate kući. Istina je da se ti domobranski dezerteri nisu tako lako i brzo odlučivali da prijeđu u partizanske jedinice, u srpnju 1943. svega dva legionara koji su došli na dopust pridružili su se Odredu, ali je neprijatelj svakako izgubio ovo mobilno područje.

U jugozapadnom dijelu karlovačkog područja političke prilike mutili su u to vrijeme »sve češći upadi četnika u pogranična hrvatska sela« kako to Štab Odreda navodi u već spominjanom izvještaju od 30. VII.[35] Te če-

33. HAK, Ka-l/59 b
34. HAK, Ka-1/48 a
35. Isto.

tničke i kvazičetničke grupice išle su u »akciju« u ta sela uglavnom pod partizanskim kapama i znamenjem. »Sumnjalo se (u narodu — op. I. B.) da pljačku vrše sami partizani, ali je nakon događaja u s. Jadrč i Severinu ta sumnja razbijena.. .«[36] Oko 10. srpnja jedna takva družina pokušala je opljačkati trgovca Franju Sečenja u Severinu, inače aktivnog simpatizera NOP-a, koji je zbog toga bio i naoružan. Sečenj ih je tom prilikom raskrinkao i rastjerao pucnjavom. Slično se događalo i u rejonu Lipe—Lešća, što je spomenuto u citiranom izvještaju.

Kolovoz je na ovom području bio relativno mirniji od prethodnog i slijedećeg mjeseca. Bile su to uobičajene aktivnosti jedinica Odreda na različitim sektorima, kako se to vidi iz operativnog izvještaja Odreda za razdoblje od 10. do 20. VIII: 10. VIII — jedna patrola 1 bat. (Jaškovo) zaplijenila jedan teretni automobil; 11. VIII — jedna patrola 1. bat. zaplijenila jedan luksuzni automobil s 3 osobe; 12. VIII — jedna četa 1. bat. dočekala u zasjedi na cesti Karlovac—Ozalj dvije kolone neprijatelja sa po 60 vojnika koje su se kretale iz pravca Karlovca i iz pravca Ozlja. Nakon dvosatne borbe neprijatelj se povukao sa gubitkom 1 mrtvog i 2 ranjena; 12. VIII — 1. bat. sa minerskom grupom izvršio miniranje glavnih stupova električne linije Ozalj—Karlovac, srušeno 9, a oštećena 3 betonska stupa; 13. VIII — 1. četa 1. bat. i minerska grupa na pruzi Ozalj—Metlika.. .[37] I tako iz dana u dan. Pruge, ceste, dalekovod, s povremenim »izletima« u predgrađe Karlovca, koje doduše u svom dnevnom izvješću broj 239 od 27. VIII Glavni stožer domobranstva naziva selom i kilometražom »udaljava« od grada, jer bi bilo sasvim nezgodno u izvješćima priznati da im partizani vršljaju pred samim nosom: »Noću 25/26. VIII odbijen je bez vlastitih gubitaka partizanski napadaj na karlovački vodovod i stražu kod s. Dubovac (2,5 km s. z. do Karlovca).«[38] A nije to bio ni prvi ni posljednji put da su manje grupice partizana Odreda bile tu u predgrađu Karlovca, na Kalvariji, Borlinu i u samom Dubovcu sitnijim poslovima i zadacima.

U kolovozu je Karlovački odred izdvojio nešto svojih boraca, s dužim boračkim stazom i iskustvom, za Diverzantsku četu. Formirala se od diverzantske grupe koja je bazirala u Dubravama i druge koja je bazirala u Ribniku i djelovala prema pruzi Karlovac—Metlika, i od popune iz Odreda. U Bosiljevu je organiziran diverzantski kurs. Tada je u Bosiljevu boravio i komandant diverzantskih odreda Ivan Hariš. Na praktičnoj vježbi s novim diverzantima nesretnim slučajem došlo je do eksplozije, 13. VIII, u kojoj je poginulo devet što starih što novih diverzanata.

Premda je izdvojio nešto boraca za Diverzantsku četu, a bilo je i nešto gubitaka, Karlovački odred krajem kolovoza 1943. ima nešto veće brojno stanje: ukupno 303. Štab 7, straža 41, kulturna grupa 9, relej 13, vod veze 9, minerska grupa 13, ostali u dva bataljona. Formacijski se još nije pojačao, osim što je 15. VIII 1. bataljon formirao mitraljesko odjeljenje.[39]

36. Isto.
37. HAK, Ka-1/67
38. Zb. NOR-a, tom V, knj. 18, dok. 200
39. HAK, Ka-1/76

Kaštelanski TJEDNIK

Kaštelanske VIJESTI

Kaštelanske VIJESTI

ZAVNOH je jedini i prvi DRŽAVNI SABOR HRVATSKE

NARODNO OSLOBOĐENJE

Burni događaji

Informativni oficir Karlovačkog odreda izvjestio je 18. VIII 1943. GŠH da se u Karlovcu nalazi Štab talijanske divizije »Lombardia« u čijem je sastavu 25.000 vojnika i 1.950 oficira; jedinice se nalaze u posadama duž pruge Karlovac—Črnomelj, od Črnomlja do Vinice, prugom Karlovac—Duga Resa—Zvečaj, kao i duž pruge Karlovac—Zdenčina.[40] Uskoro zatim bit će ove okupatorske snage razoružane, dijelom po partizanskim, a dijelom po njemačkim i ustaško-domobranskim snagama, a na spomenutoj komunikaciji i u Karlovcu doći će do smjene okupatorskih vojski: njemačke trupe zamijenit će talijanske.

U očekivanju kapitulacije Italije njemačke su trupe već krajem kolovoza započele s prodorom u talijansku okupacionu zonu na prostoru Hrvatske, i Glavni Štab daje 30. VIII direktivu za raspored i dejstvo radi sprečavanja neprijateljskog prodora, s nalogom Štabu 1. korpusa NOV i POH da dade zadatak Karlovačkom, Kordunaškom i Plaščanskom odredu u duhu prednje direktive: »Ovi odredi stavljaju se pod neposrednu komandu Štaba Korpusa. Ovo saopćiti štabovima pomenutih odreda. Ove odrede orijentirali prema Josipdolu, Karlovcu, odnosno pruzi Karlovac —Ogulin sa čisto ofanzivnim zadacima«.[41]

U vezi s ovom direktivom GŠH, jedinice Karlovačkog odreda izvršile su odmah nekoliko akcija na pruzi Karlovac—Ogulin: 2/3. IX — 1. bataljon s minerskom grupom napao je između Duge Rese i Zvečaja posade 4 bunkera, srušena pruga, zarobljeno 8 domobrana s oružjem iz 2 bunkera, uništen 1 bunker; 4/5. IX — 1. bataljon razoružao još 2 bunkera između Belavića i Duge Rese, zarobio 7 domobrana s oružjem, porušio 150 m pruge i miniranjem srušio 4 bunkera; 6. IX — minerska grupa Odreda porušila još 200 m pruge Karlovac—Ogulin, promet obustavljen 28 sati.[42] Osim ovih, i diverzanti 2. čete 2. diverzantskog bataljona izveli su samostalno još neke akcije na ovoj pruzi, među ostalim 4/5. IX naišao je kod Duge Rese oklopni vlak na minu koju su oni postavili, iskliznuo štitni vagon i oštećena pruga, a 8. IX minama porušili 86 m pruge između Generalskog Stola i D. Dubrava.[43]

No njemačke snage koje su u prvom naletu, 10. rujna 1943. krenule pravcem Karlovac—Ostarije—Ogulin, prodirale su tenkovima i motoriziranom kolonom cestom, tzv. Jozefovom ili Jozefinskom. Tek kasnije osposobijavat će prugu, štititi je koliko su mogli i služiti se njome u toj mjeri.

Za situaciju što je nastala 9. rujna 1943, dana kapitulacije Italije, na operativnom području Karlovačkog odreda sam Štab Odreda dan kasnije ocjenjuje da su je »riješili približno uspješno u našu korist.. ,«[44] U izvještaju Štabu Korpusa javlja da su jedinice Karlovačkog odreda razoru-

40. HAK, Ka-1/64
41. Zb. NOR-a, tom V, knj. 18, dok. 130
42. Zb. NOR-a, tom V, knj. 20, dok. 17
43. HAK, Zbornik 6, str. 221-243
44. Zb. NOR-a, tom V, knj. 19, dok. 36

žale talijanske posade u Zvečaju i Belavićima, kao i domobranske posade u njima i navodi: » ... Plijen Vam ne možemo brojčano dostaviti, pošto ga još nismo prebrojali a ovoga vjerovalno i nećemo moći pošto je situacija takova. Prema nepotpunim podacima, nalazi se u Karlovcu oko 3.000 Nijemaca, te ne znamo tačno njihove namjere, ali da bi osigurali plijen kojeg imamo, skoro sav materijal iz posade sela Belavići i Zvečaj prebacili smo na Kordun, a plijen u oružju jeste i to: oko 500 pušaka, 24 puškomitraljeza, 20 teških mitraljeza, 1 teški bacač i 2 laka bacača, kao i veća količina mina i ručnih bombi i velike količine ratnog materijala — kao municije itd.. .«[45] U operativnom izvještaju Štaba 1. korpusa od 3. X 1943. Glavnom štabu, u dijelu o djelovanju Karlovačkog odreda od 1. do 15. IX, za 9. IX 1943, među ostalim se kaže: » ... Istoga dana jedinice Karlovačkog odreda pri povlačenju Talijana razoružale su cijelu pukovsku komoru. Zaplijenjeno je 300 pušaka, 9 p.mitraljeza, 1. t. mitraljez, 1 laki bacač, 100.000 puš. i mit. metaka i velika količina ostale ratne opreme i sanitetskog materijala koja se još prebrojava«.[46]

I na pruzi Karlovac—Metlika toga je dana bilo više akcija: Ribnička četa Karlovačkog odreda s borcima jedne čete 13. proleterske brigade napala je i razoružala straže u Bubnjarcima i Jurovskom Brodu, zarobljeno 8 žandara i zaplijenjeno 8 pušaka s municijom; Minerska grupa Odreda pokidala je 150 m pruge između Ozlja i stanice Zorkovac, minom uništila skretnicu i zarobila 8 domobrana s oružjem. Vivodinski partizani razoružali su posadu u Kamanju, a u Metliku su ušli slovenski partizani.[47]

Talijanske jedinice u Karlovcu i Dugoj Resi razoružale su istoga dana ustaško-domobranske posade. Toga je dana, 9. IX u 15 sati, stigla u Karlovac jedna kolona njemačke vojske iz sastava Trećeg SS pancer korpusa, a iz karlovačkog ustaško-domobranskog garnizona nešto su pojačane posade u Ozlju i Duga Resi.[48]

Talijanske posade duž pruge Karlovac—Metlika (iz Tvornice »Titanit« u Mahičnu, iz stanica Pokupje i Zorkovac, te iz Ozlja, Kamanja i Bubnjaraca) evakuirale su se, najvećim dijelom prema Metlici, s ciljem da se preko partizanskih teritorija probiju prema Italiji. I talijanska posada u Generalskom Stolu, bataljon crnih košulja i dio artiljerijskog diviziona, 10. IX evakuirala se za Bosiljevo pa dalje preko Slovenije. Na tom putu te su talijanske kolone bile prisiljene da odlože oružje i ostave drugu ratnu spremu, pa je tako zaplijenjeno nešto od toga i u Hrašću i u Bosiljevu. Talijanske posade u Vinici i Zilju, s lijeve obale Kupe, evakuirale su se prema Črnomlju s istom sudbinom.

Tako su se u nepuna 24 sata »istopili« znatni dijelovi divizije »Lombardia« koji su do tada uokružavali teren Karlovačkog odreda i pred niti dva mjeseca krenuli u pohod da ga unište, a svega dva dana prije još imali vatrene okršaje s borcima Karlovačkog odreda.

Treba uzgred spomenuti još jednu epizodu trenutka kapitulacije Ita-

45. Isto.
46. Zb. NOR-a, tom V, knj. 20, dok. 17
47. Zb. NOR-a, tom V, knj. 19, dok. 36 i knj. 20, dok. 17
48. Zb. NOR-a, tom V, knj. 19, dok. 36 1 211

lije koju i Štab Odreda također uzgredno navodi 10. IX u izvještaju Korpusu: » ... Iz ustaške posade Stative došle su po uputstvima Tomaševića (general, komandant Prvog domobranskog sektora — op. I. B.) ustaše na pregovore te smo to odbili, s obzirom i na situaciju koja je na našem terenu vrlo povoljna te smo uoči formiranja trećeg bataljona a prema gore navedenom (misli na količine zaplijenjenog oružja — op. I. B.) skoro i četvrtog.. .«[49] Vjerovatna je pretpostavka da su toga dana, 9. IX Tomašević i ustaše htjeli dobiti na vremenu kroz bar nekoliko sati zatezanja neuspješnih pregovora, jer dok nisu uspjeli razoružati talijanske vojnike u Karlovcu i Dugoj Resi i dok nisu stigle njemačke trupe, nisu mogli biti spokojni ni u Karlovcu ni u preostalim okolnim posadama. Na žalost, tada oko Karlovca nije bilo većih jedinica NOV i POH.

Na komunikaciji

Iz Karlovca je 10. rujna 1943. krenula neprijateljska kolona sa pet teških tenkova i 24 kamiona da se Jozefinskom cestom probije do Oštarija i zauzme pozicije koje je do tada držala talijanska okupatorska vojska. U toj koloni bile su snage njemačkog 14. policijskog puka iz sastava Trećeg SS pancer korpusa i 3. sat Treće pješačke pukovnije.

U Zvečaju je ta kolona iznenadila jednu četu Karlovačkog odreda koja je još tu prikupljala za evakuaciju preostali talijanski ratni materijal i bila suviše time zaokupljena. »Neopreznošću boraca koji se nisu osigurali naišli su Nijemci i ustaše od Karlovca i napali naše borce, koji su se našli u vrlo nezgodnom položaju tako da nisu imali kuda odstupiti. Nijemcima je uspjelo da nam nanesu veće gubitke. Izgubili smo 16 drugova, koje su Nijemci i ustaše pohvatali i postrijeljali.«[50] Dio te čete uspio se izvući iz Zvečaja, prebaciti preko pruge i izbjeći opkoljavanje i uništenje. Ni do tada a ni poslije jedinice Karlovačkog odreda nisu imale toliko gubitaka u mrtvima na jednom mjestu i u jednom okršaju. Taj incident je nešto zadržao ovu neprijateljsku kolonu, upravo toliko da su se izvukli Talijani iz susjednog Generalskog Stola, i da je evakuirano na Kordun nešto od njihovih znatnih zaliha ratnog materijala što su ih imali u Generalskom Stolu, u koji je ta neprijateljska kolona ušla toga dana predveče.[51]

Dan kasnije, 11. rujna, ta se njemačka kolona uz dva okršaja s jedinicama 3. brigade VIII divizije, koje su te noći pristigle iz Like na sektor Dubrave—Tounj, probila u Oštarije. Istoga dana Štab 1. korpusa naređuje Štabu kordunaške divizije: »VIII divizija treba da pod svaku cijenu spriječi nadiranje neprijatelja prema Ogulinu i dalje prema Primorju da bi se osigurala evakuacija ogromnog ratnog materijala zahvaćenog u primorskim gradovima. Za izvršenje ovog zadatka VIII divizija će koristiti i odredske snage koje se nalaze na tom sektoru.[52]

49. Zb. NOR-a, tom V, knj. 19, dok. 36
50. Zb. NOR-a, tom V, knj. 19, dok. 221 i knj. 20, dok. 17
51. HAK, Zbornik 6, str. 221-243
52. zb. NOR-a, tom V, knj. 19, dok. 40

Iz ovog je opet slijedio zaključak Karlovačkom odredu na cestovnoj i željezničkoj komunikaciji Karlovac—Ogulin u sklopu šire zamišljenih i vođenih operacija. Istoga dana, 11. IX 1943, minerska grupa Odreda porušila je 70 m te pruge, a jedna četa Odreda još 300 m pruge između Belavića i Zvečaja. 15. IX je 2. bataljon Odreda napao posadu u Belavićima. Domobrani koji su se tamo nalazili su se razbježali, zarobljen je 1, zaplijenjene 2 puške, a bataljon je tu porušio još 300 m pruge.[53]

U prvih petnaest dana rujna 1943. Karlovački je odred zarobio 24 domobrana, 8 žandara, 2 ustaše, 2 legionara i 22 naoružanih civila (iz tzv. seoske milicije u selima Bošt, Brijeg i Novaki s desne strane Mrežnice). Zaplijenio je 1 laki bacač, 357 pušaka, 105.400 metaka i dosta ostale ratne spreme. Gubici neprijatelja nepoznati, gubici Odreda 16 mrtvih i 1 ranjen.[54]

Tih je dana Štab Karlovačkog odreda bio zaokupljen i organizaciono-formacijskim poslovima i mobilizacijom novih boraca. Poslije kapitulacije Italije u Odred su pristizali novi borci iz oslobođenih sela ali i iz okupiranog dijela, dobrovoljci i mobilizirani. Okružni komitet KPH Karlovac je 11. rujna 1943. pisao Štabu Korpusa da je u karlovačkom kotaru oko 1.500 dezertera iz Pavelićeve vojske i govori o mogućnosti njihove mobilizacije za Karlovački odred, i sugerira da se Karlovčani koji se nalaze u VIII diviziji upute u ovaj Odred.[55] OK je tu imao u vidu da će Odred na taj način biti dopunjen kadrom koji je u ovoj prekaljenoj operativnoj kordunaškoj diviziji već stekao odgovarajuća vojno-politička iskustva, pa bi Odred mogao prihvatiti veći priliv novomobiliziranih boraca i ojačati svoje jedinice. No ni jedno ni drugo što je tada planirano i sugerirano u tom pogledu nije zbog raznoraznih okolnosti temeljitije provedeno. Ležernost tada provođene mobilizacije bila je predmet kritičkog iskustva u kampanji mobilizacije krajem 1943. i početkom 1944. godine.[56]

Karlovački je odred, uza sve to, od kapitulacije Italije do neprijateljske ofenzive sredinom listopada, imao jednomjesečni trend brzog porasta brojnog stanja, naoružanja i formacijskog jačanja. Do 20. rujna 1943. formirao je svoj 3. bataljon jačine oko 150 boraca i samostalnu Severinsku četu jačine 40 boraca, a u sva tri bataljona po mitraljeski vod. Prema pregledu brojnog stanja i naoružanja od 20. IX, Odred je imao po spisku 519 a na licu 460 ljudi s naoružanjem od 388 pušaka, 6 mitraljeza, 24 puškomitraljeza, 2 bacača itd.[57] Deset dana zatim, 31. IX 1943, Odred broji 519, od njih 460 na licu.[88]

Štab Odreda organizirao je tada i vojno-pozadinske organe: Naredbom br. 10 od 22. IX 1943. uspostavljena je Komanda mjesta Ribnik za sektor općina Ribnik, Jaškovo i Ozalj, a naredbom br. 12 od 23. IX po-

53. zb. NOR-a, tom V, knj. 20, dok. 17
54. Isto.
55. AIHRPH, KP-199/2225
56. AIHRPH, KP-204/2893
57. HAK, Ka-1/76
58. HAK, Ka-1/88

novo je, po treći puta proteklih ravno 12 mjeseci, uspostavljena Komanda mjesta Bosiljevo za sektor općina Bosiljevo i Severin do rijeke Dobre na jug.[59]

Potkraj rujna 1943. u toku je bila operacija dijela I. korpusa na neprijateljske snage u uporištima Oštarije i Ogulin, i s njom u vezi imao je Karlovački odred korpusnom zapovijesti od 25. IX zadatak: »Napasti neprijateljsku posadu na mostu kod D. Stativa i miniranjem porušiti isti most. Poslije toga staviti se pod komandu VII divizije i zajedno sa njima vršiti aktivne blokade Karlovca na sektoru koji bude određen od Štaba VII divizije«.[60]

No još 24. IX 1943. Štab Karlovačkog odreda izdaje zapovijest, u vezi s borbama koje je VIII divizija tada vodila kod Oštarija, za akciju svih njegovih jedinica 25/26. IX uništavanja komunikacije Karlovac—Ogulin na dijelu pruge između Duge Rese i Zvečaja. Za akciju su određena sva tri odredska bataljona i Severinska četa i Odred se spremao da prvi put kompletan u tom sastavu izvede zamašniju akciju na toj pruzi.[61] Noću 25/26. IX borci 2. čete 2. diverzantskog bataljona na pruzi između Generalskog Stola i Donjih Dubrava izvršili su uspjelu diverziju na blindirani vlak, a noću 26/27. IX zajedno sa Karlovačkim partizanskim odredom na toj komunikaciji kod Belavića i Zvečaja ruše 580 m pruge, 1 bunker, 1 podvožnjak. Utrošeno je 600 kg eksploziva, a promet je stajao 4 dana.[62]

Iza toga Karlovački odred u toku dana, 27. IX, »vršio je pripreme za napad na ustaško uporište na rijeci Dobri kod Stativa. U noći između 27. i 28. IX jedan njegov bataljon sa četom mitraljeza i bacača mina pri napadu protjerao je ustaše iz rovova preko mosta na rijeci Dobri kod Stativa, ali sam most nije zauzeo uslijed jakog otpora sa suprotne strane. Jedan bataljona i Severinska četa koji su bili na osiguranju prema Karlovcu nisu imali sukoba sa neprijateljem. Oko 5 sati jedinice su povučene bez gubitaka.« Noću između 29. i 30. IX ponovo su jedinice Odreda na istom zadatku: »U toku noći izvršio je ponovni napad na neprijateljski garnizon Donje Stative. I ovoga puta ustaše su pobjegle preko mosta odakle su davali otpor. Napad nije uspio. Jedinice koje su bile na osiguranju prema Karlovcu vodile su borbu sa jednom neprijateljskom kolonom koja je potisnula naše osiguranje. Od Kalvarije neprijatelj nije dalje kretao.«[63]

U prvoj dekadi listopada 1943. jedinice Karlovačkog odreda ponovno tri puta uzastopce nastoje da miniranjem potpuno onesposobe zidani most na rijeci Dobri kod Donjih Stativa, na lujzinskoj cesti između Karlovca i Netretića: 3/4. X jedna četa Odreda i mineri 2. čete 2. diverzantskog bataljona uspijevaju most samo oštetiti, jer nije aktiviran sav eksploziv, oko 100 kg eksploziva palo je neprijatelju u ruke (mada karlovačko Zapovjedništvo Okružničkog krila javlja 5. X da su »odmetnici eksplozijom razrušili kameni most na rijeci Dobri u mjestu D. Stative, s. z. 6,5 km

59. HAK, Ka-1/114
60. Zb. NOR-a, tom V, knj. 19, dok. 151 i 167
61. HAK, Ka-1/97
62. Zb. NOR-a, tom V, knj. 20, dok. 156
63. Zb. NOR-a, tom V, knj. 20, dok. 141

od Karlovca, cestovni promet prekinut«[64]); 6. X ponovljeni pokušaj miniranja nije uspio, jer je most čuvala neprijateljska zasjeda koja je otvorila vatru i borci su se povukli; 10. X Karlovački je odred u zajednici sa dijelovima 15. slovenske brigade napao neprijateljsku posadu u Donjim Stativama. Jedna je četa uspjela bočnim pritiskom zauzeti prve rovove i potisnuti neprijatelja u samo mjesto, jedan bataljon je također istjerao neprijatelja iz rovova u s. Tropčić, i baš u momentu kada su se partizani privukli uz neprijateljske rovove na 20 m i već bacili bombe, Štab 3. bataljona Odreda zabunom je ispalio rakete koje su po ugovorenom ključu značile povlačenje, našto su se jedinice povukle. U Stative je, iza toga prodrlo pojačanje sa 2 teška tenka. U toj neuspješnoj akciji partizanske snage imale su 4 poginula i 9 ranjenih.[65]

Pored borbi za stativački most bilo je još nekoliko manjih akcija na ozaljskoj pruzi i dalekovodu, koje su uglavnom izvodili diverzanti iz 2. čete 2. diverzantskog bataljona sami ili sa jedinicama Karlovačkog odreda. Evo što se o njima kaže u neprijateljskim izvorima:

Dnevno izvješće 282: »Noću 7/8. X partizani izvršili vatreni prepad na Dugu Resu (7 km j. izt. od Karlovca). Žrtava nije bilo« (1. bat. Odreda samo je fingirao napad na mjesto dok su mineri srušili prugu na 4 mjesta — op. I. B.); izvješće 283: »Noću 8/9 X između Karlovca i Belaja (greška — Belavića — op. I. B.) partizani su oštetili željezničku prugu«; isto izvješće: »9. X između željezničke postaje Karlovac—Duga Resa naišao oklopni vlak na minu...«; izvješće 286: »Noću 11/12. X odbijen je part, napadaj na posadu u S. D. Stative...« Izvješće br. 282 stoji: »18. X između ž. p. Karlovac i Ozalj naišao teretni vlak na minu«, i tako redom.[66]

U analizi zbivanja u protekloj korpusnoj ogulinskoj operaciji koja je trajala do 9. listopada, ovako je ocijenjeno djelovanje Karlovačkog odreda: » ... Borci ovog Odreda nisu još prekaljeni u borbama i slabo rukovođeni od nižeg komandnog kadra razumljivo nisu mogli postići većih uspjeha. Štabovi bataljona postave se predaleko od svojih jedinica, ne pružajući im dovoljnu pomoć. Između jedinica nema suradnje, tako da se neke povlače sa položaja i osiguranja, dok druge vode još borbu.«[67]

Šesta ofenziva

U jeku korpusne ogulinske operacije likvidirana su sva neprijateljska uporišta između Duga Rese i Oštarija, a željeznička pruga je temeljito porušena. Kontraofenzivom jakih njemačkih pojačanja neprijatelj je ponovo uspostavio veze Karlovac—Ogulin (5. X probio se u Ogulin nakon ogorčenih borbi koje su dvije banijske brigade vodile duž ceste Duga Resa—Zvečaj—Generalski Stol s motoriziranom kolonom jačine oko 5.000 njemačkih vojnika) i uporišta u tom međuprostoru.

64. Zb. NOR-a, tom V, knj. 20, dok. 156 i 200
65. Zb. NOR-a, tom V, knj. 20, dok. 164 i 154
66. zb. NOR-a, tom V, knj. 20, dok. 213 i 221
67. Zb. NOR-a, tom V, knj. 20, dok. 141

Uskoro iza toga, sredinom listopada 1943, otpočet će Šesta neprijateljska ofenziva, zvana još i oktobarska, koju su njemačke snage poduzele protiv snaga NOV (znatno ojačanih nakon kapitulacije Italije i sa znatno proširenim slobodnim teritorijima) u dijelovima Slovenije i zapadne Hrvatske, s glavnim ciljem da osiguraju prekinute veze između njemačkih snaga u sjevernoj Italiji i onih u balkansko-panonskom prostoru.

U to je vrijeme od oko 700 četvornih kilometara karlovačkog područja, odnosno područja djelovanja Karlovačkog odreda, više od dvije trećine bilo oslobođeno ili pod kontrolom Odreda. Neprijatelj je držao samo uži pojas uzduž komunikacija od Karlovca prema jugozapadu (Karlovac —Ogulin) i od Karlovca prema sjeveru i sjevero-zapadu (Karlovac—Ozalj) i u prostoru uže obrane Karlovca (D. Stative, Gornje Pokupje). Ta se slobodna teritorija koju je proteklih mjeseci oslobađao i branio uglavnom Karlovački odred, sada našla u prostoru kojim su njemačke snage morale ovladati radi proboja u Sloveniju.

U tom trenutku, sredinom listopada 1943, Karlovački je odred ojačao do svog najvećeg brojnog stanja u ovoj godini: 20. X imao je ukupno 621 borca po spisku, u 1. bataljonu 133, u 2. bataljonu 141, u 3. bataljonu 132, Severinska četa 61, a ostalih 86 u Štabu i prištapskim jedinicama Odreda i u komandama mjesta i njihovim stražama.[68]

Na području Karlovačkog odreda neprijatelj je počeo operacije prodorima uglavnom oklopnih motoriziranih kolona iz više pravaca: Vrbovsko—Lukovdol i Lujzinskom cestom u Pokuplje (Bosanci—Vinica), Ogulin—Trošmarija i preko Bosiljeva u Prikuplje s pomoćnim pravcem Generalski Stol—Lešće—Bosiljevo, Karlovac—Donje Stative prema Netretiću i od ovuda si je otvarao put Lujzinskom cestom prema Vukovoj Gorici i Prikupiju, te prema Ribniku i Kupi u tom kraju, a sporednim pravcima od Donjih Stativa prema Novigradu i dalje uzvodno uz Dobru, te iz G. Pokuplja prema Jaškovu i Vuksanima (Hrašće).

»Na sektoru koji kontrolira I KPO započeli su 14. X 1943. neprijateljski upadi...« izvještava Štab Karlovačkog odreda 17. X Štab I korpusa. U tom izvještaju Štab Odreda to još ocjenjuje kao »pritisak neprijatelja na oslobođeni teritorij i pljačkaške pohode (mast, kokoši i mušku radnu snagu)..., izvještava da je neprijatelj osposobio mostove na Dobri kod Trošmarije i Lešća, i traži od Korpusa nagazne mine ili protukolski top kako bi mogao parirati oklopnim neprijateljskim kolonama.[69]

Evo kako je to teklo:

14. X — njemačka kolona prodrla iz Vrbovskog u Lukovdol, pokupili nekoliko civila i opljačkali nešto stvari, vratili se u Vrbovsko.

15. X — neprijatelj s nešto motorizacije došao do prekopa na cesti Zdihovo—Bosanci i sa civilima počeo popravljati cestu; iz D. Stativa do prekopa na cesti prema Netretiću, sa 3 tenka do Lipe; preko Trošmarije s nekoliko kamiona i nešto pješadije u Bosiljevo, pljačkali, uveče se vratili; neprijatelj počeo popravljati most na Dobri kod Lešća.

15/16. X — noću jedinice Odreda sa civilnim stanovništvom prekopa-

68. HAK, Ka-l/114
59. HAK, Ka-1/111 i 117

vaju cestu na šest pravaca: D. Stative—Netretić, D. Stative—Novigrad, Netretić prema Ladešić Dragi, prema Piščetkima i prema Ribniku, a na drugom kraju Lujzijane između Damlja i Severina (i zauzimaju položaj na Lujzijani kod s. Pleševice).

16. X — njemačka kolona s pet oklopnih kola prodire od D. Stativa preko Novigrada do Lipe; dijelovi XV slovenske brigade vode borbe na sektoru Jaškovo—Vuksani—Svetice s kolonom koja se pokušava probiti iz pravca G. Pokupja; Severinska četa napala neprijatelja na popravku mosta kod Lešća.

17. X — njemačke snage sa 10 tenkova, artiljerijom i bacačima probile se u Netretić nakon borbe s 1. bataljonom koji se povukao u Modruš Potok; na sektoru Jaškovo—Vuksani neprijatelj stalno napada iz G. Pokuplja, 2. bataljon Odreda došao je na taj sektor na traženje 15. slovenske brigade koja je tu vodila dvodnevne borbe; 1. bataljon spriječio nadiranje neprijatelja iz Netretića prema Ladešić Dragi, Modruš Potoku i Ribniku; 3. bataljon je zbog nadiranja neprijatelja iz pravca Bosiljeva i iz pravca Severina prešao Kupu u Vinici, nakon čega su slovenski partizani minirali vinički most.

18. X — neprijatelj zatrpava prekope ceste Netretić—Vel. Modruš Potok i pljačkao, naročito svinje u Netretiću.

19. X — neprijatelj krenio s tri tenka u pravcu Ladešić Drage na popravak ceste, jedinice 2. bataljona otvorile vatru i ubile 6 vojnika iz prethodnice, nakon jednosatne mitraljeske i topovske vatre neprijatelj se vratio u Netretić; jedna motorizirana njemačka kolona iz Lukovdola preko Bosanaca stigla do viničkog mosta, od kuda se povukla s manjim gubicima nakon što su je napale jedinice 3. bataljona Odreda i dijelovi viničke partizanske čete; istu kolonu na povratku napala je kod s. Damlja jedna četa 3. bataljona i u 4-satnoj borbi nanijela joj gubitke.

20. X — uz pratnju 2 tenka neprijatelj krenio sa civilima koje je pokupio po okolnim selima na zatrpavanje prekopa na cesti Netretić—Ladešić Draga, mitraljeski vod 1. bataljona zapucao, rastjerao civile, a tenkovi i pratnja se nakon bjesomučne vatre vratili u Netretić.[70]

Tih se dana na pravcu prodiranja neprijatelja kod Netretića, a i kod Severina i Zdihova, iz dana u noć izmjenjivale više puta iste situacije: danju bi neprijatelj pokupio civile iz obližnjih sela i pratnjom pješadije i oklopnih kola kretao do prekopa na popravak ceste. Otvaranjem vatre neke odredske jedinice, civili bi se razbježali, a pratnja nakon uzvraćanja vatrom vraćala u polazište. Noću pak bi odredske jedinice s civilnim stanovništvom išle ponovno na prekopavanje.

Sedmog dana ofenzive, 20. X 1943, zbile su se dvije značajnije epizode:

Između Gojaka i Popova Sela na cesti Ogulin—Trošmarija Severinska je četa iz zasjede napala njemačku kolonu (3 tenka, 6 kamiona, 1 štapski automobil, 120 vojnika). Na kolonu je otvorena jaka i brza paljba, borba je trajala oko 20 minuta nakon čega se četa povukla, nanijevši neprijatelju gubitke od 13 mrtvih među kojima 1 pukovnik i 3 niža ofici-

70. Zb. NOR-a, tom V, knj. 20, dok. 154

ra, i 23 ranjenih . Uništen automobil i 2 kamiona, a 1 mali tenk oštećen. Četa je imala 1 ranjenog.[71]

Na drugoj strani, istoga dana probija se jedna neprijateljska kolona (17 tenkova, oklopnih kola i kamiona s pješadijom) iz Netretića preko Lipnika do s. Velika Paka na Kupi. Po informaciji izviđača, Nijemcu su ovdje premjeravali rijeku.[72]

Neprijatelj je u proteklih sedam dana svog ofenzivnog prodora išao vrlo metodično, a na glavnom pravcu Karlovac—Netretić—Kupa čak i prilično sporo. Odredske snage s tri bataljona i jednom četom pride (od kojih su jedan bataljon i samostalna četa bili novoformirani) teško su mogle iole ozbiljnije zatvarati pet-šest pravaca znatno premoćnijih motoriziranih i oklopnih neprijateljskih snaga. Probojem neprijatelja do rijeke Kupe na dva sektora, odredske jedinice prisiljene su na manevriranje, u nekim situacijama tih su dana s lijeve obale rijeke i s tih pozicija brane slovenski teritorij i sprečavaju prolaz neprijateljskih jedinica između Netretića i Bosanaca preko Prilišća, Lujzinskom cestom. Slijedećih dana neprijatelj se grupirao na nekim dijelovima uz Kupu i 23. X gradio mostove između Sračka i Griblja i Jurovskog Broda i Metlike, pripremajući prebacivanje i prodor u Sloveniju.

»Neprijatelj je sa glavnim snagama prešao preko našeg teritorija i prebacio se na teritorij Slovenije. Na našem sektoru neprijatelj još drži sve bolje komunikacije osiguravajući ih sa manjim posadama i motoriziranim patrolama...« kaže Štab Karlovačkog odreda u svojoj direktivnoj zapovjedi 24. X 1943. i » ... radi odterećenja borbe naših drugarskih jedinica NOV Slovenije i ometanja neprijateljskog saobraćaja...« traži od jedinica drske i energične prepade na kolone neprijatelja koji » ... nema vremena niti koristi da uzaludno pretražuju i 'čisti' teritorij od 'odmetnika', samo cijepa veze između jedinica i štabova prodirući komukacijama.. .«[7S]

Nakon toga, u pet-šest preostalih dana listopada 1943. jedinice Odreda manjih formacija, od desetine do čete, postavile su na raznim komunikacijama na svom terenu 12 zasjeda od kojih su samo 4 bile koliko-toliko uspješne nanošenjem neprijatelju manjih gubitaka, dok kod ostalih ili neprijatelj nije naišao, ili su prerano otkrivene, ili su komunikacijom prolazile prejake neprijateljske snage koje je manja odredska jedinica bila prisiljena propustiti. Među manjim akcijama tih dana, jedna patrola 2. bataljona upućena je u Ilovac, u predgrađe Karlovca, i u ciglani »Trepo« zaplijenila nekoliko smotaka pogonskog remenja, konja i kola i to odvezla u slobodnu zonu.[74]

U jeku neprijateljskih ofenzivnih prodora Karlovački odred formirao je 27. X 1943. svoj 4. bataljon. Severinskoj četi pridodati su uglavnom borci iz nekih odredskih prištapskih jedinica i službi, među njima i članovi Kulturne grupe Odreda pa je novi bataljon u formiranju imao 84

71. Zb. NOR-a, tom V, kn], 21, dok. 43 i knj. 22, dok. 80
72. Zb. NOR-a, tom V, knj. 20, dok. 154
73. HAK, Ka-1/118
74. Zb. NOR-a, tom V, knj. 22, dok. 80

borca. Osim 2. bataljona koji je ostao na terenu unutar velikog luka Kupe, sektor Hrašće, tih se dana cijeli Odred našao na sektoru Ponikava. Zbog lakše pokretljivosti 1. bataljon zakopao je u Kamarica Stanima svoje teške mitraljeze, jer se te noći prebacivao i on na teren unutar velikog luka Kupe.

Njemačke snage krajem listopada i početkom studenog 1943. osim glavne baze u Karlovcu, te posada u Ogulinu i Vrbovskom, uspostavile su uporišta s posadama koje uglavnom nisu prelazile jačinu četa duž Kupe u Severinu, Pribanjcima i Vinici, Netretiću i Sračku, u Trošmariji, Lešću i Bosiljevu, dakle unutar, do prije ove ofenzive, oslobođenog područja Karlovačkog odreda.[75] Naravno, sve je to imalo utjecaja i na političke prilike. Područni komitet KPH Karlovac ocijenio je da je pogoršano stanje na terenu zbog dolaska njemačke vojske, ali i zbog nepravilnog vršenja konfiskacije od strane NOO-a, a da je i stanje u Odredu vrlo loše.[76] U polit-komesarskom izvještaju Odreda Štabu Korpusa za razdoblje od 14. do 31. X se kaže: »Političko stanje nije u zadnjih 14 dana na onoj visini koje je bilo ranije. Neprijateljska ofenziva (...) poljuljala je čvrstinu naših boraca, naročito onih pridošlih poslije kapitulacije Italije« i govori o pojavama samovoljnog napuštanja jedinica, bjegstva pojedinaca iz njih.[77] Što zbog toga, što zbog gubitaka u proteklim borbama (19 u bolnici, 13 na kursu u Topuskom, 59 dezertirali[78]), brojno stanje Karlovačkog odreda je nešto opalo. Prema pregledu od 30. X 1943. Odred je imao po spisku 591 borca, ali na licu je bilo 448 boraca. U 1. bataljonu od 130 na licu 93, u 2. bataljonu od 142 na licu 105, u 3. bataljonu od 140 na licu 88, u 4. bataljonu od 92 na licu 75 boraca (drugi u Štabu i odredskim prištapskim jedinicama). Odred je tada bio naoružan sa 426 pušaka, 12 šmajsera i 40 pištolja, 6 mitraljeza, 27 puškomitraljeza, 2 bacača itd.[79]

Nova situacija

Posljednja dva mjeseca 1943. godine karakterizira novonastala situacija na terenu Karlovačkog odreda: neprijatelj je uspostavio neke svoje uporne točke unutar tog terena, kraće ili duže vrijeme ih držao, i iz njih mogao vršiti brze i česte ispade. U jednoj analizi situacije Štab Odreda konstatira da širok teren, slabe veze bataljona sa Štabom Odreda, traži samoinicijativu štabova bataljona, jer se situacija — svakog momenta mijenja.

U mjesecima studenom i prosincu jedinice Odreda imale su ukupno 31 borbenu aktivnost: 11 napada iz zasjeda, 9 akcija na neprijateljske objekte i uporišta i još 2 fingirana napada na uporišta, a vodile su i 11 ob-

75. HAK, Ka-1/125
76. AIHRPH, KP-200/2418
77. HAK, Ka-1/123
78. HAK, Ka-1/122
79. Isto.

brambenih borbi s angažiranjem u pojedinoj do jačine odredskog bataljona.[80]

Od tog zbira u mjesecu studenom svega je 11 borbenih aktivnosti oddredskih jedinica (među njima samo 2 akcije) dok je preostalih 20 borbenih aktivnosti bilo u mjesecu prosincu (među njima 7 akcija). Ove statističke poredbe govore da se u studenom 1943. Odred oporavljao od prohujale ofenzive, da je to bilo vrijeme sređivanja i učvršćavanja jedinica, i njihova privikavanja na situaciju da se nalaze uporišta unutar do tada njihova slobodnog teritorija, kao i privikavanja na novog neprijatelja, njemačko-legionarske trupe, i na njegov način ratovanja.

U studenom je od 14 držanih zasjeda svega 5 bilo više-manje uspjelih (u prosincu od 6 zasjeda isto toliko više-manje uspjelih). U tim uspjelim zasjedama bilo bi nanijeto neprijatelju nešto gubitaka u ljudstvu, ali neprijateljska jedinica ne bi bila dotučena i najčešće jedinice Odreda ne bi uspjele pokupiti neprijateljevo oružje i ratnu spremu. Ovo je Štab Odreda komentirao u operativnom izvještaju početkom prosinca 1943. povodom zasjede kod sela Gornji Griči na cesti Netretić—Ribnik, kada je 4. XII 2. četa 1. bataljona dočekala i napala njemačku kolonu sa 8 kamiona i 2 tenka, iznenadnom vatrom izazvala veliku zabunu u protivnika, nanijela mu znatne gubitke (10 mrtvih i 17 ranjenih), ali zbog intervencije tenkova četa se morala povući, doduše bez vlastitih gubitaka, ali i bez plijena. Tada Štab Odreda analizira: »U pratnji svih kolona neprijatelj redovno upotrebljava tenkove koji onemogućuju našim borcima da iskoriste svoju nadmoćnost i povoljnije pozicije, a protutenkovskog oružja jedinice nemaju. Skoro svaka zasjeda uslijed intervencije tenkova nije uspijevala onako kako bi trebalo. Pored toga za zasjede upotrebe se male jedinice koje nisu u stanju da dulje vremena vode borbu niti da osiguraju izvršenje svog zadatka«.[81]

Možda bi za ilustraciju sređivanja prilika na terenu i u Odredu u studenom 1943. trebalo spomenuti da je 2. bataljon 3. i 4. XI uništio pontonski most što ga je neprijatelj u ofenzivi podigao preko Kupe između Griblja i Sačka (Velika Paka), i da 24. XI 1. bataljon ide po svoje teške mitraljeze koje su u vrijeme ofenzive sklonjeni u zemunice u Komarica Stanima.

Tokom studenog njemačko-legionarske trupe vršile su stalne pokrete iz Karlovca prema Ogulinu, kako to izvještava Štab 4. bataljona, a 27. XI, po istom izvoru, u Dugoj Resi iskrcalo se iz vlaka 3 do 4 tisuće vojnika, pješadije i konjice.[82] To su, vjerovatno, već bile koncentracije za predstojeću operaciju »Panter« koju će u prosincu poduzeti na Kordunu i Baniji.

Sam novoformirani 4. bataljon bio je lociran između rijeka Dobre i Mrežnice, južno od Karlovca, sa zadatkom da napada neprijateljske transporte na komunikaciji Karlovac—Generalski Stol i održava relejnu vezu između Štaba Korpusa i Štaba Odreda. No u studenom i prosincu je povremeno bio na zadacima između Mrežnice i Korane, u području dijelova

80. Zb. NOR-a, tom V, knj. 21, dok. 82, knj. 22, dok. 80 1 78
81. Zb. NOR-a, tom V, knj. 22, dok. 80
82. HAK, Ka-1/44

općina Duga Resa, Generalski Stol i Barilović i osim kontrole terena i političkog djelovanja tu je vodio i tri borbe.

Neprijatelj je sad aktivno štitio komunikacije Karlovac—Ogulin, pa je na sektoru djelovanja 4. bataljona svakog dana isturao patrole jačine od po 40 vojnika iz Zvečaja do Lipe u dva kružna pravca,[83] a iz uporišta u Belaju (između Mrežnice i Korane), Duge Rese i Generalskog Stola izlazile su svakodnevno u svoju okolicu patrole sa po 60 vojnika.[84]

Karlovački je odred u toku studenog 1943. imao relativno znatne gubitke (11 poginulih boraca i 24 nestala u borbama). Najveće gubitke imao je u dvije obrambene borbe jedinica Odreda: 1. četa 1. bataljona je u s. Korenić Brdo 3. XI zatečena pri ručku. Zatajilo je slabo osiguranje i iznenadilo ih oko 100 njemačkih i ustaških vojnika. U tom sukobu poginuli su zamjenik komesara bataljona, komandir i komesar četa i 1 borac, 2 borca su ranjena, a četa je izgubila 2 puškomitraljeza i 3 puške.[85] Kasnije je uhvaćen i strijeljan četni osmatrač koji je zatajio; 25. XI je 2. bataljon napadnut u s. Pravutini u ribničkoj općini od neprijatelja nepoznate jačine s inotorizacijom koji je nastupao iz pravca Zaluke, Lipnika i Sračka. Bataljon se pod neprijateljskom vatrom prebacivao jednim čamcem preko Kupe u selo Krasince na lijevoj obali i tom je prilikom stradala posljednja grupa koja se prebacivala. Utopila su se 4 borca, 1 je ranjen a 1 nestao.[86]

Krajem studenog 1943. Karlovački odred ima 532 borca, ali na licu samo 400 ljudi. Socijalni sastav Odreda je ovakav: 97 radnika, 319 seljaka, 71 zanatlija, 21 namještenik, 3 vojna lica, 21 intelektualac; po nacionalnom sastavu: 490 Hrvata, 36 Srba, 1 Jugoslaven, 3 Slovenca, 2 Rusa. U odredu je tada bilo 79 članova Partije, 66 ih je bilo iz komandnog sastava od desetara i političkih delegata vodova na više, a samo 16 boraca bez funkcije.[87]

U posljednjem mjesecu 1943. godine jedinice Odreda znatno su aktivnije i borbeno uspješnije. Pokreću međusobna desetodnevna takmičenja.

Najefektnija akcija u tom mjesecu izvedena je 2/3. XII. Te je noći 3. bataljon Karlovačkog odreda spretno i energično napao posadu koja je čuvala kolni most na Kupi između Mahična i Gornjeg Pokupja, zarobila posadu bez ijednog ispaljenog metka i miniranjem uništila most. Dva i pol kilometra od mosta, u Tvornici »Titanit« u Mahičnu, nalazila se njemačka posada, stoga je napad trebalo izvesti brzo i bez borbe. Zarobljeno je 13 od 19 domobrana u posadi kod mosta, a 6 ih je pobjeglo, zaplijenjeno je 16 pušaka i druga sprema.[88] Zanimljivo je da se u Dnevnom izvješću Glavnog stožera domobranstva broj 341 od 7. XII navodi da je cijela ta posada izginula: »5. XII razrušen je minom most 8 km s. z. od Karlovca. Gubici: 19 domobrana mrtvih«.[89] Očito je da i onih šest što su iz-

83. HAK, Ka-l/128
84. HAK, Ka-1/144
85. *Zb*. NOR-a, tom V, knj. 22, dok. 80
86. Isto.
87. HAK, Ka-9/146
88. Zb. NOR-a, tom V, knj. 22, dok. 25
89. Zb. NOR-a, tom V, knj. 22, dok. 149

bjegli zarobljavanje nisu pobjegli i sklonili se **u** obližnji garnizon Karlovac, nego kriomice svojim kućama. Još će jednom **u** ovom mjesecu, 26. XII 1943, posada u G. Pokupju biti meta napada jedinica 3. bataljona Odreda. Tad su zarobljena samo 4 domobrana, ali je pritom utrošeno 60 puščanih metaka i 3 mine za bacač. Istovremeno su jedinice tog bataljona fingirale napad na željezničku stanicu Ozalj.[90]

Jedinice Odreda u to vrijeme bile su češće u raznim akcijama upravo u najneposrednijoj okolici Karlovca:

5. XII — 20 boraca 1. i 2. bataljona postavili zasjedu na cesti Karlovac—Stative u blizini Borlina. Zarobljen 1 domobran, a ranjena 2 ustaše;[91]

8. XII—jedan vod 1. bataljona postavio je zasjedu kod Mrzlog Polja na cesti između Karlovca i Duge Rese, i iz zasjede ubio 2 njemačka vojnika na motorkotaču iz prethodnice motorizirane kolone koja je zatim prošla ovuda. U povratku iz zasjede vod je zarobio jednog domobrana, prisilio ga da izda znakove raspoznavanja i krenuo u razoružanje straže magazina karlovačkog garnizona u Jamadolu. Uspio je iznenaditi i razoružati 7 domobrana u bunkeru broj 8, druge nije stigao jer je došlo do pucnjave s neprijateljskom patrolom. Vod utrošio 23 metka, ubio 2 i zarobio 7 nep. vojnika, zaplijenio 7 pušaka i drugo;[92]

Uspješne akcije jedinica Odreda u prvoj dekadi prosinca 1943. navodi Glavni štab 18. XII u depeši Vrhovnom štabu: »Jedinice Karlovačkog odreda u borbenom takmičenju od 1. do 10. XII zarobile su 25 domobrana i legionara. Plijen 26 pušaka, 4.600 metaka, 18 odijela i druge ratne spreme. Porušili kupski most Karlovac—Ozalj, ubile 25, ranile 28 Nijemaca i ustaša. Politički važno za okolinu Karlovca da se objavi«.[93]

11. XII — 1. bataljon sa manjim grupama vršio fingirane napade na Netretić, Stative, Svarču (predgrađe Karlovca) i čišćenje terena od petokolonaša. Neprijatelj iz tih baza reagirao jačom vatrom;

24. XII — jedinice 1. bataljona zarobile jednog domobrana s ratnom spremom u blizini Kozjače (šuma uz grad Karlovac). 2. bataljon djelovao oko Novigrada i Duge Rese na koju je fingirao napad, zarobljena 2 domobrana i ustaški zbirnik.[94]

No nisu se zanosili uspješnim akcijama u okolici najjačeg neprijateljskog uporišta u regiji. Poučene iskustvom Šeste ofenzive i nakon toga čestim atakama neprijatelja na položaje odredskih jedinica i u njegove slobodne zone, od 20. do 23. XII jedinice Karlovačkog odreda uz pomoć stanovništva vršile su prekopavanja komunikacija na svom terenu i, među ostalim, porušili most kod sela Griče na cesti Netretić—Ribnik. Ujedno je vršena mobilizacija za NOB.[95]

Osim nastojanja da odbace jedinice Odreda što dalje od komunikacija koje je držao, i latentne želje da unište partizanske jedinice u tom pro-

90. Zb. NOR-a, tom V, knj. 22, dok. 78
91. Zb. NOR-a, tom V, knj. 22, dok. 80
92. Zb. NOR-a, tom V, knj. 22, dok. 78
93. Zb. NOR-a, tom V, knj. 22, dok. 133
94. Isto.
95. Isto.

štoru, sad su još dva motiva pokretala neprijateljske snage u atake na slobodni teritorij karlovačkog područja i terene pod kontrolom Odreda: pljačka namirnica, osobito stoke, i ometanje mobilizacije novog ljudstva za Odred.

Samo u jednom danu, 28. XII, jedinice Odreda vodile su tri borbe i odbacile neprijatelja koji je nastupao upravo tako motiviran: Mitraljeski vod i članovi Štaba 1. bataljona s položaja na Velikom Druščuodbacili su 100 Nijemaca i 80 ustaša koji su nastupali komunikacijom Bosiljevo——Hrsina; 1. četa 2. bataljona prisilila je na povlačenje 60—70 ustaša 5. ustaške bojne koji su se iz Netretića pokušali probiti u D. Prilišće; 1. bataljon odbio je napad 60 ustaša koji su iz Lešća upali u Novo Selo, istjerao ih iz sela i preoteo 12 od 15 komada stoke koliko su ustaše stigle opljačkati u tom selu.[96]

Među borbama za obranu slobodnih teritorija treba spomenuti i ovu koju je 4. bataljon Karlovačkog odreda vodio 15. XII između Mrežnice i Korane. Tog je dana, u sklopu ofenzivnih prodora njemačko-legionarskih snaga na oslobođeni Kordun u tzv. operaciji »Panter«, neprijatelj krenuo s jednom kolonom od 150 vojnika iz Generalskog Stola i s drugom iz Zvečaja prema Perjasici. Na tom pravcu nadiranja ispriječio mu se 4. bataljon na položaju Kestenjak—Mavrović, s manjim snagama ga zadržao, a s većim je bočnim napadom zbunio neprijatelja, prisilio ga na povlačenje i gonio do sela Brest. U Korpusnom operativnom izvještaju se o tome kaže: »Postavljeni cilj odbrane slobodnog teritorija je ostvaren, a neprijatelju su ometene njegove namjere«.[97]

Mobilizacija

Od sredine listopada 1943. kad je Karlovački odred imao brojno stanje od 603 borca, do prve polovice prosinca 1943. njegovo je brojno stanje opalo na ukupno 456 boraca. Ovo stanje se razmatralo 12. XII na partijskom sastanku štapske ćelije Odreda. Po referiranju političkog komesara Odreda u rashodu je bilo 88 boraca, a u bjegstvu 44 prema 69 na prethodnom sastanku, ali »stvarno u bjegstvu ima 25«, uz zaključak da za efektivnu borbu Odred ima samo 368 boraca.[98]

S jedne strane gubici u proteklim borbama i rashodi boraca koje ima svaka jedinica (kursevi, bolesti, prekomande i si.), a s druge strane bjegstva iz jedinica (20 ih se pridružilo drugim jedinicama NOV i PO) i neznatan priliv novih boraca, uglavnom iz dijelova pod okupacijom — Karlovca, Duga Rese. Od listopada i nije vršena mobilizacija na terenu. No baš tih dana prosinca u tom je pogledu bio prijelomni trenutak: »Mobilizirano još do sada nije ništa, ali imade uslova da se u najskorije vrijeme postigne uspjeh i u mobilizaciji. Bjekstvo koje je bilo počelo da se pojačava poslije ofenzive, u posljednje vrijeme se smanjilo za polovicu.

38. Isto.
97. Zb. NOR-a, tom V, knj. 25, dok. 119
98. AIHRPH, NOV-24/3434

Sada se više bjegstvo ne pojavljuje« komentira se to stanje 9. XII u izvještaju partijske organizacije Odreda Okružnom komitetu."

I jednom i drugom znatno je pogodovalo poboljšana situacija osobito u prosincu. Bilo je uspješnih akcija Odreda, odredske jedinice započele su 1. XII međusobna takmičenja s bilancom svakih deset dana, sela ipak nisu bila prepuštena na milost i nemilost pljačkaških pohoda neprijatelja. »Politička situacija u našem Odredu u najnovije vrijeme se dosta poboljšala ... Borci izdržavaju sve napore koji su vrlo teški bez prigovora, postigli smo dosta rezultata u disciplini...« kaže se u već citiranom izvještaju partijske organizacije Odreda. Osjetila se sveopća aktivnost u Odredu, npr.: u Odredu je bilo 15 nepismenih boraca, sada su ih učili čitati i pisati; 16 XII otpočeo je 15-dnevni kurs za izviđače i nastavljen u siječnju 1944; iza ovoga održavan je kurs za političke delegate vodova i za desetare; 15. XII od mitraljeskog voda 3. bataljona formirana je mitraljeska četa sa 2 teška i 1 lakim mitraljezom, itd.

U borbama u posljednje vrijeme izginulo je 12 članova Partije. I odredska partijska organizacija je tako oslabljena. Sredinom prosinca imala je 12 ćelija sa 81 članom. Mjesec dana zatim 16 ćelija i 91 člana. U Odredu je bio i 101 član SKOJ-a.[100]

A na terenu: » .. .Veza naših bataljona s narodom dosta je dobra... Naši borci napadali su Nijemce i onemogućili da odvezu blago i tako se podigao moral kod naroda...« ocjenjuje se u već citiranom izvještaju od 9. XII.[101]

Prilike su sazrijevale za mobilizaciju, za popunjenje i ojačanje Odreda.

U odredskom operativnom izvještaju za 18. XII nalazimo prvi podatak: »2. bataljon Karlov, odreda nalazio se u Prilišću, s. Pajići, gdje je kontrolisan teren i vršena mobilizacija. Jedna patrola privukla se u sam Netretić i ubacila u stražaru dvije bombe te nanijela neprijatelju gubitak. Mobilisano je 9 mladića za NOB.[102]

Niti mjesec dana zatim, 14. I 1944, zamjenik politkoma Odreda javlja: »U zadnjih mjesec dana mobilizirano je 120 novih boraca.. .«[103], a do 19. veljače mobilizirano je oko 400 ljudi.

Bilo je i nevolja. Uz mnoge oskudice i nestašice koječega, nestalo je i soli. U partijskom izvještaju Odreda OK 17. XII 1943. spominje se i taj problem: » ... Na našem terenu nema ništa soli ni mi ni narod, a razni šverceri prodaju kilogram soli za kilogram masti.. .«[104] Desilo se to u vrijeme spremanja zimnice i utoliko se nestašica više osjetila. Komanda će područja i NOO-i poduzeti da razmjenom namirnica s drugim područjima pribave so i za Odred i za narod u povoljnijoj razmjeni i bez posredstva švercera koji su komunicirali s uporištima i mogli uz put biti od koristi neprijatelju.

99. AIHRPH, KP-203/2684
100. AIHRPH, KP-203/2738 1 KP-204/2911
101. AIHRPH, KP-203/6384
102. Zb. NOR-a, tom V, knj. 25, dok. 118
103. AIHRPH, KP-204/2911
104. AIHRPH, KP-203/2738

Opsežnije operacije

Samo u dijelu područja prema kojem je bio okrenut Karlovački odred — u Karlovcu, Dugoj Resi, Ozlju, Zorkovcu, G. Pokupju, te u Netretiću, Donjim Stativama i Lešću — posljednjih je dana 1943. godine bilo 5.060 neprijateljskih vojnika, domobranskih, ustaških i njemačkih (1.200 iz puka 371. divizije, u Karlovcu Štab Vorkomande 371. divizije).

Karlovački se odred u danima smjene godine pripremao, ponešto u zajednici s drugim jedinicama NOV a ponešto sam, na niz borbenih akcija upravo u navedenom prostoru.

Za akcije planirane da se izvedu prvih dana siječnja 1944. godine formiran je zajednički operativni štab 15. slovenske brigade i Karlovačkog odreda. Cilj je bio da 3/4. I 1944. jedinice XV brigade likvidiraju neprijateljsku posadu u Netretiću (93 ustaška i 25 domobranskih vojnika, 7 žandara, 1 teški i 1 laki bacač, 2 mitraljeza i 8 p.mitraljeza, ostalo puške); jedinice Karlovačog odreda imale su u zadatku da napadnu posadu u D. Stativama (40 ustaških i 20 domobranskih vojnika, 2 mitraljeza i 3 p.mitraljeza) s ciljem da unište most na Dobri, i da s dijelom jedinica daju osiguranje prema Karlovcu.

Istovremeno je 3. bataljon Karlovačkog odreda imao zadatak uništenje neprijatelja koji osigurava prugu Karlovac—Ozalj na dijelu Ozalj——Zorkovac- i uništenje pruge (neprijatelj zaposjeda bunkere uz prugu sa 30 do 40 vojnika, 2 do 3 p.mitraljeza) i uz put da fingira napad na Ozalj. Predviđeno je bilo da jedan bataljon Belokranjskog odreda osigurava prema Ozlju, a da jedna četa Omladinske brigade »Jože Vlahović« koja se nalazila u_Žumberku, fingira napad na Ozalj.[105]

Napad na neprijateljske posade u Netretiću i Stativama nije uspio. U izvještaju Župske redarstvene oblasti 4. I se kaže: »Dana 3. siječnja oko 22 sata odmetnici sa jakim snagama i teškim bacačima napali su naše posade u Netretiću, 11 km z. od Karlovca, i D. Stative, 7 km s. z. od Karlovca. Na našoj strani gubici su slijedeći: 4 vojničara mrtva i 4 ranjena. Kod neprijatelja gubici nepoznati«, a po dnevnom izvješću Glavnog stožera domobranstva imali su 4 mrtva i 10 ranjenih.[106] Po jednom vrlo kritičkom izvještaju o toj operaciji Okružnom komitetu KPH Karlovac naši gubici u ovoj akciji bili su 19 ranjenih i 2 mrtva.[107] No, neprijatelj je pod pritiskom ovog napada koji dan zatim povukao svoju posadu iz Netretića, a pojačao svoju posadu u Donjim Stativama na 300 vojnika koji su se utvrdili s desne obale Dobre, s karlovačke strane.

U međuvremenu su tekle akcije na pruzi Karlovac—Ozalj 3. bataljona Karlovačkog odreda i minera 2. čete 2. diverzantskog bataljona: 1. I 1944. između željezničkih stanica Zorkovac Polje i Mahično minirana su 2 željeznička mosta, jedan od 25 a drugi 11 metara, srušena su 2 bunkera i potrgano 464 m pruge; 5. I na istoj relaciji pruge srušena su još dva armirano-betonska bunkera, dvokatna, a u samom Mahičnu uništena

105. HAK, Ka-l/156 i 155
zb. NOR-a, tom V, knj. 23, dok. 149 i 151
". AIHRPH, KP-204/2893

je zgrada željezničke stanice i razoren još jedan armirano-betonski bunker; slijedećeg 6. I između Mahična i Zorkovac Polja uništeno još 500 m pruge.[108] U akciji u Mahičnom jedinice Karlovačkog odreda zarobile su 23 domobrana.[109]

Noću 9/10. I 1944. ponovit će diverzanti akcije između Mahična i Zorkovca (minirana još dva mosta, jedan od 10 a drugi od 15 m, eksplozivom je pruga sječena na 4 mjesta i srušili još dva bunkera), a istovremeno je 3. bataljon Karlovačkog odreda napao posadu u Ilovcu, u predgrađu Karlovca, s ciljem da uništi transformatorsku centralu, ali je zbog snažnog neprijateljskog otpora iz bunekra napad obustavljen.[110]

U to vrijeme Štabovi rv korpusa i VIII divizije planiraju veće operacije na ovom području, našto Glavni štab 5. siječnja odgovara Štabu Korpusa: » ... Redoslijed kao i način likvidiranja uporišta na sektoru Ozalj —Karlovac—Oštarije odredite sami...« i preporuča » ... proširenje slobodne teritorije još više prema Karlovcu.. .«[m] U daljnjoj razradi tog plana Štab VIII divizije obavještava 9. I 1944. Štab Korpusa: »S obzirom na ovakvu situaciju (raspored i jačina neprijateljskih snaga — op. I. B.) i traženje komandanta Karlovačkog odreda da se likvidira most u Stativama, mi smo bili naredili da se 1. brigada prebaci u Bosiljevo, a 2. brigada u Lešće, i da pripreme operaciju na Ozalj i na Stative«.[112] U međuvremenu je u Karlovac stiglo 2.500 legionarskih vojnika i uslijedio prodor snaga 392. legionarske divizije na područje Karlovac—Ozalj, pa do ove operacije nije došlo. VIII divizija je tada. od 11. do 14. I 1944, poduzela operaciju na neprijateljsko uporište Oštarije, a Karlovački odred je u vezi s njom dobio zadatak da djeluje na neprijateljsku komunikaciju Duga Resa—Generalski Stol. Na toj komunikaciji od Generalskog Stola prema Dubravama bila je tada 2. brigada VIII divizije[113]

Prerastanje u brigadu

Mobilizacija za Karlovački odred u slobodnim zonama karlovačkog područja bila je u toku. Prema izvještaju Okružnom komitetu od 11. I 1944. » ... mobilizacija je do sada najbolje uspjela u Hrašću, općina Jaškovo«. Tu je mobilizaciju provodio 3. bataljon koji je do 10. I povećao syoje brojno stanje na 220 ljudi. Tog su dana upućeni pozivi obveznicima rođenim 1910—1925. u selima uz Kupu od Bosanaca do Ladešić Drage. »Primjećuje se da se ipak ljudi javljaju Komandi područja pojedinačno i u grupicama... Mi smatramo da će mobilizacija uspjeti i ako sa izvjesnim poteškoćama«.[114]

U te poteškoće, a navodi ih citirani izvještaj, uzima se u obzir i od-

ios. Zb. NOR-**a, tom** V, **knj.** 23, **dok.** 77 1 **knj.** 24, **dok.** 88

109. AIHRPH, KP-204/2893
110. Zb. NOR-a, tom V, knj. 24, dok. 88 i knj. 23, dok. 157
111. Zb. NOR-a, tom V, knj. 23, dok. 16
112. Zb. NOR-a, tom V, knj. 23, dok. 27
113. Zb. NOR-a, tom V, knj. 23, dok. 32
114. AIHRPH, KP-204/2893

nos prema mobilizaciji za Odred stvoren mobilizacijom u rujnu-listopadu 1943, kada je ispalo »tko se javi — javi...« bez posljedica za one koje se nisu odazvali, pa je sad trebalo to spriječiti. Ali ni neprijatelj nije neaktivno pratio mobilizaciju za Odred. U to je vrijeme poduzeo nekoliko prodora u oslobođenu zonu karlovačkog područja s ciljem da je ometa, ubacivao letke u oslobođena sela, slao u njih agente s alarmantnim vijestima.

Sredinom siječnja 1944. formiran je minobacački vod Odreda koji je početkom veljače ojačan oružjem i ljudstvom prerastao u Prateću četu. U siječnju je formirana i Dubravska partizanska četa, koja je bila u sastavu Odreda ali je samostalno djelovala u dubravskoj općini.

Izvođene su i manje akcije, osobito oko grada Karlovca: 15/16. I na pruzi Karlovac—Ogulin između ž. p. Mostanje i Duga Rese eksplodirale 3 mine, pruga oštećena; 16. I između istih postaja naišao oklopni vlak na minu, 2 kola iskliznula; 18/19. I napad na gradski vodovod u Borlinu i municijski magazin u Gornjem Dubovcu; 25. I opet napad na iste objekte i na stražu u Ilovcu (o navedenim akcijama podaci iz neprijateljskih izvještaja);[115] 29. I u Karlovcu, na mitnici Dubovac, diverzanti uhapsili 1 ustašu, 1 stražara, 3 domobrana i 1 legionara, zaplijenili 1 šmajser, 3 puške i 1 pištolj, a 23. I na pruzi između Ozlja i Zorkovca miniran transportni vlak sa ratnim materijalom, uništena lokomotiva i dva vagona.[116]

Između 20. i 26. siječnja 1944. vođene su borbe s neprijateljem na sektoru Bosiljeva i sektoru Netretić.

»21. I poduzetim pothvatom zauzeta su mjesta oko Bosiljeva, s. z. Generalskog Stola (24 i 22 km j. z. Karlovac). Neprijatelj otstupio u s. z. smjeru« — kaže Dnevno izvješće Gl. stožera domobranstva od 23. I. Sa snagama u tom »podhvatu« vodila je borbu 2. brigada VIII divizije od 20. do 26. I. Brigada se 21. i 22. I prebacila preko Kupe kod Vinice. 27. I na cesti između Dubrava i Tounja brigada je uništila neprijateljski transport, nanijela neprijatelju znatne gubitke, zarobila više od 40 vojnika, uništila kamione s namirnicama. Zbog toga su neprijateljske snage iz Bosiljeva (1. bat. 846. puka 392. legionarske divizije) napustile 27/28. I sektor Bosiljeva. radi intervencije na spomenutoj komunikaciji, ali su 29. I zajedno s Izviđačkim odredom 392. divizije preko Gornjih Dubrava i Trošmarije ponovo prodrle na sektor Bosiljeva.[117]

»Od 22. I u toku je pothvat između r. Dobre i Kupe« — registrirao je Gl. stožer u dnevnom izvješću 25. I Bila je to operacija »čišćenja« koju su poduzele jedinice 392. legionarske divizije s dijelovima 5. ustaške bojne i 1 satnijom 2. dom. pješačke pukovnije, ojačani s 3 tenka, 2 oklopna automobila i vodom haubica. Neprijatelj je krenio iz pravca Stativa i Ozlja »sa namjerom da unište naše snage i prodru u Ladešić Dragu i Vukovu Goricu. Sa naše strane u borbi su učestvovale sve jedinice Karlov. part, odreda...« koje su se 21. I zatekle na položaju Brajkovo Brdo —G. Kučevica—Begunjari—k. 226—Orešnjak—Ladešić Draga i Netretić.

115. Zb. NOR-a, tom V, knj. 23, dok. 164, 165 i 173
U8. Zb. NOR-a, tom V, knj. 23, dok. 77
U7. Zb. NOR-a, tom V, knj. 23, dok. 124, 141 1 170

Borba je trajala čitav dan, a u sumrak se neprijatelj povukao u Netretić i Stative. Neprijateljski gubici 8 mrtvih i 13 ranjenih, gubici Odreda 4 ranjena i 14 nestalih, izgubljeno 13 pušaka. U toj borbi jedinice Odreda bile su nešto potisnute pa su zauzele nove položaje: Netretić, Vinski Vrh, Orešnjak, Sv. Nikola. 23. I 2. i 3. bataljon Odreda su s lijeve obale Kupe otvorile vatru na jaču neprijateljsku kolonu koja se kretala u pravcu Vukove Gorice. Na tim istim položajima oko Netretića i Vinskog Vrha 4. bataljon Karlovačkog odreda vodio je borbu 13. II 1944 s jačim neprijateljskim snagama koje su napadale iz pravca Stativa, i nakon oštre borbe odbacio neprijatelja nanijevši mu gubitke.[118]

U to vrijeme vodi se prepiska i dogovori oko prerastanja Odreda u brigadu. 7. II u izvještaju partijske organizacije Odreda Okružnom komitetu navodi se da se stanje u Odredu znatno popravilo i govori o mogućnosti formiranja brigade, a 11. II se kaže: »Do konca mjeseca veljače prerast će iz dosadašnjeg I karlovačkog partizanskog odreda I karlovačka brigada... Sve pripreme su gotove, samo čekamo oružje i to puške«.[119] 13. II krenio je na Kordun 3. bataljon zajedno s borcima jednog voda Prateće čete s tovarnim mulama po oružje, i 15. II stigao nazad u Vukovu Goricu s pošiljkom.

A u toku mobilizacije, sad već obzirom na formiranje brigade, govori i jedan izvještaj Okružnom komitetu od 19. II 1944: »Politička situacija na terenu se nije uglavnom izmijenila, uslovi za mobilizaciju postoje i mobilizacija teče. Otkako je počela kampanja za mobilizaciju, uspjeli smo mobilizirati oko 400 ljudi. Neprijatelj je doznao za mobilizaciju i često upada na naš teren .. .«[12o]

Cijeli Karlovački odred ponovo je na sektoru Hrašće—Netretić vodio obrambene borbe 17. i 18. II 1944. Neprijatelj je 17. II poduzeo napad »u cilju ometanja mobilizacije, pljačke živežnih namirnica i razbijanja naših snaga« — kako to u operativnom izvještaju navodi Štab Odreda, iz pravca Stativa sa 7 satnija i iz pravca Ozlja sa 3 satnije (ukupno 7 ustaških i 3 domobranske satnije). Neprijatelj je odbačen a u dvodnevnim borbama pretrpio je osjetljive gubitke i u Netretiću i u Hrašću. Ukupno je neprijatelj imao 71 izbačenog iz stroja, od toga je zarobljeno 8 ustaša i 1 domobran, a među poginulima 4 ustaška oficira. Zaplijenjeno mu je 1 puškomitraljez, 11 pušaka, 2 šmajsera, 3 pištolja, 3.000 metaka itd. Odred je imao 5 poginulih i 6 ranjenih, 8 zarobljenih i 2 nestala, a izgubio je 2 mitraljeza, 1 laki bacač, 1 puškomitraljez, 4 puške. Odred je utrošio municije: 10.879 metaka za pušku, 347 metaka za šmajser, 2 topovske granate i 49 mina za bacač.[121]

O tim posljednjim borbama Prvog karlovačkog partizanskog odreda vođenih neposredno pred preformiranje u Karlovačku brigadu, operativni izvještaj koga je Štab IV korpusa dostavio Glavnom štabu završava komentarom: »Borci su pokazali visoki moral, a čak se i kod boraca 1. bataljona sačuvao moral i žudnja za osvetom radi izgubljenih

118. Zb. NOR-a, tom V, knj. 23, dok. 172 i knj. 25, dok. 119
119. AIHRPH, KP-206/3044 1 3062
120. AIHRPH, KP-207/3116
121. Zb. NOR-a, tom V, knj. 25, dok. 16

mitraljeza i bacača. Međutim, loše vrijeme i veliki napori izgleda da su iscrpili fizičku snagu naših jedinica, te nisu bili u stanju da prikupe snage kako bi još više gubitaka nanijeli neprijatelju, koji je pokazivao još veće znake iscrpljenja i zamorenosti«.[122]

Slijedećih dana veljače 1944. godine preformirat će se Prvi karlovački partizanski odred u Karlovačku brigadu, što je korpusnom naredbom za 27. veljače 1944. i službeno potvrđeno: »Pošto je poraslo brojno stanje Karlovačkog partizanskog odreda sa novomobilisanim ljudstvom, to se formira Karlovačka brigada.. .«[123] U trenutku preformiranja Odreda u Brigadu, brojno je stanje bilo oko 730 boraca. Od tog sastava u Brigadi je ostalo 640 boraca, među njima 117 članova KP i 125 članova SKOJ-a.[124] Za novi Karlovački odred, drugi po redu u formiranju, izdvojen je sav komandni kadar za Štab novog Odreda i komande njegovih dviju četa koliko je imao u formiranju, među njima 14 članova KP. Novi je Odred imao tada oko 90 boraca, čete su mu bile stalno u pokretu radi kontrole područja i postavljanja zasjeda. Do rane jeseni te godine, te će čete prerasti u dva bataljona Karlovačkog odreda.

122. Isto.
123. Zb. NOR-a, tom V, knj. 24, dok. 200
124. AIHRPH, KP-208/3317

Joco Tarabić

Osma divizija u trećoj godini NOR-a

U Gackoj dolini

Snage 8. divizije, bez svoje 4. brigade, a ojačane sa 6. primorsko-goranskom brigadom, poslije završenih operacija u 4. neprijateljskoj ofanzivi na području Drenovača—Nebljusi—D. Lapac bile su orijentirane prema željezničkoj pruzi Gospić—Plaški. U Vrhovinama i okolnim mjestima nalazile su se talijanske i četničke posade, a prema Otočcu i na relaciji Otočac-—Perušić—Gospić ustaško-domobranske snage. Talijanske snage držale su čvrsto u svojim rukama Otočac i Vrhovine, a ostala mjesta u Gackoj dolini prepustila su svojim saradnicima ustašama, domobranima i četnicima, s tim što su im kad god bi to zatrebalo pružali vojničku i materijalnu pomoć u borbi protiv partizana.

Glavni štab Hrvatske je ocijenio da je talijanski okupator na području Like loše prošao za vrijeme 4. neprijateljske ofanzive. Pretrpio je osjetne gubitke i izgubio dio teritorije. Ako bi se, cijenio je GšH, izvršilo još nekoliko uzastopnih udaraca po njegovim osjetljivim tačkama, na komunikacijama veze i snabdijevanja, nije isključeno da neprijatelj napusti i preostali dio Like, tj. Gacku dolinu. U vezi s takvom procjenom uslijedila je direktiva Štaba I korpusa snagama 6. i 8. divizije, kao i 6. primorsko-goranskoj brigadi za otpočinjanje ofanzivnih dejstava sa ciljem razbijanja i potpunog protjerivanja neprijatelja s teritorije Like.

Pomenutom direktivom[1] od 30. aprila 1943. godine 8. diviziji je dodijeljen pravac nastupanja: Vrhovine, Zalužnica, Otočac, Brlog, Žuta Lokva te da u sadejstvu sa 6. i 9. brigadom oslobodi područje Gacke doline. Šesta divizija, bez 9. brigade, angažirana je na komunikaciji Gospić--Gračac.

Već u pripremi za upad u Gacku dolinu Divizija je u sadejstvu sa 6. i 9. brigadom likvidirala neprijateljska uporišta u Babinom Potoku, Crnoj Vlasti, Rudopolju i još neka manja. Za ovo vrijeme, na piitp iz Zumberka u sastav 8. divizije 4. brigada je očistila od neprijatelja Ličku Jesenicu, Dabar, Letinac, Škare i Podhum gdje se susrela s jedinicama 5. brigade

1. Zb. NOR, tom V — 13,425.

i Štabom 8. divizije. Poslije skoro tri mjeseca što je izvodila odvojeno akcije 4. brigada se vratila u sastav svoje divizije.

Po zapovijesti Štaba 8. divizije glavne operacije u Gackoj dolini otpočele su napadom 4. brigade, 30. marta, na četničko uporište u Zalužnici. Jedinice 4. brigade su na brzinu oslobodile Zalužnicu pošto se neprijatelj u panici povukao. Ovim je omogućeno da se još brže nastave napadi na druga uporišta nego što je planirano. Da bi se što više izolirao nefprijatelj u Otočcu, 4. brigada je, 4. i 5. aprila, likvidirala jako uporište u Brlogu, a 5. brigada Kompolje i Švicu. Na komunikaciji od Perušića prema Otočcu 9. brigada je zauzela Lešće i izbila prema Otočcu do sela Prozora.

U međuvremenu, jedan broj talijanskih posada duž željezničke pruge povukao se u Vrhovine i odatle, svi skupa, oko 1.000 Talijana i nekoliko stotina četnika, probili su se u Otočac. Ulaskom naših snaga u Vrhovine, oslobođena je cijela Gacka dolina, osim Otočca.

U njemu se bilo skoncentriralo preko 3.000 Talijana, pretežno iz Divizije »RE«, te oko 1.000 ustaša i domobrana te 600 četnika. U toku dana, 9. aprila, neprijatelj je s dijelom snaga izišao iz Otočca u pravcu Senja da duž komunikacije zauzme dominantne položaje kako bi ostvario svoj plan povlačenja u Hrvatsko primorje. U isto vrijeme druge snage iz pravca Senja krenule su im u susret. Za sve ovo vrijeme neprijateljska artiljerija i avijacija dejstvuju i naše položaje stalno drže pod vatrom. U takvoj situaciji našim brigadama nije preostalo ništa drugo već da im usput nanose gubitke. Jedinice 5. brigade 8. divizije koje su, zbog važnosti svog zadatka, bile pod neposrednom komandom Štaba 1. korpusa, ušle su 12. aprila u Otočac. Čim je neprijateljska zaštitnica napustila Otočac, 4. bataljon 5. brigade, ojačan tenkovskom četom, krenuo je u napad. U blizini Kompolja došlo je do sukoba u kom je naša tenkovska četa vrlo smjelo upala u neprijateljsku kolonu, koja u početku nije reagirala, misleći da su to njihovi tenkovi. Kad su tenkovi otvorili vatru, Talijani su uvidjeli svoju zabunu i brzo koriste svoja protuoklopna oruđa i uništavaju jedan tenk, a jedan oštećuju. Kako su Talijani imali jaku zaštitnicu, bataljon se vratio u Otočac, gdje je 5. brigada imala zadatak da osigura grad.

U ovim borbama za oslobođenje Gacke doline naši su gubici bili 32 poginula i 132 ranjena borca i starješine. Zaplijenjeno je 2 brdska topa, 11 teških i lakih bacača, 29 mitraljeza i puškomitraljeza i 1660 pušaka.[2] Osim toga zaplijenjeno je nekoliko skladišta sa vojnom opremom i hranom.

U novooslobođenim mjestima, posebno u Otočcu, odmah je organiziran intenzivan politički rad. U Otočac su pristigli članovi CK KPH i GŠH, koji su dali ton čitavom tom radu. Ubrzo se došlo na ideju da se baš u ovom gradu održi Prvo zasjedanje ZAVNOH-a, na čijoj je pripremi radio, još od 1. marta, Inicijativni odbor.

Učešće 8. divizije u oslobođenju velike teritorije u Lici značilo je za sve njene borce veliko zadovoljstvo i radost. Bio je tu prisutan i poseban

2. VII, 6-1/2 k. 828.

ponos, jer su borci vidjeli kako talijanski vojnici bježe samo da bi sačuvali živu glavu. Poslije ovih borbi porasla je tehnička opremljenost svih jedinica Divizije i vratilo se moralno-borbeno jedinstvo koje je bilo malo oslabljeno tokom IV neprijateljske ofanzive. Međutim, borbenu vrijednost 8. divizije ozbiljno je dovodilo u pitanje naglo opadanje brojnog stanja. Osim velikog broja izbačenih iz stroja u borbama, još više ih je napustilo jedinice zbog pojave pjegavog tifusa. Odvojena od Korduna i time su mogućnosti za nove popune bile gotovo nikakve pa je 8. Divizija brojno opala[3] do te mjere da kad ne bi bila u pitanju takva vojska kakva je bila partizanska, morala bi biti povučena sa fronta. Pa ipak čete, bataljoni[4] i brigade, iako sa smanjenim brojnim stanjem u prosjeku za 46°/o, nastavili su izvršavanje zadataka kao i ranije.

Kod Gospića

U drugoj polovini aprila upućena je 5. brigada u Plaščansku dolinu, odakle se također povukao talijanski okupator. Ova brigada je imala zadatak da zaštiti novooslobođenu teritoriju i na njoj vrši mobilizaciju ljudstva za 8. diviziju. Osim toga trebalo je da, pošto je najviše u diviziji bila zahvaćena epidemijom tifusa, vanrednim mjerama smanji širenje bolesti. Preduzetim mjerama smanjena je smrtnost među oboljelima. Ipak ova opaka bolest otrgla je iz redova ove brigade mnoge borce među kojima i Radu Janjanina, zamjenika komesara brigade, divnog druga i prvoborca iz Dubrava.

Krajem aprila 8. divizija je, bez 5. brigade, orijentirana ka Gospiću. U to vrijeme Lika je bila oslobođena osim Gospića s okolinom gdje su bile koncentrirane jake ustaško-domobranske snage, kojima je nakon povlačenja Talijana opao borbeni moral.

Štab 1. korpusa, planirajući naredne zadatke, zapovijeśću[5] od 26. aprila određuje 8 diviziji da u zajednici s jedinicama 6. divizije likvidira neprijatelja na području Gospića. Plan dejstva je imao dvije faze. U prvoj fazi 8. divizija je nastupila sa sjevera sa zadatkom da likvidira neprijateljske posade u selu Budaku i kod željezničkog mosta na rijeci Liki i na tom pravcu svu spoljnu odbranu Gospića. U drugoj fazi se prelazi na direktni napad na Gospić. U isto vrijeme 6. divizija treba da likvidira uporišta i učestvuje u direktnom napadu na Gospić sa južne strane.

Rano ujutro, 26. aprila, jedinice 8. divizije su u rejonu Ličkog Osika. Odmah su bile obasute artiljerijskom vatrom. Brdska baterija 8. divizije odgovorila je na ovu vatru. Prvo je gađala aerodrom, sjeverno od Gospića, s kog su odmah uzletjela dva aviona koji su odletjeli prema Zagrebu.

Jedinice 4. i 15. brigade, uz podršku teškog naoružanja i tenkovske

3. **Iz** brojnog stanja 8. divizije, sastavljenog 20. aprila 1943. vidi **se** da su 4, 5. i 15. **brigada** imale u rashodu 1660 boraca, pretežno oboljelih od tifusa, **zb.** V—14,268.
4. **Primjera radi navodimo da 4. bataljon 5. brigade, kad je držao položaj prema neprijatelju sjeverno od Plaškog, početkom maja je imao u sastavu svega 50 boraca od 220, koliko je po spisku imao.**
5. **Zb. V — 14, 301.**

čete, prešle su u nastupanje prema Gospiću. Desnim pravcem, preko Smiljanskog polja, išla je 4. brigada i lijevo, od Ličkog Osika preko sela Budaka 15. brigada. U brzom naletu 4. brigada je očistila sektor Smiljanskog polja od manjih neprijateljskih dijelova te izbila u neposrednu blizinu Gospića. Također je 15. brigada oslobodila selo Budak i sutradan protjerala posade sa željezničkog mosta, sjeveroistočno od grada. Slično je bilo i kod 6. divizije. Tako su u uvodnim borbama likvidirane i protjerane sve posade oko Gospića. One su se ubacile u sastav užeg odbrambenog pojasa posade u Gospiću. Još dok su se naše brigade približavale, neprijatelj se u Gospiću bio uspaničio. Ustaško zapovjedništvo je tražilo dozvolu od više komande u Zagrebu da se povuče iz Gospića zajedno sa svojim gospodarima, talijanskim okupatorom. To im nije odobreno. Naprotiv, od njih je traženo da pod svaku cijenu odbrane Gospić. Ovakvo stanje može se donekle sagledati kroz sadržaj depeše[6] što je iz Gospića upućena u Zagreb 30. aprila, a koja glasi: »Odbačeni smo u najužu odbranu. Moral podređenih otpao. Grad pun izbjeglica. Vaša je dužnost da nas pomognete, jer smo vašom krivicom dospjeli u ovaj položaj.«[7]

Štab I korpusa izdao je, 30. aprila, novu zapovijest po kojoj otpočinje izvršenje plana, predviđenog za drugu fazu napada. Tim planom je predviđeno da 8. divizija likvidira neprijateljsko uporište u Budačkoj ulici i ona uporišta prema rijeci Novčići. Zatim da blokira neprijatelja kod željezničke stanice i da vrši pritisak na pravac Žabičke, Jasikovačke i Bilajske ulice. Jedinice 6. divizije bi izvodile glavni napad sa jugozapadne strane.

Po zapovijesti Štaba 8. divizije 4. i 15. brigade su dobile slijedeće zadatke:

Četvrta brigada, ojačana sa 2 brdska topa, jednim protivkolskim topom i 2 tenka, napada na pravcu Budačke ulice sa zonom širenja desno do k. 571, tj. do lijevog krila 6. divizije, a lijevo do rijeke Novčiće. Na polaznim položajima razviti dva bataljona. Tenkove upotrijebiti kad se neprijatelj protjera preko žice za pomoć u pravljenju breša u preprekama. Artiljeriju najviše iskoristiti na bunkere pored puta, pred gimnazijom i u borbi za osvajanje zgrade gimnazije. Ovdje uvesti u borbu bataljon iz rezerve.

Petnaesta brigada, ojačana sa teškim bacačem, blokira neprijatelja kod željezničke stanice i vrši pritisak na liniji Zabičke, Jasikovačke i Bilajske ulice. U početku jakom vatrom držati blokadu i vezivanje neprijateljskih snaga, a kad naše snage iz drugih pravaca prodru u grad i krenu iznutra, prijeći u odlučni napad.

Kad se uzme u obzir i samouvjerenje s kojim se išlo u napad, počevši od Štaba korpusa pa do najnižih komandi naših jedinica, onda se može izvući zaključak da se zanemarila brojnost i ono na što će biti prisiljen neprijatelj u Gospiću. U pregledu[8] akcija, koji je sastavio Štab korpusa za maj mjesec, stoji da je u to vrijeme u Gospiću bilo: 2.200 ustaša, 400

6. Zb. V—14,531.
7. Zb. V—15,7.
8. Zb. V—15,315.

domobrana i 1.100 žandara i naoružanih civila, koji nisu bili ništa manje borbeni od vojnika. U zapovijestima Štaba korpusa i Štaba Divizije ističe se demoralizacija tog neprijatelja, »a naročito naše uspješne uvodne akcije poljuljale su ionako slab moral kod neprijatelja.. .«[9]

Međutim, kad se ima u vidu da se radilo o neprijateljskom sastavu čiji su pripadnici ogrezli u krvi, moglo se očekivati da će se boriti do smrti kada se budu našli u situaciji da ne mogu izmaći, a to je upravo ono što je opredjeljivalo njihovu borbenu vrijednost u takvim prilikama.

Napad na Gospić je otpočeo 3. maja u sumrak. Neprijateljski avioni su nadlijetali raspored naših jedinica i lakim bombama zasijali teren preko kog su naše jedinice nailazile. To je donekle onemogućilo otpočinjanje napada kako je planom predviđeno. U toku noći, 2/3. maja, 4. brigada je uspjela da upornom borbom očisti neprijateljske tačke u Budačkoj ulici, tj. da potisne neprijatelja iza žice.[10] Na drugom pravcu 15. brigada je jednim bataljonom blokirala neprijatelja kod željezničke stanice, a drugim snagama se probila do žice. Na preprekama su jurišači ručnim makazama presjekli otvore. Na ovo je neprijatelj oštro reagirao. S jačim snagama izvršio je protunapad i prisilio jedinice 15. brigade da se povuku od žice, u rejon Jasikovca gdje su stabilizirale svoj front. Kako napad u toku noći nije dao planirane rezultate, a da ne bi jedinice u neposrednoj blizini trpjele velike gubitke, naređeno je 4. i 15. brigadi da ostave predstraže prema neprijatelju, a sa ostalim snagama da se povuku na polazne položaje. Toga dana, 3. maja, neprijatelj je oko 14 časova izvršio jači protunapad na snage 15. brigade. Poslije nekoliko sati borbe neprijatelj se morao povući nazad u žicu.

U toku 3. maja Štab 1. korpusa je donio odluku[11] o odustajanju od napada i produženje blokade neprijatelja u Gospiću. U duhu te zamisli, 4. maja oko 10 sati, 4. brigada je preuzela položaje od 15. brigade, a ova se sa Štabom 8. divizije i divizijskim dijelovima uputila za Otočac.

U borbama na području Gospića naše jedinice, sa jedinicama 6. divizije, imale su slijedeće gubitke: 65 poginulih i 238 ranjenih, dok je kod neprijatelja ocijenio da je bilo 250 izbačenih iz stroja i 21 zarobljen. Zaplijenjeno je nešto oružja, ali je i nešto izgubljeno. Jedan tenk smo izgubili, a jedan je bio oštećen.

Pa završetku ove operacije znatno realnije se pristupilo procjeni neprijatelja u Gospiću. U operativnom izvještaju Štaba 1. korpusa stoji i ovo, a što u pripremama nije istaknuto: »... neprijatelj je bio brojno jači i u dobro utvrđenim položajima, sa dobro organiziranim planom odbrane. Borio se uporno, jer su većinu njegovih snaga sačinjavali zlikovci, stari ustaše. Teren oko Gospića je jako nepovoljan za napad«. Također i u operativnom izvještaju Štaba 8. divizije o Gospićkoj operaciji stoji da je neprijatelj bio spreman da se bori odlučno,

9. Citat uzet iz uvodnog dijela zapovijesti Štaba 8. divizije.
10. u depeši od 3. maja u 12 sati i 25 minuta ustaška komanda iz Gospića javlja: »Sa početkom u 19 sati 2. V do 5 sati 3. V odmetnici su vršili bjesomučne napade na Gospić. Bilo je vrlo kritičnih trenutaka«. Zb. V—15,340.
U. Naređenje gtaba 1. korpusa uslijedilo je 3. maja u 18 sati da 6. divizija vrši blokadu neprijatelja u garnizonu Gospića, a 8. div. da se povuče u Gacku dolinu. Zb. V—15,22.

Prekid i prvi neuspjeli napad na Gospić, s obzirom da su i dalje naše snage ostale oko Gospića, nije se negativno odrazilo na naš borački sastav. I dalje je vladalo ubjeđenje da je pad Gospića pitanje samo vremena. U opširnom pismu od 7. maja komesarima 6. i 8. divizije komesar 1. korpusa, između ostalog, daje ovu ocjenu: »Operacije naših jedinica u Gackoj, na sektoru Gospić, pokazale su nam i dokazale sjajnu sposobnost naših boraca da savladaju sve zapreke i da izvrše sve zadatke koje su pred njih i njihove starješine postavili. Našim borcima je bilo jasno da u ofanzivi nema zastanka, nema odmora i da se mora ići samo naprijed. Zato oni nisu govorili da su umorni, goli, bosi i gladni. Oni su ispunjavali naređenja svojih starješina.«

Poslije Gospića Štab 8. divizije najviše je brinulo malo brojno stanje u Diviziji. Tifus se nije zaustavljao.[12] Obolio je i komandant Divizije Ćetković. »Komandant divizije je bolestan i temperatura mu se kreće između 39 i 40 stupnjeva, pa je potrebno poslati nam auto kako bi ga mogli odvesti u novu, određenu bazu.« To piše Štabu korpusa, 4. maja, komesar Divizije Miloš Šumonja. Osim toga, on tom prilikom obavještava da u Plaščanskoj dolini slabo napreduje mobilizacija ljudstva, koju vrši za 8. diviziju 5. brigada. »Nema izgleda da će se u Plaščanskoj dolini moći mobilisati potreban broj ljudstva za ovu diviziju, pa bi trebalo da se mobilizacija odmah naredi i sprovede u drugim sektorima, gdje ne vlada tifus.«[13] Inače, u mnogim rejonima Korduna u to vrijeme, je vladao pjegavi tifus. Kada štab 1. korpusa daje pregled akcija za maj 1943. godine, onda u tom izvještaju GŠH javlja i ovo: »U mjesecu maju 1943. godine, uslijed pojave epidemije tifusa koji se naročito raširio u jedinicama 8. divizije, bili smo prisiljeni odrediti karantin za cijelu 8. diviziju.«

Pored takve odluke brigade 8. divizije su nastavile sa izvođenjem akcija. Na sektoru Plaščanske doline 5. brigada je organizirala čišćenje terena od četničkih grupa. Preko 50 ih je zarobila ili likvidirala, a nešto ih se dobrovoljno predalo. Na sektoru Plitvica i Prijeboja angažirala se 15. brigada jer se iz pravca Bihaća preko Ličkog Petrovog Sela jače aktivirao neprijatelj. Štab 1. korpusa stavio je 4. brigadu u sastav 13. divizije, a potom sa 1. brigadom pod komandom Operativnog štaba »Gacka« da štiti Gacku dolinu od neprijateljskih ofanziva. U vezi angažiranja 4. brigade na tom sektoru i uopće, Štab 1. korpusa vrši raspored svojih snaga pod jednom pretpostavkom i u očekivanju nekakve velike neprijateljske ofanzive[14] na slobodnu teritoriju. Tu informaciju je Korpus dobio od GŠH u direktivi[15] od 7. maja 1943. godine. Do te najavljene ofanzive nije došlo. Dezinformaciju je vjerovatno neprijatelj podmetnuo kako bi kamuflirao pripreme za svoju 5. ofanzivu. Na sektoru 8. divizije, osim 4. brigade gdje je neprijatelj iz pravca Senja i Krivog Puta bio vrlo aktivan, odvijale su se uobičajene neprijateljske aktivnosti. Prema 4. brigadi an-

12. Pred glavni napad na Gospić povučen je 3. bataljon 4. brigade iz borbe, pošto mu je udarna snaga bila mala, imao je u stroju svega 70 boraca.
13. Ovaj akt Štaba 8. divizije napisan je odmah po izvlačenju iz Gospića. Nalazi se u arhivu VII.
14. Zb. V—15,116.
15. Zb. V—15,79.

gažirale su se uglavnom one talijanske snage koje su polovinom aprila napustile Liku. Tu je bio 2. bataljon 1. p. puka i 3. bataljon 2. p. puka divizije »RE«, 75. bataljon »Crnih košulja«, jedna tenkovska četa i dijelovi iz 14. konjičkog puka »Alessandria«. Na sektoru Prijeboj—Ličko Petrovo Selo jedinice 15. brigade su 21. maja razbile pokušaj neprijatelja da dublje uđe na tu teritoriju.

Na Kordunu

Poslije teških, ali u cjelini gledano uspješnih borbi u Lici, 8. divizija se početkom juna vratila na Kordun. Kroz te duge borbe ona je bila iskustveno i borbeno ojačana. Njena tehnička opremljenost je znatno povećana. Poslije tolike odsutnosti bila je spremna da na Kordunu i B. Krajini proširi slobodnu teritoriju. Nakon kraćeg odmora i popune novim borcima bila je potpuno spremna za nove zadatke. U prilog tome išla je povoljna vojna i politička situacija u zemlji i na svjetskim frontovima. Otvoren je novi front na jugu Italije. Nastupio je očiti preokret u ratu, naročito poslije velike pobjede Crvene armije kod Staljingrada. U zemlji narasta NOV i teritorija pod njenom vlašću. Neprijateljska vojska gubi moral. To se već osjećalo po garnizonima s kojima su jedinice 8. divizije bile u stalnom borbenom dodiru. U taboru okupatora i njegovih slugu ustaša, domobrana i četnika dolazi do sve češće pometnje i gubljenja one samouvjerenosti s kojom su se prije kočoperili.

Nakon nekoliko izvedenih manjih akcija na sektoru Plaški—Josipdol 8. divizija se prebacila dublje na Kordun bez 4. brigade, koja je ostala na položajima prema Josipdolu, gdje se bilo utaborilo 1.200 Talijana i oko 300 četnika. Pred Divizijom je bio zadatak da, uz sadejstvo jedinica Unske operativne grupe (UOG) likvidira neprijatelja na relaciji Slunj—Cetingrad—Velika Kladuša. U tom rejonu se nalazilo preko 2.300 vojnika iz 11. p. pukovnije NDH i jedan broj ustaša te naoružanih majara(seoskih ustaša). Ovaj neprijatelj prema zapovijesti[16] Štaba 8. divizije od 15. juna 1943. godine, bio je grupiran ovako: Velika Kladuša — Štab 11. p. pukovnije sa 2. i 3. bataljonom, prištapske jedinice i neutvrđen broj ustaša, svega oko 1.500 naoružani pješadijskim oružjem i dva p. t. topa; Cetingrad — dvije čete iz 11. pp. i jedan broj naoružanih domaćih ljudi, svega oko 300 sa puškama i 10 puškomitraljeza; Slunj — 1. bataljon 11. p. p. i veći broj naoružanih domaćih ustaša, svega oko 500—800, naoružani pješadijskim oružjem i sa dva p. t. topa. U uvodu zapovijesti za napad na Cetingrad Štab 8. divizije ističe: »Došavši ovdje stavili smo sebi u zadatak da zaštitimo usjeve našem narodu od zlikovaca koji su progonili i na njivama ubijali radni narod... Divizija je došla i zbog toga da proširi naš oslobođeni teritorij i kruto kazni pljačkaše i zločinačke bande, te će nastojati da ih potpuno istrijebi i uništi svaki trag ovim plaće-

16. Zb. V—**16**,187.

ničkim hordama.« Ovdje treba istaći da je neprijatelj iskoristio tešku situaciju na Kordunu za vrijeme svoje 4. ofanzive i zaposjeo ovaj rejon koga je naša Divizija krenula da oslobodi. Držanjem Velike Kladuše, Cetingrada i Slunja neprijatelj je znatno otežao veze između slobodnih teritorija Korduna, Like, Banije i Cazinske krajine. Naročito oslobođenjem Velike Kladuše poboljšali bi se tada uslovi za razvoj NOP-a na teritoriji naseljenoj muslimanskim življem.

Planom Štaba 8. divizije bilo je predviđeno postupno zauzimanje jednog po jednog uporišta. U redoslijedu je bio prvi Cetingrad, pa Velika Kladuša i onda Slunj. Za napad na Cetingrad određena je 2. brigada[17] dok su 3. brigada i jedinice UOG za to vrijeme imale zadatak da blokiraju neprijatelja u Velikoj Kladuši i Slunju te zatvore sve pravce iz kojih bi neprijatelj mogao onemogućiti izvođenje napada na Cetingrad.

U toku noći 16/17. juna 1943. godine 2. brigada ojačana pratećim bataljonom Divizije i jednim bataljonom iz 3. brigade okružila je neprijatelja u Cetingradu i oko pola noći otpočela sa napadom. Kako je bilo potrebno i tako planirano da se brzo likvidira uporište u Cetingradu prije nego što stignu pojačanja, 2. brigada je izvodila napad sa svim raspoloživim snagama, osim što je zadržala u rezervi jedan bataljon iz 3. brigade. Neprijatelj je davao žestok otpor, mada mu je bilo jasno da je potpuno okružen od znatno nadmoćnijih snaga. Poslije dva sata borbe odbio je ponudu Štaba 2. brigade, da će, ako odmah prekine otpor, biti pošteđen od svake odgovornosti, a svi vojnici pušteni svojim kućama. Umjesto da prihvati povoljnu ponudu, neprijatelj je preduzeo protunapad i pokušao izvlačenje iz okruženja. Jedinice 2. brigade upornim držanjem odbile su sve te pokušaje neprijatelja i još više ga sabile u mali odbrambeni prostor. Ipak, na tako suženom prostoru neprijatelj je nastavio odbranu sve do 5 sati 17. juna. Tada Štab 2. brigade naređuje da se prijeđe u odlučujući juriš. U isto vrijeme neprijatelj napušta centralne položaje i kreće u proboj. To su naše snage iskoristile i zauzele te objekte. Kako mu proboj nije uspio, a objekte koje je napustio nije više mogao da koristi, neprijatelj je oko 5 sati i 30 minuta bio prisiljen na predaju.

Borba je izvedena, kako je planirano, brzo, tj. završena je do dana. Ipak, trajala je intenzivno pet sati, za koje je vrijeme izbačeno iz stroja 2. brigade 57 boraca (13 poginulih i 44 ranjenih). Neprijatelj je izgubio 220 vojnika (160 zarobljeno i 60 ubijenih).

Ova borba, koju je izvela 2. brigada kod Cetingrada, ocijenjena je kao njena do tada najuspjelija pobjeda. Izvođena je požrtvovno i strago po planu od početka do kraja. Na prijedlog Štaba 8. divizije Štab 1. korpusa pohvalio je svojom naredbom 2. brigadu za uspjeh kod Cetingrada. Dok je vođena borba kod Cetingrada 3. brigada je blokirala neprijatelja u Slunju. Za ovo vrijeme posada u Slunju umjesto da brani svoje uporište pokazala je tendenciju da se izvuče iz mjesta. To i slaba veza sa jedinicama UOG uticalo je da Štab 8. divizije izmijeni redoslijed napada na

17. Svim brigadama u sastavu 1. korpusa 14. juna 1943. Izmijenjeni su nazivi. Tako su **4. 5. i 15.** brigada dobile nazive: **1. 2.** i **3.** udarna brigada **8.** divizije.

uporišta. Odlučio je da **se** drugi **po redu,** umjesto V. **Kladuše, gdje po** planu učestvuje UOG, likvidira Slunj. Taj zadatak je povjeren 3. brigadi, ojačanoj jednim bataljonom iz Kordunaškog partizanskog **odreda.** Osim toga sadejstvovala su joj u bližoj okolici dva bataljona 2. brigade.

Sa napadom na Slunj otpočelo se 18. juna u 20 sati, a bio je oslobođen već u 4 sata 19. juna 1943. godine. Neprijatelj je u toku te noći bio **raz**bijen u Slunju, pa je u bijegu[18] tražio spas. U mjestu je zarobljeno 46 i ubijeno 19 vojnika dok su ostali preko rijeke Slunjčice i Korane pobjegli, pretrpjevši gubitke topljenjem u rijekama i od napada bataljona 2. brigade na osiguranju.

Štab 8. divizije 20. juna izdaje dopunsku zapovijest[19] u **kojoj daje za**datke za napad na Veliku Kladušu. Jedinice 2. brigade napadale su južne i zapadne strane, a 4. brigada UOG sa sjeveroistočne strane. Osiguranje na pravcu komunikacije Cazin—V. Kladuša vrši 3. brigada, a iz pravca Gline i Topuskog UOG.

S napadom se otpočelo 20. juna u 20 sati. Već oko 22 sata neprijatelj je bio izbačen iz utvrđenja spoljne odbrane. U toku noći naše jedinice su osvojile gotovo sve kuće u mjestu. U svanuće, 21. juna, neprijatelj se u Velikoj Kladuši držao još u zgradi škole, crkvi i hotelu »Bosna«. U prijepodnevnoj borbi neprijatelj je izgubio položaje u crkvi i školi, pa se tako našao samo u zgradi hotela. Poslije takvog sabijanja posada u Velikoj Kladuši se našla u kritičnoj situaciji. Međutim, na scenu stupaju neprijateljski avioni nadlijećući stalno naše položaje i tukući bombama i mitraljeskom vatrom. Nadlijeću i zgradu u kojoj se još uvijek drži posada i na sve načine bodre uspaničene vojnike. U izvještaju, izjutra 21. juna, 2. p. divizije čiji je Štab u Glini, piše: » ... naši zrakoplovi uspješno tuku okolne visove, no pritisak partizana ne prestaje. Posadi V. Kladuše daje se moralna podrška i upozoruje na skoru pomoć«.

Cim su bile koncentrirane 8. divizija i snage UOG u širem rejonu Velike Kladuše, neprijatelj je planirao jednu akciju pod nazivom »Poduhvat Klara«, sa ciljem rasterećenja svojih snaga na tom sektoru od pritiska naše vojske. Kako je naš napad na Veliku Kladušu kasnio 2 dana zbog odlaska na Slunj, to je bilo dovoljno neprijatelju da prikupi snage s velikih udaljenja i s njima stigne dok još nije bio završen naš napad. Neprijatelj je nadirao s tri pravca u tri kolone, nazvane — južna, srednja i sjeverna skupina. One su nastupale: južna pravcem Cazin—Pećigrad—M. Kladuša, sastavljena od dijelova 741. njemačkog puka, ojačani ustaško--domobranskim jedinicama; srednja pravcem Cazin—Bužim—Vrnograč, sastavljena od ustaša, domobrana i dijelova 721. njemačkog puka i sjeverna pravcem Glina—Topusko—V. Kladuša, sastava od dvije ustaško--domobranske bojne i nešto Nijemaca. Ukupna jačina intervencije oko

18. u izvještaju 2. divizije NDH, od 19. juna, stoji: »Nakon višesatne borbe, koja je trajala do danas ujutro, posada Slunja (1. bojna 11. p.p. sa ostalim dobrovoljačkim postrojbama, koje zajedno broje 800 ljudi) pošto su odbili 6 partizanskih napada, djelimično protivudarom, razbijena je. Od razbitih dijelova došlo je u Cazin, do sada, 226 momaka.« Zb. V—16,476.

19. Zb. V—16,238.

3.000 sa artiljerijom i tenkovima prikupljena iz rejona Bihaća, Bosanskog Novog i Gline. Ovom operacijom su rukovodili Štab 714. njemačke lovačke divizije iz Bosanskog Novog i Štab 2. pješadijske divizije iz Gline. U toku prijepodneva ove kolone su ubrzano nastupale u pravcu Velike Kladuše savladavajući otpor naših snaga na osiguranju. Između njih i opkoljene posade održavana je veza avionima. Tako, izviđač oficir Kner, na avionu »DO 17« u svom izvještaju od 21. juna u 11 sati i 50 minuta, kaže: »Pri dolasku nad Kladušu primjetio sam da su rovovi oko Kladuše prazni, ali da ima naših vojnika u gradu. Znakove su nam davali sa svih strana i to partizani i naši. Napisao sam odmah izvještaj posadi o položaju naših koji dolaze u pomoć, te da se još malo drže. Jedinici koja je napredovala od Vrnograča bacio sam izvještaj da se naše postrojbe u Kladuši nalaze u teškom položaju, te da požure sa napredovanjem. Trupe od Topuskog su bile kod Kamenog mosta na rijeca Glini. Trupe od Vrnograča su bile zapadno od Vrnograča, a trupe od Pećigrada nalazile su se u visini sela Šumetac ...«

Dolazak ovih kolona iz tri pravca prema Velikoj Kladuši onemogućio je dalje izvođenje našeg napada u grad. Do 16 sati sve su jedinice morale napustiti Veliku Kladušu u koju su odmah iza toga ušle snage neprijateljske intervencije. Iako napad kod Velike Kladuše nije bio dokrajčen, jedinice 11. pješadijske pukovnije, koje su bile raspoređene od Velike Kladuše do Slunja, pretrpjele su velike gubitke i bile razbijene, tj. onesposobljene da drže ovaj sektor. Njih su zamijenile jedinice 3. domobranske brigade, a 11. pukovnija se nije više pojavila do kraja rata u borbi protiv jedinica NOV.

Rano ujutro, 22. juna, neprijateljske snage jačine oko 2.000 vojnika uz podršku 9 tenkova i artiljerije otpočele su nastupanje iz Velike Kladuše prema Cetingradu. Na tom pravcu položaje su držale jedinice 2. i 3. brigade. Neprijatelj je u oštrom napadu uspio odbaciti naše snage i do 14 sati ući u Cetingrad.

Štab 8. divizije je rasporedio obje brigade na nove položaje, jer je sa sigurnošću očekivao da će neprijatelj nastaviti s prodorom u pravcu Slunja, tj. da će pokušati povratiti svu teritoriju koju je izgubio od 16 juna. Jedinice 2. brigade su držale položaje lijevo od komunikacije Cetingrad —Slunj, u visini šumice Dugačka kosa, a 3. brigada je bila na samoj komunikaciji. U toku 23. i 24. juna neprijatelj je preduzimao pokrete u pravcu naših brigada, ali je svaki put bio odbijen. U toku 25. juna neprijatelj je otpočeo svoj najjači prodor. Glavne snage su mu išle komunikacijama, a pomoćne kolone išle su lijevo i desno kao pobočnice. Desna pobočnica je iznenadila dijelove 2. brigade na položajima, odbacila ih i na taj način je ugrozila jedinice 3. brigade. Štab 2. brigade brzo se snašao i organizirao protunapad cijelom, brigadom. Protunapad ne samo da je uspješno izveden već je ugrozio sa boka i glavnu neprijateljsku kolonu, koja je nastupala prema položajima 3. brigade. Taj uspjeh 2. brigade je koristila i 3. brigada prešavši u protunapad. Ovim su obadvije brigade konsolidirale svoje položaje i pojedine neprijateljske dijelove prisilile na bijeg poslije čega su na položajima ostavile dosta ratnog ma-

Naše NOVINE

SMRT FAŠIZMU – SLOBODA NARODU!

LIST VIII. DIVIZIJE NOV JUGOSLAVIJE

Broj 16. 16. marta 1944. Godina II.

NA BRANIKU OPSTANKA I SLOBODE NAŠIH NARODA.

Naša divizija tuče dušmane

IV. brigada naše divizije

6. marta 1944. Narodno-oslobodilačka vojska dobila je novu jedinicu: formirana je Karlovačka brigada.

Izuzetno su teški uslovi pod kojima se razvijala ova brigada. Od čete do bataljona, od odreda do brigade išao je ovaj trnoviti put. Borci vrlo uskog Bosiljevačkog sektora bili su neprekidno okruženi i ugroženi jakim talijanskim posadama duž pruge Karlovac-Ogulin i, najzad, jakim posadama duboke vanjske odbrambene linije grada Karlovca.

Iz ovih posada neprijatelj je često upadao na ovo tijesno područje, pljačkao, mjestimično palio domove, nasilno mobilisao muškarce, žene i pored toga, Bosiljevo, Vukova Gorica, Prilišće i ostala sela toga kraja, skoro u srcu Hrvatske, ostala su nepokolebivo uz narodno-oslobodilačku borbu. Od septembra 1942. kada je I. hrvatski proleterski bataljon oslobodio Bosiljevo i okolinu, očuvao se tu oslobođeni teritorij sve do ove zime, kad su jake legionarsko-ustaške snage prodrle do Ogulina, da bi osigurale komunikaciju do mora, te se ugnijezdile i u nekim mjestima Karlovačkog područja. Ni to nije slomilo otpornu snagu. Baš nakon najvećeg neprijateljskog terora formira se ta brigada, koja isključivo svojim radom i borci Karlovca i okoline.

Treba imati na umu, da je ustaško-okupatorska "vlast" upotrebljavala sve moguće politič ke gimnastičke u tome izrazito hrvatskom smislu, da joj je naročito stalo, da istrgne ispod uticaja N.O. pokreta, da bi tako [illegible] svoju [illegible] odredu pro-

Tjednima i mjesecima su legionarsko-ustaške bande pokušavale upasti u Plašćansku dolinu, da pljačkaju i uništavaju. Samo jednom im je pošlo za rukom upasti u Plaški, ali su se brzo povukli neobavljenog posla, podmetnuvši i krvavog repa. Naše junačke brigade uvijek su ih junački odbijale i tukle.

Konačno im je uspjelo probiti se u Plašćansku dolinu jako nadmoćnim snagama. U teškim obrambenim bojevima naročito se istaknula III. (Plašćanska) jud. brigada. Ona je u Plašćanskoj dolini i oko Vrbovića, u borbama 5., 6., 7. i 8. ov. mj., uništila 105 i ranila 187 neprijateljskih vojnika i oficira. Naročito su se istakli: komesar čete Skorupan Vojo, koji je dao i svoj mladi život za sreću svoga naroda, zatim vodnik Džočan Mihajlo i partizan Šola Milan.

15. III. uništila je II. u. brigada kod Koča ra 1 kamion i 20 neprijateljskih vojnika.

14. III, ista je brigada kod Kamenice odbila bijesni napad Nijemaca, koji su se zatekli u teškom položaju nastojali jakim snagama od Tounja i Kosara, potpomognuti tenkovima, blindiranim oklopnim vozom i artiljerijom. U krvavoj borbi prsa u prsa uništeno je 70 i ranjeno veći broj neprijateljskih vojnika.

Toga dana 2. bataljon I. brigade zaplijenio je kod Vojnovca neprijateljsku kolonu od 18 kola s bogatim plijenom, te 28 konja, a zarobio je 7 vojnika i 18 poubijao. Ostale naše jedinice protjerale su neprijatelja prema Plaškom, iz Medakovića, Jamnjagora i Kosanovića, nanoseći mu veće gubitke.

15. III. odbile su jedinice II. brigade neprijatelja, koji je od Kamenice nadirao prema Vrbiću. Uništeno je 15 i ranjeno 20 neprijateljskih vojnika.

Istog dana neprijatelj se s dvije bojne pokušao probiti od Tuka za Tobolić, potpomognut haubicama i tenkovima. Jedinice I. i III. u. brigade, te bataljon II. brigade, razbile su neprijatelja i natjerale ga u panican bijeg prema Plavča vrancu. Na bojištu je ostalo preko 100 mrtvih neprijatelja, veći je broj ranjen, a zarobljen je 1 oficir, 1 podoficir i 10 legionara. Zaplijenjeno je 5 bacača, 6 šaraca, 14 kareta s raznim materijalom, 8 konja i veći je broj konja poginuo.

U ovoj operaciji najviše se svojim hrabrošću istakao omladinski bataljon [illegible] bataljon [illegible]

SLAVA [illegible] BORCIMA [illegible] NARODA!

terijala, između ostalog i dva topa. Zbog ovih neuspjelih prodora zapadno od Cetingrada neprijatelj je definitivno odustao od proboja prema Slunju. Time je, može se smatrati, bila sasvim neuspješno završna njegova akcija pod nazivom »Poduhvat Klara«, pogotovo što je napustio i Cetingrad.

Ovim su bile završene borbe na relaciji Slunj—Velika Kladuša. Neprijatelju su naneseni gubici od preko 200 ubijenih i veći broj ranjenih vojnika. Zarobljena su 243 neprijateljska vojnika. Naši gubici su bili 44 poginula i 170 ranjenih boraca. U ove gubitke nisu uračunati i gubici jedinica UOG, koje su učestvovale u ovim operacijama.

Plijen je bio: 5 topova, 24 mitraljeza i puškomitraljeza, 222 puške, 6 šmajsera, 6 pištolja, jedna radio-stanica, 46 konja i desetak kola sa komorama, kao i još drugog vojnog materijala.

Na ovom sektoru je ostala samo 2.brigada i tu provela oko mjesec dana. Njene su jedinice uspješno, u više navrata, odbile nasrtaje neprijatelja sa tog pravca na slobodnu teritoriju. Osim toga, njeni borci su pružili veliku pomoć narodnim odborima i Kordunaškom vojnom području oko osiguranja i organiziranja žetve i spremanja žita.

Početkom jula Divizija se, bez 2. brigade, orijentirala prema Kupi. Sa 1. brigadom je napala neprijateljsko uporište u Lasinji, a sa 3. u Skakavcu. Ovi napadi nisu uspjeli poslije čega su glavne divizijske snage bile angažirane protiv ispada neprijateljskih snaga iz Karlovca i Duge Rese. Naime, jedan ojačan talijanski puk s ustaško-domobranskim dijelovima bio je prodro do sela Barilovića u namjeri da ide dalje u unutrašnjost Korduna. Poslije borbi, sve do kraja jula, neprijatelj se povukao prema Karlovcu, a da ni malo nije uspio ugroziti izvođenje ljetnjih radova na oslobođenoj teritoriji Korduna, što mu je bio glavni cilj.

Kao diverzionu akciju Štab 8. divizije planirao je da iznenada prebaci 1. i 2. brigadu na prugu Karlovac—Ogulin i likvidira posadu na Globorničkom mostu i uništi taj objekat. Mada je ta posada bila mala, oko 70 Talijana, ipak je to bilo i suviše tvrdo uporište, jer se sastojalo iz tri velika bunkera napravljena od tvrdog materijala. Čak su i vrata bunkera bila napravljena od jakog gvožđa. U toku 30. jula 1. brigada je napala neprijatelja kod Globorničkog mosta, a 2. je vršila osiguranje. Neprijatelj je brzo i oštro reagirao. Promet na ovoj komunikaciji mu je bio od velikog značaja, zato nije smio dozvoliti i najkraći prekid u njemu. Zbog toga je sa svim raspoloživim snagama krenuo u intervenciju. Oklopni vozovi, vatra iz topova i pokret trupa, sve se skupa usmjerilo u pravcu položaja naših brigada. I pored toga, borci 1. brigade junački su se probili do bunkera, ali zid i gvozdena vrata su ih zadržali, a Talijani su se znalački branili. Kod bunkera je izbačeno iz stroja 1. brigade 56 boraca, ali su bunkeri izdržali. Zbog pritiska jake neprijateljske intervencije naše su se snage povukle iz rejona ove komunikacije, a da rušenje mosta nije izvršeno. Neprijatelj, s drugog pravca od Bihaća, iskoristio je odsutnost naših snaga i za ovo vrijeme prodro do Slunja, u kom je ponovo uspostavio svoju posadu jačine jedne bojne.

Poslije ovih borbi brigade su se razmjestile ovako: Prva — Prijeboj

—Sertić Poljana—Rakovica; Druga — u rejonu Blata—Lička Jesenica i Treća — prema Topuskom, Kladuši i Slunju. Takav rastresit raspored 8. divizija je zauzela radi čišćenja terena od manjih neprijateljskih dijelova, koji su se uvlačili na slobodnu teritoriju, naročito kad su bile u pitanju četničke grupe. Nekoliko neuspjelih akcija u posljednje vrijeme uticalo je na borbenost i raspoloženje boraca. To se ublažavalo značajnim uspjesima borbi u drugim krajevima naše zemlje, kao i velikim pobjedama naših saveznika. Stizale su vijesti o velikim pobjedama Crvene armije, zatim da je Italija pred kapitulacijom, a da je veliki diktator Musolini svrgnut.

Početkom augusta Divizija je sa 1. i 2. brigadom vršila čišćenje terena od četnika oko Kapele. Nakon pročišćavanja šume Pištenika 2. brigada je nastavila akcije, pretežno protiv četnika na području Like i rejona Kapele, dok se 1. brigada orijentirala prema neprijatelju na komunikaciji Drežnik—Bihać, na kom je pravcu likvidirala posadu u selu Vrsti, a 2. brigada zarobila 50 četnika i veći broj ranila i protjerala.

U isto ovo vrijeme 3. brigada se bila usmjerila prema Slunju u kome se dosta usamljenom osjećala domobranska posada. Dok su se još primicale Slunju jedinice 3. brigade, ovaj je neprijatelj napustio Slunj i prebacio se u sastav posade u Cetingradu. Ni ovdje nisu sačekali naš napad, već su se obadvije posade povukle u Veliku Kladušu, gdje je bilo sjedište Štaba 3. brdske brigade. U strahu da ne doživi sudbinu 11. pukovnije, Štab ove brigade donosi odluku da se povuče iz Velike Kladuše prema Cazinu. Preko obavještajnih organa Štab naše 3. brigade 12. augusta je otkrio namjere neprijatelja i napravio plan napada za vrijeme tog povlačenja. Jedinice 3. brigade su, prema svojim mogućnostima, napale zadnji dio odstupajuće kolone. U kraćoj borbi ta je kolona razbijena.

Ubijeno je i ranjeno 50, a 285 zarobljeno neprijateljskih vojnika i starješina, dok su jedinice 3. brigade imale neznatne gubitke. Zaplijenjeno je 6 minobacača, 29 mitraljeza i puškomitraljeza, 185 pušaka, 7 šmajsera, dosta municije i drugog ratnog materijala. Poslije ovoga ponovo su u našu slobodnu teritoriju uključeni Slunj, Cetingrad i Velika Kladuša. Nakon nekoliko dana jedinice 3. brigade ušle su u Topusko i tako su 16. augusta, po prvi put, to mjesto i njegovi stanovnici doživjeli oslobođenje.

Pred kapitulaciju Italije čitava 8. divizija našla se na teritoriju Like, gdje je vodila borbe sa neprijateljem, koji se, u vezi s jačanjem svog fronta na Jadranu, prebacivao iz doline Une. Njemačkoj Vrhovnoj komandi je bilo još ranije poznato da će talijanske oružane snage ubrzo kapitulirati. To je još nametnulo potrebu da pomjeri 114. lovačku diviziju, u toku augusta na prostoriju Drežnik—Bihać—Kulen Vakuf. Snage ove Divizije bile su u pripravnosti da zaposjednu rejone na pravcu Like i Dalmacije. Upravo početkom septembra, ona je sprovodila taj plan u život. Zbog njenog prodora, aktivirana je cijela 8. divizija na teritoriji Like i tako je zakasnila u razoružanju talijanskih snaga u vrijeme kapitulacije na pravcu koji je dotle stalno kontrolirala, a to je Karlovac—Ogulin.

Na ogulinskom pravcu

U momentu kapitulacije Italije 8. divizija je bila razmještena ovako: 1. brigada — na sektoru Prijeboj—Plitvička jezera; 2. kod Perušića — na komunikaciji prema Gospiću i 3. brigada u istočnoj Lici. Iako se tako nešto očekivalo, ipak je vijest o kapitulaciji došla kao ugodno iznenađenje. Odmah je, mada u borbenom rasporedu, nastupilo u svim jedinicama 8. divizije veliko slavlje. Otpao je jedan veliki saveznik Hitlerove Njemačke čije su trupe držale pod okupacijom veliki dio Jugoslavije. Svima je u našoj diviziji bilo tada i žao što se nalaze daleko, oko 130 kilometara, od tradicionalnog pravca borbi 8. divizije. To je pravac Karlovac—Ogulin na kom su se okupacione talijanske trupe, u panici, povlačile u pravcu Italije. Prema njima su se našle terenske partizanske jedinice, koje su bile preslabe da bi ih prisilile da odlože oružje. GŠH prekasno pokreće 8. diviziju, iako joj stavlja na raspolaganje kamione za transport. Jedinice 8. divizije stižu na ogulinski pravac kad su se Talijani već sasvim povukli sa tog sektora.

Najranije je bila pristigla 3. brigada prema Oštarijama, u koje su bile upale male jedinice Plaščanskog partizanskog odreda i razoružavale domobransku bojnu, koja je poslije povlačenja Talijana sama branila, to uporište. To su bili prvi zarobljenici (230) i zarobljen prvi plijen poslije kapitulacije Italije. Jedinice 3. brigade nastavile su pokrete i zauzele položaje na komunikaciji Karlovac—Ogulin, na sektoru Generalski Stol —Slunj. Ubrzo je 3. brigada došla u sukob sa jednom kolonom neprijatelja, koja je pokušala žurno napredovati u pravcu Ogulina. Ova kolona je bila sastavljena od 14. policijskog puka 3. i 55. korpusa, sa dva ustaška bataljona. Nju je podržavalo 10 tenkova i avijacija. Bataljoni 3. brigade su jedva odolijevali oštrom napadu ove kolone. U toku 11. septembra pristigle su sve snage 8. divizije. Odmah je 1. brigada usmjerena da pomogne odbranu 3. brigade. U vezi s direktivom[20] Štaba 1. korpusa naša Divizija je dobila odbrambene zadatke. Trebalo je spriječiti prolaz njemačkih snaga koje su u vezi s povlačenjem Talijana žurile da se probiju u Primorje. Dok su se 1. i 3. brigada borile s neprijateljem koji je prodirao iz pravca Karlovca, dotle je 2. brigada prebačena sjeverozapadno od Ogulina. Osim zatvaranja pravca prema Drežnici i Gorskom kotaru imala je zadatak da čisti teren od četnika. Raspolagalo se sa nepotpunim podacima da se u širem rejonu Vrbovskog grupiraju četničke snage, koje, pošto su ih Talijani ostavili, imaju namjeru da se probiju u pravcu Knina i spoje sa četnicima pod komandom popa Dujića. Dok su jedinice 2. brigade vršile zaprečavanje komunikacija koje vode iz Ogulina u pravcu Delnica i Rijeke, kao i onih na pravcu Drežnice, dotle su četnici, oformljeni u četničke brigade, jačine oko 1.500 ljudi, krenuli na put za

20. »Osma divizija treba, da po svaku cijenu spriječi nadiranje neprijatelja prema Ogulinu i dalje prema Primorju, da bi osigurala evakuaciju ogromnog ratnog materijala, zahvaćenog u primorskim gradovima, šaljite često izvještaje o razvoju situacije, jer od razvoja događaja na vašem sektoru zavisi djelovanje naših snaga u Primorju.« iz naređenja Štaba 1. korpusa od 11. IX 1943. ZB. V—19,136.

Liku preko slobodne teritorije koju je držala 2. brigada. Pred noć, 14. septembra, četnička kolona je izbila u rejon Muslinski potok, na raskrižju puteva Ogulin—Drežnik—Jasenak. Na tom prostoru su četnici zanoćili i pružili mogućnost jedinicama 2. brigade da ih okruže i napadnu. Prema planu Štaba 2. brigade, 1. bataljon nije uspio stići u toku noći na polazne položaje za napad. Time je jedan pravac ostao nezatvoren, što je olakšalo situaciju četnicima pri izvlačenju iz okruženja. Ostali bataljoni su otpočeli sa napadima u svanuće, nešto prije nego što su četnici mislili krenuti na svoj dnevni marš. Napad je otpočeo žestokom vatrom. No četnici su se brzo snašli i otpočeli sa protunapadom i probojem. Dobro naoružani, naročito sa dosta talijanskih ofanzivnih ručnih bombi, krčili su sebi put. Uspjeli su se dijelom snaga izvući iz okruženja, mada su pretrpjeli osjetne gubitke. Zarobljeno je 150, a 100 ubijeno i veći broj ranjeno. Nešto kasnije po proboju, napadnuti su od primorsko-goranskib jedinica, tako da je i taj napad uticao da se jedan veći broj četnika razbježao i poslije vratio svojim kućama. Jedan manji dio iz ove grupacije uspio je da se probije do četnika popa Đujića.

Nakon petodnevnih borbi na komunikaciji Karlovac—Ogulin neprijatelj se, iz pravca Karlovca, uspio probiti i spojiti sa svojim snagama u Ogulinu. Čim se poveže sa ogulinskim ustaškim garnizonima — Štab 1. korpusa je cijenio da će neprijatelj produžiti nadiranje u pravcu Primorja. Kako su te namjere neprijatelja spriječile jedinice 8. divizije, on se neko vrijeme zadržao u širem rejonu Ogulina, prikupljajući pojačanje za nastavljanje akcije na pravcu Primorja.

Još 15. septembra Glavni štab Hrvatske javlja VŠ da se jače njemačke snage probijaju od Karlovca s namjerom da izbiju kod Senja i Sušaka. Ova je procjena bila tačna. Neprijatelj se, poslije jakog otpora snaga 8. divizije u zahvatu komunikacija, uvjerio da ne može s ovim snagama izvršiti taj zadatak. Sve što je do tada uspio je to da je bio zaposjeo Oštarije i Ogulin te čvrsto ih držao kao svoje najisturenije tačke u pravcu proboja prema Primorju. Oko 16. septembra na ovom sektoru neprijateljska aktivnost je bila jenjavala. To su snage 8. divizije iskoristile i prešle u napad. U toku 21. septembra poslije dugih i teških borbi 2. brigada je ušla u Trošmariju koja leži na komunikaciji Ogulin—Bosiljevo. Tu se bilo razvilo jako ustaško-domobransko uporište. Jedinice ove brigade, poslije Trošmarije, usmjerile su se na prugu Karlovac—D. Dubrave, gdje su 24. septembra oslobodile Generalski Stol. U tim borbama zarobile su 60 neprijateljskih vojnika, a veći broj ranile.

Štab 1. korpusa je u to vrijeme napravio plan za operacije naših jačih snaga na sektoru Ogulin i na pravcu prema Karlovcu. Osim 8. divizije na ovaj sektor su koncentrirane snage 7. divizije, 4. brigade 13. divizije i jedinice Karlovačkog i Kordunaškog partizanskog odreda. Ovim planom napada, koji je predviđao dvije faze, trebalo je — u prvoj fazi — da snage 8. divizije sa pridodatom brigadom 13. divizije likvidiraju Oštarije, neprijateljsko uporište 6 km jugoistočno od Ogulina i Sv. Petar, nešto manje uporište 3 km zapadno od Ogulina. Snage 7. divizije sa jedinicama iz partizanskih odreda treba da likvidiraju neprijateljska uporišta Zvečaj i vrše aktivnu blokadu neprijateljskog garnizona u Karlovcu i u

njegovoj neposrednoj okolini. U drugoj fazi 8. divizija treba likvidirati Ogulin, a 7. divizija da vrši diverzije, osigurava prema Karlovcu i prema mogućnostima likvidira isturena neprijateljska uporišta na komunikaciji Generalski Stol—Karlovac.

Prema zapovijesti[21] 8. divizije neprijatelj je bio ovako raspoređen: Oštarije 80 Nijemaca i 180 ustaša, ojačani sa dva teška tenka; Ogulin oko 1.500 Nijemaca, ustaša i domobrana, ojačani sa srednjim tenkovima i oklopnim vozom; Sv. Petar 80 ustaša sa pješadijskim naoružanjem; G. Dubrave (ž. st.) 450 ustaša; Globornički most 50 ustaša; Generalski Stol 80 domobrana; Duga Resa 400 domobrana i ustaša; Karlovac oko 2.000 Nijemaca, ustaša i domobrana i u Zvečaju 80 ustaša.

Sa dvije brigade, 28. septembra 1943. godine, 8. divizija je otpočela sa napadom na ova uporišta. Na Oštarije je napadala 1. brigada, a na Sv. Petar 4. brigada 13. divizije. Druga brigada je vršila blokadu Ogulina, sa sjeveroistočne, a Treća sa jugozapadne strane. Napad 1. brigade podržavali su neposredno divizijski prateći bataljon, brdski divizion i četa oklopnih kola. Osim toga imala je podršku vatrom jedne poljske baterije, jedne haubičke baterije i topova od 150 m/m.

Neprijatelj je spremno i u solidnim utvrđenjima sačekao napad 1. brigade. Umjesto 80 Nijemaca, kako je u zapovijesti rečeno, u odbrani je bilo 400 Nijemaca. Najviše su otežavali napad neprijateljski tenkovi, čim bi na nekom dijelu odbrane naše jedinice napravile proboj, odmah bi tu došli tenkovi i natjerali nas na povlačenje. Naši pt topovi malog kalibra i benzinske flaše, s kojima su se koristili partizani, ostali su bezuspješni protiv ovih tenkova. Ipak, drugog dana 1. brigada, ojačana jednim bataljonom iz 13. brigade, potisnula je neprijatelja do crkve i do kraja mjesta, sa južne strane. Na sektoru 4. brigade napad je tekao uspješno pa je drugog dana likvidirano ustaško uporište Sv. Petar. Također su na sektoru 7. divizije likvidirana uporišta na Globorničkom mostu i u Gornjim Dubravama.

U Oštarijama se odvijao, manjim prekidima, uporan napad puna 4 dana uz angažiranje još i dijela snaga iz 3. brigade. Međutim, definitivno taj napad nije uspio jer je neprijatelj, uz stalnu podršku avijacije, uporno branio taj čvor, pa čak i onda kad je poginuo njemački major, komandant uporišta. Težina borbe kod Oštarija može se vidjeti i po tome što su jedinice u napadu imale 170 izbačenih iz stroja. Osim toga u toku ovih borbi primjećena je znatna psihička zamorenost boraca. Na to su svakako, osim neredovne ishrane, uticali stalna i efikasna neprijateljska minobacačka i artiljerijska vatra, a posebno avionsko bombardiranje.

Početkom oktobra otpočeo je iz pravca Karlovca prema sektoru 8. divizije pokret jakih neprijateljskih kolona. U takvoj nepovoljnoj situaciji dobivena je nova direktiva od GŠH za nastavljanje naših napada u kojoj je, između ostalog, pisalo: »Neprijateljske snage, koje nadiru od Generalskog Stola u pravcu Ogulina, vjerovatno imaju zadatak da se

21. Zb. V—19,512.

spoje sa Ogulinskom posadom... ponovo uspostave vezu Ogulin—Karlovac.« Kako naše snage nisu mogle spriječiti ovaj neprijateljski pohod, to po odluci GŠH, Štab 1. korpusa prekida naše planirane operacije. Na osnovu takve direktive, snage 8. divizije obustavile su sve svoje napade na sektoru Ogulin—Oštarije i time završile svoj borbeni plan za mjesec septembar. Po toj istoj direktivi 8. divizija je ostavljena na sektoru Ogulin—Oštarije s tim da zatvori pravac prema Josipdolu, odnosno Plaškom i Jezeranima. Po procjeni GŠH i Štaba 1. korpusa, neprijatelj će, po kraćem odmoru, nastaviti svoju ofanzivu u pravcu Gorskog kotara. U tom slučaju 8. divizija ima zadatak da napadne njegove snage na sektoru Ogulina i na komunikaciji prema Karlovcu i na taj način omete namjere neprijatelja.

U toku septembra na sektoru borbi 8. divizije neprijatelju su nanijeti osjetni gubici. Ubijeno je i ranjeno preko 1.000 neprijateljskih vojnika, a 420 ih je zarobljeno. Za to vrijeme u 8. diviziji je poginulo i ranjeno 250 boraca. Plijen je bio velik. Između ostalog 2 topa, 3 bacača, 32 mitraljeza i puškomitraljeza, 310 pušaka, 320.000 puščanih metaka i drugi materijal.

U prvoj polovini oktobra glavnina snaga 8. divizije vodila je borbe s neprijateljem koji se prikupljao i popravljao komunikacije na sektoru Ogulin—Oštarije—Tounj. Kako se očekivalo da će neprijatelj konačno izvršiti pokrete s tog sektora, to je 8. divizija izvršila novi raspored. Jedinice 1. brigade raspoređene su na sektoru Cerovnik—Treskavica sa zadatkom da osiguravaju pravce prema Plaškom; 2. brigada je zaposjela položaje kod Modruša, zatvarajući pravac Josipdol—Modruš—Jezerane i 3. brigada je prebačena u rejon Saborsko—Lička Jesenica na sređivanje i da bude u divizijskoj rezervi. Štab 8. divizije smjestio se istočnije od Modruše, u selo Sabljaki.

U toku 1. oktobra neprijatelj je sa jakim motoriziranim snagama, umjesto prema Gorskom kotaru, kakva je bila prethodna procjena, krenuo glavnim snagama prema 2. brigadi i jednim dijelom snaga na pravac 1. brigade. Srednja kolona, oko 100 tenkova, oklopnih kola i kamiona, kretala se putem od Oštarija prema Modrušu; desna (pobočna) sa 30 tenkova i kamiona, kretala se već od Ogulina, kao pobočnica, preko Kučinić Sela i sela Desimerica prema naselju Zagorje, gdje je držao položaje jedan bataljon 2. brigade; lijeva kolona, slične jačine kao i desna, uputila se od Josipdola prema Cerovcu s namjerom da zaobiđe glavne položaje 2. brigade kod Modruša. Prema rasporedu i taktičkim postupcima, koje je pri nastupanju primjenio, bilo je očigledno da je neprijatelj raspolagao s podacima o rasporedu naših jedinica. Osim toga neprijatelj se neočekivano brzo kretao kako putevima tako i njivama. Prepreke koje su naše jedinice postavile duž glavnih komunikacija neprijatelj je brzo savladavao, ili ih zaobilazio. To je sve skupa dosta iznenadilo naše jedinice pa nisu mogle pružiti planirani otpor.

Kako se i moglo kad je neprijatelj čim bi se sa neke otporne tačke začula naša vatra odmah u pravcu nje usmjerio grupu tenkova u brzoj vožnji. Tako na primjer, čim je naš brdski divizion otvorio vatru na nje-

gove položaje, usmjerila se grupa tenkova u pratnji Nijemaca na prikolicama. Posluga topova brdskog diviziona uspjela je, krajnjim naporom, spasiti ih od uništenja, dok su samo jedan top i njegova posluga direktnim pogocima bili zahvaćeni i uništeni. Neprijatelj je toga dana svojim vještim manevriranjem bio isključio neki ozbiljniji otpor[22] našim snagama. Uspio je nekim pravcima tako brzo prodrijeti da je onemogućio svako plansko povlačenje našim jedinicama. Na taj način je bio doveden i Štab divizije u položaj da za malo ne bude okružen i uništen. U najtežem položaju bio se našao Štab 2. brigade, jer se situacija na položajima tako brzo razvijala da nije stigao usmjeriti rad svojih bataljona. Oni su se sami snalazili tako što su se brzo povlačili u pravcu Kapele da ne bi pretrpjeli teže gubitke.

Istog tog dana neprijateljska motorizacija je prešla preko Modruša za Jezerane, gdje je iznenadila neke naše dijelove u pozadini. Time je neprijatelj bio ovladao komunikacijom Josipdol—Modruš—Jezerane. Sutradan njegove pokušaje da se na taj način probije u Plaški odbile su jedinice 1. i 2. brigade. U daljem, neprijatelj se zadovoljio sa osvojenom komunikacijom, a prema Plaškom isturio je jaka osiguranja. Pored tog osiguranja snage 1. i 2. brigade orijentirale su se na borbe iz zasjede duž zauzetih komunikacija, koje je neprijatelj u narednim danima intenzivno koristio. Tih dana su ubačene u borbu i jedinice 3. brigade. Neprijatelj se bio aktivirao na pravcu Vaganca i Ličkog Petrovog Sela pa je hitno trebalo zatvoriti pravce sa kojih je neprijatelj ugrožavao slobodnu teritoriju na Kordunu i u Lici preko Prijeboja. Uspješne, mada teške, odbrambene borbe 3. brigade onemogućile su ubacivanje neprijatelja na slobodnu teritoriju. Sve ove borbe, u toku oktobra, po naporima su bile teške, a nisu dale neke značajnije rezultate. Srazmjerno su i gubici, preko 100 boraca izbačenih iz stroja, bili dosta veliki. Ipak, ovdje treba podvući da su te borbe bile nužne i od velikog značaja. Vođene su na komunikacijama kojima su Nijemci trebali da prebacuju pojačanja u živoj sili i ratnom materijalu na front u Italiju i na pojas odbrane na Jadranskoj obali.

Na osnovu sve jačih i učestalih borbi sa neprijateljskim motoriziranim jedinicama, pristupilo se u čitavoj 8. diviziji obuci za borbu sa tenkovima. Ponovo je razrađivan sistem zaprečavanja i rukovanja sa priručnim protutenkovskim sredstvima. Pri brigadama su formirane prateće čete naoružane, između ostalog, sa 2—4 pt topa. Ovo je, uz već posto-

22. GSH ubrzo poslije ovih borbi opširno je svojim raspisom objašnjavao taktiku neprijateljskog manevriranja motoriziranih kolona, i dao uputstva kako tome parirati, pa između ostalog piše: »Osnovna taktika neprijatelja sastojala se u iznenadnom prodoru motorizovanim sredstvima, bilo frontalno sa većim brojem tenkova, bilo preko zaobilaznih komunikacija, preko kojih nismo očekivali nadiranje. Među tenkovima bilo je obično i većih, kojima nije mogla nanijeti štete naša protivtenkovska odbrana, odnosno aktivna sredstva kojima raspolažemo u tu svrhu. . . Služeći se gornjim iskustvom, treba našu taktiku prilagoditi novoj neprijateljskoj taktici i imati u vidu da se ne podmetnu naše jedinice zamahu neprijateljskih oklopnih jedinica. . . Naše jedinice moraju biti, ukoliko štite komunikacije, dubinski raspoređene, te koristeći se povučenim cestama, sa svojom vatrom sprečavati neprijatelju izlazak tenkova i automobila radi opravljanja cesta. . .«

jeće pt jedinice Divizije, bilo znatno pojačanje u protutenkovskoj odbrani, koja je dolaskom njemačkih, umjesto talijanskih jedinica, na ovom sektoru postala mnogo aktuelnija.

Akcije na Baniji i razbijanje ofanzive na Kordun

U prvoj polovini novembra 1943. godine jedinice 8. divizije (3. brigada još ranije) napustile su Plaščansku dolinu i upućene u Baniju, gdje je trebalo da sadejstvuju napadu na Glinu, planiranog 23. novembra. Prije ovog napada 1. brigada izvodi nekoliko uspjelih akcija na komunikaciji Glina—Petrinja. Isto tako 2. brigada je prebačena u cazinski kraj gdje je s jedinicama 7. divizije vršila čišćenje terena od Muslimanske milicije Huske Miljkovića. Ona je učestvovala u akcijama na tom području sve do 15. novembra kad je oslobođen Cazin, a njegova posada zarobljena. Poslije Gline jedinice 8. divizije usmjerene su prema Petrinji, na kom su pravcu izvršeni napadi na neprijateljska uporišta u selu Gora (1. brigada) i u Hrastovici (3. brigada, uz sadejstvo 2. brigade).

Napad na Hrastovicu, koja je udaljena svega 5 km od Petrinje, odvijao se pod dosta teškim uslovima. Hrastovicu je uporno branila jedna ojačana četa njemačke vojske uz stalnu intervenciju snaga iz pravca Petrinje i Siska. Posada Hrastovice, iako brojno mala (oko 250), izdržala je u odbrani punih 36 sati. Kapitulirala je kad je većina izginula. Samo ih je 60 zarobljeno živih, a jedan manji broj uspio se pojedinačnim bjekstvom spasiti. Sve naoružanje i vojna oprema pali su u ruke 3. brigade. I po gubicima u 3. brigadi (18 poginulih i 24 ranjenih), kod jedne zgrade koju su branili Nijemci, može se vidjeti žestina ove borbe, ali moguć je i zaključak da se s pravom upornošću mogu i njemački vojnici savladati.

Ovom borbom kod Hrastovice završene su borbe 8. divizije na Baniji. Za to vrijeme izbačeno je iz stroja brigade 80 boraca, dok je kod neprijatelja bilo znatno više. Osim 70 zarobljenih, ubijeno je i ranjeno preko 250 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je 2 bacača, 14 puškomitraljeza, 12 šmajsera, 120 pušaka, 30.000 metaka i dosta drugog ratnog materijala.

Dok se Divizija nalazila na Baniji, neprijatelj je u pripremi svoje operacije pod šifrovanim nazivom »Panter«, vršio koncentraciju svojih snaga oko slobodne teritorije Korduna i Banije. Na sektoru Ogulin—Karlovac grupisala se 371. njemačka divizija, koja je tek bila stigla iz Italije. Uz ovu diviziju bila su koncentrirana četiri ustaška bataljona. Na liniji Petrinja—Glina, osim aktiviranja lokalnih snaga, pristigla je Prva kozačka divizija. Sa komunikacije Sunja—Bihać pokrenute su snage 373. legionarne divizije »Tigar«. Osim ovih snaga, u Cazinskoj krajini aktivirana je Huskina milicija, jačine preko 2.500 ljudi. Sve su ove snage bile spremne da po jedinstvenom planu izvrše pokrete na teritoriju 4. korpusa.[23] Ova neprijateljska akcija proizlazi iz plana II njemačke oklopne armije, koja

23. Prvi hrvatski korpus preimenovan je u 4. korpus NOVJ.

je poslije zaposjedanja jadranske obale htjela da očisti svoju pozadinu i osigura prilazne komunikacije iz doline Une i unutrašnjosti Hrvatske. Za sprovođenje svoje zamisli, Štab te armije je izdao direktivu[24], **u** kojoj, između ostalog, piše: »15. brdski armijski korpus izvešće, počev od 6. XII, akciju u cilju razbijanja bandi (partizana) oko Gline i uništenju neprijateljskih baza za snabdijevanje u Petrovoj gori i Šamarici (na Baniji). Ovim treba da se postigne to da se bandama oduzme mogućnost snabdijevanja njihovih jačih snaga i da se poveća bezbjednost pruge Zagreb—Sisak. Akcija nosi šifrovani naziv »Panter«. Čišćenje će se izvršiti na taj način što će I kozačka divizija, dijelovi 373. divizije i dijelovi II hrvatske lovačke brigade obrazovati zaprečnu liniju u vidu kordona, prema kojoj će 371. divizija (sa ojačanjima ustaških snaga) sa linije Karlovac-—Ogulin, prodirati pravcem na istok. Akcija će trajati do oko 22. XII 1943. godine. Pošto je područje koje će se štititi, uvijek služilo bandama kao oslonac, to postoji namjera da se sve muško, za vojnu službu sposobno[25] stanovništvo evakuiše.«

Uoči ove ofanzive brigade 8. divizije su bile raspoređene na Kordunu i to: 1. brigada na sektoru Čemernica, Crni Potok, Blatuša; 2. brigada u rejonu Vrginmosta u pripravnosti za put prema Lici i 3. brigada na prostoru Donji i Gornji Sjeničak.

U toku 6. decembra jedna neprijateljska kolona kretala se iz pravca Ogulina komunikacijom prema Slunju, koji se nalazio duboko u slobodnoj teritoriji. Toga dana izbila je, bez borbe, u rejon Tržića gdje je na rijeci Mrežnici otpočela sa opravkom mosta. U isto vrijeme, dijelovi ove kolone produžili su pokret prema Primišlju, udaljenom 7 km od prelaza na Mrežnici. Dva bataljona 2. brigade, koja je pošla na put po posebnom zadatku, izbili su u Primišlje kad i neprijateljski dijelovi. Došlo je do iznenadne borbe naših i neprijateljskih snaga iz pokreta. I jedni i drugi su težili da zadrže u posjedu centar Primišlja. Na kraju naši bataljoni su odbacili neprijatelja za Tržić. To su morali učiniti jer je 2. brigada, koristeći i kamione za prijevoz, morala proći preko Primišlja. Po završetku ove borbe 2. brigada je nastavila put preko Plaščanske doline[26] i Kapele. Pri pristizanju u Dabar, Štab 2. brigade se javio preko telefona Glavnom štabu Hrvatske kod Otočca. Tom prilikom su upoznali načelnike GŠH o susretnoj borbi kod Primišlja i o tome da se jedna neprijateljska kolona iz pravca Ogulina usmjerila preko slobodne teritorije komunikacijom za Slunj. Tada je načelnik GŠH upoznao Štab 2. brigade da je otpočela ofanziva na Kordunu i da će se brigada zbog toga hit-

24. Zb. V—22,697.

25. u zapovijesti 15. korpusa, u vezi s ovom direktivom, stoji: »Muško stanovništvo od 15—55 godina starosti na pročešljanom području treba evakuirati i predati u logor u Sisku«. Zb. V—22,688.

26. Iz 4. korpusa upućena je informacija načelnika štaba korpusa, koji je u to vrijeme bio na terenu Plaščanske doline, u vezi s nastalom situacijom kod Primišlja, u kojoj stoji i ovo: »Jučer su dijelovi 2. brigade 8. divizije jurišem protjerali Nijemce preko Mrežnice i likvidirali njihov mostobran. Most na Mrežnici je popravljen. Tačnije podatke o ovoj borbi možeš dobiti od 2. brigade koja se prebacila prema Plaškom (Dabru), u Vojniću, noćas 7/8. XII, zanoćilo je oko 2000 Nijemaca, sa 10—20 tenkova, isto toliko kamiona. Druga neprijateljska kolona, koja je nadirala od Karlovca preko Vukmanića, došla je do Utinja i skakavaca.« Zb. V—22,106.

no vratiti da zatvara pravac Tržić—Primišlje—Slunj. Ovo je u Štabu 2. brigade i kod svih boraca primljeno za izuzetnim zadovoljstvom, jer je 2. brigada pošla na put preko Like i dalje za Bosnu, što bi je za duže vrijeme odvojilo od svoje Divizije.

Neprijateljska kolona, koja je nešto kasnije krenula iz Karlovca od one koja je krenula iz Ogulina, prodrla je 7. XII do Vojnića, a lijeva kolona od rijeke Kupe došla je do Skakavca, gdje ju je dosta uspješno zadržala 3. brigada.

Na pravcu Vojnića bila je angažirana 1. brigada i ona će voditi nekoliko dana borbu sa neprijateljem koji je nastojao da se iz Vojnića ubaci u predjele Petrove gore. Na slunjskom pravcu, dok se 2. brigada povratila, neprijatelj je prošao za Slunj. Jedinice ove brigade otpočele su napade na neprijateljska osiguranja i manje kolone za snabdijevanje koje su pratile glavnu kolonu. Napala je jednu manju jedinicu, koja je obezbjeđivala most kod Tržiča i likvidirala je, odnosno protjerala njene dijelove. Poslije toga mogla se usmjeriti komunikacijom prema Slunju, u kojem su zastale glavne snage ove desne kolone. Slične borbe su se vodile duž komunikacije kod 1. brigade u širem rejonu Vojnića i kod 3. brigade na sektoru Vrginmost—Vojnić. Štab 8. divizije već na početku, da bi parirao neprijateljskom planu, držao je jedinice rasresito, koje su ulazile u borbu inicijativno, iznenada i samo duž komunikacija kojima je morao prolaziti neprijatelj. Time je neprijatelj bio lišen mogućnosti da bilo koju našu jedinicu veže za teren, opkoli je i uništi, kako je to bio zamislio. U pogledu stanovništva preduzete su mjere sigurnosti. Ono je udaljeno od putova i naselja kojima je neprijatelj prolazio. Tako je propao neprijateljski plan hvatanja i deportiranja stanovništva.

Desna neprijateljska kolona, čiju je glavninu činio 671. grenadirski puk iz 371. divizije, nastavila je pokret iz Slunja prema Velikoj Kladuši s očiglednom namjerom da se okruži Petrova gora kao glavna baza za snabdijevanje, kako ju je neprijatelj u svojoj zapovijesti tretirao. Petrova gora nije bila to, ali je bila, inače, naša značajna baza. U njoj je bila velika bolnica s našim ranjenicima, radionicama, pa i predjeli gdje se najveći broj stanovništva sklanjao za vrijeme ofanzive na Kordun. Ova se pretpostavka obistinila, pošto se neprijatelj, kada je stigao u Veliku Kladušu, nije tamo zadržavao, već je krenuo prema zužnim obroncima Petrove gore. Time je Petrova gora bila zahvaćena sa tri strane — od Velike Kladuše, Vojnića i od Vrginmosta. Jedan bataljon 2. brigade i jedinice Cazinskog PO pratile su i napadale neprijateljsku kolonu koja je nastupala iz smjera Velike Kladuše. No ti su napadi bili preslabi da bi je omeli u njenom planu, tj. da prokrstari južno od Petrove gore i spoji se sa svojim snagama kod Vojnića. Na taj način glavnina snaga neprijatelja, koje su uzele učešća u ofanzivi na Kordun, našla se na prostoru Vojnić Vrginmost. Prema njima su bile direktno angažirane 1. i 3. brigada i 4. bataljon 2. brigade. I ovako skupljene neprijateljske snage nisu se odvajale od komunikacija. Zauzimale su samo uzvišenja lijevo i desno od putova sa kojih su stupali u borbu i nisu dozvoljavali našim jedinicama da im napadaju kolone u pokretu. Takve borbe oko Petrove gore nastavile su se do 15. decembra kada se neprijatelj otpočeo povlačiti

preko Topuskog za Baniju. Na ovom pravcu, u toku 16. decembra, ponovo je bila ranije slobodna teritorija pod kontrolom naših snaga i organa narodne vlasti. Također i na pravcu 2. brigade očišćeni su neprijateljski dijelovi od Tržića u pravcu Tounja i Ogulina. Ponovo je Kordun, kao slobodna teritorija, nastavio svoj put i razvoj pod zaštitom svoje slavne Divizije.

U ovim osmodnevnim borbama naše jedinice su pretrpjele gubitke od 102 poginula i ranjena borca. Ovi gubici su srazmjerno mali, s obzirom na širinu borbi i u odnosu na neprijateljske gubitke. Ovo se postiglo dobro smišljenim taktičkim postupcima, naročito s tim što se u napad išlo iznenada i na brojno manjeg neprijatelja. Neprijateljski gubici su iznosili oko 500 izbačenih iz stroja. Zaplijenjeno je 1 veliki tenk, 3 kamiona, 10 šaraca-mitraljeza, 7 protiv-avionskih mitraljeza, 52 puške, 5 šmajsera, 40 pištolja, oko 30.000 metaka i dosta drugog ratnog materijala. Osim toga uništena su 2 tenka, 15 kamiona, 3 motocikla, veći broj bicikla i zaprežnih kola od kojih je zaplijenjeno 50 konja za vuču.

Dok je 8. divizija morala rješavati sve teže borbene zadatke, štititi od Nijemaca i ustaša ugrožene pravce, dotle se Muslimanska milicija pod komandom Huske Miljkovića sve više jačala i počela ozbiljno ugrožavati našu slobodnu teritoriju. Zbog toga je Stab 4. korpusa zaplanirao veću akciju čišćenja. Izdato je 21. decembra naređenje 8. diviziji, u kome je Stab korpusa podvukao da u cazinskom kotaru djeluje Huskina milicija koja ozbiljno ometa naše operacije na okupatora. Osim toga, imala se u i vidu potreba olakšavanja naših narednih akcija na sektoru kotara Cazin i Bihać, jer su Huskine jedinice, čim bi naše jedinice negdje bliže izvršavale zadatke, ometale to sa leđa. Ovim naređenjem 8. divizija je dobila zadatak da sa svim snagama pristupi likvidaciji Muslimanske milicije pošto prethodne akcije čišćenja, prvo 3. brigade, a onda 2. brigade, nisu dale određene rezultate. Naime, kada je 18. decembra upućena 2. brigada da samostalno izvrši čišćenje ove teritorije, bila je iznenađena brojem i aktivnošću Muslimanske milicije. Huška je tom prilikom uspio prikupiti preko 2.000 svojih pripadnika, prijeći u protunapad na 2. brigadu i prisiliti je na povlačenje. Ne samo to, uspio se probiti i zauzeti Veliku Kladušu, u to vrijeme centar oslobođene teritorije cazinskog kraja. Ovakvo širenje Huskine milicije ubrzalo je koncentraciju cijele 8. divizije na ovoj teritoriji. Tako je došlo do pokreta Divizije prema teritoriji i glavnoj bazi Huskine vojske oko Cazina.

U uvodu zapovijesti Štaba 8. divizije za ovu akciju vide se osnovni razlozi za hitnu intervenciju u tome što se kaže: »Dana 19. ovog mjeseca, jače neprijateljske snage (Huskina vojska) uspjele su da potisnu našu 2. brigadu u pravcu Cetingrada i Široke Rijeke i da ovladaju linijom Velika Kladuša—Podzvizd.«

Naša Divizija je dobila zadatak da razbije i uništi Huskinu vojsku i da izbije na liniju Bužin—Skokovi—selo Krivaja. Za izvršenje ovog zadatka Štab korpusa je pridodao Diviziji Cazinski partizanski odred i jednu bateriju haubičkog diviziona korpusne artiljerije. Raspored i zadaci jedinice, prema divizijskoj zapovijesti od 21. decembra 1943. godi-

ne, bio je ovakav: Prva udarna brigada sa jednim bataljonom Cazinskog PO kreće 22. XII u 7 sati pravcem Vrnograč—Bužin sa zadatkom da izbije na prostor Bužin—sela Ljubijankići. Pri nailasku na neprijatelja, sa dijelom snaga, treba da ga uništi, a sa glavnim snagama bez zastoja kreće naprijed. Čim izbije na određenu liniju, ima zadatak da preduzme izviđanje u pravcu Cazina i Otoka, kako bi došli do što preciznijih podataka o tim garnizonima. Druga udarna brigada kreće 22. XII u 6 sati pravcem Cetingrad—Komesarac—Johovica—Sturlićka Platnica—Krivaja —Tržićka Platnica. Usput čisti teren od pripadnika Muslimanske milicije. Imala je u zadatku da se kreće sa prikupljenim snagama, kako bi mogla pri susretu savladati koncentrirane neprijateljske snage, jer se očekivalo da će to Huskina vojska raditi. Po dostizanju određene linije, imala je zadatak da vrši intenzivno izviđanje u pravcu Bihaća i Cazina. Treća udarna brigada kreće istog dana u 8 sati pravcem Velika Kladuša—Pećigrad—Skokovi sa zadatkom da izbije na prostoriju Pećigrad— Skokovi. Usput pretresa teren kako ne bi pripadnici Huskine milicije u naseljima ostali iza leđa našim snagama. Po izbijanju na određenu liniju trebalo je zatvoriti pravac Cazin—Pećigrad—Velika Kladuša.

Za ovu operaciju vršene su temeljne i izuzetno velike političke pripreme. Naročito je obraćena pažnja na odnos boraca prema stanovništvu ovog kraja iz koga je Huška uspio mobilizirati jedan broj ljudi i uvrstiti ih u svoje redove. Huskina propaganda širila je nepovjerenje prema ciljevima NOB-e, a njene pripadnike prikazivala neistinito. Trebalo je mnogo učiniti da se grubi i pljačkaški odnosi Huskine vojske, kad se nađu na slobodnoj teritoriji, ne odraze na uobičajene, korektne i u duhu ciljeva NOB-e odnose pripadnika naše Divizije. Koliko se tom pitanju posvećivalo pažnje vidi se i iz toga da su komandant i komesar Divizije, Miloš Šumonja i Aleksandar Backović obišli više štabova po jedinicama da pomognu i provjere rad na ovim pripremama.

U toku 22. decembra sve su brigade bez zastoja nastupale određenim pravcima. Tu i tamo nailazile su na manje grupe Huskine vojske koje su, nakon slabijeg otpora i pripucavanja, napuštale naselje i bijegom se spašavale. Taj dan bila se spustila gusta magla na čitavoj teritoriji, ravna tmini noći, što je olakšalo ovim grupama da se bez gubitaka izvlače.

U 2 sata ujutro, 23. decembra, Štab 8. divizije izdaje dodatnu zapovijest. Razlog je bio to što su samo 1. i 2. brigada do određenog vremena izbile na predviđene linije, dok je 3. brigada zastala zapadno od Pećigrada. Zaustavljena je od neprijatelja koji je uporno branio Pećigrad. To je nametnulo potrebu novog rasporeda jedinica, što je tom zapovješću regulirano. Prva brigada morala se hitno prebaciti na prostoriju sela Ljubijankići—selo Gornja Koprivna, sa zadatkom da spriječi svaki pokušaj neprijateljskog prodora iz pravca Cazina ka Pećigradu sa jugoistočne strane, dok se bude vršila likvidacija neprijatelja u njima. Druga brigada također vrši pregrupisavanje u rejonu Tahirovići Selo—Kovačevci i selo Čoralići, sa ciljem zatvaranja komunikacije Cazin—Pećigrad. Treća brigada je imala zadatak da sa slabijim snagama odmah blokira neprijatelja u Pećigradu i da izvrši pripreme kako bi ga narednih dana napala

i likvidirala. U zapovijesti se upozoravaju sve jedinice na lukavstvo[27] s kojim se neprijatelj služio do tada, za vrijeme trajanja naše operacije čišćenja.

Brigada je odmah pristupila izvršenju novog plana. Prva i Treća brigada, bez ometanja, zauzele su novi raspored. Međutim, 2. brigada je morala savladati nekoliko napada i jedan veći u rejonu Čajić Sela. Dok su njena tri bataljona nastupala kroz ovo selo, bili su napadnuti iz više pravaca pod zaštitom magle od jedne grupacije od oko 300 pripadnika Muslimanske milicije. Tek oko 14 sati toga dana brigada je uspjela protjerati neprijatelja kada se magla smanjila. Iz pravca Cazina neprijatelj se uspio probiti do Pećigrada i omesti pripremu 3. brigade za napad. Neprijatelj se za vrijeme borbi uspio spojiti sa legionarskim jedinicama u Pećigradu i potom su se svi zajedno povukli, a jedinice 3. brigade su ušle u Pećigrad.

Poslije ovoga uslijedila je direktivna zapovijest, oko 22 sata 23. XII, u kojoj je rečeno da se neprijatelj u 12 sati povukao iz Pećigrada, u kom su osim Huskine vojske, bile i njemačke jedinice. Ponovo su brigadama određeni novi rejoni. Po ovom rasporedu brigade su bile linijski raspoređene na pravcu Cazina, sa dubinskim rasporedom unutar rasporeda svake brigade. Zadržavanje brigade na ovoj liniji učinjeno je na osnovu procjene da će neprijatelj izvršiti protunapad iz pravca Cazina i Bihaća. Uvjerenost u postojanje skore intervencije vidi se i iz napomene u toj zapovijesti, u kojoj Štab 8. divizije kaže: »U slučaju nailaska motorizovnih snaga ne primati frontalnu borbu već tući neprijatelja bočno. Opća orijentacija naših jedinica, u slučaju jačeg neprijateljskog pritiska i prekidanja veza jeste ka Velikoj Kladuši.« Međutim, u naredna tri dana neprijatelj nije vršio nikakve pokrete u pravcu naših položaja. Čak na naša izazivanja (dijelovi 1. brigade izvršili su fingirani napad na Cazin) neprijatelj je ostao u svojim garnizonima oko kojih se bila priklonila Huskina vojska.

Po naređenju Štaba 4. korpusa od 27. decembra 1943. godine 8. divizija se povukla na odmor i to na ove teritorije: 1. brigada i Cazinski NOP odred u rejon M. Kladuša—selo Šumatac, 2. brigada u rejon oko Velike Kladuše, 3. brigada u širi rejon Cetingrada i Artiljerijski divizion u Veliku Kladušu. Zadatak na čišćenju Muslimanske milicije izvršen je djelimično sa vojnog gledišta s obzirom da su ostale u cjelini sve vojne formacije te vojske. One su se samo povukle u sigurnosne zone u neposrednoj blizini jakih neprijateljskih garnizona. No, efekt akcije naše Divizije i gubici koje je ta vojska za to vrijeme pretrpjela ozbiljno su poljuljali njen moral. Upravo poslije ovog našeg udara, u isto vrijeme velikih pobjeda NOV širom Jugoslavije i jačanje raspoloženja naroda Cazinske krajine prema NOP-u, Huška je bio prisiljen da pristupi pregovorima sa Štabom 4. korpusa. Ovaj Štab je prihvatio Huskinu ponudu da sve nje-

27. »Neprijatelj protiv koga se borimo vrlo je lukav, dobro poznaje teren, te u vezi sa tim primjenjuje brze i iznenadne noćne napade, kao i dejstva u pozadini naših snaga. Nikad ne slati pojedince, ili slabije patrole, jer postoji mogućnost da budu uništeni.« Zb. V—22,399.

gove formacije, jačine 12 bataljona (oko 3.000 pripadnika), prijeđu na stranu NOV i POJ. Štab 4. korpusa, uz saglasnost GŠH, formirao je 2. februara 1944. godine Unsku operativnu grupu od Muslimanske milicije, Cazinskog NOP odreda i dijelova 8. krajiške brigade, kojoj je za komandanta postavio Husku Miljkovića.

Borbe u januaru 1944.

Dok je Divizija bila na sektoru Velike Kladuše, došlo je do kadrovskih izmjena u njenom Štabu i do reorganizacije u 3. brigadi. Vlado Ćetković otišao je za komandanta 8. korpusa, a za komandanta 8. divizije postavljen je Miloš Šumonja, dotadanji njen politički komesar. Za političkog komesara Divizije postavljen je Aleksandar Backović, dotadašnji politički komesar 3. brigade. Iz 3. brigade izdvojeni su dva bataljona i raspoređeni u 1. i 2. brigadu. Od ostala dva bataljona i novog ljudstva iz Plaščanske doline oformljena je 3. brigada koja od tada nosi naziv Plaščanska. Ova nova reorganizacija 3. brigade izvršena je u Plaščanskoj dolini 1. januara 1944. godine pod rukovodstvom novog komandanta Divizije Miloša Šumonje. U vezi s tim na tom terenu je održano nekoliko zborova s narodom, koji je pozdravljao formiranje njihove brigade. Od tada su Plaščani još masovnije i jače bili vezani za zajedničku borbu koja je vođena na operativnom području Korduna u sastavu 8. divizije. Treća plaščanska brigada brzo se uvježbala i sredila, da bi već od 6. januara bila sposobna i spremna za izvršenje novih zadataka.

Za ovo vrijeme prebacile su se 1. brigada u rejon sela Gornje i Donje Dubrave na komunikaciji Karlovac—Ogulin, a 2. brigada prema Generalskom Stolu. Zadatak im je bio da ruše pruge i likvidiraju neprijateljska uporišta kod željezničkog mosta na rijeci Globornici. Na prisustvo naših brigada na ovom sektoru neprijatelj je oštro reagirao. Kako nije raspolagao s jačim snagama, naše su brigade odoljele svim tim intervencijama. Čak šta više 1. brigada je prešla u napad i dijelom snaga napala posadu u Tounju. Situacija na ovom sektoru, pošto su se prethodno bile povukle njemačke snage, bila je dosta neizvjesna a prave namjere neprijatelja nejasne.

GŠH 5. januara u vezi s tim piše Štabu 4. korpusa:... »Obzirom na nejasnu situaciju u pogledu smjene njemačkih trupa u Ogulinu, Rijeci i Karlovcu, zatim na prisustvo samo naše 8. divizije na Ogulinskom sektoru, dajemo vam slijedeću direktivu: Smatramo da, za sada, još nema izgleda za direktni napad na Ogulin. Ipak, potrebno je angažirati snage 8. divizije na prostoru Ogulin—Karlovac, napadajući već prema mogućoj situaciji neprijateljska uporišta od Ozlja do zaključno Oštarija i ugrožavajući samu komunikaciju Ogulin—Karlovac. Na taj način bi se postigla izvjesna izolacija Ogulina, iznudio bi se neprijatelj na reakciju kod Karlovca, mogli bi se dobiti elementi za pravilniju i tačniju ocjenu situacije kod neprijatelja.«

U duhu citirane direktive nastavljen je napad, 6. januara, na Tounj

koji je nekoliko puta bio energično odbijen. I pored toga, pod pritiskom 1. brigade, neprijatelj je bio prinuđen da napusti Tounj. Ovim su bili stvoreni povoljni uslovi za napad na Globornički most, koji je 1. brigada preduzela istog dana. Ovaj most branilo je oko 200 Nijemaca, ustaša i domobrana koji su osiguravali popravku mosta, pošto su ga ranije naše jedinice bile oštetile i onesposobile za željeznički promet. Neprijatelj je kod njega vršio pretovar iz jednih u druge transportne vozove. Teren oko tog uporišta bio je ispresijecan i dosta pošumljen tako da je bilo olakšano 1. brigadi da po danu okruži neprijatelja i napadne. U napadu ove brigade važnu ulogu su imali topovi, koji su pomogli pri zauzimanju tvrdih bunkera iz kojih se isključivo branio neprijatelj. U toku noći, 6/7. januara, pao je posljednji bunker na Globornič kom mostu. Posada je likvidirana. Iz okruženja se bilo probilo oko 40 ustaša, ali su pri nailasku na snage osiguranja 2. brigade ponovo okruženi i likvidirani. Kod mosta je ubijeno 85, ranjeno 25 i zarobljeno 125 neprijateljskih vojnika. Sve naoružanje i oprema iz ovog uporišta palo je u ruke naših jedinica. Jedinice 2. brigade, svojim snažnim otporom na pravcu Generalski Stol—Karlovac, potpuno su osigurale izvršenje ove akcije.

Poslije ovih borbi odmah su izvršeni u Diviziji pokreti i pripreme za likvidaciju uporišta u Oštarijama. U toku 9. januara 8. divizija, radi izvršenja novog zadatka, zauzela je slijedeći raspored: 1. brigada u širem rejonu Tounj—željeznička stanica Košare, 2. brigada Donje Dubrave — Generalski Stol, 3. brigada, koja je u međuvremenu pristigla, koncentrirala se na sektoru Josipdol—Carevo Selo. Borbeni zahvat 8. divizije na ovom sektoru ozbiljno je zabrinuo neprijateljsko komandovanje odgovorno za ovu teritoriju. Zbog toga je već 9. januara održan sastanak u Karlovcu između komandanata 392. legionarske divizije[28] generala Mikla i komandanta zapovjedništva 1. (karlovačkog) sektora generala Tomaševića[29]. Na ovom sastanku proučena je situacija na komunikaciji Karlovac—Ogulin, kojom je bila zagospodarila 8. divizija. Napravljen je dogovor o zajedničkom dejstvu i otvaranju ove komunikacije, kao i brzo povezivanje s posadom u Ogulinu, koju su sve više okruživale naše snage. Ne znajući za taj dogovor u Karlovcu Štab 8. divizije priprema u to vrijeme napad na Oštarije. Na pravcu Karlovca ostavlja 2. brigadu da osigura ovaj napad. Napad na Oštarije izvodi 1. brigada, ojačana haubičkim divizionom, dvjema brdskim i jednom poljskom baterijom i sa dva oklopna automobila (blinde). Sadejstvovala joj je 3. brigada i osiguravala pravac od Ogulina. Ovoj operaciji sadejstvovala je i 9. slovenačka brigada koja se bila približila Ogulinu i fingirala napad na spoljnu odbranu grada.

Uporište u Oštarijama branile su dvije domobranske satnije iz 3. pješadijske pukovnije i jedna ustaška satnija iz 33. bojne. Naoružanje neprijatelja bilo je pješadijsko. Čvrstinu odbrane neprijatelj je gradio na

28. Ova Divizija formirana Je u augustu 1943. u Austriji. Starješine su bili Nijemci i Austrijanci, a njen vojnički sastav činili su mobilizirani mladići sa teritorije Hrvatske 1 Bosne.

29. General TotnaSević je zarobljen u borbama za konačno oslobođenje zemlje. Kao ratni zločinac osuđen Je na smrt.

jakim odbrambenim položajima i zidanim zaklonima. To je nametnulo potrebu za koncentracijom većeg broja naših topova i bacača.

Napad je otpočeo 11. januara 1944. godine u 7 sati. Prvo je tukla artiljerija, a potom su jedinice 1. brigade sa više pravaca izvršile nastupanje i pokušale sa probojem u unutrašnjost uporišta. Efekat artiljerijske vatre, s kojim se dosta računalo, bio je slab jer je neprijatelj pružio žestok otpor kada su se jedinice brigade približile. Na svim pravcima osujećen je prodor naših četa, a vatra iz neprijateljskih bunkera bila je ubitačna. U toj situaciji Štab 8. divizije donosi odluku da se jedan broj topova privuče u neposrednu blizinu i učestvuje u zauzimanju jednog po jednog bunkera. Tek tada je ozbiljno uzdrmana neprijateljska odbrana. Padali su, jedan za drugim, neprijateljski zakloni i bunkeri. Naše jedinice su prodrle u centar Oštarija. Tada se posada uskolebala i pokušala sa izvlačenjem prema Ogulinu, koji je bio od ovog uporišta udaljen svega 6 kilometara. Kada je neprijatelj napustio zaklone, onda je praktično sebe osudio na likvidaciju. Na pravcu Ogulina, na otvorenom prostoru, kuda se pokušao probiti, preostali dio posade, tukle su snage 3. brigade. One su napale neprijatelja i u kraćoj borbi potpuno su ga razbile. Samo se jedan manji dio uspio probiti u Ogulin i izvijestiti o sudbini Uporišta i njegove posade u Oštarijama.

Kod Oštarija ubijeno je 80, a zarobljeno 150 vojnika i 2 oficira. Osim toga likvidirana je željeznička stanica i pohvatano 19 željezničara, koji su odbili saradnju sa našom vojskom. Zaplijenjeno je 13 mitraljeza i puškomitraljeza, 200 pušaka i preko 40.000 metaka, kao i dosta drugog ratnog materijala. Ova sedmosatna borba spada u bolje pripremljenu i izvednu našu akciju. U svom operativnom izvještaju[30] upućenom GŠH 28. I, Štab 4. korpusa za ovu bitku kaže i ovo: »Operacija je bila u svakom pogledu dobro pripremljena. Sve zapovjesti izdane od strane Štaba 8. divizije, odgovarale su situaciji. Uprava i rukovođenje jedinicama, kako viših tako i nižih, bila je dobra. Veza između jedinica, kao i sa artiljerijom, bila je dobra, te se upravo tome ima zahvaliti tako brzi i potpuni uspjeh.« Ovdje treba ovome dodati da je komandant 1. brigade Miško Blažević, svojom umiješnošću i upornošću, posebno doprinio da se brzo prodrlo i zauzelo uporište Oštarije.

Poslije zauzeća Oštarija 1. i 3. brigada orijentirane su prema Ogulinu. Planira se napad sa početkom 14. januara na Ogulin. Dok su vođene borbe kod Oštarija, naša 2. brigada je uspješno odolijevala neprijateljskom pritisku slabijih snaga iz pravca Karlovca. Međutim naš napad na Ogulin je osujećen, jer su dan ranije, 13. januara, jake neprijateljske kolone iz pravca Karlovca otpočele prodor u pravcu rasporeda 8. divizije. Saznalo se da su u pitanju snage 392. legionarske divizije i dijelovi ustaško-domobranskih snaga. Jedinice 2. brigade zadovoljile su se brzim rasporedima kako bi što duže zadržale nadmoćnijeg neprijatelja i bile su još uvijek u uvjerenju da će naš napad na Ogulin teći po planu. U dogovoru sa Štabom korpusa, Štab 8. divizije, zbog pokreta neprijatelja iz

Karlovca, odlaže napad na Ogulin i vrši novi raspored svojih snaga. Na pravcu 2. brigade, koja je jedva odolijevala jakom pritisku neprijatelja, uputio je 3. brigadu. U toku 14. I sa glavninom svojih snaga 2. brigada je izvršila protunapad iz rejona sela Rebići, odbacivši snage 392. divizije na tom pravcu i nanijevši im osjetne gubitke. Tog dana pristizale su na pravcu Tounj—Dubrave jedinice 3. brigade, dok su 1. brigada i prištapske jedinice sa Štabom Divizije zadržani u širem rejonu oslobođenih Oštarija. I pored pojačanja na pravcu 2. brigade, neprijatelj je, nakon trodnevne oštre borbe, uspio jednim odredom probiti zonu naše odbrane i spojiti se sa garnizonom u Ogulinu. Dalja odbrana ovog pravca, ocijenio je Štab Divizije, gubi svaki značaj za ranije planove i mogućnosti snaga 8. divizije. Snage 2. brigade rokirane su od komunikacije u rejon između rijeke Dobre i Kupe, a jedinice 3. brigade jugoistočno od Ogulina i Oštarija. Time su oko 20. januara, snage 392. divizije ovladale linijom Ogulin—Oštarije—Josipdol i tako otvorile redovni saobraćaj na komunikaciji Karlovac—Ogulin. Ova će Divizija ostati duže na ovom sektoru šireći se povremeno prema Plaščanskoj dolini i u dijelove zapadne Like i vodeći uvijek oštre borbe sa snagama NOV s operativnog područja Korduna, Like i Gorskog kotara.

Ustaško-domobranske snage su brzo otkrile prisustvo naše 2. brigade u blizini karlovačke komunikacije pa su izvršile s dva pravca prodor prema Bosiljevu gdje je bila njena glavnina. Brigada je uspješno odolijevala, od 19—23. januara, tim napadima dok nije napadnuta sa trećeg pravca — od Vukove Gorice. Tada je bila prisiljena da se privremeno kod Vinice prebaci preko Kupe na teritoriju Sloveniju. Odavde se 2. brigada brzo vratila i nastavila u sadejstvu s Karlovačkim partizanskim odredom duge i teške borbe sve do povlačenja neprijatelja sa bosiljevačkog sektora. Ove su borbe znatno iscrpjele snage 2. brigade, a što je najteže, istrošene su velike količine municije. U prosjeku borci nisu imali ni po 5 metaka. Najprije je trebalo riješiti taj problem. Popune iz divizijske komore, koja je bila daleko sa Divizijom prema Plaščanskoj dolini, nije bila moguća. Zato štab 2. brigade planira jednu akciju na komunikaciju u rejonu Dubrave kojim se, poslije našeg povlačenja, neprijatelj dosta samouvjereno kretao. Osim drugog, naročito iz pravca Generalskog Stola prema Ogulinu tuda su se kretale transportne kolone, što je bila jedina šansa da se borci snabdiju municijom.

U noćnom maršu, 26/27. januara, pod komandom komandanta brigade, prebacila su se tajno dva bataljona 2. brigade na komunikaciju u rejonu Donje Dubrave. U dvostrano postavljenoj zasjedi borci su čekali na nailazak neprijatelja iz Generalskog Stola svjesni da borbu moraju riješiti u svoju korist, a pri tom da ne utroše više od onih nekoliko metaka koliko su kod sebe imali. U stvari rješenje je trebalo biti u jurišu i korišćenju ručnih bombi, kojih je u svakoj desetini bilo svega 5—6 komada. Za ovakvu situaciju najpovoljnije je bilo to što je iz pravca Karlovca, oko 8 sati, naišla kolona kamiona. U kratkoj borbi ta je kolona likvidirana. Ubijeno je 45, a zarobljeno 48 neprijateljskih vojnika. Osim naoružanja, zarobljeno je više hiljada metaka i dosta vojničke odjeće, što je bilo upućeno kao sledovanje neprijateljskim jedinicama. Time je bila

ublažena oskudica u municiji i odjeći kod 2. brigade, koja je bila odsječena od komore Divizije.

Na Plaščansko-modruškom pravcu razvijala se svakodnevna borba s legionarima 392. divizije i ustašama koji su otpočeli, još 22. januara, sa svojim prodorima na tom pravcu. Neprijatelj je, poslije žestokih napada u toku tri dana, ovladao položajima koje su držale jedinice 1. i 3. brigade. I ne samo to. Njegove su snage uporno prodirale pa su naše brigade bile prinuđene da se povuku i 27. januara organiziraju odbranu na linijama: selo Vukelići—Janjatovići—Plaški—Kosinjac (padina Kapele).

Uveče, 28. I, 1. brigada izvršila je protunapad na neprijatelja koji je ugrožavao i sam Plaški. Napad Brigade je bio usmjeren prema dominatnim položajima koje je neprijatelj držao na Trojvrhu, Vrbovcu i Mudrić-glavici. Jedinice 1. brigade uspjele su izbiti na te položaje, ali se nisu mogle zadržati jer je za to trebalo pružiti više upornosti i žrtava. No, ipak, nakon ovog i sličnih naših udara, neprijatelj se povukao od Plaškog. Ove su borbe bile teške i iscrpljujuće. U njima smo imali 84 poginula i ranjena borca dok su kod neprijatelja bili gubici veći — preko 300 ubijenih i ranjenih te 46 zarobljenih.

Borbe od februara do aprila 1944.

Početkom februara neprijatelj ponovo napada. S brojnim kolonama i zaobilaznim pravcima uspijeva se ubaciti duboko u pozadinu iza linije koje su držale naše brigade. Pred sobom je sve uništavao. Zapalio je preko sto kuća. Da ga snage 8. divizije nisu onemogućile, sigurno bi popalio sve kuće i tako bi narod Plaščanske doline, po najvećem snijegu i hladnoći, ostao bez krova nad glavom. U tim borbama neprijatelj je ovladao i Plaškim. Ovim borbama tokom februara neprijatelj je imao namjeru da ovlada Plaščanskom dolinom kako bi osigurao bolje komunikacije prema Hrvatskom primorju i Dalmaciji.

U ovim, za 8. diviziju, teškim borbenim danima vrše se pripreme za Prvu divizijsku partijsku konferenciju. Odabiru se delegati po svim brigadama i divizijskim prištapskim jedinicama. Tako se u slobodnom Slunju, sa radom pretežno noću 23./24. februara 1944. godine, održava Divizijska partijska konferencija. Na njoj se okupilo preko 250 komunista — delegata iz svih jedinica 8. divizije. U radu su učestvovali jedan broj članova CK KPH na čelu sa Gašparom, predstavnici iz GŠH, Štaba 4. korpusa i OK KPH za Karlovac te gosti iz 7. i 34. divizije. Na konferenciji su došli do izražaja kritični odnosi komunista u dosadašnjem djelovanju i borbenim dejstvima svih jedinica i velika volja za brzo otklanjanje slabosti i osposobe sve jedinice za veću borbenu gotovost i sposobnost, kao i da se bore, bez predaha, do konačnog oslobođenja. Ova konferencija i njeni zaključci došli su u pravo vrijeme kao veliki podsticaj da se pojačaju napori i izvuku posljednji atomi snage kako bi se odoljelo nasrtljivom neprijatelju, koji je bio izuzetno agresivan u to vrijeme na sektoru ove Divizije.

U to vrijeme još jedna vijest, raširena u Diviziji, podigla je borbeni moral i vjeru u našu pobjedu. Javljaju iz 4. korpusa da je formirana Karlovačka brigada i time znatno pojačana naša Divizija. U naredbi Štaba 4. korpusa od 27. II 1944. godine, pod tačkom II stoji: »Pošto je poraslo brojno stanje Karlovačkog partizanskog odreda sa novim mobilisanim ljudstvom, to se formira Karlovačka brigada, koja će nositi naziv: KARLOVAČKA BRIGADA VIII DIVIZIJE NOVJ.«

Dok je 8. divizija otišla preko Kupe da u zajednici sa 34. divizijom izvede neke akcije, u rejonu duž komunikacije Kamenica—Tržić—Slunj jedna jača neprijateljska kolona, u toku 5. marta, probila se do sela Tobolića u namjeri da izmanevrira odbranu Plaščanske doline. To mu inače ne bi bilo teško pošto je na tom sektoru ostala samo 3. brigada sa Plaščanskim NOP odredom. Također iz rejona Plaškog, zaobilaznim pravcem, izbile su neprijateljske kolone do Plavča-Drage i ugrozile leđa jedinicama 3. brigade. Sve jedinice 3. brigade, pod nepovoljnim uslovima, morale su napustiti svoje položaje. Tako je 3. brigada bila izbačena iz Plaščanske doline i nabačena na okolne visove Ljupča gore i Kapele, gdje je napadao visoki snijeg i temperatura se spustila na oko minus 30°C. Neprijateljske snage spojile su se kod Tobolića i time ovladale velikom slobodnom teritorijom. Zbog tako nastale teške situacije na ovom području hitno se vraća 8. divizija iz Pokuplja i već 10. marta Štab Divizije pristupa izvođenju slijedećeg plana: Jedinice 1. brigade vrše pritisak na komunikaciju Josipdol—Plaški, u neposrednoj pozadini neprijateljskih snaga u prodoru; 2. brigada zaposijeda komunikaciju između Tounja i Oštarija s ciljem sprečavanja redovnog snabdijevanja iz Karlovca; 3. brigada sa Plaščanskim odredom zatvara pravce prema Ličkoj Jesenici, Plitvičkim jezerima i Slunju, kako bi se onemogućilo dalje širenje neprijatelja iz dostignutih rejona. Ovim planom Štab 8. divizije želio je odsjeći neprijatelja koji je bio duboko prodro u slobodnu teritoriju Kordunaškog vojnog područja.

Neprijatelj se protiv naših snaga neprekidno koristio snažnom artiljerijskom i bacačkom vatrom, a od 12. marta, kada se vrijeme razvedrilo i avionima. Na ovaj naš novi raspored i početak dejstva neprijatelj je oštro reagirao. Naročito žestoko je napao jedinice 2. brigade južno od Tounja i, nanio teže gubitke jednom njenom bataljonu. Međutim, jedinice 1. brigade bez većih poteškoća povukle su se u pravcu naselja ispod vrha Huma.

U toku 14. i 15. marta neprijatelj je pokušao iz pravca Tounja preko Tržića da se probije do Primišlja, na putu za Slunj. U isto vrijeme krenula je druga kolona iz pravca Plavča-Drage preko Tobolića, sa ciljem da se spoji sa onim svojim snagama koje kreću prema Primišlju. S prvom kolonom uspješno je vodila borbu 2. brigada. Natjerala je tog neprijatelja, pošto se već bio probio, na povlačenje. Isto tako, snage 1. i 3. brigade napale su kolonu neprijatelja, koja se iz Plaščanske doline probijala prema Toboliću. U rejonu prijevoja Kneje naše snage su uspješno napale neprijatelja i nanijele mu osjetne gubitke, poslije čega se hitno povlačio u pravcu Plaškog, zatim prema Ogulinu. Ovim je bila završena zimska ofanziva na ovo područje. Ove borbe su bile izuzetno teške za naše jedinice pošto je visok snijeg ograničavao brze pokrete naših jedinica

za razliku od neprijatelja koji se služio skijaškim jedinicama i bijelim ogrtačima za maskiranje. Naši su gubici, u prosjeku, bili veliki: 49 poginulih, 7 palih u zarobljeništvo i 155 ranjenih, te jedan broj promrzlih boraca. Neprijatelj je imao 500 ubijenih i ranjenih te 20 zarobljenih. U cjelini uzevši, ovo su bile jedne od najtežih borbi 8. divizije. Posebno su tu težinu osjetili stanovnici ovog područja koji su po najtežim klimatskim uslovima dosta vremena morali provoditi van svojih domova da bi sačuvali gole živote. U svojoj depeši[31] od 17. III 1944. godine GŠH, u vezi s ovim borbama, javlja Vrhovnom Štabu NOV, POJ slijedeće: »Od 5—15. marta, naša 8. divizija i Plaščanski odred vodili su krvave borbe sa ojačanim 846. pukom 392. divizije, I. lovačkim erzec pukom i 33. ustaškom bojnom oko Plaškog. Ubijeno je 394, ranjeno preko 350, zarobljeno je 1 oficir i 11 vojnika. Plijen je dosta velik. Naši gubici: 63 mrtva, 173 ranjena i 30 pomrlih.«

U ovim borbama neprijatelj je nekim svojim novinama u taktičkim postupcima iznenadio niže i više komandante u Diviziji. U prvom redu to se ogledalo u slijedećem: Prodore je vršio dubokim zaobilaznim pravcima kako bi ugrožavao pozadine naših jedinica. Ovim je doveo neke jedinice 2. brigade južno od Tounja i 3. brigade u rejonu Plavča-Draga u izuzetno tešku situaciju. Početak ovih prodora neprijatelj je pripremao u strogoj tajnosti, a izvodio ih je pokretnim jedinicama brdske formacije, koje su bile sposobne za kretanje po svakom terenu i u svim klimatskim uslovima. Uvijek je neprijatelj težio da izmanevrira naše odbrambene položaje, odnosno da zaobiđe naše jedinice na određenim pravcima na kojima su se one nalazile, bilo sa ofanzivnom ili defanzivnom ulogom. Koristio je za pravce nadiranja one terene koji omogućuju slabu prodornost ili čak one za koje smo ocjenjivali da su nemogući za kretanje čitavih vojnih formacija. Sve je ove prodore kombinirao sa demonstrativnim napadima sa fronta i to slabijim snagama kako bi obmanuo naše snage o glavnom pravcu prodora i težištu glavnog udara. Tek poslije ovih borbi to su shvatile komande naših jedinica i uspješno se, u narednim borbama, osiguravale od takvih iznenađenja. Naročito kada su morale dejstvovati defanzivno isturale su na odbrambene položaje samo dio snaga, a glavninu su zadržavale u rezervi, koju su upotrebljavali onda kada se otkriju prave namjere neprijatelja. Ovim mjerama onemogućili smo neprijatelja da preuzima inicijativu i nameće svoju taktiku, kao što je to bio slučaj u borbama u Plaščanskoj dolini.

Nakon smirivanja situacije u Plaščanskoj dolini i odmora, 8. divizija je izvršila, na brzinu, jednu akciju na neprijateljsko uporište u Vukmaniću, 12. kilometara jugoistočno od Karlovca. Ojačana artiljerijom 2. brigada je, u sadejstvu s 3. brigadom i Kordunaškim NOP odredom, likvidirala 5. IV posadu tog uporišta, jačine preko 200 domobrana i ustaša, od čega je bilo 19 zarobljeno.

U međuvremenu Vrhovni štab je preko GŠH insistirao na aktiviranju snaga 4. korpusa u pravcu Cazina i doline rijeke Une. »Angaži-

31. Zb. V—25,625.

rajte. glavninu IV Korpusa (stoji u depeši VŠ[32]) na sektoru Bosanski Novi, Bihać, i Sisak. Težište akcije u Unskoj dolini... Cilj akcije duže onemogućavanje prometa. Južno od Bihaća dejstvovaće naše druge snage.« U duhu ovog zahtjeva Stab 4. korpusa, odmah poslije zauzeća Vukmanića, usmjerio je 8. diviziju, bez 1. brigade koja je ostala u Plaščanskoj dolini, u određenom pravcu. Na ovaj pravac prebačene su 7. divizija i snage Unske operativne grupe. U planu je bilo prvo likvidirati neprijateljski garnizon u Cazinu, zatim uporište Ostrožac i Otoku te tako izbiti u dolinu Une, gdje je trebalo izvršiti diverzije i blokadu komunikacija u Unskoj dolini na relaciji Bihać—Bosanska Krupa.

Napad na Cazin izvodile su 2. brigada 8. divizije i Muslimanska brigada. Ostale snage raspoređene su na osiguranje. Išlo se sa jačim snagama, jer se već znalo da su iz pravca Bihaća u pokretu jače neprijateljske snage, podržane tenkovima i artiljerijom. Napad je tekao od 9. aprila uveče, sasvim uspješno. Još u toku te noći jedinice 2. brigade probile su se u sam centar Cazina. Neprijatelj, jačine od oko 900 ustaša i Nijemaca, sabijen je u nekoliko zidanih zgrada. Sutradan, oko 10 sati, 3. brigada uspjela je odbaciti neprijateljsko pojačanje, koje se prema Cazinu uputilo iz pravca Ostrožca, jačine jedne satnije sa tri tenka i dvije blinde. Po podne je ponovljen pokušaj prodora s istog pravca sa tri puta jačim snagama. Angažirane su i jedinice 7. divizije, pa je taj neprijatelj vraćen. Za ovo vrijeme neprijatelj je sa malog prostora jedva odolijevao našem napadu. Čekalo se svaki čas da će se morati predati ili pokušati sa probojem. Ponovni pritisak znatno jačih snaga spolja mobilizirao je okruženog neprijatelja u Cazinu pa je nastavio, tako reći u bezizlaznoj situaciji, otpor i odbranu. Približavanje neprijatelja s pravca Bihaća ka Cazinu primoralo je naše snage da prekinu s napadom. Mada su gubici kod naših jedinica bili veliki, 140 izbačenih boraca iz stroja, napad na Cazin završen je neuspješno.

Borbe u Lici i Kordunu

Novonastala, izuzetno nepovoljna vojna situacija u Lici prisiljava Štab 4. korpusa da mijenja svoj plan za prodor u Unsku dolinu, pa naređuje 8. diviziji da se, bar 2. brigada, prebaci na teritoriju sjeverne Like. Naime, neprijatelj je bio zaplanirao da se snagama 392. divizije, tri ustaška bataljona (19, 31. i 34.) i u zajednici sa okolnim posadama, izvrši šire akcije na slobodnu teritoriju Like, uništi partizanske jedinice na tom sektoru i ovlada komunikacijom Otočac —Gospić, koje su kontrolirale ili držale naše snage. Do 5. maja 8. divizija, u sadejstvu sa 35. divizijom i jednom brigadom 13. divizije, vodila je borbe na relaciji Crna Vlast—Vrhovine—Zalužnica i prema Perušiću. To su bile žestoke borbe, naročito kod Ramljana i Perušića, ali su doprinijele da se neprijatelj odrekne zauzimanja slobodne teritorije u tom dijelu Like i bude prisiljen da se

32. TB. V—26,265.

vrati u svoje polazne baze. Taj njihov neuspjeh izazvao je oštro reagiranje njemačkog komandnog kadra i ubrzanje sa jednom njihovom, još ranije planiranom akcijom. To se najbolje vidi iz historijata 392. divizije, koja je u ovoj ofanzivi bila pod komandom 15. njemačkog brdskog korpusa, koji je planirao ofanzivu na Liku s početkom 7. maja 1944. godine. Operacija je pripremana i izvođena pod šifriranim nazivom »Morgenštern«. U spomenutom historijatu piše i ovo: »Krbavsko polje, najveći centar bandi na području 15. korpusa, zavičajno područje bandi, već odavno je, uz pomoć korpusnih trupa, trebalo da bude likvidirano. Napad bandi na Ramljane i Perušić sada je doveo do preduzimanja ovog velikog poduhvata — plana »Morgenštern«. U sprovođenju ovog plana uzele su učešća jedinice 392. legionarske divizije, dijelovi 373. »Tigar« divizije, 92. motorizovani puk, puk »Brandenburg« iz sastava 2. oklopne armije, 202. oklopni bataljon, te 19. 31. i 32. ustaški bataljon.

Štab 11. korpusa NOV, svojom zapovješću od 7. maja, informira 8. diviziju o neprijateljskom iznenadnom prodoru sa više pravaca na oslobođeno područje Like. U toj zapovijesti dodjeljuje 1. brigadi zadatak da zatvori ove pravce: Ličko Petrovo Selo preko Prijeboja za Plitvička jezera—Leskovac i Poljana—Plitvička jezera. Ovim se htjelo onemogućiti spajanje neprijateljskih kolona u širem rejonu Plitvičkih jezera, odakle bi se širile u unutrašnjost slobodne teritorije Like. Na pravac Poljanak upućen je 1. bataljon. Međutim on je stigao prekasno. Tamo su ga sačekale snage iz 392. divizije, napale i odbacile prema teritoriji Korduna. Ovaj bataljon je ostao odsječen od 1. brigade, koja je ostala do kraja ofanzive na teritoriji Like. Također je i 3. brigada dobila zadatak da zadržava neprijatelja od pravca Vrhovina i na pravcu Korenice. Neprijatelj je sa svojim kolonama naglo prodirao i brzo uspio poremetiti ili prekinuti vezu između naših brigada i Štaba Divizije. U daljem toku brigade su više samoinicijativno dejstvovale, naročito kad je neprijatelj iznenada napao Štab Divizije, a nešto ranije i divizijsku komoru. Većina komore je stradala, dok je Štab Divizije bio prisiljen da odstupi u pravcu odakle mu je bilo teško sprovoditi neprekidnu brzu vezu sa brigadama.

U narednim danima 1. brigada, boreći se, bila je prisiljena da se povlači u unutrašnjost Like. Naselja, zauzeta od neprijatelja, nemilosrdno su pljačkana i paljena. Naročito od 10—15. maja njemačke snage, potpomognute ustašama i četnicima vršile su žestoke prodore prema centralnom dijelu slobodne teritorije. Pored naše dvije brigade, jedinice 35. divizije i Ličkog NOP odreda, vodile su danonoćno teške borbe protiv znatno jačeg neprijatelja sa glavnim zadatkom da spase stanovništvo koje se povlačilo u nezauzete predjele. Štab 1. korpusa, u jednoj depeši od 11. maja, javlja GŠH »Neprijatelj pali sva sela i pljačka. Narod je sav izbjegao. Moral visok, iako je pretrpio veliku štetu... Radimo zajedno sa OK (okružni komitet KPH za Liku) i uspjeli smo narod prebaciti na manje ugrožena mjesta.«

Dok se 1. brigada povlačila prema Krbavskom polju, dotle se 3. brigada probila prema Prijeboju i tako se našla iza neprijateljskog fronta, odakle je do kraja ofanzive dejstvovala na njegove saobraćajne veze i komunikacije snabdijevanja. Oko 12. maja gotovo nije postojalo ni jedno

mjesto u Lici, a da nije bilo ugroženo. To je dovelo u pitanje sigurnost naših ranjenika, koji su bili koncentrirani, u velikom broju, u širem rejonu Srednje Gore i Krbavskog polja. U takvoj situaciji Štab 11. korpusa, koji se dotle u nekoliko navrata obraća za pomoć Glavnom štabu Hrvatske u spašavanju ranjenika, zadužuje našu 1. brigadu da evakuira ranjenike. O teškoj situaciji oko ranjenika GŠH izvještava 12. maja Vrhovni štab s napomenom da je neprijatelj ovladao sa svim komunikacijama i prolazima u Lici. Osim toga, on upozorava Štab 11. korpusa, koji rukovodi sa svim našim snagama u Lici, da sve borbene planove potčini odbrani ranjenika. » ... Javite odmah gdje ste sklonili ranjenike ... Ranjenici ni u kom slučaju, ne smiju pasti u ruke neprijatelja«, kaže se u depeši od 12. maja, koju je uputio GŠH Štabu 11. korpusa.

Donesena je odluka da se jedan, veći, transport ranjenika prebaci prema Velebitu. Za taj transport 1. brigada je odredila svoj 3. omladinski bataljon. Glavnina snaga 1. brigade preuzela je drugi transport sa ranjenicima, koje je trebalo prebaciti na Kordun. Uz jedan i drugi transport, a naročito uz onaj prema Velebitu, išle su velike kolone izbjeglica. Najteži ranjenici ostavljeni su u nekoliko tajnih zemunica. Takvu jednu zemunicu neprijatelj je otkrio i sve ranjenike u njoj pobio. U toj zemunici stradao je komesar 8. divizije Aleksandar Backović, koji je za vrijeme ove ofanzive na Liku bio teško ranjen.

Glavni transport sa ranjenicima uspješno se prebacio u Velebit. Tamo je 3. bataljon, sa još nekim ličkim jedinicama, spriječio prodor neprijatelja u Velebit i tako su svi ranjenici iz tog transporta spašeni. Sa transportom prema Kordunu išlo je znatno teže. Ovim transportom rukovodio je Štab 1. brigade na čelu sa zamjenikom komandanta Milošem Kljajićem. U izvještaju toga Štaba o sprovođenju tog zadatka stoji: »Ranjenih drugova i bolesnih od raznih bolesti, kao i drugova iz drugih ustanova, koji su imali naređenje da se probiju za Kordun. Pod našom pratnjom bilo ih je oko 800, sa kojima smo, 14. maja do 10 sati, izbili u Bijelo Polje. Time je kolona dostigla tek podnožje Plješivice. Tek tada nastupa težak put za ranjenike. Angažirana je većina boraca 1. brigade da im olakša prelaz preko visokih i kršnih vrhova Plješivice. Čitavog 15. i 16. maja savladavana je Plješivica, bez hrane. Tog jutra samo je spravljen goli čaj za bolesne. Borci i dalje idu bez hrane. Ljudstvo, kao i stoka, počeli su da padaju.«

Tek što se 1. brigada sa ranjenicima probila na Kordun, gdje su se još ranije nalazile ostale snage 8. divizije, otpočela je neprijateljska ofanziva na slobodno područje Korduna. Neprijatelj je, od 20. maja, otpočeo svoje prodore sa više pravaca. Cilj ovih neprijateljskih akcija bio je da se vezuju snage 4. korpusa, odnosno obmanjivanje našeg komandovanja od glavne akcije njemačke vrhovne komande, čiji je cilj bio Drvar i uništenje Vrhovnog štaba NOV i POJ, na čelu sa drugom Titom. Ova operacija na Kordun izvršena je pod šifrovanim nazivom »Bocsslspring«.

Ignjatije Peric

Borbe 8. divizije u proljeće 1944. godine

Početkom 1944. godine na teritoriji Korduna, Cazinske krajine, a naročito Like, gdje su bile razmještene jedinice 8. udarne divizije, pao je veliki snijeg koji je dosezao visinu preko jednog metra. Živa u termometru naglo se spuštala i u prva dva mjeseca te godine temperatura je iznosila od —10° do —20° C. Tako visok snijeg i niske temperature donekle su ograničile naša i neprijateljska ofenzivna dejstva. Međutim, i pod takvim vremenskim uslovima jedinice 8. divizije su cijelu zimu, s malim izuzecima, držale inicijativu u svojim rukama. U tom periodu treba posebno istaći velike uspjehe Divizije na željezničkoj pruzi Karlovac—Ogulin kojom prilikom su potpuno razbijeni ustaško—domobranski garnizoni u Tounju i Oštarijama te likvidirano jače njemačko-ustaško uporište kod Globorničkog mosta. Osim toga Divizija je u nekoliko navrata zadala teške udarce 392. legionarskoj diviziji koja je početkom 1944. godine, zbog teške situacije u ovom dijelu Hrvatske, prebačena ovamo iz Austrije. Prvih dana po dolasku 392. divizija, koju su sačinjavali dobro obučeni vojnici i starješine i koja je bila naoružana vrlo modernim naoružanjem, sukobila se s jedinicama 8. divizije. U vremenu od 12. do 16. januara 847. grenadirski puk divizije, ojačan s dijelovima Izviđačkog bataljona, Pontonirskog bataljona i 392. artiljerijskim pukom, vodio je ogorčene borbe s jedinicama 2. i 3. brigade 8. divizije na potezu Duga Resa—Ogulin. U tim borbama koje su na momente bile posebno oštre neprijatelj je imao preko 100 mrtvih i oko 150 ranjenih vojnika, a 10 ih je zarobljeno. Pored ostalog zaplijenjeno je 6 minobacača 81 mm i 6 puškomitraljeza. Mada je već po samom stupanju na tlo Hrvatske primila težak udarac, ova Divizija ne miruje. Tako njene jedinice, u težnji da ovladaju komunikacijom: Karlovac—Ogulin i Ogulin—Kapela—Senj, sredinom fubruara počinju ponovne akcije koje skoro nepromijenjenom žestinom traju sve do 15. marta 1944. Samo u vremenu od 13. do 15. marta jedinice 392. divizije i 33. ustaške bojne imale su preko 100 mrtvih i više od 200 ranjenih, dok ih je 40 zarobljeno. Među zarobljenim bili su i 1 njemački major i 1 podoficir. Zaplijenjeno je 4 minobacača 81 mm sa oko 200 mina, 6 puškomitraljeza, preko 60 pušaka, 5 automata, 10 pištolja, preko 20 konjskih kola živežnih namirniica itd.

Poslije poraza 15. marta na Kneji te u, selu Tuku i neuspjeha u prodoru prema Slunju i Ličkoj Jesenici neprijatelj je odustao od daljnjeg osvajanja slobodne teritorije Korduna i ovog dijela Like, te se 23. marta povukao iz Plaščanske doline. Tako je slobodna teritorija Korduna bila donekle obezbjedena i na ovom pravcu zavladalo je privremeno zatišje. To koristi Štab 8. udarne divizije za ofenzivne akcije na teritoraji Korduna i Cazinske krajine. Od značajnih akcija iz tog vremena treba spomenuti napad na ustaško-domobransku posadu u selu Vukmaniću, kod Karlovca, i neuspjeli napad na Cazin. Noću 4/5. aprila 8. divizija bez 1. brigade, koja se nalazi u Lici, napala je na neprijateljsku posadu u Vukmaniću. Za nepuna dva sata vrlo oštre borbe uništena je 3. četa 1. bataljona 2. posadnog domobranskog zdruga, jedan vod 10. ustaškog bataljona i jedan vod oružnika. U toj borbi zarobljena su 24 domobrana i ustaše, 70 je poginulo, a 33 su ranjena. Zaplijenjen je 1 minobacač 81 mm, 5 puškomitraljeza, 1 automat, 70 pušaka, 10.000 metaka za puške i puškomitraljeze, 60 pari vojničkih odijela i dosta drugog materijala. Već 9. aprila u 22 sata 8. divizija i Unska operativna grupa napale su na Cazin koga su branile ustaško-legionarske snage. Poslije tridesetčasovne borbe u Cazinu i okolini prekinute su borbe jer je neprijatelju stiglo znatno pojačanje od Bihaća. Mada napad nije u potpunosti uspio neprijatelj je ipak pretrpio osjetne gubitke. U toj borbi zarobljeno je 5 ustaša i legionara, oko 150 ustaša i legionara je poginulo, a isto toliko ih je ranjeno. Pored ostalog zaplijenjen je 1 pt top 50 mm, 1 mitraljez, 1 puškomitraljez, 23 puške od toga jedna tromblonska s preko 100 trombloonskih mina, 1 radio-stanica i 40 ručnih bombi. Jedinice 8. divizije imale su oko 20 mrtvih i oko 100 ranjenih.

U operativnom izvještaju Štaba 4. korpusa, koji je 25. aprila dostavljen GŠH, pored ostalog, stoji:

»U ovim borbama osobito su se vrlo dobro držale obadvije brigade Vin. divizije svojom borbenošću i prodornosti za vrijeme napada...

Istakli su se rukovodioci 2. bataljona 2. brigade 3. divizije svojim umjesnim rukovođenjem za vrijeme borbe.«

U depeši Glavnog štaba NOV i POH br. 1894 od 1. maja 1944. upućene Vrhovnom štabu NOV i PO Jugoslavije piše:

»Naša 8. divizija koja je jedna od najboljih naših jedinica vodila je u toku mjeseca marta i početkom aprila vrlo oštre borbe sa neprijateljem i nanosila mu velike gubitke. U to vrijeme ona je izbacila iz stroja 1.436 neprijateljskih vojnika i oficira i to 656 ubila i 780 ranila. Predlažemo da .Slobodna Jugoslavija' govori o uspjesima ove divizije.«

Neuspjesi na teritoriji Plaščanske doline i u južnom dijelu Korduna nisu spriječili neprijatelja da nastavi svojim akcijama, ali sada s novim težištem na teritoriju Like. U vremenu od 15. marta do sredine aprila neprijatelj je bio naročito aktivan u Gackoj dolini. Za razbijanje ove neprijateljske aktivnosti u pomoć jedinicama 11. korpusa NOV upućena je 1. brigada 8. divizije koja je u višednevnim odbrambenim borbama zaustavila lijevo krilo neprijatelja na domaku komunikacije Plaški—Sa-

borski—Plitvička jezera i prisilila ga na povlačenje u polazne baze. Cim je neprijatelj neutraliziran, dijelovi 11. korpusa, potpomognuti 8. divizijom bez njene 2. brigade, otpočeli su ofanzivne akcije na putu Otočac——Gospić. Za svega nekoliko dana oslobođena su sela Ramljani, Duman i Ličko Lešće.

Ponovno je ova, po neprijatelja važna komunikacija, bila u rukama NOV-a. Da bi konačno stabilizirali situaciju u Lici, Nijemci uz pomoć ustaša, domobrana i četnika s područja Gračaca početkom maja 1944, počinju novu ofanzivu — drugu po redu, u posljednja dva mjeseca. Ovog puta oni su u Lici skoncentrirali jake pješadijske, artiljerijske i tenkovske jedinice radi uništenja naših jedinica i ponovne okupacije nekih važnih mjesta i objekata. Tokom čitave ofanzive neprijatelj je bio vrlo surov, mnoga sela su uništena a stanovnici poubijani. U sklopu tih događaja 1. brigada 8. divizije dobila je zadatak da iz šireg rejona Krbavskog polja evakuira ranjenike i bolesnike dijelom prema Velebitu, a dijelom prema Kordunu. Pri tom je 3. omladinski bataljon »Joža Vlahović« imao zadatak da pod veoma teškim okolnostima evakuira u Velebit veću grupu teških ranjenike sa ciljem da se kasnije prebace na neko sigurnije mjesto radi daljeg liječenja. Ostatak Brigade trebao je evakuirati na Kordun nekoliko stotina ranjenika i bolesnika. Teško je opisati kakve su muke i patnje na tom 36-satnom maršu prema Kordunu pretrpjeli. Bilo je veoma hladno a Plješivica još mjestimično zavijena snijegom. Međutim, ljudstvo Brigade je bilo nepokolebljivo u svojoj odlučnosti da smjesti ranjenike na sigurnije mjesto. Borci su nosili teže ranjenike kozjim stazama, strmim usponima bez odmora, spavanja i hrane. Ostavljano je oružje, a tovarni konji su upotrebljavani za prijenos ranjenika. Nakon prelaska Brigade na Kordun u brigadnom listu 1. brigade o maršu preko Pješivice, pored ostalog, je pisalo:

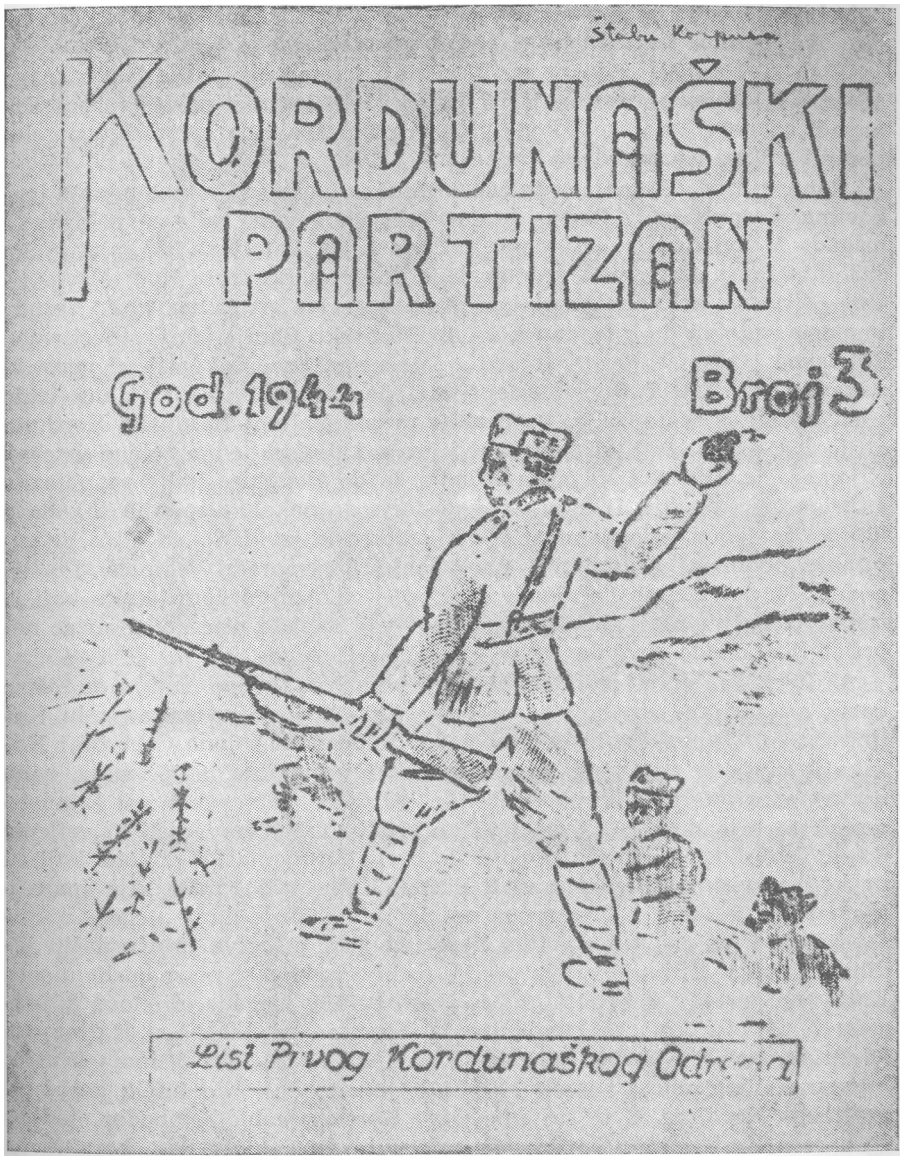
»Put je bio vrlo težak i naporan. Prelazili smo preko terena kojim još ljudska noga nikad nije kročila. Probijali smo se preko trnja i stogodišnjih prašumskih stabala koje je bura i snijeg porušili, iščupali iz majke zemlje.

Na nekim mjestima bilo je još snijega preko jedan metar. Sagibali smo se da bi sakupili nešto snijega. Zeđ nas mori, Ali vode na ovim brdima nema... Uhvatila nas je noć, i moramo ostati ovdje gdje smo se zatekli. Nigdje nikakvog skloništa niti ikakve topline, osim malenih vatara koje jedva gore, tinjaju po šumi...«

U jeku ofanzivnih borbi u Lici na teritoriji Korduna bio je razvijen intenzivan vojno-politički rad. Između ostalog Prvog maja u Slunju je održan narodni zbor na kome je prisustvovalo 5.500 ljudi, žena i omladine. Na zboru su govorili predstavnici Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, Komunističke partije Hrvatske i NOV Jugoslavije. Šestog maja otvorena je u Topuskom izložba slika i crteža slikara partizana. Osmog i devetog maja u Topuskom je održano 3. zasjedanje ZAVNOH-a. Osamnaestog maja u Topuskom na konferenciji predstavnika NOF-a za Hrvatsku izabran je njegov izvršni odbor.

Tokom proljeća 1944. na slobodnoj teritoriji Korduna radilo se na sve strane. Okružni NOO za Kordun imao je 4 kotarska, 23 općinska i 201 seoski NOO. Svi odbori imali su razrađene planove rada koji su se u potpunosti ostvarivali. Oni su bili danonoćno angažirani na proljetnoj sjetvi i okopavanju kukuruza, a ujedno se već radilo i na planovima kosidbe, žetve i vršidbe. Osim toga posebne ekipe Okružnog NOO-a i Komande kordunaškog područja radile su na podizanju bajti obiteljima bez krova nad glavom. Formirana su i manja poduzeća kao krečane, kožare, pilane, ciglane i slično. Otvarane su nove škole, a radilo se i na proširenju kapaciteta dječjih domova, bolnica i pekara. Međutim početkom treće dekade maja 1944. godine, neprijatelj težište svojih ofenzivnih akcija prenosi iz Like na Kardun i tako za kratko vrijeme prekida ovako intenzivan život na Kordunu. Već oko 20. maja nepirajtelj iz Ogulina, Karlovca i Vaganca vrši povremene ispade prema Plaškom, Slunju i Tušiloviću. Jedan ispad 3. čete 3. bataljona 1. lovačkog njemačkog rezervnog puka iz Ogulina u Primišlje završen je potpunim porazom neprijatelja. Međutim, u zadnji čas ovoj Ceti pritekla je u pomoć 4. četa istog bataljona, ojačana sa 4 tenka i, zahvaljujući efikasnosti oklopnih vozila, jedan manji broj ljudstva uspijeva da se probije prema Oštarijama ostavivši na bojnom polju 79 mrtvih vojnika i starješina, dok ih se deset utopilo u Mrežnici. U sklopu priprema za napad na Vrhovni štab NOV i POJ u Drvaru, u to vrijeme neprijatelj je dovršavao svoj ratni plan u sklopu kojeg su lokalne njemačke, ustaške i domobranske posade trebale izvršiti ofanzivu na slobodnu teritoriju Banije, Cazinske krajine i Korduna da bi obmanuli rukovodstvo NOP-a o pravim mjerama njemačke vrhovne komande. Nijemci i ustaše, rano ujutro 22. maja počinju s operacijom na Baniju i Cazinsku krajinu pod šifrovanim nazivom SCHACH (šah). Prema tom planu neprijatelj je imao namjeru da izvrši napad i na Kordun na pravcima Bihać—Vaganac—Rakovica; Petrinja—Glina—Topusko—Karlovac——Vojnić; Karlovac—Krnjak; Tounj-—Primišlje i Karlovac—Barilović——Perjasica. Početak napada na Kordun bio je predviđen za 22. maja, rano ujutro.

Raspored naših jedinica uoči napada neprijatelja na teritoriju Korduna bio je slijedeći: pravac Karlovac—Vojnić zatvarale su dvije brigade 7. divizije i dva bataljona Kordunaškog partizanskog odreda. U rejonu sela Donjeg Budačkog i Koranskog Brijega nalazila se 3. brigada 7. divizije, a 1. brigada iste Divizije nalazila se u rejonu sela Lekenika i Knežević Kose. Bataljoni KPO, posjedanjem položaja sela Udbina—Klipino Brdo—Tušilovački Cerovac bili su u stvari predstraža pomenutih brigada. Na južnom dijelu Korduna bili su skoncentrirani 3. divizija i Plaščanski partizanski odred te jedan bataljon KPO. Prva brigada, bez 3. bataljona, koji se još nalazio na teritoriji Like, bila je u rejonu Rakovice, pri čemu je dijelom snaga orijentirana prema Vagancu, a dijelom prema Ličkoj Jesenici. Treća brigada bez jednog bataljona nalazila se u rejonu sela Primišlja i Tounjskog Tržiča, a jedan njen bataljon i dva bataljona PPO u rejonu Plaškog. Jedan bataljon KPO bio je u rejonu sela Kestenka i Per-

jasice, jedinice 2. brigade nalazile su se oko Veljuna i Slunja, a jedan bataljn PPO u rejonu sela Močila. Sve ove jedinice obezbjeđivale su slobodnu teritoriju Korduna od pravca Duge Rese, Generalskog Stola, Tounja, Ogulina i Bihaća, dok je 2. brigada činila divizijsku rezervu koja je tre-

bala biti spremna za dejstvo tamo gdje se u tom trenutku ukaže potreba. Sve ove jedinice nalazile su se pod komandom Štaba 8. divizije.

Plan 4. korpusa sastojao se, u suštini u tome da se s dijelom snaga obezbijedi slobodna teritorija, a ostalim dijelovima vrše koncentrični napadi na neprijateljske kolone koje bi pokušavale da se probiju na slobodni teritorij Korduna.

Rano ujutro, 22. maja, oko 500 legionara i ustaša, potpomognuti tenkovima, krenuli su iz Cazina prema selu Skokovima gdje se nalazila 2. brigada 7. divizije. Druga kolona, sastava 1. i 2. bataljona 383. pješ. puka 373. divizije sa 48 četnika, nastupala je pravcem Bosanski Novi—Dvor na Uni—Žirovac—selo Katinovac kod Topuskog. Ova grupa nazvana »Arend« imala je zadatak da u trodnevnom maršu preko Banije izbije u širi rejon Topuskog i blokira Petrovu goru s istočne strane. Zahvaljujući protivnapadu 2. brigade 7. divizije, neprijatelj je iz Cazina, u toku dana, izbio pred Pećigrad nastojeći da se probije prema Velikoj Kladuši i Kordunu ali je vraćen do sela Skokova. Rano ujutro, 23. maja, jedna kolona ustaša i Nijemaca iz Bihaća i Vaganca probila se do Rakovice, gdje se nalazila 1. brigada 8. divizije. U toku dana došlo je do nekoliko manjih sukoba u kojima je jedna i druga strana vršila borbeno izviđanje, u cilju prikupljanja podataka o ljudstvu, naoružanju i rasporedu jedinica. Poslije podne, 23. maja, Štab 1. brigade planirao je napad na neprijatelja koji je trebao uslijediti 24. maja. Međutim, do ovog napada nije došlo jer se neprijatelj iznenada povukao prma Vagancu i Bihaću.

U toku 24. maja jedinice Unske operativne grupe vodile su oštre borbe s neprijateljem koji se od sela Žirovca probijao prema selu Katinovcu kod Topuskog. Istog dana jedna nepoznata kolona Čerkeza i Kozaka krenula je od Sunje prema selu Kraljevčanima, a 25. maja, rano ujutro, neprijateljska grupa »Adrend«, izdržavši teške sukobe sa 1. muslimanskom brigadom UOG, uspjeva se probiti u Katinovac. U to vrijeme iznad Topuskog najednom se pojavilo preko 50 njemačkih aviona koji su na velikoj visini letjeli u pravcu Bosne. Mada se još ništa nije znalo o njemačkom desantu na Drvar, postojalo je mišljenje da se negdje u Bosanskoj krajini priprema velika neprijateljska ofenziva protiv naših jedinica. U toku 25. maja, cijelo poslije podne, vođene su oštre borbe u selu Katinovcu između neprijatelja i 1. muslimanske brigade, dijelova 3. brigade 7. divizije koja je kamionima s Korduna prebačena u Katinovac. Međutim, sve ove borbe, koje su se odvijale od 22. do 26. maja ujutro, bile su manjeg obima i žestine da bi 26. ujutro došlo do žešćih borbi na prilazima Kordunu. U to vrijeme čitav Kordun je bio oslobođen, jedino se u selu Katinovcu nalazila već pomenuta grupa »Arend«, koja je tu opkoljena i već 24 sata napadana od naših jedinica.

Noću 25/26. maja 1. brigada 8. divizije bila je i dalje na položajima oko Rakovice, 2. brigada, bez 1. bataljona nalazila se u širem rejonu Topuskog dok je 1. bataljon te brigade iste noći stigao u rejon Katinovca da bi, rano ujutro, 26. maja, zauzeo položaje na istočnim padinama šume Debele kose koje je do tada držao jedan bataljon 7. divizije. Je-

dinice 3. brigade nalazile su se u rejonu Primišlja i Tobolića, a bataljoni KPO i PPO ostali su i dalje na starim položajima. Iste noći neprijateljske kolone iz raznih pravaca i u raznim vremenskim intervalima krenule su prema slobodnoj teritoriji Korduna.

U ponoć, 25. maja, krenuo je iz Tounja bataljon B 1. lovačkog rezervnog puka. Zadatak bataljona bio je da prijeđe rijeku Mrežnicu kod Tržiča i nastavi marš pravcem: selo Primišlje—selo Poloj—selo Bukovac na Korani, gdje se trebao sastati s 55. izviđačkim odredom, a potom se, još istog dana, vratili preko Perjasice za Generalski Stol. Bataljon A istog puka krenuo je 26. maja, u 5.30 sati, iz rejona Generalskog Stola putem do Kesić Sela, prešao Mrežnicu na Keić mostu i nastavio maršem u pravcu sela Kestenka i Lučice. U rejonu Kestenka bataljon se sastao s 55. izviđačkim odredom. Poslije toga Izviđački odred nastupa prema selu Bukovcu, a A bataljon kreće uzvodno prema selu Koranskoj Strani da bi se u luku Korane, kod zaselka Donji Karasi, zaustavio i uspostavio mostobran na desnoj strani rijeke. U daljim dejstvima bataljon je trebao prijeći na desnu obalu Korane, pročešljati zemljište u rejonu sela Velika Crkvine i Ponorca te izbiti na put Krnjak—Barilović kod sela Perića i odatle nastaviti čišćenje terena prema Donjem Skradu. Potom je nizvodno, po desnoj obali Korane, Bataljon trebao proći Barilović, izbiti u Tušilović i odatle se vratiti u Karlovac. Jedinice 55. izviđačkog odreda i oklopni izviđački vod krenuli su 26. maja u 3 sata iz rejona Karlovca u selo Barilovački Ljeskovac i dalje prema selima Siči i Lučici. Ovaj odred je, nakon što uspostavi vezu sa A bataljonom 1. lovačkog rezervnog puka, trebao krenuti dalje prema selu Bukovcu i tu zanoćiti 26/27. maja da bi, rano ujutro 27. maja, prešao Koranu i od Bukovca krenuo dalje za sela Zagorje, Budačku Rijeku i Krnjak. U rejonima Budačke Rijeke trebao je uspostaviti vezu sa svojim jedinicama koje će tu stići iz Karlovca i Tušilovića. Nakon toga dijelovi Izviđačkog odreda vratili bi se natrag prema položaju gdje je još uvijek postojala pontonska skela obezbjeđena s obje strane Korane.

U svanuće 26. maja jedna grupacija neprijateljskih vojnika, jačine nešto preko 1.000, ojačana sa 4 srednja tenka, minobacačima i topovima, krenula je iz Karlovca prema Tušiloviću. Nakon izbijanja u selo Brezovu Glavu ova grupacija je trebala da se podijeli u dvije podgrupe. Jedna podgrupa je trebala nastaviti napredovanje prema Krnjaku i tu uspostaviti vezu s 55. izviđačkim odredom te nakon pročišćavanja terena do Krnjaka i njegovog šireg rejona ponovno se vratiti u Karlovac. Druga podgrupa produžava nastupanje od Brezove Glave prema Vojniću i, pošto u Vojniću uspostavi vezu sa 2. sibirskim kozačkim konjičkim pukom, istim putem vraća se u Karlovac.

Rano ujutro, 26. maja, 2. sibirski konjički puk 1. kozačke konjičke divizije, ojačan s dvije čete iz 8. ustaškog stojećeg zdruga, krenuo je iz Petrinje. Ova neprijateljska kolona nastupala je iz Petrinje preko Gline za Topusko i Vojnić. Dolaskom u Topusko ustaše su izdvojene iz glavne kolone i uputile se prema selu Katinovcu da bi tu deblokirale svoju po-

sadu. Konjički puk imao je zadatak da u daljem napredovanju uđe u Vojnić gdje je trebao da se spoji s njemačko-ustaškom kolonom iz Karlovca, a zatim da krene prema selima Miholjskom i Krstinja te se preko Velike Kladuše ponovno vrati u Petrinju.

Ovaj neprijateljski plan imao je za cilj da se djelomično pročisti slobodna teritorija Banije i Cazinske krajine, a da se dio Korduna uključujući širi rejon Krnjaka, Skrada i Petrove gore detaljnije pretraži. Na tom prostoru trebalo je napasti jedinice 8. udarne divizije i Kordunaškog partizanskog odreda s ojačanjima. U predviđenim trodnevnim borbama neprijatelj je trebao posebno dobro pročešljati teritoriju koju je na istoku obuhvaćala rijeka Glina, a na zapadu rijeka Korana, te širu teritoriju u zahvatu komunikacije Topusko—Vojnić—Tušilović. Za ovu akciju sve neprijateljske jedinice bile su dobro pripremljene i odlično naoružane. Neprijatelj je za podršku pješadije imao konjičke, biciklističke, oklopne i artiljerijske jedinice dobro snabdjevene automatskim oružjem, municijom i ostalim materijalnim sredstvima.

Rano ujutro, 26. maja, po cijelom Kordunu odjekivali su pucnji pušaka, štektanje mitraljeza i eksplozije mina i granata. Sa svih strana napredovale su prema slobodnoj teritoriji neprijateljske kolone koje su se probijale sve dublje i dublje u dotad mirna područja Korduna. Ispred neprijateljskih kolona povlačile su se kolone izbjeglog naroda koji je na brzinu napuštao svoje domove te s najnužnijim stvarima bježao prema prvim šumama. Najžešće borbe toga dana vođene su u rejonu sela Katinovca, Tušilovića, Kestenka i Primišlja, iako još sve jedinice 8. divizije nisu ni bile angažirane izuzev 1. bataljona 2. brigade i 3. brigade. Naime, 1. bataljon 2. brigade cijeli dan je vršio vatreni pritisak na neprijatelja u Katinovcu od pravca šume Debela kosa. Poslije podne, istog dana, bataljon je efikasnom minobacačkom i mitraljeskom vatrom tukao neprijateljsko pojačanje koje se od Topuskog, preko Kamenskog mosta, probijalo u Katinovac. Čim mu je stiglo pojačanje, neprijatelj je iz Katinovca izvršio protivnapad, odbacio dijelove 2. i 3. brigade 7. divizije i dijelove Unske operativne grupe i potom u borbenom rasporedu napustio Katinovac i preko Topuskog i Gline vratio se u Petrinju. Prije pada mraka, 26. maja, Katinovac i Staro Selo bili su opet slobodni. Ova neprijateljska grupacija s prilično važnim zadacima završila je pohod na Kordun prije vremena jer je ljudstvo grupe »Arend« u petodnevnim borbama kroz Baniju i na Kordunu bilo toliko iscrpljeno da se na njih više nije moglo računati. Dok se ova grupa probijala natrag prema Petrinji 2. kozački puk probijao se prema Vrginmostu. S obzirom na situaciju oko Topuskog i Katinovca, Štab 2. brigade 8. divizije odlučio je da sa svojim jedinicama obezbjeđuje pravce koji od Topuskog izvode prema Petrovoj gori, računajući da će 2. kozački puk zauzeti Topusko u nastojanju da se probija u rejon Petrove gore. Međutim ovaj puk je umjesto u Topusko produžio napredovanje kroz selo Čemernicu za Vrginmost pa je Štab 2. brigade svoje jedinice pokrenuo od Topuskog i u sumrak 26. maja one su zauzele ove položaje. Tako je 4. bataljon, ojačan minobacačem 81 mm i pt topom

posjeo položaje u selu Podgorju a 3. bataljon u rejonu sela Crevarska Strana. Ostale jedinice 2. brigade posjele su položaje zapadno od Topuskog sa zadatkom da spriječe eventualne prodore neprijatelja od Topuskog prema Velikoj Kladuši i selu Perni. Čete 3. i 4. bataljona s ojačanjima imale su zadatak da iznendnim napadima na neprijatelja, koji bi se kretao od Vrginmosta prema Vojniću, razbiju njegovu kolonu, ne dozvole mu da se širi van komunikacija i tako spriječe njegov prodor u Vojnić.

B bataljon 1. lovačkog rezervnog puka ojačan sa 6 srednjih tenkova, koji je u ponoć 25. maja krenuo iz Tounja prema selu Kamenici, stigao je pred Klarića glavicu u vrijeme smjena 2. bataljona sa 4. bataljonom 3. brigade. U tom času su oba bataljona bila nespremna za prihvat borbe. To koristi neprijateljska prethodnica i zauzima prve isturene položaje na Klarića glavici i u rejonu sela Gećaša. Pošto su položaji sjeverozapadno od Tounjskog Tržića izgubljeni, to 2. i 4. bataljon na brzinu zauzimaju nove položaje oko Čičina mosta sa zadatkom da sačekaju neprijatelja na rijeci Mrežnici, zadrže ga i odbace natrag u Tounj. U to vrijeme Inžinjerska četa 3. brigade vršila je pripreme za miniranje Čičina mosta čime bi se onemogućilo daljnje neprijateljsko napredovanje prema Primišlju i Slunju. Oko 10 sati prije podne 26. maja B bataljon s ojačanjem našao se ponovno oči u oči s jedinicama 2. i 4. bataljona 3. brigade. Došlo je do kratke, ali vrlo oštre borbe. Neprijatelj, videći da je naša vatra iz pt topova vrlo slaba, ubacuje u borbu tenkove, slama našu odbranu i izbija pred Čičin most. Toga momenta inžinjerci brigade minirali su most, u tome nisu u potpunosti uspjeli zbog slabe stručne spreme minera, a i zbog malih količina eksploziva, tako da je neprijatelj pješadijom prešao rijeku i obrazovao mostobran u rejonu sela Čiče. čim je uspostavljen mostobran u Čičama, neprijatelj je nastojao da što brže osposobi oštećeni most kako bi i težu tehniku prebacio preko Mrežnice. Jedinice 3. brigade za to vrijeme zauzimaju nove položaje u zidinama pojedinih kuća u Primišlju. Oko 11 sati Nijemci su prešli Mrežnicu i nastavili pokret prema Primišlju. Na prilazima mjestu došlo je do prvih sukoba između izviđačkih dijelova jedne i druge strane. Nijemcima, i pored svih nastojanja, nije pošlo za rukom da u prvom naletu zauzmu Primišlje pa su, u ponovljenim napadima, u prve borbene redove pješadije ubacili oklopna vozila i artiljeriju koji su snažnom vatrom brzo prokrčili put za daljnje nastupanje. Oko 13.30 sati Nijemcima, poslije jednosatne žestoke borbe, uspijeva da zauzmu Primišlje. Nakon toga Štab 3. brigade odlučuje da svoje jedinice rokira duž puta Primišlje—Slunj radi usporenja neprijateljskog nastupanja prema Slunju. Međutim, neprijatelj je, umjesto ka Slunju, usmjerio svoj pokret putem Primišlje—selo Poloj, sa ciljem da se kod ovog ili sela Veljuna spoji sa svojom kolonom koja je nastupala od Karlovca ka Kestenku i Bukovcu.

Pošto je neprijateljska kolona iz Primišlja nastavila pokret prema Poloju, Štab **3.** brigade uputio je 1. i 3. bataljon za neprijateljem, dok su ostala dva bataljona ostala u Primišlju radi zatvaranja puteva Plaški—Primišlje i Primišlje—Tounj. U 14.30 sati, 26. maja, B bataljon je

stigao u rejon sela Bukovca gdje su već bili 55. izviđački odred s oklopnim izviđačkim vodom, nastavna četa i štapska četa 1. lovačkog rezervnog puka. Poslije toga u rejon Donjeg Poloja i Kuzme stigao je i 1. i 3. bataljon 3. brigade pa je došlo do borbe između naših i neprijateljskih jedinica. U 17.30 sati B bataljon je napustio Bukovac i pokušao da se istim putem vrati u Tounj. Međutim, njega su zaustavili 1. i 3. bataljon 3. brigade i on je bio primoran da odstupi za Perjasicu i Generalski Stol, dok su u Bukovcu ostali 55. izviđački odred s ojačanjima i dijelovi A bataljona koji su tu zanoćili.

Njemačke kolone koje su nastupale od Karlovca i Generalskog Stola prema Kestenku stigle su u rejon na liniji sela Siče—Lučice—Kestenka, gdje je došlo do sukoba između neprijateljskih snaga i jednog bataljona Kordunaškog partizanskog odreda. Mada je bataljon bio prisiljen da se prebaci na desnu obalu Korane i posjedne položaje jugozapadne padine Skradske gore, neprijatelj je ipak morao da uspori svoje napredovanje, a prelaz preko Korane bio je odgođen za naredni dan. U sukobu između neprijatelja i jedinica KPO teže je oštećen jedan njemački top i tom prilikom teže je ranjen nišandžija topa. U sumrak, 26. maja A bataljon iz Kestenka izbija u rejon Donjih Karasa i u laktu Korane stvara mostobran na desnoj obali rijeke. U tom rasporedu neprijatelj je i zanoćio na položajima.

Rano ujutro, 26. maja, iz Karlovca je krenula neprijateljska kolona koja je od Slunjskih brda do Tušilovića vodila borbe s dva bataljona KPO. Za to vrijeme 1. brigada 7. divizije zauzela je položaje oko Tušilovića i Brezove Glave u namjeri da zatvori komunikacije prema Vojniću i Krnjaku. Oko 8 sati, istog dana, neprijatelj je izbio pred položaje 1. brigade i, odmah potom, razvile su se oštre borbe. Neprijatelj je nastojao da što prije razbije odbranu 1. brigade i nastavi pokret prema Krnjaku i Vojniću, dok su bataljoni 1. brigade nastojali da neprijatelja potpuno zaustave i prisile na povlačenje prema Karlovcu. I pored velike težnje 1. brigade da ostvari planirani zadatak, neprijatelj je, manevrima na krila i bokove Brigade i istovrsnim udarom oklopnih jedinica u zahvatu komunikacije, uspio da, u 16 sati, ovlada raskrsnicom puteva u Brezovoj Glavi i time osigura prolaz za svoje dalje nastupanje. Pravcem od Brezove Glave prema Krnjaku nastupali su Pavelićev tjelesni zdrug i grupa »Breger« dok je prema Vojniću krenulo nekoliko stotina dobro naoružanih neprijateljskih vojnika s odredom konjice. Kako se neprijatelj kretao automobilima i konjima, njegovo napredovanje je bilo dosta ubrzano pa ga bataljon 1. brigade, nakon Brezove Glave, nisu više uspjeli sustići. U sumrak, istog dana, neprijateljska grupa koja je krenula prema Krnjaku, upala je u samo mjesto, te zaposjevši ga tu i zanoćila. Grupacija koja je ušla u Vojnić također je okupirala mjesto, a potom je jedan dio njenih snaga zanoćio u Vojniću očekujući 2. sibirski konjički puk od Vrginmosta. U sumrak istog dana jedan konjički odred nastavio je pokret iz Vojnića prema Krstinji. Oko ponoći 26. maja ovaj odred izbio je u selo Miholjsko gdje je i zanoćio.

Noću 26/27. maja neprijateljske jedinice na Kordunu zauzele su slijedeći raspored: u selu Bukovcu, u rejonu mosta na Korani, zanoćio je 55. izviđački odred s ojačanjima, u laktu Korane kod sela Donji Karasi zanoćio je A bataljon 1. lovačkog rezervnog puka, dok su se u Krnjaku nalazili puk B 1 i Pavelićev tjelesni zdrug. Prethodnica ove neprijateljske grupacije obrazovala je predstražu u selima Budačkoj Rijeci i Perićima. U Vojniću i okolini nalazila se grupacija koja je i stigla iz Karlovca, a **u** Miholjskom Konjički odred kao predstraža Vojniću. U Vrginmostu i okolini bio je 2. sibirski puk. S obzirom na takav raspored neprijatelja te noći jedinice 8. divizije s ojačanjima zauzele su slijedeći položaj: bataljoni 1. brigade nalazili su se i dalje u rejonu Rakovice, dok su jedinice 2. brigade bile orijentirane na komunikaciju Topusko—Velika Kladuša, Topusko—selo Perna i Vrginmost—Vojnić. Treća brigada je s dva bataljona blokirala neprijatelja u rejonu Bukovca, dok su druga dva bataljona bila orijentirana prema Ogulinu i Tounju. Jedan bataljon KPO nalazio se u Skradskoj gori, a druga dva na položajima oko Tušilovića i Vukmanića. Prva brigada 7. divizije nalazila se oko Vojnića, a jedan njen bataljon blokirao je neprijatelja u Miholjskom.

Tokom 27. maja nastavljene su borbe oko Vojnića, Vrginmosta, Poloja i Miholjskog. Najsnažnije borbe vođene su u Bukovcu, selu Vel. Crkvini i u rejonu Vrginmosta. Rano ujutro, 27. maja, kozački puk je krenuo iz Vrginmosta prema Vojniću. Čim je primijećeno da je njegova glavnina napustila Vrginmost, 4. bataljon 2. brigade, pod zaštitom mitraljeske i minobacačke vatre, krenuo je u napad na zaštitnicu koja se još nalazila u Vrginmostu. Čete bataljona uspjele su da se prikriveno prebace do periferije mjesta i iznenadnom brzom paljbom obaspu zaštitnicu koja je upravo napuštala Vrginmost. Taj Bataljon je iznenadio neprijatelja i raspršio čitav jedan njegov konjički eskadron. Međutim, tada jedinice 4. bataljona, umjesto da još jače navale, uzimaju mali predah što je neprijatelj iskoristio za sređivanje svojih jedinica i bolju organizaciju marša. U isto vrijeme čete 3. bataljona privukle su se prikrivenim putem u blizinu komunikacije koja vodi kroz Crevarsku Stranu, a potom su iznenadnom vatrom napale neprijateljsku glavninu na maršu. I ovog puta neprijatelj je bio iznenađen, ali umjesto da Bataljon produži dalje energičnim napadom, on u ovoj veoma povoljnoj situaciji ipak dozvoljava neprijatelju da se sredi i da ga odbaci od komunikacije. Nakon toga ova neprijateljska grupacija izmakla je ispod udara 2. brigade i produžila za Vojnić.

U zoru 27. maja, koristeći momenat iznenađenja, neprijatelj kod Bukovca, uz pomoć pontonira i plovnih vreća, prebacuje na desnu obalu Korane jednu četu A bataljona. Ova četa obrazuje mostobran na suprotnoj obali i pod njihovom zaštitom neprijatelj je uspio podići pontonski most preko kojeg je odmah prebačen na desnu obalu Korane 55. izviđački odred s dijelom ojačanja. Jedan dio neprijateljskih jedinica ostaje i dalje u bazi u Bukovcu kao mostobran za prihvat ostalih jedinica koje su nakon završene akcije trebale se ponovno vratiti u staru bazu. Prebačene

jedinice 55. izviđačkog odreda, nakon prelaska na suprotnu stranu Korane, formiraju dvije kolone. Desna kolona krenula je od Bukovca preko Ponorca, Male Crkvine i Trupinjaka ka Krnjaku dok je lijeva kolona, slomivši otpor bataljona KPO i artiljerijskog diviziona 8. divizije u rejonu Točka, produžila nastupanje putem: Zagorje—Budačka Rijeka—Krnjak. U rejonu Budačke Rijeke 55. izviđački odred uhvatio je vezu sa svojim pukom Rla u 23 sata, istog dana, vratio se ponovno na mostobran u rejonu Bukovca. Bataljon A s ojačanjima prešao je na desnu obalu Korane u 5.30 sati ujutro, 27. maja, i odmah krenuo u napad na položaje naših jedinica u rejonu sela Vujaškovića i Markovića. Borbe su trajale sve do 13.15 sati, a nakon toga bataljon A s ojačanjima nastavlja pokret kroz selo Ponorac i Dubravu i, u 16,45 sati, izbija u zaselak Perić koji se nalazi na putu Krnjak—Barilović. U ovom rejonu bataljon A stupa u kontakt s Pavelićevim tjelesnim zdrugom i drugim jedinicama. Odmah poslije toga nastupa prema selu Donji Skrad te kroz zaseoke Milovanovići i Popovići izbija na desnu obalu Korane. U 21 sat 27. maja bataljon A ponovno izbija na desnu obalu Korane zatvorivši krug oko Skradske gore.

Jedinice 1. i 3. bataljona 3. brigade u toku 27. maja izvršile su dva napada na neprijateljski mostobran u Bukovcu, ali su ovi napadi odbijeni snažnom tenkovskom, artiljerijskom i mitraljeskom vatrom. Neprijatelj je poslije svakog našeg napada izvršio protivnapad pa je tako u posljednjem neprijateljskom protivnapadu, oko 17 sati, jedan njemački oklopni automobil naišao na minsko polje kojeg su dan ranije postavile jedinice Inžinjerske čete 3. brigade. Od nagazne pt mine vozilo je uništeno, a zadnji vozač poginuo. Nakon toga neprijatelj je u više navrata pokušao da uništeno vozilo izvuče u rejon mostobrana i iz njega izvadi ispravno naoružanje, municiju i rezervne dijelove. Međutim, mjesto gdje se nalazio uništeni oklopni automobil bilo je pod stalnom vatrom jedinica 3. brigade tako da je neprijatelj bio primoran da vatrom sopstvenih pt topova još više uništi vozilo samo da neki ispravni dio ne bi pao u ruke našim jedinicama.

Noću 27/28. maja neprijatelj se zadržao u Vojniću i okolini, Krnjaku i Budačkoj Rijeci te na Korani u selima Donjim Karasima i Bukovcu. Iste noći 2. brigada 8. divizije nalazila se u rejonu sela Slavsko Polje i Crevarske Strane; u rejonu Vojnića i dalje se nalazila 1. brigada, 7. divizije, a bataljoni 1. i 3. brigade 8. divizije ostali su na istim položajima.

U 8.30 sati 28. maja neprijatelj iz Bukovca i Donjih Karasa počeo je napuštati svoje položaje i povlačiti se. Bataljon A iz D. Karasa krenuo je nizvodno prema Bariloviću usputno pretražujući okolno zemljište. Dolaskom u Berilović neprijatelj je svoje teže naoružanje i oklopna vozila uputio u pravcu Generalskog Stola, dok su pješadijske i artiljerijske jedinice produžile nastupnim maršem prema Tušiloviću i Karlovcu. U rejonu Tušilovačkog Cerovca ovu kolonu je napala saveznička avijacija. Tom prilokom poginula su 3 vojnika, a 12 je ranjeno. Jedinice 55. izviđačkog odreda s ojačanjem povlačile su se iz Bukovca prema Kestenku i

Karlovcu. Od Bukovca do Perjasice njega je gonila 3. brigada prisiljavajući ga bez zadržavanja, pljačke i paljenja usputnih sela što prije napusti slobodne teritorije.

U 13.30 sati 28. maja i neprijateljska grupacija počela se povlačiti iz Vojnića. Pokret iz Vojnića neprijatelj je vršio u tri pravca. Dio njegovih snaga krenuo je iz Vojnića za Tušilović i Karlovac, drugi dio povlačio se putem Vojnić—Budačka Rijeka—Krnjak, a 2, sibirski puk pokušao je da se iz Vojnića probije prema Krstinji i Velikoj Kladuši. Kada mu to nije uspjelo krenuo je iz Vojnića za Vrginmost. U 15 sati, 28. maja, 2. sibirski puk s ojačanjima ušao je u Crevarsku Stranu, a u 16 sati, istog dana, čelo njegove prethodnice ulazilo je u Vrginmost. U tom momentu neprijatelj je bio napadnut sa svih strana od jedinica 2. brigade i Auto-bataljona 4. korpusa koje su se nalazile oko Vrginmosta. Napad je izazvao paniku u kozačkim i ustaškim redovima. Veći dio konjice pokušava da se probije u pravcu sela Pješćanice, dok je ostatak njenih snaga zaposjeo zidine popaljenih kuća u Vrginmostu i pružao žestok otpor iz cjelokupnog naoružanja. Istovremeno čete 1. bataljona koje su se nalazile na brdima Zečevac i Bulatovu brdu, snažnom vatrom sačekale su konjicu koja se probijala prema brdima radi zauzimanja pogodnijih položaja s kojih bi štitila svoju glavninu u Vrginmostu. Zbog ovog napada konjica je prisiljena da mijenja smjer. Ona sada ide prema selu Prnjavoru sa ciljem da prokrči put prema Čemernici. Međutim, u rejonu Prnjavora nju napadaju dijelovi 3. bataljona 2. brigade. Razvija se ogorčena borba. Treći bataljon dva puta gubi i ponovo osvaja iste položaje. Druga četa ovog bataljona, pod komandom proslavljenog komandira Milutina Manojlovića, lavovski je jurišala na mnogo jače neprijateljske snage. Dva puta su se Kozaci, pognute glave i uz znatne gubitke, povlačili s brda u pravcu Vrginmosta, a u trećem njihovom pokušaju da se probiju prema Čemernici pokošen je komandir Manojlović. Ovo je za nepuna dva mjeseca bio njegov treći podvig. Za odlično vođenje čete i junačke podvige u napadu na Keić most, 29/30. marta i prilikom oslobođenja Vukmanića 5. aprila Manojlovića su pohvalili štab Brigade i Divizije. Nakon pogibije Manojlovića Četa je pod pritiskom mnogo jačeg neprijatelja odstupila s komunikacije, a njegova konjica se pod zaštitom ustaških četa i biciklista, u sumrak 28. maja, probila u Čemernicu. U rejonu Topuskog i Čemernice neprijatelja su čekale dvije brigade 7. divizije, a to je i on znao pa se odlučio da posjedne položaje u Čemernici i da tu sačeka pomoć iz Petrinje kako bi se sa što manje gubitaka probio iz našeg obruča.

U 21 sat 28. maja neprijateljska grupacija kod Krnjaka, sačekavši dolazak svojih snaga od Vojnića, napustila je ovaj rejon i odstupila prema Karlovcu. U rejonu Brezove Glave neprijatelj je napadnut od dijelova Kordunaškog partizanskog odreda. Mada su ustaše i legionari izdržali ove napade i u nekoliko navrata morali se zaustavljati radi oslobađanja puta za nesmetan marš, ovaj napad jedinica odreda produžio je njihov ostanak na Kordunu, iako su željno čekali vrijeme odmora i prestanka borbi. U ponoć 28. maja čitav Kordun, izuzev Čemernice, opet je bio slobodan.

U toku noći 28/29. maja 2. bataljon 2. brigade 8. divizije zanoćio je na brdu Stubanj, čete 4. bataljona posjele su položaje između sela Gornje i Donje Čemernice, a 3. bataljon nalazio se na položajima sjeverno od puta koji vodi kroz Čemernicu. Jedinice 1. bataljona nalazile su se na osiguranju iz pravca Topuskog. Bataljoni 2. brigade 7. divizije nalazili su se na položajima oko sela Gređana, a Omladinska brigada »Jože Vlahović« posjela je položaje u rejonu Batinove Kose. U 13 sati 29. maja 2. bataljon, ojačan Pratećom četom Brigade, vrši napad na neprijateljske položaje u rejonu škole u Čemernici. U isto vrijeme 3. i 4. bataljon vrše pritisak na neprijatelja u Gornjoj Čemernici. Pod zaštitom minobacačke i artiljerijske vatre 2. bataljon je uspio prići na blisko odstojanje od neprijatelja. Dolaskom na jurišni položaj, Prateća četa prenijela je vatru po dubini neprijateljskog rasporeda, a automatska oružja bataljona otvaraju vatru po rovovima i zaklonima. Pod zaštitom jedne i druge vatre, bataljon izvodi juriš, ali ga neprijatelj odbija protivjurišem. Međutim, bataljon ponavlja juriš, pa je neprijatelj, uz gubitke u ljudstvu i tehnici, vraćen natrag u rejon škole.

U 23 sata, istog dana, izveden je novi napad na neprijatelja u Čemernici s nešto izmijenjenim rasporedom jedinica. Sa sjeverne strane sela napadala je 3. brigada 7. divizije, a s južne 2. udarna brigada 8. divizije. Napad obiju brigada bio je silovit i sve njihove snage bile su skoncentrirane da se što prije upadne u sistem neprijateljske odbrane, dezorganizira njegovo komandovanje i rastroji vatreni sistem. U trosatnim borbama bataljoni 2. brigade 8. divizije uspjeli su da se probiju u Čemernicu i izbiju u blizinu škole, a jedinice 3. brigade 7. divizije su istovremeno prodrle u rejon crkve u Čemernici. Međutim, i pored svih nastojanja naših jedinica da zauzmu dva težišta neprijateljeve odbrane to im nije uspjelo jer je on ulagao maksimum truda i znanja kako bi očuvao rejone crkve i škole u svojim rukama. Pošto je neprijatelj održao ove položaje, Štab 4. korpusa odlučuje da se brigade povuku na periferiju Čemernice radi odmora ljudstva i pripreme za nove napade.

Rano ujutro 30. maja probio se iz Petrinje za Glinu i dalje ka Čemernici jedan bataljon ustaša ojačan s 4 teška tenka. Na putu ka Čemernici ovaj bataljon je odbacio dijelove Omladinske brigade »Jože Vlahović«, kao i dijelove 2. brigade 7. divizije koji su osiguravali naše jedinice oko Čemernice pa se, nešto poslije podne, spojio s Kozacima, zatim su se počeli izvlačiti iz Čemernice. Jedna kolona odstupila je putem Čemernica —Glina, a druga kroz selo Šatornju, također u pravcu Gline. U toku izvlačenja neprijatelja jedinice 2. brigade vršile su stalan pritisak na njegovu zaštitnicu u Čemernici, koju je sačinjavao jedan bataljon konjice, ojačan artiljerijom i 2 tenka. Time je bila završena neprijateljska operacija »Šah« na slobodnu teritoriju Korduna.

U petodnevnim borbama na teritoriji Korduna s jedinicama 8. divizije i KPO neprijatelj je imao 186 mrtvih, 220 ranjenih i 13 zarobljenih vojnika. Zaplijenjeno je: 1 desantni čamac, 2 automata, 13 pušaka, 1 pištolj, 5.790 metaka za puške, 16 jahaćih konja, 8 bicikla, 2 konjska kola, 1 polj-

ska telefonska centrala, 2 poljska telefona i dosta drugog materijala. Uništen je 1 oklopni automobil i teže oštećeni 2 tenka i 1 protivavionski top.

Jedinice Divizije imale su 12 mrtvih i oko 80 ranjenih boraca i starješina. Među poginulima bili su: Milutin Manojlović i potporučnik Đuro Mandić, a među ranjenima Božo Pavlović i Mihailo Krnić, komandir četa te komesari četa Ivan Majerić i Ilija Opsenica.

U ovim borbama istakla se Prateća četa 3. brigade i 2. četa 3. bataljona 2. brigade na čelu sa komandirom Milutinom Manojlovićem. Isto tako istakao se potporučnik Đuro Mandić, također komandir čete, koji je junački poginuo štiteći puškomitraljezom izvlačenje svoje čete iz dosta teške situacije. Nemali podvig napravio je i komesar čete Đuro Zec, koji je s nekoliko drugova branio odstupnicu svoje čete, sve dok se i posljednji vojnik nije povukao. Vaso Komadina i Vlado Duduković iz 3. bataljona 2. brigade u jurišu na Čemernicu bili su među prvima i svojim ličnim primjerima služili su drugima za ugled. Osim njih junački su se borili puškomitraljezac Milan Momčilović, vodnici Dragan Gazibara, Mile Basara i Milivoje Ribić, desetari Branko Marjanović i komesar čete Ivan Majerić. Hrabro su pale vršeći svoju dužnost bolničarke brigade Dragica Vojnović i Ljubica Pjevač.

U planu ovog pohoda neprijatelj je pored ostalog imao za cilj da brzim prodorima s više strana u pozadinu slobodne teritorije izazove paniku i pomutnju među narodom Korduna i da iznenadnim pojavama opkoli, napadne i uništi što više jedinica 8. divizije i KPO. Međutim, Štab 8. divizije i Štab KPO, pravilnim rasporedom i brzom pokretljivošću jedinica nije dozvolio da neprijatelj uništi ili desetkuje bilo koju jedinicu. Pored toga neprijateljsko rukovodstvo, moralo se, u toku ofanzive, ozbiljno pozabaviti problemima deblokade svojih jediniica u rejonu Katinovca i Čemernice i njihovog spašavanja od potpunog uništenja. Mada su bataljoni brigada bili razvučeni na velikoj teritoriji i dosta udaljeni jedni od drugih, što je ometalo pravilno komandovanje i brzu koncentraciju jačih snaga prilikom udara na pojedine pravce ili pojedine neprijateljske kolone u pokretu, oni su dobrim dijelom uspjeli da pokrete neprijatelja svedu na što manju teritoriju i da ga ne puštaju dalje od glavnih komunikacija čime mu je onemogućeno da upada u sela, pali i ubija nevino stanovništvo ovog dijela Korduna. Time je ostali velik dio Korduna bio potpuno pošteđen od neprijateljskih upada tako da je njegovo stanovništvo moglo bez zastoja da posvršava svoje svakodnevne poslove. Jedan od razloga neuspjeha ofanzive neprijatelja bio je i taj što su njegove napadne kolone bile sastavljene od raznorodnih formacija — kozaka, četnika, ustaša, domobrana i legionara, a nastupale su s raznih pravaca, pa nisu ni vremenski ni prostorno mogle biti dobro objedinjavane u napadu.

Ofanziva »Šah« bila je u stvari zadnja operacija koju je neprijatelj izveo na teritoriju Korduna. Od kraja maja 1944. pa do završetka rata neprijateljske snage su još samo u posljednjim danima rata upale u pojedine

periferijske dijelove Korduna. Tome je doprinijelo i to što je 8. udarna divizija skoro čitavo ovo vrijeme bila na teritoriji Korduna obezbjeđujući kako Kordun tako i glavne ustanove NOP-a Hrvatske koje su se nalazile na njegovom području — CK KPH, Glavni štab NOV i POJ, Štab 4. korpusa, bolnice i niz drugih organizacija. Pored toga Divizija je u međuvremenu postigla niz značajnih akcija ne samo na Kordunu već i na Zumberk-u, Pokuplju, Baniji, Cazinskoj krajini i Lici. Pored toga je 8. divizija u zadnje vrijeme rata služila i kao neka neposredna rezerva Glavnog štaba Hrvatske ne samo u obezbjeđenju pomenutih ustanova i Korduna već i kao jedinica koja je bila spremna da svakog časa može biti upotrebljena tamo gdje su ukaže potreba.

Ova neprijateljska ofenziva bila je interesantna i po tome što su u njoj kao udarna pesnica učestvovale kvislinške kozačke jedinice, pa ju je zbog toga narod Korduna prozvao KOZAČKOM OFANZIVOM.

Đuro Rebić

Borba protiv neprijateljskih trupova na području Like, Korduna, Pokuplja i Žumberka 1943/1944.

U trećoj godini rata fašistička Njemačka i njeni sateliti pretrpjeli su već toliko poraza da su morali preispitati svoje, dotad neprikosnovene, vojno-strateške i političke poteze. Nisu bili u pitanju samo porazi na Istočnom frontu, već i predstojeće iskrcavanje saveznika na obalama zapadne Evrope i neugodni događaji u Italiji koji su nagovještavali kapitulaciju glavnog partnera u osovini. Riječ je o doktrini koja je doživljavala poraz i na području Jugoslavije, gdje Hitlerovi stratezi nisu mogli predvidjeti postojanje pokreta koji bi, u uslovima partizanskog ratovanja, mogao izrasti u takvu snagu koja je u srcu okupirane Evrope raspolagala i ogromnom slobodnom teritorijom.

Upravo činjenica postojanja širokih kompaktnih teritorija, u koje su spadali Kordun, Lika, dijelovi Gorskog kotara, Pokuplja, ŽumberkaJsji. tre, Hrvatskog primorja, Banije, Bosanske krajine, Dalmacije, stavljala je okupatora i kvislinge pred nerješiv problem. Oni su znali da se na tim prostorima razvija novi život, stvara nova vlast, da je tamo neiscrpna ljudska, materijalna i moralna snaga NOP-a i da tamo vlada relativan mir i spokojstvo, što tome svemu daje posebnu dimenziju.

No, uprkos svim tim saznanjima i svim dotad poduzetim mjerama, stanje se nije moglo bitnije izmijeniti. Objektivno, ta činjenica stavljala je neprijatelja u defanzivan položaj jer su upravo s oslobođenih teritorija, koje on uslijed sinhronizirane akcije pokreta na privremeno okupiranim područjima i gradovima nije mogao kontrolirati planirane akcije i iznenađenja svih vrsta od strane jedinica NOV.

Ne može se reći da neprijatelj nije izučavao taj problem i tražio način kako da likvidira i ugrozi partizansku pozadinu. Pokušaji prodora, povremenog »pročešljavanja« pojedinih predjela i krstarenje oružanih jedinica, kaznene ekspedicije, bombardiranje sela, zaselaka i gradova, nisu dali željene rezultate. Partizanska pozadina, i pored žrtava koje je podnosila, živjela je i dalje, jačajući i šireći se neprekidno.

Njemačka Vrhovna komanda je na jugoslavenskom ratištu morala odvajati ogromne snage. Osjećajući neposrednu opasnost od savezničke invazije na Balkan i prodor Crvene armije kroz Rumuniju, ta je Ko-

manda organizirala niz ofanzivnih operacija da uništi NOV Jugoslavije. U tim operacijama oštrica je uperena i protiv civilnog stanovništva. Takav karakter su imale IV i V ofanziva pod komandom generala Lüthers[1] pa i od njih manje operacije protiv slobodnog teritorija kao što je bila i operacija »Panter« na slobodnu teritoriju Korduna, Banije i Bosanske krajine decembra 1943. Time je njemačka vojna komanda samo djelomično uspijevala da privremeno osigura svoje ugrožene pozicije.

Pošto na kraju svih tih ofanzivnih dejstava nije uspjela oslabiti snage NOP-a, njemačka Vrhovna komanda se odlučila da, oslanjajući se na oružanu silu, to postigne diverzantsko-terorističkim obavještajnim sredstvima širokih razmjera. Te akcije su bili usmjerene na vojno-politička rukovodstva NOP Jugoslavije — štabove, komande, komitete, odbore, istaknute pojedince i partizansku pozadinu. Primarna sredstva za realizaciju te zamisli bile su diverzije, sabotaže, desanti, teroristički akti u režiji obavještajne službe.

Zbog toga je za područje Hrvatske stvoren oktobra 1943. godine »Rukovodni štab za suzbijanje bandi« sa sjedištem u Zagrebu. Pod njegovu komandu stavljene su sve žandarmerijske i policijske snage ustaške NDH, folksdojčerske i SS formacije na toj teritoriji. Zadatak štaba je bio da pripremi, planira i sprovodi operacije odmazdi protiv simpatizera, saradnika i učesnika NOP-a.

Značajnu ulogu u vršenju operacija takve vrste odigrala je i vojna formacija pod nazivom Brandenburg.[2] Četvrti njen puk bio je sastavljen od »dobrovoljaca«, pripadnika raznih naroda i narodnosti iz istočne Evrope i s Balkana, ali i iz ostalih evropskih zemalja. Okvirni rukovodeći kadar činili su Nijemci. Jedinice ove formacije pojavile su se na teritoriju Jugoslavije još 1941. Sjedište puka bilo je u Banja Luci, a manje jedinicu razasute po cijeloj Jugoslaviju vršile su diverzantske akcije. Čak je i desant na Drvar 25. maja 1944. godine djelo pripadnika ove formacije. Jedno od njihovih uporišta bilo je i u Zagrebu. Kasnije je ono premješteno u Sisak.

U isto vrijeme stvoreno je jedno uporište u Karlovcu, zakamuflirano vojno-privrednom ustanovom (»Wehriwritschftsstab« — vojno-privredni štab). Ovo uporište u Karlovcu osnovao je »brandenburgovac« Valter Zavadil — »Schmid«, po preporuci i uz svesrdnu pomoć dr Sime Cvitanovića, ustaškog pukovnika iz Karlovca, dugogodišnjeg agenta više njemačkih obavještajno-policijskih ustanova, registriranog pod pseudonimima »Adam«, »Chido«, »Dalan«. Na čelu karlovačke grupe od oko 50 ljudi nalazio se poručnik W. Paher, a nakon njegove pogibije u Perjasici (Kordun), grupu je vodio poručnik Eder. Uz nešto podoficira i desetak vojnika Nijemaca, ostatak su sačinjavali »otkomandovane« ustaše. Nakon što su završili kurs, dobili su specijalnu opremu, naoružanje i radio-stanicu i upu-

1. General R. Lüthers (Liters) komandant njemačkih trupa u IV i V ofanzivi u kojoj su izvršeni veliki zločini nad civilnim stanovništvom, naročito u području Kozare.
2. Formirana u Brandenburgu gdje joj se nalazio i štab. Razvila se do jačine jedne divizije čiji dijelovi su slati na razne strane u svrhu vršenja specijalnih zadataka.

ćeni na teren. Ova grupa izvršila je više zločinačkih akcija na poluoslobođenoj i oslobođenoj teritoriji Korduna, Zumberka, Bele krajine i jlijpTa Gorskog kotara, mahom kao prethodnica operativnih jedinica neprijatelja.

Trupovi — nov očajnički pokušaj da se zada udarac NOP-**u**

Kako se rat na jugoslavenskom prostoru bližio svojoj završnici, i sve više razvijao u korist NOP-a, tako je njemačko i kvislinško vojno-političko rukovodstvo sve više bilo kritično prema svojim dotad preduzetim mjerama. Analizirajući uzroke svojih neuspjeha, oni su znali da ni upotreba vojne sile ni akcija komandosa iz formacije »Brandenburg«, te represalije i razne druge kombinacije nisu donosile plodove. Narodno-oslobodilački pokret, ne samo da nije mogao biti uništen, nego se nezadrživo širio i jačao. U takvoj situaciji neprijatelju je dobro došla svaka nova ideja, svaki novi plan koji je obećavao uspjeh u borbi protiv NOP-a.

U nizu pokušaja koji su prije ili kasnije vršeni, posebno mjesto zauzima onaj koji je njemačka vojna obavještajna služba, oslanjajući se na iskustva stečena formacijama »Brandenburg«, učinila sredinom 1943. godine. Osnovne konture jednog takvog plana postavio je ambiciozni kapetan A. Konopatski, obavještajni oficir 114. legionarske divizije, čovjek koji je od januara 1942. pa sve do pred kraj rata bio, tako reći, u neprekidnom borbenom dodiru sa snagama NOV. Koliko je Konopatski studiozno prišao ovom problemu vidi se i po tome što je njegovu ocjenu stanja i prijedloge prihvatilo njemačko vojno rukovodstvo, a što u odnosu na njihovu prepotenciju nije bilo laskavo.

Proučavajući borbenu taktiku jugoslovenskih partizana i uzroke zbog kojih njemačke jedinice nisu nikad, izuzev u zimskim mjesecima, polučivale neke značajnije uspjehe dok su, s druge strane, snage NOV (neuporedivo slabije, lošije naoružane i opremljene) nanosile okupatoru i kvislinškim trupama osjetne gubitke, kapetan Konopatski je došao do slijedećih zaključaka:

»— konfiguracija terena (odnosi se na Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu — prim, autora) sa povezanim planinskim masivima, predstavlja samo po sebi povoljne uslove za gerilu,

— partizanske jedinice rješavaju pitanje ishrane preko Narodnooslobodilačkih odbora, ne opterećujući se komorom, što uveliko doprinosi njihovoj pokretljivosti,

— partizani se nakon izvedene akcije ili sabotaže vrlo brzo povlače, izbjegavajući veće gubitke,

— faktor iznenađenja igra značajnu ulogu pri planiranju svake akcije,

— komunikacije kojima se mi služimo, partizanima su dobro poznate i oni imaju sve uslove da na njima dejstvuju,

— napadajući samo ondje gdje imaju nadmoć s obzirom na iznena-

đenie i gdje im poznavanje terena osigurava uspjeh, partizani imaju odličan borbeni moral,

— izuzev nekih područja koja su pod uticajem četnika i ustaša, oni svuda imaju snažnu podršku naroda,

— kod većih napada naših snaga, njihova taktika, da propuste protivnika i potom ga ponovo napadaju i tuku s leđa, pokazala se odličnom,

— oni imaju odlično organiziranu obavještajnu službu čiji pipci obuhvataju sve savezničke (ustaške, domobranske, četničke — prim, autora) vojne i civilne krugove, od najviših do najnižih mjesta, što im omogućava da na vrijeme izvrše pripreme i protumjere,

— koncentracijom većih snaga na jednom mjestu, partizani uvijek mogu da se probiju,

— partizani ne zaposjedaju uporišta. Oni, dapače, ako to situacija iziskuje, napuštaju gradove i prostrano područje.«

Kada je ovako analizirao prednosti partizana i njihovu borbenu taktiku, Konopatski je pokušao da objektivizira situaciju u vlastitom taboru i da otkrije nedostatke neuspjeha. Tako on, između ostalog, konstatira:

»— konfiguracija terena onemogućava temeljitije »pročešljavanje«, a ukoliko se i primjenjuje onda se odvija toliko sporo da nema nikakvog praktičnog značaja,

— moderna ratna oprema i komora u slučaju akcije naših i savezničkih trupa ostaje i nadalje vezana za komunikacije čime se čitava stvar dekonspirira, odnosno, partizani redovno na vrijeme saznaju za pripreme. Ni korišćenje tovarnih grla u ove svrhe ne mijenja bitno situaciju. Noćni pokreti, s druge strane, primjete se zbog šuštanja i tapkanja, te omogućavaju partizanima da postavljaju zasjede ili u najmanju ruku da uznemiravaju kolonu vatrenim prepadima,

— zahvaljujući dobroj obavještajnoj službi partizana, naše i savezničke trupe rijetko kad mogu računati sa faktorom iznenađenja. Partizani se neprimjetno povlače i oni diktiraju zakone dejstva kako to njima konvenira. Naše trupe ostaju »slijepe« i prepuštaju se slučajnosti u pogledu vatrenog kontakta sa neprijateljem,

— komunikacije za dotur i transport ne mogu se u čitavoj dužini dovoljno obezbjediti,

— naše trupe nemaju podršku stanovništva, čak ni onog koje se ne slaže sa komunistima, jer mu one nisu u stanju obezbjediti stalnu zaštitu,

— sekcije (karte) kojima se služe naše trupe nisu dovoljno precizne i jedinice često vrše mnogo veće marševe nego li je to potrebno i nego li je to slučaj kod partizana,

— savezničke snage predstavljaju kod većih operacija slabiju točku borbene linije, što partizani znaju i vješto koriste.«[3]

Ono što je u svemu'ovome najinteresantnije, to je zaključak koji je

3. Armee — Waf£enschule 2. Pz. Armee, Lehrstaab Bandenbekaempfung O.U. den 25. VI 1944, Vorschlaege iür Ausbildung und Betreung von Bandenjägetrupp.

kapetan Konopatski izvukao na osnovu prednje analize stanja. On je, naime, smatrao da bi njemačke snage u borbi protiv NOV i POJ mogle polučiti uspjeh u tom slučaju ako bi se gerilskom ratu »sa svim njegovim busijaštvom, bezobzirnošću i brutalnošću«, suprotstavili istim sredstvima i istom taktikom. Konkretizirajući to, on je predložio da se za borbu protiv partizana, na istom principu, organiziraju njemačke borbene grupe pod nazivom »Trupovi« koje bi imale zadatak da dejstvuju u sastavu pojedinih operativnih divizija i na njihovom operativnom području, ali kao samostalne i tim jedinicama pridodate formacije. Njihov zadatak bi bio da iznenadnim prepadima u dubokoj partizanskoj pozadini na više partizanske štabove, na vojno-političke ustanove i objekte, ili uništavanjem rukovodećih vojnih, vojno-pozadinskih i civilnih organa, unesu pometnju, dezorganizaciju i zabunu u redove NOP i time omoguće njemačkoj operativnoj armiji da izvrši drugi dio posla — da fizički uništi NOV.

Nadalje je ovaj Nijemac predlagao da će svojom djelatnošću »trupovi« stvarati osjećaj nesigurnosti kod jedinica i naroda u partizanskoj pozadini i izazvati demoralizaciju. »Neprijatelj u svojoj pozadini sada može nesmetano da se kreće i da izgrađuje svoje organizacije. Angažiranjem ‚trupova' takvo se stanje mora onemogućiti. Trupovi treba da ometaju neprijateljsku kurirsku, telefonsku i izvještajnu službu, da otežavaju neprijateljsku, telefonsku i izvještajnu službu, da otežavaju neprijateljsko snabdjevanje, napadaju i uništavaju transporte materijala i magazine, da u pozadini uništavaju saobraćajna sredstva, da izvode brze vatrene akcije, prepade na partizanske logore ili odjeljenja na obuci i pokretu. Uslijed svih ovih mjera neprijatelj uskoro neće više biti tako spokojan.«

Prijedlog kapetana Konopatskog bio je usvojen. Njega su akceptirali general Rudolf Lüters — zapovjednik oružanih snaga Vermahta za područje Hrvatske, Bosne i Hercegovine (tada već u promijenjenom i pregrupiranom nazivu — XV. planinskog korpusa), general Lotar Rendulić, komandant II tenkovske armije, kao nadređeni od Vrhovne komande za **ovaj** dio komande za Jugoistok i ABVER, kao vojno, obavještajna služba **koja** je to trebala da realizira. Istodobno bilo je naređeno svim jedinicama **koje** su operirale na ovom području da pomognu u odabiranju **kadrova za** trupove **koji** će poslije osposobljavanja dejstvovati uz njihove jedinice.

Već u drugoj polovinii 1943. godine u samostanu Trapisti, nedaleko od Banje Luke, bila je organizirana i počela s radom škola za trupove.[4] U tom samostanu nalazio se katolički red cistercita, koji su bili mahom njemačkog porijekla. Prvi kursisti bili su na okupu 21. augusta te godine da bi se u ciklusima od po četiri sedmice smjenjivali, sve dotle dok sve njemačko-kvislinške jedinice sa hrvatsko-bosanskog operativnog područja nisu dobile dovoljan broj, pomno odabranog i izvježbanog ljudstva za novu vrstu dejstva protiv NOP-a. Nastavni kadar koji je vršio obuku kao i sve druge usluge oko školovanja i formiranja trupova, dali su

4- Škola je službeno nosila naziv »Bandenjägersschule«, a trupovi »Bandenjägerstrupp« ili **»Bandenwermichtungstrupp«. »Prema Ausbildungsplan, akt od 23. VIII — 25. X 1043. godine i »Dienstplan« , akt od 22. VIII — 29. X 1943. koji pripadaju ovoj školi.**

ABVER i IV. »brandenburški« puk čije je sjedište bilo u Banja Luci. Kapetan Konopatski postao je upravnik škole i jedan on najvažnijih njenih nastavnika.

Obavještajna služba — usmjerivač akcije trupova

Trupovi su po svom osnovnom obilježju bili specijalizirane jedinice divizija, namijenjene za posebne potrebe na njihovom operativnom području. Drugim riječima oni su operirali u dubini i širini prostora koliko je zahvatala jedna okupatorska divizija. Zadatke su primali od štaba divizije koje su formulirali Ic (obavještajni) i Ia(operativni) oficir štaba, što znači da su podlijegali obavještajnoj i operativnoj liniji te jedinice, njenim strateškim i taktičkim zahtjevima. U globalu, trupovi su bili izvršioci politike koju su kreirale obavještajno-policijske i vojne strukture okupatora i kvislinga prema narodnooslobodilačkom pokretu.

S obzirom da se zadaci namijenjeni trupovima nisu mogli realizirati njemačkim kadrom, normalno je da su realizatori, dakle pripadnici trupa, morali biti regrutirani od domaćih elemenata. Više od 90% sastava bili su ljudi otkomandovani iz ustaških jedinica, zatim legionari koji su vojnu obuku završili u Austriji (Stokerau), pojedinci iz žandarmerije NDH, zatim Muslimanske milicije i »zelenog kadra« (dezerteri iz kvislinških formacija), četnika, balista i drugih kvislinških formacija. Eventualne nedostatke i sve ono što nisu posjedovali u stručnom pogledu, nadoknađivali su vježbama. Jedan od stimulansa za javljanje u trupove bile su povlastice u vojsci. Oni su, naime, godišnje mogli da provedu po nekoliko mjeseci na odmoru, imali su znatno bolju hranu, pravo da se u »slobodnim« intervalima (između akcija) kreću u civilu, dobre plaće i dr.

Rukovodeći kadar činili su Nijemci, prije svega dobri poznavaoci našeg jezika. Najčešće su to bili folksdojčeri, rođeni i odrasli u Jugoslaviji. Bilo je više trupova gdje su vođe bili domaći ljudi (poručnik Perković, poručnik Križan, poručnik Vinski, poručnik Ferid Delalić), ali u takvim trupovima nalazio bi se bar po koji Nijemac, podoficir ili oficir, pripadnik vojno-obavještajne službe. Sam kapetan Konopatski, čiji su preci porijeklom Poljaci, znao je dobro srpskohrvatski jezik. U stvari, svi Nijemci koji su se nalazili u tim trupovima, potiču iz divizije »Brandenburg«, koja je u svoj IV puk regrutirala kadar iz redova drugih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Za uspješno djelovanje i lakše kretanje po terenu, uz sve druge preduvjete (snažno naoružanje, dobra oprema, precizne sekcije i dr.), trup je morao biti snabdjeven i nizom vrijednih podataka. On je morao odlično poznavati prilike na terenu kojim se kretao. Morao je znati nazive zaselaka, vrela, čuka, šumaraka, pećina, dolina {ono što nije bilo označeno i ucrtano u kartama), nazive partizanskih odreda i brigada koje tuda operiraju. Isto tako on je trebao znati kakvo je pretežno naoružanje tih jedinica, kakva je odjeća i obuća, uobičajena i ustaljena mjesta njihovog

konačenja, način njihovog obezbjeđenja danju i noću, odnos partizana prema mještanima i niz drugih, naoko sitnih ali veoma važnih pojedinosti za snalaženje i uspješno kretanje.

Ove značajne podatke za trup pripremala je vojna obavještajna služba i to preko Ic oficira (obavještajnog) dotične divizije, zatim preko teritorijalnih ustanova ABVER-a u gradovima i naseljima vojnog okupacionog područja (AST, AK, FAK, FAT, MK, i drugih[5]). Isto tako vojna obavještajna služba njemačkog okupatora prikupljala je neophodne podatke za ove potrebe i preko vojne policije GFP (Geheime Feldpolizei), njihovih tzv. »pokretnih komandi« kojih je u kritičnom periodu 1943/44. na ovom području bilo čak 19. Zatim ABVER kao nosilac cjelokupne diverzantsko-terorističke djelatnosti protiv NOP-a i u prikupljanju podataka i koordinacija rada, tijesno je sarađivao s ustaškim obavještajno-policijskim organima, koji su pružali svoje pipke prema oslobođenim krajevima.

Svi relevantni podaci za potrebe trupova slivani su do obavještajnog oficira diviziji Ic i onda korišteni za preciziranje zadataka i davanje uputstva trupu odnosne jedinice. Isto tako i trup je imao obavezu da uzvratno djeluje. Uz naglašeno diverzantsko-teroristički, on je u stanovitom smislu imao i obavještajni zadatak. Kod svakog izlaska na teren, pored konkretnog zadatka (diverzija, prepad, likvidacija, kidnapovanje i dr.), trup je dobivao listu isključivo obavještajnih zadataka .

Između ostalog trebalo je utvrditi kakve se isprave upotrebljavaju za kretanje po terenu za vojna, a kakve za civilna lica, kakav je međusobni saobraćaj i odnos između boraca, a kakav boraca i starješinskog kadra, kakve se oznake nose, kojim se stazama kreću jedinice na položaj i gdje su pri tom u stroju ili koloni komandant, komesar, komandir, gdje su uobičajeni zastoji za odmor i kakvo je tada obezbjeđenje, gdje je smještena radio-stanica, i niz drugih detalja. Ovu ulogu trup je dobivao koliko zbog proširivanja vlastitih saznanja da bi kasnije lakše i sigurnije dejstvovao na istoj teritoriji, toliko i radi dopune i korekcije podataka ABVER-a kao njihovih usmjerivača, a pogotovo štaba divizije koja je vodila vojne operacije protiv NOV na datom području.

Formacije trupa

Formacija voda, osnovne taktičke jedinice u diviziji »Brandenburg«, poslužila je kapetanu Konopatskom kao uzor pri organizaciji trupova. On je, zapravo, formaciju voda pomenute divizije prilagodio specifičnim zadacima namijenjenim trupovima.

Udarni vod u jedinicama »Brandenburg« smatran je najsavršenijom i najubojitijom formacijom za ofanzivno-propagandna dejstva. Imao je tri desetine, ukupno 40 ljudi. U desetini se nalazilo 13 boraca, od čega: udarni dio s 9 ljudi (vođa, jedan podoficir, snajperist, puškomitraljezac,

5. Ast _ **teritorijalna vojno-obavještajna ustanova, AK — istureno ođeljenje vojno-obavještajne ustanove, FAK, FAT — komande (u obavještajnom smislu) za izviđanje fronta, MK — punktovi (FAT-a) za izviđanje fronta.**

dva pomoćnika, tromblonist i dva strijelca) i zaštitni dio desetine sa 4 čovjeka (vođa i tri strijelca).

Tako su bile ustrojene sve tri desetine u vodu jedinica »Brandendurg«. Četrdeseti čovjek bio je vođa, obično istaknuti podoficir, a katkad i mlađi oficir. Takva jedinica bila je saobražena potrebama frontalnog ratovanja kod kojega je bilo nužno da zaštitne grupe zaštite dio desetine ili voda) privuče na sebe vatru neprijatelja, dok se za to vrijeme udarna grupa prebacuje svome cilju ili ga napušta.

Međutim, takvo ustrojstvo nije odgovaralo kapetanu Konopatskom iz prostog razloga što su trupovi namijenjenii prepadnim akcijama, dakle vršenju konkretnog terorističkog akta i to duboko u pozadini neprijatelja i u uslovima partizanskog (gerilskog) ratovanja. Njemu, prema tome nisu bili potrebni nikakvi zaštitni dijelovi u trupu, pa ih je jednostavno odbacio, a istovremeno ojačao vatrenu snagu udarne grupe dodavanjem još jednog puškomitraljeza.

Tako ustrojena desetina brojala je svega osam ljudi: vođa, dva puškomitraljeza (šarca), tri dodavača, snajper i tromblonka. Cijeli trup {osnovna snaga od tri desetine) brojao je 41 čovjeka, gdje su, pored konkretnog zaduženja ljudstva u desetinama, uračunati još vođa trupa (po pravilu niži oficir — obavještajac), dva kurira, tri izviđača, jedan podoficir, osam ljudi za ojačanje trupa, i dva čovjeka za obezbjeđenje logora (na partizanskoj teritoriji).

S obzirom na ovako ustrojstvo desetine i cijelog trupa, pada u oči »radno mjesto« izviđača, jer se, normalno, pretpostavlja da su vođe imali prvorazrednu ulogu u svemu, pa i u poznavanju terena i konkretnog cilja. Međutim, u ovom slučaju izviđačima je bila namijenjena posebna uloga. Oni su trebali dolaziti u neposredni kontakt sa stanovništvom na teritoriji pod kontrolom partizana i manjim partizanskim grupama, dakako, s pripremljenim legendama, kao tobožnji »partizani«, partizanski kuriri neke ubjedljivo izmišljene partizanske jedinice. U nevezanim i neforsiranim razgovorima trebali su da prikupe potrebne informacije o neprijatelju ili da provjere podatke koje su već posjedovali. Izviđačima je zbog svega toga, od izbora ljudi za taj posao pa kroz obuku i uopće, poklanjana posebna pažnja. Konopatski je minuciozno razradio pojedinosti kakav treba da bude vanjski izgled ljudstva, kako treba da se ponašaju u kontaktu sa stanovništvom, kako se treba ophoditi u susretu s partizanima, kakvu legendu ispričati o sebi, svom putu, kako se oslovljavati, čak i koji naglasak gdje upotrebljavati.

Takav brojčani sastav i unutrašnji raspored zaduženja, omogućavao je trupu lakše prebacivanje i kretanje na oslobođenoj teritoriji, a po mišljenju njemačkih eksperata za borbu protiv NOV, ovakav trup je po snazi odgovarao nešto oslabljenoj partizanskoj četi. Time je on manje svraćao pažnju na sebe, čak i u slučaju da bude primijećen na terenu ili kad je neizbježno da se susretne s pojedincima (čobani, prolaznici, seljaci, mlinari, lugari, usamjeni partizani ili grupe).

Za vrijeme postojanja škole i kasnije pri formiranju i odašiljanju na

zadatke, instruktori i štabovi jedinica Vermahta koje su ih koristile (Štab XV planinskog korpusa, 369. legionarske »vražja« divizija, 114. (ranije 714) legionarska divizija, 392. »plava divizija«, 373. »tiger« divizija, 42. lovačka divizija, 181. pješadijska divizija) nastojali su da se brojčana snaga trupova kreće u ovim okvirima. To im uvijek nije polazilo za rukom pa je zbog nedostatka ljudstva taj broj varirao od 41 {trup »Perković« 373. divizije) do 22 (trup »Vinski« 369. divizije).

Valja napomenuti da je uputstvo za organiziranje i pripremanje trupova striktno predviđalo da se u ove jedinice uzimaju dobrovoljci i apsolutno povjerljivi vojnici, ljudi koji fizički i psihički mogu izdržati sve napore. No, kako dobrovoljaca uvijek nije bilo dovoljno, a osipanje je bilo i iz raznih drugih razloga (nedovoljno poznavanje jezika, ranjavanja, pogibije i dr.), najčešće nisu mogli biti ispunjeni ni plan, ni turnus njihovog školovanja. Tako je 392. »plava« divizija poslala na kurs u Banja Luku dvije kompletne grupe, dva trupa koji su imali naziv »Križan« i »Freimth«, s ukupno 85 ljudi. Međutim, ubrzo ih je iz Banja Luke vraćeno 37 s obrazloženjem da »nisu podobni« ili »nisu dobrovoljci«. Tako, umjesto dva, jedva je na kraju kursa kompletiran jedan trup za ovu diviziju. Slično je bilo i s 373. »tiger« divizijom gdje je od ostatka ljudstva, poslije obuke formiran, po zlu čuveni, trup »Perković« (poručnik Josip Perković, rodom iz okoline Brinja, poginuo pri kraju rata), koji je izvršio više akcija i zločina na području Bosanske krajine, dijela Korduna (Topusko, Cetingrad, Drežnik, Plaški), Baniije, Like i Gorskog kotara.

Još drastičnije osipanje zabilježeno je kod kursista upućenih iz 369. legionarske »vražje« divizije. Ona je planirala da oformi pet trupova i poslala je na obuku u samostan Trapista 211 ljudi. Međutim, već na samom početku skoro polovina ih je vraćeno s obrazloženjem »nepodobni«, »nisu dobrovoljci«, bolesni i dr. Obuku je završilo 149 od kojih su formirani trupovi »Bodo«, »Delalić« i »Vinski«.

Iz svih tih razloga obrazovan je znatno manji broj trupova nego što je planirano. Inače, trupovi su dobivali imena po svojim vođama (Križan, Perković, Jakobs, Vinski, Delalić, Harazin, Rišmiler, Frajberg, Frajmut i dr.) koji su, kao osobe naročitog povjerenja regrutirani iz »brandenburških« ili legionarskih jedinica, hrvatske ili muslimanske narodnosti (mahom oni koji su bili ustaše ili završili »izobrazbu« u Štokerau — Austrija), zatim iz redova ustaških jedinica, iz redova folksdojčera koji su govorili naš jezik i iz redova četnika (naročito u predjelu Bosanske i Kninske krajine). Vođe trupova redovno su bili mlađi oficiri u činu poručnika ili potporučnika, sa zavidnim obavještajnim »šlifom«.

Za izvođenje zadataka trup je, za tadašnje prilike, bio naoružan najmodernijim i efikasnim oružjem. Vođa borbene grupe (desetine) imao je mašinku, a u grupi su bila još dva šarca, jedna snajperska puška, jedna tromblonka (minobacač) i svega tri karabina. Ovako naoružana, po snazi vatrenog dejstva svog oružja, grupa je mogla i samostalno da vrši prepade i izvodi raznovrsne akcije. Za uklanjanje stražara i likvidaciju pojedinaca na većim odstojanjima a bez rizika da se otkriju, koristili su snajpersku

pušku s prigušivačem. Osim toga, svaki pojedinac pripadnik trupa pri polasku u akciju dobio je 3—4 defanzivne ručne granate.

Značajno je ustvrditi da su oni trupovi koji su upućivani na oslobođenu teritoriju, odnosno u predjele čije je stanovništvo u svojoj ogromnoj većini bilo na strani NOP-a bili znatno jače naoružani automatskim oružjem (u desetini po 4 šarca) od onih koji su se kretali po poluoslobođenoj teritorija.

Obuka trupova

Škola trupova u Trapistima bila je maskirana bezazlenom firmom »Vojne privredne ustanove«, pa za njeno postojanje nisu znali ni pripadnici armije ni bilo tko drugi. Za sve vrijeme postojanja primjenjivan je izuzetan režim vanjskog obezbjeđenja te unutrašnje discipline i konspiracije, a cijeli poduhvat tretiran je kao prvorazredna vojna tajna.

Škola za trupove imala je dosta obiman program te do detalja razrađene teme i zadatke za svakog pojedinca. Što se izučavalo? Svaki slušalac morao je naučiti da besprijekorno rukuje kartom i busolom, da se orijentira i snalazi na terenu danju i noću, sa i bez ovih sredstava. Posebno je izučavana teritorija gdje je predviđeno dejstvo pojedinog trupa. Zatim su uporno izučavane vještine nečujnog kretanja po terenu, prebacivanja pojedinačno i u grupicama od 3 do 5 ljudi od tačke do tačke, zadržavanja na nekom prostoru, maskiranja, privlačenja zamišljenom cilju, iskorištavanja pogodnosti samog terena i si.

Svaki polaznik vrlo precizno je morao da zna i shvati svoju ulogu i konkretan zadatak u formaciji trupa, svoje mjesto i raspored u toku kretanja po terenu, u toku izviđanja, za vrijeme borbe, povlačenja i povratka sa zadatka. Zbog toga su izvodili čitavu seriju praktičnih vježbi nečujnog uklanjanja protivničkih stražara, prepada iz zasjede, odvajanja od neprijatelja »dok je još ošamućen«, skupljanja i odlaska trupa na dogovoreno mjesto, dolaska u označeni logor i njegovo obezbjeđenje do slijedećeg zadatka, boravak u logoru u partizanskoj pozadini, pripremanja hrane, napuštanje logora, grupno ili u dijelovima. Teoretsko gradivo višestruko je provjeravano u praksi da bi se otkrile i otklonile slabosti.

Pripadnici trupova morali su uvježbati i minimum raznih vještina, kao što su džio-džic i druge neophodne vježbe za ovaj teški zadatak. Uvježbavanje gađanja karabinom, mašinkom, šarcem, tromblonskom puškom i snajperom s odstojanja 25, 100, 150 i 200 metara iz raznih stavova, također je uporno vršeno. To je zapravo ono rastojanje s koga je trup imao da izvodi akcije. Svaki pripadnik trupa morao se uvježbati do te granice da je od tri metka iz puške imao najmanje jedan pogodak, a rafala od pet metaka iz mašinke najmanje dva pogotka.

Organizatori ovih zločinačkih akcija pomno su izučavali vojno-političke i druge prilike na teritoriji koja je bila objekt njihovog napada.

U kontekstu toga interesiralo ih je političko raspoloženje naroda, njegovo učešće i odnos prema NOP-u, odnos prema Nijemcima, ustašama, četnicima, Mačeku, kleru i raznim drugim postojećim političkim strukturama u datoj regiji. Posebno ih je interesirala organizacija NOP-a na toj teritoriji, o jedinicama, vojno-političkim ustanovama, te poimenički kadrovski sastav, međusobni odnos u partizanima, način oslovljavanja, opis činova i oznaka, naoružanje, pretežni sastav uniformi, odnos civilne i vojničke odjeće, od čega procenat talijanske, njemačke, ustaške i drugih.

Napokon, za ovu svrhu izučavane su folklorne osobine pojedinih sela, običaji naroda, jezičke i dijalektalne karakteristike, nošnje i ostale specifičnosti kraja.

Oprema i odjeća trupa

Vanjski izgled ljudstva, njihova odjeća i sve ono što je u to vrijeme moglo pripadati naoružanoj grupi, bilo je veoma značajno sa stanovišta utvrđivanja njihovog porijekla i pripadnosti. Organizatori trupova su to znali i nisu zapostavili taj elemenat. Naime, oni su bili svjesni činjenice da je odjeća partizana odraz izvora i mogućnosti našeg snabdijevanja. U zemlji čiji su magacini opljačkani i čiji su narod tlačile različite vojske, gotovo je nemoguće tipizirati odjeću pokreta otpora. Znali su, dakle, da je odjeća partizana sastavljena od uniformi svih tih vojski, da je to uglavnom šarenilo u kome, tu i tamo, preovladava neka boja zavisno od toga koliko koja okupatorska ili kvislinška vojska boravi na nekom području.

Zbog toga se kod trupova težilo ka tome da im odjeća bude što vjernije saobražena odjeći partizanskih jedinica koje operiraju u dotičnom kraju. Za područje Like, Primorja, Gorskog kotara i dijela Korduna, gdje je sve do potkraj 1943. godine u odjeći partizana preovlađivala talijanska uniforma, trupovi su skoro dvotrećinski bili tako odjeveni. U Bosanskoj krajini, Slavoniji i Baniji naglasak je bio u njemačkoj, legionarskoj i ustaškoj uniformi. Isto tako vodili su računa o tome gdje se nosi troroga partizanska kapa, a gdje titovka ili o procentu zastupljenosti civilne odjeće, odnosno koliko se nosi seljačkih odjevnih predmeta (gunjeva, čakšira, šajkača, šubara), koji je kroj hlača (duzhlače, pumperice, rajthoze), koliko se, u nedostatku cipela, nose oputnjaci, gumenjaci, opanci ili kakva druga obuća domaće izrade. Tim i mnogim drugim detaljima, ne bez razloga pridavan je poseban značaj.

Vanjski izgled jednog trupa, po raznovrsnosti svoje odjeće, pa i nekim drugim elementima, morao je već na prvi pogled odražavati izgled dijela neke partizanske jedinice koja se kreće i operira na toj teritoriji. Tako je npr. trup Križana (potporučnik Maks Križan iz 392. njemačke legionarske »plave« divizije čiji se štab u proljeće 1944. godine nalazio u Brinju) u dvije trećine svoga sastava bio odjeven u talijansku uniformu (hlače, bluze, cipele). Među hlačama našlo se, tu i tamo, ponešto »pum-

parica« od talijanske vojničke tkanine, rajthozni s talijanskim uvijačima, dijelom iz vunenih čarapa domaće izrade sve što je bilo karakteristično za partizanske jedinice Like, Gorskog kotara i dijelova Korduna, gdje je ovaj trup bio ubacivan. Među ljudstvom bilo je i nekoliko takvih koji su nosili njegovane brčiće »ala Klerk Gebl«, kakvih je u to vrijeme bilo dosta među mladim ličkim i goranskim partizanima.

No, to nisu jedini detalji na koje je neprijatelj obraćao pažnju pri planiranju upada u našu pozadinu. Pored ostalog, vodilo se računa i o tome kakvi se nose opasači, da li su to njemački ili opasači bivše jugoslavenske vojske, da li je običaj da se na njih urezuju kakvi posebni detalji (petokraka zvijezda, srp i čekić, inicijali i si.), kakve su fišeklije, uprtači, koju vrstu bajoneta nose partizani, da li su jednoobrazne i kakvih sve vrsta, da li se nose torbice sa obramicom ili one koje se vješaju o opasač, zastupljenost ranaca i torbi domaće izrade. Sve je to uticalo na izgled pripadnika trupa.

Isto tako pridodan je značaj oznakama rangova i činova u NOV, pa je u nekim trupovima bilo primjera da su pojedincima prišivali oznake desetara, vodnika, zamjenika komandira čete, političkog delegata voda i komesara čete. Neki su čak uvježbavali pojedine partizanske pjesme, ne bi li se i pomoću njih, ako zatreba, mogli bolje kamuflirati ili izvući ukoliko dođu u škripac.

Sve to, dakako, nije bila garancija da će ideja s trupovima dati željene rezultate, ali ova pedanterija je obećavala da će se lakše obaviti kakav konkretan zadatak.

Radius kretanja i dejstva jednog trupa

Kao što je rečeno, trup je bio specijalna udarna grupa operativnih divizija Vermahta i kvislinga za akcije koje, po munjevitosti i snazi udara, treba da dezorganiziraju protivnika, da ga obezglave, osujete mu planove i, uopće, da izazovu višestruke posljedice. Otuda je i područje kretanja i djelatnosti trupa zavisilo od veličine operativnog područja divizije kojoj je pripadao, ali i od toga koliko je bila akutna potreba za takva dejstva. Dakako, sve je zavisilo i od toga koliko se na brzinu moglo odabrati i osposobiti kadrova za trupove.

Teoretski, divizija je mogla raspolagati sa dva i više kompletnih trupova, no iz razloga o kojima je već bilo riječi, to se uvijek nije moglo realizirati pa su se uglavnom zadovoljavali jednim. Isto tako na prostoru jedne, nije se mogao koristiti trup neke druge divizije. Nasuprot tome, u slučaju prebacivanja divizije u neki drugi prostor (odlazak na Istočni front, predislokacija i si.), trup je mogao ostati na »svojoj teritoriji«, odnosno potpasti pod komandu jedinice koja je na ovom području zamijenila raniju diviziju. Ovo zbog tog razloga što je ocijenjeno da je poznavanje terena, komunikacija i ostalog sa čim je trup već raspolagao, bio preduvjet za uspjeh akcije i za njegovu sigurnost.

Pri ovome treba podvući da je trup, kad nije u akciji na terenu, bio stacioniran uz glavninu divizije, izdvojen u nekom prostoru kasarne, obično u gradu gdje se nalazio i štab. Na zadatak je prebacivan kamionom ili vlakom do najisturenije bezbjedne tačke, s tim da u roku od najviše dva noćenja, odnosno noćna marša, stigne na dati prostor, pripremi svoj logor, skloni zalihe hrane i municije.

Inače trup je po pravilu upućivan na teren sa konkretiziranim zadatkom. Međutim, zbog nedovoljnog poznavanja stanja, netočnih informacija ili drugih nepredviđenih problema, on je najčešće prepušten sam sebi, snalažljivosti i sposobnosti vođe.

Poslije napuštanja »ničije zemlje«, trup se kretao po unaprijed izabranoj maršruti. Najčešće su išli usamljenim ili napuštenim šumskim stazama izvan naselja i terenima gdje su mogli prikriti tragove ili biti nezapaženi. Ukoliko je pritom bio neizbježan susret s pojedincem ili manjom grupom (civila ili partizana), onda je korištena pripremljena legenda (više radi toga da ovi ne pobjegnu nego radi provjere ispravnosti legende). U tom slučaju su se predstavljali kao partizani i »bez muke«, hladnim oružjem likvidirali onoga s kim nisu mogli izbjeći susret.

Trup je za svoj logor na partizanskoj teritoriji birao mjesto koje se nalazilo u gušće pošumljenom terenu, na pristojnoj udaljenosti od uobičajenih puteva, staza, naselja, pašnjaka, po mogućnosti u blizini kakvog izvora pitke vode ili potoka. U principu izbjegavali su doline, planinske vrhove i čuke znajući da one mogu poslužiti kao partizanske osmatračnice, stražarnice i si. Zbog toga su obično svoje logore postavljali u pola kakvog pošumljenog brda, na kosinama sa ulegnućima. Takva mjesta u isto vrijeme omogućavala su im da se, u slučaju da budu otkriveni i iznenada napadnuti, brzo raspršе na razne strane i da se lakše izvuku.

Katkada je planiran i rezervni logor, ali samo za potrebu kraćeg bivakovanja ili za predah do odlaska u glavni logor. Uopće, logoru kao važnom elementu sigurnosti svog boravka na teritoriji protivnika, pridavan je izuzetan značaj. Događalo se da je grupa i po nekoliko dana mirovala ne odlazeći u akciju, sve dok se ne uvjeri da je logor koga je izabrala siguran.

Za vrijeme boravka na teritoriji protivnika, svakom pripadniku trupa dodjeljivana su po tri vojnička hljeba, nešto masti, konzerve s mesom, 300 grama suve slanine, biskviti, so, čaj, šećer i nešto čokolade. Svaki je bio opskrbljen specijalnom špiritus-lampom za kuhanje — »Esbit-kuhar«. Povrće, zavisno od sezone, (krumpir, kupus, luk, paradajz, grašak, kukuruz i dr.), uzimali su na licu mjesta, krali. Istina, uputstvo je izričito zabranjivalo da se krade, jer su znali da partizani to ne čine, ali u praksi svi trupovi su to morali raditi iz prostog razloga što im namirnice koje su dobili nisu bile dostatne.

Rezervne hrane i municije trup je sklanjao malo podalje (50—100 metara) od mjesta odabranog za logorovanje. Odmarali su se i spavali razdvojeno i u manjim grupicama. Kada su polazili u akciju, u logoru su ostajala samo dva čovjeka od kojih je jedan bio bolničar. Oni su se

starali o kamuflaži i bezbjednosti logora i po potrebi njegovali su ranjene i bolesne. Izuzetno, trup je mogao dobiti jače obezbjeđenje svog logora {najviše do osam vojnika), ali to Nijemci nisu koristili.

Ostali dio, najčešće u jačini od 26 do 39 ljudi, krstario je po »svojoj teritoriji«, vršio noćne prepade na odabrane ciljeve (vojne ustanove, štabove, pozadinske komande, bolnice, kolone u pokretu, civilne objekte, magazine, relejne stanice i dr.). Isto tako iz zasjede su sačekivali manje partizanske kolone (npr. pri povratku sa položaja, zasjeda ili vježbi), transporte, kurire, usamljene borce, zarobljavali jedinice, brzo ih saslušavali i najčešće odvodili u logor gdje su ih likvidirali hladnim oružjem.

Način rada i karakter akcije trupa najbolje objašnjava jedna od tačaka »Uputstva« o njihovom ustrojstvu gdje stoji:

»Iz razloga sigurnosti, načelno su zabranjene borbe koje traju duže od pet minuta.« Shodno tome izvođenje težih, komplikovanijih i, s obzirom na odnos snaga, riskantnijih akcija, nije bilo u njihovoj praksi. Trupovi su imali naređenje da se odmah po izvršenju akcije odvoje od protivnika, odnosno čim osjete da se neprijatelj pribrao, ojačao svoju odbranu i da priprema protunapad, da se hitno povuku. Ovo se potvrdilo više puta kroz borbu s njima na teritoriji Like, Korduna, Bosanske krajine i Gorskog kotara, Bele krajine, Sloveniji i Zumberku.

Vrijeme zadržavanja i djelovanja trupa na jednoj teritoriji nije smjelo trajati duže od deset dana. Od ovoga se moglo odstupiti jedino u slučaju ako je neprijatelj (partizansku bazu, neku jedinicu koja je upala u zasjedu, štab ili kakav drugi važniji objekt — cilj svog napada) potpuno razbio i uništio. Tada je trup trebao da dokrajči svoju žrtvu, zaplijeni koristan materijal i da se odmah vrati. Drugim riječima, svoj boravak na terenu mogao je da skrati samo onda ako su rezultati akcije bili van očekivanja zadovoljavajući.

Da bi izbjegli međusobno ubijanje i ranjavanje zbog sličnosti odjeće s partizanskom, pripadnici trupa su u trenucima kada je prijetila takva opasnost, danju stavljali oko rukava svijetlo-žute ili crvene trake, a noću bijele.

Slična je predustrožnost bila i u odnosu na vlastite jedinice operativne armije, budući su se kretali u »partizanskim uniformama« i zbog mogućnosti iznenadnog i nedogovorenog povratka. Za tu priliku bili su opskrbljeni specijalnom legitimacijom malih dimenzija, skrivenom u neki dio odjeće. Ona je isključivala pravo svakome, osim Ic oficiru, da ih maltretira i saslušava. Međutim, povratak je gotovo uvijek bio organiziran i vremenski određen.

Nakon dolaska s terena grupa je opet smještena u, za to određene, dijelove kasarne i nije imala dodira s ostalom vojskom. Vođa trupa bio je dužan da podnese iscrpan pismeni izvještaj što, međutim, nije isključivo pravo i mogućnost da Ic oficir ili netko drugi iz obavještajne službe sasluša zapažanja i svakog pojedinca iz trupa.

Po ugledu na njemačkog okupatora, i ustaše su od 1943. godine počele stvarati svoje trupove. Oni su, i inače, sudjelovali u odabiranju kadrova

za njemačke trupove, njihovom školovanju i raspoređivanju. U stvaranju ustaških trupova posebnu ulogu imala je Ustaška nadzorna služba (UNS) koja je ovaj posao realizirala preko zapovjednika pojedinih ustaških jedinica. Naročitu aktivnost, pa i konkretne rezultate, oni su pokazivali u drugoj polovini 1943. i tokom 1944. godine. Ovo posebno na područjima tzv. »sektora ustaške obrane« koji su bili obrazovani po ugledu na njemačke teritorijalne centre za diverzantsko-terorističke i prepadne akcije protiv NOP — »Jagdkommando« (lovačke grupe).

Od poznatijih »sektora ustaške odbrane« koji su upotrebljavali trupove i zbog brutalnosti nad narodom, treba spomenuti »sektor za Liku« kojim je iz Gospića rukovodio po zlu čuveni Delko Bogdanić, »sektor za Gorski kotar i Hrvatsko primorje« pod rukovodstvom ratnog zločinca Josipa Tomljenovića sa sjedištem u Ogulinu, »sektor za Kordun, Pokuplja i2unüjerak«, kojim je iz Karlovca rukovodio ustaški major, inače klerikalac, Slavko Hajdinović, »sektor za Moslavinu, Papuk i Bilogoru« na čelu s ratnim zločincem Ljubom Milošem i kasnije Viktorom Tomićem, iz Bjelovara i dr.

U pogledu metoda rada i ciljeva napada na oslobođenoj teritoriji, ustaški trupovi se ni u čemu nisu razlikovali od njemačkih, s napomenom da su oni ubijali sve od reda na koga su u toku krstarenja nailazili, bez obzira što su i oni dobivali konkretizirane zadatke i ciljeve. Akcije ustaških trupova, naime, bile su pažljivo sinhronizirane i podređene strategijsko-taktičkim ciljevima njemačkog okupatora.

Što se četnika tiče oni su kao svoju »specijalnost« koristili tzv. »crne trojke« za ubistva aktivista i pripadnika NOP-a, pretežno u gradovima i na poluoslobođenoj teritoriji.

Trupovi koji su u kritičnom perodu (1943/44.) djelovali na području kordunsko-ličke i žumberačko-pokupske regije izvršili su mnogo zločina.

Aktivnost neprijateljskih trupova na ličko-kordunskom i pokupsko-žumberačkom području te Gorskom kotaru

Dejstava sličnih **akcijama trupova** bilo je **i** u ranijim godinama. Ona su se izvodila na ivici »ničije zemlje«, na imaginarnoj liniji koja je dijelila oslobođeni teritorij od one koju je još držao neprijatelj. Prepadi u tom pojasu nisu bili rijetki pa stoga nisu iznenađivali niti izazivali veću zabrinutost. Međutim, pojava trupova i akcije neprijatelja u relativnoj dubini slobodne teritorije i iza položaja koje su kontrolirale jedinice NOV-e, ukazivala je da se radi o novoj taktici neprijatelja. Ozbiljnu situaciju su činile ne samo pojave trupova, već i efekti koje su izazivale njihove akcije. Jer, pored gubitaka u ljudstvu i materijalnim dobrima, one su neminovno, makar i za trenutak, izazvale nesigurnost, paniku, sumnje i nevjericu. Upravo, to je bio jedan od ciljeva koji je neprijatelj želio da postigne upotrebom trupova.

Trupovi su na području Like, Korduna, Zumberka i Pokuplja izveli

više akcija među kojima je bilo nekoliko većih i s teškim gubicima na strani NOR-a. U jesen 1943. godine vođa trupa 392. legionarske (»plave«)[6] divizije poručnik Alfons Vinski, u izvještaju sa desetkovanog (trećeg po redu) krstarenja na tromeđu Like, Gorskog kotara i Korduna, između ostalog izvještava da je otkrio kanal kojim se vrši opskrba živežnim namirnicama glađu ugroženh područja. On, naime, kaže da se u Liku, Gorski kotar i Hrvatsko primorje doprema na desetine tona žitarica iz Korduna, Banije i Slavonije što se zamjenjuje za so, petrolej i odjevne predmete. Pri tome podvlači da to ne ide ustaljenim komunikacijama, cestama, već planinskim puteljcima koje karavane žena i djece na leđima prenose. Njegov trup je uhvatio grupu od osam žena, Primorki, s tovarom kukuruza koga su preuzele u Slunju i nosile u pravcu Drežnice »nedvojbeno za partizanske bandite u Primorju i Gorskom kotaru...« U nastavku svog izvještaja ovaj zlikovac kaže da su »iz razloga sigurnosti« svih osam žena ubili, a pretpostavlja se da ih je bilo i više, ali su se sakrile ili uspjele umaći. On zaključuje da taj kanal neprekidno radi, ali da je sada presječen.

Sličan je izvještaj i poručnika Josipa Perkovića, vođe trupa 373. »tiger« divizije (čiji se Štab nalazio u Bihaću) iz oktobra 1943. godine, koji je tada krstario na prostoru Bosanske Krupe i šire na prostoru Unske operativne zone. U jednom izvještaju on kaže da je od »uhićenih suradnika bandita« doznao da se planira sondiranje terena za aerodrom negdje u trokutu Bihać—Petrovac—Medeno Polje, a u drugom da je otkrio karavan od dvadesetak vrećama natovarenih konja, pa zaključuje da se radi o prenosu žita za partizane u neki magazin. On se obavezao da to u slijedećem pohodu otkrije i uništi.

Noću između 13. i 14. septembra 1943. godine ojačani ustaški trup sastavljen od dijelova »sektora ustaške obrane« Like i Gorskog kotara, upao je u oslobođeni grad Otočac. U tom trenutku u Otočcu se nalazilo sjedište Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, Centralni komitet KPH, ZAVNOH, kao i dijelovi AVNOJ-a, te brojne druge ustanove i službe NOP-a, zatim bolnica sa preko stotinu ranjenika i dr. Osim toga, poslije kapitulacije Italije, ovaj lički gradić bio je u punom smislu riječi, ogromni arsenal dragocjenog ratnog materijala zaplijenjenog od Talijana.

Zahvaljujući svojoj agenturi, koja je tek kasnije otkrivena, neprijatelj je dobro poznavao prilike u Otočcu. On se oslanjao i na svoje istomišljenike (jednog katoličkog svećenika, tri (medicinske) časne sestre pripadnice reda sv. Vinka Paulskog i nekoliko civilnih lica). Napadnuti su svi važniji objekti i punktovi u gradu. Zapaljeno je 20 vojnih kamiona, ogromne količine pogonskog goriva, ratne opreme, odjeće i zaliha živežnih namirnica. Izgorio je i veći broj zgrada javnog i privatnog karaktera. Ovom prilikom u borbi s tim trupom poginulo je 27 partizana, a oko 10 ranjenika pripadnici tog trupa su zaklali u bolnici gdje su ih pokazale časne sestre »njegovateljice«. U zapaljenoj Komandi mjesta izgorjelo je

6. Ovaj trup je djelovao na tom terenu i poslije odlaska 392. i dolaska 369. »vražje« divizije.

pet drugova, a iz zatvora je oslobođeno više uhapšenih kolaboracionista i špijuna. To je bio bilans dvosatnog prepada ustaškog trupa koga su dugo pripremali ustaški zločinci Bogdanović i Tomljenović iz Gospića, odnosno Ogulina. Valja napomenuti da u trenutku napada u Otočcu i bližoj okolini nije bilo većih jedinica NOV-e. One su se nalazile na frontu, tako da je Otočac (inače u dubokoj pozadini) štićen uglavnom malim snagama Komande mjesta, prištapskim stražarima i malim grupicama naoružanih ljudi koji su obezbjeđivali pojedine ustanove. Neprijatelj je to znao i pravilno ocijenio da se ove snage ne mogu efikasno oduprijeti iznenadnom prepadu bolje naoružanog trupa. Isto tako »peta kolona« je predstavljala element koji je garantirao uspjeh.

Trup 392. njemačke legionarske (»plave«) divizije, koja je u to vrijeme držala dijelove Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, željezničku komunikaciju Rijeka—Ogulin—-Karlovac i cestovnu Josipdol—Senj, pod vodstvom poručnika Alfonsa Vinskog, prerušen u partizanske uniforme, upao je u predvečerje jednog dana u selo Škalić. Mještanima koji su se, ne sumnjajući ništa, okupili oko »partizana«, predstavili su se kao borci 2. brigade 13. primorsko-goranske divizije. Razgovor je vodio jedan od izviđača s »tipičnim primorskim dijalektom«. Kada se, po ocjeni vođe trupa, skupilo dovoljno naroda, na njegov znak otvorena je vatra iz svih oružja. Na licu mjesta pobijeno je 35 ljudi, pretežno žena i djece.

Trup ove njemačke jedinice bio je izrazito drzak i brutalan. Na način sličan prethodnom, dakle predstavljajući se kao partizani, početkom 1944. godine, zarobili su desetak partizana Komande primorsko-goranskog područja u selu Ledenica.

Još veći pločin počinio je trup ove okupatorske jedinice u Drežnici januara 1944. godine. Naime, samo u toku jednog dana te zime pripadnici ovog trupa poklali su ili pobili 120 ljudi, žena i djece. Iskorišćavajući ljubav i povjerenje naroda u svoje oslobodioce, a u nekim slučajevima naivnost i njegovo neiskustvo, neprijatelj je u partizanskim uniformama ispoljavao bijes i mržnju prema narodu koji se bori za svoju slobodu. U toku te zime isti taj trup se često kretao planinskim obroncima Kapele i okolice Brinja. Već oprobanom taktikom obmane u vrlo kratkom vremenskom razdoblju pobio je u selu Vodoteču (brinjski kotar)oko 90 ljudi, žena i djece.

U kasnu jesen 1943. godine trup iz Ogulina, usred noći, napao je bombama i vatrom iz automata Kotarski narodnooslobodilački odbor i druge pozadinske ustanove ratnog kotara Plaški koje su bile smještene u zaselku Vrelo Mrežnica (teritorija Slunja). Ovo malo planinsko seoce udaljeno je petnaestak kilometara od najbliže linije (Trojvrh) koju je držao neprijatelj. Napadač je iznenada, kako je i došao, nestao pod zaštitom mraka.

Rekonstrukcijom koja je već sutradan uslijedila povodom ovog događaja, utvrđeno je da je »grupa nepoznatih partizana« još prije nekoliko dana viđena u blizini sela Tržić, Primišlje, Tobolić. Međutim, niko tu grupu nije identificirao niti joj je pridata važnost iz prostog razloga što

takve, manje ili veće, grupe partizana tuda uobičajeno i često krstare.

Ova gorka iskustva, ma koliko da su skupo plaćena, poslužila su za bolje organiziranje i za čvršću odbranu pozadinskih ustanova na ovom terenu. Ovdje, na području Plaščanske doline i šire, partizanske ustanove često su bile meta njemačkih i ustaških trupova, kao i četničkih prepada. S proljeća 1944. godine jedne noći izvršen je napad na Komandu mjesta Plaški koja je bila smještena u selu Plavča-Draga. Napadač je nekoliko dana s obronka Kapele (Pišteniik, Plaščanska glava) izviđao teren ali je predvidio (ili je raspologao lošim informacijama) da je jedan vod partizanske straže bio smješten nekoliko kuća dalje od zgrade u kojoj se nalazila komanda mjesta. Tako, dok je kritične noći napad bio usmjeren na Komandu mjesta, vod partizanske straže izvršio je protunapad s leđa napadača. Osjetivši nenadanu opasnost, trup se za svega desetak minuta povukao. Takvih bezuspješnih napada u kojima je nailazio na neočekivano organizovan otpor i zbog toga munjevito odstupao, bilo je više na ovom i drugim terenima.

U nemogućnosti da izvrše teže prepadne akcije, trupovi su se katkad zadovoljavali manjim otmicama, ubojstvima ili jednostavno izviđanjem date teritorije. Na području Like, Korduna, susjednih krajeva Gorskog kotara i Bosanske krajine, registrirano je tokom 1943. i 1944. godine više slučajeva nestanka kurira koji su održavali vezu između pojedinih relejnih stanica, nestanka seljaka ili čobana u planinskim predjelima ili relativnoj blizini kakvih prelaza, s neprijateljem »graničnih rejona«. Takvih slučajeva bilo je više u predjelima ispod Plješivice, oko Plitvičkih jezera, Poljanka, oko Brinja i Gračaca, oko Bosiljeva, u Pokuplju, na području Lapca i dr.

Uz sve ostalo, trupovi su na području gdje su uspijevali izvršiti akcije, a i šire, vršili i svojevrsnu psihološko-političku presiju na narod sračunatu na izazivanje određenih efekata. Popratne pojave njihovih akcija u vidu panikerstva, defetizma i nevjerice u NOP, sumnjičenje i nepovjerenja u ljude, precjenjivanja snage i mogućnosti protivnika i drugim, imale su snažno destruktivno dejstvo. To je bilo pogodno za propagandu i svakojaku drugu subverzivnu aktivnost, koju najčešće prihvataju, šire i podstiču pritajeni agenti i ideološki protivnici NOP-a.

Takvih »popratnih djelatnosti«, kao mogućih posljedica postojanja trupova i klime stvarane njihovom pojavom, bilo je u trećoj godini rata i na područjima o kojima je ovdje riječ. Između ostalih to su i sabotaže na telefonskim linijama. Dotad besprijekoran rad tih žičanih linija koje su išle potpuno bezbjednom zonom slobodne teritorije, katkad je narušavan i veze su prekidane. U Poloju (općina Perjasica, kotar Veljun) s proljeća 1944. godine, poslije dužeg vremena i napora, ustanovljeno je oštećenje linije tako što je izvršeno povezivanje voda sa zemljom pomoću tanke žice, duž pukotine drvenog stuba preko koga je išla telefonska linija. To mjesto udaljeno je najmanje osamnaest kilometara od najbliže tačke koju je držao neprijatelj. Trupovi u tom kraju nisu uočavani.

Na dva mjesta u Lici (područje Otočca i Udbine) utvrđeno je međusobno spajanje telefonskog voda (kabla) tankom žicom, dok je na području Podgrmeča (u blizina Bosanske Krupe) u gumenu izolaciju kabla stavljena solna kiselina koja je izgrizla žicu uslijed čega je bilo teško otkriti mjesto kvara. Svi ovi događaji zbili su se duboko na oslobođenoj partizanskoj teritoriji, u prostoru gdje je narod bdio nad sredstvima koja su služila NOP-u i davao sve od sebe za pobjedu.

Izvršilaca ovih, evidentno sabotažno-diverzantskih akata, u datom trenutku nije bilo. Otuda, naravno, i mogućnost stvaranja različitih pretpostavki o mogućim počiniocima, od kojih je najfatalnija sumnja u poštene i nedužne ljude, nepovjerenje u narod koji je bukvalno dao sve za partizane i pobjedu nad fašizmom. A, upravo je to bio jedan od osnovnih ciljeva organizatora i realizatora ovih neprijateljskih akata.

Kada se na sve to nadovežu pokušaji djelovanja raznih prevratničkih grupa podstaknutih od obavještajnih centara i reakcije, onda nije teško zaključiti da je neprijatelj tih, 1943. i 1944, godina činio grčevite napore da se, ne štedeći sredstva i umješnost, obračuna s NOP-om pošto su propali svi pokušaji da se s njim vojnički preračuna. Iscrpljena su bila sva sredstva, sile i oružja pa je trebalo pronaći nove metode da se poljulja moral, nanese težak udarac ljudskoj i materijalnoj bazi na kojoj je počivao, njegovoj uvijek sigurnoj pozadini — slobodnoj teritoriji i narodu.

U ostvarivanju toga cilja trupovi, kao sredstvo vojnih i obavještajno-političkih organizama okupatora i kvislinga, predstavljali su značajan element. Međutim, oni ne samo da nisu mogli uništiti razvoj NOP-a nego su naišli na neočekivanu protuakciju, organiziranog narodooslobodilačkog pokreta.

Suprotstavljanje

Jugoslavensko iskustvo je pokazalo da je slobodna teritorija pokreta koji se, u uslovima okupacije, bori za oslobođenje jedan od glavnih ciljeva napada neprijatelja. Otuda je i zaštita slobodne teritorije, uz svu elastičnost strategije i taktike vojno-političkog rukovodstva NOP-a Jugoslavije, predstavljala isto toliko važan zadatak koliko i sama borba za oslobođenje. Bio je to, zapravo, sastavni dio cilja koji je NOP sebi postavio.

Borbu protiv neprijateljskih trupova, protiv diverzantsko- terorističke, obavještajne i druge subverzivne djelatnosti vodilo je više organiziranih struktura NOP-a. Osnovnu snagu te protuakcije činila je Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi, kao nosioci oružane borbe za oslobođenje. Zatim obrana slobodne teritorije svih tekovina borbe drugih vrijednosti počivala je na mobilnosti, povjerenju i patriotskoj svijesti stanovništva dotične teritorije. Osim toga za borbe protiv svih

takvih napada znatnu ulogu imale su i vojno-pozadinske ustanove: komande mjesta i partizanske straže, koje su u 1943. godini i kasnije bile već toliko savršeno organizirane da praktično nije bilo većeg mjesta, odnosno rejona na oslobođenoj i poluoslobođenoj teritoriji gdje nije postojala neka od tih ustanova s potrebnim kadrom. Postojale su čak i komande mjesta za gradove i naselja koje je još držao neprijatelj (npr. Komanda mjesta Karlovac, Komanda mjesta Ozalj i dr.) čiji se dio kadra nalazio u tim mjestima radeći u okviru ilegalnih političkih struktura NOP-a. Samo na području Korduna, Like, Žumberka, Pokuplja i Gorskog kotara bilo je sredinom 1944. godine 27 komandi mjesta i komandi područja s preko 50 isturenih punktova u vidu partizanskih straža i relejnih stanice. Sve ove vojno-pozadinske formacije pored vojno-sigurnosne funkcije, dakle funkcije vojne vlasti u pozadini fronta, bile su i aktivan činilac odbrane od neprijateljskih trupova i diverzanata, sabotaža, ubačenih špijuna i terorista što je bilo i prezentirano u djelokrugu njihovog rada.

Na istim poslovima bile su angažirane *seoske i mjesne straže,* sastavljene od građana, koje su u svojim naseljima vršile patroliranje, stražarenje i izviđanje određenih prostora. One su to činile po uputstvima i uz neposrednu pomoć najbliže stanice partizanske straže, odnosno komande mjesta. Bezbroj puta upravo te straže otkrile su pojave sumnjivih elemenata, pa i trupova.

Organi nove narodne vlasti oličeni u mjesnim, seoskim općinskim, kotarskim i okružnim *narodnooslobodilačkim odborima,* uz sve druge značajne funkcije, samim svojim postojanjem predstavljali su snažan stub odbrane i bezbjednosti. Organizirani na demokratskim osnovama prema kojima ni najzabačeniji zaselak nije bio bez zastupništva u nekom od organa vlasti, narodnooslobodilački odbori su vršili i važnu sigurnosnu i odbrambenu funkciju. Oni, ne samo da su bili u kursu planova i taktike djelovanja neprijatelja, već su usmjeravali svoje područne ustanove na aktivan odnos u tom pogledu. U tom smislu bila je značajna i odluka Inicijativnog odbora ZAVNOH-a od 23. marta 1943. godine kojom su ustanovljeni upravno-administrativni odsjeci pri narodnooslobodilačkim odborima. Njihovi zadaci, pored ostalog, bili su da se s osloncem na seoske straže staraju o sigurnosti građana, da prikupljaju podatke o sumjivim elementima, izdajnicima, da organiziraju kontrolu kretanja na svojoj teritoriji, zaštitu narodnih dobara i druge poslove od interesa za bezbjednost i odbranu teritorije.

Osim toga, političke organizacije NOP-a na oslobođenoj teritoriji (KPJ, SKOJ, USAOJ, AFŽ, JNOF) prekrivale su teren, tako da praktično nije bilo građanina van organiziranog stroja borbe za oslobođenje. Snage su bile oštro izdiferencirane, pa je u povoljnoj političkoj klimi bilo lako uočiti pokušaje i nosioce neprijateljskog djelovanja. U tako razvođenoj organizaciji političkih struktura i istodobnoj zbijenosti od vrha do dna oko proklamiranog cilja, sticali su se povoljni uslovi za suprotstavljanje nasrtajima svih oblika i vrsta.

Obavještajna i kontraobavještajna služba narođnooslobodilačkog pokreta

Uz sve iznijeto treba istaći da je već 1943. godine bila oživotvorena koncepcija Vrhovnog vojno-političkog rukovodstva o radu i organizaciji partizanske obavještajne službe. Pored vojne, koja je štitila oružanu revoluciju i prodirala u neprijateljske redove, osnovana je i teritorijalna služba sa naglašenom kontraobavještajnom, odbrambenom ulogom. U stvari, već 1943. godine pri Vrhovnom štabu NOV i POJ obrazovana je »Komisija za suzbijanje pete kolone i terorizma«. Pri tom je bilo naglašeno da će Komisija organizirati borbu protiv »okupatorskih špijuna, obavještajnih službi, petokolonaša, okupatorskih i ustaških trupova i četničkih trojki koji su stvarani da bi terorisale narod i pristalice NOP«. Iz organizaciono-orijentacionih mjera, koje su provođene od tada pa dalje vidljivo je da je rukovodstvo pravovremeno uočilo novine u taktici neprijatelja i elastično iznalazilo najadekvatnije protumjere. Formiranje odsjeka za zaštitu naroda, septembra 1943. godine koje pada u vrijeme velikih pobjeda naše revolucije, najavilo je još organiziraniji nastup protiv obavještajne djelatnosti udruženih snaga neprijatelja. To je bio uvod za stvaranje jedinstvene obavještajne i kontraobavještajne službe Nove Jugoslavije, do čega je došlo maja 1944. godine.

U periodu 1943/44. godine na teritorij o kojoj je ovdje riječ djelovao je, u vertikali i horizontali, 26 tijesno povezanih punktova partizanske kontraobavještajne službe (Pomoćnih i rejonskih obavještajnih centara —POC, ROC), sa čitavom mrežom povjerenika i isturenih oslonaca na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji. Takav odnos prema pitanju bezbjednosti zasnovan je na nepogrešivoj procjeni novih oblika i taktike neprijatelja, njegove orijentacije na snažnu obavještajnu, prepadnu i diverzantsko-terorističku aktivnost.

Partizanska obavještajna služba po organizacionim formama i radnoj orijentaciji nikada nije bila statična. Stečena iskustva i saznanja o neprijatelju doprinosili su dinamičnom prestrojavanju i uvođenju elastičnih oblika organiziranja i metoda rada. Prilagođavajući se specifičnim prilikama datog područja, ona je već od jeseni 1943. godine djelovala samostalno na čitavoj teritoriji i time postala operativnija. Takvo opredjeljenje pokazalo se korisnim o čemu govore brojni uspjesi na teritoriji čitave Hrvatske, naročito poslije V i VI neprijateljske ofanzive, od kojih su neki veoma poučni i s današnjeg stanovišta.

Glavni obavještajni centar Hrvatske (GOC), zatim pomoćni obavještajni centri (POC) za Kordun, Baniju i Bosansku krajinu, kao i vojno-obavještajna služba V korpusa NOV, sinhronizirano i vrlo brzo otkrili su školu trupova u Trapistima, kao i njihov cilj i program rada. Svega nekoliko mjeseci poslije završetka obuke prve grupe njemačkih trupova, decembra 1943. godine, GOC Hrvatske, poslao je svim svojim centrima informaciju u kojoj je do tančina opisao organizaciju trupova, sastav ljudstva, planirani način izvođenja akcija i druge važne podatke. Preciznost

ove informacije koju je pribavila partizanska obavještajna služba vidi se i iz slijedećeg:

»Prvi trupovi organizirani su za 369. »vražju« diviziju... Kursevi u Trapistima počeli su 21. augusta, a prvi je završen 21. septembra od ljudi regrutiranih iz redova ustaša i legionara —»dobrovoljaca«. U toku je pripremanje trupa za 373. »tiger« diviziju, također uzetih iz redova ustaša i legionara, dok se to isto planira, za drugi u kome će biti lica iz redova muslimanske milicije...«

Uz ovu informaciju dato je i uputstvo kako da se s novom taktikom neprijatelja upoznaju ostali subjekti NOP-a i o načinu suprotstavljanja. Tim je u isto vrijeme na najadekvatniji način potvrđena ocjena tvoraca njemačkih trupova, kapetana Konopatskog, o efikasnosti partizanske obavještajne službe.

S proljeća 1944. godine GOC za Hrvatsku i POC za Kordun otkrili su dva agenta, Hasana Cerića, »Hari« i Mariju Moguljak »Olga« koji su, pomno pripremljeni od UNS-a i s posebnim zadacima ubačeni na oslobođenu teritoriju. Kada su stigli u Topusko gdje se nalazilo sjedište gotovo svih rukovodećih tijela NOP-a Hrvatske i pripremalo historijsko III zasjedanje ZAVNOH-a, bili su uhapšeni.

Nista manjih uspjeha POC-a za Kordun nije bilo razotkrivanje plana ustaške obavještajne službe s njihovim agentom Dragutinom Klepcem. Radi se o likvidatoru, otpadniku iz redova Partije, koji je postao jedan od istaknutih agenata i provokatora u službi ustaških zločinaca. Po prirodi lukav i prepreden, Klepac je lako sklapao poznanstva i sticao povjerenje ljudi. Rukovođen neposredno od funkcionera UNS-a Drage Ileka i Viktora Tomića (pod pseudonimima »Vjekoslav Dragić« i »Krsto Ljubičić«) ubacivan je u redove radnika i patriota, otkrivao veze s NOP-om i kanale za odlazak u partizane. U proljeće_1944. godine, preko Žumberka. stigaoje u Bosiljevo gdje je, između ostalog imao zadatak da. se poveže s jednim drugim agentom (s kojim su ustaše bili izgubili vezu) i da pri- "premi teren za upad trupa u Karlovac. Klepac je, međutim ovdje bio otkriven. U posljednjem času uspio je pobjeći u Karlovac, ali je još prije završetka rata poginuo od onih istih za koje je radio.

Te iste godine zajedničkom okcijom POC za Liku i POC za Kordun dokumentirana je i razotkrivena uloga ustaških agenata Luje Čačića i Vladimira Frajtića, okolnosti njihovog dolaska na oslobođenu teritoriju. Oba će nekoliko godina kasnije dobrim dijelom osvijetliti i izdajničku ulogu Andrije Hebranga, kao ubačenog agenta u najuže rukovodstvo NOP-a Hrvatske.

I u drugim krajevima naše zemlje obavještajna služba se brzo i elastično prilagođavala i jačala svoju efikasnost. Ova služba Hrvatske, a pogotovo POC za Kordun i neki rejonski obavještajni centri neposredno su bili u dodiru i sarađivali s odgovarajućim službama Slovenije (Varnosna obavještajna služba — VOS) i određenim rejonskim komisijama za područje Bosanske krajine.

Formiranje specijalnih jedinica »protiv pete kolone« (PPK)

Uz sve navedene organizirane društveno-političke snage i efikasnu obavještajnu službu, u trećoj godini rata preduzete su i druge mjere zaštite pozadine i suprotstavljanja neprijatelju. To je diktirala, koliko pojava trupova, toliko i potreba oružane zaštite velike kompaktne oslobođene teritorije sa svim vrijednostima na njoj i značajem za front, kako bi se oružane snage, odnosno operativne jedinice NOV-e, mogle posvetiti svom osnovnom zadatku.

Polazeći od toga Glavni štab NOV i PO Hrvatske sredinom 1943. godine donio je odluku o formiraju specijalnih jedinica »protiv pete kolone«. Ove jedinice, svrstane u čete (kasnije i bataljone) pokrivale su određenu teritoriju i obavljale određene borbene, izvršne i operativno-taktičke zadatke na koje su usmjeravane od obavještajnih centara. U stvari, jedinice PPK bile su direktno pod komandom Glavnog štaba, odnosno obavještajnog centra (GOC) Hrvatske, a na terenu su se oslanjale na odgovarajući pomoćni obavještajni centar (POC). Jedinice su bile sastavljene od probranih, u borbama provjerenih boraca, pretežno članova Partije i SKOJ-a. One su učestvovale u hvatanju ubačenih diverzanata i trupova, odmetnika i špijunskih grupa, sabotera i dezertera, te u obezbjeđenju zarobljenika ili uhapšenih špijuna i neprijateljskih elemenata, osiguranju sjedišta obavještajnih centara, vojnih sudova, važnijih objekata, ličnosti, kao i putnika na određenim relacijama.

Po svojoj neumoljivosti i efikasnosti u borbi protiv neprijatelja, ove su jedinice vrlo brzo stekle popularnost i povjerenje naroda na oslobođenoj teritoriji. Na području Like i Korduna postojale su od kraja 1943. godine dvije čete PPK da bi u 1944. godini bila formirana i treća, a zatim je bio obrazovan i bataljon pošto je trebalo pokrivati veliku oslobođenu teritoriju.

U mnogim akcijama PPK pokazale su izuzetnu hrabrost i umješnost u borbi protiv ubačenih diverzanata, trupova i špijuna. Lička četa PPK razbila je čitavu grupaciju njemačkih diverzanata (gospićku »Jugokomandu«), s preko 25 specijalno školovanih i naoružanih ljudi na čelu sa poručnikom A. Codelijem. Ova diverzantska grupa, u suradnji sa ustašama, često je upadala, vršila zločine i harala po oslobođenim dijelovima Like, Hrvatskog primorja i Dalmacije. Prilikom likvidacije grupe, jedinica PPK zarobila je nekoliko njenih pripadnika, pa i samog Codelija, zaplijenila dosta dragocjenog materijala koji je obavještajna služba (POC) u datom trenutku korisno upotrijebila.

Kordunaška četa PPK otkrila je i u prostoru Tržić—Kamenica likvidirala jedan ustaški trup iz Ogulina. Ova ista četa odigrala je značajnu ulogu u razbijanju i hvatanju ostataka zavjereničke njemačko-četničke grupe Eremić—Kosanović, maja 1944. godine na Kordunu, zatim grupice odmetnika i dezertera u području Petrove gore i kotara Vrginmost i dr.

Zbog efikasnosti i beskompromisne borbe jedinice PPK postale su objekt napada neprijatelja. One su mu smetale iz prostog razloga što su

mu nanosile udarce. Planirajući udarac protiv PPK {odmazdu zbog pretrpljenih gubitaka), ustaški zločinac Tomljenović iz Ogulina, pripremio je posebnu grupu ustaša (trup). Angažirao je dio svoje agenture i pritajenih istomišljenika na oslobođenoj teritoriji da motre kretanje PPK kako bi ih u datom trenutku iznenadili i likvidirali. To im je djelomično uspjelo juna 1944. godine kada su u selu Furjan, nedaleko od Slunja za vrijeme ručka iznenadili vod kordunaške čete PPK i ubili devet boraca.

Jedinice PPK, u organizaciji i funkciji obavještajne službe (posebno njenoj kontraobavještajnoj komponenti), na teritoriji Hrvatske odigrale su značajnu ulogu.

Jedinica, sličnih PPK u Hrvatskoj, bilo je u svim drugim krajevima naše zemlje. Njegova iskustva i ulogu kao i iskustva ostalih sličnih jedinica na teritoriju Jugoslavije, koristile su i nastavile jedinice Korpusa narodne odbrane, osnovane naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ od 15. VIII 1944. godine. One su do kraja rata, a i nekoliko godina kasnije, nastavile s borbom protiv svih neprijateljskih grupa u pozadini i na likvidaciji ustaških, četničkih, balističkih, vmrovskih, bijelogardijskih bandi, te čišćenje teritorija od ostataka neprijateljskih jedinica i obezbjeđenju slobodne teritorije, odnosno stanovništva i cjelokupne imovine naroda.

Kad danas govorimo o njemačkim i kvislinškim trupovima, ne činimo to samo da bismo se sjetili zločina koje su počinili. Trupovi su, odista, za date prilike bili ubojito sredstvo neprijatelja usmjereno protiv NOP-a. Tu činjenicu ni u kom slučaju ne treba gubiti iz vida. Također, objektivnosti radi, ni to da su, rukovođeni i usmjeravani od obavještajnih struktura i s osloncem na klasične agente i izdajnike, postizali uspjehe, nanosili udarce NOP-u i činilli mnoge zločine.

Ipak sve to nije bilo dovoljno da se uspori razvoj NOP-a i njegov pobjedonosni završetak. Djelatnost trupova, obavještajnih i drugih organizama neprijatelja, NOP Jugoslavije suprotstavio se snagom i elastičnošću svojih organizacija, obavještajnih službi, vojno-pozadinskih i narodnih vlasti, s osloncem na najšire narodne mase. Na području Korduna, Like, ^okuplja i Žurnberkajvišestruko je u živoj praksi provjerena i dokazana ispravnost takve orijentacije.

Milka Kufrin

Prva konferencija USAOH-a u Otočcu 28. i 29. lipnja 1943. i borba za stvaranje najšireg jedinstva omladine Hrvatske

Razmah antifašističkog revolucionarnog omladinskog pokreta u Hrvatskoj najuže je vezan uz razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u zemlji, uz stvaranje partizanskih odreda i Narodnooslobodilačke vojske, zatim njegovih političkih organa — narodnooslobodilačkih odbora, kasnije ZAVNOH-a i Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta Hrvatske.

Široka antifašistička i oslobodilačka politička platforma KPJ, stalna briga partizanskih rukovodstava i organizacija za rad s omladinom omogućila je Savezu komunističke omladine Jugoslavije da stvaralački primjenjuje njenu liniju u okupljanju najširih slojeva mlade generacije Hrvatske. Zahvaljujući tome omladinske organizacije postale su jedan od najznačajnijih instrumenata za provođenje politike KP i ostvarenje ciljeva Jedinstvene narodonooslobodilačke fronte Hrvatske u borbi protiv fašizma.

I konferencija USAOH-a održana u Otočcu 28. i 29. lipnja 1943. godine značajan je datum u razvoju širokog antifašističkog pokreta omladine Hrvatske u njegovom akcionom i organizacionom učvršćenju.

Prva konferencija USAOH-a u Otočcu bila je potvrda i konkretan izraz već ostvarenog jedinstva omladine i do tada ostvarenih tekovina NOB-a što je izraženo i u samom nazivu Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske. Ona je dala novi zamah, novi polet i bila je određena prekretnica u razvoju omladinskih organizacija.

Do te je prekretnice došlo ne samo zato što je to početak treće godine rata kad se u Hrvatskoj stvara široka politička osnovica narodnooslobodilačkog pokreta, već i zbog najneposrednije pomoći CK SKOJ-a i posebno druga Edvarda Kardelja koji su i na sjednicama Pokrajinskog komiteta SKOJ-a i na samoj I konferenciji USAOH-a pomogli da se linija KP i direktive CK SKOJ-a o radu s omladinom najkonkretnije razrade kako na prilike u Hrvatskoj tako i na prilike i stepen razvoja omladinskih organizacija.

Od toga doba omladinska rukovodstva, Pokrajinski komitet SKOJ-a i Glavni odbor USAOH-a uzimaju zadatak da dopru do posljednjeg omladinca i omladinke, organizirajući ih u organizacije USAOH-a sa ciljem

da cjelokupnu omladinu Hrvatske pokrenu u borbu protiv okupatora i za konačno oslobođenje zemlje. U najkraćem mogućem roku organizacije USAOH-a, aktivi, odbori, ratne čete, omladinski domovi, pionirske organizacije pa sve do općinskih, kotarskih, okružnih i oblasnih odbora USAOH-a stvaraju se na čitavom teritoriju Hrvatske.

Visok patriotizam i borbenost omladine, uporna borba za samostalnost i organizaciono učvršćenje organizacija Ujedinjenog saveza urodili su masovnom neviđenom inicijativom najširih slojeva omladine u izboru konkretnih oblika borbe protiv neprijatelja i pomoći narodnooslobodilačkom pokretu. Pretežno seljačka i radnička, često polupismena i nepismena, omladina je brzo naučila da se suprostavi i da nadmudri teško naoružanog, lukavog, školovanog i iskusnog neprijatelja.

Pokrajinski komitet SKOJ-a i Glavni odbor Ujedinjenog saveza od tog se doba osjećaju kao snažno kolektivno i samostalno rukovodstvo koje stvaralački primjenjuje liniju KP u organiziranju i proširenju sadržaja i formi Ujedinjenog saveza.

Mora se naglasiti često prisustvo i pomoć CK SKOJ-a, posebno sekretara CK SKOJ-a druga Ive Lole Ribara i Rate Dugonjića koji su se neumorno borili za stvaranje najšireg jedinstva omladine a protiv sektaštva i jednostranosti u radu omladinskih organizacija.

Slavko Komar, član biroa CK SKOJ-a bio je prisutan kod PK SKOJ-a u svakodnevnom radu od početka 1943. godine dok se novi PK SKOJ-a uhodavao kao rukovodstvo omladine Hrvatske. Za čitavo ovo vrijeme najplodnijeg i najintenzivnijeg djelovanja PK SKOJ-a Hrvatske na razradi linije KP i SKOJ-a na prilike u Hrvatskoj, Slavko Komar je svojom zrelošću i iskustvom dao veliki doprinos.

U razdoblju od Prvog kongresa USAOJ-a u Bihaću, održanog u prosincu 1942. godine, pa do Drugog kongresa USAOJ-a u Drvaru, održanog u svibnju 1944. godine omladina Hrvatske pokazala je »čudo od organizacije« i akcione sposobnosti. Stvorena je čvrsta masovna organizacija Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske, organizacija sa preko 300.000 članova, sa čvrstom bazom osnovnih organizacija. U pripremama za II kongres USAOJ-a u Drvaru izvršen je plebiscit omladine za odluke II zasjedanja AVNOJ-a. Više od 100.000 omladinaca i omladinki iz čitave Hrvatske potpisalo je lično i vlastoručno pozdravna pisma II kongresu, ÄVNOJ-u i drugu Titu. Ta su pisma delegati kongresa prenijeli na svojim leđima pobjede nad fašizmom, da se bori za novu Jugoslaviju, zajednicu ravnopravnih naroda i narodnosti i za sretnu budućnost mlade generacije.

Prvoj konferenciji USAOH-a u Otočcu prethodila su dva veoma značajna događaja za razvoj omladinskog pokreta u Hrvatskoj.

Ta konferencija USAOH-a u Otočcu održana je na osnovu zaključaka Prvog kongresa USAOJ-a u Bihaću 27-29. prosinca 1942. godine o potrebi stvaranja nacionalnih odbora i čitave mreže odbora od oblosnih do općinskih kao stvarnih rukovodilaca širokog antifašističkog omladinskog pokreta. Na kongresu u Bihaću data je i razrađena najšira moguća platforma za stvaranje jedinstva omladine u borbi protiv fašizma koja je iz-

razila najhumaniji mogući stav komunističke partije prema onoj omladini koja je još stajala po strani ili bila zavedena propagandom okupatora i njegovih slugu ustaša i četnika. Zatim, jasno su određeni ciljevi i zadaci USAOJ-a, razrađen je konkretan sadržaj rada i forme okupljanja omladine. Kongres je prihvatio kao dobar svaki oblik aktivnosti i obaveza pojedinog omladinca i omladinke, ako se preko njega jača NOB i **NOV.** Isto tako prihvaćen je i svaki oblik okupljanja omladine od masovnih sastanaka, tečaja za nepismene, kulturnih priredbi i sporta pa do radne čete, jer se time može od pasivnog simpatizera formirati aktivan borac protiv fašizma.

Ovi su zaključci konkretizirani na Pokrajinskoj konferencija SKOJ-a za Hrvatsku održanoj već 2. siječnja 1943. u Slunju u prisustvu oko 200 delegata, rukovodilaca SKOJ-a iz čitave Hrvatske.

Konferenciji su prisustvovali u ime CK SKOJ-a Ivo Lola Ribar, Ratko Dugonjić i Ljubinka Milosavljević, zatim hrvatski pjesnici Vladimir Nazor i Ivan Goran Kovačić, te drug Moša Pijade.

Velik je značaj ove konferencije u tome što su delegati iznijeli ne samo stanje organizacije SKOJ-a već i svoja iskustva i poteškoće s kojima su se borila mlada skojevska rukovodstva u radu s omladinom. Raščišćena su organizaciona pitanja SKOJ-a i Ujedinjenog saveza tako da se čitava organizacija mogla svim snagama okrenuti zadacima koje je pred nju postavio I kongres antifašističke omladine u Bihaću i sama konferencija SKOJ-a.

Za prilike u kojima je rasla i teškoće koje je morala savladati mlada organizacija SKOJ-a i njena rukovodstva u proteklih 18 mjeseci narodooslobodilačke borbe karakteristične su diskusije trojice delegata koje su se jedine sačuvale. Delegat Banije, Đuro Ljiljak, govorio je kako su u početku činili greške u organiziranju omladine, jer su svu omladinu primali u SKOJ, čime se SKOJ razvodnio, a sama omladina nije time postala komunistička. Zapostavljen je i rad s hrvatskom omladinom koja pristaje da pomaže NOB ali se boji komunizma. Savez mlade generacije nije se uspio oformiti i osamostaliti tako da se još nalazi pod rukovodstvom SKOJ-a.

Delegat Dalmacije, Mirko Kaliterna Boris, govorio je o tome kako su najbolji i najborbeniji skojevski kadrovi u Dalmaciji uništeni od okupatora, kako su stradala mnoga rukovodstva i čitavi Oblasni komitet SKOJ-a. Ali je novo oblasno rukovodstvo uspjelo da poveže organizacije na terenu i uspostavi veze s Okružnim komitetima. Pogrešnom direktivom svuda su se stvarale odgojne grupe, kandidatske i simpatizerske pa čak i skojevske jedinice, ali se to u posljednje vrijeme ispravlja. Savez mlade generacije osnovan je u malo sela i veza odbora Saveza mlade generacije i narodnooslobodilačkih odbora još nije uspostavljena. Aktivnost omladinskih masa povećava se iz dana u dan, zadovoljavajuća je pomoć partizanima. Glavni je nedostatak aktivnost omladinskih rukovodstava.

Delegat **Vni** divizije drug Toša govorio je kako su organizacije **SKOJ**-a **u** brigadama vrlo mlade. Znali su da postoji **SKOJ,** ali nisu znali kako

treba raditi. U pojedinim jedinicama SKOJ se legalizira. Do sada nisu uspjeli okupiti veći dio omladine u SKOJ jer postoji shvatanje da skojevci moraju raditi sve ono što je najteže. Borci su naučili tući neprijatelja, ali nisu još postali majstori svog oružja. Za to će iskoristiti svaki slobodan trenutak radeći dan i noć.

Pokrajinska konferencija SKOJ-a u Slunju pokazala je da je u to doba u Hrvatskoj već izgrađena mreža skojevskih rukovodstava. Već su djelovali, Okružni komitet SKOJ-a za Hrvatsko primorje, Liku, Karlovac, Baniju, Gorski kotar, zatim Povjerenstvo SKOJ-a za sjevernu Hrvatsku, Povjerenstvo SKOJ-a za Slavoniju te Oblasni komitet SKOJ-a za Dalmaciju kao i niz kotarskih i općinskih komiteta s više od 20.000 članova SKOJ-a.

U sjećanju delegata ove konferencije trajno je urezan govor Vladimira Nazora kome je ovo bio prvi veliki skup na kome je prisustvovao poslije svog dolaska iz Zagreba.

Duboko dirnut Vladimir Nazor je između ostalog rekao kako je ovo prvi puta što se Hrvati napokon tuku za sebe. »Zbilja, od vremena kad su vladali naši stari hrvatski kraljevi, Hrvati su uvijek bili primorani da se bore za nekog drugoga, za Habsburgovce, za neke ugarske kraljeve, pa onda ih je Jelačić sakupio da se bore protiv Mađara za Franju Josipa, borili su se sa jednim generalom, pa sa drugim, pa sa trećim, za tuđe probitke, a nikada, da su ti jadni Hrvati dali svoju krv za svoju zemlju. Dok su se oni tako tukli, njihova je obitelj umirala od gladi. Naši su se Hrvati borili u Italiji, a jadna im žena, nije kod kuće imala nego jednu kravicu ili kozu i ovu su joj plijenili. Sada nije tako! Dajemo našu krv, ali je dajemo za sebe. Kad imamo taj osjećaj u sebi onda se drugačije diše i radi, jer znate zašto ginete! (pljesak)...

Uspomena će na vas u povijesti ostati dok naroda bude, a njega će biti i ostat će, ako vi sada ne pustite, da ga Talijani i Nijemci sasvim satru.

Govorim kao Hrvat. Vi junački komunisti, borite se i radite sada po komunističkim metodama. To znači boriti se, braniti se, ne dati se! Vi ste prvi koji možete hrvatski narod spasiti iz ovog kritičnog momenta u kojem se nalazio do prekjučer. Zao mi je, da baš u ovom času nemam nekadašnju fizičku snagu. Zao mi je što nemam više snage te da ne govorim sa ovoga stola, nego da ja sjedim tu među vama i slušam. Ja bih htio kao i onaj drug tamo držati pušku u ruci. Želim samo neka mi bog dade toliko života da mogu vidjeti uništenje neprijatelja, i da vidim ono nešto novo što mora nastati poslije ovakve oluje i volje, koja joj se suprotstavila.«

Na konferenciji je izabran i novi Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku od 12 članova. Za sekretara je izbran Ivica Kranželić, radnik iz Zagreba, za članove Slobodan Uzelac, radnik iz Like, Josip Manolić, radnik iz Zagreba, Milka Kufrin, studentica iz Okića, Bude Grahovac, seljak iz Like, Ico Blanuša, radnik iz Like, Jure Bilić, radnik iz Makarske, Milutin Baltić, radnik iz Zagreba, Desa Čosić, seljanka iz Like, Mile Velimirović, radnik iz Korduna, Desa Koštan, studentica iz Šibenika i Stjepan Sekulić Jucka, đak iz Slavonskog Broda.

Puni entuzijazma i s jasnim smjernicama za rad delegati konferencije vratili su se u svoje jedinice i organizacije. I članovi PK SKOJ-a su također krenuli na teren i u vojne jedinice.

Međutim već u drugoj polovini siječnja 1943. godine počinje IV neprijateljska ofenziva sa ciljem da se u toku zime razbiju i unište glavne vojne snage i uporišta NOP-a. U početku ofanziva je zahvatila slobodne teritorije Banije, Korduna i Like gdje je neprijatelj počinio velike zločine i pustošenja. Stanovništvo Korduna i Banije, starci, žene i djeca ostavljali su svoje domove i povlačili se preko Like duboko u Bosnu. S narodom su se povlačila i omladinska rukovodstva s terena. To je odgodilo za određeno vrijeme provođenje odluka I kongresa u Bihaću i organiziranje omladine. Omladinski rukovodioci raspoređeni su u jedinice NOV, jedan dio se povlačio s narodom u Bosnu, dok je drugi dio ostao s narodom na Kordunu i Baniji. Kad su jedinice naše vojske ponovo osvojile ovaj teritorij, kolone izmučenih i izgladnjelih žena i djece vraćale su se preko Like, Korenice, Plitvičkih jezera i Kapele natrag na Kordun i Baniju. Na toj širokoj utabanoj stazi nije se moglo zalutati. Lijevo i desno na ugaslim ognjištima nalazili smo žene i djecu kako leže na pepelu da bi živjeli bar dotle dok se zemlja ispod njih ne ohladi. Čitava sela kuda je prolazila kolona ležala su od tifusa. Često u selu nije bilo nikog da pomogne, čak ni da sahrani mrtve.

I članovi Pokrajinskog komiteta SKOJ-a našli su se u samom srcu te teške narodne nesreće.

Narodnooslobodilački odbori organizirali su pomoć izbjeglicama, formirajući prihvatne stanice i kuhinje, nabavku hrane i dezinfekciju odjeće.

Omladina je u toj velikoj nesreći bila desna ruka narodnooslobodilačkih odbora i pokazala čuda požrtvovnosti. Omladinske radne čete iz dalekih sela Like dovozile su hranu, dežurale u kuhinjama, pomagale su nositi djecu, bolesnu i iznemoglu od puta.

Mnoge su omladinke same oboljele od tifusa i umirale.

U akciji pomoći izbjeglicama angažario se čitav Okružni komitet SKOJ-a za Liku pa i Bude Grahovac, član PK SKOJ-a, koji je među prvima teško obolio od pjegavog tifusa. U proljeće 1943. godine pred omladinske organizacije postavljali su se veoma teški problemi. Poslije ofanzive neprijatelja trebalo je podizati popaljene kuće, suzbijati tifus, obaviti sjetvu, pomagati izbjeglicama koji su se vraćali na potpuno opustošene domove. Uz sve je to zavladala glad. A omladinska rukovodstva imala su i zadatak da stvaraju organizacije USAOJ-a i organiziraju općinske, kotarske i okružne konferencije USAOJ-a.

Članovi PK SKOJ-a razmišljali su kako da se savladaju svi ti zadaci i onda smo shvatili da jedino organiziranost omladine možemo suprotstaviti ovome zlu.

Rezultat toga bilo je pismo sekretara Ivice Kranželića Okružnom komitetu SKOJ-a za Kordun od 28. 2. 1943. u kojem se kaže: »Naročito je potrebno da odmah bacite sve svoje snage na formiranje odbora ujedi

njenog saveza baš preko radnih četa koje treba stvarati brzo, na konkretnim pitanjima ove posljednje neprijateljske ofenzive. Nije dovoljno za vaš okružni komitet samo to da se omladina angažira u pomoći izbjeglicama i podizanju pozadine spontano tj. mimo naših i bez naših organizacija — već organizirano. Formirajte radne desetine, vodove i čete... Radne čete i vodove treba da rade na bazi takmičenja...«

Poziv na takmičenje došao je od Inicijativnog Okružnog odbora USAOJ-a okrug Karlovac 31. 3. 1943. godine Okružnom odboru USAOJ-a za Liku tj. od organizacije koja je u ofanzivi najteže stradala.

Oslobađanjem Otočca 12. travnja 1943. članovi PK SKOJ-a koji su se nalazili u Ponorima preselili su se zajedno s ostalim centralnim ustanovama u Otočac. Pomalo su počeli da se prikupljaju i ostali članovi KP SKOJ-a. Slobodan Uzelac proveo je IV ofanzivu u Bosni zajedno sa VII banijskom divizijom, prebolio tifus, metak mu je otkinuo komad uha.

Slavko Komar preboljevši tifus došao je iz bolnice krajnje iscrpljen s trombozom i na štakama. Mile Velimirović vratio se iz Slavonije, a Ico Blanuša iz jedinice NOV. U Otočcu su tada postojali uslovi za intenzivan kolektivni rad Pokrajinskog komiteta SKOJ-a i za redovne veze s organizacijoma na terenu i u vojsci.

Situacija na oslobođenim dijelovima Hrvatske naročito u Lici, Kordunu i Baniji poslije ofanzive bila je jako teška. Nju ilustrira članak »Omladinskog borca« od februara — marta 1943. godine »Radimo udarnički«.

U članku piše »da je proljeće doba teških poljskih radova, doba sjetve. Da bi se obradila zemlju potrebno je mnogo radne snage, potrebni su plugovi, sjemenje, radna stoka itd.

Zakleti neprijatelji našeg naroda nastojeći da nas unište ubijali su ljude, odvodili su ih u ropstvo, te su tako mnoga sela ostala bez radne snage. Mnogo ima slučajeva da je na zgarištu ostala žena sa nejakom djecom ili nemoćnim starcima. Isto tako neprijatelj je uništavao sve do čega je došao, trudeći se da nas ekonomski oslabi i upropasti. Uništeni su plugovi, spaljeno mnogo poljoprivrednog alata, uništena stoka, opljačkano mnogo žita. Narod raspolaže s malenom količinom sjemena. Neki krajevi su više puta do temelja paljeni. Ali narod se opet vratio svojim zgarištima, svojim pustim kolibama. Rat, izgladnjelost kao posljedica okupatorske pljačke, neprijateljske ofanzive gdje se narod morao duboko povlačiti, patnje i stradanja sve je to prouzrokovalo zaraze pjegavog i trbušnog tifusa, koje nas mogu teško pogoditi. Ne samo bijeda i glad već i opasne bolesti jaki su nam neprijatelji.

Pa ipak se mora otpočeti sa radom. Iznova moramo sagraditi kuće. Moramo duboko zarezati plugom i zasijati što više da bi bili sigurni od gladi. Našu narodooslobodilačku vojsku koja se iz dana u dan povećava treba opskrbiti hranom. Njene potrebe neprestano rastu i zato i naša briga za borce na frontu mora biti sve veća.

Obraditi svu zemlju, spriječiti širenje teških zaraza, dati što veću pomoć frontu to su ogromni i teški zadaci... Glavni teret rada u pozadini

otpada danas na nas — na omladinu — zato se mi moramo ujediniti i još čvršće organizirati, moramo iskoristiti svaki i najmanji dio naših snaga. Omladina ujedinjena i organizirana u svojoj jedinstvenoj antifašističkoj organizaciji usaoj-a može da ponese ogroman dio tereta koji joj sada nameće rat. Radne čete su organizacije omladine u pozadini preko koje ona najviše može da koristi frontu. Zato svuda tamo gdje još omladina nije svrstana u radne čete, vodove i desetine treba odmah tome pristupiti.

Radne čete organiziraju se vojnički sa komandirima i komesarima. U njima treba da ovlada čvrsta disciplina, da se stalno razvija drugarstvo. Da bi spriječili širenje zaraznih bolesti mi moramo voditi pravi rat za njihovo suzbijanje. Radne čete u dogovoru s narodnooslobodilačkim odborima moraju kopati zahodske jame, bunare, krečane i voditi računa o izolaciji bolesnika, o čišćenju kako sela tako i svakog pojedinca. Način rada radnih četa mora biti udarničko takmičenje. Rezultate treba objavljivati u omladinskom i drugim listovima, na sastancima, preko zidnih novina, zborova itđ.«

I izvještaji s Banije, Korduna i Like govorili su o teškim posljedicama, neprijateljske ofenzive. Izvještaj Kotarskog inicijativnog odbora USAOJ-a Slunj od 19. 4. 1943. godine Okružnom Inicijativnom odboru USAOJ-a Karlovac kaže: »Što se tiče zdravstvenog stanja vrlo je loše. Boluje oko 50% omladine, ali većina preboljevaju. Oni koji ozdrave nisu dulje vremena sposobni za rad, pa je zbog toga dosta teško…«

Okružni komitet SKOJ-a Karlovac 15. 5. 1943. piše: »Uslijed veće nestašice hrane, velikog broja oboljelog stanovništva raspoloženje naroda što je usko vezano i s omladinom dosta je loše. Česti su upadi neprijatelja na naš teritorij, tako da je rad s omladinom dosta otežan. Sama bolest još vlada i na nekim mjestima se širi, a na nekim se stišava. Računa se da sada na Kordunu ima preko 7.000 bolesnih, od toga umrlih preko 2.000, preboljelih isto tako, ali koji još dugo ne dolaze u obzir za ikakav rad…«

Okružni odbor USAOJ-a za Baniju piše 20. juna 1943:

»Dragi drugovi,

Dana 14. juna ove godine održana je druga Okružna konferencija USAOJ-a za Baniju, dok je prva okružna konferencija održana 19. januara iste godine. Ali zadaci sa te konferencije kao i zadaci sa kongresa nisu mogli biti prenešeni na široke slojeve omladine, jer je poslije održane konferencije odmah uslijedila ofanziva. Potreba održavanja druge konferencije uslijedila je iz više razloga. Prvo što se zadaci prve konferencije, nisu sproveli u život, drugo što smo tokom ofanzive ostali bez svih rukovodioca počam od Okružnog, pa na dolje i treće zbog samih zadataka koji se danas postavljaju pred nas«.

I u vojnim jedinicama bila je slična situacija. Omladinski bataljon »Joža Vlahović«, formiran na Kordunu u znak sjećanja na sekretara PK SKOJ-a Hrvatske, izgubio je više od polovice svog sastava. Mnogo je boraca izginulo za vrijeme ofanzive i mnogo je umrlo od tifusa i iscrpljenosti.

I PK SKOJ-a se bacio svim snagama na zadatke koje je nametala situacija. U aprilu 1943. godine formiran je Privremeni odbor USAOJ-a

za Hrvatsku i već 11. 5. 1943. upućuje poziv svim organizacijama USAOJ-a na proljetno udarničko takmičenje. U pozivu se ističe da je »naša junačka narodnooslobodilačka vojska slomila do sada najveću neprijateljsku ofanzivu i iz nje izašla još jača i čvršća. Naši mladi borci koji sačinjavaju većinu naše vojske ponovno su pokazali bez primjernu ljubav za slobodu svog naroda i zadivili čitav svijet svojim neviđenim junaštvom. Omladina u neoslobođenim krajevima u stotinama je popunila naše brigade i odrede i povećala svoju svestranu pomoć. Zadrhtali su četnici Draže Mahajlovića i podle zmije vodstva HSS-a videći nerazrušitvo bratstvo srpske i hrvatske omladine...

Do 1. svibnja u okrugu Karlovac mobilisano je više od 100 hrvatskih omladinaca u NOB. 80% cjelokupnog zemljišta obradile su omladinske radne jedinice, posađeno je 1.300 vagana krumpira, zasijano kukuruzom 270 rali zemljišta, okrečeno 490 kuća, iskopano 550 zahoda, zapaljeno 14 krečana. Za ranjenike skupljeno je na Kordunu, koji je četiri puta potpuno pregažen i opljačkan od neprijatelja, 32 para šlapa, 100 plahta, 20 jastuka. Sekretarijat zemaljskog odbora dodijelio je omladini Korduna prelaznu zastavicu radi dobro organiziranog takmičenja i stvaranja organizacije USAOJ-a.

U Lici istakla se omladina kotara Udbina u borbi protiv zaraznih bolesti. U udbinskom i nekoliko općina gospićkog i gračačkog kotara omladinske radne jedinice okrečile su preko 220 kuća i skloništa, zakopale više od 2.000 strvina i leševa, iskopale oko 100 zahodskih jama i napravile 15 partizanskih buradi.

U toku proljeća Moslavački partizanski odred popunjen je s više od 300 hrvatskih omladinaca iz Čazme i Siska. U nekoliko slavonskih brigada formiranih ovog proljeća više od polovice boračkog sastava sačinjava hrvatska, srpska i češka omladina.

Kroz to takmičenje omladina je učestvovala i proširila organizacije Ujedinjenog saveza. Stvoreno je mnogo novih odbora. Održano je niz općinskih konferencija na kojima je omladina ocijenila svoj dosadašnji rad i odredila buduće zadatke. 28. lipnja održat će se na oslobođenom teritoriju Pokrajinska konferencija Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske...

Sva omladina i omladinske organizacije najbolje će se spremiti za Konferenciju produženjem i pojačanjem udarničkog takmičenja. Kroz takmičenje najbolje će se ojačati omladinske organizacije i izabrati delegati iz omladinskih masa...

Hrvatska omladina ne smije dozvoliti da je danas Pavelić mobilizira uz pomoć Mačeka i ostalih vođa HSS za istočni front, a sutra da joj Maček spremi velikosrpsku državu četničke jugoslavenske vlade u Londonu.«

Pripreme za konferenciju USAOH-a bile su vrlo intenzivne. Slavko Komar, Ivica Kranželić i Jože Manolić pišu pisma svim okružnim komitetima SKOJ-a o pripremama I konferencije USAOH-a i proljetnom takmičenju. Isto tako pišu svim brigadnim komitetima SKOJ-a da je Privremeni odbor USAOH-a pozvao na takmičenje sve organizacije u pozadini o sjetvi, suzbijanju zaraznih bolesti, pomoći vojsci, mobilizaciji novih

boraca za NOV. I u vojsci treba provesti takmičenje u vojnom sektoru, higijeni, suzbijanju nepismenosti, kulturnom radu i dr. I čitav aparat Pokrajinskog komiteta, uredništvo »Omladinskog borca« i »Pionira« rade također na pripremama konferencije.

Članovi PK SKOJ-a neprekidno obilaze organizacije po Lici, Kordunu, Baniji, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju, Istri, Slavoniji i sjevernoj **Hrvatskoj** i pomažu omladinskim rukovodstvima. Slobodan Uzelac **i** Ico **Blanuša gotovo** su neprekidno **u** vojnim jedinicama. U Otočac dolaze **samo** na konzultacije. U **toku** mjeseca svibnja i lipnja održane su okružne konferencije Ujedinjenog saveza za Baniju, Karlovac, Liku, Slavonski Brod, Novu Gradišku i Viroviticu i izabrano je 6 okružnih odbora. Broj delegata na konferencijama kretao se od 80—250 omladinaca. Neke su od njih za**vršile** kulturno-zabavnim programom.

U samom Otočcu članovi PK SKOJ-a neposredno pomažu kotarskom komitetu SKOJ-a za Otočac u radu s omladinom samog mjesta. U početku je stvaranje omladinske organizacije u Otočcu išlo vrlo teško, jer je omladina bila zaplašena terorom i propagandom ustaša pa se držala po strani. Članovi PK SKOJ-a direktno su se angažirali u otvaranju omladinskog doma, održavanju plesova i priredbi gdje se omladina okupljala i upoznavala s ciljevima NOB.

»U Otočac dolazi sekretar povjerenstva SKOJ-a za sjevernu Hrvatsku drug Milutin Baltic ‚2eljko'. On je u ‚Mladom komunistu' napisao članak u kome upozorava da je velik dio antifašistički raspoložene omladine ostao izvan naših organizacija, da totalna mobilizacija koju vrši okupator pogađa u prvom redu omladinu, radi toga je potrebno i moguće ostvariti široko akciono jedinstvo borbeno aktivne i ostale antifašistički raspoložene omladine. Omladinske organizacije treba stvarati tamo gdje se nalazi omladina, tj. u tvornicama, školama, sportskim društvima, stručnim organizacijama, domobranskim garnizonima i svim ostalim organizacijam gdje se okuplja omladina.«

O stanju i problemima omladinske organizacije u Slavoniji PK SKOJ-a je bio formiran najprije preko Mile Velimirovića, člana toga komiteta, a zatim preko pisama i direktnog kontakta sa Stjepanom Sekulićem Juckom.

U toku priprema za Konferenciju USAOH-a Pokrajinski komitet SKOJ-a je već imao dovoljno kontakta sa organizacijama da vidi koji su najvažniji problemi i slabosti omladinske organizacije na koje bi trebalo upozoriti.

U odnosu SKOJ-a prema Ujedinjenom Savezu bilo je dosta nepravilnosti. Taku su npr. drugovi iz Slavonije mislili da će SKOJ razvijati mimo organizacije Ujedinjenog saveza, ne unutar njih, a u nekim se krajevima smatralo da nije potrebno na oslobođenom teritoriju stvarati Ujedinjeni savez, već samo SKOJ. U nekim dijelovima oslobođenog teritorija SKOJ je bio odvojen od Ujedinjenog saveza, tako da su se stvarale paralelne organizacije ili se odbori Ujedinjenog Saveza nisu osamostaljivali u rukovođenju već su skojevske organizacije obavljale za njih sve poslove. Svestranu analizu slabosti u radu omladinskih organizacija i kon-

kretne smjernice za rad dao je Slavko Komar u članku koji je štampan u »Mladom komunistu« od juna 1943. godine. U ovom članku Slavko Komar piše da rad na formiranju i učvršćenju odbora Ujedinjenog saveza ide sporo i neravnomjerno da su stvoreni seoski odbori koji djeluju kao rukovodstva, a da su općinski i kotarski odbori nesamostalni, ne daje im se pravi sadržaj rada, vise u zraku jer nisu sastavljeni od predstavnika radnih četa, kulturno-prosvjetnih grupa, omladinskih domova i Saveza pionira. A na neoslobođenim dijelovima zemlje još se nije pristupilo organiziranju odbora Ujedinjenog saveza.

Dalje Slavko Komar govori kako je u toku proljeća omladina pružila veliku pomoć NOO u sjetvi i suzbijanju bolesti.

Formirane su radne čete, ali se izgubila iz vida cjelokupna omladina — jer nisu svi bili voljni da idu u radne jedinice. Bilo je premalo političkog rada pa su svi tereti pali na leđa najsvjesnijeg dijela omladine, dok je drugi dio ostao po strani. Onaj dio omladine izvan radnih četa treba aktivirati na pomoći NOV, okupljati na kulturno-prosvjetnim pitanjima, zabavnom životu i na radu s pionirima.

Iako su uslovi borbe, rada i života omladine bili izvanredno teški, u proljeće 1943. godine Slavko Komar u istom članku piše dalje kako su zadaci omladine sve krupniji i želja omladine za znanjem sve veća. Osnovna snaga omladinskih organizacija na oslobođenom teritoriju je seoska-ženska omladina polupismena i nepismena. A kulturno-prosvjetni rad i politički odgoj, općenito sav kulturni život omladine je uzak, zaostao, omladinski skupovi su jednolični. Treba organizirati učenje novih pjesama, recitacija, diletantskih komada. Omladinski domovi trebaju postati stjecišta omladine — treba organizirati knjižnice, zidne novine, zabave itd.

Svi nepismeni moraju proći kroz analfabetske tečajeve.

Takmičenje je velik podstrek za bolji rad i rezultate zato ga treba uvesti u sve organizacije. I briga i rad s pionirima je zaostao uslijed ofanzive i bolesti, ali ga treba obnoviti. Organizacija pionira postavljena je suviše vojnički i svodi se često samo na zabavni rad, zanemaruje se organizacija djevojčica. Savez pionira je organizacija naših najmlađih drugova, odgojna i zabavna, ali u isto vrijeme i borbena, tj. sadržaj rada pionira treba biti pomoć NOB prema njihovim mogućnostima.

Glavni zadatak omladinskih organizacija na oslobođenom teritoriju u to vrijeme Slavko Komar je formulirao slijedećim riječima: »Na oslobođenom teritoriju treba razvijati sve organizacije Ujedinjenog saveza od mjesnih odbora do Saveza pionira, ukloniti jednostranost i veliku prazninu u životu omladine, političkim, kulturno-prosvjetnim i zabavnim radom.«

Na neoslobođenom teritoriju glavna je slabost usko shvaćanje masovne omladinske organizacije. Mnogo je veći broj antifašistički raspoložene omladine, spremne da na neki način pomaže NOB, nego što je obuhvaćeno omladinskom organizacijom. Organizacije treba da obuhvate svu omladinu koja učestvuje makar u najsitnijim akcijama, npr. redovito davanje pomoći za NOV, primanje naših listova, letaka, pisanje parola itd. I na okupiranom dijelu zemlje treba formirati odbore Ujedinjenog saveza.

Odnos SKOJ-a prema organizacijama Ujedinjenog saveza Slavko Komar je postavio riječima da je: »Glavni zadatak naših skojevskih organizacija rukovoditi širokim omladinskim pokretom, stajati mu na čelu. Na konkretnim primjerima pomoći narodnooslobodilačkoj vojsci SKOJ-a treba mobilisati široke omladinske mase. To će učiniti jedino ako skojevske organizacije budu živjele i razvijale se tamo gdje živi i omladina.«

Centralni komitet KPH koji se u to vrijeme, također, nalazio u Otočcu pridavao je veliku pažnju problemima omladine i direktno se angažirao na pripremi Prve konferencije Ujedinjenog saveza omladine Hrvatske. Slavko Komar i Ivica Kranželić odlazili su gotovo svakodnevno u CK na dogovore i izmjene mišljenja. Pokrajinski komitet SKOJ-a dva puta je posjetio i Edvarda Kardelja. Svim nam se urezala u svijest njegova duboka analiza i ocjena političke situacije te metoda rada omladinskih organizacija u stvaranju najšireg jedinstva omladine u borbi protiv fašizma. Do najsitnijih detalja interesirao se kakva je situacija u poluoslobođenim i neoslobođenim krajevima, kako omladinski rukovodioci pristupaju omladini, naročito kako raskrinkavaju Mačekovu politiku »čekanja«, kako organiziraju omladinu itd. Posebno je upozoravao da su ustaljeni šabloni i kalupi najveći neprijatelji u borbi koju vodimo i da treba tražiti nove sadržaje i nove načine pristupanja i organiziranja omladine. Kao crvena nit kroz čitavu diskusiju bilo je njegovo upozorenje da u redovima omladinske organizacije mora naći mjesta sva poštena i rodoljubiva omladina bez obzira na vjeru i političku pripadnost. On nam je stavio u zadatak da i mi pronađemo: »saveznike« za naš Glavni odbor Ujedinjenog saveza, tj. ugledne omladince, nekomuniste da bi se i na taj način manifestirala širina omladinskog pokreta. Sastanak s Kardeljom potaknuo nas je da s novim poletom i sigurnošću radimo na pripremi I konferencije USAOH-a. Čitav je Otočac znao poslije tog sastanka da omladina traži »saveznike«. Samo »saveznike« nije bilo lako naći jer je većina omladine bila prije rata izvan bilo kakvih političkih partija i organizacija, a za rukovodioce bivših omladinskih organizacija koje su postojale i koji bi bili voljni pristupiti NOP mi nismo znali. Većina je njih prešla u službu okupatoru. Jednog dana Otmar Kreačić, rukovodilac agit-propa CK KPH rekao nam je da je njegov brat Miroslav bio funkcioner »Hrvatskog junaka« i da se nalazi u jednoj našoj vojnoj jedinici. Smjesta smo odlučili da ga pozovemo u Otočac da bude taj »saveznik«. Kad je stigao nije se oduševio baš tom ulogom, nije nam ni do danas to oprostio, ali je u interesu borbe i širenja omladinskog pokreta pristao da radi u Ujedinjenom savezu i pomogne okupljanju omladine iz drugih organizacija kao što su »Hrvatskog junaka«, »Križari« itd.

Prva konferencija Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske počela je 28. lipnja uvečer u sali Omladinskog doma u Otočcu. Prije toga u Otočcu je u čast konferencije održan veliki miting omladine. Konferenciji je prisustvovalo oko 150 delegata iz svih krajeva Hrvatske i jedinica NOV, osim Dalmacije. Svečani dio konferencije otpočeo je uz poklike Vrhovnom komandantu drugu Titu, narodnooslobodilačkoj vojsci, ZAVNOH-u, KP itd. Redali su se govori predstavnika razih organizacija

i ustanova: ZAVNOH-a, Glavnog štaba Hrvatske, CK SKOJ-a, OK SKOJ-a CK KPH, AFZ itd. Predstavnik slovenske omladine iznio je napore omladine Slovenije u dvogodišnjoj borbi. Konferenciju je također pozdravio predstavnik krajiške omladine, omladine porobljene, ali nepokorene Istre, zatim Zagreba, Zagorja itd.

U svim govorima predstavnika raznih organizacija dato je omladini priznanje za velike dosadašnje uspjehe, jer su oni postignuti u velikoj mjeri na žrtvama, naporima i svijesti cjelokupne omladine.

Najljepše priznanje omladini bilo je za delegate pismo Glavnog štaba Hrvatske s potpisom komesara Vladimira Bakarića i komandanta Ivana Gošnjaka u kome piše:
»Glavni štab Hrvatske proglasio je XVI brigadu, koja je sastavljena od omladinaca, Omladinskom brigadom »Joža Vlahović« kao poklon Konferenciji antifašističke omladine Hrvatske«.

U toku svečane sjednice stigao je brzojav omladine Srbije u kome se kaže: »U ljutim bojevima protiv okupatora i njegovih slugu zajedno smo lili mladu krv i zajedničkim grobovima, u našim velikim bitkama stvarali smo i stvorili jedinstvo srpske i hrvatske omladine. Polagali smo zajedno temelje jedinstva omladine Jugoslavije.« Pozdrav je stigao i od Zemaljskog odbora USAOJ-a. »Na dan manifestacije vaše snage i jedinstva, vaših pobjeda na frontu i udarničkog takmičenja u pozadini, primite naše borbene antifašističke omladinske pozdrave.«

Drugi dan, 29. lipnja, otpočeo je radni dio konferencije. Politički je referat održao Slavko Komar, član Biroa CK SKOJ-a a organizacioni Milka Kufrin, član PK SKOJ-a Hrvatske.

Pored vojno-političke situacije u svijetu i u Jugoslaviji Slavko Komar u svom je referatu dao ocjenu razvoja narodnooslobodilačkog pokreta koji se već u to vrijeme razmahao u svim krajevima Hrvatske, naglasio postignute rezultate u stvaranju borbenog jedinstva hrvatske i srpske omladine, mobilizaciju za NOV, govorio o njenom učešću u stvaranju i radu narodnooslobodilačkih odbora od mjesnih, općinskih i okružnih, pa sve do ZAVNOH-a. Omladina je masovno učestvovala u izborima i bila birana u organe narodne vlasti. Ona je bila glavna snaga u rješavanju teških gospodarskih, zdravstvenih, prosvjetnih i svih drugih problema.

Priznajući velike rezultate u razvoju omladinskih organizacija i polet koji je ona doživljavala u to vrijeme, velike napore na rješavanju mnogobrojnih zadataka, glavna je konstatacija Slavka Komara bila da svijest i antifašističko raspoloženje omladine raste i da je mnogo veće nego sposobnost omladinskih organizacija da to organizaciono oblikuju i usmjere u akcije. Bolji politički rad i informiranje omladine postavljali su se kao glavni zadatak u sve složenijoj i oštrijoj borbi protiv raznih neprijatelja i reakcije koja je, naziruć skori kraj fašizma, nastojala da plodove NOB-e iskoristi za sebe.

U referatu o organizacionim pitanjima izneseno je stanje i razvoj organizacije Ujedinjenog saveza u Hrvatskoj. U to vrijeme u Hrvatskoj je oko 70.000 omladinaca i omladinki bilo obuhvaćeno u Ujedinjeni savez, 8 okružnih odbora birano je na okružnim konferencijama, a gdje to nije

bilo moguće formirani su inicijativni okružni odbori. Isto tako izabrano je bilo i 38 kotarskih odbora, a u svim općinama na oslobođenom teritoriju izabrani su općinski odbori.

Kao glavna slabost istaknuta je jednostranost u radu organizacije, okupljanje omladine samo u radne čete koje su odigrale ogromnu ulogu u obradi zemlje, ali je naglašena potreba razvijanja svih ostalih djelatnosti organizacija Ujedinjenog saveza.

Kroz diskusije delegata iskazala se visoka politička zrelost, snalažljivost i bogatstvo inicijative u pronalaženju načina organiziranja i aktivnosti omladine, visok stepen odgovornosti i samokritičnosti omladinskih rukovodstava, herojstvo i požrtvovnost omladine u borbi za slobodu svoje domovine.

Milica Dubajić — delegat iz Like, govorila je o masovnom učešću omladine Like u NOB-i, o velikom poletu omladine poslije I kongresa antifašističke omladine u Bihaću i o velikoj požrtvovnosti omladine za vrijeme ofanzive, kad je na hiljade omladinaca i omladinki Like bolovalo od tifusa, ali omladina nije klonula. Za vrijeme ofanzive rad neprijatelja osjećao se na svakom koraku, kako četničkih elemenata, koji su pokušali uključivati omladince u četnike, tako i pojedinaca iz vodstava HSS-a koji su nastojali pasivizirati hrvatsku omladinu govoreći joj da je najbolje mirovati, da ne treba voditi borbu itd. odvlačeći je na prela samo da ne bi došla na sastanke da čuje pravu istinu o našoj NOB-i. Naša rukovodstva nisu dovoljno politički djelovala i mi nismo uspjeli da aktiviziramo hrvatsku omladinu, jer nismo tražili načina na koji bi je mogli okupiti u našu NOB, objasniti joj što ćemo dobiti ovom borbom, već smo joj odmah rekli: hajde u borbu, a ona se toga plašila. Sekretar OK SKOJ-a za Liku Ljubo Hrnjak govorio je kako je omladina za vrijeme ofanzive donijela na položaje vagone mesa, graha, odjeće i obuće. Poslije ofanzive bacila se svim silama da pomogne NOB u sjetvi. Na poziv omladine Korduna na veliko takmičenje u suzbijanju bolesti omladina je stvorila 13 radnih četa u kojima je bilo 1.800 omladinaca. Pored suzbijanja bolesti razrušili su 75 km pruge da neprijatelj ne bi mogao odvući naše žito. »Više od 10.000 omladinaca i omladinki ima u našoj Lici koji su čvrsto vezani uz našu borbu, ali je još 4.000 onih koji ne uzimaju u njoj učešća. Većina te omladine simpatiše našu NOV. Tek jedan njen manji dio vrši špijunažu za neprijatelja.«

Branko Uzelac, sekretar OK SKOJ-a Karlovac, govorio je o borbama omladine Korduna i borbenom jedinstvu hrvatske i srpske omladine, o formiranju bataljona »Jože Vlahović« i još 17 omladinskih četa. Jedna od njih poslana je u IV udarnu crnogorsku brigadu. Kad su te borce pitali da li im je žao ostaviti Kordun, odgovorili su da znadu da se treba boriti svuda i da će oni ići kud treba. Sa Korduna su svi sposobni omladinci otišli u onih 17 četa i Omladinski bataljon.

Iz grada i kotara Karlovca došlo je zadnjih nekoliko mjeseci 250 omladinaca u partizane. Okupator je opljačkao i popalio Kordun. Danas ima na Kordunu 19.000 ljudi koji nemaju hranu. Preko 13.000 ljudi su preboljeli tifus, a preko 3.000 su još i danas bolesnici. Mnogo se naroda nije

vratilo iz Bosne, mnoge porodice nemaju nigdje ništa i nema tko da im pomogne. Mnogi omladinski rukovodioci ili su otišli u partizane ili su stradali, ali je omladina formirala radne čete i obradila 80% zemlje. Uz sve to omladina se dostojno pripremila za 1. maj 1943. godine Drugu Titu su poslali čestitke u kojima su mu izrazili svoju ljubav i riješenost da će učiniti sve što mogu. Čestitku je potpisalo 4.500 omladinaca i omladinki Korduna. Međutim, velike teškoće koje je morala da prebrodi omladina (glad, bolesti, ofanzivu) dovele su do zapostavljanja političkog rada. U nekim krajevima 90% boraca su nepismeni. Isto tako se kod omladine osjeća zamorenost od gladi. Radne jedinice su kopale čitave dane dok su druge držale stražu da ih neprijatelj ne iznenadi. Okolina Cvijanović Brda radila je mjesec dana i hranila se samo kuhanom koprivom.

Rudolf Car, delegat IV slavonske divizije, govorio je o tome kako su omladinci bili budni i suzbijali neprijateljske parole, pomagali komandantima i komesarima i po obavještajnoj liniji. Kad je jedan bataljon Nijemaca napao četu partizana i kad su već neki stariji drugovi počeli odstupati, omladinci su krenuli naprijed i uspjeli da suzbiju Nijemce. U jednoj drugoj borbi 4 su omladinca zaplijenila 3 teška topa. Prilikom akcije na Našice 2 su omladinca poginula, a trojica su ranjeni izvlačeći sa položaja poginulog druga. Da bi potakli borce da uče čitati i pisati, dogovorili su se da štab brigade pohvali i objavi u brigadnom listu za primjer omladinaca koji je naučio čitati i pisati. Iza toga su svi partizani i stari i mladi dobivali volju da nauče čitati i pisati.

Vukašin Karanović, delegat okruga Čazma, govorio je o tome kako neprijatelj poduzima česte ofanzive, kako četnički elementi proturuju među seosko stanovništvo tzv. »sv. pismo« koje govori da nije vrijeme za borbu itd. I pojedinci iz HSS-a govore da nije vrijeme za borbu, da je šteta gubiti živote i šire tzv. »lance Sv. Antuna i Majke božje« u kojem se također govori da se ne ide u borbu. Služe se misionarima i isusovcima koji okupljaju naročito omladinu, ali u posljednje vrijeme omladina sve više odlazi u partizane. Od kongresa je 200 omladinaca iz Siska došlo u partizane i uopće omladina Siska je većim dijelom u borbi. HSS je počeo da sa pojedinim svojim grupama vrši pljačku u ime partizana. Mnoge takve grupe su već pohvatane, ali još postoje.

Raša Popović, delegat iz Bjelovara, iznosila je podatke da na bjelovarskom okrugu postoje antifašističke omladinske organizacije u 30 sela, da je organizacija vrlo mlada, da omladina ne ide niti u Pavelićevu vojsku niti u partizane. Glavna smetnja su parole HSS-a. Ima mnogo vojnih bjegunaca. Ipak su uspjeli za 3 tjedna rada mobilizirati oko 50 omladinaca za odred.

Anđelka Poljak, u ime omladine okruga Pokuplje, govorila je kako omladini nije još jasan cilj naše borbe i kako je glavna smetnja politika čekanja koju šire pojedinci iz HSS-a. Oni se uvlače i u omladinske organizacije, špijuniraju i izdaju omladinske rukovodioce kada dolaze na teren. Tako je nekoliko njih upalo u zasjede i uhapšeno. Omladina se organizira u udarne grupe i one su izvršile mnoge akcije. U kotaru Jaska 5 omladinaca s jednim karabinom razoružali su 10 domobrana. Omladinci su

srušili 2 vlaka. U kotarima Pisarovina, Samobor, Jaska, Velika Gorica i **Žumberak** omladinske udarne grupe skidaju domobranima uniforme i otimaju im ružje. Nijedan domobran ne može doći kući da ga omladinske **grupe** ne pronađu.

Delegat karlovačke omladine govorio je kako omladinske organizacije u Karlovcu neprekidno rade iako nailaze na velike poteškoće. Na svakom koraku su ustaše, detektivi i gestapovci, koji obučeni u civilna odijela šeću po gradu i špijuniraju. Omladina ipak drža sastanke, šalje lijekove i obuću i sve drugo NOV. Za vrijeme tifusa imali su mnogo teškoća kod nabave seruma jer je policija strogo pratila tko nabavlja lijekove. Onog koga su otkrili ili su poslali u logor ili strijeljali. Reakcionarna klika iz HSS-a govori da ne treba ići u borbu, ali omladina shvata da je baš sada vrijeme za borbu. 75®/o omladine i građana Karlovca simpatiziraju NOB i vesele se uspjesima partizana.

Kolar Josip, je govorio kako je Hrvatsko zagorje isprepleteno uporištima, u svakom većem i manjem mjestu postoji posada žandara i ustaša pa to otežava rad i sastanke s ljudima. Omladina organizira udarne grupe. Tri omladinca u kotaru Zlatar likvidirala su ustaškog tabornika. Isto tako je jedan omladinac likvidarao opasnog gestapovca. Najveće zapreke čine HSS-ovci jer žele ocrniti narodnoslobodilačku borbu. Organiziraju grupe, naoružavaju ih i šalju u pljačku u ime partizana, daju im partizanske značke. Omladinske udarne grupe su počele da hvataju tu bandu i da je likvidiraju. Ustaše u narodu, naročito među omladinom nemaju nikakvog uticaja. Ne postoji ustaška organizacija ni u jednom mjestu, jer je omladina antifašistički raspoložena. Omladinu je najlakše okupiti u udarne grupe, jer neće da idu u Pavelićevu vojsku, ali neće da idu ni dalje, tj. hoće da se bore kod kuće. Tako omladina aktivno sudjeluje u NOB-u preko udarnih grupa. A kad se oformi odred mobilizirat će se sva ta omladina i još će se jače boriti protiv fašizma.

Nikola Radmanović u ime III brigade VI divizije iznosi da je omladina ove brigade pokazala mnoge primjere herojstva. Za vrijeme ofanzive u najvećoj zimi i snijegu, mjesec dana bez krova nad glavom, gladni i slabo odjeveni borci su uporno branili stopu po stopu svoje zemlje, jurišali preko žice na neprijateljske bunkere i bacali bombe. Jedna bolničarka, ranjena, sama je sebi previla ruku i nastavila pomagati ranjenim drugovima sve dok je borba trajala. Kad je oslobođena Gacka dolina borbe su nastavljene, pala je Široka Kula, Bjelaj, Ribnik. Kod Brušana je uništena čitava ustaška bojna. »Ali ne samo to, nego je naša omladina pokazala slogu i ljubav između srpske i hrvatske omladine i osim toga naša se omladina bavi i kulturnim i prosvjetnim radom. Pišu se džepne novine, daju se priredbe, skečevi itd.«

Dragutin Plašč, delegat Zagrebačkog okruga, ističe kako u okolici Zagreba čim se nešto dogodi u bilo kom mjestu, odmah dolaze ustaše i gestapo. Udarne omladinske grupe uništavaju neprijatelja pred samim vratima Zagreba. U okrugu Zagreb bio je centar Zaštite i pojedini rukovodioci HSS-a i Zaštite rovare protiv NOB-e. Tako je na primjer bivši

zastupnik HSS-a Pavišić došao iz Zagreba da ponovno formira zaštitu, a **Kovačević** bi trebao da osigura oružje. Bivši zastupnik HSS-a Pernar, prikazuje se u svom selu kao rodoljub, formirao je nekakav odbor u kome se nalazi i ustaški tabornik s kojim odlazi u druga sela i održava sastanke. Istu takvu grupu organizirao je i Kemfelja. Pred narodom se pokazuju pasivni, a s druge strane stvaraju organizacije i rovare protiv NOB-e. Kod nas ima na svakom kotaru po 1.000 vojnih bjegunaca, oni bježe pred neprijateljem, a kad akcija prođe vraćaju se kućama. HSS-ovci šire propagandu među njima da se ne ide u borbu, da se ostaje kod kuće. Isto tako u svrhu propagande izmišljaju »čudesa majke božje«. Iz okruga je oko 130 omladinaca otišlo u partizane, a mnogi su u udarnim grupama. Omladina je u čitavom okrugu antifašistički raspoložena. Teror je vrlo velik, ljudi se boje reći nešto jedan drugome.

Silvestar Bakarčić pozdravio je konferenciju u ime omladine okruga Primorje i Istre. Iako su fašisti okružili Hrvatsko primorje trostrukim žicama, ne mogu spriječiti omladinu da stupa u NOV. Kad su fašisti vodili 6 najboljih omladinaca na strijeljanje na Grobničkom Polju, oni su zagrljeni zapjevali »Budi se Istok i Zapad«. Pojedinci iz HSS-a govore omladini da ne treba da se bori, da će rat brzo završiti, ali su naše organizacije poslije kongresa u Bihaću uspjele mobilizirati u NOV oko 450 omladinaca iz okruga. Teror okupatora je velik. U Sušaku odvode mnogo omladinaca u zatvor, a 150 ih je otišlo u partizane. I omladina Istre se bori, mobilizirano je 68 omladinaca za NOV. Kad su fašisti prisilno mobilizirali omladinu Istre i doveli je u Pulu, omladina je počela da demonstrira i demolirala je cijelu kasarnu tako da su ih morali odrediti u radne bataljone, a ne u fašističke vojne jedinice.

Komesar IV udarne kordunaške brigade Dušan Bajić iznio je primjer junaštva boraca 8. divizije koja je vodila borbe po Kordunu^Zumberku i Bosni. Tako je Nikola Kunić donio u partizane 20 puškomitraljezaT U borbi za Cetingrad Ilija Višnjić, zamjenik komandanta, zarobio je 3 topa, bio je ranjen, ali nije išao u bolnicu. Osim borbe omladina i uči. U roku od 10 dana 208 omladinaca je naučilo rukovati puškomitraljezom.

Ljiljak Đuro, delegat banijske omladine, govorio je kako su ustaše kad su došle na vlast, otpočele s masovnim strijeljanjem Srba i svih Hrvata koji su se digli u borbu protiv okupatora. Ima mnogo divnih primjera požrtvovnosti i herojstva omladine. Kod zauzimanja Bučice jedna je omladinka sama jurišala na bunker i dovela 6 živih domobrana. Za vrijeme IV neprijateljske ofanzive preko 600 omladinaca i omladinki otišlo je sa VII banijskom divizijom u Bosnu i bore se po planinama Crne Gore, Hercegovine i istočne Bosne. Za to vrijeme neprijatelj je na Baniji širio vijesti da je naša vojska satjerana u more, da se više nikada neće vratiti. Pojavili su se i domaći pljačkaši, ali omladina pomaže NOO u suzbijanju te pojave. Veliku je budnost omladina pokazala i u raskrinkavanju četnika i otkrivanju njihovih organizacija. Do danas je srpski dio omladine Banije obuhvaćen u Ujedinjeni savez. Dobar dio hrvatske omladine nalazi se u NOV, dok drugi dio stoji po strani jer se u hrvatskim selima nalaze

ustaška uporišta, a nismo posvetili ni ao voijno pažnje raau s tom omladinom.

Delegat grada Zagreba govorio je o tome kako omladina grada Zagreba svakodnevno ubija ustaše i agente i u centru i u predgrađima. U Zagrebu više nema omladine, otišli su u NOV. Ostale su omladinke, ali one nastavljaju rad. Kad su studenti odlazili u partizane, ponijeli su preko 2.000 kg lijekova i sanitetskog materijala. Rukovodstva radničke omladine su padala jedno za drugim jer su se među njih uvukli špijuni koji govore da se ne treba boriti, da će oslobođenje doći samo po sebi. I cjelokupno pučanstvo je antifašistički raspoloženo.

Delegat srednjoškolske omladine Zagreba — govorila je da je uprkos velikom teroru srednjoškolska organizacija u dosta dobrom stanju i na priličnoj moralnoj visini. Neprijatelj nastoji provaliti u omladinsku organizaciju. Mnogi drugovi padaju i izvrgnuti su mučenjima da bi izdali svoje drugove, ali izdaja nema toliko. Tko se protivi šalju ga u logore. Mnoge strijeljaju. Kad nastaje hapšenje neko vrijeme je zastoj, a onda organizacija opet napreduje. U samim razredima ima izdajica, a i roditelji sprečavaju rad.

Delegat XIII proleterske brigade Kožić Nikola rekao je: »U XIII brigadi nalazi se najviše zagrebačke omladine koja je puna poleta i želje za borbom, koja se ne boji ni topa, ni tenka, ni aviona. Na_Zum^ berfaj-4e_slLoro svaki mjesec ofanziva neprijatelja, jer.mu ..je potrebna pfugaJtpjmiiJaozvlačio žito i prevozio svoju vojsku.• ._, 33.1.35^.ustaška bojna uništena je u Krašiću. Isto tako i Talijani imaju velike gubitke. Dobili smo preko 100 novih boraca iz Zagreba, Okića i Zdenčine. Neprijatelju smo zadali velike udarce pred samim Zagrebom, zapalili smo 3 aviona i 50 jedrilica, te rezervoar nafte i benzina. Sada smo srušili jedan teški bombarder. Razoružali smo stražu u Odri, Svetoj Klari, Pešćenici i kod Siska. Istog dana Nijemci su kod Pešćenice pokušali da nam uđu u trag, ali je naša patrola bila obaviještena, mi smo zauzeli položaj, poginulo je oko 50 Švaba.«

Ofak Marijan, delegat Gorskog kotara, rekao je da su prvi borci koji su pali u Gorskom kotaru bili omladinci. U prvim počecima ustanka najviše je učestvovala omladina koja je bila izložena teroru i klanju. U posljednja tri mjeseca iz hrvatskih je sela stupilo u NOV 216 omladinaca. Pojedini bivši funkcioneri HSS-a počeli su da rade zajedno s izdajicama srpskog naroda, četnicima, i da vrše akcije protiv partizana. Omladinu pozivaju na pjevanje crkvenih pjesama da bi je spriječili da prisustvuje našim sastancima. Tako su uspjeli da pasiviziraju jedan dio omladine. Četničke bande prisilno organiziraju omladinu u »Kolo srpskih sestara«. Nastoje da se prikažu braniocima srpskog naroda. U kotaru Vrbovsko počeli su stvarati pjevačke i kulturne grupe. Uspostavili su prijeki sud i ubijaju sve one koji pomažu partizane. Do sada nisu uspjeli stvoriti organizaciju jer omladina vidi da otvoreno služe Talijanima.

O borbi omladine Dalmacije govorila je drugarica Neva Paić, radnica

iz Splita, vijećnik ZAVNOH-a, jer delegati Dalmacije nisu mogli da se probiju do Otočca. Ona je govorila o primjeru 23 skojevca koji su prvi herojski pali u Sinju i čiji je primjer nadahnuo ostalu omladinu za borbu protiv fašista. Omladina vrši diverzantske akcije, ruši telegrafske stupove i električnu centralu. 300 srednjoškolaca protestiralo je protiv svjedodžbi na talijanskom jeziku. Da bi demoralizirali majke koje donose hranu u zatvor svojoj djeci, izvode pred njih tu djecu premlaćenu i izmučenu. Četiri omladinca napala su bombom talijansku glazbu, 34 glazbenika su poginula. Dalmatinske brigade, sastavljene pretežno od omladine, bore se u Bosni i Crnoj Gori, ali je od početka ove godine formirano već 5 odreda.

Poslije diskusije konferenciju je u ime CK KPJ pozdravio Edvard Kardelj. Njegove riječi bile su visoka ocjena i priznanje omladini za njezino učešće u NOB-i, ali i velika obaveza.

»Ima nešto što daje čitavom našem narodnooslobodilačkom pokretu, čitavoj oslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije pečat — a to je učešće naše omladine u toj borbi. Mladi su naši štabovi, naši komandiri, polit-komesari, mladi su naši aktivisti u pozadini. Mislim da možemo biti ponosni na tu činjenicu. Rijetko je koja omladina pokazala toliko stvaralačke snage, rijetko je koja omladina dala sa tolikom spremnošću, toliko žrtava svome narodu, svojoj domovini, kao što je to učinila naša omladina. Neprijatelji naše NOB-e strepe od učešća naše omladine u toj borbi, a u svima nama ta činjenica još više učvršćuje nepokolebljivu vjeru u našu pobjedu, jer znamo tamo gdje je omladina tamo je i pobjeda, tamo gdje je omladina tamo je i budućnost.«

Tražio je da ne budemo zadovoljni uspjesima, već da smjelo pogledamo na sve nedostatke koji koče još veći zamah omladinskog pokreta. »Danas je pokret naše omladine više nego ikada istovremeno vojska naroda« — upozoravao je Kardelj.

Bez obzira na teške borbe i žrtve, na glad i bolesti on je od omladinskih rukovodilaca tražio da »neprestano uče, da budno prate sve događaje i sve promjene koje se događaju u uslovima naše borbe da bi, u saglasnosti sa njima, znali mijenjati i oblike svoga rada. Nema za nas većih neprijatelja u borbi koju danas vodimo, od šablona, od kalupa koje smo stvorili i pokušali da po njemu sve rješavamo. Oblici naše borbe treba da pokazuju toliko raznolikosti i tolike promjene kao i život sam. Naši borci baš na tom području prave najveće greške, skloni su često padati u šablone i goli prakticizam. Često oni zaboravljaju da je njihova glavna zadaća prije svega boriti se za što veću mobilizaciju omladine, za što čvršće jedinstvo, za što širi zamah omladinskog pokreta... svakodnevna pitanja nikad ne smiju u tolikoj mjeri okupiti omladinske rukovodioce da izgube orijentaciju o tome šta je glavno, a što treba tek nadovezati na glavno. Prakticizam puzi po tlu, a naši omladinski rukovodioci moraju stajati visoko, da vide što se oko njih događa«.

Delegati konferencije u Otočcu znali su da je Edvard Kardelj jedan od glavnih rukovodilaca KP. Svestrana i duboka analiza rada omladine,

povjerenje i uvažavanje svega onog što je omladina učinila u toku rata i savjeti Kardelja ostavili su velik utisak na delegate konferencije. Ono što je bilo uzbudljivo i novo to je što je visoko ocijenio zrelost omladinskih rukovodstava i odao priznanje dotadanjim grandioznim uspjesima u mobilizaciji i odgoju omladine na liniji KP.

Na Prvoj konferenciji antifašističke omladine Hrvatske izabran je i Glavni odbor USAOH-a od 26 članova i donesena rezolucija.
U Rezoluciji konferencije naglašava se da ... »80®/» boraca u narodnooslobodilačkoj vojsci predstavljaju omladinci. Samo u toku godine 1942. omladina je dala fronti 50 isključivo omladinskih četa, a najkrupnije jedinice formirane tokom ove godine sastavljene su od omladine. Omladina organizira snabdijevanje hranom, odjećom, sanitetskim materijalom, sudjeluje u svim radovima u pozadini, vrši diverzije i sabotaže na neoslobođenom teritoriju. U bilo kojem pitanju sudjelovanja u NOB omladina je prva... U toku samog rata omladina Hrvatske je izvojevala čitav niz tekovina koje se svode: 1. na ostvareno široko i čvrsto borbeno i oružano bratstvo hrvatske i srpske omladine širom čitave Hrvatske na oslobođenom i neoslobođenom području i 2. omladina sudjeluje kao punopravni činilac u čitavom životu naroda, napose u radu i izgradnji narodne vlasti vršeći na ovom području svoju historijsku pionirsku ulogu«.

Dalje se u Rezoluciji naglašava kao glavni zadatak pridobivanje za NOB cjelokupne omladine, bez obzira na bilo kakve razlike i politička uvjerenja koje među njima postoje, stvaranje najšireg jedinstva čitave omladine u prvom redu omladine u redovima HSS-a jer i oni ljube svoju domovinu i žele njenu slobodu, ali je izdajnički prvaci još uvijek drže pod svojim štetnim utjecajem.

Glavnom odboru USAOH-a stavljeno je u zadatak da u svojoj sredini ustanovi stalno radno tajništvo i da pristupi »upoznavanju omladine s radom i rezultatima ove Prve konferencije antifašističke omladine Hrvatske, da izvrši i dovrši potrebnu reorganizaciju omladinskog pokreta, da u duhu novih organizacionih pogleda prilagodi sve omladinske organizacije u Hrvatskoj«.

Poslije konferencije u Otočcu nastaje period najintezivnije borbe PK SKOJ-a i Glavnog odbora USAOH-a za učvršćenje, akciono osposobljavanje i osamostaljivanje organizacija Ujedinjenog saveza, za njihovo proširenje na čitavom teritoriju Hrvatske, te ova organizacija doživljava naročiti polet u radu i razvitku.

Članovi PK SKOJ-a i Glavnog odbora uspostavljaju najuži kontakt s organizacijama na čitavom terenu Hrvatske kroz odlazak na teren i obilazak organizacija i putem izvještaja i pisama, okružnim i brigadnim komitetom SKOJ-a i okružnim odborima USAOH-a, te člancima u »Mlađom komunistu« i »Omladinskom borcu«. Okružni komitet SKOJ-a i okružni odbori USAOH-a kao i brigadni komiteti SKOJ-a šalju redovne izvještaje o stanju organizacija, o problemima i o rezultatima rada. Uve-

dena je praksa slanja izvještaja svakih 15 dana. članovi PK -SKOJ-a, koji ostaju u Otočcu, u to doba odgovaraju redovno na svako pismo okružnih i brigadnih komiteta SKOJ-a i daju uputstva i primjedbe, bespoštedno traže od omladinskih rukovodstava još više rada, još više napora, ne dijele nikakva priznanja i ne osvrću se na ono što je postignuto, traže samo da se ide naprijed, da se razvije svestrana aktivnost omladinskih organizacija.

Do najsitnijih detalja i finesa razrađuju se načini okupljanja i novi sadržaji rada da bi se obuhvatio što širi krug omladine i da bi se pojačao interes tamo gdje je ona već zamorena i iscrpljena.

Sve veći uspjesi jedinica NOV u sjevernoj Hrvatskoj stvaraju uslove za pojačani politički rad s omladinom i za mobilizaciju omladine za NOV. Da bi se pomoglo stvaranje organizacija SKOJ-a i USAOH-a, Pokrajinski komitet šalje u okružne komitete SKOJ-a u sjevernoj Hrvatskoj iskusne omladinske rukovodioce — iz Like Danu Vuksana i Jovu Plećaša, a uskoro za njima [druga Miku Špiliaka^jsekretara OK SKOJ-a za Zumberak i Pokuplje i člana CK SKOJ-a sa zadatkom da formira oblasni Komitet SKOJ-a za sjevernu Hrvatsku.

Stvaranje organizacije SKOJ-a i USAOH-a u sjevernoj Hrvatskoj ide u to vrijeme velikom brzinom. Omladinska rukovodstva ne mogu kadrovski da obuhvate, organiziraju i usmjere masovno antifašističko raspoloženje omladine.

Neposredno poslije konferencije u Otočcu, Pokrajinski komitet SKOJ-a uspostavlja prvi put i direktnu pismenu vezu s Oblasnim komitetom SKOJ-a za Dalmaciju. Oblasni komitet SKOJ-a za Dalmaciju izvještava o velikom prilivu omladine i širenju antifašističkog omladinskog pokreta. Radi konkretnijeg i neposrednijeg rukovođenja Oblasni komitet je formirao Inicijativni oblasni odbor USAOJ-a za Dalmaciju od 7 članova. U svim okruzima se krenulo naprijed i gotovo nema mjesta gdje ne postoji mjesni odbor USAOJ-a, a isto tako kotarski i općinski odbori. Već 8. kolovoza 1943. Inicijativni odbor USAOJ-a za Dalmaciju piše pismo svim organizacijama povodom Dana ustanka u Dalmaciji i organizira takmičenje u sakupljanju odjeće i obuće za borce narodnooslobodilačke vojske. U pismu oblasni odbor konstatuje da je »Velika mržnja omladine na fašističke zavojevače i podle mu sluge, velika ljubav za oslobođenje naše drage Hrvatske, ali ne možemo reći da je u istom omjeru sa antifašističkim raspoloženjem čvrst i antifašistički pokret (USAOH)«. Glavni su nedostaci u tome što odbori Ujedinjenog saveza, iako postoje u većini mjesta Dalmacije, još nisu organizatori svakidašnjeg života, rada i borbe omladine i drugo što još ne postoji povezana organizacija od seoskih do Oblasnog odbora.

Glavni odbor Ujedinjenog saveza, tj. njegovo tajništvo, u skladu s odlukama Konferencije da upozna omladinu s radom i rezultatima Prve konferencije USAOH-a, da izvrši i dovrši potrebnu reorganizaciju omladinskog pokreta, upućuje pismo svim organizacijama USAOH-a, u kome dalje razrađuje pitanja na kojima je moguće vezati omladinu za narodno-

oslobodilačku borbu te nove načine i forme organiziranja omladine u Ujedinjeni savez. U pismu se podvlači da bez obzira na postignute uspjehe i ostvareno jedinstvo ogromnog dijela hrvatske i srpske omladine još jedan dio omladine stoji po strani NOB-e. Radi toga treba razviti najširi politički rad i upoznati omladinu s pokušajem reakcionarnih elemenata, koji uviđajući skori slom fašizma, nastoje da zajedničkim snagama unište oslobodilački pokret našeg naroda i raznim prevarama omladinu pridobiju za sebe. Sa svim tim prevarama, koje širi Jugoslavenska vlada u Londonu, Maček i druge izdajice, treba upoznati svu omladinu. Konferencija je pokazala da su organizacije Ujedinjenog saveza posvetile glavnu pažnju organiziranju radnih četa, takmičenja u skupljanju priloga, obradi zemlje itd. Omladina je izvršavala ogromne zadatke, bila je glavna pomoć narodnim odborima, ali se s njom malo politički radilo. Organizacije Ujedinjenog saveza nisu uspjele organizaciono obuhvatiti čak ni onu omladinu koja aktivno sudjeluje u borbi. Ima velik dio omladine koja spontano djeluje u pokretu, a nije vezana ni u jednoj organizaciji, naročito na neoslobođenom teritoriju i zato treba pronalaziti sve moguće načine da se omladinu obuhvati u Ujedinjeni savez. Tu možemo stvarati organizaciju i povezivati omladinu pomoću štampe, pomoću skupljanja priloga ili bilo kakve pomoći narodnoj vojsci. Ako nekom omladincu damo letak i on ga čita, imamo ga smatrati organizovanim u Ujedinjeni savez. Treba iskorištavati i lično povezivanje. Svaki omladinac i omladinka trebaju vezati uz sebe jednog, dvojicu ili više njih, a oni opet tao dalje. Svu omladinu koja je još vezana uz HSS, ali prezire izdajničku kliku iz vodstva, koja se ne povezuju s neprijateljem treba također okupiti. Ona neće u Pavelićevu vojsku, neće da daje žito okupatoru. Treba stvarati akcione odbore za borbu protiv mobilizacije, protiv pljačke, protiv uzimanja žetve. Treba pronalaziti nove i nove načine i organizacione forme da se ta omladina veže uz NOB.

U pismu se dalje upozorava na jednostranost u radu organizacije Ujedinjenog saveza koja ima vrlo štetne posljedice. Omladina radi, daje ogromne žrtve, ali se njen kulturni nivo i prosvijećenost ne diže. Zato treba razvijati kulturni i zabavni život omladine. Odbori Ujedinjenog saveza nisu još postali rukovodioci borbe i rada omladine u pozadini i u njima još nema dovoljno čvrstine i discipline. Dužnost je Odbora Ujedinjenog saveza da se što prije osamostale i da zaista postanu rukovodioci čitavog rada omladine.

Ovo pismo Tajništva Glavnog odbora okružni odbori umnožavali su da bi došlo do svakog odbora Ujedinjenog saveza bar po jedan primjerak. Okružni odbor USAOH-a za Liku umnožio ga je u 400 primjeraka.

Istovremeno član Glavnog odbora USAOH-a Miroslav Kreačić, bivši funkcioner Saveza »Hrvatskog junaka« piše letak »Omladino Hrvatske« u kome iznosi kako je omladina, organizirana u »Hrvatskom junaku«, HSS-u, »Križarima« i ostalim omladinskim organizacijama ostavljena sama sebi, dok bivša rukovodstva tih organizacija mirno promatraju zločine okupatora i njegovih slugu ili su pak pristupili ustaškom pokretu. On tu

omladinu poziva u Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske, tu prekrasnu zgradu jedinstva gdje će osjetiti pravu i istinsku toplinu drugarstva i potpuno razbuktati svoju žarku ljubav za hrvatskom grudom.

Skojevsko savjetovanje održano u Otočcu, u prisustvu Rate Dugonjića i Grozdane Belić, članova CK SKOJ-a, također postavlja kao glavni zadatak proširenje Ujedinjenog saveza. U Ujedinjeni savez trebalo bi obuhvatiti svu poštenu omladinu, a to što ona vjeruje u boga i nije komunistička ne može biti zapreka. Omladinci i omladinke mogu biti »križari«, članovi organizacija »Srce Isusovo«, »Marijine kongregacije« i drugih, ali treba da djeluju kao članovi Ujedinjenog saveza.

Bila je to borba Pokrajinskog komiteta SKOJ-a i Glavnog odbora USAOH-a za svakog i posljednjeg omladinca i omladinku da bi se izvojevala konačna pobjeda nad okupatorom i njegovim slugama ustašama i četnicima, da bi se izgradila bolja i sretnija budućnost za naše narode. Uporna i stalna borba za usvajanje i konkretnu razradu pravilne linije KP za stvaranje najšireg jedinstva omladine, tj. širokog antifašističkog omladinskog pokreta dala je bogate rezultate. Ujedinjeni savez i njegove osnovne organizacije i rukovodstva razvijali su se nevjerojatnom brzinom.

U toj borbi Savez komunističke omladine bio je jezgro oko kojeg se okupljala omladina i organizirala u Ujedinjeni savez. SKOJ i USAOH su bili »duša i tijelo«, kako se to slikovito izrazio Rato Dugonjić na skojevskom savjetovanju u Otočcu.

Savez komunističke omladine koristio je u toj borbi sve svoje potencijale. Skojevske organizacije u jedinicama narodnooslobodilačke vojske, iako su bile izložene stalnim i brzim promjenama, jer su osposobljeni skojevci postajali komandiri i komesari, i makar su u bitkama znali biti izbačeni iz stroja čitavi bataljonski i brigadni komiteti SKOJ-a, one su i pored svojih obaveza u osposobljavanju skojevaca i boraca u rukovanju oružjem, u jačanju discipline i kulturno-prosvjetnog rada u jedinicama, bili zaduženi i za rad u pozadini. Rad u pozadini bio je sektor, kao i sektor političkog rada, vojni sektor, kulturno-prosvjetni rad itd. Kuda god su kretale jedinice narodnooslobodilačke vojske, skojevci su održavali priredbe, predavanja o političkoj situaciji, objašnjavali liniju narodnooslobodilačke borbe. Za što uspješnije djelovanje na narod nastoje pomoći ljudima u poljskim radovima kad god je to moguće. Često su skojevci osnivali i omladinske organizacije na terenu.

Tako na primjer Brigadni komitet SKOJ-a III udarne brigade 16. VIII 1943. godine piše Pokrajinskom komitetu SKOJ-a da je održano 10 sastanaka na kojima je bilo prisutno od 80—100 ljudi, da daju omladini skečeve, pomažu narodu u obavljanju poljskih radova. Ili, na primjer, Brigadni komitet SKOJ-a II brigade XIII divizije piše u augustu 1943. da su skojevci išli po selima i razgovarali s ljudima i omladinom i tamo gdje prije 15 dana ti ljudi nisu ni htjeli da gledaju partizane, danas im sami donose hranu i sve ostalo. Skojevci su po selima ispisali oko 100 parola. Zajedno sa skojevskom grupom Grabove i Lokve održali su sastanak, a onda su

zajedno išli brati maline i poslali ih ranjenicima u bolnicu.

Glavno sredstvo veza Pokrajinskog komiteta SKOJ-a i Glavnog odbora USAOH-a s organizacijama na terenu pored neprekidnog obilaska organizacija i ličnog kontakta bila je omladinska štampa »Mladi komunist«, »Omladinski borac« i »Pionir«. PK SKOJ-a Hrvatske imao je jak agitprop u kome su radili iskusni omladinci rukovodioci. Prvi broj »Omladinskog borca« pisali su još u Zagrebu Joža Manolić i Dušanka Mileusnić, a cjelokupni materijal donio je u Drežnicu sekretar PK-a SKOJ-a Dragutin Saso, gdje je i štampan. »Omladinski borac« ne samo da je pisao o rezultatima borbe i rada omladine, već su u njemu pisani i mnogi članci o zadacima koji stoje pred omladinskom organizacijom, kao i uputstva za rad. Pokrajinski komitet SKOj-a, a posebno Slavko Komar za vrijeme svog boravka kod PK SKOJ-a u Otočcu, posvećivao je veliku pažnju razvoju omladinske štampe. Gotovo da nema pisma PK SKOJ-a i Glavnog odbora USAOH-a u kome se ne traži da se šalju članci za »Omladinski borac«. Uvijek i stalno se naglašavalo da ovaj list treba »da bude ogledalo života i rada cjelokupne omladine kako u pozadini tako i u vojsci, list iz koga ćemo učiti i kroz koga ćemo se upoznavati, predavati jedni drugima iskustva u borbi i radu«. Pokrajinski komitet SKOJ-a 4. 8. 1943. piše na primjer oblasnom komitetu SKOJ-a za Dalmaciju da su i od njih počeli stizati dopisi za »Omladinski borac« i upozorava da treba odrediti dopisnike kod svih skojevskih rukovodstava, upućivati ih o čemu treba pisati, razvijati smisao za zapažanje i podizanje literarne vrijednosti članaka, uklanjati frazerstvo itd. Traži se skupljanje skečeva, aktovki, pjesama da bi se moglo umnožiti i poslati drugim organizacijama.

Članovi PK SKOJ-a kuda god su išli na teren brinuli su za papir i boju, uspijevali prevoziti ogromne bale papira iz sjeverne Hrvatske po raskvašenim partizanskim putevima do Otočca. Ico Blanuša ranjen je u koljeno kad je prevozio bale papira iz sjeverne Hrvatske za Liku. Kad se PK SKOJ-a preselio u Čazmu »Omladinski borac« se tamo štampao i prenosio u južni dio Hrvatske. Nosili su ga direktno članovi PK-a SKOJ-a s kuririma, a nekoliko puta i vijećnici ZAVNOH-a. Često su članovi PK SKOJ-a i Glavnog odbora nosili na leđima iz Čazme do Like ono što je bilo određeno za 3 čovjeka, ali ni jedan paket »Omladinskog borca« bez obzira na zasjede i naporan put, nije nikad bačen ni pao neprijatelju u ruke. »Pionir« je bio prvi list koji je štampan u nekoliko boja. Te su boje članovi PK SKOJ-a lično prenosili za Liku da bi se našim najmlađim drugovima pružilo bar malo radosti.

Najviše zasluga za osnivanje i uređivanje »Mladog komunista«, »Omladinskog borca«, »Pionira« još 1942. imaju Drago Saso, Joža Manolić i Milutin Baltić, tada članovi PK SKOJ-a Hrvatske te Dara Puškarić koja je radila kao urednik. Za vrijeme boravka PK SKOJ-a u Slunju, zatim u Ponoru, pa u Otočcu i sjevernoj Hrvatskoj, Dara Janeković radi neprekidno i vodi glavnu brigu o »Omladinskom borcu« a kasnije i »Pioniru«. Na uređivanju i štampanju »Omladinskog borca« i »Pionira« radili su određeno vrijeme i Martin Mojmir, Mira Skorupan, Zorka Fak, Ljubo

Grubor, Mira Paut, Slavko Marić, Ico Simčić i drugi. U Otočcu u Pokrajinski komitet SKOJ-a kooptirana je Buba-Ljubica Jančić, član PK SKOJ-a iz 1941. godine, zamijenjena iz logora Gradiška. Ona je bila zadužena za agitaciju i propagandu i svojim je iskustvom veoma zaslužna za razvoj i kvalitet omladinske štampe u toku rata.

Narodnooslobodilački pokret i revolucija u Hrvatskoj već potkraj 1943. godine osigurali su sebi trajnu i široku političku osnovicu, a i pitanje odnosa hrvatskog naroda prema ustanku bilo je konačno riješeno jer se ustanak svuda dalje razvijao nezadrživom silom. Krupni događaji potkraj 1943, kao što su bili Drugo zasjedanje ZAVNOH-a njegove odluke koje su se odnosile na dalju izgradnju i učvršćenje narodne vlasti, zatim Drugo zasjedanje AVNOJ-a koje je položilo temelje novoj Jugoslaviji, imale su dalekosežan značaj za razvoj omladinske organizacije i mobilizaciju omladine za NOV.

Veliki uspjesi saveznika, kapitulacija Italije i zarobljavanje ogromnog broja talijanskih oficira i vojnika te naoružavanje i stvaranje novih jedinica NOV-e, naročito u Dalmaciji, Istri, Hrvatskom primorju i sjeverno od Save, imali su ne samo veliko vojničko već i političko značenje. Stvoreni su uslovi za širenje i još jače političko djelovanje organizacija Komunističke partije, SKOJ-a, narodnih odbora i organizacija USAOH-a, te pokretanje čitavog stanovništva Hrvatske na još masovniju i uporniju borbu protiv okupatora i njihovih slugu. U to vrijeme, u jesen 1943. godine, okružni odbori USAOH-a za Liku, Kordun, Baniju i Gorski kotar javljaju da kod njih više nema omladinaca za vojsku, jedino nešto pionira koji priraštaju. Ti su krajevi već do tada iscrpli gotovo sve ljudske i materijalne rezerve **u** oslobodilačkoj borbi. Organizacije Ujedinjenog saveza bile su u tim okruzima čvrste, izgrađene i samostalne s mnogobrojnim iskusnim rukovodiocima. Pokrajinski komitet SKOJ-a šalje tada **u** Dalmaciju, sjevernu Hrvatsku i Slavoniju oko 20-ak omladinskih rukovodilaca iz Like da svojim iskustvom pomognu izgradnju i rad organizacija Ujedinjenog saveza. U dogovoru sa Centralnim komitetom KPH i sam Pokrajinski komitet SKOJ-a i Glavni odbor USAOH-a seli se u sjevernu Hrvatsku, u okrug Čazma, da bi mogao pružati neposredniju pomoć tamošnjim organizacijama SKOJ-a i Ujedinjenog saveza.

Za Liku, Kordun, Baniju, Gorski kotar, Hrvatsko primorje i Istru formirano je Povjerenstvo Pokrajinskog komiteta od drugova Bude Grahovca, Mare Kresojević, Milutina Baltića, Slobodana Uzelca i Vase Prodanovića. Sekretar PK SKOJ-a, Ivica Kranželić, poslan je u okrug Krapinu, a za sekretara PK SKOJ-a postavljen je Mika Špiljak.

Neviđena i neponovljena je bila snaga, mobilizatorska i akciona sposobnost organizacija Ujedinjenog saveza na teritoriju Like, Korduna, Banije i dijela Gorskog kotara. Te su organizacije izgradile jaku bazu osnovnih organizacija Ujedinjenog saveza, snažne i samostalne općinske, kotarske i okružne odbore USAOH-a, istinske i omiljene rukovodioce najširih omladinskih masa koji su došli do posljednjeg omladinca i omladinke, do posljednjeg pionira na svom području. Sliku stanja i snage

organizacija Ujedinjenog saveza daje na primjer izvještaj Okružnog odbora USAOH-a za Liku od 14. 11. 1943. godine U tom se izvještaju kaže da u Lici djeluje 31 općinski odbor, 209 seoskih sa 11.962 omladinca i omladinki. Neobuhvaćene omladine ima 3.131. Od obuhvaćenih 9.744 je srpska omladina, 2.218 hrvatska. Muških ima 2.323, a ženskih 9.639. U osnovnim organizacijama Ujedinjenog saveza u radnim jedinicama obuhvaćeno je 5.753 omladinca i omladinki u 77 četa i 21 bataljon. Pjevačkih horova imaju 117, diletantskih grupa 117, zidnih novina 179 i 140 omladinskih domova. Čitati i pisati naučili su 2.116 omladinaca i omladinki, a još ima 1.062 nepismenih. Pionirskom organizacijom obuhvaćeno je 9.239 pionira, a još neobuhvaćenih pionira ima 6.763.

Okružni odbor USAOH-a Banija u svom izvještaju od 20. studenog 1943. iznosi političku situaciju koja je komplicirana i teška, jer neprijatelj vrši stalne upade, ubija, pali i pljačka. Pomažu mu i razni dezerteri koji prokazuju i postavljaju zasjede partizanima i političkim radnicima. Četnički elementi govore da su partizani krivi što su sela izgorjela i da će se uz pomoć saveznika vratiti Jugoslavenska izbjeglička vlada iz Londona. Oni organiziraju udarne grupe od po 40 ljudi, naoružane mitraljezima i šmajserima koje napadaju naše štabove i ustanove. U pograničnim selima osjeća se dosta šovinističke mržnje.

Međutim, pored svih tih teškoća omladinska organizacija je uspjela da za mjesec dana, koliko je trajalo oktobarsko takmičenje (od 7. 10. do 7. 11. 1943.) postigne ogromne radne rezultate i da paraleleno kroz borbu i rad jača i učvršćuje odbore Ujedinjenog saveza. U čast 26-te godišnjice oktobarske revolucije na Baniji je zapaljen 431 kriješ. Krijesovi su gorjeli na svim većim brežuljcima Banije, a niz vodu u ustaška uporišta Sunju, Jasenovac, Kostajnicu, Dvor i Petrinju poslani su splavovi. Za tih mjesec dana takmičenja formirana su 3 općinska odbora USAOH-a i 3 seoska. U Ujedinjeni savez je obuhvaćeno 72 omladinca, od toga 40 Hrvata. Formirano je 9 pjevačkih horova i 10 diletantskih grupa, izrađeno 89 zidnih novina, otvorena 2 omladinska doma, održano 5 antifašističkih tečajeva, 240 masovnih sastanaka, 30 mitinga, 109 priredbi, 96 naučnih i 129 političkih predavanja. Za narodnooslobodilačku vojsku mobilisana su 242 omladinca, od toga 41 Hrvat. U pionirsku organizaciju obuhvaćeno je **66** pionira, a 503 pionira u radne jedinice. Omladinske radne jedinice su, pored ostalog, obrale 419 rali kukuruza, iskopale za narodnu vojsku 10 rali krumpira, a za sirotinju 473 vagana krumpira. Posijali su 185 rali pšenice, nasjekli za sirotinju 309 vozova drva, podigli 56 popaljenih kuća i okrečili 111 kuća. Iskopane su 23 zahodske jame i skupljeno mnogo raznih dobrovoljnih priloga.

Okružni odbor USAOH-a Gorski kotar 30. 10. 1943. godine izvještava kako se Nijemci nalaze gotovo u svakom selu, kako taktiziraju na taj način što novomobilizirane omladince, koji su se vratili kućama, ne diraju. U Gomirju sviraju harmoniku da bi pridobili omladinu. Omladina Drežnice prenosi vodu, kupus i druge stvari za bolnicu, drže se sastanci, čita štampa, vježbaju pjesme, recitacije, igrokazi, a pionirima će dati novi

igrokaz. Radni bataljon je prenio 190 sanduka sanitetskog materijala za bolnicu. Sada imaju 12 zidnih novina. Pjevačke grupe naučile su pjevati »Internacionalu, Partizanku, Širom svijeta omladino nova i Hej Slaveni«. Iskopano je 6 zemunica. Na Kleku i svuda blizu Nijemaca pale velike krijesove, po garnizonima dijele letke i pišu parole. Okružni odbor izvještava dalje da neprijatelj nastoji svim silama da politički pridobije omladinu. Šire propagandu da je uzaludno gubiti glave, da će sve to riješiti drugi kao kralj i Maček, tj. veće glave. Jugoslavenska vlada iz Londona vratit će se uz pomoć saveznika.

»U Dalmaciji se i SKOJ i Ujedinjeni savez razviše nevjerojatnom brzinom — za manje od godinu dana u vrlo jake i snažne organizacije. U svim okruzima sjeverne Hrvatske silno se kao plima šire omladinske udarne grupe i njihove akcije«.

Pred omladinom su se jasno ocrtavale perspektive njene budućnosti. Odlukom AVNOJ-a o federativnom uređenju državne zajednice osigurana je puna sloboda i ravnopravnost svim narodima Jugoslavije. Srbija, Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Makedonija i Crna Gora postale su slobodne državne jedinice.

Osnivanjem Nacionalnog komiteta narodi Jugoslavije dobili su svoju prvu narodnu vladu. Izbjegličkoj vladi i Kralju zabranjen je povratak u zemlju. Odlukama o demokratskoj vlasti omladina je dobila sva politička prava i postali su ravnopravni građani svoje države.

Ove su odluke dale novi poticaj omladini da se bori i čini sve što je u njenoj moći za konačnu pobjedu nad fašizmom i oslobođenje zemlje.

Poziv Zemaljskog odbora USAOJ-a omladini Jugoslavije u studenom 1943, povodom sazivanja II kongresa USAOJ-a, pokrenuo je široku političku akciju omladinskih organizacija za objašnjavanje odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a i ZAVNOH-a i za maksimalno angažiranje na zadacima fronte i pozadine.

Borba PK SKOJ-a i Glavnog odbora USAOH-a za usvajanje linije KP i njenu primjenu za prilike u pojedinim krajevima dala je također bogate rezultate. Oblasni i okružni komiteti već su i sami upozoravali na štetnost sektaštva, uskoće, šablona i jednostranosti u radu. Bila je razvijena najšira inicijativa i samostalnost najširih omladinskih masa. Antifašističko i revolucionarno raspoloženje omladine, njena spremnost na borbu i sve žrtve, polet omladinskih organizacija, bili su u to doba na svom vrhuncu.

Inicijativom omladinskih organizacija mitinzi i sastanci omladine, organizirani za vrijeme pretkongresnog takmičenja i objašnjavanja odluka AVNOJ-a, pretvorili su se u plebiscit omladine za te odluke. Počeli su se na pozdravnim pismima AVNOJ-a i drugu Titu skupljati potpisi omladine iz vojske i pozadine, sa oslobođenog i neoslobođenog teritorija, gdje omladina piše da priznaje samo AVNOJ i Nacionalni komitet na čelu sa maršalom Jugoslavije drugom Titom. Samo u njima omladina vidi garanciju da će prolivena krv našeg naroda i omladine biti zaista za dobro naroda.

Delegati II kongresa USAOJ-a iz svih krajeva Hrvatske donijeli su na kongres u Drvar na svojim leđima pozdravna pisma kongresu i Titu

sa oko 100.000 punim imenom i prezimenom, vlastoručno potpisanih omladinaca i omladinki.

Oni su već tada, 2-4. maja 1944. godine, mogli obavijestiti druga Tita, svu našu i svjetsku javnost da je hrvatski narod i hrvatska omladina masovno opredijeljena za NOB što je najbolja garancija da će on za sebe izvojevati nacionalnu slobodu i ravnopravnost, zašto se već vjekovima bori. »Istra i otoci naši su! Istarske brigade i odredi bore se zajedno s nama. A Međimurje koje je Pavelić predao Mađarskoj naše je, po njemu krstare naši bataljoni«, govorio je na Kongresu Mika Špiljak, sekretar PK SKOJ-a Hrvatske.

Milutin Baltić govorio je kako je »Hrvatska omladina odbacila sve one frankovačke bande koje su nastojale da kod naroda i omladine probude šovinističke težnje i koje su pokušale da hrvatsku omladinu uvuku u bratoubilački rat... Ona se pridružila svojoj bratskoj srpskoj omladini, koja je jasno pokazala put i pošla s njom rame uz rame u borbu protiv okupatora... Hrvatska omladina ostala je vjerna tradicijama hrvatskog naroda u borbi za slobodu, u borbi za slobodnu Hrvatsku, u kojoj će hrvatski narod i hrvatska omladina slobodno da žive, slobodno da rade i stvaraju ono što žele.

Hrvatska omladina gajila je tradicije borbe za republiku Hrvatsku. Gajeći te nade ona danas mobilizira sve svoje snage, da stvori republikansku Hrvatsku. Ali, drugovi i drugarice, hrvatska omladina vrlo dobro zna, da ona može biti slobodna samo ako omladina čitave Jugoslavije bude slobodna. Zato se omladina Hrvatske bori, zajedno s omladinom cijele Jugoslavije, za našu slobodnu Hrvatsku u demokratskoj federativnoj Jugoslaviji. Ona se bori za slobodnu Jugoslaviju, a time i za slobodnu Hrvatsku«.

Predsjednik Glavnog odbora USAOH-a Milka Kufrin govorila je: »Široki karakter Ujedinjenog Saveza omogućio je širokim masama hrvatske i srpske omladine da stupe u njega i da take organizirano pomažu NOB. Omladinci i omladinke iz raznih bivših organizacija i čitave omladinske organizacije stupaju u narodnooslobodilačku borbu. Tako npr. nogometni klub u Vrapču, nogometni klub u Đelekovcu, »Zrinski« u Koprivnici itd. Mnogi omladinci iz tih organizacija već su dali svoje živote u borbi za slobodu. Omladina križarskih i drugih katoličkih organizacije kao »Srce Isusovo«, »Srce Marijino« i mnogih drugih, sve više prilazi u redove Ujedinjenog saveza.

U januaru mjesecu ove godine, u toku priprema za Kongres predstavnici i članovi tih organizacija čitave Zagrebačke oblasti održali su svoju konferenciju, sa koje su poslali pozdrave našem Kongresu i delegate za Kongres.

Danas zajedno sa stvaranjem jedinstva u čitavoj Hrvatskoj, počelo je snažno jačanje Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske.

Ali još ima omladine koja se bilo dobrovoljno bilo prisilno bori na strani okupatora. Još ima onih koji se kolebaju ... Mi smo svijesni koliko je snažno to oružje što nam ga je dala Komunistička partija. Zato to

jedinstvo treba čuvati kao zjenicu oka svoga i svu omladinu koja stoji po strani osvješćivati i voditi u borbu protiv okupatora, u borbu za našu ljepšu zajednicu — Demokratsku Federativnu Jugoslaviju, u kojoj će omladina imati sva prava i za koju je omladina već dala mnoge dragocjene žrtve.«

Milica Dubajić, predstavnik ličke omladine iznijela je uspjehe i rezultate borbe i rada omladine od I do II kongresa omladine. »Veliki polet ispoljila je omladina Like poslije Prvog kongresa. Pored VI divizije, koju je dala naša Lika, nikla je naša nova — XXXV divizija. Tako se danas u kotarevima Korenica, Udbina, Lapac, Gračac i Gospić ne može sresti omladinac iznad 15 godina. U posljednje vrijeme počeli su da odlaze i naši pioniri. 200 omladinki je otišlo ...

Od Prvog kongresa pa do ovoga u Lici su stvorene dvije radne brigade, 13 radnih bataljona, 9 radnih četa sa ukupno 6.840 članova. Radne jedinice dale su od Prvog kongresa do danas 1,100.000 radnih dana, to znači da je svaki član radne zajednice radio 160 dana za pomoć našoj NOV i narodnooslobodilačkim odborima.

Samo u sjetvi u žetvi radne jedinice su dale 730.000 radnih dana... Kad je trebalo na juriš pokupiti žito i skloniti ga ispred neprijatelja, sedam radnih bataljona Like jurišalo je na žito i požeto je za osam dana ono za što su narodnooslobodilački odbori predvidjeli 15 dana... 6.170 ranjenika iznijela je omladina od Prvog kongresa pa do danas. Omladinske radne jedinice potrgale su sve pruge u Lici... Omladina Like zimus je neumorno radila, razgrtala snijeg i omogućila saobraćaj. Prokrčila je 424 km ceste i to pet puta je krčena jedna cesta. Omladina je 5 dana nosila hranu na svojim leđima na položaj i tako ishranjivala 17.000 boraca. Da bi što više dala vojsci omladina se 14. marta odrekla hrane i dala vojsci posljednji zalogaj. U jednom selu lapačkog kotara, kada je provedena kampanja za pomoć vojsci od 20 dana, omladina se 5 dana odrekla jela.

I pored ovog omladina nije zaostala ni u političkom pogledu... 70% omladine Like proučila je govor druga Tita sa II zasjedanja AVNOJ-a. Od I do II kongresa organizirano je 67 analfabetskih tečajeva i kroz njih je naučilo čitati i pisati 1.219 omladinaca i omladinki. Omladina udbinskog kotara potpuno je savladala nespremnost. Kad se čulo da će se slati pozdravi Kongresu, 6 omladinki koje su čuvale ovce, za jedan dan naučile su slova, samo da bi mogle poslati pozdrav.

Od početka borbe do danas u Lici je porušeno 25.000 stambenih i gospodarskih kuća, a ubijeno 20.000 ljudi — od toga 2.600 omladinaca. Omladina Like poslala je 16.000 potpisa II kongresu. U tim potpisima ona je rekla, da se bori za slobodnu Demokratsku Federativnu Jugoslaviju.

Drugovi i drugarice, na kraju mogu da vam kažem, da će omladina Like izvršiti sve svoje zadatke, naročito one koje će pred nju postaviti II kongres i naš voljeni drug — maršal Tito.«

Prelaznu zastavu I kongresa antifašističke omladine Jugoslavije, koja

se svake godine dodjeljivala omladini najboljeg okruga, II kongres u Drvaru predao je ličkoj omladini.

Drugi kongres USAOJ-a u Drvaru postavio je kao najvažnije zadatke omladine: dalju mobilizaciju omladinskih snaga za potpunu vojničku i političku pobjedu NOP-a, pružanje svestrane podrške u ostvarivanju odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a, jačanje rada s omladinom u neoslobođenim krajevima i dalje razvijanje postojećih stalnih aktivnosti USAOJ-a.

Drugi kongres je odredio i nove političko-organizacione zadatke USAOJ-a i nove oblike rada. On je tražio osnivanje širih odbora ili konferencija, koje bi kao osnovni organizacioni oblik USAOJ-a obuhvaćale svu omladinu određenog mjesta. »Danas je situacija sazrela da se odbori, koji su do sada brojali 5—10 članova, znatno prošire. Široko aktiviranje omladine u narodnooslobodilačkom pokretu zahtjeva da mnogo veći broj omladinaca i omladinki bude u omladinskom rukovodstvu.«

Na kongresu u Drvaru raspravljano je i o značenju omladinskog pokreta nakon oslobođenja zemlje. To je naročito istaknuto u referatu Edvarda Kardelja »Omladina i stvaranje Demokratske Federativne Jugoslavije« i u pozdravnom govoru druga Tita koji je, odajući priznanje mladoj generaciji za njezin doprinos u revoluciji rekao: »Vaš Prvi kongres bio je smotra i mobilizacija svih snaga za borbu na frontu i pozadini, za borbu protiv osvajačkog fašizma i njegovih pomagača domaćih satelita. Ovaj naš kongres nije samo mobilizacija mlade generacije za posljednje odlučujuće bojeve. On će ujedno, mobilisati našu mladu generaciju i za izgradnju jedne nove, srećnije, slobodnije, ljepše budućnosti naše države, u kojoj će svi narodi imati svoja prava, a omladina i sve mogućnosti da se posveti svemu onome čemu teži.«

Mara Kresojević- Uskoković

Borba omladine Korduna u oslobodilačkom ratu i revoluciji od početka 1943. do maja 1944. godine

Za razvoj omladinskog pokreta i doprinos koji je omladina dala u borbi naroda okruga Karlovca u 1943/44. godini bili su, pored općeg razvoja događaja, od značaja:

1. Ogromni uspjesi postignuti u ratnom periodu 1941/42. godine. U tom periodu omladina Korduna pokazala je na djelu da je dostojna zadatka koji je mlada generacija Jugoslavije imala da razriješi u borbi za oslobođenje zemlje. Nastojanju okupatora da raspirivanjem bratoubilačke borbe ostvari svoj plan međusobnog istrebljivanja srpskog i hrvatskog naroda u okrugu, omladina se na poziv i pod rukovodstvom Komunističke partije suprotstavila borbom za stvaranje oružanog jedinstva srpske i hrvatske omladine protiv okupatora i izdajica zemlje. Okupatorima i ustašama nisu pomogli ni najsvirepiji zločini. Dragutin Armando, osuđen od Prijekog suda na smrt prvih dana okupacije u Karlovcu, išao je na strijeljanje pjevajući: »Budi se istok i zapad...« A kada su Dragutinu ponudili na strijeljanju pomilovanje pod uslovom da se odrekne organizacije SKOJ-a, odbio je, kao što je odbio da mu vežu oči na strijeljanju. Zadnje riječi su mu bile: »Živio drug Staljin!« Strijeljali su i Božidara Piškurića, skojevca i komandira borbenog odreda u Karlovcu, Slobodana Najdanovića, Josipa Zeljeznaka. Ali na Kordunu su istovremeno nikle desetine, stotine i hiljade novih, beskompromisnih boraca-omladinaca kao što je bio Dragutin. Bili su to Miloš Petrovič, Dragica Bulat, Ignatije Karaš, Uroš Opačić i drugi, znani i neznani junaci. Djeca su se borila i u borbi postajala heroji: Vojislav Martinović ide ispred partizana koji ulaze u Karlovac. Mile Pajić, star 14 godina, postaje borac omladinskog bataljona »Joža Vlahović«. U borbi sa Nijemcima kod Plaškog zarobljava »šarac«, šmajser i 5 pušaka, a u drugoj prvi ubacuje bombe u ustaški bunker i osvaja ga zajedno sa ostalim omladincima — borcima.[1] »Neću zalit svoje mladi krvi, za slobodu prolit ću je prvi!«, pjevao je teško ranjeni 14-godišnjak, desetar desetine 3. brigade VTII divizije, Svetko Livada i hrabrio ostale ranjenike. U borbi kod Oštarija jurišao je Svetko

1. »Pionir« **br.** 16 **od decembra** 1944. **— Historijski arhiv Karlovac — dalje HAK.**

sa svojom desetinom na ustaše. Kada ga je zapazio na svega 10 metara udaljenosti, jedan od ustaša je dreknuo: »Vidi ga kako je malen, a već komanduje! Skinut ću s tebe kožu«, pustio je rafal i teško ga ranio.[2]

Nisu pomogli okupatorima i ustašama ni masovni pogromi koje je izvršio nad nedužnim srpskim narodom Korduna, ženama, djecom, starcima, ljudima i omladinom pobacanim po jamama u Ivanović jarku, Blagaju, Furjanu, Lasinji i drugim mjestima. Pet stotina žena i djece poklao je u neprijateljskoj ofanzivi (marta-aprila) na Petrovoj gori! Sedam stotina roguljaša, od toga tri stotine omladinaca, jurišalo je običnim vilama na ustaške bunkere na Petrovcu da bi pomogli svojoj vojsci i oko trideset ih je poginulo, mnogi na svega nekoliko metara od neprijateljskih teških mitraljeza, ali su ostali nepokoreno pokoljenje.[8] Podvig i likovi ovih heroja lebdjeli su pred očima ratnika koji su nastavljali s borbom idući njihovim stopama. Omladina Korduna bila je ponosna na njih u toku cijelog NOR-a. Zbivanja i stanje na Kordunu toga vremena vjerno odražava izvorna pjesma ponikla tada u narodu:

Na Kordunu grob do groba
Traži majka sina svoga.

Našla ga je, na grob klekla
I ovako sinu rekla:

Sine, sine, radost moja,
Gdje počiva mladost tvoja!

Otac plače, majka cvili
Otvori se grobe mili!

Grobak se je otvorio,
Sin je majci govorio:

Id' odatle, majko moja
Teška mi je suza Tvoja.

Teža mi je suza Tvoja
Nego crna zemlja moja.

Idi, majko, domu svome
Ne dolazi grobu mome.

Idi, majko, kaži rodu
Da sam pao za slobodu.

Idi, majko, kaži rodu
Da se bori za slobodu!

2. Vijesti od 4. II 1944. g., izdanje Okružnog narodno-oslobodilačkog odbora za Kordun — Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske — Zagreb — dalje AIHRPH.
3. AIHRPH — Zapisnik Prve pokrajinske konferencije USAOH-a održane 28. i 29. juna 1943. u Otočcu 1 politički referat održan na HI okružnoj konferenciji KPH Karlovac u Vojniću 20/21, 22. 1 23. novembra 1943.

U trećoj ofanzivi na Petrovoj gori steglo je boruč oko golorukog naroda i njegovih 700 boraca 30 000 ustaša i domobrana. (Na toliko smo procjenjivali njihovu snagu u vrijeme događaja i u toku NOR-a) s namjerom da ih unište. Obruč je probijen a omladina je uz poklič: »Listaj goro, cvjetaj cvijeće, omladina u boj kreće! Omladina u boj kreće, robovati nikom neće!« još jače pristupala u partizanske redove. Nastajale su redom isključivo omladinske čete. Stvoren je prvi omladinski bataljon »Jože Vlahović«. Pored ovog bataljona, stvoreno je 17 omladinskih četa, a jedna se četa nalazila u 4. udarnoj crnogorskoj brigadi.[4] Ali, na ustanak se nisu dizali samo osvetnici, već svjesni borci, koji su pod rukovodstvom Partije plamen narodnog bunta prenosili daleko van Korduna: uj^umberak, Kalnik i kotar Karlovac. Bilo je to ispunjavanje jednog od osnovnih zaključaka Druge okružne partijske konferencije da se plamen narodnog ustanka prenese iz srpskih u hrvatske krajeve okruga, i šire. Ova konferencija bila je od značaja za omladinsku organizaciju još i u tome što je ona jasno zacrtala lik mladog komuniste koji je trebalo izgrađivati u organizaciji SKOJ-a. Njegovim članom mogao je biti samo onaj omladinac-ka koji je u svako vrijeme bio spreman za ispunjavanje zadatka NOB-e, pa, ako je bilo potrebno, i život položiti za to.

2. Za razvoj omladinskog pokreta u okrugu od velikog značaja je bilo održavanje I kongresa antifašističke omladine Jugoslavije 28. i 29. decembra 1942. u Bihaću. Kongres je obogatio omladinsku organizaciju, tada pod nazivom Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije, novim formama rada čiji je sadržaj u cijelosti odgovarao duhu vremena i ratnim uslovima u kojima je omladina živjela, radila i borila se. Ovo je dalo novi polet i podsticaj omladini u rješavanju krupnih zadataka NOR-a. Delegati omladine okruga Karlovac na I kongresu su bli: Milka Ilić, Sava Karan, Branko Krajinović, Milica Opala, Sofija-Maša Pavičić, Maca Pavlović, Jovo Perić, Branko Uzelac i drugi; iz VIII divizije: Mito Mitrović, Olga Golović i Vojo Skorupan. Vrativši se sa Kongresa, delegati su na mnogobrojnim sastancima omladini prenosili utiske o Kongresu, podnosili joj izvještaje o svom radu, kao i istupanjima na Kongresu ostalih delegata omladine cijele zemlje. Omladinske organizacije u okrugu počele su odmah nakon završetka Kongresa da u praksi primjenjuju njegovu rezoluciju. Osnovane su organizacije USAOJ-a, radne čete, omladinske domove, tečajeve za nepismene, razne kulturno-prosvjetne sekcije, Savez pionira i drugo. No, one su do pred IV neprijateljsku ofanzivu (njemačku operaciju Weiss I) bile samo organizaciono oformljene i u mnogim mjestima njihov rad trebao je tek da se razvije. Samo djelomičnim uvidom u rezultate rada ostvarene već do 15. januara 1943. godine bilo je oformljeno samo u kotaru Vrginmostu, u općinama Perna, Ostrožin i Bović, 9 omladinskih radnih četa po 18—40 članova i 6 pjevačkih horova. Za brigu oko domova bile su organizirane 3 čete koje su imale 7, 10 i 20 članova. Ukupan broj omladine organizirane na terenu

4. AIHRPH — Zapisnik I Pokrajinske konferencije USAOH-a održane 28. i 29. juna u Otočcu 1943.

općine Bović iznosio je 222 člana i 237 pionira, a u općini Ostrožin 320 omladinaca i 490 pionira.[5] Radni vodovi bili su organizirani u općini Vojnić, pjevački hor u Prilišću, kotaru Karlovac, skijaške grupe u Dubravama, kotar Veljun.[6] Formirani su bili kotarski odbori USAOJ-a: Vojnić, Veljun, Slunj i Plaški te većina općinskih odbora USAOJ-a. U pripremi je bila Kotarska konferencija za biranje Kotarskog odbora USAOJ-a Vrginmosta. IV neprijateljska ofanziva raspršila je većinu ovih organizacija i trebalo ih je, nakon ofanzive, ponova stvarati.[7]

3. Za borbu omladine Hrvatske, pa i za organizaciju okruga karlovačkog, značajno je bilo održavanje Prve pokrajinske konferencije SKOJ-a za Hrvatsku u Slunju 2. i 3. januara 1943. godine. Sjećam se slike boraca-delegata obučenih u razne vojničke uniforme, koji su, sjedeći u gusto postavljenim klupama i držeći puške između široko raskoračenih nogu, dominirali Konferencijom. Pojedinci među njima bili su tako mladi da je u oči upadao samo ogromni šinjel, čvrsto opasan širokim vojničkim opasačem s remenom preko ramena iz koga je provirivala glava tek zamomčena dječaka, koji je, iako mlad, ulivao povjerenje u svoje oružje. Bili su to trofeji oteti u žestokim borbama sa regularnom, po svim vojničkim pravilima obučenom ustaškom i domobranskom vojskom Pavelića, Hitlerovim übermenschima i Musolinijevim crnokošuljašima.

Konferenciji je prisustvovao i drug Ivo Lola Ribar. A kada je na govornicu istupio veliki prijatelj omladine i pjesnik sijede glave Vladimir Nazor, koji tek što je stigao iz okupiranog Zagreba, salom se prolomio pljesak. Već sama njegova pojava snažno je djelovala. Svima su zauvijek ostale u sjećanju riječi: »Volio bih da sam tu, tu među vama — pokazivao je pjesnik prstom ispružene ruke na redove omladinskih delegata boraca — da s puškom u ruci se borim...« Delegatima nisu bile dovoljne samo ruke da pljeskom izraze svoje oduševljenje na ove riječi Vladimira Nazora. Kundacima su udarali o pod. U sali je grmjelo!

Kao organizacioni sekretar OK SKOJ-a, podnijela sam, po zadatku, Konferenciji izvještaj o radu organizacije SKOJ-a u okrugu. Diskutirajući i odgovarajući na stalna pitanja zašto saveznici ne otvaraju II front, Mito Mitrović je doviknuo delegatima sa govornice: »Vjeruj u se i u svoje kljuse!« A odgovarajući na klevete neprijatelja upućene NOB-u, dodao: »Psi laju, karavan prolazi!«

U periodu od januara do jula 1943. godine omladinski pokret okruga Karlovca pokazao je na djelu da je čvrst oslonac jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta. U ovom najtežem periodu NOR-a, najezde IV neprijateljske ofanzive i nakon njena završetka, omladina Korduna pokazala je visok stepen borbenosti i političke svijesti. Mobilizirajući sve svoje snage za borbu na frontu i rad u pozadini, omladina je velikim

5. Izvještaj KK SKOJ-a Vrginmosta Okružnom komitetu SKOJ-a od IS. I 1943. g., Dokumenat: SKOJ—16/1847.
6. AIHRPH — Organizacioni referat Mare Kresojević održan na I okružnoj konferenciji USAOJ-a 12. VI 1943.
7. Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Karlovac Pokrajinskom komititu SKOJ-a za Hrvatsku od 21. II 1943., dokumenat: SKOJ-3-191.

dijelom doprinijela savladavanju najvećih teškoća i nedaća s kojima se **narod** Korduna u toku NOR-a borio: gladi, bolesti, u uslovima kada je trebalo zemlju obraditi i vojsku održati. Boreći se nepokolebljivo s do tada neviđenim poletom i vjerom u pobjedu, omladina je svojim samoprijegornim radom podigla duh i samopouzdanje cijeloga naroda. U toj borbi i radu omladina Korduna postigla je visok stepen organiziranosti i takmičeći se osvojila prelaznu zastavu »NAJBOLJIMA U POMOĆI FRONTU«, koju joj je dodijelio Zemaljski odbor USAOJ-a i koju je ona ponosno nosila do maja 1943. do II kongresa antifašističke omladine Jugoslavije održanog maja 1944. godine.

Omladinske organizacije od IV neprijateljske ofanzive do kraja marta 1943. godine

U IV neprijateljskoj ofanzivi — njemačkoj operaciji Weiss 1

Četvrta neprijateljska ofanziva iznenadila je narod Korduna. Pored toga, niko se nije nadao ofanzivi ovakvih razmjera. Bilo je to najnepogodnije, zimsko vrijeme. Snijeg visok, hladnoća velika. Ovog smo puta pred sobom imali Nijemce. Iznenađen, narod se povlačio za brigadama. Iscrpljen već u ratnim nedaćama jednoipogodišnje borbe, veliki njegov dio s omladinom i djecom napuštao je Kordun po najvećoj cici zimi. Kolone iznemoglih žena, djece i staraca prolazile su Likom i preko Bosanskog Petrovca stizale sve do Livna i Bosanskog Grahova. Sve ostalo što je bilo sposobno za oružje, muško i žensko, otišlo je u brigade VIII divizije da se bori puškom u ruci. Među takvima je najviše bilo omladine. Okružni komitet SKOJ-a otišao je kompletan u brigade izuzev jednog člana. Kotarska i općinska rukovodstva SKOJ-a i rukovodstva USAOJ-a su se podijelila: jedan broj članova tih rukovodstava otišao je u vojsku, drugi, sticajem okolnosti, povlačio se na teškom putu izbjeglištva s narodom u Bosnu, dok je jedan broj omladinskih kadrova ostao na Kordunu i djelovao među narodom i omladinom za cijelo vrijeme neprijateljske ofanzive. Ovaj dio omladine i njenih rukovodstava nastavio je s organiziranim radom na terenu po prolasku glavnine neprijateljske vojske.

Koliko je naroda krenulo na najteži put izbjeglištva u Liku i Bosnu, koliko ga je na tom putu stradalo od bolesti, hladnoće, gladi i neprijateljskog bombardiranja i mitraljiranja iz aviona, te koliko se ljudi, na kraju, ipak, povratilo, teško će istraživači moći o tome prikupiti i približne podatke. A o stradanjima u ovoj do tada najvećoj golgoti u istoriji naroda Korduna i Banije govoriće, makar i fragmentarno, njegova pokoljenja prenoseći iz generacije u generaciju stravična i neshvatljiva preživljavanja svojih predaka.

U ovom svom radu pokušaću dati najkraći pregled i sliku, mada veoma blijedu, stanja i rada omladine u onim dijelovima Korduna u kojima se narod uspio zabaciti neprijatelju iza leđa i povratiti na svoja popaljena

ognjišta. Utjecali su na to i pravci kretanja neprijateljskih snaga preko Korduna. Ta je slika krajem februara izgledala ovako:

U kotaru Vrgnmostu, u općinama Sjeničak, Kirin i južnom dijelu općine Vrginmost omladina se nalazila kod svojih kuća. Moral omladine općine Sjeničak bio je na visini. Njeni sastanci održavani su kao i prije ofanzive. I omladina općine Kirin redovito je održavala svoje sastanke. »Sa radom se nije ni prekidalo i kad je neprijatelj prolazio, sastanci Skojevskih jedinica su održavani.«[8] U općini Vrginmost u selima s druge strane pruge omladina je održavala svoje sastanke »i skojevske jedinice su sve na mjestu.«[9] Omladina općina Bović i Perna većim dijelom je izbjegla i povukla se zajedno s ostalim narodom u Bosnu. U općini Perna ostale su neke skojevske jedinice, u nekima je nedostajao poneki član, ali se nastavilo s radom. Održavali su se sastanci općinskog rukovodstva i skojevskih jedinica, ali se masovni sastanci omladine u ovoj općini nisu održavali.

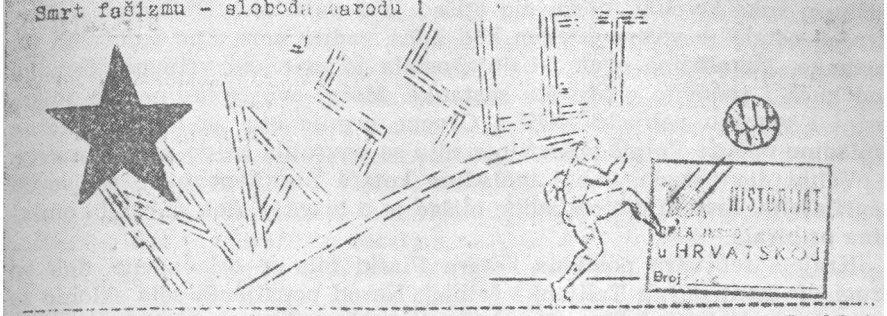
Veći dio omladine kotara Veljun i to iz općina Veljuna, Klokoča i Cvijanović-Brda, otišao je u partizane s vojskom i polovina od njih, a isto tako i skojevaca, nije se još povratila. U ovim općinama općinska rukovodstva, skojevske i omladinske organizacije bile su većinom raspršene, dok se omladina u općinama: Perjasica, Skrad i Dubrave u cijelosti nalazila kod kuća. Omladina Perjasice nije se nikud kretala za vrijeme ofanzive, nego se jedan dio naroda i omladine te općine prebacio za vrijeme ofanzive u općinu Dubrave, a kad je neprijateljska vojska prošla Perjasicom, oni su se povraltili. Narod i omladina ovih općina svesrdno su dočekali izbjeglice i izišli im u susret. Naročito je bilo divnih primjera kod omladine, koja je napola već smrznutu djecu nosila u svoje kuće i pružala im pomoć. Ranjenim partizanima iskuvavala je veš, njegovala promrznute noge i zavijala rane.

Svuda kud je prolazio, neprijatelj je paleći i žareći pobio mnogo naroda. U općini Cvijanović-Brdo na najzvjerskiji način ubio je 150 žena, djece i ljudi. »Hrvatski narod obližnjih sela pokazao se ovoga puta kao dostojan bratske saradnje, s tim što je sklanjao djecu u svoje kuće pomagao izbjeglice, i svi pokušaji neprijatelja da ga povuče u pljačku u susjedna sela ostali su bez uspjeha.«[10] U svim općinama kotara Veljun ofanziva je ostavila duboke i teške tragove tako da se kod naroda osjećala klonulost, ali »kad čuje vijesti sa naših frontova odmah je veseliji. Kod omladine nije ništa skoro situacija poklekla«.[11]

Krajem februara veći dio kotara Vojnić bio je neoslobođen. Kroz njega je prolazila glavna neprijateljska komunikacija: Karlovac—Slunj——Bihać. Sva obližnja sela bila su izložena stalnim neprijateljskim nasrtajima. Narod se sklonio u obližnja sela uz šume. Omladina kotara Vojnić

8. Izvještaj KK SKOJ-a vrginmost Okružnom komitetu SKOJ-a Karlovac od 23. II 1943., Dok. SKOJ-16/1850.
9. Isto.
10. AIHRPH — Izvještaj OK SKOJ-a Karlovca PK-u SKOJ-a od 21. II 1943., Dok. SKOJ 3/191.
11. Izvještaj KK SKOJ-a Veljun OK-u SKOJ-a Karlovac od 25. II 1943., Dok. 16/1851.

Smrt fašizmu - slobodu narodu !

Broj:2 LIST OKRUŽNOG ODBORA USAOH-a ZA OKRUG KARLOVAC 17.IX.1944

I taj ćemo zadatak izvršiti

Junački borci naše proslavljene VIII.Udarne Divizije dočekuju dan skore slobode u novim pobjedama.Izvršujući časno zapovijest svog voljenog Vrhovnog komandanta maršala Tita,oni su ovih dana zajedno sa borcima Muslimanskih brigada uništili najkrvoločnije ustaško gnijezdo Cazin.Dostojno su kaznili ustaške krvoloke za sva zlodjela koja su učinili nad našim narodom.

Omladina u pozadini treba takodjer najljepši dan-dan slobode da dočeka u izvršavanju svih zadataka, koji pred njih postavlja NOF. Nikakav zadatak u 3-godišnjoj junačkoj borbi naših naroda nije nam bio težak. Sve teškoće junačka smo svladali. Ovoga ljeta u doba pobjeda na svim frontovima,uspješno smo riješili postavljeni pred nas zadatak: sjetve,vršidbe i kosidbe. Samo u jednom danu za vrijeme žetve radilo je preko 1200 srpske i hrvatske omladine kotara Slunj,da bi što prije osigurali ishranu voljenim borcima.

Naša narodna vlast imala je u nama mladima uvijek svoj snažan oslonac.Na svaki poziv NOO-a mi smo organizirani u radne čete i bataljone rješavali zadatke koji su se pred njih postavljali.Danas kada se pred NO Odbore postavlja zadatak izgradnje domova, mi ćemo ponovno organizirani u radne čete,bataljone i brigade okupljeni oko NOF pristupiti rješavanju i toga zadatka. Radeći u zajednici sa cimermanskim ekipama, podižući prvenstveno domove porodicama palih boraca,odužit ćemo se za prolivenu krv naše braće. Borci koji se danas nalaze u jedinicama i zadavaju posljednje smrtonosne udarce okrvavljenoj fašističkoj zvijeri , neće trebati voditi brige, kako će im porodice dočekati zimu.Mi ćemo na njih misliti.

Dužnost je svih nas,posljednjeg omladinca i omladinke pa i naših najmladih,da rješavamo ovaj veliki zadatak.Spremajući se za svoj omladinski slet i I.Kongres Antifašističke omladine Hrvatske u duhu takmičenja s udarničkom omladinom Banije, organizirani u radne čete, bataljone i brigade, takmičimo se tko će više, bolje i brže u toku predkongresnih priprema raditi na podizanju 2000 popaljenih zgrada.

UDARNIČKIM RADOM IZVRŠIMO I TAJ VELIKI ZADATAK !

opravdala je povjerenje svog naroda. Na poziv organizacije uzela je pušku u ruke i veliki njezin dio otišao je u partizane. Omladina općine Krnjak ostala je većim dijelom kod kuća, radila normalno i dolazila na sastanke. I omladina općine Ut.inja ostala je za cijelo vrijeme ofanzive kod kuća i redovito održavala sastanke. Moral ove omladine bio je na visini i vjera u pobjedu NOV i Crvene armije bila je čvrsta. Većina omladine općina Vojnić i Krstiinja nije se povratila ni do pčetka marta.

Veliki dio naroda, kao i omladine kotara Slunj, povukao se ispred neprijatelja. Znatan dio omladine otišao je u brigade, dok se ostala omladina pribirala.

Krajem februara polovina kotara Plaški bila je oslobođena, dok su drugi dio kontrolirali Talijani i četnici. Narod popaljenih sela sklonio se u ono malo kuća pod šumom, a kako je svakim danom pristizao i veliki broj izbjeglica, zaprijetila je velika opasnost od epidemije tifusa od koga je bolovalo već nekoliko osoba.

Karlovac je bio mjesto koncentracije neprijateljskih snaga, Nijemaca i kvislinga, i služio im kao jedan od polaznih položaja za napad na slobodnu teritoriju u IV ofanzivi. Pokazujući svoju snagu, neprijatelj je u gradu i kotaru Karlovac u svrhu mobilizacije vršio propagandu da će ovoga puta partizani biti uništeni. I HSS je pojačao svoje neprijateljsko djelovanje. Pune bolnice ranjenika i kamioni leševa fašističkih vojnika povratili su moral ovome narodu.

Krajem februara donesena je, u zajednici sa Komandom područja, odluka da se na terenu kotara Karlovac formira prvi bataljon u koji bi se mobilizirali omladinci koji su željeli da idu u partizane, ali da ostanu u blizini svojih kuća. U gradu je bio formiran Mjesni komitet SKOJ-a Karlovac od tri člana i s njim je, za vrijeme ofanzive, uspostavljena veza. Okupator je u gradu poveo veću kontrolu i rad je bio teži nego prije ofanzive.

I četnici su ovog puta, više nego ikad do sada, upregli sve svoje snage da putem svoje propagande, bacanja letaka, raspire šovinističku mržnju srpskog naroda prema hrvatskom, naročito u kotaru Slunj i Plaški, i da terorom pridobiju za sebe što više pristalica i prisilno ih mobiliziraju u svoje redove.

0 Okružnom i kotarskim komitetima SKOJ-a za vrijeme IV neprijateljske ofanzive i neposredno po njenom završetku

Okružni komitet SKOJ-a za okrug Karlovac radio je krajem 1942. godine 1 u prvoj polovini 1943. u slijedećem sastavu: Branko Uzelac (Crni), sekretar, Đuro Basara — član i istovremeno sekretar KK SKOJ-a Vojnić, Milka Ilić, Momčilo Kozlina, Mara Kresojević—organizacioni sekretar OK SKOJ-a, Ljubo Martinović, Mira Opačić, Branko Uzelac Proleter. Socijalni sastav Komiteta: 2 radnika, 3 seljaka, 3 đaka. Nacionalni sastav: svi Srbi.

Cijeli Okružni komitet SKOJ-a, izuzev jednoga člana, nalazio se za vrijeme IV neprijateljske ofanzive u brigadama VIII divizije. Većina članova raspoređeno je za borce 5. brigade i to: Branko Uzelac—sekretar

U 1. bataljon, Branko Uzelac Proleter u 4. bataljon, Milka Ilić neko vrijeme u 2. bataljon, a kasnije u četu za vezu, dok je Mara Kresojević bila uključena u 3. bataljon 5. udarne brigade. Svi smo bili povezani sa bataljonskim biroima Partije i radili u bataljonskim rukovodstvima SKOJ-a i u organizaciji svojih jedinica. Prisustvovali smo sastancima partijskih jedinica u četama. Nalazili smo se na položaju na Drenovači i učestvovali u borbama u Lapačkoj dolini. Kasnije su Branko Uzelac—sekretar, Mara Kresojević i Duro Basara bili po potrebi prebačeni u 15. udarnu brigadu. Drug Đuro Basara otišao je u 2, Mara Kresojević u 3, a Branko Uzelac (Crni) u 4. bataljon.

Za vrijeme IV neprijateljske ofanzive na terenu svoga kotara ostao je i u cjelini nastavio s radom Kotarski komitet SKOJ-a Vrginmost i Kotarski komitet SKOJ-a Veljun, izuzev dva člana.

Kotarski komitet SKOJ-a Vrginmost imao je početkom marta 6 članova, 4 omladinke seljanke, i dva omladinca, od kojih je jedan bio dak a drugi seljak, svi Srbi. Sekretar Komiteta Maca Pavlović bila je veoma požrtvovna mlada drugarica. Pet općinskih rukovodstava SKOJ-a, koliko ih je bilo u kotaru, nisu bila potpuno osamostaljena, tako da su veći dio rada snosili mladi članovi Kotarskog komiteta SKOJ-a.

Članovi Kotarskog komiteta SKOJ-a Veljun bili su: Milovan Grubješić, Milka Kukić, Nikola Matijević, Dušan Pavić, Gojko Vučković, Ljuba Vujičić, Nedjeljko Zatezalo i sekretar Komiteta (vjerovatno Jovo Perić). Članovi Gojko Vučković i Nikola Matijević otišli su za vrijeme IV neprijateljske ofanzive u brigade. Gojko je poginuo, a Nikola je bio ranjen. Sastav tog Kotarskog komiteta je izmijenjen i u njemu su 10 III 1943. godine radili: Milovan Grubješić, Milka Kukić, Nikola Matijević koji je došao iz vojske ranjen od avionske bombe u lijevu ruku i bio je raspoređen na rad u općine Cetingrad i Klokoč, te Jovo Perić, Ljuba Vujičić i Nedjeljko Zatezalo.

Svi članovi Kotarskog komiteta SKOJ-a Vojnić, osim jednoga, povukli su se zajedno s velikim dijelom omladine toga kotara i uključili se u 5. i 15. udarnu brigadu u kojima su se nalazili još i krajem februara 1943. godine. Sekretar ovoga Komiteta i istovremeno član OK SKOJ-a Đuro Basara bio je ranjen u borbama kod Lapca. U grupi omladinskih rukovodilaca, koje sam pri povratku na Kordun vodila preko Lapačke doline, poginuo je član ovog komiteta Vaso Todorić, smrtno pogođen rafalom avionskog mitraljeza. U brigadi se nalazila Sava Karan, također član ovog Komiteta, koja je i pored poziva da se vrati na teren, ostala u vojsci. Kotarski komitet SKOJ-a imao je početkom marta svega 4 člana. Svi su bili seljaci, a po nacionalnosti Srbi.

Kotarsko rukovodstvo SKOJ-a Slunj imalo je prije ofanzive 6 članova, od toga jednu omladinku. Sekretar ovog rukovodstva Jovo Ilić i svi članovi izuzev dvojice, nalazili su se za vrijeme IV neprijateljske ofanzive u 15. brigadi. U samoj ofanzivi razboljela su se od tifusa dva člana i nalazila su se u Lici u bolnici. Da bi za to vrijeme ojačali, u Kotarski komitet SKOJ-a Slunj kooptiran je za njegova člana Đuro Dobrojević. Đuro je s još dvojicom drugova dobio zadatak da prodre u hrvatska sela

općine Drežnik—Rakovica. Njega je u kući na ovome terenu ubio sjekirom na spavanju jedan ustaški zločinac i nakon izvršenog zločina pobjegao. Početkom marta 1943. na terenu kotara Slunj bila su svega dva člana. Sekretar KK SKOJ-a Jovo Ilić se vratio iz brigade. Kako je ovaj Komatet bio slab, OK SKOJ-a je na sastanku, održanom 4. III 1943, odlučio da za člana KK SKOJ-a Slunj pošalje drugaricu Daru Zivković iz kotara Veljun. Krajem marta 1943. godine članovi KK SKOJ-a Slunj su bili: Jovo Ilić, Branko Ilić — zadužen za agitaciju i propagandu te za kulturu i prosvjetu, Miloš Livada, Vlado Romčević — zadužen za rad i veze sa omladinom hrvatskih krajeva i Darinka Zivković — zadužena za radne čete.

Kotarski komitet SKOJ-a Plaški, koji je brojao 5 članova: 2 radnika, 1 seljak, 2 intelektualca,[12] a po nacionalnosti 4 Srbina, 1 Hrvat, nije u ofanzivi radio kao cjelina, već je svaki član radio na svom terenu. Sekretar ovoga komiteta i istovremeno član OK SKOJ-a, Branko Uzelac Proleter, povratio se iz 5. brigade i početkom marta nastavio da radi u ovom Komitetu.

Svi članovi Kotarskog komiteta SKOJ-a Karlovac, izuzev sekretara, ostali su za vrijeme ofanzive i radili na terenu ovoga kotara, kao i sve skojevske organizacije. Sekretara ovog Komiteta zatekla je IV neprijateljska ofanziva na Veljunu i on se povukao sa 15. udarnom brigadom i u borbama kod Lapca bio ranjen. Dužnost sekretara ovog Komiteta vršio je za to vrijeme jedan član Komiteta. Kotarski komitet SKOJ-a Karlovac imao je 6 članova: 2 radnika, 2 seljaka, 2 intelektualca, svi Hrvati. Mjesni komitet SKOJ-a Karlovac imao je početkom marta 3 člana.

O osnovnim organizacijama i općinskim rukovodstvima SKOJ-a za vrijeme IV neprijateljske ofanzive i neposredno po njenom završetku

Ofanziva je poremetila i rad općinskih rukovodstava i aktiva SKOJ-a. Organizacija SKOJ-a grada Karlovca imala je početkom mjeseca marta 1943. 4 skojevske jedinice sa ukupno 15 članova SKOJ-a. Postojale su još neke skojevske jedinice, ali izgleda, Mjesni komitet SKOJ-a nije bio uhvatio vezu s njima. Na terenu kotara Karlovac bilo je 17. II 1943. godine 7 skojevskih jedinica s 35 članova SKOJ-a (7 radnika, 23 seljaka, 5 intelektualaca). U općinskom rukovodstvu SKOJ-a Netretić bilo je 5 članova {3 radnika, 2 seljaka), a u općinskom rukovodtsvu Bosiljevo 4 člana (1 seljak, 3 intelektualca). Sekretar KK SKOJ-a Karlovac bio je Drago Belavić.

Krajem februara bilo je u kotaru Vrginmost 5 općinskih rukovodstava SKOJ-a koji su imali ukupno 23 člana prisutna na terenu, 4 člana općinskih rukovodstava SKOJ-a nalazila su se još u izbjeglištvu, a jedan član je poginuo. U kotaru je bilo 26 jedinica SKOJ-a u kojima je bilo

12. Primjedba autora: Intelektualcima su u organizacijama smatrani đaci srednjih škola.

157 prisutnih članova SKOJ-a, 18 članova se nalazilo još u izbjeglištvu, jedan je bio u vojsci i 4 člana SKOJ-a bila su isključena iz organizacije.

pregled organizacionog stanja SKOJ-a u kotaru Vrginmost 26. II 1943, god.[13]

Općina	Broj prisutnih članova opć. rukovodstava SKOJ-a (Otišlo u izbjeglištvo)	Broj jedinica SKOJ-a	Broj prisutnih članova SKOJ-a	Broj članova SKOJ-a koji su još u izbjeglištvu	Broj skojevaca u vojsci	Broj isključenih članova iz organizacije SKOJ-a
Sjeničak	5	4	34			
Bović	5 (u izbjeg. 1 61.)	6	28	11	–	–
Perna	3 (u izbjeg. 2 čl.)	6	37	4	–	2
Kirin	4 (u izbjeg. 1 čl.)	4	26	3	–	2
Vrginmost	6 (poginuo 1 čl.)	6	32	–	1	–
Općinska rukovodstva 5	23 (4 u izbjeglištvu) i 1 član poginuo)	26	157	18	1	4

U organizaciji SKOJ-a kotara Slunj, u općinama Močila i Primišlje, bilo je prije IV neprijateljske ofanzive 9 jedinica sa 66 članova SKOJ-a. Za vrijeme ofanzive otišlo je u NOV 11 članova SKOJ-a. Nakon ofanzive bilo je iz organizacije isključeno 6 članova i kooptirano nova 4 člana. Kako su iz jedinice Zbjeg, koja je imala 5 članova, otišla 3 u NOV, i iz jedinice Jarak od 4 člana 2, to je od preostala 4 člana ovih dviju jedinica, kojima je pripao i drug Nikola Tepavac, bila formirana jedna skojevska jedinica od 5 članova. U kotaru je 26. III 1943. bilo 8 skojevskih jedinica sa 54 člana SKOJ-a,[14] od kojih je od tifusa bolovalo 12 članova zajedno sa članovima općinskih rukovodstava.

Općinsko rukovodstvo SKOJ-a Močila imalo je prije IV neprijateljske ofanzive 5 članova. Od toga u vrijeme ofanzive 3 člana otišla su u NOV, zbog čega su, naknadno, bila kooptirana 2 nova člana. Tako se općinsko rukovodstvo SKOJ-a 26. III 1943. godine sastojalo od 4 člana.

Općinsko rukovodstvo SKOJ-a Primišlje imalo je prije IV neprijateljske ofanzive 7 članova. Od toga su u vrijeme ofanzive u NOV otišla 2 člana. Nakon ofanzive bio je jedan član isključen, a 2 nova člana kooptirana tako da se 26. III 1943. godine općinsko rukovodstvo SKOJ-a Primišlje sastojalo od 6 članova, od kojih su 2 člana bolovala od tifusa.

U prvoj polovini mjeseca marta bile su u cijelom kotaru Veljun ponovo uspostavljene sve omladinske organizacije. Općinska rukovodstva

13. HAK — Izvještaj KK SKOJ-a Vrginmost OK-U SKOJ-a od 26. II 1943. god.
14. HAK — Izvještaj KK SKOJ-a Slunj OK-u SKOJ-a sa Kotarskog savjetovanja SKOJ-a održanog 26. III 1943. god., Dok.: 16/1864-SKOJ.

SKOJ-a i sve skojevske jedinice radile su kao i prije IV neprijateljske ofanzive.

U kotaru Vojnić bila su raspršena općinska rukovodstva SKOJ-a Vojnić i Krstinja i početkom marta ponovno uspostavljena. Općinska rukovodstva SKOJ-a Krnjak i Utinja postojala su i radila i za vrijeme ofanzive.

Općinska rukovodstva SKOJ-a kotara Plaškog: Tržić, Plaški i Kunić bila su djelomično raspršena. Početkom marta su se uspostavljala i nastavljala s radom. Članovi SKOJ-a ovoga kotara dobro su se držali za vrijeme ofanzive. Jedan član općinskog rukovodstva otišao je dobrovoljno u četnike za vrijeme ofanzive i odao skojevsku jedinicu u Plaškom, koja je bila uhapšena i silom naoružana od neprijatelja, »ali isti skojevci pokušavaju da bježe natrag, kao i omladinci koji su prisilno mobilizirani«.[15]

Bez obzira što je u mnogim organizacijama SKOJ-a bilo više od polovine bolesnih članova od tifusa, što su time rukovodstva SKOJ-a bila brojčano oslabljena, jedan broj članova kotarskih komiteta poginuo je ili je bio ranjen za vrijeme IV neprijateljske ofanzive, dok su neki za stalno ostali u brigadama, ipak je organizacija SKOJ-a u okrugu Karlovac postala još jača i prekaljenija. Njeni članovi bili su provjereni u borbama na frontu i u najtežim situacijama u kojima se narod Korduna našao za vrijeme IV neprijateljske ofanzive i nakon nje. Završetkom IV neprijateljske ofanzive imali smo na terenu samo mali broj članova koji nisu bili na visini zadatka i oni su bili isključeni iz organizacije. Mjesto svih članova SKOJ-a i rukovodstava bilo je u prvim linijama borbe na frontu i prvim redovima rada i borbe u pozadini. U svakoj situaciji i u svakom pogledu trebali su da služe primjerom drugima. Samo tako postizali su ugled kod omladine i mogli su je povesti u akcije na izvršenje zadataka NOB-e.

Evo kako je bio ocijenjen rad osnovnih organizacija SKOJ-a na plenarnom sastanku OK SKOJ-a održanom 30. III 1943. godine:

»Mnogi SKOJ-evci u ovoj ofanzivi pokazali su se čvršći i nepokolebljivi dok je neki dio pokolebao se tako da danas imamo već čvršću i u borbi prekaljenu organizaciju. Očituje se to po tome kad dođeš na sastanak nekog aktiva vidiš tu kako je ipak postignuta disciplina, tačno dolaze na sastanak makar da je to delatni dan ili neznam šta evo tih u određeno vrijeme na sastanak. Sam rad tih aktiva uzmimo primjer jednoga, kad posmatraš njihov sastanak vidiš imaju volju i oni ti rade sve ono što si im postavio samo neumiju se izražavati već onako spontano, al uglavnom čine ono što je konkretno u njihovome selu kao suzbijanje bolesti, obrada zemlje, prehrana itd. Kad ih posmatraš u radu sa radnom četom ili na nekome sastanku gdje treba nešto učiniti vidiš i tu fali im pravilno izražavanje oni ti sve rade i onako spontano uspiju dokazati omladini na ono što je osnovno u njihovom selu, kraju i to učine. A imaš opet drugih aktiva kad dođeš na sastanak takvog jednog aktiva

15. Izvještaj OK SKOJ-a PK-u SKOJ-a od 6. III 1943., Dokumenat: SKOJ-16/1855.

misliš čisto da je to jedno općinsko rukovodstvo. Tu ti pravilno teče sastanak aktiva po dnevnom redu, tu ti odgovara svaki po odgovornom sektoru vodi računa svaki kako će njegov sektor biti najbolji itd.

Nejednakost ovih aktiva je u tome što najveći dio omladinaca SKOJ--evaca kao i svi omladinci otišli su u partizane ostale su drugarice seljanke kojih još ima dosta i nepismenih, koje su sada primljene skoro u aktiv tokom ove zime i ofanzive i tako ona je požrtvovana, borbena, odana samo još neumije se izražavati i momentalno snalaziti ako slučajno nebi ko došao iz općinskog ili kotarskog rukovodstva, one bi se mučile i mnogo bi vremena izgubile u samome radu. Kad upitaš neku SKOJ-evku kakav mora biti SKOJ-evac ili koga bi primile u SKOJ ona ti odgovara, pa ja bi je primila koja bi dolazila na sastanke, koja bi ćela raditi, koja ima za to volju, koja oće plaćat članarinu i od matere ukrasti se ako joj ona neda na sastanak, koja neće o tome pričati drugijem itd.«[16]

Ali u organizaciji je trebalo još više ojačati disciplinu i odgovornost članova, brže osposobljavati rukovodstva i učiniti ih samostalnijim, naročito općinska, a rad kotarskih komiteta i Okružnog komiteta efikasnijim. Organizaciju i sva rukovodstva trebalo je osposobiti da sama sagledavaju zadatke i samoinicijativno ih rješavaju, da se osposobe kako bi mogli rukovoditi takvom omladinom kao što je bila kordunaška koja se nije osvrtala na postojeće teškoće i prepreke na putu borbe za slobodu. Od rada organizacije SKOJ-a zavisilo je koliko će te omladine, iz najširih njezinih redova, organizirano krenuti na izvršenje najvažnijih i najkrupnijih pitanja NOB-a toga vremena.

Tamo gdje su organizacije SKOJ- i njihova rukovodstva bili na visini svoga zadatka, tu su i akcije omladine bile brže, masovnije, ugled omladinske organizacije u narodu veći i pomoć, koju mu je ukazivala, djelotvornija. Bio je to slučaj u općinama: Perjasica, Močila, Ostrožin, Vojnić, Cvijanović-Brdo, itd. Tome je mnogo doprinio rad partijskih organizacija i njihovih općinskih komiteta koji su pravilno shvatili ulogu SKOJ-a i USAOJ-a, uključivali ih u rješavanje svih zadataka NOR-a i pružali im svestranu pomoć. Ovo isto se može reći i za kotarske komitete SKOJ-a. Okružni komitet SKOJ-a dobivao je u toku cijelog NOR-a punu pomoć od Okružnog komiteta Partije. Sekretar ovog komiteta Savo Zlatić Mićo uvijek je do detalja bio upoznat s radom i problemima omladinske organizacije i nastojao da ona u cjelini bude uključena u rješavanje svih zadataka i upućena u tokove svih događaja. Član OK SKOJ-a i predsjednik Okružnog odbora USAOJ-a Milka Ilić bila je član Okružnog komiteta Partije. Pa i sjedište Okružnog komiteta SKOJ-a nalazilo se uvijek u blizini Okružnog komiteta Partije.

Ovakav način rada Partije učinio je da je omladinska organizacija u toku NOB-e velikim dijelom doprinijela razrješavanju svih najvažnijih zadataka i najtežih problema pozadine u okrugu, a naročito poslije IV neprijateljske ofanzive kada je, boreći se s najvećim teškoćama, u

16- **HAK _ Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Karlovac Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku od 7. IV 1943. godine, Dok.: broj 16/1868.**

Pregled organizacionog stanja kotarskih komiteta SKOJ-a okruga Karlovac 30. III 1943. godine[18]

KK SKOJ-a Plaški	imao je 5 čl.,	od toga 1 član ranjen i 2 drugarice bolesne, kooptirana 3 člana	8 članova (od toga 3 bolesna)
KK SKOJ-a Slunj	» 5	od toga 3 oboljela od tifusa, kooptirana Dara Zivković	6 članova
KK SKOJ-a Veljun	» 5	od toga sekretar i 1 član bolesni, kooptiran 1 član	6 članova
KK SKOJ-a Vojnić	» 5	od toga su 3 bolesna kooptirane 2 drugarice iz opć. rukovodstva	Podaci kontradiktorni
KK SKOJ-a Vrginmost[18]	» 6 »,	4 drugarice i 2 druga	6 članova
KK SKOJ-a Karlovac	» 4 »,	od toga 2 isključena, 1 kooptiran i 3 u vidu za KK SKOJ-a	4 člana
MK SKOJ-a Karlovac	» 4		4 člana

Pregled općinskih rukovodstava, aktiva i broja članova SKOJ-a u okrugu Karlovac 30. III 1943.

Kotar	Plaški	ima	3	opć.	ruk.	SKOJ-a	sa	12	aktiva,	koji	imaju	75 članova SKOJ-a
	Slunj[10]	»	2	»	u	»	4	8	»	»	»	74 » »
	Veljun	»	8	n	n	11	rt	35	"	"	"	220
	Vojnić	II	4	II	II	»	»	22	"	"	"	219
	Vrginmost	II	8	II	II	II	»	19	bez	općine	Bović	126 bez općine Bović
	Karlovac	»	2	"	"	»	»	9	aktiva	koji	imaju	45 članova SKOJ-a
MK SKOJ-a Karlovac		ima 2 rajonska komiteta SKOJ-a, 4 aktiva, 45(70) skojevaca										
Ukupno		22 općinska rukovodstva i 2 rajonska komiteta SKOJ-a						109 aktiva bez općine Bović				804 člana SKOJ-a bez općine Bović

17. HAK — Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Karlovac Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku od 7. IV 1943., Dok.: br. SKOJ-16/1868.
18. HAK — Izvještaj Kotarskog komiteta SKOJ-a Vrginmost od 26. III 1943., Dok. br: SKOJ-16/1865.
19. HAK — Izvještaj OK SKOJ-a Karlovac PK-u SKOJ-a za Hrvatsku od 7. IV 1943, Dok. broj: SKOJ-16/1868.

takmičenju s omladinom Like osvojila i prelaznu zastavu Zemaljskog odbora USAOJ-a »Najboljima u pomoći frontu« i nosila je sve do II kongresa antifašističke omladine Jugoslavije, maja 1944. godine.

30. IH 1943. u odredima je bilo 5 bataljona. U svim bataljonima postojala su bataljonska rukovodstva SKOJ-a, kao i aktivi po svim četama. Gotovo u svim bataljonima izlazili su bataljonski listovi u kojima su uglavnom sarađivali članovi SKOJ-a.

20. IV 1943. bilo je u odredima 152 člana SKOJ-a.[20] Prema tome, 20. IV 1943. bilo je u okrugu zajedno sa članovima SKOJ-a u općini Bović, ukupno 956 članova SKOJ-a.

Od tri aktiva u općini Cvijanović-Brdo, kotaru Veljun, jedan aktiv SKOJ-a od 3 člana radio je u Donjoj Glini i bio vrlo aktivan a sačinjavale su ga tri drugarice—Hrvatice. 30. III 1943. ove su omladinke bile bolesne. U drugim okolnim još neoslobođenim hrvatskim selima nismo uspjeli organizirati više ni jedan aktiv SKOJ-a.[21]

Pregled organizacije USAOJ-a i njen rad u okrugu Karlovac

Omladinske organizacije kao i sve ostale organizacije i organi NOP-a pristupile su nakon ofanzive novom okupljanju i organiziranju po selima, općinama, kotarevima. Aktivirali su se ranije osnovani odbori USAOJ-a osnovali se tamo novi gdje ih do tada nije bilo i oformljavali su se privremeni kotarski odbori USAOJ-a. U kotaru Veljun, kotarski odbor bio je već ranije obrazovan i odmah nakon ofanzive održao je svoj sastanak. Početkom marta 1943. godine bili su organizirani kotarski odbori USAOJ-a za kotare: Plaški, Slunj, Vojnić, a krajem tog mjeseca postojali su u svim kotarima kotarski odbori USAOJ-a i bila je izabrana većina općinskih i seoskih odbora USAOJ-a. Neke odbore trebalo je samo popuniti umjesto članova odbora koji su otišli u vojsku.

Zadatak je bio osamostaliti odbore. Od njih se zahtijevala disciplina, odgovornost i samoinicijativa u rješavanju zadataka. Organizacija je poklonila naročitu pažnju učvršćivanju općinskih odbora USAOJ-a. Neki od njih držali su redovno svoje sastanke (Perjasica, Skrad, Klokoč, Cvijanović-Brdo), a neki neredovno. Uzrok neredovnom održavanju sastanaka bila je bolest i ofanzive neprijatelja (Dubrave) kao i bombardiranje u općini Podhum. U nekim općinama nismo tada uspjeli postaviti organizaciju i izabrati odbore USAOJ-a kao u mjestu i općinama kotara Karlovac (izuzev Bosiljeva i Neretića), zatim u općinama Lička Jesenica i Saborski u kotaru Plaški, te u općinama Drežnik, Rakovica i Slunj u kotaru Slunj i u još nekim.

U kotaru Veljun postojalo je početkom marta šest općinskih odbora USAOJ-a i osnovne organizacije USAOJ-a. Diletantske grupe dale su

20. HAK — Izvještaj okružnog komiteta SKOJ-a Karlovac Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku sa sastanka održanog 20. IV 1943, Dok. br: SKOJ-16/1878a.
f A K — Izvještaj OK SKOJ-a Karlovac PK-u SKOJ-a za Hrvatsku od 7. IV 1943, Dok. br: SKOJ-16/1868.

nekoliko priredaba. U Veljunu, Klokoću i Cvijanović-Brdu trebalo je obnoviti organizaciju, jer je bila raspuštena. Za vrijeme IV neprijateljske ofanzive omladina pogranične općine Dubrave svesrdno je dočekivala izbjeglice i pomagala ih. Uslijed borbi oko Bosiljeva vladala je krajem marta i početkom aprila uznemirenost naroda Donjih Dubrava, jer su se nadali neprijatelju sa svih strana. Povodom proslave 25-godišnjice osnutka Crvene armije omladina se sastala u Koranskom Selu. U znaku te proslave oko sedam stotina odraslih i omladine porušili su telefonske stubove i prekopali cestu na desetak mjesta od tunela do Blagaja. U toj akciji pokupljena je i posakrivana žica.

O stanju i radu omladine u to vrijeme, najbolje govori ovaj Izvještaj Kotarskog komiteta SKOJ-a Vrginmost:

»Stanje u našem kotaru dosta je povoljno. Kod omladine nije pao moral. Skojevci djeluju među narodom i tumače narodu kako je ova ofanziva naišla na naš teren, čitaju radio vijesti i dnevne vijesti među narodom i među omladinom. Sastanci se održavaju gdje je moguće, a gdje nije tu se ide od kuće do kuće i čitaju radio vijesti.«[22]

U toku opće mobilizacije koja je nakon IV neprijateljske ofanzive provedena u srpskim krajevima Korduna za popunu VIII kordunaške divizije, »koja je borbama i uslijed tifusa brojčano znatno opala«[23] novim borcima, najviše se omladinaca odazvalo u kotaru Vrginmost. Bili su to omladinci tek dorasli da nose pušku. U svim kotarima nastanjenim srpskim stanovništvom u okrugu bile su već iscrpljene rezerve za mobilizaciju u NOV.

Početkom marta bila su u kotaru Karlovcu formirana 2 općinska odbora USAOJ-a. Omladinski pjevački zborovi i prosvjetne grupe bile su veoma aktivne i nedjeljom i svecima istupale su na sastancima. Krajem marta bilo je u Kotarskom, općinskim i seoskim odborima USAOJ-a, u diletantskim grupama i pjevačkim zborovima organizaciono obuhvaćeno u ovome kotaru 100 omladinaca i omladinki. Prodiralo se u sela neoslobođenih općina i nastojalo, gdje god je to bilo moguće, formirati odbore Ujedinjenog saveza. Okružni komitet SKOJ-a postavio je pred sebe glavni zadatak mobilizacije omladine u NOV u ovome kotaru, koji je po prostranstvu obuhvatao veliki teritorij i, prema našem tadašnjem proračunu, imao oko 60.000 stanovnika, što je gotovo prevazilazilo broj stanovnika koji je imao čitavi Kordun. To je značilo da treba pojačati politički i organizacioni rad u ovome kotaru u kome je HSS vršio svoj neprijateljski utjecaj odvraćajući narod i omladinu od aktivnog učešća u NOB-u putem politike čekanja. I katolički kler bio je neprijateljski raspoložen prema NOB-i. U kotaru su se vršile pripreme za formiranje prvog bataljona. Okružni komitet SKOJ-a je 7. IV 1943. godine obavijestio PK SKOJ-a da je iz grada Karlovca »otišlo ovih dana 40

22. HAK — Izvještaj Kotarskog komiteta SKOJ-a Vrginmost Okružnom komitetu SKOJ-a Karlovac od 26. ir 1943. godine, Dok. br: SKOJ-16/1852.

23. AIHRPH — Politički referat podnesen III okružnoj partijskoj konferenciji održanoj 20./21, 22. i 23. novembra 1943. godine u Vojniću.

omladinaca -u Zumberak. u partizane«.[24] Zadatak OK SKOJ-a je **bio** da **uspostavi** kanale kojima bi se omladinci Karlovca prebacivali **u** partizane.

Na drugom kraju okruga, oko Plaškog, sela su početkom marta bila još neprolazna uslijed četničkih i talijanskih patrola. S ove strane Huma (šume) političko stanje je postalo normalno. Na terenu Tržiča se nalazila 4. udarna brigada, koja je održala zbor kome je prisustvovalo 1.000 osoba, većinom omladine, koja je bila oduševljena prisustvom partizana i omladinskog bataljona »Jože Vlahović« na njihovom terenu. Prodirući u sela prema Plaškom, ta brigada mobilizirala je sve sposobne omladince u vojsku. Talijani u Plaškom bojali su se partizanskog napada i spremali se za bjekstvo. Kod četnika je nastao strah i rasulo. Oni koji su bili silom mobilizirani bježali su s oružjem na našu stranu, »tako da je oko 150 četnika već došlo u partizane.. .«[25] I oni koji su dobrovoljno otišli u četnike, također su bježali od Talijana, ali u šumu i nazivali se »Zelenim kadrom«. U općini Tobolić omladina je bila ogorčena na četnike i na okupatora. Kada su četnici i Talijani palili ono kuća što je još preostalo iza prvih ofanziva, omladina je kao odgovor da ih se ne boji, u šumi više njih, pjevala pjesme i igrala kolo. Omladina je organizirano pomagala prevoz i prenos ranjenika, nosila hranu ranjenicima, itd. U kotaru Plaškom radili su seoski i općinski odbori USAOJ-a.

Kotarski odbor USAOJ-a Slunj imao je krajem marta 5 članova, od kojih je dvoje bilo bolesnih. U kotaru su postojala dva općinska odbora USAOJ-a. Općinski odbor USAOJ-a Močila imao je 4 člana, 3 druga i 1 drugaricu, od kojih je 1 drug bio bolestan. U općini su radila 4 seoska odbora sa ukupno 16 članova, od kojih 2 druga, ostalo drugarice. Ovim odborima je bilo obuhvaćeno 110 omladinaca, od toga 30 omladinaca i 80 omladinki. Odbori nisu imali tada nikakvih sekcija, već je u djelokrugu rada svakog odbora bio organiziran po 1 anafalbetski tečaj. U ta 4 tečaja bilo je obuhvaćeno 30 omladinki-ca. Svi sposobni omladinci u ovoj općini odazvali su se u NOV, tako da su kod kuća ostale samo omladinke. Stanovništvo općine Močila bilo je ogorčeno na četnike i Talijane koji su za vrijeme IV neprijateljske ofanzive zajedno palili ono kuća što je u tom kraju ostalo. U općini je jedan omladinac prešao u četnike, a dvojicu su oni uhvatili. Kasnije su se sva trojica vratila. Sva ostala omladina se dobro držala uprkos jakoj četničkoj propagandi.

Općinski odbor Primišlje brojao je 7 članova, od toga 1 omladinac i 6 omladinki, od kojih je dvoje bilo bolesno. U općini je bilo 12 seoskih odbora sa ukupno 44 člana. Ovi su odbori obuhvatali u organizaciju USAOJ-a oko 270 omladinki-ca, od kojih je bilo 30 bolesnih od tifusa. Krajem marta 1943. godine bilo je u dvije općine kotara Slunj, u Primišlju i Močilima, ukupno 380 mladih ljudi, od toga od tifusa bolesno već 60. Pioniri nisu bili organizirani, a nije se mnogo ni nastojalo zbog bolesti. Za vrijeme ofanzive otišlo je iz općine Primišlje u četnike 4

24. Izvještaj OK SKOJ-a Karlovac PK-U SKOJ-a za Hrvatsku od 7. IV 1943. godine, Dok. br: SKOJ-16/1868.
25. HAK — Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Karlovac Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku od 7. IV 1943, Dok. broj: SKOJ-16/1868.

omladinke i 6 omladinaca. Do kraja marta vratila su se 3 omladinca. Omladina ih je osudila, govoreći: »Kad ih uhvatimo mi ćemo im suditi«.

U kotaru su se osnivale prehrambene i zdravstvene komisije, komisije za sjetvu i kulturno-prosvjetni odbori. U sve komisije ulazio je po jedan član iz odbora USAOJ-a: kotarskog, općinskih i seoskih. U kotarske komisije bili su određeni slijedeći članovi Kotarskog odbora USAOJ-a Slunj: u Zdravstvenu Anka Blanuša, u Komisiju za sjetvu Nikola Zoraja, u Prehrambenu komisiju Milan Livada, u Kulturno-prosvjetni odbor kotara Branko Ilić. Na kotarskom savjetovanju SKOJ-a u Slunju održanom 26. III 1943. godine bilo je, pored ostalog, zaključeno da omladina zajednički piše u brigade onim borcima kojima nema ko da odgovori na njihova pisma.

U hrvatska neoslobođena sela još se nije prodrlo. Selima općine Drežnik-Rakovica krstarile su ustaše koje su se povratile iz Karlovca ili ostale iza vojske. Zločinačko djelo ubistva sjekirom Đure Dobrojevića, člana KK SKOJ-a Slunj, bilo je djelo ovih zlikovaca. Iz hrvatskog sela Kamenice, gotovo svi omladinci otišli su za vrijeme IV neprijateljske ofanzive u ustaše, među njima i jedan omladinac koji je bio odbornik NOO-a. Za rad u hrvatskim krajevima bila su zadužena dva člana KK SKOJ-a Slunj i to Vlado Romčević, za sela oko Rakovice i Drežnika i Branko Ilić za općinu Slunj. U ovim se krajevima naročito ukazivalo na Pavelićevu prisilnu mobilizaciju za Istočni front.

Pred Okružnim komitetom SKOJ-a nalazio se zadatak da pripremi Okružnu konferenciju USAOJ-a na kojoj je trebalo izabrati Okružni odbor. Bilo je određeno da se Konferencija održi 21. III 1943. godine. Na Konferenciji je trebalo imati tačne podatke o broju mobilizirane omladine u toku opće mobilizacije provedene nakon IV neprijateljske ofanzive, broju omladinskih radnih četa, broju omladine koja nije bila obuhvaćena u omladinske radne jedinice i broju omladine bolesne od tifusa. Ali, na Konferenciju nije došao dovoljan broj delegata zbog bolesti. Skup je bio pretvoren u savjetovanje na kome je bio izabran Privremeni okružni odbor USAOJ-a od 5 članova.

U IV neprijateljskoj ofanzivi sav narod Korduna nalazio se u pokretu. Njegova stradanja u toj ofanzivi bila su najveća, materijalni gubici bili su u ratu nenadoknadivi, a izgubljeni životi najbližih neizlječiva je rana svake porodice na Kordunu. Prolazio je mjesec februar, stizao mart i april 1943. godine. Vijesti o pojedincima sporo su stizale u općem košmaru događaja, koji su u to doba prohujali oslobođenom teritorijom Korduna, Banije, Like, Bosne i Hercegovine. Neizvjesnost da li su u životu mnogi koji su krenuli na dalek i težak put izbjeglištva u Bosnu, ili oni koji su se nalazili u brigadama za čiju se sudbinu na Kordunu također nije znalo, pritiskivala je svakog pojedinca. Dugo vremena nisu stizale nikakve vijesti o VII banijskoj diviziji. Među narodom je kružila zlosutna vijest da je ova Divizija uništena i da su i kordunaške brigade stradale. Bila su to svakodnevna pitanja sa kojima smo se u kontaktu s narodom toga vremena susretali na cijelom terenu Korduna i Banije.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU

Mi omladi

Za djelo i život druga Tita stoji čitava omladina Jugoslavije — kao jedan borac.

Predsjednik Tito govori omladinskim delegatima

LIST UJEDINJENOG SAVEZA ANTIFAŠISTIČKE OMLADINE JUGOSLAVIJE

GOD. II 23. JUNA 1944 BROJ 3

GOVOR MARŠALA TITA

NA II. KONGRESU ANTIFAŠISTIČKE OMLADINE JUGOSLAVIJE

Pozdravljam vas, učesnike Drugog kongresa, a preko vas čitavu našu slobodoljubivu omladinu, koja se već tri godine herojski bori protiv najvećeg neprijatelja našeg naroda, protiv njemačko-fašističkih osvajača.

Ovaj Kongres ima ogromni značaj. Ovaj vaš historijski kongres pada u vrijeme, kada se sve udružene nacije spremaju da zadadu posljednje udarce neprijatelju čovječanstva — njemačko-fašističkom osvajaču. Prošla je godina i po dana otkako je održan vaš I. Kongres. Otada smo proživjeli mnoga teška iskušenja, — bilo je mnogo ojeziva, mnogo teških i krvavih borbi, u kojima ste vi, omladina Jugoslavije, još jedanput osvjetlali lice našim narodima, osvjetlali pred čitavim svijetom. Naši narodi mogu biti ponosni što imaju takvu omladinu, jer narod koji ima takvu omladinu — ne treba da se boji za svoju budućnost.

Ovaj vaš Kongres nije samo smotra postignutog jedinstva i bratstva, u čijem ste širenju i jačanju vi prednjačili u ovoj borbi. Ovaj Kongres treba da ujedno bude i mobilizacija svih onih koji stoje po strani ili su zavedeni od okupatora i bore se — bilo protiv svog sopstvenog naroda, bilo na drugim bojištima protiv naših saveznika.

Pridobiti tu omladinu, privući je u naše redove, jest jedan od najvažnijih vaših zadataka.

Fašizam je jednom velikom dijelu omladine ljepuo čovječanske duše i učinio od njega obične figure i instrumenat za podjarmljivanje ostalih naroda. Pogledajte, drugovi i drugarice, šta je njemački fašizam učinio od njemačke omladine! On je od nje napravio nejodre, krvnike drugih porobljenih naroda. Zato je naš cilj da omladinu naše zemlje istrgnemo iz ruku tih osvajača, koji hoće da iz naše mladosti naprave instrument za porobljavanje drugih naroda, i mi se ponosimo što u Jugoslaviji ni Pavelića, ni Nedića, ni Rupnika, ni jednom izdajniku nije uspjelo da okupi bilo znatniji dio omladine za borbu protiv slobodoljubivih naroda Jugoslavije.

Drugovi i drugarice, Vi ste se prvi odazvali pozivu u boj za slobodu i nezavisnost naših naroda i, tako mladi, izdržali tri teške godine rata. Pred nama je još uvijek težak put. Biće još teških i krvavih borbi. Ali ja vjerujem u vas, vjerujem da ćete vi sa svojom mladošću pobijediti i u tim najtežim bitkama, koje može još stoje pred nama. (Hoćemo! — Pljesak).

Od samog početka naše borbe, u našoj golorukoj vojsci, u partizanskim odredima odjekivala je pjesma sa usta naših boraca — i mladih i starih. Tamo ste donijeli vi, omladina. Vi ste u našu vojsku unijeli tu pjesmu, taj duh veselosti, prezir prema smrti i svim teškoćama. Sada, kad je pobjeda na vidiku, kad se perspektive jasne, kad je istina o našoj zemlji prodrla širom cijelog svijeta, kad nema više nikakve tajne, kad čitav slobodoljubivi svijet zna da je u Jugoslaviji slobodoljubiva omladina dala svoju krv u redovima NOV i POJ, sada, kad imamo za svojoj strani snage čitavog slobodoljubivog čovječanstva, mi možemo smjelo gledati budućnosti u oči, vedro joj ići u susret, jer znamo da će pobjeda biti naša. I biće kraj svim tim patnjama. Mi ćemo izgraditi našu slobodnu domovinu. Nikad više nećemo dozvoliti da se pojedinci koriste plodovima džinovske borbe naroda. Mi ćemo našu kuću provjetrit tako da za uvijek nestane onog smrada, koji ne smije kužiti našu zajedničku kuću — slobodnu, federativnu Jugoslaviju. (Hoćemo! — Pljesak.)

Prema tome, drugovi i drugarice, imajte u prvom redu u vidu ove zadatke. Vi ste već odavno, još prije rata, bili nosioci jedinstva i bratstva. Omladina Jugoslavije bila je ta, koja je među prvima počela da propovijeda jedinstvo i bratstvo među narodima Jugoslavije. Nažalost, malo je bilo onih, koji su tada slušali taj proročanski glas naše omladine. Pred vama i dalje stoji taj zadatak, još ima neprijatelja koji smetaju to jedinstvo i bratstvo naroda Jugoslavije, što se kuje u ovom najkrvavijem oslobodilačkom ratu. Još treba svim snagama raditi na tome da se tim mračnim tipovima, koji hoće da tjeraju otimu najveću tekovinu naše borbe, onemogući da ponovno unesu svadu i bratoubilački rat u našu zemlju. Mi se nadamo i mi vjerujemo da će omladina časno izvršiti i ovaj — jedan od najvažnijih zadataka. (Hoćemo! — Pljesak.)

Drugovi i drugarice! Mi imamo pred sobom još jedan teški zadatak — izgradnju nove, federativne Jugoslavije (Živjela slobodna, demokratska, federativna Jugoslavija! — Pljesak).

Vaš I. Kongres bio je smotra i mobilizacija svih snaga za borbu na frontu i u pozadini, za borbu protiv osvajačkog fašizma i njegovih domaćih satelita. Ovaj vaš Kongres nije samo mobilizacija mlade generacije za posljednje, odlučujuće bojeve. On će isto tako mobilisati našu mladu generaciju i za izgradnju jedne nove, srećnije, slobodne, ljepše budućnosti naše države, u kojoj će svi narodi imati svoja prava, a omladina i sve mogućnosti da se posveti svestrano onome čemu teži.

Znajte, drugovi i drugarice, da taj zadatak nije ništa lakši od stvaranja naše herojske Narodno-oslobodilačke vojske. To je vrlo težak zadatak. Ali i tu mi vjerujemo u vas, mlada generacijo, da ćete nam pomoći da i taj, možda najteži zadatak, savladamo. (Hoćemo!)

Na mladima svijet ostaje — kaže narodna poslovica. Ta je istina stara isto toliko koliko i ljudsko društvo. To je nemilosrdna logika prirode. Ali, taj svijet, to društvo je onakovo kako ga uređe sami ljudi. Ako su ljudi nazadnjački nastrojeni, ako su pokorni, ako hoće da vladaju ne obaziruć se na mišljenja najširih masa, onda je to društvo rđavo, onda je to slično fašizmu. A mi hoćemo da našu zemlju uredimo demokratski, da u njoj

(Nastavak na 2. strani. 1. stupac)

DRUGI KONGRES zaklinje se Maršalu Titu

Druže Tito! Zaklinjemo Ti se čašću, naporima, trudom i budućnošću naših naroda i naše omladine da nećemo žaliti ni svoje živote ni svoje snage u borbi protiv njemačkih đelata i svih domaćih neprijatelja jedinstva i slobode naših naroda — u borbi za gvozdeno i sveobuhvatno jedinstvo južnoslavenske omladine, za novu, demokratsku, federativnu Jugoslaviju.

Ovaj naš zavjet je naša najmanja zahvalnost Tebi za sve ono što si učinio za naše narode i omladinu. Naše djelo, na koje se zavjetujemo — to je najbolji put službe interesima otadžbine, interesima mladog naraštaja, zbratimljenja i svih ujedinjenih naših.

Za djelo i život druga Tita stoji čitava omladina Jugoslavije — kao jedan borac.

Živio Maršal Jugoslavije drug Tito!

II. KONGRES
ANTIFAŠISTIČKE OMLADINE JUGOSLAVIJE

Ali, i pitanje vlastitog opstanka nadvilo se, u bukvalnom smislu te riječi, nad svakim pojedincem. Avet gladi je prijetila. Prehrana naroda bila je u februaru veoma teška i zabrinutost naroda za ishranu velika. Veliki je broj bio onih koji nisu imali nimalo hrane. »Svakim danom dolaze u NOO i traže žita.«[26] I ono malo stoke što je ostalo bilo je bez hrane. Narod Veljuna nije mogao više izdržavati blago iz Perjasice, »te sad narod to blago proganja i kaže da ga neće više imati kod sebe«.[27] U narodu je vladao strah da neće moći obraditi zemlju zbog pomanjkanja tegleće stoke i oruđa za obradu zemlje, ili da će zakasniti. Na poljima se radilo samo tamo gdje je bilo stoke. Sve je to utjecalo i na opće političko stanje. Obavještavajući o tome Okružni komitet SKOJ-a, KK SKOJ-a Vrginmost je pisao: »Političko stanje kod starijih je dosta slabo, kod omladine i nije tako; slabo narod stoji sa ishranom, pa je nezadovoljan i neraspoložen, pa sprečava dosta rad i organizaciju omladine«.[28] Teški ekonomski problemi došli su u prvi plan razmatranja i ocjenjivanja političke situacije na terenu. Koliko je ekonomska situacija na Kordunu bila teška poslije IV neprijateljske ofanzive govori podatak o 19.000 ljudi koji su bili bez hrane.[29] Uz probleme ishrane već se pojavila i sve se više nadvijala i druga velika opasnost koja je također direktno prijetila opstanku naroda Korduna i uništenjem. Bio je to tifus!

U borbi na suzbijanju epidemije tifusa

Sredinom marta 1943. godine javila se na Kordunu epidemija tifusa kao popratna pojava i posljedica teških patnji, podnesenih u danima IV neprijateljske ofanzive i velike bijede u nenormalnim uslovima života u kojima je živio narod Korduna i nakon njenog završetka. U općini Sjeničak bolovalo je tada 70 bolesnika, preboljelih je bilo 90, a umrlo je 43. Bolest je zahvatila i manji broj članova SKOJ-a koji nakon preležane bolesti nisu mogli duže vremena da rade. Mnogi su pomrli i nakon već preležane bolesti zbog neodgovarajuće ishrane. Teškoće su bile i u snabdijevanju gorivom. Jednoj drugarici su se smrzle noge jer joj nije imao ko dopremiti i nacijepati drva. Bolest je vladala i u općini Ostrožin. Pitanje bolesti postaje na terenu svih kotara na Kordunu jedno od najaktuelnijih političkih pitanja. U općini Močila, kotar Slunj, nije bilo moguće održavati šire sastanke jer je u velikoj mjeri vladao tifus. I u općini Primišlje je vladao tifus pa omladinci »i ne odazivaju se sastancima jer i oni koji su zdravi ne osjećaju više omladinskog poleta.«[80]

26. HAK — Izvještaj Kotarskog komiteta SKOJ-a Veljun od 25. II 1943. godine upućen Okružnom komitetu SKOJ-a Karlovac, Dok. broj: SKOJ-16/1851.
27. Isto.
28. HAK — Izvještaj Kotarskog komiteta SKOJ-a Vrginmost od 26. III 1943, Dok. broj: SKOJ-16/1865.
29. AIHRPH — Politički referat podnesen na III okružnoj partijskoj konferenciji održanoj 20/21, 22. i 23. novembra 1943. g u Vojniću.
30. HAK — Izvještaj KK SKOJ-a Slunj sa kotarskog savjetovanja SKOJ-a održanog 26. III 1943. Dok. br: SKOJ-16/1864.

»... a uz to nestašica hrane, popaljeni domovi i sve skupa to djeluje loše«, obavještavao je OK SKOJ-a PK SKOJ-a.[31] Na mnogo mjesta tifus se pojavio u kotaru Vrginmost. Zdravstvene sekcije tek što su bile osnovane u kotaru. Epidemija se sve više širila u kotaru Veljun i od bolesti su najviše umirali stariji. Samo u općini Veljun oboljele su od tifusa 864 osobe, od toga je umrlo 60. Među bolesnima se nalazilo 7 članova SKOJ-a. Tifus je harao i u općinama Klokoč i Cvijanović-Brdo i početkom aprila u većoj mjeri se razvio u općini Perjasica, a najviše u Klancu. U općini Dubrave bolest se pojavila u Gojaku. I u općini Kunić, kotar Plaški, »vlada strašno tifus«. U mnogim selima kotara Vojnić omladinske i skojevske organizacije pocmzele su sve što se moglo učiniti za suzbijanje epidemije. Omladina u Velikoj Crkvini, kotar Veljun, uredila je bivši dom kulture za smještaj bolesnika od tifusa.[32] Svi kotarski komiteti SKOJ-a preduzimali su mjere na suzbijanju epidemije:

U kotaru Vrginmost organizirane su omladinske radne čete koje su zadužene da kopaju nužnike onima kojima nije imao ko da to uradi. Članovi SKOJ-a su i ovdje trebali pokazati primjer, s tim da svaki iskopa i uredi nužnik kod svoje kuće, a zatim da pomogne očistiti i okrečiti kuće predviđene za smještaj oboljelih od tifusa, kako bi ih odstranili od zdravih. U borbi na suzbijanju epidemije tifusa KK SKOJ-a Veljun pozvao je omladinu da pomogne NOO-ima i ličnim primjerima prednjači u krečenju kuća, kopanju zahoda i u pronalaženju prostorija za bolesnike.

S bolesnima se moralo računati u svim organizacijama i rukovodstvima. Skojevske i omladinske osnovne organizacije, kao i rukovodstva, ostajali su često bez više od polovine svoga članstva.

Kotarsko rukovodstvo SKOJ-a Plaški imalo je 5 članova, od toga jedan je bio ranjen, dvije drugarice oboljele su od tifusa, tako da su ostala samo dva člana. Zbog bolesti kadrova u kotaru Slunj, nije bilo omladinskih radnika koji bi radili u hrvatskim krajevima neoslobođenih općina Slunj, Rakovica i Drežnik. Od 5 članova Kotarskog komiteta SKOJ-a Vojnić, tri su bila bolesna. Kotarski komitet SKOJ-a Veljun sakupio je preko skojevskih jedinica nešto hrane za bolesnog sekretara KK SKOJ-a, Jovu Perića, za 300 kuna kupio jednu kokoš i poslao mu.

Ljudi i narod osjećali su se ponegdje nemoćni i bespomoćni, pa je bivalo da su u takvim uslovima popuštale u radu i organizacije SKOJ-a. U općini Primišlje od 34 člana SKOJ-a 18 je bilo bolesnih od tifusa, a u općinskom rukovodstvu SKOJ-a od 3 člana, 2 su bila bolesna.[33] Kotarski komitet SKOJ-a predviđao je popunu i pojačanje toga rukovodstva zdravim članovima SKOJ-a koje se trebalo sastojati od 6 članova, i to: Milica Livada kao sekretar, članovi: Milovan Brdar, Smilja Dunović, Livada

31. **wrf ~ Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Karlovac Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku od 7. IV 1943. g. sa plenarnog sastanka OK SKOJ-a održanog**

32. **wA 1943. g. Dok. br. 1: SKOJ-16/1868.**
~ Izvještaj Kotarskog komiteta SKOJ-a Veljun od 29. III 1943, Dok. SKOJ-16/1854.

33. HAK — Izvještaj **Kotarskog komiteta SKOJ-a Slunj od 7. IV 1943. upućen Okružnom Komitetu SKOJ-a Karlovac, Dok. br: SKOJ-16/1869.**

Svetozar, Mica Bjelopetrović i jedan član iz ranijeg rukovodstva koji je preostao još zdrav. U pojedinostima slika je izgledala ovako:

U skojevskoj jedinici Pjevci od 8 članova bila su 3 bolesna, Čačićima od 10 članova 6 bolesnih, u Primišlju od 6 članova 2 su bolesna, u Donjem Primišlju od 10 članova 4 bolesna, a u Vrelo Mrežnici od 8 članova 3 bolesna. Slična je bila situacija u općini Močila i svim drugim općinama, naročito onima gdje je bolest uzimala sve više maha, kao u: Krstinji, Vrginmostu, Kuniću, Veljunu. Preboljeli članovi SKOJ-a i omladinski rukovodioci bili su još dugo poslije preležane bolesti nesposobni za ma kakav rad. Popunjavanjem rukovodstava novim članovima i spajanjem dviju osnovnih organizacija u jednu, nastojalo se koliko-toliko srediti organizaciju i poboljšati njezin rad.

Ali, pokazalo se da je sva aktivnost na suzbijanju epidemije tifusa u prethodnom vremenu bila nedovoljna. Krajem marta epidemija tifusa ne samo da nije suzbijena nego se proširila na cijelu oslobođenu teritoriju Korduna. Njen puni razmah tek je predstojao u aprilu, maju i junu da bi se jenjavanje bolesti osjetilo tek početkom mjeseca jula 1943. godine. Prema prikupljenim podacima, od tifusa je na Kordunu bolovalo 21.212 osoba, od toga je umrlo 3.32S.[34] Zadaci koje je Partija bila dala u tom pogledu organizacijama, omladine, AFž-a i NOO-ima, bili su u aprilu još u fazi organizacije i priprema za izvršenje. Nedostajala je i puna saradnja i koordinacija u radu svih učesnika na suzbijanju bolesti. Narodnooslobodilački odbori nisu, u najviše slučajeva ili ne u dovoljnoj mjeri, računali na pomoć koju su im u tome pogledu mogle pružiti omladinske organizacije i njihove radne jedinice. S druge strane, težište rada omladinske organizacije bilo je usmjerno na formiranje radnih jedinica u svrhu obavljanja dijela zadatka koji se odnosio u prvom redu na obradu i zasijavanje polja, a zatim na suzbijanje tifusa. Polovinom aprila 1943. godine već je 80% zemljišta bilo obrađeno.

Borba protiv tifusa, koja je bila na drugom mjestu, sredinom aprila došla je u prvi plan omladinskog rada i interesa, a obrada zemlje na drugo mjesto.[35] U uslovima proširenja bolesti ta je borba bila sve teža, njene žrtve sve masovnije. I treće, pored gladi, neprekidna borba i dovijanja za ispunjavanje prva dva zadatka vodila se pod uslovima čestih napada i provala neprijatelja na slobodnu teritoriju svih kotara: Vojnića, Veljuna, Vrginmosta, Slunja, Plaškog, i bombardiranja u općinama: Podhum, Dubrave, Bović i drugima.

Kako je izgledala slika stanja i borbe s bolesti u mjesecu aprilu, neka pokažu ovi primjeri:

U kotaru Vrginmost bolest je bila najviše rasprostranjena u općini Perna. »Općinsko rukovodstvo SKOJ-a Perna ne održava redovito sastanke usljed bolesti i većinom su svi skojevci bolesni koji nisu oni imaju bolesnu familiju u kući pa nemogu da ide na sastanke.«[36] Bilo je i teškoća

34. AIHRPH — Politički referat podnesen na III okružnoj partijskoj konferenciji održanoj 20/21, 22. i 23. novembra 1943. godine u Vojniću.

35. HAK — Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a od 20. IV 1943. upućen Pokrajinskom krajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku, Dok. broj: SKOJ-16/1878a.

da se bolesnik izolira: »... u nekim selima su uređene kuće za odvajanje bolesnika, ali još do danas nisu bolesnici nigdje odvojeni kad narod ne dozvoljava da se njegov bolesnik odvaja iz njegove kuće,«[37] pisao je KK SKOJ-a Vrginmost Okružnom komitetu SKOJ-a i nastavljao: »U pogledu samog kreča narod traži a mi smo sagradili i pripredili za palenje kreča **u** općini Perni i Sjeničak, ali nemamo majstora koji će da povede taj rad i da ih uputi u rad.«[38]

U Kotarskom komitetu SKOJ-a Slunj, koji je tada brojao 6 članova, 2 su bolovala: Darinka Zivković i Vlado Romčević. »Do sada je već bilo oko 200 mrtvih slučajeva.« Rad kotara Slunj je zastao, obavještavao je OK SKOJ-a Pokrajinski komitet SKOJ-a. I dalje: »Kao najvažniji zadatak u ovome kotaru postavili smo si borbu protiv tifusa.«[39]

Bolest je uzela većeg maha u općini Perjasica. Najviše je bilo u Klancu i Svojiču. Uz to je bila velika oskudica u hrani. Iz tih razloga politička situacija u ovoj općini ocjenjivala se kao dosta slaba. Preduzeto je niz mjera kao što je: krečenje kuća kopanje zahodskih jama, ispisivanje zdravstvenih parola i provodila se kampanja protiv rukovanja.[40] Bolesti je bilo u Skradu i poduzete su mjere kao i u općini Perjasica. Dosta bolesti je bilo u općini Klokoč i u velikoj mjeri u općini Veljun, ali su se nedovoljno preduzimale mjere na njenom sprečavanju. Od 7 aktiva, koliko ih je tada bilo u općini Klokoč, svega su tri održavali sastanke, ostali nisu zbog bolesti. Općinsko rukovodstvo Klokoč održavalo je sastanke sa svega tri svoja člana.

U općini Podhum, kotaru Plaški, ocjenjivalo se da je politička situacija pogoršana zbog velike bolesti i svakodnevno bombardiranja koja je vršio neprijatelj. Pogranična sela prema Josipdolu nalazila su se u stalnom bježanju. U toj općini je bilo mnogo bolesne omladine i 5 bolesnih članova SKOJ-a od ukupno 15. Skojevske jedinice nisu održavale redovito sastanke uslijed bolesti i svakodnevnog bježanja. Općinsko rukovodstvo SKOJ-a Kunić imalo je 3 člana. Svi su bili bolesni i organizacija se spremala da bira novo općinsko rukovodstvo SKOJ-a.

U takvoj situaciji najvažniji zadatak je bio da se aktivnost omladinskih organizacija uključi u sistematski pojačani rad svih ostalih političkih organizacija NOP-a i ustanova, naročito NOO-a, na planu: podizanja i paljenja krečana, organiziranja i rada zdravstvenih ekipa i komisija, obezbjeđivanje karantina za smještaj bolesnika, na širenju usmene i pismene zdravstvene propagande među narodom za održavanje čistoće u kući i oko nje, ličnoj higijeni, protiv rukovanja, za sistematsko krečenje kuća, čišćenje vrela i obezbjeđivanje zdrave pitke vode i zaštite izvora od zaraze, na podizanju nužnika i sistematskom temeljitom šurenju ru-

36. HAK - **Izvještaj Kotarskog komiteta SKOJ-a Vrginmost od 15. IV 1943. g. upućen Okružnom komitetu SKOJ-a Karlovac, Dok. broj: SKOJ-16/1875.**
37. Isto.
38. Isto.
39. HAK — **Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Karlovac od 20. IV 1943. g. upućen** Po-
40 „.annskom **komitetu SKOJ-a za Hrvatsku, Dok. broj: SKOJ-161878a.**
~ IZV Ješta J **Kotarskog komiteta SKOJ-a Veljun od 16. IV 1943, Dok. br: SKOJ-**-16/1877 *1* **Od 2. V 1943, Dok. br: SKOJ-16/1891.**

blja pomoću partizanskog bureta. Na kurseve za stručno osposobljavanje, koji su se sada održavali, skojevska organizacija je uputila svoje najbolje članove.

Da bi pomogao organizaciji, Okružni komitet SKOJ-a je 30 III 1943. postavio pred sebe zadatak da organizira i osigura ishranu bolnici u koju bi smjestio bolesne omladinske kadrove.[41] Neposredno izvršenje ovog zadatka povjereno je Kotarskom komitetu SKOJ-a Veljun, koji je za njega zadužio svog člana Milovana Grubješića. Bilo je odlučeno da se omladinska bolnica smjesti u selu Marinkovićima. Za krevet je trebalo obezbjediti daske.[42] Međutim, u selo Marinkoviće došla je partizanska bolnica, koja je upotrebila i nabavljene daske.

Krajem aprila KK SKOJ-a Veljun obavijestio je OK SKOJ-a da će se omladinska bolnica otvoriti u Skradu. Za bolnicu je od Komande područja, druga Puškarića, dobijeno nešto posuđa: »10 žlica, 2 noža, 2, viljuške, 2 fenjera sa uljem, 10 tanjira, 1 lavor, 1 boket za vodu, 1 amper, 1 tavu od 3 i pol litre, 1 lonac od 4 litre, 2 limene čaše za vodu«, i živežnih namirnica: »4—5 kg pekmeza, oko 4 kg šljiva, 1 kg griza, 1 kg soli, oko 1 kg cukra, oko 3/4 kg sapuna.« Kreveti za bolnicu nisu bili još gotovi »uslijed toga što je bila nesuglasica zbog žaganica«.[43]

Početkom maja drug Grubješić je pisao Okružnom komitetu SKOJ-a: »Primili smo od vas materijal koji ste uputili za naš Komitet ujedno i fenjer za bolnicu. Što se tiče bolnice mogu vam javiti da sam baš sad došao iz nje te smo napravili krevete i Unijeli slamu samo ni jedne plahte nijesam mogao dobiti. Ja sam vam pisao kakve sam stvari dobio iz Komande Područja samo nemamo brašna ni ostale teže hrane. Zato vas molimo da nam javite dali bi mogli dobiti gdje ćebadi i kako ćemo za hranu.«[44]

KK SKOJ-a Veljun obratio se i Okružnom odboru USAOJ-a da dopremi hranu iz kotara Vrginmost koja je bila skupljena za omladinsku bolnicu. Poslali su kurira da donese suvo voće koje se nalazilo u OK SKOJ-a prikupljeno za bolnicu. 5. maja 1493. otvorena je omladinska bolnica u Skradu. Prema ocjeni druga Grubješića, hrane, koja je dobijena od Komande područja, moglo je biti za 8 dana, dok ne stigne hrana iz drugih krajeva okruga. I OK SKOJ-a mogao je sada da uputi bolesne drugove u bolnicu, ali je Kotarski komitet SKOJ-a opet javljao: »samo nemamo pokrivača i plahte te ko bude išao u bolnicu neka ponese sa sobom nešto za pokriti«.[45] Ne znam na čiju inicijativu, ali 6. V 1943. je Okružni komitet SKOJ-a Hrvatskog primorja uputio Okružnom komitetu

41. HAK — Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Karlovac od 7. IV 1943. sa plenarnog sastanka OK SKOJ-a održanog 30. III 1943. upućen pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku, Dok. br: SKOJ-16/1868.

42. HAK — Kotarski komitet SKOJ-a Veljun izvještava Okružni komitet SKOJ-a 16. IV 1943, Dok. SKOJ-16/1876, i 29. IV 1943, Dok. br: SKOJ-16/1855.

43. HAK — Kotarski komitet SKOJ-a Veljun Okružnom komitetu SKOJ-a Karlovac 30. IV 1943, Dok. br. SKOJ-16/1886.

44. HAK — Kotarski komitet SKOJ-a Veljun Okružnom komitetu SKOJ-a Karlovac 2. V 1943, Dok. br: SKOJ-16/1890.

45. HAK — Pismo Kotarskog komiteta SKOJ-a Veljun Okružnom komitetu SKOJ-a Karlovac 5. V 1943, Dok. br: SKOJ-16/1892.

SKOJ-a Kordun za bolnicu: »28 velikih i 10 malih žlica, 43 viljuške, 4 noža, 7 porcija i 5 tanjura.«

Tužna je bila slika Korduna toga doba. Bila sam tada zadužena za rad omladinske organizacije u kotaru Karlovac i svakih 8—10 dana prebacivala se noću preko Dobre, Mrežnice, Korane, a ponekad i preko Kupe kada bi upao neprijatelj na taj teren i mi se morali povući na teren Slovenije, zatim preko ceste Lujzijane i preko pruge Karlovac—Rijeka. Ujutro bismo osvanuli na tlu Korduna umorni i gladni, još više iscrpljeni zbog nespavanja. Idući preko Poloja i Perjasice i danas mi je u sjećanju ostala slika pustog—popaljenog ovog kraja. Navraćali bismo nekad na ta ognjišta da prodrijemamo i nastavljali put Kordunom. Na vidiku je bilo groblje na koje su sa tri strane stizale povorke od tri sprovoda. U svakoj svega po nekoliko pratilaca. Bila je to sahrana umrlih od tifusa, bez uobičajenog plača—»bugarenja«! Kordunu kao da je ponestalo čak i suza!

Omladinske radne jedinice — vojska pozadine

Ni u najtežoj zdravstvenoj i prehrambenoj situaciji narod Korduna nije izgubio prisebnost i prisutnost duha. Borba za opstanak postajala je iz dana u dan sve teža, u uslovima kada je, pored borbi na frontu trebalo još i polja obraditi i vojsku održati. I ono malo stoke što je ostalo, također je bilo bez hrane. Pa, ni to nije sve! Mnogo je bilo onih kojima je bila neophodna pomoć! Bile su to partizanske i osiromašene — do te mjere opljačkane kuće, čiji su hranitelji i članovi izginuli, ili se nalazili u brigadama, i niko im kod kuće nije mogao ma šta privrijediti. Kod kuće su najviše ostajale same žene s djecom, često bolesne, ili nemoćni roditelji boraca s malom djecom, pa, čak, i djeca sama. Nastojanjima Okružnog komiteta Partije sve su društveno-političke organizacije, ustanove, a naročito NOO-i, pored naprijed navedenih zdravstvenih, rješavali i ove zadatke: na planu prehrane morali su se pronalaziti i oni najmanji viškovi žita i dijeliti gladnom stanovništvu, tzv. neimalima. Punu pomoć trebalo je dati partizanskim i osiromašenim porodicama, istovremeno brinuti se i ishraniti borce brigada i odreda, organizirano pronalaziti i osposobljavati oruđe za obradu zemlje, obezbjeđivati sjeme za sjetvu, itd.

Bilo je očito da se rješenje za izlaz iz ovako teške situacije nalazi u organiziranom zajedničkom i planskom radu na savladavanju svih teškoća i u mobilizaciji svih raspoloživih snaga. U organizaciji i planskom radu na savladavanju svoga dijela zadatka, omladina Korduna i njena organizacija nadoknađivala je nedostatak svojih fizičkih snaga, jer su se svi mladići Korduna, pa i neke djevojke, odavno već nalazile u brigadama. Tako je pozadinski dio problema i zadataka pao isključivo u dio ženskoj omladini i ženama. Predvođena organizacijom Saveza komunističke omladine, omladina Korduna je sve više zbijala svoje redove u borbi na savladavanju svih zadataka. SKOJ je bio pokretač svih omladinskih akcija vođenih u duhu poruke I kongresa antifašističke omladine Jugoslavije:

Živjeti i raditi na ratni način! — što je značilo: rješavati neposredne zadatke brzo i efikasno, bez obzira na prepreke. Omladinske radne jedinice dobile su svoj puni raison d'etre. Omladina je voljela svoje čete.

Osnivanje prvih omladinskih radnih jedinica i njihov rad do kraja marta 1943. godine

Omladinske radne jedinice stupile su u akcije još u toku IV neprijateljske ofanzive. Tako je radni vod u općini Skrad organizirao nošenje hrane borcima na položaj. Radni vod sela Krstinja rušio je most, prekopavao ceste, spremao hranu u zemunice i brinuo se za prehranu izbjeglica. Radna četa Utinje bila je, također, aktivna u ofanzivi.

Nakon ofanzive ponovo pristupamo organiziranju omladinskih radnih jedinica. Njihov zadatak je bio višestruk. Trebalo je pomoći NOO-ima na suzbijanju epidemije tifusa i organizaciji prolaznih kuhinja te prihvatanja naroda Korduna i Banije koji se vraćao sa teškog puta izbjeglištva iz Like i Bosne. U tom pogledu trebalo je pomoći da se narod kako-tako smjesti na zgarišta svojih kuća, a kasnije pristupi izgradnji bajti. Predstojao je krupan zadatak proljetne sjetve i obrade zemlje kao osnovnog životnog pitanja naroda i vojske.

Već početkom marta stvorena je prva radna četa okruga u selu Kestenku, općine Perjasica. Zatim, u prvoj polovini mjeseca marta bile su organizirane radne čete i u nekim drugim općinama kotara Veljun. U tom mjesecu osnovane su radne čete u mnogim selima Korduna kao na primjer do 13. III 1943. godine bile su obnovljene radne čete na terenu općine Ostrožin, a u obnovljenu četu u Štipanu ušao je veliki broj žena. 18. III 1943. formiran je u kotaru Vojnić prvi omladinski radni bataljon. U okrugu je tada bilo 15 omladinskih radnih četa. Do 26. III 1943. organizarana su u općini Primišlju, kotar Slunj, 4 omladinska radna voda u kojima je bilo 120 omladinki-ca.

U omladinskim radnim jedinicama kotara Vrginmost bilo je do 26. III 1943. godine obuhvaćeno ukupno 456 omladinki-ca:[46] U općini Perna, radna četa u selu Pecka brojala je 72 člana. Jedna desetina te čete priredila je baštu za vojsku, a pet drugarica opralo je veš u bolnici Perna. Zaključili su da će uraditi sve što bude trebalo ocu jednog borca koji je imao dvoje male djece. Četa je sakupila 850 kuna da kupi sjeme za vojsku. Jedna desetina se nalazila u selu Malička. U općini Ostrožin radna četa u Šljivovcu brojala je 63 člana, a četa u Štipanu 47 članova. Desetina čete u Štipanu obrezala je i uskopala vinograd za vojsku. Radna četa Kirina imala je 47 članova. Desetina te čete kopala je vinograd drugarici koja je imala dvoje male djece, a drug joj je poginuo. Ista desetina kopala je vinograd jednom djedu od 70 godina. Radna četa Ostrožina s 50 članova orala je vojsci s tri pluga uz pomoć NOO-a.

46. HAK — izvještaj Kotarskog komiteta SKOJ-a Vrginmost od 26. III 1943. godine, Dok broj: SKOJ-16/1865.

Radna četa Pješčanice, općina Vrginmost, imala je 67 članova i obradila je vinograd za vojsku. U općini Sjeničak radna četa Donjeg Sjeničaka i Lasinjskog Sjeničaka, koja je imala 100 članova, ištijala je za vojsku 3 bašte i posadila 12 vagana krompira, kg graška, 3 1 kapulice. Desetina Gornjeg Sjeničaka obradila je baštu za vojsku. U općini Bović tada nije bilo ni jedne radne čete zbog napada neprijatelja. Kotarski komitet SKOJ-a Vrginmost je u pogledu rada i organizacije tih jedinica zaključio da u četama treba biti disciplina, drugarstvo i red, da se održavaju politički časovi, da se razvije takmičenje između pojedinih desetina, vodova, četa itd. te da se u što skorije vrijeme formira radni bataljon u općini Ostrožin i da budu u sporazumu sa NOO-om.[47]

Krajem marta 1943. formirane su u kotaru Veljun brojne omladinske radne jedinice i postignuti zapaženi rezultati u njihovom radu. Četa u Svojiču u kojoj se nalazilo 58 omladinki-ca, kopala je vinograd i skupila za bolnicu 114 jaja. U Perjasici je postojala desetina od 15 drugarica, a u Donjim Dubravama jedna četa. U Mrežnici i Maloj Kosi formiran je vod. Članova USAOJ-a bilo je ukupno 491, od toga obuhvaćenih 382, a neobuvhaćenih 109. U općini Skrad bile su formirane 2 čete s ukupno 117 članova. Nije bilo obuhvaćeno 32. Prvi put u okrugu najavljeno je takmičenje između ovih dviju četa u kome je pobijedila 1. četa sela Velike i Male Crkvine te Ponorca. Sakupljeno je i bolnici predato 375 jaja, 5 vagana krompira, 12 kg brašna. U općini Veljun bila su formirana 4 voda od 98 članova, a članova USAOJ-a je bilo 399 koji su čekali da se uzore zemlja. Jedan vod iz Gline skominjao je 14 vagana kukuruza. Općinski odbor USAOJ-a imao je 8 članova. U Cvijanović-Brdu bila je formirana četa od 58 članova, koja je, radeći kolektivno, posadila 20 vagana krompira. Općinski odbor USAOJ-a Klokoč održavao je redovno svoje sastanke. U Ruševici su postojala 2 voda od 47 članova, Klokoću 1 vod od 23 člana, Kestenovcu 1 vod od 22 člana, Dunjaku 1 vod od 25 članova, Rajić Brdu 1 vod od 26 članova, Prisjeci jedna desetina i Lipovcu jedna desetina.

Kotarski komitet SKOJ-a Veljun ovako je formulirao svoj zaključak 6. IV 1943. godine: »Uspostaviti i učvrstiti seoske, općinske i kotarski odbor USAOJ-a te ih osamostaliti. Formirati pionire i pokrenuti ih na rad. Pokrenuti udarne grupe u akcije. Zainteresovati i pokrenuti omladinu na takmičenje. Pokrenuti rad pjevačkih zborova. Pripremiti omladinu za Okružnu konferenciju.«

U tim akcijama rađale su se nove inicijative iz redova same omladine. Bile su to naoko još sitne, ali veoma djelotvorne omladinske radne akcije. Kako su one bile izvođene na cijeloj teritoriji Korduna, neka pokažu primjeri radnih akcija omladine kotara Vrginmost:

»Radna četa Donji i Lasinjski Sjeničak brojila je do sada 100 članova ali će se rasformirati u dvije čete svako će selo imati jednu četu po što je prišao veći broj omladine, radna četa Gornji Sjeničak posadila je 37 vagana krompira, 10 litara kapulice i svega drugog sitnog povrća za

47. Isto.

Narodno-oslobodilačku vojsku. U cijeloj općini Sjeničak posadile su radne čete 74 vagana krumpira za vojsku, jedna desetina čete Gornji Sjeničak ištijala je jednu baštu za vojsku. Općina Ostrožin, radna četa sela Šljivovac posadila je za vojsku 2 vagana krumpira, 4 litre graška, 6 litara graha za trkljanje, radni vod iste čete posadio je drugu Bogdanu Radanoviću 6 i pol vagana krumpira on se nalazi u četvrtoj brigadi, isti vod iskopao je 2 njive za krumpir dvema porodicama kojima nema niko da radi, radni vod sela Štipan kopao je dva vinograda za vojsku i jedan vinograd jednom drugu koji se nalazi u partizanima u drugom bataljonu, a njegova se porodica vratila iz bjegstva iz Like, a sada su kod kuće svi bolesni, radni vod sela Kirin posadio je drugu partizanu Pavlović Jovanu 4 vagana krumpira njegove su dve sestre u partizanima a brat mu je poginuo u partizanima, a majka mu je sada skoro umrla ostalo je samo dvoje djece. Taj isti vod dana 5. IV., posadio je 5 vagana krumpira drugu Stanku Kartaliji koji se nalazi u partizanima i njegova drugarica kod kuće ima bolesnu majku i sestru, istoga dana je uskopala jednoj drugarici jedan vinograd, dana 2. IV. taj isti radni vod posadio je 3 vagana krumpira uz pomoć narodno-oslobodilačkog odbora gdje im je došao i pomogao seoski odbornik drug Vaso Bulat i izvezli su 5 vozova đubra za taj krumpir.

Općina Bović: u selu Trstenica radni vod posadio je 8 vagana krumpira za vojsku... Dragi drugovi mi vas umoljavamo da rad ovih radnih četa navjestite u radiovjestima jer omladina općine Sjeničak poslali smo izvještaj da su sadili 24 vagana krumpira za vojsku to nije izašlo u radio vijestima, a da od ostalih sela izlazi. Šaljemo vam primjerak što je napisala jedna drugarica iz Perne.«[48]

U svakom vodu i četi postojao je pjevački zbor. »Ti su zborovi bili sastavljeni od drugarica koje su uglavnom znale pjevati seljačke narodne pjesme,« obavještavao je KK SKOJ-a Vrginmost.

Radne jedinice kotara Vojnić pomagale su također partizanskim porodicama. Posadile su ukupno 200 vreća krompira. U četama su bili formirani pjevački zborovi i diletantske grupe, koje zbog nedostatska materijala još nisu nastupale.

Omladinska radna četa kotara Plaški posadila je za vojsku 28 vagana krompira na vakantnim posjedima. U toj četi postojala su 3 pjevačka zbora i 1 diletantska grupa. Talijani su uskoro napustili Plaški pa se očekivalo da će se rad u ovome kotaru tek razviti u punoj mjeri.

U kotaru Karlovac radne čete nisu bile organizirane niti je to bilo potrebno. Na zborovima i sastancima omladine ovoga kotara najviše se govorilo o mobilizaciji u NOV, »ali je još vrlo mali uspjeh u pogledu mobilizacije«.

Omladina svrstana u svoje radne čete dolazila je na rad i gladna obavljala naporne fizičke poslove. Nije se imalo šta ponijeti. I ono malo hrane, ako je neko sa sobom i ponio, bilo je oskudno. Pored toga, omladinu je često na radu ugrožavao neprijatelj. Smišljeno je onemogućavao

48. **HAK — Dokumenat broj: SKOJ-16/1870 od 8. IV 1943.**

Jedinstvo
mladih
Broj 1
30. VIII. 1943

rad pozadine s namjerom da glađu iscrpi vojsku i pozadinu i da time razbije čvrsto jedinstvo, koje je postojalo između boraca i naroda. Ali ništa nije moglo spriječiti omladinu da sa do tada neviđenim elanom i upornosti razrješava teškoće naroda u pozadini. U omladinske radne jedinice preselili su se omladinski pjevački zborovi i diletantske grupe. U njima su se održavali omladinski sastanci, vršili dogovori, držali politički časovi i predavanja, vodila se ponekad i polemika sa starijima, ako bi s nepovjerenjem gledali u omladinske akcije ili ne bi dozvoljavali ćerci da u njima učestvuje. Putem skečeva, često punih humora, ali i satire, koje je za svaku priliku omladina sastavljala sama i prikazivala ih na priredbama na narodnim zborovima, omladina je s javne tribine žigosala u vlastitim redovima i sve ostalo što nije bilo dobro i suprotstavljala se shvatanjima tuđim duhu narodnooslobodilačke borbe.

Ali u ovo vrijeme omladinska organizacija na Kordunu samo je zauzimala zalet u svom hodu. Još jače je zbijala svoje redove i vršila pripreme da postigne takav stepen organiziranosti, kojom bi bila sposobna da još više pomogne NOO-ima u suzbijanju epidemije tifusa i savladavanju gladi, da obradi svu zemlju, da u redove NOV-a mobilizira nove borce proširujući NOP u hrvatske krajeve i boreći se da u omladinski pokret uključi svakog pojedinca na oslobođenom i okupiranom dijelu okruga.

»Već pojedine čete i formirani bataljoni pozivaju na takmičenje druge čete i bataljone, druga sela i općine, kotar kotaru šalje poziv za utakmicu kao što je poslao Veljun Vojniću i Vrginmostu«, iznosili su učesnici plenarnog sastanka Okružnog komiteta SKOJ-a održanog 30. III 1943.[49]

30. III 1943 bilo je na Kordunu organizirano ukupno 31 radna četa i 19 vodova kojima je bilo obuhvaćeno ukupno 2746 pretežno omladinki (ne računajući 2 voda u općini Močila), i to:

a) U 6 općina kotara Veljun bilo je 10 radnih četa i 5 vodova sa ukupno 1250 obuhvaćene omladine u njima,

b) U kotaru Vojnić u 13 radnih četa i 3 radna voda (formiran je jedan bataljon) bilo je obuhvaćeno 600 omladine,

c) U kotaru Vrginmost u 8 radnih četa i 7 vodova bilo je obuhvaćeno ukupno 650 omladine,

d) U kotaru Slunj bila su 4 radna voda u općini Primišlju sa 126 obuhvaćenih članova. I u općini Močila postojala su 2 radna voda, ali nema podataka o broju obuhvaćene omladine u njima, i

e) U kotaru Plaški u jednoj radnoj četi bilo je 120 obuhvaćenih omladinki i omladinaca.

Prve omladinske radne brigade u Hrvatskoj

U mjesecu aprilu omladina i njena rukovodstva preuzimala su sve veće zadatke na planu obrade i sjetve polja. Takmičeći se međusobno, omla-

49. HAK — Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Karlovac od 7. IV 1943. upućen pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku, Dok. broj: SKOJ-16/1868.

dina cijeloga okruga takmičila se s junačkom omladinom Like. Nametnula se potreba stvaranja krupnijih radnih jedinica, i organizacije kotara Veljuna i Vojnića započele su pripreme za osnivanje omladinskih radnih brigada. U kotaru Veljun održana je konferencija radnih četa već 14. IV 1943. na kojoj su prisustvovali svi desetari, vodnici, komandiri i komesari omladinskih radnih jedinica — ukupno 60. Na konferenciji je bio slijedeći dnevni red: 1. Politička situacija, 2. Organizaciono pitanje USAOJ-a i pionira, 3. Agit-prop, 4. Razno.

Svi prisutni su živo učestvovali u diskusijama i iznosili gdje je koja desetina, vod ili četa radila i što ih najviše ometa u njihovom radu. Zakazivali su takmičenja: općine s općinom, bataljona s bataljonom, čete s četom, voda s vodom, itd. Programom je bilo predviđeno da se formira radna brigada kotara Veljun, ali pošto niko nije došao iz Klokoča i Dubrava, ovaj zadatak je morao biti odgođen.

Na konferenciji su bila zakazana takmičenja u čast proslave Prvoga maja s trajanjem od 15. IV do 26. IV 1943. godine. Učesnicima konferencije bili su podijeljeni umnoženi članci za zidne novine koji su govorili o radu radnih četa, i pozorišni komadi. Zatim im je dato nešto papira kako bi mogli da šalju dopise o radu svojih radnih jedinica. Organizaciju rada na sprovođenju svih ovih zadataka vodio je KK SKOJ-a, čiji su članovi bili: Jovo Perić — sekretar (tada bolestan od tifusa), Danilo Grubješić, Milovan Grubješić, Milka Kukić, Nikola Matijević, Ljuba Vujičić i Nedjeljko Zatezalo.

Prva omladinska radna brigada Korduna, pa i Hrvatske, formirana je 26. IV 1943. u kotaru Veljun s ukupno 860 omladinki i omladinaca. Na njenom formiranju govorila je Milka Ilić. S uzvišice ispod velike lipe na Veljunu, ona je na zboru rekla:

»Drugovi i drugarice! Mi smo se danas sastali ovdje da formiramo našu I udarnu brigadu. Milka govori dalje, a stisla je pesnicu: Mi ćemo je danas samo formirati, a prva brigada će postati tek onda kad bude to svojim radom, svojom disciplinom i izvršenjem svojih zadataka zaslužila.

Ova naša brigada je I radna brigada u Hrvatskoj. Mi moramo ići za tim da ona dobije i ime »udarna« kao što su i naši borci postali udarnici. Naši su borci udarnici u borbi, a mi moramo biti udarnici u radu!

Naši će hrabri borci sa još više snage i volje tući neprijatelja na fronti kad budu znali da u njihovoj pozadini stoji čvrsta radna vojska, koja se brine za njih.

Naprijed na posao! Naprijed k novim uspjesima! Tucimo neprijatelja u pozadini.«[50]

Za komandanta I omladinske radne brigade izabran je Jovo Perić, sekretar KK SKOJ-a Veljun. Formiranje radne brigade, omladina je proslavila kolom i pjesmom:

»Omladino, diko našeg roda,
Od tebe će svanuti sloboda!«

50. AIHRPH — »Omladinski borac« br. 12—13—svibanj—lipanj 1943, str. 38.

Izvan brigade ostalo je u tom kotaru još jedan bataljon i 12 četa neobuhvaćenih u nju zbog teritorijalnih razloga.

U kotaru Vojnić formiraju se tri nova omladinska radna bataljona. Za njihove komandante i političke komesare omladina je izabrala članove Kotarskog komiteta te sekretare i članove općinskih komiteta SKOJ-a. Komandant 1. omladinskog radog bataljona bila je Sofija Vučinić.

27. IV 1943. formira se u Vojničkom Grabovcu, kotar Vojnić, Druga omladinska radna brigada u koju ulaze tri bataljona sa 640 omladinki i omladinaca. Brigada nije obuhvatila sve radne čete ovog kotara. Za komandanta Brigade izabran je Đuro Basara, sekretr KK SKOJ-a Vojnić, a za komesara Mira Opačić.

Osvojili smo zastavu »NAJBOLJIMA U POMOĆI FRONTU«

Takmičenje među omladinom postao je stalni oblik rada omladinske organizacije. Zakazivala ga je četa sa četom, selo sa selom, općina sa općinom, kotar sa kotarom. U takmičenje se uključuje i okružna organizacija. 31. III 1943. uputio je Privremeni okružni odbor USAOJ-a poziv na drugarsko takmičenje omladini Like:

1. U pružanju pomoći narodnoj vlasti: u sjetvi, prehrani i sprečavanju zaraznih bolesti. Takmičilo se ko će više pomoći partizanskim majkama, ko će više obraditi vakantnih posjeda, oplesti čarapa i kopa za borce, koje su im u nedostatku cipela služile za obuću, podići krečana, okrečiti domova i napraviti novih, iskopati nužnika, itd.

2. U mobilizaciji omladine u NOV, kako u hrvatskim tako i u srpskim krajevima. 3. U pomoći bolnicama. 4. U organiziranju omladine u Ujedinjeni savez i radne jedinice. 5. U organiziranju pionira.

Omladina Like prihvatila je poziv. Takmičenje je trajalo od 5. IV do 1. maja 1943. godine i odvijalo se u znaku priprema za proslavu međunarodnog praznika rada — Prvog maja 1943. godine. Omladina Korduna bila je oduševljena objavom ovog takmičenja.

U ovom prvom izazovu ovakve vrste pokrenula se u akciju cijela organizacija SKOJ-a i USAOJ-a, probudile se stvaralačke snage omladine i razvila inicijativa sve do osnovnih organizacija, učvršćivale su se i proširivale skojevske i omladinske organizacije i osamostaljivala njihova rukovodstva. Bila je to tada svojevrsna škola masovnog revolucionarnog vaspitanja SKOJ-a i omladine na Kordunu i njihovog prekaljivanja u radu i borbi na ispunjavanju najkrupnijih zadataka NOB-e. Omladina Korduna i cijeloga okruga Karlovca na taj način se pripremala za Prvu okružnu konferenciju USAOJ-a Karlovac. »Ni pedalj zemlje ne smije ostati neobrađen!« bio je zadatak koji su istakli Partija i narod. »Naša pozadina biće isto fronta!« — odgovarala je omladina.

Tzv. vakantni posjedi, zemlja uništenih srpskih porodica, zemlja napuštena u pograničnim dijelovima Korduna prema neprijateljskim posadama, odakle je srpsko stanovništvo moralo da bježi sa svojih ognjišta, zemlja partizana-boraca i porodica palih boraca, zemlja za potrebe bolnica

sve se moralo obraditi. Bilo je velikih površina u jednom kompleksu za koje je trebalo angažirati odjednom veću radnu snagu. Neke površine nalazile su se u blizini neprijatelja. Uprkos opasnostima, trebalo ih je **obraditi.** Zbog toga se nametnula potreba stvaranja krupnijih radnih jedinica. One su se, od aprila mjeseca, umnožavale, uvećavale i ukrup**njavale.**

Omladina kotara Vojnić preuzima obradu velikih kompleksa vakantnih posjeda koji su u ovome kotaru bili najveći i iznosili 350 rali zemlje. Omladinske radne čete ugasile su vatru koju je prouzrokovao neprijatelj u Loskunji i Petrovoj gori. Početkom aprila u svim selima općine Vojnić bile su organizirane radne jedinice »i već su više puta radile na vakantnim posjedima«.[51] U općini Krstinja u kojoj je 80% naroda bilo bolesno od tifusa, bila su organizirana 2 voda, u općini Krnjak 2 radne čete, u Utinji, Udbini, Klipinom Selu i Ivanković Selu predviđeno je bilo da se formira jedna četa, itd.

U općini Močila, kotar Slunj, omladinski vod od 25 drugova radio je na gašenju vapna. Omladinke su uređivale tifusnu bolnicu, a naveče plele kope za bolnicu. Radni vod iz Pjevača i Božića posadio je 30 vagana krompira a za 10 uskopao zemlju. Omladinska desetina Vrela oprala je bolnicu.[52] Zadatak je bio da se u svakom selu, gdje se nalazila skojevska jedinica, stvori radna desetina, vod ili četa i stavi na raspolaganje narodnooslobodilačkom odboru. Tada je u Kotarskom odboru USAOJ-a Slunj radio samo jedan član, a svi ostali bolovali su od tifusa. Zbog toga se prišlo stvaranju Inicijativnog kotarskog odbora USAOJ-a za kotar Slunj u čiji su sastav ušli: Milovan Brdar, Branko Ilić, Anka Blanuša, Pero Tepavac, Marija Mirić i Božo Miklošič.

Omladina kotara Vrginmost prihvatila je poziv na takmičenje s omladinom kotara Veljun. Iako se epidemija tifusa širila, organizacija je vršila pripreme da u svakoj općini formira omladinski radni bataljon.[53] U kotaru Vrginmost bilo je tada 26 jedinica i 140 članova SKOJ-a.[54]

I pored veoma rasprostranjene bolesti, rad omladinskih organizacija u kotaru Veljun nije zastao. Naprotiv, postao je još aktivniji. Sva sela i općine ovoga kotara nalazile su se u međusobnom takmičenju. Čestim održavanjem plenarnih sastanaka Kotarski komitet SKOJ-a je nadoknađivao pomanjkanje snaga u radu s organizacijom, zbog velikog broja oboljelog članstva, i tako osamostaljivao općinska rukovodstva SKOJ-a. U kotaru Veljun bilo je tada 217 članova SKOJ-a. Kotarski odbor USAOJ-a Veljun pozvao je na takmičenje omladinu kotara Vojnić. Poziv je glasio:

»Dragi drugovi, pred nama se nalazi veliki radnički dan Prvi Maj.

51. HAK — Izvještaj Kotarskog komiteta SKOJ-a Vojnić od 8. IV 1943, Dok.br: SKOJ-16/1871.
52. HAK — Izvještaj Kotarskog komiteta SKOJ-a Slunj od 7. IV 1943. upućen Okružnom komitetu SKOJ-a Karlovac, Dok. br: SKOJ-16/1969.
53. HAK — Izvještaj Kotarskog komiteta SKOJ-a Vrginmost od 15. IV 1943. upućen Okružnom komitetu SKOJ-a Karlovac, Dok. br: SKOJ-16/1875.
54. HAK — Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Karlovac od 20. IV 1943, Dok. br: SKOJ-16/1878a.

On treba da za našu omladinu prođe u takmičenju: ko će više zemlje obraditi, više pomoći Narodno-oslobodilačkim odborima, više poraditi na suzbijanju bolesti u svom kraju, više pridonijeti štete našem zakletom neprijatelju — fašističkim bandama i njihovim slugama. Zato vašem kotarskom odboru najavljujemo drugarsku utakmicu: ko će bolje uspjeti organizovati omladinu i obuhvatiti je u radnim jedinicama, čija će omladina doprinijeti više koristi današnjoj teškoj ali svetoj narodno-oslobodilačkoj borbi. Smrt fašizmu — sloboda narodu«.[55]

Već do polovine aprila 1943. godine omladina Korduna s borbenom parolom: »Sve za pobjedu našeg naroda« obradila je 80% cjelokupnog zemljišta. Pozdrav koji je omladina Korduna uputila vrhovnom komandantu NOV i POJ drugu Titu, povodom međunarodnog praznika rada Prvoga maja 1943. godine, potpisalo je 5.000 mladih, od toga preko 3.500 članova omladinskih radnih jedinica.[56] (Prema pisanju lista »Naprijed« bilo je 4.600 članova radnih jedinica — potpisnika). »Mi hoćemo još više. Mi smo tek počeli našim radom« — pisala je ova omladina u svom pozdravu.[57] Ove su jedinice, prema nepotpunim podacima, izvršile do 1. V 1943. godine slijedeće radove: posadile 1.300 vagana krompira, zasijale 270 rali kukuruza, posadile 23 1 graha, okopale 5.285 hvati vinograda, zasadile 15 bašti. U borbi protiv tifusa okrečile su 409 kuća ne računajući kotar Veljun u kome je ostalo neokrečeno svega 105 kuća. Uz pomoć NOO-a zapalile su 14 krečana, te iskopale 489 nužnika. Za bolesne i ranjene drugove skupile su 2.419 jaja, 2.111 1 mlijeka, 150 hljebova, 11 kg masti, 532 para kopa, 5.000 kuna, 100 plahti i 20 jastuka. Omladina poluoslobođenog teritorija kotara Karlovac skupila je darove za naše bolnice.

U cijelom tom radu vođeno je takmičenje između sela i sela, općine i općine, te kotara s kotarom. U takmičenju omladine kotara Veljuna s omladinom kotara Vojnića i Vrginmosta pobijedila je omladina kotara Veljun. »Mi ćemo ići raditi svagdje gdje je to potrebno za našu vojsku, za naše partizane«, izjavila je omladina sela Brda, općine Vojnić. »Dragi drugovi, vi nemojte ništa brinuti kod vaših kuća biti će sve urađeno«, pisala je omladina radnih jedinica iz Vrela Utinje borcima 15. udarne brigade VIII divizije. U prvomajskom natjecanju organizirano je 12 četa pionira, te glumačke grupe kao npr. u općini Kunić — kotar Plaški, u selu Kestenku — općina Perjasica. Omladina Živković-Kose sama je pisala pozorišne komade i prikazivala na svojim priredbama. Omladina općine Sjeničak, kotara Vrginmost, organizira glumačku grupu, koja je dala vrlo lijep program za proslavu Prvoga maja.

Za postignute rezultate rada, dobro organizirano takmičenje i stvaranje organizacije USAOJ-a, Sekretarijat Zemaljskog odbora USAOJ-a dodijelio je omladini Korduna prelaznu zastavicu: »NAJBOLJIMA U POMOCl FRONTU«.

55. AIHRPH — »Vijesti« 26. IV 1943. Izdaje Okružni Narodno-oslobodilački odbor za Kordun.
56. AIHRPH — »Na rad« br. 1 — maj 1943.
57. AIHRPH — »Naprijed« br. 4 od 12. V 1943.

A na Kordunu je tada veliki broj omladine ležao bolestan ili je morao da njeguje i poslužuje bolesne od tifusa u kući. Samo u kotaru Slunju ležalo je sredinom maja stotine bolesnih mladih, od kojih je vrlo mali broj prebolio. U kotaru Vojnić bolovalo je 300 mladih, a u kotaru Vrginmost, naročito u općini Perna, umrlo je desetine omladinki. I oni koji su preboljeli, nisu bili sposobni za rad dugo vremena poslije preležane bolesti. Na taj način, tifus je oduzeo veliku radnu snagu kada je ona za obradu polja bila najpotrebnija. Pored zaraze bolesti, stalni upadi neprijatelja iz Kladuše, Barilovića i Karlovca! Glad je bila drastična. U Perjasici i Cvijanović-Brdu od gladi je umrlo sedam omladinki. »Omladina koprivu jede!« U Ostrožinu »Omladina vojsci daje posljednji zalogaj iz usta.« Svud je tako na Kordunu!

Omladina Korduna napregla je u tim uslovima sve svoje snage u radu i borbi u pozadini, reklo bi se, na tri fronta, protiv tri ujedinjena, jednako strašna neprijatelja: okupatora i njegovih slugu, tifusa i gladi! Nije se znalo koji je od ova tri neprijatelja bio teži. Boreći se protiv sva tri istovremeno, narod i omladina borili su se za sjetvu. Govoreći o tim teškoćama i doprinosu koji je omladina dala u njihovom rješavanju, rečeno je u političkom referatu podnesenom na III okružnoj partijskoj konferenciji održanoj 22. i 23. XI 1943. godine u Vojniću slijedeće: »Veliki su bili napori naše partije da se riješe problemi gladi, pitanje sjetve, da se suzbije epidemija tifusa, da se pravilno sprovede i objasni opća mobilizacija. Pod rukovodstvom partijskih organizacija savlađujući najveće teškoće i uz najveće napore uspjelo je da se riješe sve te teškoće. Naročito su sjetveni radovi obavljeni uz najveće napore neviđenim do sada radnim poletom. Uz jedan plug na 11 domaćinstava, uz jedan par vozne stoke na 4 domaćinstva, uz epidemiju tifusa obrađeno je 80—90% obradive površine. U sjetvenim radovima naročito se istakla omladina formirana u svojim radnim bataljonima i brigadama.«

Na frontu su borci tukli neprijatelja i ginuli. U pozadini je omladina malaksavala od gladi i umirala od bolesti, ali su sva polja bila obrađena i hrana za borce i narod, bar za sutra, obezbijeđena. Pregalački rad omladine u pozadini bio je dostojan borbe drugova na frontu. Nije bilo ni traga potištenosti! Polja Korduna natapana su znojem i pjesmom gladne omladine Korduna:

»Partizani, ne bojte se gladi,
Za vas vaša omladina radi!«

»Partizana volim kao brata,
Kako Srb'a, tako i Hrvata!«

»Nas dva brata oba ratujemo,
Ne plač', majko, ako poginemo!«

»Aoj, Osma, pola roda moga,
Tamo imam brata i dragoga.«

»Kompartijo, ruka Ti je sveta,
*Ti si vođa narodnog pokreta!**

Kordun, Bosna, Banija i Lika
To je, druže, čvršće od čelika.

Bila je to pjesma borbi za slobodu i bolji život. Boreći se za slobodu, omladina je bila slobodna, pa i u takvim uslovima bila je sretna omladina!

Rad omladine izazivao je divljenje. Narod Korduna bio je ponosan na svoju omladinu. Borbeno raspoloženje omladine ponijelo je za sobom općenarodno raspoloženje. Priznanje je stizalo i iz jedinica VIII divizije. U pismu politodjela 1. brigade je stajalo:

»Bili smo u Lici, daleko od našeg Korduna, ali preko 'Radio vijesti', preko 'Omladinskog borca' čuli smo za vas, naše drugove i drugarice, za vas omladinu u pozadini. Upoznali smo se sa vašim velikim radovima, čuli smo za radne brigade, čuli smo za proljetno takmičenje, a čuli smo i to, da ste dobili veliku nagradu — prelaznu zastavicu.

Kada smo se vratili na Kordun, vi ste nas dočekali, omladinke su nosile našim borcima hranu do samih neprijateljskih položaja.

Naši vam borci odaju puno priznanje.

Živjela NO Vojska

Živjelo jedinstvo fronta i pozadine!

Mito, polit, odjel I brigade[58].«

24. V 1943. Okružni komitet SKOJ-a za Baniju uputio je pismo Okružnom komitetu SKOJ-a Karlovac:

»Mi još sada imamo dosta poteškoća u radu, ali se ipak nadamo da ćemo vam za izvjesno vrijeme moći najaviti takmičenje da bi time dali novi elan omladinskom pokretu naših okruga.

Čestitamo vam na dobivenom takmičenju sa Likom kao i na »Prelaznoj zastavici« koju je dobila vaša omladina. Baš to vaše takmičenje i zamašan rad pobudio je zavist kod naše banijske omladine, te se i ona podstreknula na zamašnji rad!«[59]

Takmičenje je stalan sistem rada omladine Korduna

I nakon osvajanja prelazne zastave, omladina Korduna nastavlja, bez zastoja, još ofanzivnijim duhom takmičenja. Nastala je međusobna borba za zastavicu između kotarskih omladinskih organizacija u okrugu i borba svih njih zajedno za njeno zadržavanje u okrugu. Nastavkom proljetnog takmičenja vršene su, na taj način, pripreme za održavanje Prve okružne konferencije USAOJ-a za okrug Karlovac i Prve pokrajinske konferencije USAOJ-a Hrvatske. U cijelom okrugu održavane su seoske, općinske i kotarske konferencije USAOJ-a, na kojima su vršeni izbori stalnih odbora USAOJ-a i delegata za kotarske i Okružnu konferenciju USAOJ-a. Bilo je predviđeno da se na kotarskim konferencijama USAOJ-a objave

58. AIHRPH — Iz omladinskog lista okruga Karlovca: »JEDINSTVO MLADIH« br. 1, str. Gazibara pod naslovom »Druga omladinska radna brigada u Hrvatskoj u kotaru
59. HAK — Dokumenat broj: SKOJ-16/1902.

rezultati takmičenja između omladine pojedinih kotara koja su bila u toku, a na Okružnoj konferenciji da se dodijeli prelazna zastavica omladini onoga kotara koja postigne najbolje rezultate u tim takmičenjima. Zbog toga je za Okružnu konferenciju USAOJ-a vladao veliki interes omladine koja se borila da u vremenu do njenoga održavanja postigne što bolje rezultate u radu. Veoma snažan podsticaj u međusobnim takmičenjima izvršio je poziv na takmičenje omladinaca-boraca 15. udarne brigade VIII divizije omladini pozadine cijeloga okruga. Omladinci borci su pisali:

»Znademo da vi omladina Korduna mislite na nas, na vaše drugove i braću i da nas ne zaboravljate ni kad ste u najtežim ili najboljim časovima. Mi omladina XV Udarne brigade isto tako mislimo na vas i kad smo na odmoru i kad smo na jurišu i želimo da vaše priznanje opradamo sa našim radom, sa našom borbom.

Upoznati smo s rezultatima vaših radnih četa, koje ste stekli požrtvovnim radom za naše drugove u borbi i bolnici, kao i za one nemoćne u samoj pozadini. Mi omladina XV udarne brigade naglašavamo vam pored toga rada i potrebu kulturno-prosvjetnog i odgojnog rada«. I dalje:

»Predlažemo vam pitanja po kojima ćemo se takmičiti. Pošto nam sav rad nije jednak, ni sama pitanja neće biti jednaka za nas i za vas.«

Pitanja za omladinu pozadine bila su: Koliko će mobilizirati novih boraca iz redova omladine u NOV, prikupiti hrane i ostalih stvari za vojsku, koliko će se omladina pozadine uzdići na kulturno-prosvjetnom polju rada (novine, analfabetski tečajevi, pjevački horovi, glumačke grupe, itd.), koliko će omladina pozadine učiniti u sprečavanju zaraznih bolesti i koliko će proraditi političkoga materijala (o ulozi izdajničkog vodstva HSS-a, održati predavanja, itd.)

Pitanja za borce su bila: koliko će uništiti neprijatelja, izdići se vojnički (naučiti rukovati oružjem, savladati vojnu vještinu ratovanja iz vojnih knjiga, itd.), koliko će se izdići na kulturno-prosvjetnom planu rada (izdati džepnih novina, koje su u pozadini odgovarale zidnim novinama, organizirati analfabetskih tečajeva, rad glumačkih grupa, itd.), koliko će uraditi na sprečavanju zaraznih bolesti i koliko će se politički izgraditi. Takmičenje je trajalo od 20. V do 20. VI 1943. godine.

Ponovno su se vodila takmičenja između omladine kotara Vrginmosta, Vojnića i Veljuna, ovoga puta na poziv omladine kotara Vrginmost, koja je trajala od 1. V do Okružne konferencije USAOJ-a. Pozivajući na takmičenje omladinu kotara Vojnić i Veljun, predsjednik Kotarskog odbora USAOJ-a Vrginmost, Seka Krlić, je pisala:

»Pozivamo vas na drugarsku utakmicu, da se natječemo ko će od nas više doprinijeti na zdravstvenom, kulturno-prosvjetnom i poljoprivrednom polju. Našim natjecanjem doprinjećemo još više našem narodu i našoj narodnooslobodilačkoj borbi.«

Kotarski odbor USAOJ-a Vojnić odgovorio je:

»Primili smo vaš poziv na drugarsku utakmicu, koji ste uputili omladini našega kotara. Mi primamo vaš prijedlog i svjesni smo da ćemo se preko te utakmice najbolje spremiti za našu okružnu konferenciju. Vje-

rujemo da će naša utakmica puno koristiti našoj svetoj Narodno-oslobodilačkoj borbi i našoj junačkoj narodno-oslobodilačkoj vojsci. Ujedno će naša utakmica dati novoga poleta vašoj i našoj omladini u čitavom našem budućem radu.«

Inicijativni Kotarski odbor USAOJ-a Slunj uputio je 1. maja, u ime omladine kotara, poziv na takmičenje omladini kotara Plaški slijedećeg sadržaja: ko će više pomoći narodnoj vlasti u sprečavanju zaraze tifusa i u ishrani (otkrivanje zemunica i viškova), ko će više uraditi na vakantnim posjedima, pomoći partizanskim majkama i bolesnim porodicama, ko će dati veću pomoć narodnooslobodilačkoj borbi i partizanskim bolnicama, čiji će odbori biti čvršći i čiji će više proučiti materijala, i ko će bolje organizovati omladinu od radnih četa do pionira.

Omladina kotara Plaški odazvala se ovom pozivu. Takmičenje je trajalo od 1. maja do 1. juna 1943. godine

3. VI 1943. održana je nakon rada Prve omladinske brigade, na zemlji zasađenoj krompirom i kukuruzima za NOV, Kotarska konferencija USAOJ-a Veljun. Prisustvovalo joj je 250 mladih, koji su izabrali novi Kotarski odbor USAOJ-a u koji su ušli: za općinu Perjasicu: Ljuba Karaš i Milutin Mihajlović; za općinu Skrad: Mila Vučković; za općinu Veljun: Ljuba Vujičić i Jane Kokir; za općinu Cvijanović-Brdo: Dragica Ninković i za općinu Klokoč: Milica Rakinić. Izbor članova iz općine Dubrave, kao i delegata za Okružnu konferenciju, trebalo je izvršiti naredne nedjelje i istovremeno s formiranjem omladinskog radnog bataljona u toj općini. Nakon izbora Kotarskog odbora izvršen je izbor delegata za Okružnu konferenciju USAOJ-a: iz općine Perjasica: Jovo Perić, Milovan Grubješić, Ljuba Karaš i Milutin Mihajlović; iz općine Skrad: Nikola Marković, Mila Vučković i Simeon Bunčić; iz općine Veljun: Ljuba Vujičić, Anka Pribić i Draga Sikerica; iz općine Cvijanović-Brdo: Ranka Banda, Ljubica Kosjer i Mojsija Lončar i iz općine Klokoč: Ilija Matijević, Milica Rakinić i Dragica Eror.

Nakon izbora Kotarskog odbora i delegata za Okružnu konferenciju, podnesenih referata i postavljenih zadataka, omladina je razmotrila sve pozive upućene joj za takmičenje i na licu mjesta ih objavila. Omladina općine Veljun objavila je takmičenje omladini općine Klokoč, omladina Perjasice omladini Veljuna i Skrada, Skrad—Veljunu, Klokoč—Skradu, IV omladinski radni bataljon Klokoča—I bataljonu Perjasice i 1. četa III bataljona—1. četi II bataljona Perjasice.[60]

U kotaru Vojnić bili su već formirani bataljoni u slijedećim općinama: Krnjaku, Vojniću, Utinji, Tušiloviću i Krstinji. Veliki kompleks vakantnih posjeda između Vojnića i Vojišnice, zasijan kukuruzima i povrćem koji su bili namijenjeni za potrebe NOV i bolnice, povjerio je Kotarski NOO omladinskoj radnoj brigadi kotara Vojnić radi njihova okopavanja. Plan rada je sačinjen u sjedištu KK SKOJ-a Vojnić na Radulović Poljani, u kući Janka Radulovića. Hranu je obezbijedio Kotarski NOO (kazan, grah

60. **AIHRPH — Izvještaj Kotarskog odbora USAOJ-a Veljun od 4. VI 1943, upućen Okružnom odboru USAOJ-a Karlovac, Dok. broj: USAOH-37/280.**

i mast). Na zakazani dan rada slilo se u Vojnić oko 900 brigadira, od kojih 95% ženske omladine, a ostalo dječaci od 13, 14 i 15 godina, svi bosi. Zborno mjesto omladinskog radnog bataljona općine Krnjak bio je Vojnički Grabovac. Stizala je omladina Bijelog Klanca, Dugog Dola, Malog i Velikog Kozinca i pridružila joj se omladina Donjeg Budačkog, Široke Rijeke, Gornjeg Budačkog i Krnjačkog Grabovca. Uz pjesmu su zajednički krenuli prema Vojniću. Iz pravca Međeđaka i Kokireva oglašavala se pjesmom omladina općine Utinje. Pružale su se kolone iz pravca Knežević Kose, Kupljenskog, Vojnić—Kolodvora. Omladina Donjeg Skrada krenula je na posao, udaljen 25 km hoda, u 3 sata ujutro.

Na vrhu brda, ovog velikog radnog fronta, vijorila se prelazna zastavica Zemaljskog odbora USAOJ-a. Omladinski bataljon Utinje prvi je okopao svoju dionicu i bio pobjednik na ovoj radnoj akciji brigade.[61]

Kotarska konferencija USAOJ-a Vojnić održana je 6. VI 1943. godine. Predsjednik Kotarskog odbora USAOJ-a bila je Mira Opačić.

U kotaru Vrginmost omladina je vršila koncentraciju svojih snaga. U općini Sjeničak formirane su tri omladinske radne čete: četa Lasinjskog Sjeničaka imala je 65, Donjeg Sjeničaka 65 i Gornjeg Sjeničaka 60 članova. Sve tri čete sačinjavale su bataljon čiji je komesar bio Rade Čabraja, a komandant Stevo Bratić. Komesar 1. čete bila je Ljubica Kljajić, a komandir Rade Manojlović, komesar 2. čete Kata Groznić, a komandir Milica Katić, komesar 3. čete Vaso Bratić, a komandir Milka Mrkalj. Sve tri čete stalno su radile za NOV i pomagale siromašnim partizanskim porodicama. Poslije 1. maja posijale su 23 jutra kukuruza i okopale sav krompir koji je bio posađen za NOV. Uredile su 5 bašti namijenjenih partizanima i sakupile priloge za bolnicu.

U općini Ostrožin također je formiran omladinski radni bataljon. Komesar bataljona bio je Živko Nišević, a komandant Branko Broznić. Prva četa brojala je 54 člana, s komandirom Milom Kajganićem i komesarom Marom Kajganić. Druga četa imala je 113 članova, komandir Stevo Perenčević, komesar Ljubica Torbica. Treća četa imala je 48 članova, komesar Maca Vidović. Selo Hirin imalo je vod od 26 članova, delegat voda bila je Seka Pavlović, a vodnik Ljubica Bulat.

Općina Bović imala je, također, tri čete i jedan vod, a općina Vrginmost 1 četu sa 76 članova. Komesar te čete bila je Milka Pajić, a komandir Jandre Korkut. Selo Podgorje imalo je 1 vod od 20 članova, Slavsko Polje 1 vod. U Brnjavcu, Blatuši, Čemernici omladina nije imala radnih jedinica zbog raširene epidemije tifusa i velike blizine neprijatelja.

Sve čete i vodovi obradili su vakantne posjede, sijale kukuruz i uredile bašte za vojsku. Četa pionira od 120 članova u općini Ostrožinu također je učestvovala u radu i u pripremama za proslavu 1. maja.

Kotarski odbor USAOJ-a Vrginmost imao je 8 članova. Predsjednica je bila Seka Krlić, a ostali članovi: iz općine Bovića Mara Aralica-zadužena za zdravstvo, iz općine Ostrožina Stevo Perenčević-zadužen za pre-

61. **Sjećanja koja** su **za** autora ovoga rađa napisali Mira Opačić, Đuro Basara i Mira **Gazibara** pod naslovom: »Druga omladinska radna brigada u Hrvatskoj **u kotaru Vojnić—**Kordun«.

hranu i obradu zemlje, iz općine Sjeničaka Ljuba Kljajić-zadužena za pjevačke horove i pozorišne grupe, iz općine Vrginmost Kata Korkut--zadužena za pionire, iz općine Perne Milan Poštić-zadužen za sektor radnih četa za koje je takođe bila zadužena i Milica Carević, i Zlata Svabinec-zadužena za kulturno-prosvjetni rad i pored toga, zajedno sa Milicom Carević, bila određena da radi u općini Vrginmost.

Krajem mjeseca maja održano je u kotaru Slunja Kotarsko savjetovanje kome je prisustvovalo 25 omladinskih delegata iz sela i zaselaka. Privremeni Kotarski odbor USAOJ-a imao je 3 druga i 3 drugarice. U kotaru su postojala dva općinska odbora skoro izabrana: Močila sa 5 članova i Gornje Primišlje sa 9 članova. Neki članovi seoskih odbora USAOJ-a ležali su bolesni od tifusa, pa su preostali zdravi članovi radili na svoju inicijativu. Vod pionira organiziran u Pijevcima čuvao je blago bolesnim familijama i jednog dana posadio kukuruze jednoj bolesnoj porodici. Na savjetovanju je izabran Priređivački odbor u koji su ušli: Marija Travica: Milovan Brdar, Mira Sekulić, Mila Božić, Draga Božić, Boja Trbojević, Vlado Romčević, Danica Juzbašić, Milan Zoroja, koji je imao zadatak da pripremi Kotarsku konferenciju USAOJ-a Slunj zakazanu za 7. VI 1943. godine u Vrelu Mrežnice. Do toga vremena trebalo je održati sve seoske i općinske konferencije USAOJ-a, a Kotarska konferencija je trebalo da se održi u obliku mitinga na koji je, pored delegata, trebala da dođe i omladina. Pored radnog dijela, za Konferenciju je pripreman kulturni program. Međutim, na dan kada je bila zakazana Kotarska konferencija USAOJ-a, vodila se borba između naše i neprijateljske vojske za mjesto Slunj, pa su okolna mjesta napustila redovan tok rada.

Do vremena održavanja Okružne konferencije USAOJ-a nije se održala ni Kotarska konferencija USAOJ-a Plaški, pored ostalog, iz razloga što je neprijatelj vršio bombardiranja na ovome terenu.

Prva Okružna konferencija USAOJ-a za okrug Karlovac 12. juna 1943. godine

Konferenciji je prisustvovalo 100 delegata »tako da je bila zastupana svaka općina u okrugu, a i neka istaknutija sela«. Otvorila ju je Milka Ilić. U svečanom dijelu Konferencije razdužen je Privremeni okružni odbor i izabrano radno predsjedništvo Konferencije: Branko Uzelac Proleter, Mira Opačić i Rafael Tabor. Zatim je uzeo riječ Bude Grahovac, koji je, u ime Zemaljskog odbora USAOJ-a predao omladini okruga Karlovac prelaznu zastavicu »Najboljima u pomoći frontu«. On je rekao:

»Danas ovdje među vama mogu s pravom reći da vi u čitavoj Hrvatskoj zastupate prvo mjesto, u prvim ste redovima dične omladine.

Za neprijateljske neuspjele ofanzive vi ste se pokazali junački, kako u vojsci tako i u pozadini. Vaša braća i sestre u XV Brigadti pokazali su se hrabrim u Lici boreći se protiv neprijatelja i krčeći put izbjeglicama. Poslije ofanzive u našoj ofanzivi vaši omladinci u XV Brigadi pokazali su primjer herojstva i junaštva u borbi protiv četnika. Vi drugovi u po-

zadini niste izostali iza njih. Počeli ste stvarati radne vodove, čete, bataljone i stvorili 2 omladinske radne brigade. Iz dana u dan pokazivali ste ljubav i razumijevanje prema onima čiji su borci na frontu, prema nemoćnima i bolesnima. Omladina kotara Karlovac gdje je mnogo neoslobođenog teritorija služi nam za uzor mnogim sjajnim primjerima. Omladina Plaškog isto tako.

Drugovi i drugarice! Dična omladino Korduna, vi ste najavili utakmicu ličkoj omladini i pobijedili ste. Treba da i dalje nastavite svoj rad. Baš za tu mržnju, organizacionu i političku sposobnost, rad i požrtvovnost, Zemaljski odbor USAOJ-a dodijelio je na I antifašističkom kongresu omladine Jugoslavije prelaznu zastavicu malom ličkom selu Trnavac. Vi ste je od njega preoteli, pa nastojte da je zadržite, a to ćete uspjeti u daljnjoj još žešćoj borbi protiv okupatora. Doskora se približava i pokrajinska konferencija. Tamo ćete pokazati da li ste je zadržali. Ako je izgubite, ne pokolebajte se, već nastavite i dalje rad. Nije stvar u tome da je zadržite samo vi ili lička omladina, već oni koji su najbolji. Ovaj puta ste to bili vi, pa sam dobio zadatak i odobrenje od Zemaljskog odbora USAOJ-a da vam predam ovu zastavicu.«[62]

Omladinka koja je zastavicu primila, rekla je:

»Primam zastavicu u ime okruga Karlovac i zavjetujem se da ćemo nastaviti rad s još većim udarničkim takmičenjem za pomoć našoj vojsci, u suzbijanju bolesti, obrađivanju zemlje, u kulturno-prosvjetnom radu. Naša pozadina biće isto fronta. Nećemo dozvoliti da nam otmu zastavicu. Gdje god nas se pozove odazvat ćemo se, ići ćemo svuda gdje god to zahtjevaju interesi narodno-oslobodilačke borbe.«[83]

Zatim su govorili predstavnici OK KPH Karlovac, PK SKOJ-a, Privremenog Okružnog NOO-a za Kordun, Prvog kordunaškog partizanskog odreda, Karlovačkog odreda, Okružnog odbora USAOJ-a za Liku i predstavnik žumberačke omladine. Po završetku govora upućeni su pozdravi i telegrami ZAVNOH-u, Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske, CK KPH, PK-u SKOJ-a i Sekretarijatu Zemaljskog odbora USAOJ-a.

Konferenciji je uputila pozdrav I omladinska radna brigada kotara Veljun u kome se kaže: »Ujedno u ovome pozdravu napominjemo da ćemo u današnjoj svetoj Narodno-oslobodilačkoj Borbi uložiti sve svoje napore da što više obradimo zemlje našim nemoćnim u pozadini, da što više uradimo na vakantnim posjedima za našu milu Narodno-oslobodilačku Vojsku, da ćemo sa svakim danom sve više boriti protiv zaraznih bolesti, da ćemo još čvršće zbiti naše redove u pozadini i nećemo dozvoliti da ostane i jedan pedalj zemlje neobrađen, ujedno se obavezujemo da ćemo pomagati zdravstvenim ekipama u njihovom radu kao i prehranbenim komisijama koje danas vrše jednu veliku dužnost i brinu se za neimale. Posjećivati ćemo redovno naše bolnice, sa mlijekom, sirom, jajima, i ostalom hranom. Nećemo nikako dozvoliti da naši u borbi ra-

62. AIHRPH — Zapisnik I okružne konferencije USAOJ-a za okrug Karlovac održane 12. VI 1943. godine.
63. Isto.

njeni drugovi za svetu stvar i slobodu svoga naroda oskudjevaju u hrani. ... Mi vjerujemo nepokoljebljivo u našu pravednu pobjedu.«®[4]

U radnom dijelu Konferencije podnio je politički referat Ljubo Martinović, a organizacioni Mara Kresojević. Referatima i diskusijom, vođenom nakon njih, obuhvaćen je bio period rada omladinskih organizacija Ujedinjenog saveza od vremena održavanja I kongresa antifašističke omladine Jugoslavije, tj. stvaranja organizacije Ujedinjenog saveza. Period IV neprijateljske ofanzive ocijenjen je kao do tada najteži period za narod i omladinu Korduna. U vrijeme održavanja Konferencije bilo je na oslobođenom teritoriju Korduna preko 18.000 gladnih »koji nemaju baš ništa jesti«. Preko 95% omladinaca bilo je već mobilizirano u srpskim krajevima na oslobođenom teritoriju Korduna u NOV. U hrvatskim krajevima uspjelo je omesti Pavelićevu totalnu mobilizaciju, a u kotaru Plaškom otrgnuti omladinu ispod četničkog utjecaja. U cijelom okrugu udarničko takmičenje postalo je nov način rada. Omladina Korduna, svrstana u svoje radne jedinice, ispunila je zadaće koje je pred nju postavljao sjetveni front. Samo u kotaru Veljun bilo je tada 1.209 omladinki-ca organiziranih u omladinske radne jedinice, a u kotaru Vojnić 959.

Podnoseći referate o radu i postignutim uspjesima, delegati omladine iz svih kotareva iznijeli su u diskusiji o organizacionom referatu slijedeće podatke:

»U USAOJ-u je organizirano omladinaca i omladinki, u radnim jedinicama 2438, bolesnih je bilo 620, od toga umrlih 67. mobilizirano je 932 omladinca. Okopano 11.96 i pol rali kukruza, 588 rali krompira, 1 i pol ral šećerne repe, 2 rala povrća, 5 i pol rali vinograda, posađeno 92 rala kukuruza, 41 ral krompira 84 rali prosa, 30 i pol rali graha, ogrnuto 104 i pol rali krompira, obrađeno 148 partizanskih bašti, iskopano 419 zahodskih jama, spaljeno 14 krečana, objeljeno 658 kuća oprano 10.544 komada veša, napravljeno 1. partizansko bure, pomognuto 110 partizanskih porodica.

Održano 77 masovnih sastanaka, proučeno 29 članaka, održano 39 usmenih novina, organizirano 7 pjevačkih zborova, 3 diletantske grupe, 1 čitalačka grupa na ne oslobođenom teritoriju, ispisano 25 parola, održano 2 zbora.

Sakupljeno 7 i pol vagana graha, 57 vagana krompira, 481 kg brašna 842 kg kruha, 28 kg masti, 1 kg putra, 41 kg luka, 2 kg jabuka, 1 kg vune, 20 kg suhog voća, 10 kg salate, 233 sira, 3727 komada jaja, 40 janjaca, 1 jare, 3 vagana kukuruza, 4652 1 mlijeka, 1 plahta čaja, 59 1 jagoda, 100 porcija hrane, 6380 kuna, 35 pari veša, 39 ručnika, 5 1 rakije, 9 paketića flastera, 35 plahta, 7 m platna, 380 m zavoja, 600 araka papira, 1 i pol litre tinte, 2 vrpce, 60 jastuka, 21 par čarapa, 43 para kopa, 20 kom olovaka, 2 tube vate, 4 matrice, 13 indigo papira, 30 maramica.«[65]

Iako su neki podaci o radu omladine, izneseni na ovoj konferenciji,

64. AIHRPH — Dokumenat: USAOH-38/340.
65. AIHRPH — Izvještaj sa I okružne konferencije USAOJ-a za okrug Karlovac održane 12. VI 1943. godine.

stigli do nas nesređeni, neki od njih ostali nedorečeni ili neprecizni u odnosu na vrijeme i mjesto, oni govore o pregalaštvu i bogatstvu omladinske djelatnosti. U njima su sadržani rezultati rada organizacija postignuti u takmičenjima od 1. maja do održavanja Okružne konferencije u borbi za proglašavanje najbolje kotarske organizacije u okrugu i osvajanje prelazne zastavice.

Na Konferenciji su ozbiljno razmatrane i sve greške i nedostaci rada organizacije. Polovina organizacionog referata bila je posvećena analizi problema. U prvom je redu konstatirana štetnost jednostranog rada u organizaciji Ujedinjenog saveza sa omladinom, pretežno okupljenom u omladinske radne jedinice na oslobođenom dijelu okruga — Kordunu. Ocijenjeno je da se nedovoljno poklanja pažnje političkom i kulturno-prosvjetnom radu, kao i zabavnom životu omladine. Jedan od glavnih zadataka postavljen organizaciji USAOJ-a na I kongresu antifašističke omladine Jugoslavije, bio je da na okupiranim dijelovima zemlje ujedinjava i okuplja omladinu, da je organizira i pokreće u akcije protiv okupatora i domaćih izdajnika i da je upoznaje sa istinskim razvojem događaja u svijetu i uspjesima NOV. Stoga je na Konferenciji ukazano na potrebu veće borbe za obuhvatanjem u organizaciju USAOJ-a na najširim osnovama hrvatske omladine na neoslobođenom teritoriju kotara Karlovca i za prilagođavanje organizacije prilikama, shvatanjima i željama ove omladine u cilju pružanja pomoći da nađe svoj put u antifašistički front borbe za slobodu. A uslova za to je bilo. »Mnoge omladinke Prilišća, Vukove Gorice, Bosiljeva ismijavaju ustaše, bježe pred njima stide se izroda svoga naroda«, rečeno je u političkom referatu podnesenom na Konferenciji. U tome cilju postavljen je pred organizacije USAOJ-a zadatak da pored omladinskih radnih jedinica razviju i ostale oblike borbe i forme rada i života omladine. Na Konferenciji su s dužnim poštovanjem iznesena imena poginulih omladinaca Srba i Hrvata: Juke Modrušanina i Tončeka Gunića iz Slunja.

Na Konferenciji je ukazano da se u odbore Ujedinjenog saveza biraju najvredniji, borbi najodaniji i najsposobniji omladinci-ke koji su se već pokazali u mnogobrojnim akcijama. Izneseni su primjeri omladinki Kestenka iz općine Perjasica kotara Veljun koje u pola noći dolaze umorne iz Zbjega, kamo su prevozile ranjene borce, i odmah ujutro kreću na rad u Vojnić, udaljen od Perjasice preko 25 km. Milica Božić, i pored teških poljskih radova, sama šije 30 pari veša za vojsku. Omladinke sela Brda, općine Vojnić, pješače po 15 km do mjesta rada za vojsku. Zatim je pred omladinsku organizaciju postavljen i zadatak da prema postojećim mogućnostima više pokloni pažnje radu sa djecom u pionirskoj organizaciji. U vrijeme održavanja Okružne konferencije bilo je u okrugu organizirano, po ugledu na omladinske čete, 12 četa pionira.

Nakon podnesenih referata i diskusije govorio je sekretar OK SKOJ-a Branko Uzelac Crni o zadacima omladine. Oni su bili slijedeći: 1. Nastaviti borbu protiv narodnih izdajnika i na svakom koraku pasivizirati neprijateljsku propagandu. 2. Pojačati mobilizaciju, naročito u hrvatskim

krajevima, ukazujući omladini na opasnost koja joj prijeti od HSS-a. 3. Učvrstiti organizaciju USAOJ-a. 4. Proširiti organizaciju USAOJ-a. 5. Nastaviti najaktivnijom borbom protiv tifusa. 6. Nastaviti i dalje udarničko takmičenje.

Na konferenciji je zatim izabran Okružni odbor u koji su ušli Milka Ilić—predsjednik, Mane Bunjevac, Franjo Basar, aRnka Gvozdić, Nikola Lorković, Sofija-Maša Pavičić, Rafael Tabor, Ljuba Puškar. »Osobito su s oduševljenjem primljeni u Odbor naši drugovi hrvatski omladinci iz Karlovačkog kotara: drug Franjo Basar i Lorković.«[66]

Na Konferenciji su izabrani delegati za Pokrajinsku konferenciju USAOJ-a za Hrvatsku, i to: Milka Ilić, Franjo Basar, Darinka Kovačević, Sveto Livada, Jovo Perić, Ljuba Puškar, Nikola Lorković, Mira Opačić, Rafko Tabor, Branko Uzelac.

Nakon završenog rada Konferencije priređen je kulturno-zabavni program za delegate koji je izvela omladinska diletantska grupa iz Plaškog.

Omladina kotara Vojnića osvaja prelaznu zastavu i na smotri borbe i rada antifašističke omladine Hrvatske 28. i 29. juna 1943. godine

U međuvremenu do Pokrajinske konferencije USAOJ-a za Hrvatsku, organizacije SKOJ-a i USAOJ-a nastavljale su u cijelom okrugu pripreme za smotru rada i borbe omladine na ovom još širem skupu takmičeći se međusobno i svi zajedno za očuvanje zastavice i njeno zadržavanje u okrugu. Na Pokrajinskoj konferenciji Ujedinjenog saveza, održanoj 28. i 29. juna 1943. godine u Otočcu, razmatran je rad i borba omladine Hrvatske na frontu i u pozadini od I kongresa antifašističke omladine Jugoslavije.

Izvještaj o borbi, radu i životu omladine Korduna i cijeloga okruga Karlovca podnio je na Konferenciji Branko Uzelac Proleter od početka ustanka. Rezultati postignuti do Prve pokrajinske konferencije, prema njegovom izlaganju, su bili: Svi sposobni omladinci sa Korduna pošli su 1942 »u onih 17 četa i omladinski bataljon. I danas najmanje 3000 omladinaca nalazi se pod puškom«. U omladinskom bataljonu »Jože Vlahovića« s omladincima Srbima borili su se omladinci Hrvati, »preko 150 omladinaca došlo je u taj bataljon iz kotara Karlovca, Duge Rese i grada Karlovca.« 500 omladinaca iz kotara Plaški borilo se u redovima NOV. »Preko hiljadu omladinaca ostalo je u redovima naše NOV«, koji su u vrijeme IV neprijateljske ofanzive došli u vojne jedinice da se bore s puškom u ruci. Nakon IV neprijateljske ofanzive mobilizirano je na poziv Divizije još 200 omladinaca s Korduna. »Od 1. I do danas iz grada Karlovca i kotara Karlovca do danas je došlo 250 omladinaca u partizane«. Nakon IV neprijateljske ofanzive, omladina je obradila zemlju 600 porodica.

66. AIHRPH — »Jedinstvo mlađih« br. 1 — 30. VIII 1943, list omladine okruga Karlovac.

U vrijeme održavanja Pokrajinske konferencije bilo je na Kordunu **19.000** ljudi bez hrane, preko **13.000** je preboljelo tifus i preko **3.000** bolovalo još i tada od tifusa. »Okolina Cvijanović-Brda radila je mjesec dana i hranila se samo kuhanom koprivom.. .«[67]

Danom održavanja Prve pokrajinske konferencije Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske završilo se veliko proljetno takmičenje omladine. Delegati omladine okruga i vojnih jedinica Hrvatske iznosili su rezultate.

Pored ogromnih uspjeha koje je postigla omladina ostalih kotareva, najbolje rezultate u okrugu Karlovcu i Hrvatskoj dala je omladina kotara Vojnić. Sva omladina ovoga kotara bila je organizirana u Ujedinjeni savez i gotovo sva se nalazila u radnim jedinicama koje su brojale 959 članova. Više od polovine od ovoga broja omladine bilo je oboljelih i preboljelih od tifusa. Svi omladinci kotara Vojnić nalazili su se u NOV. Omladinsku radnu brigadu kotara Vojnić sačinjavale su uglavnom omladinke. Radne jedinice omladine ovoga kotara obradile su partizanskim porodicama 409 rali kukuruza, 369 rali krompira, 6 rali povrća i šećerne repe, 5 rali vinograda i 10 partizanskih vrtova. Vrlo često je jedna grupa radila, dok je druga čuvala stražu zbog stalnih upada neprijatelja. Okrečene su sve kuće u kotaru. Na inicijativu omladine i uz pomoć NOO-a spaljeno je 14 krečana, iskopano 215 zahodskih jama i napravljeno jedno partizansko bure. Pored nestašice i siromaštva omladina pomaže 85 partizanskih porodica, otkida od usta i sakuplja za našu vojsku: »Mi ćemo nekako, glavno da imaju partizani«, bila je svakodnevna izreka omladinki. Za vojsku i bolnice sakupili su 6 vagana graha, 6 vagana krompira, **1.340** litara mlijeka, 140 komada sireva, 476 jaja, 50 kg kruha i 1 litru masti.

Na osnovu ovih postignutih rezultata omladina kotara Vojnić osvojila je prelaznu zastavicu Zemaljskog odbora USAOJ-a. Na Pokrajinskoj konferenciji proglašeno je ljetno takmičenje omladine od 1. VII do 1. X **1943.** godine koje je, zatim bilo produženo od Glavnog odbora USAOH-a i pod parolom: »Borbom i radom slavićemo pobjede Crvene armije« trajalo je od 7. X do 7. XI 1943. godine.

U Glavni odbor USAOH-a bili su na I pokrajinskoj konferenciji izabrani iz okruga Karlovac i VIII divizije slijedeći drugovi-ce: Milka Ilić, član Zemaljskog odbora USAOJ-a i član ZAVNOH-a, Rafael Tabor, komesar karlovačkog odreda, Branko Uzelac Proleter—radnik iz Tušilovića i Dušan Bajić, komesar 3. bataljona 4. udarne brigade VIII divizije.

Omladina okruga Karlovca postala je nakon Pokrajinske konferencije meta takmičarskog elana omladine koji se razvijao u drugim okruzima Hrvatske. Okružni odbor USAOH-a Brod najavio joj je »udarničko takmičenje« u mobilizaciji omladine u NOV i obradi zemlje koje je trajalo od 25. VII do 1. X 1943. Omladina Banije uputila nam je poziv 8. VII na takmičenje koje je trajalo od 15. VII do 1. X 1943. Oba poziva na tak-

[67] — **Izlaganje Branka Uzelca proletera na Prvoj pokrajinskoj konferenciji USAOJ-a Hrvatske održanoj 28. i 29. juna 1943. (Zapisnik)**

mičenje Okružni odbor USAOH-a Karlovac »primio je zato, jer pozna svoju omladinu i njenu spremnost da pokaže kako se radi — kako se udarnički radi.«[68] Tako se borba za prelaznu zastavicu proširila i zaoštravala. Omladina kotara Slunj i Veljun pokazala je prva svoju spremnost za učešće u utakmicama koje nam je objavila omladina okruga Banije i Broda. Omladina kotara Slunj najavila je takmičenje omladini svih kotara našeg okruga. 16. VIII 1943. održana je konferencija svih seoskih, općinskih, kao i Kotarskog odbora USAOH-a kotara Veljun na kojoj su zakazana međusobna takmičenja u trajanju od 16. VIII do 1. IX 1943. Takmičila se omladina općine Perjasica sa omladinom općine Veljun, općine Skrad sa omladinom općine Perjasica, općine Cvijanović--Brdo sa omladinom općine Dunjak, i općine Veljun sa omladinom općine Cvijanović-Brdo. Na konferenciji je jednoglasno najavljeno drugarsko takmičenje omladini kotara Vojnić i omladini kotara Udbina, koja je postigla najbolje rezultate borbe i rada u okrugu Like, u trajanju od 25. VIII do 1. X 1943.

Završeno je bilo takmičenje između omladinaca — boraca XV udarne brigade VIII divizije i omladine okruga u pozadini. Rezultati su bili:

Po vojnom sektoru omladina ove Brigade iskopala je 1.920 rovova; izvršeno je 12 juriša na neprijatelja i izdržano 10, uništena su 64 neprijateljska vojnika (zarobljena ili poginula), zarobljena 4 teška mitraljeza, 6 puškomitraljeza, 38 pušaka, 42 bombe, oko 40 pištolja, 1 šmajser, oko 40 šinjela, 15 500 puščanih metaka. S puškomitraliezom naučilo je rukovati 305 drugova, s malim bacačem 140 drugova. Uhvaćen je jedan protivtenkovski top i 1 protivtenkovski mitraljez, kao i ostali ratni materijal. Za vrijeme takmičenja primljeno je u SKOJ 59 omladinaca — boraca Brigade. Proučen je veći broj članaka. U svim četama i bataljonima izašlo je po 3 broja džepnih novina, u čijim su izdavanju i pisanju učestvovali najviše omladinci. Sastavljen je jedan novi skeč, po bataljonima su naučena za ovo vrijeme 2—3 skeča, u četama svih bataljona naučene su pjevati 4 nove pjesme, 18 boraca naučilo je čitati i pisati, a 31 drug savladao je 15—20 slova. Naučene su tri recitacije, od kojih jedna horska. Omladinci svakog bataljona održali su na vlastitu inicijativu po jedan sastanak s omladinom na terenu i ispisali parole po selima, naročito onim gdje nisu postojale. U takmičenju za održavanje higijene u Diviziji, omladinci ove Bragide odnijeli su zastavicu (kupanje, šišanje, kopanje latrina). Na taj je način bio manji broj oboljenja od tifusa u vojnim jedinicama. U međusobnom takmičenju, najbolji se pokazao 1. bataljon, a zatim treći.

Omladina pozadine postigla je slijedeće: Mobilizirano je u NOV 226 omladinaca i omladinki. »Sve što je bilo sposobno za vojsku to je otišlo u prvom mobilisanju tako da sada nemamo ni jednoga omladinca sposobnoga kod kuće«, pisao je Kotarski odbor USAOJ-a Vojnić podnoseći 23. VI izvještaj o rezultatima takmičenja s XV brigadom. I Okružni odbor USAOH-a je 4. VII pisao Polit, odjelu XV udarne brigade VIII

68. AIHRPH — »Jedinstvo mladih« br . 1 — 30. VIII 1943, list omladine okruga Karlovac: »Naše utakmice«.

divizije: »... na Kordunu skoro vise nemamo ništa mobilizirati, osim kotara Plaškog koji je novo oslobođen... i kotara Karlovca u kojem imamo samo mali broj dio slobodnog terena.« Za vojsku je prikupljeno: opleteno 300 pari čarapa, skupljeno 5.003 kruha, u gotovu 6.600 kuna, 52 kg masti, 20 kg mesa i jednog vola, 126 kg graha, sašiveno 601 par rublja, oprano 8.061 pari rublja. Kotar Karlovac skupio je: 30 kg kukuruza, 120 kg krompira, 180 metara zavoja, 10 komada maramica, 5 litara rakije i 20 plahta. Na planu kulturno-prosvjetnog rada, organizirano je: 20 domova, 30 pjevačkih zborova, 9 glumačkih grupa, 9 recitacionih grupa, 82 zidne novine. U oblasti zdravstva: okrečeno je 1.123 kuće, iskopano 1.000 nužnika, spaljeno 15 krečana. Na planu poltičko-teoretske izgradnje proučeno je 419 članaka, održano 163 masovna sastanka i 150 usmenih novina.

Na kraju pisma Okružni odbor je pisao: »Mi ćemo nastojati da vam svaka kuća na našem dragom Kordunu i cijelom našem okrugu bude kao Vaša rođena kuća. Nastojati ćemo da Vas svi dočekaju kako bi Vas dočekale Vaše sestre i majke.«[69]

U periodu od juna do kraja 1943. godine omladinska organizacija usmjerila je svoju aktivnost na obavljanje žetve, na političko djelovanje među omladinom, na jačanje i proširenje oružanog jedinstva između srpske, hrvatske i muslimanske omladine mobilizacijom novih boraca u NOV, na proširenje organizacija Ujedinjenog saveza i razvitak kulturno-prosvjetnog rada i zabavnog života omladine u njemu i na neprekidno političko uzdizanje članova te rukovodstava SKOJ-a i pravilno organizaciono postavljanje SKOJ-a u Ujedinjenom savezu i jačanje njegove rukovodeće ulooge na pravilnoj osnovi. U tom cilju su održana savjetovanja i izborne konferencije SKOJ-a: u općinama, kotarima i okrugu. Izabrani su novi sastavi skojevskih rukovodstava i komiteta.

Žetva — najvažniji neposredni zadatak

Prvi i najvažniji zadatak u tom periodu bio je obavljanje žetve na vrijeme. U vezi s tim Okružni komitet SKOJ-a pisao je 6. VII 1943. svim kotarskim komitetima: »Okupator se ozbiljno sprema da nam ugrabi naš mukotrpni rad oko kruha, da nam oduzme to oružje borbe.«

U odbranu žetve na Kordun je stigla VIII divizija. »Vojska je ovdje, ona će da brani oružjem naše sjeme a na nama je da mobiliziramo sve snage omladine, da učvrstimo naše radne jedinice, da okupimo i onu omladinu u organizacije USAOH-a koja je do danas bila izvan nje«, kaže se u pismu.

Uz žetvu, zadatak je bio da se pripreme zemunice u koje je trebalo sakriti žito od neprijatelja, da se pokosi trava i stogovi sijena sadjenu daleko od kuća, na livadama.

69. AIHRPH — Okružni odbor USAOH-a Karlovac Polit, odjelu XV udane brigade vni divizije od 4. VII 1943, Dok. br: USAOH-37/287.

U junu (13. i 14. VI 1943) osnovano je političko predstavništvo Hrvatske — ZAVNOH. Njegovi članovi sa našega okruga su bili: Stanko Ćanica, Opačić, dr Gojko Nikoliš, Nikola Vidović, Većeslav Holjevac, Milka Ilić, Milica Vujičić, Boris Balaš, Marko Polović i Tomo Žalac. Zadatak SKOJ-a je bio da upozna omladinu sa ovim važnim političkim događajem. Svaki omladinac i omladinka morali su znati za ZAVNOH, za što se on bori, ko je u njemu. Da bi se to postiglo, sva skojevska rukovodstva i organizacije proučile su na svojim prosvjetnim sastancima Izjavu, Proglas i Rezoluciju ZAVNOH-a objavljene u »Vjesniku«.

U tome periodu postavljalo se pitanje oštrije borbe protiv razornog rada reakcionarnih snaga okupljenih oko Draže Mihailovića i vodstva HSS-a na čelu sa Mačekom, povezanih s Jugoslavenskom izbjegličkom »vladom« u Londonu.

Do prve pokrajinske konferencije antifašističke omladine Hrvatske, održane 28. juna 1943, u okrugu je bio arganizaciono oformljen Ujedinjeni savez odozdo do gore. Od Prve konferencije SKOJ je osposobljavao odbore USAOJ-a za što samostalnije rukovođenje omladinom.

Bila su to pitanja o kojima se raspravljalo na savjetovanjima SKOJ-a. Kotarsko savjetovanje SKOJ-a Slunj, četvrto po redu, održano je 11. VII 1943. godine. Uz saglasnost svih aktivista — učesnika ovog savjetovanja, Kotarsko rukovodstvo SKOJ-a Slunj najavilo je drugarsko takmičenje kotarskim komitetima SKOJ-a Veljuna i Vojnića u slijedećim aktivnostima: Ko će više proučiti moterijala, ko će pravilnije postaviti organizaciju SKOJ-a i ko će pravilnije djelovati u USAOH-u. Takmičenje je trajalo od 20. VII do 20. VIII 1943. Njim six bili obuhvaćeni kotarski i općinski komiteti SKOJ-a i seoski aktivi. Prije održavanja kotarskog savjetovanja SKOJ-a Slunj održana je općinska konferencija SKOJ-a G. Primišlja, na kojoj je tajnim glasanjem izabran novi općinski komitet SKOJ-a. Kotarsko savjetovanje SKOJ-a Veljun održano je 14. VII 1943. godine. Prije njega održana su u ovom kotaru općinska savjetovanja SKOJ-a: Perjasice, Skrada, Cvijanović-Brda, Dunjaka i Veljuna. Kotarskom savjetovanju SKOJ-a Vojnića, održanom 30. VII 1943. godine, prisustvovalo je 40 delegata, po jedan iz svakog aktiva. U kotaru Vrginmost održana su u julu mjesecu općinska savjetovanja SKOJ-a: Bovića, Ostrožina i Sjeničaka, a u kotaru Karlovac općinsko savjetovanje SKOJ-a Dubrave. Međutim, u ova dva kotara nisu održana i kotarska savjetovanja pa se predvidjelo da se i ona održe do 10. VIII 1943, kada je bilo predviđeno da se održi Okružno savjetovanje SKOJ-a. Održano je Kotarsko savjetovanje SKOJ-a Plaški, »koje je lijepo uspjelo«.

Općinska i kotarska savjetovanja SKOJ-a održavana su paralelno sa borbom za žetvu. I već polovinom jula 1943. žetva se u nekim krajevima Korduna dovršavala. Pod parolama: »Spasimo žito za sebe i svoju vojsku!« i »Požurimo sa žetvom i vršidbom!« 250 žetelica, omladine i žena, požnjelo je 30 rali pšenice u Vojniću.

»Sada većinom u svijem općinama se žanje. Kome ima ko da žanje taj se pozajmljuje jedan sa drugim a kome nema tome žanje omladina,

tO je tako općenito u svim općinama«, javljao je Kotarski komitet SKOJ-a Veljun OK-u SKOJ-a 15. VII 1943. Omladinke i žene sela Perjasice, Kestenka, Koranskog Sela, Skrada, Dvorišta, Velike Crkvine, Točka i Zagorja požele su 10. VII 17 jutara pšenice za NOV. I u općini Dunjak žetva se obavljala u zajednici sa AFŽ-om. Delegati Kotarskog savjetovanja SKOJ-a Veljuna iznosili su da će narod i omladina »ići rado žeti ako samo bude naša vojska u zasjedi prema Cetingradu jer tamo ima mnogo zasijane šenice.«

U nekim općinama, kao Primišlju i Cvijanović-Brdu, žito je još sazrijevalo. »Omladina jako očekuje kada će se je pozvati nekuda drugač da ide žeti«, govorili su delegati SKOJ-a na veljunskom kotarskom savjetovanju.

»Omladina pokazuje volju za žetvu na vakantnim zemljištima u drugim kotarevima. Još osam dana mogla bi naša omladina da bude odsutna od kuća, a poslije neće moći zbog žetve«, konstatovano je na IV skojevskom savjetovanju kotara Slunj. U općini Močila pšenica je te godine podbacila i bila je za 50% slabija nego u ostalim krajevima. Zajednički je omladina Slunja i Primišlja, Močila i Zbjega išla s pjesmom žeti pšenicu u Kordunski Ljeskovac, Mašvinu i Furjan.

U općini Bović »žetva je svršena, ali vršidba još nije u svim selima«, javljao je Kotarski komitet SKOJ-a Vrginmost 22. VII 1943.

Glavni cilj neprijateljske ofanzive preduzete na Bosiljevo bilo je uništenje žetve. U tome se kotaru vodila velika propaganda za spremanje žita, što je narod odobravao govoreći da je to dobro »jer da bi ih inače Talijani opljačkali«.

Krajem jula 1943. žetva pšenice je bila uglavnom završena. Još je u nekim krajevima trebalo žito ovršiti. Livade su bile većinom pokošene. Svi su željeli da saznaju kako teku događaji na frontovima. Narod je rado dolazio na sastanke i spremao se za veliki zbor povodom proslave dvogodišnjice početka borbe na Kordunu.

Politička aktivnost u prvom planu rada organizacije

Na zbor 2. VIII 1943. došli su borci VIII divizije, narod i omladina cijelog Korduna. Bilo je to općenarodno veselje uz pjesmu, igru i pleh-muziku VIII divizije, trijumf poslije savladane IV neprijateljske ofanzive i nedaća poslije nje. Na horizontu su se nazirali sigurni zraci slobode. Bila je to manifestacija jedinstva fronta i pozadine. Narod i omladina došli su na zbor organizirano, u velikim grupama, noseći nacionalne zastave i ispisane transparente. Omladina kotara Vojnić, svrstana u svoju radnu brigadu, prodefilirala je zbornim mjestom noseći prelaznu zastavicu.

A kada su zbornim mjestom defilirale jedinice 2. udarne brigade VII divizije s konjičkim i mitraljeskim odjeljenjima na čelu, za kojima su nastupale pješadijske i artiljerijske jedinice, narod je klicao i burnim pljeskom, svakoj jedinici, pozdravljao svoju vojsku.

Nakon otpjevane himne »Hej Slaveni!«, zbor je otvorio predsjednik Okružnog NOO-a za Kordun, Dušan Livada s tribine okićene šarenicama i ukrašene slikama druga Tita i Staljina, te srpskim i hrvatskim zastavama.

Ali pored manifestacionog značenja koji je zbor imao, njegovim sazivom trebalo je aktivizirati narod i omladinu u borbu za još bolji rad pozadine. Bio je to uvod u održavanje sličnih zborova po kotarima, općinama, redovnih 14-dnevnih i večernjih masovnih sastanaka. Njime je počinjala velika politička kampanja u okrugu koja je preduzeta na inicijativu Okružnog komiteta Partije radi političkog razjašnjavanja krupnih događaja u zemlji i svijetu te mobilizacije svih snaga u izvršavanju zadataka koji su imali politički karakter. Zborove i sastanke sazivali su narodnooslobodilački odbori kao politički organi Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte.

Bio je to period kada su se rađale pobjede antifašističkih sila na spoljnom planu i NOV-e u zemlji. Anglo-američke trupe iskrcale su se na Siciliji. Na Istočnom ratištu vodila se jedna od najvećih bitaka drugog svjetskog rata: kurska bitka. Njemačka komanda je konačno izgubila strategijsku inicijativu, koja je definitivno prešla u ruke Crvene armije. U Italiji imamo propast fažizma i pad Musolinija! Opće raspoloženje ovladalo je narodnim masama u okrugu. Narastao je antifašistički pokret u poluoslobođenim i neoslobođenim dijelovima okruga, naročito u kotaru Karlovac.

Ali i reakcionarne snage su se međusobno jače povezivale i politički postajale aktivnije s ciljem da onemoguće potpunu pobjedu našim narodima i plodove njihove borbe iskoriste za svoje planove. Usko povezane s reakcionarnim snagama u svijetu i zemlji pojačale su svoj rad tajne organizacije HSS-a i njezini pripadnici u svim hrvatskim krajevima okruga, nastojeći da svojim saboterskim djelovanjem na svaki način oslabe narodnooslobodilačku borbu. Vješto su širili svoju propagandu i iskrivljavali ciljeve NOB-e nastojeći je prikazati kao klasnu borbu i izazvati sumnju kod naroda u proklamirane principe Atlantske povelje na samoodređenje. Neprijateljskim stavom prema NOB-u i politikom čekanja vršili su utjecaj pasivnog posmatračkog stava na mase prema NOB-u i kočili razvoj stvaranja borbenog jedinstva između hrvatske i srpske omladine u okrugu •»... neće ni u Pavelićevu vojsku, a neće ni k nama, niti hoće da što prime i da čitaju. Kaže svaki: 'Ne znam čitati i sa tim se ne bavim, neka vlada tko hoće, mi ga moramo sulašti, kad vi budete vladali i vas ćemo slušati«[70] — bila je karakteristika toga raspoloženja. Sinove hrvatskog naroda nastojali su pridobiti za odlazak u domobransku vojsku. U kotaru Slunju propovijedali su da ne treba ići u ničiju vojsku ili da idu u domobrane »jer je to nova Mačekova vojska, koja će preuzeti vlast i stvoriti blagostanje«. I razne klerikalne omladinske organizacije na ovome terenu pod okriljem katoličkog klera nepri-

70. HAK — Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Karlovac od 3. IX 1943. upućen pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku.

jateljski raspoloženog prema NOB-u doprinosile su tome, kao i sekta baptista koja je bila vrstan širitetlj HSS-ovske propagande. Ali je raspoloženje hrvatskog naroda i omladine kotara Karlovca prema NOB-u postajalo iz dana u dan sve bolje.

S druge strane, udružene reakcionarne snage: okupatori, ustaše, četnici, agenti Jugoslavenske izbjegličke »vlade« usmjerili su svoju neprijateljsku usmenu i pismenu propagandu na oslobođene srpske krajeve okruga sa ciljem da pokolebaju srpski narod, iskorištavajući pri tome veoma težak ekonomski položaj u kome se srpski narod Korduna tada nalazio. Četničke grupe u kotarima Plaški i Slunj postale su aktivnije, ubijale su i razoružavale pojedince borce, pod vidom partizana vršile pljačku i unosile strah među hrvatski živalj, sistematski i smišljeno ubacivali na slobodni srpski dio oslobođenog teritorija alarmantne vijesti šovinističke sadržine.

Pored navedenih, u politička pitanja spadali su i zadaci na rješavanju stalno prisutnih teških problema ishrane, izgradnje nastambi (bajti), obrade zemlje, zdravstva. Tifusa je bilo i polovinom mjeseca jula. »Bolest već pomalo opada dakle mali broj ima bolesnih«, konstatirano je na Kotarskom savjetovanju SKOJ-a Veljun 15. VII 1943.

Da bi partijske i ostale organizacije i institucije mogle pravilno sagledavati nastalu situaciju i jedinstveno usmjeriti svoje djelovanje, Okružni komitet Partije organizirao je 24. i 25. jula 1943. Okružno partijsko savjetovanje. Zbog toga je i Okružni komitet SKOJ-a organizirao 10. VIII 1943. svoje Okružno savjetovanje SKOJ-a sa 150 prisutnih delegata na kome su razmotreni zadaci omladinske organizacije koji su proisticali iz zaključaka usvojenih na Okružnom partijskom savjetovanju. Sistematizirani po prioritetu i važnosti, u vidu pisma bili su upućeni svim skojevskim organizacijama i imali su pretežno politički sadržaj. Ujedinjeni savez je morao postati u ovome periodu, prije svega, borbena politička organizacija omladine. Na prijedlog delegacije kotara Slunj svi prisutni delegati prihvatili su poziv na takmičenje za oživotvorenje zaključaka savjetovanja. Najvažniji zadaci SKOJ-a postavljeni na savjetovanju za period od augusta 1943. pa nadalje bili su slijedeći:

1. proširiti i ojačati borbeno jedinstvo omladine okruga, što je značilo da se u organizacije Ujedinjenog saveza mora obuhvatiti sva rodoljubiva antifašistička omladina koja se još nalazi po strani NOP-a, naročito u hrvatskim krajevima. U tu svrhu trebalo je pronaći nove oblike rada organizacije koji bi omogućili što elastičniji prilaz za što šire obuhvatanje ove omladine u Ujedinjeni savez na neoslobođenim, poluoslobođenim i novooslobođenim dijelovima okruga. U gradu Karlovcu trebalo je osnovati Mjesni odbor USAOH-a, kao i odbore u novooslobođenim mjestima: Slunju, Cetingradu, Topuskom i svugdje tamo gdje još nisu bili organizirani.

2. Pojačati rad na mobilizaciji svih sposobnih omladinaca u NOV. Rezerve za mobilizaciju novih boraca nalazile su se u hrvatskim krajevima kotara i mjesta Karlovca, srpskim krajevima jednog dijela kotara

Plaški i pograničnim hrvatskim krajevima ostalih kotara. »Kako na oslobođenoj, tako i na neoslobođenoj teritoriji, kako u hrvatskim, tako i u srpskim krajevima, mi možemo mobilizirati hiljade novih boraca«, rečeno je u pismu OK KPH upućenom kotarskim komitetima KPH 3. VIII 1943.

3. Preko Ujedinjenog saveza mobilizirati svu omladinu na pružanju pune pomoći NOO-ima kao i političkim organima JNOF-a, na primjer: u održavanju i organizaciji redovnih 14-dnevnih seoskih sastanaka na kojima su se postavljala i rješavala sva tekuća pitanja, da sela na vrijeme dobiju »vijesti«, listove, letke, da se održavaju usmene novine, pruži pomoć u sprečavanju bolesti, izgradnji zimskih nastambi, zemunica, uređivanju domova kulture, itd.

Na oslobođenom teritoriju okruga, Kordunu, trebalo je ukloniti jednostranost u radu s omladinom i više razviti politički, kulturno-prosvjetni i zabavni život i rad s tom omladinom prema postojećim mogućnostima. Trebalo je u tu svrhu da prorade omladinski domovi, diletantske grupe, horovi, tečajevi za nepismene, Savez pionira. Sliku života i rada ove omladine ilustrira list radnih jedinica »NA RAD«, čiji je prvi broj izišao u maju, a dvobroj za juni i juli u mjesecu julu 1943. Za omladinu okruga Karlovac izdavan je i drugi list: »JEDINSTVO MLADIH«, čiji je prvi broj izišao u 375 primjeraka u mjesecu augustu 1943. tako da je svako selo dobilo po jedan primjerak. Omladina je bila oduševljena čitajući u ovim listovima dopise koje je sama pisala o borbi, životu i rezultatima rada postignutim u mnogim takmičenjima u kojima je učestvovala.

Da bi uspješno obavila naprijed navedene zadatke, skojevska organizacija takmičila se u jačanju i proširenju svojih vlastitih redova.

Težište rada prebacila je u kotar i grad Karlovac, kao i u ostale hrvatske krajeve okruga. Bilo je nužno srediti skojevsku organizaciju i osnovati Mjesni komitet SKOJ-a u gradu Karlovcu.

Na planu rješavanja odnosa SKOJ-a i Ujedinjenog saveza i jačanja uloge SKOJ-a u uslovima osamostaljivanja odbora Ujedinjenog saveza, skojevski aktivi su razvijali svoje djelovanje unutar osnovnih organizacija USAOH-a, tj. u radnim četama, kulturnim grupama, omladinskim domovima, rukovodili njihovim radom i sadržaj svoje dnevne aktivnosti ispunjavali radom tih organizacija, baveći se problemima i zadacima Ujedinjenog saveza. Prišlo se i planskom teoretsko-partijskom obučavanju članova SKOJ-a i rukovodstava.

Ali i poslije žetve na mnogim mjestima, naročito u nekim predjelima, mnoge su porodice bile potpuno bez hrane. 1.500 duša je gladovalo u kotaru Slunj već u toku obavljanja žetve 1943. jer je žetva bila slaba uslijed suše. Polovinom oktobra 1943. bilo je 800 duša potpuno bez hrane samo u općini Močila. Narod Ljeskovca odlazio je u muslimanska sela da radi i da se tako prehranjuje. Nakon pogodbe pola i pola, sredinom septembra 1943. narod Ljeskovca pristupio je berbi svoje polovine kukuruza koji je muslimansko stanovništvo bilo posadilo na njive srpskog

naroda. I iz nekih sela kotara Vrginmost (Trstenica) omladina je masovno otišla da služi u hrvatska sela.

Pored toga, golotinja i bosotinja naroda i omladine upotpunjavale **su sliku** teškog položaja i života naroda **i** omladine Korduna. Ogoljelost **naroda bila** je do te mjere prisutna **da** na mnogim mjestima, kao **u Perjasici,** kotaru Vojnić, Vrginmost, Slunj **i** svim ostalima, ljudi, žene, **djeca, nisu** mogli u toku dana **izlaziti** iz kuća, nego su svoje poslove obavljali kada se smračilo. Osjećala se potištenost naroda. Na Kordunu su **najbolje** uspijevali večernji sastanci jer se noću nije vidjela bosotinja i golotinja. S ovim se računalo u organizaciji i smatralo da se sastanci mogu **održavati** dok ne postane hladnije, ali sa prvim snijegom će se održavanje **sastanaka** morati prekinuti. »Gola i bosa je većinom sva omladina, a isto tako i **naši** rukovodioci i riješiti sad ovo pitanje kod nas, to je veliki problem«, pisao je OK SKOJ-a PK-u SKOJ-a 3. IX 1943. Svi su članovi **naših** kotarskih komiteta SKOJ-a **bili** ogoljeli i obosili, tako da su **drugovi iz** KK SKOJ-a Vrginmost postavljali pitanje šta će da rade **kad zapadne** snijeg jer neće moći na teren.

Sve je ovo utjecalo da su neki borci sami priticali u pomoć porodicama od kojih su se mnoge nalazile na samoj ivici borbe za goli život i opstanak. Masovno se gladovalo. Na Kordunu se umiralo od gladi. Velik broj domaćinstava bio je bez krova nad glavom ili s takvim »krovom« koji im nije pružao nikakvu zaštitu. Nakon preležane bolesti ili ranjavanja neki su borci samovoljno produžavali rok svoga boravka kod kuća da pooru i zasiju polja, da pronađu hrane, podignu kakav-takav krov nad glavom porodici — bajte. I blizina brigade je ponekad utjecala da se neki borci zadrže kod svojih kuća. Istorija kao da je ponavljala zakone života borca krajišnika-graničara: braniti i orati polja, ratovati i sijati istovremeno.

Takvi borci bili su u toku NOR-a nazvani dezerterima. Omladinska organizacija borila se protiv ove pojave na razne načine. Na Okružnom savjetovanju SKOJ-a, održanom 10. VIII 1943. pored ostalih zadataka **u** organizaciji je objavljeno takmičenje: ko će imati manje »dezertera«. Problem je bio stalno prisutan, nekada je bio veći, nekad manji. Povremeno je nestajao. U omladinskoj pisanoj i sačuvanoj dokumentaciji ovome se pitanju pridaje pretjerano velika važnost.

Neadekvatan izraz dezerter preuzet od francuske riječi deserteur (bjegunac iz vojske, vojni bjegunac, prebjeglica) ili deserter (napustiti vojsku, pobjeći iz vojske, ispod zastave) bio je upotrebljavan za borca koji je samovoljno privremeno odsustvovao iz vojne jedinice; zadržali su ga gotovo svi učesnici NOR-a i danas upotrebljavajući ga u svojim napisima i sjećanjima bez kritičkog sagledavanja njegova značenja i bez navođenja uzroka i motivacija ove pojave. Potrebno je nešto duže zadržati se na ovom pitanju iz razloga što ovaj izraz nanosi ljagu borcima NOV-a Korduna i pripisuje :m u giijeli nešto što, ustvari, nisu bili.

Na osnovi neadekvatno okarakterizirane pojave zajedno sa prenaglašenim pridavanjem važnosti ovoj pojavi u pisanoj dokumentaciji, sutrašnji će istraživač donositi o njoj pogrešne zaključke i sudove. Jer, tzv.

dezerteri-borci, o kojima je riječ, nisu bili dezerteri, jer nisu napustili zastavu NOB-e niti su bili njeni neprijatelji. Pogodnog izraza za ovu pojavu i nema kod nas. Više je bio prisutan strah od ove pojave. Ni jedan od njih nije bio strijeljan. Nalazili su se kod svojih kuća. Da su bili dezerteri u pravom smislu riječi, ne bismo mogli vršiti utjecaj na njih putem ubjeđivanja da se vrate u svoje jedinice, kao što se činilo i uspijevalo. Broj i sastav boraca kod kuća se mijenjao. Ovisilo je to o vremenu radova na poljima, blizini brigade njihovim kućama. Vremenom su svi odlazili u svoje jedinice. Mnogi od njih su imali već dug staž borca, mnogi su na sebi nosili ožiljke višestrukih ranjavanja. Svi su otišli dobrovoljno da se bore u partizanske i vojne jedinice VIII udarne divizije.

Došavši kućama, na mnogim su mjestima takvi borci, i pored svih naših rezultata prikazanih i u ovome napisu, bili svjedoci nedovoljne brige za njihove porodice. Na nekim mjestima mogli su vidjeti nepravilan ili nedovoljan rad i slab odnos pozadinskih vlasti, nerazvijenih još NOO-a, koji i prema postojećim mogućnostima nisu dovoljno izlazili u susret njihovim porodicama. Bio je to razlog više da se prišlo čišćenju NOO-a od svih onih koji su nedovoljno radili, ili su radili nepravilno, pa čak i sabotirali. U Tržiču je npr. NOO ostavio žito (proso) s vakant posjeda na gumnu da izgnjije i pored teške prehrambene situacije. Neki su članovi NOO-a prilikom diobe i onih malih količina koje su iz kontigenata konfiskacije i rekvizicija bile određene za najpotrebnije, najprije snabdjevali svoje porodice i porodice svojih poznanika. Narod je osuđivao takav rad NOO-a i pojedinaca u njima i smjenjivao ih. U nekim mjestima narod je ponekad smjenjivao cjelokupan sastav NOO-a zbog nepravilnog ili nedovoljnog njihovog rada i birao nove članove u NOO-e. Učešće omladine je u tome bilo veliko i zapaženo. Omladina je na redovnim 14-dnevnim masovnim seoskim sastancima iznosila nepravilnosti rada pojedinaca u NOO-ima ili u cjelini, tražila da se smijene. Veliki broj omladinki, članova SKOJ-a, u tom vremenu je narod izabrao u NOO-e. Bilo je to najveće priznanje koje je dato omladinskoj organizaciji u najtežim momentima rata. Na taj se način omladinska organizacija borila za jačanje narodne vlasti, podizanje njenog ugleda u narodu, afirmacije NOO-a kao političkih organa, organa Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte.

Analizirajući pitanje tzv. dezerterstva Okružni komitet KPH Karlovac je na sjednici održanoj 14. VII 1943. godine ocijenio da su uzroci toj pojavi dvojaki: 1. ekonomski i 2. što se mnogo gine i ranjava. Lijek za prvi je bio: poboljšati ekonomsko stanje i politički raditi. Za drugi: »provesti strogo u život da se čuva svakog čovjeka. Vojnički nastojati da se ima što manje gubitaka. Borci trebaju osjetiti da se o njima vodi briga.«

Drugi problem povezan s »dezerterstvom« je problem pljačke. Pljački je bilo raznih vrsta. Najveće su bile pljačke okupatora, te ustaške i domobranske vojske, koji su u ofanzivama i za to posebno sračunatim provalama na oslobođeni teritorij pljačkali i palili srpska sela. Za sobom su u pljačku vodili još i seljake iz susjednih hrvatskih krajeva, izuzev u IV

ofanzivi. Bila je ovo politika neprijatelja sračunata da izazove zlu krv i razbukta šovinističke strasti na jednoj i drugoj strani između srpskog i hrvatskog naroda, kao u kotaru Vrginmost.

Četničke grupe su pljačkale, prije i nakon razbijanja njihovih gnijezda, u ime partizana u pograničnim hrvatskim krajevima, naročito u kotaru Slunju, i kotaru Karlovac noseći na glavi partizanke i petokrake zvijezde na njima, pri čemu su vršili zločine, ubijali seljake i trgovce, koje bi opljačkali. Četničke pljačke su imale dvojaku tendenciju: Prvo, vršene su iz šovinističkih pobuda u hrvatskim krajevima, iz objesti, osvetoljublja i koristoljublja istovremeno. Drugo, nastojali su da time bace ljagu na partizansko ime i borce NOV-e i da onemoguće širenje NOP-a u hrvatskim krajevima. Dokumenti su zabilježili da su se pljačke četničkih grupa izvršene u hrvatskim krajevima odnosile na plijen karakterističan za drumske razbojnike: volove, novce, i dr. pri čemu su vršeni zločini (Severin).

Pod isti termin pljačke podvode se i otimanja koja su vršili pojedinci i ponekad grupice tzv. dezertera, tj. boraca koji su samovoljno produžavali svoj boravak kod kuća i privremeno odsustvovali iz vojniih jedinica. I ova su otimanja vršena u ime partizana, s partizankama na glavi, u hrvatskim krajevima, naročito u kotaru Slunj i Vrginmost, i s oslobođene teritorije. U nekim slučajevima motivacija ovog otimanja bila je povratak svega onoga što je njima bilo opljačkano i u ta mjesta odneseno. Takav slučaj smo imali u Topuskom.

»U Topuskom sazvali smo zbor, narod otišao na zbor, a drugi otišli u kuće i pljačkali, zbilja to je teško za raditi, okolna sela oko Topuskog su spaljena i opljačkana, a u samom Topuskom bile su te zloglasne ustaše, koje su to činile, i sve ono što je opljačkano odvučeno je u Topupusko, a sada narod go, bos, čisto juriša na pljačku, kože 'moje je sve tu, vi mi nedate, vi ste zaštitnici ustaša itd. Ima ljudi, žena i djece, koji su ostali posve goli, ne smiju da izađu iz svoje kuće, nego kada se smrači, onda svršavaju poslove.«[71]

U pisanim omladinskim izvještajima i dokumentaciji uopće ne bilježi se šta je uzimano, ali se bilježi da je stanje u vezi sa prehraonm naroda u svim kotarima oslobođenog Korduna: Vojnića, Vrginmosta, Veljuna i Slunja, a naročito u nekim mjestima, bilo veoma teško i zabrinjavajuće, što se međutim, ne dovodi u vezu s pojavom otimanja kao njenim uzrokom. Narod je bio potišten. Da se ovo pitanje svestranije posmatralo u izvještajima napisanim u vrijeme pojave, lako bi se moglo konstatirati da grupe »dezertera« ne »pljačkaju« stvari koje su u istoriji pljačkale falange, drumski razbojnici: volove, konje, novac, radi preprodaje i bogaćenja njihovih učesnika. Otimanja koja su vršile ove grupice, pojedinci, pa i žene obučene i maskirane vojničkim uniformama, možda bi izgledale strašnije i autoritativnije, odnosile su se na predmete najneophodnije za opstanak čovjeka: krumpir, žito, vjerovatno obuću i odjeću. Nije zabi-

71. HAK — Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Karlovac od 3. IX 1943. upućen pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku.

Iježen ni jedan zločin prilikom takvog otimanja koja su vršile grupice tzv.dezertera. Lako se može pretpostaviti da su »dezerterima« pripisana u djelo sva otimanja koja su tada vršena. Neke od tih grupica nisu uopće spadale u »dezertere«. Tako je u hrvatskim krajevima kotara Slunj zabilježena »pljačka« grupe sunarodnika. Krađe, naročito hrane, bilo je i na oslobođenom teritoriju među srpskim stanovništvom. U vrijeme provala neprijateljske vojske na oslobođeni teritorij i povlačenja naroda pred neprijateljskim terorom, pojedinci su u uslovima masovnog gladovanja otvarali tuđe zemunice i iz njih uzimali hranu posakrivanu od neprijatelja. Organizacije su se borile i protiv ovakvog vida »pljačke«, zvane krađa.

Takva otimanja su vršena u velikoj nuždi i bijedi, iz pobuda da se očuva goli život, svoj i svojih najbližih, u uslovima u kojima su neki članovi takvih porodica izginuli, poubijani od neprijatelja ili umrli od bolesti i gladi, dok su se neki još borili u vojnim jedinicama za slobodu zemlje. Stoga bi umjesto neopravdano pripisane pljačke, bilo bolje da se analizira da li se u uslovima pomora ovoga naroda moglo nešto više učiniti da se efikasnije pomognu porodice palih boraca i porodice boraca, pa da do toga ne dolazi.

Cilj ovoga napisa nije da ova otimanja opravda, već da pokaže kako ona nisu imala karakteristike pljačke, kao što ni termin dezerterstva, koji smo upotrebljavali u vrijeme NOR-a za pojavu produženog boravka ili samovoljnog napuštanja jedinice boraca, nije bio adekvatan izraz za pojavu koja je bila prisutna. Istorija koja bude govorila o borbi naroda Korduna i naiđe na ove slučajeve ne bi smjela uprošćeno i nekritički sadržavati ove termine bez njihovog tumačenja, iako su se oni udomaćili u napisima i sjećanjima mnogih učesnika NOR-a.

Energična borba protiv pojave samovoljnog produžavanja boravka van vojnih jedinica bila je potpuno opravdana i neophodna, jer je takvo samovoljno odsustvovanje negativno utjecalo na moral ostalih boraca u vojnim jedinicama. Pojava samovoljnog produžavanja boravka kod kuća unosila je političku pometnju u pozadini. Sve su to bili opravadni razlozi da protiv ove pojave Partija preduzme energične mjere, kakve su i preduzete. Ali, time se ova pojava nije potpuno riješila: borba se vodila za još veću pomoć porodicama palih boraca i boraca na frontu, za pravilniji i bolji rad NOO-a.

U drugoj polovini marta 1944. godine Kotarski komitet SKOJ-a Vojnić zaključio je da se s omladinskih sastanaka upućuju borcima pisma u kojima će se omladina obavezati da će pomoći i nabaviti sve što je potrebno njihovim familijama, »tako da borci budu sa većim zadovoljstvom u svojim jedinicama i da ne vode brigu o svojim kućama. Sa time će se isti otkloniti i dezerterstva«.

I na Drugoj okružnoj konferenciji Ujedinjenog saveza, održanoj 2. aprila 1944. godine, kao jedan od najvažnijih zadataka, razmatrano je osnovno pitanje ove pojave — pitanje ekonomskih problema porodica boraca. Pred organizaciju je postavljen zadatak da mobilizira omladinu u pružanju pomoći ovim porodicama, pod geslom:

»Pružimo pomoć porodicama naših boraca!«
»Odužimo se porodicama palih boraca!«

Učenje — uslov za ispunjavanje zadataka

U julu, augustu i septembru 1943. godine održani su u Vojniću desetodnevni i petnaestodneveni skojevski kursevi u sklopu Uprave narodnih tečajeva u okviru koje su održani i partijski kursevi. Do 10. IX 1943. godine održano je u Vojniću 5 ovakvih kurseva, koje je pohađao 71 omladinac-ka. Na prvom kursu je bilo 15 kursista, na drugom 12, na trećem 17, četvrtom 13 i petom 14 kursista.

Polaznici tih kurseva bili su članovi kotarskih komiteta i općinskih rukovodstava SKOJ-a, odbora USAOH-a, te članovi četnih aktiva i bataljonskih rukovodstava SKOJ-a 1, 2. i 3. udarne brigade VIII divizije, 1. kordunaškog i 1. karlovačkog odreda.

Polaznici kotarskih komiteta SKOJ-a i kotarskih odbora USAOH-a koji su završili kurs bili su: Ljubica Redić, Pero Tepavac i Mira Katić, članovi KK SKOJ-a Slunj; Mira Gazibara, Sofija Vučinić, Ankica Končalović i Jakov Perić, članovi KK SKOJ-a Vojnić; Nikola Matijević, Ljubica Karaš i Ljubica Vujičić, članovi KK SKOJ-a Veljun: Nedjeljka Grba, Ranka Grba, Danica Vulić i Milan Vezmar, članovi KK SKOJ-a Plaški; Vladislav Sokač, sekretar KK SKOJ-a Karlovac; Ivan Kezele, Ankica Peretić i Nikola Pavlačić, članovi MK SKOJ-a Karlovac; Seka Krlić član KK SKOJ-a i predsjednica KO USAOH-a Vrginmost, te Zlata Švabinec, Bosa Derić, Milka Pajić i Ranka Gvozdić-član Okružnog odbora USAOH-a, zatim Svetozar Livada, Bojana Grgić i Marija Pjevač, članovi kotarskog odbora USAOH-a Slunj i Anka Milašinović i Ljubica Karan, članovi Kot. odbora USAOH-a Vojnić.

Kurs su završili i sekretari i članovi općinskih rukovodstava SKOJ-a, te nekoliko članova SKOJ-a, i to: a) sekretari općinskih rukovodstava SKOJ-a — za općinu: Ostrožin- Mile Kajganić, Skrad — Simeun Bunčić, Utinju — Nikola Gaćeša, Vojnić — Danica Košutić, Močila — Mara Trbojević, Perjasicu — Jovanka Grubješić, zatim Rade Bakić, Stanica Pajić, Dunjak — Ilija Matijević, Vojnić — Mirko Sikirica, Sjeničak — Rade Čabraja, Anka Zunić; b) članova aktiva i općinskih rukovodstava Dragan Batalo, član općinskog rukovodstva SKOJ-a općine Primišlje, Danica Rkman — član općinskog rukovodstva SKOJ-a općine Perna, Jure Protulipac — član opć. rukovodstva SKOJ-a, Marija Klisurić — član općinskog rukovodstva SKOJ-a općine Močila, Katica Grabrijan — član SKOJ-a kotara Karlovac, Marica Erdeljac — član SKOJ-a, Mikočević Mate — član SKOJ-a, Rezika Osterc — član SKOJ-a, Ivanka Modrušan — član aktiva SKOJ-a kotara Slunj, Ankica Zatezalo tehničar KK SKOJ-a Veljun, Maca Kekić — pročelnica SKOJ-a općinskog rukovodstva Bović, Milica Zatezalo — predsjednica SKOJ-a općine Gornje Dubrave.

Članovi četnih aktiva i bataljonskih rukovodstava SKOJ-a brigada VIII divizije i odreda koji su završili skojevski kurs bili su: Dragutin

Vukelić — četa za vezu 2. udarne brigade, Mirko Crevar — četa za vezu 1. udarne brigade, Dragić Milošević-udarna četa Plaščanskog odreda, Rade Božić-član četnog aktiva, Julije Presečki-inž. četa 1. udarne brigade, Rade Vinčić — 3. bat. 1. udarne brigade, Dušan Livada-sekretar 4. bat. 1. udarne brigade, Janko Velimirović — 4. bat. 1. udarne brigade, Milan Glumac — 2. bat. 1. udarne brigade, Dragan Pajić — 1. bat. 3. udarne brigade, Milić Matijević — 4. bat. 3. udarne brigade, Mile Radulović — 4. bat. 2. udarne brigade, Đuro Dudunović — 1. bat. 1. KPO, Micika Laurie — 1. bat. Karlovačkog odreda, Milan Franjković-sekretar batalj. Branko Bošnjak — član aktiva SKOJ-a 1. bat. 1. KPO, Josip aRdočaj-pročelnik četnog aktiva SKOJ-a 2. bat. Karlovačkog odreda, Milovan Šušnjar — 3. bat. 1. kordunaškog odreda i Nikola Proksel — 1. bat. Karlovačkog odreda.

Kurseve su vodili članovi Okružnog komiteta SKOJ-a: Ljubo Martinović i Momčilo Kozlina. Kursevi su pokazali dobre rezultate, ali ih je bilo premalo.

Pored ovih kurseva, dva člana OK SKOJ-a: Franjo Basar i Mara Kresojević nalazili su se u julu i augustu 1943. godine na Višem skojevskom kursu pri Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku u Otočcu, a Milovan Grubješić i Mane Bunjevac na kulturno-prosvjetnom kursu održanom u augustu, također, u Otočcu. U dopisu Glavnog odbora USAOH-a upućenom Okružnom odboru USAOH-a Karlovac 21. VIII 1943. godine navodi se da su ovi drugovi »sposobni da organiziraju kulturno-prosvjetni rad na okrugu«.

U septembru (22. IX 1943. g.) na srednjepartijskom kursu nalazila se Milka Ilić, a početkom 1944. Viši skojevski kurs pri Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku završili su članovi OK SKOJ-a: Đuro Basara, Mira Opačić i Nikola Car.

Kada je riječ o kursevima, treba napomenuti da je u ljeto 1942. godine kurs pri Pokrajinskom komitetu SKOJ-a pohađalo 14 drugova sa okruga Karlovac, i to: Simo Bunčić, Drago Dadić, Pero Fink, Mira Opačić, Milka Ilić, Rade Duduković, Petar Gazibara, Dragan Vujić, Ibrahim Mrzljak, Toša Zivković, Anka Glamočlija.

U cilju političkog, marksističkog uzdizanja i revolucionarnog vaspitanja članova SKOJ-a i rukovodstava bilo je, od Okružnog savjetovanja SKOJ-a, zavedeno u svim rukovodstvima i aktivima plansko redovno proučavanje aktuelnih političkih tema. Proučavanje se vršilo na redovnim teoretskim sastancima održavanim uporedo s radnim sastancima. Na njima su se podnosili usmeni referati o proučenim temama, koje su članovi rukovodstava pripremali između sastanaka radeći istovremeno na terenu i održavajući slične teoretske sastanke s općinskim rukovodstvima i u organizacijama SKOJ-a. Nakon održanog referata vođena je diskusija.

Od kolike su važnosti bili učenje i političko izgrađivanje omladinskih kadrova, govori praksa takmičenja koja je i u toj oblasti bila zavedena u organizaciji SKOJ-a, a koju je inicirao Kotarski komitet SKOJ-a Slunj.

SKOJ je desna ruka Partije! — često je isticano na partijskim konfe-

renčijama i savjetovanjama u toku rata. SKOJ je bio i osnovni izvor novih snaga za Partiju iz koga je ona, crpeći neprekidno nove članove, obnavljala i jačala svoje redove. Zadatak je bio da Partija iz SKOJ-a dobije već izgrađene mlade komuniste. Da bi se to postiglo, Partija je neprekidno pružala pomoć SKOJ-u da u okviru svoje organizacije politički i teoretski izgrađuje svoje članove. Samo na taj način, SKOJ je mogao da postane rukovodilac širokih omladinskih masa preko koga je Partija vaspitavala omladinu.

Ovakav oblik teoretskog uzdizanja omladinskih kadrova i organizacija SKOJ-a predstavljao je pripremu onim članovima koji su odlazili na skojevske i partijske kurseve. Tako su na teoretskim sastancima kotarskih komiteta SKOJ-a u periodu od Okružnog savjetovanja do održavanja izbornih konferencija SKOJ-a proučavane ove teme: »Više savjesnosti i osjećanja odgovornosti u radu« — članak iz »Naprijed« br. 23, »Nacionalno pitanje« (Tito), »Jačajmo narodnooslobodilačke odbore«, »Borimo se za čistoću partijske linije« iz »Naprijed« br. 16, »ZAVNOH« — brošura, »Značajna pobjeda nad fašizmom« — »Naprijed« br. 16, »Pobunjena Evropa« — »Vjesnik« br. 15.

A na kursu pri Okružnom komitetu SKOJ-a, pored ostalih bile su zastupljene slijedeće teme: »Razvitak društva«, »Imperijalistički ratovi«, »Jedinstveni Narodno-oslobodilački front«, »KPJ i njena linija u borbi«, »Historija NOB«, »AVNOJ«, »ZAVNOH«, »Nacionalno pitanje« iz članka Tita, »O NOO-ima«, »O SKOJ-u«.

Političko uzdizanje omladinskih kadrova bilo je uslovljeno potrebom ispunjavanja glavnog zadatka: stvaranja jedinstva srpske i hrvatske omladine okruga. U borbi da obuhvati hrvatsku i svu srpsku omladinu u redove Ujedinjenog saveza, omladinska organizacija se morala boriti s jakom neprijateljskom propagandom koja je vršila snažan utjecaj na tu omladinu, ustaškom, četničkom, HSS-ovskom. Ona je u hrvatskim pograničnim krajevima kotara na Kordunu, u srpskim krajevima dijela kotara Plaški, u poluoslobođenim i neoslobođenim predjelima kotara Karlovac i grada bila jača od naše, stizala prije nego naša i bila uvijek u ofanzivi, a tek onda smo mi morali na nju odgovoriti. Jedan od objektivnih razloga za to je što smo mi oskudijevali u pismenom propagandnom materijalu. Usmena živa riječ i lični kontakti s narodom i omladinom, uspjesi NOV, bili su gotovo jedini put i način širenja istine o NOB-i, raskrinkavanja neprijateljskih paklenih planova i laži, naročito unošenja šovinističke mržnje u cilju međusobnog istrebljivanja srpskog i hrvatskog naroda i omladine.

Na oslobođenom teritoriju, Kordunu, u sve težim situacijama rješavanje pitanja gladi, bolesti, gubitaka na frontu, ugroženosti od neprijateljskih ofanziva i provala, pljački neprijatelja, organizacije su morale uvijek naći izlaz u borbi na savladavanju svih teškoća, otvoriti perspektivu, hrabriti i dizati duh i moral narodu služeći pri tome vlastitim primjerom. Jer kako drukčije tumačiti visoki moral naroda i omladine Perjasice, Cvijanović-Brda, Močila, Kordunskog Ljeskovca i svih drugih

koji, suočeni s permaentnom gladi, bolesti, zločinima i pljačkom neprijatelja nikada nisu poklekli niti malaksali u borbi. Vjera u pobjedu i ljubav naroda Korduna prema NOV-i nikada nisu došli u pitanje, pa ni u vrijeme njegove kataklizme za vrijeme IV neprijateljske ofanzive, pomora od tifusa i gladi nakon nje.

Nakon održavanja II zasjedanja AVNOJ-a još više se nametnula potreba proučavanja materijala. Osnovni zadatak organizacije KPJ i SKOJ-a bio je da narod i omladinu upozna sa odlukama i Deklaracijom II zasjedanja AVNOJ-a, da dobro i pravilno rastumače AVNOJ kao narodni parlament, da objasni demokratski federativni princip uređenja zemlje, stvaranje Nacionalnog komiteta narodnog oslobođenja, zabranu povratka u zemlju izbjegličkoj tzv. Jugoslavenskoj vladi u Londonu i kralju, itd. U praksu je uvedeno zajedničko proučavanje materijala aktivnosti u kotarima i članova SKOJ-a na općinskim savjetovanjima, a i na drugim skupovima i konferencijama SKOJ-a održanim u to vrijeme. Bilo je to sprovođenje u život jednog od glavnih zaključaka donesenih na Okružnoj konferenciji SKOJ-a 27. i 28. XI 1943. godine. Stoga i skupovi održani u to vrijeme pod nazivom konferencija i savjetovanja SKOJ-a imaju drukčiji karakter od izbornih konferencija SKOJ-a održanih u drugoj polovini 1943. godine na kojima su birana njegova nova rukovodstva. Konferencije i savjetovanja krajem 1943. i u prvoj polovini 1944. sazivaju se zbog obavljanja određenih zadataka i jačanja akcione sposobnosti organizacije. Na njima se objašnjavaju odluke i smjernice koje su donosila viša rukovodstva NOP.

Na tome je planu održan (do 22. I 1944) vaspitni sastanak aktivista pri KK SKOJ-a Veljun na kome su bila prisutna 54 skojevca i na njemu razjašnjene odluke i Deklaracija II zasjedanja AVNOJ-a. Na vaspitnim sastancima SKOJ-a održanim po općinama prisustvovalo je: u Perjasici 20, u Skradu 14, Veljunu 12 i Cvijanović-Brdu 24 člana. Ovakvi vaspitni sastanci po općinama kotara Veljun održavani su svakih 15 dana. Na sastanku održanom 22.1. 1944. godine KK SKOJ-a Veljun proradio je Pismo Zemaljskog odbora USAOJ-a i u vezi s njim donio zaključke za rad.

Na Skojevskom savjetovanju općine Perjasica održanom do 28. II 1944. godine bilo je prisutno 35 članova SKOJ-a. Aktivi u općini Skradu proučavali su materijal o AVNOJ-u po partijskim ćelijama. Na skojevskom savjetovanju održanom u općini Skrad u diskusiji su postavljana razna pitanja. Na savjetovanju SKOJ-a u općini Veljun održanom također u vremenu prije 28. II 1944. bilo je prisutno 26 člaonva SKOJ-a, a u općini Dunjak 21 član od ukupnog broja 38 članova SKOJ-a, koliko je bilo u cijeloj općini. Dobro je uspjelo i savjetovanje SKOJ-a u općini Cvijanović-Brdo.

U općini Sjeničak materijal se proučavao na skojevsko-partijskoj konferenciji održanoj do 15.1 1944. Na sastanku Općinskog JNOF-a na kome se također proučavao materijal, pored ostalih, bilo je 40 omladinki. I Kotarski komitet SKOJ-a Sjeničak bacio je težište svoga rada na podizanje političkog nivoa kod cjelokupnog članstva SKOJ-a. U tu svrhu

održane su općinske konferencije SKOJ-a: za Sjeničak 22. I 1944. i za Ostrožin 26. I 1944. koja se održala u Kirinu. Na Kotarskoj konferenciji svih skojevaca kotara Sjeničak, održanoj 30. I 1944. godine, bila su prisutna 62 člana SKOJ-a. O referatu, koji je održao sekrertar KK SKOJ-a Vlado Romčević, razvila se bila živa diskusija o svim političkim pitanjima. Da bi mogli upoznavati narod i omladinu sa II zasjedanjem AVNOJ-a, trebalo je proučiti listove »Naprijed« br. 33, 34 i 35—36. Ali zbog raspolaganja s veoma malim brojem listova, nije ih mogao dobiti na čitanje pojedinac, već su listovi »Naprijed«, »Vjesnik«, »Radio — vijesti« čitani na masovnim sastancima, pa tako i u općini Ostrožin. Općinsko rukovodstvo SKOJ-a zajednički je proučavalo materijal sa članovima KP jedanput u 14 dana. U općini Sjeničak bilo je tada 30 članova SKOJ-a, a u općini Ostrožin 36.

Na Kotarskoj konferenciji SKOJ-a Sjeničak, pored toga, raspravljalo se o epidemiji tifusa koji je počeo nemilosrdno harati u općini Ostrožin, naročito u Dugom Selu, i kružiti po selima općine Sjeničak. Mobilizacija cijele organizacije SKOJ-a i omladine na sprečavanju širenja bolesti (krečenje kuća, kopanje zahodskih jama i ostalog) došla je u prvi plan izvršavanja zadataka.

U mjesecu februaru (do 28. II 1944.) KK SKOJ-a Sjeničak je u vezi s prvom tačkom dnevnog reda sastanka (o političkoj situaciji) čitao i razradio uvodne članke iz »Naprijed« br. 40: »Od pakta s Hitlerom do sporazuma s Dražom Mihajlovićem«, zatim: »Domobranstvo i planovi reakcije« i »Historijske odluke Vrhovnog sovjeta SSSR-a«. U općini Sjeničak održavani su zajednički teoretski sastanci partijaca i skojevaca svakih 15 dana.

U kotaru Sjeničak bila su sredinom marta općinska rukovodstva mlada. Zbog toga je KK SKOJ-a Sjeničak odlučio da dužnost sekretara Općinskog komiteta SKOJ-a Sjeničak vrši član KK SKOJ-a Mica Carević. Izmjene su izvršene i u općinskom komitetu SKOJ-a Ostrožin, čiji je sekretar bio Milan Kajganić, a članovi sekretari skojevskih jedinica iz Ostrožina, Kirina, Šljivovca, Štipana i Dugog Sela. Članovi Općinskog rukovodstva SKOJ-a Sveto Radanović i Anđa Kajganić, koji nisu bili sekretari jedinica, kretali su se po terenu čitave općine.[72]

Sredinom marta na terenu kotara Sjeničak vladao je tifus. Na inicijativu organizacije SKOJ-a, iskopano je na terenu općine Sjeničak 460 zahodskih jama. KK SKOJ-a Sjeničak oformio je dvije ekipe i stavio ih u službu NOO-ima. U ekipu općine Ostrožin ušli su: Sveto Radanović, Seka Pavlović i Milka, a u ekipu za općinu Sjeničak: Miro, Pavao Bjeli i Dana Maslek. Zadatak ekipe bio je da pođu zaselcima i govore o potrebi pomoći bolesnima i da sprovedu kampanju dobrovoljnih priloga u lakšoj hrani i ogrijevu. Kotarski komitet SKOJ-a je inicirao takmičenje u vezi izvršavanja ovoga zadatka.[73]

72- HAK — Izvještaj KK SKOJ-a Sjeničak Okružnom komitetu SKOJ-a Karlovac od 13. III 1944. _ SKOJ-16/1859
73. Isto.

Na općinskom savjetovanju SKOJ-a Močila održanom do 17. I 1944. godine kome je prisustvovalo 39 članova SKOJ-a, razrađeno je kako treba reorganizirati jedinice na aktive osnovnih organizacija Ujedinjenog saveza i iz lista »Naprijed« proučeni su »Historijski govor druga Tita« i odluke II zasjedanja AVNOJ-a. Kotarski komitet SKOJ-a Slunj proučio je (do 28. II 1944.) br. 38 i 39 lista »Naprijed«, zatim »Omladinski borac« i brošuru »O partiji«.

Ali podizanje članova i rukovodstava SKOJ-a na viši politički nivo znanja nije zahtijevala samo potreba izvršavanja aktuelnih političkih zadataka, već i njegovo organizaciono jačanje. U tom pogledu najvažniji zadatak je bio uzdizanje kadrova. Naročito je trebalo uzdići općinska rukovodstva SKOJ-a i pomoći im da se sami snalaze i rukovode organizacijom omladine u svojoj općini, pošto brojčano mali kotarski komiteti nisu stizali na cijeli svoj teritorij, naročito na području Karlovca i kotara Plaški. Sekretari grupa bili su članovi općinskih rukovodstava (ako su njegovi članovi bili članovi Partije zvali su se komitetima), a samo u organizacijama koje su bile jače (kao u kotarima Slunj, Vojnić, Sjeničak), u općinskim komitetima su bila do 3 člana koji nisu bili vezani ni za jednu grupu i obilazili su sve.

Okružni komitet SKOJ-a dobivao je tokom cijeloga NOR-a punu pomoć od Okružnog komiteta KPH. I članovi Pokrajinskog komiteta SKOJ-a često su posjećivali Okružni komitet SKOJ-a i organizaciju našeg okruga, zajedno s njim sagledavali stanje, zadatke i analizirali probleme rada rukovodstava i organizacije. Rukovodstvima i organizaciji pomagali su u praksi članci sekretara i članova Centralnog komiteta SKOJ-a objavljeni u omladinskoj štampi koji su razrađivali nastale probleme i razrješavali ih, kao: »Uloga mlade generacije i zadaci SKOJ-a«. I članovi CK SKOJ-a: Slavko Komar, Ranka ..., Milijan Neoričić navratili su na prolazu preko našega terena u našu organizaciju i iznosili svoja zapažanja 0 njenom radu.

Organizacija i članovi SKOJ-a nisu smjeli zaostajati iza revolucionarnog poleta omladine. Morala se još više jačati disciplina, lična i kolektivna odgovornost članova SKOJ-a i rukovodstava. Trebalo je više raditi s pojedincima u hrvatskim krajevima i preko njih djelovati na ostalu omladinu. Nametala se potreba solidnog pripremanja za istupanja pred omladinom i narodom i temeljitog objašnjavanja svih događaja i akcija, kao i davanja odgovora na sva postavljena pitanja. Svaka nepripremljenost ili nesposobnost kadrova u tom pogledu odražavala se na smanjeni interes naroda i omladine u razrješavanju raznih političkih pitanja i sprovođenja akcija u kojima je bilo neophodno puno učešće svih.

Iz naprijed navedenih razloga trebalo je nastaviti s teoretskom i političkom izgradnjom članstva. U tu svrhu je Okružni komitet SKOJ-a izradio plan političko-prosvjetnog rada za period od 5. marta do 5. maja 1944. na osnovu koga su Okružni komitet, ostala skojevska rukovodstva 1 skojevski aktivi prišli sistematskom proučavanju materijala predviđenog programom. Prva grupa tema obuhvatala je u programu pitanja me-

đunarodne politike, druga teme unutarnje političke situacije, treća NOO-e i omladinu, četvrta teme o Partiji i SKOJ-u.

Razrađen je sistem i način rada: kotarski su komiteti prije svakog radnog sastanka imali teoretski sastanak. Na zajedničkom teoretskom sastanku nakon podnesenog referata vođena je diskusija. Okružni komitet SKOJ-a raspoređivao je svoje članove tako da je jedan član uvijek prisustvovao teoretskom sastanku svakog kotarskog komiteta SKOJ-a na kome je bio i jedan član Kotarskog komiteta KPH. Na općinskim teoretskim sastancima članova SKOJ-a, održavanim svakih 8 dana, referat je držao član kotarskog komiteta SKOJ-a, nakon čega su bila postavljana pitanja u vezi s održanom temom. Svakoj skojevskoj grupi podijeljen je zatim materijal koji je svaki skojevac trebao proučiti do slijedećeg općinskog teoretskog sastanka na kome je u vidu ispitivanja materije s prošlog sastanka vođena diskusija. Pokazalo se da je oštro postavljeno ispitivanje savladanog gradiva izazvalo kod nekih članova SKOJ-a strah da neće odgovoriti na pitanja, što ih je odvraćalo od učenja. Stoga se prešlo na pitanja koja su na dobrovoljnoj osnovi postavljali sami članovi SKOJ-a. Diskusija je tada bila plodnija a interes za učenje veći.

U onim općinama gdje je skojevska organizacija bila jaka, kao npr. u općini Skrad, koja je imala 60 članova SKOJ-a, skojevske su grupe bile podijeljene na 2—3 dijela, tako da je na jednom ovakvom teoretskom sastanku učestvovalo najviše 20—30 članova SKOJ-a. Ipak je pojedinačno, samostalno učenje bilo postavljeno kao najbolji način rada. »Svaki Skojevac i svaki rukovodioc na terenu i u vojsci mora da radi sam nad sobom, samo učiti i politički se izdizati, dok zajednički sastanci treba da budu radi razvijanja diskusije i izmjene misli« — pisao je OK SKOJ-a svim kotarskim komitetima SKOJ-a.

Predavanja prema postavljenom programu za proučavanje održana su na teoretskom sastanku: 19. III 1944. u općini Bović, na kome su bila prisutna 23 člana SKOJ-a, a zatim 7 članova SKOJ-a Katinovca i Crnog Potoka i 12 članova SKOJ-a Pješćanice i Slavskog Polja. 18. III 1944. održani su teoretski sastanci na kojima su bili prisutni 12 članova SKOJ-a Perne i Maličke, zatim 9 članova Blatuše, Vrginmosta i Čemernice i 20. III 1944. 13 skojevaca Velike i Male Pecke. Idući sastanak protekao je u vidu postavljanja pitanja i diskusije.

Do kraja marta bilo je po svim općinama kotara Sjeničak održano nekoliko teoretskih sastanaka, a u kotaru Slunj po jedan u svim grupama i kombinirano, itd.

Veliku teškoću u učenju naših aktivista predstavljalo je pomanjkanje listova iz kojih su se obrađivale teme. Kotarski su komiteti često tražili od OK SKOJ-a brojeve: »Naprijed«, »Vjesnik«, »Slobodni dom«, Srpsku riječ«, itd. i bili bi zadovoljni da su mogli dobiti barem po jedan njihov primjerak da bi mogli saznati događaje i biti upoznati sa zbivanjima o kojima je trebalo obavijestiti omladinu i narod na terenu. Međutim, nije bilo moguće obezbijediti redovno primanje i tog jednog primjerka pojedinog lista, pa su se članovi kotarskih komiteta često služili samo

jednim primjerkom lista posuđenim od komiteta Partije.

Druga teškoća u obavljanju ovog zadatka bila je polupismenost i na nekim mjestima visok procenat nepismenosti omladine i članova SKOJ-a. Bilo je nepismenih i nekih članova omladinskih rukovodstava SKOJ-a i odbora Ujedinjenog saveza. Takvim članovima SKOJ-a bio je postavljen kao glavni zadatak da nauče čitati i pisati. Organizacija je pojačano radila na organiziranju analfabetskih tečajeva kao i na pojedinačnom pružanju pomoći onima koji su učili čitati i pisati, ili su bili samouki i znali samo čitati. U to se vrijeme postavljalo pitanje kako nabaviti tablice i pisaljke, jer se na papir i olovku nije moglo pomišljati zbog velike oskudice.

Pismenost je postala gotovo uslov opstanka takvim članovima u organizaciji SKOJ-a, rukovodstvu, odboru, jer se od njih zahtijevalo poznavanje događaja i zbivanja te sposobnost njihova tumačenja šire, svoj omladini te sposobnost reagiranja na neprijateljsku propagandu, inicijativa i snalažljivost. U takvim je uslovima bilo slučajeva izbacivanja iz SKOJ-a i isključivanja nepismenih članova iz rukovodstava i odbora. Bila je ovo velika nepravda nanesena takvim omladinkama, jer su sve dale za NOB i bile spremne da i tu teškoću savladaju. Trebalo je imati za njih više razumijevanja i pružiti im veću drugarsku pomoć. Iz sredine ove omladine izrasli su u toku rata najbolji borci, komandiri i komesari vojnih jedinica. Iz redova polupismene i nepismene seljačke omladine Korduna izrasle su u toku rata nastojanjima Partije veoma zapažene aktivistkinje NOP cijelog okruga, pa i šire. Ova je omladina pokazala visok stepen političke pismenosti i odanosti, kada je u pitanju bio opstanak naroda i zemlje, čvrsto je do kraja rata stajala na braniku njihove slobode podnoseći najveće žrtve i boreći se za ljepšu budućnost. Na žalost, ova generacija nakon završetka rata, koji je ona vodila, nije punila školske klupe izuzev vojnih.

Borba za proširenje i učvršćenje borbenog jedinstva srpske i hrvatske omladine okruga Karlovac

Organizacija SKOJ-a u gradu Karlovcu

Početkom marta 1943. godine MK SKOJ-a Karlovac imao je 3 člana, vrijeme IV neprijateljske ofanzive Okružni komitet SKOJ-a Karlovac uspostavio je vezu s njim.

Početkom morta 1943. godine MK SKOJ-a Karlovac imao je 3 člana, a organizacija SKOJ-a **u** gradu 4 skojevske jedinice i 15 članova SKOJ-a. »Postoje još neke Skojevske jedinice ali, izgleda da MK SKOJ-a nije uhvatio vezu sa njima.«[74] Krajem marta 1943. godine jedan član OK

74. HAK — Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Karlovac od 6. III 1943. upućen pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku, Dok. br: SKOJ-16/1855.

SKOJ-a »održao je sastanak sa Mjesnim komitetom SKOJ-a koji imade 4 člana, 2 radnika i 2 intelektualca od njih je jedna drugarica. Imaju dva rajonska komiteta sjeverni i južni sa 4 Skojevska aktiva i 45 članova za koje znade ovaj Komitet«.[75]

Međutim, u gradu je, prema partijskoj evidenciji, bilo nakon IV neprijateljske ofanzive 75 članova SKOJ-a, dok »Ujedinjeni savez uopće nije bio organiziran«.[76] Prema tome, izgleda da rukovodstvo SKOJ-a u gradu nije bilo povezano s 30 članova SKOJ-a. Članovi SKOJ-a bili su sednjoškolci i ni u jednu fabriku nije se prodrlo »premda skoro u sve jednoj fabrici simpatije masa omladine su na našoj strani«, obrazlagao je Okružni komitet SKOJ-a.[77]

Okružni komitet SKOJ-a je smatrao da su uzroci ovakvoga rada bili mladost i neupućenost u rad Mjesnog rukovodstva iz čega je proisticao zadatak OK SKOJ-a da pomogne Mjesnom komitetu SKOJ-a i ukaže na sve mogućnosti rada u gradu. Na nekoliko sastanaka održanih u tome periodu sa članovima MK SKOJ-a, od kojih su na jednome bila prisutna čak dva člana MK SKOJ-a, član OK SKOJ-a je davao direktne upute za rad: o potrebi održavanja redovnih sastanaka skojevskih jedinica i s određenim dnevnim redom. Članovi u gradu morali su »shvatiti SKOJ kao vrlo važan činilac u NOB«.[78] Materijal koji su dobivali s oslobođenog teritorija: letke, radio-vijesti i ostalo trebalo je pokušati »podijeliti negdje u fabrici, školi, kinu, itd« i ne zadržavati ga u najužem krugu — »među najpoverljivijima«.[97] Drugovima u gradu ukazano je na štetnost sektaškog odnosa prema ostaloj antifašistički rospoloženoj omladini i Ujedinjenom savezu kao njenoj organizaciji i uklanjanje iz organizacije SKOJ-a te karakterističnog shvatanja za to: »dobar je, ali nije crveni«.

I pored veza održavanih sa MK SKOJ-a, OK SKOJ-a je 20. IV 1943. godine konstatirao da nije uspio s njim uspostaviti čvrstu i stalnu vezu. OK SKOJ-a je pisao: »Pred par dana izašla je iz samog grada jedna drugarica, član Mjesnog, jer je baš u to vrijeme u samom gradu bilo neko hapšenje. Dakle, ona je izišla iz grada s namjerom da se povrati u isti. Ali uslijed naše greške,... drugarica se kompromitovala u okolini Karlovca pa je nismo smjeli poslati natrag.«[80]

U to vrijeme Partija je postavila zadatak da se u što kraćem vremenu oformi Karlovački bataljon. Stoga je najveća pažnja bila posvećena popularizaciji ovog bataljona među omladinom. Zadatak SKOJ-a bio je da iz grada i kotara Karlovca mobilizira u njega što više omladinaca. Zbog toga je OK SKOJ-a radio na uspostavljanju stalnih kanala kojima bi se omla-

75. HAK — Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Karlovac od 7. IV 1943. upućen Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku, Dok. br: SKOJ-16/1868.
76. AIHRPH — Politički referat održan na III okružnoj partijskoj konferenciji 22. i 23. XI 1943. u Vojniću.
77. AIHRPH — Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Karlovac sa sastanka OK SKOJ-a održanog 20. IV 1943, Dok. br: SKOJ-16/1878a.
78. HAK — izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Karlovac sa sastanka održanog 20. IV 1943. upućen Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku, Dok. br: SKOJ-16/1878a.
79. Isto.
80. Isto.

đinci iz grada mogli prebacivati u partizane. Iz grada je »otišlo ovih dana 40 omladinaca u Žumberak« — obavijestio je OK SKOJ-a Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku početkom aprila 1943. godine.

Stanje skojevske organizacije u Karlovcu prema konstataciji OK SKOJ-a od 12. V 1943. godine bilo je: »Sad u zadnje vrijeme sama naša organizacija povećala se za 14 Skojevaca, za 4 aktiva tako da sada imamo u mjesnom 10 aktiva sa 54 člana. Mjesni komitet ima 4 člana, 3 u gradu dok je jedan van grada. Ne može se povratiti natrag, to je ona drugarica što smo vam prije javili. Mjesni nam je komitet izjavio da su kooptirali još 1 člana. Tih 10 aktiva... školama i radionicama, dok se u tvornicama nije još organizaciono ništa uspostavilo. Ima izgleda da će se moći i tamo uspostaviti što prije. Međutim ovih dana došlo je do nekih provala kod P. pa smo sada još neobaviješteni kako teku stvari.. .«[81]

Kao što se vidi do provale u partijskoj organizaciji u Karlovcu došlo je u prvoj polovini mjeseca maja 1943. godine. Pred samu provalu broj skojevaca popeo se u gradu na 63 člana. 10. VI OK SKOJ-a je konstatirao da je razbijanje partijske organizacije u Karlovcu imalo posljedica i za skojevsku organizaciju u gradu. Mjesni komitet SKOJ-a pozvao je u partizane 20 članova SKOJ-a, koji su bili hapšeni i pod stalnom prismotrom policije, tako da im je bila onemogućena svaka aktivnost. Ali se ovi članovi nisu odazvali na taj poziv. Mjesni komitet SKOJ-a kaznio ih je isključenjem iz SKOJ-a. OK SKOJ-a je smatrao da bi bilo pogrešno »potpuno odbaciti« ove omladince i da ih treba obuhvatiti u odbore USAOJ-a.

Dva člana Mjesnog komiteta SKOJ-a povukla su se u partizane, a jedan član, koji je ostao, imao je zadatak da formira novi Mjesni komitet SKOJ-a. Od organizacije je ostao cijeli južni rejonski komitet s 36 skojevaca. Još su bila dva aktiva u sjevernom dijelu koji su izgubili vezu s Mjesnim komitetom od vremena povlačenja drugarice Ankice iz Komiteta koja je s njima do tada održavala vezu.

Veza Okružnog komiteta SKOJ-a sa članom MK SKOJ-a, koji je ostao, bila je uspostavljena, ali je on nagovještavao da će se morati povući. Bilo je pitanje da li će do tog vremena stići da formira novi Mjesni komitet SKOJ-a. U gradu nije bio uspostavljen ni jedan odbor Ujedinjenog saveza niti je bila stvorena koja udarnička grupa. OK SKOJ-a se borio da održi veze s organizacijom u gradu i da ih uspostavi na 2—3 kanala.

Krajem jula 1943. OK SKOJ-a nije imao tačnih podataka o pregledu i stanju organizacije u gradu. U gradu je bilo 10 aktiva, »koji su uslijed one provale ostali bez rukovodstva, te nemamo nikakvih podataka, kako oni dosad djeluju i rade«.[82] Bivšem Mjesnom rukovodstvu, koje se povuklo iz grada, povjeren je zadatak da uz pomoć i kontrolu Partije i OK

81. HAK — Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a od 15. V 1943. godine upućen pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku, Dok. broj: SKOJ-16/1896.
82. HAK — Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Karlovac od 30. VII 1943. godine upućen Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku, Dok. broj: SKOJ-16/1925.

SKOJ-a uspostavi kanale i veze s organizacijom u gradu, da poveže aktive i stvori novi Mjesni komitet SKOJ-a.

Na Okružnom savjetovanju SKOJ-a, održanom 10. VIII 1943. godine, postavljen je na planu jačanja i proširenja skojevske ogranizacije kao najvažniji zadatak prebacivanje težišta rada u grad i kotar Karlovac, kao i sve ostale hrvatske krajeve okruga. U tome okviru je naveden konkretan zadatak: »U gradu Karlovcu stvoriti Mjesni komitet i srediti mjesnu Skojevsku organizaciju i ukloniti sektaštvo u karlovačkoj organizaciji naročito u gledanju na USAOH.«[83] I dalje, na planu proširenja organizacije USAOH-a, rečeno je: »Naročito organizirajmo odbore USAOH-a u gradu Karlovcu i što prije uspostavimo mjesni odbor USAOH-a.«[84]

Mjesni komitet SKOJ-a došao je kasnije pod djelokrug rada Područnog komiteta SKOJ-a Karlovac. Provala koja je u partijskoj organizaciji Karlovca bila maja 1943. godine ukočila je rad organizacija sve do kraja novembra 1943. godine. Na III okružnoj partijskoj konferenciji je izneseno: »Treba naglasiti strahoviti teror i vanredno teške uslove pod kojima rade naši borci u Karlovcu. Obnovi naših organizacija u Karlovcu OK i zadužene partijske organizacije nisu u zadnje vrijeme posvetile dovoljno pažnje. Na Konferenciji je također ocijenjeno da se OK SKOJ-a nije dovoljno zalagao da uspostavi vezu sa MK SKOJ-a »i ako je bilo moguće ...«

Pred organizacijom SKOJ-a nalazio se zadatak da omladina grada Karlovca uputi na II kongres antifašističke omladine Jugoslavije barem jednog svoga delegata. U decembru 1943. godine postojala je veza između OK SKOJ-a i MK SKOJ-a, ali zbog neprijateljske ofanzive, OK SKOJ-a nije dobio ni do 21. XII 1943. godine odgovor na pisma upućena MK SKOJ-a koja su se odnosila na upućivanje delegata omladine grada na Kongres. Kongres je bio zakazan za 27. XII 1943 .godine, zatim odgođen. Ne znajući to dvojica drugova iz Karlovca su stigla u OK SKOJ-a što je iskorišteno za razgovor o radu organizacije u gradu i davanja uputa tim delegatima za rad i obuhvatanje omladine. Organizacija SKOJ-a u gradu imala je u januaru (oko 26. I 1944) 60 članova, uglavnom srednjoškolaca, izuzev jedne radnice iz tvornice »Vuna«. OK SKOJ-a je postavio drugovima zadatak »da preko te radnice obuhvate ostalu radničku omladinu, da tamo organiziraju SKOJ«.[85]

Krajem februara održavao je vezu s MK SKOJ-a OK KPH preko druga Vlade Novakovića. U pismu upućenom Mjesnom komitetu SKOJ-a 25. II 1944. i potpisanom: Vlado N. navodi se materijal koji se upućuje Mjesnom komitetu SKOJ-a i popis sanitetskog materijala koji je trebalo nabaviti i kupovati u što većim količinama. »... nastojte da što bolje organizujete sa svoje strane veze jer sada jedino preko vas možemo raditi sa K.« — kaže se u pismu.[86]

83. HAK — Pismo OK SKOJ-a Karlovac svim skojevskim organizacijama okruga Karlovac od 21. VIII 1943. godine.
84. Isto.
85. Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Karlovac od 28. I 1944. g. upućen pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku, Dok. br: SKOJ-18/2017.
86. HAK — Dokumenat broj: SKOJ-18/2030.

OK KPH održavao je vezu s MK SKOJ-a i u martu i aprilu 1944. godine. U aprilu je bila uspostavljena veza i sa strane Korduna: »Kupujte sve što možete, a najnužnije stvari su nam sanitetski materijal — lijekovi novinski papir i ostali materijal koji je potreban za štampu«, kaže se u pismu upućenom Mjesnom komitetu SKOJ-a Karlovac aprila 1944. godine[87] I dalje: »Vi ste upoznati sa stanjem naših organizacija u Karlovcu. I da mi uspostavimo nove organizacije potrebno nam je vaša pomoć, a i ozbiljno shvatanje tog zadatka.«

OK KPH je donio odluku da se drugarice Vera i Nada prime u Partiju, o čemu su ovim pismom bile obaviještene. »Ako ima još koji drug--partijac koga vi znadete od ranije, a koji nije posljednjom provalom pao, javite nam pa ćemo vam mi naknadno javiti što da učinite.« Mjesnom komitetu SKOJ-a davalo se u pismu uputstvo da od simpatizera i ljudi koji su voljni da pomažu NOB formira uže odbore NOO-a i da ih aktivira, a najpovjerljivije od njih da uzme u kanditatske grupe i s njima održava sastanke, postavlja zadatke i provjerava u radu »i kad ispune sve te uslove treba formirati partijske ćelije.« I dalje: »Nastojte uhvatiti veze sa vojskom, omogućite im i upućujte ih kuda treba da se prebacuju u partizane.«[80]

O organizaciji SKOJ-a i borbi i radu omladine kotara Karlovac

U kotaru Karlovcu organizacija SKOJ-a brojala je krajem aprila 1943. godine 10 aktiva sa 44 člana SKOJ-a, a u julu 1943. 14 skojevskih jedinica s ukupno 80 članova SKOJ-a: u općini Ribnik skojevska jedinica bila je rasformirana; u općini Netretić bile su 4 skojevske jedinice s 30 članova SKOJ-a; općini Bosiljevo 3 jedinice sa 11 članova; Dubravama 5 jedinica sa 32 člana; Severinu jedna jedinica sa 4 člana i u općini Generalski Stol bila je 1 jedinica s 3 člana. U općini Barilović skojevska jedinica je bila razbijena: jedan drug je bio uhapšen i ostao je još jedan. Iz Duge Rese nije bilo izvještaja. Početkom augusta 1943. KK SKOJ-a Karlovac imao je 5 članova: Vladislav Sokač — sekretar, Nedjeljko Zatezalo, Petar Vinski, Nikola Lorković i Nikola Car.

Prema evidenciji KK SKOJ-a Karlovac u julu mjesecu 1943. pregled organizacije Ujedinjenog saveza u kotaru bio je slijedeći: u općini Ribnik nije bilo ni jednog odbora USAOH-a, postojalo je 6 članova USAOH-a. U općini Netretić postojala su 4 odbora USAOH-a sa 75 članova, od toga 4 u općinskom odboru. Postojao je jedan pjevački zbor, 1 kulturno-prosvjetni odbor, 2 omladinska doma i jedan odbor omladinskog doma, jedna desetina pionira i 1 radni omladinski vod. U općini Bosiljevo postojao je jedan odbor Ujedinjenog saveza sa 6 članova. U općini Dubrave bilo je 5 odbora sa 154 člana i općinski odbor, svi su bili obuhvaćeni u radne čete. Osim sastanaka seoskih odbora, održavani su četni sastanci.

87. Dokument broj: SKOJ-18/2051.
88. Pismo Okružnog komiteta KPH Karlovac upućeno Mjesnom komitetu SKOJ-a (za drugaricu Veru) aprila 1944.g. -bez potpisa, Dokument broj: SKOJ-18/2051.

U **četi pionira bilo je obuhvaćeno 40-oro djece.** U **općinama:** Severin, **Generalski** Stol, Jaškovo, Duga Resa i Gradskoj **općini nije bilo** članova **Ujedinjenog saveza, ali je prema izvještaju** KK SKOJ-a Karlovac bilo **mogućnosti za njegovo organiziranje.**

Da bi antifašistički raspoložena omladina područja kotara Karlovac brže i masovnije pristupala NOP-u, bilo je potrebno politički razobličavati neprijateljski utjecaj reakcionarnog dijela HSS-a. koji je na ovome terenu naročito na pojedinim mjestima, bio veoma jak. Zadatak je bio pridobiti pristaše HSS-a-antifašiste na stranu NOB-e. U neke općine kotara Karlovca: Severin, Jaškovo, Gradsku općinu, Dugu Resu, naš rad nije dopirao. Narod i omladina ovih dijelova kotara Karlovca nisu bili upoznati sa ciljevima NOB-e. Uslijed jake ustaške propagande i dezinformacija koje je širila, bilo je poistovjećivanje partizana sa četnicima.

Na jednom dijelu kotara narod i omladina bili su ustrašeni od četnika koji su krstarili općinama Severina i Dubrave i vršili zločine te pljačku s partizankama na glavi i u ime partizana u obližnjim hrvatskim selima. Ali kada smo ih pozvali u partizane, nisu se odazvali, »nego, naprotiv, odazvalo se u Pavelićevu vojsku 24 omladinca iz obližnjih sela, gdje su talijanske i ustaško četničke postaje«, obavijestio je OK SKOJ-a Pokrajinski komitet SKOJ-a 3. IX 1943. godine.

Ustanak u ovim krajevima je započinjao i zadaci i organizacija morali su se prilagoditi početnom stadiju aktivnosti omladine. Prilaz toj omladini morao se uskladiti s uslovima u kojima je ona živjela i njenoj spremnosti da učestvuje u antifašističkom pokretu na nivou njene političke svijesti. Organizacija SKOJ-a i omladinska rukovodstva morala su stoga ukloniti shvatanje po kome je sva antifašistički raspoložena omladina u okrugu, pa i ona s neoslobođenih i poluoslobođenih hrvatskih krajeva, kao i srpska omladina dijela kotara Plaški, na koju su vršili utjecaj četnici, morala biti svrstana u čvrste organizacije Ujedinjenog saveza, da se svoj omladini podjednako postavljaju veliki zadaci i od nje traži odgovornost i disciplina za njihovo ispunjavanje, kao što se to tražilo od omladine ustaničkih krajeva Korduna čiji je život i rad bio sav podređen zadacima i potrebama NOB-e. Početkom septembra 1943. Okružni komitet SKOJ-a u svom izvještaju PK-u SKOJ-a konstatira:

»Narod i omladina oslobođenog kao i neoslobođenog terena hoće da pomaže NOB samo ne organizovano. Riječ organizacija, to je za njih strašno, to je ono čega se najviše boje. »Čuće da smo organizirani i onda će neprijatelj vršiti teror.« I dalje: »Većinom sva hrvatska omladina ßO⅟o su antifašisti, pomoće našu borbu daće što mogu za nju, ali samo pod imenom organizacije ne, za to smo mi postavili našim drugovima, da se na druge načine okuplja ta omladina, što ona i prihvaća i to: zabave, plesove, odbore za rasturivanje štampe, letaka, straže, koje hoće držati protiv četnika, borbene grupe, koju smo jednu formirali u kotaru Karlovcu i jednu u kotaru Plaškom. U nekim selima odgovaraju omladinski domovi, kako u kojem selu. Kad se je postavilo na ovakove i slične načine postiglo se u par dana već neki uspjeh, organizovano je u par dana preko

600 omladine.« S tim u vezi je KK SKOJ-a Karlovac pisao: »Moramo smatrati da svaki antifašista koji čita naš materijal pripada USAOH-u.«[89]

U cilju da se veliki dio omladine poluoslobođenog i naročito neoslobođenog dijela kotara Karlovca, dijela kotara Plaškog i pograničnih hrvatskih krajeva oslobođenog teritorija ostalih krajeva na Kordunu, koji je još stajao po strani NOB-a, istrgne ispod utjecaja raznih neprijatelja i pokrene u različite oblike borbe protiv fašizma, najvažnije je bilo da se pitanje jedinstva omladine postavi na najšire osnove. Skojevske organizacije na ovom terenu morale su se, u tu svrhu, osposobiti da za sobom povedu svu omladinu iznalazeći pitanja i probleme koji su je interesirali. Onu omladinu koja se nije mogla organizirati u kulturno-prosvjetne i druge osnovne organizacije USAOH-a, SKOJ je morao pokretati preko drugih, još širih oblika aktivnosti kulturnog i zabavnog života omladine: literature, plesa, zabava, kupljenja priloga, čitanja i rasturanja štampe, pa i ličnih veza.

Da bi mogla rukovoditi SKOJ-em i preko njega čitavom borbom omladine, partijska organizacija kotara Karlovca nalazala se, pred zadatkom da u većoj mjeri pruži pomoć SKOJ-u u stvaranju najšireg jedinstva i pokretanja omladine u borbu protiv okupatora i njegovih slugu, da mu pomogne da zaista postane organizator i rukovodilac borbe najširih omladinskih masa. A uslova za to je bilo. Hrvatski narod i omladina radovali su se silnoj demoralizaciji koja je nastupila kod talijanske vojske, mrzili bjelogardiste koji su im gazili pšenicu. Talijani su gazili ljetinu, »kopali krumpir seljacima, jeli sirov bob i mahune«, što je sve ogorčavalo ovaj narod.

Otpor omladine je rastao. Na 1.500 Pavelićevih poziva za vojsku nije se niko odazvao u općini Bosiljevo. 25. godište koje je u općini Ribniku bilo pozvano na vizitu »skoro nikako se ne odaziva. I u općini Netretiću 25. godište, koje je otišlo na pregled kaže da neće u vojsku«.[90] S druge strane 6 omladinaca i 1 omladinka iz općine Ribnik javilo se u partizane. Došla su i dvojica legionara, pisao je KK SKOJ-a Karlovac OK-u SKOJ-a 2. VIII 1943. U vojsku su dolazili mladići a da organizacija nije ni znala.

Na pokušaj Pavelića da mobilizira u svoju vojsku »... od 12.000 poziva, koje je uputio, uspjelo mu je silom uhvatiti 1.200. Omladinci svaki dan dolaze u partizane, kao i domobrani ovih dana. Od našega savetovanja do danas u Karlovački odred 100 mladića i doće mnogo više, svi obećavaju da će u patrizane. Po svim ovim općinama uspjelo nam je stvoriti dobra uporišta«, obavijestio je OK SKOJ-a Pokrajinski komitet SKOJ-a 3. IX 1943.

Kako je kotar Karlovac pored velikog prostranstva (Računalo se da na teritoriju kotara Karlovca ima oko 70 000 stanovnika) bio i dosta udaljen od Okružnog komiteta Partije i SKOJ-a, odlučeno je da se područje ovog kotara razdijeli na 4 dijela, i to: kotar Bosiljevo i kotar Karlovac, mjesto

89. HAK — Izvještaj Kotarskog komiteta SKOJ-a Karlovac od 20. VII 1943. godine.
90. HAK — Izvještaj Kotarskog komiteta SKOJ-a Karlovac od 20. VII 1943. godine.

Karlovac i općinu Barilović, koja se morala posebno dijeliti od pojedinih kotara jer je dijeli rijeka Mrežnica i željeznička pruga.

Kotaru Karlovac pripadale su općine: Netretić, Ribnik, Jaškovo, Duga Resa, a kotaru Bosiljevo: Dubrave, Bosiljevo, Severin i Generalski Stol.

Krajem augusta i početkom septembrra 1943. prišlo se formiranju područnih komiteta Partije i SKOJ-a na tom terenu. Područni komitet SKOJ-a Karlovac sačinjavala su dva člana Okružnog komiteta SKOJ-a: Mara Kresojević i Franjo Basar, zatim sekretar KK SKOJ-a Bosiljevo — Nedjeljko Zatezalo, sekretar KK SKOJ-a Karlovac — Vladislav Sokač i sekretar Općinskog komiteta SKOJ-a Barilović — Nikola Car. Sekretar Područnog komiteta SKOJ-a i član Područnog komiteta Partije bila je Mara Kresojević.

Okružni komiteti Partije i SKOJ-a smatrali su da će na ovaj način biti mnogo lakše rukovoditi ovako velikim i udaljenim područjem. Organizaciono sređivanje na terenu ovoga područja trajalo je još i u drugoj polovini mjeseca septembra.

Na porast antifašističkog pokreta i borbeno raspoloženje omladine karlovačkog područja objektivno je još više utjecao razvoj događaja na svjetskoj sceni. U svom nezadrživom hodu Crvena armija je oslobodila 4. i 5. VIII Orel i Bjelgorod, a 22. VIII 1943. Harkov. Britanske vojne snage iskrcale su se u Kalabriji (3. IX 943) i kod Salerna <9. IX 1943) 24. X. 1943. oslobođen je Smolensk i od 6. X otpočela je ofanziva Crvene armije od Vitebska do Azovskog mora, a američke su snage ušle u Napulj (1. X). Naročito je snažno utjecala kapitulacija Italije (8. IX 1943.). Svi, od kurira do članova komiteta, učestvovali su u razoružanju talijanske vojske. Tada je mobilizirano novih 150 dobrovoljaca u NOV, većinom omladinaca. Formiran je III bataljon Karlovačkog odreda. Broj dobrovoljaca rastao je svaki dan i bilo je izgleda da će se formirati i IV bataljon. Mržnja prema Nijemcima je rasla, a naročito poslije zločina izvršenog nad 16 karlovačkih boraca, sinova ovoga naroda, koji su se do zadnjeg metka borili u Zvečaju. Nijemci su ranjene borce mučili na najzvjerskiji način lupajući im glave o zid, a zatim mrtve razbacali po cesti i tako ostavili.

U vrijeme neprijateljske ofanzive izvršene na ovo područje u decembru 1943. godine narod kotara Karlovac strahovao je pred Nijemcima i ustašama. Svi ljudi sposobni za vojsku bježali su pred neprijateljskom vojskom.

Na području Karlovca vođena je kampanja za mobilizaciju u NOV i stvaranje Karlovačke brigade. Kampanja je trajala do kraja januara 1944. godine i uspjela sa 80%. Karlovački odred bio je sastavljen najviše od omladinaca. U Dubravama je osnovana Dubravska četa u kojoj je od 40 boraca bilo 25 omladinaca. 5. marta 1944. formirana je na karlovačkom području Prva karlovačka brigada, a pored Brigade i dalje je ostao Odred, samo je bio mali — s dvije čete. Međutim, na karlovačkom području bilo je otežano djelovanje. Neprijatelju je uspjelo da organizira špijunažu. Čim nije bilo naše vojske, neprijatelj se kretao u manjim

grupama od 10—20, pa i pojedinačno, tako da se terenski radnici nisu mogli sami, bez vojske, kretati. Omladina se bojala dolaziti na sastanke zbog stalnog upada neprijatelja, a i roditelji su joj mnogo branili.

U prvoj polovini mjeseca aprila 1944. izvršeno je spajanje kotara Bosiljevo sa kotarom Karlovac. Novoformirani Kotarski komitet SKOJ-a Karlovac imao je 11 članova, i to: Nikola Car, Vladislav Sokač, Pero Vinski, Anka Zunić, Duro Jaković, Janka, Ankica Ljubić, Jurica Boljkovac, Tonica Sečanj, Josip aRdočaj i Anđelka Fudurić. Biro tog komiteta sačinjavali su: Nikola Car — sekretar KK SKOJ-a i član OK SKOJ-a, Vladislav Sokač — org. sekretar, Anka Zunić — zadužena za USAOH, Janka — za Agit-prop, Ankica Ljubić — za pionirsku organizaciju i Pero Vinski. Nikola Lorković otišao je po zadatku postavljenom od KK KPH Karlovac na dužnost predsjednika Općinskog NOO-a Netretić i sekretara Općinskog komiteta KPH Netretić.

Maja mjeseca 1944. godine u kotaru Karlovac bilo je 5 općinskih rukovodstava SKOJ-a. Jedan član Općinskog rukovodstva SKOJ-a Jaškovo bio je uhapšen i ostala su samo dva člana, tako da je ovo rukovodstvo trebalo popuniti. Sredinom maja 1944. na terenu kotara Karlovac bilo je 122 člana i u Odredu 25 članova SKOJ-a.

Borba za uključivanje u NOP omladine pograničnih hrvatskih krajeva kotara Slunj, Veljun, Vojnić, Vrginmost i Plaški.

Zadatak širenja NOP-a u hrvatske krajeve bio je postavljen još na II okružnoj konferenciji održanoj 12, 13. i 14. marta 1942. godine u Velikoj Kladuši. Od tada su u svim kotarskim komitetima SKOJ-a bili pojedini članovi komiteta zaduženi za rad s hrvatskom omladinom, a u kotaru Slunj su za to odgovarala nakon IV neprijateljske ofanzive dva člana: Vlado Romčević i Branko Ilić.

U kotaru Veljun, u hrvatskom selu Donjoj Glini, radio je aktiv SKOJ-a sastavljen od tri omladinke—Hrvatice. Grupa je opstala boreći se s bolešću i zabranom izlaska iz sela na skojevske sastanke. Ovu grupu je osnovala općinska organiizacija Dunjak. Najljepši primjer međusobnog odnosa i borbe za jedinstvo srspke i hrvatske omladine pokazala je u tom periodu omladina Cvijanović-Brda. Kako je ova omladina redovno održavala sastanke, kojih omladina susjednih hrvatskih krajeva nije imala, omladina Cvijanović-Brda odlučila je da pomogne svojim drugaricama--hrvatskim omladinkama. Svrstana u omladinsku radnu četu, otišla je da zajedno s hrvatskim omladinkama čupa grah i konoplje i tom prilikom je s njima održala sastanak te zajednički s njima pjevala partizanske pjesme i čitala omladinsku štampu. U vrijeme žetve na području općine Cvijanović-Brdo žele su zajedno pripadnice radnih jedinica kotara Veljun i oko 200 omladinki i žena-Hrvatica kotara Slunj. I ova se omladina, kao i omladina kotara Karlovca i srpska omladina dijela kotara Plaškog, bojala organiziranja.

U nastojanju da omladinu pograničnih krajeva istrgnu ispod utjecaja

neprijatelja i njegove propagande, da je odvrate od stupanja u neprijateljsku vojsku i upoznaju sa ciljevima NOB-e, da je obavijeste o događajima i istinskim zbivanjima u svijetu i zemlji, omladinska rukovodstva su pozivala ovu omladinu na omladinske masovne sastanke. Međutim, ova se omladina u tome periodu nije odazivala na njih. Uzrok je bila jaka ustaška propaganda, saboterski utjecaj i bojkotiranje NOP-a od pristaša HSS-a, kao i prijetnja terorom iz neprijateljskih garnizona svima onima koji bi se uključili u ma kakav vid saradnje s NOP-om.

Omladinska rukovodstva su, zatim, nastojala da svoj rad i utjecaj na ovu omladinu vrše preko grupa i pojedinaca antifašista i da u tom cilju stvore što više uporišta. Organizacija je pronalazila oblike rada koji bi bili prihvatljivi za ovu omladinu. Na Kotarskoj konferenciji SKOJ-a Vrginmost ukazivalo se na mogućnost djelovanja i rada sa hrvatskom omladinom oslobođenog teritorija ovoga kotara preko ilegalnih odbora USAOH-a, u kotaru Slunj preko odbora za borbu protiv pljačke četnika, odbora za širenje štampe NOP-a, čitanja »Slobodnog doma«, koji je bio dobro primljen u hrvatskim krajevima, kao i »Srpska riječ« u srpskim krajevima. Teškoće su bile u oskudici svih, pa i ovih listova, vijesti i drugog pisanog propagandnog materijala toliko potrebnog da se na vrijeme reagira na ustašku i četničku propagandu u ovim krajevima i da se i ovaj narod upozna s istinskim razvojem događaja u svijetu i zemlji. Uspjeh je, međutim, i na ovom planu izostao.

Pokazalo se, zatim, da se hrvatski narod i omladina radije odazivaju na sastanke ako se na njima izvedu priredbe. Zapaženo je to prilikom održavanja zborova u Slunju, od kojih je jedan održan na dan sajma i na kojem je nastupila agit-prop grupa VIII divizije sa svojim kulturno-prosvjetnim programom, kojim je narod bio zadovoljan. Stoga je i omladinska organizacija kotara Slunj prišla stvaranju agit-prop grupe pri Kotarskom odboru Ujedinjenog saveza, koja je svojim kulturnim programom, skečevima i pjesmama, nastupala na sastancima u cijelom kotaru. Održan je i kurs za osposobljavanje pjevačkih horova. Pristupilo se stvaranju ekipa sastavljenih od aktivista svih organizacija i NOO-a koje su duže vrijeme radile na određenim terenima i tako pripremale odaziv naroda i omladine na masovne sastanke i zborove, na kojima su istupali i omladinski aktivisti koji su u tome periodu najviše popularizirali ZAVNOH.

Osim toga, u općinama: Slunj, Rakovica, Drežnik, Cetingrad moralo se različito pristupati omladini. Naš pristup onemogućavali su ustaški agenti među omladinom koji su otvoreno djelovali. Veliki dio ove omladine bio je tada pod utjecajem ustaško-fašističke ideologije koju je ona otvoreno manifestirala: sa radošću je dočekivala njemačku i ustašku vojsku u obližnje garnizone, ustašku legiju zločinca Mesića u Rakovici koji je izvršio pokolje nad srpskim stanovništvom ovih općina, vjerovala je u pobjedu Hitlera, razvijala i otvoreno širila šovinizam prema srpskoj omladini i narodu, gajila mržnju i prezir prema svemu što je bilo partizansko, izrugivala se bosotinji i golotinji partizana i isticala obučenost i obuvenost Nijemaca i ustaša.

S ustaškim agentima se nije smjelo više gubiti vrijeme. Takvi su predavani u nadležnost za to određenih organa. Naš rad sa omladinom pokazao je uskoro, nakon toga, više rezultata. Omladina je u nekim selima počela izražavati misao i želju za oslobođenjem, pjevati partizanske pjesme i igrati partizanska kola.

U vrijeme neprijateljske ofanzive u decembru 1943. Nijemci su se okomili i na hrvatska sela kotara Veljun i Slunj i u njima vršili pljačku. Neke omladinke hrvatskih sela općine Perjasica bježale su ispred Nijemaca, jer su vidjele kakve zločine rade. Prilikom dolaska Nijemaca i kasnije prilikom njihovih upada u Topusko, hrvatsko stanovništvo te općine postalo je kao cjelina zabrinuto. Neprijatelj je pljačkao i minirao pojedine glavne puteve tako da je često bilo smrtnih slučajeva. Decembra 1943. 200 mladića iz Pokupskog, Štefanki i Središčkog bježe pod okrilje Turopoljskog partizanskog odreda pod kišom tanadi Nijemaca, koji su iz Gline, preko Bučice došli u Topusko s namjerom da ih pohvataju i pošalju na Istočni front. Ne uspjevši ih pohvatati, Nijemci su topovima tukli po mirnim hrvatskim selima i razrušili 6 kuća. Ali još ni tada nije bila sazrela svijest da se samo borbom s oružjem u ruci može odbraniti od terora okupatora.

Stanovništvo Topuskog bilo je ustrašeno od Čerkeza, a stanovništvo Lasinje od neprijateljske ofanzive koja se vodila s onu stranu Kupe, odakle su Nijemci i po njima tukli, pa je narod, a naročito muškarci, bježao tih dana iz mjesta Lasinje. Neprijatelj je mjestimice preko Kupe pljačkao i palio, pa je zavladala bojazan da se i njima u Lasinji isto ne dogodi. U ovakvoj situaciji, javljao se kod hrvatskog naroda ovih krajeva interes za NOB. Nakon neprijateljske ofanzive provedena je kampanja opće mobilizacije u NOV u svim hrvatskim krajevima u okrugu. Bilo je izgleda za uspjeh jer se osjetilo raspoloženje prema NOP i mržnja prema okupatoru. U tu svrhu je Okružni komitet SKOJ-a prebacio u kotar Slunj još jednog svoga člana: Nikolu Cara. Vod partizana sastavljen od 40 boraca Hrvata imao je zadatak da vrši mobilizacije u tom kraju.

Međutim, već u toku vođenja kampanje za mobilizaciju u hrvatskim krajevima kotara Slunj, KK SKOJ-a Slunj je javljao 3. I 1944. godine: »... ali narod govori da će sve učiniti samo da ne ide u vojsku, da puca na one svoje sinove, koji su u ustašama.« 11. I 1944. Kotarski komitet je već javljao da je nekoliko ljudi pobjeglo iz Lađevca dok su iz mjesta Slunja pobjegla 3 omladinca. U općini Slunj su »htjeli ostati pasivni i kako kažu: 'ne bi htjeli pucati na brata'«. U općini Topuskom na sastancima su postavljana pitanja kako da šalju jednog sina u partizane, a jednog imaju u ustašama.

Za vrijeme vođenja kampanje za mobilizaciju bili su razvili svoj rad i neprijateljski djelovali pripadnici HSS-a, a naročito njegovi funkcioneri: Majorinc u općini Topuskom, Crnković u kotaru Vojnić, i drugi. Poslije naših sastanaka oni su održavali sastanke svojih grupica. Propaganda im je bila: »Ne ići u partizane još dok se ne svrše pregovori sa Mačekom«, »Čemu današnja vaša borba«. U općini Lasinji u narod je protureno da je

Maček najbolji čovjek jer ne želi da se narod bori. Ali nije se radilo samo 0 čekanju i pasivnosti da se ne bi stradalo, kako su propovijedali, već o mobilizaciji u redove neprijateljske vojske. 100 ljudi pobjeglo je samo iz oslobođenih hrvatskih sela Lađevca, Furjana, Cvitovića—Gline u neprijateljske garnizone kada su osjetili da će se početi s mobilizacijom. U općini Drežnik »hrvatski omladinci i svi koji su sposobni za vojsku otišli su sa Nijemcima, a onaj narod koji je ostao kod kuće pravi se vrlo raspoložen prema partizanima, dok njihovo raspoloženje može se ocijeniti po samom odlasku sa Nijemcima«, pisao je Kotarski komitet SKOJ-a u svome izvještaju od 24. I 1944. Agenti Mačeka kao glavni organizatori bjekstva u kotaru Slunju otišli su zajedno s onima koji su pobjegli pred mobilizacijom. Iz kotara Slunja tada je pobjeglo k neprijatelju oko 300 ljudi. Mobilizacija u NOV nije uspjela ni u drugim pograničnim hrvatskim krajevima Korduna.

Uzroci zbog kojih organizacije SKOJ-a nisu mogle da izvuku omladinu pograničnih hrvatskih krajeva u okrugu ispod neprijateljskog utjecaja 1 utjecaja koji su na nju u tom pogledu vršili stariji bili su slijedeći:

Prvo, u ovim krajevima, a naročito kotaru Slunju, utjecale su na opredjeljivanje omladine rodbinske veze omladine s pripadnicima neprijateljske vojske. Tome su doprinijeli i stalni kontakti koje je ova omladina održavala sa neprijateljskim garnizonima, od kojih su se neki stalno, a neki povremeno, nalazili u blizini, kao u: Topuskom, Drežniku, Slunju, Rakovici, Cetingradu, Bihaću, Ogulinu, Saborskom.

Drugo, iz svojih posada Nijemci, ustaše i domobrani prijetili su terorom svima onima koji bi se aktivnim javnim radom opredjeljivali za NOB. Neprijateljski vojnici su iz tih garnizona često pravili ispade, krstarili ovom i našom i njihovom pozadinom. Na tome je terenu neprijatelj imao dobro organiziranu obavještajnu službu. I domaći ustaše iz ovih krajeva krili su se naoružani kod svojih kuća. Na taj je način direktno iz neprijateljskih posada i putem ličnih kontakata stalno izvirala jaka neprijateljska propaganda koja je trovala dušu naroda i omladine, prijetila im i zasipala krupnim lažima u nastojanju da ih zadrži uza sebe do kraja. U narod su unosili razne alarmantne vijesti i širili laži o partizanima, što je imalo uspjeha: iz pojedinih općina kotara Slunj odlazio je stalno u neprijateljsku vojsku negdje veći, negdje manji broj ljudi i omladine, pa čak i u SS trupe (iz Drežnika). Zajedno sa neprijateljskom vojskom povukla se i omladina Slunja. Omladinke Saborskog koje su održavale vezu s Drežnikom otišle su (5. X 1943.) čak u Bihać, a omladina hrvatskih sela općine Kunića (prije oktobra 1943.) izbjegla je u Josipdol, a krajem septembra čak u Ogulin.

Nadalje, ustaše su, naročito u općinama Slunj, Drežnik, Rakovica, Cetingrad, unosili u narod strah ukoliko pobijede snage NOP-a, odnosno da će za njihova zlodjela izvršena nad srpskim stanovništvom iz ovih krajeva biti odgovorno cjelokupno hrvatsko stanovništvo. U tome se duhu kretala i četnička propaganda. Njihov je rad stvarao bedem neprijateljstva prema NOB-i od cjelokupnog ovog stanovništvo. Razvijali su šovinističku mržnju

i neosnovano unosili strah od odmazde srpskog naroda i NOP-a. Tako je bio stvoren osjećaj odgovornosti kod najvećeg dijela hrvatskog naroda pograničnih krajeva na Kordunu, naročito kotara Slunj, zbog čega se tražila zaštita od Nijemaca, ustaša, čak i onda kad su znaci propasti njemačke mašine bili vidljivi. Koliko je bio jak utjecaj ustaške propagande na ovo stanovništvo vidjelo se po uvjerenju dijela ove omladine da su Italiju razoružali Nijemci, a ne da je ona prisiljena na kapitulaciju od saveznika.

Treće, ma koliko da se naglašavala potreba prodiranja u hrvatske krajeve u svrhu obuhvatanja hrvatske omladine pograničnih dijelova okruga, naš rad u tim krajevima nije bio dovoljan. Naš pristup ovoj omladini nije bio u početku odgovarajući. Suviše kasno se počelo vršiti diferenciranje ustaških i drugih neprijateljskih elemenata što je pogodovalo da među omladinom razviju svoj neprijateljski rad i utjecaj. Čak, šta više, naš suviše tolerantan odnos prema njima i ubjeđivački način rada smatrali su našom slabošću i iskorištavali ga. Iz svih naprijed navedenih razloga, organizacija nije uspjela da iz ove sredine uzdigne domaće omladinske kadrove.

Jednom dijelu ovog seljačkog stanovništva sitno-sopstveničkog mentaliteta upravo je najviše pogodovao pasivan odnos prema NOP-u. Lavirajući između jedne i druge strane, nastojali su da sačuvaju glave, a imovina im je bila zaštićena s jedne i s druge strane. U ovome pravcu je upravo i djelovala stranka HSS-a i njezini reakiconarni funkcioneri, kao što su bili: Crnković iz Vukmanića, Mravunac iz kotara Slunja, Toma Baburić — bivši narodni poslanik, Pavlić iz Rečice — također bivši nar. poslanik, Jure Mihalić, Lisac iz Cerovca, Majorinc iz Topuskog.

Početkom 1944. godine rad omladinskih organizacija na obuhvatanju hrvatske omladine u pograničnim krajevima Korduna je pokazao rezultate. U općini Topusko u okolnim selima formirana su 3 odbora USAOH-a koji su obuhvatili svu omladinu toga kraja. U mjestu Topusko organizirana je diletantska grupa, odbor za priređivanje zabave i pjevački zbor. Ta omladina je dala priredbu na kojoj je bilo prisutnih puna dvorana, iz svih okolnih sela. U mjestu Slunju formiran je pjevački hor, diletantska grupa i tamburaški zbor, koji je imao zadatak da održava priredbe u hrvatskim selima toga kotara. Omladina se upoznavala s II kongresom antifašističke omladine Jugoslavije.

Borba za obuhvatanje u Ujedinjeni savez srpske omladine dijela kotara Plaški i njeno mobiliziranje u NOV

Početkom jula 1943. godine organizaciju SKOJ-a kotara Plaški sačinjavala su 3 općinska rukovodstva: Kunić, Podhum i Plaški. Imala je 8 jedinica sa 47 članova SKOJ-a: u općini Plaški 12, Kuniću 19 i Podhumu 16. Kotarski komitet SKOJ-a Plaški brojao je 7 članova. Početkom oktobra u KK SKOJ-a su bili: Darinka Kovačević, Slave Delač, Nedjeljka Grba, Danica Vulić i Sava Oreščanin.

Istovremeno su postojala 3 općinska i Kotarski odbor Ujedinjenog saveza. U općini Kuniću su bila 3 odbora sa 125 članova, Podhum 3 odbora sa 750 članova i u Jasenici 1 odbor sa 60 članova obuhvaćeno omladine. Vrata SKOJ-a bila su i ovdje zatvorena za primanje većeg broja novih članova iz redova agilne i NOB-i odane omladine općina Kunić, Podhum i Plaški.

Omladina Plaškog, Kunića, Podhuma nosila je hranu borcima na položaje i posjećivala ranjene borce. Omladina Podhuma nosila je hranu borcima i po 15 km udaljenosti. Narod Kunića bio je izložen stalnim bombardovanjima »štuka«, i omladina je mogla da obavi izbore odbora Ujedinjenog saveza samo na večernjim omladinskim sastancima.

Pred organizacijom SKOJ-a kotara Plaški nalazio se stalan zadatak da širi i jača svoj utjecaj među omladinom, naročito onog dijela kotara koji je bio pod kontrolom i utjecajem četnika. I u ovom kotaru organizacija SKOJ-a nije postavljala dovoljno široko pitanje jedinstva u radu sa omladinom. Kao i na području Karlovca, prisutan je bio krut, sektaški stav u obuhvatanju omladine u Ujedinjeni savez. Omladina dijela kotara koji su kontrolisali četnici također se plašila organiziranja. Omladina Jesenica, čak i onda kada je dolazila na omladinske sastanke, odbijala je da »stupi u organizaciju Ujedinjenog saveza«.

Situacija se i u tom dijelu kotara mijenjala, a naročito u L. Jesenici gdje se do kraja augusta 1943. godine svojim kućama vratilo 80 četnika, i 40 omladinaca se spremalo da stupi u partizane. Omladinska organizacija vršila je pripreme da u Jesenici organizira omladinsku vojnu četu. U stvari, moglo se mobilizirati i do 150 boraca, ali su nedostajale puške.[91] Uslovi za mobilizaciju u NOV postali su na ovom terenu još povoljniji nakon kapitulacije Italije. Narod i omladina sve više su uviđali izdajstvo četnika. U septembru 1943. godine četnici su preko noći pokupili 40 ljudi i odveli, ali je 12 omladinaca pobjeglo ispred njih na našu stranu.

Previranja na ovom dijelu kotara Plaški bila su snažna, tako da je u roku od samo mjesec dana raspoloženje omladine za NOB postalo znatno bolje. U oktobru 1943. na omladinske sastanke u općini Podhum dolazili su omladinci koji su bili u četnicima, pa čak i oni koji su ranije prijetili svima koji su posjećivali omladinske sastanke. Omladina L. Jesenice posjećivala je borce na položajima prema Josipdolu. Mijenjalo se i raspoloženje Plavča-Drage. U Veri je bila formirana nova jedinica SKOJ-a od 4 člana koja je imala zadatak da zajedno sa jedinicom iz Plaškog djeluje u Plavča-Dragi. Interes za događaje bio je velik. U mjestu Plaškom kupilo se na ulicama nekoliko stotina ljudi da slušaju radio-emisije »Slobodne Jugoslavije« i Londona. U cijelom se kotaru veoma rado čitala »Srpska riječ«. Organizacija Ujedinjenog saveza okupljala je omladinu Plaškog preko plesnih tečajeva.

• **AIHRPH — Zapisnik sa sastanka Okružnog komiteta KPH Karlovac od 18. VIII 1943. godine.**

Nakon održavanja III Okružne partijske konferencije i I Okružne konferencije SKOJ-a, organizacije Partije i SKOJ-a prebacile su težište svoga rada u kotar Plaški i područje Karlovac. U kotaru Plaški vođena je uporna politička kampanja u borbi protiv četničkih vođa na ovome terenu. Narod se počeo odvajati od četnika uviđajući izdajstvo Izbjegličke jugoslavenske »vlade« u Londonu, na čelu sa kraljem, i izdajničku ulogu četnika slugu okupatora u zemlji. Demoralisani četnici napuštaju dotadašnje svoje četničke vođe, predaju oružje i vraćaju se kućama, te počinju pristupati u NOV.

Do sredine desembra 1943. mobilizirano je u NOV 500 ljudi, među kojima 9 Hrvata, 8 iz Josipdola i 1 iz Saborskog. Od toga, u znaku pripreme za II kongres antifašističke omladine Jugoslavije, stupilo je u Plaščanski odred 180 omladinaca (Iz same Jesenice odazvalo se u NOV 150, većinom omladinaca[92]). Zadatak SKOJ-a je bio da na dobrovoljnoj osnovi mobilizira omladinski bataljon, koji je prije odlaska u sastav operativne jedinice trebao proći kroz vojno-politički kurs. Do 17. 1 1944. u taj omladinski bataljon se javilo 100 mladića.

Od početka 1944. godine narod i omladina pristupaju masovno u NOV i kao rezultat formira se Plaščanska brigada.

Do sredine decembra 1943. mobilizirano je u NOV 500 ljudi, među Jesenice, najviše mladića. Iz Josipdola je stupilo u redove NOV 7 drugova i 6 drugarica, a u Plaškom 15. Borci iz L. Jesenice formirali su omladinsku vojnu četu koja se pripremala da prođe kurs i osposobi za borbe.

»Vijesti« koje je izdavao Okružni NOO za Kordun objavile su 24. I 1944:

»Neka se narod kotara Slunja ugleda u narod Plaščanske Doline, koji je samo u posljednjih mjesec dana dao 920 boraca u redove NOV i oprao žig sramote, koji su na njega bacili plaćeni četnički oficiri.«

A krajem februara 1944. g. »Omladinski borac« je pisao pod naslovom: »Omladina kotara Plaškog govori na svom mitingu:

»... samo u sedam dana predkongresnih priprema dala je omladina našeg kotara narodnoj vojsci 200 novih mladih boraca.«

Ali utjecaj četnika nije bio likvidiran. Trebalo je još mnogo raditi da se ostvari bratstvo i jedinstvo između Srba i Hrvata na ovome području. A, upravo u nekim krajevima nedostajalo je političkoga rada i narod i omladina nisu bili upoznati s ciljevima NOB-e. Organizacije baptista bacila je težište svoga rada na omladinu i zauzimala neprijateljski, pasivan stav prema NOB-i »Sta će nam sloboda, kad ćemo izgubiti glavu«, »Ne ići na bunkere«, govorili su oni.

17. I 1944. godine postavljen je za sekretara Kotarskog komiteta SKOJ-a Plaški Mane Bunjevac, dotadašnji član Okružnog odbora USAOH-a, umjesto dotadašnjeg sekretara KK SKOJ-a Plaški i člana OK SKOJ-a Toše Zivkovića, koji je bio bolestan.

92. AIHRPH — »Vijesti« _ Okružni NOO za Kordun od 19. XII 1943.

Izborne konferencije SKOJ-a

U vremenu od savjetovanja SKOJ-a održanih u julu-augustu pa do početka septembra 1943. vršeno je kadrovsko sređivanje u svim rukovodstvima, pa i u osnovnim organizacijama SKOJ-a u okrugu. Općinska rukovodstva SKOJ-a bila su sređenija (Bilo je i iznimki). Brojčano su bila popunjena, većinom drugaricama, jer su svi omladinci, članovi općinskih rukovodstava, koji su bili sposobni, otišli u vojsku. U Kotarskom komitetu SKOJ-a Slunj bio je 17. VIII 1943. godine izabran za sekretara Vlado Romčević umjesto dotadašnjeg sekretara Jove Ilića, koji je primljen za člana Okružnog komiteta SKOJ-a. U Kotarskom komitetu SKOJ-a Vojnić dužnost sekretara preuzeo je Mićo Carević umjesto dotadašnjeg sekretara Mire Opačić. Jedan član OK SKOJ-a stalno se nalazio u kotaru Vrginmostu i pružao pomoć tamošnjem rukovodstvu i organizaciji. Početkom septembra 1943. godine Okružni komitet SKOJ-a imao je 9 članova, i to: Đuro Basara, Franjo Basar, Jovo Ilić, Milka Ilić, Momčilo Kozlina, Mara Kresojević, Mira Opačić, Jovo Perić i Branko Uzelac. Tjijho Martinoyić je mjesec dana ranije otišao u Zumberak na zahtjev Pit SKOJ-a radi održavanja kursa. Mjesec dana kasnije OK SKOJ-a je na sastanku, održanom 1. X 1943. godine, zaključio da za članove Okružnog komiteta SKOJ-a ima u vidu Tošu Zivkovića, Nikolu Cara i Božu Miklošiča.

Okružni komitet SKOJ-a je prvi put razmatrao pitanje održavanja izbornih konferencija SKOJ-a na sastanku održanom 3. septembra 1943. godine. Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku je predlagao da se Okružna konferencija SKOJ-a održi već krajem septembra, ali je OK SKOJ-a Karlovac smatro da u tako kratkom vremenu ne može Konferenciju pripremiti. Pored toga, Okružni komitet SKOJ-a je naveo i slijedeće: Pred kratko vrijeme održana su savjetovanja na kojima su postavljeni jasni zadaci, među kojima je najvažniji zadatak: proširiti organizaciju u kotaru Karlovcu, još u cjelini stajao pred organizacijom. Krajem septembra bilo je predviđeno da se održi Treća okružna partijska konferencija. Nakon njezinog održavanja trebalo je uslijediti održavanje Okružne konferencije SKOJ-a. Pored Okružne trebalo je prethodno održati općinske i kotarske partijske konferencije SKOJ-a. Ovakav tok održavanja konferencija SKOJ-a bio je, po mišljenju OK SKOJ-a, uspješniji.

Plan za održavanje izbornih konferencija SKOJ-a donesen je 22. septembra. Prema tome planu trebalo je do 15. oktobra održati općinske, a do 30. oktobra kotarske konferencije SKOJ-a. U međuvremenu je došlo do odgađanja Treće okružne partijske konferencije, pa se pomjeralo i održavanje Okružne konferencije SKOJ-a. Na sastanku održanom 1. oktobra 1943. Okružni komitet SKOJ-a je razradio detaljnija uputstva o održavanju izbornih konferencija. Utvrđen je dnevni red općinskih i kotarskih konferencija SKOJ-a koji je uglavnom bio identičan izuzev prve njegove tačke koja se razlikuje samo po nazivu. Za općinske konferencije ona je glasila »Jedinstvo mladih«, a za kotarske »Političko stanje«. Ostale tačke jednih i drugih govorile su o radu, problemima i zadacima

organizacije USAOH-a, zatim SKOJ-a, biranju rukovodstava i razno. Na istom sastanku OK SKOJ-a je predvidio da se za Okružnu konferenciju izabere sa terena do 300 delegata i iz VIII divizije 20.

Nakon ovoga počelo se s intenzivnim pripremama konferencija u kotarskim komitetima SKOJ-a.

Kotarske izborne konferencije SKOJ-a: Slunja, Veljuna, Vojnića i Vrginmosta

O pripremama za održavanje konferencije SKOJ-a u kotaru Slunj raspravljao je KK SKOJ-a Slunj na sastanku 27. IX 1943. goidne. Zaključeno je da se počne od seoskih aktiva i općinskih konferencija SKOJ-a, da se srede svi četni aktivi 2. bataljona Plaščanskog odreda, koji je u to vrijeme operirao i boravio na terenu ovoga kotara, i da se pripremi Bataljoanska konferencija SKOJ-a. U 2. bataljonu se nalazilo 102 omladinca od kojih je tada bilo 46 članova SKOJ-a. Odmah zatim 4. X 1943. godine Komitet je održao i drugu sjednicu na kojoj su razmotrena sva pitanja koja su se odnosila na održavanje Kotarske konferencije SKOJ-a. Tu je predviđen dnevni red, referati i njihovi podnosioci, predložen sastav novog komiteta, predviđeni gosti, pozdravna pisma, tok Konferencije od njenog svečanog, radnog do zabavnog dijela i određen priređivački odbor. Zatim je utvrđeno da se na svakih 5 skojevaca izaberu delegati za općinske, Kotarsku i Okružnu konferenciju. Na sastanku su predviđeni i članovi za Općinski komitet SKOJ-a Močila: Marija Trbojević, Mićo Kosanović, Marija Klisurić, Marija Tepavac, Mika Barać i Sara Topić, i za Općinski komitet SKOJ-a Primišlje: Dragan Batalo, Smiljana Dunović, Nedjeljka Sekulić, Jeka Milković, Marija Travica, i Milka Juzbašić. Na sastanku KK SKOJ-a Slunj održanom 11. X 1943. godine utvrđeni su datumi održavanja svih konferencija u kotaru. Kotarska konferencija SKOJ-a koja je bila ranije zakazana za 31. X pomjerena je na 24. X 1943.

Općinska konferencija SKOJ-a Močila održana je u srijedu, 13. X 1943. godine. Na toj konferenciji bila su prisutna 4 člana KK SKOJ-a Slunj: Vlado Romčević, Božo Miklošić, Pero Tepavac i Milovan Brdar. Općinska konferencija SKOJ-a Primišlje održana je 17. oktobra i na njoj su bili prisutni članovi KK SKOJ-a: Božo Miklošić, Branko Ilić »i po mogućnosti Vlado«, rečeno je bilo na sastanku KK SKOJ-a Slunj održanom 11. X 1943. godine.

Konferencaja SKOJ-a u 2. bataljonu održana je u utorak, 19. X 1943. godine (Već 11. X u bataljonu je bilo 51 član SKOJ-a), a konferencija SKOJ-a u bolnici u petak 15. X (ili 22. X) 1943.

U općini Drežnik konferencija se nije održala jer se u Drežniku nalazio neprijatelj, pa je zaključeno da se delegati SKOJ-a ove općine pozovu na Kotarsku i Okružnu konferenciju.

U kotaru Veljun održane su općinske konferencije SKOJ-a Dunjak i

Skrad. Na sastanku KK SKOJ-a Veljun održanom **16.** X **1943. godine** konstatirano je da je Konferencija **u** Skradu dosta dobro uspjela i da **su u Općinsko** rukovodstvo SKOJ-a izabrana **4** mlada člana, a **u novo** Općinsko rukovodstvo Dunjaka 6 članova. Na istom sastanku KK SKOJ-a **Veljun je** predvidio održavanje Općinske konferencije SKOJ-a Veljun za **20** X **1943.** (u srijedu), a Kotarske konferencije **24.** X **1943.** godine. O ostalim općinskim konferencijama SKOJ-a nema podataka u omladinskoj pisanoj i sačuvanoj dokumentaciji.

Kotarske izborne konferencije SKOJ-a održane su krajem oktobra i početkom novembra **1943.** godine kako slijedi: Prva izborna kotarska konferencija SKOJ-a Slunj održana je **23.** i **24.** oktobra **1943.** godine sa ukupno **87** prisutnih delegata, Kotarska konferencija SKOJ-a kotara Veljuna **24.** X **1943.** godine (ili nekoliko dana kasnije jer je sastanak novoizabranog Kot. komiteta bio održan 1. XI), Prva kotarska izborna konferencija SKOJ-a Vrginmosta **1.** novembra **1943.** godine i Treća kotarska konferencija SKOJ-a Vojnić **7.** i **8.** novembra **1943.** godine. Na Kotarskoj konferenciji SKOJ-a Vojnić izabrana su **84** delegata za Okružnu konferenciju SKOJ-a zajedno sa delegatima vojno-pozadinskih jedinica SKOJ-a (Komande područja, bolnica, itd.), a na Kotarskoj konferenciji SKOJ-a Slunj **18** delegata. Na svakoj konferenciji bila su prisutna po dva člana Okružnog komiteta SKOJ-a: Na Kotarskoj konferenciji SKOJ-a Veljun bili su Milka Ilić i Momčilo Kozlina, na slunjskoj: Branko Uzelac Crni i Jovo Ilić, a od strane Glavnog odbora USAOH-a Branko Uzelac Proleter i Miroslav Kreačić, u Vrginmostu: Branko Uzelac Crni i Basara Đuro, iz Glavnog odbora USAOH-a Branko Uzelac Proleter[93] i iz Okružnog odbora USAOH-a Ljuba Puškar.

Sve ove kotarske konferencije SKOJ-a imale su svečani program otvaranja konferencije. Kotarske konferencije SKOJ-a Slunja i Vojnića trajale su dva dana. Njihov svečani dio održan je naveče, a sutradan nastavljen radni dio konferencija.

Prostorije u kojima su konferencije održavane bile su svečano uređene. Zidovi zgrade u kojoj se održavala Kotarska konferencija SKOJ-a Vojnića bili su iskićeni parolama, šarenicama, peškirima, slikama druga Tita i Staljina i prelaznom zastavicom Zemaljskog odbora USAOJ-a koju je omladina okruga Karlovac osvojila u takmičenju s omladinom Like, a koju je u međukotarskim takmičenjima omladine u okrugu i takmičenju svih okruga pred održavanje Prve pokrajinske konferencije USAOJ-a za Hrvatsku, osvojila omladina kotara Vojnića. Organizacija SKOJ-a cijeloga okruga, i posebno kotara Vojnić, s razlogom se ponosila njome.

93. Primjedba autora: Treba imati u vidu da su se u toku NOR-a nalazila u Okružnom komitetu SKOJ-a Karlovac dva člana sa istim imenom i prezimenom: Branko Uzelac, oba iz Tušilovića, jedan seljak a drugi radnik, i dva člana s istim imenom i prezimenom: Đuro Zatezalo, oba iz Dubrava, zatim, dva člana OK SKOJ-a imala su slična prezimena: Đuro Basara i Franjo Basar.
Da bi razlikovali ove članove upotrebljavali smo slijedeće nadimke: Branko Uzelac Crni i Branko Uzelac Proleter, Duka Zatezalo Crni i Duka Zatezalo Plavi.

Na svim konferencijama odana je pošta palim drugovima-borcima.

Konferencije su imale veliki domet. U počasno predsjedništvo Kotarske konferencije SKOJ-a Vojnić izabrani su: vrhovni komandant drug Tito, CK KPJ, PK SKOJ-a, Kot. komitet KPH Vojnić, Kot. NOO, KO AFŽ i KK SKOJ-a Vrginmost.

U Slunju je Kotarsku konferenciju SKOJ-a pozdravio sekretar KK KPH Slunja, Šaša, zatim Branko Uzelac-sekretar OK SKOJ-a, Dragić Brujić-predsjednik Kot. NOO-a Slunja, Ljuban Sekulić-pomoćnik komandanta mjesta Slunja, Ružica Sekulić-tajnica Kot. odbora AFŽ-a Slunj, Maca Majstorović-komesar bolnice Zbjeg, Miroslav Kreačić-član Glavnog odbora USAOH-a. S Kotarske konferencije upućeni su pozdravi Okružnom komitetu KPH Karlovac, PK-u SKOJ-a za Hrvatsku, Okružnom NOO-u Kordun, Gl. štabu Hrvatske, Štabu VIII divizije, Gl. odboru USAOH-a, Okr. odboru AFZ-a. Omladinska organizacija dokazala je na djelu da je dio jedinstvenog fronta borbe za slobodu..

Nakon upućivanja pozdrava, na Kotarskoj konferenciji SKOJ-a Slunja agit-prop grupa Kotarskog odbora USAOH-a izvela je slijedeći kulturni program: Himnu »Hej Slaveni« pjevali su svi delegati, a zatim: Omladinska himna, »Petrova gora« (pjesma), »Dvanaest seljaka« (horska recitacija), »Vintovačka« (pjesma), »Seljakovo june« (skeč), »Majka« (recitacija), »Crvena zvijezda« (pjesma), »Partizane naše…« (pjesma), »Uz Tita i Staljina« (pjesma).

Na Kotarskoj konferenciji SKOJ-a Vojnić, nakon upućenih pozdrava, nastupila su djeca iz Dječjeg doma i izvela svoj kulturni program koji su svi prisutni s velikim oduševljenjem pozdravili. Zatim je diletantska grupa omladine izvela »Nove žene«, nakon čega je počela igra i pjesma uz tamburašku grupu i harmoniku druga Nikice.

Bila je ovo smotra nove orijentacije i svestranijeg rada u USAOH-u koji se ogledao i postigao već rezultate u kulturno-prosvjetnom radu i zabavnom životu omladine.

Radni dio konferencija odvijao se prema dnevnom redu postavljenom od OK SKOJ-a. O političkoj situaciji u svijetu i u zemlji govorio je na tri konferencije sekretar OK SKOJ-a Branko Uzelac Crni, a iza toga su slijedili referati o političkom stanju u svakom kotaru koje su podnijeli sekretari kotarskih komiteta SKOJ-a: u Slunju Vlado Romčević, u Vrginmostu Maca Pavlović, u Vojniću, vjerovatno, Mićo Carević (nema podataka), za Veljun nema podataka.

Referat o organizaciji SKOJ-a u Slunju podnio je Božidar Miklošić, u Vrginmostu Anka Milinković, u Vojniću Ruža (vjerovatno: Mihalić). Za Veljun nema podataka.

O USAOH-u referat je u Slunju podnio predsjednik Kot. odbora USAOH-a Pero Tepavac, u Vrginmostu Seka Krlić, u Veljunu Ljuba Karaš, u Vojniću Ruža koja je istovremeno u referatu tretirala i probleme SKOJ-a.

Svi podneseni referati na kotarskim konferencijama govorili su o razvoju organizacija SKOJ-a od početka ustanka na Kordunu, dali istorijat

razvoja omladinskog pokreta od početka porobljavanja zemlje i iznijeli su pregled općeg toka političkih događaja od 1941. godine i, posebno, stanje u kotarevima. Ocijenjen je rad i sumirani postignuti uspjesi. Analizirani su problemi i kritički iznesene slabosti i nedostaci u radu. Sagledani su i pred skojevsku i omladinske organizacije postavljeni najvažniji zadaci. Na svim konferencijama raspravljalo se o jedinstvu omladine u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika i obuhvatanju hrvatske omladine u NOP.

U cjelini uzevši, kotarske konferencije SKOJ-a bile su smotra snage skojevske organizacije izrasle u dvoipogodišnjoj borbi za slobodu. Ogledalo se to ne samo u brojčanom porastu organizacije, nego još više po političkom utjecaju koji je SKOJ-a izvršio na najšire slojeve omladine obuhvatajući je o organizacije Saveza mlade generacije i USAOJ-a. Bila je to i smotra svega što je omladina u cjelini do tada postigla i dala za NOB — za front i u pozadini. Tako je na Kotarskoj konferenciji SKOJ-a Slunj izneseno da ja iz kotara Slunj otišlo do tada u NOV 600 omladinaca i omladinki što je većinom bila zasluga SKOJ-a i da na čitavom teritoriju na kome je bilo srpsko stanovništvo »nema desetak sposobnih omladinaca koji se još nalaze kod svojih kuća iz bilo kojih razloga«. Epidemija tifusa uništila je na ovome kotaru više nego sama ofanziva. Od tifusa je umrlo 55 samo omladinaca i omladinki. A za vrijeme IV neprijateljske ofanzive mnogi omladinci, koji su onda bili kod svojih kuća, uzeli su puške u ruke i priključili se brigadama boreći se hrabro. Samo u općini Rakovica i Drežnik palo je tada oko 18 omladinaca. Više omladinki i pionira ostalo je smrznutih po ličkim brdima. Ostala omladina, naročito djevojke koje su ostale u pozadini, bila je izložena gladi i logorovanju u šumi zatrpanoj snijegom. U prvim ofanzivama izvršenim na ovaj teritorij neprijatelj je samo u Sadilovcu, općini Drežnik, zaklao i u crkvi spalio 35 omladinaca. Glađu i nestašicom vode permanento je bila morena omladina i narod općina Močila i Ljeskovca. Omladina Gornjeg Primišlja, organizirana u radne jedinice, »osam noći žela je bez počitka dok nije i posljednje žito otela od okupatora« 1942. godine. U proljeće, nakon IV neprijateljske ofanzive, omladina Primišlja postigla je bolje rezultate u obrađivanju zemlje, a omladina Močila u pronalaženju viškova. 150 vagana žita koje je pronašla bilo je podijeljeno partizanskim porodicama. U vrijeme žetve 1943. omladina je požnjela »priličan broj posjeda kao npr. u Bogovolji, iako je bilo ugaženo ali to nije bilo u pitanju samo kad je za svoj narod i NOV«. SKOJ ovoga kotara borio se da preko Ujedinjenog saveza uključi hrvatsku omladinu u redove NOP uprkos jakoj ustaškoj propagandi i utjecaju koji je na tu omladinu vršio HSS, uspijevajući da u općini Rakovica pridobije mladiće da odlaze u neprijateljsku vojsku, a iz Drežnika čak veći broj u SS trupe. Organizacije Ujedinjenog saveza bile su formirane u općinama Primišlje, Močila i djelomično u Rakovici, »ali sve to samo kod srpske omladine, dok za sada u hrvatskim selima nemamo uspjeha«.

U vrijeme održavanja Kotarske konferencije, u kotaru Slunju su pos-

tojale slijedeće sastavne organizacije Ujedinjenog saveza: 1 radni omladinski bataljon, 3 omladinske rade čete, nekoliko vodova i desetina, 8 odbora Saveza pionira, 8 pjevačkih horova. Bilo je formirano 12 novih seoskih odbora koji su tek započeli s radom. Kotarski odbor USAOJ-a brojao je 7 članova.

Na konferenciji je bila pohvaljena jedinica SKOJ-a iz Tobolića, a zatim Općinski komitet SKOJ-a Močila »radi marljivog rada«. Skojevskoj jedinici Tobolić bila je uručena slika druga Tita kao dar za najbolji rad. Bile su pohvaljene skojevke Milja Grgić i Anka Blanuša koje su otišle u Drežnik u kome su se nalazili Nijemci i ispitale njihove snage. Smiljana Dunović, član Općinskog komiteta Primišlje, pohvaljena je zbog discipliniranog rada.

Na Kotarskoj konferenciji SKOJ-a Vrginmost konstatirano je opadanje u organizaciji sa 160 na 130 članova SKOJ-a.

Nakon svakog referata održanog na konferencijama delegati su prije diskusije i izvještaja koje su podnosili sa terena, postavljali pitanja. U vezi sa političkim referatom podnijetim Kotarskoj konferenciji Slunja bila su postavljena 34 pitanja, Vojnića 37 i Vrginmosta 22 pitanja. U vezi sa referatom o organizaciji SKOJ-a postavljeno je u Slunju 9, Vrginmostu 6 i Vojniću 15 pitanja, koja su se odnosila i na USAOH. U vezi s referatom o USAOH-u na Kot. konferenciji Slunja postavljena su bila 22 pitanja. Na sva pitanja delegata odgovor su dala radna predsjedništva kotarskih konferencija. Ovdje navodim samo neka pitanja postavljena na konferencijama u Slunju i Vrginmostu:

— Zašto se ne otvara Drugi front?
— Zašto Sovjetski Savez ne potpomogne našu NO vojsku oružjem?
— Šta je republika, a što kraljevstvo?
— Što je federacija, a što demokracija?
— Zašto engleski radio u Londonu govori sada drukčije nego prije?
— Zašto četnici imaju uporišta u narodu?
— Zašto ima dezertera iz naše NOV?
— Zašto Slunjani ne učestvuju u NOB kao Hrvati Hrvatskog primorja, Dalmacije, itd?
— Englezi naši saveznici, a drže u svojoj državi kralja Petra?
— Šta znači Atlantska povelja?
— Zašto je Jugoslavenska vlada izmijeniila sve generale, a Dražu nije?
— Zašto Turska ne ratuje?
— Na koji način istrgnuti omladinu iz ustaške propagande?
— Zašto Pavelić mijenja svoju vladu?
— Naš stav prema Mačeku?
— Zašto se prije govorilo samo protiv Jugoslavenske vlade a sada i protiv kralja Petra?
— Kako bismo postupali protiv švercera koji dobivaju kapital na leđima naroda?
— Zašto Kralj ne voli ciljeve naše borbe?

— Konferencija u Moskvi?
— Zašto Jugoslavenska vlada potpomaže Dražu, a on sarađuje sa Nijemcima?
— Kako bismo se najbolje borili protiv dezertera?

Pitanja o organizaciji SKOJ-a i USAOH-a:

— Šta bi učinili kad im roditelji ne daju ići na sastanke?
— Raspodjela rada u jednom aktivu?
— Zašto je formiran pod rukovodstvom USAOJ-a USAOH, a zašto nije isto tako formiran USAOS?
— Zašto u selu postoje odbori USAOH-a a u vojsci ne?
— Kako da se hrvatska omladina obuhvati u USAOH?
— Kako da se radi sa odborom gdje se boje dolaziti na sastanke zbog bojazni od četnika?
— Kako obuhvatiti muslimansku omladinu?
— Zašto se radne čete organiziraju na vojnički način?
— Kako treba urediti omladinski dom kad je kuća razvaljena?
— Kako bi organizirali hrvatsku omladinu, ako ona neće organizacije?
— Kako HSS-ovsku omladinu organizirati u USAOH?
— Kako bi pružili pomoć NOO-ima?
— Koliko osnovnih organizacija ima USAOH?
— Kako će se rukovoditi sa analfabetskim tečajevima?

Na prijedlog kandidacionih odbora, sastavljenih od članova delegata i od članova Okružnog komiteta SKOJ-a prisutnih konferencijama, bili su na konferencijama izabrani novi sastavi kotarskih komiteta SKOJ-a. U Kotarski komitet SKOJ-a Vojnić izabrano je 8 članova i to: Mićo Carević-sekretar, Ruža (vjerovatno: Mihalić), Soka (vjerovatno: Vučinić), Petar Vranješ, Sava Oreščanin, Dušan Vergaš, Ljuba Karan i Desa Mihajlović.

U Kotarski komitet SKOJ-a Vrginmost izabrano je 9 članova i to: Maca Pavlović — sekretar, Seka Krlić, Mica Carević, Anka Milinković, Mile Kajganić, Milka Mraović, Ljerka Šnajder, Ljuban Nišević i Gajo Bratić.

U novi sastav Kotarskog komiteta SKOJ-a Veljun izabrano je također 9 članova i to: Nikola Matijević-sekretar, Simeon Bunčić, Danilo Grubješić, Mila Lončar, Ankica Zatezalo, Ljuba Karaš, Darinka Zivković, Nevenka Novaković i Vuk Bogdanović. Biro Kotarskog komiteta SKOJ-a sačinjavali su slijedeći članovi: Nikola Matijević-sekretar, Simeon Bunčić-organizacioni sekretar, Ljuba Karas-zadužena za USAOH, dok je Vuk Bogdanović kao član Komiteta bio zadužen za rad organizacije SKOJ-a **u** vojsci.

Sastav Kotarskog komiteta SKOJ-a Slunj bio je slijedeći: Božidar Miklošić-sekretar, Vlado Romčević, Branko Ilić, Pero Tepavac, Boja Grgić, Milan Livada, Milica Kukić i Marija Klisurić.

Okružna konferencija SKOJ-a okruga Karlovac

Konferencija je održažana 27. i 28. novembra 1943. godine, tri dana nakon III okružne partijske konferencije. Na taj su način delegati SKOJ-a imali pred sobom već sagledane i od Partije postavljene smjernice i glavne zadatke rada SKOJ-a u predstojećom periodu. Delegati sa izbornim pravom glasa imali su punomoćja. Prisutan je bio jedan broj delegata sa savjetodavnim pravom glasa. Na Konferenciji su održana dva referata: 1. »Kroz borbu i jedinstvo ka sretnijoj budućnosti« i 2. »Samo čvrstom organizacijom ispunićemo sve zadatke«.

Bila sam podnosilac prvog referata. Na Konferenciju sam išla sa drugom Stojanom Bjelajcem, članom Zemaljskog odbora USAOJ-a i nosila napisan politički referat. Vrijeme je bilo hladno i suho. Trusio je sitan snijeg i kao paučinom pokrivao smrznutu zemlju. Stigli smo noću. Ujutro sam primijetila da nema referata. Ispao je negdje putem! Na najveći do tada skup delegata SKOJ-a u okrugu trebalo je istupiti s referatom na brzinu napisanim za svega dva sata, koliko je ostalo do Konferencije, ili ga održati usmeno. U toj dilemi odlučivala sam se na jedan od ova dva izbora. Ostali su drugovi, među njima i drug Stojan, pokušali da referat nađu. Malo je vjerovatnoće bilo za to jer je snijeg preko noći prekrio zemlju. Ali, idući kolima s volovskom zapregom seljak je na cesti zapazio »povelik« komad papira. I kako je tada bilo neobično da se papir, toliko tražen da se samo jedna cigareta savije, nalazi na cesti, predao referat prije početka Konferencije.

U referatima, a naročito organizacionom, bio je iznesen pregled i dat istorijat stvaranja i rada organizacije SKOJ-a od početka ustanka. SKOJ je do 1941. radio u uslovima ilegalnog rada u gradu. Trebalo je u novim uslovima otvorene oružane borbe sa okupatorima i izdajnicima zemlje prijeći na masovni rad sa omladinom oslobođenog teritorija Korduna koja je puna poleta pošla putem narodnog ustanka, i stvarati organizaciju SKOJ-a u partizanskim odredima i u pozadini. Partijsko i skojevsko rukovodstvo okruga Karlovac nisu se odmah snašli u ovim novim uslovima rada i borbe, pa je u organiizaciji SKOJ-a bila od početka NOB-a 1941. godine obuhvaćena sva omladina na Kordunu. Na taj je način SKOJ postao masovna omladinska organizacija, ali rasplinuta i nekomunistička, bez potrebne čvrstine i discipline u njoj. Ovakva postavka organizacije SKOJ-a bila je neodgovarajuća naročito s političkog stanovišta. Na ovu grešku u radu SKOJ-a ukazala je Druga okružna partijska konferencija, održana 12. do 14. marta 1942. godine u Velikoj Kladuši, i nakon nje ta je greška bila ispravljena. Ali je, prema direktivi Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku, bila u organizacionom pogledu sada učinjena druga greška, koja se sastojala u preuskom postavljanju organizacije SKOJ-a. Osnivani su aktivi SKOJ-a u koje je ulazilo najviše 8 članova, dakle najboljih mladih komunista. Pored aktiva u organizaciji su postojale vaspitne grupe, podaktivi, itd. Na taj su način članovi SKOJ-a bili, po samoj logici stvari, podijeljeni na skojevce aktiviste u aktivima i skojevce »ne-

aktiviste« u vaspitnim grupama, što je u osnovi bilo pogrešno, jer samim tim što je omlađinac-ka pristupio SKOJ-u, bio je dužan da aktivno sudjeluje u radu i borbi i da se vaspitava u marksističko-lenjinističkom duhu. Ovako postavljena organizacija imala je tendenciju zatvaranja SKOJ-a samoga u sebe i njegova odvajanja od ostale omladine. U dogledno vrijeme SKOJ bi prestao biti masovna organizacija mladih komunista. Uz pomoć Partije i Centralnog komiteta SKOJ-a, ovu je grešku, uskoro, početkom septembra 1942., Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku ispravio.

Ali i pored ovih nesnalaženja u organizacionim pitanjima, SKOJ je uz pomoć Partije bio u početku ustanka istinski i jedini organizator i rukovodilac omladinskih masa u borbi protiv fašista i njegovih slugu ustaša i domobrana. U ovim najtežim danima, samo SKOJ nije napustio omladinu. Sve druge dotadašnje omladinske organizacije u okrugu: »Soko«, »Hrvatski junak« raspršile su se pred naletom fašizma, a jedan broj njihovih rukovodilaca se stavio u otvorenu službu okupatoru. Boreći se za jedinstvo i bratstvo omladine svih nacionalnosti i vjera, SKOJ je okupio omladiinu oko sebe i na poziv Partije je masovno mobilizirao u borbu. Samo u 1942. godini omladina Korduna dala je frontu 21 omladinsku četu od ukupno 50 u Hrvatskoj. Od toga je vojničku obuku završilo 19 omladinskih četa od kojih je svaka imala prosječno 100 omladinaca. Od ovih su 3 ušle u omladinski bataljon »Jože Vlahovića«.[93a]

Do sredine 1943. godine bila je na oslobođenom teritoriju okruga Karlovca — Korduna mobilizirana u NOV sva za vojsku sposobna omladina, izuzev dijela kotara Plaški. Okupatoru ne samo da nije uspjelo da uz pomoć ustaša, domobrana, četnika uništi NOP na Kordunu, već su na inicijativu i pod rukovodstvom OK KPH Karlovac stvorena nova žarišta NOP-a u Zumberku i kotaru Karlovac. Na području kotara i mjesta Karlovca SKOJ je uspio da mobilizira nove borce u NOV tako da je 90% boračkog sastava Karlovačkog odreda prdstavljala omladina. Broj od 100 članova USAOH-a, koliko je na ovom području bilo u julu 1943. godine, narastao je u novembru 1943. na preko 1.000 članova, koji su aktivno pomagali NOB ,organizirali sabotaže, davali pomoć NOO-ima, pokazivali ljubav prema NOV, a mnogi se pojedinci javljali u NOV.

Novembra 1943. bilo je u okrugu Karlovac obuhvaćeno u Ujedinjeni savez 7.000 omladine, od toga 5.500 Srba i 1.500 Hrvata, i oko 4.000 organiziranih pionira. Bilo je organizirano 148 seoskih, 25 općinskih i 6 kotarskih odbora USAOH-a. Osim toga, na Kordunu su formirane 2 omladinske radne brigade, jedna u kotaru Vojniću, a druga u kotaru Veljunu, i još 2 samostalna omladinska radna bataljona i 12 omladinskih radnih četa.

Na kulturno-prosvjetnom polju organizirana su 73 omladinska pjeva-

93'. AIHRPH — Zapisnik prve pokrajinske konferencije USAOH-a održane 28. i 29. juna 1943. u Otočcu.

Rezolucija i konferencije Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske. Pilitički referat podnesen na III okružnoj konferenciji KPH Karlovac održanoj u Vojniću 20/21, 22. i 23. novembra 1943.

čka hora, 25 omladinskih glumačkih grupa i 41 omladinski dom.

Organizacija USAOH-a bila je na taj način izgrađena od seoskih do Okružnog odbora USAOH-a koji su se sve više osamostaljivali u radu. Borba i rad omladine postali su jedan od najjačih snaga NOB-e, udarna snaga u vojsci i u pozadini. Omladina je bila uključena u aktivno rješavanje svih problema. Ona je postala čvrst oslonac nove narodne vlasti. Svrstana u omladinske radne jedinice, pružila je ogromnu pomoć NOO--ima u obrađivanju zemlje, u žetvi, sprečavanju zaraze itd. Omladina je prikupljala ogromne dobrovoljne priloge za vojsku i bolnice. Svim tim radom omladine rukovodio je SKOJ.

U okrugu je krajem novembra 1943. godine bilo u pozadini i u vojsci (ne računajući brigade VIII divizije koje su organizaciono pripadale Pokrajinskom komitetu SKOJ-a) 149 aktiva SKOJ-a u kojima se nalazilo 1.400 članova, od kojih 330 u vojno-pozadinskim partizanskim ustanovama i odredima, kao i bataljonu PPK. Istovremeno su na području okruga Karlovca djelovala 22 općinska, 1 Mjesni i 7 kotarskih komiteta SKOJ-a.

Iako je imao zasebnu organizaciju komunističke omladine, SKOJ je bio sastavni dio USAOJ-a. USAOJ je predstavljao čvrst oblik organizacionog jedinstva mladih komunista i svih drugih antifašista i rodoljuba. SKOJ je bio pokretač cjelokupnog rada i borbe omladine za ostvarenje ciljeva USAOJ-a. Članovi SKOJ-a bili su najbolji antifašisti u USAOJ-u, nisu imali nikakvih većih prava od ostalih članova USAOJ-a niti su insticili neke svoje posebne zahtjeve. »Privilegija« članova SKOJ-a sastojala se u izvršavanju najtežih zadataka i u služenju primjerom ostalim članovima USAOJ-a u borbi i radu. U toku rata izvajan je lik skojevca-borca visokog političkog morala, punog poleta i volje, željnog znanja. Članovi aktiva i rukovodstava SKOJ-a njegovali su kritiku, prvenstveno prema samima sebi, i razvijali kod sebe najljepše ljudske vrline: ljubav prema narodu, drugarstvo, lično poštenje, hrabrost i požrtvovnost u radu i borbi i na taj su način sticalii povjerenje omladine i vodili je za sobom. U SKOJ-u je bilo vladajuće shvatanje da nema zadatka koji mladi komunisti ne bi mogli izvršiti. Apstrahirane su sve objektivne teškoće i nemogućnosti i uzroci svih, navodno naših, neuspjeha traženi su u vlastitim redovima. Članovi kotarskih komiteta SKOJ-a neumorno su radili. Obilazili su svaki zaselak nastojeći da organizacija obuhvati i posljednjeg omladinca i povede u borbu. Bez odjeće i obuće, gladni, u našim komitetima nije se moglo čuti »Ne može se!« Organizacija SKOJ-a okruga Karlovca dala je u toku NOR-a veliki broj žrtava, članova SKOJ-a i rukovodilaca, među kojima: Dragu Belavića, sekretara KK SKOJ-a Karlovac, Manu Bunjevca, sekretara KK SKOJ-a Plaški, Đuru Dobrojevića, člana KK SKOJ-a Slunj, Savu Karan i Vasu Todorića, članove KK SKOJ-a Vojnić, Ljubu Karaš i Gojka Vučkovića, članove KK SKOJ-a Veljun i mnoge druge. Za slobodu i ljepšu budućnost o kojima je maštala cijela ratna generacija omladine život su položila i 4 člana Okružnog komitet SKOJ-a: Franjo Basar, Jovo Ilić, Nedjeljko Zatezalo i sekretar Mito Mitrović. Tako su, sprovodeći na djelu liniju Partije u život, mnogi članovi SKOJ-a po-

stajali članovima Partije. Ocjenjujući borbu i doprinos koji je SKOJ i omladinska organizacija dala u NOR-u, na III okružnoj konferenciji Partije je konstatirano nedovoljno primanje novih članova Partije iz redova SKOJ-a. U kotaru Slunju bilo je članova općinskih i kotarskih komiteta SKOJ-a, aktivnih i borbeni, koji su za kratko vrijeme naučili čitati i pisati, ali nisu bili članovi Partije. U kotaru Karlovac bilo je članova SKOJ-a koji su se u radu i izvršavanju zadataka pokazali čak i bolji od **nekih** članova Partije, ali nisu bili primljeni u Partiju sve dok nije intervenirao OK KPH. Ali, uspoređujući i broj članova SKOJ-a s brojem i aktivnosti omladine u okrugu, ni u organizaciji SKOJ-a nisu bila dovoljno otvorena vrata mnogim mladićima i djevojkama u pozadini srpskih i hrvatskih krajeva, pa ni omladincima-borcima partizanskih odreda koji su djelom dokazivali odanost borbi narodnog oslobođenja i Partiji i željeli postati članovima SKOJ-a. Novembra 1943. u okrugu je bilo 150 ćelija i 1040 članova Partije, što je značilo da je bio približno isti broj članova SKOJ-a i članova Partije, »ali ako se pravilno prima u SKOJ onda može broj SKOJevaca biti nekoliko puta jači nego danas«, bilo je rečeno na III okružnoj partijskoj konferenciji u Vojniću.

Zaključci Okružne konferencije SKOJ-a proisticali su iz zaključaka i zadataka usvojenih na Okružnoj konferenciji Partije. Najvažniji među njima je bio ostvariti puno jedinstvo omladine okruga u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika mobilizacijom novih boraca u NOV iz njezinih redova. Na III okružnoj partijskoj konferenciji je ocijenjeno:

»Narodno-oslobodilački pokret uživa simpatije velike većine stanovništva našeg okruga i to ne samo u srpskim nego i u hrvatskim krajevima, izuzev pojasa hrvatskih sela na Kordunu. Ali još uvijek glavni teret rata u krvi i svemu ostalome snose Srbi na Kordunu dok Srbi Plaškog, a naročito hrvatski narod našeg okruga još nije masovno pošao putem oružanog ustanka.« I dalje:

»Hrvatski krajevi našeg okruga treba da budu centar naše pažnje i rada... Tek dizanjem hrvatskog naroda u svim krajevima našeg okruga na oružani ustanak njegovim masovnim uvrštavanjem u JNOF i preuzimanju glavnih tereta NO rata na sebe, iskorijenit ćemo šovinizam, suzbiti uspješnu četničku propagandu i iskovati oružano jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda, zalog sretne, slobodne i bolje sutrašnjice obiju naroda.«[94]

U cilju ispunjavanja ovih zadataka, SKOJ se, kao organizator i rukovodilac najširih omladinskih masa, morao osposobiti za pronalaženje novih mogućnosti i načina kako da svu omladinu oslobođenog, a naročito neoslobođenog teritorija, obuhvati u borbene političke organizacije Ujedinjenog saveza i veže za NOB (putem širenja naše štampe, skupljanja priloga, preko literature, da se iskorištavaju i lične veze). SKOJ se morao boriti da zaista stoji na čelu širokog omladinskog pokreta, da se uspostave odbori USAOH-a tamo gdje nisu postojali i razviju i učvrste sve njegove osnovne organizacije. USAOH je trebao još više poprimiti karakter ma-

94. AIHRPH — Referat o političkoj situaciji podnesen na III okružnoj konferenciji KPH Karlovac održanoj 20.—23. novembra 1943. godine u Vojniću.

sovne, borbene političke organizacije. Organizacija je morala i dalje, i još više nego do tada, mobilizirati omladinske mase na ispunjavanju svih zadataka na pomoći NOV-i i NOO-ima. Još veću pažnju trebalo je posvetiti političkoj aktivnosti i teoretskoj izgradnji mladih komunista u okviru organizacije SKOJ-a i političko-prosvjetnom radu omladine i njenom vaspitavanju, kako bi se iz njenih redova mogli crpsti novi budući kadrovi. Važan zadatak je bio proširiti i ojačati skojevsku organizaciju u srpskim i hrvatskim krajevima okruga.

Nakon podnesenih referata na Okružnoj konferenciji SKOJ-a razvila se živa diskusija. Delegati su pokazali ogromno interesiranje za sva politička pitanja i probleme organizacije.

Na Konferenciji je izbrano 11 članova u Okružni komitet SKOJ-a: Đuro Basara, Nikola Car, Jovo Ilić, Momčilo Kozlina, Mara Kresojević, Božo Miklošič, Mira Opačić, Nikola Pavlačić, Ljuba Puškar, Nedjeljko Zatezalo i Toša Zivković.

Biro okružnog komiteta SKOJ-a sačinjavali su: Mara Kresojević-politički sekretar, Jovo Ilić-organizacioni sekretar, Momčilo Kozlina-zadužen za agitaciju i propagandu, Mira Opačić i Nedjeljko Zatezalo za USAOH i Đuro Basara za vojsku (SKOJ u odredima i vojno-pozadinskim ustanovama).

Socijalni sastav novoizabranog Okružnog komiteta SKOJ-a bio je: 3 radnika, 4 seljaka, 1 trgovački pomoćnik, 1 građevinac i 2 đaka. Nacionalni sastav: 8 Srba i 3 Hrvata.

Kako su u Okružni komitet SKOJ-a ušla tri sekretara kotarskih komiteta SKOJ-a: Plaškog, Slunja i Bosiljeva, bilo je odlučeno na sastanku OK SKOJ-a, održanom 29. XI, da Toša Zivković i Božo Miklošič ostanu još neko vrijeme vezani za kotar, dok je umjesto Nedjeljka Zatezala dužnost sekretara KK SKOJ-a Bosiljevo preuzela Anka Zunić.

Na Konferenciji je bio izveden kulturni program. Uzdignuti podijum, na kome je radnim dijelom Konferencije rukovodilo predsjedništvo Konferencije, bio je pretvoren u pozornicu na kojoj je nastupao veliki broj diletantskih omladinskih grupa, pjevačkih horova, recitacionih grupa i pionira. Bila je to smotra razvijenog kulturno-prosvjetnog rada u omladinskoj organizaciji. S velikim interesiranjem i pažnjom delegati su pratili ovaj program. Nakon održane Konferencije bila je pripremljena zabava i svi delegati s mnogim gostima igrali su uz pjesmu i muziku.

Organizacija SKOJ-a okruga Karlovac dala je u toku NOR-a iz svojih redova i jedan broj omladinskih kadrova u omladinska rukovodstva Hrvatske, i to:

Za članove Glavnog odbora USAOH-a Bajić Dušana-komesara 3. bataljona 4. udarne brigade VIII divizije, Ilić Milku, koja je istovremeno bila član Zemaljskog odbora USAOJ-a i član ZAVNOH-a, Tabor Rafaela -komesara Karlovačkog odreda i Uzelac Branka Proletera, radnika iz Tušilovića. Za članove Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku bili su u toku NOR-a izabrani Mile Velimirović i Mara Kresojević. Jedan broj omladinskih kadrova otišao je u omladinska rukovodstva drugih okruga

Hrvatske gdje je u uspjehom prenosio stečena iskustva iz rada i borbe omladine okruga Karlovca.

Sekretari Okružnog komiteta SKOJ-a okruga Karlovac u toku NOR-a su bili:

Milutin Baltić do sredine mjeseca marta 1942. godine, a zatim su u 1942. godini bili: Rafael Tabor, Milka Ilić, Mito Mitrović i Branko Uzelac Crni, koji je ovu dužnost vršio i u 1943. godini do sredine mjeseca oktobra. dO novembra 1943. godine do kraja 1944. godine sekretar je bila Mara Kresojević, a do kraja rata Duka Zatezalo Plavi.

Rad SKOJ-a u vojsci

Rad skojevskih organizacija u vojsci i to: u odredima i vojnim pozadinskim ustanovama (Komandi područja, komandama mjesta, stražama, bolnicama, itd.), spadao je u djelokrug rada Okružnog komiteta SKOJ-a, dok se organizacija SKOJ-a u brigadama nalazila u kompetenciji Pokrajinskog komiteta SKOJ-a

Neposrednu brigu o radu ovih organizacija vodili su oni kotarski komiteti SKOJ-a na čijim su terenima operirale ove vojne jedinice ili se nalazile vojno-pozadinske ustanove. Zbog toga je u svim komitetima bio jedan član zadužen za rad SKOJ-a u vojsci. U Okružnom komitetu SKOJ-a bio je za taj rad odgovoran, najprije, Momčilo Kozlina, a zatim Đuro Basara.

Na području okruga imali smo u 1943. tri partizanska odreda: Kordunaški, Plaščanski i Karlovački. Broj skojevaca u njima nije bio velik zbog stalnog odasipanja članova SKOJ-a, koji su odlazili u brigade, s jedne strane i zbag strogog kriterija primjenjivanog u vojsci u primanju novih članova u organizaciju SKOJ-a, s druge strane. Tako je krajem 1943. godine bilo u Plaščanskom odredu 200 skojevaca, a u januaru 1944. svega 40, pošto su svi ostali otišli u Plaščansku brigadu. Slično stanje bilo je i u Kordunaškom odredu u čijem se 2. bataljonu nalazilo 70 omladinaca od kojih su samo 34 bili članovi SKOJ-a. U Karlovačkom odredu, pretežno sastavljenom od omladinaca, djelovala su u januaru 1944. 4 bataljonska rukovodstva SKOJ-a i 11 aktiva sa ukupno 101 članom SKOJ-a. Skojevcima ovog Odreda je povjereno rukovanje teškim oružjem.

Kako je naša vojska bila tijesno povezana s narodom i uživala veliki ugled, a za svakog omladinca-ku bila najveća čast boriti se u redovima NOV-e, to se poklanjala velika pažnja usklađivanju rada između organizacija SKOJ-a u vojsci i s terena i međusobnom njihovom povezivanju. Ovo se nije odnosilo samo na organizacije i rukovodstva SKOJ-a u odredima već i u brigadama. U svakoj prilici i na svakom mjestu veza između organizacija i rukovodstava SKOJ-a vojske i terena, na kojem se vojska nalazila, brzo je uspostavljana sve do Okružnog komiteta i brigadnih rukovodstava SKOJ-a.

Okružni komitet SKOJ-a pružao je i direktnu pomoć organizacijama SKOJ-a u odredima. Tako je 15. IX 1943. Okružni komitet SKOJ-a održao savjetovanje sa sekretarima bataljonskih komiteta SKOJ-a, a za 10. I 1944. godine pripremao odredsku konferenciju SKOJ-a Kordunaškog odreda. U pojedinim odredima održavani su zajednički sastanci sa svim bataljonskim rukovodstvima SKOJ-a, kao što su bili u Karlovačkom i Kordunaškom odredu, na kojima se ukazalo na najvažnije zadatke koji su se, tada, odnosili na učenje, politički rad i proširivanje organizacije SKOJ-a

Pored vojnog i političkog uzdizanja svojih članova, zadatak organizacije i rukovodstva SKOJ-a u vojsci bio je razvijanje kulturno-prosvjetnog rada. Kulturno-prosvjetni odbori, formirani u četama i bataljonima, bili su pokretači i nosioci kulturno-prosvjetnog i zabavnog života u jedinici. Starali su se o kulturnim programima koje su omladinci-borci izvodili u selima u koja su dolazili i na drugim masovnim narodnim zborovima. Tako je u svakoj četi Karlovačkog odreda postojao pjevački hor i diletantska grupa. U vojnim jedinicama bila je organizirana dopisnička služba, izdavani su bataljonski listovi, zidne novine za čete i bataljone, a također i za sela u koja su dolazili. I njima su nedostajali pismeni materijali[1]: partijski, omladinski i drugi listovi neophodni za politički rad, pjesmarice za horove, skečevi i drugi tekst potreban za recitacije i rad diletantskih grupa. Pretkongresna takmičenja boraca-omladinaca bila su dobro organizirana u svim odredima.

Pripreme za II kongres Antifašističke omladine Jugoslavije

Pretkongresna takmičenja omladine

Pretkongresne pripreme bile su započele prije održavanja Okružne konferencije SKOJ-a, pa su i zadaci u vezi sa II kongresom razmatrani na Okružnoj konferenciji.

Pretkongresne pripreme odvijale su se u svjetlu krupnih političkih događaja u zemlji i zbivanja u svijetu, u vrijeme neposredno iza održavanja Moskovske konferencije, Teheranskog sporazuma i održavanja II zasjedanja AVNOJ-a.

Teme o kojima je II kongres raspravljao ticale su se tekovina borbe i budućnosti omladine. Na brojnim sastancima omladina okruga Karlovac temeljito je diskutirala o svim pitanjima koja su se u vezi s tim postavljala, zauzimala stav o njima i na taj način učestvovala u njihovom rješavanju.

Sve zadatke za pripremu Kongresa trebala je u prvom redu da izvrši skojevska organizacija. Bili su to, istovremeno, najvažniji zadaci postavljeni na Okružnoj konferenciji SKOJ-a i odnosili su se: na političko uzdizanje skojevskih organizacija i sistematsko političko obrazovanje omladinskih kadrova; na pravilno uspostavljanje organizacije SKOJ-a i njeno

djelovanje u organizacijama Ujedinjenog saveza u cilju jačeg razvijanja rada osnovnih sastavnih organizacija Ujedinjenog saveza. To je značilo da se u svakoj osnovnoj organizaciji Ujedinjenog saveza kao što je bio: pjevački hor, analfabetski tečaj, radna četa, i druge, uspostavi aktiv SKOJ-a hora, tečaja, čete itd., da sačini plan svoga rada i postane motorna snaga sastavne organizacije USAOH-a u kojoj je djelovao, najbolji izvršilac svih zadataka koji su pred tom organizacijom stajali:

Jednomjesečno takmičenje koje se vodilo u čast pobjede Crvene armije i 7. novembra bilo je produženo i nastavljalo se u znaku priprema II kongresa. Organizacije pojedinih kotara takmičile su se ko će više održati masovnih sastanaka i čija će omladina biti bolje upoznata s Kongresom i stvaranjem demokratske federativne Jugoslavije. Zbog toga su svi kotarski komiteti i sve skojevske organizacije morale da se dobro upoznaju i prorade materijale ovih tema. Takmičilo se i u tome koji će kotar imati više omladinskih potpisa na pozdravima upućenim Kongresu i drugu Titu, ko će 27. XII 1943. zapaliti više vatara na godišnjicu održavanja I kongresa omladine, ko će više i na pogodniji način upoznati s Kongresom omladinu na neoslobođenom teritoriju, ko će više podijeliti proglasa i napisati parola na svom terenu, ko će više održati sastanaka i prirediti zabava u hrvatskim selima, čiji će referati biti bolje obrađeni, itd .

Popularizacija II kongresa i objašnjavanje njegova značaja na neoslobođenom teritoriju okruga vršeni su pismenim putem. Okružni odbor USAOH-a umnožio je Proglas Kongresa i izdao letak umnožen u 800 primjeraka u kome je pozivao omladinu na pretkongresne pripreme. KK SKOJ-a Karlovac umnožio je Proglas još u 100 primjeraka. Preko skojevske organizacije Proglas i leci bili su ubačeni u grad, ljepljeni su plakati i ispisivane parole o Kongresu na poluoslobođenom i neoslobođenom dijelu okruga. Veza sa MK SKOJ-a je postojala.

2. I 1944. godine održana je konferencija kojoj je prisustvovalo 40 omladinskih delegata s područja cijeloga okruga i iz odreda. Na konferenciji su podneseni referati o istim pitanjima o kojima su pripremani referati za II kongres, i delegati omladine bili su detaljno upoznati s novim događajima. Pored toga, na konferenciji su detaljno razmotrene pretkongresne pripreme, izneseni rezultati takmičenja i izabrani delegati za Kongres: Mara Kresojević, Ranka Gvozdić, Seka Krlić, Sofija Vučinić, Nada Klipa, Vlado Sokač, jedna drugarica iz mjesta Karlovca i jedan omladinac-borac Karlovačkog odreda.[95] Na terenu su održani općinski i kotarski mitinzi.Općinski mitinzi omladine kotara Veljuna dobro su uspjeli, kao i Kotarski miting na kome su nastupale pjevačke i diletantske grupe omladine. Negdje su i pioniri davali svoj program. Općinski mitinzi održani su i u kotaru Slunj.

Kako su tekla pretkongresna takmičenja pokazuje primjer takmičenja

95. AIHRPH — Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Karlovac od 9. I 1944. upućen Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku, Dokument broj: SKOJ-3/173.

koje je organizacija kotara Slunj najavila organizaciji kotara Vojnić. Takmičenje je trajalo od 25. XI do 25. XII 1943. godine. Organizacija kotara Slunj obavezala se da će: održati 50 masovnih sastanaka, dati 70 usmenih novina, napisati 100 parola, urediti 5 domova i uspostaviti 5 odbora u njima kao i 4 pjevačka hora koji će naučiti 25 pjesama 1 istupiti na sastancima 25 puta, formirati 7 novih seoskih odbora i 1 općinski, naučiti 10 omladinki i 20 pionira čitati i pisati, napisati 30 članaka, otvoriti 2 analfabetska tečaja, održati 5 općinskih mitinga, napisati 10 zidnih novina, posjetiti bolnicu 30 puta i urediti 30 grobova palih boraca. Predviđeni plan nije ispunjen zbog neprijateljske ofanzive preduzete u prvoj polovini mjeseca decembra 1943. na oslobođenu teritoriju, ali su i u takvim uslovima ostvareni slijedeći rezultati pretkongresnog takmičenja:

Održano je 24 sastanka, 8 usmenih novina, formirana su 4 pjevačka hora, pjevački su horovi nastupili 9 puta i naučili neke nove pjesme, ispisano je 14 parola u znaku II kongresa, uređeno je 5 grobova palih boraca, organizirano 6 analfabetskih tečajeva i otvorena dva nova omladinska doma, naučile su pisati 2 omladinke, okrečeno je 8 kuća. Bolnicu su posjetile omladinke sela Zbjeg, Slušnice, Broćanca i Ljupče te odnijele dobrovoljni prilog: 15 1 varenike, 15 turica duvana, 10 kg krompira i ostalo. Bolnicu je posjetila i omladina općine Primišlje. Opletena su 2 pršnjaka i 2 para čarapa.

KK SKOJ-a nije bio zadovoljan postignutim rezultatima, zbog toga što još uvijek na ispunjavanju plana pretkongresnog takmičenja nisu bile dovoljno i u cjelini aktivizirane sve skojevske organizacije. Zbog toga su općinski komiteti SKOJ-a dobili zadatak da sačine svoje planove. 11. I 1944. godine izabrana je za sekretara KK SKOJ-a Slunj Anka Milinković umjesto Bože Miklošiča, člana OK SKOJ-a. Predviđeni plan u kotaru Slunj bio je ispunjen po svim tačkama iako je pitanje prehrane bilo veoma teško i veliki dio naroda gladovao (u Močilama, Perjasici, Cvijanović-Brdu, Vojniću), čemu je u mnogome doprinijela decembarska ofanziva na Kordun u kojoj je neprijatelj uništio veliki dio hrane. Sačinjen je drugi plan rada koji je važio od 4. I do 4. II 1944. godine i koji je također bio po više tačaka ispunjen već do 24. I 1944. Do toga roka održano je 86 omladinskih sastanaka, 17 usmenih novina, 3 općinska zbora i 1 omladinski miting, organizirana su 2 pjevačka hora, horovi su nastupili 16 puta, naučilo je čitati i pisati 4 omladinke, organizirano 8 novih odbora USAOH-a, bolnica je posjećena 4 puta, postavljene su troje zidne novine i uređena 2 groba palih boraca. Kroz masovne omladinske sastanke održane u kotaru Slunj prošlo je tada oko 3400 omladine.

Zatim je 31. I 1944. Kotarski komitet SKOJ-a Slunj obavijestio Okružni komitet SKOJ-a o novim rezultatima po općinama postignutim od 24. I. U tom razdoblju održana su 4 sastanka u općini Rakovica na kojima je bilo prisutno 210 omladine kao i općinski zbor sa 110 omladine. Kod ove je omladine vladala bojazan od organizacije. Govorili su da će ih neprijatelj pohvatati ako izaberu odbore. Proglas građanima za mobilizaciju

dočekan je nepovoljno. U selu Krivaji organiziran je 1 odbor USAOH-a i obuhvaćeno je 40 omladine.

U općini Drežnik održana su 2 seoska sastanka na kojima je bilo prisutno 90 omladine, u Lipovači je bio izabran seoski odbor USAOH-a i obuhvaćeno 30 omladinaca. Održan je općinski zbor sa 125 omladinaca i omladinki. Narod ove općine nije bio još u dovoljnoj mjeri upoznat s odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Odlazio je u Bihać i Zagreb i sa sobom donosio poruke neprijatelja.

U općini Močila održano je od 24. I 17 omladinskih sastanaka na kojima je prisustvovalo 520 omladinaca i omladinki, jedanput je posjećena bolnica, održano je 12 usmenih novina kojima je prisustvovalo 290 osoba. Okrečena je škola u Zbjegu.

Na opć. zboru općine Primišlje prisustvovalo je 420 omladinaca i omladinki. Održano je 12 omladinskih sastanaka sa 270 lica. U općini Cetingrad prisustvovalo je na 3 sastanka 105 osoba. U općini Slunj održan je sastanak u Glinskom Vrelu, gdje je prisustvovalo 8 omladinki i nekoliko žena, u Lađevcu 120 osoba. Sastanak je održan i s omladinom u mjestu Slunju. Glavni predmet objašnjavanja u hrvatskim selima bila je mobilizacija i potreba zajedničkog učešća u borbi s puškom u ruci.

I omladina kotara Veljun takmičila se s omladinom kotara Vojnić. Takmičenje se razvilo pred ofanzivu i nije prestalo ni za vrijeme ofanzive. Sastanci, koji su bili predviđenii u pretkongresnim pripremama, i dalje su održavani. Vođena je kampanja širokog objašnjavanja najnovijih političkih promjena: pretvaranja AVNOJ-a u vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo Jugoslavije, uspostavljanja Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije kao njegovog organa, oduzimanja prava zakonite vlade Jugoslavije tzv. Jugoslavenskoj vladi u inostranstvu i zabrane povratka kralju Petru II u zemlju, uređenja države na federativnom principu i uvođenja naziva maršala Jugoslavije u NOV.

Jedan dio plana, koji se obavezala izvršiti, organizacija kotara Veljun ispunila je već do 19. XII 1943. U organizaciju Ujedinjenog saveza obuhvaćena je hrvatska omladina sela Lipoštaci i sva hrvatska omladina u općini Dunjak. Održano je 25 omladinskih masovnih sastanaka, 1 općinski miting, 12 usmenih novina, sakupljeno je 3150 kuna za domove, nešto žita, krompira i kupusa, naučilo je čitati i pisati 55 omladinki, nastupilo je 8 omladinskih diletantskih grupa i 5 pjevačkih horova. Pioniri su dali 11 recitacija. Uspostavljeno je 5 omladinskih domova, napisano 135 parola na običnom papiru jer nisu imali boje, uređen je 21 grob palog borca, oprano je borcima 464 para veša, okrečeno je 110 kuća i iskopano 50 zahodnskih jama.

Paralelno s vaspitnim sastancima članova SKOJ-a, održavanim po općinama, redovno su se održavali masovni omladinski sastanci u svim selima, ali je bilo zapaženo da omladina još ne učestvuje u dovoljnoj mjeri u diskusiji. Dovođeno je ovo u vezu s još nedovoljnom spremnosti omladinskih rukovodioca da objasne i zainteresiraju omladinu za ova politička pitanja. Kotarski komiteti SKOJ-a morali su, stoga, još više

proučavati materijale i osposobiti se da političke događaje i zbivanja iznose na što popularniji način kako bi omladini bili što razumljiviji. Deviza je bila: Tri dana učiti, a dva dana ići na teren, da bi se postigao potpun uspjeh u objašnjavanju i izazvao interes za sva politička zbivanja i da bi se narod i omladina izjasnili o njima. U diskusiji je, međutim, narod živo sudjelovao i raspravljao o svim ekonomskim pitanjima. Narod Cvijanović-Brda isticao je veliku oskudicu u odjeći i obući. Dva člana Kotarskog komiteta SKOJ-a Veljun: Mila Lončar i Vuk Bogdanović nisu imali obuće i zbog toga nisu mogli da obavljaju zadatke na terenu, a zadatak je bio prodrijeti i u najmanji zaselak i u najzabačenije mjesto i tumačiti odluke. Tamo gdje se nije stizalo, omladina je sama zahtijevala da se s njom održe sastanci, kao npr. u Perjasici za Gorom, gdje je na zahtjev omladine održan sastanak i bila dovedena diletantska grupa sela Kestenka.

U nedostatku kadrova da samostalno izlažu, održavane su usmene novine na terenu cijeloga okruga, Okružni komitet SKOJ-a izradio je ogledni primjerak usmenih novina, koji je pokazao rukovodstvima kako treba da one izgledaju. U njima je bio obrađen članak koji je govorio 0 federaciji. Ostali članci, bilo da su literarno obrađeni ili u obliku humora, pjesmice i si. bili su, također, u vezi s glavnim člankom. Narod i omladina bili su zainteresirani za priredbe koje su sve više bile zastupljene na masovnim sastancima. U drugoj polovini mjeseca januara 1944. godine u kotaru Veljun je bilo 5 diletantskih omladinskih grupa, a početkom mjeseca marta 1944, prije spajanja tog kotara s kotarom Vojnić, postojalo je 11 diletantskih grupa, i to: u općini Veljun 2, Dunjak 1, Perjasica 4, Cvijanović-Brdo 2, Skrad 2. U kotaru je bilo više omladinskih domova, ali je neke u pomanjkanju prostorija, bila zauzela vojska. U omladinskom domu u Velikoj Crkvini nalazio se dječji dom dok se u omladinskom domu u Marinkovića Selu (Perjasica) održavao kurs. Isti slučaj je bio s omladinskim domovima u općini Dunjak. Tako je u cijelom kotaru preostalo 6 omladinskih domova koji su donekle bili uređeni 1 u kojima su se održavali sastanci. U duhu zadataka koji su se sprovodili ispisano je krajem januara 1944. u kotaru Veljun 215 parola.

Na sastanku održanom 22. I 1944. KK SKOJ-a Veljun je zaključio da u komitet kooptira za članove Miloša Vučkovića — sekretara Općinskog rukovodstva SKOJ-a Skrad, i Iliju Matijevića — sekretara Opć. rukovodstva SKOJ-a Dunjak.

U kotaru Vojnić održavani su tada općinski zborovi. Na zboru u Krstinji je »bio sav narod, staro i mlado«. Mnogo srpskog i hrvatskog naroda došlo je na općinski zbor Tušilović na kome je govorio Stanko Opačić Ćanica. Dobro posjećen je bio zbor općine Krnjak. Omladina je dala ton zborovima u Utinji i Vojniću. Da bi se članovi SKOJ-a, preko njih sva omladina, još bolje upoznali s odlukama II zasjedanja AVNOJ-a i značajem II kongresa, vršene su pripreme za savjetovanje svih općinskih rukovodstava SKOJ-a i sekretara aktiva, zakazano za 21. I 1944. Krajem januara bilo je na području kotara organizirano 15 odbora pionira, 33

seoska odbora USAOH-a s 124 člana, 5 općinskih odbora s 30 članova i Kotarski odbor s 9 članova (3 druga i 6 drugarica). Sveukupno je u kotaru bilo 1.514 članova omladine. Iz redova hrvatske omladine bilo je 50 članova USAOH-a obuhvaćeno organizacijom. U kotaru je bilo 6 omladinskih domova. Organizacija je prikupljala revolucionarne pjesme ponikle u NOB-i. U jednomjesečnom planu rada, predviđenom za period od 25. I do 25. П 1944. godine, aktivnost organizacije bila je usmjerena najviše na reorganizaciju, tj. osnivanje aktiva SKOJ-a unutar osnovnih organizacija USAOH-a. Predviđeno je bilo održavanje 50 omladinskih masovnih sastanaka na kojima je trebalo obnoviti radne čete, 30 pionirskih i 160 sa aktivima SKOJ-a, zatim da se u svakoj općini održe po dva prosvjetna savjetovanja, da svaka diletantska grupa istupi jedanput sa svojim programom, a tako isto i horovi, da se ispiše 200 parola i uredi 11 omladinskih domova.

Početkom februara 1944. godine radilo je u kotaru Vojnić 13 pjevačkih zborova, 9 diletantskih grupa, uređeno je 10 omladinskih domova i ispisano 108 parola. Po općinama to izgleda ovako:

Krstinja:	3	pjev.	hora,	1	dil.	grupa,	2	omi.	doma,	70	ispis,	parola
Vojnić:	4	"	"5	"	"	4	"	"	15	"		
Utinja:	2	"	"1	"	"	1	"	"	10	"		
Tušilović	—	"	"1	"	"	1	"	"5	"			
Krnjak:	4	"	"1	"	"	2	"	"8	"			

Da bi što bolje izvršili planom predviđene zadatke predkongresnog takmičenja, omladinski rukovodioci zahtijevali su blagovremeno primanje radio-vijesti, omladinske štampe i Borbe. Dvije diletantske grupe istakle su se i postale popularne među omladinom kotara Vojnić. Okružni komitet SKOJ-a namjeravao je preduzeti mjere da se još više osposobe i da na njihovom primjeru pokaže rukovodstvima i organizaciji kako treba da izgledaju omladinske diletantske grupe.

U pretkongresnom takmičenju organizacije kotara Vrginmost od planom predviđenih 50 održano je do 30. XII 1943. 39 masovnih sastanaka s omladinom. Održavanje općinskih i kotarskog mitinga kotara Vrginmost bilo je otežano u uslovima zime i velikoga snijega, jer je omladina bila gola i bosa. Masovna politička rasprava i objašnjavanje odluka AVNOJ-a vodili su se o božičnim praznicima kod kola u općini Bović sa 150 prisutnih. Na 4 sastanka, održana do sredine januara 1944, bilo je u općini Vrginmost prisutno 240 članova omladine. Na otvaranju omladinskog doma u Kirinu 8.11944. koji je dobio ime palog prvoborca omladinca Milana Pavlovića, prisustvovalo je 300 omldanaca-ki, 40 žena i 60 muškaraca. »Sretni smo da ćemo odsada u vlastitom domu, kojega smo danas otvorili moći čitati svu štampu, pisati sami svoje zidne novine, rješavati sva naša pitanja i napajati se novim iskustvima i znanjem u radu, borbi i pjesmi — vođeni primjerom našeg prvoborca, čije ime ima naš dom«[98], govorila

»6. AIHRPH — »Vijesti« od 19. I 1944. godine: »Otvaranje omladinskog doma«.

je ova omladina. Na priredbi organiziranoj povodom otvaranja Doma istupili su na svečanom dijelu pioniri s pjesmama i recitacijama i bili burno pozdravljeni. Na sastanku u Šljivovcu bilo je prisutno 70 članova omladine. Preko ceste je bila ispisana parola o II kongresu i parola »Živio drug Tito«. 27. I 1944. omladinski miting održan je u Boviću i na njemu je prisustvovalo oko 200 omladinaca-ki, 80 ljudi i 120 žena. Govornici su na mitingu prikazali značaj odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a nakon čega je omladina dala priredbu s pjesmama i recitacijama. Sa svih masovnih sastanaka upućivani su pozdravi maršalu Titu, Nacionalnom komitetu i Drugom kongresu antifašističke omladine Jugoslavije. Pored golotinje i bosotinje omladine u uslovima velikog snijega i nedostatka prostorija, politički rad u jednom dijelu ovog kotara omela je i epidemija tifusa koja se pojavila u Dugom Selu, općini Lasinja, gdje su stariji ljudi počeli da joj podliježu. Stoga je bio aktuelan zadatak spriječiti daljnje širenje ove opasne bolesti.

Sredinom mjeseca januara 1944. kotar Vrginmost je rasformiran u dva kotara: Vrginmost i Sjeničak. Na sastanku Kotarskog komiteta SKOJ-a Vrginmost, održanom 15. I 1944, izvršena je podjela Kotarskog komiteta u dva komiteta, i to na slijedeći način: U KK SKOJ-a Vrginmost ostali su članovi: Maca Pavlović, Ljerka Šnajder, Milka Mraović, Ljuban Nišević, Gajo Bratić. Na sastanku ovoga komiteta održanom 19. I 1944. za sekretara Komiteta izabrana je Maca Pavlović. Istog dana održana je sjednica i izvršen izbor članova u Kotarski komitet SKOJ-a Sjeničak u koji su ušli: Vlado Romčević kao sekretar i članovi: Seka Krlić, Mile Kajganić i Mica Carević. Oba kotarska komieta zaključila su da izvrše pripreme za održavanje općinskih skojevskih konferencija kao i kotarskih putem kojih je trebalo podići politički nivo članova SKOJ-a.

U novoformiranom kotaru Sjeničak formaran je Inicijativni odbor USAOH-a u čiji su sastav ušla 3 člana KK SKOJ-a: Seka Krlić, Mile Kajganić i Mica Carević, i pored njih Ljuba Kljajić. Inicijativni odbor USAOH-a je trebao ostati u tom svojstvu sve dotle, dok se ne okupi veći broj hrvatske omladine ovoga kotara i tek onda da se formira Kotarski odbor. U Vrginmostu je ostao prijašnji Kotarski odbor USAOH-a čiji je predsjednik bila Milka Mraović.

Jednomjesečni plan rada omladine kotara Vrginmost, sačinjen 19. I 1944, predviđao je da se uredi dom u Čremušnici, Vorkapić Selu, Topuskom, Perni i dva u općini Vrginmost, u kojima je trebalo da se nalazi sva omladinska štampa koju je omladina trebala u njima da čita; da se u svim selima održe omladinski sastanci i dadu usmene novine; u općini Topusko da se održe masovni omladinski sastanci i organiziraju odbori USAOH-a tamo gdje nisu postojali; da se po općinama održi konferencija općinskog i seoskih odbora USAOH-a, po 2 konferencije »komandnog«, rukovodećeg, kadra radnih četa i konferencija pjevačkih zborova. Do kraja mjeseca januara 1944. bilo je u općini Perna osnovan 1 pjevački hor i uređen 1 omladinski dom. Napisano je 50 parola. U Vorkapić Selu nedos-

tajale su samo parole da bi se dom mogao otvoriti. U općini Bović ispisano je 50 parola, radila su 3 omladinska i 1 pionirski hor, 1 glumačka grupa koji su istupali na priredbi u Boviću. U mjestu Vrginmost ispisano je 20 parola. Omladinski dom u Topuskom trebalo je samo srediti, sakupiti knjige za biblioteku i obezbijediti raznovrsnu štampu, član KK SKOJ-a Ljuban Nišević bio je bez obuće i KK SKOJ-a se obraćao Okružnom komitetu SKOJ-a da pomogne ovo pitanje riješiti, ali OK SKOJ-a nije imao mogućnosti za to.

Sa Kotarske konferencije svih članova SKOJ-a kotara Sjeničak, održane 30. I 1944, bio je upućen poziv organizaciji kotara Vrginmost na takmičenje u slijedećim aktivnostima:

1. Ko će više održati sastanaka i kroz čije će sastanke proći više omladine; 2. Ko će više napisati parola; 3. Ko će više sakupiti dobrovoljnih priloga za NOV; 4. Ko će više otvoriti omladinskih domova; 5. Ko će više učvrstiti i proširiti osnovne organizacije; 6. Ko će više proučiti materijala; 7. Koji će KK, općinski ili seoski odbor USAOH-a više pomoći NOO-e; 8. Ko će više obuhvatiti hrvatske omladine; 9. Ko će više održati glumačkih priredbi; 10. Ko će bolje učvrstiti i proširiti SKOJ.

Takmičenje je zakazano do dana održavanja kongresa. Slika postavljenih zadataka u ovom takmičenju odraz je problema i zadataka na kojima je radila organizacija u cijelom okrugu.

U kotaru Sjeničak djelovala je krajem januara 1944. 1 glumačka grupa u općini Lasinja, 1 pjevački hor u Sjeničaku i 1 u Kirinu, sakupljale su se borbene pjesme ponikle u NOB-u i bile slate OK-u SKOJ-a. Krajem februara 1944. bilo je u kotaru Sjeničak već 5 pjevačkih horova: u općini Ostrožin 3 i u općini Sjeničak 2. KK SKOJ-a umnožio je za njih nekoliko pjesmarica i pripremio kraći kurs na koji je trebalo da dođe po jedan član iz svakog hora. Formirane su ekipe koje su trebale da prođu kroz sva hrvatska sela radi održavanja usmenih novina. Općinska rukovodstva na terenu srpskih sela trebala su da održe masovne sastanke tamo gdje ih ljekar nije zabranio zbog bolesti, i da isto ovo urade.

Na području Karlovca skojevska organizacija se proširila. Komiteti su bili malobrojni, ali su se snalazili. U kotaru Karlovac formiran je Kotarski odbor USAOH-a od 5 članova. Djelovale su i osnovne organizacije, ali općinski odbori nisu bili organizirani. Krajem januara 1944. godine postojala su u ovom kotaru 4 omladinska doma, 5 pjevačkih horova, 2 diletantske grupe i 1 grupa za širenje štampe.

U kotaru Bosiljevo djelovali su skojevski aktivi. Kotarski odbor USAOH-a nije bio osnovan, a općinski je postojao u Dubravama. Veliki dio omladine bio je upoznat sa II kongresom preko sastanaka, a jedan dio putem pismene propagande. U posljednjih 15 dana mjeseca januara bilo je na području Karlovca ispisano preko 240 parola. Na ovom terenu još uvijek nije bilo širine u obuhvatanju omladine u Ujedinjeni savez, kao ni shvatanja da je antifašistička sva ona omladina koja na bilo koji način pomaže NOP.

Polazeći od osnova najšireg obuhvatanja sve antifašističke omladine u okrugu, Okružni komitet SKOJ-a je ukazivao organizacijama da se bore da u redove Ujedinjenog saveza obuhvate karlovačke baptiste, članove prijašnje organizacije križara kotara Slunj, bivše četnike kotara Plaškog, koji su se povratili kućama, i domobranske dezertere u kotaru Karlovcu, te da i oni upute pozdrave II kongresu antifašističke omladine Jugoslavije.

Paralelno sa pozdravima koje je omladina slala II kongresu i masovno se na njih potpisivala, prikupljani su za Kongres i podaci o zločinima neprijatelja izvršenim nad omladinom, bilo da se radi o pobijenoj golorukoj omladini, omladini odvedenoj u koncentracione logore, ili o poginuloj u borbi. Tom prilikom su iznošeni masovni primjeri herojstva koje je omladina pokazala u borbi.

Istovremeno tekao je proces organizacionog uklapanja aktiva SKOJ-a osnovne organizacije Ujedinjenog saveza i razvijanja njihova rada. Rad s omladinom postajao je svestraniji. Pored političkog, razivjao se prosvjetni rad i zabavni život omladine. U organizacijama je već postojao veliki broj pjevačkih horova i diletantskih grupa, samo što te grupe nisu imale dovoljno pisanih materijala. Zbog toga je OK SKOJ-a umnožio primjerke koje je imao i slao na teren organizacijama, a obraćao se i Pokrajinskom komitetu SKOJ-a da uputi nekoliko primjeraka iz drugih okruga, »jer omladina traži uvijek nešto novo«. Postojao je i relativno veliki broj omladinskih domova, ali pored krova i prostorija koji su pružali omladini mogućnost sastajanja, ispisanih parola po zidovima, slike druga Tita i eventualno omladinske i druge štampe i listova, nije bilo mogućnosti ni uslova za njihovo bolje uređenje. Pa, iako skromni po svom unutrašnjem uređenju, omladinski su domovi imali veliku ulogu u toku NOR-a, pružali su mogućnost omladini političkog i kulturno-prosvjetnog uzdizanja, za rad njezinih horova, diletantskih grupa i analf. tečajeva. Omladina je ljubomorno čuvala svoje domove, osposobljavala ih i uređivala nove.

O odborima USAOH-a i njihovim izborima

Nakon održanih savjetovanja SKOJ-a u julu 1943. godine, rukovodstva SKOJ-a nastojala su da u duhu PK SKOJ-a i zaključaka I Pokrajinske konferencije Ujedinjenog saveza Hrvatske što više osamostale odbore Ujedinjenog saveza. Sređujući rukovodstva SKOJ-a, sređivali su se i odbori Ujedinjenog saveza, općinski, kotarski, do Okružnog odbora, koji je u septembru 1943. g. imao 9 članova. Pojedini kotarski odbori (Veljun, Vojnić, Slunj) već su se osamostalili i rukovodili su radom omladine. Preostalo je još da se srede odbori u kotaru Plaški, Karlovac i Vrginmost. Osamostalili su se i neki općinski odbori u kotarevima: Vojnić, Veljun i Slunj, i trebalo je osamostaliti ostale.

16. VIII 1943. održano je savjetovanje svih odbora kotara Veljun na

kome ja razmotren njihov rad i djelovanje organizacija. U kotarima Vojnić i Slunj također su održavana ovakva savjetovanja i konferencije i na njima su vršena popunjavanja općinskih odbora novim članovima. U kotaru Vrginmost predstojalo je održavanje Kotarske konferencije USAOH-a. Kotarska konferencija USAOH-a Slunj bila je zakazana za 21. novembar 1943. Na nju su trebali doći seoski i općinski odbori USAOH-a da izaberu novi Kotarski odbor. Predsjednik Kotarskog odbora USAOH-a Vrginmosta bila je Seka Krlić, Veljuna Ljuba Karaš, Vojnića Sofija Vučinić i Slunja Pero Tepavac, zatim Vlado Romčević, a kada je ovaj otišao u kotar Vrginmost predsjedink KO Slunj bio je Branko Ilić. Nakon održavanja Okružne konferencije SKOJ-a radilo je 6 članova OK SKOJ-a u Okružnom odboru USAOH-a, pa je sastav Okružnog odbora tada bio slijedeći: Mira Opačić, predsjednik, Franjo Basar, Mane Bunjevac, Nikola Car, Ranka Gvozdić, Momčilo Kozlina, Nikola Lorković, Zorica iz MK SKOJ-a Karlovca, Ljuba Puškar, Rafael Tabor, Ljuba Vujičić, član Izvršnog odbora Okružnog NOO-a Nedjeljko Zatezalo i Mika.

Rješavanjem zadataka i novih problema u čvrsto postavljenoj organizaciji Ujedinjenog saveza došli su do izražaja nedostaci organizacione i političke prirode koji su postali zapreka u daljem radu i razvitku organizacije. Radeći na osamostaljivanju odbora USAOH-a na svim nivoima, od članova odbora se zahtijevala discipliniranost, odgovornost i samostalnost u radu. Neki članovi odbora nisu mogli udovoljavati ovako velikim zahtjevima postavljenim pred odbore. Stoga je u periodu do održavanja kotarskih i Okružne konferencije SKOJ-a tekao proces stalnog kooptiranja novih članova u općinske i kotarske odbore. Zahtjevi koji su postavljani pred odbore bili su slični zahtjevima koje su ispunjavala skojevska rukovodstva i komiteti. U stvari, tekao je proces koji je od Ujedinjenog saveza sve više stvarao organizaciju, po čvrstini sličnu skojevskoj, u koju je obuhvatana ona omladina koja bi po nivou svoje političke svijesti mogla, gotovo, ući u organizaciju SKOJ-a, dok je antifašistička omladina koja još nije bila spremna da uđe u radne čete, pjevačke zborove ili ostale organizacije Ujedinjenog saveza, ostajala po strani. I ovakav način rada doprinosio je sužavanju a ne proširivanju platforme USAOH-a i njegove političke uloge.

Razmatrajući uzroke zbog kojih se veliki dio antifašističke omladine Hrvatske nalazio još po strani NOP-a i nije bio aktivno uvršten u Ujedinjeni savez, na Pokrajinskom je savjetovanju SKOJ-a, održanom u prvoj polovini februara 1944, konstatirano da je Ujedinjeni savez na taj način prestajao biti široki politički antifašistički omladinski pokret, a njegovi odbori predstavnici toga pokreta. Na savjetovanju je data Ujedinjenom savezu mnogo šira osnova. Stvorena je mogućnost širokog organizacionog obuhvatanja u Ujedinjeni savez sve omladine koja je mrzila fašizam, bez razlike na nacionalno, vjersko i političko uvjerenje. Seoske odbore USAOH-a nije više sačinjavalo samo nekoliko najboljih članova, već je sva omladina sela kao cjelina ulazila u seoski odbor, a u općinske odbore

Ujedinjenog saveza trebalo je birati 30—40 članova, u Okružni odbor 90. Na taj način, trebali su odbori Ujedinjenog saveza postati politička predstavništva omladine a organizacija USAOH-a poprimiti politički karakter antifašističkog omladinskog pokreta. U svakom je odboru bilo izabrano tajništvo (sekretarijat) od 3—5 članova, koji su vodili administraciju, održavali vezu sa NOO-ima i rukovodili sastancima odbora. Plenarni sastanci Okružnog i općinskih odbora USAOH-a održavani su prema potrebi.

Na bazi ove postavke vršene su pripreme za reorganizaciju odbora Ujedinjenog saveza u okrugu. Odmah nakon Pokrajinskog savjetovanja održano je u prvoj polovini februara 1944. Okružno savjetovanje SKOJ-a, a zatim, do kraja mjeseca i kotarska savjetovanja SKOJ-a. Općinske konferencije SKOJ-a počele su u martu. Na njima su, pored prorađivanja materijala, svi prisutni bili upoznati s načinom i planom sprovođenja reorganizacije Ujedinjenog saveza. O promjenama u organizaciji Ujedinjenog saveza upoznate su bile i sve skojevske organizacije.

Tako je 21. II 1944. održano Kotarsko savjetovanje SKOJ-a za kotar Vrginmost sa 17 prisutnih članova općinskih rukovodstava SKOJ-a i ponekim članom iz jedinice. Politički referat podnijela je sekretar KK SKOJ-a Maca Pavlović, a referat o reorganizaciji USAOH-a Milka Mraović. Tu je podnesen i kratak referat o radu agit-propa.

Kotarsko savjetovanje SKOJ-a Slunja održano je 22. II 1944. Pored ostalog tu je bilo zaključeno da se povodom proslave 26-godišnjice osnivanja Crvene armije održi svečana akademija u Slunju i da na nju omladina dođe organizirano s pjesmom i parolama. Osim toga, zaključeno je da i omladina učestvuje u kampanji JNOF-a za sakupljanje dobrovoljnog priloga (u hrani, novcu, itd.) za postradale i pogorjele.

20. II 1944. održano je Kotarsko savjetovanje SKOJ-a Vojnić u Grabovcu. Tim povodom je Kotarski odbor USAOH-a organizirao priredbu u znaku pretkongresnog takmičenja na kojoj je bilo 250—280 prisutnih. Nakon izlaganja o političkoj situaciji u svijetu i kod nas, o jedinstvu Srba i Hrvata, i drugom, kulturno-prosvjetna grupa izvela je slijedeći program: »Hej Slaveni«, »Mi znamo sudbu«, »Razgovor sa plugom«, »Uz Tita i Staljina«, »Žene iza kovčega«, «S Dona, s Volge…«, »Majko pravoslavna«, »Pred II kongres«, »Žive novine« i »Titino kolo«. Zatim je nastupio svirački zbor kulturno-prosvjetne grupe koji je svirao razne pjesme i igre, a omladina igrala.

Kako je u kotaru Sjeničak nedavno (30. I 1944) bila održana Kotarska konferencija SKOJ-a, to se o reorganizaciji USAOH-a i ostalim tekućim zadacima raspravljalo na općinskim konferencijama SKOJ-a: Ostrožina 1. III, i Sjeničaka 3. III 1944. godine. Za ove su konferencije bili zaduženi članovi KK SKOJ-a Mile Kajganić i Mica Carević.

Do kraja marta 1944. godine na Kordunu su gotovo u svim selima održani omladinski masovni sastanci na kojima je omladina izabrala najbolje i najaktivnije omladince-ke u tajništva seoskih odbora Ujedinjenog saveza. Održano je nekoliko mitinga i konferencija Ujedinjenog saveza u

znaku priprema za Drugu okružnu konferenciju Ujedinjenog saveza i II kongres antifašističke omladine Jugoslavije. Na tim mitinzima birani su općinski odbori. Kotarski odbori ostali su nepromijenjeni sve do održavanja Druge okružne konferencije Ujedinjenog saveza.

Na općinskom mitingu u Krstinji, održanom do 4. III 1944, prisustvovalo je 400 osoba. Na njemu je Petar Vranješ iznio u ime omladine kandidatsku listu članova novog širokog sastava Općinskog odbora koju je omladina u cijelosti usvojila i u Općinski odbor izabrala 26 omladinaca i omladinki. Ovaj općinski odbor Ujedinjenog saveza izabrao je 5. III 1944. svoje tajništvo.

Početkom marta 1944. g. okrugu Karlovac pripao je i kotar Cazin. U Okružni komitet SKOJ-a Karlovac kooptiran je za člana Hamdija Pozderac. Organizacija SKOJ-a kotara Cazina imala je tada 41 člana SKOJ-a zajedno sa skojevskom grupom Komande mjesta Cazin. Na terenu ovoga kotara nalazala se vojska Huske Miljkovića koji je nedavno prešao na stranu NOP-a.

Sredinom mjeseca marta 1944. godine izvršeno je spajanje kotara Veljun sa kotarom Vojnić. U plenumu novoga KK SKOJ-a Vojnić nalazilo se 11 članova, od toga 6 u birou Komiteta. Promjene su nastale i u općinskim rukovodstvima SKOJ-a. Na konferenciji svih članova SKOJ-a općina Veljun i Skrad, održanoj 14. III 1944, izabrano je novo općinsko rukovodstvo od 13 članova. I na konferenciji općina Krstinje i Dunjaka izvršeno je spajanje skojevskih organizacija i izabrano općinsko rukovodstvo od 14 članova. Općinski komitet SKOJ-a Vojnić brojio je 7 članova, a Općinsko rukovodstvo Perjasice 12 članova. U ovako proširenom kotaru Vojnić pristupilo se izborima općinskih odbora i članova za novi široki sastav Okružnog odbora Ujedinjenog saveza na općinskim zborovima: u općinama Tušilović, Krnjak i Cvijanović-Brdo 19. III, u općini Veljun 22. III, a u općinama Vojnić i Perjasica 26. III 1944. godine. Na ovim općinskim zborovima biran je rukovodeći kadar za omladinske radne bataljone, dok je za čete, vodove i desetine rukovodeći kadar biran na seoskim sastancima. Na općinskom zboru Perjasice istupila je diletantska grupa i pjevački hor, u Vojniću Kotarska diletantska grupa, a u Tušiloviću grupa I kordunaškog odreda.

Omladinski miting s priredbom u općini Vrginmost održan je 26. III 1944. godine. Na njemu su izabrani delegati za Općinsku i Okružnu konferenciju Ujedinjenog saveza. U Podgorju je organiziran pjevački hor, dok je u Topuskom 12. III 1944. otvoren omladinski dom kome je dato ime »našeg omiljenog druga predsjednika ZAVNOH-a Vladimira Nazora«. Prisutno je bilo 160 osoba, od toga članova omladine 80. Program je dala sama omladina.

Krajem marta izabrano je Mjesno tajništvo u Topuskom, delegati za općinsku konferenciju i jedan delegat za Okružnu konferenciju Ujedinjenog saveza. Isti dan, naveče, održana je u znaku Okružne konferencije Ujedinjenog saveza priredba u Topuskom s dva broja usmenih novina.

Pjevački hor općine Topusko otpjevao je tom prigodom 3 pjesme. Taj hor je nastupio i na smotri omladinskih kulturnih grupa u vrijeme održavanja Okružne konferencije.

U općini Bović izabrana su 42 delegata za Općinsku konferenciju Ujedinjenog saveza i 6 delegata za Okružnu konferenciju. Na priredbi održanoj u Boviću bilo je prisutno oko 200 članova omladine. U općini Perna izabrano je u vremenu do 20. III 1944. za Okružnu konferenciju 8 delegata, a za Općinsku 82. U znaku priprema za Okružnu konferenciju Ujedinjenog saveza bila je pripremljena priredba u Vorkapićima. U selu Perna osnovan je školski odbor pionira koji je brinuo o čistoći i životu djece u školi, kao i glumačka grupa i pjevački hor. Kada je provedena reorganizacija USAOH-a u selu Perni i za delegata Okružne konferencije bila izabrana Ranka Novaković, ona je rekla: »Dede, omladino, da se pripremimo da ja imadem s čim otići na konferenciju, zatim se javilo 22 omladinke za kominjanje vojničkih kukuruza.«

Druga okružna konferencija Ujedinjenog saveza

Druga okružna konferencija USAOH-a okruga Karlovca održana je 2. aprila 1944. godine. Prisustvovalo joj je 425 delegata, predstavnika srpske, hrvatske i muslimanske omladine. Impozantan broj delegata sa ostalim učesnicima i gostima Konferencije, kojih je svih zajedno bilo oko 700, ostavio je trajan, neizbrisiv utisak o veličini i snazi omladinskog pokreta u okrugu. Na ulicama i trgu Slunja bile su pomiješane nošnje hrvatske i srpske omladine sa fesovima mladića-delegata omladine kotara Cazina. Bila je to divna manifestacija bratstva i jedinstva omladine okruga Karlovca koje su tih dana izrazili njezini delegati u Slunju. Samo delegati omladine kotara Sjeničak (iz općine Ostrožina 20, Sjeničaka 19 i Lasinje 4) nisu bili izabrani na masovnim omladinskim sastancima zbog zabrane njihovog održavanja uslijed epidemije tifusa, pa su izabrani na sastancima skojevskih jedinica.

Obavještenje o mjestu održavanja Konferencije i pravcu kretanja delegata upućeno je samo sekretarima kotarskih komiteta SKOJ-a tek 24. III 1944. godine iz predostrožnosti od mogućih napada iz aviona. Okružni komitet SKOJ-a je pisao da delegati ponesu sa sobom hrane za 3 dana. »Pošto će biti drugova iz vojske, a i siromašnih delegata koji neće imati što da ponesu sa sobom.« Prvog aprila, u subotu, okupili su se u 12 sati svi delegati kod škole u Cvitovićima, kotar Slunj. Konferencija je počela uoči nedjelje u Slunju.

Pripremljena u vezi s održavanjem II kongresa antifašističke omladine Jugoslavije, Kanferencija je održana u znaku parola: »Budimo dostojni herojskih djela omladine na frontu!« »Rješavajmo zadatke koji stoje pred NOO-ima!«, »Sve zadattke koji stoje pred nama rješavajmo u vidu priprema za II kongres!« Na Konferenciji su podnesena tri referata: politički, omladinski pokret i narodna vlast (sjetva, zdravstvo) i biranje Okružnog odbora.

Cilj održavanja Druge okružne konferencije Ujedinjenog saveza bio je mobiliziranje omladine na rješavanju svih zadataka koji su stajali pred NOO-ima, naročito onih koji su bili u vezi sa Drugim zasjedanjem AVNOJ-a. Pitanja u vezi kojih su se delegati pripremali za diskusiju i o kojima su na Konferenciji raspravljali, bila su:

»Niti jedan pedalj zemlje ne smije ostati neobrađen!«

»Odužimo se porodicama palih boraca za slobodu!«

»Pružimo pomoć porodicama naših boraca!«

Bili su to, istovremeno, najvažniji zadaci omladinske organizacije koje je ona, uz obuhvatanje sve omladine u USAOH i mobilisanje u NOV, sprovodila u predstojećem periodu u život. Rukovođeni njima, 425 omladinskih delegata okruga uputilo je ovakvu poruku Okružnom komitetu KPH Karlovac:

»Rukovođeni Vama, obećajemo da ćemo do kraja stupati u ovoj veličanstvenoj borbi naših naroda, da ćemo dati sve za stvar ljepše i sretnije sutrašnjice nas mladih i naših naroda.

Uložićemo sve snage da popunimo naše borbene redove novim svježim omladinskim snagama, — osvetit ćemo mnogobrojne žrtve koje je dao naš narod u borbi protiv mrskih okupatora i ustaško-četničkih razbojnika, i do kraja sprovesti težnje naše junačke Partije — oslobođenje svih naših naroda.«

Omladina je sama izabrala članove Okružnog odbora prije održavanja Konferencije. Izabrano je 90 članova u Okružni odbor. Bili su to predstavnici svih osnovnih organizacija Ujedinjenog saveza: omladinskih radnih jedinica, pjevačkih zborova, odbora pionira, boraca, heroja s vojničkih položaja i pregalaca rada.

Kakvi su bili kriteriji za izbor članova u Okružni odbor, neka pokažu karakteristike omladinaca i omladinki koje je izabrala omladina kotara Vojnića u Okružni odbor:

Iz općine Krstinja:

1. Ilija Matijević, Srbin, rodom iz Kusaje, komandant radnog bataljona. Aktivan u radu i popularan među omladinom.
2. Dara Oreščanin, Srpkinja, vodnik radnog voda, učestvovala sa svojim vodom na rušenju mostova za vrijeme IV neprijateljske ofanzive i pri tom se pokazala naročito hrabra.

Iz općine Veljun:

1. Milan Kunić, Srbin, proleterac, učestvovao u IV i V neprijateljskoj ofanzivi. Prošao Crnu Goru sa VII divizijom i pretrpio mnoge poteškoće. Ranjen u borbi. U zadnje vrijeme pokrenuo rad omladine u istoj općini.
2. Čana Bokun, Srpkinja, pokrenula rad u Suhodolu i Zagorju. Član je radne čete i pokazala se naročito marljiva i aktivna u radu.

Iz općine Cvijanović-Brdo:

1. Ranka Gvozdić, Srpkinja, bila je prije član Okružnog odbora i pokazala se aktivna u svome radu. Pokrenula rad omladine u općini Cvijanović-Brdo.
2. Ankica Katić, Hrvatica, još u početku NOB pristupila je našeem Pokretu i radila na stvaranju jedinstva između srpske i hrvatske omladine, te uspjela okupiti uz NOB dobar dio hrvatske omladine sela Donje Gline.

Iz općine Perjasica:

1. Danilo Grubješić, Srbin, rukovodioc omladine općine Perjasica još od početka NOB-e. Uživa popularnost među tamošnjom omladinom. Za vrijeme neprijateljskih ofanziva ostaje uvijek sa omladinom zbog čega ona gaji i povjerenje prema njemu.
2. Anka Vukobral, Srpkinja, član diletantske grupe i pjevačkog hora. U borbi joj pala dva brata, ali ona ništa nije klonula niti pokleknula u radu već i dalje nastavlja svoj požrtvovni rad, te služi primjerom svoj omladini općine Perjasice.
3. Čika Mila, Srpkinja, bila prije član općinskog odbora USAOH-a. Član radne desetine, u radu se pokazala aktivna, pokrenula rad svoga sela.

Iz općine Barilović:

1. Barka Fudurić, Hrvatica, rodom iz Belavića. Još prije dolaska u partizane radila je u svome mjestu pod vrlo teškim uslovima tj. na neoslobođenom području. U partizane je došla u septembru mjesecu 1943. g.
2. Ruža Mihalić, Hrvatica. Od prvog dana radi sa omladinom i u radu se pokazala vrlo aktivna. Radeći na terenu pala je u ruke ustašama i Talijanima, ali se momentalno snašla i uspjela izmaći.

Iz općine Krnjak:

1. Miloš Vučković, Srbin, Komandant radnog bataljona, pokrenuo rad omladine u općini Skradu. Uživa popularnost među tamošnjom omladinom. Sa svojim bataljonom je radio na vakantnim posjedima u Veljunu i Vojniću.
2. Desa Gvozdić, Srpkinja, komesar radne čete. Pokazala se u radu sa svojom četom na vakantnim posjedima u Vojniću. Uživa popularnost među omladinom.
3. Mica Blažević, Srpkinja, bila u prijašnjem opć. odboru USAOH-a, komesar radne čete. Pokazala se na poljoprivrednom radu u općini Krnjaku.

Štab VIII kordunaške udarne divizije na položaju 1944. godine.

'eljun, 1944. godine. Na poziv ZAVNOH-a narod Korduna sakuplja žito
otprema ga kao pomoć narodu Dalmacije.

Jajce, 30. 11. 1943. - j -, O, U. X^o. goame. Josip Broz Tito u razgovoru s vijećnicima AVNOJ-a.

Jajce, 30. 11. 1943. Vijećnici iz Hrvatske na Drugom zasjedanju AVNOJ-a.

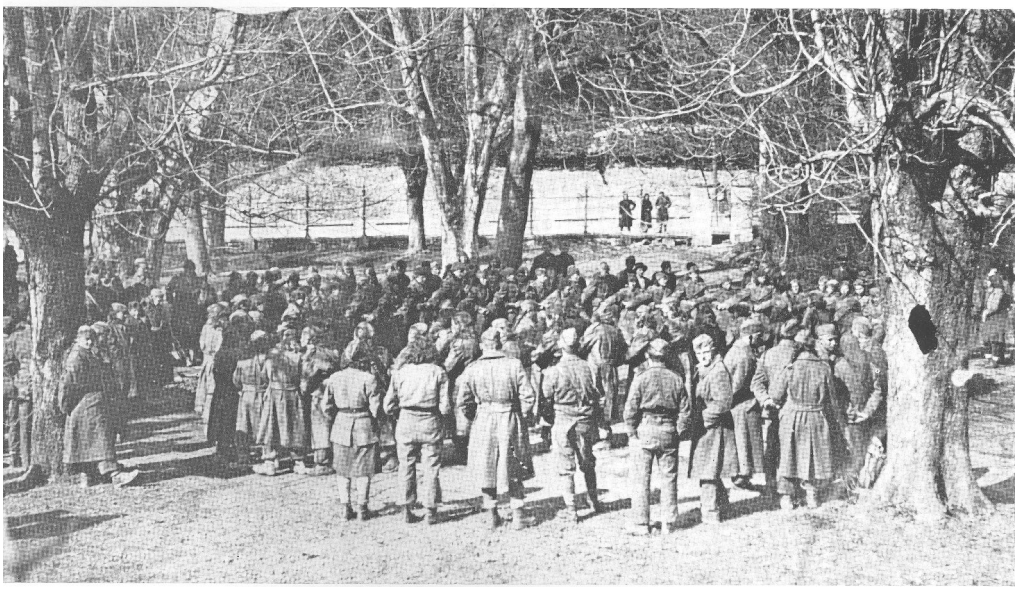

Slunj, 1944. godine. Grupa vijećnika ZAVNOH-a na putu iz Like za Topusko.

Bombardirano Topusko u vrijeme boravka Glavnog štaba NOVH, CK KPH i ZAVNOH-a 1944. godine prilikom kojeg je teže ranjena Kata Pejnović, predsjednica AF2-a Jugoslavije.

Partizanska aerobaza Topusko 1944. godine. Svečanost nakon položene zakletve.

Na aerodromu Čemernica (kod Vrginmosta) 1944. godine.

Topusko, 1944. godine. Članovi američke vojne misije kod Glavnog štaba NOVH.

Na putu za centralnu partizansku bolnicu u Petrovu goru 1943. godine.

Kirurško odjeljenje broj 1 Centralne partizanske bolnice Petrova gora.

Kolektiv štamparije »Naprijed«, Crna Lokva, u Petrovoj gori, 1944. godine,

Osoblje Centralne partizanske bolnice Petrova gora 1943. godine.

Iz dječjeg doma »Radonja« (kod Vojnića) 1943. godine.

»Svi za front«, Sjeničak 1944. Pioniri rade u partizanskom vrtu.

Iz općine Tušilović:

1. Mira Opačić, Srpkinja, bila je član Okružnog odbora i kao takva se pokazala vrlo aktivna. Prva je organizirala omladinu općine Tušilović. Komesar je radne brigade kotara Vojnić.
2. Ljuba Uzelac, Srpkinja, rukovodilac omladine općine Tušilović, član prijašnjeg općinskog odbora USAOH-a. I sada radi u svojoj općini i pokreće rad omladine.

Iz općine Vojnić:

1. Danica Košutić, Srpkinja, bila u vojsci kao borac 6 mjeseci, a poslije toga došla na rad u općinu Vojnić. Uživa povjerenje i popularnost među omladinom iste općine.
2. Đuro Todorović, Srbin, komandant radnog bataljona, bio predsjednik općinskog odbora. Sa svojim bataljonom radio na vakantnim posjedima

Iz općine Utinja:

1. Danica Matijević, Srbin, pokretač omladine sela Trebinja. Radi pod teškim uslovima pošto svakodnevno neprijatelj vrši upade na taj teren.
2. Kata Manjarović, Hrvatica, član općinskog odbora USAOH-a, u radu se pokazala vrlo aktivna.
3. Pero Ivanković, Srbin, bio član Kot. odbora USAOH-a. Rukovodilac omladine svoje općine. Uredio radnu četu kojoj je on komandir i pokrenuo je na rad.[97]

Na Konfernciji je izvršena i smotra rada omladinskih organizacija: diletantske grupe, pjevačkih horova, sekcija pionira, itd. Nastupila je glumačka grupa Vojnića, Veljuna, pjevački horovi, pioniri Kladuše, grupa Topuskog, pjevački hor Plaškog, kulturna grupa Slunja, pioniri Slunja.

Pripremljena je bila izložba štampe i listova, crteža, opisi života i rada omladine okruga Karlovac, izloženi su bili najbolji članci i najbolje zidne novine omladine iz svih kotara.

Aktvnost omladinskih organizacija od početka februara do kraja maja 1944. godine.

Februara-marta 1944. godine vodili su borci Plaščanskog i Kordunaškog odreda u uslovima velike zime neprekidne žestoke borbe s neprijateljem u prostorima Plaščanske doline i prema Karlovcu. Po 25 boraca Plaščanskog odreda osvanulo bi zmrznutih, ginuli su borci Kordunaškog odreda među kojima i mladići, ali sa položaja nisu odstupali.

Prehrana naroda bila je goruće pitanje svakog sela gotovo na cijelom

97. HAK — Dokumenat broj: 18/2046 od 23. III 1944. godine.

Kordunu. Narod kotara Veljun bio je potišten. Ekonomsko stanje bilo je naročito teško u nekim selima: Perjasici, Miloševcu, Svojiču. Ogromna većina je gladovala u Cvijanović-Brdu. Ali omladina je redovno održavala sastanke, čitala na njima štampu NOB-a i u granicama mogućnosti rješavala razna pitanja. Oko polovine naroda kotara Slunja bilo je u fe-**bruaru**-martu bez hrane. Narod Plaščanske doline masovno je izbjegao ispred neprijateljske ofanzive na teritorij ovog kotara pa je prehrambena situacija postala još teža. U februaru-martu 1944. vodila se kampanja sakupljala hrane za vojsku. Ljubav prema vojsci je mjerilo odanosti naroda i omladine prema NOB-u, a za nju se na Kordunu davao, u doslovnom smislu riječi, i posljednji zalogaj. Priloge u žitu davali su u općini Perna i oni koji su ga kupovali. Narod općine Skrad sa zadovoljstvom je hranio i u svakom pogledu izlazio u susret borcima 2. brigade VIII divizije koja je duže vrijeme boravila na ovome terenu. Za ishranu izbjeglog stanovništva Plaškog također se sakupljala hrana. Komisije formirane u tu svrhu bile su u kotaru Vojnić povjerene direktno Kotarskom komitetu Partije i SKOJ-u. U aprilu i maju prehrana naroda postala je još teži problem. KK SKOJ-a Slunj je pisao: »U srpskim je selima strašna ekonomska bijeda, narod gladuje i zbog toga vlada zabrinutost kako će to vrijeme proživjeti.«[98] U čast II kongresa omladina je sakupljala priloge za ranjene borce i posjećivala bolnice. Tako je omladina Crnog Potoka za ranjene borce u bolnici br. 8 sakupila 38 1 mlijeka, 3 1 kiselog mlijeka, 202 kom. jaja, 1 poviticu, 2 kg suhog mesa, 24 omota duvana, a omladina Perne za istu bolnicu sakupila je 101 kg krompira, 33 kg graha, 7 kg brašna, 3 1 mlijeka, 118 jaja i 4 omota duvana. Iako skromni, ovi su prilozi bili dokaz ljubavi i brige za borce i ranjenike, jer su u uslovima gladi i velike oskudice davali uz velika vlastita odricanja.

Omladinska organizacija kotara Sjeničak usmjerila je svoju aktivnost na suzbijanje epidemije tifusa koja je u februaru zahvatila naročito sela općine Sjeničak, nešto manje općine Ostrožin (najviše je bilo u selima Gornjem Štipanu i Ostrožinu). Organizacija je povela široku kampanju sakupljanja dijetalne hrane, mlijeka i ostalog, za bolesnike pod parolom: »Spasimo naše bolesnike!«, ali istovremeno i hrane za vojsku, pod parolom »Prehranimo našu vojsku!«, »Ni zrna žita okupatoru!«, »Svi na front-sve za front!«

Prodiranje u hrvatska sela bio je stalan zadatak. U februaru 1944. formiran je aktiv SKOJ-a od 4 člana u Topuskom. I u slunjskom kotaru prišlo se jačem prodiranju u hrvatska sela uprkos teškoćama. Maja mjeseca 1944. KK SKOJ-a Slunj je pisao: »U hrvatskim selima, iako dolaze na sastnake, pomažu u dobrovoljnim prilozima, odlaze na oranje u srpska sela, ne možemo reći da to rade iz čiste svijesti da treba pomagati današnju borbu, već što mora. Osim toga, direktiva im je: Radi sve što šumski ljudi traže od tebe ali u vojsku ne idi. Toga se i drže govoreći: Sve ćemo uči-

98. HAK — Izvještaj Kotarskog komiteta SKOJ-a Slunj od 4. V 1944.

niti i pomoći u svemu što budemo mogli ali u vojsku ne idemo, jer kad smo se izvukli iz 'naše vojske' nećemo ni u vašu.«[99]

Proljetna sjetva bila je drugi po redu neposredni zadatak rada omladinske organizacije. U pripremama za obradu zemlje pristupilo se oživljavanju i stvaranju novih omladinskih radnih jedinica već u drugoj polovini mjeseca februara. Organizacija kotara Sjeničak pokrenula je radni vod u D. Kirinu, radne čete u G. Kirinu i u Ostrožinu, u Štipanu je postojao radni vod.[100] Krajem marta 1944. svugdje su bile formirane radne čete u općini Ostrožin pa je donesena odluka da se 14. IV 1944. osnuje radni bataljon i da se to učini na svečani način »kako bi to omladini ostalo u uspomeni«. U kotaru Vojnić je uporedo sa biranjem općinskih odbora i članova Okružnog odbora USAOH-a na općinskim zborovima omladine bio biran i rukovodeći kadar za omladinske radne bataljone. U općini Vrginmost, bile su istovremeno sa biranjem delegata za Drugu okružnu konferenciju USAOH-a organizirane na zboru omladine omladinske radne čete i izabrani njihovi komandiri, ponegdje su to bili odbornici NOO-a. Nakon spajanja s kotarom Sjeničak, stvorene su u kotaru Vrginmost radne čete u općinama Boviću, Perni i drugima, jedino je njihovo osnivanje odgođeno u općini Sjeničak zbog tifusa koji je tamo vladao. Omladina je bila naročito aktivna u kampanji za sakupljanje proljetnog sjemena.

Omladina kotara Vojnić preuzela je zadatak da najprije obradi zemlju boraca i da tako otkloni uzrok zbog koga su neki borci dolazili iz jedinica i sami u vrijeme obrade zemlje pomagali porodicama. Prema dogovoru s JNOF u radu omladinskih radnih jedinica uključivane su i žene. Početkom maja 1944. godine omladinske radne jedinice su osnovane u gotovo svim selima ovoga kotara. U općini Veljun nije bilo ni jednog sela u kome nisu bile obnovljene.

Kako je u vrijeme radova na poljima bilo sve prionulo na posao, masovni su se sastanci rjeđe održavali danju. Omladinske radne čete održavale su također noću svoje političke sastanke. Borcima na frontu upućivana su pisma u kojima ih je omladina obavještavala šta je sve učinila istovremeno obećavajući da ni jedan komadić zemlje neće ostati neobrađen. U omladinskoj organizaciji vođena je široka kampanja za obradu bašta za NOV i ranjene borce. Omladina ih je obrađivala, zasijavala povrćem i njegovala. Početkom maja omladina je u svim općinama kotara Vojnić, izuzev Perjasice u koju je stalno upadao neprijatelj, dovršila, ili za sadnju raznog povrća pripremila bašte.

Pored velike zaokupljenosti poljskim radovima, omladina je i dalje pridavala veliku važnost svom kulturno-zabavnom životu, što se ogledalo u održavanju priredbi i uređivanju omladinskih domova. Pjevački horovi i diletantske grupe osnivaju se u radnim jedinicama kao u Kirinu, Ostrožinu, Sjeničaku. U radnim četama općine Vojnić djelovale su 4 diletant-

99. HAK — Izvještaj Kotarskog komiteta SKOJ-a Slunj od 4. V 1944.
100. HAK — Izvještaj Kotarskog komiteta SKOJ-a Sjeničak od 28. II 1944. godine.

ske grupe. Programi se izvode u predahu, za vrijeme učešća omladine na radu. Sva ta aktivnost vrši se i nastavlja u okviru priprema za Drugi kongres antifašističke omladine Jugoslavije. Omladina općine Bović održala je miting sa 180 prisutnih. Otvorio ga je predsjednik Općinskog NOO-a. O političkoj situaciji govorio je Milan Zimonja, komesar bataljona 2. brigade, a referat je podnijela Maca Pavlović u ime omladine. Nakon toga održan je kulturno-umjetnički program u kome su učestvovale diletantske grupe, pjevački horovi i pioniri. Pri završetku formiran je Prvi poljoprivredni omladinski bataljon za čijeg komandanta je izabran predsjednik NOO-a, a za komesara Milka Mraović, član KK SKOJ-a.

U to vrijeme je uređeno i otvoreno više domova na gotovo cijelom području okruga. U općini Perna narod je s velikim oduševljenjem pozdravio otvaranje omladinskog doma u selu Malička kome je dato ime palog borca Steve Janjanina. Omladinski dom u Velikoj Peckoj dobio je ime palog borca-omladinca Đure Bajića. Otvaranje ovog doma pozdravio je u ime ranjenih boraca komesar bolnice br. 8. Omladina Perne dala je tom prilikom kulturno-zabavni program. Istovremeno su stvorene radne čete u Velikoj i Maloj Peckoj, Maličkoj, Perni i Vorkapićima. Komandiri četa bili su odbornici, a komesari i delegati (vodova) birani su iz redova omladine. Omladinski radni vod sela Poljana posjekao je 32 debele bukve za pilanu, iako su se u njemu nalazile samo djevojke. Dom u Čremušnici, općina Bović, otvoren je pod imenom palog porca Dušana Stanojevića. Na mitingu kome je prisustvovalo preko 200 mladih na svečan način je otvoren omladinski dom u Vrginmostu. Na mitingu je rečeno: »Odužujući se uspomeni pale junakinje drugarice Dragice Bulat, koja je dala svoj mladi život za narodnu slobodu, omladina je nazvala svoj dom njezinim imenom«.[101] U Vrginmostu su osnovane 4 radne čete i organizirana 4 pjevačka hora i diletantske grupe. Komandiri četa bili su odbornici, a komesari skojevci. KK SKOJ-a Vrginmost je zaključio da se organizaciji omladinskih radnih jedinica u općini Topuskom i ne prilazi, »jer ako im se kaže da su organizirani, misle da će otići u vojsku«. Nezainteresiranost za NOB i strah od mobilizacije u NOV bila su obilježja raspoloženja u ovoj općini, čemu je u dobroj mjeri doprinosio poluilegalni rad Mačekovih agenata.

Prije fuzije s kotarom Veljunom, KK SKOJ-a Vojnić izradio je plan osposobljavanja novih 6 omladinskih domova.

U tom periodu pada i priprema međunarodnog praznika rada Prvog maja u trećoj godini NOR-a. Povodom prvomajskih praznika održani su kotarski narodni zborovi na koje je omladina pokrenula staro i mlado. Na kotarskom zboru Slunja bilo je 4500 prisutnih. Na području Karlovca omladina je u znaku II kongresa i Prvoga maja zapalila 19 krijesova, ispisala 300 parola i 16 slavoluka, i tome posvetila 43 zidne novine. U kotar Vrginmost granje se vuklo na uzvišice još od 20 IV. Naročito velike

101. AIHRPH — »Kordunaške vijesti« od 10. IV 1944: »Omladinski miting u Vrginmostu«.

vatre su pripremljene u blizini i na vidiku neprijateljskih garnizona. Bila je to manifestacija slobodne omladine i naroda na svojoj slobodnoj zemlji i istovremeno prkos izražen u radosti pred okupatorom i izdajnicima koji su gubili tie pod nogama.

Ali ni na početku ove četvrte godine rata, narod općina Perjasice, Tušilovića, Sjeničaka nije mogao mirno obraditi svoja polja zbog stalnih upada neprijatelja. I ono malo što je preostalo, uništavao je, pljačkao, odvodio stoku. Stanovništvo Skrada prihvatilo je narod Perjasice koji je izbjegao ispred neprijatelja. Bježalo je i stanovništvo Tušilovića. Neprijatelj je upadao i na područje kotara Karlovac.

Organizacione promjene u aprilu i maju 1944. godine

Općina Lasinja koja je pripadala kotaru Sjeničak, potpala je početkom aprila 1944. godine pod kotar Pisarovinu.[102] Na sastanku održanom 20. IV 1944. u Vrginmostu izvršeno je spajanje kotarskih komiteta SKOJ-a Sjeničaka i Vrginmosta. U biro novoformiranog Kotarskog komiteta SKOJ-a Vrginmost ušli su Vlado Romčević, sekretar, Maca Pavlović, organizacioni sekretar, Milka Mraović, zadužena za USAOH, Goša za agit-prop i Mile Kajganić za vojsku. U plenum su ušli Mica Carević kao sekretar Općinskog komiteta SKOJ-a Sjeničak i Milka Radović, sekretar Općinskog komiteta Bović.

Na taj je način okrug Karlovac imao od druge polovine mjeseca aprila 1944. godine 5 kotara, jer se spojio kotar Veljun s kotarom Vojnić, Bosiljevo s Karlovcem i Sjeničak s Vrginmostom. Pored promjena koje su izvršene u rukovodstvima i organizacijama SKOJ-a i USAOH-a uslijed ovih administrativnih podjela na terenu, krajem maja su izvršena i druga pomjeranja omladinskih kadrova u rukovodstvima SKOJ-a. Tako je prijašnji sekretar KK SKOJ-a Sjeničak, koji je od 20. IV vršio dužnost sekretara KK SKOJ-a Vrginmost, Vlado Romčević, otišao za člana OK SKOJ-a Cazin i trebalo je dati još jednog omladinskog rukovodioca. Sekretar KK SKOJ-a Plaški Mane Bunjevac, i član KK SKOJ-a Slunj Branko Ilić, zahtijevali su da idu u vojsku. I jedan član KK SKOJ-a Vrginmost otišao je u vojsku, a još jedan član otišao na drugu dužnost. U KK SKOJ-a Vrginmost preostalo je 6 članova i trebalo ga je popuniti. Dara Kovačević, član KK SKOJ-a Plaški otišla je na učiteljski kurs održavan u Vorkapić Selu na kome je bilo 27 omladinaca i omladinki. Sekretar KK SKOJ-a Vojnić, Mićo Carević, bio je bolestan i na njega se duže vremena nije moglo računati, pa je dužnost sekretara preuzela Dara Zivković. Jedan član ovog komiteta otišao je na dužnost Općinskog NOO-a, a još dva člana: Sava Oreščanin i Ankica, također su odlazili na nove dužnosti.

Promjene su nastupile i u sastavu Okružnog komiteta SKOJ-a. Božo

102. HAK — Izvještaj Kotarskog komiteta SKOJ-a Sjeničak od 6. IV 1944. godine.

Miklošić, pored dužnosti u agit-propu OK KPH, nije mogao obavljati i dužnost člana OK SKOJ-a. Toša Zivković bio je potreban Izvršnom odboru Kotarskog NOO-a Vojnić. Po zadatku dobijenom od OK Partije trebalo je dati za komisije Okružnog NOO-a još 2—3 druga iz Komiteta ili iz organizacije. Jedan član OK SKOJ-a bio je povezan s aferom vezanom za proces u Gornjem Budačkom.

S Mitom Mitrovićem, članom polit, odjela VIII divizije bilo je dogovoreno 25. V 1944. da se izvrši zamjena 8 omladinskih rukovodilaca i to 6 za kotareve Vojnić, Vrginmost i Plaški, a 2 za Okružni komitet SKOJ-a. OK SKOJ-a trebao je dati isto toliki broj drugova Diviziji. U OK SKOJ-a su iz Divizije došli drugovi Duka Zatezalo (Crni) i Duka Zatezalo (Plavi). Tada je Okružni komitet SKOJ-a Karlovac brojio 10 članova i to: Mara Kresojević, sekretar, Đuro Basara, Nikola Car, Jovo Ilić, Mira Opačić, Nikola Pavlačić, Ljuba Puškar, Duka Zatezalo (Crni), Duka Zatezalo (Plavi) i Nedjeljko Zatezalo.

Broj delegata za II kongres s okruga Karlovac se povećao. Prema nepotpunim podacima bili su to slijedeći drugovi: Jovo Ilić, Danica Košutić, Mara Kresojević, Seka Krlić, Goša .., Nine Matijević, Anka Milinković, Mira Opačić, Maca Pavlović, Vlado Sokač, Nedjeljko Zatezalo i Dara Zivković, a iz VIII divizije: Olga Golović, Mile Kotur, Dragan Pajić, Mišo Pajić, Mišo Radojčić i Duka Zatezalo (Crni).[103] Delegati su trebali doći u Slunj 16. aprila i sobom ponijeti deku, žlicu, porciju »da budu čisti i da ponesu sobom hrane koliko mogu«. Mara Kresojević je pošla ranije s Miljanom Neorčićem i Stanetom Kavčičem radi priprema Kongresa. Pošto je preko Korduna vodio put i za delegate iz drugih okruga Hrvatske i cijele Slovenije, to su za njih bile uspostavljene prolazne kuhinje o kojima su brinuli članovi kotarskih komiteta SKOJ-a.

103. Autor teksta đoblo je ove podatke na sastanku 10 omladinskih rukovodilaca iz tog vremena održanom juna 1975. godine u Karlovcu.

Milka Livada

Omladina Korduna u radnim jedinicama 1943. godine

Sprovodeći zaključke Prvog kongresa USAOJ-a i Pokrajinske konferencije SKOJ-a za Hrvatsku, težište naših organizacija SKOJ-a i USAOJ-a na Kordunu bilo je usmjereno na razvijanje već postojećih, ali nedovoljno razvijenih oblika rada u okviru organiziranja u omladinskim radnim jedinicama. Masovno učešće omladine i žena u četama i velikim radnim grupama ostvareno je već i u 1942. godini, posebno u žetvi, spremanju usjeva i branju kukuruza. U 1943. godini preko omladinskih radnih jedinica trebalo je okupiti omladinu u USAOJ i razviti svestranu političku, kulturnu i radnu aktivnost za pomoć frontu. Radne jedinice trebalo je formirati po vojničkom uzoru — desetina, vod, četa, bataljon, brigada s odgovarajućim komandama. Omladinska rukovodstva u 1943. koristila su mogućnost da se putem radnih jedinica još više učvrsti naša pozadina i poveže s frontom. U tom cilju trebalo je među omladinom razvijati smisao za zajedničku aktivnost, drugarstvo, disciplinu, samoinicijativu, zajednički kulturno-zabavni život, međusobni takmičarski duh i slično.

Upoznavajući omladinu sa zaključcima I kongresa USAOJ-a, odmah smo pristupili i formiranju radnih jedinica. Masovne akcije i kampanje omladine bile su poznate i ranije. Tako je omladina s terena kotara Vrginmost, Vojnić i Veljun uspjela da oplete i sakupi u zimskoj kampanji januara 1943. 450 pari čarapa, 100 pari šlapa, 50 pari rukavica, 100 plahta, izvjesnu količinu zavojnog materijala, 4000 kuna, 50 porcija, 50 kašika, i pet vagana jabuka, puna kola mesa, masti i brašna, što je preko NOO-a dostavljeno jedinicama i bolnicama.

Polovinom januara na terenu Vrginmosta, u selima: Perna, Šljivovac, Štipan, Trepča i Bović u duhu datih direktiva imamo organizirane prve radne vodove u kojima je bilo uključeno 155 članova USAOJ-a. Pored učešća u zimskoj kampanji ovi radni vodovi radili su na uređenju omladinskih domova i organizaciji pjevačkih horova. Sličan razvoj radnih jedinica imamo i u ostalim kotarima, a pored toga, na terenu Veljun radilo se na organizaciji i obuci skijaških jedinica.

Četvrta neprijateljska ofanziva omela nas je u započetim akcijama i nametnula nam vrlo složene probleme. Za vrijeme te ofanzive oko hiljadu

omladinaca i omladinki zajedno sa svojim rukovodstvima SKOJ-a i USAOJ-a stupilo je u borbene redove brigada Osme kordunaške, Sedme banijske i primorsko-goranskih jedinica. Pod zaštitom naših boraca iz brigada i odreda, na težišnim pravcima neprijateljskog nastupanja, narod se povlači u pravcu Like i Bosne, dok ostali dio naroda, koristeći međuprostore, izbjegava u šume sklanjajući se u razne vrtače, kanjone i pećine i sa borcima Kordunaškog odreda ostaje na terenu. Okupatorske snage i njegove sluge ustaše i četnici i u ovoj, kao i u ranijim ofanzivama vršile su represalije: ubijali su goloruke, palili i pljačkali, uništavali i razarali materijalna dobra stanovništva. U tim najtežim danima narod Korduna nije bio prepušten sam sebi. Kordunaški partizanski odred, sa svoja četiri bataljona, bio je raspoređen na cjelokupnom terenu. U svakodnevnim borbama naši borci uspješno postavljaju zasjede i napadaju neprijatelja. Povratkom 4. kordunaške brigade iz 2umberka naKordun aktivnost partizanskih jedinica znatno se pojačava. Naše~jedlnice prilaze u ofenzivu, napadaju neprijatelja duž važnijih komunikacija i zbijaju ga u ranije postojeće garnizone.

Partijske i omladinske organizacije, NOO-i, organizacije AFŽ-a, iako nepotpune nalazile su se s narodom i nisu prestajale s radom ni u toku trajanja ofanzive. Pod zaštitom IV bataljona KPO omladina kotara Vojnić i Veljun 22. februara 1943. godine masovno je učestvovala u rušenju malih propusnih mostova, TT stubova, i prekopavanju cesta na pravcu Tušilović—Krnjak—Veljun—Blagaj. U Tušiloviću je s jedne ranije zidane paljene kuće skinuta krovna konstrukcija i razdijeljena onima čije su kuće bile pogorjele. Skinuta žica sa TT stubova predana je Komandi vojnog područja.

Uslijed teškog ekonomskog i zdravstvenog stanja naroda i nepopunjenosti rukovodstva na terenu, Okružni komitet Partije odlučio je da pozove mnoge partijske i omladinske rukovodioce iz brigada na ranije političke dužnosti na terenu. Povratkom iz jedinica, članovi OK SKOJ-a obilaze teren i sagledavaju stanje. U kotarskim komitetima SKOJ-a Slunj i Vojnić nalazila su se svega po dvojica članova, dok su ostali bili u jedinicama. Za vrijeme ofanzive poginulo je mnogo članova SKOJ-a, među kojima članovi kotarskih komiteta SKOJ-a Vaso Todorović, Drago Karaš, Gojko Vučković i Đuro Dobrojević.[+]

Sagledavajući političko i organizaciono stanje u okrugu, na sastanku OK SKOJ-a razmotrio je više pitanja kako o političkom djelovanju i organizacionom sređivanju omladinske organizacije, tako i u pogledu njihovog sadržaja rada kao što je pomoć narodnim odborima u skupljanju hrane za siromašne i partizanske porodice, pomoć izbjeglicama, rad na sprečavanju zaraznih bolesti, učešće u sjetvi, a naročito je razmatrano pitanje o formiranju omladinskih radnih jedinica. Od svih tih pitanja najhitnije je trebalo rješavati pitanje smještaja izbjeglica, pitanje suzbijanja epidemije tifusa i proljetne sjetve.

• **Duru Dobrojevića, člana KK SKOJ-a Slunj, ubio je u Drežniku jedan ustažkl zlikovac na spavanju.**

Da bi se ova pitanja što uspješnije rješavala, OK SKOJ-a predložio je da se 21. marta održi Okružna konferencija USAOJ-a i da se u Okružni odbor izaberu: Branko Uzelac, Milka Ilić, jedan omladinac iz MK Karlovac, Franjo Basar, Ljuba Vujičić, Jovo Ilić, Mira Opačić, Danica Dukić, i Ljuba Puškar. Isto tako zaključeno je da se organizira Savez pionira i da se među omladinom razvija takmičarski duh.

Tokom marta rukovodstva SKOJ-a i USAOJ-a ordžala su više sastanaka i savjetovanja radeći na popuni i učvršćenju organizacija. Problema je bilo mnogo. Izbjegli narod sa Korduna i Banije vraćao se svojim kućama iz Bosne i Like. NOO-i i Komande vojnog područja organizirale su prihvat stanovništva i u tom cilju angažirali žene i omladinu za rad u prolaznim kuhinjama u selima Zbjeg, Poloj, Kupljensko i Perna. Mnoge omladinke pružaju pomoć izbjeglicama u prenošenju djece, služe kao vodiči i pomažu u organizaciji prihvata i smještaja u prolazu.

Zdravstveno stanje na terenu stalno se pogoršavalo. Grupiranje naroda, naporni marševi, zima, prehlade, golotinja, glad i drugi nehigijenski uslovi života pospješili su zarazu. Epidemija tifusa se širila. Omladina se aktivno uključila u zdravstvene ekipe i tako masovno radila na čišćenju prostorija, na odvajanju bolesnih od zdravih, na pranju rublja bolesnim i nemoćnim, krečila kuće, kopala zahodske jame, zakopavala lješine uginulih životinja, sahranjivala mrtvu djecu, žene i starce. U martu mjesecu na terenu Primišlja, Zbjega, Močila i Kordunskog Ljeskovca bilo je 340 pokopa, na Veljunu 60, u općini Sjeničak 43, u Lasinji oko 40. Ovi u Lasinji su poginuli od neprijateljskog bombardiranja. Ustaški zločinci ubili su dvoje odraslih i 11 djece u Kordunskom Ljeskovcu. Tijela ubijenih ostala su nesahranjena preko 15 dana.

Snijeg se nije bio još svugdje ni otopio, a već se otpočelo s proljetnim radovima: oranje, kopanje, sijanje jarih usjeva, uređenje bašta, štijanje i okopavanje vinograda, sađenje krumpira, graška, kapulica i drugo. Stupile su u akciju dotad osnovane radne jedinice koje su pored kolektivne obrade zemlje u selima radile i na vakant-posjedima za vojsku, te pružale pomoć porodicama bez radne snage, porodicama poginulih boraca i porodicama boraca. Radne akcije na proljetnoj sjetvi zahtijevale su osnivanje daleko većeg broja radnih jedinica.

Skojevska rukovodstva i odbori USAOJ-a do 20. marta 1943. godine uspjeli su formirati na terenu Pješćanice, Slavskog Polja, Kirina, Šljivovca, Ostrožina i Bovića šest radnih četa u kojima je bilo obuhvaćeno 490 mladića i djevojaka. U kotaru Vojnić 18. marta 1943. godine formiran je radni bataljon od tri čete u koji je uključen 301 član USAOJ-a. U sastavu bataljona nalazilo se svega 19 omladinaca. Za komandanta bataljona izabrana je Mira Opačić, a za komesara Sofija Vučinić. U Krstinji, Tušiloviću i Utinji organizirano je 12 radnih vodova. Na terenu Veljuna, Skrada, Cvijanović Brda, Perjasice i Dubrava formirano je pet radnih četa i nekoliko vodova. Na području općina Primišlja i Močila organizirano je devet radnih vodova, a u Plaškom dvije radne čete. Akcije za sakupljanje hrane, rad na prebacivanju izbjeglica, te na suzbijanju tifusa i provođe-

nju proljetne sjetve bile su neprestano u centru pažnje organizacija SKOJ-a i USAOJ-a koje su kroz radne vodove, čete i bataljone nalazile pogodnu formu za organizaciju i okupljanje omladine i razvijanju njenog takmičarskog duha.

Okružna konferencija USAOJ-a zakazana za 2. marta 1943. nije održana zbog bolesti većeg broja delegata i neprijateljske ofanzive na slobodni teritorij, koja je uslijedila 20. marta s pravca Cetingrada i Kladuše i trajala četiri dana. Tada su prisutni delegati izabrali Inicijativni odbor USAOJ-a za okrug Karlovac od tri člana. U odbor su ušle: Milka Ilić, Ranka Gvozdić i Sofija Vučinić. One su imale zadatak da vrše daljnje pripreme i zakažu datum održavanja konferencije USAOJ-a.

Na plenarnom sastanku Okružnog komiteta SKOJ-a od 30. marta 1943. Inicijativni odbor USAOJ-a preimenovan je u Privremeni odbor USAOJ-a u koji su još kooptirani Sofija Pavičić Maša i Duka Basara. Usvojen je i prijedlog Inicijativnog odbora da se najavi takmičenje omladini Like.

Takmičenje ličkoj omladini najavljeno je već 31. marta, kada je upućen dopis Okružnom odboru USAOJ-a za Liku u kojem se navodi:

»U želji da do kraja ispunimo »Sve za slobodu naših naroda« a rukovođeni direktivama i uputama sa naše najveće manifestacije, našeg Prvog antifašističkog kongresa omladine Jugoslavije mi, omladina okruga Karlovca, okupljena oko svog Inicijativnog okružnog odbora USAOJ-a, pozivamo vas na drugarsku utakmicu, i to: u pomoć našoj narodnoj vlasti u spriječavanju zaraznih bolesti, podizanja zahoda, bijeljenje domova, pomoći našim bolesnicima, u pletenju čarapa i kopa, u obrađivanju zemlje.

Pored toga, pozivamo vas da najveću pažnju posvetimo mi, a također i vi u utakmici tko će bolje organizirati omladinu naših krajeva, počev od pionira, pa sve do radnih četa, bataljona i brigada.

Mi počinjemo sa utakmicom 5. 4. o.g. a završavamo sa 1. 5. o g. To znači da utakmica traje do 1. maja.

Dragi drugovi, ukoliko primate utakmicu molimo vas da nas obavijestite.«

Omladina Like je prihvatila najavljeno takmičenje. Odmah smo prišli jačanju naših jedinica koje su bile u stalnom porastu. Krajem marta 1943. na terenu Perjasice, prema sjećanju Drage Mijaković, Jovanke Grubješić —Belavić i Danila Grubješića, formirana su dva radna bataljona. Prvi uz prisustvo Milovana Grubješića, člana KK SKOJ-a Veljun i Danila Grubješića, člana općinskog rukovodstva SKOJ-a Perjasice. Prvi radni bataljon imao je tri čete i obuhvaćao je omladinu sela: Kestenak, Ponorac, Donja Perjasica, Karasi, Sudari, Strikovac, Gornji i Donji Poloj, Kuzma Klanac i još neka. Za komandanta ovog bataljona izabrana je Mila Lončar—Kozlina, a za komesara Jovanka Grubješić—Belavić. Komandir 1. čete »Kestenak« bila je Ljuba Karaš, a komesar Draga Mijaković. Četa je imala 36 omladinki i 4 omladinca. Komandir 2. čete »Koransko Selo« bila je Milica Marinković, a komesar Mila Mišljenčević. Ova Četa je imala oko 30 članova, od toga svega 3 omladinca. Komandir 3.

čete »Donji Poloj« bila je Soka Dejanović, a komesar Anka Šarac. I ova četa je imala oko 30 članova, od toga 5 omladinaca. Istog dana u prisustvu Jovana Perića i Anke Milinković, članova KK SKOJ-a Veljun, formiran je Drugi radni bataljon sa tri čete u koji je uključena omladina sela: Perjasica, Svojič, Gaćeša, Potplanica, Miloševac i dr. U tim četama bilo je oko 30 omladinki i svega po 2 do 3 omladinca. Komandant Bataljona bila je Anka Karaš, a komesar Jeka Martinović. U 1. četi »Svojič« komandir je bila Vida Oreščanin, a komesar Mila Ciko. Komandir 2. čete »Miloševac« bila je Jeka Tumara, a komesar Jeka Mihajlović. Komandir 3. čete »Perjasica« bila je Cvijeta Miletić, a komesar Mica Cimeša. Brojno stanje formiranih bataljona na terenu Perjasice bilo je u stalnom porastu. Početkom aprila u Prvom bataljonu nalazi se 225 članova. Oko 100 pionira obuhvaćno je u pionirsku četu. Tada je došlo i do kadrovskih promjena u rukovodstvu zbog odlaska rukovodioca radnih bataljona na druge dužnosti.

Početkom aprila na terenu Vrginmosta, Vojnića, Veljuna, Slunja i Plaškog imali smo tri radna bataljona, 23 radne čete i 24 radna voda. U njima je bilo obuhvaćeno 2810 članova USAOJ-a pretežno omladinki. Kakvo je raspoloženje vladalo među omladinom sasvim dovoljno ilustrira nekoliko slijedećih podataka. Krajem marta i početkom aprila iz mjesta i kotara Karlovca svakodnevno stupa u partizane tri do četiri omladinca. Na terenu Plaškog mnogi prisilno mobilizirani omladinci bježe iz četničkih jedinica i s oružjem u ruci stupaju u naše partizanske odrede. Radne jedinice iz Plaškog posadile su na vakant-posjedima 28 vagana krumpira za vojsku. U kotaru Slunj omladina je neumorna u raskrinkavanju parola četnika i reakcionarne klike iz HSS-a. Radni vodovi rade na palenju krečana, krečenju kuća, kopanju zahodskih jama i šivanju rublja. Omladina kotara Veljun u selu Crkvini preuredila je dom kulture za smještaj bolesnih i okrečila školu u Marinković-Selu za bolnicu. Radna četa u Svojiču okopala je vinograd i sakupila 114 jaja za bolnicu. U selu Skradu dvije radne čete objavile su međusobno takmičenje. Prva četa koja se nalazila u Velikoj i Maloj Crkvini i Ponorcu, sakupila je 375 jaja, pet vagana krumpira i 12 kg brašna za bolnicu. Jedan vod iz Gline skominjao je 14 vagana kukuruza. Radna četa Cvijanović Brda od 58 članova posadila je 20 vagana krumpira i stalno je radila kolektivno. U Klokoču radna jedinica posadila je 10 vagana krumpira. Radne jedinice u kotaru Vojnić aktivne su u obradi zemlje, pa su samo na vakant-posjedima posadile 200 vagana krumpira za vojsku.

Kotarski komitet SKOJ-a za Vrginmost u svom izvještaju od 23. marta 1943. godine između ostaloga izvještava da radna četa Pecke ima 72 člana. Jedna desetina te čete priredila je baštu za vojsku, a pet drugarica pralo rublje za bolnicu Perna. Zaključili su da pomognu ocu jednoga druga koji se nalazi u vojsci, a ima dvoje male djece. Četa je sakupila 850 kuna za sjeme namijenjeno vojsci. Zatim se navodi da je jedan radni vod od 25 članova iz Perne priredio baštu za vojsku, dok desetina iz Maličke nije ništa radila. Radna četa Šljivovac ima 63 člana. Radna četa

Štipana od 47 članova obrezala je i okopala vinograd za vojsku. Jedna desetina čete iz Kirina okopala je vinograd jednoj drugarici koja ima dvoje male djece, a drug joj je poginuo. Ista desetina okopala je vinograd jedom djedu od sedamdeset godina. Inače ta četa brojila je 47 članova. Uz pomoć NOO-a radna četa iz Ostrožina orala je sa tri pluga za vojsku. U Pješčanici 67 članova radne čete obradilo je vinograd za vojsku. U Donjem i Lasinjskom Sjeničaku radne čete sa stotinu članova ištijale su tri bašte i posadile 12 vagana krumpira, kilogram graška i tri kilograma kapulica za vojsku.

Omladina radnih jedinica svih kotara imala je velike poteškoće u radu kao što su: nedostatak poljoprivrednog alata, otežana ishrana jedinica, neprijateljski napadi na slobodnu teritoriju i dr. Neprijatelj je više puta upadao sa svojim snagama na teritorij Korduna, pa i u toku aprila 1943. godine. Tako je 16. i 17. aprila 1943. neprijatelj izvršio koncentričan napad na slobodnu teritoriju Korduna s pravca Cetingrada, Velike Kladuše, Barilovića, Cerovca, Vukmanića, Lasinje, Bučice i Topuskog. Nasuprot brojnoj snazi neprijatelja, nalaze se svega dva bataljona KPO-a. U toku tog napada došlo je do susreta njegovih dviju kolona u Vojniću s dvaju suprotnih pravaca i na tom prostoru uključujući i obronke Petrove gore zapaljen je veći broj kuća, bajti i opljačkano više domaćinstava. Omladinske radne jedinice s terena Vojnića i Veljuna uspjele su pod zaštitom Prvog bataljona KPO da ugase požar na obroncima Petrove gore. Na terenu Slunja 12. aprila 1943. ubijeni su od neprijatelja Modrušanin Jose Julius »Juka« i Gunić Dragutina Anton — članovi KK SKOJ-a Slunj. Bez obzira na sve te poteškoće omladina nije gubila daha. Mladost se nalazila uvijek tamo gdje je bila najpotrebnija. Parole »Ne dozvoliti nikome da umre od gladi«, »Zločin je imati, a gladnima ne dati«. »Sve za partizanski front«, »Smrt tifusu«, »Obradimo zemlju za sebe i svoju vojsku«, nisu bile fraze, već stvarna akcija što je provodila omladina Korduna.

U sličnom tonu je upućena poruka omladine kotara Veljun omladini Vojnića i Vrginmosta prilikom najave međusobnog takmičenja u kojoj stoji: »Mi moramo proslaviti Prvi maj u takmičenju tko će više učiniti za našu svetu borbu. »Isto tako omladina Sjeničaka se obavezuje i piše: »Zaključili smo pomoći svakoj drugarici koja je samoćna i kojoj je netko u partizanima. To je naša dužnost i mi hoćemo da naše selo bude prvo u izvršavanju svoje dužnosti.« Radna jedinica sela Šljivovac upućuje omladini Vrginmosta svoje pozdrave i poziva na rad ukazujući kako se njihova omladina odazvala na poziv druga Tita i kako daje sve za vojsku. Posebno je karakteristično pismo omladine Vrela Utinje upućeno borcima 15. udarne brigade Osme kordunaške divizije u kome pišu: »Dragi drugovi, vi nemojte ništa brinuti, kod vaših kuća biće sve urađeno.« Slično tome je i pismo omladine sela Brda u kome stoji: »Nama nije teško ići raditi za naše partizane ne znam kako to daleko bilo.« To su samo neki primjeri o radu omladine Korduna o kojima su pisale »Kordunaške vijesti« od 1. maja 1943. godine.

Planirani radni zadaci i raspored radnih jedinica vršeni su u suglas-

HISTORIJAT
MUZEJ HRVATSKOG PRIMORJA T. SAT

na rad

Broj 1 Maj 1943

Glasilo U.S.O.J.-a Okruga Karlovac

nosti i na zajedničkim sastancima rukovodećeg kadra radnih jedinica i predstavnika NOO-a. Tom prilikom su podnošeni izvještaji o političkom stanju na terenu, o radnim zadacima, o uspjesima i slabostima, o takmičarskom duhu. Na tim sastancima su najčešće formirani pjevački horovi, organizirana dopisnička služba za slanje radnih izvještaja i čitanje radio i dnevnih vijesti u radnim jedinicama.

Istovremeno organizacije USAOH-a po kotarevima rade na organizaciji pionira, također na principu radnih jedinica. Njihov je zadatak bio da prikupljaju šišarke za kožaru, čiste polja od kamenja, da beru jagode, ljekovito bilje itd. što su uz ostale priloge donosili ranjenicima u bolnicama. Već 7. aprila 1943. na terenu Vrginmosta postojala je jedan radna četa pionira u kojoj je bilo oko 120 članova.

Naročita poteškoća u radu radnih jedinica bila je ishrana. Bilo je sela kao što su neka u općini Cvijanović Brdo u kojima se narod, a time i omladina skoro mjesec dana hranio kuhanom koprivom. Mnogim omladinkama bilo je teško, pa i sramota da odlaze na rad u udaljena sela zbog slabe odjeće i obuće i bez komadića kruha. Devetnaest hiljada ljudi je gladovalo. Mnoga domaćinstva su bez hrane primala od narodnih odbora samo po pola litre žita na dan. Ovaj problem radne jedinice su ublažavale dogovorno za vrijeme izvođenja zajedničkih radova. Obično bi se skupili na jedno mjesto i za vrijeme ručka dijelili sve što imaju. Bilo je bezbroj primjera ovakve međusobne solidarnosti, pa se često međusobno dijelila i jedna jedina kriška kruha.

Prva radna brigada na Kordunu formirana je na terenu Veljuna 26. aprila 1943. od tri bataljona s oko 860 članova USAOJ-a. Pored brigade na terenu kotara Veljun nalazio se još jedan bataljon i 12 samostalnih radnih četa. Brigada je formirana na Veljunu kod velike stogodišnje lipe u prisustvu velikog broja naroda. O njenom osnivanju zapisano je u »Omladinskom borcu« broj 12—13 1943. a pod naslovom »Prva radna brigada u Hrvatskoj« slijedeće: »Žurimo se da što prije stignemo. Omladina nas već čeka. Danas ćemo formirati našu Prvu radnu brigadu! Popeli smo se na vrh brda. Pod velikom lipom koja je široko razgranala svoje grane i već se obukla u svoju zelenu haljinu. Skupila se omladina. Šarene se pregače i maje omladinki, a vjetar im nosi kose ispod marama. Već nas očekuju, a stara lipa ih je uzela u svoje okrilje da ih ne bi vidio neprijatelj iz aviona.

Pričamo malo sa njima a onda pristupamo formiranju brigade. Desetari i vodnici, komandiri i komandanti, delegati i komesari okupili se na jednu stranu, a njihovi radni vojnici oko njih. Na malu uzvišicu penje se Ilić Milka »drugovi i drugarice mi se danas sastajemo ovdje da formiramo našu Prvu radnu brigadu...« Milka govori dalje, a stiska pesnicu, »Mi ćemo je danas samo formirati a prva radna brigada će postati tek onda kada bude to svojim radom svojom disciplinom i izvršavanjem svojih zadataka zaslužila.

Ova naša brigada je prva radna brigada u Hrvatskoj. Mi moramo ići za tim da ona dobije i ime »udarna« kao što su i naši borci postali udar-

nici. Naši borci su udarnici u borbi, a mi moramo biti udarnici u radu. Naši će hrabri borci sa još više snage i volje tući neprijatelja na frontu kada budu znali da u njihovoj pozadini stoji čvrsta radna vojska koja se brine za njih.

Naprijed na posao. Naprijed ka novim uspjesima. Tucimo neprijatelja u pozadini. Omladina je zatim izabrala svog komesara i komandanta brigade. Klicala je omladina drugu Titu i Staljinu, čuli su se povici: Neka, živi naša Prva radna brigada u Hrvatskoj. Proslavili smo formiranje Prve radne brigade. Igrali smo. Veliki šareni vijenac, kolo. »Omladino diko našeg roda«.

Mira[+]*«*

Članak je napisala Mira Paut-Grubor

Za komandanta radne brigade izabran je Jovo Perić, sekretar Kotarskog komiteta SKOJ-a Veljun, a za komesara Ljuba Vujčić.

Druga radna brigada formirana je 27. aprila 1943. u Vojniću, u sastavu od tri bataljona s ukupno 640 članova USAOJ-a, pretežno omladinki. Istovremeno na terenu je djelovalo i nekoliko samostalnih četa i vodova. Za komandanta brigade je izabran Duka Basara, sekretar KK SKOJ-a Vojnić, a za komesara Mira Opačić, član tog komiteta. Raspoloženje omladine za rad, a posebno formiranje radnih jedinica ilustrira i pjesma koja je izašla u prvom broju glasila USAOJ-a okruga Karlovac »Na rad« maja mjeseca 1943.

»Na rad

Mi vodimo borbu svetu
Sa fašizmom crnim gadom
Partizani puškom svojom
Pozadina našim radom

Ko će radit staroj majci
Kojoj sinak za nas gine
To je radnik jedan novi
Naše radne desetine

Protiv onog što nas tlači
Njegov se već čuje hod
To je vojnik pozadine
Omladinski radni vod

Ko će ranit našu vojsku
Što dušmane goni klete
To je radnik jedan vrijedan
Omladinske radne čete

Ko obradi naša polja
Čija *se to pjesma ori*
Ne čudite se to su oni
Naši radni bataljoni

Ko će pružit pomoć svima
Nemoćnima bolesnima
To su ruke koje rade
Naše radne sad brigade

Samo borbom, samo radom
Slobode nam sunce sija
Na Kordunu bit će skoro
Prva radna divizija

Na tom putu i zapreke
Mnoge će nas jošte sresti
Zato treba mnogo učit
Političke skupit svijesti«.

Maša

Pjesmu je napisala Pavičić Sofija zvana Maša.

Prema podacima iz izvještaja tada je u radnim jedinicama bilo okupljeno 3.500 članova USAOJ-a.

Proslavom Prvog maja provodili smo u znaku međusobnog takmičenja sela, općina i kotara u tome tko će više zapaliti krijesova, čiji će kriješ biti najveći, kao i u broju posjeta omladine ranjenicima u bolnicama. Uoči prvog maja vršene su pripreme, kupilo se granje i slagalo na gomile. Krijesovi su zapaljeni i dugo gorjeli na svim većim dominantnim brdima i uzvišenjima. Culi su se pucnji, omladina se veselila, igrala i pjevala: »Sa istoka sunce nam se rađa, fašistima potonula lađa«.

Iz Slunja ustaše su otvorili vatru na zapaljeni kriješ koji je gorio na brdu iznad Zečeve Varoši. Ustaše iz Bučice pucali su iz minobacača na kriješ omladine iz Šljivovca. Uoči Prvog maja samo na terenu kotara Slunj zapaljeno je tridesetak krijesova i skupljeno 36 jaja, troje jagnjadi, 14 litara mlijeka i deset litara brašna i sve je to odneseno ranjenicima smještenim u bolnici Zbjeg.

Privremeni odbor USAOJ-a za okrug Karlovac poslao je zavjet i čestitku drugu Titu povodom proslave Prvog maja kojeg je potpisalo 4.500 omladinki i omladinaca. Tada su poslani brzojavni pozdravi CK KPH, OK KPJ i SKOJ-a, našim brigadama i Osmoj kardunaškoj diviziji. Omladina Perjasice i s drugih terena slali su direktna pozdravna pisma našim brigadama i uz pozdrave molili su komesare brigada da pred borcima pročitaju omladinski list »Na rad«. Stizali su i odgovori .Komandant i komesar Osme kordunaške divizije zahvaljuje se na čestitki i obećavaju svoj skori dolazak na Kordun. Nezaboravan je odgovor stigao iz 15. udarne brigade 8. divizije u kojem su nam između ostaloga pisali: »Čuvajte našu pozadinu od zaraznih bolesti, jer je naša krv za nju poprskala mnoge bodljikave žice i bunkere. Neka vaše radne jedinice učine sve u suzbijanju nemani koju nam nametnuše fašisti, a za nas neće biti utvrda koje nećemo osvojiti.«

Rezultati jednomjesečnog takmičenja s ličkom omladinom pod parolom: Radne jedinice su vojska pozadine« bez obzira na teškoće i napore, bili su iznad očekivanja.

Prema podacima Okružnog NOO-a za Kordun samo u četiri kotara Vrginmost, Vojnić, Veljun i Slunj, gdje je živjelo oko 60.000 stanovnika u 11.361 domaćinstvu, narod Korduna u jesenjoj i proljetnoj sjetvi zasijao je pod pšenicom, raži, ječmom, zobi, prosom i kukuruzom 30.560 rali zemlje. Omladinske radne čete, bataljoni i brigade zasijale su i obradile posebno za bolnice i NOV 547 jutara napuštene zemlje koja je bila privremeno pod upravom NOO-a, od toga sa ranom pšenicom 70, ječmom 2, zobi 43, prosom 12, kukuruzom 237, krumpirom 46, grahom 87, bundevama 10, stočnom repom 3 i 37 jutara vrtnih površina sa raznim povrćem. Zemljište je bilo zasijano skoro duplo više nego u prošloj, 1942. godini.

Uz pomoć NOO-a i AFZ-a omladina je bila aktivna u prikupljanju pomoći za prehranu i smještaj izbjeglica i postradalih porodica. U borbi protiv epidemije tifusa omladina aktivno učestvuje u zdravstvenim sekcijama i aktivno učestvuje u ekipama za raskuživanje kuća, u pranju rubenine,

krečenju i čišćenju kuća, sahranjivanju umrlihi zakopavanju uginulih životinja. Kopala je nužnike, palila krečane, krečila i uređivala bolničke prostorije za bolesne po kućama i ranjenike po bolnicama. Za bolesne i ranjene drugove, omladinske radne jedinice sakupile su 2.419 jaja, 2.111 litara mlijeka, 150 velikih hljebova, 11 kg masti, 53 pari šlapa, 5.000 kuna, 100 plahta i 20 jastuka. Omladina Hrvatskog primorja poslala nam je za bolnicu u Skradu 28 velikih i 10 malih žlica, 43 viljuške, 4 noža, 7 porcija i 5 tanjura.

Prema ocjeni OK SKOJ-a za okrug Karlovac i Okružnog odbora USAOJ-a u međusobnom takmičenju kotara najbolje rezultate u prvomajskom takmičenju postigla je omladinska organizacija u kotaru Veljun.

Početkom maja 1943. održano je savjetovanje Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku na kome su prisustvovali: Ivo Lola Ribar, sekretar CK SKOJ-a za Jugoslaviju, Karlo Mrazović Gašpar, član CK KPH, i delegati iz većine okružnih komiteta SKOJ-a i USAOJ-a iz Hrvatske. Od Okružnog komiteta SKOJ-a za okrug Karlovac savjetovanju su prisustvovali Branko Uzelac, Momčilo Kozlina i Ilić Milka. Na tom savjetovanju je razmatrano više pitanja i zadataka s Prve konferencije SKOJ-a za Hrvatsku. Raspravljalo se i o situaciji u pojedinim okruzima. Posebno su razmotreni i ocijenjeni rezultati prvomajskog takmičarskog rada između omladine Korduna i Like.

U diskusiji su pored nekih delegata iz Hrvatske učestvovali Lola i Gašpar. Oni su prethodno prolazili preko terena Korduna i istakli da prema onome što su oni vidjeli, a i podacima što su ih podnijeli delegati okruga Karlovac, dovoljno je za zaključak da se omladini Korduna dade posebno priznanje za uspješan rad i postignute rezultate. Odlukom Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku i prisutnih predstavnika u znak priznanja omladini Korduna dodijeljena je prelazna zastava Zemaljskog odbora USAOJ-a na kojoj je pisalo: »Najboljima u pomoći frontu«. Neopisiva radost i oduševljenje obuzelo je svakog našeg delegata iz našeg Okružnog komiteta SKOJ-a i USAOJ-a. Primajući prelaznu zastavu kao simbol posebnog priznanja za naš rad u ime omladine Korduna prihvatili smo odluku da se takmičenje produži do prve konferencije USAOH-a planirane za 28. i 29. juna 1943. godine. Sa posebnim zanosom, obećanjem i uvjerenjem da tako lako zastavu nećemo ispustiti iz svojih ruku, povratili smo se na Kordun. Povratkom na Kordun, preko općinskih i kotarskih komiteta upoznali smo sve organizacije SKOJ-a i USAOJ-a s rezultatima koje smo postigli i priznanjem kojeg smo dobili, kao i produžetkom takmičenja i preuzetim obavezama.

Dato priznanje još više je zatalasalo takmičarski duh kod naše omladine i njen radni polet. Ljubav prema zastavi bila je bezgranična. Sofija Pavičić Maša ispjevala je o tome pjesmu koju je omladina prihvatila isto kao i prelaznu zastavu i pjevala:

»Za *uspjehe mnoge u teškome radu*
omladina naša dobila nagradu

sa ponosom oči sijaju se svima
na zastavi piše data najboljima.«

Kao posebno priznanje omladini Korduna bila je i okružnica upućena 11. maja 1943. godine svim omladinskim organizacijama u Hrvatskoj. Okružnicu je uputio Privremeni odbor USAOJ-a za Hrvatsku pod naslovom »Nastavimo i pojačajmo proljetno udarničko takmičenje« i u njoj se navode uspjesi i rezultati koje je postigla omladina Korduna. Sekretarijat zemaljskog odbora USAOJ-a dodijelio omladini Korduna prelaznu zastavicu — piše u toj okružnici — radi postignutih rezultata dobro organiziranog takmičenja i stvaranja organizacija USAOJ-a.« Tu se nagovještava održavanje konfereencije USAOH-a i postavljaju novi zadaci i obaveze u najavljenim međusobnim takmičenjima između omladine pojedinih krajeva.

U pismu Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku od 19. maja 1943. upućnog OK SKOJ-a Karlovac pored obavijesti o slanju deset delegata na pokrajinsku konferenciju USAOH-a stoji i upozorenje: »Čuvajte vašu zastavicu jer vam se mnogi groze.«

Tokom maja i juna naše radne jedinice angažirane su na okopavanju kukuruza, graha, krumpira, povrtlarskih kultura, te na plijevljenju korova iz žitarica. O tome navodim samo kraći isječak. »Radna brigada kotara Vojnić posadila je 16. maja 22 rala graha i 25 rali kukuruza. Omladina sela Kolarića i Loskunje okopala je 18. maja 6,5 rali krumpira. Isti dan radilo je 14 drugarica u Vojišnici, a jedan dio omladine iz Vojničke Poljane, sa komandantom brigade na čelu, okopalo je četvrtinu rala kapulice.«

Omladina se borila s epidemijom tifusa i sve većom nestašicom hrane, golotinjom i bosotinjom, ponekad i gunđanjem starijih. Zašto gladan raditi i ići na sastanke, zar nema dosta rada i kod kuće? Ali bez obzira na sve te poteškoće, radni polet, i takmičarski duh u omladinskim organizacijama se i dalje nastavljao.

Omladina kotara Slunj najavila je takmičenje omladini Plaškog u trajanju od 1. maja do 1. juna 1943. Omladina Petnaeste udarne brigade Osme kordunaške divizije pozvala je omladinu Korduna na takmičenje od 20. maja do 20. juna 1943. određujući pri tome obostrane uslove i svoje obaveze. Kotarski odbor USAOJ-a Vrginmost uputio je kotarskim odborima Vojnić i Veljun poziv za međusobno takmičenje od 22. V do 22. VI 1943.

Od OK SKOJ-a Banije primili smo dopis od 24. maja 1943. godine u kojem drugovi sa Banije između ostalog pišu: »Čestitamo vam na dobivenom takmičenju sa Likom, kao i na prelaznoj »zastavici« koju je dobila vaša omladina. Baš to vaše takmičenje i zamašan rad pobudio je zavist kod naše banijske omladine, te se i ona podstaknula na zamašniji rad.«

Nakon svestranih priprema referata i obezbjeđenja ishrane, Prva okružna konferencija USAOJ-a za okrug Karlovac održana je 12. juna 1943. godine. Konferenciji je prisustvovalo oko stotinu delegata uz učešće

predstavnika PK SKOJ-a za Hrvatsku, omladine Zumberka i Like, predstavnika OK KPH, OK SKOJ-a, ONOO-a, AFŽ-a, te Komande vojnog područja i Kordunaškog partizanskog odreda. Izborom počasnog i radnog predsjedništva u pozdravnim govorima omladini okruga Karlovac data su posebna priznanja. Odzvanjale su riječi Bude Grahovca koji je rekao: »Vi ste prvi u redovima dične omladine, vi u Hrvatskoj zastupate prvo mjesto.« Spominjana je i zastavica na kojoj piše »Najboljima u pomoći frontu« i isticanje nove obaveze. Datim priznanjem delegati su bili oduševljeni i ponosni.

Poslije održanog političkog i organizacionog referata učesnici u diskusiji isticali su svoje uspjehe postignute u takmičenju, te poteškoće i nedostatke u radu. Mnogi delegati obavezivali su se u ime omladine svoga kraja da će ujedinjenim naporima uložiti sve svoje snage da u »Današnjoj svetoj narodnooslobodilačkoj borbi« izvrše svaki zadatak koji se pred omladinu postavlja i da će se pod rukovodstvom Tita i AVNOJ-a boriti do konačne pobjede protiv svih vrsta neprijatelja za slobodu naših naroda.

Na konferenciji je izabran Izvršni odbor USAOJ-a od devet članova u kojeg su ušli: Milka Ilić, Rafko Tabor, Ranka Gvozdić, Mira Opačić, Ljuba Puškar, Franjo Basar, Lorković iz MK Karlovac, Mane Bunjevac i Sofija Maša Pavičić.

Za Pokrajinsku konferenciju USAOJ-a izabrano je deset delegata, i to: Darinka Kovačević, Svetozar Livada, Ljuba Vujčić, Jovo Perić, Ljuba Puškar, Branko Uzelac, Sofija Maša Pavičić, Milka Ilić, Mira Opačić i delegat iz Karlovca. U Osmoj kordunaškoj diviziji izabrani su Duško Bajić i Rafko Tabor.

Za vrijeme pozdrava i u završnom dijelu konferencije klicalo se i izvikivale parole konferenciji, brigadama, Osmoj kordunaškoj diviziji, drugu Titu, AVNOJ-a, SSSR-u i saveznicima. Po završetku konferencije omladina je izvela kulturno-zabavni program i s pjesmom vraćala se u svoja sela na izvršenje novih obaveza i zadataka.

U toku mjeseca juna 1943. godine radne jedinice su radile na ogrtanju kukuruza i krumpira. O tome navodim samo nekoliko sačuvanih podataka. U Vojniću je za jedan dan 156 omladinki i žena okopalo 20 rali kukuruza i graha za vojsku. Omladinska radna četa Perne i Maličke ogrnula je za dva dana 14 rali kukuruza i okopala jednu baštu. Radna četa Pješčanice ogrnula je ral kukuruza, dok je jedna njena desetina ogrtala kukuruz kod neke bolesne drugarice. Svaka radna jedinica vodila je i svoj dnevnik rada.

Rezultate takmičenja objavljivali smo u našem glasilu »Na rad«. PK SKOJ-a se pohvalno izrazio u kvalitet tog glasila pismom OK SKOJ-a od 18. juna 1943. u kome posebno ističu dobru tehničku opremu lista. Ujedno predlaže da drugarice Mira (Paut) i Zorka (Fak) trebaju organizirati dopisničku službu na terenu. Jedina primjedba je ta da je list usko postavljen i da više odgovara listu radnih jedinica. »Kroz list se previše naglašava uloga komandira i komesara, a manje uloga odbora USAOJ-a sela, općina i kotara koji treba da rukovode, sa četama bataljonima i brigadama.«

Zatim nam saopćavaju da ne misle prelaziti na veću formaciju od brigade budući da za to nema potreba ni mogućnosti pa nam u vezi toga savjetuju »nemojte ni vi kroz štampu propagirati radnu diviziju«. Usvojili smo primjedbe PK SKOJ-a, ali pošto je rad na glasilu bio u toku izdali smo još jedan broj tog lista, zapravo dvobroj za juni i juli 1943. godine.

Na Pokrajinsku konferenciju USAOH-a koja je održana 28. i 29. juna 1943. u Otočcu naša delegacija dolazi pod zastavom »Najboljima u pomoći frontu«. Neopisivi su zagrljaji pjesme i veselje u međusobnim susretima u Otočcu s ostalim delegacijama, pa i njihovo zadirkivanje i prijetnja da će nam oduzeti zastavicu.

Konferencija je održana noću Nakon otvaranja, izbora počasnog i radnog predsjedništva u ime CK KPJ prisutne na konferenciji pozdravio je drug Edvard Kardelj, a u ime ZAVNOH-a i Glavnog štaba Hrvatske drugovi Pavle Gregorić i Vladimir Bakarić.

Referate na konferenciji podnijeli su Milka Kufrin i Slavko Komar. U diskusiji su učestvovali delegati svih okruga, koji su tom prilikom i sami podnijeli kraće izvještaje o radu i stanju na njihovom području.

Delegati okruga Karlovac istakli su u svojoj diskusiji ogromne rezultate rada omladine. Na prvom mjestu smo istakli masovno učešće omladine u vojnim jedinicama kao što su formiranje Omladinskog bataljona »Jože Vlahović«, te formiranje 17 omladinskih četa koje su nakon kraćeg vojnog kursa popunili operativne jedinice, posebno o 4. četi koja je upućena u crnogorsku brigadu. Preko 1.000 omladinaca i omladinki ušlo je u toku IV ofenzive u sastav vojnih formacija i ostalo u njenim redovima. Od početka 1943. do dana održavanja ove konferencije u partizane je otišlo oko 250 omladinaca s područja kotara Karlovac i oko 500 iz kotara Plaški.

Zatim smo istakli aktivnost omladine u našem okrugu u osnivanju radnih četa, bataljona i dviju radnih brigada iz Veljuna i Vojnića. Posebno smo istakli uspjehe brigade Veljuna, kao prve brigade u Hrvatskoj koja se i tada sastojala od pet radnih bataljona. Nabrojene su brojne akcije radnih jedinica i spomenuti rezultati takmičenja s omladinom Like i borcima 15. udarne brigade 8. kordunaške divizije, odnosno o pobjedi omladine Korduna u oba ta takmičenja.

Govorili smo i o teškom stanju i uslovima u kojima omladina radi i niže uspjehe kao što su napori što ih je podnio narod i omladina Korduna u borbi protiv tifusa i za smještaj izbjeglica spomenuvši 13.000 žena, djece i staraca koji su tu bolest preboljeli i još uvijek 3.000 bolesnih, zatim o čestim upadima i ofenzivama neprijatelja, i o 19.000 koji su gladovali. Na kraju smo istakli i zavjet i čestitke omladine drugu Titu koji je potpisalo preko 4.500 članova SKOJ-a i USAOH-a. U rezultate rada i uspjeha omladine ubrojili smo i uspjehe naših omladinaca u borbenim jedinicama, a naročito uspjeh u učvršćenju organizacije SKOJ-a i USAOJ-a od seoskih do okružnog rukovodstva.

Delegat kotara Vojnića istakao je teške uslove rada, ali i rezultate koje je omladina postigla. U tom kotaru sva omladina se nalazala u orga-

nizacijama USAOJ-a, a samo u radnim jedinicama nalazilo se 959 članova, od toga više od polovine ih je preboljelo tifus. Radna brigada kotara Vojnić, koju sačinjavaju omladinke, obradila je 409 rali kukuruza, 36 rali krumpira, 6 rali povrća i obradila vinograd i deset partizanskih vrtova. Sve kuće u kotaru su okrečene. Uz pomoć NOO-a spaljeno je 14 krečana i iskopano 215 zahodskih jama. U 85 domaćinstava pružena je prva pomoć partizanskim porodicama. Za ranjenike u bolnicama sakupljeno je 6 vagana graha, 6 vagana krumpira, 1340 litara mlijeka, 140 komada sireva, 476 komada jaja, 50 kg kruha i jedna litra masti.

Rad o kojem su govorili delegati omladine Korduna i Karlovca bio je još mnogo širi i obimniji, ali nedostaju svi podaci. Nakon diskusije delegata postavljeni su zadaci pred omladinske organizacije, a posebno pred organizacije USAOH-a i radne jedinice u borbi za žetvu i ubiranje plodova, te daljnjeg razvijanja međusobnog takmičarskog duha. Odlukom Konferencije takmičenje se produžilo za naredna tri mjeseca. Sumirajući rezultate rada, na Konferenciji je odlučeno da se prelazna zastava »Najboljima u pomoći frontu« dodijeli najboljem kotaru u Hrvatskoj. Napori i rezultati našeg rada ni ovoga puta nisu izostali. Prelazna zastava ostala je na Kordunu i dodijeljena je omladini kotara Vojnić kao najboljoj i najaktivnijoj u Hrvatskoj.

U Zemaljski odbor USAOH-a iz karlovačkog okruga, prema mom sjećanju, tada su izabrani: Duško Bajić, Rafko Tabor, Branko Uzelac i Milka Ilić. Dolaskom na Kordun odmah smo pristupili održavanju savjetovanja SKOJ-a i USAOH-a po općinama i kotarima. Upoznavali smo omladinu sa političkim i ostalim zadacima, borbom protiv utjecaja reakcionarnog dijela rukovodstva HSS-a u novooslobođenim krajevima i raskrinkavanjem četničkih parola. Popularizirali smo Zemaljski odbor USAOH-a ZAVNOH i njegove članove. Proučavali smo s omladinom rezolucije ZAVNOH-a i tumačili značenje pružanja pomoći NOO-a pod parolama »Uberimo plodove našega rada«, »Ne dozvolimo da i jedno zrno žita padne u ruke neprijatelja«. Osnovni poslovi u ljetnom periodu bili su: kosidba, žetva, vršidba, kopanje zemunica i spremanje žita u njih.

Omladinu smo upoznali s odlukom Zemaljskog odbora USAOH-a o međuokružnom takmičenju omladine, koje će trajati od 1. jula do 1. oktobra 1943. Zatim o najavi takmičenja što su nam ga zakazali okružni odbori USAOH-a okruga Banije i Broda i tom prilikom postavili uvjete. Prihvatili smo to tromjesečno takmičenje s omladinom ovih okruga.

U sklopu zadataka i najavljenog takmičenja omladina Korduna i Karlovca razvijala je i dalje međusobni takmičarski duh. Najvažnije i osnovno bila je borba za žetvu i spremanje ljetine pod parolom »Takmičimo se tko će i ovog puta više učiniti za sebe, za svoj narod za svoju vojsku«. NOO-i vršili su užurbano pripreme za žetvu i u tu svrhu nabavljali srpove, opravljali vršalice na motorni i ručni pogon, nabavljali pogonsko gorivo i žaganice za zemunice. Prethodno smo na cijelom terenu proveli propagandu za žetvu.

Žetva je otpočela pod zaštitom Osme kordunaške divizije, koja se od

juna mjeseca nalazila na terenu Korduna i vodila uporno borbe za oslobođenje Drežnika, Rakovice, Senja, Cetingrada, Kladuše, Topuskog i ostalih graničnih mjesta i pod zaštitom boraca Kordunaškog partizanskog odreda. Teško je danas i približno opisati onu silnu radost naroda i omladine Korduna i njihovu privrženost Osmoj diviziji koja se nakon četiri mjeseca borbi u Lici ponovno vratila na Kordun. O tome govore stihovi ove rado pjevane pjesme:

»Aoj Šesta jabuko i grožđe
Smjeni Osmu da na Kordun dođe.«

Dok Divizija i KPO vode borbu za ponovno oslobođenje napomenutih mjesta, sve organizacije na terenu, Partija, SKOJ, a posebno NOO-i, AFŽ-a i omladina, bile su zauzete kosidbom i spremanjem sijena i žetvenim radovima. Pitanje prehrane još uvijek je bilo teško, jer stare zalihe nema, a novo žito tek stiže. Epidemija tifusa je savladana, ali još uvijek bilo je oboljelih.

Sjećajući se tih teških, ali slavnih dana, te listajući zapisnike Okružnog i Pokrajinskog komiteta SKOJ-a, USAOH-a, čitajući tadašnju partizansku štampu »Na rad«, »Omladinski borac« »Glas Korduna i dr. želim da istaknem neke momente iz tog perioda. Omladina i žene kotara Plaškog, okupljene u radnim jedinicama, pružaju u žetvi pomoć porodicama boraca. Isto tako oko 120 žetelica rade na području Slunja. Omladina Slunja, Primišlja, Močila i Zbjega s pjesmom je išla žeti pšenicu u Kordunski Ljeskovac, Mašvinu i Furjan. Omladina Primišlja i Močila počela je i ovršila 150 vagana žita s vakant-posjeda i podijelila ga narodu koji nije imao nikakve hrane. Omladina Primišlja žela je osam noći bez odmora dok svu pšenicu nije požela. S radnim jedinicama iz Cvijanovic Brda, u selu Kremen, želo je i 200 Hrvatica, omladinki i žena iz Slunja. Omladina i žene Perjasice žele su u Buvači, nedaleko Kladuše i pod zaštitom partizana istrgle su žetvu iz ruku neprijatelja. Omladina Druge radne čete iz Dubrava, radila je svega 500 metara od talijanskih bunkera. Za vrijeme rada mnogo puta prozviždao je metak, ali se s radom nije prekidalo.

Ovakvih primjera u svim kotarima bilo je mnogo, gdje su radne jedinice pod zaštitom partizanskih jedinica ili uz samostalno obezbjeđenje radile na poluoslobođenom ili ugroženom teritoriju. Žetva je obavljena prema planu. Rukovodstva radnih jedinica dogovarali su se što će žeti. Pod naslovom »Zajedničkim radom posao je prije gotov« opisan je rad naših radnih jedinica. Opisujući jedan žetveni radni dan u listu »Na rad« Lolika (Šarlota Đuranović) piše: »Još uvečer pristiže omladina iz Perjasice^ u sastavu jednog bataljona i sa drugim bataljonom iz Veljuna polazi [na] žetvu u Vojnić. Ne vide se puške i bombe, nego srp i košarica sa hranom. Čudno je to oružje, ali se sa njime uništava fašizam. Umora nema. U zoru stižu u Vojnić, odbornici su izvršili raspored sa komandantima i komesarima.

Preko 250 srpova zahvata zrelo žito, vežu se snopovi. ‚Juriš drugarice', viče naša Milka i natječe se sa ostalima u radu. 20 rali pšenice je požeto, dva bataljona vraćaju se kući, kuda je daleko ali pjevaju:

»Druže Tito, mi ti se kunemo
da sa tvoga puta ne skrećemo.«

Ovakvih sličnih poziva na juriš, tko će brže stići sa žetvom određenom cilju, ličnih primjera Milki, Jovanki, Ljuba, Marija, Danica, Jeka, Ružica, Mica, Maca, Mira, Draga i raznih drugih imena, bilo je na stotine. Rukovodioci SKOJ-a i USAOH-a u radu su trebali da pokažu svojim primjerom.

Na terenu Vrginmosta žetveni radovi završeni su već 22. jula 1943. U toku i u završetku žetve uslijedile su nove obaveze koje su postavljali NOO-i. Navodim izvod iz »Vijesti« Okružnog NOO-a Kordun, u kojem je pisalo: »Plodovi naših njiva moraju biti naši. Uz pomoć vojske požnjeli smo žito. Zato ga moramo i dobro spremiti. Vršidba je u jeku. To je jedno od najvažnijih pitanja našeg naroda. Pomozimo u vršidbi nastradale, bolesne porodice sa malom radnom snagom. Spremajmo sijeno. Ne gledajmo usko samo na svoje selo, pomozimo i drugima.« U nedostatku vršilica na motorni pogon, u mnogim krajevima vršilo se ručno. Vršilo se danju i noću. Omladina i žene radili su u međusobnim smjenama. Normu 25 snopova imala je prva smjena, a za vrijeme odmora prve nastupa druga smjena. Predaha skoro nije bilo. Za vrijeme vršidbe često su se čuli glasovi »još jače, još brže«. U selu Utinja za jedan dan, 27. jula, ovršeno je i previjeno 58 vagana pšenice za vojsku.

Po završetku vršidbe NOO-i su angažirali mnoge radne jedinice u kopanju zemunica i trapova. Istovremeno otpočela je i kampanja u prikupljanju vune i hrane za našu vojsku i bolnice. Na terenu Plaškog prikupljena je vreća i pol vune. U selima Bjeljevina, Klanac, Močila, Vukasovo Selo, Ljupča i Medarica kotara Slunja do 30. jula skupljeno je 17,5 kg vune i jedne čarape. Do petnaestoga augusta na terenu Dunjaka, Perjasice, Cvijanović Brda i Skrada sakupljena su 43 kg vune, a u selima Petrova Poljana. Kestenjak, Glinica, Krstinja, Kupljensko sakupljeno je 11 motovila vune, 5 kudelja i klupko pređe. U općini Krstinja sakupljeno je 350 vagana žita, u Vojniću 120, u općini Utinja 100, u Tušiloviću 64, u Perjasici 250, u Veljunu 284, ukupno 1386 vagana žita za vojsku, dok je kampanja u ostalim općinama i kotarevima bila u toku. Najteža situacija i nakon žetve bila je na terenu Kordunskog Ljeskovca i Močila, gdje veći broj stanovništva uslijed kasne i nedovoljne obrade jesenjih usjeva nije imao što požeti, a niti jesti. Usjevi, koji su bili posijani, podbacili su za 50% u odnosu na lanjski period. U Močilima je bilo oko 500 bajti, a u Kordunskom Ljeskovcu oko 1000 koji i poslije žetve nisu imali nikakve hrane.

Povodom dvogodišnijce NOB-e, krajem jula i početkom augusta, održavani su masovni zborovi naroda po selima, općinama kotarima i u

okrugu. Na njima su isticani rezultati naše dvogodišnje borbe i njene perspektive za konačno oslobođenje zemlje.

Nakon okružnog savjetovanja SKOJ-a, koje je održano 10. augusta 1943. godine u prisustvu 150 delegata, težište rada u organizacijama USAOH-a bilo je usmjereno na popularizaciju uspjeha naših saveznika na istočnom i zapadnom frontu ,te tumačenju rasporeda fašizma u Italiji, isticanje svakodnevnih uspjeha naših brigada, divizije i partizanskih jedinica, raskrinkavanju izdajničke politike Mačeka, Draže Mihajlovića i četnika, razvijanje takmičarskog duha među omladinom, koje treba da postane stil rada omladine u NOB-i.

Kotar Slunj je tada najavio takmičenje ostalim kotarima, odnosno kotarskim odborima USAOH-a, s trajanjem od 10. augusta do 1. oktobra 1943. Program takmičenja sadržavao je: jačanje jedinstva mladih u organizacijama USAOH-a, naročito u hrvatskim krajevima, upoznavanje omladine s političkom linijom i stavovima KPJ, proširivanjem i jačanjem organizacije SKOJ-a i odbora USAOH-a u novooslobođenim i neoslobođenim područjima, kampanju u novooslobođenim krajevima za stupanje u redove NOV, te pružanje pune pomoći NOO-ima u njihovom osamostaljivanju u održavanju sastanaka, čitanju vijesti, listova ,letaka i pomoći im u borbi protiv neprijateljskih parola, dezerterstva, šverca, te u izgradnji zimskih nastambi i zemunica. Zadatak je bio da se pokrene i kulturno-prosvjetni rad i zabavni život i da se na masovnim sastancima omladine obezbijedi redovnije nastupanje diletantskih grupa, pjevačkih horova, pionirskih organizacija, održavanje usmenih novina. Isto tako trebalo je raditi na osnivanju tečajeva za nepismene i pokretati nove i sarađivati u već pokrettnim listovima mladih. Omladina okruga Karlovac krajem augusta izdaje »Jedinstvo mladih. Novi list uslijed naraslih potreba, širine teritorija, bio je i sve obuhvatniji u pitanjima koja su se tretirala u radu omladinskih organizacija Korduna. U NOV je mobilizirano 718 umjesto 200 koliko je data obaveza u najavi takmičenja, obuhvaćeno je u USAOH 4192 umjesto 4000 predviđenih članova, data je pomoć u izgradnji 701 umjesto 500 bajta, dato je 64.527 umjesto 50.000 radnih sati, poslato je u školu 3.075, a predviđeno 3.000 pionira, ubijen je 21 neprijateljski vojnik, iskopano je 1.010, a planirano 1.300 nužnika, održano je 810 na 433 planirana sastanka i kroz te sastanke prošle su 23.632 člana omladine. Zatim, na terenu je osposobljeno 36 omladinskih domova, osnovano 14 pjevačkih horova i 10 diletantskih grupa. Na općeobrazovnim omladinskim kursevima učile su se horske pjesme, recitacije, pozorišni komadi, pisanje plakata, parola, organizirala se dopisnička služba. Održavala sU se teoretska predavanja s omladinom i tako se ona pripremala za agitaciono-propagandni rad.

Razvijajući takmičarski duh među omladinom, Glavni odbor USAOH-a zakazao je u čast oktoborske revolucije ponovno međusobno takmičenje omladine s trajanjem od 7. oktobra do 7. novembra 1943. godine. Takmičenje je najavljeno pod parolom »Borbom i radom slavimo pobjede Crvene armije i junačke NOV«. Nastojali smo i nadalje zadržati »prelaznu

zastavicu« i u tom cilju usmjerili smo takmičenje na provođenje političkih zadataka koji se odnose na učvršćenje pozadine i razvijanje raznovrsnih oblika rada u omladinskim domovima. U plan smo stavili još branje kukuruza i jesensku sjetvu.

Novembar 1943. protekao nam je u radu na održavanju općinskih, kotarskih i okružne konferencije SKOJ-a U provođenju novih takmičarskih obaveza omladina Korduna naišla je na nove poteškoće. Početak je velika neprijateljska ofanziva na Kordun s pravca Bihać, Cazin, Glina, Karlovac i Ogulin. Cilj neprijateljske ofanzive koja je počela 6. decembra 1943. bio je da se unište partizanske snage i izvrši popuna vlastite u radnoj snazi i snabdijevanje. U toku nastupa neprijatelj uspijeva da zauzme većinu općinskih i kotarskih centara kao što su Drežnik, Rakovica, Primišlje, Slunj, Cetingrad, Kladuša, Vrginmost i Topusko. Glavninu neprijateljskih snaga činili su Nijemci, a pomagali su im ustaše, Huskina milicija i četnici koji vrše pojedinačna ubistva, pale kuće, bajte, sjenike i sijeno na poljima, pljačkaju žito i stoku, a radi deportiranja love ljude, žene i djecu.

Zahvaljujući prisutnosti Osme kordunaške divizije i KPO-a na ovom terenu, u desetodnevnim borbama neprijatelju su nanijeti teški gubici u ljudstvu i materijalu. Neprijatelj je spriječen da ostvari svoj postavljeni cilj. Samo na cesti Tušilović—Vojnić borci 8. divizije uspjeli su da spase oko 200 ljudi, žena i djece, koje je neprijatelj bio poveo u ropstvo. Tom prilikom oduzeto je od njega 150 komada stoke i 30 kola opljačkanog žita i rublja, što su borci vratili narodu. Neprijateljska ofanziva je slomljena, ali je ostala pustoš na pravcima njihova prolaska.

Omladina Korduna i Karlovca provodeći date obaveze nastavila je i da^e izvršavati postavljene zadatke. U toku priprema za Drugi kongres USAOJ-a, koji se trebao održati 27. decembra 1943. Glavni odbor USAOH -a ponovno zakazuje međuokružno takmičenje od 25. novembra do 25. decembra tekuće godine. Kotarski komitet SKOJ-a i kotarski odbori USAOH-a u međukotarsko takmičenje ugrađuju i svoje obaveze. Tako najavljujući takmičenje omladini kotara Vojnić, omladina kotara Slunja se obavezuje da će održati 50 masovnih sastanaka, 70 usmenih novina, napisati 100 parola, urediti 5 omladinskih domova, organizirati u domovima 5 odbora, 4 pjevačka hora, naučiti 25 pjesama, istupiti na 25 omladinskih sastanaka, formirati 7 novih odbora USAOH-a, naučiti 10 omladinki i pionira čitati i pisati, napisati 30 članaka, postaviti 10 zidnih novina, otvoriti 2 omladinska tečaja, održati 5 omladinskih mitinga po općinama, posjetiti ranjenike u bolnicama 30 puta i urediti 30 grobova palih boraca.

Pored ovih i sličnih obaveza mnogi kotari obavezuju se na prikupljanje dobrovoljnih priloga za bolnice i vojsku, pranje rublja za bolnice i vojsku, pletenje čarapa, krečenje kuća, kopanje zahodskih jama i slično.

Provodeći date obaveze, omladina Korduna i Karlovca je i ovaj put časno izvršila plan takmičenja bez obzira na sve poteškoće zbog desetodnevne decembarske ofenzive. Prelazna zastavica »Najboljima u pomoći frontu« opet se našla u našim rukama. U svim tim akcijama u brojnim

takmičenjima i izvan njih, istakao se velik broj omladinki i omladinaca, a posebno njihovih rukovodstava od aktiva do okružnih organa SKOJ-a i USAOH-a. Mnogi se aktivisti i rukovodioci spominju u dokumentima. Na osnovu sjećanja i dokumentacione građe navest ću neke od tih imena.

Članovi OK SKOJ-a za okrug Karlovac u 1943. godini bili su: Branko Uzelac, Milka Ilić, Mara Kresojević, Mira Opačić, Momčilo Kozlina, Ljubo Martinović, Franjo Basar, Duka Basara, Lorković iz Karlovca, Jovo Perić, Jovo Ilić, Nipola Car, Mika Pavlačić, Ljuba Puškar, Božo Miklašić, Tošo Zivković i Nedjeljko Zatezalo. Područni komitet Karlovac činili su: Mara Kresojević, Franjo Basar, Nedjeljko Zatezalo, Vladislav Sokač i Nikola Car. Članovi Okružnog odbora USAOJ-a za okrug Karlovac bili su: Milka Ilić, Sofija Vučinić, Ranka Gvozdić, Rafko Tabor, Mira Opačić, Ljuba Puškar, Lorković iz MK Karlovac, Mane Bunjevac, Sofija Maša Pavičić, Duka Basara, Branko Uzelac, Ljuba Vujčić, Jovo Ilić, Danica Dukić, Momčilo Kozlina, Nedjeljko Zatezalo, Mika Pavlačić, Nikola Car, Lolika Đuranović, Ljubo Martinović.

Članovi KK SKOJ-a i Kotarskog odbora USAOH-a Vrginmost: Ljuba Puškar, Milka Mraović, Maca Pavlović, Stevo Radanović, Mira, Pavao Bjelić, Dane Maslek, Mica Carević, Anka Milinković, Mile Kajganić, Ljerka Šnajer, Ljuban Nišević, Gašo Bratić, Zlata Švabinec, Rade Čabraja. U OK Sjeničak bili su: Mica Carević, Stevo Bratić, Dane Mrkalj, Anđa Pruginić, Božo Juras, Milica Bratić. U OK SKOJ-a Ostrožin bili su: Mile Kajganić, Ljuban Pilja, Seka Pavlović, Mara Kajganić, Branka Vidović, Anica Arbutina, a u Boviću Maca Kekić.

Članovi KK SKOJ-a i Kotarskog odbora USAOJ-a Vojnić bili su: Duka Basara, Mira Opačić, Ruža Mihalčić, Sofija Vučinić, Japa Perić, Mira Gazibara, Mica Carević, Danica Končalović, Stana Pajić, Milić Dakić, Soka, Petar Vranješ, Savo Oreščanin, Dušan Vergaš, Danica Košutić, Ljuba Karan, Desa Mihajlović, Vlado Todorović; Kotarski odbor USAOH-a Vojnić sačinjavaju: Ljubica Karan, Anka Milašinović, Ljubica Breberina, Milan Gušić, Jovo Malić, Ruža Barić, Boja Kosijer, Dušan Vergaš i Marko Popović.

Kotarski komitet SKOJ-a Veljun čine: Milovan Grubišić, Nedjeljko Zatezalo, Anka Milinković, Ljuba Vujčić, Milka Kukić, Darinka Zivković, Nikola Matijević, Gojko Vučković, Draga Karaš, Dušan Pović, Jovo Perić, Milovan Grubješić, Mišić, Ljuba Karaš, Simeon Bunčić, Jovanka Grubješić, Ilija Matijević; Kotarski odbor USAOH-a Veljun sačinjavaju: Ljuba Karaš, Jovanka Dejanović, Nevenka Novaković, Milka Karan, Ljuba Vujčić, Mila Vučković, Ljubica Kosijer, Ankica Zatezalo, Marta Janjanin, Đuro Jaković, Danilo Grubješić, Ranka Gvozdić, Mirko Sikirica i Nikola Marković.

Kotarski komitet SKOJ-a Slunj sačinjavali su: Jovo Ilić, Juka Modrušanin, Đuro Dobrojević, Slavica Kapčić, Dara Zivković, Duka Blanuša, Nikola Zoroja, Milan Livada, Branko Ilić, Mira Katić, Vlado Romčević, Ljerka Šnajder, Marija Pjevač, Ivanka Modrušan, Božo Mikločić, Milovan Brdar, Mara Trbojević, Milan Zoroja, Pero Tepavac, Boja Grgić,

Milica Kukić, Sara Trbojević, Marija Klisurić i Zora Graora; Kotarski odbor USAOH-a Slunj: Milovan Brdar, Branko Ilić, Anka Blanuša, Pero Tepavac, Marija Mirić, Božo Miklošič, Boja Grgić, Marija Pjevač, Sveto Livada, Ivanka Modrušan, Sara Cvjetičanin, Ranka Grba, Mira Mirić, Vlado Romčević, Marija Pjevač, Sara Trbojević, Slavica Obrovac, Zuja Dukić, Anka Blanuša i Mira Mirčić; Općinski komitet SKOJ-a i USAOJ-a Močila: Mara Trbojević, Ljuba Rodić, Pero Tepavac, Nikola Zoraja, Milan Radojković, Nikola Tepavac, Desanka Pilja, Jeka Tepavac, Miloš Kosanović, Aleksa Tepavac i Sara Momčilović; Općinski komitet Drežnik: Anka Čavić, Mila Grgić i Ljubica Rodić; Općinski komitet SKOJ-a i USAOH-a Primišlje: Đuro Sučević, Dragan Batalo, Mira Mirčić, Milica Bjelopetrović, Sveto Livada, Milan Livada, Dušanka Lončar, Miladin Ribar, Smiljana Dunović, Milica Livada, Milovan Brdar, Jelica Tumara, Marija Travica, Draginja Sekulić, Milka Juzbašić, Nikola Pavić, Mira Katić, Danica Ćuruvija, Mica Malbaša, Boja Livada, Miloš Livada, Milka Pović i Đuro Adžibaba .

Članovi Kotarskog komiteta SKOJ-a i USAOH-a Plaški bili su: Darinka Kovačević, Sava Oreščanin, Slavo Goldštajn, Sofija Kosanović, Darinka Živković, Nena Grba, Slavko Delač, Nedjeljka Grba, Mane Bunjevac, Danica Vulić, Milan Vezmar, Neda Klipa i Milica Kokotović.

Đuro Zatezalo

Rad narodnooslobodilačkih odbora na Kordunu od Drugog do Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a

Vremenski period između Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a obilježen je masovnim širenjem i izrastanjem NOP-a Hrvatske u svim njegovim vidovima. Zahvaljujući uspješnom razvoju NOB-e u Hrvatskoj i Jugoslaviji u prvoj polovini 1943. godine, stvaranju najvišeg organa narodne vlasti — ZAVNOH-a, porazu talijanskih okupacionih trupa, kao i povoljnoj međunarodnoj vojno-političkoj situaciji, NOP u Hrvatskoj uzeo je široke razmjere, a u većini mjesta koja su držale talijanske jedinice, došlo je do općeg narodnog ustanka.

Početak jeseni 1943. bio je na Kordunu bogat događajima i značajnim pobjedama jedinica 4. korpusa NOV Jugoslavije. Nakon kapitulacije Italije i razoružanja njenih brojnih jedinica, partizanske snage bile su toliko jake da su se ustaško-domobranske i četničke jedinice u Hrvatskoj mogle održavati samo uz pomoć i zaštitu njemačkih okupatorskih snaga. Iako su protiv jedinica 4. korpusa NOV Jugoslavije bile angažirane jake njemačke i ustaško-domobranske snage, u namjeri da ovladaju komunikacijama Zagreb—Karlovac—Rijeka i Karlovac—Gospić—Knin, kao i komunikacijama koje idu dolinom Une preko Knina ka Šibeniku i Splitu, sa ciljem uspostavljanja veza s njemačkim snagama na Jadranu, one nisu uspijevale zahvaljujući snažnom borbenom moralu boraca i naroda u oslobođenim krajevima. Jedinice 4. korpusa, brojno ojačane i znatno naoružane lakim i teškim talijanskim oružjem[1] ugrožavale su, po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, u sadejstvu sa 13. divizijom komunikacije Karlovac—Ogulin—Perušić—Gospić—Karlobag i sva mjesta na Kordunu, osim Karlovca, te čitavo područje Like izuzev Gospića.

Proširenjem oslobođenog teritorija jačala je i mreža narodnooslobodilačkih odbora. Okružni komitet KPH za Karlovac i Okružni narodnooslobodilački odbor za Kordun putem svojih aktivista svestranije

1. U prvoj polovini oktobra u divizijama 4. korpusa formiran je po jedan mješoviti artiljerijski divizion i po jedan prateći bataljon (četa minobacača i četa protiv tenkovskih topova), pri štabu 4. korpusa — artiljerijska grupa (divizion haubica 100 mm 1 dvije baterije haubica 150 mm), a pri Glavnom štabu — jedan tenkovski 1 jedan auto-bataljon. Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, 1941—1945., knj. 1, str. 571.

ukazuju na potrebu stvaranja široke mreže narodnoslobodilačkih odbora na poluoslobođenom i na neoslobođenom području. Zahtijeva se još veća politička aktivnost u objašnjavanju naroda o svim političkim događajima u svijetu i zemlji, kao i o svim drugim mjerama koje je poduzimalo najviše vojno i političko rukovodstvo za jačanje NOP-a. U novooslobođenim selima i mjestima formiraju se organi narodne vlasti što se najviše u ovo vrijeme odražavalo na području Slunja, Rakovice, Drežnika, Cetingrada, Carevog Polja, Cerovnika, Saborskog, Barilovića, Bosiljeva, Netretića i Vukmanića na kordunsko-karlovačkom području.[2] Ovo proširenje mreže narodnooslobodilačkih odbora dovodi i do izdvajanja Kotarskog narodnooslobodilačkog odbora Karlovac iz sastava Okružnog naradnooslobodilačkog odbora za Kordun koji zajedno s Kotarskim narodnooslobodilačkim odborom Bosiljevo prerasta 26. septembra 1943. u Okružni narodnooslobodilački odbor za Karlovac. U njegov sastav ulazi tada 8 općinskih narodnooslobodilačkih odbora i to: Općinski narodnooslobodilački odbor Gornje Dubrave, koji se od 1941. nalazio u sastavu Kotarskog narodnooslobodilačkog odbora za Veljun, zatim Općinski narodnooslobodilački odbor Bosiljevo, Netretić, Duga Resa, Barilović, Ribnik, Jaškovo i Severin na Kupi. U Izvršni odbor Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Karlovac izabrani su dotad već istaknuti učesnici NOR-a: Marko Polović, Dan Biondić, Stevo Bosanac, Nikola Kranjac, Pavle Matičić, Marko Srčić, Joža Koturin, Zlatko Pintar, Nikola Jaković i Jovo Janjanin.

Kapitulacija Italije i naglo širenje oslobođenog područja omogućilo je da se pristupi i široj mobilizaciji stanovništva karlovačkog područja u regularne vojne jedinice NOV i POJ i da se još više učvrsti i proširi organizacija narodne vlasti u ovim krajevima.

»... Okružni narodnooslobodilački odbor za Karlovac imao je pored ostalog i važan zadatak da uspostavi najužu vezu s neoslobođenim Karlovcem. Uspostavljanjem narodne vlasti u selima, općinama, formiranjem kotarskih komiteta NOO-a kao i okružnog, polučen je značajan uspjeh u razvoju NOP-a u našem okrugu. To je bio snažan prilog u razvoju i učvršćivanju bratstva i jedinstva između srpskog i hrvatskog naroda okruga Karlovac. Da je to tako potvrđuju i činjenice, prije svega velik broj boraca u NOB-i gdje se braća Hrvati toga kraja bore s braćom Srbima zajedno u našim jedinicama. Isto tako je činjenica da je narod toga kraja dao veliki doprinos i u ishrani naše vojske kao i u ishrani siromašnog naroda na području Gorskog kotara.. .«[3]

Poslije kapitulacije Italije i snažnog širenja NOP-a u Hrvatskoj ZAVNOH nije više po svojoj političkoj i organizacionoj strukturi odgovarao novim uslovima niti snazi NOP-a. »Od kad se održala osnivačka skupština ZAVNOH-a, nije proteklo mnogo vremena, ali se u to relativno kratko vrijeme dogodiše krupne stvari. Desile su se one, ne samo u malne čitavoj Evropi, nego i kod nas...

2 Mr Duro Zatezalo 1 mr Mile Dakić, Narodna vlast na Kordunu 1941—1945, str. 141-147.
3. HAK, fasc. Narodna vlast.

Vidimo prije svega, da smo pod mudrim vodstvom našega vrhovnog zapovjednika Tita uspjeli ne samo sačuvati, nego i povećati vojsku i — što je, rekao bih, još važnije — ne samo održati oslobođeni teritorij, nego ga još i proširiti...

To proširenje oslobođenog teritorija, to povećanje pučanstva, i što je s tim skopčano, naglo rastenje potrebe, da se uznemirenom i ispaćenom narodu već sada uvedu što bolji uvjeti života i rada i što veći mir, zadaci su upravo ZAVNOH-a. Eto vam, drugovi i drugarice članovi ZAVNOH-a, važan razlog zbog koga smo se morali sastati, da o tome vijećamo, da se dogovorimo i sporazumijemo, kako ćemo prema novim prilikama urediti što bolje naše Vijeće, ojačati ga i raširiti, da obuhvati sve nove potrebe s obzirom na tek oslobođene hrvatske krajeve one Jugoslavije, što nam lebdi pred očima.«[4] I ove Nazorove riječi ukazuju da je bilo potrebno proširiti politički sastav ZAVNOH-a i iz Vijeća izdvojiti tijelo koje će se više baviti izgradnjom vlasti i upravnim poslovima zbog čega je i sazvano Drugo zasjedanje ZAVNOH-a u Plaškom 13. i 14. oktobra 1943. godine. Za vijećnike ZAVNOH-a s kordunsko-karlovačkog područja tada su izabrani: Boris Balaš, Gajo Bunjevac, Marijan Detoni, Većeslav Holjevac, Milka Ilić, Adam Katić, Milka Kufrin, Dušan Livada, Gojko Nikoliš, Bogdan Oreščanin, Marko Polović, Nikola Vidović, Milica Vujčić, Savo Zlatić i Tomo Žalac. S ovog područja za vijećnike ZAVNOH-a nešto kasnije, 29. februara 1944., na sjednici Izvršnog odbora primljen je i Mane Trbojević.[5]

U pozdravnom govoru na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a predsjednik AVNOJ-a dr Ivan Ribar je kazao: »Vi ste u istinu nosioci narodne vlasti u Hrvatskoj. Također vi ste čuvari demokracije i principa samoodređenja za Hrvat, predstavnici sporazuma, bratstva i borbenog jedinstva novih naroda Jugoslavije. Vi ste predstavnici bratstva hrvatskog i srpskog naroda u Hrvatskoj... sudbina nas je povezala da živimo složno i zajedno u Jugoslaviji, a Srbi i Hrvati u Hrvatskoj. Sloboda naroda zahtjeva da izdržimo u konačnoj borbi do kraja.«[8] Ovo zasjedanje značajno je pored ostalog i zbog uključenja u ZAVNOH novih članova iz Dalmacije i Istre kao i funkcionera HSS. U ovo vrijeme na području Korduna djelovalo je **5** kotarskih narodnooslobodilačkih odbora sa 109 odbornika, 26 općinskih sa 202 odbornika i 204 seoska sa 730 odbornika. Tako je sredinom oktobra 1943. godine u narodnooslobodilačkim odborima radilo 1005 odbornika od kojih su 135 bili članovi KPJ, 927 seljaka, 30 radnika, 12 namještenika, 5 intelektualaca, a po nacionalnoj strukturi 899 Srba i 106 Hrvata.[7]

Partijske organizacije su poklanjale svakodnevnu brigu proširenju mreže NOO-a i biranju novih odbornika vodeći računa o autoritetu predstavnika narodne vlasti i njihovom teoretskom uzdizanju kao osnovnom

4. **Govor Vladimira Nazora prilikom otvaranja Drugog zasjedanja ZAVNOH-a u Plaškom 12. oktobra 1943. ZAVNOH, Zb. dok. 1943/1, str. 417.**
5. **ZAVNOH, Zb. dok. 1943/1, Str. 641—644.**
6. **Izvještaj sa zasjedanja ZAVNOH-a u plaškom oktobra 1943. HAK, fasc. Narodna vlast**
7. **Mr Đuro Zatezalo i mr Mile Dakić, nav. rad, str. 207-209.**

temelju za uspješan i pravilan rad svakog pojedinog narodnooslobodilačkog odbora. Zato su organizirani kursevi i tečajevi na koje su upućivani po dvojica ili trojica odbornika iz svakog kotara. Uz aktivno učešće organizacija KPH održavano je niz masovnih sastanaka i konferencija na kojima su analizirane slabosti u radu pojedinih odbornika ili odbora, ukazivano je na njihove greške pri čemu su takvi razrješavani dužnosti odbornika.

Mjere koje su poduzimane za učvršćenje narodnooslobodilačkih odbora bile su efikasne. Djelatnost i ugled narodnooslobodilačkih odbora svakodnevno je rastao. Vršenje vlasti i rješavanjem niza problema bilo iz gospodarstva, zdravstva, prosvjete, socijalne zaštite, sudstva ili propagande narodnooslobodilački odbori su postajali sve jači politički organi okupljajući oko sebe sav narod u borbu protiv okupatora i svih onih koji su nastojali onemogućiti konačnu pobjedu i punu slobodu naših naroda. Tokom novembra i decembra 1943. godine partijske organizacije uz pomoć ostalih organizacija NOP-a pomažu u jačanju i učvršćivanju mreže narodnooslobodilačkih odbora, reorganizaciji postojećih organa narodne vlasti i formiranju novih u oslobođenim ili poluoslobođenim selima i mjestima.

Koliko je bio obiman rad na obavještavanju i uključivanju što većeg broja ljudi u rješavanju neposrednih političkih i ekonomskih zadataka, ilustrirat ću konstatacijom iz referata o narodnooslobodilačkim odborima podnesenog na Trećoj konferenciji Okružnog komiteta KPH za Karlovac novembra 1943. godine: »Naš uspjeh je bio uglavnom u tome što se bacilo težište političkog rada na selo gdje su seoski narodnooslobodilački odbori na seoskim sastancima rješavali sva tekuća pitanja koja su bila pred nama. Ujedno obavještavajući narod preko naše štampe o novim događajima kod nas i u svijetu. Danas takav način rada imademo u većini naših sela gdje se svake sedmice održavaju zajednički sastanci narodnooslobodilačkih odbora, AFŽ-a i omladine.«[8] Tako organizirani narodnooslobodilački odbori na Kordunu uspjeli su uz pomoć organizacija KPH i okružnog narodnooslobodilačkog odbora izvršiti i detaljne pripreme za Drugo zasjedanje AVNOJ-a i na njega uputiti svoje predstavnike Borisa Balaša, Dušana Livadu, Stanka Opačića, Marka Polovića, dr Gojka Nikoliša, Nikolu Vidovića i Marijana Detonija. Ovo zasjedanje, održano u Jajcu 29. i 30. novembra 1943. godine, utvrdilo je tekovine NOB-e i stvorilo uslove za njen daljnji uspješni razvitak. Na njemu su predstavnici naroda Jugoslavije odlučili da AVNOJ kao jedino i najviše predstavništvo naroda u Jugoslaviji postane zakonodavno i izvršno tijelo Jugoslavije za vrijeme oslobodilačkog rata i vrhovni predstavnik suvereniteta naroda i države Jugoslavije. Uspostavljen je Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije kao organ sa svim obilježjima vlade preko kojeg je AVNOJ ostvario svoju izvršnu vlast. AVNOJ je donio odluku o federativnom ustrojstvu nove države zasnovane na nacionalnoj ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije. Jugoslavenskoj vladi u inostranstvu oduzeta su sva prava zakonite vlade Jugoslavije i pravo zastupanja njenih

8. HAK, f. OK KPH za Karlovac 5/459.

naroda pred stranim državama. Onemogućeni su pokušaji emigrantskih krugova i njihovih savjetnika da ospore ili razbiju tekovine NOB-e. U svim krajevima zemlje NOV Jugoslavije prešla je u ofanzivu za oslobođenje, a NOP je izvojevao definitivnu političku pobjedu na bazi odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a koje su dale jasan odgovor na sva krupna politička pitanja što su interesirala široke narodne mase. Tako su ciljevi NOP-a koji su se ranije označavali općim izrazom »nacionalno oslobođenje« odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a dobili jasnu i konkretnu sadržinu. Odluke AVNOJ-a predstavljale su veliku pobjedu protiv izbjegličke vlade, kralja i monarhije i ostalih reakcionarnih izdajničkih struja i njihovih pomogača u inostranstvu. One su bile ogroman prilog pobjedonosnom završetku revolucije, predstavljajući snažno sredstvo mobilizacije širokih masa za NOP.

Okružni narodnooslobodilački odbor za Kordun uputio je svim seoskim, općinskim i kotarskim narodnooslobodilačkim odborima preporuku za proučavanje odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a koje je dostavio u posebnoj brošuri. Već 4. decembra 1943. godine Okružni narodnooslobodilački odbor za Kordun izdao je i posebno saopćenje pod nazivom »Velika pobjeda NOP-a, osnovana je privremena vlada Jugoslavije« koje je čitano na sastancima održanim u organizaciji narodnooslobodilačkih odbora gotovo u svim selima Korduna. Tako se narod Korduna na zborovima, sastancima i kroz štampu detaljno upoznavao s odlukama i značenjem Drugog zasjedanja AVNOJ-a, s radosnom činjenicom da su narodi Jugoslavije kroz krvave bitke uspjeli prvi put u historiji da stvore u teškoj i mukotrpnoj borbi pravu i istinsku narodnu vlast. O značaju proučavanja odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a Prop-odjel ZAVNOH-a uputio je Okružnom narodnooslobodilačkom odboru za Kordun detaljno pismo u kojem pored ostalog kaže: »Dragi drugovi, popularizacija odluka AVNOJ-a i upoznavanje naroda s njima predstavlja danas najvažniji zadatak naše propagande. Odluke predstavljaju novo moćno oružje u našoj borbi. Ako budemo znali pravilno objasniti njihov značaj i dovoljno ih popularizirati u narodu, one će postati snažna povelja kojom ćemo ustalasati najšire narodne mase u borbi protiv fašističkih okupatora, protiv izbjegličke 'vlade' kralja i reakcionarne klike oko Mačeka. Tako će odluke unijeti novi duh u našu propagandu, pokrenuti one koji stoje izvan NOP-a, obaviti i nadahnuti novom snagom zamorene, a borbenim masama dati novog zanosa u borbi za oslobođenje«.[9]

Djelatnost narodnooslobodilačkih odbora razvijala se i usavršavala na svim područjima imajući pred sobom sve značajnije potrebe naroda i vojske kao i činjenicu postavljanja i učvršćenja temelja prave narodne države. Sva politička djelatnost narodnooslobodilačkih odbora bila je protkana duhom bratstva jedinstva i istinske narodne politike na privrednom, političkom, prosvjetnom, socijalnom i drugim područjima.[10] Narodnooslobodilački odbori su posvećivali i svakodnevnu pažnju uključivanja što

9. HAK, kut. 5.
10. »Naprijed« broj 35—36. HAK, kut. 8.

većeg broja ljudi u NOV, izgradnji nastambi, smještaju izbjeglica i opskrbi kako vojske tako i stanovništva hranom. Oni su uspješno savladavali teške ekonomske prilike na svome području krajem 1943. i početkom 1944. godine, iako je više od 8000 stanovnika bilo bez hrane. Naročita oskudica bila je na području kotara Slunj i Plaški gdje su se nalazile jedinice 8. divizije NOV Jugoslavije vodeći šest mjeseci neprekidne borbe. Tu su samo u toku jednog mjeseca narodnooslobodilački odbori morali izdati za vojsku 38 200 kg mesa, 42 200 kg kruha i 1 200 vagana krumpira.[11] Iako u teškoj situaciji organi narodne vlasti ovog područja uspjevali su organizirati ishranu vojske i naroda. Narod se izlagao životnim opasnostima i noću se prikradao svojim zgarištima ili kućama izvlačeći ponešto očuvane hrane koju je dijelio s borcima.

Da bi poboljšao ekonomsko stanje i u tim prilikama Okružni narodnooslobodilački odbor za Kordun je, zahvaljujući masovnoj podršci naroda, iznalazio rješenja za savladavanje nestašice hrane kako za vojsku tako i narod. Krajem 1943. godine on je donio i nekoliko odluka za poboljšanje ekonomskog stanja na svom području. Tako je donesen zaključak da se ušur povisi od 8 na 10%, da se poštuje poslovnik ZAVNOH-a o radnom vremenu i da ono u Okružnom narodnooslobodilačkom odboru bude od 8—12 i od 14—19 sati. Svi oni koji su radili u pojedinim odjelima bili su odgovorni za svoj rad onom članu koji je rukovodio odsjekom, a svi zajedno predsjedniku odbora.[12]

Okružni narodnooslobodilački odbor za Kordun je u septembru 1943. godine uputio svim kotarskim, općinskim i seoskim narodnooslobodilačkim odborima pismo u kojem detaljno govori o pitanju prikupljanja hrane za siromašno stanovništvo i vojsku. Navodi rezultate u prikupljanju hrane od ušura po kotarima ističući da je potrebno izabrati dobre povjerenike u mlinovima koji će pod kontrolom naroda osiguravati i nadalje što veće zalihe u hrani iz ubranog ušura. U pismu se govori i o spremanju hrane na sigurnija mjesta, o sjetvi, izgradnji nastambi i drugim pitanjima značajnim za uspješan tok NOB pa ga navodim u cjelini:

SVIM KOTARSKIM, OPĆINSKIM I SEOSKIM NOO-ima

Dragi drugovi,

Primiče se zima. Pred nas se opet postavlja kao jedno od najvažnijih pitanja, pitanje prehrane pučanstva uopće a naročito onoga u siromašnim i pasivnim krajevima. Prošla godina, kada je ovo pitanje o kome je zavisila sudbina stotine i hiljada ljudi, žena i djece, bilo jedno od najvažnijih i najtežih, neka nam uvijek bude pred očima kao živ primjer gdje smo, kada i kako radili ispravno, a gdje smo griješili. Vratimo se malo unazad i bacimo samo kratki pogled na rezultate toga rada.

Velika neprijateljska zimska ofenziva kao i raniji lokalni upadi u pojedina područja, opustošili su mnoga sela, općine pa i čitave krajeve. Čitave porodice ostale su bez krova nad glavom i bez komada hljeba u kući. Trebalo je pristupiti

U. Zapisnik sa sjednice Plenuma ONOO-a za Kordun od 14. XII 1943. HAK, kut. 2.
12. Zapisnik sa sastanka partijske ćelije Okružnog NOO-a za Kordun, kut. 9.

SLOBODA NARODU!

NAŠA BORBA

Glasilo Narodno-oslobodilačkih odbora Korduna i Banije

Vremena koja nailaze [illegible] naroda da očuvani [illegible] one koji su pomrčini [illegible] revanšuju neprijatelja [illegible] Fojnica, koji nisu [illegible] budući čuvari [illegible] narod[illegible] borbe.

Godina I. Utorak, 7. decembra 1943. Broj [illegible]

Nova narodna vlada naroda Jugoslavije

[illegible] narodni [illegible] se [illegible] i [illegible] [illegible] [illegible]

poduzimanju hitnih mjera za spasavanje pučanstva, a ujedno osigurati i prehranu vojske. Narodne vlasti pristupile su tada osnivanju prehrambenih komisija sa zadatkom da povedu računa o prehrani pučanstva i vojske do nove žetve. Glavni izvor preko koga je komisija nabavljala hranu bilo je ubiranje ušura, a osim toga komisija je dobila i izvjesna novčana sredstva od naših političkih predstavništava AVNOJ-a i ZAVNOH-a za kupovinu hrane. S druge strane komisija je našla mogućnosti da osigura i samome narodu kupovinu žita uz određene normirane cijene u krajevima gdje je bilo viškova. Dakle poduzelo se koliko se god više moglo da se teško pitanje prehrane riješi što povoljnije. I rezultat toga nije izostao. Svladavajući oskudicu bez ikakovih težih i ozbiljnijih posljedica za narod dočekali smo novu žetvu. Jedna kratka statistika daće nam najbolji prikaz ovoga rada. U svim kotarevima Okružnog NOO-a za Kordun sabrano je ušura 2.791 vagana žita, i to po pojedinim kotarevima:

Kotar	Ukupno mljeveno	Ubrano ušura	Za vojsku	Za narod
Vojnić	532.819 lit	42.625,5 lit	12.787,7 lit	29.887,8 lit
Vrginmost	216.533,9 lit	17.322,7 lit	5.196,8 lit	12.125,9 lit
Veljun	564.624,8 lit	45.170 lit	16.551 lit	31.619 lit
Slunj	410.530 lit	32.842,4 lit	9.852,7 lit	22.989,7 lit
Plaški	368.652,7 lit	29.492,2 lit	8.847,7 lit	20.640,5 lit

U kotaru Karlovac prema nepotpunim podacima ubrano je 1.118 litara ušura i to je sve predano za potrebe vojske. Iz ove kratke statistike i prema ipak nepotpunim podacima vidi se kako se je u vremenu od 10. marta do 1. augusta ove godine i uz mali ušur sabrala velika količina žita s kojom su se mogle pokriti najhitnije potrebe naroda i vojske do nove žetve.

Osvrćući se na rezultate naših napora u prošloj godini mi treba također da mislimo i na budućnost i da svoj rad usmjerimo tako da nam prehrana u buduće uopće ne bude pitanje nego problem koga smo unapred riješili. Mi treba da opet oživimo rad naših prehrambenih komisija. Ovo naročito važi za slunjski kotar gdje je vaš (uš) uništila gotovo sve usjeve, pa će pitanje prehrane biti jedno od prvih koje je u ovom kotaru potrebno riješiti. Glavni izvor iz koga će se crpsti hrana bit će i ovoga puta ušur. Ali trebamo nastojati da povjerenici mlinova ovoga puta ne budu postavljeni nego da ih izabere sam narod na svojim sastancima, jer ćemo samo tada biti sigurni da će oni pod kontrolom naroda najbolje izvršiti svoju dužnost. O radu povjerenika u mlinovima ovisit će i količina ubranog ušura. Na ovo treba naročito paziti u slunjskom kotaru gdje se nalaze veliki mlinovi na Korani, pa će i velika količina žita dolaziti na meljavu. U proteklom periodu dešavalo se da je jedna pasivnija općina skupila više ušura nego čitav kotar. To je slučaj općine Primišlje i kotara Vrginmost. Jasno je da je to rezultat slaboga rada prehrambene komisije ovoga kotara.

Razumije se samo po sebi da pitanje prehrane ne može uspješno riješiti samo prehrambena komisija. Trebaju i drugi organi da izvrše svoju dužnost, pa će se i pitanje prehrane uspješno riješiti. Sjetvena komisija treba da osigura sjetvu dovoljnog broja usjeva da bi se osigurala iduća žetva. Komisija za gradnju zemunica i kuća treba da izvrši svoj rad pa da se ovogodišnja žetva i žito na vrijeme spremi; uopće čitav narod to jest svaki pojedinac treba da izvrši sve što leži u njegovoj mogućnosti da se pitanje prehrane uspješno riješi. Treba uvijek imati na umu da rat još nije završen. Neprijatelj još uvijek može da prodre na našu slobodnu teritoriju. On će pri tom nastojati da uništi stanove i hranu znajući da će nas tako najteže pogoditi. Zato svi na posao! Spremajmo žito na sigurna mjesta, osigurajmo

prehranu za sebe i svoju vojsku. Obavimo što prije sjetvu. Izgrađujmo stanove za zimu, pravimo zemunice za spremanje žita. To traži od nas narodno-oslobodilačka borba, to traži naš napaćeni narod u interesu bolje budućnosti. U tome poslu treba da prednjače odbori kao politička pretstavništva naroda i organi demokratske narodne vlasti. Svaki propust po tim pitanjima jeste njihov propust za koji treba da odgovaraju pred narodom. Ne smije se dogoditi nikakvo iznenađenje. Pristupimo odmah poslu pa ćemo biti sigurni da nam pitanje prehrane neće zadavati brige nego će biti riješeno onako kako to najbolje odgovara interesima naroda i vojske kao i uopće interesima naše narodno-oslobodilačke borbe.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

O.N.O.O. Kordun

Prema uputama ZAVNOH-a Okružni narodnooslobodilački odbor preuzeo je na sebe organizaciju i kontrolu u pilanama kako bi se u njima što više proizvelo građe za potrebe vojske i siromašnog stanovništva. Uz niz obaveza i pored teških ekonomskih prilika narodne vlasti na Kordunu su već u toku oktobra preuzele na sebe zadatak da rasprodaju i 2 000 obveznica zajma narodnog oslobođenja. I ova akcija tekla je na oslobođenom Kordunu bez većih poteškoća i pored neimaštine kordunaškog seljaka u to vrijeme rata.

Izvršni odbor AVNOJ-a, Tajništvo i odjeli ZAVNOH-a pružali su svestranu pomoć narodnooslobodilačkim odborima. Vijećnici su odlazili na teren sa zadatkom da pružaju pomoć članovima seoskih, općinskih i kotarskih narodnooslobodilačkih odbora, da se lakše snađu u organizaciji rada, upravi i problemima snabdijevanja hranom kako vojske tako i naroda. Izvršni odbor AVNOJ-a pomagao je u radu NOO-a putem svojih članova na raznim sastancima i konferencijama, raznim uputama i prenošenjem iskustava iz rada jednih NOO-a na druge.

Zahvaljujući uspješnom radu NOO-a i njihovom autoritetu kao istinskih organa narodne vlasti, 30. decembra 1943. godine na konferenciji Okružnog NOO-a za Kordun, održanoj uz prisustvo brojnih delegata, konstatirano je da su se NOO-i od pomoćnih organizacija koje su prvobitno služile u svrhu organizacije ishrane vojske i naroda razvili do prave narodne vlasti. Oni su bili organizatori rada, života i narodne borbe. Na njih su se sa sigurnošću mogli oslanjati ZAVNOH, AVNOJ i Nacionalni komitet. Iz podataka o broju kotarskih, općinskih i seoskih NOO-a na oslobođenom, poluoslobođenom i neoslobođenom teritoriju Okružnog NOO -a za Kordun od 21. januara 1944. godine, vidi se da je na tom području formiran i kotarski NOO Sjeničak »da je na području kotarskog NOO Plaški pristupljeno obrazovanju novog općinskog NOO Modruš, da je obrazovanjem okružnog NOO Karlovac, ispod nadležnosti kotarskog NOO Veljun iz ovog odbora izdvojen općinski NOO Gornje Dubrave i pripojen kotarskom NOO Bosiljevo; da je dosadanja ispostava kotarskog NOO Vrginmost sa sjedištem u Sjeničaku formirala posebni kotarski odbor Sjeničak, te je istovremeno selo Kirin otcijepljeno ispod nadležnosti općinskog NOO Bović, odnosno KNOO Vrginmost, a pripojeno općinskom

NOO Ostrožin, odnosno KNOO Sjeničak«.[18] Tako je na okrugu u ovo vrijeme djelovalo 6 kotarskih, 30 općinskih i 252 seoska NOO-a. Na polu-oslobođenom teritoriju radila su 2 općinska i 13 seoskih a na neoslobođenom području 2 seoska NOO-a.[14]

Stvaranje gospodarskih komisija i njihova djelatnost

Povećanjem i proširenjem oslobođenog područja, jačanjem organa narodne vlasti, stvaranjem Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije pred NOO-e postavljani su sve krupniji i složeniji zadaci. Pored niza pitanja NOO-i su morali voditi više računa o jačanju pozadine, proširenju ekonomske osnove oslobođenog teritorija, organizaciji obrade napuštene zemlje, izgradnji popaljenih kuća, proširenju radionica, pilana, mlinova i slično. Uz ovo, oni su i nadalje imali kao svoj osnovni zadatak staranje o prehrani NOV i siromašnog stanovništva. Upravo su pred NOO-e postavljani sve veći zadaci na gospodarskom polju. U vezi rješavanja akutnih gospodarskih pitanja pri NOO-ima se, počev od seoskih do Okružnog, formiraju gospodarske komisije. Iako su na ovom području već od kraja 1941. godine postojale pri NOO-ima razne komisije ili odbori, koji su im pomagali u izvršavanju opsežnih zadataka, sada se prema uputama ZAVNOH-a od 20. decembra 1943. godine i uputama njegovog ekonomskog odjela od 7. januara 1944. godine osnivaju gospodarske komisije kao njihova stručna pomoćna tijela. Ove komisije rješavale su sva ona pitanja koja su se odnosila na ekonomske probleme stanovništva u oslobođenim krajevima. One su vodile brigu o oživljavanju trgovine, obrta, razmjene dobara, prehrani vojske, proljetnoj sjetvi, izgradnji nastambi, borbi protiv zaraznih stočnih bolesti i drugo. Okružna i kotarske gospodarske komisije imale su obično 7—9 članova, a općinske i seoske 3—5. Svi njihovi članovi bili su odgovorni za rad ne samo NOO-u pri kojem su djelovali nego i ZAVNOH-u. One su svakih 10 dana obavještavale NOO-e o svom radu, a Okružna gospodarska komisija objedinjene izvještaje upućivala je Gospodarskom odjelu ZAVNOH-a. Pri formiranju ovih komisija vodilo se računa o tome da njen predsjednik bude član NOO-a zadužen za gospodarska pitanja. Uz njega komisiju su sačinjavali ljudi prema stručnosti. Tako je prema mogućnostima za poljoprivredna pitanja u komisiji bio agronom ili čovjek sa srednjom, odnosno nižom gospodarskom školom, a najčešće na Kordunu zbog pomanjkanja takvih kadrova napredni seljački gospodar. Drugi su članovi komisija, prema stručnosti, bili zaduženi za veterinarstvo, šumarstvo, tehničku službu, trgovinu i razmjenu, obrt i sitnu industriju te administraciju i knjigovodstvo.[15]

Na području Korduna gospodarske komisije formirane su pri svim

13. Zapisnik sa sjednice Izvršnog odbora Okružnog NOO za Kordun od 18. I 1944., HAK, f. ONOO za Kordun 2/219.
14. HAK, f. Okružnog NOO-a za Kordun.
15. ZAVNOH, Zb. dok. 1943/1, str. 604. i zb. dok. 1944/1, str. 38.

Cijena 4 kune

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU

VJESNIK

Jedinstvene Narodno-oslobodilačke Fronte Hrvatske

GOD. III. 19. PROSINAC 1943. BROJ 32

Kroz 23 godine monarhija se potpuno kompromitirala kod naroda. Ona nije bila nosilac demokratskih načela, već diktature najreakcionarnije klike. Monarhija nije bila sposobna za bratstvo naroda Jugoslavije i temelj za stvaranje jedne snažne državne zajednice.

(Tito na II. zasjedanju AVNOJ-a)

GOVOR MARŠALA JUGOSLAVIJE TITA NA II. ZASJEDANJU AVNOJ-a

Na II. zasjedanju AVNOJ-a dao je drug Tito referat o razvitku oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije u vezi s međunarodnim događajima.

Govoreći o prvoj etapi razvitka naše borbe spominje autor tri kapitulacije Jugoslavije i porobljavanje naše zemlje od strane fašističkih osvajača.

U teškoj situaciji u kojoj se našla naša zemlja, kaže Tito, bila je samo „jedna jedina organizacija u našoj zemlji, koja se dvadeset godina nalazila tako reći izvan zakona i bila progonjena od svih vlastodržaca u Jugoslaviji, a koja je sve svoje iskustvo i organizatorske sposobnosti, sve svoje prokušane borce stavila u službu svog porobljenog naroda, jedino je Komunistička Partija bila ta, koja je povela narod na oružani ustanak, koja nije klonula duhom, već je visoko digla zastavu oslobodilačke borbe i koja je do danas u toj borbi zajedno sa svojim narodom ustrajala."

Drug Tito govori zatim o stvaranju Partizanskih Odreda i ofenzivnoj njemačkih, talijanskih i ustaških osvajača.

„Odbijevajući tako svim navalama neprijatelja i pretvarajući se sve više u stvarne partizanske jedinice, odlukom Vrhovnog Štaba u proljeće 1942. godine Partizanski Odredi formirani su u regularne vojne jedinice, tj. stvorena je Narodno-oslobodilačka Vojska Jugoslavije." (Burna odobravanje, pljesak.)

U drugoj etapi stvaranja se brzim tempom razvija Narodno-oslobodilački pokret. Kongres i niza oblasti NOV je pokazala odlučnost i najteže zadaće Oslobođenj za mnogobrojni gradovi: Livno, Glamoč, Mrkonjićgrad, Jajce, Kljuć, Bihać, Knin, Sinj itd. To je dovelo do ove velike proleća ustanka.

„Narodno-oslobodilački Odbori, koji su se do tada stvarali na oslobođenoj teritoriji, počeli su se stvarati i na poluoslobođenoj, pa čak i na okupiranoj teritoriji... Dok su započetka NOO-i bili stvarani više kao pomoćni organi Partizanskih Odreda u vođenju oslobodilačkog rata, u vrijeme stvaranja Narodno-oslobodilačke Vojske, ti se odbori pretvaraju u jedine i pravu narodnu vlast."

U trećoj etapi nužno se nametnuo „stvaranje jednog jedinstvenog opće partijskog narodnog tijela koje će biti centralni organ koje će usmjeravati sve te Narodno-oslobodilačke Odbore i stvarati nove."

Tako je došlo do stvaranja Antifašističkog Vijeća Narodnog Oslobođenja Jugoslavije na historijskoj skupštini u Bihaću.

„Stvaranje AVNOJ-a jest jedna od najvećih tekovina naše Narodno-oslobodilačke Borbe do tog vremena. Položeni su temelji na kojima se gradi jedno novo, pravednije uređenje u zemljama jugoslavije, položeni su temelji na kojima se stvara istinsko bratstvo i ravnopravnost svih naroda jugoslavije, temelji jedne prave, istinski demokratske narodne vladavine. Stvaranjem Zemaljskog Antifašističkog Vijeća Narodnog Oslobođenja Hrvatske, a još prije toga stvaranjem Slovenske Osvobodilne Fronte i njenog izvršnog organa počeli su se provoditi u praksi principi o ravnopravnosti naroda Jugoslavije, počele su se ostvarivati vjekovne težnje pojedinih naroda Jugoslavije, da sami sobom upravljaju." (Odubravanje, pljesak.)

„U toku godine dana otkako je formirano Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije, dogodile su se velike promjene ne samo u našoj zemlji, nego i u čitavom svijetu."

Tito zatim govori o velikim žrtvama što ih je dao naš narod u borbi protiv okupatora i domaćih izdajica i o potocima krvi koji su trebali proteći da nitko u stvarnom poretku u Jugoslaviji prošlosti neće pat pred svjetskom javnost. Dostoji hrabrih najboljih sinova naših naroda položili su svoje živote u toku dvogodišnje neljedanke borbe. Iz takve dvogodišnje neljedanke borbe, iz takvog „vrela" i tako je prevazi njihova bila konačno oslobođenje Karlobagom Italije u čiem je izbacivanju iz stroja odigrale veliku ulogu i naša Narodnooslobodilačka Vojska došlo je do održavog poleta narodnog ustanka u Dalmaciji, Sloveniji pa i Hrvatskoj.

„Tako danas nema više ni jedne oblasti u Jugoslaviji — naglašava Tito — gdje se nije razplamsao plamen narodnog ustanka." (Burno odobravanje).

„Partizanski pokret u Makedoniji usko je povezan s partizanskim pokretom u Albaniji i Grčkoj, i u isto vrijeme javlja se kao oživljena podrška u razvijanju partizanskog pokreta u samoj Bugarskoj." (Pljesak.)

„Jedan od najljepših uspjeha naše narodnog ustanka, koji ima velikog historijskog značaj jest oslobođenje Istre i Slovenačkog Primorja poslije kapitulacije Italije" (Burno odobravanje, pljesak).

„Sve ove činjenice pokazuju, da se situacija u Jugoslaviji i u svijetu naročito u toku godine potpuno izmjenila.

Jedno se nije izmijenilo, kaže Tito, ni u toku posljednje godine, a to je politika izdajničke izbjegličke vlade, koja se sada nalazi u Kairu i koja, na žalost, još uvijek vuče pred našim Saveznicima kao legitimni predstavnik naroda Jugoslavije... Nama je vrlo dobro poznato da ta vlada čini sve što može da se bilo na koji način proševrcuje u našu zemlju, a to isto važi i za kralja, prije no što narod rekne svoju odlučnu riječ o njihovoj sudbini. Mi znamo i to, da pojedini u inozemstvu izvjesni reakcionarni krugovi koji podupiru tu vladu i kralja u njihovim nastojanjima. Ali mi znamo i to da ogromna većina naprednih demokratskih elemenata u saveznićkim zemljama iskreno želi da naš narod sam odluči o svojoj sudbini i stvori takvo državno uređenje, kakvo nađe za potrebno." (Povici: Tako je! Burno odobravanje).

Tito se zatim osvrće na klevete protiv našega pokreta kao komunističkog:

„Prošla su ona vremena, kada je taka reakcionera pripisivala poneka od uspjelnom komunistima Jugoslavije takve i slične stvari, da bi ih izolirala od naroda.

Kroz ovu velikiu oslobodilačku borbu narodi Jugoslavije su se uvjerili, da su komunisti najvjerniji sinovi svog naroda, uvijek spremni na najveće žrtve za sreću njegovu." (Odobravanje i povici: Živjela Komunistička Partija!)

„U vezi sa svim tim... potrebno je poduzeti sve mjere da bi naši narodi osigurali sebi *takvo državno uređenje, koje bi se zasnivalo na bratstvu i ravnopravnosti svih naroda Jugoslavije*

koje bi zagarantiralo slobodu i demokraciju svim slojevima društva. Kroz 23 godine monarhija se potpuno kompromitirala kod naroda. Ona nije bila nosilac demokratskih načela, već diktature najreakcionarnije klike. Monarhija nije bila sposobna za bratstvo naroda Jugoslavije i temelj za stvaranje jedne snažne državne zajednice.

Govoreći o kralju Petru II., rekao je Tito, da je on pokušao odmah započetka sastati sa onim reakcionarcima koji je uzrokovalo novu zemlju. Još više, on je ove vrijeme podržavao i još gaji ovaj podržava najreakcionarnijeg izdajnika Draže Mihailovića i njegove vojvode. O tome nam svjedoče i brojni dokazi i to znaju svi naši narodi.

„Teška je situacija u četvrtoj etapi borbe i „u vezi s unutrašnjim i vanjskim događajima nameće se potreba stvaranja takvih narodnih organa, političkih i zakonodavnih kao i izvršnih, koji će biti sposobni, koji će biti kadri da savladaju sve teškoće u ovoj situaciji. *Danas je potrebno da AVNOJ postane zaista najviše zakonodavno i izvršno tijelo naroda Jugoslavije.* Danas je već došlo vrijeme da se stvori jedan *izvršni organ u formi jedne privremene vlade*, koji će biti sposobnan da rukovodi svim poslovima, koje mora da vrši jedna prava narodna vlada." (Burno odobravanje, delegati ustaju. Sva se dvorana prolama od pljeskanja).

Tito zatim kaže: „Mi smo uvjereni, da naši Saveznici neće krivo shvatiti ovaj historijski korak naših naroda, već naprotiv, da će Savezници sve učiniti i sami da našem narodu pruže materijalnu i moralnu pomoć i podršku, i to preko predstavništva, koje je narod sam u zemlji izabrao." (Pljesak).

U drugom dijelu svoga referata govori drug Tito o teškim zadovima, pred kojim se stvarala i razvijala naša vojska. Vrhovni Štab je unaprijed i precizno znao sve teškoće, ovom prilikom bratkom čitavom, te koje narodi Jugoslavije imaju najviše povjerenja, kao u svog najvećeg zaštitnika.

Referat drugu Tita pozdravlja je skupština Vijeća dugotrajnim i silnim ovacijama.

seoskim, općinskim, kotarskim **i Okružnom NOO-u u vremenu od** početka januara do kraja maja 1944. godine. Tako je dužnost predsjednika Gospodarskog odjela pri Okružnom NOO-u za Kordun obavljao Stanko Koprenica a članovi Gospodarske komisije bili su: inž. Zoltan Selinger, veterinar Veljko Benko, šumar Petar Zijani, agronom Vjekoslav Rohak. Za pilane je bio zadužen Marko Sprung a za knjigovodstvo Marija Kern.[16]

Radi svestranijeg izvršavanja zadataka komisije su bile na svom području čvrsto vezane sa svim masovnim antifašističkim organizacijama. Da bi uspješnije koordinirale u radu, bile su smještene u neposrednoj blizini NOO-a kojima su pomagale u radu. Predsjednik komisije je povezivao rad pojedinih članova obilazeći područje na kojem je komisija djelovala. Obično su jedanput mjesečno održavani sastanci ili konferencije gospodarskih komisija na kojima su podnošeni izvještaji o djelatnosti pojedinih članova, te uspjesima i teškoćama određenih zadataka.

Tim skupovima prisustvovali su predstavnici ZAVNOH-a, Okružnog NOO-a, a prema mogućnostima i članovi kotarskih i Okružnog komiteta KPH. S konferencija, naročito Okružne gospodarske komisije, prenašana su iskustva iz jednog mjesta u drugo. Na tim skupovmia se dogovaralo o međusobnoj pomoći i saradnji, prvenstveno u osiguranju hrane za vojsku i siromašno stanovništvo, te izgradnji nastambi i drugim značajnim pitanjima koja su se odnosila na unapređenje gospodarstva u oslobođenim selima i mjestima.[17] Tako su sredinom februara 1944. godine na području Korduna održane konferencije gospodarskih komisija pri svim kotarskim NOO-ima. One su u prisustvu većeg broja delegata raspravljale o pitanju prehrane, proljetne sjetve, o kontroli nad ušurom u razdiobi zemlje na obradu siromašnim porodicama i pomoći pri obradi zemlje onima koji nemaju radne snage ni zaprežne stoke. Na Gospodarskoj konferenciji pri Okružnom NOO-u za Kordun 9. februara 1944. zaključeno je da se u radionicama uvede određeno radno vrijeme, radna disciplina kao i stručno rukovodstvo.[18] Ove komisije, iako nisu mogle voditi plansko organiziranje privređivanja i unapređivanja gospodarstva zbog gotovo svakodnevnih neprijateljskih upada, paljenja, pljačkanja i raznog uništavanja, one su svojim pristupom organizicaji gospodarskog života imale određeni sistem i redoslijed kako da se izvode pojedine akcije radi zadovoljavanja potreba vojske i pozadine što je omogućavalo NOO-ima lakše svladavanje datih problema.

Kako su pustošenja i razaranja u oslobođenim selima Korduna ostavljala bez krova nad glavom hiljade ljudi, NOO-i su morali sad na jednom sad na drugom kraju sela, općine ili kotara iznalaziti trenutna rješenja za ublažavanje teških uslova života, osiguranja privremenog smještaja, ishranu i sve drugo što je omogućavalo uspješno nastavljanje oslobodilačke borbe. Stradanja stanovništva u oslobođenim selima Korduna nisu

16. Zapisnik sa sjednice Izvršnog odbora Okružnog NOO-a za kordun od 2. IV 1944. godine, HAK, kut. 2.
17. ZAVNOH. Zb. dok. 1944/11, str. 132. i 133.
18. sKefrdunaški vijesnik« od 18. II 1944. Organ Okružnog NOO- za Kordun, HAK, kut. 8.

bila mala. Ovdje je samo do kraja maja 1944. godine pobijeno više od **20°/o stanovnika. Gotovo svaki peti čovjek na Kordunu je ubijen** dok u **nekim mjestima i selima i svaki treći. To izgleda u pojedinom** kotaru **ovako:**

Kotarski NOO	Ubijeno	Odvedeno u logore	Odselilo	Otišlo na predaju	Umrlo od tifusa	Palo u borbi
Vojnić	1612	855	594	1080	1261	418
Slunj	2 501	306	865	845	2 595	450
Plaški	223	102	237	188	397	50
Veljun	863	156	109	14	1040	289
Sjeničak	999	446	69	23	353	98
Vrginmost	1942	550	472	1023	1169	445
UKUPNO:	8140	2 415	2 346	3173	6 814	1750

U tom vremenu ukupno je izgubilo živote 24.638 stanovnika Korduna. Najmanji broj poginuo je u borbi s neprijateljem, svega 1.750 ili 1,4%, ako se uzme u obzir da je Kordun imao 128.000 stanovnika.[19]

Na području kotarskog NOO-a Vojnić, Slunj, Plaški, Veljun Sjeničak i Vrginmost neprijatelj je potpuno uništio 95 sela i 168 djelomično. Na navedenom području ukupno su uništena 34.362 razna objekta.[20] Po kotarima to izgleda ovako:

Kotarski NOO	Ind. i obrt. poduz. *	Privatne zgrade				Javne zgrade			
		ij$_U$ć$_e$	staje	sjenici	ostalo	crk.	šk.	opć.	ost.
Vojnić	66	1907	1942	1604	694	8	11	8	5
Slunj	116	3 200	2126	1565	1 885	14	28	17	5
Plaški	4	505	481	164	395	1	4	1	5
Veljun	6	1180	991	947	619	3	3	1	7
Sjeničak	28	1535	1725	1237	1872	2	4	-	4
Vrginmost	31	3 592	2 011	849	1375	8	13	3	5
UKUPNO:	251	11919	8 826	6 366	6 840	36	63	30	31

Neprijateljsko razaranje nije se ograničilo samo na nepokretninu, neprijatelj je pljačkao i uništavao gospodarski inventar, odjevne predmete, hranu i stoku. U navedenom vremenu na području Korduna uništeno je

19. »Naprijed« br. 34 od 26. III 1944. God. II, str. 2.
20. Isto.

i opljačkano 7 580 kola, 6 395 plugova, 894 sijačice, 2 946 šivaćih strojeva, 140 motornih i 404 ručne vršaliće.[21]

Pretvorivši vagane ljudske hrane u kilograme, dobivamo 22,917.870 kiloograma ili 2 297 vagona opljačkane pšenice, kukuruza i drugih žitarica. Neprijatelj je opljačkao i 115 919 konja, rogate stoke, svinja, ovaca i koza.[22]

Samo u prvim mjesecima 1944. godine u kotaru Vrginmost bilo je bez hrane 840, u kotaru Vojnićć 586, u Sjeničaku 1 335, u Veljunu 960, u Slunju 3 067 i Plaškom 5 200 ljudi.[23]

Veliki broj stanovništva krajem 1943. i početkom 1944. godine bio je bez kuća, hrane i odjeće. Zato su NOO-i uz pomoć svojih gospodarskih komisija pristupali kampanji za organizaciju proljetne sjetve, za prikupljanje živežnih namirnica i izgradnji kuća, tzv. bajta. U tu svrhu NOO-i na području Okružnog NOO-a za Kordun, osposobili su novih 14 pilana čiji je prosječni dnevni kapacitet bio od 1 170 do 1 375 žaganica koje su dodjeljivane tako da su od kubika 6% dobivali vlasnici pilana, 30% išlo je za narodnooslobodilačku vojsku, 30% pogorjelima, 30% za NOF i 4% radnicima.[24]

Kako uvijek nije bilo moguće pribaviti dovoljnu količinu građe, gospodarske komisije su pomagale pogorjelcima svojim savjetima i raznim drugim načinima pri podizanju privremenih nastambi. Da bi se proljetni radovi što bolje obavili, u radionicama je popravljan dotrajali poljoprivredni alat. Tako je u radionicama samo kotarskog NOO-a Vojnić u vremenu od 15. do 31. marta 1944. godine popravljeno 57 plugova, 5 kola, izrađeno 17 novih jarmova, 4 drljače, 2 ljese za kola, 5 tramova, 6 vagira, 2 rude, okovano 11 kotača i poklepano 20 lemeša, 63 motike, 43 sjekire i 23 bradve.[25]

U organizaciji NOO-a formirane su radne čete žena i omladine, za radove na proljetnoj obradi i sjetvi. Usporedo s tim vodilo se računa i o ličnim potrebama vojnika-partizana. Žene pojedinih sela takmičile su se da u što kraćem roku opletu i što više čarapa, pulovera i rukavica za svoju vojsku. Tako su žene i omladinke općine Sjeničak samo za 20 dana oplele 129 pari čarapa, 19 prsluka i 8 pari rukavica.[26]

Zahvaljujući povezanosti oslobođenih krajeva, ukazivana je pomoć jednih drugima. Tako je Banija pomagala Kordunu i Lici u hrani, a Kordun je u zamjenu za razne potrepštine slao u Pokuplje vapno i kolje za vinograde. Narodnooslobodilački odbori Slavonije i Moslavine pružali su pomoć u žitu i stoci preko Banije, Kordunu, Lici, Dalmaciji i Gorskom kotaru, a preko NOO-a Primorja, Gorskog kotara i Like uzvraćano je području Banije i Korduna solju, duhanom i slično. Pri svim ovim po-

ai. isto.
22. Isto.
23. Zapisnik sa plenarne sjednice Okružnog NOO-a za Kordun od 26. II 1944. HAK, kut. 2.
24. »Naša borba« br. 18 od 14. I 1944. HAK, kut. 8.
25. »Kordunaške vijesti« od 14. IV 1944. HAK, kut. 8.
26. zapisnik s plenarnog sastanka Okružnog odbora AFZ-a za Karlovac od 27. III 1944. HAK, kut. 2.

slovima NOO-ima i njihovim gospodarskim komisijama pomagale su pomenute radne čete, bataljoni i brigade žena i omladine kako u obavljanju sjetve i žetve, tako i u prikupljanju hrane za vojsku i siromašno stanovništvo, te u izgradnji nastambi i raznim drugim potrebama za NOP.

Organizacija i djelatnost narodnooslobodilačkih odbora u prvoj polovini 1944. godine.

Organi narodne vlasti u oslobođenim mjestima Korduna nastavili su svoj rad kontinuirano, bez obzira na sve ratne teškoće, sada prvenstveno one ekonomskog karaktera. Dobro i široko organizirana mreža NOO-a, poslije održanog Drugog zasjedanja AVNOJ-a, uspijevala je da uz pomoć partijskih organizacija i masovnu podršku stanovništva zadovoljava ne samo potrebe NOV nego i veoma složene ekonomske, socijalne, prosvjetne, kulturne i zdravstvene probleme. Svojevrsna ratna ekonomija NOR-a, izuzeno interesantna na ovom području, obavljala je i u trećoj godinei **rata** navedene djelatnosti gotovo bez posredstva novca oslanjajući se uglavnom na vlastite snage koristeći proizvedena prehrambena dobra sa svog opustošenog područja. Iako su još uvijek veće neprijateljske snage nadirale i prolazile kroz dijelove oslobođenog teritorija nanoseći narodu i oslobodilačkom pokretu velike štete, partijske organizacije, NOO-i i ostale organizacije NOP-a čvrsto povezane s NOV uspijevale su da odmah nakon protjerivanja neprijatelja dalje razvijaju i nezaustavljivo šire NOP te zahvaljujući međusobnoj pomoći sela selu, kotara kotaru, konsolidiraju život na čitavoj oslobođenoj teritoriji. I nakon ponovnog razaranja, novih žrtava, organi narodne vlasti su uspijevali da brzo organiziraju život i obavljaju svoje djelatnosti kroz još bolje oblike rada. Sve su to mogli izdržati upravo zato jer su to bili istinski organi narodne vlasti, pokret koji je hiljadama niti bio povezan i čvrsto ukorijenjen u narodu.

Nakon neuspjeha VI neprijateljske ofanzive zadaci i uspjesi NOO-a postaju sve širi. Uporedo s vojnim uspjesima saveznika, u našoj se zemlji nižu političke pobjede (Moskva, Teheran, odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a). Narodnooslobodilački odbori Korduna uspješno su proveli i mobilizaciju ljudi u operativne jedinice NOV na čitavom svom području osim u nekim hrvatskim selima kotara Slunja, Vrginmosta i Sjeničaka.[27] Partijske organizacije uz pomoć ostalih organizacija NOP-a pristupile su izvršavanju i ovog zadatka u selima navedenih kotara nastojeći da se u njima formiraju NOO-i koji bi, uz ostale zadatke, uspješnije obavljali i poslove mobilizacije ljudi u partizanske redove. O ovom značajnom pitanju raspravljalo se na više sastanaka i konferencija kako organa vlasti, partijskih organizacija tako i drugih organizacija NOP-a. U tom smi-

27. Zapisnik s plenarne sjednice Okružnog NOO za Kordun od 18. februara 1944, HAK, kut. 2.

slu na plenarnoj sjednici Okružnog NOO-a za Kordun, održanoj 26. marta 1944., pored ostalog donijet i zaključak da se najbolji politički radnici pošalju na rad u novooslobođena i poluoslobođena hrvatska sela. »Mobilizacija hrvatskih masa u našem okrugu postavlja se pred nas kao najvažniji problem. Na rad u ova sela treba slati najbolje političke radnike. Treba stvoriti jedinstven plan za rad u tim selima, a rad mora biti uporan i stalan. Narodu treba ukazivati na ostale krajeve u Hrvatskoj (Dalmacija, Primorje, Gorski kotar itd.).«[28]

Da bi se što lakše radilo i savladavalo određene teškoće, raspravljalo se o organizaciji NOO-a na plenarnoj sjednici Okružnog NOO-a za Kordun, održanoj 18. februara 1944. godine. Tom prilikom konstatirano je da veliki broj NOO-a obuhvata teritorijalno suviše malen prostor što otežava njihovo kadrovsko popunjenje pa je, sagledavši jedno i drugo pitanje, na sjednici zaključeno da se, radi bržeg osposobljavanja rada organa narodne vlasti i osamostaljivanja pojedinih NOO-a kao upravno administrativnih i ekonomskih jedinica, pristupi spajanju manjih u veće NOO-e. Do sredine februara 1944. na Kordunu je radio jedan Okružni, 6 kotarskih, 30 općinskih i 252 seoska NOO-a. U pojedinom kotaru to je bilo ovako:

Kotar Vojnić	7	općinskih i	80	seoskih	NOO-a
Kotar Vrginmost	4	"	27	"	"
Kotar Sjeničak	3	"	14	"	
Kotar Slunj	7	"	62	"	"
Kotar Veljun	4	"	42	"	
Kotar Plaški	5	"	27	"	

Na osnovu donijetog zaključka Okružnog NOO-a već 4. marta područje kotarskog NOO-a Veljun bilo je podijeljeno na Kotarski NOO Slunj i Kotarski NOO Vojnić, a teritorij kotarskog NOO Vrginmost i kotarskog NOO-a Sjeničak sjedinjeni su u Kotarski NOO Vrginmost. Kotarskom NOO-u Slunj pripojen je Općinski NOO Cvijanović-Brdo a Kotarskom NOO-u Vojnić Općinski NOO Veljun i Općinski NOO Perjasica. Općinski NOO Skrad podijeljen je na Općinski NOO Krnjak i Općinski NOO Veljun. Općinskom NOO-u Krnjak priključena su sela Velika Crkvina, Ponorac, Gornji Skrad i Čatrnja, a Općini Veljun Točak i Dvorište. Općinski NOO Dunjak sjedinjen je s Općinskim NOO-om Krstinja. Izvršene su i druge potrebne reorganizacije na području općinskih NOO-a Veljuna, Krstinje i Dunjaka.

Sporazumno s Okružnim NOO-om za Baniju iz nadležnosti kotarskog NOO-a Vrginmost izdvojeno je područje općinskog NOO-a Bučica i pripojeno kotarskom NOO-u Glina.[29] Kotarski NOO Veljun rasformiran je na kotarskoj konferenciji održanoj 15. marta 1944. godine. Istovremeno

28. Zapisnik s plenarne sjednice Okružnog NOO za Kordun od 26. marta 1944, HAK. kut. 9.
29. Isto.

Kotarski NOO Vojnić imao je u zadatku da formira NOO-e na području novooslobođenih sela općine Vukmanić a Kotarski NOO Vrginmost na području općine Skakavac.

Kako je još uvijek u ovo vrijeme veći dio područja Okružnog NOO-a za Karlovac bio pod neprijateljskom okupacijom, a NOO-ima nedostajalo kadrova, 4. maja 1944. godine Okružni NOO za Kordun predložio je ZAVNOH-u da se područje kotarskog NOO-a Karlovac ponovo sjedini s njegovim područjem radi lakšeg i čvršćeg povezivanja novooslobođenih sela i mjesta. Na osnovu datih prijedloga 10. maja 1944. izvršeno je spajanje Kotarskog NOO-a Sjeničak s Kotarskim NOO-om Vrginmost. Samo nešto kasnije rasformiran je Okružni NOO za Karlovac a njegov Kotarski NOO Karlovac pripojen je Okružnom NOO-u za Kordun i Kotarski NOO Bosiljevo Okružnom NOO-u za Gorski kotar.

U reorganizirani KNOO Karlovac kooptirani su novi članovi. Tako je njegov sastav sada izgledao: Marko Polović, predsjednik, Mika Kranjac, tajnik, te Josip Katušin, pročelnik upravnog odjela, Stevo Jelić sudskog, Pavle Matičić gospodarskog, Franjo Draganjac socijalnog, Franišković zdravstvenog, Nikola Jaković prometnog, Zlatko Pintar propagandnog i Podvorac prosvjetnog.[30]

Nakon provedene reorganizacije kadrovski su ojačani NOO-i od seoskih do okružnog i jedan broj iskusnijih odbornika poslat je na rad u općine s većim brojem hrvatskog stanovništva Skakavac, Topusko i Barilović. Sredinom maja 1944. organizaciona mreža NOO-a na području Okružnog NOO-a za Kordun je ovakva:

1. Broj NOO-a		**2. Broj odbornika**			
Seoskih NOO-a	**246**	**Seoskih**	**939**	**Broj odbornika:**	
Općinskih	**28**	**Općinskih**	**210**	**muških**	**1 212**
Gradskih	**2**	**Gradskih**	**13**	**ženskih**	**84**
Kotarskih	**5**	**Kotarskih**	**166**	**omladinaca**	**32**
		Ukupno:	**1 328**		

3. Nacionalni sastav:		**4. Broj odbornika Okružnog NOO-a**			
Srba	**934**	**muških**	**42**	**seljaka**	**37**
Hrvata	**394**	**ženskih**	**10**	**radnika**	**7**
		omladinaca	**5**	**intelektualaca**	**6**
				si. profesija	**3**
				činovnika	**4**
		Ukupno:	**57**		

5. Nacionalni sastav:	**39 Srba**
Okružnog NOO-a	**18 Hrvata**

U vrijeme provođenja teritorijalne reorganizacije iz NOO-a su odstranjivani pojedini odbornici koji nisu zadovoljavali u radu ili su svojim

30. Zapisnik od 24. VI 1944, HAK, f. ONOO za Kordun 2/341.

postupcima narušavali ugled organa narodne vlasti. U Okružni NOO za Kordun kooptiran je jedan broj novih članova tako da je njegov sastav u ovo vrijeme izgledao ovako: Mile Martinović, predsjednik, Vlado Novaković, tajnik, te članovi: Stanko Koprenica, koji je rukovodio gospodarskim odjelom, Milica Vujčić socijalnim, Ljubica Ulemek zdravstvenim, Ladislav Gregorić saobraćajnim, Đuro Grković prosvjetnim, Momčilo Kozlina propagandnim, Maca Majstorović, upravnim i Jovan Balčin sudskim.

Da bi se rad pojedinih odjela mogao što pravilnije i potpunije razvijati, oni su popunjeni novim članovima. »Gospodarski odsjek formiran je već ranije te su u gospodarsku komisiju ušla slijedeća lica: ing Zoltan Selinger, veterinar Benko Veljko, šumar Ziani Petar, agronom Rohav Vjekoslav, za knjigovodstvo Kern Marija, stručnjak za pilane Sprung Marko. Socijalni odsjek: Bakiš Dragica, Karaš Desanka, Basara Đuro i jedan vojni invalid {koji će se zatražiti putem Komande područja). Zdravstveni odsjek: Gradišnik dr Miro, Pavlović Danica, Zlatarić Saša, te apotekar postojeće apoteke na Kordunu. Prometni odsjek: pronaći još jednog druga, stručnjaka kao pomoć u radu drugu Gregoriću. Prosvjeetni odsjk: Dojčinović Mihajlo, stručni referent, Opačić Mira, Desić Stevo. Propagandni odsjek: Korać Veljko, Napijalo Milić, Krajnović Branko, Mitić Ranko, Pekin Ivan (Bradonja) i Vojnović Bogdan. Sudski odsjek: Paić Dušan (do sada predsjednik KNOO Veljun i član plenuma ONOO-a), Vučković Sava, član suda i Kiršner Slavko, pravnik kao sekretar suda. Upravni odsjed: Zatezalo Nedjeljko, Brujić Dragić i jedan drug koji će se zatražiti od vojske.«[31]

I u prvoj polovini 1944. godine pred NOO-e Korduna kao glavni zadatak postavljalo se pitanje ishrane stanovništva, vojske i izgradnje nastambi. Ekonomske prilike su bile u ovoj godini rata izvanredno teške. Sve sposobno stanovništvo iz oslobođenih krajeva za rat nalazilo se u redovima NOV tako da je sposobnih za rad bilo vrlo malo. U ovo vrijeme na Kordunu je bilo preko 12 000 stanovnika bez hrane. Najlošije prilike bile su na području kotara Plaški i kotara Slunj gdje je bilo 9 910 ljudi bez igdje ičega.[32] Na području Plaščanske doline prilike su se još više pogoršale nakon neprijateljske ofanzive februara 1944. godine kada je popaljeno 150 kuća i 140 gospodarskih i drugih zgrada.[33] U isto vrijeme u općini Močila više od 800 stanovnika našlo se bez kuća i najnužnijih životnih namirnica. Na području KNOO Sjeničak bilo je 1 335 ljudi bez hrane, u kotaru Veljun 960, u kotaru Vrginmost 840 i kotaru Vojnić 5S6.[34] Ove prilike zahtijevale su tko zna po koji puta pokretanje kampanje putem partijskih organizacija, NOO-a i ostalih organizacija NOP-a

31. Zapisnik sa sjednice Izvršnog odbora Okružnog NOO-a za Kordun od 2. IV 1944, HAK, f. ONOO za Kordun 2/267.

32. Izvještaj OK KPH za Karlovac upućen CK KPH 5. aprila 1944, HAK, f. CK KPH — mikrofilm, kut. 6.

33. Arhiv IHRPH, Zgb, 1. CK KPH 15/1878.

34. Zapisnik s plenarne sjednice ONOO za Kordun od 26. III 1944, HAK, f. ONOO za Kordun 2/259.

za skupljanje hrane i podmirenje najnužnijih životnih potreba. U vrijeme petnaestodnevne kampanje u martu 1944. sakupljeno je na području kotara Vrginmost dobrovoljnog priloga: »10 vagana 17 lit. pšenice, 391 vag. i 50 lit. kukuruza, 100 vagana i 18 lit. graha, 115 vagana i 5 lit. repe, 210 kg masti, 603 kom. jaja, 119 glavica luka, 30 lit. jabuka, 1 974 omota duvana, 4 985 kg sijena, 1 vagan zobi i 23 950 kuna. U kotaru Vojnić: 147 vagana 30 lit. kukuruza, 5 vagana 37 li. pšenice, 35 vagana 23 litre graha, 136 vagana 30 lit. krumpira, 24 lit. ječma i 27 lit. prosa. Za VIII diviziju otpremljeno je 6 880 kg kruha, 21 vagan 41 lit. graha i 51 vagan krumpira. U općini Sjeničak i općini Ostrožin kotara Sjeničak sakupljeno je: 157 vagana i 27 lit. kukuruza, 24 vagana 39 lit. graha, 255 vagana krumpira, 1 386 omota duvana, 96 kg masti i 6 150 kuna.«[35] U isto vrijeme Okružni NOO je organizirao smještaj i prehranu za 2 000 ljudi s područja kotara Plaški u oslobođenim selima kotara Slunja (600), Veljuna (300), Vojnića (700) i Vrganmosta (400). Pored toga 200 nezbrinute djece s područja općine Močila, kotara Slunj, razmješteno je u oslobođena sela kotara Sjeničak.[36] U dogovoru Okružnog komiteta KPH za Karlovac s Okružnim komitetom KPH za Kordun pokrenuta je inicijativa na čitavom Kordunu da se stariji i djeca upute neko vrijeme i na područje Slavonije radi smještaja i prehrane. Međutim, nakon niza održanih sastanaka i razgovora nije došlo do željenih rezultata. Iako bez kuća i hrane, porodice nisu htjele da se razdvajaju njihovi članovi. Ni borci nisu bili za selidbu svojih obitelji bez obzira na teške životne uslove na Kordunu. Postavljalo se pitanje mogućnosti preseljavanja većeg broja stanovništva u izuzetno teškim ratnim prilikama u Slavoniju, kao i posebno važan problem obrade napuštene zemlje i snabdijevanja hranom kako preostalog stanovništva i partizanskih jedinica tako i raznih ustanova NOP-a Hrvatske koje su bile smještene na oslobođenom području Korduna.

Imajući sve ovo u vidu od ove akcije za preseljavanje stanovništva se odustlao. To je zahtijevalo od organa narodne vlasti da iznađu način za opstanak stanovništva na svom području, da organiziraju izgradnju nastambi i osiguraju najnužnije namirnice za stanovništvo bez hrane. Koristeći dotadašnja iskustva i uz izuzetnu pomoć samog stanovništva NOO-i su uspjeli i u ovim teškim ekonomskim prilikama da osiguraju najnužnije za život kako vojske tako i naroda na oslodođenom području. Oni su u tom cilju poduzeli niz mjera. Jedna od njih je bila organizacija dijela pomoći kojeg su preko NOO-a uputili na ovo područje NOO-i Slavonije. Isto tako oni su za ove prilike donijeli odluku da se sav ubrani ušur dodijeli za prehranu naroda koji nije imao svoje hrane. Od ZAVNOH-a je zatražena pomoć, te formirane komisije za otkup žita i izvršen razmještaj siromašnog stanovništva u sela koja nisu bila do kraja spaljena i uništtena. Kao prva pomoć narodu s područja kotara Slunj iz NO fonda Okružnog NOO-a za Kordun dato je 250 vagana žita i pristu-

35. Isto.
36. Isto.

pilo se masovnoj kampanji sakupljanja hrane u svim oslobođenim selima. O organizaciji sakupljanja hrane za vojsku i siromašno stanovništvo i o načinu obrade zemljišta ima više sačuvanih dokumenata. Ovdje navodim zapisnik s konferencije seoskih i općinskih odbornika održane 23. aprila 1944. za općinu Krnjak iz kojeg se vidi angažiranost odbornika u tim akcijama.

»Prisutni:

Od strane Okružnog N.O.O. za Kordun drug Balčin Jovo predsednik suda kao izaslanik.

Od strane kotarskog N.O.O. Vojnić Magarac Milić tajnik kao izaslanik.

Od strane vojnih vlasti drug Košarić Milutin komesar Štaba Grupe.

Od strane opć. N.O.O. 1/Padežanin Janko predsednik, Grković Mile tajnik, Novković Pavao blagajnik, Bolić Milić referent gosp. otsjeka, Todorić Nikola, Popović Božo, Keser Rade, Dobrosavljević Božo, Gazibara Mile.

Od strane seoskih odbornika i odbora A.F.Z. i USAOH-a i to:

1/ Za selo Gornji Budački	3 člana
2/ Za selo Svinjaricu	1 član
3/ Za selo Bud. Rijeku	8 članova
4/ Za selo Brebornicu	3 člana
5 Za selo Podgorje	5 članova
6/ Za selo Krnjak	5 članova
7/ Za selo Krnj. Grabovac	1 član
8/ Za selo Donji Budački	3 člana
97 Za selo Dugi dol	1 član
10/ Za selo Kosjerso selo i Mali kozinac	1 član]
117 Za selo Donji Skrad	5 članova
12/ Za selo Gornji Skrad	4 člana
13/ Za selo Čatrnju	5 članova
14/ Za selo Dvorište	3 člana
15/ Za selo Veliku Crkvinu	6 članova
16/ Za selo Ponorac	2 člana

Pošto je dovoljan broj prisutnih odbornika to predseednik otvara sjednicu i prelazi se na dnevni red koji je prisutnima predočen, te ga jednoglasno usvajaju.

1./ POLITIČKA SITUACIJA:

Po političkoj situaciji uzima riječ drug Košarić Milutin komesar Štaba Grupe IV Korpusa i obrazlaže političku situaciju, stanje kod nas i u svijetu. Obrazlaže da je današnja politička situacija za nas vrlo povoljna. Obrazlaže uspjehe i napredovanja Crvene Armije te gonjenje švabskih tlačitelja iz svoje zemlje sa kojima se ista danas bori u Rumunjskoj, Mađarskoj i Cehoslovačkoj zemlji. Isto tako naši saveznici svakim danom vrše bombardovanje i uništavaju neprijateljske garnizone i utvrđenja, te je sa

time omogućeno da i naša vojska lakše vrši operacije. Nadalje obrazlaže proširenje N.O.B, u cjeloj Jugoslaviji te proširenje Narodnog ustanka u cjeloj zemlji, što nam jamči vrlo skoru pobjedu i oslobođenje.

Obrazlaže prisutnima protunarodni rad Purićeve izbjegličke vlade u Kairu, te rad i ženidbu Kralja Petra koji se je odlučio na ženidbu u vođenju teškog i Oslobodilačkog rata.

Nadalje obrazlaže prisutnima, da je preko potrebito da Narod bude što čvršće povezan naročito sada u zadnjem momentu kada je dan oslobođenja blizo.

Poziva prisutne da i nadalje ostanu čvrsti i istrajni N.O.V. u podpomaganju N.O.P.

Prisutni sa odobravanjem primaju na znanje obrazloženje i govor druga Košarić Milutina.-

2.1 Ishrana neimalog i siromašnog žiteljstva te donošenja plana za provedbu kampanje za sabiranje dobrovoljih priloga za potrebe N.O.V. i neimalog žiteljstva.-

Uzima riječ drug Penić Duro član kotarskog N.O.O. i obrazlaže prisutnima poteškoće u kojima se nalazimo u pogledu ishrane N.O.V. i neimalog stanovništva.

Obrazlaže prisutnima, da je pred nas sviju skupa postavljen zadatak provedbe osmične široke kampanje u prikupljanju dobrovoljnih priloga živežnih namirnica za napred navedenu svrhu.-

Prisutni primaju na znanje obrazloženje druga Penić Dure i zaključuju, da svi seoski N.O.O. i općinski odbori u zajednici sa mosovnim organizacijama svaki odbor u svome djelokrugu pristupe najozbiljnijoj i najširoj kampanji i provedbi sabirne akcije dobrovoljnih priloga za potrebe N.O.V. i neimalog žiteljstva te da se određena sabirna akcija do određnög roka po mogućstvu na zadovoljstvo dovrši.

Prisutni zaključuju, da se u provedbi kampanje određuju u pripomoć seoskim N.O.O i ostalih masovnih organizacaja radi održanja sastanaka i prikupljanja priloga članovi opć. odbora kako slijedi.

1/ Seoskom N.O.O. Gornji Budački, Bud. Rijeka i Brebornica drug Keser Rade.

2/ Seoskom N.O.O. Voj. Grabovac drug Todorić Nikola

3/ Seoskom N.O.O. Podgorje drug Padežanin Janko

4/ Seoskom N.O.O. Dugi dol, Krnjak, Kranj. Grabovac i Donji Budački drug Penić Duro član kot. odbora i Šaula Miloš opć. odbornik.

5/ Seoskom N.O.O. Donji Skrad i Kosersko selo drug Gazibara Mile.

6/ Seoskom N.O.O Gornji Skrad i Ponorac drug Popović Božo.

7/ Seoskom N.O.O. Dvorište i Čatrnja drug Novković Pavao.

8/ Seoskom N.O.O. Velika Crkvina drug Dobrosavljević Božo.

Prisutni donose zaključak, da se odmah u svim selima u dojduća tri dana odnosno večeri održe masovni sastanci i popis dobrovoljnih priloga, a dojduća tri dana da se izvrši prikupljanje propisanih priloga, te sedmi dan da se prikupljeni prilog preda na određeno mjesta tj. opć. odboru.-

3./ Proljetna sjetva.

Uzima riječ drug Balčin Jovo izaslanik Okružnog N.O.O. i obrazlaže prisutnima poteškoće u proljetnoj sjetvi te poziva sve odbore i organizacije da se stave i nadalje na ozbiljan posao u pogledu sjetve da što više posije i da se proljetna sjetva uza sve ostale poslove uspješno dovrši.

Prisutni uzimaju na znanje izvještaj i obrazloženje druga Balčin Jove.

1/ Za selo Vojnički Grabovac izvješćuje prisutne drug Mihajlović Miloš predsednik seoskog N.O.O. da je na području njegovih sela, do sada uzorano 60%. Od svih žitelja imade samo dvojica koji nisu ništa uzorali. Vozne stoke imadem 55 pari a posjeda 76 za obradu.

2/ Za selo Budačku Rijeku izvješćuje drug Martinović Đuro da je u ovome selu uzorato 80% za proljetne usjeve. Neimalih vozeće stoke imade 28. Vozeće stoke imade 46 pari. Kod svih neimalih žitelja nijesu još dovršila oranja 4 obitelji. Neimalih za hranu imadem 4 obitelji sa 18 članova.

3/ Za selo Gornji Budački izvršćuje drug Peurača Božo da je u ovom selu uzorano do sada 90%. Vozne stoke imademo 34 para dočim za obradu imade 56 posjeda. Žitelja koji nemaju stoke, imademo 3 koji nisu još orali.

4/ Za selo Brebornicu izvješćuje drug Vukobratović Miloš da je u ovome selu uzorano 80%. Vozne stoke imade 26 pari na 56 numeri. Za ishranu imadem 2 obitelji sa 8 članova.

5/ Za selo Podgorje izvješćuje drug Tomić Tanasija, da je u njegovom selu do sada izorano oko 80%. Vozne stoke imadem 26 pari na 43 posjeda. U selu imade samo jedna obitelj koja nije ništa orala. Obitelji koji nemaju hrane imade do sada 1 sa 5 članova.

6/ Za selo Krnjak izvješćuje drug Balčin Jakov da je u njegovom selu uzorano oko 80%. Vozne stoke imade 32 para sa 86 posjeda, neimalih za hranu 4 obitelji sa 27 članova.

8/ Za selo Donji Budački izvješćuje drug Cvijanović Đuro da je u ovom selu uzorano oko 80%. Vozne stoke 29 pari sa 55 posjeda. Neimalih za hranu imade 7 obitelji sa 33 člana.

9/ Za selo Dugi dol izvješćuje drug Maćešić Ilija, da u ovome selu imade 31 par stoke na 73 posjeda. Uzorano je oko 75% za proljetne usjeve. Za ishranu imademo 7 obitelji sa 28 članova.

10/ Za selo Kosjersko i Mali Kozinac izvješćuje drug Kosjer Vuk da je u ovome selu uzorano do sada samo 30%. Vozne stoke imademo 12 pari na 64 posjeda. Za ishranu imademo 3 obitelji sa 10 članova.

11/ Za selo Donji Skrad izvješćuje drug Milovanović da je u ovome selu uzorano 65%. Vozne stoke imademo 42 para na 106 posjeda. Koji nijesu nikako orali imade dvije obitelji. Za ishranu imadem 4 obitelji sa 15 članova.

12/ Za selo Gornji Skrad izvješćuje drug Zivković Milan, da u selu Gornji Skrad imade 14 pari stoke na 29 posjeda. Uzorano je do sada oko 80%, za proljetne usjeve. Za ishranu imademo 4 obitelji sa 28 članova.

13/ Za selo Ponorac izvješćuje drug Kovašević Dušan, da je u njego-

vorn selu uzorano 80%. Vozne stoke imade 16 pari na 34 posjeda. Neimali što nemaju hrane imade 2 obitelji sa 10 članova

14/ Za selo Veliku Crkvinu izvješćuje drug Velemirović Bogić, da je uzorano oko 70%. Vozne stoke imade 42 para na 60 posjeda. Neimalih familija koje nemaju hrane imade 5 obitelji sa 26 članova.

Izjavljuje da žiteljstvo njegovog sela srazmjerno stoji slabo sa ishranom.

15/ Za selo Dvorište izvješćuje drug Dobrosavljević Janko da u ovome selu imade 13 pari stoke na 20 posjeda. Uzorano je za proljetne usjeve 80%. Neimalih na hrani nema.

16/ Za selo Čatrnju izvješćuje drug Popović Milovan, da je u ovom selu uzorano oko 80%. Vozne stoke imade 24 para na 38 posjeda. Neimalih za hranu imade 4 obitelji sa 15 članova.

Prisutni uzimaju na znanje iznešene izvještaje seoskih odbora i zaključuju, da se energično pristupi dovršenju proljetnih usjeva, te da se pristupi u pomoć pograničnim selima naročito Kosjerskom selu.

4./ Razno:

Čita se dopis kotarskog N.O.O. Vojnić od 14/IV o.g. sa kojim su dostavljena jedna konjska kola radi dodjele neimalom žitelju.

Prisutni uzimaju na znanje pročitani dopis i zaključuju da se dobivena kola dodjele seoskom N.O.O. Bud Rijeka da se dodjele onom žitelju koji kola nema.

Pošto je dnevni red iscrpljen i ovaj zaključak time dovršen pa se za potpis ovoga zapisnika izabiru drug Božić Sovre i Popović Božo.«

Predsednik:	Dovršeno:	
Padežanin, v.r.	Tajnik:	Odbornici:
	M. Grković v.r.	Popović Božo, v.r.
		Božić Sovre, v.r.

Znatnu pomoć u hrani za vrijeme ove kampanje prikupili su NOO-i kotara Vrginmost, iako ni njihovo stanovništvo nije imalo dovoljno hrane ni za svoje potrebe.[37] »Bilo je mnogo lijepih primjera gdje su siromašne porodice koje su kupovale žito, da su od pola vreće odvajale po 5 litara 1 više pa davale za svoju vojsku.«[38] Potrebno je napomenuti da su NOO-i Korduna i njegovi stanovnici u isto vrijeme prikupljali pomoć u hrani za još siromašniji narod Like i da su na svom području tada imali više od 2 300 izbjeglica samo s teritorije kotara Otočac kojima su osiguravali smještaj i ishranu. »Prehranu gladnoga naroda rješavamo na taj način što ga otpremamo na Kordun, pred nekoliko dana otpremili smo oko 70 soba. Na Kordunu se nalazi oko 2 300 osoba našega kotara. Smještaj naroda na Kordunu kao i ishrana u većini je dobra. Članovi naših odbora povezani su tamošnjim odborima i vode brigu o narodu«, piše u izvještaju Kotarskog komiteta KPH Otočac upućenog Okružnom komitetu KPH za

37. Izvještaj OK KPH za Karlovac upućen CK KPH 5. aprila 1944, HAK, f. CK KPH — mikrofilm, kut. 5.
3«. Isto.

Liku 22. jula 1944. godine.[39] Iz zapisnika s Okružnog partijskog savjetovanja za Liku od 10. juna 1944. se vidi da su NOO-i na području Like dobili u toku maja mjeseca pomoć za prehranu svog stanovništva bez hrane od naroda Korduna u organizaciji NOO-a 500 vagana žita.[40] Narod je ulagao i posljednji dio snage da savlada nestašicu hrane i teške uslove života odvajajući sve što je mogao za još siromašnije i svoju vojsku. Tako su NOO-i, partijske organizacije, organizacije AFŽ-a i omladine uz masovnu pomoć svog stanovništva i u ovim prilikama rješavali veoma složene ekonomske probleme. Oni su uz to i pored toga što je neprijatelj opljačkao veliku količinu stoke i uništio poljoprivredni alat uspjeli organizirati i proljetnu sjetvu 1944. godine i organizirati smještaj i ishranu stanovništva u zbjegovima, te ojačati rad NOO-a kako u opustošenim selima tako i onih u zbjegovima.

Okružni NOO za Kordun uspješno je organizirao sjetvu u proljeće 1944. i na 800 rali vakantnog zemljišta kojeg su na dobrovoljnoj osnovi obradile radne grupe, čete i brigade omladine i žena, takmičeći se koja će prije i više zasijati. Samo s ovog zemljišta odbori su 70% prihoda odvajali za vojne potrebe i 30% izdvajali u NO fond Okružnog NOO-a za ostale potrebe NOR-a. Uz vojne pobjede nad neprijateljem kroz uspješnu organizaciju rada i života na oslobođenom području svakodnevno je rastao ugled organa narodne vlasti osiguravajući osnovne uslove života naroda na oslobođenom području.

Naglo širenje oslobođenog teritorija, povećanje broja NOO-a i sve više siromašnog stanovništva iziskivalo je u 1944. od organa vlasti još veću aktivnost na unapređenju poljoprivredne proizvodnje, jer je potražnja za poljoprivrednim proizvodima svakodnevno rasla. Iako se sve muško stanovništvo sposobno za rat nalazilo u jedinicama NOV, a poljoprivredni inventar i broj stoke sposobne za rad znatno smanjio, NOO-i su koristeći dvogodišnje iskustvo i svoju umješnost, uspijevali da nastave s organiziranom poljoprivrednom proizvodnjom. Uz pomoć ZAVNOH-a privredni odjeli pri NOO-ima proširuju se i popunjavaju poljoprivrednim stručnjacima koji pridonose još boljoj organizaciji proizvodnje. Odbori organiziraju stručne poljoprivredne konferencije od općinskih do okružne na kojima analiziraju uspjehe i neuspjehe na osnovu kojih donose nova uputstva za svestranije i uspješnije obavljanje poljoprivrednih poslova. Za privredu Korduna kao i čitave oslobođene Hrvatske bilo je izuzetno značajno savjetovanje poljoprivrednih, veterinarskih, šumarskih, tehničkih i financijskih stručnjaka održano oktobra 1943. u Otočcu pod rukovodstvom ekonomskog odjela ZAVNOH-a. Na ovom savjetovanju donijeti su zaključci koji su proučavani i razrađivani na svim sastancima i konferencijama i bili putokaz za daljnje unapređenje poljoprivredne proizvodnje na oslobođenom području.

Narodnooslobodilački odbori su u ovo vrijeme vršili i stručne analize

39. HAK, f. **OK KPH za Liku 3/283.**
40. HAK, f. **OK KPH za Liku 8/834.**

na osnovu kojih su se poduzimale odgovarajuće mjere za unapređenje poljoprivrede. Uz praktične poduzimale su se i produbljivale propagandne mjere u cilju općeg poljoprivrednog obrazovanja stanovništva u oslobođenim krajevima.

Odjeli za privredu te privredne i sjetvene komisije posvećivale su izuzetnu pažnju nabavi sjemena kukuruza, pšenice, ječma, raži i povrtlarskih kultura. Odbori su osiguravali sjemenje za zemljište koje je bilo pod upravom NO fonda kao i za siromašno i nezbrinuto stanovništvo. Pri NOO-ima su postojali i tzv. sjemenski odbori kao pomoćni organi u obavljanju ovih poslova. Oni su sjeme nabavljali darovanjem, posudbom, razmjenom, kupnjom, zapljenom i na razne druge načine.

Narodnooslobodilački odbori su u ovo vrijeme preko svojih poljoprivrednih organa sve veću brigu poklanjali i proizvodnji povrća, te preradi voća kao prijeko potrebnih namirnica, posebno za bolnice i dječje domove. Oni su u tom cilju organizirali za ratne uslove dosta velike rasadnike voća i povrća. Organizacijom tzv. partizanskih vrtova nastojalo se da i ova važna grana poljoprivrede pomogne u prehrani ranjenika, vojske i djece, invalida i osoblja partizanskih ustanova. Okružni NOO slao je u općinske i seoske NOO-e detaljna uputstva kroz koja su se kao i putem štampe stanovnici upućivali na značaj i važnost voća u prehrani naroda i vojske. Narodnooslobodilačkim odborima pri organizaciji i radu u partizanskim vrtovima, uz sve svoje obaveze pomagale su organizacije omladine, AFZ-a, pioniri i školska djeca. U okviru sela, općina, kotara i škola organizirana su takmičenja u obradi vrtova u težnji da se postignu što veći prihodi. Iz vrtova okruga Korduna do konca augusta 1944. godine izdano je samo raznim partizanskim ustanovama oko 30 000 kg raznog povrća.[41] Na Kordunu je u to vrijeme bio organiziran rad u 5 većih kolektivnih i oko 20 manjih vrtova koji su se nalazili samo na vakantima u blizini sjedišta kotarskih, općinskih NOO-a, tehničkih radionica, dječjih domova i škola.[42] Od kolektivnih partizanskih vrtova naročito su dobro bili organizirani oni pri općinskom NOO-u Vojnić, Krnjak i Topusko i pri kotarskom NOO-u Vojnić i Vrginmost.[48]

Privredni organi NOO-a poduzimali su uz ostalo i svestrane mjere za unapređenje voćarstva i preradu voća te uređenje voćnih rasadnika i klijališta. Oni su upućivali seosko stanovništvo na potrebu prerade voća i njegovo spremanje za ishranu naroda i vojske u zimskim i proljetnim danima. U selima su izrađivane sušare za sušenje šljiva, jabuka i mahuna. Na području općine Vojnić i Krnjak gdje su bile veće količine zasađenog paradajza on se prerađivao i spremao za zimske potrebe.Od šljiva i jabuka pored sušenja pekao se i pekmez. NOO-i su upućivali stanovništvo na korisnost spremanja voća i povrća i štetnost prerade šljiva samo u rakiju. »Šljive i voće

41. Referat o unapređenju vrtlarstva u Hrvatskoj održan na konferenciji agronoma 1. X 1944, HAK, f. Okružnog NOO za Baniju 2/236.
42. Izvještaj o stanju vrtlarstva u Baniji i Kordunu od 26. 8. 1944, HAK, f. ONOO za Baniju 2/236.
43. Isto.

Sadrže u sebi mnogo zdravih i hranjivih sastojina koje mogu nadomjestiti začine, a na začinima ove godine oskudijevamo. Zato se treba već danas zamisliti kako ćemo voće što bolje iskoristiti. U tom pogledu će uskoro izaći potanje upute. Pozivaju se NO odbori da već sada a najkasnije do 15. VIII o. g. podnesu izvještaj na ova pitanja:

a) Kakav je ovogodišnji rod voća na terenu pojedinog kotara i općine?

b) koje su vrste voća podesne za sušenje, a koje za pečenje pekmeza?

c) Koliko ima rakijskih kotlova: 1. ispravnih, 2. neispravnih a daju se popraviti, 3. koliko nepopravljivih?

d) Koliko ima kotlova podesnih za pečenje pekmeza? Koliko od toga bakrenih, lijevanih, željeznih, limenih, pocinčanih?

e) Koliko ima sušionica za voće? Koliko pojedina sušionica može da primi odjedanput za sušenje (ili površina sviju lijesa). Za preradu voća moramo se pripremiti daleko bolje nego što smo se pripremili za vršidbu. Neka zato ne bude nijednog NOO-a koji ne bi udovoljio ovom pozivu do 15. VIII. Korisno će biti ako se navedu i druge posude podesne za pečenje pekmeza (veće kozice i si.)«[44]

Posvećivala se pažnja i pčelarstvu imajući u vidu prehranu ranjenih i bolesnih. Odbori su organizirali berbu jagoda i trešanja za pekmez, sakupljanje ljekovitog bilja kao i pripremu bačava od 50 do 100 kg za pekmez od šljiva.

Tako su NOO-i pored niza teškoća uspijevali da obuhvate gotovo sve grane poljoprivrede, da ih razvijaju i tako poboljšavaju ishranu vojske, djece, ranjenika i cjelokupnog stanovništva.

Oni su uspješno provodili i poljoprivrednu propagandu kroz partizansku štampu koja je dolazila u sva sela pomažući i na taj način još u ratu preobražaj seoske proizvodnje.

Narodnooslobodilački odbori su uspješno organizrali i razmjenu robe i uopće trgovine na sajmovima koji su u ovim krajevima nastali već početkom 1942. godine. Sajamska trgovina bila je najrašireniji oblik razmjene posebno ona organizirana u Veljunu i Vojniću. Na sajam u Veljunu pored stoke i poljoprivrednih proizvoda dolazila je i industrijska roba. Na ovom sajmu znalo se okupiti i više od 1 200 ljudi.

Formiranjem zadruga i osnivanjem komisija za razmjenu robe pri NOO-ima siromašnom stanovništvu je omogućeno da i po povoljnijim uslovima dođe do robe koja mu je bila najpotrebnija. Komisije, formirane pri NOO-ima za nabavu soli i drugih nužnih potrepština, kao i one koje su kontrolirale cijene na sajmovima, imale su veliko značenje u reguliranju trgovine na oslobođenom teritoriju. Sprečavajući šverc one su i na taj način doprinosile većoj afirmaciji NOO-a.

U 1943. i 1944. godini NOO-i su izradili i evidencije o stanju stočnog fonda na čitavom oslobođenom području Korduna. To im je poslužilo pri organizaciji poslova sjetve, žetve, prevozu vojske, ranjenika i drugog materijala potrebnog za NOP. Krajem 1943. znatno je uznapredovala

44. AVII, kut. 1612, br. reg. 15/26.

i veterinarska služba. Na oslobođenom teritoriju našao se i veći broj agronoma i veterinara koji su svojom stručnošću pridonosili zaštiti stoke od zaraznih bolesti i unapređenju stočarstva. Narodnooslobodilačkim odborima Korduna u organizaciji Ekonomskog odjela ZAVNOH-a pomogli su organi narodne vlasti Slavonije i Moslavine koji su na ovo područje, kao i na područje Banije i Like uputili 114 komada priplodne stoke simentalske rase. Tu je stoku Komisija pri Okružnom NOO-u razdijelila u one krajeve u kojima je stočni fond bio gotovo uništen. Tako su NOO-i organizirali pomoć jedni drugima kako u hrani, obradi zemljišta tako i boljom vrstom stoke radi unapređenja i ove privredne grane.

Nakon kapitulacije Italije stvoreni su povoljniji uslovi i za razvitak kulturno-prosvjetne djelatnosti. Krajem septembra i u oktobru 1943. otvoren je veći broj škola na širem području Korduna. Ali, ponovno u vrijeme VI neprijateljske ofanzive i na ovom području znatno se smanjio broj osnovnih škola uslijed stalnih neprijateljskih upada, jake zime, slabe odjeće, obuće i ishrane stanovništva. Tako su NOO-i bili primorani da u proljeće 1944. godine obustave rad većeg broja škola na području kotara Plaški u kojima su vladale izuzetno teške prilike. Međutim, organi narodne vlasti su unatoč svakodnevnih upada neprijatelja i teških ekonomskih prilika uspijevali obavljati sve osnovne djelatnosti pa i organizirati kulturno-prosvjetni rad. Oni su ubrzo kako bi neprijatelj bio potisnut s određenog područja pokretali i kulturno-prosvjetni rad uz pomoć prosvjetnih referenata koji su obilazili navooslobođena mjesta i pomagali rad škola, organizirajući savjetovanja i konferencije sa učiteljima. Nakon svake neprijateljske ofanzive zalaganjem organa narodne vlasti, prosvjetnih referenata i učitelja škole bi se ponovno otvarale i broj polaznika bi se svakodnevno povećavao. I djeca izbjeglica uključivala bi se u nastavu s djecom u oslobođenim selima.

Posebnu brigu NOO-i su poklanjali djeci bez roditelja čiji se život organizirao u dječjim domovima.

Nastava koju su izvodili partizanski učitelji nije bila opterećena velikim brojem činjenica ali se upotpunjavala raznim temama iz NOB-e koje su svojim sadržajima djelovale na svijest učenika kako u školi tako i izvan nje, u životu i borbi. Da bi što više unaprijedili rad u školstvu i prosvjeti, Prosvjetni odjel Okružnog NOO-a i prosvjetni odjeli kotara te referenti za prosvjetu organizirali su često takmičenja između pojedinih škola, prosvjetnih radnika i učenika, kako unutar općina tako i kotareva. Ova takmičenja su predstavljala značajan poticaj za unapređenje školstva i prosvjetnog života u oslobođenim selima. Tako se kroz njih razvijao i odgajao lik najmlađe generacije koja je u sebi odražavala borbena, etička i idejno-politička svojstva specifična za razdoblje oružane revolucije.

O organizaciji prosvjetno-pedagoškog rada brinule su se tokom čitavog NOR-a partijske organizacije i organi narodne vlasti. Kroz razne vidove osposobljavali su se mladi ljudi pa i oni od 14 i 15 godina da izvode nastavu tek s nešto mlađim od sebe ili svojim vršnjacima. Kroz

raznovrsna prosvjetna savjetovanja, kurseve i konferencije usavršavali su se prosvjetni radnici koristeći svoja borbena iskustva za izvođenje nastave. »Odnosi naroda prema školi su dobri, jer nastavnici u većini prisustvuju na masovnim sastancima u svojim selima, gdje drže predavanja iz gospodarstva, higijene, čitaju našu štampu, tumače i obrazlažu političke prilike u zemlji i ostalim zemljama, te iznašaju ulogu prosvjete u NO pokretu i o njezinoj koristi kako za pojedinca, tako i za narod. Takvim radom nastavnici vrlo povoljno utiču na narod u organizaciju sela pa narod iz tih sela sa voljom radi oko otvaranja škola, te potpomaže učitelje u otklanjanju nedostataka za normalni rad u školi u koliko to može i umije.«[45] Učiteljske tečajeve organizirao je Okružni pa i svi kotarski NOO-i. Takvih tečajeva bilo je u trećoj godini NOR-a veći broj na području kotara Slunj, Vojnić i Vrginmost. Brigu o organizaciji, materijalnom zbrinjavanju kurseva uz stalnu i direktnu pomoć Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a vodili su prosvjetni odjeli okružnog i kotarskih NOO-a. Oni su osiguravali za slušaoce pomoć u odjeći, obući i drugim potrebama. Pored tečajeva koji su trajali i do 3 mjeseca održavan je i veći broj kraćih pedagoško-političkih kurseva na kojima su se izvodila praktička i teoretska predavanja koja su pomagala učiteljima u obavljanju odgojne i obrazovne prakse sa ciljem odgoja u duhu oslobodilačke borbe. Zato je narod veoma cijenio rad učitelja i pružao im pomoć u njihovom smještaju, ishrani, odjeći i obući. Upravo o svemu ovom su vodili računa prije svega seoski te općinski i kotarski NOO-i. »Odnos naroda prema nastavnicima i školi je na visini, jer proističe iz opće političke svijesti i shvaćanja da je prosvjeta u pravom smislu značenja narodna prosvjeta.«

Krajem aprila 1944. godine broj škola, nastavnika, analfabetskih tečajeva i polaznika na oslobođenom Kordunu bio je ovakav:

Bedni broj	Kotarski N.O.O.	Broj obveznika	Broj polaznika	Broj analf. od 11 — 50 god.	Broj analf. tečajeva	Broj polaznika u analf. tečaj.	Broj škola koje rade	Broj popravlj. šk. zgrada a ne rade	Broj ne popunjenih čk. cent.	Sprema						Napomena
										Stručnih		Nestručnih		sa osn. Školom		
										sa kursom	bez kursa	sa kursom	bez kursa	sa kursom	bez kursa	
1.	Sjeničak	756	198	1052	_	_	6	2	5	_	3	_	6	_	1	
2.	Vrginmost	1611	526	_	_	_	24	_	10	_	3	_	14	_	8	
3.	Vojnić	2825	1093	2762	7	81	26	3	15	1	6	1	18	_	2	
4.	Slunj	1907	340	_	10	145	U	2	20	_	5	_	7	_	_	
	Ukupno:	7099	2157	3814	17	226	68	7	50	1	17	1	45	_	11	

45. Izvještaj ONO-a ZAVNOH-a od 30. aprila 1944, HAK, f. Školstvo na Kordunu, 1/32.
46. Isto.

Bogatstvo partizanske štampe na Kordunu mnogo je doprinosilo obrazovanju i idejnom usmjeravanju omladine, naroda i najmlađih u duhu oslobodilačke borbe. Njeno prisustvo u svakom selu pomagalo je kako u prosvjetnom tako i u kulturno-umjetničkom radu uopće. »Sve što je postignuto na prosvjetnom polju, narodno je djelo, vrijedno divljenja, jer škole se u doba rata obično zatvaraju i pretvaraju u kasarne, a u našem NOP-u pod uslovima dosad najstrašnijeg rata koji i ljude i sva njihova dobra nemilosrdno brišu s lica zemlje, naš narod je uspio da u tom ratu pobjeđuje svojom vlastitom snagom i sredstvima i da još uz to stvara škole i šalje u njih svoju djecu«, piše u zapisniku s Prve okružne narodne skupštine za Kordun održane 3. decembra 1944. godine u Vojniću. Organiziranom akcijom partijskih ćelija, NOO-a i drugih faktora NOP-a već od ustaničkih dana pa kroz vrijeme NOB-e uporedo s političkom odvijala se i kulturna revolucija koja je iz velikog broja nepismenih ili polupismenih seljaka i radnika izgrađivala svjesne borce novog socijalističkog društva. Zato su organi narodne vlasti i u najtežim uslovima rata znatan dio svoje aktivnosti posvećivali razvoju prosvjete i kulture. Oni su pored organiziranih školskih i drugih oblika odgojne, obrazovne i idejne djelatnosti primjenjivali i masovne oblike masovnog kulturnog rada podižući borbenu i političku svijest naroda i tako pridonosili njegovom prosvjetnom i kulturnom uzdizanju što je znatno pomagalo bržoj i sigurnijoj pobjedi nad neprijateljem.

U prvoj polovini 1944. pri Okružnom NOO-u i svim kotarskim NOO--ima ojačali su odjeli za pojedine grane djelatnosti. U martu 1944. Odjel za upravu i sudstvo ZAVNOH-a izdao je opširna »Uputstva za organizaciju i rad NOO-a kao organa državne vlasti slobodne Hrvatske u demokratskoj federativnoj Jugoslaviji«.[47] Ova Uputstva tretiraju NOO-e kao organe državne vlasti. Ona u ovim krajevima potvrđuju praksu i pomažu da se izvršni odbori kod svih kotarskih i okružnog NOO-a ojačaju za još uspješnije obavljanje zadataka. Članovi izvršnih odbora kao pročelnici nalaze se na čelu pojedinog odsjeka, odnosno odjela što znači da se u sistemu lokalnih organa vlasti ustaljuju izvršno-upravni organi. Tada se ustanovljuje i sistem dvostruke odgovornosti prema vlastitim predstavničkim tijelima i prema višim organima uprave. Kao opće načelo usvojena je i dvostepena nadležnost u upravnom postupku.

Na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a donesena je i posebna »Odluka o ustrojstvu i poslovanju NOO-a i NO Skupština Federalne države Hrvatske«[48], koja u suštini potvrđuje prethodno navedene propise. NOO-i su od tada ne samo de facto nego i de iure organi državne vlasti: »Mi smo danas država, a to znači da naš narod i naši postupci stoje pod većom kontrolom i imamo veću odgovornost za svaki naš akt. Naša država nije gotova i izgrađena, mi moramo svakodnevno brižno izgrađivati. U izgradnji države moraju se NOO-i oslanjati u prvom redu na predsjedništvo

47. ZAVNOH, Zb. dok. 1944/11, str. 341-365.
48. ZAVNOH, Zb. dok. 1944/11, str. 668-670.

ZAVNOH-a, te od njega tražiti pomoć. Moramo ukinuti svaki regionalizam i nastojati da učvrstimo zgradu naše državne vlasti.«[49]

U vrijeme održavanja Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a organi narodne vlasti na Kordunu i pored svih poteškoća u radu bili su sposobni i organizirani da postanu pravi nosioci državne vlasti. Temeljeni na velikim borbenim tradicijama i podržavani voljom naroda u borbi za oslobođenje oni će i dalje uspješno izvršavati sve potrebne zadatke i u četvrtoj godini rata naročito one u podizanju borbenosti naroda.

Njihova će osnovna karakteristika biti dalje povezivanje u čvrsti sistem organizacija narodne vlasti i izdizanje na viši organizacioni stepen u cilju osposobljavanja za izvršavanje sve težih i težih zadataka koje je razvoj NOP-a pred njih svakodnevno postavljao.

Treće zasjedanje ZAVNOH-a, održano u Topuskom maja 1944. godine, predstavlja novi poticaj u razvoju i jačanju narodne vlasti. Od tada se NOO-i razvijaju kao organi državne vlasti što ojačava njihovu stabilnost. Iz izvještaja o organizacionom stanju NOO-a u Hrvatskoj, podnesenom na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a,[50] vidi se da je mreža NOO-a na Kordunu bila najčvršća i da su rezultati njihova rada pored pomenutih teškoća bili veoma značajni. Organi narodne vlasti u oslobođenim krajevima Korduna prekalili su se u teškim ofanzivama u borbi protiv gladi i epidemije zaraznih bolesti. Uspješno su izvršavali sva složena pitanja NOR-a i zato su uživali veliki ugled kod naroda.

Sredinom 1944. na Kordunu je radio jedan okružni, 5 kotarskih, 30 općinskih i 250 seoskih NOO-a. »Organizaciono ovaj okrug spada među najbolje. On je ne samo uredio svoju unutrašnju organizaciju, nego i svi kotarski NOO-i po organizaciji, raspodjeli poslova i načinu odvijanja rada sliče na okružne. Okružni NOO pravilno je shvatio svoje zadatke, a naročito u posljednje vrijeme je posvetio punu pažnju učvršćenju narodnooslobodilačkih odbora u novooslobođenim hrvatskim krajevima.«[51] Narodnooslobodilački odbori su izuzetnu pažnju posvećivali teoretskom osposobljavanju odbornika vodeći stalnu brigu o učvršćenju i jačanju jedinstva srpskog i hrvatskog naroda u okrugu.

Sistem narodne vlasti poslije Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a obilježava prvenstveno razvoj njene unutrašnje organizacije i podjele rada na osnovi Uputstava ZAVNOH-a i Odluke o ustrojstvu i poslovanju NOO-a i narodno-oslobodilačkih skupština Federalne države Hrvatske. ZAVNOH je prihvatio odluku po kojoj »u Hrvatskoj kao federalnoj državi u sastavu demokratske federativne Jugoslavije sva vlast pripada narodu preko njegovih izabranih zastupnika u NOO-ima, i to od seoskog NOO-a preko kotarskih, okružnih i pokrajinskih NO Skuptšina ZAVNOH-a kao vrhovnog organa državne vlasti u demokratskoj federativnoj Jugoslaviji.«[52]

49. Zapisnik s plenarne sjednice ONOO za Kordun od 20. maja 1944, HAK, f. ONOO za Kordun 2/304.
50. ZAVNOH, Zb. dok. 1944/11, str. 628-630.
51. ZAVNOH, Zb. dok. 1944/11, str. 628-630.
52. Mr Đuro Zatezalo i mr Mile Dakić, nav. rad, str. 220.

Na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a predviđeno je Odlukom da NOO-i, nastali kao organi borbe »i razvili se historijskom nužnošću i voljom samog naroda u organe istinske narodne demokratske vlasti, jesu osnovica državne vlasti u narodnoj demokratskoj Hrvatskoj«.[63]

Tako prošireni i sve složeniji zadaci NOO-a u borbi za izgradnju nove države tražili su i izmjenu organizacione strurkture NOO-a. Zbog toga su pored plenuma i izvršnog odbora organizirani odjeli u cilju pravilnije raspodjele rada i lakšeg izvršavanja zadataka unutar odbora. »Dakle ne samo formalna podjela rada među članovima izvršnog odbora nego organizaciona podjela na odjele.«[54] Radi bolje koordinacije u radu na čelu odjela kod okružnog i kotarskih NOO-a stajali su pročelnici koji su obično bili i članovi izvršnog odbora. Kako su se zadaci povećavali, odjeli su se popunjavali sve većim brojem stručnih lica i pomoćnim osobljem. Za ovaj rad i rezultate rada odjela pročelnici su bili odgovorni NOO-u čiji su bili članovi. Kod seoskih NOO-a nije bilo odjela. Tu su pored predsjednika i tajnika pojedini odbornici bili zaduženi za određene djelatnosti. Kod okružnog i kotarskih NOO-a pored odjela postojalo je i tajništvo kao zasebni odio koje je povezivalo rad svih odjela i rukovodilo cjelokupnim radom NOO-a. Njegovi članovi su pripremali sastanke i vodili računa o saradnji svih odjela kao i ostalih antifašističkih organizacija u obavljanju određenih zadataka NOO-a.

Ne dirajući samoupravni karakter svakodnevno je pojačavana odgovornost nižih NOO-a prema višim i povećavan nadzor viših nad radom nižih. Okružni i kotarski NOO-i kao više samoupravne jedinice svakodnevno su davale pomoć savjetima ili pismenim uputstvima, općinskim i seoskim NOO-ima. Sredinom 1944. godine nastavljen je još svestraniji rad na održavanju kurseva s odbornicima radi njihovog teoretskog izdizanja i lakšeg savladavanja sve složenijih zadataka u radu NOO-a. Zahvaljujući čvrstoj povezanosti i unutrašnjoj raspodjeli rada te donošenju zajedničkih stavova o pojedinim pitanjima, odbori su sve uspješnije izvršavali novopostavljene zadatke. Članovi izvršnih odbora češće su obilazili teren i imali određeno sjedište što je omogućavalo bržu pomoć u radu razvijene mreže raznovrsnih odjela u kojima je prema potrebi i mogućnosti radilo pored pročelnika i više stručnjaka za pojedina pitanja.

Kako se sve više razgranjavao rad i vršila razdioba po odjelima — gospodarskim, upravnim, sudskim, prometnim, zdravstvenim, socijalnim, propagandnim itd. strogo se vodilo računa o njihovoj povezanosti, uzajamnoj suradnji i pomoći sprečavajući tako mogućnost odvajanja pojedinih odjela kao nekih zasebnih organizacija. »Pročelnici odjela rukovode radom svoga odjela i donose odluke u svim pojedinačnim i individualnim slučajevima u granicama direktiva Izvršnog odbora. Ukoliko bi koja pojedinačna odluka rješavala principijelno pitanje do sada neraspravljeno, ili bi se ukazala potreba principijelnog rješenja koje nije u skladu s dosa-

5S. HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 3.
54. ZAVNOH, Zb. dok. 1944/11, Str. **346.**

dašnjim direktivama i principima, tada pročelnik odjela treba i tu pojedinačnu odluku da iznese pred Izvršni odbor. Pročelnik odjela ne može rješavati pojedinačna pitanja, ako ona potpadaju pod nadležnost plenuma, ili si je Izvršni odbor ili plenum pridržao pravo rješavanja nekih slučajeva. Pročelnici odjela organiziraju cjelokupni rad svoga sektora, te su odgovorni za pravilno izvršavanje rada, za rad i disciplinu svoga osoblja.«[55]

Novi organizacioni oblici rada omogućavali su NOO-ima izvršavanje sve složenijih i obimnijih zadataka koji su svakodnevno pristizali stvaranjem sve šireg oslobođenog područja tokom 1944. i 1945. godine.

55. Zapisnik s Prve okružne narodne skupština Korduna održane 3. decembra 1944, HAK, kut. 2.

Vukosava Opačić-Lekić

Da se ne zaboravi

Fragmenti iz neobjavljenih pismenih sastava za zidne novine djece iz dječjih domova Korduna, Like i Banije

Svako kordunaško, banijsko ili ličko dijete imalo je nešto da ispriča, nešto teško i tužno jer nije bilo dijete koje nije doživjelo ofanzivu, bježaniju, dim spaljenog doma, nečiju smrt, glad i zimu, strah i bijedu rata. Ponešto od tih doživljaja već je sačuvano u posebnim knjigama, a mnoga sjećanja su ostala zabilježena po papirićima, ispisana nevještim rukopisima i do sada čitaocima nepoznata. O njima je već bilo govora u šestoj knjizi ovog Zbornika. Od oko sto pedeset dječjih sastava i ovom prilikom izdvajamo još nekoliko fragmenata koji omogućuju da se upotpuni slika o životu i doživljajima pretežno djece s Korduna, Banije i Like i s njihovim viđenjem rata.

Jedno od mnogih svjedočanstava ostavio je Dušan Knežević, učenik drugog razreda osnovne škole, pod naslovom »Moj doživljaj za vrijeme IV ofanzive u Lici«.[1]

»1942. bio sam došao kući i ostao sam kod kuće deset dana. Okupator dođe u moje selo. Mi iz sela krenemo za Švračkovo Selo. U njemu smo bili tri dana. Stigne naređenje da se narod evakuiše za Plješivicu. Krenemo za Plješivicu i ustavimo se u Pišaču oko pet dana i krenemo preko Krbavskog polja za Plješivicu. Bilo je oko ponoći. Kiša pada, topovi tuku sa Udbine, a mi gazimo vodu do pasa. Narod plače, djeca berjaču — ne možeš gledati od strahote. Stignemo u Jošan već pred ranu zoru. Nije prošlo ni jedan sat, a već narod bježi u Plješivicu. Stignemo u Plješivicu oko podne. Snijeg zaso do vrata. Narod pravi kuće od jelovih grana samo dok prođe ofanziva. Ofanziva traje mjesec dana. Kad je prošla ofanziva, mi smo se vratili u Podlapaču.«

Jovo Svilar, učenik IIc razreda, u svom sastavu »Moj doživljaj« priča: »Prvi put kad su ustaše gonile, mnogo ljudi su odagnali. Poslije su i nas ćerali iz sela u šumu. U šumi smo bili gladni i žedni. I Talijani koga su

1. Originalni rukopisi svih navedenih sastava nalaze se kod autora ovog članka.

uvatili, onda su ubili. Kad smo se vratili u selo, ništa nijesmo našli neg' izgorele kuće. Sve su nam žito Talijani odagnali. Onda smo počeli praviti kuće.«

Anđelija Đipalo, učenica IIc razreda, ostavila je kratak ali potresan sastav pod naslovom »Moj doživljaj: »Kad sam bježala u Skrad, ustaše su nas uvatili i odagnali blago i krmke. Onda sam se vratila kući. Onda smo pobjegli u Liku i Bosnu. U Lici smo bili sedam nedelja, a u Bosni osam nedelja. Vukli smo se po šumama i selima, a tako smo se i u Bosni vukli. Uvijek smo bježali.«

Grozdana Kovačević, učenica IV razreda, rodom iz otočačkog sreza iz Like, piše pod naslovom »Moj život u borbi«: »Kad su ustaše došli u moje selo, sve su opljačkali i spalili. Mi smo utekli u šumu. Poslije su nas tražili i hvatali po šumi. Zatim smo otišli u Kordun. Tamo smo bili na rasporedu. Zahvaljujući našim milim i hrabrim borcima, oni su dosta nas djece poslali u Italiju da se spasimo. Kad sam došla u Italiju, tamo su me dočekale drugarice i primile u dom sa velikom željom i radosti i iskazale ljubav prema nama kao i naše majke. Tamo sam nastavila školu i proučavali smo o borbi i narodnom ustanku. I zato se zahvaljujem mojim majkama koje se nalaze sa mnom u domu.«

Dani za vrijeme 4. neprijateljske ofanzive ostali su Slavku Čakari u najsnažnijoj uspomeni: »Jedne noći oko dvanaest sati došao je predsjednik odbora k mojoj kući. Nijesmo se nadali napadu neprijatelja. Čim je on došao u sobu on je rekao: »Spremajte se!« Mi smo se začudili i zapitali smo ga zašto da se spremamo. On nam je rekao da neprijatelj sprema ofanzivu i da se treba prije dana povući iz sela. Prije dana svi smo izišli u obližnja sela. Dok je svanulo čuli su se topovi i pucnjave pušaka. Partizani su već cijelu noć držali položaj da ih ne bi neprijatelj iznenadio. Kada su njemački banditi i legija naišli na partizane, otvorila se žestoka borba koja je trajala pet dana i četiri noći. Pošto je bila jaka zima, našim borcima bilo je vrlo teško biti na položaju. U toj petodnevnoj borbi neprijatelj je pretrpio ogromne gubitke u ljudstvu i materijalu. Kad je neprijatelj provalio na tome mjestu, on je produžio napredovanje preko cijelog kraja. Neprijatelj je napredovao, velikom brzinom, a naši borci morali su odstupati pošto su bili slabije naoružani i bilo ih je manje.

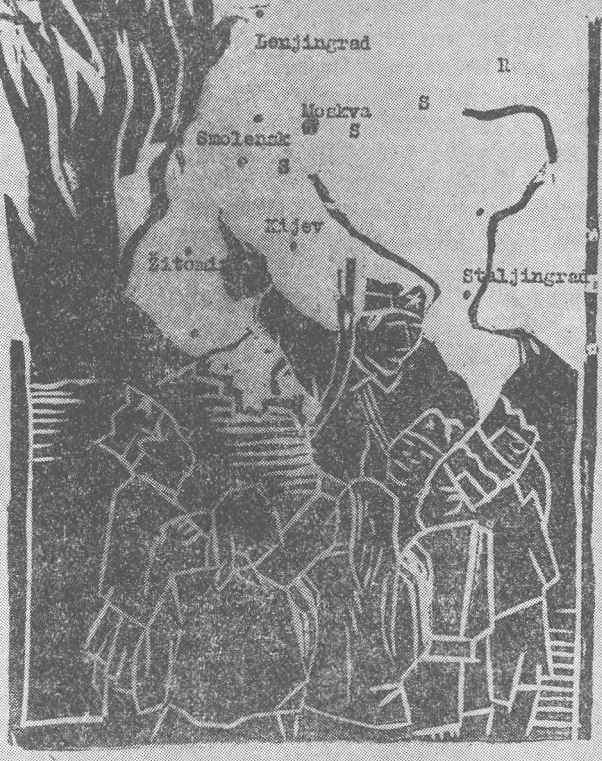
Narod se povlačio sve dublje i dublje u oslobođeni teritorij. Narod se povlačio pred vatrom i dimom bombi iz neprijateljskih aviona. Neprijatelj je popljačako sve na šta je naišao i narod je poklao. Pošto se većini naroda pružila mogućnost da se probije između neprijatelja i prođe u pozadinu, to je sa narodom ostalo i partizana koji su tukli neprijatelja sa leđa.

Kad su Nijemci provalili duboko u oslobođeni teritorij, oni su govorili da su uništili partizane i da im neće biti više ni traga. Međutim, bilo je obratno. Partizani su opet osnovali u pozadini neprijatelja svoje odrede i opet ih nemilosrdno proganjali iz svoje zemlje. Tu se vidjelo da su partizani neuništivi i da ih ne može unštiti ni jedna ofanziva narodnih protivnika.«

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

PIONIR

LIST
NAJMLADJIH
U
HRVATSKOJ

BROJ
12

GODINA II.
STUDENI 1943.

Pero Kosjer, učenik IIa razreda osnovne škole, piše »Moj život u dječjem domu«: »Ja sam bio u dječjem domu u selu Gvozdanjskom mjesec dana. Onda smo se rasformirali. Mala su djeca otišla u selo Buzetu, a velika djeca od dvanaest godina raspoređena su po Baniji. Srednja djeca otišla su u dom u selo Rujevac. Tu smo se nastanili. Jednoga jutra čulo se je iz Dvora pucanje. To su provalili Nijemci. Mi smo mislili da neće k nama, ali su se oni privlačili sve bliže k selu. Kad smo ih opazili, potrčali smo u šumu. Nijemci su došli u selo. Mi smo bili u šumi pola sata udaljenoj od sela. Onda smo krenuli u selo Zirovac. Kod **Zirovca** sjeli smo u jarak kraj ceste jer smo bili umorni od bježanja šumom. Tuda su prolazili ranjeni drugovi iz **Zirovca** u šumu. Nijemci su došli u Gornju Komoru. Najedanput se ospe paljba iz mitraljeza prema nama. Povukli smo se uz jedno veliko brdo dalje u šumu. Bolesna djeca su sjela u kola i krenuli smo za Buzetu. Tu smo prenoćili. Ujutro smo sjeli u kola i krenuli za Hrvatsku Bojnu. Htjeli smo ići u Topusko, ali su nam Švabe presjekli put. Ostali smo u Hrvatskoj Bojni. Nijemci su došli do Kamenskog mosta. Partizani su ih dočekali i pobili sve do jednoga, mi smo se opet vratili na isto mjesto u dječji dom.«

Rade Malobabić, učenik Ud razreda, sjeća se svog doživljaja i opisuje ga pod naslovom »Moj doživljaj za vrijeme VI ofanzive«: »Zima je. Pavelić sprema VI ofanzivu na Kordun i ostale pokrajine. Skuplja sve svoje snage samo da uništi naš narod. Jednog dana čuli su se topovi od Zagreba prema Petrovoj gori. Pucanje neprijateljskih topova i mitraljeza približavalo se sve bliže mome selu. Kolone naroda prolazile su kroz moje selo. Neprijatelj zauzima sve veća brda i sprečava put našem narodu da ne bježi u šumu. Na večer se čuje škripanje saonica i plač male djece i starih majki koje moraju ostaviti tople kuće i odlaziti u šumu. Došli smo u Petrovu goru, a snijeg je počeo padati i bura sve jače duvati. Nijemci i ustaše hvataju narod i kolju koga god uhvate. Ja i moj brat zaostali smo iza roditelja sa blagom i kolima. Krenuli smo u Pernu da nahranimo blago koje ne može putem da ide od ljute gladi. Prelazili smo preko jedne vode i vidjeli smo vojsku gdje se šeće na brdu kod crkve. Nismo znali jesu li naši partizani ili ustaše dok nismo k njima došli. Kad smo vidjeli da su ustaše, mi nismo mogli da bježimo nego smo morali pasti u neprijateljske ruke. Oduzeli su nam blago, a nas su gonili od mjesta do mjesta dok nismo došli u Karlovac. Bili smo gladni da smo kupili mrvice od kruha po ulici. Poslije par dana dobili smo propusnice i došli smo svojoj kući gdje smo našli puno selo partizana.«

Dok su mlađi doživljavali život kao neprekidno bježanje i strah i to zlo nosili kao najtrajniju uspomenu, dotle su stariji gledali dalje i tražili uzroke tome zlu .Oni su ispitivački posmatrali zbivanja oko sebe i već uspjevali da odškrinu vrata tajanstvenog svijeta koji je njihovo djetinjstvo okruživao sa toliko mnogo zla ali i dobra. Izdvajam jedan zanimljiv papirić. Istrgnut je iz sveske. Na jednoj stranici je »Basna o dva miša« na ruskom jeziku, a na ostale tri stranice svakako prva verzija članka za zidne novine, pisanog vjerojatno na odmoru ili za vrijeme učenja u domu,

a pod naslovom »Od početka okupacije pa do odlaska u partizane«. Članak nema završetka, ali ima zanimljivih zapažanja ovog bezimenog autora: »Dani su prolazili. Bilo je sve teže živjeti u gradu. Vidio si svaki dan kako ustaše vode u logore i u zatvore. Pune se koncentracioni logori. Svakim danom dovlače ustaše svega i svašta iz pravoslavnih sela...

Kada bi ušao u koju ustašku kuću, imao si na izbiranje svega. Ustaše su svaki dan išli u pravoslavna sela i klali i pljačkali. Jednoga dana došao je jedan ustaški poručnik kome je za čizmom bio utisnut krvav nož. Hvalio se po gradu koliko je djece poklao. Bilo je to teško slušati. Najednom izvadi nož i poteže ga. Narod koji je to gledao sav je bio prestrašen. Bio je to strašan prizor.«

Na drugom listu papira nedostaje jedan ugao i zato se ne mogu prvi redovi cijeli pročitati, ali može da se uhvati smisao. Na drugoj strani toga lista zabilježena je lekcija iz geografije. Priči nedostaje početak. Opet je to bila djevojčica kao i u prethodnom slučaju. Ona se našla u nekoj stravičnoj jami među mrtvima. Iz dijelova prvih rečenica saznaje se da je dozivala u pomoć ali je nitko nije čuo. Riješila je da se izvuče napolje: »Izići ću van, možda se spasem. I stanem se izvlačiti. Po meni su se priljepljivali komadi mesa i guste lokvice krvi. Odjedom mi se sve pred očima zasvijetli i ja radosno uskliknem: 'Spašena sam, vani sam!' Krv mi se slijevala po tijelu. I opet druga prepreka: kuda sad da pođem? Tako zamišljena pogledam u šumu i opazim čovjeka koji je išao upravo k meni. Nisam znala ko je, ali sam ga čekala na mjestu. Kad je prišao malo bliže, ja mu potrčah u susret i uskliknuh: 'Partizan!' On me primi za ruku i blago mi reče: 'Ne boj se, seko. Kako znaš da sam partizan?' Poznam te po partizanki i zvijezdi petokraki. Ali da i nemaš tih simbola, pozna se da si spasilac naroda, da si čovjek i da si borac za slobodu. Borac turi ratnu, tešku i žuljevitu ruku u džep i pruži mi komadić crnog zobenog kruha. 'Uzmi, seko, okrijepi se pa ćemo u selo'.

Tiho su žuborili potočići. Veselo su skakutale ptičice po zelenom granju, a kroz šumu su prolazili glasovi, dozivi i bolno rikanje krava koje traže svoga gospodara. Tužno se je razlijegao jauk shrvanih žena koje su se grčile nad prerezanim grlima svoje djece. Na svakom putu, na svakom zavoju, u svakoj stijeni, nailazila sam na lešine.

Svuda krv, svuda meso, svuda kosti — govorio je partizan — ali iz te krvi iz tog mesa, iz tih kostiju niknuće nova mladost, cvjetat će novi i sretniji život.«

Možda ova priča i nije istinita, nije stvaran doživljaj ove djevojčice, ali optužuje već i saznanje da su ovakve strahote opsjedale dječju maštu.

Bilo je dječaka i djevojčica koji su odlazak u partizane osjetili kao spasenje i kao važnu prekretnicu u svome životu, pa su o tome rado pisali. Milan Rukavina u svom sastavu »Dolazak u partizane« ovako to opisuje: »Jednoga lijepog jesenskog dana došao je brat kući i rekao: 'Tata je otišao da podmina voz'. Pred večer došao je otac kući. Mina je bilo podmetnuta. Vlak je naišao i mina ga je podigla u zrak. Ustaše su odmah došli sa tenkovima i kamionima. Kupili su mrtve i ranjene Nijemce. Pred večer

ustaše su počeli hapsiti i goniti u zatvor. Cijelu noć su ustaše jurili kroz grad i hapsili do koga su došli. Tata je odmah znao da će doći i po njega jer su ga još prije hapsili i tukli.

Bilo je u noći oko tri sata. Culi smo kada je stao kamion pred našu kuću. Ustaše su pošli u kuću. Otac je imao šarac i nekoliko rafala. Ustaše su lupali na vrata, ali mi nijesmo htjeli otvoriti. Počeli su tući kundacima po vratima. Otac je pustio prvi rafal i potukao ih na vratima. Nijemci i ustaše su se poplašili i odjurili po jaču snagu. Kada su oni otišli, mi smo se spremili i otišli u partizane. Nismo smjeli da idemo skupa, nego smo se rasuli svuda. Trebali smo da pređemo preko rijeke Kupe. Ja sam skočio u vodu, ali su me opazili ustaše i počeli su pucati. Ja sam plivao dalje. Kada sam bio na drugoj obali, ustaše su stigli na drugu stranu rijeke. Ja sam počeo bježati. Došao sam u selo i tu smo se svi sastali. Nismo mogli čekati vezu jer su nas ustaše tražili. Naveče smo krenuli u partizane. Tako sam ja došao u partizane.«

M. Konjevoda prikazuje taj događaj u napisu »Moj dolazak u partizane« ovako: »Jednog jutra kroz san čujem pjevanje ptica i pucanj pušaka. Ustanem, pogledam napolje. Sunce je bilo visoko na horizontu, a električna centrala je zujala i proizvodila struju kao i obično. Šetajući po kući dođem do oca. On me pogleda i reče: 'Danas ćeš ići na selo gdje ćemo se večeras sastati'. Ja sam se dosjetio zašto idem na selo, ali nisam smio kazati ocu jer sam ga se bojao. Oko dva sata poslije podne krenem na selo. Talijanski fašisti pitali su me kuda idem, a ja sam im odgovorio da idem na selo pošto je moje mjesto jako malarično. Stigao sam na selo gdje sam našao majku i sestre. Vidio sam u selu da tuda prolaze partizani i odmah sam se sjetio kuda mi idemo. Navečer oko deset sati čulo se jako pucanje. U prvi mah sam mislio da to fašisti pucaju. Nije prošlo dugo vremena kad netko zakuca na prozor i reče: 'Druže, brže otvori!' Te riječi i dandanas nosim u svom srcu, jer te riječi označavaju ravnopravnost ljudi. Te riječi znače da više neće biti izrabljivanja čovjeka po čovjeku.

Moj stric, odbornik toga sela, otvorio je i pozdravio drugove partizane. Dođe drug i reče mojoj majci: 'Drugarice, spremaj se da idemo!'

Nakon dugog putovanja stigli smo u partizanski logor gdje smo našli moga oca. Po logoru se šeću partizani i pričaju među sobom kako je Konjevodi uspjela akcija. Odem do oca i upitam ga kako mu akcija uspjela, a on mi je odgovorio: ‚Neće više zujati centrala jer je otišla u zrak'. Sjetio sam se šta se desilo. Obradovao sam se jer sam znao da električna centrala neće više služiti okupatoru ni njegovim pomagačima ustašama i četnicima koji služe Talijane za dvije ili tri lire i porciju pašte. Od toga dana sam se nalazio sa partizanima i sa njima proživljavao dobro i zlo.«

Draga Ćorić je ostavila dokumenat pod naslovom »Kako sam ostala bez brata«. Završila ga je uzvikom »Fašizam umire — sloboda se rađa!« I cijela priča je nadahnuta mišlju da su braća ginula baš za tu slobodu koju su mogle roditi samo takve svjesne žrtve: »Bila je zima. Snijeg je pokrio brda i doline. Naišla je peta ofenziva. Sa svih strana čulo se je

pucanje. Avioni su kružili i bacali bombe gdje su bili naši partizani na položaju. U jednom selu bili su Nijemci. Tu su pljačkali i hvatali ljude. Naši partizani su ih napali, ali im nisu mogli ništa jer ih je bilo puno i imali su bolje oružje. Partizani su se morali povući. Kada su se naši partizani povukli, krvavi fašisti su počeli da još više pljačkaju i uništavaju.

Jednu večer ostala sam ja i mama i moj brat kod kuće, stariji brat je bio u partizanima, a tata otišao sa ostalim ljudima u šumu. Nas troje smo se zbili u kuću i mislili smo da li će nas ustaše pohvatati. Bilo je oko pola noći. Mi smo sve troje zaspali. Najedanput kroz san čujem da neko lupa na vrata. Ja se spremim i pogledam kroz prozor, a kad tamo ugledam puno dvorište Nijemaca sa šljemovima. Ja dalje legnem i mislila sam šta će sad biti. Oni i dalje lupaju na vrata i prozore. Moja se mama probudii pođe k prozoru da vidi šta je to. Kada je ona vidjela da su to Nijemci, ona se je ustrašila i nije znala što da radi. Nijemci su počeli da razbijaju prozore. Moja se mama onda tekar uputi da otvori vrata. Njih šest uđe k nama u sobu, a drugi su stajali oko kuće i držali stražu. Kada su oni ušli u kuću, ja sam se učinila kao da spavam, a mali brat je spavao, jer od toga ništa nije znao. Moja mama je stala kraj stola, a napolju je bila velika pomrčina. U kući se raspoznavalo njihovo tijelo i ništa više. Od njih šest jedan je znao naš jezik i govorio je: 'Palite svjetlo!' Mama mu je odgovorila da nema lampe. Kad najednom priđe k mami jedan visoki Nijemac, prinese joj bateriju k očima i pištolj pod vrat, a priđe drugi koji je znao naš jezik i stao je ispitivati. Ona im je odgovorila da ih nikad nije ni vidjela (Autor sigurno misli na partizane — prim. V. L.) Nijemac se naljutio i izderao se na nju.

Preko noći su ih naši partizani napali. Fašista je dosta izginulo, ali im je stigla pomoć i naši partizani nisu ih mogli nadjačati. Partizani su se povratili prema selu Lovči i s njima je bio moj brat. Sutradan, fašisti su pošli prema selu Lovči, zasjeli su jedan jarak u Sumarici, a to je put kuda se ide u selo Lovču. Naša tri partizana otišla su da vide gdje se fašisti nalaze. Među njima je bio i moj brat. Njih trojica uputili su se niz jarak. Oni nisu znali da su tu zaposjeli fašisti. Oni su tako išli jedan za drugim kad najedanput zapuca sa dviju strana na njih. Onaj koji je bio prvi njega je kugla pogodila u glavu. Mom bratu iz mitraljeza odsječene su noge i nije mogao da bježi. Trećem nije ništa bilo i on je letio da pomogne mome bratu, ali mu nije mogao ništa pomoći jer su fašisti prilazili. Moj brat mu je rekao: 'Druže, pusti me. Ti hajde da se spasiš. Ja vidim da meni nema spasa'. Moj brat je ostao sjedeći na panju. Fašisti su pošli k njemu i on je rekao: 'Nećete me živa uhvatiti!' Kada je to izgovorio, odapeo je tri bombe i ubio se. Nije se dao živ u ruke fašistima!«

U članku dječaka Rakića »Pao je za slobodu« nameće se misao da je on već mnogo znao za svoje godine jer ga je nevolja tjerala da brzo upoznaje život, ali na žalost, samo njegovu crnu stranu. On je znao da priroda živi svoj iskonski život koji je najljepši u maju, ali i da se među

ljudima nešto strašno zbiva. Kroz sve zlo koje ga je okruživalo njega je ipak nosila i krijepila ljubav: »Sve je bilo tiho i mirno, a sjajne mjesečeve zrake obasjavale su zemlju. U divnoj majskoj noći šaptala je priroda, jer se budila iz zimskog sna. Nekad gusto naseljeno i divno selo pretvoreno je u same zidine i zgarišta. Spaljeni narod u zidinama neumorno zove na osvetu. Sad u njima nigdje žive duše nema, a u varoši se je utvrdila banda, te po katkad se iz nje čuje šteket pušaka i mitraljeza. Naše jedinice spremale su se i privlačile prema uporištu da istjeraju bandu. Među borcima je i moj brat Mane. On je borac od ustanka, te je stekao priznanje za vodnika. Mlađi brat od njega je poginuo u borbi, a Mane je dobio još veću volju za borbu i mržnju prema neprijatelju.

Pošto se nismo dulje vrijeme vidjeli, poručio mi je da dođem k njemu kad bude napad na Široku Kulu. Tako i učinih. Dođem bliže položaja, ali nisam znao gdje je njegova jedinica, te prema tome se nisam usudio da idem na položaj dok se ne osvjedočim gdje se nalazi.

Bilo je po ponoći oko dva sata kad je otpočela borba. Zaori se varoš, a od praha raketa i granata, pomislio bi da su nebesa u plamenu. Vodi se borba teška i krvava. Borci su došli do žice, te zauzeše crkvu i nastaviše sa napredovanjem. Nije daleko do dana. Mjesečeva svjetlosna snaga se gubila. Požurim u štab bataljona da propitam za bratovu jedinicu. Svi poznati drugovi okretali su glavu od mene i izbjegavali razgovor jer sam ih pitao za brata. Doznao sam za njegovu jedinicu i pošao prema njoj. Usput su me vraćali drugovi da ne idem jer da brata neću naći. Odmah mi je bilo sumnjivo te još brže požurim prema njegovoj jedinici. Naši tenkovi su se vraćali sa položaja noseći na sebi par mrtvih drugova. Požurim preko brisana prostora te uz brijeg prema našem položaju.

Sunčeve zrake već obasjavaju vrhove brda. Borba je malo jenjala, te su se borci sakupili u zaklon da se odmore. Gledam poznate borce, ali brata nema među njima. Vidim par laške ranjenih boraca, te odmah pomislim da on nije živ. Upitah poznatog borca je li Mane živ. On mi je odgovorio da nije: 'Pao je noćas kad smo pravili juriš na ustaše, te je bila takva situacija da ga nijesmo odmah iznijeli. Ali ja ti dajem časnu riječ ili ću poginuti ili ću njega dovečer iznijeti. On je pao za slobodu svoga naroda, a ti nemoj da se sada žalostiš jer pomoći iz žalosti nemaš.'

Iz njihovog razgovora saznao sam da su ga borci mnogo voljeli i da će ga, ako ikako budu mogli, iznijeti da ga mi sahranimo. Tako se i desilo. Kad su naši hrabri borci napravili drugu večer juriš zauzeli su Široku Kulu i iznijeli mrtve drugove. Pali borci nisu nestali među ostalim borcima, već ih oni duboko nose u svojim srcima, a ujedno im daju još veću volju za borbu i mržnju prema okupatoru.«

Dok čitamo sastav Steve Cakširana, zaključujemo da je on već sasvim ozbiljno ušao u probleme partizanskog ratovanja. I on je bio borac u četi i sjeća se jednog srećnog manevra svoje čete u svom članku »Nijemci su se privukli«: »Naša četa je došla u Drežnik. Tu smo držali položaj. Nas je bilo samo dva voda. To je opasno mjesto. Naš ekonom skupljao nam je hranu. Tu većinom žive samo Hrvati. Svaki dan dolaze našem kome-

saru i komandiru. Dolaze stare žene i plaču: ‚Druže komandire, noćas mi partizani odagnaše volove.' To nisu bili partizani nego oni koji se izvlače da ne idu u partizane, a to su saboteri. Uveče žene i djevojke donijele su večeru. Počeli smo jesti. Nijemci nijesu bili šest kilometara daleko. Nijemci tuku topovima. Ostavili smo večeru i skočili pokraj jednog zida. Kad se smrklo, jedan vod je otišao na položaj, a drugi su spavili na štaglju. Postavili smo stražu da nas čuva. Ujutro rano mi se dižemo. Sunce je granulo. Govedari tjeraju blago na polja. Pala je velika rosa. Najednom dotrča jedan omladinac od šesnaest godina. Raportira komandiru: ‚Druže komandiru, neka vojska se kreće prema nama.' To su bili Nijemci. Mi se nalazimo u jednom selu, a u tom selu su bili Nijemci. Počeli su da tuku bacačima, mitraljezima i drugim laganim oružjem. Mi smo počeli odstupati. Nisu bili daleko ni pedeset metara od nas. Nastala je cijela zbrka. Govedari tjeraju blago kući, žene plaču. Nijemci tuku mitraljezima. Ranili su dvije tri žene. Naša četa je odstupila prema Koritima. Nitko nije ni poginuo ni bio ranjen. Nijemci su došli u Drežnik, ali odmah poponoći sü se vratili u Vaganac, nisu imali nikakvoga uspjeha.«

I Vaso Bunjac u svom sastavu »Šuma je naš spasilac« daje vrlo realnu i zrelu ocjenu o ulozi šume u razvoju narodnooslobodilačkog pokreta. Od svega o čemu se tada govorilo i što se doživljavalo ima pomalo, ali je ispričano onako kako je baš on to sve nosio u sebi: »Prvi spas naroda bila je tada šuma. Da bi se spasili ispred neprijateljskog noža, morali smo bježati u šume. Život tih ljudi u šumi bio je vrlo težak. Masovna hapšenja i ubijanja naroda nikada ne prestaju. Pomoću šume rad tih malih odreda bio je vrlo uspješan. Na čistom terenu ti, kako su se zvali, gerilci nisu se nikad smjeli nalaziti jer na čistom terenu prijetila im je opasnost od neprijateljskih snaga. Jedini njihov prijatelj bila je tada šuma i jedan dio naroda. K tim malim odredima pridolazile su svakodnevno mase naroda tako da su ti odredi počeli naglo rasti i razvijati se u čete i bataljone. Razvitku tih odreda mnogo je doprinijela šuma. Zelenilo šume narod je veoma poštovao jer ono je spasilo mnoge glave koje su osuđene na smrt od strane okupatora. Narod je zavolio šumu toliko da je počeo pjevati o njoj pjesme. Svoju ljubav prema šumi narod je izrazio u ovim stihovima:

Aoj goro, goro svakojaka,
Puna li si gerilskih junaka
Tvoje lišće nad nama se vije
Naše glave od fašista krije.
Kad ptičice pjesme zapjevaju,
Tad gerilci čete razvijaju
I fašiste snažno razbijaju.

Jedini spas naroda bila je tada šuma. Uprkos velikih neprijateljskih navala i ofanziva koje su se redale jedna iza druge s namjerom da uguše NOP, neprijatelju to nije uspjelo jer se je narod povlačio k svojoj spasi-

teljici—šumi. U tim teškim vremenima kada su trajale neprijateljske ofanzive, nije bilo posebnih skloništa gdje bi se narod spašavao, već jedini i najbolji spas bila je i tada šuma. Danas se o šumi mnogo govori i piše jer ona je za nas od velikog značaja. Mi šumu ne možemo smatrati kao našu veliku spasiteljicu, već je ona bila škola i odgajalište naših komandira, komesara i ostalih prvoboraca. Mi nismo imali nikakvih vojnih akademija ni kadrova, već u šumi su odgojeni naši prvi rukovodioci i heroji. Djelovanje tih odreda iz šume bilo je sve jače i jače. Oni su se sve više i više naoružavali. Iz tih odreda razvile su se brigade i divizije koje su značile za neprijatelja veliku opasnost. Oni su konačno izišli iz šume oslobodivši mnoge gradove i veliki dio teritorije, ali nikako nisu zaboravili na nju jer ona je za NOP od velikog značaja.«

Zbog ozbiljnosti s kojom su pristupali svakom poslu i zbog zrelosti u razmišljanju o svemu što ih je okruživalo, mladim ljudima povjeravani su ozbiljni zadaci. Nagrada za predan i savjestan rad bila su javna priznanja. Takvo priznanje bilo je i biranje u pionirske i omladinske forume ili za delegate omladinskih kongresa. Upravo takvo priznanje je i ostalo u trajnom sjećanju Petru Duiću i on ga je opisao u članku pod naslovom »Moj put na Drugi kongres«: »Održan je Prvi kongres Antifašističke omladine Jugoslavije. Na njemu su prisustvovali delegati iz gotovo svih krajeva. Tu je omladina podnijela izvještaje o svom radu i drug Tito je postavio nove zadatke pred našu omladinu. Poslije šesnaest mjeseci sastala se je opet omladina da vidi je li časno izvršila zadatke koje je pred nju postavio drug Tito. Prije toga historijskog dana stalno sam razmišljao tko bi od nas đaka mogao krenuti na taj veličanstveni skup naše omladine. Zapala me sreća da sam ja krenuo sa ostalim delegatima na put. Nitko nije bio sretniji od mene kada sam znao da ću vidjeti našeg ljubljenog vođu maršala Tita i, delegacije naših saveznika.

Put je bio težak i naporan, ali našim omladincima i omladinkama nije ništa prevaliti nekoliko stotina kilometara i probijati se kroz neprijateljske redove da opravdaju ono povjerenje koje im je dao naš narod. Krenuli smo na put s pjesmom i veseljem. Na putu sam vidio lijepih šuma, ptičica i lugova. Vidjeli smo kako leže naša popaljena sela koja je uništio okupator pomoću domaćih izdajica i ustaša i četnika. Iz malih kolibica, koje leže na gариštima kao stada na pašnjaku uvijek se čuje pjesma iz omladinskih junačkih grla. Neka je okupator naša sela uništio, nas nikad nije pokorio.

Vidio sam omladinu kršne Like sa koliko volje i energije stupa smjelo naprijed. Kroz Liku možeš ići tri dana i nećeš naći ni jedne cijele kuće. Nećeš vidjeti ni jednog omladinca. Svi se bore u NOV. Ta omladina nije klonula, već sa još više energije stupa naprijed. Kada sam vidio da za nju ne postoje nikakve prepreke, niti će ubuduće postojati, tada sam i ja dobio mnogo volje za rad i rekao sam da ću sa još više volje i energije raditi.

Sav taj put koji sam prešao idući na Drugi kongres najljepši je doživljaj u mome životu i to neću nikada zaboraviti.«

Ovim stranicama koje su napisala djeca ratnici nije potreban zaključak. Sve je ovdje jasno, a pravi zaključak je onaj koji će stvoriti svaki čitalac za sebe.

Ove stranice su i saznanje da su djeca u toku rata bila podsticana na pisanje i da su pisala o svom životu i to onda dok su još učila slova.

A šta je sa njima danas?

Zar toliko obilje događaja i doživljaja i takvo životno bogatstvo da ostane bez svog pjesnika, da se sve zaboravi?

Milan Bulat

Diverzije na prugama na teritoriji IV korpusa NOVJ (juli 1943-maj 1944)

Gledano kroz razvoj diverzantskih akcija, ovaj period narodnooslobodilačkog rata karakterizira formiranje diverzantskih bataljona u Hrvatskoj. Jedan od njih formirao se i razvio na teritoriji IV korpusa NOVJ.

Formiranje većih jedinica takve specijalne namjene predstavljalo je kvalitetniji i masovniji pritisak na neprijateljske komunikacije u prvom redu na željezničke pruge. Željeznice i željezničke pruge sve više su postojale objekti napada partizana, pa čak i nenaoružanog naroda. Ni ostali saobraćajni putovi nisu bili zanemareni. Telefonsko-telegrafske veze bile su pod stalnim udarom i sve više prekidane. Sta je to predstavljalo za komandovanje jedinicama i posadama, a posebno za i onako ugroženi željeznički saobraćaj i snabdijevanje, može se lako pretpostaviti.

Okupator je sa svojim slugama odmah po primanju prvih udaraca, usmjerenih na ometanje i prekide saobraćaja, počeo s preduzimanjem određenih mjera obezbjeđenja. Na početku je to mislio riješiti zgušnjavanjem brojnih posada. Za to nije žalio žive sile ni materijalnih sredstava, pretpostavljajući da ga to i ne može dovesti u krizu. Ubrzo je počeo graditi stražarske tornjeve—bunkere na željezničkim prugama i objekte na njima. Zaveo je oklopne vlakove za osiguranje i čuvanje željezničkih pruga i tzv. ophodnje (patrole) koje su krstarile danju i noću po prugama.

Da bi spriječio, ili barem omeo diverzantske akcije, neprijatelj je preduzimao niz drastičnih mjera. Uništavao je čitave pojaseve šume uz željezničke pruge, zabranjivao sijanje žitarica pored pruge, uklanjao i hapsio nepouzdane ljude iz saobraćajne službe itd.

U plimi ugrožavanja željezničkog prometa bili su sve više na udaru željezničari i željezničko osoblje, a osim toga sve više se ljuljao moral ustaško-domobranskih i stražarskih jedinica za obezbjeđenja.

Zajedno s razvojem oružanog ustanka razvijala su se i usavršavala i diverzantska dejstva. U ustaničkim krajevima taj razvojni put se kretao od pojedinačnih i grupnih do masovnih diverzacija na kvarenju željezničkih pruga, putova i objekata na njima, bez upotrebe eksploziva i eksplozivnih sredstava do takozvanog njihovog »dizanja u zrak« pomoću eksploziva i eksplozivnih sredstava.

Masovne diverzije kvarenjem, naročito sporednih pruga kao što je željeznička pruga Karlovac—Sisak, vršio je organizirano narod sa svojim partizanima. Osnovno naoružanje je bilo priručni alat. Najteže je bilo rastaviti prvu tračnicu, načeti prugu. Kasnije se ona snagom narodnih mišica na komandu hoooruk! bacala u grabu i valjala poput brazde.

U svim ustaničkim krajevima vršila su se od samog početka ustanka prekopavanja cesta i putova, palili su se i fizički rušili mostovi i propusti. U šumskim predjelima obarala su se stabla na putove i željezničku prugu te pravile prepreke ili su se na kamenitom terenu gradile barikade od kamena.

Željezničke pruge kao vrlo osjetljive saobraćajnice, kvarene su i na niz drugih načina. Bilo je dovoljno rastaviti tračnice samo na jednom mjestu i pomjeriti ih svega 5—6 cm u stranu i vlak je morao iskočiti.

Svi ovi oblici diverzije kvarenjem pruge bili su najkarakterističniji u prvoj i drugoj godini narodnooslobodilačke borbe, mada su ti načini bili primjenjivani i sve do kraja rata.

Pojavom i narastanjem novih minerskih i diverzantskih jedinica, zamijenjen je fizički alat za kvarenje pruge s eksplozivom i minsko-eksplozivnim sredstvima, što je predstavljalo novi kvalitet. S eksplozivom se, naime, lakše postizao bolji i veći diverzantski efekat i uz nesrazmjerno manje angažiranje boraca. Osim toga, 2—3 borca ili malo veća grupica boraca-diverzanata s eksplozivom imali su mnogo veće mogućnosti izbora mjesta za izvršenje diverzija itd.

Razvoj diverzantskih jedinica

Maja mjeseca 1942. godine na Baniji je održan diverzantski kurs pod rukovodstvom Ivana Hariša Gromovnika i druga Bore Miličevića. Taj kurs je tada završilo 7 odabranih boraca iz sastava Banijskog partizanskog odreda. Ta sedmorka je bila kičma razvoja budućih diverzantskih jedinica.

Trojica smo ostali na Baniji, a ostali su ubrzo poslije kursa otišli u Moslavinu i Slavoniju.

Za organizaciju i formiranje diverzantskih jedinica u Slavoniji i Moslavini bio je zadužen Boro Miličević, koji je maja 1943. formirao I diverzantski bataljon na teritoriji VI korpusa NOVJ.

Nas trojica smo na Baniji, pod mojim rukovodstvom, uz vršenje diverzantskih akcija, formirali do novembra 1942. diverzantski vod koji je osnivanjem VII banijske divizije ušao u njen sastav kao minerski vod.

Decembra 1942. godine u Gornjem Budačkom u zaseoku Trupinjak, na Kordunu Mirko Palčić, koji je zbog toga došao iz Slavonije održao je diverzantski kurs i formirao diverzantsku grupu. Za komandira te grupe postavljen je Rade Kukić.

Početkom januara 1943. dobio sam naređenje od komandanta VII banijske divizije da dužnost komandira voda predam Ratku Djeteliću, dotadašnjem političkom delegatu voda. Naređeno mi je da idem s Gro-

movnikom na specijalni zadatak. Krajem januara 1943. stigli smo na Zumberak u II operativpu zonu, koja je sa lŠtabom bila u selu Četište, "općina Radatović. Javili smo se političkom komesaru zone, Marku Beliniću. Predstavljen sam mu kao organizator diverzantske jedinice, koja će dejstvovati na željezničkoj pruzi Zagreb—Karlovac—Metlika i Zagreb——Sisak. Dogovoreno je da iz XD3 proleterske brigade dobijem prvih 7 odabranih provjerenih boraca koje ću obučiti i voditi u akcije.

Čekajući dodjelu tih boraca, održao sam diverzantski kurs minerskom vodu XIII proleterske brigade, a nešto kasnije i slovenskim brigadama Cankarevoj i Gupčevoj, koje su na taj kurs poslale svaka po 6 boraca.

Poslije toga formirao sam i obučio svoju prvu sedmorku i otpočeo s diverzantskim akcijama. Augusta mjeseca 1943. godine sedmorka je dopunjena novim borcima s diverzantskog kursa i 20. augusta formirana je Diverzantska četa koja je dobila naziv 3. čete II diverzantskog bataljona. Za komandira te Čete postavljen je Jezdić Petar, moj dotadašnji zamjenik, inače proslavljeni borac i miner XIII proleterske brigade.

Do tog vremena ojačao je i razvio se i tzv. Dubravski diverzantski vod na čelu s Radom Kukićem, kao i ponovno formirani Diverzantski vod na Baniji, na čelu sa Nikolom Adamovićem.

Koncem augusta i početkom septembra 1943. kordunski i banijski diverzantski vodovi su dopunjeni i formirane su također diverzantske čete. Banijska je iz tradicionalnih razloga dobila naziv Prva, na čelu sa komandirom Nikolom Adamović, i kordunska Druga, na čelu sa komandirom Radom Kukićem.

Odmah po formiranju 3. čete II diverzantskog bataljona postavljen sam za komandanta II diverzantskog bataljona. Štab sam dobio poslije sređivanja Četa tek 7. X 1943. godine, kada je formiran u selu Vukova Gorica. Za političkog komesara bataljona došao je iz Gorskog kotara Štajner Joso Pišta, za zamjenika komandanta Rade Kukić, a za intendanta bataljona Dane Mrkić.

Formiranjem Štaba II diverzantskog bataljona objedinjeno je komandovanje sa diverzantskim četama na jako širokom operativnom prostoru.

Prva četa — banijska, dejstvovala je na željezničkoj pruzi Sisak—Sunja—Dubica i Sunja—Bihać.

Druga četa-kordunska, na željezničkoj pruzi Zagreb—Karlovac—Delnice, Karlovac—Rečica i Karlovac—Novo Mesto.

Treća četa — žumberačko-posavska na željezničkoj pruzi Zagreb—Sisak i Zagreb—Karlovac.

Diverzantska dejstva II bataljona poklapala su se uglavnom s teritorijom IV korpusa NOVJ, kojem je bataljon i pripadao s obzirom na materijalmo-tehnička pitanja i snabdijevanje dok je organizaciono-kadrovski bio vezan za Glavni štab NOV i POH.

26. novembra 1943. Štab bataljona se preselio u selo Avguštanovac na rijeci Kupi gdje se s većim ili manjim prekidima zbog neprijateljskih ofanziva, najduže zadržao.

Kako su se diverzantske jedinice probijale na neoslobođenu teritoriju i dejstvovale u pozadini neprijatelja, one su bile i prvi partizanski vjesnici i konkretni partijsko-politički radnici. Sa svojim hrabrim, smjelim i uvijek uspješnim akcijama diverzanti su bili najkonkretnija antipropaganda o ustaško-njemačkoj sili i o njihovoj neuništivosti. Oni su postepeno, ali sigurno osvajali simpatije naroda, pa i u najbližoj okolici Zagreba, naročito kod omladine. Stvarali su, vođenjem naprednijih omladinaca u akcije, sve nove i nove borce — udarnike koji su po danu bili kod svojih kuća, a noću u akcijama. Ti omladinci postajali su potencijalni partizani. Odlazili su u partizanske jedinice, čim bi bili na nekom području zapaženi.

Diverzanti su, osim toga, u neoslobođenim krajevima bili i glavna politička snaga partijskih komiteta, naročito u 1943. godini.

Ukupna bilanca diverzantskih akcija u julu mjesecu 1943. od jedinica od kojih će se mjesec dana kasnije formirati 2. diverzantski bataljon bila je slijedeća:

Žumberačko-posavske diverzantske grupe

Uništene su 3 lokomotive, 6 vagona i 85 m željezničke pruge, zbog čega je bio promet obustavljen ukupno 61 sat.

Osim toga, uz pomoć udarnika, pomenuta grupa diverzanata zarobila je ukupno 107 domobrana sa svim naoružanjem i opremom, što je bio znatan doprinos formiranju Turopoljsko-posavskog partizanskog odreda 21. VIII 1943. u koji je ušlo 150 odmah naoružanih boraca.

Značajno je i to što su diverzanti pridobili za sebe veliki broj omladinaca Turopoljsko-posavskog kraja i Posavine, vodeći ih u različite i uvijek uspješne akcije, nakon kojih su bez rezerve postajali partizani.

Kordunaški diverzantski vod

Uništeno je 6 lokomotiva, 23 vagona, 674 m željezničke pruge i 8 bunkera, a oštećeno 6 vagona.

U diverzantskim akcijama je poginulo 6, a ranjeno 7 neprijateljskih vojnika, oficira i željezničara. Diverzanti su zarobili 6 neprijateljskih vojnika. Promet je bio obustavljen ukupno 618 sati.

Banijska diverzantska grupa

Što sama, a što u sadejstvu sa drugim jedinicama, uništila je: 6 lokomotiva, 62 vagona i 170 m željezničke pruge, a oštetila 2 lokomotive i 46 vagona.

Poginulo je 24, a ranjeno 11 neprijateljskih vojnika oficira i željezničara. Diverzanti su zarobili 11 neprijateljskih vojnika. Promet je bio obu-

stavljen ukupno 175 sati. (Osnovni izvori rezultata su izvještaji II diverzantskog bataljona, neprijateljska dokumenta i djelomično vlastiti minijaturni dnevnik).

August

Na željezničkim prugama: Zagreb—Ogulin—Delnice, Ogulin—Plaški, Karlovac—Novo Mesto i Karlovac—Rečica uništeno je: 7 lokomotiva, 31 vagon, 1157 m željezničke pruge, a oštećeno 1 lokomotiva i 6 vagona. U akcijama je poginulo 9 a ranjeno 6 neprijateljskih vojnika, oficira i željezničara. Promet je bio prekinut 414 sati.

Na željezničkim prugama: Zagreb—Sisak—Sunja—Dubica, i Sunja——Bihać, uništeno je: 11 lokomotiva, 47 vagona, 2 tenka i 1 kamion, željezničke pruge 662 m, oštećeno 2 lokomotive i 11 vagona. Poginulo je 43, a ranjeno 69 neprijateljskih vojnika, oficira i željezničara. Promet je bio obustavljen ukupno 548 sati.

Ukupni prekidi saobraćaja na svim ovim prugama bili su 962 sata.

Poginulo je prema nepotpunim podacima 52, a lakše i teže ranjeno 45 neprijateljskih vojnika, oficira i željezničara.

Od važnijih događaja iz toga mjeseca treba pomenuti formiranje 3. čete II diverzantskog bataljona 21. VIII 1943. u selu Dragoševci na Zumberku. U izvještaju Žumberačko-pokupskog NOP odreda od 21. VIII 1943. o tome je između ostalog zapisano: »Minerska četa broji sada 30 drugova. K nama je pristupio drug I. Gromovnik, šef minerske sekcije kod inžinjerijskog otsjeka GŠH, te smo sada podijelili našu četu na dva voda, od kojih će jedan vršiti diverzantske akcije na Zidani Most—Zagreb—Sisak, drugi vod na pruzi Zagreb—Karlovac i Karlovac—Metlika. Četa će biti: 3. četa II diverzantskog bataljona. Štab bataljona biće na Kordunu i brinuće se o snabdjevanju četa sa materijalom. Kako je četa sada završila sa kursom drugovi polaze odmah na teren. Vod koji će vršiti akcije na pruzi oko Brežica prema Zagrebu, preuzeće preko sebe i neke diverzne akcije u samom Zagrebu, a uz pomoć postojećih veza.«[1]

Od akcija koje su izveli diverzanti sami ili u sadejstvu sa drugim jedinicama, a koje nisu ušle u zbirne rezultate, navešću samo neke: 23. VIII **u** 20,15 sati izvršen je atentat na glavara Glavnog stožera generala Ivana Prpića na stubištu pred njegovim stanom. General Prpić je lakše ranjen na 3 mjesta.

1. VIII 1943. godine između sela Okića i V. Gorice diverzanti buduće 3. čete postavili su zasjedu njemačkom automobilu koji je redovito dolazio u selo Čiče po mlijeko.

U neprijateljskom izvještaju zapisano je o toj akciji: »1. VIII 1943. godine oko 07,00 sati u s. Novo Čiće (4 km j. i. od V. Gorice) njemački vojnici su došli po mlijeko i napadnuti su od partizana koji su se povukli,

1. Zb. NOR-a, tom V, knj. 18, dok. br. 91.

a za kratko vrijeme njemački zrakoplovi bombardovali su selo. Izgorjelo je 6 kuća.«[2]

Diverzanti buduće 2. čete II diverzantskog bataljona porušili su 11/12. VIII, 22. VIII i 27. VIII 1943. ukupno 18 armirano-betonskih električnih stubova visokog napona između Karlovca i Ozlja, dok su diverzanti 3. čete 30. VIII 1943. zarobili 4 para konja s državnog dobra Kerestinec i uputili ih GŠH.

2/3. VIII na cesti kod sela Odre partizani Turopoljskog odreda uništili su 5 drvenih mostova.

2/3. VIII 1943. borci 13. proleterske brigade napali su posadu u Lekeniku i zarobili 3 dočasnika i 40 domobrana. Na željezničkoj stanici Lekenik i zapaljen je 21 teretni vagon.

Iz izvještaja o stanju prometa Glavnog ravnateljstva za promet NDH T. br. 3124 od 10. VIII 1943. godine vidi se, između ostalog, da se u Zagrebu na dan 5. VIII 1943. nalazilo na opravku 388 osobnih vagona, od kojih 156 u radu, a ostali su čekali popravak; 1389 teretnih vagona od kojih 520 u radu, a ostali čekaju i 217 lokomotiva od kojih je 156 u radu.

Kapitulacijom Italije njemačke i ustaško-domobranske snage nisu bile pripravne niti dovoljno jake da razoružaju talijanske posade, iako su od njih morale preuzeti njihov dotadašnji dio obezbjeđenja željezničkih pruga. To su u znatnoj mjeri iskoristile partizanske jedinice narodnooslobodilačke vojske koje su razoružavanjem talijanskih posada dobile ogromne količine naoružanja i razne druge spreme i ratnog materijala.

Septembar

Na željezničkoj pruzi Zagreb—Karlovac—Ogulin—Delnice, Ogulin—Plaški, Karlovac—Novo Mesto i Karlovac—Rečica, uništeno je 11 lokomotiva, 58 vagona i 3430 m željezničke pruge. Oštećeno je 3 lokomotive i 29 vagona. Poginulo je prema oskudnim podacima ukupno 89 a ranjeno 8 neprijateljskih vojnika, oficira i željezničara. Diverzanti su zarobili 23 neprijateljska vojnika, a promet je bio obustavljen na svim tim prugama 905 sati.

Na željezničkoj pruzi Zagreb—Sisak—Sunja—Dubica— i Sunja—B. Novi—Bihać uništeno je 13 lokomotiva, 52 vagona i 1670 m željezničke pruge. Oštećeno je 5 lokomotiva i 46 vagona. Poginula su 102, a ranjeno 76 neprijateljskih vojnika, oficira i željezničara. Promet je bio obustavljen 611 sati. Diverzanti su zarobili 2 Nijemca.

Ukupni prekid prometa na svim željezničkim prugama na sektoru II diverzantskog bataljona iznosili su 1516 sati.

Septembar mjesec je daleko bogatiji i drugim događajima i akcijama na željezničkim prugama koje treba spomenuti.

2. IX komandir 3. čete II diverzantskog bataljona Jezdić Petar podmetnuo je u šumi kraj Metlike, gdje su se Talijani po danu utvrđivali,

2. Arhiv VII, K. 86, f. 14/14-1.

5 kg eksploziva u paketu sa natpisom »Suho meso za internaciju«. Nedaleko od tog paketa postavio je 4 topovske granate sa perkusionim upaljačem (upaljač na potez) koji je vezan za štap a na njega pričvršćena parola »Smrt fašizmu — Sloboda narodu«.

Kada su Talijani stigli ujutro na radilište, ubrzo je došlo do eksplozije od koje su poginula oko 23 Talijana.

3. IX 1943. diverzanti te iste čete izazvali su, pošto je straža željezničkog osiguranja na stanici Horvati pobjegla, sudar dvaju vlakova i time oštetili obje lokomotive i nekoliko cisterni. Istovremeno su oštećeni svi skretnički uređaji i pruge oko 1000 m.

Noću 2/3. IX 1943. diverzanti 2. čete su između željezničke stanice Duga Resa i Zvečaj (na pruzi Karlovac—Ogulin) presjekli željezničku prugu i napali 4 bunkera. Iz dva bunkera zarobljeno je 8 domobrana, a jedan od bunkera je dignut u zrak.[3]

9. IX 1943. diverzanti 3. čete digli su u zrak na pruzi Zagreb—Ljubljana između Bistre i Zaprešića osobni vlak. O mrtvima i ranjenima nema podataka. Uništena je lokomotiva i 6 vagona. Pruga je oštećena oko 60 **m.** Promet je stajao 24 sata.[4]

9. IX 1943. diverzanti 2. čete zarobili su na pruzi Karlovac—Delnice, između Karlovca i Duge Rese, 12 domobrana sa ratnom spremom. Isti su se nalazili u bunkeru koji je poslije dignut u zrak.[5]

10. IX 1943. diverzantski vod 2. čete poslije pregovora s Talijanima i domobranima, upao je u Generalski Stol i organizirao izvoz oružja i ratnog materijala. Kada su stigli Nijemci s tenkovima i kamionima punim vojske, diverzanti su su povukli. Od oružja su uspjeli izvući samo dva puškomitraljeza i 17 defanzivnih bombi te nešto spreme. Povlačeći se davali su otpor i imali jednog lakše ranjenog.[6]

18. IX 1943. godine diverzanti te iste čete porušili su željeznički most na rijeci Dobri, između Vrbovskog i Gomirja.[7]

18. IX 1943. diverzanti 3. čete zarobili su na pruzi Zagreb—Karlovac, između Horvata i Leskovca, 2 domobrana s oružjem i spremom.[8]

21. IX 1943. jedinice 2. brigade 8. div. NOV i POH ušle su u Trošmariju i porušile most na Dobri. Istog dana neprijatelj je iz Ogulina krenuo putem prema Trošmariji sa 4 tenka i 7 kamiona i pošto je naišao na prekopan put, vratio se u svoje baze.[9]

23. IX 1943. diverzanti 3. čete zarobili su i razoružali u zaseoku Kuće, nedaleko V. Gorice, 2 njemačka vojnika. Plijen 2 parabelum pištolja s municijom.[10]

25. IX 1943. kod sela Kraljevac (10 km od Pisarovine) zbog kvara

3. Zb. NOR-a, tom V, knj. 19, dok. 199.
4. Zb. NOR-a, tom V, knj. 20. dok. 194 — Izvještaj štaba II div. bat.
5. Zb. NOR-a, tom V, knj. 19, dok. 162.
6. Zb. NOR-a, tom V, knj. 19, dok. 162.
7. Arhiv VII, reg. br. 47-6 kut. 421 B.
8. Zb. NOR-a, tom V, knj. 20, dok. 192.
9. Zb. NOR-a, tom V, knj. 19, dok. 139.
10. Zb. NOR-a, tom V, knj. 20, dok. 194.

motora prinudno se spustio jedan njemački bombarder. Vod diverzanata 3. čete na čelu sa komandantom čete Jezdič Petrom, odmah je stupio u akciju. Piloti aviona uspjeli su pod pritiskom diverzanata pobjeći u selo Brezovicu u kojem je bila njemačka posada. Prije palenja aviona diverzanti su ga demontirali i iz njega izvukli 1 dvocjevni mitraljez sa lOOO zapaljivih metaka, nišanske sprave, avionski fotoaparat, baterijski akumulator, 2 padobrana, nešto sanitetskog materijala i dr. Tom prilikom, od iznenadnog napada dvaju njemačkih aviona koji su doletjeli s aerodroma u Zagrebu, poginuli su Jezdić Petar i Prevendar Franjo, a ranjeni Svehla Mirko i Predović Janko.

28/29. IX 1943. 2. četa srušila je na cesti Karlovac—Ozalj 17 armiranobetanskih električnih stubova visokog napona. Karlovac te okolna sela i fabrike ostali su bez električne struje 24 sata.

10—30. IX 1943. jedinice VII banijske divizije vodile su uspješno akcije na pruzi Sisak—Sunja—Bihać. Uništena su 3 neprijateljska vlaka i zarobljen veći ratni plijen.[11]

Oktobar

Na željezničkoj pruzi Zagreb—Karlovac—Ogulin—Delnice, Ogulin—Plaški, Karlovac—Novo Mesto i Karlovac—Rečica, uništeno je 8 lokomotiva, 24 vagona i 2035 m željezničke pruge, a oštećena 1 lokomotiva, i 21 vagon. Poginulo je 20, a ranjeno 7 neprijateljskih vojnika, oficira i željezničara. Promet je bio prekinut 382 sata.

Na željezničkoj pruzi Zagreb—Sisak—Sunja—Dubica i Sunja—B. Novi—Bihać uništeno je 15 lokomotiva i 55 vagona 5.300 m željezničke pruge i 4 bunkera. Oštećeno je 5 lokomotiva i 20 vagona. Poginulo 108, a ranjeno 67 neprijateljskih vojnika, oficira i željezničara.

Promet je stajao 742 sata. Ukupni prekid prometa na teritoriji dejstva II diverzantskog bataljona iznosili su u oktobru 1124 sata. O akcijama na pruzi Zagreb—Sisak u oktobru 1943. zapisano je u jednom neprijateljskom dokumentu slijedeće:

»Željeznički promet je stalno ometan od partizana u prvom redu napadaju na željezničke postaje, od kojih im je uspjelo uništiti u Odri, V. Gorici i Mraclinu tako, da je još čitava jedino postaja u Turopolju. Pošto su ovo porušili, partizani sada svaki par dana uspijevaju postaviti paklene mašine na pruzi uslijed čega dolazi do čestih željezničkih nesreća i prekida saobraćaja. Promet državnom cestom Zagreb—Sisak također je izvrgnut napadajima partizana te im je na ovoj cesti do sada uspjelo zarobiti i odvesti nekoliko državnih i vojničkih samovoza.. .«[12]

Ostale diverzantske akcije koje nisu obuhvaćene u zbirnim pokazateljima za ovaj mjesec:

11. Zb. NOR-a, tom V, knj. 20, dok. 68.
12. Iz izvještaja upravitelja kotarske oblasti V. Gorica za oktobar 1943. AIHRPH, fasc. 248/5.

3. X 1943. diverzanti iz 3. čete digli su u zrak osobni vlak na pruzi Zagreb—Varaždin, između Pušća Bistre i Luke. Uništena je lokomotiva i 6 vagona. Bio je veći broj mrtvih i ranjenih. Uništeno je 70 m pruge. Promet je stajao 14 sati.[1]*

3/4. X 1943. diverzanti 2. čete oštetili su most na cesti Karlovac—Netretić u D. Stativama. Most je toliko oštećen da nije za upotrebu.

4. X 1943. diverzanti 3. čete digli su u zrak putnički vlak na pruzi Zagreb—Krapinske Toplice, između željezničke stanice Luka i Pušća Bistra. Promet se vrši prolaženjem.

12/13. X 1943. diverzanti 2. čete porušili su na cesti Karlovac—Ozalj 12 armirano-betonskih elektro-stubova. Iste noći postavili su nagaznu minu na željezničku prugu između Karlovca i Ozlja na koju je naišla drezina sa ustašama i radnicima. Svi su poginuli.

13. X 1943. diverzanti 3. čete uništili su zgradu Općine Brezovica (12 km od Zagreba) i uništili sve općinske spise te zarobili 340 araka papira, 1 poljski telefon i drugi kancelarijski materijal.

17. X 1943. slovenski partizani porušili su Vinički most preko Kupe kod Vinice.

22. X 1943. diverzanti 3. čete postavili su 2 tempirane mine. Na jednu od njih je naišla domobranska ophodnja (patrola) i ona je eksplodirala te ubila 2 domobrana.

23. X 1943. jedinice XIII proleterske brigade porušile su most u Kostanjevcu i tako spriječili napad njemačkih tenkova.

30. X 1943. u 5,10 sati, kako stoji u jednom neprijateljskom dokumentu, partizani su izvršili napad na željezničku prugu Zagreb—Karlovac. Rastavili su tračnice na sastavku, pomaknuvši ih za 8 cm u stranu. Vlak br. 315 sastavljen od dva stroja naletio je na oštećeno mjesto, te se jedan stroj prevrnuo a drugi iskočio iz tračnica. Oštećena su oba stroja.[14]

Kakve su bile prometne prilike u NDH krajem oktobra 1943. vidi se i iz jednog domobranskog izvještaja u to vrijeme u kome stoji:

»Partizani nastavljaju sa forsiranim napadima na sve pruge, naročito sjeverno od Save i na prugu Zagreb—Sušak s namjerom da poslije kapitulacije Italije ometu njemačko i naša napredovanje prema jugu.

Tako su među ostalim u IX i X mjesecu o. g. izvršili:

Na prugu Zagreb—Zemun 74 napada, poglavito na dijelu Dubica—Caprag i kod N. Gradiške.

Na pruzi Zagreb—Varaždin 24 napada promet se vrši sada samo na dijelu Zagreb—Konjščina.

Na pruzi Zagreb—Sušak 49 napada. Pruga je od Sušaka do Ogulina skoro sva u rukama partizana, te na dionici Plaše—Moravice oni vrše promet. Od Ogulina do Karlovca promet je još obustavljen, a samo Zagreb—Karlovac otvoren.

Na prugu Sunja—B. Novi—B. Luka—22 napada, naročito kod Svodne

13. Zb. NOR-a, tom V, knj. 21, dok. br. 24.
14. Min. prom. i jav. radova, odjel za željeznice, 2. XII 1943.

između Sunje i Majura, sa dužim prekidima prometa kod Prijedora.

Pruga Karlovac—Caprag u stalnom je prekidu od Karlovca do Petrinje.

Na pruzi Ogulin—Split promet je obustavljen.

Na pruzi B. Novi—Bihać bilo je 6 prekida, bez većih posljedica.

Brzoglasno i brzojavne linije su često u dužem prekidu, osim u neposrednoj blizini Zagreba, gdje su bolje čuvane ili se brže popravljaju.

Promet na cestama veoma je ugrožen, a na prometnim mjestima je čak i pod nadzorom odmetnika, koji pojedine samovoze propuštaju a druge naročito državne zarobljavaju ili pale. Uočava se da je bilo mnogo napada na njemačke preselice.«[15]

Novembar

Na željezničkoj pruzi Zagreb—Karlovac—Ogulin—Delnice, Ogulin—Plaški, Karlovac—Novo Mesto i Karlovac—Rečica, uništene su 3 lokomotive, 11 vagona, 712 m željezničke pruge, 4 bunkera, a oštećene 2 lokomotive i 11 vagona. Poginulo je 14, a ranjeno 12 neprijateljskih vojnika, oficira i željezničara. Promet je bio obustavljen 220 sati.

Na željezničkoj pruzi Zagreb—Sisak—Sunja—Dubica, Sunja—B. Novi—Bihać, uništeno je 10 lokomotiva, 43 vagona, 1605 m željezničke pruge, a oštećeno 2 lokomotive i 27 vagona. Poginulo je 119, a ranjeno 59 neprijateljskih vojnika, oficira i željezničara. Promet je bio obustavljen 439 sati.

Ukupni prekidi prometa na teritoriji II diverzantskog bataljona iznosili su u novembru 659 sati.

Neprijateljske mjere za sigurnost saobraćaja svedene su u novembru na osiguranje samog Zagreba. Redarstveni upravitelj za grad Zagreb dr Vragović pisao je 5. XI 1943. Velikoj župi Prigorje:

»Radi osiguranja Zagreba neophodno je potrebno zabraniti svaki promet lađama i čamcima na r. Savi i to 100 m s jedne i druge strane željezničkog i kolskog mosta na r. Sava (želj. pruga i cesta prema Karlovcu i Sisku) za vrijeme od prvog mraka na večer do jutarnje zore.

Ovu zabranu objaviti područnom pučanstvu s upozorenjem da će se na svakog prekršitelja bez poziva pucati.

Dostavlja se gornje radi izdanja potrebnih odredaba kotarskim oblastima, koje gledom na stavljeni zahtjev dolaze u obzir.«

Neke diverzije koje nisu obuhvaćene u zbirnim pokazateljima:

7. XI 1943. borci 2. čete srušili su armirano-betonski stub električnog voda Ozalj—Karlovac—Zagreb. Prekid struje bio je 50 sati.

Istog dana, borci 3. čete uništili su između zaseoka Vukovine i V. Gorice 2 km tt stubova i žice koji su bili u nadležnosti čuvanja Nijemaca.

9/10. XI 1943. jedinice Omladinske brigade »J. Vlahović« i Turopoljsko-posavskog odreda napali su brzi vlak na željezničkoj stanici Greda.

15. AIHRPH, kut. 8, fasc. 7.

Tu je ranjeno 25 njemačkih vojnika. Te noći između želj. stanice Sisak i Greda, naišao je pomoćni vlak na rastavljene tračnice i nekoliko mina.

Iste noći napadnuta je i želj. stanica Pešćanica i Lekenik.

17. XI 1943. u 18,30 sati minirana je željeznička pruga između sela Mraclina i Turopolja radi sprečavanja dolaska oklopnog vlaka u vrijeme prebacivanja veće skupine partizana iz posavskih sela preko Mraclina prema Kravarskom. Tom prilikom prošlo je oko 40 kola sa stočnom zapregom, utovarenih pretežno žitom i ostalim živežnim namirnicama.[19]

21. XI 1943. borci 3. čete postavili su nagaznu minu na pruzi Zagreb—Karlovac između Remetinca i Leskovca. Umjesto vlaka naišao je željezničar sa trokolicom. Željezničar je ranjen, a pruga oštećena.

22. XI 1943. borci 3. čete digli su u zrak jedan armirano-betonski bunker između Horvata i Zdenčine, na pruzi Zagreb—Karlovac. Istovremeno je prekinuta i tt veza.

Iste noći jedna jača skupina partizana upala je u Vukovinu 4 km južno od V. Gorice, te minirala i zapalila općinsku i školsku zgradu. Istodobno miniran je i betonski kolni most na cesti u selu koja vodi iz Gorice u Sisak. Most je jače oštećen.

Diverzanti 3. čete digli su u zrak dva vlaka na željezničkoj pruzi Zagreb—Brežice: brzi 22/23. XI 1943. između željezničke stanice Savski Marof i Zaprešić i vojni vlak 28/29. XI, između Zaprešića i Podsuseda.

30. XI 1943. diverzanti 2. čete digli su u zrak most dužine 25 m na cesti Karlovac—Pokupsko.

Decembar

Na željezničkoj pruzi Zagreb—Karlovac—Delnice, Ogulin—Plaški, Karlovac—Novo Mesto i Karlovac—Rečica uništeno je 5 lokomotiva, 4 vagona i 530 m željezničke pruge, a oštećena je lokomotiva i 18 vagona. U tim akcijama poginulo je, prema oskudnim podacima 4, a ranjena 3 neprijateljska vojnika, oficira i željezničara. Promet je bio obustavljen 124 sata.

Na željezničkoj pruzi Zagreb—Sisak—Sunja—Dubica, Sunja—B. Novi—Bihać uništeno je 8 lokomotiva i 4350 m željezničke pruge, a oštećeno 4 lokomotive i 24 vagona. Poginulo je 7, a ranjeno 60 neprijateljskih vojnika, oficira i željezničara. Promet je bio obustavljen 608 sati.

Ukupni prekidi prometa na teritoriji II diverzantskog bataljona iznosili su 732 sata.

Od neprijateljskih mjera za sigurnost saobraćaja treba spomenuti raspis Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost Ministarstva unutrašnjih poslova, Povjerenstva za osiguranje željezničkog prometa od 1. XII 1943. u kome se kaže: »Sa ovim se reguliše da državno povjerenstvo za osiguranje željezničkog prometa može narediti osobama muškog spola od 16—60 godina starosti sa područja naselja uz prugu prisilni obvezatni rad u svrhu popravke oštećenih željezničkih pruga i željezni-

čkih objekata iste kao uslijed elementarnih nepogoda.« U dopisu podžupana Velike župe Prigorje od 17. XII 1943, kaže se:

»Od zapovjednika grada Zagreba primljeno je: I ako je proglašena zabrana kretanja uz željezničku prugu u prostoru od 300 m još uvijek se događa da seljaci iz Sv. Klare i okoline dolaze u Zagreb kraćim putem tj. željezničkim prugama.

Da ne bi došlo do neželjenih posljedica žurno je potrebno, da se od strane te Župe izdaju proglasi da je kretanje uz željezničku prugu u prostoru od 300 m, najstrožije zabranjeno, jer će se u protivnom upotrijebiti vatreno oružje.

Dostavlja se pozivom na znanje i žurno svestrano oglašenje uobičajenim načinom, da pučanstvo ne stradava.«[17]

Neke akcije koje nisu obuhvaćene zbirnim pokazateljima:

2/3. XII 1943. 3. bat. Karlovačkog partizanskog odreda sa diverzantima 2. čete II diverzantskog bataljona zarobio je posadu mosta između Mahična i G. Pokuplja. Most je srušen. Dvije potpore i konstrukcija pale su u vodu.

4. XII 1943. diverzanti 1. čete II diverzantskog bataljona digli su u zrak jednu stražaru u blizini željezničke stanice Sunja.

4. X 1943. diverzanti 3. čete ponovno su digli u zrak most preko potoka Lomnica u Vukovini, 4 km južno od V. Gorice. Most je teže oštećen.

Istog dana, kako se to vidi iz jednog ustaškog dokumenta, Pavelić je s pratnjom obišao Veliku Goricu i pilanu Turopolje. U Gorici je izvršio smotru 5. ustaške satnije, a u 14,00 sati vratio se u Zagreb. U pratnji su bili i ministar prometa Vokić, Veliki župan Župe Prigorje pukovnik Erih Lisak, pobočnik pukovnik Prebeg, zapovjednik poglavnikovog tjelesnog zdruga pukovnik Moškov i veći broj ustaških viših i nižih časnika.[18]

Ovom izletu nije smetalo ni to što je u zoru 4. XII na pruzi Zagreb—Sisak između Grede i Siska dignut u zrak osobni vlak sa vojskom.

14. XII 1943. jedinice 28. slavonske divizije napadale su željezničku prugu između Odre i Lekenika. Porušile su 3 km pruge i 6 km tt linije. Promet je bio u prekidu 2 dana.

18/19. XII 1943. izvedena je diverzantska akcija godine. Izveli su je Turopoljsko-posavski partizanski odred i diverzanti 3. čete II diverzantskog bataljona.

Depeša poslana Vrhovnom štabu od Glavnog štaba Hrvatske, u vezi s navedenom akcijom glasi:

»18/19. XII Turopoljski odred i minerska četa II diverzantskog bataljona razoružali su posadu glavnog avionskog slagališta Sopnica istočno od Zagreba. Slagalište je dignuto u zrak zajedno sa pristiglim njemačkim pojačanjima iz Sesveta. Eksplozija 390 tona bombi uništila je selo Sopnicu i počinila štete u Zagrebu i Sesvetama. Zarobljeno 60 domobrana, 3 oficira. Plijen 7 pm., 60 pušaka, 3 pištolja, 10.000 metaka. Presječena je

17. AIHRPH, fasc. 249/1.
18. AIHRPH, fasc. 249/1.

pruga Zagreb—Dugo Selo na 2 mjesta i porušen kolski most 1 km od Zagreba.«[19]

19/20. XII 1943. dva bataljona 17. udarne brigade 28. slovenske divizije izvršila su napad na aerodrom Kurilovac kraj V. Gorice, dok su ostale jedinice i Turopoljsko-posavski odred bile u zasjedi. Aerodrom je potpuno uništen. Zarobljeno je 17 Nijemaca, 150 domobrana i oslobođeno 460 Talijana. Uništeni su hangari, barake, 6 kamiona, 1 bombarder, benzin, ulje i municija.

Iste noći diverzanti su izvršili diverzije na prugama Zagreb—Sisak i Zagreb—Karlovac. Dignut je u zrak transportni voz kod V. Gorice, most na putu kod Turopolja dug 30 m i željeznički most Zagreb—Sisak dug 15 m. Porušeno je 1200 m željezničke pruge Zagreb—Karlovac. Neprijatelj je imao 100 mrtvih i ranjenih, a naše jedinice 4 mrtva i 16 ranjenih boraca.[20]

Ustaško-njemačke vlasti ogorčene ovim uspjesima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda pripremili su i izvršili nemilosrdnu odmazdu. Ministarstvo unutrašnjih poslova, Glavno ratvnateljstvo za javni red i sigurnost je odmah 20. XII 1943. izdalo slijedeći proglas:

»Povodom partizanskog napadaja na ubojno skladište u Sopnicama kod Sesveta u noći od 18/19. prosinca o. g. kao i povodom terorističkih napadaja odmetničkih skupina, odnosno njihovih pomagača, koji su izvršeni u toku zadnjih dana u Zagrebu i najbližoj okolici uslijed čega su stradale pojedine građanske osobe, to je u primjeni zaštitnih mjera izvršeno vješanje dolje spomenutih 16 redarstveno utvrđenih komunista, odnosno djelatnih partizana.

Temeljem napred spomenutih zakonskih odredaba, vješani su slijedeći: Alojz Kocmur, bivši asistent Sovjetskog sveuč. u Samarkendu, rod. 31. I 1908. godine, Dr Branimir Ivakić, rođ. 1906. u Karlovcu, Petar Mihočević, rođ. 1900. na Rabu, Ljubomir Sokolović, rođ. 1901. u Plasama, Radovan Reicherzzer, rođ. 1910. u Bjelovaru, prof, Josip Šolaja, rođ. 1899. u Cazinu, dr Aleksandar Florić, rođ. 1899. u Beču, Ing. Stjepan Tomaš, rođ. 1903. u Osijeku, Bogdan Ogrizović, rođ. 1911. u Zagrebu, prof, Ivan Šimetski, rođ. 1906. u Krašiću, Antun Puklavec, rođ. 1908. u Ljutomeru, Stjepan Kozjak Grandja. rođ. 1911. u Šašinovcima, Nikola Truta, rođ. 1910. u Zlarinu, Ivan Lopušić, rođ. 1924. u Ćućerju, partizan, Pavao Budisavljević, rođ. 1908. u Bilaju, Podlapac i Ljubomir Stanković, rođ. 1883. u Ivancu, krojač u Zagrebu.«[21]

Januar

U 1944. godini II diverzantski bataljon ušao je još čvršći i organiziraniji. Njegove akcije u januaru 1944. bile su:

Na željezničkoj pruzi, Zagreb—Karlovac—Ogulin—Delnice, Ogulin—

19. Zb. NOR-a, tom V, knj. 22, dok. 133.
20. Zb. NOR-a, tom V, knj. 23, dok. 1.
21. AIHRPH, kut. 482, fasc. 7.

Plaški, Karlovac—Novo Mesto i Karlovac—Rečica gdje je uništeno 6 lokomotiva, 40 vagona, 2.868 m željezničke pruge i 13 armirano betonskih bunkera, a oštećeno 3 lokomotive i 24 vagona. Poginulo je 19 i ranjeno 27 neprijateljskih vojnika, oficira i željezničara. Promet je bio u prekidu 784 sata.

Na željezničkoj pruzi Zagreb—Sisak—Sunja—Dubica, Sunja—B. Novi —Bihać uništeno je 10 lokomotiva, 60 vagona, 1.238 m željezničke pruge, a oštećeno 5 lokomotiva i 47 vagona. Poginulo je 61 i ranjeno 96 neprijateljskih vojnika, oficira i željezničara. Promet je bio obustavljen 594 sata.

Ukupan prekid prometa na teritoriji bataljona iznosio je 1.378 sati.

Od značajnijih ustaško-domobranskih mjera poduzetih u ovom mjesecu treba spomenuti »Naputak za borbu protiv partizana« koji je 20. I 1944. izdalo Ministarstvo oružanih snaga NDH tzv. Glavnostožerni ured: Obći dio, Način rada pobunjenika, Posadna služba, Podhvati širih razmjera, Upotreba topničtva, Osiguranje željezničke pruge, Osiguranje preselice i Način borbe zimi.

Osiguranje i zaštita željezničkih pruga počinje sa tačkom 114 u kojoj uz ostalo piše: » ... Suvremeno vođenje rata teško se može zamisliti bez urednog željezničkog prometa... Poradi toga pobunjenici i usredotočuju svoju djelatnost na to područje, jer ta djelatnost čini u partizanskom ratu jedan od glavnih ciljeva njihove borbe.

Odatle proizlazi potreba zaštite i osiguranje željezničkih pruga i željezničkog prometa.«

U tačkama 124, 125. i 128. govori se o zadacima ophodnji (patrola). »Obhodnje služe poglavito za osiguranje otvorenih djelova pruge i to naročito noću, po magli i nevremenu, kao i na dionicama, gdje je preglednost slaba.

Zadatak obhodnje je da pretresanjem i izviđanjima zemljišta uz prugu otkriju prisutnost partizana da ih uništavaju i protjeruju, uspostavljuju i spriječavaju kvarove, rušenja i postavljanje mina i raznih sredstava.

Obhodnja se kreće zemljištem uz prugu, a nikako po pruzi i to od jednog zemljišnog otsjeka — točke do drugog, a povremenim zadržavanjem na važnijim točkama i pravcima, gdje za to vrijeme postavljaju zasjede.

Kretanje se vrši s obje strane pruge. Po samoj pruzi kretat će se spojnici i stručno tehničko osoblje i to tako, da skupine, koje se kreću sa strane, budu uvijek za nešto istaknuto (100—150 m).

Svaka skupina se kreće i osigurava na način, kako je to navedeno u toč. 68—71 ovog naputka,« itd.

Sve u svemu, ni od ovoga »Naputka« ništa novo. Ophodnje su se i dalje kretale kao i prije »naputka«, a diverzanti su vršili svoje akcije još smjelije i drskije.

Od diverzantskih akcija u januaru, koje nisu obuhvaćene u zbirnom pregledu navode se slijedeće:

1. I. 1944. diverzanti 2. čete, u sadejstvu sa I karlovačkim partizanskim

odredom, digli su u zrak 2 željeznička mosta (25 m i 11 m) između željezničke stanice Zorkovac Polje i Mahično. Između ovih stanica srušena su 2 bunkera i potrgana pruga u dužini od 464 m. Promet je stajao 2 dana.[22]

3. I 1944. diverzanti 2. čete digli su u zrak most na putu Netretić—Metlika (7 i 10 m), a 4. I. 5. armirano-betonskih stubova dalekovoda Karlovac—Zagreb.

U isto vrijeme omladinska brigada »Joža Vlahović« je porušila 800 m željezničke pruge Draganić—Karlovac i 2 mosta na putu kod sela Stančaki. Ova je brigada s minersko-pionirskom četom porušila i uništila u toku januara 1.650 m pruge, 1 blindirani automobil, 3 kamiona, 1 luksuzni automobil i dr.[23]

7. I 1944. 2. i 4. bataljon I udarne brigade VIII divizije NOVJ, poslije 16 sati borbe, savladali su njemačku, ustašku i domobransku posadu pored Globorničkog mosta na pruzi između Donjih i Gornjih Dubrava. Neprijatelj je imao 65 mrtvih, 25 ranjenih i 104 zarobljena. Uništeno je 20 oklopnih vagona i sav materijal za gradnju mosta.[24]

9. I 1944. jedinice 2. i 4. bataljona II brigade VIII divizije porušili su 2 km željezničke pruge između Donjih Dubrava i Generalskog Stola.

10. I 1944. na pruzi Zagreb—Sisak, između Turopolja i Lekenika, napadnut je puščanom vatrom teretni vlak koji se vratio u Lekenik.

24. I 1944. na pruzi Caprag—Sunja zaustavljen je brzi vlak u Sunji zbog toga što je pronađena mina kod željezničke stanice Blinski Kut. Promet je obustavljen.

24. I 1944. diverzanti 1. čete postavili su na pruzi Kostajnica—Bihać, između B. Novog i Blatne miniranu parolu, na koju je naišla neprijateljska patrola od koje je poginulo 11 i ranjeno 3 vojnika.

29. I 1944. diverzanti 2. čete zarobili su na Dubovcu, u Karlovcu 7 neprijateljskih vojnika i 'i ustašu, 1 gestapovca, 1 stražara, 3 domobrana i 1 legionara. Od naoružanja zarobljeno je: 1 šmajser, 3 puške i 1 pištolj. Sve je to predato 1. bat I katlovačkog partizanskog odreda.[25]

Januarski diverzantski uspjesi bili su skupo plaćeni.

5/6. I 1944. izdajom je gotovo uništena jedna sedmorka diverzantske 3. čete II diverzantskog bataljona od jače ustaško-domboranske patrole. Taj događaj zbio se je u njihovoj bazi u selu Ribnica, općina Novo Cice u kotaru V. Gorica prije nego što su krenuli u akciju.

Tada, kao i obično, diverzanti su se nalazili u kući Šimuna Drobnjaka, čiji je sin Stjepan upravo bio desetar te grupe diverzanata.

Zatečeni su u kući, bez stražara vani. Kad je nastala gužva, desetar je uspio nekako pobjeći, a ostali su zarobljeni i to: Gučić Blaž, Pokupac Josip, Havidić Stjepan, Tomšić Ivo i Stjepančić Florijan. Gučić Blaž je strijeljan u Petrinji 17. III 1944, Pokupac Josip, obješen je u turopoljsko-posavskom Lugu, Havidić Stjepan i Stjepančić Florijan ubijeni su u

22. Zb. NOR-a, tom V, knj. 23, dok. br. 77.
23. Zb. NOR-a, tom V, knj. 23, dok br. 120.
24. Hronologlja osi. borbe naroda Jug. 1941—1945. Bgd. A VII 1964. s. 656.
25. Zb NOR-a, tom V, knj. 24, dok. br. 88.

jasenovačkom logoru, a Tomšić Ivo je u Jasenovcu osuđen na 3 godine zatvora. Februara 1945. godine bio je otpremljen iz jasenovačkog logora u Austriju, odakle se poslije oslobođenja vratio kući.

Poslije hapšenja diverzanata pohapšene su i cijele 3 porodice Drobnjaka iz sela Ribnica i otpremljene u jasenovački logor odakle se nije niko vratio. Njihove kuće i ostale gospodarske zgrade ustaše su zapalili.

Selo Ribnica, posebno zaselak Drobnjaci, bilo je 1943. godine čitavo partizansko, posebno kao diverzantsko svratište, baza i utočište. Ono je i po svojem geografskom položaju pogodovalo, jer se je makar u ravnici nalazilo između dva potoka Ribnice i Košnice, a bilo je izdvojeno i udaljeno do 1 km od glavnog puta V. Gorica—selo Bukovje. U njega se dolazi slabim blatnjavim putevima, a okolica mu je bila okružena močvarnim zemljištem, obraslim malim niskim šumarcima i živicama.

Do tada, a i kasnije, nije nikada više bilo ni najmanje izdaje, mada je cijelom selu bilo poznato kada su diverzanti u selu, gdje se nalaze, pa i koliko ih ima. Svaki neprijateljski pokret dojavljivan je još iz Velike Gorice, preko vlastite obavještajne službe, koja je besprijekorno funkcionirala.

Februar

Na željezničkoj pruzi Zagreb—Karlovac—Ogulin—Delnice, Ogulin—Plaški, Karlovac—Novo Mesto i Karlovac—Rečica uništene su 2 lokomotive, 16 vagona od kojih 7 oklopnih, 586 m željezničke pruge i 2 bunkera, a oštećeno 1 lokomotiva i 2 vagona. Poginulo je 10, a ranjeno 15 neprijateljskih vojnika, oficira i željezničara.

Na željezničkoj pruzi Zagreb—Sisak—Sunja—Dubica i Sunja—B. Novi—Bihać, uništeno je 8 lokomotiva, 27 vagona i 470 m željezničke pruge, a oštećeno 12 vagona. Bilo je 43 mrtva i 55 ranjenih neprijateljskih vojnika, oficira i željezničara. Promet je stajao 597 sati.

Ukupni prekidi prometa na teritoriji diverzantskog bataljona trajali su 855 sati.

Neke akcije neobuhvaćene zbirnim pregledom:

Diverzanti 2. čete ubili su 3. II 1944. u selu Trg kod Ozlja 1 ustašu, 1 zarobili i jednog teško ranili. Zarobljen je samo 1 pištolj.

4. II 1944. na cesti V. Gorica—Posavina, diverzanti 3. čete u suradnji s II bataljonom TPO digli su u zrak 2 mosta u času kada su Čerkezi prelazili preko njih. Poginula su 3 Čerkeza, od kojih je jedan bio oficir. Zarobljena su 2 mitraljeza, 2 pištolja, 3 konja s ratnom spremom i nešto robe.[26]

8/9. II 1944. između Blagaja i Svode 1. četa II diverzantskog bataljona minirala je prugu. Obilazeći prugu jednom domobranskom vodniku zapela je noga za žicu kojom je bila skopčana mina koja je odmah eksplodirala. Vodnik je na mjestu ostao mrtav a njegov je pratilac lakše ranjen. Jedna šina je uništena.

26. Zb. NOR-a, tom v, knj. 24, dok. 88.

8. II 1944. diverzanti 3. čete ostavili su namjerno uočljivu minu »iznenađenja« na pruzi između Horvata i Zdenčine. Čerkezi su je našli i odnijeli u garnizon Zdenčinu, gdje je eksplodirala i ubila 10 i ranila, teže ili lakše, 15 Čerkeza.

U to vrijeme gotovo sve operativne jedinice na području H diverzantskog bataljona uvele su u svoj formacijski sastav i minerske jedinice kako bi u nedostatku diverzanata same bile sposobne za sve vrste borbenih akcija. Tako se iz izvještaja 34. divizije NOVJ od 17. II 1944. vidi da Omladinska brigada »Joža Vlahović« u svom sastavu ima pionirsko-minersku četu, Brigada »Franjo Ogulinac Seljo« minerski vod, Žumberački partizanski odred minerski vod, Turopoljski partizanski odred minerski vod.

U dijelu izvještaja koji govori o izvođenju obuke kaže se da se pri Štabu 34. divizije NOVJ još od ranije održava minerski i protivtenkovski kurs.

U izvještaju se konstatira da u svim jedinicama postoje sposobni mineri koji uspješno rukuju svim minama i eksplozivom.[27]

Sve ostale jedinice na teritoriju IV korpusa NOVJ riješile su pitanje minera u svom sastavu prije na isti način.

Vanrednim događajem u ovom mjesecu može se nazvati i savezničko bombardiranje Zagreba 22. II 1944. Tom prilikom pogođen je Okružni ured, Tvornica Union, njemačke barake i druge zgrade.

Iz neprijateljskog izvještaja o tom događaju vidi se, između ostalog, da su saveznički avioni bombardirali Zagreb u dva talasa: prvi u 10,46, a drugi u 10,58 sati. Štete od bombardiranja bile su: 71 poginulo, 80 ranjenika primljeno je u bolnice i neustanovljen broj ranjenih bilo je na kućnoj njezi. Potpuno je srušeno 40 kuća, a oštećeno 160. Na aerodrom su bačene 32 bombe, oštećen je samo 1 avion DO-17.[28]

26. II 1944. saveznička avijacija je bacila još 5 bombi na Zagreb.

Istog dana diverzanti 3. čete digli su u zrak most na traverzama dužine 15 m između sela N. Ciće i sela Poljane na cesti Velika Gorica—Posavina.

Brojno stanje i naoružanje II diverzantskog bataljona februara 1944. godine bilo je: 138 boraca i rukovodilaca, naoružanih sa 16 automata, 104 puške, 15 pištolja, i 54 ručne bombe.[29]

Mart

Na željezničkoj pruzi Zagreb—Karlovac—Ogulin—Delnice, Ogulin—Plaški, Karlovac—Novo Mesto i Karlovac—Rečica uništene su 3 lokomotive, 31 vagon, 600 m željezničke pruge i 3 bunkera. U tim akcijama poginulo je 119 i ranjeno 168 neprijateljskih vojnika, oficira i željezničara. Promet je bio obustavljen 194 sata.

27. Zb. NOR-a, tom V, knj. 24, dok. 66.
28. Zb. NOR-a, tom V, knj. 24, dok. 105 i 141.
29. Arhiv VII, reg. br. 2-2, kut. 121 A.

Na željezničkoj pruzi Zagreb—Sisak—Sunja—Dubica, Sunja—B. Novi —Bihać uništeno je 5 lokomotiva, 36 vagona i 3.080 m željezničke pruge. U tim akcijama je poginulo 24 i ranjena 42 neprijateljska vojnika, oficira i željezničara. Promet je bio prekinut 373 sata.

Na svim prugama na teritoriji II diverzantskog bataljona prekid saobraćaja trajao je 567 sati.

Važnije akcije neobuhvaćene sumiranim pregledom:

4. III 1944. 3. bat. Omladinske brigade »Jože Vlahović« izvršio je napad na željezničku stanicu Horvati. Uništena je željeznička stanica, svi bunkeri oko nje i sve skretnice, a pruga je prekinuta na više mjesta. Zaplijenjena je veća količina oružja, municije i razne opreme. Saobraćaj je bio u prekidu 5 dana.[30]

23. III 1944. na glavnoj cesti Zagreb—V. Gorica susrela se jedna desetina 3. čete n diverzantskog bataljona s ustaškom patrolom jačine 20 ustaša, te su stupili u borbu. Ustaška patrola se razbježala. Zarobljeno je nešto odjevnih predmeta i 2.000 kuna.[31]

26. III 1944. na cesti Skakavac—Karlovac potpuno je uništen most dužine 30 m.

29/30. III 1944. dvije brigade VII banijske divizije porušile su, između Sunje i Kostajnice, 7 km željezničke pruge i isto toliko tt linija i tt stupova. Potpuno su uništene i sve skretnice na željezničkoj stanici Majur.[32]

Relativnu skromnost po broju ukupnih diverzantskih rezultata u toku zime objašnjava napomena data u izvještaju Štaba IV korpusa NOVJ od 27. III 1944. Glavnom štabu NOV i POH koja doslovno glasi:

»Aktivnost II diverzantskog bataljona mnogo bi se više osjećala kada bi imali na raspolaganju dovoljnu količinu eksploziva. Baš u zadnje vrijeme bataljon raspolaže sa vrlo malom količinom eksploziva, zbog toga njegove akcije moraju biti ograničene. Pored toga veliki snijeg i vode ometale su diverzantske jedinice pri izvršavanju njihovih zadataka.

U svakom slučaju, sudeći po dosadašnjem radu koji je bio vrlo uspješan, Diverzantski bataljon zaslužuje punu pažnju i pohvalu. Potrebno je hitno nabaviti eksploziva i ostalog minerskog pribora da bi bataljon razvio svoju djelatnost do maksimuma, tim prije što za ovakove vrste akcija postoje dobre mogućnosti.«[33]

Na samom početku mjeseca, marta 1944. godine u zoru diverzanti su pretrpjeli još jedan težak udarac. U selu Kupčina,kod Pisarovine, diverzantski vod 2. čete n diverzantskog bataljona pri povratku iz akcije, naišao je na ustašku zasjedu u selu. Tom prilikom poginulo je 5 a zarobljeno 9 drugova. Poginuli su: Adamović Nikola, komandir voda, Kišić Josip, Grbin Jandro, Lešćanec Ivan i Perinčić Stevo. Zarobljeni su: Mikašinović Mane, omladinski rukovodilac bataljona, Vergot Milan,

30. Zb. NOR-a, tom V, knj. 25, dok. 112.
31. Zb. NOR-a, tom V, knj. 26, dok. 105.
32. Zb. NOR-a, tom V, knj. 26, dok. 23.
33. Arhiv VII, reg. br. 13/6 K 426 A.

Podvorac Stevo, Vukmanić Slavo, Lučinić Ivan, Jurec Dragutin, Hrastovćak Ivan, Leš Janko i Novosel Lovre. Ranjen je Furač Janko, koji se s još nekoliko boraca uspio izvući.

Dvojica zarobljenih uspjeli su prilikom transportiranja pobjeći i to Podvorac Stevo, iako teško ranjen i Vukmanić Slavo.

Vergot Milan je pobjegao nakon mjesec dana iz logora na Savskoj cesti u Zagrebu. Svi ostali su nakon zvjerskog mučenja strijeljani u Karlovcu.

Slučaj je htio da smo se našli u selu Kupčina, tako reći na licu mjesta, komandir te čete drug Vignjević Milutin i ja kao komandant II diverzantskog bataljona. Imali smo namjeru zajedno s pomenutim diverzantskim vodom ići te noći u okciju, ali je vod već bio otišao kada smo mi stigli. U bazi voda smo zatekli svega 4 druga koji su ostali čuvati višak materijala i ličnu spremu boraca. Priključili smo im se, čekajući da se u zoru diverzanti povrate.

Baza diverzantskog voda bila je u jednoj napuštenoj ustaškoj drvenoj kući na čardak, koja se nalazila na ušću potoka Kupčine u Kupu.

Te noći zanoćio je u jednom od zaselaka Kupčine i jedan bataljon Turopoljsko-posavskog partizanskog odreda.

Povratak diverzantskog voda iz akcije sačekale su ustaše u ranu zoru maskirani bijelim pelerinama. Zauzeli su položaj na lijevoj obali potoka Kupčine, na samom prijelazu. Mosta nije bilo, jer smo ga već davno porušili, a prijelaz se vršio čamcem.

Sama tragedija, kako se to kasnije ispostavilo, odigrala se na slijedeći način. Diverzanti su sa troja seljačka kola pjevajući stigli na prijelaz preko Kupčine. Tu su se iskrcali i vratili kola. Pronašli su sakriveni čamac i počeli se ukrcavati. U tom momentu ustaše su na njih ispalili puščani plotun od kojeg je odmah bilo mrtvih i ranjenih. Iznenađeni, misleći uvijek da se radi o zabuni, tj. da su ih nekom pogreškom napali partizani vikali su: »Ne pucajte, mi smo diverzanti, mi smo mineri!« Ustaše su im odgovorili: »Nećemo, nećemo!« Kada su se ovi ponovno prikupili radi ukrcavanja, planuo je i drugi plotun. Tada je bilo sve jasno, ali na žalost prekasno.

Tek po povlačenju ustaša u Kupčinsku šumu, kada je sasvim svanulo, bataljon je saznao za tragediju diverzanata. Iznenađenje je bilo potpuno.

April

Na željezničkoj pruzi Zagreb—Karlovac—Ogulin—Delnice—Ogulin—Plaški, Karlovac—Novo Mesto i Karlovac—Rečica uništeno je 5 lokomotiva, 32 vagona i 2284 m željezničke pruge, a oštećeno 3 lokomotive i 20 vagona. U tim diverzijama poginula su 72 neprijateljska vojnika, oficira i željezničara. Promet je bio obustavljen 322 sata.

Na željezničkoj pruzi Zagreb—Sisak—Sunja—Dubica, Sunja—B. Novi—Bihać uništeno je 9 lokomotiva, 78 vagona i 928 m željezničke pruge, a oštećeno 4 lokomotive i 44 vagana.

U tim diverzijama poginulo je 337, a ranjeno 682 neprijateljska vojnika, oficira i željezničara. Promet je bio obustavljen 442 sata.

Ukupno je na prugama na teritoriji II diverzantskog bataljona prekid saobraćaja trajao 764 sata.

Od važnijih diverzantskih akcija u aprilu treba istaći ove:

3. četa digla je u zrak 3. aprila 1944. na jednom propustu od 8 m transportni vlak s vojskom. Uništena je lokomotiva i cijela kompozicija od 8 vagona[34]

12. IV 1944. 1. četa digla je u zrak na cesti Cazin—Ostrožac 3 teretna kamiona i 1 tenk u saradnji s jedinicama VIII divizije.

15. IV 1944. ta ista diver, četa je digla u zrak na cesti Cazin—Ostrožac 1 kamion i dvoja vojnička kola u suradnji sa 2. muslimanskom brigadom.

15/16. IV 1944. dvije brigade 7. banijske divizije i Krajiški partizanski odred porušili su 6 km želj. pruge između B. Krupe i Ostrošca. 3 km porušene pruge bačeno je u Unu. Sva postrojenja tt linije i drugi objekti porušeni su u istoj dužini kao i pruga.

Iste noći prekopan je na 2 mjesta put B. Krupa—Otoka. Minersko odjeljenje je na nekoliko mjesta porušilo eksplozivom prugu između B. Krupe i mosta na Uni.[35]

23. IV 1944. diverzanti 1. čete su na brdu između Struge i Dvora postavili miniranu parolu koja je ubila 4 ustaše a 7 ih ranila.

29. IV 1944. diverzanti ove čete su na brdu više sela Bjelovac, na sektoru Kostajnice, postavili minu iznenađenja. Bilo je mrtvih i ranjenih, ali broj je nepoznat.

29. IV 1944. u Karlovcu su postavljene 2 mine iznenađenja sa namjenom da ubiju Pavelića, ali su eksplodirale nekoliko minuta ranije. Poginulo je 6, a ranjeno 34 ustaše, među kojima i pukovnik Rogozić.[36]

Savezničko bombordiranje u aprilu mjesecu dalo je diverzantskim akcijama svoj doprinos.

O tome zastupnik pročelnika operativnog odjela, glavnostožerni potpukovnik Bestall izvještava 13. IV 1944. Zapovjedništvo Glavnog stožera domobranstva:

»12. IV u 12,10 sati neprijateljsko zrakoplovstvo bombardiralo je užletište Borongaj i teretni kolodvor Borongaj kraj Zagreba. Na uzletištu uništeno je 18, i oštećeno 8 zrakoplova. Užletište je privremeno onesposobljeno.

Na kolodvoru Borongaj uništeno je 25 vagona, veći broj vagona je oštećeno, a 11 kolosijeka je razoreno. Osim toga srušeno je 63 kuće, a 15 ih je teško, a 72 su lakše oštećene. Poginulo je 6 građanskih osoba i 6 ih je ranjeno. Kod pripadnika hrvatskih oružanih snaga nije bilo gubitaka«.[37]

Ukupna desetomjesečna bilanca samostalnih diverzantskih akcija II

34. Zb. NOR-a, tom V, knj. 26, dok. 105.
35. Zb. NOR-a, tom V, knj. 25, dok. 68.
36. Izvod iz knj. depeša GSH za april 1944.
37. Zb. NOR-a, tom V, knj. 26, dok. 164, 165 i 176.

diverzantskog bataljona i u sadejstvu s operativnim jedinicama na teritoriji IV korpusa iznosi:

Dignuto je u zrak na svim prugama 250 različitih vlakova, od čega za 22 vlaka nema nikakvih podataka. Uništena su 3 skladišta sa 390 tona avionskih bombi, 147 lokomotiva, 783 vagona, 57.354 m željezničke pruge, 33 bunkera, 23 mosta i propusta različite dužine, 53 armirano-betonska stuba dalekovoda, 3 tenka, i 1 njemački avion, 8 kamiona, 2 automobila, 1 blindirani automobil, 4 drezine, 3 željezničke stanice, 1 stražara i 2 vojnička kopla.

U svim diverzantskim akcijama oštećeno je 45 lokomotiva i 353 vagona.

Poginulo je prema nepotpunim podacima 1249 i ranjeno 1474 neprijateljska vojnika, oficira i željezničara sa željezničkim radnicima.

Diverzanti su zarobili ukupno 168 neprijateljskih vojnika i 8 vojničkih konja sa svom opremom i naoružanjem. Osim toga zarobili su 2 puškomitraljeza, više automata i 3 mitraljeza od kojih jedan dvocjevni avionski.

Ukupni prekid prometa bio je 9.677 sati. Ako se ima u vidu da je obuhvaćeni period vremena imao svega 305 dana, tada nije teško dočarati svakodnevne teškoće prometa u tzv. NDH koje je nametao samo II diverzantski bataljon. Ni najbolje opremljena i dobro specijalizirana njemačka organizacija Todt niije tu mogla stizati svuda i na vrijeme. Svemu tome treba još dodati i materijalno-financijske, političko-psihološke i druge faktore koji su iscrpljujuće djelovali na neprijatelja: dotur, evakuacije i snabdijevanje preuzimala je stihija. Nikad se nije moglo znati kada će se i da li će nešto stići na odredište.

Ukupni diverzantski gubici u tom periodu bili su: 7 mrtvih, 9 zarobljenih i 4 ranjena. Drugi diverzantski bataljon produžio je sa svojim uspješnim dejstvima i dalje. On se početkom septembra 1944. brojno udvostručio i po naređenju GŠ NOV i POH formirao II diverzantski odred od dva bataljona.

Do kraja rata djelovao je na istom terenu, a nalazio se je u sastavu Grupe diverzantskih odreda NOVJ, u kojoj su još bili I diverzantski odred u Slavoniji i III diverzantski odred u Moslavini.

Jovica Lončar

U štabu Huske Miljkovića

Osnivanje i postojanje Muslimanske milicije na prostoru Cazinske krajine predstavlja jednu etapu i karakteristiku rata i ustanka u tome kraju od 1941—1945. godine. Njen osnivač, komandant, a donekle i idejni vođa bio je Huška Miljković rodom iz Male Kladuše.

Huška Miljković je bio i seljak i radnik, u svakom slučaju napredno orijentirana ličnost u danima neposredno pred drugi svjetski rat. Postao je član KPJ negdje 1938. ili 1939. godine. Sekretar mu je bio Tone Hrovat iz Velike Kladuše. Huška je zajedno s Milošem Dejanovićem i Tonom Hrovatom već jula 1941. godine stupio u oružani ustanak na području Petrove gore. Čestito je služio na strani revolucije i bio čovjek partijskog povjerenja i jedan od predstavnika narodnog ustanka Cazinske krajine.

U prvim danima ustanka nalazio se na području Kladuše i Petrove gore. Poslije ubistva Miloša Dejanovića i Tone Hrovata sklonio se s tog područja, ali je kroz dva mjeseca ponovno s partizanima ovoga kraja. Borio se u četi Dušana Vergaša i zajedno s još dvadesetak Muslimana iz njegovog kraja učestvuje u proboju ustaškog obruča na Petrovoj gori 14. maja 1942. godine.

Njegovo učešće i opredjeljenje za narodnooslobodilačku borbu već od njenog početka, imalo je izvjesno političko značenje za Cazinsku krajinu i određeni uticaj na muslimanski živalj toga područja. Na tom terenu je dragocjeno bilo učešće svakog pojedinca na strani NOP-a, pogotovo kad je poznato koliko se upinjala ustaško-njemačka propaganda da pridobije muslimansko stanovništvo i da ga iskoristi za bratoubilački rat u prvom redu za istrebljenje srpskog naroda.

Oslobođenjem Velike Kladuše u februaru 1942. godine postavljen je za njenog prvog komandanta mjesta. Kao partijski kadar i čovjek najvećeg povjerenja iz ovog kraja, postao je član OK KPH Karlovac. Učestvovao je na Drugoj konferenciji KPH okruga Karlovac i bio jedan od njenih uglednih domaćina. Uspon Huske Miljkovića tekao je relativno brzo a i bio je adekvatan njegovom učešću u NOB. Huška je imao prilike da kroz to vrijeme stekne znatno iskustvo kako o taktici vođenja partizanske

borbe tako i u pogledu agitacije i organiziranja naroda, Sto će mu kasnije dobro poslužiti pri organizaciji Muslimanske milicije kao tvorevine Nijemaca i ustaša za borbu protiv partizana.

Početkom 1943. godine, Huška je zbog svoje samovolje počeo dolaziti u sukob s ostalim ljudima i organizatorima ustanka s područja Bosanske krajine. U tim sukobima bila je povrijeđena njegova sujeta, te njegovo daljnje učešće na strani NOP-a nije više imalo potrebnog elana i zanosa. Tokom 4. neprijateljske ofanzive Huška Miljković je komandovao jednom terenskom jedinicom sastavljenom od boraca komandi mjesta i terenskih straža s područja Cazinske krajine. Borio se u odstupanju sve do Bihaća. Tamo je potpao pod komandu bosanskih štabova. Prema njegovom kazivanju, drugovi na bosanskoj strani nisu ga dobro primili. Bio je kažnjavan prisilnim radom na kopanju rovova i si. Pokazivao nam je izranjavane ruke od toga rada. Kasnije smo doznali da je bio i osuđivan, ali nam Huška o tome nije ništa rekao tokom pregovora, a niti ranije na Drenovači u Štabu 8. divizije. Osim toga na Husku i njegovu kolebljivost uticala je i brzina prodora neprijatelja na naš oslobođeni teritorij u toku 4. neprijateljske ofanzive.

Husku sam dobro poznavao kako u vrijeme zajedničke borbe na prostoru Petrove gore tako i kasnije u rjeđim susretima kad je prešao u Kladušu. Sjećam se njegovog dolaska u Drenovaču u Štab 8. divizije u kojem sam tada bio operativni oficir. Govorio je o stanju u Cazinskoj krajini, ali još više o svom lošem odnosu s bosanskim rukovodstvom. Uputili smo ga tada da zajedno s narodom koji se vraćao iz Bosne za Kordun i Baniju, krene na teren Kladuše i široke Rijeke sa zadatkom da podiže moral narodu i da organizira barbu u pozadini neprijatelja.

Međutim, Huška je po dolasku u rejon Široke Rijeke i Kladuše nezadovoljan svojim položajem, pokoleban snagom neprijatelja u 4. ofenzivi, ozlojađen uvredama koje je pretrpio od nekih rukovodećih ljudi na bosanskoj strani, opsjednut nezadovoljstvom naroda zbog slabe zaštite skladišta od strane njegove komande mjesta, a pored svega nezadovoljan ličnim ambicijama koje su bile veoma visoke i u neskladu s njegovim ukupnim sposobnostima, predao se i stavio na stranu neprijatelja koji je to jedva dočekao. Odmah stupa u vezu s komandantom 11. domobranske pukovnije u Kladuši ustaškim pukovnikom Antunom Nardelijem. U sporazumu s njim i s ustaškim i njemačkim vlastima formirao je Muslimansku miliciju.

Huška Miljković je odmah po svom pristanku i potpisanom sporazumu počeo sa stvaranjem svoje milicije. Našao je velik broj pristalica gotovo u svim muslimanskim selima oko Kladuše, Cazina i ostalih naselja na području Cazinske krajine. Miliciju je popunjavao iz raznih redova i izvora. Najviše je okupio seljaka kojima je i odgovarao boravak i borba u blizini svojih rodnih sela. Bilo je tu i ranijih partizana, zatim domobrana koji su umjesto u svoje bivše jedinice radije ostali na terenu u Huskinoj jedinici. Osim toga bilo je tu i ustaša, pa i ustaških i njemačkih agenata koji su mnogo doprinijeli Huskinom opredjeljenju za antinopovski rad.

Bila je to šarolika vojska kako po svom sastavu tako i po idejno-političkoj opredjeljenosti. S njima je spretan političar mogao lako manipulirati što je Huška obilato i koristio.

Tako koncipirana i sastavljena Muslimanska milicija pretežno na vjerskoj osnovi, uz pomoć Nijemaca i ustaša, vrlo brzo je narasla u ozbiljnu vojnu snagu koja je ugrožavala oslobođeni teritorij Korduna i Banije. Muslimanska milicija je bila organizirana po četama i bataljonima po uzoru na partizanske jedinice. Na čelu štaba bio je Huška Miljković koji je u toj vojsci uspostavio čvrstu disciplinu i postao izuzetan autoritet. Znatan politički uticaj na tu miliciju i čitav pokret imao je i Hasan Miljković, predratni poslanik Kraljevine Jugoslavije. On se trudio da ovaj pokret održi antikomunistički karakter i time vršio znatan uticaj na cjelokupno političko gibanje toga perioda u Cazinskoj krajini. Naoružanje i uniforma te vojske bila je vrlo šarolika, isto kao i sastav njenih jedinica. Na glavama su nosili fesove s polumjesecom. Ukupno brojno stanje ove vojske iznosilo je oko 3 do 3.500 ljudi.

Ovako snažna i dobro naoružana Muslimanska milicija predstavljala je znatnu opasnost za slobodan teritorij Korduna i Banije. Njena opasnost i šteta za NOP Cazinske krajine ogledala se u dva vida. S jedne strane, ona je usporavala razvoj ustanka i njegovo omasovljenje na područjima gdje se ona nalazila i drugo, ona je držala u mobilnosti i vezivala naše snage koje bi se inače po karakteru partizanske pokretljivosti mogle koristiti na drugim mjestima i operativnim pravcima.

Huskini ispadi na slobodnu teritoriju bili su brzi i iznenadni, a popraćeni su pljačkom manjeg obima. Huška tom prilikom nije vršio zločine nad civilinim stanovništvom. Skanjivao se da napadne Petrovu goru i upadne u bolnicu iako je znao za njenu lokaciju. Ima za to više razloga, a jedan je i taj što je računao na moguću odmazdu od strane kordunaških jedinica koje je on respektirao. Huška je rjeđe ulazio u sukob s jačim partizanskim snagama. Ako bi i došlo do jačih okršaja kao što je to bilo u toku jeseni 1943. godine, on je uvijek držao vezu sa Cazinskim i Bihaćkim garnizonima u koje se tom prilikom povlačio. Njega su najviše koristili za prepade na slobodni teritorij i za napad iz pozadine u slučaju veće operacije naših snaga na tome prostoru, kao i za držanje velikog dijela muslimanskog življa Cazinske krajine van NOP-a. Muslimanska milicija je držala međuprostore neprijateljskih garnizona, a koristila se partizanskom taktikom u napadu i odbrani. Ona je bila neugodan protivnik na tom terenu, utoliko što je otežavala naše operacije na likvidaciji neprijateljskih garnizona Cazinske krajine i što je razvlačila borbu na šire prostore u kojoj je ginuo izvjestan broj i civilnog stanovništva.

Štab 4. korpusa u kome sam tada vršio dužnost operativnog oficira često je razmatrao vojno-političku situaciju Cazinske krajine, kao i svu problematiku na terenu što nam je nameće postojanje i djelovanje Muslimanske milicije. U tom cilju poduzimali smo nekoliko operacija, većih ili manjih razmjera, u kojima su učestvovale jedinice Sedme i Osme divizije. Međutim, Huška Miljković i njegove jedinice, koristeći partizan-

sko iskustvo, svaki put su uspjele da se izvuku od uništavajućih udaraca naših snaga sklanjajući se u slučajevima najveće opasnosti u tvrđe garnizone kao što su Cazin i Bihać. Po završetku svake te operacije i povlačenja naših snaga, Huskina milicija se odmah vraćala i ponovno zaposjedala taj teritorij. Koliko je to bila ozbiljna snaga vidjelo se i po jednoj neuspjeloj intervenciji naše 2. brigade 8. divizije kad je natjerana na povlačenje od Pećigrada do Krstinje i pretrpjela znatne gubitke. I ne samo to već je Huskina milicija uz podršku neprijateljskih garnizona poslije svake te akcije postala jača i brojnija. Time je teška situacija postajala još kompliciranija. Bili smo svjesni moralno-političke odgovornosti za stvaranje bratstva i jedinstva naših naroda i za masovno okupljanje rodoljubivih snaga svih naroda i narodnosti u zajedničku borbu za oslobođenje zemlje. Postojala je opasnost da oštrim vojnim akcijama u Cazinskoj krajini taj princip narušimo, tim više što bi u njima, htjeli mi to ili ne, stradao veći broj civilnog stanovništva.

Krajem 1943. godnie vojno-politička situacija na našem frontu i frontovima naših saveznika bila je veoma povoljna. Saveznici su počeli ofenzivu u Italiji, a Crvena armija je nezadrživo gonila fašističke snage iz svoje zemlje. Kod nas su gotovo u svim krajevima otpočele snažne akcije NOV na oslobođenju zemlje. Gledano u cjelini, naša pobjeda je bila na vidiku. Upravo tada na jednom sastanku našeg Štaba u Dunjaku, prilikom razmatranja vanjske i naše vojno-političke situacije, ponovno nam se ukazao problem Huske i Cazinske krajine. Na tom sastanku sam predložio da tražimo političko rješenje problema Muslimanske milicije. Komandant korpusa Ivo Rukavina, komesar Veco Holjevac i načelnik Štaba Nikola Grubor složili su se s mojim prijedlogom. S tim smo upoznali i naša viša rukovodstva. Naš prijedlog su odobrili zajednički GŠH i CK KPH. Mene su zadužili da lično stupim u kontakt s Huskom Miljkovićem i da otpočnem s njim prve pregovore.

Prvi moj korak što sam ga učinio u tom pravcu bilo je pismo Huski Miljkoviću početkom decembra 1943. godine. Nas dvojica smo se dobro poznavali još iz zajedničkih akcija oko Petrove gore, pa i kasnije sve do njegovog prelaska na stranu neprijatelja. Zadnji put smo se vidjeli na Drenovači pri kraju 4. ofanzive na ovo područje. Sadržaj pisma od prilike svodio se na objašnjenje vojno-političke situacije kod nas i u svijetu i skore naše pobjede. Zatim sam istakao našu i njegovu odgovornost pred narodom za bratoubilačku borbu koja služi samo interesima okupatora i njegovim pomagačima ustašama, četnicima i drugim. Naveo sam da je zajednička borba neophodna i da će sutra trebati položiti račun za svoja djela ili nedjela u ovom ratu. Posebno sam istakao i to kako se nadam da je u Huski ostalo bar nešto od onog što je naučio u partizanima. Na kraju pisma sam upozorio kako mi možemo sakupiti toliko naših snaga da bi njegovu miliciju potpuno uništili, ali mi to ne želimo zbog žrtava koje bi tom prilikom nanijeli narodu njegovog kraja. Sjećam se da je drug Veco Holjevac kao komesar korpusa, pošto je pročitao to pismo, rekao da je vrlo dobro i da bi ja mogao biti i dobar komesar. Pismo je poslato preko

naših veza do naše Komande mjesta u Kladuši, koja je bila čas u mjestu čas izvan njega zbog aktivnosti Huskinih jedinica. Za nekoliko dana dobio sam odgovor. Huška Miljković javlja da je spreman za pregovore, da ja bez bojazni dođem k njemu u Štab, i da ga slobodno mogu nazvati drugom. Naime, ja sam u svom pismu naveo »druže Huška, ako te mogu tako zvati«. Huška je u tom pismu istakao da se on neboji naše vojne sile. Zatim je na kraju pisma naveo Njegoševe riječi: »Tvrd je orah voćka čudnovata, ne slomi ga, ali zube polomi!«

Poslije ovog uslijedilo je moje drugo pismo koje je bilo vrlo kratko, a svodilo se na to da i mi pristajemo na razgovore i da ću ja doći do Kladuše s tim da on organizira daljnje moje prebacivanje do njegovog štaba.

U Štabu korpusa dogovorili smo se kako i kada treba krenuti pošto je ovo bio rizičan i neizvjestan zadatak. Na polasku srno se međusobno izljubili i ja sam jedne večeri, ne sjećam se koga dana, ali svakako početkom decembra 1943. godine, krenuo na konju za Kladušu. Tamo su me dočekali drugovi koje je Huška zadužio za moj prihvat. Mislim da su to bili Ismet Sarajlija i Mehica Karajić. Oni su mi odmah dali novo i lijepo muslimansko odijelo da se presvučem. Stavio sam fes na glavu i krenuli smo saonicama za Malu Kladušu gdje nas je dočekao Hasan Miljković, jedan od pobornika sporazuma između partizana i Huske Miljkovića. Odatle smo nastavili put do blizine Cazina gdje se nalazio Huskin Štab. Tamo smo stigli negdje pred zoru pošto smo putovali noću. Huška me je vrlo lijepo dočekao. Poljubili smo se kao stari ratnici i poznanici i odmah smo prešli na dogovore u smislu prelaska njegove Muslimanske milicije na stranu NOB-e. Za moj dolazak i boravak u Huskinom štabu znalo je samo nekoliko ljudi iz njegove najbliže okoline koji su imali zadatak da me čuvaju. Sjećam se Ahme Hodžića i još nekih koji su znali tko sam i zašto sam došao. Za ostale sam bio izbjeglica iz istočne Bosne sklonio se na njihov teren od progona četnika, i da ću raditi u njihovu Štabu u svojstvu pisara (ćate).

U Štabu Huske Miljkovića vidio sam i njegovu ženu Nedeljku Vergaš koju sam poznavao još iz Vergaševe čete i ocijenio da ona tamo igra vrlo važnu ulogu. Njoj su se obraćali pojedini komandanti bataljona, i koliko sam shvatio, ona im je davala neke naredbe ili poruke koje su oni bez pogovora primali i ćutke izlazili iz Štaba. I ona je mene prepoznala, ali sam ipak za ostale ostao anoniman. Prvi razgovori između mene i Huske Miljkovića odnosili su se na naše zajedničke uspomene iz partizanskih borbi. Kroz to sam htio doznati koliko je još u Huski sačuvano partizanskog duha i da li u njega mogu imati povjerenja. Pri tome sam stekao dojam da je Huška ipak ostao partizan bez obzira na izdaju koju je počinio. Ali sam vidio i to da je on i na ovaj način htio dokazati svoju vrijednost i sposobnost. Nadalje, veoma je cijenio našeg heroja Nikolu Vidovića i njegove borce, ali pri tom nije zaboravio da istakne i svoje krajišnike koje smatra ravnim borcima Vidovićeve brigade. Nadalje je govorio da veoma cijeni Veću Holjevca i Ivu Rukavinu i da je on i dalje

komunista bez obzira na sve ono što se do tada događalo. Ukazao je na poteškoće o svom prelasku na stranu NOB-e, jer nije samostalan u odlučivanju, a ni sastav njegove milicije nije takav da se može tako brzo sprovesti zajednička saradnja. Ipak je rekao da će u tom smislu vršiti diskretne pripreme i kroz to ocjenjivati raspoloženje i situaciju. Već sutradan po mom dolasku razoružao je i pobio četnike koji su djelovali na njegovom terenu, a koje je predvodio Mišo Bukva.

To je bio prvi znak njegove dobre volje za saradnju s partizanima i postepen raskid te saradnje s drugim grupacijama. Nakon nekoliko dana Huskin Štab preselio se u Pećigrad, gdje smo nastavili pregovore, bolje reći moje ubjedivanje Huske da prijeđe na našu stranu. U tim danima iz Cazina je krenula jedna satnija domobrana koju je Huška po mom nagovoru razoružao i zarobio bojnika, pa je zatim domobrane pustio kućama, isto tako kao što smo i mi radili u partizanima. I to je značio korak naprijed u približavanju naših gledišta za zajedničku saradnju. Pitanje raskida s Nijemcima i ustašama bilo je znatno teže, jer je Huška bio uz njih mnogo čvršće vezan i ovisan nego što smo pretpostavljali. Za borbu protiv njih trebat će naknadno uložiti nove napore, ali to i nije bio zadatak ovih prvih pregovora s Huskom.

Za vrijeme mog bavljenja u štabu Huske Miljkovića u Pećigradu uspio sam nagovoriti Husku za dozvolu da se uspostavi direktna telefonska veza između mene u Pećigradu sa Štabom korpusa u Dunjaku. Huška je na to pristao i mi smo uz pomoć njegovih i naših jedinica tu vezu uspostavili s tim što su njegovi to učinili do Kladuše, a od Kladuše do Dunjaka uspostavile su je naše jedinice. Huskine jedinice nisu znale o kakvoj se vezi radi. Interesantno je napomenuti da je Huška istovremeno u jednoj prostoriji imao telefonsku vezu s Nijemcima i ustašama u Cazinu i Bihaću, a u drugoj s Štabom 4. korpusa. Naravno da neprijatelj o našoj vezi nije ništa znao, a niti bi je tolerirao da je išta znao.

Pošto smo nas dvojica već uspjeli razbistriti međunarodnu i našu ukupnu situaciju te daljnju mogućnost za približavanje gledišta o saradnji Huskine milicije i NOP-a, dogovorili smo se da se organizira sastanak u Pećingradu između Huske Miljkovića kao komandanta i Hasana Miljkovića, bivšeg narodnog poslanika kao političkog rukovodioca Huskine milicije s jedne i Veće Holjevca kao komesara Korpusa i mene kao operativnog oficira Korpusa s druge strane. Cilj razgovora bio je da se utvrde načini zajedničke borbe i saradnje. Prema dogovoru Veco Holjevac se dovezao automobilom u Pećigrad uz odgovarajuće osiguranje i s naše i s Huskine strane. Dočekali smo ga Huška, ja, i Hasan Miljković. Veco Holjevac i ja objasnili smo na tom sastanku vojno političku situaciju kod nas i u svijetu, naše uspjehe i ukazali na skoru pobjedu koja je na vidiku i zahtijevali smo da se Muslimanska milicija bez daljnjeg odlaganja opredijeli za aktivnu borbenu saradnju s partizanima a u interesu bržeg okončanja borbe. Ponovili smo moje ranije upozorenje o zajedničkoj odgovornosti pred našim narodima zbog nepotrebne bratoubilačke borbe koja bi, ako je ne spriječimo, mogla poprimiti neželjene oblike

i posljedice. Huška je bio za saradnju, dok Hasan Miljković kao tipični predstavnik HSS-a, nije bio za aktivnu saradnju već za uzajamno nenapadanje i čekanje. I ne samo to. On je zaprijetio Huski riječima: »Ako pređeš na stranu partizana, treba da znaš da ćes biti general bez vojske.« Time je jasno stavio do znanja i Veći i meni, da se daljnji pregovori na ovom nivou ne mogu uspješno okončati. Nisu pomogla ni naša ubjeđivanja ni isticanje odgovornosti, tako da se Veco Holjevac iste noći vratio **u** Štab korpusa, a ja sam ostao i dalje sa zadatkom da ubjeđujem i lomim Husku Miljkovića sve do njegovog konačnog opredjeljenja za NOB.

Moj rad i boravak u Štabu Huske Miljkovića bio je veoma napet i opasan. Kod njega su za to vrijeme dolazili ustaše, Nijemci, agenti i drugi. Bilo mi je neprijatno i prilično sumnjivo. Međutim, Huška me je kroz to vrijeme uvjeravao, govoreći da se ne plašim, a da on obavlja ove razgovore s njima samo iz taktičnih razloga, odnosno da bi dobio oružje i opremu. »Ne boj se, Jovice — govorio bi Huška — ja ću to brzo obaviti i oni će otići.« U takvoj situaciji meni su najteže bile noći jer sam strahovao od agenata i drugih protivnika sporazuma koji bi me htjeli i mogli likvidirati i bez Huskina znanja. Inače, njemu sam vjerovao i obezbjeđenju koje mi je dao. Od naoružanja imao sam pištolj i računao sam da ću ubiti njih nekoliko ako me napadnu, a zatim i sebe jer ne bih želio da me živog mrcvare. Bio sam svjestan kakav bi dragocjen plijen značio za Nijemce i ustaše i upravo me čudi da me nitko u Huskinom štabu nije izdao, a niti lično napao.

Poslije prvih i neuspjelih razgovora nastavio sam sa svakodnevnim ubjeđivanjem Huske da bez odlaganja mora donijeti konačnu odluku o raskidu s Nijemcima i ustašama i da pređe na našu stranu. Huška se još uvijek lomio i bio neodlučan. Zbog toga smo opet organizirali razgovor između njega i komandanta korpusa Ive Rukavine u Maloj Kladuši u kući tamošnjeg trgovca Ismeta Rizvića. I na tom razgovoru se krenulo nešto dalje, ali do konačne odluke bilo je još daleko.

Mi smo znali da je Huška vrlo ambiciozan čovjek i da se s tim faktorom i dalje mora računati. Zato smo mu ponudili čin pukovnika što je on sa zadovoljstvom prihvatio. Dogovarali smo se i oko mogućih kadrovskih rješenja i vojne organizacije, koju bi željeli imati kada oni pređu na našu stranu. Nudili smo mu za komesara Hakiju Pozderca. Međutim, on za njega nije htio ni čuti zbog poznatog rivaliteta između Kladuše i Cazina. Huška se bojao da mu netko ne dođe u Štab s kim je već ranije bio u rivalstvu. Zatim smo predlagali Luthvu Ahmetovića. Ni on nije mogao doći u dodir jer se Huška bojao njegovog prestiža. Tražili smo mogućnost da uključimo neke kadrove iz Bosanske krajine, tj. iz krajiških jedinica, konkretno Hamdiju Omanovića, sada generala JNA, no Huška je prema njemu osjećao posebnu averziju i smatrao ga najvećim krivcem za njegovo zlostavljanje tokom 4. ofanzive. Za komesara svog budućeg štaba najradije je prihvatio Šukriju Bijedića, komesara brigade u 7. diviziji. Šukraja je rodom iz Hercegovine, i s njim Huška nije imao nikakvih ličnih sukoba. Rado je prihvatio i Gnjacu Perića za načelnika štaba.

Rezultati ovih pregovora i mog boravka u Huskinom Štabu najzad su urodili plodom. Negdje pred sam kraj 1943. godine između nas i Huske razvilo se daleko veće razumijevanje i međusobno povjerenje. Nagovorio sam Husku da on i svi njegovi komandanti bataljona zajedno sa mnom pođu u Dunjak u naš Štab korpusa gdje bi utvrdili detalje o konačnom prelazu Muslimanske milicije na našu stranu. Tako sam jednoga dana ne sjećam se datuma, krenuo na čelu ove kolone u selo Dunjak i sve ih čitave i zdrave doveo na definitivne dogovore. U Štabu su nas lijepo dočekali. Nakon kraćih formalnosti oko međusobnog upoznavanja i predstavljanja počeli smo razgovore o njihovom prelasku i uključivanju u NOV Jugoslavije. Atmosfera za razgovore bila je na zavidnoj visini. Ljudi su se više zbližili i upoznali. Poraslo je međusobno povjerenje i tako su stvoreni uslovi za brže razrješenje ovog problema. Nakon ovih razgovora ponovno sam se vratio s Huskom i njegovim komandantima na njihov teren. Trebalo je još pokazati dobre volje i strpljenja da se utvrde detalji oko konačne vojne organizacije Huskine milicije, te uključivanje Cetinskog partizanskog odreda u njen sastav kao i pitanje komandnog kadra u novoosnovanoj formaciji. Najzad, trebao je i Huška donijeti konačnu odluku o prelasku na stranu partizana.

Najzad došao je i taj dan. Početkom 1944. godine, mislim da je to bilo 4. januara, Huška je sakupio sve svoje bataljone i postrojio ih na livadama ispod Pećingrada. Tu im je održao govor da prestaje borba s partizanima i da će se od sada zajednički boriti protiv ustaša i okupatora. Bio sam prisutan tom svečanom trenutku sretan i zadovoljan što sam obavio svoj partijski zadatak koji mi je povjeren od strane Štaba 4. korpusa, a preko ovoga i CK KPH, kao i GŠH. Sjećam se da sam za tu priliku obukao svoju majorsku partizansku uniformu i imao počasno mjesto među rukovodstvom Huskine milicije. Međutim, u tom momentu naišla je jedna manja grupa njemačkih vojnika. Njih je Huška brzo otpremio, a mene je za trenutak okružio svojim vojnicima kako bi ostao zaklonjen i neprimjećen od Nijemaca.

Sporazum je dočekan s velikim oduševljenjem s naše, a i sa strane naroda Cazinske krajine. Prvi kontakt s narodom i predstavnicima nekih Huskinih jedinica imali su borci 1. brigade 8. divizije koji su zbog toga i upućeni u Veliku Kladušu. Bili smo ispočetka oprezni, ali zajedničko slavlje i narodno kolo je brzo razbilo to nepovjerenje.

Konačno smo se dogovorili da se od Muslimanske milicije formira Unska operativna grupa, a za njenog komandanta određen je Huška Miljković, kojem smo dali čin pukovnika, a po odobrenju Vrhovnog štaba NOV i POJ. Za političkog komesara određen je Šukrija Bijedić, a za pomoćnika komesara postavljen je Duško Jandrić, dok je zamjenik komandanta bio Halil Šakanović, a načelnik Štaba Gnjaco Perić. Zatim smo se dogovorili da se rosformira Cazinski partizanski odred, a da se njegovi borci i rukovodioci kao povjerljivo partizansko kadrovsko jezgro raspodijeli po bataljonima Huskine milicije sa ciljem da budno prate i politički djeluju na njenom istinskom i čvrstom opredjeljenju za NOB-u.

Cazinski odred do svog rasformiranja brojao je oko 150 boraca, većinom Muslimana. Oni su u ovaj Odred sakupljeni iz ostalih jedinica Bosne i Hercegovine i već tada predstavljali zdravo partizansko jezgro koje je rasplamsavalo ustanak u Cazinskoj krajini. Borci tog Odreda su teško primili odluku o svom rasformiranju, mada su bili svjesni situacije i časne uloge koja im je namijenjena. Bilo je i dirljivih scena u tome momentu od kojih ću istaći samo jedan slučaj. Prišao mi je jedan borac iz tog odreda riječima: »Druže Jovica, kako ću ja skinuti s glave petokraku proletersku zvijezdu, a staviti polumjesec kao nacionalno obilježje muslimanskih jedinica.« Osim toga bilo je i osvete nad tim borcima zbog ranije beskompromisne borbe s predstavnicima Huskine milicije.

Tako je na primjer komandant jednog bataljona nove jedinice Unske operativne grupe, ranije Huskinovac, tražio od svog političkog komesara, ranije komesara u Cazinskom partizanskom odredu, da mu pere noge. Osim toga bilo je nekoliko slučajeva ubistava boraca iz bivšeg Cazinskog odreda. No i pored svih tih nedaća i iskušenja, ovi borci su odigrali krupnu ulogu u učvršćivanju i partizanskom osvješćivanju boraca u jedinicama Unske operativne grupe. Konačno iz te grupe su u toku 1944. formirane Prva i Druga muslimanska brigada koje su aprila 1945. preformirane u II (Muslimansku) brigadu uključenu u sastav 8. kordunaške udarne divizije i u njenom sastavu hrabro se borili do oslobođenja zemlje.

Moje obaveze i kontakt sa Štabom Unske operativne grupe nisu prestale njenim formiranjem. Kao operativni oficir Štaba 4. korpusa, a i kao poznavalac stanja oko njene organizacije, dolazio sam u štab te grupe u obavljanju specijalnih zadataka, a naročito kad se radilo o kriznoj situaciji. Sjećam se da sam u toku januara ili početkom februara 1944. dobio zadatak od CK KPH da dopratim Husku Miljkovića u Topusko na razgovor sa sekretarom Andrijom Hebrangom. Oni su razgovarali u četiri oka, to ni tada, ni sada, ne znam što je bio motiv i predmet njihovog razgovora.

Isto tako našao sam se u Štabu Unske operativne grupe u vrijeme Drvarske operacije 26—28. maja 1944. godine, odnosno prilikom napada neprijatelja na ovo područje u sklopu te operacije. Štab se nalazio u Bužimu upravo u vrijeme prodora neprijateljskih snaga iz Dvora preko Zirovca u pravcu sela Katinovac. Cilj neprijatelja je bio da iznenada napadne Topusko i da iznenadi CK KPH i druge centralne ustanove Hrvatske koje su se tu nalazile. Odmah sam pohitao u Štab novoformirane 1. muslimanske brigade kojom je komandovao Zuhdija Žalić, poznati heroj Kladuše. Brigada je zajedno sa mnom brzim maršem krenula paralelno s neprijateljskom kolonom sve do Kamenskog mosta i Gline, gdje su napali tu kolonu zajedno s jedinicama 7. i 8. divizije. To je bila prva zajednička borba muslimanskih jedinica s jedinicama ovih divizija u kojoj je ta Muslimanska brigada imala mnogo žrtava. Narod Banije je vrlo lijepo dočekao muslimanske borce, a što je za daljnji razvoj revolucije na ovom i cazinskom području bilo od velikog moralnog značaja.

U Unskoj operativnoj grupi bilo je više kriznih situacija uslijed razornog djelovanja neprijateljskih elemenata i njemačke i ustaške obavještajne službe. Spletke, ubistva istaknutih partizana, klevete dobrih boraca i komunista bile su česte pojave u njenim jedinicama. Bilo je i osipanja nekih jedinica, dezerterstva pa i zelenog kadra. Politički radnici na terenu i u jedinicama ulagali su maksimum snaga i umijeća na sređivanju situacije i njihova je zasluga što se iz te grupe i u njenom okviru formirale dvije muslimanske brigade.

Žrtva tih spletki i djelovanja neprijateljske agenture je i sam Huška Miljković. U to je bio umiješan čak i njegov brat Šaban Miljković. Negdje u proljeće 1944. godine Husku i brata mu Šabana ubio je njihov šurjak Bajro Baba, agent neprijateljske obavještajne službe, u mlinu kod Male Kladuše. Ta ista agentura je pokušala da to ubistvo pripiše partizanima. Ali mi smo vrlo brzo razotkrili vinovnike tog ubojstva i izišli pred narod s pravim i istinskim dokazima pozadine tih spletki. Poslije Huskine pogibije za komandanta Unske operativne grupe postavljen je Halil Sakanović, dok je ostali komandni kadar ostao u istom sastavu.

Naša cijela akcija na sređivanju situacije u Cazinskoj krajini imala je za cilj da ubrza razvoj NOP-a na tome području i da spriječi neželjene posljedice koje su mogle nastupiti u djelovanju Huskine milicije 1943. godine. Istina, ta masa nije bila ideološki pripremljena za zločinačka djela, iako je u svojim redovima imala zločinaca, ali su njihovi upadi na naš slobodni teritorij a osobito njihov otpor na prostoru Cazinske krajine, kroz cijelu tu godinu, znatno otežavali operacije naših jedinica u borbi za oslobođenje toga kraja. Koliko je to bilo važno i značajno upravo za naš 4. korpus govori i činjenica što smo upravo mi bili inicijatori ove akcije. CK KP Bosne i Hercegovine nije u početku bio upoznat s našom akcijom, a i kad su saznali nije im bila jasna naša koncepcija o toj stvari. A ni Huška nije htio surađivati s predstavnicima NOP-a Bosne, pa je bilo prirodno što smo se mi umiješali i razrješavali nastalu situaciju. Posljedice naše akcije su bile izvanredno povoljne. Stvorili smo borbeno jedinstvo svih naših snaga i čvrsto povezali narodnooslobodilačku borbu Korduna, Banije i Cazinske krajine.

Vukosava Opačić-Lekić

Prilozi sa zidnih novina partizanskih đaka

U toku četiri ratne godine po svim ustaničkim krajevima Hrvatske stvarana su, prema potrebama i mogućnostima, prihvatilišta za djecu koja su ostala bez roditelja ili su im roditelji bili u partizanima. Takvih domova bilo je najviše po Lici, Kordunu i Baniji gdje je i bilo najviše malih beskućnika. Naročito mnogo nezbrinute djece bilo je poslije četvrte neprijateljske ofanzive kada su, pored ustaških pokolja, mnoge živote odnijeli glad i tifus. Nicali su domovi na sve strane. Sela Vojnički Grabovac, Točak, Radonja, Vrelo Mrežnice, Zbjeg, Šeganovac, Frkašić, Rujevac, Buzeta, Gvozdensko i mnoga druga postala su novi domovi za stotine osirotjelih mališana Like, Korduna, Banije i drugih krajeva Hrvatske. Imena ovih sela postala su pojam ljudske brige i ljubavi prema djeci, pojam koji je izrastao u simbol ljubavi, u jednu snagu ljubavi hranjenu mržnjom prema ustašama i njihovim bajonetima u dječim utrobama.

O tim teškim danima sačuvana su mnoga dokumenta, ali ono najpotresnije i najteže ostalo je u uspomenama i velikih i malih. I mnoga djeca pisala su u svojim domovima, gdje je u mirnijim danima organizirana nastava. Pisala su za zidne novine ili školske sastave o tome šta su doživjela. Mnogo takvih priča nije sačuvano. Bezbroj bolnih doživljaja ostalo je nepoznato. Nešto bolju sudbinu doživjeli su sastavi za zidne novine koji su nastali u Prvoj partizanskoj gimnaziji na Baniji i to naročito u danima 1945. godine kada su bili u Đačkoj koloniji »Siler« u Splitu. Sačuvano je oko 150 radova od kojih veći dio obrađuje lične doživljaje klanja, strijeljanja, bježanije, logora i svega drugog što su djeca preživjela u danima njemačko-ustaške strahovlade. Ova djeca su snažno preživljavala i duboko u sebi nosila doživljaje nesreće, nesreće svojih porodica i svih i svega što ih je okruživalo, ali to nije bio jedini svijet u kome su živjeli. Ovdje neće biti riječi o takvim radovima (jer im je posvećen poseban napis) već će biti prikazani sastavi u kojima se govori i o vedrijim trenucima iz života partizanskih đaka.

Bilo je mnogo stvari i pojava koje su zaokupljale njihovu pažnju pa su o tome i pisali. Povelik broj radova posvećen je životu u dječjim

domovima, radu u gimnaziji, radu omladinske organizacije i uopće životu van njih samih. U ovim sastavima teme su raznovrsne, ali su ipak sve vezane za borbu, njene uspjehe i ciljeve. U svom partizanskom školovanju brodili su kroz mnoge teškoće, ali ih one nisu obeshrabrile. Radili su i učili savjesno sa žarom i zanosom jer su i učenje shvatili sastavnim dijelom narodnooslobodilačke borbe.

O trnovitim putevima partizanskog đaka — gimnazijalca piše Branko Gulan u svom članku »Prvi dani u partizanskoj gimnaziji«: »A kada je narodnooslobodilačka borba ojačala, tada su narodnooslobodilački odbori pokupili djecu koja nijesu imali nigdje ništa u internat. Bili su dosta teški prvi dani. Poderani smo bili, jeli drvenim žlicama, a spavali na golim daskama. Školskog materijala nije bilo. Mjesto ploče uzeli bi kakvu dasku, a pisali smo komadima zemlje ili kamena. Ustaše su popalili sve prijašnje škole da bi naš narod ostao neprosvijećen, pa je zato bilo tako teško doći do potrebnog materijala. Olovaka kao i papira nije bilo, pa bi se jednom olovkom služilo par đaka. Nikome nije bilo teško čekati svoga druga dok napiše jer je bio svjestan da se drugačije napred ne ide. Klupa i stolova isto nije bilo, pa smo pisali i jeli na koljenima.

U našim sobama je bila strašna zima jer pokrivača nijesmo imali, a željezne peći bile su polupane. Skupili bismo se oko peći i čekali dok se ne ugrije. Peć je inače bila napravljena od zemlje. Bosi smo bili skoro svi pa nijesmo mogli ići van. Dosadno je bilo stalno u kući, pa smo i bosi trčali po snijegu. Kad ozebemo, trčimo do peći da se ogrijemo. Opkolimo peć sa svih strana, samo da ono malo topline ne bi otišlo van kroz polupane prozore. Pošto nije bilo dosta porcija, trebalo je dugo čekati da dođem na red za ručak. Ujutro kad ustanemo, imali smo često bijeli pokrivač od snijega koji je vjetar unosio kroz prozore. Sve bi se to dalo trpjeti, ali avioni su skoro svaki dan mitraljirali našu zgradu. Jednog je dana iznenada došao neprijateljski avion i stao mitraljirati. Svi smo se razbježali po grabama i tu proveli vrijeme mitraljiranja. Kad je mitraljiranje prošlo, svi smo se skupili. Uprkos toliko nepovoljnih prilika u kojima smo se nalazili, mi smo učili sa velikom voljom jer smo znali od kakve je vrijednosti znanje ...«

Zanimljivo je i pričanje Nikole Rakića, učenika III razreda gimnazije pod naslovom »Sat obuke u šumi«. Ovoj vrijednoj i hrabroj đačkoj družini kao da ništa drugo osim aviona nije smetalo. Sve ostalo postalo je sastavni dio jednog načina života na koji se naviklo i podnosilo se vedra lica i zadovoljna srca. Evo šta on priča:

»Iza pobližnjeg brijega probijale su se sunčeve zrake prema našoj zgradi. Spremali smo se da pođemo u šumu održati obuku jer nam je kod zgrade prijetila opasnost od neprijateljskih aviona. Doručak je bio skuhan ranije nego drugih dana. Odmah poslije doručka krenemo uz brijeg prema obližnjoj šumici. Pastiri su izgonili stado na pašnjak. Uvijek smo prisluškivali čuje li se kakva zuka jer smo se bojali da će neprijateljski avioni doći da bombarduju po selu kao što su i prvih dana. Kad

smo stigli u šumu, izabrali smo jedno zgodno maskirano mjesto da nas avion ne primjeti i nastavljali smo rad. Odmah smo posjedali ispod visokih i gustih hrastova po njihovu listu te smo nastavili obuku. Sva se je priroda probudila iza zimskog sna. Drug profesor stoji ispred nas naslonivši se na drvo i priča nam kao što je radio od prvih dana, ali ipak bi skrenuo s teme i zašao s nama u prosti razgovor. Vrlo zanimljive razgovore smo vodili, a naročito o prirodi u kojoj smo se nalazili. Oko nas po hrastovima pjevale su ptice svoje vesele pjesme. Lišće se stalno podizalo od zemlje jer ga je vjetar koji je duvao s okolnih brda podizao i nosio sa sobom. Kad je bio završen sat, nekoji đaci su posmatrali prirodu, a nekoji su i dalje postavljali pitanja profesoru, a on bi im veselo odgovarao. Naročito bi nas zanimalo kada bi nam profesor' pričao o botanici koja proučava prirodu i koja je vrlo zanimljiva. Tako bi đaci proveli s profesorom do pred podne, te kad bi došlo vrijeme za objed, otišlo bi par drugova po njega. Pošto se u šumi nijesmo toliko bojali aviona mogli smo se slobodno kretati po njoj i raditi svoj posao. Češće smo donosili svoje zidne novine, te smo ih u šumi uređivali i uvečer gotove donosili u školu. S pjesmom bi se vraćali iz šume u našu zgradu, a isto tako opet sutradan nastavili u šumi sa svojim radom.«

Pjesma i radni zanos bili su prisutni svuda: i na frontu i u pozadini. Na svakom poslu i u svakoj akciji takmičarski duh bio je pokretač i podsticao je na rad i onda kada su snage bile na izmaku. Nije dao da se klone. O tom radnom poletu, moralnoj i fizičkoj snazi kod omladine piše opet Rakić u članku »Jedinstvo i rad omladine u gimnaziji«:

»Nakon teške i naporne borbe oslobodili su hrabri partizani jedan dio naše zemlje. Naši rukovodioci nisu dali da omladina zaostaje, nego su odmah osnovali prvu partizansku gimnaziju u koju je skupljena omladina bez obzira na narodnost jer se svi zajednički borimo protiv okupatora i domaćih izdajnika. Tu je došla omladina iz raznih krajeva naše zemlje da se izgrađuje. Tada mi se pružila prilika da dođem kao đak u tu gimnaziju. Kada smo se sakupili, odmah smo izabrali svoj odbor USAOH-a i počeli smo se sastajati češće da stvorimo čvrsto jedinstvo. Svakim danom pridolazili su đaci, pa smo im mi drugarski pomagali da nadoknade ono znanje koje smo mi stekli još prije nego su oni došli. Pošto smo bili nedaleko od neprijateljske baze, on je više puta ometao naš rad. Prilikom IV neprijateljske ofanzive uspjelo je neprijatelju da se probije na naš oslobođeni teritorij, pa smo se morali bosi povlačiti po snijegu. To nama nije ništa smetalo jer smo znali da će ofanziva biti razbijena, kao što je bio slučaj i sa drugima. Prevalili smo put dug oko 200 km i poslije raspršene ofanzive vratili smo se na svoje mjesto gdje smo opet nastavili rad sa još više volje i energije. Drugi put jei zapalio našu zgradu u kojoj je bila naša gimnazija. Mi smo se odatle premjestili na drugo mjesto gdje smo, nastavili sa još više poleta svoj udarnički rad. Ni tu nijesmo bili dugo, već smo se prebacili u Italiju. Kada smo kretali za Italiju, bilo nam je žao ostaviti svoju domovinu, ali mi je nikada nijesmo zaboravljali, kao ni naše hrabre partizane koji

se još i danas bore sa puškom u ruci protiv okupatora i domaćih izdajnika.«

Stavove o radu i njegovoj vrijednosti u borbi za slobodu omladina Prve partizanske gimnazije potvrdila je i otvorenim pozivom na takmičenje, upućenim omladini Gimnazije u Slunju. Preda mnom je skica tog poziva, sastavljena u Splitu 28. februara 1945. godine i ona glasi:

»Zdravo dragi drugovi!

Prije nekoliko dana smo čuli da je osnovana gimnazija u Slunju. Mi đaci Prve partizanske gimnazije sa Banije šaljemo vam dobroželeće drugarske pozdrave.

Dragi drugovi, otišli smo sa Banije u Italiju gdje smo pod teškim uslovima dovršili prvi i više od pola drugog razreda. Vratili smo se sad iz Italije u poharanu i opljačkanu, ali nikad zaboravljenu domovinu gdje smo sa više volje i poleta dovršili drugi i prešli u treći razred.

Igramo nogometne utakmice oblast sa oblasti kao Banija, Kordun, Lika, Bosna itd. Igramo i šah. Organizovali smo šahovski turnir. Povrh svega naše radne desetine uređuju zemljište za vrt.

Sad još učimo sami, ali u najskorije vrijeme mislimo preći u splitsku gimnaziju.

Splitska omladina je nedavno oslobođena fašističkog jarma. Naš je zadatak da se što bolje upoznamo i sprijateljimo sa tom zaostalom omladinom i da joj ukažemo pravi put. Privući omladinu jednog grada ili sela i povesti je pravim putem dosta je veliki uspjeh.

Mi đaci Prve partizanske gimnazije objavljujemo vam takmičenje kako u prosvjetnom tako i u fizičkom radu.

Đaci Prve partizanske gimnazije sa Banije.«

U tekstu je vršena redakcija i po tome se može suditi da je pismo i poslano. I ovo pismo i skoro svi članci odišu vedrinom koju im daje vjera u snage koje će zemlju preporoditi radom i stvoriti od nje raj kakav je priželjkivala Ljeva Kraus, učenica III razreda iste gimnazije, dok je pisala svoj članak »Proljeće«. Nije to raj ispunjen materijalnim bogatstvima, već je to slobodna zemlja u kojoj ljudi u miru krče ruševine i brišu tragove strašnog rata. Bilo je to proljeće slobode:

»Proljeće za sve nas znači buđenje iz mrtvih, iz zime, iz sna. Ono sa svojim prvim cvjetićima koji niču između snježnih gruda koje se rastapaju, budi radost u grudima djece kao i odraslih. Snijeg se topi i odnosi sve što je tamno i prljavo, a ostavlja čista, svijetla polja, prozračno nebo i šume, do sada tamne i hladne, — svijetle, pune različitih cvjetova, nakinđurene glave cvjetića, pupoljaka i listića kao da se spremaju za neki veliki praznik. A praznik dolazi. Dolazi Prvi maj, dan starih.i mladih, dan radnika i seljaka i za taj dan priprema se cijela priroda da ga proslavi kao što dolikuje.

Cijele četiri godine stenjala je priroda od strašnih tiranija: granje je bilo lomijeno, cijele šume paljene, lijepo cvijeće gaženo, a mjesto da je majka zemlja natapana vodom, natapana je crvenom, gustom, slanom krvlju. Ali ni priroda nije zastala. Ona očekuje dan proljeća i slobode

koja dolazi. Ona zna da će taj dan doći i sprema se: ptičice na granama vježbaju pjesme za proslavu, čvorci horske recitacije, a pčelice se žure sa prenašanjem plodova da bi sve cvijeće moglo biti lijepo za doček toga dana. Bijeli oblačići — kuriri — lete čak iz Sovjetskog Saveza k nama da donesu vijest da se praznik približuje.

I prelomljene grane zarastaju, nove šume rastu, zgaženi cvjetići dižu uplašene glavice, a iz majčice zemlje niče neko novo, crveno cvijeće i raspliće grane po čitavoj zemlji. Već je cijela zemlja opletena njima kao bršljanom, a ptičice iz Jugoslavije pjevaju glasno, tako glasno da čak i one druge na dalekom Istoku i dalekom Zapadu čuju:

»Sretno vam bilo novo, slobodno proljeće!«

Kamera Đuro, učenik IV razreda, u svojoj pjesmi »Počeo je rad« pjeva o radu, o onom udarničkom vremenu kada je sviješću svih rodoljuba vladala parola »Nema odmora dok traje obnova!« Izmučeni i iscrpljeni ratom, ljudi su se duhovno krijepili radom. Bilo je lijepo raditi u slobodi. Rad je bio radost:

»Prošao je rat, patnje i boj.
Za rat drugi svijet se sprema,
Rat sa prirodom.

Zemlje su nam zapuštene,
Zarđa' je plug.
Sve to treba za svoj nerad
Da oduži dug.

Osnažen, sa novom snagom
Svijet se na rad sprema.
Svatko zna da osim rada
Veće sreće nema.

Po njivama zapuštenim
Plug lako zaškriputa,
A pred njim se korov krči
I na brazde zemlja puca.

I tvornice porušene
Počinju da rade,
A zidari uza pjesmu
Nove kuće grade.

XJ tvornici sad se radi,
Al' ne kao prije:
Mjesto puške i bacača
Radnik traktor lije.

Sad će njive da nam, budu
Bolje uzorane
I nikome neće moći
Ponestati hrane.

Pogledajmo i u školu
I tamo se bolje uči.
Svaki đak to dobro znade
Da se za svoj narod muči.

Složio se cio narod
Naše domovine
Da u znoju svoga rada
Postigne što dosad nije.«

Na njihovim zidnim novinama našlo se pomalo od svega čime su se bavili u radnom ili zanimali u slobodnom vremenu. U svakom sastavu nađe se ponešto što nam otkriva osjećajni i misaoni svijet ovih generacija. Oni su tražili u svemu smisao koji je odgovarao njihovom načinu mišljenja i njihovim uvjerenjima. Ako nije bilo toga, nije imalo vrijednosti.

Tako je Ljubomir Poštić, učenik IV d razreda čitajući Nazorovu »Šikaru« za piščevu ideju našao potvrdu u narodnoj revoluciji i svoje zaključke ovako izrazio:

»Ovu pjesmu Nazor je spjevao u ono doba kad nije smio da piše i pjeva onako kako osjeća i kako je zbilja istina. U pjesmi »Šikara,« Nazor je opjevao seljaštvo kao moćno, neuništivo i vječno. Budući da u pjesmi nije smio jasno pjevati o seljaštvu onako kako jest, on ga je opjevao dosta zavijemo i većinom u prenesenom smislu. Sama riječ Šikara označuje gustu šumu u kojoj nema puteljka ni staze, u kojoj se vješto cvrčak skriva od kopca ili vjeverica od zlatice. Ali opjevajući životinje i prirodu, opjevao je snažno kroz istoriju ponižavano seljaštvo. Nazor kaže da kad vođe uzmaknu, podlegnu i klonu pred većom silom, onda ostaje seljaštvo koje duboko u zemlju pruža svoje žile i poslije svake patnje postaje čvršće i jače. To se naročito vidi u ovim stihovima:

Zalud zveči sjekira, plam ždere te,
dažd kvasi, vjetar bije
ti danas mreš, a sutra rasteš oštrija
i gušća nego prije ...

Stvarna potvrda toga Nazorovog tumačenja su seljaci naših sela, koji su poslije svake ofanzive postajali otporniji i čvršći. Mi moramo ovu pjesmu cijeniti jer je u njoj prije mnogo godina tumačeno ono što mi tek danas slobodno tvrdimo i govorimo …«

Tu je i još jedan sastav koji kazuje šta su tadašnje generacije mladih tražile od umjetnosti. Rečeno je to jednostavno, jasno i s uvjerenjem da je umjetnost samo ono što je vezano za život. O tome je pisao u Splitu 6. januara 1945. godine Dušan Lukač u svom sastavu »Prvi put u kinu«:

»U svom životu mnogo sam slušao o kinu, ali nisam mogao sebi predočiti kakvo je, pošto nisam imao prilike da ga vidim. Kada smo bili u Italiji, čuo sam jedno veče da ćemo ići gledati film. Bio sam vrlo veseo i nestrpljivo sam očekivao kada ćemo krenuti na to čudo. Uveče nas postroji profesorica i krenemo. Došli smo bili rano, te smo morali malo čekati. Kada je počeo film, ja sam pažljivo posmatrao. Taj savezнički film koji sam tu veče gledao bio je tako glup da bi bilo bolje da nismo ni išli. Na njemu su bile prikazane samo neke ljubavne stvari. Još film nije bio ni gotov, a mi smo otišli kući. Iza toga filma više nismo ni malo imali želje da idemo u kino.

Kada smo došli u domovinu, jedan dan nam reče profesor da ćemo ići u kino. Ja se tome nisam ni malo veselio. Kada smo došli u kino, nestrpljivo sam čekao kada će početi da vidim šta će se tu prikazivati. Film je bio »Bitka kod Staljingrada«. Ovaj mi se film toliko dopao da bih ga deset puta bez prekida mogao da gledam. U tome filmu je prikazana ogorčena bitka koja se vodila oko Staljingrada. Toliko sam se bio uživio u taj film, da sam sve svoje misli bio prenio na isitočnu frontu. Od toga dana jedva sam čekao da profesor spomene da ćemo ići u kino.«

Ovaj izbor predstavlja izvjestan presjek tematskog bogatstva u pomenutim dječjim sastavima i dječjem interesiranju uopće. Istina je da je svuda osnovna tema rat, ali je on djeci pružio bezbroj svojih varijanti ispoljenih kroz sudbine pojedinaca. Pored pojedinačnih sve mališane su zaokupljale i sudbine mase, sudbine svih učesnika u narodnooslobodilačkoj borbi bili oni u brigadi, bilo da su u selu ili u šumi u bježaniji. Njihova misao se vezala i za omladinu, njene zadatke i uspjehe, za pionire, za žene, za istočni i zapadni front, za Beograd i njegovo oslobođenje. I još mnogo sličnih priča i razmišljanja na poleđini kupona za hljeb zabilježila je olovka partizanskog đaka.

Na istim takvim papirićima ostalo je i nešto crteža. I oni pokazuju kakav je bio tematski i idejni svijet ove djece. Oni su sa uživanjem maštali o partizanskim avionima i tenkovima koji svom silinom uništavaju neprijateljsko uporište, ili o savezničkim avionima koji razaraju srce fašističke Njemačke — Berlin. Kad crtaju prirodu, čak i onda vide partizane u cvjetnom polju.

Eto, tako su ova djeca zabilježila svoje nevolje, stradanja, nade i radovanja. Onaj ko zna pored redova da čita i između redova moći će da osjeti veličinu i snagu jedne generacije čiji su pripadnici sve svoje snage, a vrlo često i živote, uiđivali u bedeme općenarodne borbe za slobodu.

Gojko Vezmar

ZAVNOH od osnivanja do Trećeg zasjedanja

Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) kao najviše rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj osnovano je i počelo s radom u prvoj polovini 1943. godine. Inicijativa za njegovo osnivanje proizašla je iz idejnih ciljeva i karaktera narodnooslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, a pokrenuta je još 26. i 27. novembra 1942. prilikom održavanja Prvog zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću. Prvi i određeniji dokumenat o njegovom osnivanju datiran je s 5. 12. 1942. a radi se o dopisu vijećnika AVNOJ-a iz Hrvatske upućenom svim okružnim komitetima KPH u vezi izbora kandidata s njihovog područja.[1] Predlaganje i dopune tih prijedloga trajalo je mjesec dana, dok sam čin osnivanja Zemaljskog vijeća prolongiran je za puna dva mjeseca zbog nastupanja četvrte neprijateljske ofanzive. Ali odmah po njenom završetku, na području Hrvatske, osnovan je 1. 3. 1943. godine Inicijativni odbor ZAVNOH-a u selu Ponoru, kotar Korenica.

Odbor se sastojao od 8 članova i to su bili: Dr Pavao Gregorić, liječnik *iz* Zagreba, član AVNOJ-a, Stanko-Čanica Opačić, seljak iz Tušilovića, član AVNOJ-a i GŠH, Šime Balen, novinar iz Zagreba, član AVNOJ-a, Pavao Krce, seljak i bivši narodni zastupnik HSS iz Sinja, član AVNOJ-a, Đoko Jovanić, privatni namještenik iz Srba, pomoćnik komandanta NOV i POJ Hrvatske, Branko Zlatarić, činovnik Gospodarske sloge iz Zagreba i član AVNOJ-a, Vlatka Babić, učiteljica iz Sušaka i Nikola Grulović, privatni namještenik iz Sremske Mitrovice, član AVNOJ-a[2]. Prva trojica su činili Tajništvo preko koga je i otpočela praktična djelatnost ovog novoosnovanog tijela NOP-a Hrvatske.

Inicijativni odbor je odmah po svom osnivanju počeo vršiti funkciju centralnog političkog predstavništva naroda Hrvatske i kao njegov izvršni organ poveo je brigu o funkcioniranju narodne vlasti i njenom organizacionom učvršćenju. Prve praktične smjernice ovog odbora donesene su na njegovoj zajedničkoj sjednici s predstavnicima CK KPH i GS Hrvat-

1. Zb. dok. ZAVNOH 1943/1, str. 17.
2. Zb. dok. ZAVNOH-a 1943/1, str. SO. Podaci o sastavu Inicijativnog odbora prema ispravci objavljenoj 9. 3. 1943. te popisa članova, isti izvor str. 75.

ske od 6. 3. 1943. na kojoj je naglašena hitnost rješavanja triju najaktuelnijih pitanja toga trenutka kao što su: ishrana vojske i siromašnog dijela naroda, borba protiv zaraznih bolesti i pitanje smještaja izbjeglica.[3]

Inicijativni odbor preuzima ulogu Glavnog NOO-a Hrvatske i s obzirom na razvoj događaja i veličinu problema stupa odmah u neposrednu vezu s okružnim rukovodstvima NOP-a. U tom cilju traži izvještaje, šalje uputstva, daje instrukcije, donosi pravilnike i izdaje okružnice. Njegova praktična djelatnost došla je do naročitog izražaja nakon oslobođenja Otočca i Gacke doline gdje se premjestio i djelovao sve do Prvog, a s prekidima i do Drugog zasjedanja ZAVNOH-a. On je već u početku svog rada preuzeo neke kompentencije i funkcije namijenjene ZAVNOH-u kao najvišem predstavništvu NOP-a Hrvatske. U svom dopisu Pokrajinskom NOO-u za Dalmaciju od 8. marta 1943. godine, Inicijativni odbor navodi da će vršiti »sve poslove središnje ustanove narodne vlasti i rukovoditi svim Narodnooslobodilačkim odborima u Hrvatskoj«.[4]

Zadaci Inicijativnog odbora ZAVNOH-a objavljeni su u zajedničkom proglasu što su ga donijeli njegovi članovi zajedno s vijećnicima AVNOJ-a iz Hrvatske u kom stoji da će Odbor:

»— Širiti plamen narodnooslobodilačke borbe na sve krajeve Hrvatske,

— osigurati ishranu naše junačke narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda,

— opskrbiti i pomoći hiljadama izbjeglica, kojima su fašističke zvijeri uz pomoć zločinačkih ustaša i krvoločnih četnika uništili svu imovinu,

— zbrinjavanje porodica i nejake djec poginulih boraca,

— podizati bolnice, ambulante, škole i kulturne domove koje su fašistički barbari u svom nemoćnom bijesu spalili,

— pomoći opljačkanim i osiromašenim seljacima,

— obnoviti privredni život naše pozadine.«[5]

Odbor je izdao veći broj dokumenata koji svjedoče o njegovoj bogatoj aktivnosti kako na području organizacije ratne ekonomike, prehrane stanovništva, proljetne sjetve, suzbijanju tifusa, razvoja prosvjete, socijalnog staranja tako i na širenju i razvijanju mreže NOO-a. Na njega je prenesena i obaveza da pripremi Prvo zasjedanje ZAVNOH-a.

Prvo zasjedanje ZAVNOH-a

Prvo zasjedanje ZAVNOH-a održano je 13. i 14. juna 1943. godine. Počelo je u Otočcu, ali zbog upada neprijatelja u Gacku dolinu i prijetnji bezbjednosti Otočcu, zasjedanje je nastavljeno i dovršeno u Plitvičkom Ljeskovcu. Prvo zasjedanje je imalo konstitutivni, ali istovremeno i manifestacioni i mobilizatorski karakter. Bio je to prvi veliki antifašistički skup najviših političkih predstavnika NOP-a svih krajeva pa i naroda

3. Zb. dok. ZAVNOH-a, 1943/1, 51. 1 52.
4. **Zb. dok. ZAVNOH-a, 1943/1, str. 55 (19).**
5. Zb. dok. ZAVNOH-a, 1943/1, str. 73.

i narodnosti Hrvatske. Ono je proteklo u znaku opće manifestacije bratstvu i jedinstvu svih naših naroda, ali istovremeno d u osudi izdajnika svih boja, a osobito zakulisnoj igri Mačeka i bivše jugoslavenske vlade u Londonu. Osuđena je politika čekanja i izraženo je naročito zadovoljstvo što se dio vodstva HSS-a izdvojio iz svog reakcionarnog jezgra i priključio NOP-u. To potvrđuju i parole tog zasjedanja kojima se izrazila velika zahvalnost NOV-u, GŠH i vrhovnom komandantu Titu čija su djela i vojni uspjesi i doveli do ovoga čina. Izražena je zahvalnost Komunističkoj partiji i dato bezgranično povjerenje njenom vodstvu. Odato je prijateljsko priznanje našim velikim saveznicima i izraženo zadovoljstvo s priznanjem NOV-e kao ravnopravnog saveznika u borbi protiv sila osovine i njihovih satelita.

Osnovni dokument Prvog zasjedanja ZAVNOH-a je Plitvička rezolucija od 14. juna 1943. godine. Kao dokument političke sadržine, ona osuđuje izdajničku kliku oko Mačeka i Jugoslavensku vladu u Landonu, koji su svojom politikom čekanja otvoreno služili okupatoru i davali podršku domaćim kvislinškim snagama. Osuda takvog stava sadrže tačke 6. i 7. glave Rezolucije gdje stoji: »Isto tako izjavljujemo da reakcionarna klika s Dr Mačekom na čelu, nema ništa zajedničko s oslobodilačkim težnjama 'i borbom hrvatskog naroda, jer je baš ona svojom protunarodnom politikom u banovini Hrvatskoj pripremala sistematski teren za kapitulaciju pred fašističkim okupatorom, jer je ona pomoću »Seljačke zaštite« razoružala jugoslavensku vojsku i to oružje predala ustašama ... jer se vodstvo HSS od početka neprijateljski odnosilo prema narodnooslobodilačkoj borbi.«[6] Slično je rečeno i za ulogu tzv. jugoslavenske vlade u Londonu koja se »... od prvih dana suprotstavila oslobodilačkoj borbi srpskog i hrvatskog naroda, jer njezina široka demokratska načela onemogućuju i samu pomisao povratka velikosrpske hegemonije i jugoslavenska se »vlada« u silnom strahu pred narodnooslobodilačkom borbom povezala s okupatorom i ustašama preko svog vojnog ministra i vođe četnika Draže Mihajlovića«.[7] Rezolucijom su potvrđeni već ranije doneseni stavovi Inicijativnog odbora i Glavnog štaba Hrvatske o demokraciji i samoodređenju naroda[8]. U njoj je javno izloženo poimanje narodne demokracije od strane NOP-a i najavljene korjenite promjene u poslijeratnom političkom uređenju jugoslavenskog društva.

Na prvom zasjedanju konstituiran je ZAVNOH kao opće političko predstavništvo NOP-a Hrvatske, ali istovremeno i kao vrhovni narodnooslobodilački odbor. Njegovo formiranje je imalo ogromno značenje za daljnji razvoj NOP-a i njegovo širenje u sve krajeve Hrvatske. Stvoreno je još veće jedinstvo naroda i narodnosti Hrvatske, a ZAVNOH je uz već ranije stvorene centralne organe Partije i narodnooslobodilačke vojske, postao jedan od izraza i oblika tog jedinstva. ZAVNOH je istovremeno

6. Zb. dok. ZAVNOH-a, 1943/1, str. 220.
7. Isto, str. 218.
8. stavovi su doneseni u Izjavi o ciljevima i načelima narodnooslobodilačke borbe od 26. 5. 1943. Vidi Zb. dok. ZAVNOH-a 1943/1, str. 132.

bio i prva skupština naroda Hrvatske s radničko-seljačkom većinom, pošto od 109 njegovih vijećnika, 59 ih je bilo iz redova radničke klase i seljačkog sloja.

Kod izbora vijećnika vodilo se računa o nacionalnoj zastupljenosti, pa i partijskoj pripadnosti. Partijska pripadnost je naglašena iznad očekivanja, a što se vidi iz popisa vijećnika i navođenja njihovih bivših stranačkih funkcija i pripadnosti, pa čak i kod onih kod kojih je ta pripadnost zasjenjena njihovom pripadnošću Partiji i ulogom što su je imali u NOP-u.[9] Međutim, to nije vezano za tradicije stranačkog parlamentarizma i njegove ostatke, već rezultat političkog trenutka i izraz potrebe da se NOP ojača i proširi i na one dijelove stanovništva koje nije bilo imuno od stranačke opredijeljenosti.

Osnivanje i kretanje ustanova ZAVNOH-a u trećoj godini rata vezano je za područje Like i Korduna, odnosno za mjesta kao što su Ponor, Otočac, Plitvice, Korenica, Plaški, Slunj, Topusko, Glina i dr. Otud proizlazi i veliko značenje ZAVNOH-a za ove krajeve kao glavnog narodnooslobodilačkog odbora za razvoj vlasti i njene djelatnosti osobito na ekonomskom, zdravstvenom i prosvjetnom polju. ZAVNOH je u svoje ustanove okupljao najbolje stručne kadrove preko kojih je ovom području mogao pružiti najneposredniju pomoć. Isto tako, stečena iskustva dvogodišnjeg rada NOO-a Like i Korduna, ZAVNOH je dalje oblikovao i prenosio u krajeve u kojima su se tek stvarali prvi organi narodne vlasti.

Drugo zasjedanje ZAVNOH-a u Plaškom

Drugo zasjedanje ZAVNOH-a održano je u Plaškom od 12. do 15. oktobra 1943. godine. Sazvano je i održano svega 4 mjeseca nakon njegovog osnivanja. Ta ispoljena žurba u vezi novog zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske vezana je za razvoj događaja na našem i evropskom ratištu, a naročito za kapitulaciju Italije 8. septembra 1943. godine i oslobođenje velikog dijela Hrvatske ispod vlasti okupatora i domaćih izdajnika. Time se pred organe NOP-a pa i pred ovo tijelo nametnuo niz neodgodivih praktičkih i političkih zadataka koje je trebalo riješiti ili o njima zauzeti jasne i određene stavove, a to su:

1. Razvitak mreže narodnooslobodilačkih odbora od seoskih do pokrajinskih iziskuje čvršću njihovu vezu i izgrađen sistem nadležnosti. NOO-i postaju organizatori cjelokupnog političkog života ljudi na oslobođenoj teritoriji. Trebalo je odrediti daljnju perspektivu NOO-a u cilju njihovog prerastanja u organe prave narodne vlasti. Stvaranjem sve šire slobodne teritorije proširio se sadržaj i podjela rada NOO-a pa je trebalo definirati njihovu propagandnu, ekonomsku, socijalnu, zdravstvenu i prosvjetno-kulturnu ulogu.

9. Vidi popis vijećnika, *Zb.* dok. ZAVNOH-a 1943/1, str. 212—214.

2. Vojne formacije NOV i POJ postaju sve jače i brojnije, a njihova ofenzivna moć sve djelotvornija pa one postepeno preuzimaju inicijativu u vođenju krupnih ratnih operacija. Ustanak se širi i rasplamsava i u krajeve u kojima je sve do tada samo tinjao. Ipak, do konačnog oslobođenja zemlje bilo je još daleko. Upravo zbog toga postavilo se pitanje okupljanja, mobiliziranja i vezanja uz JNOF svega što je rodoljubivo i demokratsko, a to znači povezivanje svih raspoloživih snaga Hrvatske za konačni obračun s okupatorom i njegovim slugama.

3. širenje narodnog ustanka u sve preostale, pa i ranije anektirane krajeve Hrvatske, postavlja na dnevni red pitanje potvrđivanja odluka i riješenosti njihovog vraćanja matici zemlji. Trebalo je na najkonkretniji način oživotvoriti revolucionarnu odluku Plitvičke rezolucije i tako definitivno objelodaniti našoj i svjetskoj javnosti naše shvatanje granica sa susjednim zemljama.

4. Stupanj razvitka narodne revolucije u Jugoslaviji, kao i opći razvoj vojno-političke situacije u svijetu, potakao je već tada niz pitanja poslijeratnog uređenja svijeta, pa i političke perspektive u našoj zemlji. Izbjeglička vlada u Kairu, ohrabrena migom velikih kombinatora interesnih sfera i svojih dojučerašnjih zaštitnika, vrši intenzivnu pripremu za svoj povratak, a nasuprot političkoj realnosti vremena u kome je njena izdaja nepobitno dokazana i masovno osuđena. Borba protiv »svega što je trulo i konzervativno« dobiva svoje programske definicije. Trebalo je upozoriti i svjetsku demokratsku javnost na pravo svakog naroda da sam odlučuje 0 svojoj sutrašnjici. Bila je to solidna i sveobuhvatna politička priprema vijećnika AVNOJ-a iz Hrvatske za zauzimanje definitivnih stavova, koji su kasnije došli i do svoga punog ostvarenja u prve tri tačke Drugog zasjedanja AVNOJ-a.

Pripreme za Drugo zasjedanje ZAVNOH-a, od ideje do njegove realizacije, počele su nakon objave akta o kapitulaciji Italije, a već krajem septembra 1943. ušle su u svoju završnu fazu. Pozivi za plenarnu sjednicu ZAVNOH-a upućeni su svim vijećnicima još 10. septembra preko okružnih narodnooslobodilačkih odbora, s tim da se obavezno nađu u sjedištu Izvršnog odbora između 1. i 3. oktobra.[10]

Mjesto zasjedanja zbog neizvjesnosti u kretanju vojne situacije nije strogo određeno, mada su bile predviđene varijante za svaku priliku. Uglavnom, vijećnici iz svih krajeva Hrvatske upućivani su s odgovarajućom pratnjom za Liku u Otočac, dakle u tadašnje sjedište ZAVNOH-a 1 svih njegovih ustanova. To se može vidjeti iz pisma upućenog Svetislavu Stefanoviću u kome se kaže: »Rodoljube koji su za Skupštinu ZAVNOH-a pozvali smo za Livno, a odatle da proslijede za Liku. Za dr Smodlaku i dr Leontića treba pripremiti kaputе i koju deku, a naravno i pratnju.«[11] Otočac je u datom trenutku bio najpogodnije mjesto za drugo zasjedanje, pogotovo ako se uzme u obzir momentalno stanje vojne situacije koja je za snage NOV na tom području bila sve povoljnija. Međutim, to se nije

10. Zb. dok. ZAVNOH-a 1943/1, str. 396.
11. Zb. dok. ZAVNOH-a 1943/1, str. 414.

moglo znati i predvidjeti u vrijeme posljednjih priprema za zasjedanje. Tih prvih oktobarskih dana snage narodnooslobodilačke vojske vodile su svakodnevne borbe s ostacima ustaško-domobranskih uporišta u okolici Gospića i tako pripremale potpuno oslobođenje Like. U tom ofenzivnom kretanju jedinica 6. ličke i 13. goranske divizije oslobodile su Karlobag, Perušić i Lički Osik, te otpočele s opsadom grada Gospića kao glavnog neprijateljskog uporišta na ovom području. Devetog oktobra u grad se probila jedna njemačka oklopna jedinica i za kraće vrijeme odgodila njegovo oslobođenje. U tome momentu nije se mogao nazreti pravi cilj neprijatelja, pa ni pravoi njegovog izvlačenja. Vjerovalo se da je moguć i njegov prodor preko Otočca. Upravo zbog toga je Otočac 3—4 dana pred početak Drugog zasjedanja bio u znaku evakuacije stanovništva, teritorijalnih i drugih partizanskih ustanova pa i ZAVNOH-a.

Vijećnici ZAVNOH-a, osoblje vezano za operativne poslove u njegovim ustanovama, osoblje »Vjesnika«, kazališna grupa »August Cesarec«, i velik broj Zidova oslobođenih sa otoka Paga dolaze u Plaški preko Kapele i Ličke Jesenice. Prevoz se obavio kamionima, automobilima i konjskom spregom u čemu je od Jesenice učestvovala i vlast kotara Plaški. Plaški je već krajem septembra, znači još u fazi intenzivnih priprema, predviđen kao jedan od mogućih mjesta za održavanje Drugog zasjedanja. Mjesto je u tome momentu za razliku od Otočca, bilo sigurnije i zaštićenije od iznenadnog napada neprijateljskih trupa iako je bio svega 25 km daleko od vatrene linije. Ipak, opasnost je prijetila samo s jednog pravca. Ali i na toj strani su čvrsto stajale 2 brigade 8. divizije i Plaščanski partizanski odred. Plaški je, i pored velikog broja spaljenih zgrada, mogao prihvatiti i smjestiti tako veliki skup ljudi vezanih za sve poslove oko Drugog zasjedanja, pošto je raspolagao i sa pogodnom dvoranom u Sokolskom domu.[12]

U organizaciji pripremnih radnji vezanih za ulogu domaćina, Predsjedništvo ZAVNOH-a je svu tu brigu prepustilo političkom rukovodstvu okruga Kordun na čelu s Okružnim komitetom KPH Karlovac. Njihova uloga je bila više političko-instruktivne naravi i zato su neposredno pred početak samog zasjedanja učestale te veze između predstavnika OK i ustanova kotara Plaški, koji kao pravi domaćini preuzeše sve praktične poslove oko uređenja dvorane, smještaja i ishrane delegata i ostalog brojnog osoblja. Svaka od tih ustanova NOP-a imala je konkretno zaduženje. Skojevska organizacija je zadužena za uljepšavanje zgrade i mjesta, te za manifestacije u toku cijelog zasjedanja. Narodna vlast je imala pune ruke posla na materijalnom snabdijevanju, smještaju i ishrani. Komanda mjesta je morala za to vrijeme primijeniti posebne mjere bezbjednosti. Ona je u tom pogledu imala veliku pomoć Komande kordunaškog područja, kao i zaštitu Plaščanskog odreda i dviju brigada 8. divizije koje su za sve to vrijeme priprema i održavanja zasjedanja

12. Danas je to »Spomenđom 12. oktobar«

TJEDNI Broj 4

PREGLED

STVOREN JE NACIONALNI KOMITET OSLOBOĐENJA JUGOSLAVIJE

MARŠAL JUGOSLAVIJE
JOSIP BROZ TITO

Tek što smo vijest primili o stvaranju Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, a već smo dobili i vijest o održanju II. zasjedanja Antifašističkog Vijeća Narodnog Oslobođenja Jugoslavije.

Plenum Antifašističkog Vijeća Narodnog Oslobođenja Jugoslavije postavio je zadaću od najvećeg značaja za budućnost naših naroda. Na zasjedanju Antifašističkog Vijeća bili su izvršni organi koji upravljaju oslobodilačkom i političkom borbom naših zemalja, delegati koji su učestvovali u radu plenuma predstavljali su sve društvene i vjerske slojeve našeg naroda i što je najglavnije njihovim potpisom potvrdili su nepokolebljivo opredjeljenje čitavog naroda. Od 29. i 29.XI. na oslobođenoj teritoriji plenumu Antifašističkog Vijeća Narodnog oslobođenja Jugoslavije u potpunosti su došli do izražaja principi iskovani u Aflenskoj povelji i odlukama moskovske konferencije triju velikana.

Skupština je održana u historijskom slobodnom bosanskom gradu, Jajcu. Još prije stvaranja Skupštine, već samo Jajcu održane skupštine Zemaljskog Vijeća Slovenije, Hrvatske, Bosne, Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka, od kuda zatrenih delegata, koji predstavljaju sve narode Jugoslavije, Konstituirane su otvorenju skupštine 142 delegata, koji su imali punomoćja sa pravom glasa sa ostalih 66 delegata. Sastav nacionalnih delegacija dokazuje, da je Narodno – oslobodilački pokret Jugoslavije okupio ljude svih demokratskih grupa, a Vijeće skupštine bilo je jedna demonstracija punog jedinstva i bratstva svih naroda Jugoslavije.

Izvještaj po glavnom pitanju, razvijanja Narodno – oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije u vezi sa međunarodnim događajima, koji je održao Josip Broz Tito, dočekan je burnim ovacijama.

Bosanski delegat dr Vojislav Kecmanović [illegible] od rukovodioca Samostalne Demokrat

vodile danonoćne borbe prema Ogulinu. Čitava ta organizacija objedinjena je preko Kotarskog komiteta KPH Plaški.[13]

Na Drugom zasjedanju bilo je prisutno 78 od 107, odnosno 112 vijećnika izabranih na Prvom zasjedanju. Broj vijećnika na ovom zasjedanju povećan je na 166.[14] Sastav delegata održao je stanje i političku praksu organa NOP-a, koji su vodili računa o nacionalnom, socijalnom sastavu, te spolu i teritorijalnom principu, pa i podjeli poslova unutar našeg političkog rukovodstva. Sjednicama Drugog zasjedanja prisustvovali su i članovi Izvršnog odbora HSS, kao i dva predstavnika bivšeg Jugoslavenskog odbora. Pravu sliku tog sastava izrazio je u svom govoru na svečanoj sjednici dr Milivoj Jambrišak, bivši član Jugoslavenskog odbora ovim riječima: »Čim sam vidio sastav današnjeg vašeg društva, dobio sam duboku impresiju, da je partizanski pokret i narodnooslobodilačka vojska općenarodni pokret, jer u njemu idu ruku o ruku i katolički i pravoslavni svećenici s komunistima, radnik s poslodavcem, seljak s građaninom; idu Hrvati, Srbi i Slovenci u stavu borbenog jedinstva, a svi pod lozinkom najpre neprijatelja pobijediti i istjerati iz zemlje, a poslije na čvrstim temljima izgrađivati i izgraditi federativnu Jugoslaviju .. .«[15]

Zasjedanje ZAVNOH-a trajalo je s jednodnevnom pauzom od 12. do 15. oktobra, a odvijalo se u dvije formalno različite sjednice: prva, svečana sjednica održana je 12/13, a druga, radna sjednica na 14/15. oktobra 1943. godine. Obje te sjednice održane su noću zbog opasnosti od bombardiranja, koje je bilo često i karakteristično za Plaščansku dolinu neposredno prije, a i poslije ovog zasjedanja.

Na prvu, svečanu sjednicu pozvano je rukovodstvo svih političkih organizacija i vlasti kotara Plaški, te predstavnici svih općina, pa čak i domaćini poznatijih partizanskih porodica u samom mjestu. Dvorana Sokolskog doma bila je dupkom puna delegata i gostiju. Svečanu sjednicu je otvorio poznati hrvatski pjesnik Vladimir Nazor, predsjednik ZAVNOH-a. On je već u svojoj uvodnoj besjedi ukazao na pravi cilj ovog zasjedanja, a što su manje-više pojasnili i ostali govornici prve svečane sjednice. Nazor je ukazao na krupne događaje od Prvog do ovog zasjedanja, o povećanju vojske, proširenju slobodne teritorije, o potrebi da se uvedu bolji uvjeti života naroda i pri kraju dao izjavu: »I još ću nešto kazati. Zahtjev, da se nitko ne miješa i ne upliće u naš unutrašnji politički život, neka vrijedi ne samo za izbjegličku vladu, nego i za sve vlade, male i velike na toj širokoj kugli zemaljskoj.«[16]

Slično ističe i dr Ante Mandić, član Jugoslavnskog odbora i predstavnik Istre. On je na početku svog izlaganja odao veliko priznanje i du-

13. Vidi sjećanje Milana Jakovića, Zb. VII (Plašćanska dolina u NOR-u) str. 467—471.
14. Zb. dok. ZAVNOH-a 1943/1, str. 183. Bilo je izabrano na Prvom zasjedanju 112 vijećnika, ali petorica nisu bili na životu za Drugog zasjedanja, a među njima i narodni heroj Nina Maraković i hrvatski pjesnik Ivan Goran Kovačić. Zatim vidi popis vijećnika Drugog zasjedanja, isto, str. 642.
15. Isto, br. 152, str. 428.
16. Zb. dok. ZAVNOH-a 1943/1, str. 417. i 418.

boku zahvalnost NOV-u i NOB-i za konačno oslobođenje i priključenje Istre matici zemlji, a u pogledu cilja i važnosti ovog zasjedanja rekao je: »Nitko nema prava, da se u naše poslove pača, pa ni ona naša afrikanska vlada u Kairu, od koje nismo imali do štete. Mi imamo naše Vijeće, imamo našu prvu vladu, koja sjedi evo, za ovim stolom. A naši afrikanci ne predstavljaju ništa drugo, nego zlatnu etiketu na praznoj flaši.«[17] I dr Ivan Ribar u svojoj pozdravnoj riječi istakao je: »Vi ćete na ovom zasjedanju odrediti smjernice daljnjeg rada na učvršćenju naših borbenih i političkih pozicija i pripremiti sve što je potrebno da u danom momentu sami odredimo našu vlast, a uz pomoć naše Narodnooslobodilačke vojske pod vrhovnom komandom druga Tita.«[18]

Slično su bili tempirani i govori drugih govornika. Polazilo se od stanja u pojedinim krajevima, pozivalo na nastavak odlučne borbe do konačnog oslobođenja, ukazivalo na potrebu čvršće organizacije vlasti, mobiliziranje svih rodoljubivih snaga i najzad osuđivana je razbijačka djelatnost i pretenzije izbjegličke vlade. Izrečeni govori, kako to primjećuje dr Nikola Rupčić, jedan od učesnika Drugog zasjedanja, prevazilaze nivo formalnih pozdrava: »U njima je sadržana stvarnost povijesnog trenutka, osvijetljena ocjenama i analizom činjenica, historijskim opservacijama i sagledavanjem jasnih perspektiva Oslobodilačkog rata.«[19]

Svečana sjednica je završena nešto poslije ponoći. Na kraju te sjednice, a poslije kratke pauze, održan je prigodan kulturno-umjetnički program. Program je priredila i izvela kazališna grupa Prop-odjela ZAVNOH-a, koja se za to pripremila još u Otočcu, dakle u mjestu svog prethodnog boravka.

Prekid zasjedanja i njegova odgoda za 24 sata bio je neočekivan. Cak šta više, bio je i nepoželjan zbog blizine neprijateljskih položaja. Za sve vrijeme zasjedanja, pa i u ovoj pauzi, vodile su se stalne borbe nedaleko Ogulina, odakle su ustaške trupe nastojale da se probiju u pravcu Josipdola. Za prvi razlog prekida saznali su najprije učesnici radne grupe koja je radila na doradi proglasa i rezolucije. Sam prekid izazvao je sumnje u mogući njegov nastavak, mada mnogi u prvi mah nisu znali pravi razlog prekida. Dr Nikola Rupčić u vezi s tim prekidom kaže: »Kao vijećnik i član Propodjela ZAVNOH-a, urednik »Vjesnika« i jedan od zapisničara na II zasjedanju, bio sam donekle u kursu stvari i mogu odmah reći da je do prekida došlo zbog nastalog spora na pitanju platforme sadržane u nacrtu deklaracije Izvršnog odbora Hrvatske seljačke stranke, kako ju je koncipirao Božidar Magovac i s kojom je trebalo da istupi na zasjedanju, a koja je po svom disonantnom tonu bila nespojiva s projektima rezolucije i proglasa ZAVNOH-a« I dalje: ... »ton koncipirane deklaracije otkrivali su Magovčevo shvaćanje narodnooslobodilačkog pokreta, odnosno narodnooslobodilačke fronte Hrvatske, kao koalicije raznih političkih stranaka i grupa, u kojoj bi i HSS-a kao organizacija bila auto-

17. Zb. dok. ZAVNOH-a 1943/1, str. 421.
18. Isto, str. 421.
19. HAK, Zb. VI, str. 609.

noman i ravnopravan faktor s posebnim zahtjevima koji proizlaze iz takovog stanoviša.«[20] Ne ulazeći na ovom mjestu u daljnju razradu suštine nesporazuma, može se reći da je u toku tog burnog dana i slijedeće noći došlo do usaglašavanja stavova što se tiče tih dokumenata i zasjedanje je nastavljeno sutradan 14. oktobra.

Druga radna sjednica počela je 14. oktobra u 3 sata poslije podne. Nakon uvodnog dijela u kome je pročitana Izjava Izvršnog odbora HSS-a, predloženi i izabrani novi vijećnici ZAVNOH-a, prešlo se na izvještaj o radu Izvršnog odbora ZAVNOH-a između dva zasjedanja. Izvještaj je podnio dr Pavle Gregorić, tajnik ZAVNOH-a i najviše prostora posvetio je organizaciji narodne vlasti i time otvorio raspravu o jednom od četiri važna pitanja Drugog zasjedanja ZAVNOH-a.

1. ZAVNOH je pitanju organizacije i funkcioniranja narodne vlasti pridavao osobitu važnost od samog osnivanja, a naročito na svojim zasjedanjima kao što je bilo i ovo u Plaškom. Postojeća mreža NOO-a, kolikogod je bila razgranata, teško je pokrivala i obrađivala sve širu slobodnu teritoriju a da istovremeno ne ojača i osposobi svoje organe. Ovo zasjedanje je trebalo naći adekvatno rješenje kako za efikasniji sistem međusobnih veza među NOO-ima po horizontalnom i vertikalnom smislu tako i za pogodnije rješenje sektorske podjele rada po granama djelatnosti.

Prema podnesenom izvještaju dr Pavla Gregorića od Prvog zasjedanja kada je bilo svega 1790 NOO-a i okružni NOO-i bili tek u svom osnivanju, u vrijeme ovog zasjedanja na teritoriju Hrvatske djelovala su 3 oblasna, odnosno pokrajinska, 26 okružnih i više desetaka kotarskih NOO -a. To su bili: Privremeni Oblasni NOO za Slavoniju s 4 okružna i 17 kotarskih NOO-a, Oblasni NOO za Dalmaciju s 9 okružnih i s 27 kotarskih, Privremeni Pokrajinski NOO za Istru, koji je osnovan 26. IX 1943, ali bez izgrađenog sistema okružnih, kotarskih i općinskih NOO-a. U Istri je tada postojala samo široka mreža seoskih NOO-a, koje je još trebalo vertikalno povezati. Zatim postojao je i veći broj okružnih NOO-a koji su direktno vezani na ZAVNOH. Mnogi među njima su imali veće iskustvo i izgrađen sistem nadležnosti sve do seoskih narodnoslobodilačkih odbora, kao što su: Hrvatsko primorje, s 8 kot. NOO-a, Lika s 8, Kordun s 6, Pokuplje s 5, Gorski kotar s 3, Moslavina s 4, Banija s 4, i Bjelovar s 4 kotarska NOO-a. Postojao je i Okružni NOO za Zagreb, ali su s njim tada bile slabe veze.

Osnovna briga ZAVNOH-a u ovom periodu sastojala se u osposobljavanju okružnih NOO-a, osobito onih s manjim iskustvom kao nosioca prave narodne demokratske vlasti na svojoj teritoriji. Naime, njih je trebalo osposobiti da kao centralni organi narodne vlasti za pojedine regije samostalno i samoinicijativno djeluju i da u slučaju kidanja veza sa ZAVNOH-om {zbog ofanziva) mogu s uspjehom rukovoditi čitavom mrežom nižih odbora. Okružni NOO-i s dužim iskustvom kao što su za Liku, Kordun, Baniju Gorski kotar, Hrvatsko primorje i dr. već su doka-

20. HAK, Zbornik VI, str. 612.

zali svoju samostalnost u nizu akcija: od prehrane većih vojnih formacija NOV-e do zbrinjavanja ogromne mase stanovništva koje je zbog čestih manjih ili većih ofanziva bilo stalno u pokretu i van svojih kuća. Zbog toga je ZAVNOH organizirao kraće kurseve za osposobljavanje odbornika za pojedine djelatnosti i redovno pratio i analizirao izvještaje koje su stizali iz okružnih NOO-a.

Stvaranjem šire teritorije otvorene su mogućnosti, a i potrebe za još intenzivniji razvoj proizvođačke djelatnosti, te zdravstva, sudstva, prosvjete i kulture a time i povoljniji uslovi za unutrašnju izgradnju narodne vlasti u znaku svakodnevne prakse. Razvoj NOP-a i oslobođenje većeg broja mjesta s gradskim stanovništvom, nametalo je pitanje djelotvornijeg postupka u vezi s njihovom prehranom, proizvodnjom i unutrašnjim radom pa i cjelokupnim životom u gradu. Trebalo je razvijati obrt i industriju, organizirati razmjenu na širem teritoriju, razvoziti sol iz Solane na Pagu u sve krajeve u kojima je vladala velika oskudica u tom artiklu itd. Rat je ulazio u treću godinu. Glavna koncentracija vojnih snaga u to vrijeme nalazila se u Lici. To je bilo doba — ističe se u izvještaju — poslije velike ofanzive kada su naši vojni magazini bili posve ispražnjeni i kada su se hiljade izbjeglica vraćale preko Plješivice i Kapele svojim kućama u Kordun i Baniju. Osim toga, osjećala se strašna iscrpljenost ustaničkih područja jer se radi o relativno pasivnim krajevima i ratna razaranja ovog područja bila više nego strašna. Porodice rasute, kuće popaljene, ljudi bez osnovnih sredstava za proizvodnju, konačno, stanovništvo je na toj teritoriji bilo i fizički znatno prorijeđeno.

U takvim okolnostima preostalo je jedino da se ZAVNOH pobrine za sakupljanje i dovoz hrane iz Slavonije, Moslavine i ostalih žitorodnih krajeva da bi prehranili vojsku, osiromašeni narod i da bi nešto deponirali u magazine kao najneophodniju rezervu Sve je to briga o potrošnji za potrebe daljnjeg vođenja rata. Međutim, život sve više nameće pitanje obnove, pa je zbog toga raspisan Zajam za narodno oslobođenje. Prodaja obveznica na području ustaničkih krajeva imala je u odnosu na ekonomsko stanje izvanredne rezultate, ali se ipak glavna novčana masa nalazila na neoslobođenom području. Zbog toga je agitaciju za zajam trebalo usmjeriti i u tom pravcu.

Kulturno-prosvjetni rad je bio posebno naglašen u podnesenom izvještaju. Ističe se agilan, opsežan i plodotvoran rad na tom polju, ali istovremeno se upozorava na izrazite poteškoće u obuhvatanju velikog broja školskih obveznika. Za školu su dorasle 3 generacije, koje su do tada bile izvan svakog sistema i oblika školovanja i opismenjavanja. Kad se tome doda i velik broj od ranije nepismene omladine i nedostatak prosvjetnog kadra, onda je shvatljiv apel nekih vijećnika da se odmah pristupi organiziranju učiteljskih kurseva u koje treba uključiti što veći broj srednjoškolske omladine.

U cilju zaštite narodnog zdravlja, ZAVNOH je poduzimao niz praktičnih mjera na suzbijanju epidemije tifusa. Tajnik Izvršog odbora dr Pavle Gregorić, inače i sam zdravstveni radnik, je u vezi toga istakao: »Osim

izdanih uputa, priručnika za rad zdravstvenih sekcija, propagandnih plakata i novina »Narodni liječnik«, formirane su pokretne zdravstvene ekipe. Te ekipe otvorile su u svojim sjedištima ambulante za pružanje liječničke pomoći stanovništvu. Osnovan je pokretni bakteriološki laboratorij i napravljeno je na stotine »partizanskih buradi« za suzbijanje ušljivosti, a posebna briga se posvetila liječenju i suzbijanju svraba.«[21] Ovdje se manjak kadrova osjećao više nego i na jednom drugom području, pa su se i za potrebe ovog sektora održavali brojni kursevi.

Oslobođenjem većih naselja sa zgusnutim gradskim stanovništvom javlja se i problem sudstva i sudovanja. Konačno, to je stanovništvo bilo oko 2 godine pod fašističkom vlašću, pa su se nagomilali brojni sporovi koje je trebala razriješiti narodna vlast. ZAVNOH je i ovdje morao reagirati i donijeti rješenje u smislu organizacije i unutrašnjeg ustrojstva novog sudstva. Svi ovi zadaci vezani za prošireni teritorij i kvalitetno nove sadržaje vlasti, bili su temelj za donošenje zaključaka ZAVNOH-a, koji preuzima znatno šire prerogative i postaje ne samo političko predstavništvo NOP-a Hrvatske, već nosilac prave narodne demokratske vlasti.

2. Drugo značajno pitanje kojim se bavilo Drugo zasjedanje je rad na jačanju masovne baze NOP-a i na njegovom širenju u sve krajeve Hrvatske s ciljem okupljanja i mobilizacije svih za borbu sposobnih i demokratski opredijeljenih snaga. Ustanak je u svom prvom početku masovno zahvatio Liku, Kordun, Baniju, Dalmaciju i Gorski kotar, krajeve u kojima je bio najjači uticaj Komunističke partije i gdje je bio najteži teror okupatora i domaćih izdajica.

Kako su do kraja rata predstojale još teške i naporne bitke, a ustaničke krajevi se napregli do posljednje materijalne i ljudske rezerve, bilo je neophodno da se težište rata prenosi i na dotad pošteđene krajeve u svakom pogledu. U tom cilju su Glavni štab NOV i PO Hrvatske i Inicijativni odbor ZAVNOH-a još 26. maja 1943. donijeli zajedničku Izjavu o ciljevima i načelima narodnooslobodilačke borbe koja je svojom demokratskom, socijalnom i nacionalnom širinom bila upućena svakom rodoljubu kome je stalo da brani čast i slobodu svoga naroda. Izjava je naišla na odaziv velikog broja ljudi. Upravo u to vrijeme vrši se diferencijacija i unutrašnja konfrontacija u redovima vodstva HSS-a. Dio tog vodstva se već opredijelio za NOP: Filip Lukaš, Stanko Škare, Pavao Krce i neki drugi.

Centralni komitet KPH u svom pismu od 19. augusta 1943. godine, upućeno Povjerenstvu Centralnog komiteta KPH za Zagreb o političkoj mobilizaciji hrvatskih masa kroz Narodnooslobodilačku frontu piše: »... kao najkrupnija politička zadaća, koja se u ovom času postavlja pred narodnooslobodilački pokret, jest mobilizacija i jedinstvo hrvatskog naroda u borbi za narodno oslobođenje. Mačekova klika predstavlja glavnu zapreku kako za mobilizaciju hrvatskih masa, tako i za njihovo jedinstvo

21. Zb. dok. ZAVNOH-a 1943/1, str. 450.

u narodooslobodilačkoj borbi.«[22] Isto tako, CK Hrvatske piše isti dan pismo i Okružnom komitetu Zagreb i navodi: »Treba biti na čistu s time da naša suradnja sa pristašama HSS-a ne predstavlja nikakav manevar. Mi težimo suradnji radi što bržeg ostvarivanja jedinstva hrvatskog naroda u borbi protiv okupatora i svih njegovih slugu i pomagača. U zajedničkoj suradnji s njima u okviru narodnooslobodilačke borbe stvorit će se čvrst savez radnika i seljaka kao kičma narodnooslobodilačkog pokreta.«[23]

Sve političke pripreme za masovnu mobilizaciju hrvatskih seljačkih masa u svim krajevima Hrvatske, njihovo potpuno odvajanje od reakcionarnog vodstva i prelaženje na stranu narodnooslobodilačke borbe, našle su svoj vrhunac na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a u Plaškom. Dana 12. oktobra 1943. godine, dakle nekoliko sati prije početka otvaranja svečane sjednice, osnovan je u Plaškom Izvršni odbor HSS-a od predstavnika ranijeg vodstva i pristaša HSS-a koji su već bili na strani narodnooslobodilačkog pokreta. Odbor je isti dan izradio Izjavu, koja je inače već ranije najavljena i s interesom očekivana od vijećnika koji su bili upućeni u tokove njene pripreme. Izjava je kao proglas hrvatskom seljaštvu najavljena za 13. X, ali je iz poznatih razloga pročitana na početku druge radne sjednice ZAVNOH-a.

U Izjavi Izvršnog odbora HSS-a ističe se nepokolebljivost stranke na kursu njenih osnivača i podršku NOP-u i želja da treba »svim svojim snagama pojačati narodnooslobodilačku borbu, što se pod rukovodstvom Komunističke partije od godine 1941. do danas bila razvila za ideale slobode, demokracije naroda hrvatskoga, srpskoga i slovenskoga«.[24] Zatim, prihvaćaju Izjavu od 26. maja 1943. i Rezoluciju od 14. juna 1943. godine, osuđuju reakcionarno vodstvo »na bilo kojem položaju«, koji surađuju s okupatorom i njihovim pomagačima domaćim izdajicama, napose s »ustašama« i s »četnicima« i to one u domovini kao i one u inozemstvu u pobjegloj tako zvanoj »jugoslavenskoj vladi.« Posebno treba istaći da je ovom izjavom istaknuto vodstvo NOV-a, predstavništva ZAVNOH-a AVNOJ-a i NOO-a »koje treba još proširiti i produbljivati za potpuno narodno oslobođenje i narodno demokratsko uređenje. Izjavu je potpisalo 20 članova odbora i zaključeno da se ona objavi hrvatskom narodu u glasilu te stranke »Slobodni dom«. Izjava je imala svoje značenje, ali ne onakvo kakvo su očekivali njeni potpisnici.

ZAVNOH je prihvatio izjavu i neke njene elemente ugradio u svoje dokumente, a posebno što se tiče upućenih poziva u NOV. Nije to bio poziv iznemoglog koji traži pomoć nego i humana briga da se spasi i onaj dio radnika i seljaka koji je i zbog neznanja i raznih okolnosti postao žrtvom propagande neprijatelja svih boja i najzad da se ubrza pobjeda i osigura sloga u budućnosti.

3. Treće historijsko pitanje Drugog zasjedanja ZAVNOH-a u Plaškom bilo je pitanje priključenja anektiranih hrvatskih krajeva Hrvatskoj i

22. Zb. dok. ZAVNOH-a 1943/1, str. 348.
23. Isto, str. 351.
24. Zb. dok. ZAVNOH-a 1943/1, str. 436.

Jugoslaviji koji su silom oteti i odvojeni od matice zemlje u toku ili prije početka drugog svjetskog rata. ZAVNOH je od prvih dana vodio računa o svim krajevima koji od vajkada pripadaju hrvatskom narodu. Zahtjev za vraćanje tih krajeva potaknut je još Izjavom od 26. maja gdje se ističe da je borbeni cilj i zadatak NOP-a da se bori za priključenje Hrvatskoj svih onih krajeva koje je Pavelić prodao Italiji i Mađarskoj, tj. Hrvatskog primorja, sjeverne Dalmacije i otoka, Gorskog kotara i Međimurja, kao i onih dijelova koje su talijanski imperijalisti prisvojili nakon prvog imperijalističkog rata tj. Istre, Zadra, Lastova i svih Kvarnerskih otoka.[25]

Ostvarenje ovih ciljeva uslijedilo je odmah, 5 dana nakon kapitulacije Italije i to ovim redom: Najprije je Okružni odbor za Istru, dana 13. septembra 1943. godine, donio odluku o otcjepljenju Istre od Italije i njenom priključenju Hrvatskoj, zatim je ZAVNOH na osnovu riješenosti hrvatskog naroda Istre i drugih anektiranih krajeva donio 20. septembra 1943. svoju Odluku o priključenju Istre, Rijeke, Zadra i ostalih okupiranih krajeva matici zemlji. Ovom odlukom se proglašuju nevažećim svi paktovi, ugovori, konvencije koje su razne velikosrpske vlade sklopile s Italijom, a kojima su hrvatski krajevi Istra, Rijeka, Zadar, Lošinj, Cres, Lastovo i ostali kvarnerski otoci predani Italiji. Isto tako poništavaju se svi ugovori, paktovi i konvencije sklopljeni između izdajnika hrvatskog naroda Paveliča i talijanske vlade, kojima su dijelovi Gorskog kotara, Hrvatskog primorja, Dalmacije i dalmatinski otoci predani Italiji.

Svi ti krajevi »priključeni su matici zemlje — Hrvatskoj, a preko nje novoj demokratskoj bratskoj zajednici naroda Jugoslaviji za koju se naši narodi bore«.

Zatim 26. septembra 1943. godine održana je sjednica novoformiranog Pokrajinskog izvršnog NOO-a u povodu priključenja Istre Hrvatskoj. Tom prilikom je upućen Proglas »Istarski narode« u kome su s oduševljenjem pozdravljene odluke od 13. i 20. septembra. Tu su ujedno razrađeni i zaključci koji se odnose na ukidanje talijanskih zakona, ukidanje odredaba u vezi s kolonizacijom Talijana, uvođenje hrvatskog jezika u škole i nadleštva, obećanje autonomije ranije doseljenim Talijanima uz priznanje prava na slobodan razvitak, vraćanje hrvatskih prezimena i si. Na kraju je upućen poziv narodu Istre da se masovno uključi u NOV.

Drugo zasjedanje je dalo punu potvrdu svim ranije donesenim odlukama o priključenju anektiranih krajeva. Iako u vezi s tim nije donesena posebna rezolucija na ovom zasjedanju, pitanje priključenja Istre i drugih krajeva bilo je prisutno i isticano tokom cijelog zasjedanja. O tome je već na svečanoj sjednici opširno govorio stari demokrata jugoslavenske orijetacije dr Ante Mandić. U svom emotivnom nastupu, punim oduševljenja za učinjena djela, odao je duboko poštovanje, priznanje i zahvalnost narodnooslobodilačkoj vojsci, ZAVNOH-u i svim aktivistima NOP-a, koji su svojom riječju i djelom pomogli u ostvarenju vjekovnih

25. Zb. dok. ZAVNOH-a 1943/1, str. 132.

težnji istarskih naroda. Na drugoj — radnoj sjednici, a posebno u Rezoluciji Drugog zasjedanja ZAVNOH-a, kad se govori o unutrašnjoj političkoj situaciji i uspjesima narodnooslobodilačke vojske, daje se samo obavijest o prethodno donesenim odlukama o pripojenju ranije anektiranih krajeva gdje se kaže: »Poništeni su svi ugovori velikosrpske klike i izdajnika Pavelića, kojim su južni hrvatski krajevi bili bačeni u ralje talijanskog imperijalizma.«[26] Najzad, konačna odluka o pripojenju Istre i svih ostalih anektiranih područja Hrvatske potvrđena je na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu 30. novembra 1943. godine. Istra kao i svi ostali anektirani krajevi Hrvatske toliko su bili prisutni među vijećnicima tokom cijelog Drugog zasjedanja da njeno priključenje matici zemlji s puno historijskog opravdanja vežemo i za događaje u Plaškom oktobra 1943. godine. Bio je to izrazito manifestacioni čin tog priključenja.

4. Četvrto, a i jedno od najznačajnijih pitanja koje je za cijelo vrijeme zasjedanja ZAVNOH-a bilo u centru pažnje njegovih vijećnika, bilo je pitanje budućeg političkog uređenja Hrvatske i njenog položaja te perspektive u jugoslavenskoj zajednici. Prema svim predradnjama i manifestacijama kako u pripremi, tako i na samom zasjedanju i poslije njega, mogao se steći dojam da je to i osnovno pitanje zbog čega je zasjedanje sazvano. Svi govori i razgovori na zasjedanju i oko njega to potvrđuju i to počam od njegove svečane sjednice do donošenja završnih dokumenata. Konačno i sam razvoj događaja iziskuje takvu akciju, jer ni sve mase nije moguće istrgnuti ispod uticaja raznorodnih neprijateljskih grupa, ukoliko im se ne ukaže na konačne ciljeve narodne revolucije.

Osim toga, rat se bližio kraju, nazirao se skori slom fašizma i sve češće se postavljaju na tapet pitanja i planovi poslijeratnog uređenja Evrope. U tome je međunarodna reakcija bila izuzetno aktivna i nasrtljiva. Nasuprot oslobodilačkim i demokratskim težnjama i ciljevima porobljenih masa, reakcija nameće svoju viziju i koncept interesnih sfera i zavisnosti. Balkan, a napose Jugoslavija su oduvijek bili u centru pažnje te konbinatorike, a posebno u toku narodne revolucije. Izbjeglička jugoslavenska vlada aktivno se stavila u igru i službu međunarodne reakcije i borila svim srdstvima da ponovno sjedne na grbaču jugoslavenskih naroda. U tom cilju, a uz očiglednu i bezrezervnu podršku naših zapadnih saveznika, ona je premjestila mnoge svoje ustanove u Kairu, odakle se pripremala za svoj povratak u zemlju čim joj se za to ukaže povoljnija prilika.

Intenzitet tih priprema, te pojačana propaganda iz svih neprijateljskih punktova, stvarali su ogorčenje ustaničkih masa protiv reakcije, a napose jugoslavenske vlade čiju kolaboraciju s fašističkim snagama preko Draže Mihajlovića nije više trebalo posebno dokazivati. Osim toga pitanje budućeg uređenja bilo je prisutno od početka narodnooslobodilačkog rata. Zbog toga i Drugo zasjedanje odgovara određenije i konkretnije na sva pitanja koja su vezana za oblik političkog uređenja, ne samo u odnosu na demokraciju, već i na pitanje monarhije i federacije, dakle o perspek-

M. Zb. dok. ZAVNOH-a 1943/1. str. 479.

tivi političke, pravne i stvarne ravnopravnosti svih naroda jugoslavenske zajednice.

Osudom jugoslavenske izbjegličke vlade, osuđena je i monarhija kao oličenje despotizma i tiranije vladajuće klase. Gotovo svi govornici, svečane i radne sjednice, ističu potrebu uvođenja istinske demokracije koja potiče odozdo, od naroda i koja ima svoje pravo oličenje u samoodređenju i čvrstom bratstvu i jedinstvu naroda. S tim u vezi dr Ivan Ribar je izjavio: »Vi ste, drugovi i drugarice vijećnici, specijalno ovdje u Hrvatskoj, predstavnici pravog bratstva, ne onakve sloge i koalicije kako je to do juče bilo u bivšoj Jugoslaviji, nego predstavnici ovakvog bratstva koje je niklo u krvi, koje je niklo u borbi za slobodu, za nacionalno oslobođenje naroda.«[27]

Politički referat sekretara CK Hrvatske[28] imao je velik značaj i uticaj na izradu završnih dokumenata Drugog zasjedanja. Uostalom i prije ovog saziva, kružile su izjave da će na ovom zasjedanju »biti izrečene krupne misli« i donesene »značajne odluke« koje će imati i određenu »političku težinu« i perspektivu. Ovdje ćemo istaći samo onaj dio referata kojim je izražen stav Partije prema pitanjima kao što su republika, demokracija i federacija. Nakon žigosanja izdajničke uloge i ciljeva izbjegličke vlade, u referatu je u tom pogledu istaknuto: »Narodnooslobodilački pokret bori se za jedno takvo uređenje države, u kojem će biti osigurana nacionalna prava svima narodima Jugoslavije i socijalna prava cijelog radnog naroda, svih radnika i seljaka. Borimo se za demokratsku republiku Jugoslaviju«. Pošto su vijećnici prihvatili i izvikivanjem adekvatnih parola potvrdili taj zahtjev, sekretar CK je nastavo: »Kao što vidim svi smo za republiku. Ali nije dovoljno kazati da se borimo za demokratsku republiku Jugoslaviju. Mi to s našom borbom moramo i dokazati. Jugoslavija je zemlja s više naroda. Demokratska republika Jugoslavija treba da bude osnovana na federativnoj osnovi.« Vijećnci su ponovno pozdravili i tu ideju o federaciji i izrazili svoje oduševljenje skandiranjem parola: »Živjela federacija!« »Živjela Demokratska Republika Jugoslavija!« Čak i kad je ponovno dr Ivan Ribar uzeo riječ dočekala ga je parola: »Živio prvi predsjednik Republike Jugoslavije«. Sve je to odražavalo atmosferu na Drugom zasjedanju i zaokupljenost vijećnika ZAVNOH-a sa svim bitnim političkim pitanjima koja se odnose na politički sistem jugoslavenske države. Bila je to prva manifestacija republici, a istovremeno i oštra osuda monarhijskog sistema bivše Jugoslavije. Izraz te manifestacije najbolje ilustrira upadica jednog vijećnika koji je rekao: »Sada kada smo proglasili republiku, moji će me ljudi doma moći još bolje razumjeti. Ovako im je trebalo i prije kazati, kad imamo našu republiku — imamo sve.«[29]

Kao svoj posebni doprinos ideji federalizma vijećnici su u prvom redu imali u vidu uređenje Hrvatske, kako u pogledu njenog mjesta u

27. Zb. dok. ZAVNOH-a 1943/1, str. 220.
28. Politički referat je podnio Andrija Hebrang, sekretar CK KPH.
29. Izjava Petra Fiolića, Zb. dok. ZAVNOH-a 1943/1, str. 471.

federativnom sistemu Jugoslavije, tako i u pogledu unutrašnjih odnosa između Hrvata, Srba i ostalih narodnosti koje u njoj žive. Već u svom pozdravnom govoru dr Ivan Ribar je naglasio da: »Hrvatska kao jedinica bude zaista slobodna demokratska i nezavisna, da u toj Hrvatskoj Hrvati i Srbi budu zadovoljni, ravnopravni i jednaki i da svi skupa u zajednici s drugim narodima Jugoslavije odrede sve sto je potrebno da se stvori siguran život svih naroda Jugoslavije.«[30]

Dokumenti Drugog zasjedanja ZAVNOH-a iz razumljivih razloga i međunarodnih obzira ne odražavaju pravu bit (sadržaje rasprava, izražene ideje i prijedloge) pa čak ni atmosferu samog zasjedanja. U Rezoluciji se ističe uloga Crvene armije u borbi protiv fašizma, neminovan slom fašizma, opravdani zahtjev porobljenih naroda Evrope za što skorije otvaranje drugog fronta, ističe se veličina pobjeda NOV-e, žigoše se izdaja otvorena i prikrivena, a posebno mračni planovi oko Mačekove klike i izbjegličke jugoslavenske vlade, odaje se priznanje ZAVNOH-u za njegovu svestranu aktivnost i završava s uvjerenjem u sigurnu pobjedu naroda. Govori se o demokraciji, samoodređenju, slobodi i ravnopravnosti, ali ne i o federaciji i zabrani povratka kralju Petru II sve do završetka rata što je konkretizirano tek odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu. No, ipak treba istaći da su te odluke, dobrim dijelom, politički pripremljene 12—15. oktobra u Plaškom na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a. Ovo potvrđuju i riječi dr Ivana Ribara koji je rekao: »Ja se kao predsjednik AVNOJ-a radujem što je ovakav politički referat po drugu Andriji donesen baš ovdje u ZAVNOH-u. Radujem se, jer je pogođeno i vrijeme i mjesto kad ga je trebalo donijeti. S ovim političkim referatom inaugurirana je naša nova politika, koja nema nikakve veze s politikom izvan Jugoslavije. I kao što nova republika Jugoslavija neće imati ništa starog, od kralja do pandura, tako ni mi sami nećemo ništa od staroga. U novoj Jugoslaviji vladat će potpuno jedinstvo i Srba, i Hrvata, i Slovenaca, i Makedonaca, i Crnogoraca«... a u pogledu značaja ovog zasjedanja za Hrvatsku dr Ivan Ribar je nastavio: »U nezavisnoj, Slobodnoj federativnoj republici Jugoslaviji imat će uz ostale narode, svoje posebno mjesto demokratska republika Hrvatska. Ja mogu danas otvoreno kazati, da ta Hrvatska nije više neka politička formula, neka apstraktna kreatura van prostora i van vremena, već je ona... živi narodni organizam pun sadržine, pun budućnosti do koje ima doći. I ta nezavisna slobodna republika Hrvatska... bit će zaista uzor jedne nove žive demokracije.«[31]

Na zasjedanju ZAVNOH-a dominirala su dva osnovna, čisto politička problema: prvo je stav prema HSS-u, a drugo je odnos prema izbjegličkoj vladi i njenim pretenzijama. O socijalnom programu nije rečeno mnogo. Tek toliko da se shvati kako će buduća »federativna republika« imati i svoju socijalnu sadržinu. Postavljeno je pitanje zemlje, radničke klase i srednjeg staleža, ali samo u referatu u kom stoji: »Zemlja mora pripasti

30. Zb. dok. ZAVNOH-a 1943/1, str. 421.
31. Zb. dok. ZAVNOH-a 1943/1, str. 468.

onome, koji je obrađuje, bez ikakvog otkupa i bez ikakve oštete.«[32] Međutim, karakter zasjedanja, a i momentalno stanje nije ni bilo pogodno za detaljnije ulaženje u to pitanje. Zašto Rezolucija ne sadrži i odluke za kaje je zauzet jednodušan stav svih vijećnika? O tome nam govori pismo CK Hrvatske upućeno Anki Berus kao politička instrukcija u kome se kaže: »U pogledu današnje platforme NOP-a postavili smo stvari tako, da pred narod treba postaviti kako nećemo dozvoliti povratak na staro, pa ni nosiocima toga staroga, tj. da nećemo povratka londonske vlade u zemlju, a s njom niti kralja, koji je tu izdajničku kliku podržavao. Postavili smo nadalje da želimo ostvariti federativnu Jugoslaviju, te načeli različita socijalna pitanja, kao na pr. podjelu zemlje. O svim smo tim stvarima raspravljali na sjednici plenuma ZAVNOH-a, no to sve nije ušlo u Rezoluciju, jer smo htjeli da takve određene odluke donese plenum AVNOJ-a koji će se u skoro vrijeme sastati. Mi smo nastojali otvoriti put takvim zaključcima. To ćeš uostalom vidjeti iz rezolucije (koja inače nije baš naročito sretno i politički ispravno formulirana). Ta je pitanja javno, jasno i otvoreno po prvi put postavio CK KPJ u svom novembarskom proglasu.«[33]

O pravom raspoloženju učesnika Drugog zasjedanja, kao i o sadržaju i intonaciji njihovih govora, rasprava, referata, odluka, sasvim jasno govore i parole koje su tamo izrečene. Ako se može što reći na osnovu njihovog sadržaja, onda je evidentno da je na Drugom zasjedanju najviše parola, poklika i odobravanja izrečeno u znak osude bivše jugoslavenske vlade i pohvala u korist ideje o istinskoj demokraciji i samoodređenju te republici i federaciji. Drugo zasjedanje, ZAVNOH-a ima po mnogočemu veliko historijsko značenje ne samo za daljni razvoj NOP-a u Hrvatskoj već i za razvitak jugoslavenskog federalizma. Prvi put je ovdje u Plaškom na tako značajnom političkom skupu i u tom stilu govoreno o republici, federaciji, samoodređenju naroda, zabrani povratka monarhije i njenog eksponenta izbjegličke jugoslavenske vlade.

Rad ZAVNOH-a između Drugog i Trećeg zasjedanja[34]

Sve organizaciono inicijativne i praktično operatvine poslove ZAVNOH-a i njegovih organa i ustanova između Drugog i Trećeg zasjedanja možemo svrstati u dvije osnovne skupine. Prvu skupinu čine inicijative, obaveze i poslovi političko propagandnog karaktera što ih ovo tijelo vrši u svojstvu najvišeg političkog predstavništva naroda Hrvatske. U drugu grupu poslova spada obimna angažiranost ZAVNOH-a na jačanju i daljnjem oblikovanju organizacije narodne vlasti i njenom osposobljavanju za

32. Isto, Str. 459.
33. Zb. dok. ZAVNOH-a 1943/1, str. 502.
34. U ovom dijelu napisa nešto detaljnije je obrađen odraz praktične djelatnosti ZAVNOH-a na području Like i Korduna kao teritoriju gdje je on osnovan i na kome su se nalazile i kretale njegove ustanove u trećoj godini NOR-a.

obavljanje niza praktičnih poslova u uslovima vođenja narodnooslobodilačkog rata.

Za ovako obiman rad, ZAVNOH se na Drugom zasjedanju pripremio i u organizacionom pogledu. Donesen je Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i radu. Reorganiziran je Izvršni odbor u Predsjedništvo i Tajništvo. Predsjedništvo je vodilo opće političke poslove i brinulo za izvršavanje akata opće političke prirode, a Tajništvo se zadužuje da putem reorganiziranih odjela i odsjeka vodi operativne poslove narodne vlasti.

ZAVNOH je u svom polugodišnjem razdoblju između Drugog i Trećeg zasjedanja donio veći broj upravnih i drugih dokumenata, koji se jednako respektiraju i sprovode bez obzira što neki od njih nemaju tzv. normativni karakter i što su podlijegali naknadnoj verifikaciji. U ovom razdoblju se organizaciono učvršćuju svi odjeli ZAVNOH-a i nastavljaju svoju bogatu operativno-kreativnu funkciju, a to su odjeli za: propagandu, narodno gospodarstvo, upravu i sudstvo, narodno zdravlje, prosvjetu i za socijalni rad.

Odjel za propagandu bio je zadužen za propagiranje NOP-a i njegovo širenje u sve krajeve Hrvatske s posebnim naglaskom na krajeve u kojima još do tada nije bio masovan. Zato je on trebao razvijati bogatu informativnu djelatnost i suprotstavljati se nasrtaju neprijateljske propagande te pokrenuti i nastaviti s razvojem kulturnog života nove socijalističke sadržine.

Odjel je nastao iz službe za propagandu koja je osnovana i djelovala još u okviru Inicijativnog odbora ZAVNOH-a i do tada vršila intenzivan rad na tumačenju ciljeva narodnooslobodilačke borbe kao i na popularizaciji svih značajnih revolucionarnih mjera što su ih kroz to razdoblje donosili i provodili najviši organi NOP-a Hrvatske. Služba je odigrala značajnu ulogu u pripremanju prva dva zasjedanja kao i u pripremanju i sastavljanju njihovih proglasa, rezolucaja i drugih političkih dokumenata.

U periodu između Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, Odjel za propagandu je kadrovski proširen i nastavio je s intenzivnim radom na objašnjavanju značenja i uloge novoosnovanog Izvršnog odbora HSS-a, a nešto kasnije i mjesto Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a, osnovanog 10. novembra 1943. godine. Krajem 1943. godine Odjel razvija kampanju za sakupljanje hrane i prodaju obveznica Zajma narodnog oslobođenja. Posebno poglavlje u njegovoj aktivnosti predstavlja tumačenje Odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Isto tako, Odjel s uspjehom odolijeva nasrtaju neprijateljske propagande vezane za zimsku ofenzivu 1943/44. godine. Raskrinkavanje domaćih izdajnika, kvislinga, Mačeka i bivše jugoslavenske vlade, ostali su i dalje u centru njegove pažnje, a i zadatak njegovih ljudi.

Za što uspješnije obavljanje svih obimnih poslova, Odjel je podijeljen na dva sektora: propagandno-politički i kulturno-umjetnički sektor. Propagandno-politički sektor vodio je brigu i davao upute za održavanje masovnih zborova, mitinga, konferencija i usmenih novina. Kulturno-um-

jetnički sektor je razvijao na slobodnoj teritoriji veoma bogat i raznovrstan kazališni, književni, muzički i likovni život.

Jedan od najpogodnijih oblika rada Propagandnog odjela bila je agitacija putem pisane riječi. U tom pogledu već u toku 1943. pokrenuto je nekoliko poznatih listova, brošura, letaka, plakata i niz drugih pismenih materijala. ZAVNOH je preko ovog Odjela davao široku podršku i svu moguću stručnu i materijalnu pomoć za izdavanje značajnih listova kao što su bili »Vjesnik«, »Slobodni dom«, »Srpska riječ« i dr. listovi.

Saradnja i uticaj ovog Odjela na rad odgovarajućih odjela okružnih NOO-a Like, Korduna i Banije očitovala se u dva vida. U prvom redu, ta pomoć i saradnja odnose se na upute što ih je on slao za oblike rada i organizaciju propagandne djelatnosti na terenu. S druge strane, Odjel je velik broj brošura, listova i drugog propagandnog materijala raspar-čavao ovdje kao na području svog dužeg ili kraćeg boravka i sjedišta njegovih štamparija. Zatim, Odjel je davao stručnu i materijalnu pomoć kod izdavanja lokalnih listova ovih krajeva kao što su: »Lički kurir« i »Narodna borba« za Liku i »Naša borba« za Kordun. Osim toga, na ovom području su duže ili kraće vrijeme boravile sve kulturno-umjetničke trupe, koje su nastupale u mnogim mjestima Like i Korduna.

Međutim ovdje treba istaći i uticaj koji se kretao u obrnutom pravcu. Iskustva koja su stekli narodnooslobodilački odbori i njihovi odjeli i sekcije za propagandu u Lici, na Kordunu i Baniji mogla su se prihvatiti i s uspjehom koristiti u drugim krajevima Hrvatske, koja su se tek uključivala u oslobođeno područje. Osim toga, narodna vlast i druge društveno-političke organizacije davale su svesrdnu pomoć štamparijama, kulturno-umjetničkim društvima, brinući se o njihovom smještaju, ishrani i bezbjednosti. Zatim na području Like i Korduna u toj godini rata djelovale su dvije kazališne grupe, a u kotarima, općinama, pa i većim selima postojali su pjevački zborovi a i brojne diletantske grupe.

Rad Ekonomskog odjela. Ekonomski odjel Izvršnog odbora ZAVNOH-a vodio je brigu o prehrani vojske, pozadinskih ustanova i siromašnog naroda, o obnovi i razvoju poljoprivrede, o podizanju obrta i sitne industrije, o izgradnji kuća i ostalih nastambi, o razvoju trgovine i drugih oblika razmjene, kao i o prikupljanju sredstava prodajom obveznica Zajma narodnog oslobođenja.

Prehrana vojske bila je prvorazredna briga naroda i njegove vlasti od prvih dana ustanka. Stvaranje sve većih vojnih formacija narodnooslobodilačke vojske praćeno je razvojem i sve adekvatnijom organizacijom njenog snabdijevanja. Najveći teret u prehrani vojske snosili su ustanički krajevi u kojima su stvorene i najveće vojne jedinice, odnosno u kojima su se one najviše i nalazile u prve dvije godine NOR-a. Na prvom mjestu u tom pogledu bili su Lika, Kordun, Banija, Gorski kotar i Dalmacija.

Lika, Kordun i Banija su i u trećoj godini NOR-a snosili ogroman teret u ishrani vojske. Na tom terenu u ratnoj zimi 1943/44. nalazilo se preko 25.000 boraca. Osim toga narod i narodna vlast Like, Korduna i

Banije vodili su brigu o ishrani velikog broja pozadinskih ustanova i komandi kao što su: ustanove NOO-a, komiteti SKOJ-a i KPH, odbori USAOH-a, AFŽ-a, JNOF-a, te komande straža, mjesta i područja. U tim ustanovama i komandama bio je stalno angažiran velik broj ljudi od funkcionera i stručnih ljudi do kurira, stražara i ostalog osoblja. Tu se održavalo više raznih kurseva i konferencija, osnivan je velik broj škola, ambulanti i zdravstvenih ekipa, radio veći broj bolnica, štamparija i kulturnih ekipa. Posebno brojne bile su razne vojne i pozadinske radionice. U ovim krajevima su radile gotovo sve centralne ustanove Hrvatske kao što su CK KPH, CK SKOJ-a, Zemaljski odbor USAOH-a, Glavni odbori AFŽ-a, JNOF-a, a osobito brojne bile su ustanove ZAVNOH-a. Bila je to velika pozadinska armija ljudi za koje je trebalo osigurati prehranu isto tako kao i za borbene vojne jedinice.

Na tešku prehrambenu situaciju Like, Korduna i Banije u toj ratnoj zimi uticalo je više faktora. Te godine je podbacio urod krumpira, graha i kukuruza kao osnovnih živežnih namirnica toga područja. Mali prinos na relativno škrtom tlu postao je još manji uslijed teških uslova ratne poljoprivrede. Zatim rat je ulazio u svoju treću godine, te su gotovo sve materijalne rezerve bile već odavno iscrpljene. Pored toga u to vrijeme i na to područje prodiru jake neprijateljske snage u sklopu tzv. VI neprijateljske ofanzive i nanose još veće materijalne štete i ljudske žrtve. Na tom području se koncentrira velik broj partizanskih jedinica i brojne pozadinske ustanove, kako one koje su tu osnovane i radile, tako i one koje su se povlačile ispred neprijateljskih trupa.

Samo na teritoriju Like bilo je u to vrijeme oko 4.000 izbjeglica, 18.000 partizanske vojske, hiljade pripadnika pozadinskih ustanova i još 15.000 gladnog stanovništva. Nastala je glad i veliki napor naroda i narodne vlasti da preovladava teškoće i još jednom izdrži i pobijedi.

U vojnim zemunicama, prema izvještaju Ekonomskog odjela ZAVNOH-a od 21. marta 1944. godine, u tome momentu bilo je svega 30 vagona hrane. Međutim, samo mjesečna potreba vojske iznosila je 48 vagona kruha i 36 vagona mesa ili 120 buša dnevno. Do žetve trebalo je još daljnjih 192 vagona kruha, odnosno 160 vagona žita, a sve rezerve Like, Banije i Korduna iznosile su jedva 105 vagona.[35]

Isto tako u izvještaju ovog Odjela od 22. marta 1944. godine ističe se da u svim civilnim zemunicama okružnih NOO-a Like, Korduna i Banije ima oko 20 vagona žita, a samo u Gorskom kotaru, Lici i jednom dijelu Korduna gladuje oko 40.000 ljudi.[38] U Kordunu, koji je inače bio u povoljnijem položaju od Like, gladovalo je u to vrijeme oko 11.978 ljudi, od toga 8.300 samo u kotarima Slunj i Plaški.[37]

Navedeni primjeri govore o akutnosti pitanja prehrane vojske i stanovništva, ali u prvom redu na području Like i Korduna u kojima je tada bio koncentriran velik broj narodnooslobodilačke vojske. Međutim,

35. Zb. dok. ZAVNOH-a 1944/11, str. 271.
36. Zb. dok. ZAVNOH-a 1944/11, str. 279.
37. Zb. dok. ZAVNOH-a 1944/11, str. 430.

ništa nije bolje ni u Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju i Dalmaciji. Takvo stanje je predodređivalo i glavni pravac akcije organa narodne vlasti od seoskih do okružnih NOO-a, pa i Ekonomskog odjela ZAVNOH-a.

Ekonomski odjel se nije ograničio samo na davanje pismenih uputstava i usmenih instrukcija na okružnim gospodarskim konferencijama, već se angažirao u direktnoj pomoći na razrješavanju problema prehrane. U tom cilju je organizirao sakupljanje i dopremanje hrane iz sjeverne Hrvatske, pomagao u reguliranju kupovanja hrane na sajmovima i vršio pripreme za preselenje i smještaj gladnog stanovništva u žitorodne krajeve.

Sakupljanje hrane vršilo se gotovo u svim krajevima pa i u onima kojima bi objektivno trebalo još dati (Kordun, Lika i Banija). Ekonomski odjel je već u toj kampanji sakupio 179 vagona žita u Slavoniji, 40 vagona u Moslavini, 7 vagona u Baniji, 3 vagona na Kardunu[38]. Interesantno je primijetiti da Kordun i pored 11.000 gladnog stanovništva u svom okrugu, sakuplja hranu u većim količinama i šalje je u Liku, Hrvatsko primorje i Dalmaciju. Bila je to borbena solidarnost, svojstvena ustaničkim krajevima i narodu koji zna za patnje i ratne nedaće. Količina sakupljene hrane i broj gladnog stanovništva do održavanja Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a bio je znatno veći.[39]

Velika količina hrane nabavljana je i na sajmovima. Ekonomski odjel u tom pogledu daje upute, potiče nakup hrane i utiče na stabilizaciju cijena. Veća količina hrane za Liku, Gorski kotar i Hrvatsko primorje nabavljena je na sajmovima u Veljunu, Lasinji, Pisarovini, Glini, Slunju i Kladuši. Bilo je sajmova na koje se dopremalo i do 5 vagona hrane za prodaju.[40]

Trgovina hranom morala se prepustiti inicijativi ljudi i mjesnih vlasti. Koliko god se vršila kontrola cijena i suzbijala špekulacija, toliko se moralo paziti da se taj oblik razmjene sasvim ne uguši, pošto bi se time zatvorili znatni izvori za snabdijevanje hranom. Ekonomski odjel u svom pismu od 17. 1. 1944. godine upućenom Okružnom NOO-u Like, upozorava na nakupce i pretršce koji su doveli do povećanja cijena kukuruzu s 4 na 6000 kuna po jednom vaganu.[41] Zatim ZAVNOH daje upute o zabrani slobodne trgovine u pograničnim krajevima, pošto bi postojala mogućnost da se i okupator koristi njenim rezultatima. Ukoliko bi u tim krajevima bilo siromašnih, zadatak je NOO-a da oni kupe hranu i da je takvima podijele besplatno.

Osim toga Ekonomski odjel je predlagao da se određena količina hrane nabavi otkupom ušura, a da se on kompenzira novcem ili adekvatnim priznanicama. Za te svrhe su korištena i novčana sredstva prikupljena prodajom obveznica Zajma narodnog oslobođenja. Ima pri-

38. Zb. dok. ZAVNOH-a, 1944/11, str. 271.
39. Zb. dok. ZAVNOH-a, 1944/11, str. 281.
40. Zb. dok. ZAVNOH-a, 1944/11, str. 647. (Vidi izvještaj o tome sa III zasjedanja ZAVNOH-a).
41. Zb. dok. ZAVNOH-a, 1944/11, str. 88.

mjera da su predstavnici vlasti ili Partije dolazili u sjedište ZAVNOH-a i na licu mjesta dobivali novac za nabavu hrane.[42]

Pitanje prehrane gladnog stanovništva rješavano je na različite načine. Najveći teret u tome ponijeli su seoski, općinski, kotarski, pa i okružni NOO, te komande područja u kojima je to pitanje bilo akutno. Da bi olakšao prehrambenu situaciju u nekim krajevima, Ekonomski odjel ZAVNOH-a je predlagao preselenje i smještaj tog stanovništva u žitorodne krajeve.

Bilo je više pokušaja da se organizira sakupljanje i prebacivanje hrane iz sjevernih krajeva Hrvatske. To se predlagalo i na Konferenciji gospodarskih odjela i komisija okružnih NOO-a za Liku, Baniju, Kordun, Pokuplje i Bjelovar održanoj 16. aprila 1944. godine. Razmatrajući akutno stanje prehrane, a posebno Like, Korduna i Banije, delegati konstatuju kako »treba da teret prehrane preuzmu oni krajevi, koji su mnogo bogatiji, a sigurno je, za njih to neće predstavljati takav teret, kakav su podnijeli Lika, Kordun i Banija, koji već tri godine podnašaju sve terete oslobodilačkog rata. Ti su krajevi cjelokupno svoje gospodarstvo podvrgli potrebama snabdjevanja naše vojske bez obzira što je okupator uništio gotovo cijelu narodnu imovinu pa i privredu tog kraja«.[43]

Navedeni primjeri govore o znatnim teškoćama u snabdijevanju hranom u trećoj godini rata. Hrane je trebalo u sve većim količinama, a izvori i načini za njeno prikupljanje bili su znatno ograničeni. Sakupljanje se vršilo stalno, ali i kampanjski i u tome je učestvovao velik broj ljudi iz NOO-a i drugih organa i organizacija NOP-a. Iako su se time razjašnjavali problemi pojedinih krajeva i perioda, ipak se nisu mogle trajnije zadovoljiti potrebe za sve većom količinom hrane. Trajnije i sigurnije rješenje tog pitanja moglo se rješavati proizvodnjom hrane.

Proizvodnja sve veće količine hrane mogla se riješiti samo podizanjem i razvojem poljoprivrede i svih njenih grana. Centralna pažnja u tom planu svih NOO-a, pa i Ekonomskog odjela ZAVNOH-a bila je usmjerena na organizaciju sjetve i žetve. U tom cilju osnivane su gospodarske komisije u sastavu gospodarskih odjela okružnih, pa i nižih NOO-a. Glavni njihov zadatak sastojao se u nabavi sjemena, osnivanju sjetvenih fondova, prikupljanju i popravku poljoprivrednog alata, organizaciji uzajamne pomoći u radnoj stoci kao i u cjelokupnoj organizaciji sjetve.

Ekonomski odjel ZAVNOH-a pripremao se za sjetvu još u toku zime 1943/44. godine. U februaru 1944. godine održano je više gospodarskih konferencija na području Like, Korduna i drugih krajeva. Na tim konferencijama sudjelovali su članovi gospodarskih odjela i komisija okružnih NOO-a, a održavali su ih stručni kadrovi Ekonomskog odjela ZAVNOH-a. Ekonomski odjel je neposredno pred proljetnu sjetvu 1944. godine pokrenuo akciju na sakupljanju sjemena i popravci i nabavci poljoprivrednog alata i druge opreme.

42. Vidi knjigu »Plaščanska dolina i okolica u NOR-u 1941—1945.« — članak Milana Jakovića, str. 453.
43. Zb. dok. ZAVNOH-a. 1944/11, str. 517.

Razmjena dobara u prve dvije godine NOR-a bila je ograničena nizom objektivnih faktora. O niskom stupnju razmjene Ekonomski odjel navodi: »Razmjena dobara i privredni život na oslobođenoj teritoriji, bio je gotovo na srednjovjekovnom stupnju uslijed pustošenja koje je izvršio okupator.«[44]

Da bi razvoj trgovine na oslobođenoj teritoriji bio što bolji, Ekonomski odjel preporuča povezivanje proizvodno različitih područja, te u jednoj svojoj uputi piše: »Danas imademo zbilja više uslova za razmjenu nego ikada do sada. Primorci imaju vina, rakije, vune, luka, tekstila, željezne robe, a trebaju žita, krumpira, graha i ostale hrane koju mogu dobiti na Kordunu, Lici, a naročito u Baniji.«[45] Dalje se navodi da u Gorskom kotaru ima dasaka, koje bi se dale razmijeniti za hranu u karlovačkom okrugu i Pokuplju.

Direktna pomoć ZAVNOH-a ustaničkim i opustošenim krajevima očitovala se i u dodjeli novčanih sredstava prikupljenih prodajom obveznica narodnog zajma. Pomoć je upućivana tamo i u vrijeme gdje i kada je ona bila najpotrebnija. Najčešće se interveniralo tim sredstvima u pogledu nabave hrane, ali i za nabavu poljoprivrednog alata i za izgradnju kuća za smještaj stanovništva u popaljenim selima.

Ovih nekoliko primjera govori o nizu mjera i oblika rada i akcija što ih je poduzimao ili pokušavao poduzeti Ekonomski odjel ZAVNOH-a u saniranju teškog ekonomskog stanja u Hrvatskoj, a posebno u ustaničkim krajevima. Odjel je poduzeo sve što je bilo u njegovoj moći i što su mu uslovi dopuštali. Isto tako, ovdje nisu uneseni ni napori naroda i narodne vlasti na ovoj, ratom opustošenoj teritoriji. Navedene brojke su beznačajne u odnosu na ono što je sam narod podnio i poduzimao putem mjesnih, općinskih pa sve do okružnih NOO-a. I to ne samo u pogledu snabdijevanja hranom, već i u pogledu sjetve, žetve, proizvodnji u radionicama i svim drugim oblicima privrednog života na ustaničkoj teritoriji. Ovdje nije bilo riječi ni o količini hrane što je narod dao i sakupio, o onome što je u torbama i košarama žena i djevojaka odneseno na položaje, ono što je svako domaćinstvo učinilo u tim godinama rata.

Velika je zasluga ovog Odjela u njegovom organizacionom i stručnom pogledu, pa i materijalna pomoć pogotovo u nekim artiklima za prehranu vojske i naroda. Značajna je i njegova stručna pomoć davana direktno ili putem održavanja gospodarskih konferencija. Ali ipak, najveća zasluga ZAVNOH-a, odnosno njegovog Ekonomskog odjela je u povezivanju svih krajeva Hrvatske i stvaranju moralnog kapitala kod iscrpljenog naroda ustaničke teritorije. Riječ je u stvaranju osjećaja da ovaj narod nije sam, da ima podršku i pomoć svih krajeva Hrvatske, da ima svoju vrhovnu vlast i da se u danima nedaća ima kome obratiti.

Odjel za upravu i sudstvo ZAVNOH-a zatekao je bogato iskustvo narodnooslobodilačkih odbora u vršenju upravne vlasti, a naročito NOO-a na oslobođenoj teritoriji.

44. Zb. dok. ZAVNOH-a 1944/11, str. 281.
45. Zb. dok. ZAVNOH-a, 1944/11, str. 26.

Odjel je odmah po svom formiranju donio uputstva za osnivanje, organizaciju i sadržaj rada takvih odjela u okružnim i kotarskim NOO-ima. ZAVNOH je, kao glavni narodnooslobodilački odbor Hrvatske, obavezao novoformirane uprave nižih NOO-a da se brinu za javni red na svom području, da sarađuju s vojno-pozadinskim vlastima u pitanju provođenja konfiskacije, rekvizicije i drugih ekonomskih mjera narodne vlasti. Odbori za upravu su obavezni da vrše kontrolu i raspored radne snage za poslove vojske i javnih radova, da izdaju propusnice, daju dozvole boravka, da organiziraju poštansku službu, da rukovode mobilizacijom u dogovoru s vojno-pozadinskim organima i da vrše kontrolu trgovine, obrta, industrije i drugih privrednih grana.[48]

Sudska vlast na slobodnoj teritoriji do Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a prošla je kroz tri etape. U prvoj etapi nije bilo mnogo privatnih sporova. Narod je vršio sudovanje neorganizirano, a izricao pravdu na masovnim sastancima. U drugoj etapi dolazi do sve većeg prometa dobara, pa i sporovi postaju sve brojniji i raznovrsniji. Narodnooslobodilački odbori preuzimaju suđenje i izriču mjere u »ime naroda«. Ovu etapu je najbolje okarakterizirao dr Pavle Gregorić, tajnik ZAVNOH-a, u svom izvještaju na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a kada je rekao: »Naše narodno sudstvo koje se razvilo u toku narodnooslobodilačke borbe nosi posve demokratski karakter. Ne samo time što sudovanje vrše izabranici naroda, članovi narodnooslobodilačkih odbora, nego i zbog toga što je izbor prava uglavnom, narodno shvaćanje koje se razvilo tokom generacija. Sada se više ne radi po nekim narodu tuđim zakonima, već onako kako narod misli da je pravo i pošteno.«[47] Tradicija Korduna, Like i Banije vukla je svoje izvore iz narodnog sudovanja još iz doba Vojne krajine.

Treća etapa razvoja sudske vlasti počinje od donošenja Uputstva o postupku narodnih sudova, što ga je donio AVNOJ 22. decembra 1943. godine. Na osnovu njega osnovani su općinski, kotarski, okružni i oblasni sudovi. Za suce su birani povjerljivi pravnici. O izboru sudaca je rečeno da samo onaj pravnik koji stekne povjerenje naroda i bude izabran u narodnooslobodilački odbor može da uđe u narodni sud kao njegov punopravni član.[48]

Osnovni principi narodnog sudstva iz tog perioda bili su: dvostepenost, materijalnost istine, usmenost, pravednost, zakonitost, besplatnost i pravo na odbranu. Pred sudove u toj etapi najviše su dolazili sporovi o vlasništvu stoke, brakorazvodnim parnicama, diobi zadruga, o naknadi štete, sporovima iz ugovora itd. Iz krivičnog prava najviše je dolazilo pitanje krađe zemunica i tjelesne povrede dok je razbojništvo, zloupotreba uniforme narodne vojske i si. dolazila vrlo rijetko. Na presude bilo je malo uloženih žalbi.

Odjel za upravu i sudstvo ZAVNOH-a pružao je znatnu pomoć Lici,

46. Zb. dok. ZAVNOH-a, 1944/11, str. 229.
47. Zb. dok. ZAVNOH-a, 1944/11, str. 039.
48. Isto kao i 2.

Kordunu i Baniji, a ona se očitovala u stručnoj pomoći u održavanju kurseva i konferencija te pripremanju kadrova održavanjem kurseva u organizaciji ZAVNOH-a. U tom periodu održana su dva kursa u Lici, a jedan jednomjesečni u Slunju. Veliku pomoć Odjel je pružao i putem slanja uputa, okružnica i instrukcija u kojima je sabirano iskustvo iz prakse kotarskih, okružnih i pokrajinskih sudova.

Zdravstveni odjel ZAVNOH-a nastao je od Zdravstvene službe Inicijativnog odbora i već na početku svog rada suočio se s teškim stanjem narodnog zdravlja na teritoriji pod neposrednom kontrolom narodne vlasti. Veći dio tog teritorija bio je i ranije zanemaren u zdravstvenom pogledu, a od dolaska ustaške vlasti potpuno izuzet od obaveze teritorijalne zdravstvene službe. Posljedice takvog stanja nisu zabrinjavale u prve dvije godina rata, pogotovo u uporedbi s masovnom pogibijom naroda u pokoljima i borbama za oslobođenje. Velike zdravstvene nevolje nastaju poslije 4. neprijateljske ofanzive kada se javljaju brojne zarazne bolesti koje poprimaju karakter prave katastrofe. Zarazne bolesti su danomice kosile mnoštvo ljudi. Javljale su se na područjima kuda se kretalo mnoštvo izbjeglica, te i pored masovne akcije narodne vlasti i ostalih organizacija NOP-a na njihovom suzbijanju, stalno su se otkrivala sve nova i nova žarišta tih bolesti.

Tek u trećoj godini rata otkrila se prava apsurdnost zdravstvene situacije, čitav zdravstveni potencijal NDH i okupatora nalazio se na neoslobođenoj teritoriji, iako je ona postajala svakim danom sve manja, pa i uža od slobodne teritorije pod kontrolom NOP-a. Broj stanovnika na slobodnoj teritoriji bio je sve veći, ali njegovo proširenje nije bilo adekvatno jačanju zdravstvene službe NOP-a. Okupator i vlasti NDH gubitkom pojedinih mjesta i krajeva povlačili su svoje zdravstvene ustanove zajedno s posadama i garnizonima i tako je prepuštena sva briga oko čuvanja narodnog zdravlja organima narodne vlasti i njegovoj sasvim skromnoj civilnoj zdravstvenoj službi. Istina, za to vrijeme je prelazio na stranu NOP-a i jedan broj zdravstvenih radnika, ali ne takvim tempom kao što je rasla slobodna teritorija. O tome je govorio i Vladimir Nazor, predsjednik ZAVNOH-a, u svom pozdravnom govoru na Kongresu zdravstvenih radnika održanom u Glini, Topuskom i Slunju februara 1944 godine.[49]

Zdravstveni odjel ZAVNOH-a uhvatio se u koštac s ovako teškim stanjem narodnog zdravlja i počeo svoju organizacionu djelatnost sa svega jednim liječnikom epidemiologom i s dva liječnika opće prakse. Čitava civilna zdravstvena služba od ZAVNOH-a do kotarskih NOO-a imala je tada ukupno 39 liječnika. Odjel je odmah već od svog osnivanja otpočeo svoju bogatu djelatnost na svim poljima zdravstvenog rada kao što su: suzbijanje zaraznih bolesti, zdravstvena propaganda, osposobljavanje zdravstvenih kadrova, organiziranje zdravstvenih ekipa, opskrba sanitetskim materijalom i kao svoj osnovni zadatak Odjel je

49. Zb. **dok. ZAVNOH-a, 1944/11, str. 202.**

pokrenuo aktivnost svih organa NOP-a na organiziranju zdravstvene službe narodnooslobodilačkih odbora.

Rad na suzbijanju zaraznih bolesti bio je najvažniji i najaktuelniji oblik rada svih zdravstvenih radnika na teritoriji NOP-a. Epidemije zaraznih bolesti javljale su se permanentno od 4. ofanzive pa sve do kraja rata. Među najteže zaraze, a i s najtragičnijim posljedicama bile su trbušni tifus, pjegavi tifus, svrab, malarija i druge. Osim toga javlja se i čitav niz drugih bolesti kao posljedice gladi i fizičkog napora. Čitava groblja nastala su na putevima povorki gladnih i bosih do očaja dovedenih izbjeglica. Bilo je tu i pojava gangrene udova, duševnih poremećaja, paralize, pa i smrti zbog fizičke iscrpljenosti i malaksalosti.

Na suzbijanju zaraznih bolesti angažirao se čitav narod krajeva koje su one zahvatale. Osnivane su karantene za izolaciju bolesnika, osnivane prihvatne stanice, organizirane bolnice i formirane zdravstvene ekipe. Organizirano je krečenje kuća, kopanje zahodskih jama, kao i niz drugih akcija u kojima je narod nadvladao vrijeme i to teško stanje u kome se našao.

Značajnu ulogu u suzbijanju zaraznih bolesti imao je i Zdravstveni odjel ZAVNOH-a. Njegova uloga došla je naročito do izražaja u organizaciji zdravstvenih ekipa, u davanju uputa i širenju zdravstvene propagande. Osim stručnih uputa i praktičnih inicijativa Odjel je poduzeo i niz drugih praktičnih mjera na suzbijanju bolesti, a naročito pjegavog tifusa. O jednoj takvoj akciji govori i jedan izvještaj u kome je zapisano: »Zdravstveni odjel ZAVNOH-a uredio je u Otočcu vlastitu radionu u kojoj je do evakuacije u siječnju o. g. izrađeno i razdijeljeno ekipama i vojnim jedinicama 67 komada gotove buradi.«[50] Za Liku, Kordun, Baniju i Gorski kotar napravljeno je 178 komada takve buradi.

Zdravstveni odjel je poklonio naročitu pažnju organizaciji i radu civilne zdravstvene službe na oslobođenoj teritoriji. U svim kotarskim, okružnim i oblasnim NOO-ima osnivani su u principu zdravstveni odjeli na čelu kojih su bili pročelnici kao članovi dotičnog NOO-a i liječnici kao zdravstveni referenti. Posebnu pažnju Odjel je usmjeravao na uzdizanje kadrova, s obzirom na sve veći teritorij i sve veće potrebe zdravstvene službe na terenu. O tome govori Pavle Gregorić u svom referatu održanom na Simpoziju o Petrovoj gori slijedeće: »Zbog pomanjkanja srednjeg i nižeg medicinskog kadra bilo je održano 37 tečajeva na kojima je bilo osposobljeno 519 osoba. Na području Hrvatske bila su 2 oblasna zdravstvena referenta i 11 okružnih, 16 zdravstvenih ekipa, 3 prihvatne stanice, 35 ambulanti, 5 civilnih bolnica, 14 privremenih apoteka i 2 oblasne apoteke.«[51]

Pored toga Zdravstveni odjel je u uskoj vezi sa Sanitetskim odjelom GŠH i sanitetskim odjelima područja radio na kompletnoj zdravstvenoj zaštiti naroda i boraca partizanskih jedinica te nastojao da pomogne tamo gdje je u datoj situaciji bilo najpotrebnije.

50. Zb. dok. ZAVNOH-a, 1944/11, str. 491.
51. Simpozij o Petrovoj gori, članak Paje Gregorića, str. 559, izdanje JAZU od 1972.

Prosvjetni odjel ZAVNOH-a isto kao i ostali odjeli ovog najvišeg organa NOP-a Hrvatske, zatekao je u vrijeme svog osnivanja obiman, intenzivan i veoma razgranat sistem rada narodne vlasti i ostalih organizacija NOP-a na kulturno-prosvjetnom polju i razvoju školstva na oslobođenoj teritoriji. Narodnooslobodilački odbori, te odbori AFŽ-a i USAOH-a pokretali su u svim oslobođenim selima inicijativu za opismenjivanje odraslih putem analfabetskih tečajeva, opremali su i otvarali kulturno-prosvjetne domove te osnivali osnovne škole za najmlađi naraštaj.

I u kulturnom pogledu u prve dvije godine rata postignuti su ogromni rezultati. Osnivane su brojne diletantske grupe, kazališne družine i pjevački horovi. Kulturno-prosvjetni domovi postaju centri u kojima se održavaju priredbe, usmene novine, predavanja, savjetovanja, kulturno-prosvjetne večeri. U njima se okuplja »malo i veliko« učestvujući tako u silnoj dinamici prosvjetno-kulturne i propagandno ideološke akcije. Bio je to takozvani prosvjetno-kulturni i propagandni rad u pokretu i u kratkim predasima mira. Time je revolucionarni zanos jednog vremena dobivao i svoju duhovnu punoću.

Posebna pažnja u tom periodu bila je usmjerena na otvaranje i razvoj osnovnih škola i pronalaženje i spremanje učiteljskog kadra. Škole su otvarane u mjestima ranijih školskih centara, ali i na drugim pogodnim mjestima u ovisnosti o ratnim prilikama. Učiteljski kadar je sakupljan iz vojnih jedinica i brojčano pojačavan pripremanjem novog učiteljskog kadra iz redova srednjoškolske omladine. Broj osnovnih škola bivao je sve veći, pa je u nekim općinama čak i premašio predratno stanje (Korenica).

Svu tu bogatu aktivnost naroda i njegove vlasti na organizaciji prosvjete i kulturnog života prekinula je IV neprijateljska ofanziva. Ali ni njen razaralački karakter nije mogao zaustaviti revolucionarni zanos na putevima prosvjećivanja naroda i razvoja osnovnog školstva. Odmah po njenom završetku ponovno oživljava rad škola, kulturno-prosvjetnih domova i kulturno-prosvjetnih odbora, koji s istom snagom i još s većim elanom i stečenim iskustvom otpočeše intenzivan prosvjetno-kulturni rad u trećoj godini rata.

Upravo u ovom periodu ponovnog poleta kulturno-prosvjetnog rada na slobodnoj teritoriji, osniva se Prosvjetni odjel koji je nastao iz Prosvjetnog odsjeka Inicijativnog odbora ZAVNOH-a. Prvi zadaci ovog Odjela imali su isključivo organizaciono normativni karakter. Trebalo je već na početku ove faze dati kulturno-prosvjetnom radu u Hrvatskoj solidnu organizacionu fizionomiju, te u okviru jedinstvene organizacije prosvjete povezati sve krajeve Hrvatske u radu na osnivanju škola, kulturno-prosvjetnih domova, kulturno-prosvjetnih odbora i po mogućnosti izraditi jedinstveni plan i program. U tom cilju trebalo je statistički srediti podatke o broju obveznika, polaznika, o broju škola, domova, kao i o uvjetima za proširenje njihovog broja i kapaciteta.

Drugi važan zadatak tog odjela sastojao se u organizaciji cjelokup-

nog kulturno-prosvjetnog života na slobodnoj teritoriji Hrvatske. Posebnu brigu je trebao povesti o organizaciji učiteljskih i općeobrazovnih tečajeva te ravnomjernijem rasporedu učiteljskog kadra.

U svojoj Uputi za rad na kulturno-prosvjetnom polju još od 21. V 1943. godine, Prosvjetni odsjek Inicijativnog odbora ZAVNOH-a izradio je detalje o organizaciji, strukturi i zadacima rada kulturno-prosvjetnih odbora na terenu, a posebno ulogu prosvjetnih pročelnika i referenata u toj organizaciji. Sav rad na kulturno-prosvjetnom polju, prema toj Uputi, vršio se preko osnovnih škola, analfabetskih tečajeva, srednjih škola, općeobrazovnih tečajeva, prosvjetnih savjetovanja, te priredbi, usmenih novina, predavanja kao i putem partizanske štampe. Kulturno-prosvjetni odbori od mjesnih do pokrajinskih NOO-a, preuzeli su cjelokupnu brigu za školski život djece, omladine i odraslih. Na kraju svoje djelatnosti Prosvjetni odsjek Inicijativnog odbora donio je početkom juna »Nastavni program rada u narodnim školama«.

Prosvjetni odjel ZAVNOH-a formiran je odmah nakon Prvog zasjedanja. Zbog širine problematike dijelio se na 2 odsjeka:

a) odsjek za osnovne škole i analfabetske tečajeve i
b) odsjek za srednje škole i općeobrazovne tečajeve.

Već u ljeto 1943. godine izdaje brojne upute i smjernice, šalje raspise i pribavlja podatke od nižih NOO-a. Septembra 1943. godine počinje školska 1943/44. godina za koju je Prosvjetni odjel izradio »Minimalni i maksimalni plan i program rada za osnovne škole«. Prema minimalnom planu školska nastava je trebala trajati 5 mjeseci u kom razdoblju je trebalo ostvariti 300 sati u nižim i 400 sati nastave u višim odjeljenjima. U nižim odjeljenjima se učio narodni jezik, račun i početna stvarna nastava, a u višim narodni jezik, račun s geometrijom, povijest, zemljopis i poznavanje prirode s higijenom. Maksimalni plan je propisivao poseban program za svaki razred, a nastava je po njemu trajala 10 mjeseci. Primjena ovog plana bila je neznatna ne samo zbog kraćih predaha mira, već i zbog velikog broja učenika različitog uzrasta. U nekim krajevima u školu je istovremeno upisivano više generacija.

Iste te jeseni Prosvjetni odjel je pokrenuo akciju na osnivanju i radu analfabetskih tečajeva. U tu svrhu je bio izrađen nastavni plan i program s kraćim metodskim uputama za organizaciju rada i izvođenje nastave. Tečajevi su u principu trajali po 10 tjedana, na njima su se učile osnove pismenosti, računa i političke izgradnje, a za njih su bili zaduženi mjesni i općinski kulturno-prosvjetni odbori. Do kraja 1943. godine izrađeni su planovi za niže srednje škole kao i za ostale tečajeve.

Jedna od pogodnih formi za uzdizanje prosvjetnih kadrova i njihovo informiranje bila su savjetovanja učitelja, prosvjetnih pročelnika i referenata. Savjetovanja su održavana po okruzima i kotarima, a na njih je Prosvjetni odjel slao svoje članove. Konferencije su znatno doprinijele razvoju i unapređenju školstva i prosvjete na oslobođenoj teritoriji.

Održavanje učiteljskih kurseva i osposobljavanje mladog učiteljskog kadra iz redova NOP-a odane srednjoškolske omladine bio je također

jedan od oblika, sadržaja rada pa i zasluga Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a. Prvi učiteljski kurs u organizaciji toga Odjela počeo je 5. septembra 1943. u Otočcu i trajao je mjesec dana. Na njemu su učestvovali po jedan učitelj i po dva omladinca iz svakog okruga. Polaznici toga kursa upoznali su se s najosnovnijim sadržajima iz pedagogije, pregleda građe osnovne škole, organizacije prosvjetnog rada, kao i s osnovnim karakteristikama i ciljevima NOB-e. Organizacija kursa, njegov sadržaj i program rada poslužili su kao osnovica i putokaz svim sličnim kursevima što su ih interno organizirali okružni, pa i kotarski narodnooslobodilački odbori. Sličnu ulogu su imali i općeobrazovni tečajevi u organizaciji tog organa.

Prosvjetni odjel se naročito angažirao na izradi prve početnice ili bukvara. Ideja o njenoj izradi potekla je još u ljeto 1943. i izrađena je krajem te godine, ali do konačne realizacije, odnosno izlaženja u 600 primjeraka došlo je tek u aprilu 1944. godine.[62]

Osim toga Odjel je u dogovoru s Propagandnim i drugim odjelima omogućio da što više partizanske štampe dođe u sve škole, a posebno primjeraka dječjeg lista »Pionir«.

Socijalni odjel ZAVNOH-a odmah nakon osnivanja preuzima brigu 0 organizaciji i povezivanju socijalnih službi i svih aktivnosti te problematike na slobodnoj teritoriji Hrvatske. Njegova uloga sastojala se ne samo u davanju uputa odjelima nižih NOO-a, već se on angažirao 1 kao najneposredniji organizator i osnivač mnogih socijalnih ustanova, te sakupljač i distributer pomoći koja je u te svrhe slana iz svih krajeva Hrvatske. Odjel je vodio brigu što direktno, što posredstvom drugih NOO-a o invalidima NOV-e, o porodicama poginulih i umrlih partizana, 0 porodicama žrtava rata i fašističkog terora, o nezaštićenoj djeci, te izbjeglicama i ostalim žrtvama ratnog razaranja. U njegov domen spadala je i briga koju je NOP vodio o sirotinji bez vlastitih prihoda, a isto se jednako odnosilo na seosku sirotinju i na porodice gradova bez ličnog dohotka i izvora za život. Za razrješenje ovih pitanja davao je uputstva odjelima oblasnih, okružnih pa i kotarskih NOO-a.

Socijalni odjel ZAVNOH-a je i neposredno učestvovao u prihvatanju 1 smještaju izbjeglica, zbrinjavanju invalida i o osnivanju dječjih domova.

Prihvat i smještaj izbjeglog naroda rješavala je narodna vlast i ostale političke organizacije NOP-a. Najveći teret padao je na ona sela gdje je izbjegli narod raspoređivan, gdje je boravio kraće ili duže vrijeme ili kroz koja je samo prolazio. Socijalni odjel ZAVNOH-a neposredno se angažirao u rješavanju slučajeva trajnijeg izbjeglištva (Židovi iz logora na Pagu) i si. Odjel se tu javlja kao organizator i posrednik, a za smještaj se je brinula vlast sela u koja su takve izbjeglice upućivane.

Odjel se naročito angažirao u smještaju i zbrinjavanju invalida NOB-e. Za trajnije rješenje invalidskog pitanja osnivani su invalidski

52. Simpozij o Petrovoj gori — referat Mihajla Ogrizovića, str. 425.

domovi s radionicama. Pri radionicama su održavani razni kursevi u cilju osposobljavanja invalida za rad.

Brigu o djeci bez roditelja, kao i ostaloj ratnoj siročadi brinuli su NOO-i, AFŽ, USAOH i druge organizacije NOP-a i to prvenstveno onog područja gdje su ta djeca smještena i odakle su prikupljena u dječje domove. Za smještaj te djece organizirani su dječji domovi. Na području oslobođenog dijela Hrvatske (1944) otvoreno je 11 dječjih domova s ukupno 565 obuhvaćene djece. Samo na području Like, Korduna i Banije bilo je 7 domova s 321 djetetom što čini oko 57% od ukupnog broja obuhvaćene djece u partizanskim dječjim domovima.

ZAVNOH je pružao veliku pomoć i iskazivao naročitu brigu osnivanju dječjih domova. Za tu djecu bila su angažirana tri njegova odjela: Zdravstveni, Socijalni i Prosvjetni, odnosno svaki je obavljao poslove iz svoje nadležnosti.

ZAVNOH je za svega jednu godinu svoga rada ostvario ogromne rezultate na svim poljima privredne, prosvjetne, upravne, sudske, zdravstvene, socijalne i propagandne djelatnosti. Svi njegovi organi, odjeli i stručni kadrovi ulagali su maksimum napora u tome radu i pokazali izvanrednu kreativnost i inicijativu. Aktivnost tih organa nije se ogledala samo u donošenju akata, davanju uputa, smjernica, direktiva i ostalih poslova normativno pravnog karaktera, već je došlo do izražaja neposredno učešće svih tih tijela i njihovih ljudi u rješavanju svakodnevnih i najbitnijih pitanja revolucije. Ustanove ZAVNOH-a često su se premještale i selile iz mjesta u mjesto, zavisno od ratne situacije, ali im to nije smetalo da po dolasku u novo mjesto odmah počnu funkcionirati poput ratnog štaba. Za takav rad i međusobnu povezanost svih odjela i ustanova bio je odgovoran Izvršni odbor ZAVNOH-a na čelu s tajnikom, čija je izvanredna agilnost, snalažljivost i neumoran rad doprinosio toj povezanosti i djelotvornosti. To je jasno istaknuto i sadržajno dokazano i na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a u Topuskom 8. i 9. maja 1944. godine.

Mile Dakić

Treće zasjedanje ZAVNOH-a

Historija je zabilježila veći broj revolucionarnih događaja od općeg interesa koji su se zbili na Kordunu od 1941. do 1945. godine. Među njima valja istaći samo najvažnije.

Najznačajniji događaji u 1941. godini bili su sastanak u šumi Abez o dizanju ustanka na ovom području, te osnivanje bolnice u Petrovoj gori kao prve partizanske bolnice u Hrvatskoj. Krajem oktobra formiran je u selu Vučkovići pod Petrovom gorom Glavni štab Hrvatske. Najzad, krajem te godine donesen je Pravilnik o radu NOO-a u selu Ostrožinu, a to je i jedan od prvih dokumenata o radu i organizaciji narodne vlasti na oslobođenom području Jugoslavije.

Među najvažnije događaje u 1942. godini spada formiranje Odbora NOF-a za Kordun. To je ujedno prvo tijelo takvog značaja na području Hrvatske. U martu te godine završila je s radom u Gornjem Budačkom prva oficirska škola u Hrvatskoj. U Tobolići nedaleko Slunja osnovana je Prva partizanska brigada Hrvatske od dva lička, jednog kordunaškog i jednog banijskog bataljona. Početkom novembra 1942. osnovana je u Sjeničaku 13. proleterska brigada »Rade Končar« kao prva proleterska brigada na području Hrvatske.

U toku 1943. i 1944. godine na ovom području dolazi do održavanja značajnih političkih skupova na kojima su donašane krupne odluke u vezi sa stvaranjem federalne Hrvatske u demokratskoj, federativnoj jugoslavenskoj zajednici. Jedan od najvažnijih je Drugo zasjedanje ZAVNOH-a održano 12—15. oktobra 1943. godine u Plaškom. Zatim u Topuskom su održani kongresi zdravstvenih i kulturnih radnika u prvoj polovini 1944. godine, a nešto kasnije i Osnivački sastanak JNOF-a Hrvatske. Osim toga na Kordunu, odnosno u Čemernici radio je partizanski aerodrom kao aero-baza 4. korpusa od kraja 1943. pa sve do oslobođenja naše zemlje.

Posebno mjesto u razvoju NOB-e na Kordunu zauzima Petrova gora gdje se 1941. godine nalazilo 15 partizanskih odreda, gdje je u toku rata boravilo 8 partizanskih bolnica, gdje su radile vojno-mehaničke radionice, kožare, pekare, apoteke, partizanski štabovi, politička rukovodstva i druge ratne institucije.

Iz svega ovog proizlazi da i III zasjedanje ZAVNOH-a nije slučajno održano u Topuskom, na Kordunu. Taj historijski događaj predstavlja nastavak bogatog revolucionarnog kontinuiteta i priznavanja kraju, za kojeg je dr Vladimir Bakarić rekao da je u njemu »revolucija ušla u svaku kuću, i prešla svaki prag«.

III zasjedanje uslijedilo je poslije nekoliko bitnih događaja koji su se desili od jeseni 1943. do proljeća 1944. godine. Za naše unutrašnje prilike, najvažniji događaj tog vremenskog razdoblja je II zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu, 29. novembra 1943. Treba spomenuti novonastalu političku situaciju poslije kapitulacije Italije, razvoj ustanka u hrvatskim krajevima sjeverno od Save (formiranje 33. divizije u Moslavini i X korpusa u okolici Zagreba, ponovno zaposjedanje dijelova Dalmacije od strane njemačkih trupa, priznanja NOP-a Jugoslavije u engleskom parlamentu.[1]

Vrijeme između II i III zasjedanja ZAVNOH-a karakterizira ubrzano slabljenje položaja Njemačke na Istočnom frontu, pripreme za otvaranje II fronta u zapadnoj Evropi, a u vezi s tim i diplomatska aktivnost koja se snažno razvija, jer je nastupilo vrijeme prioritetnog razmišljanja o uređenju Evrope, o interesnim sferama i granicama po završetku rata. I unutar Hrvatske početkom 1944. godine dešavaju se značajne promjene u političkom ponašanju dijelova HSS-a, jer je sve veći broj njenih pristaša cijenio novonastalu situaciju i opredeljivao se za NOB. To vrijeme borbe, političkog i diplomatskog taktiziranja, posebno se reflektiralo na odabiranje metoda borbe KPH, kojima je trebalo političkim sredstvima u završnoj fazi sačuvati tekovine NOR-a i revolucije. Dozvoljen je pristup i naglašavana nužna participacija u borbi nekih bivših buržoaskih partija, posebno HSS-a, ali uz zadržavanje osnovnog pravca obezbeđivanja postignutih vojničkih, nacionalnooslobodilačkih i idejno socijalnih rezultata borbe.

U budućoj državi trebalo je jasno definirati i nacionalne odnose između Hrvata i Srba kako bi se u završnici revolucije postigao maksimalni efekat u opredjeljivanju i onih dijelova stanovništva koji do tada nisu bili obuhvaćeni NOP-om. Trebalo je privesti te dijelove stanovništva, političkim stazama i sredstvima, na stranu NOB-e. Dio toga posla bio je povjeren lijevom krilu HSS-a, okupljenom oko Izvršnog odbora HSS-a, koji je djelovao za račun ZAVNOH-a i NOB-e i Srpskom klubu vijećnika ZAVNOH-a, formiranom 12. januara 1944. godine.

Iz dokumenata je vidljivo da se upravo zbog političkog taktiziranja na političkoj sceni sve više vide predstavnici ranijih lijevih građanskih partija, ali se mora znati da je to bila politička strategija KPH, u vremenu žestoke borbe unutar zemlje i u međunarodnim relacijama, za političke pozicije poslije rata.

Sasvim svjesno su vremenski odlagani neki klasni interesi za račun stabilnosti i pobjede. U ovom slučaju dugoročnost i taktiziranje bili su garancija očuvanja osnovnih ciljeva.

1. **Govor Vinstona Cerčila od** 22. II 1944. **godine u Engleskom parlamentu (prim. aut.).**

Pripreme III zasjedanja

Na sjednici Izvršnog odbora ZAVNOH-a, održanoj 13. aprila 1944. opširno i zvanično se raspravljalo o III zasjedanju ZAVNOH-a što se vidi iz usvojenog dnevnog reda:

»1. III zasjedanje ZAVNOH-a i određivanje dnevnog reda
2. Formiranje komisije za izradu deklaracije
3. Formiranje komisije za izradu svih odluka koje će donijeti III zasjedanje
4. Prijedlog za članove komisije za određivanje ratnih krivaca
5. Prijedlog članova zakonodavnog odbora ZAVNOH-a
6. Prijedlog za članove vjerske komisije
7. Razno.«[2]

Pod tačkom 1) zaključeno je da III zasjedanje otvori predsjednik Vladimir Nazor, poslije čega će biti podneseni referati. O radu delegacije ZAVNOH-a na II zasjedanju AVNOJ-a referat će podnesti jedan od članova Izvršnog odbora HSS, politički referat podnest će Andrija Hebrang,[3] a referat, u dva dijela, o radu ZAVNOH-a i o narodnoj vlasti[4] tajnik Izvršnog odbora ZAVNOH-a dr Pajo Gregorić. Poslije uvodnih referata dogovoreno je da se prihvate deklaracije i odluke ZAVNOH-a. U komisiju za izradu deklaracije predloženi su: jedan član Izvršnog odbora HSS-a, jedan član Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a, dr Ante Mandić, dr Mladen Iveković i dr Pajo Gregorić.

U komisiju za odluke predloženi su: jedan član Izvršnog odbora HSS-a, jedan član Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a, zatim dr Oleg Mandić, dr Mladen Iveković, dr Leon Geršković i dr Ferdo čulinovič.

U komisiju za ratne krivce predloženi su: Stanko Ćanica Opačić, jedan član Izvršnog odbora HSS-a, jedan predstavnik KPH, Jakov Blažević i Stanko Škare.

Za članove zakonodavnog odhora ZAVNOH-a predloženi su: dr Ante Mandić, Jakov Blažević, dr Mladen Iveković, dr Miloš Zanko, dr Mate Jakšić, Frane Frol i dr Rade Pribičević.

Za članove vjerske komisije predloženi su: dr Svetozar Ritig, jedan pravoslavni svećenik iz Hrvatske i jedan pravnik. Dogovoreno je da svi referati za III zasjedanje budu završeni do 25. aprila 1944. godine. Prvog maja 1944. Izvršni odbor ZAVNOH-a ponovo je raspravljao o pripremama III zasjedanja.[6] Na sjednici su pročitane i dopunjene odluke i rezolucija, određen je rok da se za 24 sata umnože svi referati i predaju Tajništvu ZAVNOH-a. Na istoj sjednici utvrđen je i dnevni red III zasjedanja.

2. Zb. dok. ZAVNOH-a II, izd. IHRP Hrvatske 1970. god. str. 416.
3. Tada pol. sekretar CK KPH (prim. aut.).
4. Drugi dio referata povjeren je kasnije Stanku Opačiću (prim. aut.).
5. Sjednici su prisustvovali: Vladimir Nazor, Andrija Hebrang, Filip Jakuš, Rade Pribičević, Pajo Gregorić, Zlatan Sremec, Canica Opačić i Stanko Škare (vidi dok. br. 164 u Zb. ZAVNOH-a II, str. 574y

»1. Otvaranje III zasjedanja (predsjednik V. Nazor)
2. Izbor verifikacione komisije odmor
3. Izvještaj verifikacione komisije
4. Prijedlog novog poslovnika ZAVNOH-a
5. Izbor radnog predsjedništva III zasjedanja (članovi će se predložiti na samoj sjednici)
6. Čitanje dnevnog reda
a) Izvještaj o radu izaslanika Hrvatske, predstavnika Hrvatske na II zasjedanju AVNOJ-a. Izvještaj daje drug Škare
b) politički izvještaj (Andrija Hebrang)
Poslije ova dva izvještaja diskusija
c) Razvitak i organizacija narodne vlasti u oslobođenoj Hrvatskoj (Čanica Opačić)
d) Izvještaj o radu ZAVNOH-a u razdoblju između II i III zasjedanja
e) Izbor članova predsjedništva ZAVNOH-a
f) Prijedlog o izboru zakonodavnog odbora (članovi odbora treba da budu predloženi od jednog ili nekolicine vijećnika
g) zaključna riječ predsjednika«.[6]

Na ovoj sjednici Izvršnog odbora u Predsjedništvo ZAVONH-a su predloženi: Vladimir Nazor, Ante Mandić, Svetozar Ritig, Andrija Hebrang, Pavle Gregorić, Ivan Krajačić, Karlo Mrazović, Rade Zigić, Stanko Opačić-Čanica, Duško Brkić, Rade Pribičević, Slavko Komar, Nada Sremec, Maca Gržetić, Vicko Krstulović, Frane Frol, Zlatan Sremec, Božidar Magovac, Franjo Gaži, Stjepan Prvčić, Ante Vrkljan, Aleksandar Koharović, Nikola Brozina, Tomo Čiković, Ivan Kuzmić, Kata Pejnović, Dušan Čalić, Mile Počuča, Vanja Radauš, Marijan Stilinović i Stanko Škare.

Zaključeno je da se za predsjednika ZAVNOH-a predloži Vladimir Nazor, za potpredsjednika Andrija Hebrang, Franjo Gaži i Rade Pribičević, a za tajnika Pajo Gregorić i njegove zamjenike Stjepan Prvčić i Dušan Čalić.

Pripremljen je i prijedlog za rukovodioce odjela u ZAVNOH-u: Odjela za unutrašnju upravu — Ivan Krajačić, Odjela za pravosuđe — Ante Vrkljan, Odjel za narodnu prosvjetu — Stanko Škare, Odjela za financije — 1 član Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a, Odjela za narodno gospodarstvo — Franjo Gaži, Odjela za socijalnu politiku — Mile Počuča, Odjela za narodno zdravlje dr Aleksandar Koharović, Odjela za obnovu zemlje — Stanko Opačić Ćanica, Odjela za prehranu i Odjela za promet dogovoreno je da se zaduži nekoliko članova predsjedništva, Odjela za tehničke radove — ing Nikola Brozina, Odjela za informacije — Karlo Mrazović.

Sedmog maja Izvršni odbor ZAVNOH-a[7] nadopunjava dnevni red IH

6. Isto.
7. Bili su prisutni Vladimir Nazor, Andrija Hebrang, Rade Pribičević, Božidar Magovac, Pavle Gregorić, Stanko Škare, Stanko Canica Opačić i Filip Lakuš.

zasjedanja i prijedlog za radno predsjedništvo,[8] prima nove vijećnike, briše i isključuje iz redova vijećnika dr Petra Burića[9] iz Poreča, Ljudevita Sinčića[10] iz Matulja i Ivu Smolčića iz Sinja.[11]

Za vijećnike ZAVNOH-a imenovano je 30 novih lica. Zaključeno je da se Nadu Sremec[12] ne treba izabrati u Predsjedništvo ZAVNOH-a. Prijedlog dra Rade Pribičevića da se Vanju Radauša ne izabere za člana Predsjedništva nije usvojen.

Dogovoreno je da se III zasjedanje održi 8. i 9. maja u Topuskom s kojeg će biti upućen telegram predsjedniku NKOJ-a Titu. Članovi Izvršnog odbora donesli su i zaključak da se na zasjedanje pozovu, kao gosti, predstavnici ruske, engleske i američke vojne misiji.[13]

Tok III zasjedanja ZAVNOH-a

Treće zasjedanje ZAVNOH-a počelo je radom 8. maja 1944. u 21 sat. Dvorana lječilišne restauracije u Topuskom bila je za tu prigodu posebno ukrašena. Na pozornici, iza radnog predsjedništva, postavljene su isprepletene hrvatske i srpske zastave i slika maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita, predsjednika AVNOJ-a dr Ivana Ribara i predsjednika ZAVNOH -a Vladimira Nazora. Iznad slike isticala se parola: »Slobodna i ujedinjena Hrvatska u Demokratskoj i Federativnoj Jugoslaviji.« S desne strane nalazila se parola: »Živio moćni savez Engleske, Sovjetskog Saveza i Amerike«, a ispod nje portreti Franklina Ruzvelta, Josipa Visarinovića Staljina i Vinstona Čerčila. Desna strana bila je dekorirana zastavama savezničkih zemalja. Lijeva ploha dvorane ukrašena je slikom Zlatka Price.[14]

Na III zasjedanje došli su predstavnici AVNOJ-a: dr Ivan Ribar, predsjednik i potpredsjednici Moša Pijade, Marko Vujačić i Jože Rus; predstavnici NKOJ-a: Frane Frol, dr Rade Pribičević, dr Zlatan Sremec i Ivan Milutinovic; predstavnici savezničkih vojnih misija: sovjetski pukovnici Vladimir Gorščenko i Mihail Bordov, engleski major Owen Reed i američki kapetan George Seiving.

U ime NOV i PO Hrvatske prisustvovali su general-lajtnant Ivan Gošnjak, komandant Glavnog štaba Hrvatske, Rade Zigić, komesar Glavnog štaba Hrvatske, Većeslav Holjevac, komesar IV korpusa, general-major Ivo Rukavina i pukovnik Bogdan Oreščanin.

Zasjedanje je otvorio predsjednik ZAVNOH-a Vladimir Nazor riječima: »Drugovi vijećnici! Hrvati i Srbi, naše Demokratske Federativne

8. u **radno predsjedništvo predloženi su: Vladimir Nazor, Ante Mandić, Svetozar Ritig, Andrija Hebrang, Franjo Gaži, Stjepan Prvćić, Rade Pribičević, Simo Eror, Filip Lakuš i Ivan Gošnjak.**
9. **Napustio Istru i odselio u Italiju u vrijeme njemačke ofanzive.**
10. **Zbog bolesti nije sudjelovao dalje u NOP-u.**
11. **Zbog prijelaza neprijatelju.**
12. **Vjerojatno zato da u predstavništvo ne uđu zajedno muž i žena.**
13. **Zbornik ZAVNOH-a II, str. 590.**
14. **Zbornik ZAVNOH-a II, str. 591.**

države Hrvatske! Otvorit ću ovo zasijedanje vršeći dvije dužnosti. Prva je vesela, druga je pak žalosna. Veselim se što ovdje mogu pozdraviti predsjednika Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije dr Ivana Ribara i naše drage prijatelje, saveznike i suborce, članove engleske, sovjetske i američke misije, koji su se k nama potrudili (burni plijesak). Hvala im i dobro nam došli! Ražalošćuje me što moram komemorirati ZAVNOH-ove vijećnike koje nam je ugrabila smrt. To su dr Jambrišak član Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, dr Vintera koji nastrada dolazeći sada amo, Giuzeppe Budiccin, koga pogodi u Istri neprijateljsko tane i Morđin Ivan, radnik iz Dalmacije. Čast im i slava! U znak žalosti ustanimo i održimo šutnju od dvije minute.«[15]

U daljnjem izlaganju Vladimir Nazor je podsjetio vijećnike na prethodna zasjedanja, na promjene koje su u međuvremenu uslijedile, posebno podvlačeći značaj kapitulacije Italije, priključenje Istre, Hrvatskog primorja, Dalmacije i otoka Hrvatskoj. Nazor je dalje rekao: »Ali u Jajcu provedeno, vama znano stvaranje organa državne vlasti nove Jugoslavije ne može ostati bez učinka na Zemaljsko vijeće Hrvatske. Nova životvorna krv, što izvire iz središta, iz srca, mora da proteče kroz sve udove: zajednička misao ima da se obuhvati. U skladu s državnom cjelinom naš ZAVNOH ima da se ustroji u najviše zakonodavno i izvršno narodno predstavničko tijelo Federalne države Hrvatske, da bude predstavnik i nosilac suvremenosti naroda Hrvatske. Pravi Hrvatski sabor nastaje noćas, ovdje.«[16]

On je naglasio potrebu odobravanja rada izaslanika ZAVNOH-a na II zasjedanju AVNOJ-a i da kroz diskusiju treba utvrditi prava i dužnosti građana Federalne Države Hrvatske.

Obrazlažući pobliže prava i dužnosti, Vladimir Nazor je tražio jednakost i ravnopravnost bez obzira na narodnost, rasu i vjeroispovjest; tražio je pravo žena, jamstvo lične imovine, sigurnost, brigu države za razvitak privrednog života i za osiguranje zaposlenja radnika, kao i za njihovu socijalnu zaštitu, tražio je slobodu vjeroispovijesti i slobodu savjesti, slobodu govora, štampe, zbora, dogovora i udruživanja, dužnost obrane države, pravo žalbe na organe vlasti, uklanjanje nepismenosti, osiguranje besplatne prosvjete, obaveznost osnovne nastave, fakultativnost vjerske obuke u školama, pravo nacionalnih manjina na nacionalno školstvo. Pri kraju izlaganja Nazor je zatražio da govornici budu kratki i koncizni, da se radi o sudbonosnim i historijskim danima »kad sami sebi kujemo zajedničku budućnost«.[17]

Za članove verifikacione komisije izabrani su: Andrija Bubanj, Ante Vrkljan i Vujo Kosovac, a za zapisničara Šime Balen i Bogoljub Rapajić.

Poslije petnaestminutnog odmora, zasjedanje je nastavljeno izvejštajem verifikacione komisije koja je utvrdila da na zasjedanju učestvuje 105 vijećnika.

15. Zbornik ZAVNOH-a II, str. 591.
16. Zbornik ZAVNOH-a II, str. 592.
17. Zbornik ZAVNOH-a II, str. 593.

Izvjestilac verifikacione komisije, Andrija Bubanj, podsjetio je vijećnike na poginule i umrle: Milivoja Jambrišaka, Giuzeppea Budiccinia, Ivana Morđina, Franka Vintera, Mariju Kopitar[18] i Milana Polaka,[19] a zatim je pročitao imena vijećnika koje je imenovao Izvršni odbor ZAVNOH-a između II i III zasjedanja: dr Uroš Jakša, liječnik iz Lošinja, Jura Jukić, seljak s otoka Paga, Simo Eror, seljak iz Dvora, Slavko Komar, student iz Sušaka, dr Srećko Šilović, liječnik iz Zagreba, dr Svetozar Ritig, opat iz Župne crkve Sv. Marka iz Zagreba, Vanja Raduš, akademski kipar iz Zagreba, Mate Aljinović, seljak iz Žrvnice, Dalmacija, Franjo Gaži, seljak iz Hlebina, Tomo Ferenčina, seljak iz Križevaca, Lovro Kranjec, seljak iz Dubtave, Moslavina, Martin Jendić, seljak iz Đurđevca, Ivan Kosak, seljak iz Vezišća, Čazma, Martin Grubišić iz Solina, Marko Matkov, seljak iz Đurđevca, Marko Šeničnjak, seljak iz Novske, Ivan Rehorović, seljak iz Bolča, kotar Bjelovar, Voktor Čolja, seljak iz Ključa, kotar Novi Marof, Tomo Čiković, bivši gradonačelnik Koprivnice, Voktor Tot, seljak iz Grbačevca, kotar Ludbreg, Dragutin Hoknjec, strojobravar iz Desinića, kotar Pregrada, Janko Čajko, radnik iz Bedekovšćine, Branko Sučević, publicista iz Zagreba, Miloš Šumonja, učitelj, potpukovnik i komandant Osme kordunaške divizije, Nikica Rapajić, agronom iz Korenice, Đuro Uzelac, trgovac iz Udbine, Ivan Motika, pravnik iz Istre, Aldo Negri iz Labina, Ferdo Šenk, svećenik iz Kršana, Čiro Rauer, student iz Pazina, Josip Matas, radnik iz Pule, Božo Kalčić, radnik iz Tinjana, Istra, Ferdo Čulinović, pravnik.

U međuvremenu, izvijestio je Andrija Bubanj, brisani su iz ZAVNOH -a: Stjepan Gregorec,[20] Petar Burić,[21] Ljudevit Sinčić,[22] Ivo Smolčić[23] i Srećko Štifanić.[24]

Poslije usvajanja izvještaja verfikacione komisije za riječ se javio dr Ivan Ribar, predsjednik AVNOJ-a.

Pozdravljajući III zasjedanje ZAVNOH-a, dr Ivan Ribar je istakao da je to prvi slobodni Sabor Hrvatske. Naglasio je težnju svih naroda za stvaranjem Demokratske Federativne Jugoslavije, što proizlazi iz odluka II zasjedanja AVNOJ-a, u čijem su donošenju učestvovali i predstavnici Hrvatske. Odluke su rezultat jedinstvenog NOP-a i borbe »a posebno i borbe hrvatskog i srpskog naroda u Hrvatskoj«.[25]

Dr Ivan Ribar je govorio o značaju Rezolucije Izvršnog odbora HSS-a od 29. aprila 1944. godine[26], te o historijskom značaju Antuna i Stjepana Radića u buđenju političke svijesti, osjećaja zajedništva Hrvata i Srba i slavenske uzajamnosti.

Pri kraju pozdravnog govora dr Ivan Ribar je rekao: »Narodi Jugo-

18. Pala u neprijateljsko zarobljeništvo (prira. aut.).
19. Pao u neprijateljsko zarobljeništvo (prim. aut.).
20. u **međuvremenu se ustanovilo da je bio član Pavelićevog sabora (prim. aut.).**
21. Za vrijeme ofanzive, pobjegao iz Istre u Italiju (prim. aut.).
22. Utvrđeno da nije sudjelovao u NOP-u (prim. aut.).
23. Prešao na stranu ustaša (prim. aut.).
24. Povukao se iz NOP-a (prim aut.).
25. Zbornik ZAVNOH-a, II, str. 596.
26. Isto, str. 545.

slavije će na osnovu stečenog prava samoodređenja izgrađivati slobodnu i ujedinjenu Hrvatsku, Sloveniju, Srbiju, Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji.«[27] Dr Ivan Ribar je završio govor upućivanjem pozdrava vođama savezničkih zemalja. Poslije pozdravnog govora predsjednika AVNOJ-a, dr Ivana Ribara i usvajanja Poslovnika, dr Pavle Gregorić, tajnik ZAVNOH-a u ime Izvršnog odbora predložio je u radno predsjedništvo: Vladimira Nazora, dra Svetozara Ritiga, dra Antuna Mandića, Andriju Hebranga, Franju Gažia, dra Radu Pribičevića, Simu Erora, Filipa Lakuša, Stjepana Prvčića i generala Ivana Gošnjaka.

Prijedlog radnog predsjedništva prihvaćen je aplauzom, a zatim je predsjednik ZAVNOH-a, Vladimir Nazor predložio ovaj dnevni red:

»1. Izvještaj o radu predstavnika Hrvatske na II zasjedanju AVNOJ-a
2. Politički izvještaj
3. Izvještaj o organizaciji narodne vlasti u Hrvatskoj
4. Izvještaj o radu ZAVNOH-a između II i III zasjedanja
5. zbor predsjedništva
6. Pitanja i prijedlozi.«

O radu predstavnika Hrvatske na II zasjedanju AVNOJ-a izvještaj je podnio Stanko Škare. On je u svom izlaganju naglasio da je u borbi izniklo političko predstavništvo hrvatskog i srpskog naroda u Hrvatskoj — ZAVNOH, zatim je podsjetio na historijat prošlih zasjedanja, posebno na značaj II zasjedanja u Plaškom[28]. Posebno je govorio o sedmoj i osmoj tački Plaščanske rezolucije u kojoj je naglašeno »da će u budućoj državnoj zajednici slobodnih i ravnopravnih naroda, u slobodnoj i demokratskoj Jugoslaviji biti kao njezin sastavni dio slobodna i demokratska Hrvatska, u kojoj će hrvatski kao i srpski narod uživati jednaka prava«.[29]

Stanko Škare je govorio o putu delegacije ZAVNOH-a u Jajce u kojoj su bili: dr Vladimir Bakarić, Frane Frol, dr Pavle Gregorić i Božidar Magovac, te da su u radnom predsjedništvu AVNOJ-a bili predstavnici Hrvatske: dr Pavle Gregorić i dr Zlatan Sremec, a da su na II zasjedanju AVNOJ-a govorili: Vice Buljan, dr Vladimir Bakarić, dr Pavle Gregorić, dr Milivoj Jambrišak, Božidar Magovac i dr Ljubo Leontić.

Stanko Škare je dalje govorio o deklaraciji i odlukama II zasjedanja AVNOJ-a[30] i izboru Predsjedništva AVNOJ-a, te o izboru dra Ivana Ribara za predsjednika ANVOJ-a. U predsjedništvo AVNOJ-a koje broji 56 članova ušlo je 19 vijećnika ZAVNOH-a.

Stanko Škare je izvijestio vijećnike ZAVNOH-a o odlukama Predsjedništva AVNOJ-a u Jajcu, a to su:

1. Odluka da se Josipu Brozu Titu dodijeli naziv maršala Jugoslavije,
2. Odluka o imenovanju Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije[31]

27. Isto, str. 597.
28. Održano 12—15. oktobra 1943. (prlm. aut.).
29. Zb. ZAVNOH-a II, str. 598.
30. Vidi nabrojeni redoslijed odluka u zb. ZAVNOH-a II, str. 598/599.
31. u **kojeg su iz Hrvatske ušli jedan potpredsjednik i 4 povjerenika (prim. aut.).**

3. Odluka o potvrđivanju:

a) odluke slovenskog narodnooslobodilačkog odbora (Plenuma Osvobodilne fronte) o priključenju Slovenskog primorja i svih anektiranih dijelova Slovenije slobodnoj Sloveniji u Federativnoj Jugoslaviji

b) Odluke ZAVNOH-a o priključenju Istre, Rijeke, Zadra i anektiranih dijelova Hrvatske slobodnoj Hrvatskoj u Federativnoj Jugoslaviji

4. Odluke o obrazovanju državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača.

Nabrojivši odluke koje je donio AVNOJ, Stanko Škare je na kraju izlaganja upoznao vijećnike ZAVNOH-a da su sve odluke donesene sa zadovoljstvom i burnim odobravanjem, te da je poslije zasjedanja maršal Tito primio 30. novembra 1943. godine izaslanstvo Hrvatske i da je tom prilikom rekao: »da je ponosan što je i on sin hrvatksog naroda, apeliravši na slogu i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda u Hrvatskoj«.[32]

Na Titove riječi odgovorili su Šime Balen, Vice Buljan, Frane Frol, dr Pavle Gregorić, Vujo Kosovac, Maca Gržetić, Stanko Opačić, Pavao Krce, Božidar Magovac i Ante Vrkljan.

Oni su »u svojim govorima podvukli da će dati sve od sebe, kako bi se što više produbilo i učvrstilo jedinstvo naroda srpskog i hrvatskog, kako bi se što jače rasplamsao plamen narodnog ustanka«.[33]

Prije povratka iz Jajca delegacija Hrvatske, zajedno sa ostalim delegacijama, prisustvovala je sahrani poginulog sekretara SKOJ-a Ive Lole Ribara.

Politički referat na III zasjedanju podnio je potpredsjednik ZAVNOH-a Andrija Hebrang. On je posebno istakao pobjedonosno nastupanje Crvene armije, koja je oslobodila dvije trećine okupiranog sovjetskog teritorija i uspjehe zapadnih saveznika, što pozitivno utječe na razvoj NOB-e u Jugoslaviji.

U referatu je data ocjena međunarodnog položaja Jugoslavije koja se »izgrađuje na demokratskim načelima samoodređenja, nacionalne slobode i ravnopravnosti svih njenih naroda«.[34]

Poseban značaj dat je odlukama II zasjedanja AVNOJ-a i odjeku tih odluka u Jugoslaviji i Hrvatskoj. Istaknuto je da se »slobodarska Hrvatska nijednog dana, nijednog časa nije pomirila sa fašističkom okupacijom. Hrvatski narod u postojanju NDH nije nikada gledao ostvarenje svoje nacionalne slobode i svoju nacionalnu državu... Hrvatska je dala svoj veliki doprinos u narodnooslobodilačkoj borbi svih naroda Jugoslavije. Osobito su mnogo pridonijeli Srbi u Hrvatskoj, koji su dugo vremena nosili glavni teret borbe. Hrvatska je svojom borbom stekla pravo na samoodređenje, pravo da sama upravlja sobom, da ima svoj Sabor kao vrhovni zakonodavni organ i nosilac suvereniteta, i da ima svoju narodnu vladu.

Na osnovu prava samoodređenja vi ćete drugovi vijećnici proglasiti

32. Zb. ZAVNOH-a II, str. 595.
33. Zb. ZAVNOH-a II, str. 600.
34. Isto, str. 602.

Zemaljsko antifašističko viječe narodnog oslobođenja Hrvatske — Hrvatskim saborom. Mi drugovi vijećnici, ne ostvarujemo danas samo težnje sadašnjice, mi ostvarujemo težnje najboljih hrvatskih sinova i najboljih umova hrvatske prošlosti«.[35]

U političkom referatu je odata zahvalnost NOV-i koja je omogućila političke pobjede; date su karakteristike nove narodne vlasti koja mora »svim građanima, bez obzira na narodnost, vjeroispovijest i radu osigurati demokratska prava i slobodu. U prvom redu ona mora Srbima **u** Hrvatskoj osigurati ista prava kao i Hrvatima«.[46]

Negativno su ocijenjena »natražnjačka gospoda u Zagrebu« koji su radom i politikom nanijeli veliko zlo NOB-i.

Poslije političkog referata predsjedavajući Vladimir Nazor otvorio je raspravu o izvještaju Stanka Škare i političkom referatu Andrije Hebranga.

Prvi diskutant bio je Stjepan Prvčić koji je istakao da je historijsko III zasjedanje plod davnih misli i ideja. »Kad sam išao na ovo naše historijsko zasjedanje, što sam dalje odilazio od naše Podravine tim me je više bolela duša. Srce mi je krvarilo kad sam vidio krajeve i cijele pokrajine u kojima nema cijeloga sela, nema cijele kuće, nema nigdje živoga stvora. Duša mi se buni i pita: Od kuda to?«[37]

Prvčić je govorio o izdajnicima Vlatku Mačeku i Anti Paveliću, te o historijskoj ulozi KPJ, saveznicima i maršalu Titu. Drugi diskutant, dr Rade Pribičević, govorio je da je na II zasjedanju AVNOJ-a stvorena Federativna Jugoslavija, što je i vjekovna težnja naše uže domovine Hrvatske, porobljivane, pljačkane, mučene, ali nepokorene.

»Zato rješenje AVNOJ-a o stvaranju Federativne demokratske Jugoslavije odgovara osjećajima i željama svih naroda Jugoslavije, a naročito hrvatskom i srpskom narodu u Hrvatskoj... Nas, koji smo se ovdje sastali u Hrvatskom saboru, nije dotjerala ni dovela kandžija, nego nas je dovela besprimjerna ljubav prema našim narodima i velike žrtve i patnje naroda Jugoslavije, koji nisu prezali pred nadmoćnijim neprijateljem, koji su bili spremni da podnesu sve žrtve, da spase svoju slobodu, svoju čast, svoju državu i državnost.«[88] Dr Rade Pribičević odao je priznanje KPJ, jer je djelo ustanka u prvom redu djelo i zasluga KPJ« ali taj ustanak nebi mogao imati tolikog uspjeha, da u narodima Jugoslavije nisu postojale slobodarske težnje, koje su bile toliko jake, da je želja za slobodom bila jača nego strah pred smrću... Kad se govori o Jugoslaviji, govori se o bratstvu Srba i Hrvata, Crnogoraca i Makedonaca i svih naroda Jugoslavije bez razlike. Ali mi ne smijemo da gubimo iz vida, da je srce Jugoslavije, da je njena kičma, da je njena sudbina vezana na to kakav će odnos biti između Srba i Hrvata ovdje kod nas u Hrvatskoj«.®[9]

33. Zbornik ZAVNOH-a II, str. 604.
36. Isto, str. 605.
37. Isto, str. 608.
38. Zbornik ZAVNOH-a II, str. 609.
39. Isto, str. 609/601.

Vijećnik Vujo Kosovac je govorio o ugnjetenosti srpskog naroda u toku historije, a posebno o ustaškim pokoljima na Kordunu, Baniji i u logorima. On je istakao značaj odluka II zasjedanja AVNOJ-a za zajedništvo srpskog i hrvatskog naroda u Hrvatskoj.

Pavao Krce, vijećnik iz Dalmacije govorio je o zločinima talijanskih fašista u Dalmaciji, o dezorijentaciji i neizvjesnosti u redovima HSS-a i ustanku kojeg je povela KP, stvarajući grupe, bataljone, divizije i korpuse, da se narodi Dalmacije dižu masovno na ustanak kada su saznali za AVNOJ, njegove deklaracije i rezolucije, za maršala Tita i Nacionalni komitet.

Pavao Krce je dalje govorio o zločincu Paveliću, o našim saveznicima, o zločinima četnika u Dalmaciji. Na kraju on je rekao: »Gospode nema među nama, oni čekaju po strani, ali neka znadu da se mi nismo borili za drugoga.«[40]

Antun Cerovac, vijećnik iz Istre, govorio je o fašističkom planu istrebljenja hrvatskog naroda u Istri, o masovnom narodnom ustanku, o uključivanju Talijana u NOP i formiranju talijanskog bataljona »Giuseppe Budiccim«.

Franjo Gaži, predsjednik Izvršnog odbora HSS-a, konstatira da na zasjedanju nema bivšeg vodstva HSS Vlatka Mačeka, Jurija Krnjevića, Augusta Košutića, već da se u Topuskom nalaze pravi narodni zastupnici, borci u koje narod ima povjerenje. »Kad treba braniti čast i slobodu onda se tek vidi tko je sposoban da bude vođa.«[41] On je govorio o Stjepanu Radiću, o Rezoluciji Izvršnog odbora HSS-a od 29. aprila 1944. godine, o obavezi borbe i obrane časti kao preduvjetu čestitosti i poštenja u budućoj sretnoj Republici Hrvatskoj.

Dušan Čalić je pozdravio Hrvatski sabor i ime Srba iz Slavonije ističući poseban njihov doprinos. Govorio je o jedinstvu Srba i Hrvata i pokušajima četničkog vođe Dušana Janjića da razbije jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda, o skoroj slobodi i o nadi u otvaranje drugog fronta.

Kata Pejnović, predsjednica AFŽ-a Jugoslavije, govorila je o borbi žena Jugoslavije protiv fašizma, o stradanjima srpskih žena i majki, o doprinosu žena u stvaranju jedinstva hrvatskog i srpskog naroda, o II zasjedanju AVNOJ-a i potrebi otvaranja drugog fronta.

Dr Mladen Iveković je u svom govoru povezao vojničke uspjehe s historijskim odlukama II zasjedanja AVNOJ-a. On je izvijestio vijećnike ZAVNOH-a o plebiscitarnom izjašnjavanju naroda i nacionalnih manjina Hrvatske za odluke II zasjedanja AVNOJ-a, iza kojih stoji cio narod i 300.000 naoružanih boraca Jugoslavije.

Šime Baien je govorio u ime X korpusa NOVJ, koji je formiran u srcu Hrvatske »takoreći kraj samog Zagreba«[42] Govorio je o masovnom ustanku u sjevernoj Hrvatskoj čime se najbolje dokazuje odnos prema

40. Zbornik ZAVNOH-a II, str. 612.
41. Isto, str. 613.
42. Zbornik ZAVNOH-a II, str. 618.

odlukama II zasjedanja AVNOJ-a, o znacima raspada fašizma napredovanju Crvene armije, potrebi otvaranja II fronta, o teškom položaju partizana u sjevernoj Hrvatskoj zbog ravničarskog terena i slabog naoružanja.

Nikola Vidović je diskutirao o doprinosu srpskog naroda u NOP-u, 0 teškoćama u početku ustanka, o žrtvama srpskog naroda, zajedništvu 1 zajedničkoj borbi Hrvata i Srba. Potpukovnik Vidović je rekao da nije vičan u govoru, ali da je vičan u miru raditi u tvornici, a u ratu boriti se s puškom u ruci i tući neprijatelja svoga naroda.

Franjo Biočić je izvijestio vijećnike o situaciji u Dalmaciji, o masovnom opredjeljenju naroda za NOP, posebno poslije kapitulacije Italije, o njemačkoj ofanzivi poslije koje su se partizani povukli u planine. Zatražio je da saveznici povrate flotu bivše Jugoslavije i da se uruči partizanima. »Ja vam nosim pozdrave Dalmacije i obećavam u ime Dalmacije, da ćemo dati još više nego što smo do sada dali, da nećemo zaostati za junaštvom Slavonaca i da ćemo stići našu braću Ličane, Kordunaše i druge.«[43]

Poslije govora Franje Biočića, tajnik ZAVNOH-a dr Pavle Gregorić pročitao je Prijedlog odluke o odobrenju rada predstavnika Hrvatske na II zasjedanju AVNOJ-a, Prijedlog odluke o ZAVNOH-u kao vrhovnom zakonodavnom i izvršnom narodnom predstavničkom tijelu i najvišem organu državne vlasti demokratske Hrvatske, te Prijedlog deklaracije o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske.

Ovi dokumenti, u državno-pravnom i političkom smislu, predstavljaju u historiji konstituiranja SRH provorazredne i temeljne dokumente. U Odluci o odobrenju rada predstavnik Hrvatske na II zasjedanju AVNOJ-a istaknuta je vjekovna težnja hrvatskog naroda za stvaranje svoje nacionalne države, što nije ostvareno u bivšoj Jugoslaviji, a niti u fašističkoj tvorevini tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, čije postojanje predstavlja »najcrnje doba u povijesti hrvatskog naroda«.[44] U uvodnom dijelu naglašena je zajednička borba hrvatskog i srpskog naroda i izvojevano pravo na samoodređenje. »Oslobodilačka borba naroda Hrvatske i svih naroda Jugoslavije okrunjena je povijesnim odlukama, donesenim na II zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije u Jajcu studenog 1943. godine, za koje su se, pored predstavnika ostalih naroda Jugoslavije, jednodušno izjasnili i predstavnici Hrvata i Srba iz Hrvatske.«[45]

U prvom članu stoji »da Odluke II zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, kao zajedničko i jednodušno djelo pravih predstavnika svih naroda Jugoslavije, — prvi put u povijesti istinskih i ravnopravnih i s toga prvi put zaista bratski ujedinjeni, izražavaju ostvarenje vjekovnih težnja i hrvatskog i srpskog naroda Hrvatske za nacionalnom slobodom i samostalnošću, te ostvarenju njihove te-

43. Isto, str. 661.
44. Zbornik ZAVNOH-a II, str. 660.
45. Isto, str. 660.

žnje za životom južnih Slavena u zajedničkoj državi na osnovu stvarne demokracije i pune nacionalne ravnopravnosti, i osiguravanju hrvatskom i srpskom narodu u Hrvatskoj punu suverenost, ujedinjenje svih hrvatskih zemalja i oživotvorenje hrvatske državnosti«.[4]®

U drugom članku se izjavljuje »da je hrvatski narod, zajedno sa srpskim narodom u Hrvatskoj, ušao dobrovoljno sa narodima Srbije, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine u Demokratsku federativnu državnu zajednicu, stvarajući ravnopravno s njima zajedničku državu, Demokratsku Federativnu Jugoslaviju, svjestan da snažna državna zajednica odgovara životnim interesima svih naroda Jugoslavije, kao i životnim interesima hrvatskog naroda«.[47]

U ostalim članovima, kojih ima ukupno pet, ZAVNOH preuzima izvršavanje zajedničkih obaveza i daje pravo zastupanja Hrvatske AVNOJ-u i Nacionalnom komitetu u inostranim poslovima, odriče zakonitost prava zastupanja izbjegličkoj vladi da zastupa Hrvatsku i traži da saveznici priznaju Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije.

U Odluci o ZAVNOH-u, vrhovnom zakonodavnom i izvršnom narodnom predstavničkom tijelu i najvišem organu državne vlasti demokratske Hrvatske, u članu 1 ZAVNOH se proglašava »jedini pravi državni sabor Hrvatske«.[48] On je vrhovni organ državne vlasti, vrhovno zakonodavno i izvršno narodno predstavničko tijelo Hrvatske, i predstavnik suvereniteta naroda i države Hrvatske kao ravnopravne federalne jedinice Demokratske Federativne Jugoslavije.«[49]

ZAVNOH je proglašen vrhovnom zakonodavnom i izvršnom institucijom dok će, kako je rečeno, izvršnu vlast vršiti Predsjedništvo do formiranja narodne vlade Hrvatske. Odlučeno je da ZAVNOH bira Predsjedništvo, predsjednika, četiri potpredsjednika, tajnika i dva zamjenika i najmanje dvadeset pet članova, a da se sve odluke javno objavljuju latinicom i ćirilicom s potpisom predsjednika i tajnika.

Članom 9. odlučeno je da na području Hrvatske važe zakoni Demokratske Federativne Jugoslavije i zakoni Hrvatske, a članom 12. dato je pravo narodnoj vladi Hrvatske, a do njenog formiranja Predsjedništvu, da imaju pravo ukidanja zaključaka i naredbi svih NOO ako nisu u skladu sa zakonima Hrvatske.

Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske ima jedanaest članova.[50]

1.

»Hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj potpuno su ravnopravni. Nacionalnim manjinama u Hrvatskoj osigurat će se sva prava na nacionalni život.

46. Isto, str. 661.
47. Zbornik ZAVNOH-a II, str. 661.
48. Isto, str. 663.
49. Isto, str. 663.
50. Obzirom na značaj Deklaracije donosim je u cijelosti (prim. aut.).

Svi građani federalne države Hrvatske jednaki su i ravnopravni pred zakonom bez obzira na narodnost, rasu i vjeroispovijest.

3.

Žene imaju sva prava jednako kao i muškarci.

4.

Svakom građaninu zajamčena je sigurnost ličnosti i imovine. Zajamčeno je pravo vlasništva i privatna inicijativa u gospodarskom životu.

5.

Svim građanima zajamčena je sloboda vjeroispovijesti i sloboda savjesti.

6.

Svim građanima zajamčena je sloboda govora, štampe, zbora, dogovora i sloboda udruživanja. Ova prava vrše građani u vrijeme rata u okviru narodnoslobodilačkog pokreta.

7.

Izborno pravo u demokratskoj Hrvatskoj vrše birači tajnim glasanjem na osnovi općeg, jednakog i neposrednog izbornog prava. Pravo birati i biti biran u sva izborna tijela narodne vlasti ima svaki građanin i svaka građanka, koji navrše 18 godina života. Borci narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda imaju pravo birati i biti birani bez obzira na godine života.
Od načela neposrednog i tajnog glasanja može se po odluci Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske odstupati za vrijeme narodooslobodilačkog rata.

Maloumna lica, kao i lica koja se ogriješe o interese narodnooslobodilačke borbe lišavaju se prava predviđenih u toč. 6-oj i 7-oj ove Deklaracije.

8.

Dužnost je i čast svakog za oružje sposobnog građanina i bez razlike narodnosti i vjere, da kao vojnik narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda aktivno učestvuje u oslobodilačkom ratu. Izdajstvo domovine, služba neprijatelju i špijunaža u korist neprijatelja kažnjava se smrću.

9.

U interesu osiguranja i učvršćenja demokratskog pokreta i bratstva naroda Jugoslavije kao njihovih najvećih tekovina, u interesu osiguranja svih tekovina narodnooslobodilačke borbe, zabranjuju se i progone sve

fašističke i profašističke organizacije i djelatnosti, jer su uperene protiv slobode, nezavisnosti i bratske zajednice naroda Jugoslavije.

10.

Svakom građaninu zajamčeno je pravo žalbe na rješenje organa vlasti na način predviđen zakonom, ako se tim rješenjima smatra oštećen ili povrijeđen u pravu.

Svaki građanin ima pravo molbe i pritužbe na sve državne vlasti. Nitko ne može biti suđen bez prethodnog sudskog postupka.

11.

Narodna državna vlast brine se za uklanjanje nepismenosti i podizanje narodne kulture, te osigurava svim građanima besplatno prosvjećivanje.«[51]

Odluke i Deklaracija usvojene su aplauzom poslije čega je uslijedio izvještaj o organizaciji i radu narodne vlasti u Hrvatskoj u periodu između II i III zasjedanja, kojeg je podnio Stanko Ćanica Opačić.

On je u prvom dijelu izlaganja obrazložio razliku između stare i nove narodne vlasti. Organi stare vlasti su se suprotstavljali NOP-u, a to su bili općinski načelnici, kotarski predstojnici, žandari, policija i drugi. »To je bio aparat preko koga je svaka protunarodna vlast provađala svoje naloge, vršila teror, iznuđivala glasačke kuglice, jednom riječju vladala. To je bila čizma koju je svaki vlastodržac obuvao i s njom gazio sve ono što je pokušalo slobodno misliti. Taj aparat je vjerno služio Austro-ugarskoj, zatim veliko srpskoj Jugoslaviji, a dolaskom okupatora čitav taj aparat stare vlasti stavlja mu se u službu i polaže Paveliću zakletvu da će mu vjerno služiti. Ili još više: kako su god Hrvati, činovnici i službenici za vrijeme vladavine velikosrpske klike za ljubav novca i položaja gazili svoj rođeni hrvatski narod, tako su sada Srbi, činovnici, žandari lugari i ostali — preko kojih je do jučer velikosrpska klika u Beogradu gazila hrvatski narod — korporativno tražili da prijeđu na katoličku vjeru, htijući da postanu najveći Hrvati, ali Hrvati u onom smislu u kojem su prije bili Srbi.«[52] Stanko Opačić Canica je podsjetio vijećnike da je Hitler upravo u činovničkom aparatu Jugoslavije našao svoje suradnike. Zato je takva vlast odmah postala okupatorska.

Oslobođenjem pojedinih krajeva »narod nije mogao dozvoliti da mu civilna vlast u pozadini bude zmija u njedrima«.[53]

On je dalje govorio o nedemokratskim izborima stare Jugoslavije, o KPJ koja, jedina od političkih partija, nije iznevjerila svoj narod, o karakteru nove narodne vlasti koja je pod kontrolom naroda i za svoj rad odgovarala narodu, o povezanosti i suradnji narodne vlasti s masovnim političkim organizacijama, o odlukama II zasjedanja AVNOJ-a koje su

51. Isto.
52. Zbornik ZAVNOH-a II, str. 666/667.
53. Zbornik ZAVNOH-a II, str. 623.

još više učvrstile narodnu vlast; upoznao je prisutne o masovnom odazivu na izbore, pomaganju hrvatskog naroda Pokuplja srpskom narodu Korduna, o pokušajima mačekovaca, četnika i ustaša da razbiju narodnu vlast ubistvima odbornika u Hrvatskom zagorju, Podravini, Moslavini, Slavoniji, Baniji, Gorskom kotaru, Lici, Kninskoj krajini i Kordunu, o teškim uslovima rada NOO u Dalmaciji, te ilegalnim NOO u Splitu, Zagrebu i Slavnoskom Brodu, o reorganizaciji NOO, o njihovoj unutrašnjoj raspodjeli poslova po odjelima i angažiranju stručnjaka. »Kada dođete na pr. u Okružni narodnooslobodilački odbor za Baniju i pogledate poslovanje, vidite pred sobom potpuno organiziranu ustanovu državne vlasti. Tako su se uglavnom razvili okružni i kotarski narodnooslobodilački odbori Like, Korduna, Banije, Gorskog kotara, Podravine i Slavonije. Za ovaj period vremena može se mirne duše reći da ne postoji ni jedno područje narodnog života u oslobođenom dijelu Hrvatske, koja ne organiziraju narodnooslobodilački odbori kao organi naše nove državne vlasti. Oni su organi ekonomskog života i brige za snabdijevanje vojske, ishranu naroda, podizanje škola, održavanje kurseva, za nezbrinutu djecu, za narodno zdravlje, evakuaciju naroda iz ugroženih krajeva itd.«[54]

U referatu je dalje istaknuto da su narodnooslobodilački odbori formirali svoje pomoćne organe, komisije i ekipe, da su oni nosioci političkog uzdizanja, prosvjećivanja i propagiranja narodnooslobodilačke borbe, ali i pored svih uspjeha imaju i nedostatke koji se ogledaju u nedostatnoj brizi za uzdizanje kadrova, nebudnosti prema neprijatelju i čišćenju od saboterskih elemenata, nebrizi za javni red i sigurnost, u nedovoljnoj brizi za političku izgradnju i nedovoljnoj organizaciji narodne vlasti na neoslobođenom teritoriju i njenom povezivanju s oslobođenim teritorijem u jedinstveno ratište.

Prema referatu o radu narodne vlasti šema organizacije narodne vlasti u Hrvatskoj, maja 1944. godine, izgledala je ovako:

Pored navedenih narodnooslobodilačkih odbora u referatu je za zagrebačku oblast rečeno da se nalazi u fazi organiziranja, a obuhvaća okruge: Varaždin, Krapinu, Bjelovar, Moslavinu i Zagreb. Ova oblast »ima pet samoupravnih gradova (Zagreb, Bjelovar, Koprivnicu, Križevce i Varaždin), 22 kotarska, 149 općinskih i 1043 seoska narodnooslobodilačka odbora. — »oni su dosta mladi i organizaciono ne stoje na naročitoj visini«.[55]

U završnom dijelu referata naznačeni su zadaci za narodnooslobodilačke odbore, koji su poslije HI zasjedanja ZAVNOH-a trebali prerasti u organe državne vlasti s izmijenjenim organizacionim oblicima u smislu prerastanja u samoupravne jedinice.[56]

Narodnooslobodilački odbor je odgovoran narodu i višim samoupravnim jedinicama, a na području svoje jurisdikcije ima svu vlast. »Da bi

54. Isto, str. 626.
55. Zbornik ZAVNOH-a n, Str., 631.
56. Termine o samoupravnim jedinicama, samoupravnim principima i samoupravnim organima objašnjavanim u zaključcima (prim. aut.).

ovaj samoupravni princip došao do izražaja i da bi se omogućilo **što** veće učešće pri donošenju trajnih općeobrazovnih odluka na odnosnom području bit će potrebno da se u kotarevima, okruzima i oblastima formiraju kotarske, okružne, odnosno oblasne skupštine. Te skupštine bile bi samoupravni organi na svom području.«[57]

Narodnooslobodilački odbori, formiranjem skupština prerastaju u izvršne organe, dok je zakonodavna vlast pripala budućim skupštinama. Istaknuta je potreba planiranja ,uvođenja omladine i žena u rad narodnooslobodilačkih odbora, pomoći u radu narodnoj vlasti od strane viših foruma i pravilan odnos prema stručnim licima koja rade u narodnooslobodilačkim odborima.

Poslije referata Stanka Opačića Ćanice, predsjednik ZAVNOH-a zamolio je tajnika Izvršnog odbora ZAVNOH-a dra Paju Gregorića da pročita Nacrt odluke o ustrojstvu i poslovanju narodnooslobodilačpih odbora i skupština, te o osnivanju Zakonodavne komisije ZAVNOH-a. Odluka o ustrojstvu i poslovanju NOO-a i NO skupština Federalne Države Hrvatske podijeljena je na 11 članova. Ona predstavlja jedan od značajnih ustavnih akata III zasjedanja ZAVNOH-a iz kojeg se vidi da pojam suvremenosti naroda dobiva svoju punu sadržinu, jer je prema njoj »svaki odbornik seoskog, općinskog i gradskog narodnooslobodilačkog odbora ili zastupnik kotarske, okružne, oblasne ili pokrajinske skupštine, dužan pred svojim biračima polagati račun o svojem radu, te ga može većina birača svojom odlukom opozvati na način koji je zato propisan«.[58] Tekst odluke svojim smislom predstavlja prekid s ustavnim tradicionalizmom formalne demokracije.

Prema odluci, u Federalnoj Državi Hrvatskoj, koja je u sastavu Demokratske Federativne Jugoslavije, sva vlast pripada narodu preko njenih izabranih zastupnika. U njoj se kaže da su narodnooslobodilački odbori u Hrvatskoj nastali historijskom nužnošću i voljnom naroda i da su se razvili u organe istinske nrodne vlasti. Članom 3 Odluke dato je pravo ZAVNOH-u da vrši upravnu podjelu Hrvatske na pokrajine, odlasti, okruge, kotare, općine i sela. U članu 6. Odluke rečeno je da NOO-i sela, općina, ili gradova, sazivaju najmanje jednom u dva mjeseca birače na kojima polažu račun o svom radu i iznose pred narod važnija pitanja kako bi birači imali neposredan uvid u poslove NOO i kako bi mogli uticati na njihov rad. Član 8. nalaže narodnooslobodilačkim odborima i skupštinama da sarađuju s vojnim vlastima i da su dužni organizirati sav narod za borbu protiv okupatora i njegovih pomagača.

Isti član nalaže da narodnooslobodilački odbori organiziraju čvrsto pozadinu koju treba povezati vojskom i partizanskim odredima. Članom 9. predviđeno je propisivanje izbornog reda kojeg će donijeti ZAVNOH.

U Odluci o osnivanju Zakonodavne komisije pri Predsjedništvu ZAVNOH-a, članom 2. odlučeno je da Zakonodavna komisija ima predsjednika, šest članova, a da ih imenuje Predsjedništvo ZAVNOH-a.

57. Zbornik ZAVNOH-a II, str. 632.
58. Zbornik ZAVNOH-a II, str. 669.

Prema Odluci »Zakonodavna komisija pretresa i daje mišljenje ili sama izrađuje zakonske prijedloge na inicijativu Predsjedništva Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, Narodne vlade ili pojedinih vijećnika«.[59]

Poslije čitanja odluka i njihovog usvajanja, predsjedavajući Vladimir Nazor je otvorio diskusiju o referatu, kojeg je podnio Stanko Ćanica Opačić.

Ivan Barbarić, vijećnik iz Hrvatskog primorja, govorio je o karakteristikama razvoja ustanka u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru. Dr Grujica Zarković je govorio o radu NOO-a u Slavoniji, a Vid Sokol o ustanku i odjeku odluka II zasjedanja AVNOJ-a u Hrvatskom zagorju. Martin Vežić je govorio o teškim uslovima rada NOO u Dalmaciji i očekivanju da saveznici otvore drugi front.

Ivan Skubić, vijećnik iz zagrebačkog okruga, rekao je da na tome području NOO rade ilegalno i istakao doprions srpskog naroda u NOB-i. Petar Knežević se obratio Hrvatskom saboru u ime Srba sjeverne Dalmacije. Istakao je teške uslove rada narodne vlasti čiji je rad posebno otežan prisustvom četnika popa Đujića. Knežević je zatražio da saveznici prekinu veze sa izbjegličkom vladom, koju treba izvesti na optuženičku klupu kao zločinca.

Pod tačkom 4 dnevnog reda dr Pavle Gregorić je podnio izvještaj o radu Izvršnog odbora ZAVNOH-a između H i III zasjedanja. U uvodnom dijelu referata istakao je da se razvoj NOO-a zasniva na Plitvičkoj rezoluciji usvojenoj na I zasjedanju ZAVNOH-a, koja je postavila »jedan od osnovnih zadataka pred Izvršni odbor, vlasti i da se preko njih organiziraju sve grane političkog, ekonomskog, socijalnog i prosvjetnog života u Hrvatskoj. Od tada Izvršni odbor ZAVNOH-a uz svoje političke zadaće oko mobilizacije masa u Hrvatskoj u narodnooslobodilačku frontu, oko jačanja narodnooslobodilačke borbe, učvršćenja jedinstva hrvatskog naroda u ovom ratu i borbenog jedinstva hrvatskog i srpskog naroda, nastoji da organizira sve oblasti javnog života u Hrvatskoj«.[60]

Dr Pavle Gregorić je iscrpno govorio o radu Odjela za upravu i sudstvo. Odjela za prosvjetu, Zdravstvenom odjelu, Ekonomskom odjelu, Propagandnom odjelu i Socijalnom odjelu.[61]

a) Odjel za upravu i sudstvo

On je istakao da se unutrašnoj upravi oslonac nalazi u vojno-pozadinskim vlastima, seoskim stražama, komandama mjesta, komandama područja i korpusnim oblastima, a sudska vlast da se nalazi u nadležnosti narodnooslobodilačkih odbora koji su u početku bili organi ustanka. Sudovanje je vršeno na masovnim sastancima. Tek od novembra 1943. godine

59. Zbornik ZAVNOH-a II, str. 671.
60. Zb. ZAVNOH-a II, str. 637/638.
61. Zbog izuzetnog značaja podataka, političkih stavova i misli iznesenih u referatu ističem ih po izvornom redosljedu i ukratko (prim. aut.).

suđenja su provođena prema »Uputstvu za organizaciju i rad sudova narodnooslobodilačkih odbora« [62]

Novije razdoblje u razvoju sudstva nastupa poslije II zasjedanja AVNOJ-a »kada narodnooslboodilački odbori postaju organi narodne vlasti, ustanove na kojima se gradi naša mlada država,«[63] i kada su izdana »Uputstva o postupku narodnih sudova«.[64]

Prema njima su formirani općinski, okružni i oblasni sudovi NOO-a. Sudovi nisu bili posebne institucije »već su sastavni, bitni dio samih narodnooslobodilačkih odbora« [65]

Stručnjaci u sudovima su savjetodavni i tehnički pomoćnici »koji uređuju sporove u sudu, spremaju projekte sudskih odluka, ali sve pod nadzorom predsjednika narodnog suda, koji je uvijek član narodnooslobodilačkog odbora«.[66]

Pravnik »koji stekne povjerenje naroda, te ga narod izabere u narodnoslobodilački odbor, može da uđe u narodni sud kao punopravni član toga suda«.[67]

Osnovna načela narodnog sudstva na kojima se zasnivao sudski postupak su: načelo materijalne istine, načelo ustavnosti, načelo neposrednosti, načelo pravednosti, načelo zakonitosti, načelo besplatnosti i načelo prava na obranu.

Dr Pavle Gregorić je ustvrdio da se sudovanje iz oblasti privatnog prava vrši prema običajnom pravu, »a ne po nekim ukočenim zakonima«.[68] Nedostaci u oblasti sudstva toga vremena bili su: pokušaji birokracije, nedovoljna pažnja da se kod tužbe gleda i na odnos stranaka i svjedoka prema NOB-i, i pokušaji izdvajanja sudova od NOO-a. »Isto tako ukazuje se potreba da se osnuje najviši sud za Hrvatsku. Danas je naše sudstvo izraz narodnog shvatanja, odgovora duhu naroda i njegovim potrebama, a kao osnovni cilj ono čuva tekovine narodnooslobodilačke borbe.«[69]

b) Odjel za prosvjetu

Svu brigu o razvoju i radu prosvjete vodili su NOO-i. Prosvjetni radnici su tretirani kao pomoćna lica. U svim NOO-ima formirani su prosvjetni odjeli na čijem su čelu bili odbornici, a članovi su mogli biti nastavnici osnovnih i srednjih škola. U Hrvatskoj, prosvjetnim radom je rukovodio Prosvjetni odbor Izvršnog odbora ZAVNOH-a, koji se dijelio na dva odsjeka (za osnovne škole i analfabetske tečajeve, za srednje škole i općeobrazovne tečajeve).

Unatoč svim potečkoćama, kadrovskim, smještajnim, materijalnim, pomanjkanjem školskog pribora i udžbenika u referatu dra Paje Grego-

62. Dokumenat u Zb. ZAVNOH-a I, str. 303/309.
63. Zb. ZAVNOH-a II, str. 638.
64. Zb. ZAVNOH-a I, str. 610/620.
65. Zb. ZAVNOH-a II, str. 638.
66. Isto, str. 639.
67. Isto.
68. Isto.
69. Isto.

rića konstatira se znatan napredak školstva, a u nekim područjima školstvo je razvijenije nego u vrijeme stare Jugoslavije i ustaške NDH.

Organizirani su bili analfabetski tečajevi, općeobrazovni tečajevi i kursevi za doškolovanje nastavnika.[78]

Za naredne zadatke u oblasti prosvjete naznačeno je doškolovanje nastavnika, izdavanje priručnika i udžbenika, otvaranje radionica za školski pribor, izrada nastavnih osnova, odgajanje novog nastavnog kadra, adaptacija i gradnja škola, pripreme za preuzimanje škola u velikim gradovima, izobrazba odgojiteljskog kadra za dječje domove, izdavanje uputstava za rad dječjih domova i materijalno opskrbljivanje škola.

c) Zdravstveni odjel

Zdravstveni odjel Izvršnog odbora ZAVNOH-a formiran je juna 1943. godine, a u njemu su radili jedan epidemiolog[71] i dva liječnika opće prakse. Zdravstveni odjel ZAVNOH-a imao je zadatak da osposobi zdravstvene sekcije kod svih NOO-a za preventivne akcije, da formira pokretne zdravstvene ekipe, organizira borbu protiv zaraznih bolesti, zdravstvenu propagandu, odgoj zdravstvenog osoblja, opskrbljivanje sanitetskim materijalom, formiranje zdravstvenih uprava pri oblasnim, okružnim i kotarskim NOO-ima, »te tako sprovesti načelo, da narodnooslobodilački odbori uzmu u svoje ruke brigu za narodno zdravlje svoga područja«.[72]

U tome cilju zdravstveni odjel ZAVNOH-a izdao je »upute za rad na uspostavljanju zdravstvene službe na oslobođenom teritoriju Hrvatske«.[73]

U referatu tajnika Izvršnog odbora ZAVNOH-a posebno je naglašen nedostatak liječničkog osoblja, tako da ni neki okružni NOO-i nisu imali na čelu zdravstvenog odjela liječnike. Još uvijek su postajala manja žarišta trbušnog tifusa: Otočac, Brinje, Korenica, Vojnić, Vrginmost i pojedinim dijelovima Slavonije. U Sjeničaku, na Kordunu, trbušni tifus je imao karakter ozbiljne epidemije, tako da je od 350 oboljelih 59 umrlo. Pjegavi tifus je dobio karakter epidemije u Gorskom kotaru, a žarišta su u Lici (kotar Gračac i Gospić).

Najveća je epidemija pjegavog tifusa bila u dvorskom kotaru, gdje je bilo i oboljelih od malarije, svraba i veneričnih bolesti.

U pozadinskoj medicinskoj službi na području oslobođenog dijela Hrvatske bilo je svega 39 liječnika. Velik problem bilo je pomanjkanje lijekova i ostalog sanitetskog materijala.

Početkom maja 1944. godine na području slobodnog teritorija Hrvatske postojala su dva oblasna zdravstvena referata, 11 okružnih 16 zdravstvenih ekipa, 3 prihvatne stanice, 35 ambulanti, 5 civilnih bolnica i 1 bolnica u radnji, 14 privremenih apoteka, 3 oblasne i okružne apoteke, 3 raskužne stanice. Uz sve poteškoće zdravstvena služba je između II i III zasjedanja ZAVNOH-a pokazala znatan napredak.

70. I učiteljski kurs organiziran je u Vorkapić-Selu nedaleko Topuskog (p. a.).
71. Dr Niktolin Cernozubov, (prim. aut.).
72. Zbornik ZAVNOH-a II, str. 643.
73. Dokumenat u Zborniku ZAVNOH-a, I, str. 240/246.

d) Ekonomski odjel

Ekonomski odjel Izvršnog odbora ZAVNOH-a bio je koordinator ekonomskih poslova na oslobođenom dijelu Hrvatske. Ekonomsku politiku, od zajedničkog interesa, provodio je preko gospodasrkih komisija formiranih u oblasnim, okružnim i kotarskim NOO-ima, a njihov se zadatak svodio na prehranu vojske, siromašnog stanovništva, organizaciju poljoprivrede, razvoj trgovine industrije i obrta.

Zbog siromaštva o pojedinim oblastima, organizirao je prikupljanje hrane u Slavoniji, Moslavini, bjelovarskom kraju, Pokuplju, Baniji, Lici, Kordunu, Istri i karlovačkom okrugu. Hrana je bila namijenjena za Gorski kotar i Dalmaciju.

Organizirana je sjetva ozimnih usjeva, sakupljanje sjemena i popravci poljoprivrednih alata, čišćenje i okopavanje voća, čuvanje šuma, uređenje i organizacija sajmova, unapređenje stočarstva, proizvodnja soli na Pagu, duhana u Senju, šibica u Vrbovskom. Organizirane su mnoge radionice, kožare, pilane i mlinovi. Počele su akcije za obnovu zemlje, posebno krajeva koji su najviše stradali: Korduna, Like, Banije i Gorskog kotara.

Izvršni odbor ZAVNOH-a je iz sredstava narodnog zajma davao pomoć pasivnim krajevima.

e) Propagandni odjel

Propagandni odjel Izvršnog odbora ZNAVOH-a organizirao je u oblasnim i okružnim NOO-ima propagandne odjele. Oni su imali propagano-političke[74] i kulturno-umjetničke[75] odsjeke. Glavno glasilo Izvršnog odbora ZAVNOH-a bilo je »Vjesnik« čiji je opseg i tiraž zavisio od snabdjevenosti papirom. Od septembra 1943. godine izlazila je »Srpska riječ« koju su izdavali vijećnici ZAVNOH-a, članovi Srpskog kluba. Propagandni odjel ZAVNOH-a izdavao je »Naše pjesme«, »Naš kalendar«, te brošure »Svećenstvo u NOB-i«' »Dokumenti ustaškog terora«. Na području Hrvatske izlazilo je maja 1944. godine 15 okružnih i 3 oblasna lista,[7]* a pod neposrednom kontrolom Izvršnog odbora ZAVNOH-a radile su dvije kazališne družine: »August Cesarec« i »Centralna kazališna družina«.

f) Socijalni odjel

Govoreći o socijalnom odjelu, on je istakao da je to najmlađi odjel, formiran krajem 1943. godine. Njegovi zadaci su se svodili na brigu o invalidima NOB-e, o nezbrinutoj djeci, porodicama partizana, žrtvama fašističkog uništenja, izbjeglicama, sirotinji, žrtvama fašističkog terora, prikupljanju podataka o fašističkom razaranju, o ubijanjima i progonima, o spaljenim selima, uništenom inventaru, uništenoj i opljačkanoj stoci,

74. Rukovodili su pismenom i usmenom propagandom, izdavali glasila i radio-vijestl, organizirali zborove, konferencije, javne diskusije i usmene novine (prim. aut-V
75. Organizirali su kazališnu umjetnost, književnost, muziku i likovna stvaralaštva (prim. aut.).
76. Odnosi se na »Glas Slavonije«, »Slobodnu Dalmaciju« i »Glas Istre« (prim. aut.).

djeci u domovini, Jevrejima koji su bili internirani na Rab.[77] Pri kraju izlaganja Gregorić je rekao: »Ne treba zaboraviti da smo mi počeli voditi posao takorekuć jedne male države, da imamo veliki aparat — bar relativno velik za naše uslove — kojim upravljamo bez ijedne državne banke i takorekuć, bez ikakvog budžeta.«[78]

Izvještaj dr Paje Gregorića usvojen je bez primjedaba, bez diskusije i aplauzom.

Predsjedavajući Vladimir Nazor je obavijestio vijećnike o prijelazu na 5. tačku dnevnog reda, na izbor Predsjedništva ZAVNOH-a. Prijedlog je podnio tajnik Izvršnog odbora ZAVNOH-a dr Pajo Gregorić, i to:[79] Vladimir Nazor, predsjednik, Andrija Hebrang, za potpredsjednika, Franjo Gaži, za potpredsjednika, dr Rade Pribičević, za potpredsjednika, dr Pajo Gregorić, za tajnika, Stjepan Prvčić, za zamjenika tajnika, Dušan Čalić, za zamjenika tajnika. Predloženi su još 24 člana i to: Duško Brkić, ing Nikoča Brozina, Tomo Čirković, Franjo Frol, Maca Gržetić, dr Aleksandar Koharević, Slavko Komar, Ivan Krajačić, Vicko Krstulović, Ivan Kuzmić, Filip Lakuš, Božidar Magovac, dr Ante Mandić, Karlo Mrazović, Stanko Opačić Ćanica, Kata Pejnović, Mile Počuča, Vanja Radauš, dr Svetozar Ritig, dr Zlatan Sremac, Marijan Stilinović, Stanko Škare, Ante Vrkljan i Rade Zigić.

Predsjedništvo ZAVNOH-a je izglasano aklamacijom pa je predsjednik Nazor obavijestio vijećnike o prijelazu na šestu tačku dnevnog reda: Pitanja i prijedlozi. Prije završne riječi predsjednika Vladimira Nazora dr Pajo Gregorić je pročitao pozdravni telegram predsjedniku Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i Vrhovnom komanđanu maršalu Josipu Brozu Titu, koji je usvojen aplauzom.

U završnoj riječi Vladimir Nazor je konstatirao da se rat primiče završetku i zato treba, »misliti s kime i čime da podignemo, što su ove strašne godine razorile i smrvile u zemlji Hrvatskoj. Eto nov, velik zadatak za naš ZAVNOH«.[80]

Treće zasjedanje Vladimir Nazor je zaključio usklikom: »Fašizam umire — Sloboda se rađa«.[81] III zasjedanje ZAVNOH-a završeno je 9. maja 1944. godine u pet sati ujutro.

Zaključak

III zasjedanje ZAVNOH-a u Topuskom, održano 8. i 9. maja 1944. godine, predstavlja jedan od najkrupnijih historijskih događaja iz vremena NOR -a u Hrvatskoj. Na njemu su potvrđene odluke II zasjedanja AVNOJ-a, odobren rad hrvatske delegacije na II zasjedanju AVNOJ-a formirano

77. Od 2.500 Jevreja 300 ih je prebačeno u Italiju dok su ostali raspoređeni u Lici, Kordunu, Baniji i Slavoniji (prim. aut.).
78. Zbornik ZAVNOH-a II, str. 655.
79. Predloženi su i izglasani svi oni koji su bili nabrojani na sjednici Izvršnog odbora 7. maja 1944. godine (prim. aut.).
80. Zb. ZAVNOH-a II, str. 657.
81. Sabor u Topuskom, izdanje Državnog nakladnog poduzeća Hrvatske 1945, str 62.

predsjedništvo ZAVNOH-a, umjesto ranijeg Izvršnog odbora, koje je bilo i privremena vlada Hrvatske, sve do njenog formiranja u Splitu 14. aprila 1945. godine.

III zasjedanje ZAVNOH-a ima presudan politički i državno-pravni značaj o čemu svjedoče doneseni akti, od kojih ustavni karakter imaju:[82]

1. Odluka o odobrenju rada predstavnika Hrvatske na II zasjedanju AVNOJ-a, kojim ujedno ZAVNOH potvrđuje konstituiranje Demokratske Federativne Jugoslavije.

2. Odluka o ZAVNOH-u kao vrhovnom zakonodavnom i izvršnom narodnom predstavničkom tijelu i najvišem organu državne vlasti demokratske Hrvatske, kojom se ZAVNOH konstituira u vrhovni zakonadavni i izvršni organ Federalne Hrvatske, jedne od članica jugoslavenske federacije.

3. Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske.[83]

Pored osnovnih i uobičajenih prava Deklaracija ističe u članu 1. načelo o ravnopravnosti Hrvata i Srba u Hrvatskoj. Ona garantira nacionalnim manjinama, »sva prava na nacionalni život«[84] pa zbog dalekosežnih postavki i marksističkog pristupa u tretiranju nacionalnih odnosa u Hrvatskoj, postaje temeljni pristup i pogled kod razmatranja nacionalnih odnosa i razvoja ustavno-zakonođavne teorije i prakse o nacionalnim odnosima, kako ih je definirala NOB i socijalistička revolucija u Hrvatskoj.

4. Odluka o ustrojstvu i poslovanju narodnooslobodilačkih odbora i skupština u Federalnoj Državi Hrvatskoj, uglavnom ozakonjuje dostignuti nivo razvoja narodne vlasti u Hrvatskoj, a ono što je najhitnije u njoj suverenost naroda prestaje biti prazna fraza.

Pored navedenih ustavnih akata, III zasjedanje je usvojilo i dva pravna akta koja nemaju ustavni karakter. To su: Poslovnik za rad ZAVNOH-a i Odluka o osnivanju Zakonodavne komisije pri Predsjedništvu ZAVNOH-a.

III zasjedanjem ZAVNOH-a formiran je Sabor Socijalističke Republike Hrvatske, što se vidi iz mnogih diskusija, a posebno iz uvodne riječi predsjednika Vladimira Nazora koji je uskliknuo: »Pravi Hrvatski Sabor nastaje noćas ovdje!«[85]

Tu činjenicu potvrđuje pored ostalih i dr Ivan Ribar, koji je pozdravio »Prvi slobodni Sabor Hrvatske«.[89]

HI zasjedanje ZAVNOH-a nagovještava formiranje svog izvršnog tijela narodne vlade Hrvatske.

Njegove Odluke i Deklaracija zadiru svojim idejnim, političkim i praktičnim konceptom u sadašnjost i daleku budućnost razvoja socijalizma

82. Spomenica ZAVNOH-a, izdanje JAZ-u, 1969, rad dr Hodimira Sirotkovića str. 155
83. Integralni tekst na str. 23, 24 i 25 (prim. aut.).
84. Vidi Zbornik ZAVNOH-a II, str. 666.
85. Isto, str. 592.
86. Isto, str. 596.

u Hrvatskoj. One ostaju politički i moralni usmjerivač i korektiv u svim traganjima stvaranja novog društva. Ono je dalo odrednice, zadalo humanistički pravac, kojeg, stojeći na marksističkim pozicijama, nikad ni nitko ne može proglasiti ništavnim. U referatu o narodnoj vlasti privlači pažnju nekoliko rečenica: u kojima se spominju termini: »samoupravne jedinice«, »samoupravni princip«, i »samoupravni organi«. Ne radi se ovdje samo o praznim pojmovima, već i o sasvim jasnom objašnjenju i zamišljanju samoupravne funkcije narodne vlasti. Ovi termini su proizašli iz prakse i shvatanja fizionomije narodne vlasti. Oni su vezani s našom današnjom samoupravnom stvarnošću temeljno i idejno, jer temeljnu poziciju današnje naše samoupravne stvarnosti možemo jedino tražiti u kompletnom opusu NOR-a i revolucije.

Ivan Kralj

Sanitetska služba na području Like, Korduna, Banije, Žumberka i Pokuplja u trećoj godini narodnooslobodilačkog rata

Opći uvjeti razvoja sanitetske službe u trećoj godini NOR-a

Sanitetska služba u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda (NOV i PO) i na slobodnim područjima Hrvatske produžava u trećoj godini NRO-a svoj razvoj i djelovanje u duhu koncepta postepeno izgrađivanog a formalno utvrđenog još u prosincu 1942. godine. Opći normativni akti kojima se regulirala vojna i civilna sanitetska služba na svim slobodnim područjima Jugoslavije bili su: Statut sanitetske službe Narodnooslobodilačke vojske i dobrovoljačkih odreda Jugoslavije, koji je Vrhovni komandant potpisao 10. prosinca 1942. godine,[1] i Uputstvo zdravstvenog odsjeka AVNOJ-a o zadacima i organizaciji zdravstvene zaštite stanovništva — objavljeno također u prosincu iste godine.[4]

Ovi dokumenti nastali kao rezultat dotadašnjih iskustava i sagledavanja opće linije budućeg razvoja bili su shvaćeni i tretirani kao direktive čija se primjena u svakoj sredini morala prilagoditi posebnostima njenih uvjeta. Na takvim osnovama Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske u prosincu 1942. godine propisuje a njegov Sanitetski odsjek poslije podrobno razrađuje zadatke i organizaciju sanitetske službe operativne vojske dok Zdravstveni odjel ZAVNOH-a u lipnju 1943. godine izdaje »Uputu za rad na uspostavljanju zdravstvene službe na oslobođenom teritoriju Hrvatske«.[8] U toku ovog vremena razvija se i specifičan oblik organizacije teritorijalne sanitetske službe. Koncept te organizacije za svu slobodnu teritoriju Hrvatske prvi put je, makar samo djelomično, formuliran u naređenju Glavnog štaba od 7. prosinca 1942. godine o organizaciji vojnopartizanskih bolnica u komandama područja.

Ljeti 1943. godine već postoji razvijena i razgranata vojnopartizanska

1. **Zbornik dokumenata sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu Jugoslovenskih naroda, Beograd, Sanitetska uprava, knj. 1, str. 114—120, (u daljem tekstu Zb. St. si. 1, 114—120.).**
2. **Zb. st. si. 1, 105—114.**
3. **Zb. st. si. 5, 47—55**

sanitetska služba, s grupnom i teritorijalnom komponentom, kao i elementi partizanskog civilnog zdravstva. U tadašnjem stanju službe još uvijek su postojali tragovi teških dana koje je ona proživljavala u prvoj polovici 1943. godine kada je u svim svojim strukturama bila jako uzdrmana događajima u toku 4. neprijateljske ofanzive, a zatim velikom epidemijom pjegavca. Ti su događaji osjetno usporili razvoj službe, naročito na teritoriju Like, Korduna, Banije i Zumberka. Za vrijeme ove ofanzive bile su evakuirane sve partizanske bolnice s teritorije Zumberka, Banije i Korduna. Ostalo je samo oko 70 teških ranjenika u zemunicama na Petrovoj gori. Velik broj ranjenika i bolesnika iz dvadesetak do tad postojećih bolnica, skoncentrirao se na jednom užem prostoru ličke slobodne teritorije. Pritisnutna i sama jakim nasrtajima neprijatelja, Lika nije mogla pružiti pouzdano utočište tom velikom broju ranjenika i bolesnika te je znatan broj morao biti evakuiran u Bosansku krajinu i u Gorski kotar.

Epidemija pjegavca i trbušnog tifusa od veljače do svibnja 1943. godine s desecima tisuća oboljelih (preko 30.000 među stanovništvom Like, Korduna i Banije i 3.650 u vojnim jedinicama navedenih područja i Gorskog kotara), jako je usporila konsolidaciju službe nakon ofanzive. Na terenu Like taj je zadatak bio znatno olakšan poslije oslobođenja Gacke doline i Otočca u travnju 1943. Oslanjajući se na narod i koristeći objekte i materijalne izvore u novooslobođenim naseljima sanitetska služba je stekla mogućnost boljeg smještaja bolnica, njihovog opremanja, kao i snabdijevanja živežnim namirnicama i drugim potrebama.

Osnovni preduvjet i determinanta razvoja i svih uspjeha sanitetske službe bili su, dakako, stalan uspon i snažna afirmacija NOP-a na političkom i vojnom planu, te jačanje i organizacijski razvoj Narodnooslobodilačke vojske.

Uspjesi u izgradnji narodne vlasti ispoljeni u uspostavljanju brojnih narodnooslobodilačkih odbora i konstituiranju ZAVNOH-a, oslobađanje novih krajeva, naročito krajem ljeta i početkom jeseni 1943. godine, kao i opća afirmacija NOP-a uvjetovali su naglo jačanje sanitetske službe u kadrovskom i materijalno-tehničkom pogledu. Brojni zadravstveni radnici stupaju u to vrijeme u redove NOV, otvaraju se povoljnije mogućnosti nabavke sanitetskog materijala, a velike količine materijala zadobivene su i u vidu ratnog plijena poslije kapitulacije Italije. Broj liječnika na slobodnoj teritoriji Hrvatske, od njih 33 u lipnju 1943. godine, povećao se na oko 150 u jesen iste godine, a broj kvalificiranih kirurga od svega dva za sve jedinice i bolnice na teritoriji Like, Banije i Korduna, povećao se na osam.

Takav rast potencijala sanitetske službe, potpomognut i stalnim održavanjem bolničarskih kurseva i proširivanjem vlastite proizvodnje sanitetskih sredstava, bio je baš u to vrijeme krajnje neophodan. Bez toga sanitetska služba ne bi mogla uspješno pratiti tadašnji nagli razvoj NOV i rješavati zadatke zdravstvene zaštite, znatno uvećane zbog brojčano velikog porasta vojske, intenzivnijih borbi s većim brojem ranjenika i u

okolnostima povećanja zaraznih i drugih bolesti u zimskoj sezoni 1943/44. godine.

Krajem 1943. i početkom 1944. godine neprijatelj uspijeva ponovo staviti pod svoju kontrolu neke dijelove novooslobođenih krajeva, naročito u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru, a kasnije i u Lici. Time je bila znatnije sužena do tad veoma prostrana teritorijalna baza sanitetske službe, što je dovelo do nepoželjnih koncentracija ranjenika i bolesnika, naročito u Lici, i do velike oskudice prostora za smještaj bolnica. Kriza smještajnog prostora nastala je uslijed stalnih razaranja i pustošenja naselja što je neprijatelj smišljeno provodio kad god bi mu se za to pružila prilika. U to je vrijeme iz bolnica u Lici, Kordunu i Gorskom kotaru evakuirano brodovima oko 330 ranjenika preko otoka Visa u Italiju. Time je postignuto makar privremeno olakšanje a radikalnije i trajnije rješenje ostvareno je tek kasnije u toku 1944. godine, izgradnjom novih objekata i češćom evakuacijom ranjenika u druge krajeve (u Italiju i u Dalmaciju).

Opću organizaciju strukture vojnopartizanske sanitetske službe sačinjavale su dvije komponente: sanitetska služba vojnih jedinica (divizija, brigada i odreda) i sistem teritorijalnih sanitetskih ustanova i organa oslonjen na komande vojnih područja. Rukovođenje ovim komponentama službe nije na teritoriji Like, Korduna, Banije, Zumberka i Pokuplja bilo riješeno na jednoobrazan način sve do proljeća 1944. godine.

Teritorijalna i trupna sanitetska služba u Zumberku i Pokuplju bila je do studenog 1943. godine u nadležnosti Štaba 2. operativne zone, odnosno njegovog referenta saniteta, a taj je po stručnoj liniji bio potčinjen Sanitetskom odsjeku GŠH. Međutim sanitetske ustanove na teritoriji Like, Korduna i Banije (a također Gorskog kotara i Hrvatskog primorja) nalazile su se već od ranije pod neposrednom kontrolom SOGŠH. Isto tako je bilo i sa sanitetskom službom divizija i odreda na tim područjima sve do jeseni 1943. godine, kada je imenovan referent saniteta Štaba 4. korpusa koji preuzima kontrolu sanitetske službe u jedinicama, a sam stručno odgovara SOGŠH-u. Od studenog 1943. godine kad a su Zumberak i Pokuplje izuzeti iz nadležnosti Štaba 2. operativne zone, sanitetske ustanove na tim teritorijama stavljene su u stručnom pogledu u neposrednu nadležnost SOGŠH a sanitetska služba jedinica u nadležnost referenta saniteta Štaba 4. korpusa.

U isto vrijeme u drugim je oblastima (Dalmacija, Slavonija, Zagrebačka oblast) trupna i teritorijalna sanitetska služba bila objedinjena pod rukovodstvom referenta saniteta Štaba zone (korpusa). Sanitetski odsjek GŠH stalno se nalazio, kao i sam GŠ, na teritoriji Like i kasnije Korduna te se smatralo racionalnim da neposredno rukovodi sanitetskim ustanovama razvijenim na bližim teritorijama (a do jeseni 1943. godine i sanitetskom službom bližih divizija, brigada i odreda). Međutim, Sanitetski odsjek je teško uspjevao da obavlja veoma obimne poslove koji su proisticali iz takvog zadatka i da istovremno bude rukovodeći organ za svu sanitetsku službu na čitavom slobodnom području Hrvatske. Trpjela je i jedna i druga funkcija.

U proljeće 1944. godine, nakon što su formirane korpusne vojne oblasti, rukovođenje sanitetskom službom riješeno je jednoobrazno u svim korpusima te je sva trupna i teritorajalna sanitetska služba stavljena u nadležnost korpusa. Sanitetski odsjek GŠH oslobođen je tada neposredne kontrole sanitetskih ustanova te rukovodi službom preko sanitetskih organa korpusa.

U nadležnost Štaba 4. korpusa stavljena je sanitetska služba na kordunskom, banijskom, karlovačkom, Jumberačkom, pokupskom (i bihaćkom) vojnom području, kao što je to već od prije bilo s jedinicama koje su operirale na tom prostoru (7, 8. i 34. divizija, Unska operativna grupa i samostalni odredi). Sanitetska služba na teritoriji Like stavljena je u nadležnost Štaba 11. korpusa. Za načelnika Sanitetskog odjeljenja Štaba 4. korpusa određen je dr Tomislav Kronja (već od prije referent saniteta toga korpusa), a u sastav odjeljenja postepeno su ulazili referent za teritorijalnu sanitetsku službu (odnosno »šef saniteta korpusne vojne oblasti«) dr Emanuel Vajs, zatim dr Josip Rasuhin kao korpusni epidemiolog, studentica farmacije Marija Badel, referent za apotekarstvo, i student medicine Tomislav Tičac, referent za trupnu sanitetsku službu. U sastav sanitetskog odjeljenja Štaba 11. korpusa ulazili su: načelnik dr Juraj Perin, šef saniteta korpusne vojne oblasti dr Milan Forenbaher, korpusni apotekar mr Boro Štiglić i epidemiolog dr Hinko Emili.

Pozitivni efekti takvog organizacijskog rješenja očitovali su se veoma brzo. Sanitetski odsjek GŠH jače se angažirao u pomaganju i podizanju službe na čitavoj teritoriji, u njenom daljem organizacijskom razvoju i stručnom uzdizanju. Ostvarila se i na teritorijama 4. i 11. korpusa bliža funkcionalna povezanost trupne i teritorijalne sanitetske službe, što je bilo od nesumnjive koristi i za jednu i za drugu komponentu. Veću pomoć u svom razvoju doživljava sada sanitetska služba Banije i Zumberka nego što joj je to ranije, zbog udaljenosti, mogao pružiti Sanitetski odsjek GŠH.

Za puno razumijevanje stanja, rada i razvoja sanitetske službe u trećoj godini kao i za sve vrijeme rata treba imati u vidu stalnu oskudicu stručnih kadrova, lijekova i sanitetske opreme, teškoće smještaja sanitetskih ustanova i njihove opskrbe inventarom, bolesničkim rubljem i krevetninom. Izvanredno zalaganje i požrtvovan rad sanitetskog osoblja samo su djelomično mogli nadoknaditi tu oskudicu, ali su bili od neocjenjivog značaja za održavanje visokog morala ranjenika i bolesnika i veoma povoljnu opću atmosferu u partizanskim bolnicama.

Među okolnostima koje su znatno utjecale na rad sanitetske službe i na njenu organizaciju bila je stalna ugroženost sanitetskih ustanova i opasnost da ranjenici padnu u ruke neprijatelja i budu masakrirani. Svaki projekt uspostavljanja mreže i osnivanja svake bolnice morao je biti pažljivo i s punom odgovornošću procijenjen i s aspekta sigurnosti. Faktor zaštite i sigurnosti ranjenika i bolesnika bio je ugrađivan u cjelokupni sistem njihovog zbrinjavanja i u režim života i rada svake bolnice. Među stalnim i obaveznim mjerama zaštite i sigurnosti bila je i vlastita

stražarska jedinica u svakoj bolnici. Hospitalizacija težih i nepokretnih ranjenika redovno se organizirala na relativno najsigurnijim lokacijama, često u posebnim objektima na skrovitim mjestima, s eventualno uređenim zemunicama (Petrova gora, Šamarica) za sklanjanje ranjenika u slučaju opasnosti da neprijatelj prodre do bolnice.

Od samog početka svog postojanja vojna sanitetska služba u velikoj se mjeri angažirala na polju zdravstvene zaštite civilnog stanovništva i na razvoju civilne zdravstvene službe. Akcija na uspostavljanju posebne organizacije radi zdravstvene zaštite civilnog stanovništva počinje već krajem 1942. godine prema spomenutim uputstvima Zdravstvenog odsjeka AVNOJ-a. Jaki podstrek njenom razvoju predstavljale su potrebe suzbijanja epidemije pjegavca i trbušnog tifusa u proljeće 1943. godine. U akciju suzbijanja bili su uključeni svi narodnooslobodilački odbori na teritoriji Like, Banije i Korduna. U cilju sprovođenja zdravstvenosanitarnih mjera na terenu obrazovane su brojne zdravstvene ekipe, sekcije i odbori, od kojih mnogi ostaju da djeluju i poslije likvidiranja epidemije.

U ranije spomenutom raspisu Zdravstvenog odjela Izvršnog odbora ZAVNOH-a (»Uputa za rad na uspostavljanju zdravstvene službe na oslobođenom teritoriju Hrvatske«) izložen je i dalje razrađen koncept organizacije zdravstvene zaštite civilnog stanovništva. Njegove su osnovne karakteristike bile: izrazito preventivni smjer djelovanja i široki oslonac na narod kao bitan faktor razvoja službe i uspjeha zdravstvene zaštite. Široko učešće naroda zasnivalo se na inicijativama i pokretačkim aktivnostima zdravstvenih sekcija koje je trebalo obrazovati pri svim narodnooslobodilačkim odborima.

Bila je utvrđena cjelokupna struktura civilne zdravstvene službe, prilagođena tadanjim uvjetima, ali njen je razvoj bio otežan i relativno spor naročito zbog oskudice stručnih kadrova. Zato je i razumljivo što je jedan od stalnih, i to ne malih, zadataka vojnih zdravstvenih radnika bila zdravstvena pomoć narodu. U svim vojnim ambulantama — divizijskim, brigadnim, odredskim i naročito u onima koje su vodili liječnici teritorijalnih bolnica, pružala se pomoć stanovništvu, a ovi su liječnici često obilazili bolesnike i u njihovim domovima.

Tipični su u tom pogledu navodi u izvještaju od 22. XI 1943. godine referenta saniteta 4. brigade (13. divizija) razmještene tada u Lici: »Bolesni civili zauzeli su veliki dio radnog vremena bilo dolazeći u ambulantu *iz* daljnjih sela u svako doba dana, bilo pozivajući kod bolesnika, bilo da smo ih našli bolesne po selima nastanjenim našim jedinicama... Priliv civila je dakle veliki... Nema nikakvog izgleda da će taj priliv biti manji, već naprotiv .. .«[4]

Vojna sanitetska služba također je učestvovala u sprovođenju sanitarnih mjera i sprečavanju, odnosno suzbijanju zaraznih bolesti među stanovništvom iz razloga pomoći narodu i civilnom zdravstvu, a posredno i radi zaštite vojske koja je bila u stalnom doticaju s narodom i tako bila izložena zarazama koje bi se pojavile među stanovništvom.

4. Zb. st. si. 2, 115.

Vojnopartizanska sanitetska služba, djelujući kao organizacijski povezani mehanizam i funkcionalno jedinstvena struktura, imala je, kako je već rečeno, dvije osnovne komponente: trupnu komponentu, tj. sanitetsku službu vojnih jedinica i teritorijalnu komponentu. U okvirima jedinstvenog općeg zadatka svaka od njih imala je svoju posebnu ulogu, svoj poseban put razvoja i posebne oblike djelovanja. Zato je i moguće i potrebno da se, ne gubeći ni u jednom momentu iz vida cjelinu, razmotri rad i razvoj svake od tih komponenata posebno.

Sanitetska služba u jedinicama NOV

Sanitetsku službu operativnih jedinica (divizija, brigada) i partizanskih odreda u trećoj godini NOR-a karakteriziraju napori da se sprovede organizacija i popuna u duhu regulativnih akata Vrhovnog štaba i GŠH kao i da se unaprijedi u stručnom pogledu i uopće što bolje funkcionalno osposobi. Sprovođenje tog zadatka bilo je otežano i usporeno teškim borbama u toku 4. neprijateljske ofanzive, a zatim i velikom epidemijom pjegavca i trbušnog tifusa u proljeće 1943. godine kada se porazbolijevao i najveći dio sanitetskog osoblja. Ocjena tadanjeg stanja data je u izvještaju SOGŠH od 22. V 1943: »Organizacija saniteta u vojnim jedinicama na teritorijama Glavnog štaba Hrvatske nije još uvijek sprovedena prema Statutu sanitetske službe, koji je propisao Vrhovni štab NOV i POJ«.[5]

U to vrijeme SOGŠH izdaje uput »O dužnostima i radu trupnog saniteta«, kojim se utvrđuju zadaci sanitetske službe, njena struktura i oprema kao i organizacija rada u pojedinim taktičkim radnjama. Osloncem na Statut sanitetske službe, propisan od Vrhovnog štaba, određuje se slijedeća organizacija sanitetske službe: u četi — četni bolničar, njegov zamjenik, po 1 bolničar i 2 nosioca ranjenika na svaki vod u četi; u bataljonu — referent saniteta, njegov zamjenik, higijeničar, 4 nosioca; u brigadi — referent saniteta, njegov zamjenik, bolničar — previjač, higijenska ekipa, ekonom, kurir, brigadni sanitetski vod {iz sastava divizijske bolničarske čete); u diviziji — referent saniteta, divizijska prihvatna bolnica, mobilna kirurška ekipa, divizijska apoteka, bolničarska četa.[6]

Iz postojećih dokumenata vidljiva su tadanja težišta rada na unapređivanju službe: intenzivno obučavanje kadrova za popunu dužnosti bataljonskih i četnih bolničara i higijeničara; popuna dužnosti referenata saniteta brigada studentima medicine ili medicinskim sestrama, a po mogućnosti liječnicima; jačanje organa i sredstava evakuacije u kom cilju se insistira na popuni divizijskih bolničarskih četa i na određivanju stalnih nosilaca ranjenika u četama i bataljonima. Poseban je problem bilo formiranje divizijskih kirurških ekipa i kirurške pomoći uopće. Na slobo-

5. Zb. st. si. 2, str. 34.
6. *»O* **dužnostima i radu trupnog saniteta«, izd. SOGŠH, 1943 (Istorijski arhiv Instituta za vojno medicinsku dokumentaciju, Beograd, Inv. br. 10-S.**

dnoj teritoriji južno od Save postojala su ljeti 1943. godine svega dva kvalificirana kirurga: jedan u bolnici u Otočcu, a drugi u bolnici u Zbjegu. Ovaj posljednji se ponekad sa svojom ekipom dodjeljivao pojedinim divizijama kad se pripremala veća borbena akcija. Plan da se u divizijama formiraju tzv. pomoćne kirurške ekipe (s liječnikom donekle upućenim u kirurški rad), koje bi se u pitanju kirurških zahvata oslanjale na spomenute dvije bolnice, bio je sproveden samo djelomice. Pridolazak novih stručnih kadrova u to vrijeme u redove NOV omogućio je da se pitanje ne samo kirurških već i drugih stručnih kadrova povoljnije riješi.

Daljim razvojem događaja krajem ljeta i početkom jeseni 1943. godine nastaje situacija koja omogućuje Sanitetskom odsjeku GŠH da u svom izvještaju od 11. X 1943. godine konstatira: »Sanitet naših većih jedinica: divizija, brigada i korpusa, danas u pogledu stručne spremnosti sposoban je da odgovori najtežim zadacima koji se pred njega mogu postaviti. Svaka brigada danas ima liječnika. Svaka divizija u svom divizijskom sanitetu pored kirurške ekipe sposobne za obavljanje kirurških zahvata, ima i svoju apoteku sa magistrom farmacija na čelu, ima i zubnog ljekara ili dentistu. Svaka divizija ima i svog veterinara i, najzad, divizijsku prihvatnu bolnicu s jednim liječnikom kao upravnikom za opskrbu lakših oboljenja i pokretnih ranjenika. Sanitet u manjim jedinicama i odredima nije još uvijek na takvoj stručnoj visini kakva je potrebna. U regularnim jedinicama nastoji se, da se za bataljonske referente postave studenti medicine, što se dobrim dijelom već počelo sprovoditi«.[7]

Razmotrimo li i druge dokumente iz toga vremena moći ćemo zaključiti da citirani izvještaj donekle uljepšava stvarno stanje u pogledu funkcionalne osposobljenosti sanitetske službe, iako je sasvim tačno da je ona u tom času bila kadrovski i materijalno znatno opskrbljena nego samo mjesec ili dva ranije.

U to se vrijeme pojedine dužnosti u sanitetskoj službi jedinica vršile slijedeći zdravstveni radnici:

U 6. ličkoj diviziji: referent saniteta divizije dr. Alfred Štajner, upravitelj divizijske bolnice dr Matejčić (kasnije dr Josip Dojč), šef kirurške ekipe dr Ernest Kremzir, divizijski apotekar mr Pavle Mrkušić, referenti saniteta brigade: 1. brigada — student medicine Mladen Šikić, 2. brigada — dr Mario Milas, 3. brigada — dr Ivan Lesić.

U 7. banijskoj diviziji: referent saniteta divizije dr Emanuel Vajs, upravitelj divizijske bolnice dr Eugen Miškolci, šef kirurške ekipe dr Zora Goldšmit, divizijski apotekar mr Mario Berčić, divizijski zubar Car, referenti saniteta brigade: 1. brigada — dr Mladen Mileusnić, kasnije dr Pero Dujmić (oba poginula), 2. brigada— dr Nikola Car, 3. brigada — dr Drago Martelanc, 4. brigada — student medicine Branko Mraović.

U 8. kordunaškoj diviziji: referent saniteta divizije dr Juraj Perin, upravitelj divizijske bolnice dr Zdravko Kučić, šef kirurške ekipe dr Ante Medanić, divizijski zubar Vlado Pilinger, divizijski apotekar mr

7. Zb. st. si. 2, 80.

Boro Štiglić, referenti saniteta brigada: 1. brigada — aps. medicine Milutin Kosanović, 2. brigada — student medicine Nino Milano, 3. brigada — dr Petar Turčić.

U 13. proleterskoj brigadi: referent saniteta Rade Aralica, liječnik brigade dr Vojko Kraljić (poginuo 1944. godine).

Referenti saniteta partizanskih odreda u jesen 1943. godine bili su: Plaščanskog odreda — dr Nikola Pravdica (zamjenik Petar Latas), Banijskog odreda — dr Cukrov, Prvog Kordunaškog odreda dr Nikola Martinčić (ranije R. Šupica), Karlovačkog odreda dr Gustav Štajnfl.

Kada je 1944. godine formirana 35. divizija, bili su postavljeni slijedeći rukovodioci u njenoj sanitetskoj službi:
referent saniteta divizije dr Anton Zimolo, upravitelj divizijske bolnice dr Baldanza, šef kirurške ekipe dr Milan Hercog, referent saniteta 1. brigade dr Rafael Dimnik, 2. brigade student medicine Stjepan Janeš, 3. brigade student medicine Mirko Oklobdžija. (Nedostaju analogni podaci za 34. diviziju iz vremena njenog formiranja).

Postojeći dokumenti i izvori ne sadrže dovoljno podataka za cjelovitu rekonstrukciju djelovanja i razvoja sanitetske službe. Fragmentirani pregled njenog stanja i djelovanja, koji se daje u daljem izlaganju, pruža ipak mogućnost da se uopće određene specifičnosti uvjeta i karakteristika njenog funkcioniranja i postepenog progresa.

Pored zbrinjavanja ranjenika i bolesnika u središtu pažnje i svakodnevne aktivnosti sanitetske službe u jedinicama NOV bile su higijensko-profilaktičke i protivepidemijske mjere, tj. briga o čuvanju zdravlja i sprečavanju bolesti, naročito zaraznih. Teška iskustva iz nedavne proljetne epidemije pjegavca, a onda i trbušnog tifusa bila su još sasvim svježa, a te bolesti ostaju i poslije toga kao stalna prijetnja. Na terenu među civilnim stanovništvom lanac njihovog javljanja nije ni bio do kraja prekinut, a tu i tamo javljaju se i u vojnim jedinicama da bi krajem godine opet učestalo javljanje pjegavca, naročito na području Banije.

Stalno se javljaju i druge bolesti, kao dizenterija, bolesti uslijed deficitarne ishrane (naročito skorbut), bolesti dišnih organa, reumatična oboljenja, razna kožna oboljenja, u velikom broju svrab i dr.

Bilo je teško i praktički nemoguće da se vojska na zaraženom terenu potpuno zaštiti od zaraznih bolesti, jer je potpuna izolacija vojske od stanovništva bila nezamisliva i nemoguća. U toplijim mjesecima pa još i početkom jeseni jedinice su često organizirale smještaj na otvorenom prostoru izvan naselja, ali u kasnu jesen i zimi to više nije bilo moguće te je vojska, razmještena po naseljima, bila u stalnom dodiru sa stanovništvom.

Pomanjkanje tople obuće i odjeće, fizički zamor pri često neadekvatnoj ishrani i nepovoljnom smještaju pogodovali su učestalosti prehladnih oboljenja, smrzotina raznog stepena i dr.

Održavanje neophodnog higijenskog nivoa bilo je znatno otežano pomanjkanjem ličnog rublja, sapuna, dezinfekcijskih sredstava, odsustvom sanitarnih uređaja po naseljima i u stambenim objektima, a nerijetko i

otporom samog ljudstva da se u tako nepovoljnim okolnostima podvrgava propisanom higijenskom režimu.

Sanitetski organi, poduprti naročito od viših štabova, uporno su se borili za ostvarenje higijenskog minimuma u jedinicama. Karakteristike tih nastojanja očituju se i u shemi redovnih sanitetskih izvještaja kojom se, pored ostalog, traže podaci o dezinfekciji odjeće i pranju ličnog veša ljudstva, o šišanju i kupanju boraca, tamanjenju ušiju, pranju ruku i porcija prije jela, čišćenju prostorija u koje treba da se smjesti vojska i njihovom uređenju pri odlasku, kopanju nužničkih jama i jama za otpatke i si.

U jedinicama su bili postavljeni posebni organi za kontrolu higijenskog stanja i za organizaciju i provođenje higijenskih mjera: higijeničari u bataljonima, higijeničari ili higijenske ekipe u brigadama, a ljudstvo divizijskih bolničarskih četa bilo je znatnim dijelom angažirano na provođenju higijenskih mjera da bi se s vremenom u sastavu tih četa obrazovale i posebne higijenske desetine. Kad su obrazovana Sanitetska odjeljenja pri štabovima korpusa, u njihov sastav ušao je i korpusni epidemiolog.

Međutim ne samo ovi organi nego i sva sanitetska služba u divizijama, brigadama i odredima bila je naglašeno orijentirana na preventivu. Putem kurseva i svakodnevne prakse sav je sanitetski kadar ovladao osnovnim higijenskim mjerama i mjerama zaštite od zaraznih bolesti. Naročita pažnja obraćala se mjerama protiv pjegavca. S mnogo upornosti, inventivnosti i praktičnih improvizacija otkrivani su i primjenjivani različiti oblici i sredstva depedikulacije. Svaka je brigada imala jedno, a obično i više improviziranih aparata za dezinsekciju (partizansko bure), a ponegdje se našao i standardni fabrički aparat. Improvizirala su se kupatila, a u toplijim mjesecima organiziralo se kupanje u rijekama i potocima.

Radi sanitarne obrade ljudstva (kupanje, depedikulacija, liječenje svraba) građene su po teritoriji na raskrsnicama i pri komandama mjesta dezinfekcijske stanice s partizanskom buradi ili stihom komorom. Interesantno je napomenuti da u slučaju prodora u takvo mjesto neprijatelj nije propustio da uništi te uređaje.

Uz kakve su teškoće često morale da se sprovode higijenske mjere pokazuju i slijedeći izvodi iz ratnih sanitetskih izvještaja.

Izvod iz izvještaja referenta saniteta 1. brigade 7. divizije za period od 1. do 15. XII 1943. godine: »Na položaju kod Gline počeo je parenjem 4/XIIII bat. ali je parenje zbog pokreta moralo biti prekinuto. Isti pokušaj ponovljen je 9. XII i opet bio prekinut zbog akcije na Majur i Panjane. IV bat. opario se i okupao 4. o.m. u Topuskom. Pranje partizana vrši se vrlo neredovito, a pranje rublja nije se moglo uopće obaviti jer su se borci stalno danju i noću nalazili na položaju. Zbog toga je ušljivost vrlo velika. Pranje rublja ne može se obavljati i zbog nedostatka rublja, jer rijetko koji borac ima dva para rublja«.[8]

8. Zb. St. Sl. 6, 87.

Izvodi iz izvještaja referenta saniteta 4. brigade 13. divizije tada raspoređene u Lici: S 3 partizanska bureta izvršena je za osam dana (15—22. XI 1943) depedikulacija čitave brigade. »Drugovi su goli sa šatorskim krilima na sebi čekali uz vatru, a u buretu je bilo sve od čarapa do partizanke i pokrivača... Rezultati su očiti i nivo ušljivosti sveden skoro na nulu«, kaže se u izvještaju. Međutim takvo je stanje bilo kratkog vijeka, i to zbog ušljivosti stanovnika u kućama gdje se smještalo ljudstvo razušenih jedinica. Događalo se i obratno, tj. da se nepedekulisani vojnici smještaju u čiste kuće. Zato se i nastojalo da borba protiv ušljivosti zahvati istovremeno vojsku i stanovništvo.[9]

U jedinicama 8. divizije, u slučajevima kad se ljudstvo moralo da smješta zajedno s ukućanima, težilo se i uobičajilo kao redovna pojava da i oni budu depedikulirani.

Kad se imaju u vidu teškoće provođenja higijenskih mjera, može se shvatiti što se pri tome nerijetko nailazilo na otpor nižih štabova, koji su vidjeli da te mjere »kompliciraju« život i zadatke jedinica, a nisu uvijek bili potpuno svjesni štetnih posljedica njihovog neizvršavanja ili je posrijedi nekad bila i nedovoljna odgovornost. Bili su nužna svakodnevna borba i uvjeravanje od strane referenata saniteta pa i oštra upozorenja i naređenja od strane štaba korpusa, kako bi se prevladala ta nerazumijevanja i otpori.

Upornost i insistiranje na sistematskom sprovođenju higijenskih mjera zajedno sa zdravstvenim prosvjećivanjem, imali su očigledno određene pozitivne efekte u pitanju shvatanja i ponašanja ljudstva u jedinicama, a onda i u pogledu općih rezultata tih mjera. U svom izvještaju od 6. XII 1943. godine referent saniteta 4. korpusa ističe kako je lična čistoća kod starih boraca, dakle onih koji su duže vrijeme pod utjecajem određenog higijenskog režima, znatno bolja nego kod novomobilisanih. Uspjeh tih nastojanja i mjera ogleda se i u tome što je, na primjer, u toku novembra 1943. godine u jedinicama 4. korpusa bilo prijavljeno svega 6 slučajeva pjegavca, a u 35. diviziji tokom siječnja 1944. godine 7 slučajeva.[10] U svim pak jedinicama pod komandom GŠH morbiditet od pjegavca sa 10°/o u sezoni 1942/43. smanjen je na svega 1,5% u sezoni 1943/44. godine.[11] Drugim riječima, i pored toga što se vojska kretala po zaraženom terenu, ona u toj sezoni nije bila zahvaćena epidemijom.

Najsloženija funkcija sanitetske službe u operativnim jedinicama bila je zbrinjavanje ranjenika u toku borbe. Za ocjenu djelovanja na tom polju bit će dovoljno indikativno da se, bez ulaženja u ostale pojedinosti, pruži samo kraći prikaz stanja i funkcioniranja evakuacije, divizijske mobilne kirurške ekipe i divizijske prihvatne bolnice.

Za zadatak evakuacije ranjenika i njihovog zbrinjavanja uopće u toku borbenih operacija postojale su na svim nivoima divizijske strukture određene snage i sredstva. Stvarne kadrovske prilike nisu dopuštale da

9. Zb. st. si. 2, 113—114.
10. Zb. St. Sl. 2, 131, 136, 187
11. Cernozubov N: Vojnosanitetski pregled, 3, 1-3, 13, 1946.

se u svim pojedinostima sprovede popuna prema Statutu, a ni potrebe nisu to uvijek zahtijevale. Tako se, na primjer, u 8. kordunaškoj diviziji smatralo da će obzirom na neveliko brojno stanje četa biti dovoljno da svaka četa ima četnog bolničara, njegovog zamjenika i 2—4 stalna nosioca ranjenika.

Opće uzev, realizacija utvrđene strukture sanitetske službe nije bila podjednaka u svim divizijama. Ona je zavisila od općeg brojnog stanja divizije i njenih sastava, a u znatnoj mjeri i od gledanja štabova i njihovog shvaćanja pojedinih funkcija službe. Najviše teškoća i sporova bilo je oko popune nu.nog broja sanitetskih organa u nižim jedinicama, a naročito u vezi određivanja stalnih nosilaca ranjenika u četama i bataljonima.

Divizijske bolničarske čete i njihovi pojedini dijelovi (vodovi, desetine) koji su stalno ili privremeno bili uz brigade, imale su presudnu ulogu u organizaciji i sprovođenju evakuacije. Bolničarska četa 6. ličke divizije brojila je u jesen 1943. godine pred njen odlazak s teritorije Hrvatske, oko 30 bolničara. U sastavu bolničarske čete 7. banijske divizije bila su u oktobru 1943. godine u svemu 32 bolničara, a do kraja godine narasla je na preko 50. U 8. kordunaškoj diviziji bolničarska četa dostigla je u jesen 1943. godine 100 ljudi, pri čemu je redovno polovina ljudstva bila u brigadama, a polovina uz divizijsku prihvatnu bolnicu.

U toku priprema za borbenu operaciju svaki put je mobilisan potreban broj zaprežnih kola radi evakuacije, a divizija je ponekad imala na raspolaganju sanitetski automobil ili kamion za evakuaciju iz brigada do divizija i odatle do teritorijalnih bolnica. Dijelovi bolničarske čete upućivani su radi pomoći u evakuaciji u brigade i bataljone.

U toku borbe ranjenici su preko četne ranjeničke prihvatnice i bataljonskog previjališta evakuirani u brigadno previjalište, a odatle do kirurške ekipe i u divizijsku prihvatnu bolnicu, primajući u toku te evakuacije na spomenutim sanitetskim stanicama (etapama) odgovarajuću medicinsku pomoć. S vremenom se ispred kirurške ekipe uspostavlja, i to najprije u 8. diviziji, posebna prihvatnica (prozvana trijažnom stanicom ili trijažnim tentrom) sa referentom saniteta na čelu, čiji je zadatak bio razvrstavanje ranjenika na one koji će se uputiti u kiruršku ekipu i one koji se upućuju u divizijsku prihvatnu bolnicu ili teritorijalne bolnice. Iz kirurške ekipe pak lakši ranjenici upućivani su poslije krirurške intervencije u divizijsku prihvatnu bolnicu, a teži u teritorijalne bolnice. Teži su do osposobljavanja za transport privremeno zadržavani uz kiruršku ekipu ili u prihvatnoj bolnici.

Kao ilustracija organizacije evakuacije može poslužiti nekoliko podataka o radu sanitetske službe 7. banijske divizije u toku napada na neprijateljski garnizon u Cazinu 14. i 15. XI 1943. godine.

Pred samu akciju referent saniteta divizije izradio je dopunsku sanitetsku zapovijest sa skicom rasporeda sanitetskih punktova i pravaca evakuacije iz pojedinih brigada do divizijskih ustanova i odatle do teritorijalnih bolnica. Brigadna previjališta bila su razvijena u blizini štabova brigada a divizijske ustanove — trijažna stanica, kirurška ekipa i eva-

kuaciona stanica u selu Skokovi (oko 10—12 km daleko od borbenih položaja glavnine divizije i oko 20 km od brigade koja je bila na osiguranju prema Ostrošcu). Evakuacija ranjenika iz brigada obavljala se zaprežnim kolima. Ovisno od puteva i organizacije evakuacije ranjenici su iz pojedinih brigada stizali različitom brzinom do divizijskih ustanova. Tako s jednog pravca za četiri do pet sati, a s drugog za oko deset sati poslije ranjavanja.

Iz sela Skokovi ranjenici su bili evakuirani zaprežnim kolima i sanitetskim automobilom u divizijsku prihvatnu bolnicu u selo Žirovac i teritorijalne bolnice — VPB br 11 u Petrovoj gori i VPB br 12 u Šumarici. Zbog udaljenosti tih bolnica (i do 100 km od borbenih položaja divizije) i dugotrajnosti transporta obrazovana je u selu Skokovi evakuaciona stanica radi kraćeg odmora ranjenika i organizacije dalje evakuacije. U Vrnograču (oko 25 km od sela Skokovi) obrazovana je prihvatnica gdje su se ranjenici zadržavali, dobivali hranu, odmarali se pola do jednog dana i potom bili upućivani dalje u divizijsku i teritorijalne bolnice.[12]

U redovnim i posebnim izvještajima referenata saniteta brigada, divizija i korpusa bio je analiziran rad sanitetske službe u borbenim akcijama te su poduzimane mjere radi otklanjanja slabosti i nedostataka. Da bi se povisio stručni nivo prve pomoći i ubrzalo izvlačenje ranjenika u toku borbe, naročito se insistiralo na obučavanju bolničara putem kurseva pri divizijskim bolnicama i brigadama, kao i na popuni bolničarskih mjesta i uopće dodjeljivanju sanitetskoj službi neophodnog ljudstva, čemu osobito niži štabovi nisu uvijek laka srca udovoljavali. Razlozi čestih trvenja oko popune sanitetskih jedinica bili su ponekad u nerealnim ili nedovoljno argumentiranim zahtjevima referenata saniteta, a s druge strane u pomanjkanju dalekovidnosti i neshvatanja širih interesa vojske i vlastitih jedinica od strane pojedinih štabova.

Svrha obrazovanja i postojanja mobilnih kirurških ekipa bila je osiguranje blagovremene kirurške pomoći ranjenicima. Teritorijalne bolnice kirurškog profila, kao i većina drugih, najčešće su bile locirane u zabačenijim predjelima pa je za dopremu ranjenika s položaja do bolnice trebalo podosta vremena, a i sam dugotrajni transport ranjenika po lošim putevima, dok još nisu kirurški opskrbljeni, bio je za njih veoma štetan, često i poguban.

Iz tih razloga postavlja se u relativnoj blizini borbenih položaja kirurška ekipa, a po potrebi ona se u toku borbe i premještala tako da bi ranjenici uvijek mogli do nje biti dopremljeni u optimalnom roku. Tek po primljenoj kirurškoj pomoći u ovoj ekipi ranjenici su evakuirani u bolnice. S obzirom na takvu namjenu kirurška ekipa je morala biti vrlo pokretna i osposobljena za samostalan rad u raznolikim okolnostima. Takvom zadatku trebalo je da bude prilagođen njen sastav, i oprema, i njen stil, i organizacija rada.

Radi ilustracije organizacije i djelovanja kirurških ekipa navodimo kao primjer kiruršku ekipu 8. kordunaške divizije.

12. Zb. st. si. 6, 77—78.

Sastav te ekipe se tokom vremena mijenjao. U jesen 1943. godine njeno stalno sjedište, kad nije bila angažirana u borbenoj akciji, bilo je pri divizijskoj prihvatnoj bolnici i tada je djelovala u malom sastavu (4—5 stručnih lica). No kad je išla na položaj, dodavani su joj ekonom, kuharica, jedan do dva bolničara i jedna desetina straže. Kasnije se ekipa više osamostalila i imala stalan sastav od dvanaest lica. Za transport svoje opreme ekipa je raspolagala jednim zaprežnim kolima.[13] (Radi što bolje pokretljivosti i van puteva, kirurška ekipa 7. banijske divizije prva je na tom terenu koristila tovarnu stoku).

U 1943. godini ekipa je bila dobro opskrbljena kirurškim instrumentarijem, narkoticima, anesteticima, upakovanim sterilnim materijalom, gipsom i dr. Imala je svoj poljski operacioni stol i karbitsko osvjetljenje. S vremenom potrošni materijal se iscrpio a u svibnju 1944. godine sva je oprema na cesti kod Plitvica pala u ruke neprijatelja te je trebalo vremena da se ekipa ponovo opremi i opskrbi nužnim sredstvima.

Sterilizacija operacionog pribora i sanitetskog materijala improvizirala se šurenjem u partizanskom buretu i iskuhavanjem u kipućoj vodi.

Po dolasku na određeno mjesto ekipa je vrlo brzo bila spremna za kirurški rad. Smještala se po selima (šatora nije imala), zauzimajući 3 do 5 prostorija. Naći prikladan smještaj bilo je svaki put na čitavom operativnom prostoru 8. divizije vrlo teško. Naselja su velikim dijelom bila porušena i popaljena tako da je ekipa pogodne prostorije i smještaj imala samo kad su taktički uslovi dopuštali da se razvije u mjestima kao što su Slunj ili Topusko.

Ekipa je imala znatnih teškoća i s osvjetljenjem. U jesen 1943. godine raspolagala je karbitskim lampama, a poslije toga služila se petrolejskim.

Međutim i pod takvim uslovima kirurška ekipa je obavljala ne samo obradu rana, vršila amputacije, obradu povreda zglobova, vađenje stranih tijela, incizije apscesa i dr, nego izvodila i veće intervencije kao što su laparatomije, trepanacije, hemiotomije, operacije inkarcerirane hernije i perforiranog apendiksa, zatvaranje otvorenog pneumatoraksa, enukleaciju oka i si.[14]

Razumljivo je što su uspjehe ekipa umanjivali nepovoljni uslovi rada ali i nevješta njihova upotreba u prvim danima. Težnja je štabova bila da ih stavljaju što bliže mjestu borbe, te su se u prvo vrijeme smještale preblizu, oko 6 km od položaja. Zato se često događalo da su se već u prvim satima borbe morale premještati. Time je trošeno dragocjeno vrijeme na pokret umjesto za kirurški rad. Osim toga već operisani teži ranjenici s povredama grudi ili trbuha, kojima je bilo nužno mirovanje poslije operacije, morali su se pokretati zajedno s ekipom, što je bilo za njih pogubno. Tokom vremena uobičajilo se postavljanje ekipa na oko 12 km od položaja glavnine borbenih dijelova divizije.

Ali i pored svih teškoća, mobilne kirurške ekipe, sposobne da pod

13. **Hronike o radu sanitetske službe u NOR 1941—1945, sveska** n, **VMA, Beograd** 1966. **(u daljem tekstu Hronike), str.** 583.
14. **Hronike, str.** 617—635.

raznim uvjetima obavljaju sve vrste kirurških intervencija, predstavljale su značajno dostignuće u osiguranju blagovremene medicinske pomoći i dale ne mali doprinos u spašavanju života i izliječenju veoma brojnih ranjenika.

Dvizijska prihvatna bolnica imala je zadatak da se razvija u reonu razmještaja svoje divizije, a po potrebi i da je prati te da prima na liječenje lakše i uglavnom pokretne ranjenike i bolesnike. Težilo se da bolnica bude lako pokretljiva, a to je obično i bila jer je dosta često morala mijenjati svoju lokaciju. Tako je npr. prihvatna bolnica 8. divizije u toku posljednja tri mjeseca 1943. godine trinaest puta mijenjala svoju lokaciju.[15] U to vrijeme bolnica je imala stalno u pripremi određen broj zaprežnih kola te se mogla staviti u pokret u roku od jednog sata a u hitnim slučajevima i brže.

Divizijska bolnica redovno je imala odjeljenje za ranjenike i odjeljenje za interne i zarazne bolesnike. U sastavu bolnice bila je i ambulanta, a uz nju zubna stanica i apoteka.

»Divizijska prihvatna bolnica redovito se smještala« kako se navodi u jednoj kronici, »u boljim seljačkim kućama. Pri dolasku uvijek smo najprije izvršili generalno čišćenje i krečenje... ni jedan bolesnik se u divizijskoj ambulanti nije pregledao niti bio primljen na liječenje bez prethodne depedikulacije. Izuzetak su činili samo teški ranjenici.«[16]

Pokretljivost divizijske bolnice, koja joj je omogućila da prati diviziju u njenim akcijama i prihvata ranjenike i bolesnike, bila je njena korisna i dragocjena osobina. Međutim, pokretljivost ove bolnice bitno je ovisila 0 mogućnosti teritorijalnih bolnica da redovno prihvataju teže ranjenike 1 bolesnike. I upravo zbog premalih kapaciteta teritorijalnih bolnica u Kordunu, pokretljivost bolnice 8. divizije bila je početkom 1944. godine znatno smanjena. Ona tada rjeđe mijenja svoju lokaciju te se obično postavlja u centru operativnog prostora divizije. U još težim prilikama nalazila se bolnica 7. banijske divizije čitavu jesen 1943. i prvih nekoliko mjeseci 1944. godine. U proljeće 1944. godine izgrađuju se novi bolnički kapaciteti na teritoriji Korduna i Banije i time se olakšava položaj divizijskih bolnica.

Divizijske prihvatne bolnice odigrale su značajnu ulogu u zbrinjavanju lakših ranjenika i bolesnika. Zbrinjavajući tu kategoriju pacijenata smanjile su pritisak na oskudne kapacitete teritorijalnih bolnica i, što je još važnije, doprinijele su bržem vraćanju lakših ranjenika i bolesnika u jedinice. Bile su na dohvatu jedinicama, a mogle su bolje zbrinuti ovu vrstu ranjenika i bolesnika nego teritorijalne bolnice zauzete pretežno staranjem o težim ranjenicima i bolesnicima, a nerijetko su u stručnom pogledu bile ispod nivoa divizijskih bolnica, od kojih je svaka mogla stalno koristiti barem dva liječnika — upravnika bolnice i šefa kirurške ekipe.

Ne postoje, na žalost, egzaktni podaci i pokazatelji rezultata zbrinjava-

ls. **Hronike, str. 583.**

16. Hronike, str. 539.

nja ranjenika, te se o njima može samo posredno zaključivati. Za povoljne rezultate govori činjenica što je koncept strukture sanitetske službe i organizacije njenog rada u borbenim operacijama sasvim odgovarao tadanjim mogućnostima i uvjetima. Isto tako može se kao značajan pozitivni činilac istaći požrtvovnost sanitetskih kadrova, a također i izvanredna opća skrb za ranjenike. Teškoće koje su umanjivale uspjehe proisticale su, među ostalim, iz nedovoljne stručne obučenosti kadrova, osobito bolničara, a ni popunjenost sanitetskih struktura ovim kadrom nije uvijek bila zadovoljavajuća.

Među organizacijskim slabostima sanitetske službe u borbenim operacijama najčešće se u dokumentima navode: nepravilan raspored sanitetskih stanica, odnosno previjališta (postavljana su predaleko ili preblizu u odnosu na borbene položaje, zatim po strani od pogodnih puteva evakuacije, na ugroženim mjestima i dr.), neažurnost i neusklađenost njihovih premještanja u toku operacije pretežno zbog slabosti veza unutar sanitetske službe i između štabova i njihovih referenata saniteta, nedovoljna obaviještenost sanitetskih organa o razvoju operacije i o toku događaja.

U takvim slučajevima previjališta, nalazeći se pod udarom neprijateljske vatre, nisu mogla razviti normalan rad ili je pak, kad su bila predaleko, trebalo suviše mnogo vremena da ranjenici stignu do njih. Neobaviještenost organa evakuacije o rasporedu previjališta i kirurške ekipe i njihovom premještanju u toku borbe dovodila je do lutanja transporta s ranjenicima. Posljedice takvih slabosti kad god su se ispoljile, očitovale su se u neefikasnom korišćenju stručnih snaga i zakašnjavanju odgovarajuće medicinske pomoći.

Razlog takvih pojava bio je u tome što su ponekad štabovi sami određivali organizaciju sanitetske službe bez dovoljnog razumijevanja medicinske suštine te organizacije ili je referent saniteta davao svoj prijedlog organizacije, ne poznavajući i ne shvaćajući dovoljno partizansku taktiku i organizaciju borbe kojoj je organizacija službe trebalo da bude prilagođena. Bilo je pojava da štabovi u svom liječniku — referentu saniteta ne gledaju stvarnog rukovodioca sanitetske službe. S druge strane, referent saniteta ponekad i sam neiskusan i nesiguran u pitanjima organizacije sanitetske službe, nije mogao biti dovoljno autoritativan u postavljanju i argumentiranju svojih zahtjeva i prijedloga i afirmirati se kao rukovodilac službe.

U svom raspisu od 30. XII 1943. godine Štab 4. korpusa ukazuje potčinjenim štabovima na njihove greške i slabosti u pogledu sanitetske službe (preslaba podrška u sprovođenju preventivnih mjera, nepravilni postupci u organizaciji službe u borbenim akcijama i dr), te ističe pojave neshvaćanja pojedinih funkcija sanitetske službe i uloge referenta saniteta. Štab korpusa oštro insistira na otklanjanju tih grešaka i slabosti.[17]

Osim intervencije ove vrste od strane viših štabova, za unapređenje službe od značaja su bili češći sastanci i savjetovanja sanitetskih kadrova po stručnim i organizacijskikm pitanjima, s analizom rada u borbenim

17. Zb. St. si. 6, 94—96.

akcijama i sprovođenja higijensko-profilaktičnih i protivepidemijskih mjera, kao i kursevi raznog trajanja za bolničare i nosioce ranjenika koji su se održavali pri divizijskoj prihvatnoj bolnici i brigadnoj ambulanti. Sredinom 1944. godine počeli su jednomjesečni kursevi po stručnim i organizacijskim pitanjima za studente medicine i mlađe liječnike — referente saniteta u jedinicama, koje je organizirao Sanitetski odsjek GŠH pri jednoj bolnici u Kordunu, a poslije u Baniji.

Na taj način, sanitetski kadrovi i sanitetska služba u cijelosti, prolazeći kroz svakodnevne teškoće i učeći na vlastitom iskustvu, posebno se organizacijski jačala i stručno uzdizala. Taj stalni stručni i organizacijski uspon i progres službe, kao i požrtvovanje i elan sanitetskih kadrova zasnovan na odanosti NOB i humanom pozivu, doprinosili su sve boljoj zaštiti zdravlja vojske i sve uspješnijem zbrinjavanju ranjenika i bolesnika. Učvršćivalo se pouzdanje ljudstva u efikasnosti sanitetske službe, a samim tim ona se afirmirala i kao jedan od faktora visokog morala među boračkim sastavom.

Teritorijalna sanitetska služba

Teritorijalnu sanitetsku službu sačinjavale su sanitetske ustanove i organi uspostavljani i razvijani na slobodnoj teritoriji za potrebe Narodnooslobodilačke vojske, ali van organskog sastava operativnih jedinica. Te su ustanove predstavljale teritorijalnu osnovicu za podršku NOV u oblasti preventivno-medicinske zaštite, zbrinjavanja ranjenika i bolesnika, obučavanja sanitetskih kadrova te snabdijevanja lijekovima i drugim sanitetskim materijalom. Za tu su svrhu bile organizirane bolnice, ambulante, dezinfekcione stanice, apoteke i dr. te određivani sanitetski organi (zdravstveni referenti) pri teritorijalnim komandama. Po vojno-komandnoj liniji te su ustanove bile u neposrednoj nadležnosti komandi područja.

Organizacija tog kompleksa teritorijalnih sanitetskih ustanova bila je prvi put formirana na jedinstven način za svu slobodnu teritoriju Hrvatske posebnom naredbom Glavnog štaba u prosincu 1942. godine. Tom su naredbom u komandama područja ustanovljene »Vojno-partizanske bolnice« (VPB). •y_I4ici_se formirala VPB br. 3, u Kordunu VPB br. 4, u Banji i VPB br. 5, u Zumberku VPB br. 7. U sastav takve područne vSJlro^paFtizäißke bolnice ulazile su sa statusom njenih odjeljenja sve bolnice na teritoriji područja koje su do tada postojale kao samostalne ustanove. U času formiranji krajem 1942. godine VPB br. 3 imala je 10 odjeljenja (Bjeli Potoci, Mišljanovac, Krbavica, Ličko Petrovo Selo, Rudanovac, Šalamunić, Dobroselo, Korenica, Frkašić, Vrelo Korenice), VPB br. 4 sedam odjeljenja (Slunj, Zbjeg, Skrad, Dunjak i 3 na Petrovoj gori), VPB br. 5 četi odjeljenja (Gornji Zirovac, Donji Zirovac, Ljeskovac, Brubanj). Svako je odjeljenje imalo svoju upravu koja se sastojala od šefa odjeljenja, političkog delegata i ekonoma a pri komandi područja

formirana je uprava vojno partizanske bolnice u čijem su sastavu bili: upravnik (liječnik), politički komesar zamjenik političkog komesara i intendant.

Upravnik VPB bio je ujedno referent saniteta komande područja i imao se starati ne samo o bolnici nego i o drugim djelatnostima sanitetske službe na teritoriju područja. U stručnom pogledu upravnici VPB br. 3, 4, i 5 bili su potčinjeni neposredno referentu saniteta pri Glavnom štabu, a upravnik VPB br. 7 referentu saniteta štaba 2. operativne zone.[18]

Krajem lipnja 1943. godine rasformirane su ove upravne bolnice i svako je dotadanje odjeljenje dobilo status samostalne vojno-partizanske bolnice, čiju su upravu sačinjavali: upravnik (najčešće liječnik), politički komesar, ekonom i higijeničar. Uprave tih bolnica su potčinjene neposredno Sanitetskom odsjeku GŠH, kojemu su odgovarale za svoj rad i bile dužne slati »redovne sedmodnevne izvještaje o cjelokupnom životu i radu i bolnicama medicinski, politički, ekonomski)«. Snabdijevanje bolnica živežnim namirnicama i drugim potrebama (osim sanitetskog materijala) razni tehnički i građevinski radovi za potrebe bolnica i drugih sanitetskih ustanova bili su obaveza komande područja. Isto tako je komanda područja zajedno s upravom svake bolnice, rješavala pitanje zaštite bolnice i njene evakuacije odnosno premještanja kada je za to iskrsla potreba. Lijekovima su se bolnice snabdijevale iz apoteke koje je Sanitetski odsjek GŠH osnivao na teritorijama pojedinih komandi područja.

Radi stalnog staranja o zaštiti bolnice, o ekonomskim i drugim njihovim potrebama Sanitetski odsjek GŠH je pri komandama područja postavio referente za bolnice. To su bili ljudi koji su do tada obavljali razne odgovorne dužnosti (političke, ekonomske i dr) u sanitetskoj službi ali najčešće nisu bili profesionalni zdravstveni radnici. Oni su trebali također da se staraju o izgradnji i uređenju bolničkih i sanitarnih objekata na teritoriji područja.[19]

Jedan od osnovnih razloga ove promjene u rukovođenju bolnicama i teritorijalnom sanitetskom službom očigledno je bio nedostatak liječnika pa se smatralo da će pri uvjetima tada već znatno poboljšanih veza (u nizu bolnica postojala je i telefonska veza) Sanitetski odsjek GŠH moći neposredno rukovoditi bolnicama i sanitetskom službom na teritoriji Banije, Korduna, Like i Gorskog kotara, a da se za te funkcije ne moraju angažirati i postavljati posebni liječnici pri svakoj komandi područja.

Međutim, dosta brzo, kad je narastao broj bolnica u pojedinim područjima i uvećale se obaveze teritorijalne sanitetske službe u oblasti zbrinjavanja ranjenika i bolesnika, preventivno-medicinske zaštite i dr, pokazalo se da takav sistem rukovođenja službom nije podesan u organizacijskom pogledu niti sa stručnog stanovišta. Zato Sanitetski odsjek GŠH 21. X 1943. godine izdaje »Uput za organizaciju vojnog saniteta u poza-

18. Po dokumentu Iz arhive Instituta za vojnomedicinsku dokumentaciju »Lika, Gorski Kotar, Banija«, Inv. br. «4.
1«. Zb. st. si. 2, 35. i knj. 5, 12. 1 13.

dini «kojim se mijenja i potpunije nego ranije regulira rukovođenje teritorijalnom sanitetskom službom.[20]

Uputom je predviđeno da se pri svakoj komandi područja obrazuje zdravstveni odsjek, a šef odsjeka (liječnik) je zdravstveni referent komande područja. U Uputu se navodi: »Zdravstveni je referent stručni sanitetski organ svoje komande. Preko njega komanda područja, po direktivama dobivenim od strane Glavnog saniteta NOVH*, rukovode sveukupnim pozadinskim vojnim sanitetom na svojoj teritoriji«. U stručno-medicinskim pitanjima rada zdravstveni je referent odgovoran neposredno SOGŠH, a za sva druga pitanja iz njegovog djelokruga bila je nadležna komanda područja.

Zdravstveni referent je dužan da se stara o radu i razvoju vojno-partizanskih bolnica, ambulanti, dezinfekcijskih stanica i apoteka, o zdravstvenom stanju i sanitetskoj službi u pozadinskim ustanovama i jedinicama, o preventivno-medicinskoj zaštiti i zdravstvenom prosvjećivanju, o radnom liku i stručnom uzdizanju sanitetskog osoblja. Učestvuje u radu komisije za ocjenu vojne sposobnosti. Značajna je njegova obaveza saradnje sa sanitetom operativnih jedinica koje obavještava o lokacijama bolnica i dezinfekcijskih stanica, o slobodnim mjestima u bolnicama, o prijemu na liječenje i otpustu s liječenja partizana iz njihovog sastava, 0 pojavama zaraznih bolesti na teritoriji, pomaže pri razvijanju prihvatnica na putevima evakuacija, preko apoteke područja učestvuje u snabdijevanju jedinica sanitetskim materijalom. Naglašena je i obaveza saradnje sa civilnim zdravstvom naročito u oblasti provođenja higijenskih mjera i suzbijanja zaraznih bolesti.

Ovaj Uput ostao je u cijelosti na snazi do svibnja 1944. godine kada je zamijenjen novim propisom. U duhu tog Uputa imenovani su krajem 1943. godine referenti komandi područja i to pri komandi prvog Ličkog područja dr Milan Forenbaher, Kordunaškog područja dr Vera Šarić, Banijskog područja dr Dezider Julius, Žumberačkog područja dr Oto Kraus.

Uspostavljanje dezinfekcijskih stanica po slobodnoj teritoriji bilo je regulirano naredbom Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 22. X 1943. godine koju je Sanitetski odsjek GŠH svojim raspisom uputio štabovima korpusa i komandama područja. Time je naređeno da se na komunikacionim čvorovima formiraju higijenske stanice u čijem sastavu treba da budu: kupatilo, postrojenje za depedikulaciju i odjeljenje za liječenje svraba.

U kolovozu 1943. godine postojalo je na teritoriji Like, Korduna, Banije i Zumberka 10 vojno-partizanskih bolnica (5 u Lici, 3 u Kardunu 1 po jednaku Baniji i Zumberku) i civilna bolnica u Otočcu. Radile su također tri područne TOjnepäFHfanske apoteke (pored priručnih apoteka u bolnicama i jedinicama), kao i dvije tkaonice prvih zavoja. Interesantno je napomenuti da još ni do tada nije na tim područjima dostignut

20. Zb. St. si. 5, 35—39.
» Tako se neko vrijeme krajem 1943. nazivao sanitetski odsjek GŠH.

broj bolnica koji je postojao početkom te godine pred 4. neprijateljsku ofanzivu. To se može djelomično objasniti i malim brojem ranjenika i bolesnika u teritorijalnim bolnicama (svega 555 u kolovozu 1943. godine). Epidemija pjegavca i trbušnog tifusa bila je ugašena, a zamašnijih borbi s velikim brojem ranjenika u tom času nije bilo. To je najniže ukupno brojno stanje ranjenika i bolesnika u bolnicama ovih područja za sve vrijeme rata od jeseni 1942. godine pa do kraja rata.

U to su vrijeme u svemu tri vojnopartizanske bolnice od njih deset bile smještene u posebno građenim objektima u šumi a sve ostale bile su razvijene po selima oslobođene teritorije. U selima su za smještaj bolnice bile korištene najprostranije i najsolidnije zgrade, prije svega škole, a onda i seoske stambene kuće (jedna ili više prostorija u svakoj). Ponekad se takva bolnica prostirala po čitavom selu.

Kao karateristističan primjer navodimo izvod iz kronike o organizaciji interno-zarazne bolnice u selu Krbavica u Lici: »U centru sela u pogodnoj zgradi osovano je prijemno odjeljenje. To se odjeljenje sastojalo iz prijemnih soba za suspektne na pjegavac i dvije sobe za suspektne na trbušni tifus. S kupatilom nismo raspolagali, nego su bolesnici došavši u bolnicu svučeni, oprani, ošišani i obrijani dobivši čisti veš stavljeni na promatranje. Raspolagali smo sa velikim talijanskim dezinfekcionim aparatom. .. Klinički interni slučajevi poslani su na promatranje u jednu kuću blizu prijemnog odjeljenja. Postavljenim dijagnozama bolesnici su poslani u dotična odjeljenja na liječenje. Pošto se bolnica nalazila raspoređena po kućama sela gorskog tipa koje se sastojalo iz pojedinih zaselaka to su u tim zaselcima osnovana pojedina pododjeljenja, tako odjeljenje za pjegavi tifus sa bolničkim i rekovalescentnim zgradama, pododjeljenje za trbušni tifus isto tako razdjeljeno. Interne bolesnike smo isto tako razlučivali po pojedinim bolestima tako da smo imali zgrade za nefritičare, za hepatitis, epidemika, za avitamionize i zgrade za razne interne bolesnike.«[21]

U drugoj kronici opisuje se bolnica u selu Marinkovići u Kordunu: »Selo je bilo vrlo dugo i razbacano. Na kraju sela u jednoj grupi kuća metnuli smo ranjenike... Bolesnici su ležali u pojedinim grupama kuća uz sam put, počev od škole gdje je bila uprava bolnice, pa sve dalje prema kućama gdje su ležali ranjenici. Za ležanje bili su korišćeni i sjenici. U ovakvoj grupi kuća ili sjeniku bio je iznesen sav drveni materijal, soba sa lugom izbrisana i poškropljena, na zemlju postavljeni ležajevi od suhoga šumskog lišća odvojeni jedan od drugoga za dobar korak i presvučeni čaršavom ili ćebetom. Tu su ležali naši bolesnici koji su prije toga oprani, ošišani, a odjevni materijal je prethodno ošuren. Za svaku grupu kuća i sjenika bila je odgovorna jedna naprednija u stručnom smislu bolničarka... Pred kućom ili sjenikom bio je kazan za kuhanje pribora za jelo i posuda a isto tako i lončić sa lužinom za pranje ruku i ručnik.«[22]

21. Hronike, str. 468—469.
22. Hronike, str. 445—446.

I u mnogim drugim selima bile su u toku rata organizirane partizanske bolnice, što je bilo tipično naročito za područje Like, Korduna, Banije i Zumberka, a sprovodilo se u svim drugim slobodnim krajevima. Mještanima je ostavljen nužni smještaj u njikovoj kući ili se više porodica smještavalo u neku kuću koja nije bila korišćena za bolnicu. Narod tih sela bio je spreman dati bolnici svaku moguću pomoć. Mnoge omladinke radile su u bolnici i bile obučavane putem kurseva i prakse te ostale stalno u sastavu sanitetske službe.

Ovakav način obrazovanja bolnica, s osloncem na svestranu pomoć mjesnog stanovništva i korišćenje sela za smještaj bolnice, predstavlja pojavu koliko karakterističnu za našu NOR uopće, toliko i osebujnu kao organizacijski oblik i postupak u zbrinjavanju ranjenika i bolesnika Narodnoslobodilačke vojske. Dok su regularne armije bile prisiljene da vode sa sobom brojne poljske i evakuacione bolnice, kadrovski i materijalo u potpunosti opremljene za autonomno funkcioniranje, dotle je naša NOV bila u mogućnosti da na svakom pravcu i području svojih operacija, s relativno malim snagama iz svog organskog sastava i s osloncem na teritoriju, obrazuje za najkraće vrijeme neophodne prihvatnice i stacionare, odnosno partizanske bolnice. Ova pojava zaslužuje u svakom slučaju da se, kao naše ratno iskustvo, uvrsti u arsenal značajnih pouka za suvremene uvjete odnosno za uvjete općenarodne obrane.

Sigurno je da se u takvim okolnostima smještaja i rada morala posebna pažnja obraćati higijenskom režimu u bolnicama. Ova činjenica kao i gorke pouke protekle epidemije pjegavca i trbušnog tifusa nametnule su nužnost da se u samoj upravi bolnice uspostavi posebna funkcija higijeničara.

Pored liječenja kao osnovne funkcije, u bolnicama se intenzivno razvijala djelatnost na političkom i kulturno-prosvjetnom odgoju i uzdizanju ranjenika, bolesnika i osoblja. Stanje u ovim djelatnostima, isto tako kao i podaci o liječenju, ishrani, redu i disciplini i sigurnosti bili su obavezan element izvještaja bolnice kao i izvještaja koje je Sanitetski odsjek podnosio o bolnicama Glavnom štabu.

Radi ilustracije tadanjeg stanja i tadanjih shvaćanja navodimo nekoliko izvoda iz izvještaja od 20. VIII 1943. godine o bolnicama. Citirani izvodi odnose se na tri bolnice u Lici razvijene u selu Trnavac, Podlapača i Krbavica: *»Politički rad:* »Prorađuje se sva dnevna štampa. Održavaju se dva puta nedjeljno politički časovi sa osobljem. Svake sedmice održava se opća konferencija ranjenika i personala sa uzajamnom kritikom. Ljekar prisustvuje redovito političkim predavanjima, interesira se. Međusobni odnosi u bolnici dobri. Moral u bolnici dobar kako kod ranjenika tako i kod osoblja… stanje se u ovoj bolnici popravilo i otklonjeni su izvjesni nezdravi odnosi kojih je prije u bolnici bilo.«

»Kulturno-prosvjetni rad: tri drugarice naučile su pisati, dvije još nepismene. Održali jednu uspješnu priredbu za ranjenike, izdali šesti broj zidnih novina. Sa stražom se radi. Pjevački hor im nije dobar (pjeva samo ličke pjesme). Moral u bolnici na visini. Međusobni odnosi dobri«.

»*Ishara* po količini dovoljna, ali kvalitet još ne zadovoljava. Istina bolesnici se ne tuže. Ekonom nije zadovoljavao u svom radu i smjenjen je sa dužnosti. Posjete bolnici male (rade idu ranjenicima nego bolesnicima). Nedostatak u bolničkim košuljama popunjen. Urgirano kod komande područja za što bolje snabdjevanje zelenjem i drugim namirnicama ove bolnice.«

Zbog neposrednog osiguranja svaka je bolnica imala vlastitu stražarsku jedinicu, obično jednu desetinu partizana. U razdoblju od kolovoza 1943. do lipnja 1944. godine bile su dvije bolnice direktno napadnute (bolnica u Otočcu i bolnica u selu Krčana), a otkrivena je zemunica s ranjenicima u Baniji.

Problem zaštite i sigurnosti bolnica u NOR-u zaslužuje posebnu pažnju kao predmet izučavanja i izvođenja pouka. Bolničke straže bile su samo jedan mali element u kompleksu mjera koje je obuhvaćao razrađeni sistem zaštite. U tom sistemu imali su određene obaveze teritorijalne komande, operativne jedinice, partizanske organizacije, obavještajni i kontraobavještajni organi i dr., a zahtjevima zaštite bio je podređen režim života i rada bolnica, njihova lokacija itd. Specifičnosti cjelokupne organizacije zbrinjavanja ranjenika i bolesnika NOV u velikoj mjeri proističu i iz nužnosti njihove zaštite. Sistem zaštite bio je dobro zamišljen i općenito odgovorno primjenjivan. U slučajevima stradanja ranjenika mogao se uvijek konstatirati jedan ili drugi propust u primjeni propisanih mjera. Kada je pak riječ o bolničkim stražama, iz sačuvanih je dokumenata vidljivo da one, s obzirom na broj i kvalitet ljudstva, nisu uvijek bile na visini zadatka. Uopće uzev, može se smatrati da bi, s obzirom na stalnu ugroženost bolnica i ranjenika, žrtve bile nesrazmjerno veće da zadatak njihove zaštite nije bio shvaćen i tretiran kao krupan moralno-politički problem, o kojemu su stalno vodili račune i najviši vojni i politički organi.

Značajna je bila uloga političkih komesara bolnice. Kad god je to bio čovjek koji je pravilno shvatio svoju ulogu i zadatak, pružao je izvanredan doprinos uspješnom radu i funkcioniranju bolnice. Zbog velike zauzetosti upravnika bolnice — liječnika zadacima liječenja a često i zbog njegove slabije upućenosti u vojnim pitanjima, politički komesar je, pored svoje osnovne funkcije i djelatnosti po partijskoj, političkoj i kulturno-prosvjetnoj liniji, snosio i veliki dio odgovornosti za vojnički red i disciplinu u bolnici, za što bolje snabdijevanje i za sigunost bolnice. Bilo je pojava da upravnik bolnice ne pokazuje dovoljno sklonosti i interesa za stanje i poslove koji nisu direktrno vezani za službu liječenja, ali i slučajeva kada je politički komesar pokušao arbitrirati u pitanjima van svog domena. Tada je moglo dolaziti do nesporazuma koji su iziskivali inicijativu pretpostavljenih (komanda područja, Sanitetskog odsjeka). Djelokruge i nadležnosti bilo je teško pa i nemoguće oštro podijeliti i razgraničiti formalnim propisima, pa je harmoničan odnos ovisio u velikoj mjeri o subjektivnim kvalitetima ljudi kojima je bilo povjereno da zajednički rukovode ustanovom.

Bolnice nisu mogle biti redovno ni ravnomjerno snabdijevane bolesničkim rubljem, krevetninom, suđem, odjećom i obućom za osoblje i dr. pa su sporadično nastupale i znatnije oskudice sad jedne, sad druge potrepštine. Čini se da su u tom pogledu najpovoljnije okolnosti bile u jesen 1943. godine, pošto su poslije kapitulacije Italije oslobođeni znatni novi krajevi s relativno povoljnim mogućnostima snabdijevanja i pošto su u vidu ratnog plijena zadobijene veće količine razne opreme.

U izvještaju Sanitetskog odsjeka GŠH od 11. X 1943. godine navodi se 0 opskrbljenosti bolnica u Lici, Kordunu, Baniji i Gorskom kotaru slijedeće: »U ekonomskom pogledu bolnice danas stoje kako u pogledu bolničkog inventara, tako i ishrane ranjenika i bolesnika daleko bolje nego u toku dosadašnjeg partizanskog rata (bar na ovom terenu). Načini snabdijevanja su različiti, preko dobrovoljnih priloga od naroda i najvećim dijelom preko Glavne intendature odnosno njenih ekonomskih sekcija pri komandama područja (referenti za bolnice).[23]

Na žalost tako povoljna situacija nije postojala jako dugo. Oprema se s vremenom trošila, potrebe su se uvećavale, a izvori snabdijevanja su osiromašili. Događalo se da bolnica zadržava i prezdravljene ranjenike jer nisu imali u što da se obuku. Međutim i pored svih teškoća i oskudica u koječemu, u pitanjima ishrane bolnice nisu nikad bile dovedene u kritični položaj, iako je bilo opravdanih prigovora zbog jednoličnosti hrane 1 slabijeg kvaliteta njene pripreme. U opskrbi živežnim namirnicama bolesnicima je svagda davan prioritet. A i pomoć naroda, i spontana i organizirana, baš je u tom pogledu bila najsrdačnija i najčešća.

Da bi se dobila vjernija slika o obilježjima teritorijalne sanitetske službe neophodno je da se, u granicama raspoloživih podataka prikaže njeno stanje i specifičnosti u okvirima pojedinih područja.

Na području Like u kolovozu 1943. godine postojalo je pet vojnopartizanskih bolnica (VPB), dvije vojne apoteke i jedna tkaonica zavoja.

Bolnice su bile razmještene na slijedeći način: VPB br. 1 u Dobroselu, VPB br. 3 u selu Trnavac, VPB br. 4 u selu Turjanski, VPB br. 5 u selu Podlapača i VPB br. 6 u selu Krbavica. VPB br. 6 bila je interno-zarazna bolnica, dok su ostale primale pretežno ranjenike. VPB br. 5 primala je samo lakše pacijente. Početkom kolovoza u svim ovim bolnicama bila su 253 ranjenika i bolesnika.[24]

Šefovi ovih bolnica u to vrijeme bili su VPB br. 1 dr Boris Ljahnicki, VPB br. 3 dr Drago Martelanc (poslije dr Petar Zupan), VPB br. 4 dr Oto Kraus, VPB br. 5 bolničarka Mila Savić, VPB br. 6 dr Pavle Zentner. U Otočcu je postojala civilna bolnica, koja je primala na liječenje i vojna lica. Vodio ju je dr Franjo Polaček, u to vrijeme jedini kvalificirani kirurg na teritoriji Like.

Kao što se vidi, sve ove bolnice bile su razmještene po naseljima. Do lipnja 1943. godine postojala je i VPB. br. 2 koja je bila smještena u posebnim objektima izgrađenim u tu svrhu još u ljeto 1942. godine u

23. Zb. st. si. 2, 63—65.
24. Hronike, str. 58.

Bjelim Potocima na Plješivici. Zbog neposredne ugroženosti ti su **objekti**, poslije jednog jakog bombardiranja u lipnju 1943. godine napušteni i uskoro ih je neprijatelj spalio.

U Otočcu je bila smještena vojnopartizanska apoteka br. 1. Njom je rukovodio mr Mirko Drenovački koji je poginuo na Sušaku septembra 1943. godine.

Prilikom ustaškog upada u Otočac noću 13/14. IX 1943. godine bila je napadnuta i bolnica te je tom prilikom pobijeno 16 ranjenih partizana. Ova bolnica data je u nadležnost vojnom sanitetu te se vodila pod imenom VPB br. 2. Početkom listopada odatle su ranjeni partizani zbog nadiranja neprijatelja evakuirani u sigurnije bolnice na teritoriji Like, a već u studenom se ta bolnica opet koristi i za potrebe NOV.

Tokom jeseni 1943. godine VPB br. 4 premješta se iz sela Turjanski u selo Zivulje, VPB br. 5 iz sela Podlapača u selo Trnavac (gdje se još od ranije nalazi VPB br. 3). U Trnavac dolazi početkom 1944. godine i VPB br. 2 iz Otočca. U to vrijeme obrazovana je u šumskim paviljonima kod sela Šeganovac (izgrađenim još u ljeto 1943. godine) bolnica za TBC, a početkom ožujka 1944. godine rekonvalescentno odjeljenje u selu Rudanovac.

Za razliku od ljeta 1943. godine kada je u svim ličkim bolnicama bilo oko 250 ranjenika i bolesnika, u jesen te iste godine sve su ličke bolnice bile prepune a isto tako i bolnice na području Gorskog kotara, Korduna i Banije, pa su trupne ambulante, a naročito divizijske bolnice, morale zadržavati i teže ranjenike te nisu više bile pokretne. U dobar čas otvorena je mogućnost evakuacije morskim putem na saveznicku teritoriju u Italiji, te je u toku prosinca i siječnja s tih teritorija evakuirano u tri navrata oko 330 težih ranjenika s najnužnijim osobljem.[25] Prva grupa ukrcana je u maloj luci Stinica blizu Jablanca, a druge dvije u Senju.

U siječnju 1944. godine ličke partizanske bolnice prihvatile su oko 100 ranjenika iz Bosne, sa sektora Drvara.

U pogledu stručnih zdravstvenih kadrova stanje se od jeseni 1943. godine znatno poboljšalo i u operativnim jedinicama i u teritorijalnim sanitetskim ustanovama. Iako primjer nije sasvim tipičan za opću situaciju, interesantno je napomenuti da su neko vrijeme u bolnici u selu Trnavac radila istodobno tri kvalificirana kirurga (dr Josip Kajfeš, dr Sime Novosel i major britanske armije dr Rogers).

U Korenici je bila tkaonica prvih zavoja koja je još u srpnju 1943. godine proizvodila 600 prvih zavoja tjedno. U Otočcu je Sanitetski odsjek GŠH obrazovao svoje sanitetsko skladište s većim količinama sanitetskog materijala, a upravnik skladišta bila je mr Selma Derenčin. U siječnju je uslijed ugroženosti Otočca i čitave Gacke doline materijal prebačen u selo Turjanski i Trnavac, a poslije u selo Šeganovac.

Na teritoriji Like radila je pod rukovodstvom Sanitetskog odsjeka GŠH bolničarska škola u kojoj su se održavali jednomjesečni kursevi za

25. Hronike, str. 193.

bolničare i higijeničare. U početku školom je rukovodila medicinska sestra Slava Blažević, a poslije su u njoj radili dr Dora Filipović, dr Josip Rasuhin i medicinska sestra Jelka Kralj. Škola se više puta premještala. U jesen 1943. godine bila je u selu Trnavac, krajem godine u Otočcu, zatim opet u selu Trnavac i na kraju u selu Crna Vlast do ožujka 1944. godine kada je zbog nadiranja neprijatelja prekinula rad. Poslije toga Sanitetski odsjek više nije organizirao kurseve ove vrste, već je to bilo stavljeno u zadatak sanitetskim rukovodstvima u korpusima koja su organizirala sanitetske podoficirske kurseve.

Krajem ožujka 1944. godine počinje jaki pritisak neprijatelja na slobodnu teritoriju Like. Taj se pritisak nije više otada prekidao. Mijenjao se samo njegov intenzitet. Stalne borbe na toj teritoriji produžavaju se sve do proljeća 1945. godine kad je Lika definitivno oslobođena. Za sve to vrijeme, tj. od ožujka 1944. godine, Lika više nije predstavljala stabilnu teritorijalnu osnovicu sanitetske službe.

Početkom te neprijateljske ofanzive oporavilište iz sela Rudopolje moralo se premjestiti u selo Ponor, a VPB br. 1 iz sela Turjanski u selo Frkašić. Neprijatelj prodire u selo Crna Vlast, gdje je do tad bila bolničarska škola, i druga sela i vrši pokolj stanovništva. U Frkašić se premješta i VPB br. 4 iz sela Zivulje. U toku travnja premještaju se i ostale bolnice: VPB br. 6 iz Krbavice u Klašnicu i Vedašić, a VPB br. 2, 3 i 5 iz Trnavca u Krbavicu.[24]

Najteži dani nastupili su za bolnice u prvoj polovici svibnja. Desetog maja sve su bolnice morale napustiti svoje dotadanje lokacije. Toga dana neprijatelj je uništio sanitetsko skladište kod Šeganovca. Sve ličke bolnice sa svojim ranjenicima, bolesnicima i osobljem skoncentrirale su se u selu Srednja Gora. Tada se tu našlo oko 1200 ranjenika i bolesnika.

Uslijed snažnog pritiska jakih neprijateljskih snaga nastala je veoma kritična situacija za ranjenike. Tada su izdvojeni lakši među njima i upućeni preko Plješivice u Kordun. Put je bio dug, veoma naporan i opasan zbog blizine neprijatelja. U toku tog pokreta podleglo je i umrlo zbog iscrpljenosti nekoliko ranjenika, bolesnika i lica iz pratnje.

Druga velika grupa ranjenika i bolesnika upućena je u pravcu Velebita da bi se prebacila u Dalmaciju i na otoke. Manji dio te grupe prešao je Velebit i tek poslije mjesec dana, tj. krajem lipnja, prebačen na otok Vis. Veći dio grupe zadržao se na Velebitu da bi se ubrzo vratio u Liku.

Najteži ranjenici, njih 95, smješteni su 12. svibnja u jednu, oko 20 metara duboku špilju u Bajnovcu. Špilja je prethodno na brzu ruku adaptirana, uređeni ležaji na osam spratova, ostavljena hrana i voda u bačvama. Od bolničarki koje su se dobrovoljno javile 15 je ostavljeno s ranjenicima. Otvor u špilju bio je dobro maskiran. Ojačana bolničarska straža vršila je osiguranje špilje. U blizini je držala položaje i jedna brigada (ali sama špilja nalazila se na »ničijoj zemlji«, između položaja te brigade i neprijateljskih snaga). Izvan špilje a u njenoj blizini bilo je zakamuflirano 7 pjegavičara.

26. Hronike, str. 544.

U ovoj špilji u uvjetima vrlo loše ventilacije ranjenici su ostali do 19. svibnja kada su izvađeni i svi preneseni u selo Krčanu, gdje je organiziran privremeni smještaj. Ovamo su se vratili i ranjenici s osobljem koji su se bili zaustavili na Velebitu. Sada su se vršile pripreme za evakuaciju u Bosnu ili Dalmaciju. Još 17. maja jedna grupa od 23 ranjenika i bolesnika prebačena je s Plješivice u Bosnu. Međutim to isto nije uspjelo da se učini i s ranjenicima koji su se nalazili u selu Krčani. Drugog lipnja 1944. godine četnici su napali tu bolnicu. Na licu mjesta ubijena su među ranjenicima i osobljem 34 lica.[27] Među poginulima bili su također ranjeni komesar 8. divizije Aleksa Backović, te dr Josip Kajfeš i dr Suppa.

Ovaj tragični događaj obilježava kulminaciju teškoća i stradanja koja su pri kraju treće godine NOR-a pogađala ličke partizanske bolnice, i kraj njihove dotadanje relativne stabilnosti koju su imale u ranijem periodu, kada su mogle biti a često i bile utočište za ranjenike sa susjednih područja.

Na slobodnoj teritoriji Korduna još u siječnju 1943. godine postojalo je sedam bolnica, u stvari sedam odjeljenja VPB br. 4. Kada je počela 4. neprijateljska ofanziva, ranjenici i bolesnici iz svih ovih bolnica evakuirani su u Liku. Ostala su samo 73 teža ranjenika na Petrovoj gori koji su sklonjeni u zemunice. Nekoliko dana te su zemunice bile zatvorene i prilazi dobro zamaskirani ali kad su ulazi i otvoreni, ranjenici su ostali u zemunicama duže vrijeme (neki i do 2 mjeseca) sve dok nije minula opasnost.

S vremenom ponovo počinje radom bolnica u Petorvoj gori, a uspostavljaju se i druge. Potrebu što bržeg otvaranja bolnica iziskivala je naročito epidemija pjegavca. Već početkom svibnja postojalo je 6 bolnica i oporavilišta (tj. odjeljenja VPB br. 4) sa 326 ranjenika i bolesnika. Od ovih je bilo samo 40 ranjenika, a sve ostalo bili su bolesnici, uglavnom zarazni i rekovalescenti nakon pjegavca.

U kolovozu 1943. godine u Kordunu su postojale 3 bolnice, apoteka i tkaonica prvih zavoja, a u jesen i zubna stanica.

Apoteka i tkaonica nalazile su se u selu Zagorje a bolnice su bile razmještene na slijedeći način: VPB br. 9 u šumskim paviljonima kod sela Zbjega, VPB br. 10 u Skradu i VPB br. 11 u Petrovoj gori. U to vrijeme u ovim su bolnicama bila 193 ranjenika i bolesnika. Na čitavom terenu bio je tada samo jedan kvalificirani kirurg — šef bolnice u Zbjegu dr Franz Kleinhappel. Sef VPB br. 10 bila je dr Anka Tomičić, a šef VPB br. 11 (tada oporavilište) studentica medicine Cila Albahari.

VPB br. 10 se smjestila u školi i obližnjim seoskim kućama u Skradu a druge dvije bolnice u posebno izgrađenim šumskim paviljonima.

VPB br. 11, tj. Centralna bolnica u Petrovoj gori, opisana je već više puta, pa je opravdano dati i prikaz bolnice kod sela Zbjega koliko je to moguće na osnovu nekih kronika, jer sačuvanih podataka iz ratnog vremena o uređenju ove bolnice nema.

27. Hronike, str. 544—548.

Gradnja te bolnice dovršena je srpnja 1943. godine, a nalazila se na brijegu pri rubu šume. Imala je tri paviljona, od kojih jedan na sprat s velikim bolesničkim sobama i velikim prozorima. Njen kapacitet iznosio je 180 bolesničkih mjesta na drvenim krevetima. U jednokatnom paviljonu bili su interni i zarazni bolesnici kao i magacin bolnice s posebnim ulazom. U drugom paviljonu bili su smješteni ranjenici, kancelarija, spremište za rublje, te kuhinja i smočnica s posebnim ulazom. U trećem paviljonu bila je velika svijetla ambulanta i operaciona sala, prostor za sterilizaciju, dvije sobe za općrisane, apoteka i brijačnica. Pored toga postojala je i prostorija za stražu i mrtvačnica.

Bolnica je imala telefonsku vezu. Imala je svoje majstore koji su izrađivali različiti pribor za sterilizaciju, za ekstenzije itd. Bila je dobro kamuflirana, a zbog postojećih okolnosti na tom terenu za njenu je zaštitu bila određena čitava jedna terenska četa.

Teškoću je predstavljalo snabdijevanje vodom po koju je trebalo ići do podnožja strmog brda te se dopremala volovskom zapregom i na magarcima.[28]

Početkom prosinca bolnica je bila evakuirana u Liku, ali je ubrzo u toku istog mjeseca ponovo uspostavljena u istim objektima i odmah primila, pored ostalih, i oko 50 ranjenika iz Banije. Teškoćama snabdijevanja vodom pridružila se i jaka hladnoća u paviljonima koji se zbog tankih zidova nisu mogli zagrijati. Uslijed toga bolnica je premještena u selo Veru blizu Plaškog.

Iz tih razloga, a naročito zbog nepovoljnog položaja sa gledišta sigurnosti, ovi lijepi objekti morali su u nekoliko navrata biti napuštani.

Tokom vremena formirane su na Kordunu i neke nove bolnice te su pored navedenih početkom 1944. godine postojale još i slijedeće: bolnica za interne i zarazne bolesnike smještena u barakama na Petrovoj gori, u predjelu Kupinjak, bolnica u Peckoj za lakše ranjenike, bolnica u Kestenovoj gori za lakše i srednje teške ranjenike, bolnica u selu Dunjaku, u školskoj zgradi, koja je u svibnju 1944. godine bombardiranjem porušena. U svemu je dakle tada na slobodnoj teritoriji Korduna postojalo 7 bolnica. Do svibnja 1944. godine otvoreno je i oporavilište s lječilištem za reumatičare u Topuskom.

Bolnica u Kestenovoj gori bila je neko vrijeme baza kursa za medicinare koji je vodio Sanitetski odsjek GŠH. O njenom izgledu i uređenju navodi se u jednoj kronici slijedeće: »Bolnica je bila na obronku visoke borove šume. Imala je 5 odjeljenja od čvrstih baraka, lijep stan za liječnika, posebnu baraku za ekonomat i kancelariju, a posebnu za ambulantu, čekaonu i operacije. Operaciona sala imala je kao i cijela bolnica električno osvjetljenje (pogon na drveni plin), velike staklene prozore i pod od keramičkih pločica. Sterilizacija se vršila u engleskom aparatu za dezinfekciju«.[29]

U toku proljeća i ljeta 1944. godine radilo se na proširivanju kapa-

28. Hronike, str. 447—449.
29. Hronike, str. 621.

citeta postojećih bolnica, kao i na izgradnji novih van naselja. Gradile su se i zemunice za sklanjanje ranjenika.

Na slobodnoj teritoriji Korduna razvila se i razgranala impozantna bolnička baza koja po svojim dimenzijama i stručnom nivou zauzima od sredine 1944. godine (i zadržava do kraja rata) vodeće mjesto i predstavlja najveći centar hospitalizacije južno od Save (ne računajući Dalmaciju i dalmatinske otoke od jeseni 1944. godine). Takvom razvoju i stanju takve uloge pogodovali su i uvjeti sigurnosti ove teritorije, relativno povoljniji nego na drugim područjima.

Iako su se u trećoj godini NOR-a i bolnice na Kordunu morale sad jedna sad druga, zbog ugroženosti pokretati i privremeno mijenjati svoje lokacije, ostajući ipak na teritoriji Korduna (osim bolnice u Zbjegu koja se u prosincu 1943. godine evakuirala u Liku), to su u toj istoj godini u više navrata nalazile u Kordunu utočište veće grupe ranjenika i bolesnika sa susjednih područja. Tako u listopadu 1943. godine njih 185 iz Zumberka, 123 u prosincu iz Banije a veća grupa u lipnju 1944. godine iz Like. Prihvatani su također ranjenici i bolesnici s karlovačkog, pokupskog i bihaćkog područja.

Krajem veljače 1944. godine održan je na teritoriji Korduna (Glina, Topusko, Slunj) Prvi kongres partizanskih liječnika Hrvatske u čijem je radu uzeo učešća i veći broj zdravstvenih radnika s teritorije Like, Korduna i Banije.

Na slobodnom području Banije, poslije evakuacije svih bolnica početkom 4. neprijateljske ofanzive u siječnju 1943. godine, veoma sporo su se ponovo uspostavljali bolnički kapaciteti. Tek u ožujku izgrađene su za smještaj bolnice drvene barake u Šamarici. Bile su dosta nepodesne, mračne, a pokrivene ciradama. U ljeto izgrađeni su novi paviljoni na Debelom brdu u Šamarici. Ova bolnica vodila se pod šifrom VPB br. 12.[80]

Kretanje brojnog stanja ranjenika i bolesnika u VPB br. 12: svibanj 30, lipanj 55, srpanj 75, kolovoz 67. Brojno stanje osoblja i straže 53.

U toku jeseni organizirane su još dvije bolnice: jedna u selu Čavlovici, a druga u Zirovcu gdje je radila i apoteka. U bolnicama su u to vrijeme radili dr Bela Kon i dr Jozo Tadić. Po teritoriji su se izgrađivale tzv. suhe komore, za depedikulaciju suhim vrućim zrakom. Za ove krajeve to je bila novina koju su počeli primjenjivati sanitetski kadrovi 7. divizije poslije njenog povratka iz Bosne u rujnu 1943. godine.

Uslijed nadiranja neprijatelja na slobodnu teritoriju Banije za vrijeme 6. neprijateljske ofanzive u toku decembra evakuirani su ranjenici iz banijskih bolnica. Lakši su se priključili bolnici 7. divizije te su evakuirani u bolnice u Kordunu, a najteži su sklonjeni u zemunice u Šamarici. Osamnaestog decembra 1943. godine jedna njemačka jedinica izdajom je otkrila najveću zemunicu u kojoj su bila 32 ranjenika s liječnikom bolnice, tri bolničarke, dva bolničara i skoro sav sanitetski materijal bolnice. Tom prilikom dva su ranjenika poginula, a ostali zajedno s

30. Zb. st. si. 2, 68.

dr Konom i drugim osobljem odvedeni su u zarobljeništvo. Dva ranjenika i jedna bolničarka uspjeli su pobjeći.[31] U istoj ofanzivi spaljeni su, zajedno s inventarom i bolnički objekti na Debelom brdu.

U siječnju i veljači 1944. godine ponovo se uspostavljaju bolnice. Njihovo opremanje i snabdijevanje instrumentima, sanitetskim materijalom, krevetninom, bolesničkim rubljem i živežnim namirnicama bilo je pomognuto korišćenjem sredstava iz upravo oslobođene Gline. Tako je prevladano kritično stanje nakon uništenja sanitetskog materijala u otkrivenoj zemunici i inventara u spaljenoj bolnici.

Formirane su slijedeće bolnice: VPB br. 21 za teške ranjenike u selu Buzeta, VPB br. 22 za lakše ranjenike i rekovalescente u Dabrini, VPB br. 23 za zarazne i interne bolesnike u Klasniću (poslije je obrazovano posebno zarazno odjeljenje u šumi na Prolomu), VPB br. 24 za lakše ranjenike i rekovalescente u Ljeskovcu, VPB br. 25 u Glini.[32]

Bolnica u Glini bila je po oslobođenju tog mjesta preuzeta od strane vojnog saniteta, ali je služila pretežno potrebama civilnog pučanstva te je kasnije predata civilnom zdravstvu, tj. Okružnom narodnooslobodilačkom odboru za Baniju. Bolnicu je vodio dr Albin Blašić, kirurg.

Pri komandi područja u selu Klasniću osnovana je ambulanta i zubna stanica.

Tokom proljeća i ljeta 1944. godine izgrađuju se šumski paviljoni za smještaj bolnica i razvija solidna bolnička mreža. Taj razvoj i izgradnja bili su dio općeg plana razvoja bolničke mreže na teritoriji 4. korpusa. Pri izgradnji šumskih bolnica obavezno su se uređivala i podzemna skloništa — zemunice za smještaj težih ranjenika u slučaju opasnosti.

_U__2^nnb£rku zbog čestih upada neprijatelja na slobodnu teritoriju nije bila moguća veća stabilnost teritorijalne sanitetske službe. Već 1942. godine organizirana je bolnica, ali se morala češće premještati te se nalazila sad u jednom, sad u drugom selu — u Sošicama, Radatoviću, Dučićima, Velikom Liješću i dr. U više navrata ranjenike se moralo evakuirati u susjedna područja, tj. u Kordun, Gorski kotar i Sloveniju.

Krajem veljače 1943. godine organizirana je na teritoriji Žumberka u Sošicama zajednička hrvatsko-slovenska bolnica »Vojnopartizanska bolnica II operativne zone Hrvatske i I operativne zone Dolenjske.«[33] Međutim već mjesec dana kasnije morala se evakuirati sa svih 180 ranjenika, od kojih je veći dio otpremljen na slovensku teritoriju, a oko 50 lakših u Kordun, u bolnicu u Zbjegu. Pokret je osiguravala 13. proleterska brigada. Ubrzo ta se bolnica ponovo uspostavila.

rJžo srpnja 1943. godine na teritgriji J^umberka nalazio se štab 1> operativne zone i referent saniteta zone koji je rukovodio sanitetskom službom u tom području. Odlaskom štaba na Kalnik i Moslavinu prestaje ta mogućnost neposrednog utjecaja. U svom izvještaju Sanitetskom odsjeku GŠH od 30. srpnja 1943. referent saniteta Štaba 2. operativne

31. Zb. St. si. 6, 120—121.
32. Zb. St. si. 6, 115—118.
33. Zb. st. si. 5, 362—363.

zone, nalazeći se već na Kalniku, piše: »O prilikama na Zumberku dobivati ćete redovni izvještaj zbog tehničkih razloga direktno od njih samih Prilike na^amberku kako u jedinicama, a također i u bolnici prilično su sređene. Za sav potrebni posao dobili su detaljna uputstva. Također je predviđen rad sanitetske službe među civilima. U tri tamošnje općine vrši se redovni pregled jedanput tjedno za civilno stanovništvo.«[34]

U kolovozu 1943. u toj bolnici {VPB br. 13) bila su 42 ranjenika. Šef bolnice bio je u to vrijeme dr Alojz Mihelčić. Za vrijeme neprijateljske ofanzive na Zumberak u listopadu evakuira se pod veoma dramatičnim okolnostima oko 180 ranjenika na Kordun. Transport su štitile jedinice 13. proleterske brigade koja tada definitivno odlazi s teritorije Zumhe^ka.

Bolnica se stalno smješta po selima. Prema izvještaju vojne oblasti 4. korpusa od 6. maja 1944. godine zarazno odjeljenje bolnice nalazilo se tada u jednom paviljonu u šumi. Uskoro se i čitava bolnica smješta u paviljone u šumi Sušica blizu sela Radatovića. Tu su bile uređene i zemunice za ranjenike. Ovi su objekti upotrebljavani samo kraće vrijeme, pa se i u buduće bolnica smješta u selima. U rukovođenju bolnicom krajem 1943. i u prvoj polovini 1944. godine bili su angažirani u razno vrijeme dr Oto Kraus, dr Ignac Haber i dr Josip Komforti a pored njih i medicinske sestre Vera Lipovčak i Danica Dasović.

Na teritorijama Pokuplja kao i na karlovačkom području nisu u toku treće godine NOR-a izgrađivane bolnice. Partizanski odredi (Turopoljsko-posavski i Karlovački) koji su operirali na terenu tih područja, imali su svoje ambulante s manjim stacionarima. Za zbrinjavanje ranjenika i bolesnika s Pokuplja formirana je kasnije bolnica na teritoriji Korduna, a nalazila se u novoizgrađenim objektima u šumi Tukleč kraj Sjeničaka. Ona je ušla u sastav oblasne bolnice 4. korpusa kao njeno posebno odjeljenje.[36] Njen šef bio je dr Edo Predanić.

Ranjenici i bolesnici s terena karlovačkog područja, osim lakših koji su zadržavani u odredskoj ambulanti, upućivani su susjedima, tj. u Kordun, Zurrih£rak_ijo_Sloveniju. Tek u izvještaju vojne oblasti 4. korpusa od maja 1944. godine spominje se VPB br. 50 karlovačkog područja. Vjerojatno se radi o bolnici koju je ovo područje izgradilo u šumi kod sela Adlešića na slovenskoj teritoriji. Tu su bile uređene i zemunice za ranjenike. Kasnije, početkom 1945. godine, bolnica je zbog nesigurnosti terena premještena u Zumberak u selo Veliko Liješće gdje se fuzionirala sa Zumberačkom bolniconr*®

Ovaj kratak pregled zbivanja dopušta da se uoči nekoliko karakterističnih crta u razvoju teritorijalne sanitetske službe u ovim predjelima.

Služba je stalno napredovala na svim osnovnim poljima svoje djelatnosti. Težište je ipak bilo na jačanju bolničke baze uslijed stalnog, neposrednog i neodoljivog pritiska sve većeg broja ranjenika i bolesnika, dok se u oblasti preventive, gdje događaji nemaju uvijek vid velike

34. Zb. st. si. 2, 56.
35. Hronike, str. 432.
36. Hronike, str. 435.

urgentnosti, akcije i ostvarenja nisu ispoljavali u podjednakoj srazmjeri.

Nisu se, međutim, neravnomjernosti očitovale samo među pojedinim funkcijama sanitestke službe nego su se ispoljile i regionalne nejednakosti razvoja. U drugoj polovici 1943. godine razvoj je bio najintenzivniji i najbrži u Lici, ali u proljeće 1944. dolazi baš na toj teritoriji do krupnih poremećaja, naročito u mjesecu svibnju, kada su sve teritorijalne sanitetske ustanove morale napustiti svoje dotadanje lokacije. U to vrijeme intenzivnije se razvijaju bolničke baze na teritoriji Korduna i Banije. Na Kordunu se formira oblasna bolnica, tj. glavni bolnički centar 4. korpusa, koji služi i kao oslonac sanitetske službe susjednih područja — ono isto što je još nedavno predstavljalo i značilo bolnički kompleks na teritoriji Like.

Vojno-administrativna podloga i okvir funkcioniranja teritorijalne sanitetske službe bile su komande područja. Svako od tih vojnih područja imalo je, s obzirom na svoj vojni položaj, ulogu u podršci operativne vojske, ekonomsku razvijenost i snagu, svoja posebna obilježja. Zato su i putevi razvoja i fizionomija sanitetske službe u svakom području bili donekle specifični, a pri tome su određenu ulogu imale i različitosti subjektivnog faktora, tj. shvaćanja i sposobnosti odgovornih ljudi u komandama i u sanitetu. Odgovornost i uloga komandi područja u pitanju razvoja sanitetske službe došli su do punijeg izražaja kada su im u jesen 1943. godine data šira ovlašćenja i obaveze u toj oblasti i kada su im za te poslove dati posebni stručni organi u licu zdravstvenih referenata.

Među značajnim obilježjima teritorijalne sanitetske službe u trećoj godini NOR-a treba istaći česta pokretanja i pregrupiranja bolnica. Gotovo i nije bilo vojnopartizanske bolnice koja u toj godini nije morala jednom ili više puta mijenjati svoj položaj. Pa i najstabilnija među njima — Centralna bolnica u Petrovoj gori — bila je u prosincu 1943. godine stavljena u pripravnost za pokret i najteži ranjenici već su bili u zemunicama gdje su ostali preko deset dana. I u svibnju 1944. godine bila je stavljena u pokret, ali je taj ubrzo obustavljen. Očigledno je da se na trajnu stabilnost nije mogla niti smjela pouzdati ni jedna bolnica i griješilo se svaki put kad se ta činjenica zanemarivala.

U slučajevima upada jačih neprijateljskih snaga na slobodnu teritoriju ugrožene su ustanove nalazile izlaz u pokretu po terenu svog područja, privremenom smještaju na drugoj lokaciji, a djelomično i u podzemnim skloništima. Nije bila rijetkost da u vlastitom području nije bilo moguće pružiti sigurnost većem broju ranjenika pa je izlaz bio u osloncu na susjeda, tj. u pokretu na susjedno područje.

Nastojanja za postizanjem određenog stupnja regionalne automnosti u teritorijalnim i vojno-administrativnim okvirima komande područja nisu nikad dovodila, niti je bilo kad postavljen takav cilj, do regionalne izoliranosti. Uzajamna podrška među područjima bila je ne samo nužnost već i princip djelovanja sanitetske službe, osobito u oblasti zbrinjavanja ranjenika i bolesnika. Nužnost takve međusobne podrške i pomoći na-

metali su češći nasrtaji neprijatlja na pojedine dijelove slobodne teritorije, a mogućnosti njene realizacije bile su u znatnoj mjeri uvjetovane karakterom i mogućnostima komuniciranja među područjima. Puna sloboda komuniciranja uopće, a onda posebno i za potrebe sanitetske službe i za manevriranje ranjenicima postojala je između Like, Korduna i Banije od jeseni 1943. do proljeća 1944. godine, a između Korduna i Banije i poslije toga. Ali i u okolnostima veoma otežanog i nesigurnog komuniciranja pronalazili su se putevi veza, bilo da se prelaz s jednog područja na drugo ostvarivao tajno skrivenim putevima i noću, ili pak pod zaštitom i borbom operativnih jedinica.

Oslonac na podršku i pomoć susjeda nije se uvijek, bar u početku, odvijao po utvrđenom planu međuregionalne saradnje. Imao je često karakter spontanih akcija, s nedovoljno koordiniranim postupcima sve dok u prvoj četvrti 1944. godine nije sprovedena organizacija korpusnih vojnih oblasti čiji sanitetski organ ima sve mogućnosti da usklađuje razvoj i djelatnosti sanitetske službe svih područja na teritoriji svoje oblasti.

Prema tome, u toku treće godine NOR-a ostvaren je značajan napredak u organizaciji rukovođenja teritorijalnom sanitetskom službom. Najprije, tj. u jesen 1943. godine, odustaje se od sistema direktnog rukovođenja teritorijalnim sanitetskim ustanovama s nivoa Sanitetskog odsjeka GŠH i sanitetska služba na teritoriji stavlja se u nadležnost komandi područja. U prvoj polovici 1944. godine najprije se organiziraju korpusne vojne oblasti, čime je stvoren preduvjet bolje koordinacije sanitetske službe među područjima, a onda se na nivou Štaba korpusa objedinjava, u licu sanitetskog odjeljenja tog štaba, rukovođenje cjelokupnom sanitetskom službom u operativnim jedinicama i na teritoriji, što je bilo od bitnog značaja za neophodna usklađivanja rada i razvoja teritorijalne sanitetske službe s potrebama operativne vojske.

Ta rješenja izvanredno su pogodovala daljnjem unapređivanju sanitetske službe na ovim područjima u posljednjoj godini rata.

Mile R. Bučan

Formiranje partizanskih aerodroma na Kordunu i Baniji

Sredinom juna 1944. godine Glavni štab Hrvatske dao je direktivu Štabu 4. korpusa da na svom terenu pronađe sigurno mjesto za formiranje aero-baze koja bi služila za prijem ratnog materijala od saveznika i s koje bi se upućivali naši teški ranjenici na liječenje u Italiju, kao i djeca, koja su ostala bez roditelja ili su im oni u NOV. Na osnovu ove direktive pošlo se u pronalaženje pogodnog zemljišta za aerodrome. Poslije svestranog analiziranja terena došlo se do zaključka da je najpogodnije zemljište kod sela Ćemernice, 6 km sjeverozapadno od Topuskog uz željezničku prugu Topusko—Vrginmost.

Da bi se ovo zemljište osposobilo za spuštanje aviona i izbacivanje materijala iz njih, mobilizirano je stanovništvo okolnih sela: čemernice, Novog Sela, Topuskog i Suve Perne, pa je posao bio obavljen za nekoliko dana. Svi radovi su izvođeni pod neposrednim nadzorom engleskih stručnjaka i u prisustvu njihovih pilota, koji su bili lično odgovorni svojoj komandi za sigurnost slijetanja i polijetanja aviona. PSS (poletno-slijedna staza) bila je dugačka 850 a široka 50 m i vodila je isključivo jug--sjever za slijetanje i sjever-jug za polijetanje. Ovakav način slijetanja i polijetanja aviona iziskivala je figuracija zemljišta te velika blizina Zagreba i Velike Gorice gdje su se nalazili neprijateljski aerodromi.

Za uređenje aerodroma, pored materijala koji se nalazio na licu mjesta, kamen za drenažu PSS dopreman je iz Topuskog i Petrove gore.

Svi radovi na uređenju aerodroma za sigurno spuštanje i polijetanje aviona bili su završeni 1. jula 1944. godine. Do tog vremena postavljena je i Komanda aero-baze i dovedeno ljudstvo za obezbjeđenje. Komandu aero-baze su sačinjavali: Ilija Gvozdić, komandant, Milić Novković, politički komesar, Ljuban Kličković, oficir KOS-a i Vlado Jasenski tumač za engleski jezik. Pri komandi su se još nalazili pisar i intendant. Četa za obezbjeđenje brojala je 80 boraca, svrstanih u tri voda; dva pješadijska za osiguranje i jedan za održavanje aerodroma. Četa je imala pješadijsko naoružanje — puške, dva puškomitraljeza i nekoliko engleskih automata. Ljudstvo čete činili su prekaljeni borci iz 7. i 8. divizije i to najbolji zbog važnosti zadatka.

Komanda aero-baze i ljudstvo čete bili su smješteni u kućama Dra-

govića, a osoblje saveznika pod svojim šatorima. Tu je bilo 28—32 engleska i američka oficira i 3 podoficira. Njihov je zadatak bio da vode računa o ispravnosti aerodroma, održavanju veze sa svojom bazom u Bariju u Italiji, te navođenje aviona pri slijetanju i davanju signala pri bacanju materijala. Na čelu ove grupe nalazio se engleski vazduhoplovni major Rafl. Ova saveznička grupa na aerodromu bila je neposredno potčinjena i odgovorna predstavniku engleske vojne misije pri Glavnom štabu Hrvatske Randolfu Čerčilu.

Poslije uređenja i obavljene cjelokupne organizacije za pravilnu bezbjednost spuštanja i polijetanja aviona s aerodroma Čemernica, noću 23. jula spustio se prvi avion. Ovim avionom dopremljen je ratni materijal i hrana za bolnice. Istu noć novim avionom evakuirano je za Bari 18 teških ranjenika iz bolnice 4. korpusa i 36-ero djece. Nekoliko dana poslije javljeno je radio-vezom iz Italije savezničkoj aerodromskoj grupi da će se na aerodrom Čemernica spustiti oko sedam aviona s ratnim i sanitetskim materijalom. Uslijed naglog pogoršanja vremena prije polijetanja poletio je i spustio se samo jedan avion. Donio je samo ručne bombe. Po istovaru bombi u avion je smješteno 15 teških ranjenika i dva predstavnika 4. korpusa koji su upućeni u Italiju za prijem ratnog materijala a to su bili Miloš Radović i Nikola Rodić.

Nakon nekoliko dana ponovo je javljeno savezničkim oficirima na aerodromu Čemernica da će se 18. jula 1944. spustiti jedan avion koji dolazi iz Barija s putnicima i nekoliko radio-stanica. Te najavljene noći vrijeme je bilo vrlo pogodno za spuštanje, ali uslijed nestručnog ateriranja u dodiru sa zemljom avion je počeo da odskače i tako se zapalio. U njemu su bila 42 putnika od kojih je 12 izgorjelo. Između ostalih tada su izgorjeli dr Kata Kajfeš, dva kurira s poštom i jedan sovjetski oficir. Izvanrednim zalaganjem ljudstva s aerodroma spašeni su između ostalih Ivan Krajačić-Stevo, Rade Zigić, Randolf Čerčil, sovjetski pukovnik Rak, Marko Radović i Nikola Rodić. U ovom avionu je teško nastradao engleski general, komandant vazduhoplovstva za Srednji istok. Trebalo ga je odmah operirati, ali Randolf Čerčil nije htio da to učine naši liječnici pa je do Italije podlegao opekotinama.

Tokom jula i augusta 1944. godine s aerodroma Čemernica, pored većeg broja teških ranjenika, evakuirano je za Bari 775-ero djece (iz Bosne 79-ero), Like! 301, Korduna 269-ero, Banije 19-ero i ostalo s Pokuplja. Starosna dob djece izgledala je ovako: 18 dojenčadi, 280-ero od 2—7 i 477-ero od 7—11 godina.

Početkom augusta 1944. godine došlo je do smjene komandanata i komesara aero-baze u Čemernici. Za novog komandanta postavljen je kapetan Mile R. Bućan, a za političkog komesara Dragan Studen. Tada je aero-baza popunjena i s jednim tehničarem koji je bio odgovoran Komandi aero-baze za ispravnost PSS i red na aerodromu.

Ubrzo poslije ove smjene došlo je do nesporazuma između komandanta aero-baze i jednog američkog kapetana. O tome je odmah izvješten komandant GŠH general major Ivan Gošnjak. Pošto je ispitao slučaj, Gošnjak je naredio da se taj američki kapetan sa prvim avionom prebaci u Italiju. Poslije su uslijedile intervencije da kapetan ostane i dalje na

aerodromu, ali je Gošnjak ostao kod svoga naređenja koje je i izvršeno.

Približavala se zima, a savezнички su oficiri i podoficiri stanovali pod šatorima pa im je trebalo hitno naći bolji smještaj. Osim toga aerodromi u Lici nisu efikasno funkcionisali pa je Glavni štab Hrvatske naredio 4. korpusu da na Kordunu pronađe pogodno mjesto za izgradnju još jednog aerodroma i da se pobrine za smještaj savezničkog ljudstva.

Teren za smještaj novog aerodroma ispitivali su članovi GŠH, predstavnici 4. korpusa i članovi savezničke misije. Nakon detaljnog ispitivanja pogodnog zemljišta zaključili su da bi najbolje mjesto za aero-bazu bilo zapadno od Gline, tj. s desne strane rječice Glinice. Zatim se odmah otpočelo sa izgradnjom novog aerodroma.

Za uređenje aerodroma Glina mobilizirano je sve stanovništvo iz okolnih sela kao i ljudstvo koje je stiglo iz operativnih jedinica za popunu streljačke čete. Ovo ljudstvo je bilo iz 7. i 8. divizije, te Banijskog i Kordunaškog NOP odreda. Materijal je upotrebljavan s lica mjesta.

Aerodrom Glina bio je osposobljen u rekordnom vremenu i već prvih dana oktobra 1944. godine bio je spreman za slijetanje i polijetanje aviona, kao i bacanje materijala iz zraka. Polijetanje i slijetanje vršilo se od istoka prema zapadu. Dužina PSS bila je 950, a širina 60 m. Ova dužina i širina obezbjeđivala je dovoljno manevarskog prostora za sigurnost polijetanja i slijetanja aviona tipa »Daglas«.

Spuštanje i polijetanje aviona vršeno je isključivo noću između 22—01 sati, ali samo po lijepom vremenu. U protivnom materijal je bacan padobranima iz zraka. Jedino se Randolf čerčil spustio na ovaj aerodrom u 11 sati prije podne uz pratnju 12 aviona »Spitfajer« jer se nije usudio noću spuštati budući da je preživio udes spuštajući se noću na aerodrom Čemernica.

Aerodrom u Čemernici ostao je i dalje u funkciji, samo mu je postavljen novi komandant kapetan Ljubo Madžarac. U komandu aero-baze Glina tada su postavljeni Mile R. Bućan, komandant, kapetan, Stevo Ličina, politički komesar, Simo Cavić, zamjenik komandanta, kapetan, Dragica Rafko, zamjenik političkog komesara, oficir KOS-a, poručnik kome sam zaboravio ime, a poslije ga je smijenio Ljuban Kličković. Tumač za engleski jezik bio je poručnik Vlado Jasenski. Imena intendanata, pisara i tehničara ne sjećam se.

Četa za obezbjeđenje ove aero-baze imala je sto boraca svrstanih u tri voda i desetinu PAO. Njeno naoružanje činile su puške, nekoliko automata, tri puškomitraljeza i dva mitraljeza PAO.

Smještajni prostor za savezničku misiju, Komandu baze i četu nalazio se u Donjem Selištu, u kućama Sužnjevića, južno od Gline na udaljenju oko 2 km. Posebno je bila udobno smještena savezничка misija. Pored ovog određene su još dvije kuće za prihvat prisilno spuštenih savezničkih pilota te pilota i tehničkog osoblja koje je bježalo iz vazduhoplovstva NDH.

Poslije smještaja u Donjem Selištu, Štab 4. korpusa izdao je naređenje da se ne dozvoli osoblju savezničke misije da luta po selima. Radi njihove lične sigurnosti i mira postavljen je stražar na njihovoj kapiji koji ih je čuvao te nije dozvoljavao ulazak nikome bez odobrenja koman-

danta, komesara ili oficira bezbjednosti. Također je određeno jedno lice koje je u selu nabavljalo namirnice za misiju a pronađen je i kuhar koji je znao engleski jezik. Ovim licima data su uputstva kako da se ponašaju prema osoblju misije i da se o svim važnijim stvarima obraćaju za savjet komandantu, komesaru ili oficiru KOS-a.

Na ovaj su se aerodrom spuštali savezнички i sovjetski avioni tipa »Daglas«, ali nikada jednovremeno, već strogo odvojeno po noćima. Vezu i sa sovjetskim avionima u vazduhu pri slijetanju i polijetanju održavali su angloamerički oficiri, jer su i sovjetski avioni dolazili iz Barija. Jednom prilikom pri spuštanju sovjetskog aviona pilot je polomio desni stajni trap i avion je ostao na aerodromu 48 sati dok nije stigao novi stajni trap iz Italije. Avion je maskiran i nije primjećen iz vazduha. Popravljen je i vraćen natrag u Italiju. Za brzinu maskiranja i samo maskiranje dali su sovjetski predstavnici puno priznanje ljudstvu čete i Komandi aero-baze.

U novembru 1944. godine desio se još jedan poseban događaj. U toku dana vršena je priprema i uređenje PSS za spuštanje aviona koji su tu noć trebali stići iz Italije s ratnim materijalom. Međutim, istog dana oko 16—17 sati primjećeno je na horizontu da leti iz pravca Bihaća prema Petrinji jedan avion »Biker«. Ubrzo je komandant aero-baze opalio u zrak tri zelene rakete ne znajući da je to znak tome avionu da se spusti kod Petrinje. Avion je napravio lijevi zaokret i spustio se na naš aerodrom kod Gline. Tek tu je primijetio da je pogriješio pa je počeo dodavati gas avionu za poletanje. Ali bilo je kasno. Već je bio okružen našim borcima i tako spriječen za ponovno polijetanje. Pilot pri izlasku iz aviona reče: »Zdravo drugovi, eto mene kod vas.« Bio je to brat čuvenog krvnika ustaškog pukovnika Džala, Ivan Džal. Pošta koju je nosio I. Džal odmah je predana Štabu 4. korpusa. Nakon nekog vremena ponuđena je zamjena za Džala. Prijedlog je prihvaćen i za Džala je dobiveno više naših zarobljenika. Za vrijeme dok je čekao na zamjenu u Glini je prebolio trbušni tifus. Za to vrijeme poklonjena mu je izuzetna pažnja sve do ozdravljenja. Prilikom oslobođenja Zagreba ponovo je zarobljen i suđeno mu je kao ratnom zločincu.

Za cijelo vrijeme postojanja aerodroma u Glini funkcionirao je besprijekorno. Vršilo se spuštanje i polijetanje aviona, bacanje materijala i odvođenje teških ranjenika i djece za Italiju.

Tridesetog oktobra 1944. godine VŠ NOV i POJ izdaje svoju treću direktivu preko Glavnog štaba Hrvatske 4. udarnom korpusu da se hitno organizira i osposobi još jedan aerodrom — treći na njegovom terenu. Ovo je bilo potrebno zbog povećanih zadataka u završnim operacijama za oslobođenje zemlje. Ista komisija koja je odlučivala za aerodrom u Glini obišla je V. Kladušu i polje kod Topuskog pa se odlučila za ovo drugo. Prednost polju kod Topuskog dana je zbog boljeg smještaja ljudstva, ravnijeg i preglednijeg terena, bližeg skladišta koga je formirao 4. udarni korpus u Petrovoj gori i veće sigurnosti da se od ove tri aero-baze može formirati odred za borbu protiv neprijatelja u slučaju da se bude probijao ovim pravcem k austrijskoj granici.

Radovi za uređenje aerodroma tekli su na isti način kao i kod ostale

dvije aero-baze. Tako je već početkom novembra 1944. godine aerodrom bio osposobljen za bacanje materijala, a za spuštanje i polijetanje aviona samo ako je polje suho. U obrnutom slučaju ovo polje prekriva manja voda, zemljište je blatno i nije davalo garanciju sigurnog spuštanja i polijetanja aviona. Ovaj aerodrom za vrijeme svoga postojanja došao je do malog izražaja, jer su ostala dva mogla prihvatiti sva spuštanja, bacanja ratnog materijala te odvoz ranjenika i djece u Italiju. No, i pored toga s ovog aerodroma je polijetalo nekoliko aviona za Bari i Beograd. Za Beograd su polijetali samo sovjetski avioni s njihovom posadom.

Komandu ove aero-baze činili su: Miloš Duduković, komandant, Marko Zdralić, politički komesar, Ljubica Broz, zamjenik političkog komesara, Milić Bućan, intendant i Ljuban Kličković, oficir KOS-a poručnik. Pisara i kuhara ne sjećam se. Za obezbjeđenje aero-baze formirana je jedinica jačine 80 boraca, svrstanih u tri voda i s naoružanjem kao i kod prve aero-baze u Čemernici. Komanda aero-baze i borci čete bili su razmješteni po kućama uz put Topusko—Glina.

U kasnu jesen 1944. godine na ovaj aerodrom spustio se iz Italije avion u kom se između ostalih nalazio i Žarko Broz.

Kad je bilo loše vrijeme, savezнички avioni su bacali ratni materijal iz vazduha pomoću padobrana. Za to vrijeme bacili su na sva tri aerodroma 4500 padobrana, od čega većina otpada na aerodrome Čemernica i Topusko. Od tih padobrana 500 je dato bolnici Petrova gora za čaršave i rublje, 200 aero-bazama za iste potrebe, dok su ostali spremljeni u skladišta i po oslobođenju predani Komandi grada Zagreba.

Za cijelo vrijeme postojanja ovih aerodroma, svega je dva puta bio bombardovan aerodrom Čemernica i to u rane jutarnje sate 18. jula 1944. godine. Pored bačene bombe neprijateljski avioni, koji su došli iz pravca Velike Gorice, mitraljirali su okolinu, ali bez ikavih posljedica. Mitraljiranje je izvršeno još jedanput u augustu 1944. iz brišućeg leta, također bez posljedica. Ostala dva aerodroma nisu bombardovani iako ih je neprijatelj više puta prelijetao i izviđao.

Osvjetljavanje aerodroma za spuštanje i bacanje materijala iz vazduha vršeno je na više načina. Aerodrom Čemernica osvjetljavao se prva dva mjeseca paljenjem vatri u obliku slova »T«, paralelno s PSS i to deset minuta prije dolaska aviona. Ovaj način nije odgovarao tadašnjim uslovima jer je iziskivao drva i veliko vrijeme paljenja, iako je svaka vatra imala izvježbanog palioca. Pored toga, u slučaju dolaska neprijateljskih aviona trebalo je dosta vremena za gašenje vatre, iako je bila i voda u blizini. Formiranjem još dvaju aerodroma — Glina i Topusko — izaskivalo je bržu i efikasniju signalizaciju, pa su saveznici iz Italije dopremili za svaki aerodrom po trideset rudarskih lampi s dovoljno nafte za punjenje. Ove lampe su bile daleko bolje i efikasnije, jer su se upotrebljavale svega 5 minuta prije dolaska aviona, a u slučaju potrebe mogle su se gasiti trenutno.

Za evakuaciju ranjenika u Italiju bio je odgovoran sanitetski odsjek 4. udarnog korpusa na čelu sa načelnikom p.pukovnikom Tomislavom Kronjom, s kojim je bila uspostavljena veza pomoću kurira. Koliki će broj ranjenika biti evakuiran, zavisilo je od broja aviona i mjesta za

smještaj u njima. Broj ranjenika i djece predlagali su savezнички oficiri na aerodromu, jer su oni znali tačan broj aviona koji će se spustiti na zemlju i koliko osoba mogu primiti. Zbog ovoga se kod nas ne zna tačan broj poslatih ranjenika u Italiju. Ali po sjećanjima dr Franca Klajnhappela iz bolnice u Petrovoj gori, gdje je on bio kirurg, poslato je u Italiju na liječenje oko 400—500 teških ranjenika. Pored toga Sanitetski odsjek 4. udarnog korpusa slao je u Italiju ranjenike iz 7, 8. i 34. divizije i dr Klajnhappel smatra da je upućeno na liječenje preko 2000 ranjenika iz svih bolnica sa teritorija 4. udarnog korpusa.

Septembra 1944. godine socijalno odjeljenje ZAVNOH-a dalo je direktivu KNOO-ima da se osnuje pet dječjih domova — dva na Kordunu, dva na Baniji i jedan u Pokuplju — za prikupljanje djece koja će se slati u Italiju. Sabirni centar trebalo je da bude u selu Čemernica gdje bi se djeca po rasporedu prikupljala za evakuaciju u Italiju. Ta direktiva je izvršena, a o njoj su obaviještena sva tri aerodroma. Komande sva tri aerodroma održavale su tijesnu vezu sa sabirnim centrom i javljali mu koliko djece treba uputiti na aerodrom radi evakuacije. Ni u ovom poslu nije vođena jedinstvena evidencija, ali se smatra da je upućeno u Italiju između 2500—3000 djece.

U oktobru 1944. godine došlo je do jednog većeg nesporazuma između komandanta aero-baze Glina i engleskog vazduhoplovnog majora Rafla. Naš kuhar počeo je da prekomjerno hvali misiju jer su mu oficiri davali razne poklone koje je nosio kući. Pošto je utvrđeno da taj kuhar češće razgovara s pojedinim članovima misije, posumnjalo se u njegovu dobronamjernost pa je po naređenju Štaba 4. korpusa priveden na saslušanje. Međutim, on se u toku noći objesio bez razloga. Mi smo misiji rekli da mu je sestra jako bolesna i da ju je morao posjetiti i dvoriti. Vjerovatno je savezнička misija na aerodromu saznala za ovaj slučaj i major Rafl je došao kod komandanta aero-baze i pitao ga gdje je naš kuhar. Odgovoreno mu je da je pušten kući radi bolesti sestre. Na to je major Rafl odgovorio: »Molim vas neka se kuhar vrati u roku osam dana, inače se misija povlači sa aerodroma.« Odgovoreno mu je da kod nas nije obaveza služenja u partizanima, već dobrovoljnost. Poslije toga obaviješten je komesar Korpusa o prepirci koja je bila dosta žustra. Komesar 4. udarnog korpusa se na to sve oglušio, iako su već i kod njega intervenirali predstavnici savezničke misije na čelu sa majorom Raflom. Međutim, savezнička misija nije stala na tome već je obavijestila Randolfa Čerčila koji je došao u Donje Selište s komandantom Glavnog štaba Hrvatske general-majorom Gošnjakom Ivanom i rekao od prilike ovo: »Povucite njega sa aerodroma ili se mi povlačimo.« Mislio je na komandanta aero-baze. Na to je hladnokrvno odgovorio komandant, GŠH: »Predaj dužnost zamjeniku i javi se komesaru 4. udarnog korpusa.« Naređenje je izvršeno.

Poslije ove odluke komandanta GŠH formiran je Odsjek za aerodrome. Sastav je bio slijedeći: načelnik odsjeka, pomoćnik načelnika, tehničar za aerodromska pitanja, pisar, kurir s motorom za hitnu poštu u pravcu aerodroma i tri kurira pješaka — za svaki aerodrom po jedan.

Dvadeset drugog augusta 1944. godine VŠ NOV i POJ izdao je nare-

đenje GŠH da sve pilote i avio- mehaničare koji se nalaze na aerodromu Glina, gdje je bio njihov sabirni centar, uputi hitno u Belu Crkvu radi školovanja. Ovo je na vrijeme izvršeno i na školovanje je upućeno oko 40 pilota i avio-mehaničara. Sve su to uglavnom bili pripadnici vazduhoplovstva NDH koji su u međuvremenu prebjegli na stranu NOP-a.

Prebjegavanje takvih lica nastavljeno je i dalje, a najmasovnije uslijedilo je uoči kapitulacije Njemačke. To prelijetanje je počelo oko 5. maja 1945. godine i trajalo je do glavnog napada na Zagreb. Tako se na terodrom Čemernica i Glina spustilo oko 35 aviona raznih tipova, većinom upotrebljenih za poštanske pošiljke. Po oslobođenju Zagreba svi su ovi avioni vraćeni na aerodrome Velika Gorica—Kurilovac i Borongaj. S ovim avionima preletio je i naš miljenik »Biker«.

Prije napada na Zagreb, tj. prilikom prelaska 2. armije preko rijeke Kupe na njenu lijevu obalu napravljen je raspored i plan za sve tri aero-baze, isplanirane maršute i izdato naređenje koja će baza zaposjesti aerodrome prilikom njihovog oslobođenja. Maršuta kretanja za aero-bazu čemernica bila je: Čemernica, Bović, Lasinja, Pisarovina, Kraljevički Kupinec, Lučko. Za aero-bazu Glina: Glina, Topusko, Bović, Lasinja, Jamnička Kiselica, Pokupsko, Bović, Lasinja, Pisarovina, Brezovica, aerodrom Zagreb — Borongaj.

Njihov zadatak je bio da preuzmu dužnost od osoblja koje je ostalo na aerodromu, izvrše osiguranje od eventualnog napada neprijatelja, postave Komandu garnizona, uspostave vezu s Komandom grada Zagreba, osiguraju magacine i postrojenja za remont aviona i iz svih okolnih mjesta pokupe vojni materijal koga su razvukli mještani pri povlačenju neprijatelja. Pri tome su obje komande aero-baza upozorene da vode računa da se ne ubaci koja neprijateljska grupa i ne digne neki objekat u vazduh, posebno aerodrom Borongaj. Pored ovog naređeno je posebno da se aero-baze potčine grupi operativnih vazduhoplovnih divizija NOVJ, da izvrše pripreme za prihvat aviona s aerodroma Čemernica, Glina i iz grupe vazduhoplovnih divizija, kojom komanduje general-major Božo Lazarević, kao i da se svi vojni piloti koji se nisu ogriješili o interese naroda upute Komandi ratnog vojnog vazduhoplovstva NOVJ u Zemun.

Sva ova i druga naređenja i planovi izvršeni su u cijelosti. Poslije toga Komande aerodroma potpale su pod Komandu 3. vazduhoplovne komande koja je iz Novog Sada prešla u zgradu bivšeg vazduhoplovstva NDH **U** Zagrebu.

Đoko Jovanić

Šesta lička proleterska divizija "Nikola Tesla" u trećoj godini rata (1. VII 1943-30. VI 1944)

Borbe 6. divizije u trećoj godini rata mogu se podijeliti u tri perioda: prvi, od 1. jula do 19. novembra 1943. godine do odlaska iz Like u sastav 1. proleterskog korpusa, drugi, od 19. novembra do 19. marta 1944. godine do dobijanja proleterskog zvanja i treći, od 19. marta do 30. juna, čiju suštinu čini drvarska operacija.

I

Vojno-politička situacija u Lici sredinom 1943. godine

Sredinom 1943. čitava Lika, osim Gospića i najuže okoline, bila je slobodna. Na oslobođenoj teritoriji funkcionirala je, od naroda prvi puta izabrana, narodna vlast na čelu sa Okružnim NOO za Liku. Bujao je vrlo živ privredni i kulturni život: u proljeće 1943. zasijano je oko 87% obradivnih površina. Na tim površinama i na drugim radilištima radilo je **13** omladinskih radnih bataljona. U 171 osnovnoj školi nastava je obavljana sa 6.132 učenika, a u Otočcu je radila čak i gimnazija. Radilo je 5 bolnica, desetak ambulanti, više radionica, a na čitavoj teritoriji obrazovan je veliki broj raznih kurseva.

Lika je predstavljala centar slobodne teritorije Hrvatske. U njoj su se smjestila sva rukovodeća tijela nove Hrvatske. U Otočcu i Plitvicama 13. i 14. juna održano je Prvo zasjedanje ZAVNOH-a. Pored civilnih postojali su i organi vojno-teritorijalne vlasti: dvije komande vojnih područja koje su rukovodile komandama mjesta, seoskim stražama, vojnim radionicama i bolnicama, održavale kurirske veze i drugo. Iako je većina Like bila spaljena i uništena, pobjede naše vojske i intenzivan idejno-politički i kulturni život doprinijeli su visokom moralno-političkom raspoloženju cjelokupnog naroda na slobodnoj teritoriji. Taj narod, od djeteta do starca živio je sa oslobodilačkim pokretom, borio se i pomagao svoju vojsku svime što je imao.

Od neprijateljskih snaga u Lici su sredinom 1943. godine ostale samo ustaše i nešto četnika. Talijani su napustili Liku krajem marta 1943. Četvrta ustaška brigada, jačine oko 5.000 vojnika, držala je Gospić, pa-

žarište, Smiljan, Bilaj, Brušane i Oštarije i održavale vezu sa Karlobagom. četnici su kao vojna organizacija bili razbijeni u Lici. Njihov uticaj se osjećao samo u Medaku, Lipovom polju i oko Vrhovina.

Šesta divizija brojala je početkom jula 1943. godine 3.073 borca,[1] od kojih su 87% bili seljaci, 95% Srbi, 20% članovi Komunističke partije, a kad se uzmu u obzir kandidati i skojevci, onda je bilo 45% organiziranih. Divizija je imala tri brigade, vod »Plavi Jadran«, vod za vezu, prateću četu od protivtenkovskog i bacačkog voda, inžinjersku četu, divizijsku bolnicu i kulturnu ekipu. Komanda Divizije nalazila se 1. jula 1943. godine u Perušiću. Dvije brigade držale su Gospić u blokadi 1. brigada posjedala je položaje od Metle (k. 799) do Mušalučkog Novog Sela, a 3. brigada od Mušaluka do Ribnika, dok se 2. brigada nalazila u sjevernoj Dalmaciji i bila je pod komandom Štaba kninskog sektora. Vod »Plavi Jadran« nalazio se u primorju na prostoru od Karlobaga do Obrovca, a prištapske divizijske jedinice u Perušiću, osim Prateće čete koja je bila pridata 3. i 1. brigadi.

Štab Divizije sačinjavali su: komandant Đoko Jovanić, politički komesar Rade Zigić, načelnik štaba Miloš Uzelac, operativni oficir Stevo Opsenica, informativni oficir[2] Boško Šnajder, obavještajni oficir Đuro Stanković, oficir za propagandu Srđan Brujić, pomoćnik načelnika Štaba za administrativne poslove Ilija Orlić Brato i intendant Dušan Zorić. Štab 1. brigade komandant Lazo Radaković, v. d. politkomesara Nikola Peinović, zamjenik komandanta Milan Šijan i zamjenik politkomesara Bogdan Vujinović; Štab 2. brigade komandant Dušan Dotlić, politkomesar Branko Damjanović, zamjenik komandanta Dragan Rakić, zamjenik politkomesara Simo Mrda i Štab 3. brigade komandant Momčilo Novković, politkomesar Milan Basta, zamjenik komandanta Milan Dimić, zamjenik politkomesara Dane Čuić.

Borbe 1. i 3. brigade oko Gospića od 1. jula do kraja augusta 1943. godine

Glavni zadatak 1. i 3. brigade bio je da ne dozvole širenje ustaša iz Gospića i da brane slobodnu teritoriju Like. Borbe u julu bile su neznatne. U izvještaju Štaba 1. korpusa NOV i PO Hrvatske stoji: »U mjesecu julu 1943. godine jedinice našeg Korpusa kao glavni zadatak imale su čuvanje, sklanjanje i pomaganje seljacima kod ovogodišnje žetve... Uslijed toga nisu ni vršene neke veće akcije u cilju zadobijanja oružja. Postavljeni zadatak za očuvanje ovogodišnje žetve naše jedinice su izvršile i svo žito na oslobođenoj teritoriji je sačuvano od neprijatelja.«[3] Od manjih akcija treba spomenuti napad na Lipovo polje u kom se nalazilo oko 150 domaćih i oko 100 stranih četnika. Napad je, 6. jula, izvršila 1. brigade bez jednog bataljona, ali do jače borbe nije došlo jer su se četnici

1. **Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda (dalje Zb), tom V, knj. 17, str. 254-255.**
2. **U NOV Hrvatske informativni oficir je isto što i vojno-obavještajni oficir, a obavještajni odgovara kontraobavještajnom.**
3. **Zb. V, knj. 17, 354.**

razbježali. Zarobljeno je 18 četnika i zaplijenjeno 16 pušaka i 1 puškomitraljez.[4]

Dvadeset dana kasnije, 26. jula,[5] 3. bataljon 3. brigade odbio je ispad jedne čete ustaša iz Bilaja u pravcu Ribnika i tom prilikom nanio joj gubitke od 7 mrtvih i 2 zarobljena.

U međuvremenu, 20. jula, formiran je u Sincu od boraca Hrvata iz Divizije Hrvatski bataljon »Matija Gubec«. Održan je narodni zbor na kome su govorili Pajo Gregorić i Đoko Jovanić. Cilj formiranja ovog bataljona bio je da se što više Hrvata iz Like uključi u partizanske jedinice. On je u toku augusta prokrstario šumama između Perušića, Krasna, Otočca i Crne Vlasti, zarobio 8 ustaša i 15 četnika i zaplijenio 20 pušaka. U ovom periodu pristižu novi borci u vod »Plavi Jadran«, tako da ovaj krajem jula broji 80 boraca i prerasta u četu »Plavi Jadran«. Iako su ove dvije čisto hrvatske jedinice Like bile malobrojne, njihov je značaj bio velik: u Lici zbog suzbijanja ustaškog uticaja na dio stanovništva, a u dijelu Primorja zbog toga što tamo nije bilo naših jedinica, niti organizacije KPH. Relativno zatišje u toku jula iskorišćeno je za intenzivan partijsko-politički rad i stručno osposobljavanje. Ovo je rađeno po precizno izrađenim petnaestodnevnim planovima rada, a održavane su kulturne i sportske priredbe.[6]

Nakon odlaska Štaba 6. divizije s 3. brigadom u Donji Lapac početkom augusta, 1. brigada je ostala sama na blokadi Gospića, pod direktnom komandom Glavnog štaba Hrvatske, a kasnije kratko vrijeme, Štaba 13. primorsko-goranske divizije. Na njene položaje od Kaluđerovca do Budaka napao je 4. augusta jedan ustaški bataljon jačine 800—900 ustaša, ojačan sa dva topa, uspio da pređe rijeku Liku i odbaci dijelove Brigade. Protivnapadom je Brigada vratila neprijatelja nazad preko rijeke Like. To se ponovilo tri puta u toku dana. Na kraju dana neprijatelj se povukao a Brigada je zauzela ranije položaje. Gubici ustaša iznosili su 25 mrtvih i 40 ranjenih, a Brigade 6 poginulih i 7 ranjenih boraca.[7] Četrnaest dana kasnije, 18. augusta, ustaše su ponovo napale položaje 1. brigade i to jednim bataljonom, ojačanim sa 4 topa i 2 minobacača, pravcem: Budak—Lički Osik, jednim bataljonom pravcem Veliki Žitnik—Risovac i sa jednom četom od Klanca ka Kaluđerovcu. Zbog postignutog iznenađenja i nadmoćnijih snaga neprijatelj je zauzeo Lički Osik, dak je na drugim pravcima odbijen. Slijedećeg dana neprijatelj je produžio napad, zbacio dijelove 1. brigade sa Marine glave i oko 14 sati ušao u Perušić. Brigada je nastavila odbrambene bojeve na Konjskom brdu, Ravnom vrhu i Velikom čardaku i zadržala ih u svojim rukama, a potom je zatvorila pravce prema Otočcu i Buniću. U borbama 18. i 19. augusta neprija-

4. U borbi se istakao obavještajni oficir 1. bataljona Nikola Đurđević
5. Po našim podacima 26, a ustaškim 27. jula.
6. Pored ostalog, 25. jula 1943. povodom druge godišnjice ustanka, održana je fudbalska utakmica između 6. i 13. primorsko-goranske divizije.
7. U borbi »naročito se istakla partizanka Prve brigade drugarica Danica Plećaš, koja je u najvećoj vatri, iako obasipana ručnim neprijateljskim bombama, iznijela puškomitraljez od poginulog druga. Za ovo svoje hrabro držanje biće pohvaljena divizijskom naredbom«, kaže se u izvještaju Štabu 1. korpusa NOV 1 PO Hrvatske (Zb. V 18, 264).

telj je imao gubitke od 80 mrtvih i većeg broja ranjenih. Zarobljen je samo 1 ustaša, dok je 1. brigada imala 11 poginulih i 40 ranjenih, a izgubila je 4 puškomitraljeza i 17 pušaka.

Noću između 25. i 26. augusta 1. brigadu je na njenim položajima smijenila 2. brigada 8. kordunaške divizije. Od tog vremena do kraja augusta bojevima oko Perušića rukovodio je Štab 13. primorsko-goranske divizije. U sklopu općeg napada na ustašku grupaciju na prostoru Perušić——Lički Osik—Pazarište, 29. augusta 1. brigada je, zajedno sa bataljonom »Matija Gubec«, napadala na Klanac. U toku žestokih borbi, koje su trajale čitav dan, ona je zauzela Oteš, ali Klanac nije uspjela zauzeti. Tu je znatne gubitke pretrpio bataljon »Matija Gubec«. Neprijatelj je angažirao znatne snage iz Gospića i protivnapadom, uz pomoć artiljerije i tenkova, povratio izgubljene položaje. Brigada se povukla za Donji Kosinj, a zatim se preko Ostrvice prebacila za Vrebac, da bi kasnije zatvorila pravce od Gospića prema Gračacu i Udbini.

Borbe Druge brigade u sjevernoj Dalmaciji

Po naređenju Glavnog štaba Hrvatske 2. brigada se od prve polovine juna prebacila u sjevernu Dalmaciju i potčinila Štabu Kninskog sektora. U to vrijeme u sjevernoj Dalmaciji pored talijanskih divizija »Zara« nalazila se Dinarska četnička divizija popa Đujića a u hrvatskim selima ustaško-domobranske jedinice. U Kninu i okolini, do 20 km od Knina, gdje je operirala 2. brigada, bilo je raspoređeno oko 8.000 neprijateljskih vojnika, od čega su četnici činili više od polovine. Njihov uticaj u okolini Knina bio je znatan blagodareći prisustvu jakog talijanskog garnizona u Kninu i činjenici da je ova teritorija bila periferna u odnosu na Dalmaciju, Krajinu i Liku, pa je i naš uticaj bio manji. Štab Kninskog sektora, formiran koncem aprila 1943. godine od rukovodilaca 6. ličke divizije, imao je na raspolaganju dva partizanska odreda: Lički i Sjeverno-dalmatinski, ukupne jačine oko 500 ljudi. Te snage nisu bile dovoljne da izmijene situaciju u našu korist. Zbog toga je tamo upućena 2. lička brigada.

Već 14. juna Brigada je napala četnička uporišta Radučići i Mokro Polje, oba 10—15 km zapadno od Knina. Neprijatelju su naneseni znatni gubici: oko 350 četnika bilo je izbačeno iz stroja, ali su i gubici Brigade bili ozbiljni: 19 mrtvih i 52 ranjena. Među ostalim kod Pađena je poginuo politički komesar 2. bataljona Petar Balać-Žika. Nakon ove akcije uslijedio je napad četnika i manjih talijanskih dijelova na dva bataljona Brigade, ali bez ozbiljnih uspjeha. Iza toga, 25. juna, Brigada napada četnike u Golubiću i Strmici, 8 odnosno 15 km sjeverno od Knina, ali se oni blagovremeno izvlače tako da ni ova akcija ne postiže željeni cilj.

Na prve akcije brigade Talijani i četnici su brzo reagirali. Oni su 1. jula prešli u napad na Brigadu u rejonu Plavna s namjerom da ju razbiju i spriječe njene dalje akcije na širem području Knina. Za ovaj napad angažirana je Dinarska četnička divizija jačine 2.000—2.500 četnika[8], za-

8. Po našim ondašnjim procjenama smatralo se da je četnička divizija jaka 4500—5000, uz pretpostavku da su četničke brigade (bilo ih je u ovoj diviziji 4) brojale preko

tim 291. pješadijski puk divizije »Zara« jačine 2.000—2500 vojnika i anti-**komunistička** milicija jačine 250—300, odnosno ukupno 4.500—5.000 vojnika. Ove snage imale su u svom sastavu 2—3 baterije minobacača, a bile su ojačane i podržavane sa divizionom artiljerije, četom tenkova[9] **i** avijacijom[10]. Neprijateljska glavnina koncentrirana je sjeverno i sjeverozapadno od Knina. Plan je bio noću između 30. juna na 1. jula ubaciti jednu četničku brigadu sjeverno od Plavna i posjesti dominantne visove Konjsku glavu i Bobiju. Zatim, glavnim snagama s juga, na frontu od Stare Straže do Prevjesa, napasti i razbiti 2. brigadu.

Očekujući napad Štab Brigade je dva bataljona rasporedio u Plavnu s obezbjeđenjima na Orlovici (k. 1201) i Plješivici (k. 725) jedan bataljon u Radijevcu s obezbjeđenjem na Marića glavici, u Rasulu i Kablarima i jedan bataljon u Pađenima s položajima na Debelom brdu. Na pojavu četnika na visovima sjeverno od Plavna, Orlovici i Gologlavu i na napad Talijana na Marića glavicu i Debelo brdo, Štab 2. brigade odlučio je da sa tri bataljona razbije četničke snage na Bobiji i Konjskoj glavi, a da jedan bataljon ostavi prema Talijanima, na položaju Kita (k. 626), Šijanova glava, Kita (k. 676). Protivnapad na Bobiju je djelomično uspio. Četnička brigada je protjerana ka Strmici, ali nije imala većih gubitaka. U međuvremenu su Talijani zauzeli Kitu (k. 676) i Šijanovu glavu pa je 2. jula u 2 sata 2. brigada s manjim snagama vršila protivnapad na Kitu (k. 676) i Šijanovu glavu i povratila ih. U 13,30 sati neprijatelj je uz jaku artiljerijsku i bacačku vatru, ponovo zauzima ove položaje. Brigada koncentrira sve svoje snage i poslije 20 sati napada neprijatelja na Kiti i zauzima je. Zatim se postavlja sjeverozapadno od Plavna na položaje: Prljevo, Vilin klanac, Crni Vrh, Bobija. U rejon istočno od Plavna toga dana stigla su dva bataljona 10. krajiške brigade, dok je Lički partizanski odred ovladao Komom, koga je neprijatelj bio ranije zauzeo.

U toku 3. jula neprijatelj je artiljerijskom i minobacačkom vatrom te avijacijom tukao položaje Brigade, a slabim snagama pješadije, izviđao i uznemirao je. Oko 17 sati neprijatelj je sa oko dvije brigade krenuo u napad na linije Kita (k. 676), Šijanova glava. Kako se 2. brigada u to vrijeme spremala za protivnapad predviđen za noć između 3. i 4. jula, pred neprijateljem su se nalazili slabiji dijelovi koji su počeli da se povlače na sjever. Brigada je sa glavninom brzo posjela položaje i vatrom dočekala neprijatelja, a zatim je sa svim snagama prešla u energičan protivnapad. Pošto se pretpostavljalo da će neprijatelj dati organiziran i žilav otpor na liniji Kita—Šijanova glava, protivnapad je zaustavljen da bi se neprijateljske snage vezale i zadržale što sjevernije od Knina, jer se za tu noć planirala akcija odsjecanja neprijatelja od Knina i njegovo razbijanje.

Plan Štaba kninskog sektora je bio da se sa dva bataljona 2. brigade, koja će napadati frontalno ka Šijanovoj glavi i Kiti vežu neprijateljske snage, a da se sa druga dva njena bataljona i dijelovima 10.

1000 četnika. Po drugim podacima ove brigade su brojale između 400—500 četnika, što je realnije (Zb V-17,86 i 87).

9. Po podacima Štaba Kninskog sektora 6 topova, 6 tenkova.

10. Avijacija je upotrebljavala male bombe i mitraljeze.

krajiške brigade zauzme Plješivicu, a zatim bočnim udarom od Bendera do Marica glavice odsjeku neprijateljske snage od Knina i kasnije razbiju, dok je Lički partizanski odred trebalo da napada sa zapada pravcem Palanka, Prevjes, Padene. Međutim odsjecanje nije uspjelo. Bataljoni 2. ličke i 10. krajiške brigade zauzeli su samo neke kote, ali su zadržani pred Plješivicom. Bataljoni koji su vršili frontalni napad čekali su dok dođe do izražaja napad glavnih snaga, pa su tek u zoru 4. jula prešli u napad i nisu imali većeg uspjeha. Lički partizanski odred je zadržan pred Prevjesom. Ipak pošto je pretrpio znatne gubitke neprijatelj je u toku 5. jula povukao sve svoje snage u polazne garnizone, a da nije postigao željeni cilj. Prije svega nije uspio da razbije 2. brigadu i da je izbaci s teritorije sjeverne Dalmacije, a sam je pretrpio osjetne gubitke od oko 100 mrtvih i 200 ranjenih.[11] Brigada je imala 10 poginulih, 28 ranjenih, jednog zarobljenog i jednog dezertera[12], a zaplijenila je 9 pušaka.

Slijedećih petnaestak dana 2. brigada se sređivala, analizirala iskustva iz prethodnih akcija, politički aktivno radila na terenu i prikupljala podatke o neprijatelju. Ona je 23. jula bez svog jednog bataljona, a sa bataljonom Ličkog partizanskog odreda, napala jednu četničku brigadu u Strmici. Međutim, do borbe nije ni došlo pošto su se četnici razbježali. Slijedećeg dana Brigada je čistila od četnika teritoriju istočno od Strmice, ali ni ovog puta nije došlo do borbi. U tom vremenu Brigada je od Štaba kninskog sektora dobila zadatak da napadne Kijevo, gdje se nalazilo oko 200 žandara, ustaša i domobrana.

Napad na Kijevo, 15 km jugoistočno od Knina, izvršen je 26. jula u 3,30 sati. Neprijatelj se u toku borbe povukao u centar sela i zauzeo položaj oko škole i žandarmerijske stanice, gdje se dobro utvrdio i odatle davao žestok otpor. Oko 14 sati neprijatelju je došlo pojačanje od 250—300 četnika, ustaša i »crne legije« iz Vrlike. Slabije snage Brigade, koje su napadale s juga, povukle su se, pa su se cjelokupne neprijateljske snage iz Kijeva izvukle ka Vrlici. Ostao je samo vod žandara, koji se kasnije predao. Tako je Kijevo oslobođeno. Zarobljeno je 20 žandara, ubijeno 15 ustaša i 1 četnik. Zaplijenjeno 1 minobacač, 1 puškomitraljez, 22 puške. Brigada i bataljon Ličkog partizanskog odreda imali su 16 mrtvih i 33 ranjena. »Moral kod boraca za borbu bio je odličan, ali neprijatelj je bio jako utvrđen u žandarmerijskoj stanici i u dva juriša koji su vršili preko dana drugovi su se slabo snalazili i nisu uzimali propisno zaklone, što je uzrok velikih gubitaka.«[15] U borbi kod Kijeva naročito se istakao vodnik u bataljonu »Stojana Matića«, Jovan Popović.[14]

11. Prema podacima Štaba kninskog sektora bilo je »oko 100 mrtvih i nepoznat broj ranjenih« (Zb V-17,90), a po talijanskim podacima samo 4. jula kad su bile najmanje borbe, Talijani su imali 5 mrtvih i 12 ranejnih.

12. Po talijanskim podacima naši gubici su bili 100 mrtvih 1 ranjenih, što ne odgovara stvarnosti.

13. Izvještaj Štaba 6. divizije od 15. VIII 1943. (Zb. V-18,176).

14. »Kad je naređen protivnapad, jurišao je na utvrđenu žandarmerijsku stanicu i bacio dvije bombe na vrata, ali kako, nije uspio ući unutra, neprijateljska ga je bomba pogodila u stomak i lijevu ruku. Crijevo mu je ispalo i on ga je sam donio i sam se povlačio.. . klicao je drugu Titu, Crvenoj armiji i NOV. Rekao je da ne žali što gine, jer gine za slobodu svog naroda. Poručio je borcima da nastave nemilosrdnu borbu, da ne žale svoje živote, da je to borba za slobodu našeg naroda. Tako ranjen napisao

Poslije zauzimanja Kijeva, 2. brigada je i dalje bez svog jednog bataljona, a sa bataljonom Ličkog partizanskog odreda, krenula na sjever ka Dinari sa zadatkom čišćenja četničkih bandi. Jedan njen bataljon i bataljon Ličkog partizanskog odreda postavili su, 29. jula, kod sela Glavaša, 20 km istočno od Knina, na putu Uništa—Kijevo, zasjedu s obje strane puta. U 10,30 sati naišla je četnička kolona, jačine 1200—1500 četnika, na čelu s komandantom četničke divizije, popom Momčilom Dujićem. Neprijatelj je dočekan snažnom vatrom, a dijelovi bataljona Ličkog partizanskog odreda nastojali su obuhvatiti četnike i presjeći im odstupnicu. »Na čelu Dinarske divizije nalazio se vojvoda pop Momčilo Đujić i Aćimović, delegat vrhovne komande, kao i ostale četničke rukovodeće ličnosti koji su jahali na konjima pred kolonom, te u momentu kad su naše snage preduzele juriš, poskakali su sa konja i u paničnom bijegu pred ostalom bandom pobjegli«[15] preko Klanca (k. 1.600) ka Livanjskom polju. Neprijateljski gubici: 46 mrtvih, veći broj ranjenih i 23 zarobljena. Brigada je imala 1, a bataljon Ličkog partizanskog odreda 4 ranjena borca. Zaplijenjeno je 1 minobacač, 3 mitraljeza, 1 puškomitraljez, 35 pušaka, 141 ručna bomba i razna druga oprema.

Poslije zauzimanja Kijeva na red je došla Vrlika, gdje se nalazilo 150 domobrana i 50 ustaša dok je u susjednim Civljanima bilo 260 četnika, u Maovicama 60 legionara i u Štikovu 40 četnika. Ojačana bataljonom Ličkog partizanskog odreda i bataljonom 10. krajiške brigade, 2. brigada je napala Vrliku 5. augusta u 5 sati. Dva bataljona zadržala je na obezbjeđenju prema Kninu. Neprijatelj je najjači otpor dao na Gradini koja je bila dobro utvrđena. U ostalim mjestima razbježao se čim su naišle naše snage. Pošto je vidjela uzaludnost otpora, glavnina neprijateljskih snaga se dala u bjekstvo prema Sinju. Čitav dan su Talijani[16], četnici i ustaše pokušavali da se iz Knina probiju ka Vrlici, ali bez uspjeha. U borbi za Vrliku poginulo je 26 neprijateljskih vojnika a veći broj ranjenih, zarobljeno je 60 domobrana, 1 oficir i 3 podoficira uz vlastite gubitke od 3 mrtva i 8 ranjenih. Zaplijenjeno je 70 pušaka, 30 mitraljeza, 1 puškomitraljez, 3 automata, 1 minobacač i druga sprema.

U namjeri da povrate Vrliku i Kijevo Talijani i četnici 7. augusta prelaze u napad. Talijani ojačani vodom brdskih topova, napadaju od Polače, sjevernim padinama Kozjaka, a četnici s juga. Pod dejstvom artiljerijske i minobacačke vatre, dijelovi Brigade se povlače ka Kijevu, a zatim Štab Brigade uvodi u boj bataljon iz rezerve koji napada Talijane bočno i iz pozadine. Tako da oni prelaze u paničan bijeg, ostavljajući topove i bacače. Zaplijenjena su 2 brdska topa, 2 minobacača, 3 mitraljeza, 16 pušaka, 60 bombi i druga oprema. Talijani su imali 100, a četnici 6 mrtvih i nepoznat broj ranjenih, a Brigada 3 mrtva i 12 ranjenih[17] Nedostatak municije spasio je Talijane i četnike od većih gubitaka.

je pismo svojoj majci i drugu Titu. Imenovani drug je bio jugosl. žand. narednik, a u redovima NOB je od dana ustanka gdje je stupio dobrovoljno« (Izvještaj Štaba 6. divizije Štabu 1. korpusa NOVH od 15. VIII 1943, Zb. V-17, 177).

15. Izvještaj Štaba 6. div. od 15. VIII 1943. (Zb. V-18,178).

16. Bataljon U. puka bersaljera iz 89. legije »Crnih košulja« (Zb. V-18,564).

17. Zb. V-18,181.

I slijedećih dana nastavljene su borbe 2. brigade s Talijanima i četnicima. Oni su 10. augusta napali na položaje 2. bataljona 2. brigade, na zapadnim padinama Kozjaka. Pošto i pored snažne artiljerijske vatre napad nije uspio, neprijatelj se pred noć povukao ka Kninu i Drnišu, a Brigada je ovladala selom Orlić. Neprijatelj je pretrpio gubitke od 4 mrtva i desetak ranjenih, dok Brigada nije imala gubitaka blagodareći utvrđenim položajima i vještom korištenju zemljišta. Tri dana kasnije četnici su iznenadili jedan vod 2. bataljona na Borkuši kod Riđana, zauzeli uzvišenje, ubili 3 i ranili 3 borca i zaplijenili 1 puškomitraljez, 8 pušaka i 1 pištolj. Jači napad oko 3.000 Talijana i četnika, podržanih sa 2 haubice, 4 brdska topa i 4 minobacača, izvršilo je 21. augusta na 2. brigadu na položaju istočno od komunikacije Knin—Drniš od Crne Glavice do Grabovače. Pošto je zauzeo Borkušu, neprijatelj je slijedećeg dana usmjerio napad ka Kozjaku, koji dominira čitavim terenom. Zahvaljujući artiljerijskoj i minobacačkoj vatri, uspio je da ovlada s nekoliko čuka sjeverno od Kozjaka, ali je kotu 526 Brigada povratila protivnapadom. Četnici uspijevaju da 23. augusta zauzmu Pakovo brdo, ali ih 2. bataljon protivnapadom zbacuje. Ne uspjevši u namjerama, neprijatelj se 24. augusta povukao u polazne garnizone pretrpjevši gubitke od 63 mrtva i velikog broja ranjenih. Brigada je imala 3 mrtva, 20 ranjenih i 1 nestalog borca, a zaplijenila je 1 minobacač i 3 puške. Do kraja augusta Brigada je ostala na toj prostoriji i pored manjih borbi politički djelovala na terenu, a zatim se krajem augusta i početkom septembra prebacila u Liku.

Dejstva 2. brigade u sjevernoj Dalmaciji imala su veliki politički i vojni značaj. Zadan je ozbiljan udarac neprijateljskim snagama, od čega je najznačajniji onaj nanesen četnicima što je omogućilo jačanje narodnooslobodilačkog pokreta u tom dijelu naše zemlje. Njenu aktivnost karakteriziraju napadna dejstva protiv četnika i napadi na ustaško-domobranska uporišta, kao i odbrambena dejstva protiv zajedničkih talijanskih, četničkih i ustaških snaga. Najuspješnija su dejstva bila protiv ustaša i domobrana, a najmanje uspješni napadi na četnike. Ovo zbog toga što četnici nisu prihvatali borbu, već su bježali na drugu teritoriju. Za borbu protiv takve četničke taktike nije se imalo dovoljno iskustva, a osim toga za veće uspjehe bile su potrebne duže pripreme, smišljenija taktika i jače snage. Uslovi za dejstvo bili su vrlo teški: neprijateljski raspoloženo stanovništvo, go i surov teren i slaba ishrana. Brigada je imala, ne male gubitke. No, bez obzira na to, moral jedinice bio je na visini i Brigada je, zahvaljujući najviše tome, sasvim uspješno izvršila osnovni zadatak koji je pred nju bio postavljen.

Prvi bojevi s njemačkim jedinicama u Lici

Predviđajući skoru kapitulaciju svog saveznika, fašističke Italije, a da naoružanje talijanskih jedinica ne bi palo u ruke NOV Jugoslavije, njemačka Vrhovna komanda koncentrirala je znatne snage sa zadatkom da što prije izbiju na Jadran i razoružaju talijanske jedinice. Tako je, potkraj jula i početkom augusta 1943. godine počela koncentracija njemačke 114. lovačke divizije, iz sastava 15. brdskog armijskog korpusa,

na prostoriji Bihać, Kulen-Vakuf, Bosanski Petrovac, s tim što je jedan njen puk stigao u rejon Kulen-Vakufa a jedan bataljon u Skočaj. U vezi s tim, a po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, Štab 6. divizije se s 3. brigadom, prebacio 5. augusta u rejon Donjeg Lapca sa zadatkom da zatvori pravce koji iz Bihaća i Kulen-Vakufa vode ka Kninu i Gračacu. Štab 6. divizije se smjestio u Donjem Lapcu, a 3. brigada je s glavninom snaga posjela položaje kod Kulen-Vakufa, zatvarajući pravac ka Boričevcu, dok je jedan bataljon zadržala u rezervi u Gajinama. Bataljonom Ličkog partizanskog odreda, koji je pridat Diviziji kao njen Samostalni bataljon, zatvorio je pravac Bihać—Donji Lapac na Drenovači (k. 579).

Na osnovu odluke Štaba 6. divizije, da se prije nego što pređe u ofanzivu neprijatelj napada na komunikaciji Bihać, Vrtoče, Kulen-Vakuf, prebačen je jedan bataljon istočno od Une, koji je postavio zasjedu između Prkosa i Kulen-Vakufa. Na nju je 8. augusta naišla grupa od 25—30 njemačkih vojnika od kojih je 15 ubijeno, jedan zarobljen i zaplijenjeno 5 pušaka, 2 pištolja i ostala oprema. Noću između 11. i 12. augusta Samostalni bataljon Divizije iz zasjede je na cesti Bihać—Skočaj kod Međulužja ubio 6 neprijateljskih vojnika. Pet noći kasnije jedan bataljon 3. brigade ponovo je postavio zasjedu na cesti Kulen-Vakuf—Prkosi. Na komoru od 100 vojnika i 35—40 kola otvorena je vatra i izvršen juriš. Neprijatelj je pobjegao ostavivši 25—30 poginulih i cjelokupnu komoru. Međutim, sav plijen se nije uspio izvući zbog napada neprijatelja od Prkosa. Bataljon je zaplijenio samo 6 pušaka i nešto druge opreme, a imao je 7 ranjenih boraca. Na zasjedu, opet jednog bataljona 3. brigade na cesti između Vrtoča i Bihaća, 26. augusta, naišla je prethodnica od voda legionara na biciklima. Ovom prilikom zarobljeno je 10 legionara s oficirom i zaplijenjeno 10 pušaka, 2 automata, 1 pištolj i druga oprema uz sopstvene gubitke od 1 mrtvog i 3 ranjena borca.

Najuspješniji napad iz zasjede izvršen je 28. augusta sa dva bataljona 3. brigade, koje je predvodio komandant Brigade, Milan Šijan kod Gorijevca na putu između Bihaća i Bosanskog Petrovca. Na zasjedu je najprije naišla kolona od 4 kamiona, 1 motocikla i 1 autobusa iz 114. lovačke divizije i bila uništena. Ubijeno je 27 njemačkih vojnika. Nakon toga ubrzo je pristiglo 150 njemačkih vojnika radi pomoći prvoj koloni i radi prikupljanja mrtvih. Bataljoni su se pritajili i tek kada se neprijatelj počeo povlačiti ka Ripču, napali su ga s leđa i bokova i ubili 90 i zarobili 16 njemačkih vojnika, zaplijenili 1 pt top, 1 minobacač, 6 mitraljeza, 1 puškomitraljez, 10 automata, 50 pušaka i 1 pištolj pored druge opreme uz gubitke od 2 poginula i 2 ranjena borca. Za ovaj uspjeh brigada je pohvaljena od Glavnog štaba Hrvatske.[18]

Poslije podne 28. augusta 114. lovačka divizija počela je napad od Kulen-Vakufa k Boričevcu vjerojatno radi poboljšanja sopstvenog položaja i izviđanja naših snaga. Napad je odbijen. Slijedećeg dana ujutro otpočela je 114. divizija iz Kulen-Vakufa i Bihaća ka Kninu. Na pravcu Kulen-Vakuf—Donji Lapac napadao je 741. puk, ojačan s izviđačkim bata-

18. **U ovim zasjedama su se naročito istakli Dušan Kuprečanin, Nikola Momčilović, Nikola Njegomir, Branko Rađenović, Gojko Dukić, Mane Bajić, Dušan Sovilj i Stevo Obradović, (Zb. V-18, 422).**

ljonom, protivtenkovskim divizionom, baterijom 202. protivtenkovskog diviziona, baterijom 661. artiljerijskog puka i 114. pionirskim bataljonom. Na ovom pravcu se kretao i komandant Divizjie, a na pravcu Bihać—Donji Lapac nastupao je 721. puk. Bataljoni 3. brigade kod Kulen-Vakufa su dali snažan otpor, dok su druga dva bataljona koja su prethodnog dana bila u zasjedi u toku noći prebačena na komunikaciju Nebljusi—Donji Lapac. Zbog velike nadmoćnosti neprijatelj je uspio da potisne dijelove 3. brigade i pored protivnapada jednog bataljona u kom su poginuli komandant bataljona Danješ Radmanović i pomoćnik komesara bataljona Mirko Platiša da zauzme Boričevac.[19] I na pravcu Bihać—Donji Lapac neprijatelj je odbacio Samostalni bataljon Divizije i zauzeo Nebljuse. Noću između 29. i 30. augusta neprijatelj je ušao u Donji Lapac. U toku te noći 3. brigada je prebacila dva bataljona prema Udbini, jedan bataljon na Zuleševicu prema Gračacu a jedan k Srbu.

Ujutro 30. augusta 114. lovačka divizija je nastavila da nadire prema Gračacu i Udbini. Na pravcu ka Gračacu ona je uspjela da zauzme Zuleševicu i u toku dana da izbije u Mazin, dok je na pravcu Udbine zauzela Kuk. U toku slijedeća dva dana ona je sređivala jedinice i 2. septembra produžila iz Mazina ka Bruvnu te nakon dva dana ušla u Gračac, dok od Kuka prema Udbini nije napadala.

Štab 6. divizije se u toku noći između 30. i 31. augusta povukao iz Donjeg Lapca preko Mazina za Cerovac, odakle se 3. septembra prebacio u Tolić gdje je izdao direktivu jedinicama za dalja dejstva. Treću brigadu je koncentrirao na udbinskom pravcu, a Samostalni bataljon je zadržao na Kamenskom radi zatvaranja pravca ka Plješivici i aktivnog dejstva na komunikaciju Bihać—Donji Lapac. Prvoj brigadi je naredio da se povuče istočno od Gospića i zatvori pravce prema Gračacu i Podlapači. Druga brigada se iz sjeverne Dalmacije preko Otrića i Srba najprije prebacila na sektor Doljane—Dobroselo,[20] a zatim se 12. i 13. septembra, po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, prebacila preko ceste Gračac—Lapac u rejon Udbine i vratila pod komandu Štaba 6. divizije.

U odbrambenim bojevima od 29. augusta do 4. septembra 3. brigada i Samostalni bataljon imali su 8 mrtvih i 33 ranjena i 2 nestala borca. Gubici neprijatelja nisu poznati, ali su bili sigurno bar dva puta veći. Pred prve sukobe s Nijemcima među borcima i starješinama vladala je izvjesna neizvjesnost, znatiželja i uznemirenost. Straha nije bilo, iako se znalo da su Nijemci bolji vojnici od svih s kojima su se do tada borili. Bila je to neizvjesnost karakteristična prije početka svake borbe, a sad je još i neprijatelj nepoznat s reputacijom dobre vojske. Zbog toga su od velikog značaja bili prvi bojevi. Ne znam čija je bila inicijativa, da li Štaba Divizije ili Štaba 3. brigade, da se prebace snage istočno od Une i da prve borbe s Nijemcima budu u našoj režiji, ali je ta inicijativa bila vrlo pozitivna i pravilna. Prve uspješne borbe pokazale su da su Nijemci

19. u **borbi su se Istakli komandiri četa Aleksandar Zorica i Jovo Gajić, vodni delegat Dušan Lazić, mitraljezac Milan Kekić i vodnik Jovan Jakšić.**
20. **Po nekim naređenjima 2. brigada je početkom septembra trebalo da dođe na prostor Lovinac-Mutilić. Međutim, ona je zadržana na komunikaciji Srb-Otrić-Knin, jer se pretpostavljalo da će glavne njemačke snage nastupati preko Srba za Knin.**

ranjivi kao i svaka druga okupatorska vojska i da ne mogu odolijevati našoj partizanskoj taktici, posebno kad je riječ o zasjedama.

Sve zasljede su dale dobre rezultate. Naročito značajna je ona od 28. septembra kod Gorjevca sa dva bataljona 3. brigade. Ova zasjeda spada među najuspješnije u našem ratu po svim elementima karakterističnim za zasjede. Naročito značajno je da je zasjeda ostala na mjestu poslije prvog uspjeha, sačekala neprijateljske snage za intervenciju, napala ih iznenada i u pogodno vrijeme i razbila. Manje uspješne od zasjeda su bile odbrambene frontalne borbe. Ima više razloga za to. Nije najbolje izvršena procjena neprijateljskih namjera i pravaca nastupanja, a ni koordinacija dejstva na širem planu nije bila dobra,[21] nije izvršeno ni temeljito zarušavanje komunikacija i drugo. Pored svega toga 114. lovačka divizija je za savlađivanje prostora od oko 40 km, od Kulen-Vakufa do Gračaca, izgubila 7 dana, što znači da je napredovala samo 6 km na dan. Ovo govori da su odbrambena dejstva bila uspješna i da je 3. brigada izvršila svoj osnovni zadatak: usporila je nadiranje neprijatelja i nanijela mu osjetne gubitke a sama je imala relativno male gubitke.

Borbe na komunikaciji Bihać—Donji Lapac—Gračac

Nakon kapitulacije fašističke Italije, 8. septembra 1943. godine, glavni problem za svu Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije bio je kako prije Nijemaca razoružati što veći broj talijanskih jedinica. U vezi s tim Glavni štab Hrvatske je 14. septembra, pored ostalog, naredio 6. diviziji: »a) Da bi olakšali situaciju naših jedinica u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji i onemogućili neprijateljsko komuniciranje na njihovoj jedinoj i glavnoj saobraćajnoj arteriji: Bihać—Lapac—Gračac—l6iin, preduzeti ćete odmah na cesti Bihać—Lapac—Gračac napade na neprijateljske transporte kao i rušenja na svim pogodnim mjestima duž obje ceste;

b) U cilju poralisanja ustaškog garnizona u Gospiću i onemogućavanja ispada iz rejona Gospića na oslobođenu teritoriju, imate svakodnevno preduzimati pojedinačne akcije oko samog Gospića sa pojedinim bataljonima, četama i vodovima, birajući za ovo najpogodnije tačke u neprijateljskom odbrambenom rasporedu nastojeći uništenju prvenstveno njegove žive sile.«[22] Zadatak pod a trebalo je da izvrši 2. brigada i Samostalni bataljon Divizije a zadatak pod b 3. brigada i dva bataljona 1. brigade, dok su njena druga dva bataljona obrazovala pokretnu rezervu u rejonu Podlapača, nedaleko od Štaba Divizije koji se nalazio u Toliću.

Druga brigada se početkom septembra još uvijek nalazila pod komandom Štaba kninskog sektora u rejonu Dobro Selo—Doljane. Po naređenju toga Štaba ona je noću između 5. i 6. septembra, s jednim bataljonom postavila zasjedu na Zuleševici. U nju su sutradan ujutro upale dvije kolone neprijatelja: jedna koja je naišla od Donjeg Lapca jačine oko 200 vojnika i nešto slabija od Mazina. One su se srele na vrhu Zu-

21. Po direktivi Glavnog štaba Hrvatske trebalo je da se 2. lička i Kninska brigada potčine Štabu 6. divizije, što nije realizirano (Zb. V-18,403).
22. Zb. V-19,185 — 186.

leševice upravo pred zasjedom. Otvorena je žestoka vatra i neprijatelju su naneseni gubici od oko 150 mrtvih i ranjenih, među kojima je bilo i nekoliko oficira. Bataljon je imao samo 3 ranjena borca. Plijen nije mogao biti izvučen jer je neprijateljsko obezbjeđenje zašlo za leđa bataljonu pa se morao povući. Gotovo na istom mjestu dijelovi Brigade su 9. i 10. septembra dva puta napali iz zasjede njemačke snage i svaki put im nanijeli gubitke od 10—15 mrtvih i ranjenih. Jedan bataljon 2. brigade sačekao je 12. septembra u zasjedi u Pištalskoj draži kod Kulen-Vakufa bataljon Nijemaca i nanio mu gubitke od oko 150 mrtvih i ranjenih. Tom prilikom poginuo je 1 borac i ranjena 1 drugarica. Šest dana kasnije drugi jedan bataljon Brigade postavio je zasjedu na cesti Bruvno—Derin Gaj na koji je od Bruvna naišlo 37 kamiona i 1 tenk. Na njih je otvorena vatra i u dvosatnoj borbi ubijeno oko 200 neprijateljskih vojnika, dok ih je veći broj ranjen. Zaplijenjene su 2 puške i oštećeno 20 kamiona, uz sopstvene gubitke od 1 poginulog i 1 ranjenog borca.[23]

Najuspješniju zasjedu 2. brigada je izvela 21. septembra s tri svoja bataljona i četom Samostalnog bataljona Divizije kod Kruga. Naišao je kamion neprijateljske vojske od D. Lapca, iskrcao se i otvorio vatru u pravcu zasjede. Pošto borci nisu odgovorili na vatru, neprijatelj se ukrcao u kamion i krenuo u susret grupi od tri kamiona s vojskom koja se kretala od Nebljusa. Kad su se kamioni sreli, na njih je otvorio vatru jedan bataljon, a kad su se vojnici iskrcali na njih su sa suprotne strane otvorila vatru druga dva bataljona. Svega desetak vojnika uspjelo je da pobjegne, dok je 65 poginulo i 27 zarobljeno. Zaplijenjeno je 5 mitraljeza »šarac«, 5 automata, 27 pušaka, 10 pištolja, 3 minobacača i razna oprema, uz sopstvene gubitke od 2 poginula i 4 ranjena borca. Četiri dana kasnije jedan bataljon ove Brigade napao je iz zasjede na Zuleševici kolonu od 50 kamiona s vojskom i 3 tenka i tom prilikom ubio preko 70 njemačkih vojnika. Pet dana iza toga jedna četa je iz zasjede kod Dnopolja uništila vod legionara, a jedna druga četa je spriječila prodor oko 300 neprijateljskih vojnika na Kamensko i nanijela im gubitke od 10 mrtvih i više ranjenih, dok je svega jedan vod onemogućio četu legionara da opljačka Oraovac i nanio joj gubitke od 6 poginulih. U toku 1. i 2. oktobra dijelovi 2. brigade su kod Nebljusa uništili kamion pun vojnika i odbili napad oko 1500 legionara u pravcu Kamenskog nanijevši im gubitke od oko 60 vojnika izbačenih iz stroja i zaplijenivši 1 mitraljez i 1 pištolj uz vlastite gubitke od svega jednog poginulog.

Pošto je smijenila 2. brigadu na cesti Gračac—Bihać, 1. brigada je 15. oktobra s dva bataljona postavila zasjedu na Zuleševici a s jednim kod Bruvna. Na prvu zasjedu naišla je kolona od 29 kamiona iz Lapca, uglavnom sa hranom. Kamioni su zapaljeni, a hrana zaplijenjena. Zasjeda kod Bruvna je sačekala 40 kamiona s vojnicima i nanijela im gubitke. U obje zasjede poginulo je oko 60 i ranjeno oko 100 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je 14 pušaka, 1 automat, 1 pištolj, 20 bombi. 5 sanduka municije i druga sprema. Brigada je imala 1 mrtvog i 4

23. U ovoj borbi su se istakli vodnik Nikola štetie i puškomitraljezac Petar Majstorović.

ranjena borca. Tri dana kasnije manji dijelovi ove Brigade osujetili su pljačku Oraovca od njemačkih vojnika nanijevši im gubitke od 10 mrtvih i više ranjenih. Iz zasjede kod Birovače 29. oktobra jedan bataljon 1. brigade napao je neprijateljsku kolonu od 40 kamiona i 3 tenka te ubio oko 50 i ranio više njemačkih vojnika i zaplijenio 5 pušaka. Posljednjeg dana oktobra u zasjedi kod Kruga jedna četa ove Brigade sačekala je kolonu od 21 kamiona s vojnicima, 6 tenkova i 5 motocikla i nanijela im gubitke od oko 100 mrtvih i ranjenih, dok je sama imala samo jednog ranjenog.

Osnovni vid bojeva na komunikaciji Bihać—Gračac bile su zasjede. Sve su uspješno izvedene i neprijatelju su naneseni veliki gubici uz vrlo male sopstvene. Najuspješnije su ipak bile one koje su izvedene s dva i više bataljona, jer su, pored gubitaka koji su naneseni neprijatelju, jedinice došle i do značajnog plijena. Valja reći da je neprijatelj računao s našim zasjedama i poduzimao je potrebne mjere obezbjeđenja. No, i pored toga trpio je gubitke. Sigurno je da gubici nisu bili toliki koliko sam naveo na osnovu izvještaja naših jedinica. U poređenju s podacima koje navodi neprijatelj za sopstvene gubitke oni su duplo manji. Najveći broj zasjeda izveden je na planini Zuleševici, jer je na njoj najpodesnije zemljište za zasjede na čitavoj spomenutoj komunikaciji. Međutim, primjer zasjede kod Kruga govori da su povoljni uslovi bili i na drugim mjestima. Od propusta može se navesti to da je nedovoljno primjenjivao rušenje komunikacija, što je, pored ostalog, uslovio nedostatak sredstava za rušenje.

Borbe oko Gospića

U toku septembra i oktobra 1943. godine dvije brigade 6. divizije vodile su bojeve oko Gospića. Sa sektora Udbine njena 3. brigada, s tri bataljona, prebacila se 5. i 6. septembra na položaje kod Perušića. Već 7. septembra jedan bataljon ustaša napao je bataljon 3. brigade na Lisini (k. 748) i Ravnom vrhu i potisnuo ga na Čerkešku glavicu. Bočnim protivnapadom bataljona iz brigadne rezerve Brigada je povratila izgubljene položaje. U borbi je neprijatelj imao 10 mrtvih i više ranjenih, a Brigada 5 poginulih i 9 ranjenih. Poslije više prepada na isturene neprijateljske položaje oko Perušića, Brigada je 14. septembra s dva bataljona napala Kombinirani ustaški bataljon koji se, nakon upada u oslobođeni Otočac, vraćao za Gospić i u noćnoj borbi kod Donjeg Kosinja nanijela mu gubitke od 25 mrtvih i 40 ranjenih, dok je sama imala 1 mrtvog i 6 ranjenih.

Prva brigada je 16. septembra napala Bilaj gdje se nalazila jedna ojačana četa ustaša. Napad nije uspio zbog uporne odbrane i nedovoljno energičnog napada. Neprijatelj pretrpio gubitke od 5 mrtvih i 8 ranjenih,[24] dok je Brigada imala 1 mrtvog i 9 ranjenih. Zaplijenila je 7 pušaka, 3 bombe i više metaka i stalne opreme. Osam dana kasnije jedan

24. Po neprijateljskim podacima (Zb. V-19,675) dok su po našim podacima gubici bili znatno veći.

bataljon ove Brigade napadao je četnike u crkvi Sveti Ivan u Velebitu kod Medka i zarobio 9 četnika i zaplijenio 10 pušaka, 1 puškomitraljez i drugu spremu.

Najvažniji bojevi 6. divizije u ovom periodu bili su oslobođenje Perušića i svih sela oko Gospića zajedno s 13. divizijom, koja je napadala Karlobag a kasnije sadejstvovala Diviziji u borbama oko Gospića. Po našim podacima pet neprijateljskih bataljona branilo je teritoriju Perušić, Lički Osik, Klanac, Smiljan, Brušane, Oštarije i to svako od ovih mjesta po jedan bataljon, a Oštarije i Brušane jedan bataljon. U napad je prva krenula 1. brigada. Ona je 3. oktobra u 5 sati uz pomoć voda bacača mina, napala i zbacila neprijatelja s Takalica, a zatim napala Oštarije odakle se neprijatelj razbježao pa je brigada krenula ka Brušanima.

Za to vrijeme 3. brigada, ojačana sa divizijom artiljerije (11 oruđa) i vodom tenkova (2 tenka), poslije snažne i za nas neuobičajene artiljerijske vatre po Perušiću i okolnim visovima, napala je u 7 sati neprijatelja na visovima oko Perušića. Nakon kraće borbe neprijatelj se počeo povlačiti prema Vučjaku. Artiljerija je prenijela vatru na Marinu glavu, koju je neprijatelj napustio prije napada pješadije a zatim Lički Osik. Tako je Brigada izbila na rijeku Liku gdje je neprijatelj organizirao solidniju odbranu.

Slijedećeg dana je 1. brigada sa dva bataljona i uz pomoć bacača mina, napala Brušane koje je neprijatelj napustio poslije snažne vatre i prije nailaska pješadije. S 1. brigadom napadala su i dva bataljona 1. brigade 13. divizije. Za to vrijeme 3. brigada je sa tri bataljona i nakon kraće borbe zauzela Klanac i Oteš i izbila pred Smiljan i Krčmar (k. 774) gdje je neprijatelj pružio žilav otpor. U toku 5. oktobra ova Brigada je zauzela Krčmar i Smiljan. Neprijatelj je protivnapadom od Gospića pokušao da ih povrati, ali je odbačen natrag u Gospić.[25] Za vrijeme je 1. brigada zauzela Oštru i Lički Novi, a 1. brigada 13. divizije Debelo Brdo. Naredna dva dana neprijatelj je pokušavao da protivnapadima povrati Lički Novi i Oštru, ali je uvijek bio odbijen uz gubitke.

U borbama od 3. do 5. oktobra neprijatelj je imao 120 mrtvih, 150 ranjenih i 395 zarobljenih[26], a jedinice Divizije 9 mrtvih i 50 ranjenih. Zaplijenjeno je 560 pušaka, 18 puškomitraljeza, 6 teških mitraljeza, 1 teški bacač, 2 automata, 1 pištolj, 470 bombi i mnogo druge spreme.

Nakon likvidacije spoljnih uporišta pristupilo se pripremama za napad na Gospić, koji je od 6. do 9. oktobra neprekidno tučen artiljerijom i napadan slabijim snagama. Međutim, 9. oktobra oklopni puk 114. lovačke divizije probio se iz Gračaca za Gospić čime se odnos snaga izmijenio u korist neprijatelja. Dva bataljona 2. brigade trebalo je da posjednu rejon Metka i spriječe prodor neprijatelja za Gospić. Međutim, bataljoni su bili iznenađeni i napadnuti prije nego što su zauzeli polo-

25. U ovom boju posebno se Istakao komandant 1. bataljona 3. brigade Đuro Ugarak Cogo, koji je s puškomitraljezom u ruci prišao čelu svog bataljona.

26. U Izvještaju Štabu 6. div. od 31. X 1943. navodi se: »U svim akcijama u oktobru neprijateljski gubici 467 mrtvih, 92. ranjena, 423 zarobljena«, (Zb. V—20 664).

žaje. Izgubljen je jedan mitraljez, 1 puškomitraljez, 2 mala minobacača, 18 pušaka, 13 ručnih bombi, a 4 borca su poginula i 7 ih je ranjeno. Iz Gospića je neprijatelj produžio ka Budaku sa 5 tenkova, 3 oklopna automobila i četom vojnika. Dočekan je od jednog bataljona 2. brigade na Budačkom mostu i poslije kraće borbe prisiljen da se povuče za Gospić uz gubitke od 15 mrtvih i ranjenih te oštećena 3 tenka. Snagama jedne do dvije čete neprijatelj je 10. oktobra iz Gospića i Bilaja krenuo u napad prema Budaku i Ostrvici. Odbijen je od dijelova 2. brigade uz gubitke od preko 30 mrtvih i ranjenih.[27] Dva dana kasnije dijelovi Divizije zauzeli su Bilaj bez značajnijih borbi. Pokušaj neprijatelja da ga 20. oktobra povrati nije uspio. Naređenjem Glavnog Štaba Hrvatske, od 17. oktobra 1943. godine, 6. divizija je 2. brigadu zadržala kod Gospića radi blokade, 1. brigadu je radi dejstva uputila ka komunikaciji Bihać—Gračac, dok je 3. brigada povučena u rezervu Glavnog štaba na prostor Otočca. Povlačenje dijelova Divizije od Gospića neprijatelj je iskoristio i u toku oktobra i novembra poboljšao svoje položaje zauzimanjem Novog, Oštre i Smiljana.

Značajan uspjeh postigla je 1. brigada koja je u toku 15. oktobra napala nekoliko njemačkih autokolona na putu Gračac—Gornji Lapac, uništila 33 kamiona i zaplijenila veću količinu namirnica i drugog materijala, ubila oko 60 i ranila oko 100 neprijateljskih vojnika, a sama je imala 1 mrtvog i 4 ranjena borca.

Treća brigada je od 21. do 25. oktobra čistila prostor Srpsko Polje, Kuterevo, Krasno i uhvatila 7 ustaša i 20 ustaških i četničkih saradnika, a zaplijenila 19 pušaka, 2 pištolja i 6 bombi. Brigada se 25. oktobra vratila na sektor Perušića. Uspješne su bile i dvije zasjede koje je postavila 2. brigada kod Raduča. Njena dva bataljona, 2. novembra, sačekala su njemačku motoriziranu kolonu na cesti Medak—Raduč kod Visokog brda i u borbi, koja je trajala nekoliko sati, nanijela joj gubitke, po neprijateljskim podacima, od 64 mrtva njemačka vojnika i 1 oficir a dok ih je 17 ranjeno. Jedan oklopni automobil i jedan kamion su uništeni[28] Brigada je imala 1 mrtvog i 9 ranjenih boraca. Dva dana kasnije jedan bataljon ove Brigade je na istom mjestu sačekao motoriziranu kolonu i nanio joj gubitke od 50 mrtvih[29] i većeg broja ranjenih, oštetio 10 kamiona i 1 tenk, uz gubitke od svega 2 ranjena borca.

Nasuprot onim u septembru bojevi od 3. do 10. oktobra bili su mnogo značajniji. Međusobno povezani u jednu operaciju oni predstavljaju veliki uspjeh za 6. ličku i 13. primorsko-goransku diviziju. Ovo zbog toga što je opći odnos snaga bio u korist ustaša, a rezultat je za njih porazan. Preko 1.000 izbačenih iz stroja, od čega oko polovine zarobljenih. Operacija je za nas bila vrlo složena. Izvođena je na velikom prostoru uz upotrebu svih rodova vojske. Vrlo je značajno da su naše jedinice uspješno primjenjivale tek zaplijenjenu talijansku vojnu tehniku--artiljeriju, tekove i minobacače. Naročito dobre rezultate dali su mino-

27. Po ustaškim podacima Nijemci su tada imali 15 mrtvih, (Zb. V-20,743).
28. Zb. V-21,606.
29. Po neprijateljskim podacima ovi gubici su znatno manji. Vidi Zb. V-21,611.

bacači, ali je značaj artiljerije bio također veliki. Tenkovi su nedovoljno korišćeni, pa i nisu dali veće rezultate, ali su imali veliki moralni značaj. Njemački prodor od Gračaca je iznenadio naše jedinice, što je bila posljedica nerazvijene obavještajne službe i nedovoljnog iskustva u borbi protiv brzopokretnih jedinica neprijatelja, ali to iznenađenje nije imalo većih negativnih posljedica. U borbama su u oktobru novi borci iz Istre i Hrvatskog primorja uspješno su se uklopili u redove iskusnih boraca 6. divizije.

Formiranje i borbe Odreda »Plavi Jadran«

Štab 6. divizije formirao je u junu 1943. Vod »Plavi Jadran«, od svojih boraca rodom iz Podgorja, sa prostora Karlobag, Obrovac, Starigrad. Vod je predstavljao teritorijalnu jedinicu, koja je trebalo da politički djeluje i da posluži kao jezgro za mobilizaciju stanovništva s toga prostora. U julu Vod je prilivom novih dobrovoljaca narastao na 80 boraca i prerastao u Četu, koja je bila pod direktnom komandom Štaba 6. divizije. Kapitulaciju fašističke Italije Četa »Plavi Jadran« je skoro maksimalno iskoristila. Ona je noću između 8. i 9. septembra razoružala talijansku posadu u Rožancu, a u toku dana i posade u Ninu, Privlači i Vrsima i oslobodila čitav prostor sjeveroistočno od Zadra, gdje je došlo do naglog priliva novih boraca. Štab 6. divizije uputio je 25 iskusnih boraca na čelu sa Danom Potrebićem, kao pomoć Četi i eventualno za komandni kadar. Formirana su dva bataljona od kojih je Štab Divizije formirao Odred »Plavi Jadran«. Za komandanta Odreda određen je Danilo Damjanović Danić, do tada zamjenik komandanta 2. brigade, a za politkomesara Ferdo Toplak, dotadašnji politkomesar 2. bataljona 1. brigade. Štab 6. divizije uputio je i Kulturnu ekipu Divizije u sjevernu Dalmaciju radi političkog djelovanja u novo-oslobođenim krajevima. Uskoro je Odred »Plavi Jadran« ojačan s jednim talijanskim bataljonom koji je iz Zadra s kapetanom Lisiolijem na čelu prešao na stranu NOV Jugoslavije. Mobiliziranim borcima popunjena su prva dva bataljona i formiran treći, tako da je odred sa Zadarskim bataljonom narastao na četiri bataljona.

Dva bataljona ovog odreda dočekala su 26. septembra u zasjedi kod Smilčića kolonu iz 114. lovačke divizije jačine 60 kamiona, 1 tenk i 4 oklopna automobila, koja se kretala od Obrovca ka Zadru. Na prethodnicu je otvorena žestoka vatra. Međutim, uz pomoć tenkova i oklopnih automobila Nijemci su ih prisilili da se povuku. Neprijatelj je imao gubitke od 7 mrtvih i više ranjenih. Zaplijenjena je 1 puška i nešto municije i uništeno 10 kamiona. Osam dana kasnije bataljon ovog Odreda sačekao je njemački bataljon kod Murvice i poslije 6- satne borbe natjerao ga u bijeg. Na bojištu je ostalo 30 mrtvih njemačkih vojnika, dok je svega 1 partizan bio ranjen. Spomenimo još da je 9. oktobra jedna četa Odreda odbila napad od oko 300 Nijemaca iz Zadra prema Briševu i Ninu te im nanijela gubitke od 12 mrtvih i 15 ranjenih.

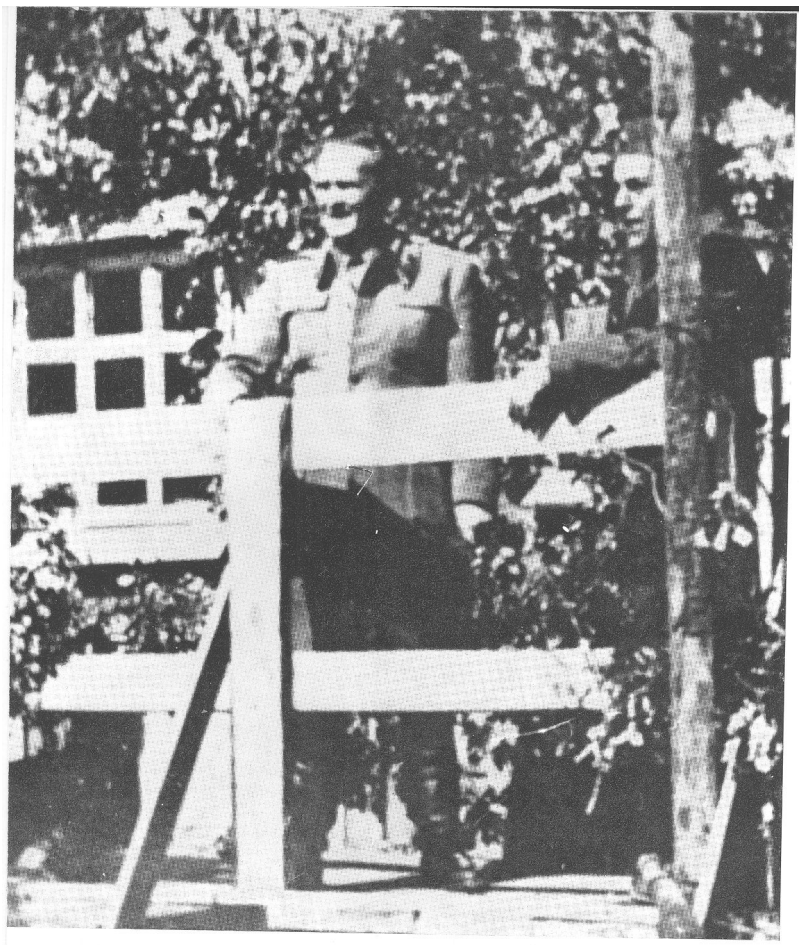
Pred kraj oktobra od Odreda »Plavi Jadran« formirana su dva odreda:

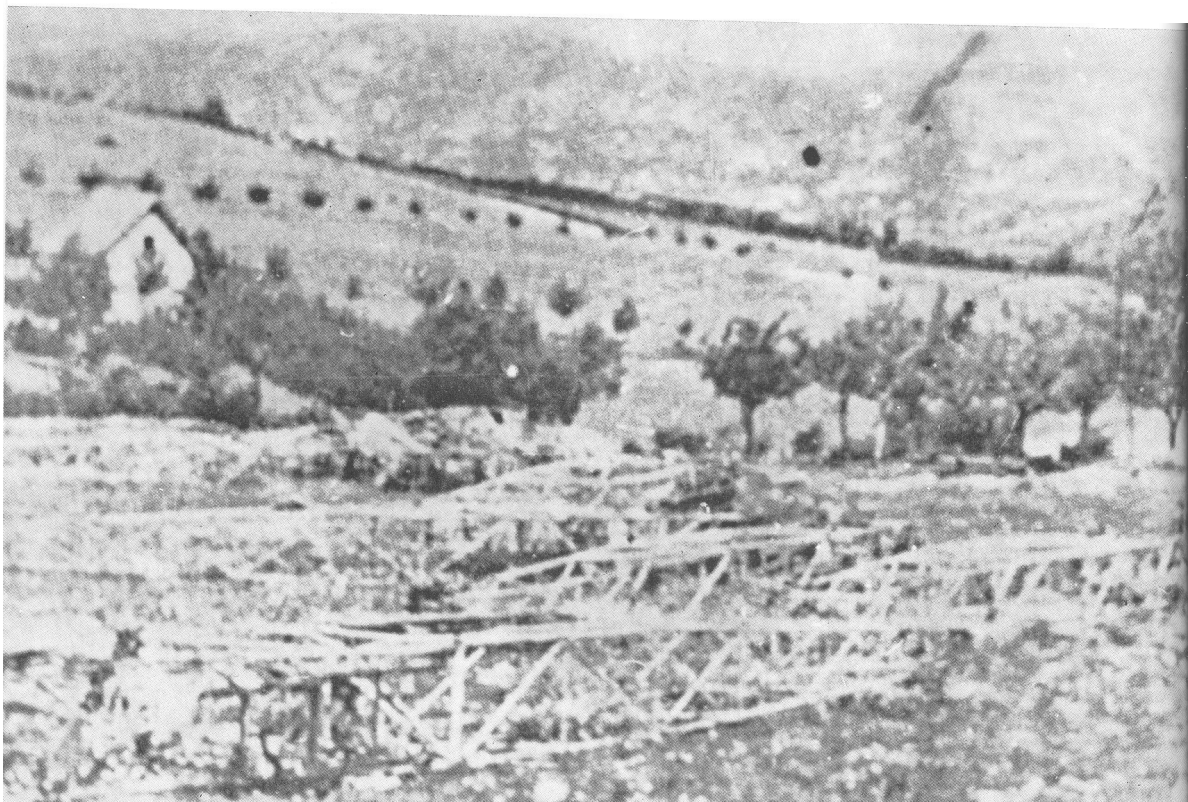
ui̯očac, 1943. Kata Pejnović s aktivistkinjama AFŽ-a.

Kuk, 1943. Jakov Blažević s drugovima na putu za Drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajc-u.

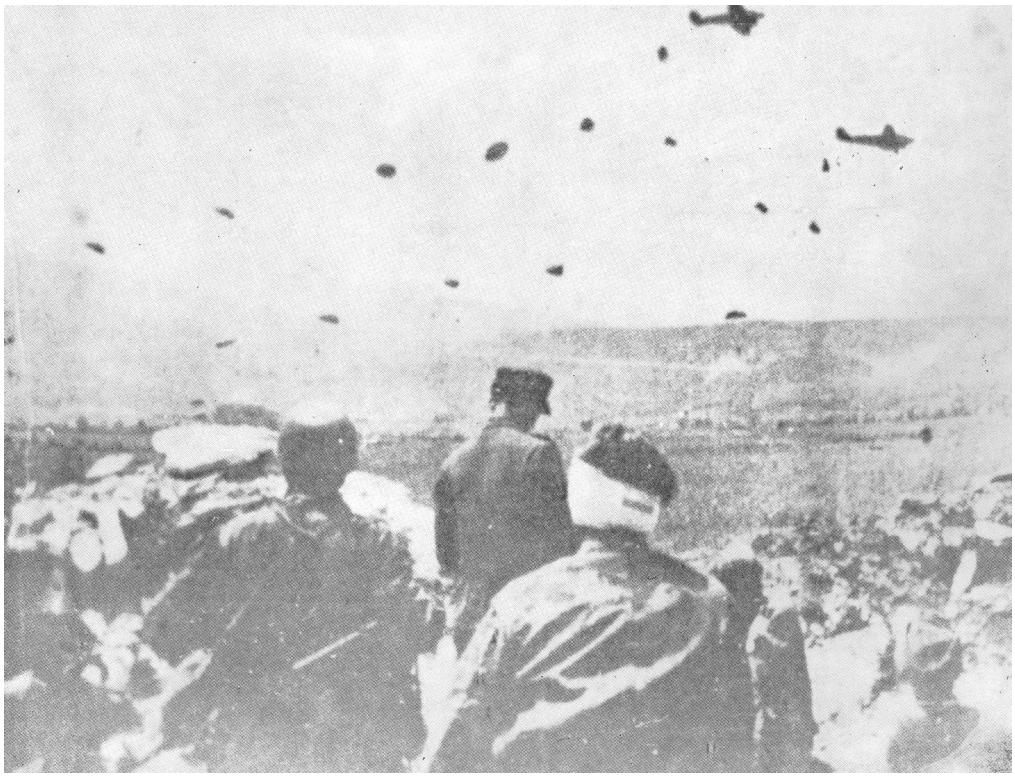
Josip Broz Tito pred pećinom u Drvaru.

Oborena neprijateljska jedrilica kod Drvara 1944. godine.

Drvar, 25.5.1944. Oboren njemački padobranac.

Drvar, 25. 5. 1944. Njemački vojnici u rovovima na Trninić brijegu.

Debela kosa, 1943. godine. Borci VI ličke divizije na proslavi dvogodišnjice ustanka na Kordunu.

Lika, 1944. Ni bajta nije ostala pošteđena.

Kolona III ličke proleterske brigade VI divizije NOVJ u prelazu planine Vitorog decembra 1943. godine.

Kolona III ličke proleterske brigade VI divizije NOVJ u prelazu planine Vitorog decembra 1943. godine.

Borci VI divizije NOVJ na putu od Kupresa do Bugojna.

Lika, 1944. Borci 35. divizije NOVJ u predahu borbe.

Zadarski u kome je ostao veći dio boraca Odreda »Plavi Jadran« i novi Odred »Plavi Jadran« koji je obrazovalo ljudstvo sa prostora Karlobag —Starigrad, gdje je nastavio i da dejstvuje.

Neke karakteristike prvog perioda i promjene u Diviziji

Najznačajniji događaj u spomenutom periodu koji je imao značajan uticaj za dejstva i popunu 6. divizije bio je kapitulacija fašističke Italije. Dosadašnji glavni protivnik otišao je sa scene, a na mjesto njega došle su njemačke okupatorske jedinice. U vrijeme kapitulacije Italije Divizija je imala zadatak da što više zadrži Nijemce a kasnije da ometa njihov saobraćaj i snabdijevanje na komunikaciji Bihać—Knin. Taj zadatak ona je uspješno izvršila. Štab Divizije ispoljio je značajnu inicijativu u formiranju Odreda »Plavi Jadran«, njegovom kadrovskom osposobljavanju i pomoći u tom početnom periodu u naoružanju, tako da je Odred odigrao dosta veliku ulogu u pogledu razoružanja talijanskih jedinica u širem rejonu Zadra i mobilizacije novih boraca.

U ovom periodu 6. divizija je stekla i prva dragocjena iskustva u borbama s njemačkim jedinicama. Tu spadaju iskustva iz uspjelih zasjeda naročito jačim snagama kao što je Gorjavec, Kruge, Zuleševica i odbijanje napada njemačkih tenkova kod Budačkog mosta, kao i negativna iskustva s iznenađenjima kod Raduča i Metka od oklopnog puka. Iskustva su pokazala da se 6. divizija može uspješno tući i s njemačkim trupama.

Težište aktivnosti Glavnog štaba Hrvatske u ovom periodu bilo je van teritorije Like. To je imalo određenih reperkusija, jer je jedna brigada 6. divizije bila više od tri mjeseca van Like. Osim toga, trebalo je i kadrovski pomagati razvoj pokreta u sjevernoj Dalmaciji, Hrvatskom primorju i Istri, što je Divizija uspješno učinila. Štab Divizije bio je svjestan svih tih potreba, ali je ipak u izvještaju Štabu 4. korpusa od 28. augusta 1943. godine iznio mišljenje da Diviziju treba koncentrirati, jedno zato da bi djelovala kao Divizija, a drugo važnije, da bi Štab jedinicama mogao pomagati i kontrolirati ih u radu, jer se u jedinici koja je daleko od kontrole Štaba Divizije, ni vojnički ni politički rad ne odvijaju kako bi trebalo i jedinica zaostaje iza drugih.[30]

Čvrsta i neraskidiva povezanost naroda Like i 6. divizije, ostvarena još ranije, u ovom se periodu još više produbila. To je imalo svestrane pozitivne posljedice na cjelokupan život i rad Divizije i obratno, što je nametalo i određene obaveze Diviziji. Njen odlazak u Bosnu itekako će se osjetiti u Lici.

U ovom periodu došlo je i do značajnih promjena u kadrovima, brojnom stanju i naoružanju Divizije. Već je naprijed iznijeto da je početkom jula Divizija brojala 3.073 borca dok je 9. novembra 1943. godine njeno brojno stanje iznosilo 3.868, što znači da se povećalo za 795 boraca. Do ovog povećanja je došlo, i pored gubitaka i prekomande oko 200 boraca i starješina u Hrvatsko primorje i Istru, popune Odreda »Plavi Jadran«

30. Zb. V-18,333.

gdje odlazi oko 100 i u Lički partizanski odred oko 200 boraca, uslijed popune koju je izvršila 13. primorsko-goranska divizija sa preko 1.000 novih boraca, povratkom izliječenih i popune na terenu. Što se tiče naoružanja u Diviziju je uveden veći broj automatskog oružja i minobacača.

U Štabu Divizije na dužnost politkomesara, na mjesto Rade Zigića, u julu je došao Zivan Dimitrijević Gija do tada šef politodjela 3. brigade, a mjesto Stevana Opsenice, koji je ostao u Operativnom štabu za Liku u oktobru je postavljen Lazo Radaković. Đuro Stanković, obavještajni oficir ostao je u Hrvatskoj, a na njegovo mjesto je također u oktobru, došao Srđan Brujić. Za načelnika saniteta u augustu je postavljen dr Alfred Štajner. Do promjene je došlo i u štabovima brigada: u oktobru je za v. d. komandanta 1. brigade postavljen Milan Dimić a za politkomesara Brigade Bogdan Vujinović, dok je još u julu za zamjenika komandanta Brigade došao Dragan Rakić a u oktobru za zamjenika politkomesara Simo Mrda. Toga mjeseca je u 2. brigadi za zamjenika politkomesara došao Nikica Peinović, a odlaskom Danića Damjanovića u Dalmaciju ostalo je upražnjeno mjesto zamjenika komandanta ove Brigade. U 3. brigadi je u julu za njenog komandanta postavljen Milan Šijan a u oktobru za njegovog zamjenika Dmitar Zaklan.

Od 1. maja 1943. godine uvedeni su činovi u NOVJ. Ukazi o unapređenju dobijeni su negdje u septembru ili oktobru. Komandant Divizije dobio je čin potpukovnika, načelnik Štaba, operativac i komandanti brigada majora, a ostali niže činove. Politkomesari su dobili činove prema položaju: Divizije—potpukovnik, brigade—major itd.

Prema Operacijskom dnevniku 6. divizije za period od 9. novembra 1943. do 29. jula 1944, ona je 9. novembra 1943. godine imala 299 oficira, 669 podoficira i 2.900 vojnika, odnosno 3.868 boraca. Od naoružanja imala je: 2927 pušaka, 223 puškomitraljeza, 36 mitraljeza, 31 mali i 10 velikih minobacača, 4 PT puške 1 PT mitraljez, 1 PT top i 2 brdska topa 75 mm.[31]

II

Pripreme za odlazak Divizije u sastav 1. proleterskog korpusa i

Petog oktobra 1943. Vrhovni štab je izdao naredbu o formiranju 1. proleterskog korpusa. U njegov sastav pored 1. proleterske određena je i 6. lička divizija. U vezi s tim oko 20. oktobra pozvani smo, politkomesar Divizije i ja, u Glavni štab Hrvatske u Turjanski. Tamo nam je komandant Glavnog štaba, Ivan Gošnjak, saopćio da je naša Divizija određena da uđe u sastav 1. proleterskog korpusa. Naređeno nam je da ostavimo dio rukovodećeg kadra za Operativni štab za Liku, da formiramo jedan Lički partizanski odred izvršimo sve političke i vojne pripreme za prebacivanja Divizije u Bosnu. Rečeno nam je da naš dolazak predstavlja značajan događaj, jer će 1. proleterski korpus imati težišne zadatke u planovima Vrhovnog štaba. Naređeno nam je da zadatak držimo u stro-

31. Arhiv Vojnoistorijskog instituta, k. 797, br. reg. 13-3.

goj tajnosti. Izbor baš 6. divizije nije bio slučajan, jer se ona u mnogim bojevima već pokazala kao čvrsta i disciplinirana vojna jedinica.

Štab Divizije svojom naredbom od 25. oktobra formirao je Lički partizanski odred jačine oko 200 ljudi. Za jednog od rukovodilaca u Operativnom štabu za Liku predviđen je Stevo Opsenica, operativni oficir Divizije. S njim je ostavljen najnužniji broj saradnika. Svi članovi politodjela Divizije ostavljeni su na raspolaganju CK KP Hrvatske.

U ovom vremenu naročito intenzivan je bio politički rad. Težište je bilo na objašnjavanju o potrebama borbe van teritorije Like i na jačanju discipline. Partijske i skojevske organizacije imale su u tome posebno značajnu ulogu. Radilo se zatim na popuni i sređivanju jedinica. Iz rashoda povučeni su svi za borbu sposobni borci dok su stariji i nesposobni za duže marševe izdvojeni za popunu Ličkog partizanskog odreda. Naoružanje i oprema su dovedeni u ispravno stanje koliko su to uslovi dozvoljavali. Od intendature 4. korpusa dobijeno je nešto odjeće i obuće te rublja od komandi ličkih područja. Jedan od najvažnijih problema bio je prelaz na tovarni transport. Pošto se Divizija čitavo vrijeme nalazila na slobodnoj teritoriji, vozeći transport je dosta korišten. Sada se od ovoga trebalo potpuno odvojiti.

Marš Divizije i ulazak u sastav 1. proleterskog korpusa

Štab 6. divizije izdao je 8. novembra 1943. godine zapovijest za marš sa prostorije Srednja Gora—Ondić—Poljice u širi rejon Srba preko Ravne Cemernice. Marš je trebalo izvršiti noću između 8. i 9. novembra, ali je zbog vrlo lošeg vremena početak marša pomjeren za jedan dan, tj. za noć između 9. i 10. novembra kada je Divizija otpočela marš za Bugojno, gdje je trebalo da uđe u sastav 1. proleterskog korpusa. Od Ondića do Srba ona je marševala u dvije kolone: glavnina Divizije — sve jedinice osim 2. brigade — kretala se pravcem Ondić—Mandića Draga—Cemernice—Ajderovac—Srb, a 2. brigada pravcem: Poljice—Gubavčevo polje—Pusto polje—Kunovac. Strogo je bilo naređeno da se na cesti Mazin—Gračac kojom je saobraćala njemačka 373. legionarska divizija »Tigar« na svaki način izbjegne borba zbog važnosti zadatka koji je stajao pred Divizijom. Noć je bila vrlo teška. Puhao je jak vjetar i neprekidno je padao snijeg. Bilo je vrlo hladno. Naročito teško je bilo preko planine Cemernice. U toku marša smrzla su se 4, a promrzlo 5 boraca, dok ih se 59 vratilo kućama.[32] Ujutro 10. novembra Divizija se razmjestila u širem rejonu Srba gdje se toga dana odmarala.

Marš je nastavljen 11. novembra pravcem: Srb—Trubar—Drvar—Rore Pribelja—Kupres—Bugojno, gdje je Divizija stigla 19. novembra 1943. godine. Od Ondića do Bugojna dužina maršute je iznosila oko 250 km, dok je marš trajao 10 dana, odnosno oko 80 sati efektivnog marša, sa dva predanka. Marš je bio naporan. Za to vrijeme iz Divizije se osulo 130 ljudi: manji broj se smrzao, jedan iznemogao, a najveći broj se vra-

32. sve te koji su izostali iz Divizije smatrali smo tada dezerterima. Međutim, to nije ispravno jer su se gotovo svi oni priključili jedinicama koje su ostale u Lici.

tio u Liku i priključio našim jedinicama. Na čitavom putu vrijeme je bilo hladno, snijeg i kiša sa vjetrom. Ishrana je bila slaba s obzirom da je teritorij kojim se kretala Divizija siromašan. Smještaj je bio također slab. Prvi put je Divizija marševala kao cjelina. Marš je bio dobro organiziran. Konačari bi prethodno pripremili sve što je bilo moguće za smještaj i odmor tako da su se maksimalno koristili oskudni uslovi koji su se nudili. Marševalo se preko slobodne teritorije uz pomoć organizirane narodne vlasti i vojno-pozadinskih organa.

Po dolasku u Bugojno, Divizija se razmjestila u širem rejonu Bugojna i tu ostala na odmoru do 27. novembra. Ljudstvo se okupalo, sredilo naoružanje i opremu. Štab Divizije u Bugojnu posjetili su komandant 1. proleterskog korpusa Koča Popović i politkomesar Mijalko Todorović Plavi. S njima je bio i komandant 1. proleterske divizije Vaso Jovanović. Pored toga mene, politkomesara i načelnika Štaba zajedno sa Kočom Popovićem primio je 23. ili 24. novembra u Jajcu drug Tito. Vrhovni komandant se interesirao za situaciju u Lici, kako je narod Like prihvatio odlazak 6. divizije s njene teritorije i kako su borci to razumjeli. Zatim se raspitivao o Diviziji, njenom moralno-političkom stanju, naoružanju, odjeći i obući. Rekao je da on poznaje našu Diviziju preko izvještaja i borbi koje je do tada vodila. Osim toga ukazao je da se naša narodnooslobodlačka borba poslije velikih pobjeda na vojnom i političkom polju nalazi pred događajima od historijskog značaja — pred Drugim zasjedanjem AVNOJ-a, koje se upravo priprema i da je formiranje 1. proleterskog korpusa i dolazak naše divizije i 13. proleterske brigade »Rade Končar« u sastav korpusa povezano s tim historijskim događajem i budućim zadacima koji stoje pred NOV Jugoslavije. Ovo je bio moj drugi susret sa drugom Titom. Prije toga vidio sam ga u Slunju 12. decembra 1942. godine, ali sam mu sada prvi puta referirao o Diviziji kao vrhovnom komandantu. Više je to bio jedan drugarski razgovor. Drug Tito nas je zadržao na ručku na kome su bili gotovo svi najviši rukovodioci narodnooslobodilačke borbe. Poslije ručka Ivo Lola Ribar me je upoznao sa znamenitostima Jajca. To je moje posljednje viđenje sa njim jer je poslije nekoliko dana poginuo kod Glamoča.

Bojevi oko Travnika

Prvi bojevi koje je Divizija vodila u sastavu 1. proleterskog korpusa bili su kod Travnika. Pošto je 29. novembra 1943. godine počelo historijsko Drugo zasjedanje AVNOJ-a, to je obezbjeđenje nesmetanog rada ovog tijela bio jedan od najvažnijih zadataka 1. proleterskog korpusa, kao i 10. i 11. divizije 5. korpusa. Kako je Travnik bio najistureniji neprijateljski garnizon prema Jajcu, gdje se održavalo zasjedanje, Vrhovni štab je odlučio da se napadne i zauzme Travnik i time predupredi svaka opasnost po zasjedanje AVNOJ-a s tog pravca. Taj zadatak je povjeren 1. proleterskom korpusu.

Za napad na Travnik određena je 1. proleterska divizija, ojačana 2. brigadom i brdskom baterijom 6. divizije, dok je 6. divizija trebalo da obezbijedi napad od neprijatelja sa pravca od Zenice i od Sarajeva. U

vezi s tim 27. novembra, 2. brigada se prebacila u Tube i rasporedila u rejon Bačvice, Turbe, Potkraj, kao rezerva 1. divizije. Jedan njen bataljon bio je predviđen za napad na Travnik sa sjevera. Glavnina 6. divizije prebacila su u dolinu Lašve pa je 28. novembra 3. brigada posjela komunikacije koje od Zenice i Busovače izvode prema Travniku sa zadatkom da ne dozvoli prodor neprijatelja ka Travniku, dok se 1. brigada postavila jugoistočno od Travnika u rejon Rankovići, Kasapovići, Potočane spremna da pomogne 3. brigadi i da zaštiti njen lijevi bok.

Slijedećg dana dva bataljona 3. brigade zauzela su željezničku stanicu Busovača i most kod Safradini te prekinuli komunikacije koje od Lašve vode ka Travniku. Napad jednog njenog bataljona na željezničku stanicu Han Bila nije uspio jer je neprijatelj bio dobro utvrđen bunkerima i bodljikavom žicom, a osim toga bataljon je bio iznenađen pojavom blindiranog voza sa pravca od Travnika. Četvrti bataljon 3-će i jedan bataljon 1. brigade vodili su ovog dana borbe s neprijateljem kod Lazina, i odbacili ga u Travnik. Ovoga dana 3. brigada je u borbama imala 5 mrtva i 3 ranjena borca, dok su neprijateljski gubici bili 10 mrtvih i više. ranjenih. Uveče je 3. brigadi naređeno da glavne snage orijentira ka Zenici što je ona uradila i posjedala položaje od željezničke stanice Busovača do Čajdraša. Uveče 29. novembra počeo je napad na Travnik, ali on nije uspio jer je neprijatelj bio vrlo solidno utvrđen, a naše pripreme i snage nedovoljne. Ujutro neprijatelj je s jednim bataljonom iz 369. legionarskog puka »Vražije divizije«, potpomognut artiljerijom, napao položaje 3. brigade sa pravca Zenice. Kako je ona bila razvučena, neprijatelj je uspio da ovlada isturenim položajima, ali je protivnapadom vraćen nazad.[33] Toga dana 1. brigada je zauzela Han Bilu. Slijedećeg dana, kada više nije bilo potrebe zatvarati pravce ka Travniku, 3. brigada je povučena južno od komunikacije Busovača—Travnik radi zatvaranja pravca Travnik—Gornji Vakuf. Štab Divizije je 4. decembra rokirao 1. brigadu na cestu Turbe—Donji Vakuf, a 2. brigadu na cestu Turbe—Jajce radi zatvaranja pravca od Travnika ka Donjem Vakufu i Jajcu. Štab Divizije smjestio se u selu Goleš. U ovakvom rasporedu Divizija je ostala do 11. decembra kada je njena glavnina krenula na novi zadatak.

Na položajima južno od komunikacije Turbe—Donji Vakuf, neprijatelj je 18. decembra frontalno napao 1. brigadu, a jedan bataljon je uspio da se ubaci između njena dva bataljona u selo Glumce što mu je omogućila razvučenost Brigade. Komandant bataljona, Đuro Drobac se snašao i sa četom iz rezerve napao neprijateljski bataljon. Razvila se žestoka borba u koju se inicijativno uključio još jedan bataljon Brigade, pa je neprijatelj odbačen ka Travniku. Imao je 60—70 mrtvih i veliki broj ranjenih, a 1. brigada 8 mrtvih, 6 ranjenih i 1 nestalog borca.

Prvi bojevi 6. divizije u sastavu 1. proleterskog korpusa bili su uspješni. Divizija se našla na potpuno nepoznatom terenu postavljena sa

33. u **borbi su se istakli zamjenik komandira Ćete Iso Banjeglav koji Je poginuo od ručne bombe s puškomitraljezom u ruci, zamjenik komandanta bataljona Ulja Rašeta, borci Buro Korica, Mićo Knezić i Milan Jakšić. Posebno se istakao vodnik Dušan Vurdelja Macuoka, koji je zarobio jednog Nijemca i jednog legionara.**

glavninom između jakih neprijateljskih garnizona. Komandni kadar nije imao vojnih karata, a nije bilo vremena ni za izviđanje položaja. Međutim, i pored svega toga Divizija je izvršila svoj osnovni zadatak jer je odbacila neprijatelja koji je pokušao da se 30. novembra probije prema Travniku. Gusta magla i nepoznavanje terena učinili su da je dolazilo do manjih iznenađenja i nepotrebnih gubitaka, ali su se jedinice i pored svih teškoća brzo snalazile i prelazile u protivnapade te nanosile veće gubitke neprijatelju.

Bojevi kod Šujice i na pravcu Kupresa

Pošto su, blagodareći brojnoj i tehničkoj nadmoći ovladali obalnim pojasom, Nijemci su pripremili niz manjih operacija u unutrašnjosti s ciljem razbijanja naših snaga i ovladavanje komunikacijama. Jednu takvu operaciju pripremio je njemački 15. brdski armijski korpus protiv 8. dalmatinskog korpusa s ciljem da ga razbije, izbije u rejon Livno—Duvno i odatle produži ka Kupresu i Jajcu gdje se nalazio Vrhovni štab. Da bi ga predupredio, Vrhovni štab je naredio 8. korpusu da zadrži neprijatelja ispod Duvna i Livna, dok se naše jače snage koncentriraju u Livnu i Šujici za ofenzivna dejstva. Ali kako se u međuvremenu neprijatelj uspio probiti do Šujice, odlučeno je da ga se napadne u Livnu i Šujici i time mu se spriječi dalji prodor ka Kupresu i Bugojnu.

Za napad na Šujicu odsječen je 1. proleterski korpus. Štab Korpusa formirao je dvije grupe za napad na Šujicu. U istočnoj grupi, kojom je rukovodio Štab 1. proleterske divizije, nalazile su se 1. proleterska i 7. krajiška brigada, a u zapadnoj grupi, kojom je rukovodio Štab 6. divizije bile su 2. lička i 3. krajiška proleterska brigada. Napadom je rukovodio komandant 1. korpusa Koča Popović.

Štab 6. divizije se 11. i 12. decembra s 2. brigadom i brdskom baterijom topova prebacio iz Goleša preko Bugojna za Kupres i s njim noću između 16. i 17. decembra, zajedno s ostalim snagama, napadao Šujicu u kojoj su se nalazili dijelovi njemačke 114. lovačke divizije, jačine oko 1.500 vojnika, sa desetak tenkova. Treća krajiška brigada obezbjeđivala je napad od Livna. Vrijeme je bilo hladno, duboki snijeg, sela popaljena, bez mogućnosti da se ljudstvo skloni i zaštiti. Štabovi dvaju bataljona 2. brigade, koji su napadali na Šujicu zastali su u napuštenoj kući na domak Šujice, da se dogovore o daljim dejstvima. Sa štabovima je bila četa koja je učestvovala u napadu. Nijemci su kuću minirali. Došlo je do eksplozije od koje je 6 boraca poginulo, a 18 ih je ranjeno. Tada je u borbu uveden bataljon iz brigadne rezerve. Dijelovi 2. brigade su se dočepali prvih kuća i zauzeli dio grada, ali uslijed slabih veza s drugim jedinicama i prodora neprijateljskih snaga od Duvna, morali su se povući prema Malovanu uz gubitke od 8 mrtvih i 63 ranjena. Jedan bataljon ove Brigade ponovo je 18. decembra napadao Šujicu, ali je tada stiglo obavještenje od 1. proleterske divizije da se od napada odustaje jer su se jače snage neprijatelja probile u Šujicu. Sa jednim bataljonom uz podršku od 10 tenkova, neprijatelj je, 20. decembra iz Šujice krenuo ka Kupresu, ali ga je kod Donjeg Uzlovana sačekala 2. brigada i odbacila natrag na-

nijevši mu gubitke od oko 150 izbačenih iz stroja. Brigada je imala gubitke od 4 mrtva i 3 ranjena.[34]

Bojevi kod Šujice spadaju u teže bojeve koje je Divizija vodila. Tu je doživjela i veliko iznenađenje s minama i imala znatne gubitke, posebno u komandnom kadru. Naše iskustvo je iskorišćeno da se upozore sve jedinice na ovome sektoru na opasnost od neprijateljskog miniranja. Međutim i pored svega toga i teških metero uslova, brigada se odlično držala o čemu najbolje govori činjenica da je ona bila spremna i za nove napade, a u odbrani je 20. decembra nanijela neprijatelju osjetne gubitke i odbacila ga u Šujicu.

Treća brigada u banjalučkoj operaciji

Početkom decembra Vrhovni štab je uočio da Nijemci sa svojim saveznicima izvode ofanzivne operacije sa ciljem početnog razbijanja jedinica NOV Jugoslavije. Pošto je odnos snaga u to vrijeme bio nepovoljan za Nijemce, oni su zbog toga poduzimali manje ofanzivne operacije na pojedinim sektorima i s ograničenim ciljevima. Nasuprot namjerama neprijatelja, zamisao Vrhovnog štaba bila je: prvo, ofanzivnim poduhvatima sa više brigada i divizija, koje će se brzo koncentrirati, likvidirati značajnija uporišta, garnizone i grupacije: drugo, izbjegavati odbrambene operacije, posebno one frontalnog tipa, koje neprijatelj nameće, već težiti brzim dekoncentracijama i dejstvima na širokim prostorima i treće, masovnim rušenjem komunikacija ograničiti neprijateljski manevar.

Banjalučka operacija, izvedena uoči Nove 1944. godine i u toku 1. i 2. januara, u kojoj je učestvovala i 3. lička brigada, spada u najznačajnije ofanzivne operacije u to vrijeme, koje su poduzete u duhu gornje zamisli Vrhovnog štaba.

S područja Travnika 3. lička brigada je 11. decembra krenula prema Mrkonjić-Gradu, gdje je stigla 14. decembra i razmjestila se u rejonu Podrašnica, Medna, Orahovljani, kao rezerva Vrhovnog štaba. S brigadom je bio dio Pozorišta narodnog oslobođenja, koje je davalo priredbe po okolnim selima. Brigada je iskoristila vrijeme za intenzivan politički i kulturno-prosvjetni rad po selima u kojima je bio jak četnički uticaj. Ona je 27. decembra dobila avizo-naređenje za pokret u pravcu Banja Luke i već slijedećeg dana krenula je za Ključ. U toku marša primila je naređenje Štaba 5. korpusa, kojim se stavlja pod komandu 4. krajiške divizije. Komandant 5. korpusa, Slavko Rodić, je usmeno precizirao zadatke Brigadi, dok se ona nalazila u pokretu za Ključ. Zadatak Brigade bio je, da, u sastavu 4. divizije, koja je napadala Banja Luku sa sjevera, sa dva bataljona napadne aerodrom Leskovac kod Zalužana, a da se sa dva bataljona osigura od Ivanjske, odnosno Prijedora. Napad je trebalo da počne u 22 časa 31. decembra kad je određen opći napad na Banja Luku. U Ivanjskoj i Klašnicama nalazio se jedan bataljon 7. lovačkog puka, u Bukovici četa domobrana, u Dragočaju 40—50 ustaša. Aerodrom kod Zalužana branilo je oko 300 domobrana. On je bio dobro ut-

34. Po **nekim podacima 12 mrtvih i 53 ranjena. Međutim, ovoliki gubici se odnose na prethodne borbe u rejonu Sujice, Arhiv VII, k. 799, reg. 19-1/2.**

vrđen bunkerima i bodljikavom žicom te osvjetljavan reflektorima.

Pošto je noćila u Ključu, Brigada je 29. decembra produžila prema Sanskom Mostu. Kod sela Tomine prešla je skelom rijeku Sanu i tu zanoćila. U Tomini je primila zapovijest od Štaba 4. krajiške divizije u kojoj je precizirano ono što je već usmeno dobila od komandanta 5. korpusa. Slijedećeg dana nastavila je pokret za Bronzani Majdan i zanoćila u Stranjanima. Pola Brigade spavalo je na otvorenom, jer nije bilo za sve mjesta. Ujutro 31. decembra krenula je preko Bistrice za Dragočaj. U Bistrici je sačekala noć, iznenadila i razbila četničke grupice, koje su se razbježale uz manje borbe. U Dragočaju su razbijene grupice ustaša, koje su pijane čekale Novu godinu. Kod Dragočaja Brigada se podijelila: dva bataljona su krenula k Ivanjskoj radi obezbjeđenja s toga pravca, a ostala dva prema Zalužanima. Jedan od ta dva bataljona bio je usmjeren ka Klašnicama, dok je sa jednom četom trebalo da napada aerodrom sa sjevera.

Na aerodrom napadao je jedan bataljon ojačan minobacačima. Napad je počeo, poslije napornog marša od 120 km, tek 1. januara u 1 sat, kad je već uveliko vođena borba za Banja Luku. Iznenađenja nije moglo biti. Neprijatelj je spremno dočekao napad ovog bataljona i odbio ga koristeći solidna utvrđenja. Bataljon prema Klašnicama uspio je zauzeti položaje, ali je ujutro, kod izbora boljih položaja došao u sukob s jednom četom domobrana iz Bukovice, koju u toku noći nije ni zapazio. Bataljon se brzo snašao i odbacio neprijatelja, ali zato nije uspio da odvoji četu za napad na aerodrom.

U toku 1. januara 1944. vršeno je izviđanje neprijateljskih položaja 1 organizacija napada na aerodrom sa dva bataljona. Napad je počeo padom mraka. Bataljoni su u energičnom naletu ovladali dijelom rovova i jednim bunkerom, ali ih je neprijatelj protivnapadom, u kome su učestvovali i tenkovi, zaustavio. Ovoga puta minobacači nisu uspješno podržavali ove bataljone što je inače bio rijedak slučaj. Došlo je čak do tučenja vlastitih snaga, a to je bilo presudno. Bataljon koji se probio kroz žicu i zauzeo bunker morao se povući. Kod Ivanjske je ovog dana odbijen manji neprijateljski napad, a sutradan je jedan bataljon povučen ka Dragočaju. Bataljon koji je ostao na osiguranju odbio je napad nešto jačih snaga od Ivanjske nanijevši im znatne gubitke od oko 15 mrtvih i više ranjenih.[35]

Zbog prodora njemačkog 91. motoriziranog puka, 2. januara, preko Bosanske Gradiške u Banja Luku dalji napad za Banja Luku je obustavljen. U vezi s tim 3. brigada se 3. januara povukla na liniju Jošikova voda—Palež, gdje se zadržala u toku dana. Zatim se preko Bronzanog Majdana i Obrovca prebacila u Tominu, čime je za nju banjalučka operacija bila završena u kojoj je nanijela gubitke neprijatelju od 65 mrtvih, oko 40 ranjenih i 49 zarobljenih. Zaplijenila je 54 puške, 5 puškomitraljeza i 1 automat, uz vlastiti gubitak od 7 poginulih, 30 ranjenih i 2 nestala.

35. Toga dana su prilikom izviđanja ranjeni zamjenik komandanta brigade Dmitar Zaklan i politički komesar bataljona Stevo Gleda.

Dejstva Treće brigade u banjalučkoj operaciji spadaju među uspješnije borbe 6. divizije u ovom periodu. Iako nije postignut potpun uspjeh, Brigada je dobrim dijelom izvršila svoj zadatak. Da nije došlo do prodora jačih neprijateljskih snaga, sigurno bi zauzela aerodrom i to poslije marša od oko 120 km preko nepoznatog terena pored neprijateljskih uporišta, što je mogla učiniti samo jedinica visoke borbenosti, morala i čvrste discipline.

Bojevi glavnine Divizije na komunikacijama Banja Luka—Mrkonjić-Grad—Jajce i Mrkonjić-Grad—Glamoč

U januarskoj ofanzivi 1944. godine Nijemci i njihovi saveznici su težili da prečiste planinske masive između rijeke Bosne i Vrbasa, zatim masive zapadno od Vrbasa do Ključa, Glamoča i Livna. Na taj način oni bi ovladali teritorijem koja je služila kao baza za napadne operacije NOVJ na Banja Luku, Travnik i neprijateljska uporišta u dolini Save, Bosne, Vrbasa i prema Jadranskoj obali.

Dok su 1. proleterska i 11. krajiška divizija vodile teške borbe na prostoru Travnik—Jajce, iz Banja Luke su upućene motorizirane kolone k Jajcu, gdje se nalazio Vrhovni štab, s ciljem da ugroze ove dvije divizije i s ovoga pravca. Zbog toga je Vrhovni štab naredio da jedna brigada 6. divizije zatvori pravac Banja Luka—Jajce i ne dozvoli ostvarenje takvog neprijateljskog cilja. U vezi s tim Štab 6. divizije se 7. januara premjestio iz Kupresa u Jajce. Za to vrijeme 1. brigada se prebacivala po bataljonima na komunikaciju Banja Luka—Mrkonjić-Grad—Jajce pa je jedan bataljon posjeo Rogolje, jedan Oruglo brdo (k. 882) iznad Mrkonjić-Grada, jedan Mračaj na komunikaciji Čađavica—Mlinište, dok se 4. bataljon nalazio na maršu od Donjeg-Vakufa za Jajce. U Jajcu je Štab Divizije obavješten od komandanta 1. korpusa da se pred našom brigadom nalazi 3. krajiška proleterska brigada i još neke krajiške jedinice. Međutim, toga dana uveče su se prednji dijelovi njemačkog 92. motoriziranog puka probili u selo Ponor. Ujutro, 8. januara, dijelovi ovog puka odbacili su naše slabije snage kod Ponora i probili se do Rogolja. Bataljon kod Rogolja dao je slabiji otpor a Nijemci su uz pomoć skijaša zaobišli naše položaje i odbacili naše jedinice dalje od komunikacije. Oko 12 sati neprijatelj se iznenada pojavio u Mrkonjić-Gradu. Bataljon sa Oruglog brda davao je otpor dok nije zaobiđen od skijaša, pa se i on povukao preko Lisine k Trnovu. U 16 sati tenkovi se sukobljavaju s bataljonom 1. brigade koji se nalazio u marševskoj koloni kod Majdana. Ovaj bataljon, pošto je iznenađen, daje slabiji otpor, trpi velike gubitke i povlači se za Tonkovac. S tim bataljonom je i Štab 1. brigade. U ovom sukobu bataljon i Štab 1. brigade imali su 17 što mrtvih, nestalih i zarobljenih. Za to vrijeme Štab 6. divizije nalazio se u pokretu od Jezera ka Stupni.

U selu Duljcima na Štab Divizije napala je grupa od nekoliko oklopnih automobila i tenkova, ali se on uspio izvući uz svega jednog ranjenog. Slijedećeg dana Štab Divizije se u Sokolovu povezuje s komandantom 1. proleterskog korpusa i od njega dobija zadatak da sa dvije brigade

zatvori pravce koji od Mrkonjić-Grada vode ka Glamočkom polju, s težištem na komunikaciji: Čađavica—Mliniste—Glamoč. Toga dana Štab Divizije se povezuje sa svojom 3. brigadom i postavlja je na komunikaciju Čađavica—Mlinište.

U toku 12. januara 3. brigada je posjela položaje na liniju Gradina, Pecka s predstražama na Cerovcu, dok je 1. brigada poslije manjih borbi kod Šipova posjela položaj na liniji: Bogovica—Lipovac. Ovog dana su dijelovi njemačkog 92. motoriziranog puka sa 250 vozila izbili na Štrbinu s namjerom da se probiju prema Glamoču.

Slijedećeg dana započele su borbe kod Cerovca. Bataljon koji je branio Cerovac dao je .ilav otpor i, pored jake artiljerijske, minobacačke i vatre iz tenkova, zaustavio je neprijatelja. Ovaj je, koristeći maglu, zaobišao desno krilo bataljona i prisilio ga na odstupanje prema Peckoj. Pošto je u toku noći dovukao pojačanje neprijatelj je ujutro 14. januara s artiljerijom počeo tući naše položaje na Gradini (k. 918).[36] Cesta je bila dobro razrušena i neprijatelj nije mogao koristiti motorizaciju. On, s jednim bataljonom pješadije, napada Gradinu i uspijeva da na njoj ugrozi naš bataljon. Komandant 3. brigade uvodi u boj bataljon iz Grabeža koji napada neprijatelja bočno. Četa Laze Gajića obasipa neprijatelja bliskom iznenadnom vatrom. Nijemci se povlače, ali se brzo sređuju i prelaze u ponovni napad, ovladavaju Stankovim vrhom i prodiru ka Gerovu, težeći da natkrile 3. brigadu. Komandant 3. brigade naređuje svojim bataljonima u Peckoj i Berićima da bočno i s leđa napadnu neprijatelja. Istovremeno Štab Divizije ubacuje jedan bataljon 1. brigade ka Grabežu s ciljem da zaštiti desni bok 3. brigade. Borbe su vođene čitav dan i neprijatelj je bio zadržan i prikovan za komunikaciju.

U toku noći između 14. i 15. januara neprijatelj od Mrkonjić—Grada dovlači nova pojačanja od oko 200 motornih vozila. Međutim, ocjenjuje da se s motorizacijom neće moći probiti. Zbog toga usmjerava 98. puk 1. brdske divizije iz Kupreškog polja preko Janja i Dragnić Podova k Mliništima. Pod pritiskom tako jakih snaga Štab 6. divizije povukao je 3. brigadu na liniju Pecka—Medna, a 1. brigadu na liniju Mliništa——Jasenovi Potoci, zapadno od komunikacije Mrkonjić—Grad—Glamoč. Naredna tri dana žestoke borbe su vođene oko Mliništa i Jasenovih Potoka. Tek 18. januara je 92. motorizirani puk odbacio naše snage, popravio komunikaciju i probio se ka Glamoču, gdje su se već nalazile druge njemačke snage koje su nastupale sa istoka. Slijedećeg dana jedna kolona od oko 120 vozila vraća se od Glamoča i dopire čelom do Gradine. Napada je 1. brigada s tri bataljona i nanosi joj osjetne gubitke. Za to vrijeme 3. brigada i Diverzantski partizanski odred posjedaju položaje duž komunikacije k Mračaju, a zatim 20. januara jedan bataljon 3. brigade vodi tri sata borbe kod Štrbine i nanosi neprijatelju gubitke. Tek kad je ovaj uspio da obiđe njegovo lijevo krilo bataljon se povukao. U isto vrijeme druga neprijateljska kolona napadom od Rogolja odbacuje Drvarski partizanski odred i obje kolone produžuju ka Gradini, gdje ih

36. Od topovske granate, koja je pogodila štab jednog bataljona, poginuo je zamjenik komandanta bataljona Nikola Dragosavac Ražovina, poznati junak.

napada 1. brigada sa tri bataljona. Naši zadržavaju Gradinu. Noću naređujemo povlačenje 1. i 3. brigade s tim da slabije dijelove ostave na položajima radi uznemiravanja neprijatelja. U borbama na komunikaciji kod Pecke i Medne neprijatelj je imao preko 250 poginulih, veći broj ranjenih i 15 zarobljenih, a 1. i 2. brigada 45 mrtvih i 80 ranjenih.

Za borbe u decembru i januaru 6. divizija, sa 1. i 10. divizijom, dobila je priznanje Vrhovnog komandanta koje glasi: »Izjavljujem svoju zahvalnost i priznanje borcima, komandirima i politkomesarima 6. ličke divizije, 1. divizije, VII i IX brigade 10. divizije za naročito junaštvo pokazano u borbi protiv njemačkih divizija na odsjeku fronta Mrkonjić—Grad—Travnik—Prozor. U tim bojevima vi ste pokazali da je naša NOV nepobjediva i da su propali njemački planovi o ponovnom porobljavanju Bosanske krajine. Slava borcima, komandirima i političkim komesarima koji su u ovoj borbi dali svoje živote za slobodu i sretniju budućnost naših naroda.«[37]

Bojevi glavnine 6. divizije u januaru 1944. godine u mnogo čemu su specifični. To su bili bojevi na komunikacijama i za komunikacije. Neprijatelj je primjenio nov način dejstva: sa motoriziranim kolonama, u kojima je obavezno bilo tenkova, brzo se probijao komunikacijama, u dubinu. U tim motoriziranim kolonama bili su dobro izvježbani skijaši, koji su se iskrcavali kad su naišli na otpor i natkriljavali jedinice koje su organizirale taj otpor. Pored motoriziranih kolona nastupale su i planinske jedinice, čiji je cilj bio da ovladaju planinskim masivima i da tamo uništavaju naša skladišta, baze i sva naselja.

Uslovi u kojima je dejstvovala 6. divizija bili su vrlo teški: zima, visok snijeg, slaba naseljenost, siromašan, nepoznat i opustošen kraj na kom se osjećao jak četnički uticaj. Trebalo je to sve savladati pored nadmoćnijeg neprijatelja u čemu su jedinice Divizije ispoljile veliku upornost. Na taj način neprijatelju su naneseni veći gubici, pored dosta velikih vlastitih gubitaka. Međutim, neprijateljski gubici su bili tri do četiri puta veći od vlastitih. Istovremeno neprijatelj je primoravan da mijenja planove i dejstva i da dijelove 1. brdske divizije od Kupresa pomjera k Mliništima što je olakšalo situaciju 10. diviziji kod Kupresa i 9. diviziji kod Livna. Za ocjenu borbenih dejstava Divizije u ovom vremenu najznačajnija je zahvalnost Vrhovnog komandanta. Ona je imala vrlo veliko moralno značenje jer je dala snažan podstrek za nova pregnuća.

Proletersko zvanje-najveće priznanje i čast za Diviziju

Od kraja januara do 19. marta 1944. godine nastaje mirniji period za 6. diviziju. Druga brigada je 10. januara krenula iz Kupresa za Drvar, gdje je stigla 13. januara. Sa Brigadom je bila brdska baterija i intendatura Divizije. Brigada je bila na obezbjeđenju Vrhovnog štaba i ostalih najviših ustanova koje su se tamo prebacile iz Jajca. Prva i 3. brigada, sa Štabom Divizije, zadržale su se na prostoriji Medna—Lipovac—Vrb-

37. Šesta proleterska divizija, Epoha, Zagreb, 1964, str. 258.

ljani orijentirane prema Mrkonjić-Gradu. Na toj prostoriji nalazile su se manje grupe četnika, jer su se njemačke snage prebacile na drugu teritoriju. Koristeći nastalu situaciju 3. brigada je 24. januara ovladala Mrkonjić—Gradom, odakle su četnici pobjegli. Četiri dana kasnije ona je potjerala četnike i iz Magaljdola. Tih dana u Diviziju je došlo 295 boraca iz prekomorskih brigada, koji su raspoređeni po brigadama. U vremenu od 3. do 6. februara i 1. brigada se prebacila u širi rejon Drvara. I Stab Divizije stigao je u Drvar 5. februara, dok se 3. brigada 9. i 10. februara prebacila prema Glamoču i razmjestila u rejonu Vagan—Pribelja-—Rore sa zadatkom da zatvara pravac Livno—Glamoč—Drvar.

Pored neposrednog obezbjeđenja Vrhovnog štaba i zatvaranja pravca od Srba, Bosanskog Grahova i Livna ka Drvaru, Divizija je dejstvovala i na komunikaciji Bihać—Knin. Tako je 2. brigada 28. februara sa dva bataljona postavila zasjedu između Kruga i Nebljusa te ubila i ranila oko 150 njemačkih vojnika i 3 zarobila, pretrpivši gubitke od 5 poginulih boraca. Toga dana su dvije čete 3. brigade upale u Livno i ubile desetak legionara, a zatim se povukle. Jedan bataljon 1. brigade izvršio je 1. marta prepad na Kunovac, kod Srba, i tom prilikom ubio 15 i zarobio 4 njemačka vojnika, uz vlastite gubitke od 5 mrtvih i 5 ranjenih boraca. Ovog dana je 3. brigada odbila napad neprijatelja iz Livna ka Priluci i Šujici i nanijela mu osjetne gubitke. U sukobu s četnicima na području između Knina i Otrića 13. marta dva bataljona 1. brigade nanijela su im gubitke od oko 30 mrtvih i 1 zarobljenog, a sama je imala 1 mrtvog i 1 ranjenog borca. Slijedećeg dana jedan bataljon 2. brigade iz zasjede kod Kruga ubio je 30 i zarobio 1 njemačkog vojnika te zaplijenio nekoliko pušaka. Značajan uspjeh postigao je jedan bataljon 3. brigade koji je 15. marta odbio napad dviju četa ustaša, podržane sa 4 tenka, iz Livna ka Priluci i u borbi koja je trajala nekoliko sati nanio im gubitke od 12 mrtvih i 20 ranjenih.

Politički komesar Divizije i ja pozvani smo 19. marta 1944. godine u Vrhovni štab. Nismo znali zašto nas zove drug Tito. Primio nas je u zgradi pored Mandića mosta, a ne u pećini gdje je to obično činio. Pošto smo se pozdravili i sjeli, drug Tito je rekao otprilike ovo: »Vrhovni štab je odlučio da vašoj Diviziji dodijeli proletersko zvanje. Ovo zvanje se dodjeljuje, kao što vam je poznato, samo našim najboljim jedinicama: najboljima po borbenosti, disciplini i vojničkom držanju i najboljima po političkoj svijesti, jedinicama koje ne samo da znaju ciljeve naše borbe, nego su spremne da i u najtežoj situaciji sačuvaju ponosno ime proletera, boraca za slobodu i za ljepši život. Vaša Divizija pokazala je još u Hrvatskoj visoku borbenost i političku svijest. Pratio sam njen put od formiranja. Znam kako se držala u četvrtoj ofanzivi u borbama po Lici. Diviziju takvih kvaliteta mi smo tražili od Glavnog štaba Hrvatske. Ovdje ste imali teške borbe kod Šujice, Banja Luke i Mrkonjića. Držali ste se dobro i dostojno proletera. Uz proletersko ime dajemo joj i naziv »Nikola Tesla«. Nikola Tesla bio je ne samo veliki naučnik, nego i veliki patriota. Volio je svoju zemlju i svoj narod i to ovakvu zemlju kakvu mi stvaramo.

Nedavno je umro. Mi mu se odužujemo za njegov rad za dobro čovječanstva i za ljubav prema svojoj zemlji. Ne treba ni da govorim da ime proletera ne znači samo priznanje. Ono prije svega obavezuje. Obavezuje vas, starješine i sve borce na nove i još veće podvige. Pred nama su još veliki zadaci. Mnoge smo već izvršili, ali su mnogi još pred nama. Očekujem od vas, i to prenesite svima borcima, da ćete dostojno nositi naziv proleterske divizije.«

Politički komesar i ja bili smo iznenađeni i nismo odmah u početku znali šta da kažemo. Rekli smo da je to za nas velika čast, priznanje i odgovornost; da će to borci prihvatiti s radošću i oduševljenjem; da nećemo iznevjeriti, već da će nas ovo priznanje stimulirati za još veće zalaganje. Nakon toga drug Tito je rekao da nam je pripremio nešto crvenih zvijezda sa srpom i čekićem, a za ostale da se sami snađemo. Istog dana on je potpisao ukaz, koji glasi: »S obzirom na osobitu upornost i udarnu sposobnost u borbi protiv okupatora i svih neprijatelja naroda, Vrhovni štab NOV i POJ riješio je da se 6. ličkoj diviziji Prvog korpusa dade naziv: 6. proleterska divizija »Nikola Tesla«.[38]

U Štabu je bilo veliko veselje. Odmah smo obavijestili jedinice. Dobili smo odmah i čestitku od Štaba 1. proleterskog korpusa, a 24. marta organizirana je svečanost na kojoj je izvršena smotra 2. brigade u Drvaru. Govorili su Koča Popović i Đoko Jovanić. Jednom prilikom mi je drug Tito rekao da bi želio da obiđe Diviziju, da lično upozna njene borce i starješine i da im čestita na proleterskom imenu. Savjetovao sam druga Tita da ne obilazi Diviziju: bio je mart ili početak aprila, loše vrijeme, borci po dva-tri u kućama. Bolje da to uradi kasnije, kad bude ljepše vrijeme. Međutim, zažalio sam zbog toga onda i uvijek. Nadao sam se, kada dođe lijepo vrijeme, postrojiti čitavu Diviziju, svih njenih 4.000 boraca i starješina, sa svim njenim naoružanjem, zarobljenim na Zaluševici, Ljubovu, Poloju, Slunju i drugdje, pa da drug Tito vidi sve te ličke i primorske momke i djevojke i da svi oni vide Tita. Došlo je i lijepo vrijeme, ali Titu se nije pružila prilika da obiđe Diviziju.

Neke karakteristike drugog perioda i promjene u Diviziji

Petomjesečni period u sastavu 1. proleterskog korpusa karakteriziraju dva različita razdoblja: prvi, dinamičniji, sa velikim manevrima, brzim izmjenama situacije u kome je neprijatelj uglavnom imao inicijativu i drugi, mirniji s našom inicijativom i sa manjim čarkama. U ovom periodu Divizija se tukla s neprijateljem koji joj je bio poznat, ali koji je primjenjivao nov način ratovanja. Divizija je imala određene teškoće, trpjela iznenađenja, ali poučena iskustvom i ona je mijenjala taktiku i postizala pozitivne rezultate.

Veliko očekivanje je bilo kod svih kako ćemo startati u 1. proleterskom korpusu i kako ćemo se pokazati u poređenju sa slavnim proleterskim jedinicama. Taj ispit smo vrlo dobro položili. Nosili smo se ravnopravno s proleterima, čak smo bili često uporniji i tvrdoglaviji nego što

38. **Šesta proleterska divizija, str.** 259.

je to situacija zahtijevala. Pohvala od Vrhovnog komandanta imala je veliko pozitivno značenje za čitav divizijski sastav. Dobijanje proleterskog zvanja došlo je kao veliko priznanje, ali i još veća obaveza. Odlazak s teritorije Like bio je težak, s dosta osipanja, iako manje od očekivanog. Raniji odlasci van Like doprinijeli su da ovaj rastanak padne lakše i da se brzo snađemo u novim uslovima.

Divizija je u ovom periodu izgubila 580 boraca. Od toga broja jedan se dio osuo još kod odlaska iz Like, drugi je prekomandovan, a najveći dio je pao u borbi. U Diviziji je došlo i do većih kadrovskih promjena. Prekomandovan je politkomesar Divizije Zivan Dimitrijević Gija, a na njegovo mjesto 12. decembra postavljen je Dragoslav Mutapović Mutap. Otišao je 24. februara i načelnik Štaba Miloš Uzelac za komandanta 20. divizije, a umjesto njega je 7. marta došao Božo Božović dotada komandant 1. proleterske brigade, ali se on kratko vrijeme zadržao u Diviziji pa ga je 27. marta zamijenio Dušan Dotlić komandant 2. brigade. U decembru 1943. godine Divizija je dobila i politodjel koji su sačinjavali Mato Radulović, rukovodilac i članovi: Uroš Bajić, Ljubica Purić, Branko Vučinić, Bajo Đuranović i Jovan Barović. Za komandanta 1. brigade postavljen je Milan Antončić-Velebit, iz 1. proleterske divizije a za zamjenika politkomesara te Brigade Časlav Božović, dok je za komandanta 2. brigade došao Dragan Rakić a za politkomesara 3. brigade Gojko Milekić.

III

Bojevi 3. brigade u rejonu Livna i 1. brigade kod Plavna

U vrijeme dobijanja proleterskog zvanja 6. divizija se nalazila na obezbjeđenju Vrhovnog štaba i ostalih najviših ustanova nove Jugoslavije smještenih u Drvaru. Druga brigada je zatvarala pravac Srb—Drvar i bila je raspoređena na liniji Boboljuske—Cvjetnić—Osredci; 1. brigada se nalazila u borbi sa četnicima u rejonu Bender—Oton—Pribudić, dok je 3. brigada zatvarala pravac Livno—Glamoč i bila razmještena u rejonu Ljubunčić, Priluka, Vidimlije. Štab Divizije sa prištapskim dijelovima nalazio se u širem rejonu Drvara.

Na položajima kod Livna jedinice 3. brigade išle su u takozvane »ekonomske akcije«.[38] i odbijale napade ustaša iz Livna. U toku noći između 22. i 23. marta jedna manja četa bila je napadnuta kod Cukvića od čete ustaša sa 10 tenkova i pretrpjela je gubitke od 4 poginula, 3 ranjena, 1 zarobljenog i 1 nestalog borca. Ujutro toga dana jedan bataljon ustaša uspio je da odsječe jedan vod Brigade kod Sušnjevače, 4 km sjeverozapadno od Livna, od njegovih glavnih snaga u Dragniću. Uslijedila je brza intervencija dvaju bataljona Brigade, pa je došlo do jače borbe na visovima sjeverno od Livna. Neprijatelj je odbačen u Livno s gubicima od 15 mrtvih, među kojima je bio i komandant ustaškog bataljona, pored većeg broja ranjenih, dok su dijelovi Brigade imali 1 mrtvog, 4 ranjena i 7 zarobljenih.

39. »Ekonomska akcija« imala je osnovni cilj pribavljanja hrane a prije svega stoke.

U noći između 27. i 28. marta Brigada je s dva bataljona izvela »Ekonomsku akciju« južno od Livna u selima Grgurići, Smričani i Vidoši. Prilikom povratka zbog jake studeni i vijavice promrzlo je na Krug planini više boraca, pa su oba bataljona noseći promrzle drugove zakasnila i nisu uspjeli da se na vrijeme vrate u Dragnić. Komandant Brigade je prikupio nešto ljudstva oko Štaba i pritekao u pomoć bataljonima i poslije velikih napora vratio ih u njihove baze ujutro 28. marta. Podleglo je od smrzavanja 14 drugova, a 15 ih je upućeno na liječenje. Tri dana poslije ove akcije Brigada je preko Vagnja, Rora i Prekaje krenula prema Drvaru gdje je stigla 2. aprila. Uslovi za život i borbu oko Livna bili su vrlo teški. Po snijegu i velikoj hladnoći na nadmorskoj visini od preko 1.000 metara i slabom ishranom trebalo je voditi borbu sa bolje opremljenim i brojnijim neprijateljem. I pored toga 3. brigada je sa uspjehom izvršila sve zadatke i pri tome sačuvala visok moral.

Za ovo vrijeme 1. brigada je vodila borbe sa četnicima na prostoru Bender, Prijevo, Oton. Najznačajnija od tih borbi je ona vođena 21. marta u rejonu Bendera. Neprijatelj je koncentrirao jače snage legionara i četnika te napao 1. brigadu, ali mu je ona nanijela gubitke odbacivši oko 150 iz stroja, a sama je imala 3 mrtva i 13 ranjenih boraca. Toga dana ona je dobila zadatak da se povuče na prostor: Resanovci, Trubar, Osreči, Cvjetnić i da zatvori pravce od Srba i Bos. Grahova ka Drvaru. Brigada je 23. marta stigla u navedene rejone.

Bojevi na cesti Knin—Bihać u aprilu i maju 1944. godine

Komunikaciju Knin—Bihać obezbjeđivao je 384. puk 373. legionarske divizije »Tigar«. Jedan njegov bataljon bio je raspoređen od Bihaća do Donjeg Lapca, jedan od Dobrosela do Srbskog Klanca i jedan od Gračaca do Zrmanje. Štab puka nalazio se u D. Lapcu.[40] Pored legionara, komunikaciju je obezbjeđivalo i oko 600 četnika. Udarna grupa poručnika Nikole Štete ubila je 20. marta kod Srba nekoliko legionara i zarobila jednog Nijemca. Naime, još ranije su se, na inicijativu samih boraca i nižih starješina, počele formirati udarne grupe, sastavljene od četiri do pet smjelih boraca, na čelu s nižim starješinom ili sa istaknutim borcem. Te grupe su iznenadno, obično noću, upadale u neprijateljske garnizone, napadale štabove, skladišta, stražare i brzo se povlačile. Najpoznatije grupe bile su poručnika Nikole Štete, borca Dacine Majstorovića, vodnika Rade Đape i dr. Grupe su se takmičile među sobom i među njima je vladalo jedno drugarsko nadmetanje. Imajući u vidu ove grupe, Štab 1. proleterskog korpusa izdao je 3. marta naredbu kojom je stavio u zadatak svim potčinjenim jedinicama da odmah pristupe formiranju ovakvih grupa, odnosno »letećih odjeljenja« kako ih je on nazvao.

Na spomenutoj cesti kod Kruga 2. brigada je 5. aprila postavila zasjedu i zapalila 5 kamiona. Slijedećeg dana jedan njen bataljon postavio je zasjedu na Dabinoj strani, Gradina, (k. 550), između Lapca i Srba. Oko 160 Nijemaca i legionara upalo je u zasjedu. Obišavši ih s manjim sna-

40. Zb. IV-25, 118, 120.

gama, bataljon ih je napao s leđa i nanio gubitke od 20 mrtvih, više ranjenih i 16 zarobljenih. Zaplijenio je 2 šarca, 20 pušaka, 2 pištolja i 1 tromblon, a imao je 1 poginulog borca. Jedan drugi njen bataljon, 7. aprila, postavio je zasjedu kod Popović vrha, između Nebljusa i Kruga, i ubio 15, a ranio 20 neprijateljskih vojnika. Neprijatelj mu je ranio 3 borca.

Pošto su neprijateljski garnizoni na komunikaciji Bihać—Knin u rejonu Srba bili najbliži Drvaru, Štab 6. proleterske divizije odlučio je početkom aprila da ih angažiranjem dviju brigada napadne i uništi. Sa Štabom 19. dalmatinske divizije je dogovoreno da i on jednovremeno sa svojim jedinicama napadne neprijateljske posade na komunikaciji od Srbskog klanca do Otrića.[41]

U vezi s tim, 7. aprila, preko ceste kod Srba prebacila se 1. brigada 1 smjestila na prostor Dobašnica, Ajderovac, Senjsko brdo. Štab Divizije toga dana stigao je u Martinbrod, a 8. aprila u Zaklopac radi rukovođenja dejstvima obadviju brigada koje su noću između 8. i 9. aprila napale posade na komunikaciji od Dobrosela do Suvaje. Prva brigada je sa dva bataljona napadala D. Suvaju, a sa dva Međeđak, dok je 2. brigada napadala Dobroselo i Doljane. Slabo organiziran napad na dobro utvrđenog neprijatelja nije dao očekivane rezultate. Naprotiv, brigade su imale 7 mrtvih, 37 ranjenih i 6 nestalih boraca, a neprijatelj 3 mrtva i oko 20 ranjenih.

Poslije manje borbe kod Suvaje, između 9. i 10. aprila, ponovo je napadnut Međeđak. Neprijatelja su od uništenja spasili četnici koji su zašli za leđa našim jedinicama pa su se ove povukle sa 4 ranjena borca. Ujutro dva bataljona 1. brigade tukla su neprijateljsku kolonu između Suvaje i Srba i nanijeli joj gubitke, a jedan bataljon 2. brigade napao je manju neprijateljsku kolonu između Dobrosela i Doljana i nanio je osjetne gubitke uz sopstvene od 2 mrtva i 1 ranjenog. Drugi jedan bataljon ove Brigade 11. aprila u zasjedi na Dabinoj strani nanio je gubitke neprijatelju od 15 mrtvih i 20 ranjenih, dok je 1. brigada ovog dana vodila borbe kod D. Suvaje. Tri dana kasnije ova Brigada je sa dva bataljona na Dabinoj strani sačekala kolonu neprijateljskih vozila sa vojskom i nanijela joj gubitke, ali nije uspjela zapaliti vozila zbog brze intervencije neprijatelja. Istovremeno je 2. brigada u zasjedi s tri bataljona, sjeverno od Donjeg Lapca, ubila veći broj neprijateljskih vojnika i zaplijenila 1 puškomitraljez i 2 puške. Ovoga dana je deset »štuka« bombardiralo naše jedinice Suvaje i Štab Divizije u Zaklopcu, kojom prilikom su poginula 2 borca.

Noću između 15. i 16. aprila Štab Divizije i 1. brigada prebacili su se istočno od ceste D. Lapac—Srb prema Buševiću. U toku pokreta u Brotnji su ubijena 2 četnika i zaplijenjene 3 puške. Dvije noći kasnije 1. brigada je napala Mamac i Vršak, sjeverno od D. Lapca, ali ih nije uspjela zauzeti zbog jakog otpora neprijatelja. Brigada je imala 1 mrtvog i 15

41. Vrhovni štab je početkom aprila planirao jednu veću koordiniranu akciju na spomenutoj komunikaciji. Naređeno je 4. korpusu da svoju glavninu angažira prema Bihaću, dok bi 6. proleterska i 19. dalmatinska divizija izvodile akciju južnije. Cilj je bio što više otežati saobraćaj i što duže ostati na komunikaciji. (Zb. II, 12, 450).

ranjenih boraca. Nakon ovih borbi 1. i 2. brigada su se, zajedno sa Štabom Divizije, povukle ka Drvaru. U toku 20. aprila 1. brigada se razmjestila u rejonu Boboljuske, V. Cvjetnić, M. Cvjetnić, 2. brigada u Drvaru, dok se Stab Divizije smjestio u Boboljuskama. I poslije ovoga brigade su nastavile da napadaju neprijatelja u zahvatu komunikacije Bihać—Knin.

Jedna četa iz 1. brigade u zasjedi na Dabinoj strani, 20. aprila, sačekala je neprijateljsku kolonu, ubila 17 i zarobila 3 vojnika te zaplijenila 17 pušaka i 1 šarac. Trinaest dana kasnije druga jedna četa ove Brigade na istom mjestu ubila je 18 i ranila 2 vojnika te zaplijenila 1 šarac, 1 automat, 5 pušaka i raznu opremu. Neprijatelj je 4. maja iz Doljana napao Martinbrod i zapalio nekoliko kuća. Tri bataljona 1. brigade vodila su borbe s njim i odbacili ga prema Doljanima. Neprijatelj je imao veći broj mrtvih i ranjenih a bataljoni 8 mrtvih, 10 ranjenih, 4 dezertera i 2 nestala. U toku 13. maja saveznička avijacija mitraljirala je komunikaciju od Srbskog klanca do Brotnje i zapalila nekoliko neprijateljskih kamiona.

Oko 10. maja Štab 6. proleterske divizije naredio je formiranje grupe bataljona za ofanzivna dejstva na komunikaciji. Grupu su pod komandom komandanta 3. bataljona brigade, sačinjavali dva bataljona iz 3. i po jedan bataljon iz 1. i 2. brigade. Ova grupa se noću između 12. i 13. maja prebacila preko Une u rejon Bušević, Kestenovac, Kulen-Vakuf i 15. maja sa jednim bataljonom postavila zasjedu kod Boričevca i ubila 27 i ranila 10 neprijateljskih vojnika. Slijedećeg dana jedan drugi bataljon ove grupe na Zaluševici ubio je 15 i ranio 20 neprijateljskih vojnika. Grupa je 19. maja odbila napad četnika na Mišljenovac uz sopstvene gubitke od 2 poginula i 1 ranjenog borca. Tri dana kasnije dva bataljona ove grupe postavila su zasjedu kod Kruga i ubila 23 i ranila 54 neprijateljska vojnika.

Analizirajući borbe na komunikaciji Bihać—Knin u aprilu i maju, može se reći da osim nekih izuzetaka nisu bile uspješne. To je zbog toga što se neprijatelj cestom vrlo oprezno kretao, a još više zbog toga što je uz sebe, iako mali broj, imao domaće četnike. Pored toga akcije su slabo pripremane i vođene na širokom frontu bez jasnog težišta. Rijedak je slučaj da su jedinice imale veće gubitke od neprijatelja kao u akciji noću između 8. i 9. aprila. Ovo se objašnjava, također, slabim pripremama i dobrom organizacijom odbrane i utvrđenim položajima koje je imao neprijatelj. Veliki su gubici od mina i artiljerije. Od naših slabosti posebno valja istaći slab rad obavještajne službe. O neprijatelju — njegovoj jačini, organizaciji odbrane, vatri i manevru vrlo malo smo znali. Osim toga sve jedinice su zakašnjavale i nisu na vrijeme otpočinjale dejstva. Kod boraca i rukovodilaca vladao je velik strah od nagaznih mina, kao i od tenkova.

Odbrana pravca Srb—Trubar—Drvar

Dok su 1. i 2. brigada napadale neprijatelja u zahvatu komunikacije Srb—D. Lapac, 3. brigada je u rejonu Osredci, Peći zatvorila pravce od Srba i Bos. Grahova ka Drvaru. Ocijenivši da su glavne snage 6. divizije

angažirane na komunikaciji Bihać—Srb, neprijatelj je u rejonu Srba koncentrirao oko dva bataljona pješadije s artiljerijom i tenkovima te 20. aprila krenuo u napad prema Osredcima i Trubaru. Glavnim snagama napadao je ka Osredcima a pomoćnim preko Krčkoga brda u pravcu Cvjetnića. Neprijatelj je uspio zauzeti Gradinu (k. 680) i doprijeti do crkve u Osredcima, a tada je komandant 3. brigade uveo u boj svoj bataljon iz rezerve pravcem Trubar, Gradina i poslije žestoke borbe odbacio ga nazad u Srb. Neprijatelj je imao 40 mrtvih i 60 ranjenih, a Brigada 8 mrtvih, 11 ranjenih i 1 zarobljenog. Šest dana kasnije neprijatelj je gotovo istim snagama ponovo krenuo u napad iz Srba k Osredcima i Gradini. Još u toku noći uputio je jednu četu, koja je zauzela Bogutovac (k. 1006), dok je u toku dana glavnim snagama ovladao Goricom, Razdoljem i Gradinom. Protivnapadom jednog bataljona 1. brigade i jednog bataljona 3. brigade Gradina je vraćena, ali ju je neprijatelj ponovo zauzeo uz podršku artiljerije. Predveče su naše snage povratile Gradinu. Toga dana neprijatelj je imao 75 izbačenih iz stroja, 3. brigada 9 mrtvih i 20 ranjenih, a 1. brigada 2 mrtva i 1 ranjenog.

Ujutro 27. aprila neprijatelj je nastavio s napadom prema Trubaru. Skoro cio dan vođene su dosta žestoke borbe. Naš protivnapad na Bogutovac nije uspio. Neprijatelj je imao 21 mrtvog i više ranjenih, a 3. brigada 3 ranjena borca. Slijedećeg dana neprijatelj je organiziranije i s jačim snagama krenuo iz Osredka ka Trubaru. Zauzeo je Gradinu, izbio u Trubar i ovladao Vučjakom (trig. 793). Padom Trubara nastala je ozbiljna situacija jer je pravac prema Drvaru bio otvoren pošto Štab 3. brigade nije imao nikakvih snaga za organizaciju odbrane na Bobari. Situacija je raščišćena protivnapadom dvaju bataljona 1. brigade i jednog bataljona 3. brigade od Cvjetnića ka Vučjaku, koji su zauzeli Vučjak i nastavili prodor prema Osredcima, ugrozili neprijateljske snage u Trubaru i prisilili ih da se povuku k Srbu i Suvaji sa gubicima od 22 mrtva i više ranjenih. Bataljoni su imali 3 mrtva i 17 ranjenih.[42] Poslije ovih borbi 3. brigada je 29. aprila povučena u Trubar u divizijsku rezervu. Njene položaje na liniji Osredci-Bogutovac preuzela je 2. brigada i povezala se sa 1. brigadom koja se branila desno od nje.

Ocjenjujući odbrambene borbe na pravcu Srb—Trubar možemo konstatirati da su one bile uspješne. Štab 3. brigade u početku je dobro manevrirao svojim snagama, ali je kasnije ostao bez rezervi. Čete u pozadini neprijatelja vršile su manje akcije ali bez ozbiljnijeg uticaja na glavne događaje.

Divizija u Drvarskoj operaciji

Zamisao, plan i pripreme Nijemaca za operaciju

U proljeće 1944. godine vojno-politička situacija u svijetu, a posebno u Jugoslaviji bila je vrlo nepovoljna za Nijemce i njihove saveznike. Nje-

42. u **borbi su se istakli st. vodnik Dako Peinović, ml. vodnik Iso Lazić, vodnik Milan Zoraja, desetar Mane Bogdan, te vodnik Mićo Vlatković i kurir Sime.**

mačka Vrhovna komanda budno je pratila sve što se događa u Jugoslaviji. Sve je govorilo u prilog potrebi da se u Jugoslaviji mora nešto poduzeti, pogotovo jer je postojala neizvjesnost o drugom frontu. Mnoge indicije su govorile da će on biti otvoren upravo na Balkanu. Glavno pitanje za Nijemce bilo je: što poduzeti? Pošto su im sve dotadašnje ofanzive propale trebalo je tražiti novo rješenje kojim će postići iznenađenje za Titove partizane i osigurati uspjeh. Zbog toga su se odlučili da zračnim desantom unište Vrhovni štab, sa drugom Titom na čelu i na taj način obezglave NOVJ i narodnooslobodilački pokret u cjelini. Po njemačkom mišljenju »stvarno je prema pisanju njemačkog historičara V. Hagena, postojao veliki stepen vjerovatnoće da će borbeni elan partizanskih formacija brzo oslabiti kada ne bude dominantne Titova ličnosti, motora energije oslobodilačke armije«.[43]

Po naređenju samog Hitlera plan za drvarsku operaciju razradila je Komanda njemačke 2. oklopne armije, kojoj je dala šifrovani naziv »Konjićev skok« (»Rosselsprung«), dok je operacijom rukovodio Štab 15. brdskog armijskog korpusa iz Zavalja kod Bihaća.

Osnovna zamisao operacije bila je, iznenadnim zračnim desantom uništiti ili zarobiti Vrhovni štab, prije svega Tita, a istovremeno motoriziranim i drugim jedinicama s više pravaca nadirati koncentrično prema Drvaru, gdje se nalazio Vrhovni štab, spojiti se što prije sa zračnim desantom, okružiti i uništiti elitnih »šest crvenih divizija« koje su se nalazile oko Vrhovnog štaba, a među njima i 6. proletersku diviziju. Operacija je trebalo da traje tri nedjelje.

Glavni zadatak povjeren je 500. SS padobranskom lovačkom bataljonu, jačine oko 900 padobranaca, koji će se određenog dana »u ranim jutarnjim satima spustiti u crveni komandni centar Drvar i u munjevitom napadu likvidirati osobito Vrhovni štab Tita, kao i ostale komandne štabove i savezničke vojne misije. Težište napada svih dijelova bataljona je Vrhovni štab Tita«, kako je to stajalo u zapovijesti 500. SS padobranskog lovačkog bataljona za desant od 23. maja 1944. godine. Desantu je trebalo da prethodi snažno bombardiranje Drvara, a istovremeno da prema Drvaru krenu kopnene snage jačine oko 20.000 ljudi. Najkraćim pravcem od Srba ka Drvaru, koji je branila 6. divizija, imala je da napada 373. legionarska divizija »Tigar« odnosno njen 384. pješadijski puk, Izviđački odred divizije i divizion 373. pješadijskog puka, ukupne jačine 3.000—4.000 vojnika. Zadatak ovih snaga bio je da se u toku dana probiju u Drvar i spoje s padobranskim bataljonom.

Ljudstvo 500-SS padobranskog lovačkog bataljona bilo je sastavljeno od vojnika iz elitnih njemačkih divizija od kojih se većina borila na istočnom frontu. Dobar dio imao je iskustva iz borbi protiv ruskih partizana. To su bili sitni prestupnici, zvjerokradice, kockari i slično koji su trebali da okaju svoje grijehe pa su bili spremni za najteže zločine samo da bi vratili ugled i zadobili povjerenje koje su ranije uživali. Bataljon se još od kraja 1943. godine nalazio u Mataruškoj Banji kod Kraljeva gdje je izvodio intenzivnu obuku.

43. Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, Vojnoistorijski institut, Beograd, knj. 2, drugo izdanje, Beograd, 1965, str. 82.

Za izvršenje desanta 500. SS padobranski lovački divizion bio je podijeljen u devet grupa, s tim da se desant izvrši u dva talasa, pomoću padobranaca i jedrilica. Padobranci, podijeljeni u tri grupe »Plavi«, »Zeleni«, ,Crveni«, s njima je skakao i komandant bataljona von Ribke, dobili su zadatak da očiste teren i omoguće spuštanje jedrilica i da blokiraju Drvar da iz njega ne može nitko da izađe niti u njega da uđe, a zatim da učestvuje u izvršenju glavnog zadatka. Jedriličari, podijeljeni u šest grupa koje su dobile zvučne nazive kao »Panter«, »Jurišnik«, »Nasrtljivac« »Grizac« i dr. dobili su konkretne zadatke po grupama za likvidaciju i zauzimanje pojedinih objekata u Drvaru. Tako je npr. grupa »Panter«, jačine 110 ljudi, trebalo da zauzme »Citadelu«, centar Drvara, gdje se pretpostavljalo da se nalazi Glavni štab Tita.

Čitava operacija pripremana je u najstrožoj tajnosti, jer je uspjeh u najvećoj mjeri zavisio od iznenađenja. Radi izvršenja zadatka SS bataljon je prebačen u vremenu između 21. i 24. maja na aerodrom kod Zagreba i Banja Luke. Transportiranje je vršeno kombinirano, motoriziranim transportom, željeznicom i avijacijom. Do posljednjeg momenta padobranci nisu znali kuda idu, ni s kakvim zadatkom. Tek noću, uoči desanta, saznali su svoj zadatak. Svaki od njih dobio je sliku druga Tita i zadatak da prije svega zarobi Tita, a samo u krajnjem slučaju da ga ubije. Naglašeno je svima da se »bezobzirno« i »bespoštedno«[44] odnose prema neprijatelju, jer je to osnovni zalog uspjeha. Koncentracija ostalih jedinica koje su određene da učestvuju u operaciji izvršena je neposredno pred početak operacije. Tako je uoči 25. maja 1944. godine sve bilo spremno za veliku operaciju za koju je lično Hitler postavio zadatak i od koje je mnogo očekivao.

Naše pripreme i stanje u Drvaru uoči desanta

Prve vijesti o neprijateljskom desantu Divizija je primila 21. ili 22. marta. Tih dana pozvan sam u Vrhovni štab u poznatu Drvarsku pećinu gdje me primio načelnik Vrhovnog štaba, Arso Jovanović u prisustvu Milovana Đilasa i Ivana Milutinovića. Načelnik Vrhovnog štaba mi je rekao da Nijemci spremaju zračni desant na Drvar i da je vrhovni komandant odlučio da »jednu vašu brigadu razmjesti u rejon Drvara kao protivdesantnu jedinicu. Brigada treba da se postavi u dolinu Unca od Šipovljana do Vrtoča, izabere položaje, uspostavi osmatračnice, utvrdi se, napravi plan vatre i da uništi desant kad on padne u Drvar. Drugovi iz Vrhovnog štaba pitali su me šta mislim o zadatku. Stavio sam primjedbu na raspored Brigade rekavši da bi mi više odgovaralo da imam dio snaga na Podovima odakle bi se lakše mogle sjuriti gdje bude trebalo. Na to je Arso Jovanović rekao da se tamo nalazi Prateći bataljon. U tom je u sobu ušao i drug Tito. Raportirao sam mu zašto sam došao, a drugovi su objasnili kakav su mi dali zadatak. Tito me je zapitao, koju sam brigadu odredio za Drvar, na što sam odgovorio: »Drugu, druže Maršale.« Potom mi je drug Tito govorio kako treba tući desante još dok su u zraku, zatim

44. Termini su upotrebljeni u već spomenutoj zapovijesti 500. SS padobranskog bataljona za desant.

brzo i energično napadati čim se spuste i ne dozvoliti im da se srede.

Čim sam se vratio u Štab, naredio sam da se 2. brigada iz rejona Trubara prebaci u Drvar, s tim da dva bataljona sačekaju na položajima dok ih ne smijeni 1. brigada. U vremenu od 22. do 24. marta 2. brigada se prebacila i razmjestila u Drvar i odmah otpočela s utvrđivanjem, pripremom položaja za automatska oruđa, izradom rovova i drugih zaklona za borce, izviđanjem terena, obukom boraca za tučenje aviona i padobranaca u zraku i drugo. U Drvaru ona je ostala sve do 3. aprila kad se prebacila na cestu Bihać—Donji Lapac, a na njeno mjesto došla je 3. brigada od Livna. Poslije akcije na komunikaciji Donji Lapac—Srb 2. brigada se ponovo vratila u Drvar 19. aprila, a 3. brigada je upućena prema Srbu. Deset dana kasnije, 29. aprila, poslije neprijateljskog prodora iz Srba ka Trubaru i 2. brigada je izvučena iz Drvara i posjela položaje Osredci, Dugo Polje, Dolovi, a 3. brigada je povučena u Trubar u drugi ešalon Divizije, s tim što je jedan bataljon rasporedila u Resanovcima. U tom vremenu 1. brigada se nalazila u rejonu Očigrije, Cvjetnić, Bubuljuske, Brdska baterija Divizije kod 2. brigade, Inžinjerska četa kod 1. brigade, Intendantura u Bastasima, bolnica u Mokronogama i Štab Divizije, sa štabnom četom u Kamenici. U ovakvom rasporedu Divizija je dočekala 25. maj.

Upućivanjem 2. brigade 29. aprila iz Drvara prema Srbu Drvar je ostao bez operativnih jedinica. Kako se to moglo dogoditi? Prije svega od prvih vijesti o desantu do tada bilo je prošlo više od mjesec dana. U međuvremenu su dobijeni izvještaji da je savezničkа avijacija bombardirala aerodrome Lučko i Cerklje i tamo uništila njemačke jedinice, pa se izvlačio zaključak da do desanta neće doći. Osim toga iskustva iz borbi od 27. do 29. aprila na pravcu Srb—Trubar, pokazala su da zatvaranje tog pravca nije dovoljno jedna brigada već jače snage. Imajući to u vidu na prijedlog komandanta Divizije komandant 1. proleterskog korpusa dozvolio je da se Brigada iz Drvara uputi prema Srbu.

U toku 23. maja stizala su obavještenja o koncentraciji jačih neprijateljskih snaga u Srbu i Bihaću. Toga dana pozvao me preko telefona komandant 5. korpusa, Slavko Rodić i pitao da li i mi, na našem pravcu, primjećujemo neke koncentracije neprijatelja i šta o tome mislimo. Rekao je da oni raspolažu podacima o koncentraciji u Jajcu, Banja Luci i Bihaću, i smatraju da neprijatelj sprema neku ofanzivu. Složio sam se s njim. Otišao sam u Vrhovni štab kod načelnika Vrhovnog štaba. Rekao sam mu za koncentraciju i o razgovorima s Rodićem i dao ocjenu da Nijemci spremaju ofanzivu koja će početi ovih dana. Načelnik Vrhovnog štaba s tim se nije složio rekavši: »Kakva ofanziva? To Nijemci obezbjeđuju komunikaciju.« Po povratku u Štab Divizije naredio sam da se bataljoni iz već spominjane Grupe bataljona odmah vrate u sastav svojih brigada što je sve i izvršeno u toku 23. i 24. maja. Posljednji dijelovi 3. brigade stigli su u rejon Trubara noću između 24. i 25. maja.

Vrhovni štab nalazio se duže vremena u Drvaru, a bio je smješten **u** poznatoj Drvarskoj pećini i zgradama ispred nje. Obezbjeđivao ga je Prateći bataljon zajedno sa stranim vojnim misijama: sovjetska se nalazila sjeverno od Mandića mosta, engleska u Prnjavoru i američka u Drvar-

-Selu. U Drvaru su se nalazila i dva bataljona nedavno formirane i nedovoljno naoružane 1. inžinjerijske brigade. Oficirska škola Vrhovnog štaba, jačine 173 starješine, bila je u selu Sipovljani. Više od polovine oficira bilo je naoružano pištoljima, a ostali puškama i automatima. U Sipovljanima se nalazio i Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, a u Drvar-Selu CK KPJ. Komanda drvarskog vojnog područja bila je na raskrsnici cesta u Drvaru. Pored toga u Drvaru su se nalazili i neki članovi CK KPJ, AVNOJ-a, Nacionalnog komiteta, zatim Okružni NOO, Okružni komitet KPJ i SKOJ-a za Drvar, neki zaostali delegati sa Kongresa USAOJ-a, slušaoci partijskog kursa i drugi. Uveče, uoči 25. maja u Drvaru se davao film »Kako se kalio čelik«. Politički komesar Divizije i ja smo se kasno noću vratili u Stab u Kamenicu, diskutirajući o filmu, o mirnodopskom životu poslije rata u slobodi i socijalizmu.

Borbe sa vazdušnim desantom u Drvaru

Osvanuo je 25. maj, lijep i sunčan. Doletjela su dva njemačka izviđačka aviona »Foke-Vulf« i izgubila se prema Bosanskom Grahovu. Oko 5 sati doletjelo je 20 »štuka« i bombardiralo Drvar. Bombe su padale na centar grada i u dolinu pored Unca, gdje je trebalo da se spuste jedrilice. Uništena je radio-stanica Vrhovnog štaba i prekinute sve telefonske veze Drvara sa unutrašnjošću. Zbog toga se Vrhovni štab morao služiti samo kuririma. Oko 6 sati sa sjeverozapada pojavili su se veliki transportni avioni »Junkers-52«, koji su vukli jedrilice. Spušten je prvi talas padobranaca. Nebo nad Drvarom prekrili su šareni padobrani ispod kojih su se njihali mrki padobranci, naoružani do zuba. Prvi otpor neprijateljskoj avijaciji, pružili su protivavionski mitraljezi. Oni su tukli bombardere, a zatim transportne avione, jedrilice i padobrance. Neprijateljska avijacija okomila se na mitraljesce. Tukla ih je bombama i mitraljezima. Posada PA voda iznad Pećine bila je brzo uništena. Tu se posada voda na k. 520 tukla sve do spuštanja padobranaca, kada je dio izginuo, a drugi se probio k Pećini.

Drug Tito je prethodnih dana boravio u jednom drugom skloništu, pećini u Bastasima. Uoči desanta 24. maja došao je u Drvar i radio do kasno noću u Drvarskoj pećini i tu zanoćio. Probudio se rano 25. maja. Toga dana bio mu je rođendan pa se spremao da počasti najbliže saradnike. Kada je primjetio prve njemačke lovce, ocijenio je da se nešto sprema i naredio je da se pozovu u Pećinu drugovi iz Vrhovnog štaba, koji tu nisu boravili. Kad su naišli njemački padobranci, drug Tito je zapitao jednog od članova Vrhovnog štaba: »Koliko ima padobranaca«? »Ne znamo, druže maršale, sigurno 200—300 a možda i više«, odgovorio je ovaj. »Naredite Ličanima da ih unište«, rekao je maršal i produžio započeti posao. Ostali drugovi, koji su se našli u Drvaru toga jutra, kad su počele da padaju prve bombe, poletjeli su iz kuća u skloništa koja su ranije napravljena, ili u jarke pored puta, a neki u korito Unca. Neki od njih su pucali na avione iz oružja koje su imali pri sebi. A prvi stvarni otpor padobrancima pružili su dijelovi Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba.

Nas u Štabu Divizije na Kamenici probudilo je strahovito bombardi-

ranje. Pojurili smo, onako poluobučeni, iz kuće u kojoj se nalazio Štab prema obližnjoj šumici. Mislili smo da to bombardiraju naš štab. Dok sam tako jurio prema šumici, začujem brujanje mnogih aviona. Pogledam, pravo sa zapada, preko Hrnjadi, leti veliki broj aviona. Mislim i od jedrilica da su avioni, pa mi se čini da ih je još više. Potrčim nazad, prije nego što sam se dočepao šume, jer mi odjednom posta sve jasno i odjednom sam se potpuno rasanio. U Štabu hvatam za telefon i tražim Vrhovni štab. Telefon ćuti, linija je prekinuta. Nazivan onda Štab 3. brigade. Javlja se komandant Milan Šijan. Naređujem mu: »Milane, Nijemci bacaju desant na Drvar. Kreći odmah sa čitavom brigadom!« Zatim Lazi Radakoviću, operativcu Divizije: »Idi dolje u Bastase, vidi da li je drug Tito u Bastaškoj pećini.«

Njemački padobranci pali su na zemlju i odmah krenuli prema svom zadatku. Spuštaju se i jedrilice. Jedna jedrilica iz grupe »Panter« pala je daleko od Drvara u selo Bastasi. Tu se nalazila intendantura 6. divizije. Nekoliko, kurira, majstora i civila jure prema njoj. »Oborili smo avion«, viču neki. »To je naš avion, ljudi«, kažu drugi. Iz jedrilice iskaču Nijemci. Nastaje borba: kuriri, majstori, kuvari, zajedno sa civilima protiv automatičara i mitraljezaca. Međutim, naši napadaju sa svih strana i Nijemci padaju jedan po jedan. Na kraju, sva njemačka posada je uništena. Jedan je zarobljen. Prvi njemački zarobljenik u desantu!

Padobranci uništavaju sve pred sobom. Ne štede ni civile ni djecu. Oni su »bespoštedni«, kako im stoji u zapovijesti. Borci iz pozadinskih ustanova, komunisti i skojevci pružaju pojedinačan otpor. To je sve slabo i neorganizirano. Četa Pratećeg bataljona koja brani Pećinu zauzima položaje ispred i s obje strane Pećine.

Oficirska škola iz Šipovljana bila je ujutro izašla na obuku. Kad su primijetili padobrance, oficiri su poletjeli u školu po oružje, a zatim prema Drvaru. Na liniji kote 613, Trninić Brijeg oko 8 sati sukobili su se s Nijemcima. Oficiri su bili slabo naoružani, a Nijemci su već bili zauzeli povoljne položaje. Borba je bila neravnopravna. Međutim, oficiri su jurišali naprijed. Kod Mokronoškog mosta poginuo je Marko Jekić, komandant Drvarsko-petrovačkog partizanskog odreda, a kod škole Mićo Obradović, komandant 4. bataljona 2. ličke brigade, dok je ranjen Rade Ristanović, zamjenik komandanta Pratećeg bataljona i raniji Titov pratilac.

Za to vrijeme u borbu je stupio Tenkovski vod Vrhovnog štaba. Međutim, jedan tenk je bio neispravan, te je samo jedan ušao u borbu. Krećući se od željezničke stanice prema zgradi Komande drvarskog područja, tenk se sukobio s Nijemcima u glavnoj ulici. Nijemci su na tenk bacili ćebe i zatvorili vozaću tenka vidokrug. Tenku i njegovoj posadi zaprijetila je opasnost da budu uništeni. Šesnaestogodišnja omladinka Mika Bosnić,[45] koja je zarobljena u njemačkom konvoju gledala ovu scenu, skočila je na očigled Nijemaca i strgla ćebe s tenka. Nijemci iznenađeni ovim gestom nisu odmah reagirali. Poslije su je obasuli vatrom i ona je pala kraj ceste. Tenk je otvorio vatru i pošto mu je ponestalo municije, a posada bila izranjavana, povukao se odakle je i došao.

45. Proglašena 1974. za narodnog heroja.

Do 10 sati Nijemci su bez veće borbe zauzeli Drvar. Otpor je pružan još samo iz zgrade OK SKOJ-a u centru Drvara. Nijemci su likovali. Mislili su da je Tito sigurno tamo. Međutim, njihova radost nije bila dugog vijeka. Od Drvar-Sela i Prnjavora jurili su ka Drvaru borci 3. brigade 6. proleterske divizije. Čim je dobio naređenje, komandant 3. brigade naredio je da se ljudstvo prikupi po bataljonima i da odmah krene prema Drvaru. Dva bataljona Brigade bili su još umorni od puta što su ga prevalili u toku 23. i 24. maja od komunikacije Bihać—Knin iz rejona Buševića. Od Trubara do Drvara ima od 15—20 km, ali treba savladati planinu Bobaru koja dijeli Trubar od Drvara.

Jovo Radaković, komandant 2. bataljona »Bićo Kesić« koji je zatvarao pravac Bos. Grahovo—Drvar, čim je doznao za desant, ostavio je jednu četu u Resanovcima, a s glavninom Bataljona krenuo prema Drvaru. Prije 10 sati Bataljon je od Omara preko Drvar-Sela nadirao ka Drvaru. Prvi bataljon »Velebit« s komandantom Brankom Maljkovićem jurio je preko Bobare. »Hoćemo li stići na vrijeme?« pitali su se i borci i starješine. Oko 10 sati Bataljon se sukobio sa neprijateljem nadirući pravcem Dražica, Trnjak, k. 520 i povezujući se desno s 2. bataljonom.

Mi u Štabu Divizije, za to vrijeme, smo se raspinjali između dvije odluke: Ili sa ono malo boraca iz Štabne čete ići na Drvar i na licu mjesta učiniti što se može, ili čekati Brigadu te s njom odlučiti borbu? Svi razlozi išli su u prilog prvoj odluci: jer su Vrhovni štab i drug Tito u opasnosti. (Lazo se vratio: »Drug Tito je u Drvaru«). Međutim, u prilog drugoj odluci išlo je to što su Nijemci u Drvar bacili jake snage i sa malo boraca nije se moglo ništa učiniti nego samo zapetljati se u borbu i ispustiti komandovanje iz ruku. Naređujem da se dva bataljona 1. brigade izdvoje u divizijsku rezervu u rejon Hrnjani kako bi, ako zatreba, bili bliže Drvaru a kao rezerva mogli poslužiti i 2. brigadi. Zatim sam naredio načelniku Štaba da uputi jednog oficira s grupom vojnika da izviđa šta se dešava u Drvaru.

Računam koliko vremena treba Sijanu da stigne. Pravim stotine kombinacija o položaju Vrhovnog štaba. Samo na momente dolaze mi najcrnje misli. Na licima svojih saradnika vidim nekakav leden, tuđ i nepoznat izraz. A onda osjećam svim bićem kako je nemoguće da je to kraj naše borbe, već da se mora sve ovo dobro svršiti. Već je pobjeda blizu, nazire se. Kako može tako odjednom da ode sve ono lijepo, sve ono o čemu smo maštali i zašto smo se borili? Osjećam da se to ne može dogoditi. Stiže izvještaj od izviđača koje smo poslali ka Drvaru da se naši tuku kod Pećine. Od Intendantura iz Bastasa stiže i prva radosna vijest. »Uništili jedrilicu sa posadom. Zarobili jednog Nijemca.« Štab 1. proleterskog korpusa radiogramom pita: Šta je u Drvaru? Primam i prvu ceduljicu od Vrhovnog štaba. Kurir sav kaljav i mokar, probio se preko Unca u 8 sati.: »Sve snage odmah, neodložno na Drvar.« Naređenje kratko i jasno. Ubrzo zabrujaše i glasovi: »Ide Treća«, »Već su neki prošli« »Sijan je otišao.«

Političkog komesara i načelnika Štaba ostavljam da rukovode borbom prema Srbu, a ja, Lazo, politodjel i sve ljudstvo pri Štabu, osim telefonista krećemo prema Drvaru. U tom momentu stiže i druga cedu-

ljica od Vrhovnog štaba: »Na starom sam mjestu. Preduzmite što je potrebno — Tito.« Jurimo ka Drvaru. S nama su 3. bataljon »Mirko Štulić« i 4. bataljon »Krbava« 3. brigade. Taman se primičemo željezničkoj pruzi, gdje se teren spušta strmo ka drvarskoj dolini, kad doletješe ponovo transportni avioni. Bio je to drugi talas padobranaca. Na momenat smo zastali. Blizu je 12 sati. Tuku nas mitraljezima i spuštaju 200 padobranaca. Jurimo dalje. Avioni bombarduju i mitraljiraju naše rasute kolonice koje su ustremijene ka Drvaru. Praskaju bombe. Kamenje i zemlja posipaju borce koji se probijaju kroz rijetko šiblje. Kod crkve u Vrtočama su već naši. U dolini pored Unca neprijateljske jedrilice. Sve misli i oči okrenute su prema Pećini. Otuda iznad mosta čuje se po koji kratki rafal. Lakše se diše. »Stigli smo ipak na vrijeme«, mislimo.

Primičemo se putu što iz Bastasa vodi za Drvar. Treba dati zadatak 3. bataljonu. Njegov komandant Đurađ Pokrajac je negdje na lijevom krilu. U to se pojavljuje Šijan. Dolazi s desnog krila od 1. bataljona. U dvije riječi se dogovaramo: 4. bataljon pod komandom Vlade Mandarića, ostaviti kod Vrtoča kao rezervu, jer se mogu pojaviti novi padobranci, a 3. bataljon što se brže može usmjeriti pravcem Bastasi—Drvar ka Komandi područja a jednu četu dolinom Unca ka Mandića mostu i Pećini. Nastavljamo dalje prema Drvaru. Neprijateljski »šarac« od Komande područja otvara vatru po našoj grupi. Lijevo i desno borci, ne obazirući se na vatru, pogureni, zagledani negdje naprijed, bez riječi, s puškom u ruci streme naprijed. Treća brigada je stupila u borbu.

Do pojave 3. brigade njemački padobranci su imali inicijativu u svojim rukama. Čim su primijetili dolazak naših snaga, počeli su iz centra da se rokiraju ka periferiji, da zauzimaju obližnje zaseoke i brda te da se pripremaju za odbranu. I pored toga još nisu bili izgubili nadu u uspjeh akcije. Pošto su do 10 sati zauzeli čitav Drvar, osim zgrade gdje su se branili skojevci iz Okružnog komiteta, Nijemci su se okomili na tu zgradu misleći da se tu nalazi Vrhovni štab i drug Tito. Vjerovali su u to jer su u obližnjoj krojačnici našli maršalsku uniformu druga Tita koja je toga dana, na Titov rođendan, trebala biti uručena drugu Titu. Članovi Okružnog komiteta SKOJ-a za Drvar Duško Bursać, Ljubo Bosnić, Zora Zeljković, Duško Bajić, Savica Salomon i Raza Omanović, te dva člana Sreskog komiteta SKOJ-a Slavko Bojanić i Mile Grubor, zabarikadirali su se u zgradi sa desetak boraca i civila te organizirali otpor. Tek kad je posljednji skojevac pao, Nijemci su prodrli u zgradu. Kakvo je moralo biti njihovo razočarenje kad su umjesto članova Vrhovnog štaba ugledali mrtve golobrade omladince.

Poslije zauzimanja i posljednje zgrade u Drvaru, Nijemcima je tek postalo jasno gdje se nalazi Vrhovni štab. To su mogli zaključiti i po snazi vatre, jer je od Pećine davan najjači otpor. Ali pošto im je njihova glavnina bila angažirana u odbrambenim borbama s 3. brigadom i s pripadnicima Oficirske škole, to su prema Pećini mogli usmjeriti samo manje snage. Čak ni drugi talas padobranaca nije više mogao bitno da izmijeni situaciju. Umjesto za napad morao je biti angažiran za odbranu.

Čim je Vrhovnom štabu bilo jasno da su Nijemci bacili jače snage na Drvar, neki članovi su se, ne čekajući dolazak jedinica 6. divizije po na-

logu druga Tita, izvukli iz Pećine i zajedno sa Pratećim bataljonom organizirali neposrednu odbranu Pećine. Upućeni su kuriri komandantu 1. proleterskog korpusa, komandantu 6. proleterske divizije, Oficirskoj školi i na Oštrelj 5. korpusu, zatim bataljonima 1. proleterske Divizije i Inžinjerijske brigade u Potocima. Posebno je naređeno Oficirskoj školi da jednu grupu uputi ka Pećini preko Podova. Drug Tito je i sam izašao ispred Pećine, posmatrao šta se događa u Drvaru. Htio je snajperom da gađa Nijemce, ali su ga drug Kardelj i ostali od toga odvratili.

Nekako u vrijeme spuštanja drugog talasa padobranaca, drug Tito je riješio da napusti Pećinu. Pomoću konopca spustio se u korito potoka odakle se jedno vrijeme kretao ka Drvaru a zatim se jugoistočno od kote 678 popeo na Podove i preko Gradine uputio ka Potocima. Oko 14 sati, u rejonu željezničke pruge, ispod Podova, sreo je grupu oficira iz Oficirske škole koju je vodio Branko Dude.

Američka i engleska vojna misija bile su van dometa prvog talasa padobranaca, te su se povukle u šumu južno od Drvara. Sovjetska vojna misija prihvatila je borbu sa njemačkim padobrancima kod Mandića mosta, pa se povukla prema Podovima. Zarobljena su tri američka novinara. Jednog od njih, Stojana Pribičevića, predveče su oslobodile naše jedinice.

Još dok smo jurili preko Vrtoča, pritrčao mi je jedan borac, gotovo kostur, tražio neko oružje, bombe prije svega, da bi i on mogao učestvovati u borbi. Videći ga onako blijedog i mršavog, a pošto smo jurili prema Drvaru i sva nam je misao bila tamo, rekao sam mu da se vrati u ambulantu odakle je došao. Neko od drugova mi je kasnije rekao da je to Dacina Majstorović, koga nisam nikada do tada vidio, ali sam dosta čuo o njegovom junaštvu. Bio je jedan od najčuvenijih bombaša i vođa »udarnih grupa«. Ubio je tako sam desetine Nijemaca. Iscrpljen i bolestan ležao je u brigadnoj ambulanti u Bastasima. Kad je čuo za desant, pobjegao je iz ambulante da bi se tukao s padobrancima. Primjetih kako pored same ceste, koja od Bastasa vodi ka Komandi područja u Drvaru puže čovjek ispred streljačkog stroja. Komandir Štabne čete, Jovica Balać ga štiti puškomitraljezom. On kao zmija puže pravo prema njemačkom »šarcu« koji je zaustavio naš streljački stroj. Bio je to Dacina. Sve su oči uprte u njega. Čim je dopuzao do zgrade Komande područja, bacio je dvije bombe na »šarac«. Brzo se digao, preskočio ogradu koja ga je dijelila od Nijemaca i istog momenta njemački »šarac« poče da iz njegovih ruku tuče Nijemce. Svi skačemo od radosti i jurimo naprijed.

Pred Komandom područja imalo se šta i vidjeti. Pored samoga puta je dvadesetak leševa boraca iz Komande područja i civila iz okolnih kuća. Prepoznajemo ih. Tu je drugarica Lika Seljan iz Zagreba, borac naše Divizije, koju smo prekomandovali na rad u Komandu područja. Ona leži poluobučena. Kraj nje brkati i golobradi leševi, među kojima je većina civila. Iz kanala i podruma, izviru ljudi, krvavi i blatnjavi. Unezvjereni čude se da su još živi. Ne vjeruju još svojim očima da su tu pravi partizani i da su oni slobodni i van životne opasnosti.

Zauzeli smo i Mandića most. Osvajamo kuću po kuću. »Džon Bul«, englesko protivtenkovsko oruđe dobro nam koristi. Ali su najbolje naše bombe. Borbe su vrlo uporne i žestoke, padaju velike žrtve na našoj

strani. Ostavljam Sijana kod Komande područja i krećem ka Pećini. Svraćam u Štab Pratećeg bataljona. U njemu razbacane knjige i prazne čaure. Krećem ka Mandića mostu. No na putu me sreće oficir iz bataljona »Mirko Štulić« i kaže mi: »Drug Tito i drugovi iz Vrhovnog štaba izašli su iz Pećine prije dva-tri sata.« Skljokam se pored puta. Dugo ne mogu da dođem k sebi. Sve strepnje i crne misli su najzad nestale kao san. Ne znam o čemu razmišljam, kad dolazi neko od oficira i viče mi: »Sijan je teško ranjen, kroz pluća, iznad srca.« Ja ne mogu da se povratim i ne vjerujem što ovaj govori. Kaže mi: »Tamo gdje si ga ostavio. Osmatrao dvogledom njemačke položaje na groblju i pogodilo ga. Već su ga evakuirali u Bastase.«

Nijemci su do 17 sati potisnuti iz grada sa svih strana okruženi na groblju koje dominira okolinom pa mu je teško prići. Naređujem da se bacači postave kod Pratećeg bataljona, jer sa ceste pored Štaba odličan je pregled groblja. Uskoro bacači počinju da tuku. Prva mina pogađa njemački »šarac«, koji je kosio prema nama. Naređujem da se u borbu uvede i 4. bataljon 3. brigade, a da se u Drvar privuče 1. bataljon 1. brigade koji je u divizijskoj rezervi na Hrnjadima. Komandir minobacača kaže da nema više mina. Imali su ih svega desetak. Odlučujemo da sačekamo noć a dotle da povežemo sve snage i organiziramo juriš na groblje i uništimo Nijemce. Vršimo pripreme za noćni napad, kad me pozivaju da dođem više Mandića mosta. Zovu me članovi Vrhovnog štaba. Više mosta nalazim načelnika Vrhovnog štaba Arsu Jovanovića i Ivana Rukavinu, mog bivšeg komandanta iz Hrvatske, sada u Vrhovnom štabu. Oni leže i posmatraju šta se događa u Drvaru. »Slabo se tuku ovi tvoji Ličani,« rekoše mi smijući se. Kažem što smo poduzeli da bismo uništili Nijemce. »Ne treba« odgovoriše, a zatim nastaviše: »Učinili ste svoje. Vrhovni komandant je naredio da se napad prekine. Nijemci su se probili iz Bihaća i mogu još noćas doći u Drvar. Ne bi bilo dobro da nas jutro zatekne u dolini. Glavno je da je Vrhovni štab van opasnosti.« Dadoše mi zadatak da sa Divizijom ostanem na istoj prostoriji dok ne dobijem drugo naređenje, vjerovatno od Štaba 1. proleterskog korpusa.

Vraćam se u Vrtoče u kuće najbliže Drvaru gdje je uspostavljena telefonska veza sa Štabom Divizije i prenosim naređenje Vrhovnog štaba. Međutim, uslijed noći i teškoća u održavanju veze naređenje je stiglo nekim jedinicama kasno noću, kad su one već od večeri počele da napadaju. Bilo je nekoliko naleta koji zbog neorganiziranosti i snažnog otpora nisu uspjeli. Uveče je stigao i bataljon iz 9. dalmatinske divizije i jedan bataljon 1. brigade, koji su također učestvovali u ovom napadu. Evo šta o tim momentima kaže jedan od njemačkih dopisnika Adalbert Kalevert, koji je i sam bio na groblju u Drvaru: » ... Sa svih strana žvižde meci oko glava padobranaca, granate pogađaju i odnose čitave komade zemlje. Noć je tamna, visoke grebene, koji okružuju dolinu, više nije mogućno vidjeti. Često je sve mirno i nikakav pucanj ne remeti tišinu. Ali odmah sa svih strana zaklokoću mitraljezi i iz svih kutova biju teške granate po položajima branilaca. Od čovjeka do čovjeka ide vijest »Radio stanica je uništena!« Pun pogodak! Sve su veze odsječene.

Komandant haupšturmfirer Ribke, teško je ranjen.[46] Za jedan trenutak vlada utučenost, a zatim se ljudi zaklinju: »Sada oštrije nego ikada«. Koliko se god položaj može činiti beznadan i koliko će god još da stoji žrtava, oni se čvrsto drže. Između drugova koji se bore leže laki ranjenici, koji pune okvire za mašinke i mitraljeske redenike. Dvadeset puta bandi-ti idu u napad i dvadeset puta bivaju odbijeni.. ,«[47]

A evo kako je to doživio ratni dopisnik Viktor Šuler: »05,30 sati (26. maj, Đ. J.). Sviće, razdanjuje se, dolaze prvi avioni. Rado bismo mahali, dovikivali, otresli sa sebe noćnu moru. Željeli bismo da izbrišemo iz pamćenja očajne sate, beskrajne minute u kojima je nadmoćna sila prijetila da nas uništi. Ova nemilosrdna plima brojnih napada koja se u mraku sliva, a udara u talasima iz visoke trave i žitnih polja, iz šumica i šikara napravila je od noći pakao .. .«[48]

Borbe na pravcu Srb, Trubar, Drvar

Oko 5 sati 25. maja jedan bataljon 384. puka 373. legionarske divizije »Tigar« napao je bataljon 2. brigade koji je branio Bogutovac (k. 1.006). I kako su ga također ugrožavali i četnici od Tiškovca, on se oko 9 sati povukao ka Ilici. Glavna kolona spomenutog puka — jedan njegov bataljon i izviđački odred divizije — napala je oko 6.30 sati predstražarske položaje 2. brigade na Međeđaku (k. 649) potisla ih i do 12 sati zauzela Osredke. Lijeva neprijateljska kolona napala je Gradinu (k. 6'JO) oko 7.30 sati i zauzela je uz pomoć artiljerije iz Srba. Bataljon 2. brigade je tri puta vraćao Gradinu protivnapadima, ali se, zbog nedostatka municije, oko 11 sati povukao ka Vučjaku.

Komandant 2. brigade, Dragan Rakić uveo je u borbu bataljon iz svoje rezerve. Ovaj bataljon je izvršio protivnapad pravcem: Gorica, Osredci i uspio da se dočepa prvih kuća u Osredcima i da zaustavi neprijateljsku glavninu. Time je glavnina bila razdvojena od desne neprijateljske kolone. Četnici sa pravca Tiškovca spojili su se s Izviđačkim odredom i produžili su napredovanje ka Dolovima i Vaganu, čime su odsjekli 2. bataljon 2. brigade, koji se sa Bogutovca povukao prema Ilici. Međutim pošto se sredila, glavna neprijateljska kolona je produžila ka Trubaru, gdje je stigla pred veče. Jedan bataljon 2. brigade izvršio je protivnapad sa linije k. 630—k. 722 u pravcu Dolova i izazvao pometnju kod glavnine 384. puka. U toku noći 2. brigada je posjela položaje Obijaj, Bobara, Metla. U njen sastav te noći stigao je i 2. bataljon koji se bio povukao u Ilicu.

Prva brigada je ovoga dana vodila borbe sa legionarima i četnicima koji su napadali od Suvaje ka Cvjetniću i od Martin Broda prema Očigrijama. Zadatak ovih snaga bio je da vežu 1. brigadu i onemoguće joj dejstvo protiv glavne neprijateljske kolone. Pošto su dva bataljona ove brigade bila u divizijskoj rezervi, neprijatelj je u tome uspio. Prema

46. Ribke je kasnije umro u bolnici.
47. Vladimir Dedijer, Dnevnik, treći dio, Jugoslavenska knjiga, Bgd., 1955, str. 229.
48. Isto.

planu operacije dijelovi 373. legionarske divizije koji su napadali na pravcu Srb, Trubar, Drvar trebalo je da u toku 25. maja stignu u Drvar i spoji se sa zračnim desantom. Međutim, i pored njihove trostruke nadmoćnosti, 2. brigada ih je upornom i protivnapadima zadržala pred Bobarom.

O obostranim gubicima prvog dana operacije nema tačnih podataka. Po nekim izvorima u Drvaru je neprijatelj imao oko 500 izbačenih iz stroja, od čega 171 mrtav, a na pravcu Srb—Trubar 150 mrtvih i preko 200 ranjenih. Divizija je u borbama u Drvaru imala 95 izbačenih iz stroja od čega 35 mrtvih, uglavnom iz 3. brigade. Druga brigada je imala za prva dva dana borbi 21 mrtvog i 22 ranjena, a 1. oko 20 izbačenih iz stroja, od čega 5 mrtvih. Po gubicima 3. brigade vidi se koliko su bile teške i uporne borbe u Drvaru, jer je svaki šesti borac ili starješina ove Brigade izbačen iz stroja.

Borbe nakon desanta

Plan Vrhovnog štaba poslije neuspjelog desanta bio je da se snage izvuku iz stvorenog obruča u raznim pravcima i to: Vrhovni štab sa 1. proleterskom divizijom i Štabom 1. proleterskog korpusa ka Kupresu, odakle će se Vrhovni štab prebaciti avionima za Vis, 6. divizija na prostoriju Srb, Drvar, Boboljusci, gdje se nalazila i prije ofanzive, dijelovi 5. korpusa ka Sanici i 8. korpusa ka Lici.

Na pravcu Srb, Trubar, Drvar 26. maja Izviđački odred 373. divizije prešao je Bobaru i kod Kamenice sukobio se s bataljonom 3. brigade, koji se tu povukao poslije noćnih borbi u Drvaru. Nakon manjih sukoba ovaj bataljon se rokirao ka Trninić brijegu, a Izviđački odred je produžio prema Drvaru i u jutarnjim satima spojio se s ostacima Vazdušno-desantnog bataljona. Nekako u isto vrijeme stigla je u Drvar i kolona 92. motoriziranog puka od Bihaća. U to vrijeme Štab 6. proleterske divizije nalazio se u Kamenici, gdje je boravio i prije desanta. Druga brigada ovoga dana vodila je borbe na Bobari s glavninom 384. puka koji je uz pomoć avijacije uspio ovladati ovom planinom. Za to vrijeme 3. brigada je s glavninom zatvarala pravac Drvar—Prekaja.

Noću između 26. i 27. te 27. i 28. maja Štab Divizije se sa 1. brigadom prebacio preko Zaglavice i komunikacije Drvar—Petrovac u Otaševac, gdje se od ranije nalazila bolnica 5. korpusa. Prva brigada je zatvorila pravce koji od komunikacije Oštrelj—Drvar vode ka Potocima. Druga brigada je ostala na položajima Bobara, Boboljuške, Zaglavica. Pošto je u toku 27. maja palio sela oko Drvara, neprijatelj je slijedećeg dana, pored dejstava na drugim pravcima, s jednim bataljonom 384. puka krenuo iz Drvara ka Prekaji. Na Runjevici došlo je do sukoba s dijelovima 3. brigade, koji su se poslije kraće borbe povukli ka Čulinovači. Oko 11 sati Nijemci su ušli u Prekaju. Pokušaj neprijatelja da se probije ka Potocima s ovog pravca je odbijen od glavnine 3. ličke, jednog bataljona 1. proleterske i jednog bataljona 3. krajiške brigade. U toku noći tri bataljona 3. brigade napali su Prekaju, ali je nisu uspjeli zauzeti. Nakon toga Brigada se naredne noći, između 29. i 30. maja, prebacila ka

Otaševcu u sastav Divizije. U zasjedi kod Oštrelja, 30. maja, 1. brigada je uništila 9 kamiona, 5 prikolica i nanijela neprijatelju osjetne gubitke. Naredne noći Štab Divizije se sa 3. brigadom prebacio preko komunikacije Drvar—Petrovac i produžio za Boboljuske. Druga brigada se 5. juna sa divizijskom bolnicom i ranjenicima prebacila preko komunikacije Bihać—Donji Lapac i predala ranjenike bolnici u Bjelim Potocima. Bilo ih je oko 90, a među njima bio je i komandant 3. brigade Milan Šijan.[49]

I dok je neprijatelj koncentrično nastupao sa više pravaca ka Potocima gdje se nalazio Vrhovni štab, savezn ička avijacija u toku 29. i 30. maja bombardirala je Drvar. Vrhovni štab se sa 3. krajiškom brigadom noću između 29. i 30. maja prebacio u Preodac, a zatim ka Kupreškom polju, odakle se drug Tito sa dijelom Vrhovnog štaba noću između 3. i 4. juna sa improviziranog aerodroma kod sela Bajramovci avionom, kojim je pilotirao sovjetski pilot Šornikov, prebacio u Bari u Italiji a zatim nakon nekoliko dana engleskim razaračem na otok Vis.

Njemačke snage 5. juna počele su se povlačiti u polazne garnizone čime je u stvari potpunim neuspjehom bila završena drvarska operacija. Niko od rukovodećih ljudi iz Vrhovnog štaba nije nastradao niti je koja od »šest crvenih divizija« bila uništena. Naprotiv, naše jedinice izašle su iz ofanzive sa novim iskustvom spremne za nove borbe, što vrlo očito govori i primjer 6. divizije, koja je, nešto poslije mjesec dana od drvarske operacije, krenula na veliki marš za Srbiju, koji je trajao više od 40 dana uz neprekidne borbe, bez dovoljno hrane i municije, a koji je ona s uspjehom izvršila.

Najbolji odgovor na pitanje, zašto nije uspio njemački desant na Vrhovni štab, dao je sam drug Tito. On kaže: »Razumije se Hitler više nije mogao postići nikakav naročiti rezultat, jer je tada imao mnogo manje izgleda no ikada ranije. To su bili posljednji pokušaji Hitlera, ali samo pokušaji, a vazdušni desant na Drvar bio je u stvari samo očajnički akt osvete i pokušaj likvidiranja glavnih vođa ustanka. Brzom intervencijom 6. ličke divizije i Oficirske škole Vrhovnog štaba, taj očajnički akt je jadno propao.«[50]

Prema tome, jedan od uzroka neuspjeha njemačke ofanzive bio je u tome što je opća situacija bila nepovoljna za Nijemce. Oni nisu imali dovoljno snaga da bi mogli ostvariti postavljeni cilj: uništenje Vrhovnog štaba i naših jedinica oko Vrhovnog štaba. Drugi važan uzrok neuspjeha vazdušnog desanta je u tome što su Nijemci potcijenili mogućnost brze intervencije 6. divizije i što nisu raspolagali tačnim podacima o najužoj lokaciji Vrhovnog štaba. Pretpostavljali su da se Vrhovni štab nalazi u centru Drvara (»Citadela«) pa su glavne snage usmjerili u pogrešnom pravcu. Međutim, činjenica da Nijemci nisu znali gdje je Vrhovni štab još ne objašnjava neuspjeh desanta. Oni su, pošto su se spustili, vjerovatno brzo saznali gdje se nalazi Vrhovni štab. Tamo su oni i usmjerili svoje glavne napore. Otpor što su ga pružili borci Pratećeg bataljona i sami

49. Mjesto Milana Sijana za komandanta 3. brigade postavljen je Lazo Radaković, do tada operativni oficir u Štabu Divizije a na njegovo mjesto je došao Milan Dimić.
50. v **kongres KPJ, Kultura, Beograd, 1948, str. 116.**

članovi Vrhovnog štaba također je jedan od razloga neuspjeha drvarskog desanta. Teško je vjerovati da bi sam Prateći bataljon izdržao da nije uslijedila brza intervencija 6. ličke divizije i oficirske škole, kako je to istakao drug Tito. Zbog toga se s punim pravom može konstatirati da je 6. lička proleterska divizija odigrala odlučujuću ulogu u razbijanju vazdušnog desanta na Vrhovni štab u Drvaru što je našlo odraza i u narodnoj pjesmi: »Kad je borba bila kod Drvara, Šesta lička spasila Maršala«. Međutim, treba isto tako reći da nije bilo Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba, Oficirske škole, Okružnog komiteta SKOJ-a i naroda Drvara ni 6. proleterska divizija ne bi uspješno izvršila svoj zadatak.

Vazdušni desant na Vrhovni štab u Drvaru jedan je od rijetkih neuspjelih vazdušnih desanata u drugom svjetskom ratu uopće. On nije uslijedio kao rezultat želje nekog korpusnog ili sličnog štaba okupatorskih jedinica, već je bio naređen i praćen s najvišeg mjesta od strane samog Hitlera zbog cilja koji se želio postići. Istovremeno bila je to za Nijemce i posljednja velika šansa da nanesu ozbiljan udarac oslobodilačkom pokretu u našoj zemlji. Borci 6. ličke proleterske divizije učinili su sve što su mogli i šta su bili dužni učiniti da ta šansa ne bude ostvarena čime su u potpunosti opravdali i dato im povjerenje dodjelom proleterskog zvanja.

Po završetku drvarske operacije 6. proleterska divizija se nekoliko dana zadržala na sektoru između Drvara i Srba gdje je vodila manje borbe s njemačkim i četničkim jedinicama kod Bastasa, Kruga, Velike Popine, Otaševca i na drugim mjestima. Noću između 11. i 12. juna ona je krenula na marš pravcem Trubar, V. Tičevo, Rore, Vaganj, Glamoč, gdje je stigla 15. juna 1944. godine. Štab Divizije se smjestio u selo Ćoslije. Druga brigada posjela je položaje prema Livnu, između Glamoča i Livna, dok se 1. brigada smjestila u širem rejonu Rora a 3. u Pribelji. U vremenu od 15. do 18. juna 3. brigada je čistila teritoriju oko Gerzova od četnika a zatim se 24 juna prebacila ka cesti Kupres—Livno na kojoj je izvodila manje akcije. Na širem području Glamoča Divizija je ostala mjesec dana. Uglavnom se odmarala, primala hranu i municiju koju su saveznici doturali vazdušnim putem i padobrancima spuštali na Glamočko polje. Relativno zatišje Divizija je iskoristila kao pripreme za put u Srbiju.

Neborbena djelatnost u Diviziji

Bez svake sumnje da je borba sačinjavala osnovnu aktivnost Divizije i zbog toga je o njoj najviše pisano. Međutim, borba ne bi bila uspješna bez jedne široke, svestrane i svakodnevne aktivnosti unutar Divizije čiji je osnovni cilj bio da se obezbijedi sposobnost za borbu i visoka borbenost Divizije. Pošto su uslovi u kojima se vodila oružana borba bili teški, to su i zahtjevi prema toj aktivnosti bili veliki i neprekidni. Osnovni pokretač i nosilac te aktivnosti bila je i u ovom periodu partijska organizacija u Diviziji.

Osnovni zadatak članova KPJ u Diviziji bio je vođenje oružane borbe. Tome je bilo sve potčinjeno. Prema tome, sve naprijed iznešeno o bor-

benom putu Divizije u stvari je i ocjena rada partijske organizacije. U čitavom ovom periodu u Diviziji je od ukupnog njenog sastava bilo 40—50%> komunista — članova KPJ, kandidata i skojevaca. Tako je decembra 1943, kod ulaska Divizije u sastav 1. proleterskog korpusa, u njoj bilo 729 članova KPJ, 131 kandidat i 900 skojevaca,[51] što je činilo 45% cjelokupnog njenog sastava.

Činjenica da je gotovo svaki drugi pripadnik Divizije bio komunista ima višestruko značenje. Prvo, komunisti su bili najborbeniji elemenat, pa ih je najviše i ginulo i bilo ranjavano tako da ih je neprekidno bilo oko jedne trećine van stroja. Navedimo samo jedan primjer. Sredinom jula 1943. godine, 3. brigada je, od 295 članova KP, 91 kandidata i 358 skojevaca imala u rashodu, a to znači u bolnicama i ambulantama u prvom redu, 101 člana KP ili 34%, 20 kandidata ili 22°/o, 147 članova SKOJ-a ili 40%.[52] Drugo, komunisti su živjeli jednim vrlo intenzivnim partijsko-političkim životom. To se ogledalo u solidnim pripremama za borbu, analizom rezultata i držanja komunista u borbi. Komunisti su imali posebnu, višu, partijsku odgovornost za svoje jedinice i treće, komunisti su neprekidno radili na svom političkom i vojničkom uzdizanju. Oni su vidjeli dalje od ostalih pa su i politički djelovali u jedinicama i na terenu služeći za primjer u svakom pogledu.

U trećoj godini rata aktivnost partijske i skojevske organizacije 6. divizije odvijala se i na planu objašnjavanja potrebe borbe i van teritorije Like, ukazivanja na značaj i ulogu proleterskih jedinica i na čast i obavezu dobijanjem proleterskog zvanja. Kako se Divizija kretala na teritoriji sa različitim nacionalnim sastavom, posebno se radilo na usvajanju linije KPJ po nacionalnom pitanju a u sklopu toga i na razumijevanju muslimanskog pitanja. Otuda su svi pripadnici Divizije, pored ostalog, temeljito izučavali i usvojili Titov članak »Nacionalno pitanje Jugoslavije u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe«, »Muslimansko pitanje« od Masleše i odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a.

Jedan od metoda rada bilo je i takmičenje koje je Divizijski komitet KPJ još ranije organizirao između jedinica sa određenim propozicijama. Najbolja brigada, a kasnije i najbolji bataljon, dobijali su prelaznu zastavicu Divizijskog komiteta. Najviše poena u propozicijzama nosili su rezultati borbe. Organizacija takmičenja imala je određenog, i dosta pozitivnog uticaja na ponašanje boraca i starješina. Veliki značaj imale su četne i bataljonske konferencije, naročito one prve. Na njima su usklađivani odnosi među ljudima, jačala disciplina i podizana svijest boraca i starješina.

Radom partijske organizacije rukovodio je Divizijski komitet sastavljen od 4 člana: tri pomoćnika politkomesara brigada i politkomesar Divizije. U četama su postojale ćelije kao osnovne partijske organizacije a u bataljonima bataljonski biroi koji su brojali 7 članova. Dok je Divizija bila u Hrvatskoj pri štabovima brigada, postojali su politodjeli a od konca 1943. godine samo politodjel pri Štabu Divizije. Oni su kao in-

51. Zb. 1V-20, 41.
52. MIlan Sijan, Treća lička brigada, Vojno izdavački zavod, Bgd, 1970, str. 145.

struktorski organi CK KPH, odnosno CK KPJ odigrali značajnu ulogu u sprovođenju partijske politike i u pružanju pomoći u radu partijskih organizacija. Intenzivan rad partijske organizacije i organizacija SKOJ-a bio je jedan od osnovnih kvaliteta 6. proleterske divizije. Da u njoj nije bilo čvrste i odgovorne partijske organizacije, ne bi bilo ni borbene i proleterske divizije.

Neposredno poslije formiranja u Diviziji je bio organiziran raznovrstan kulturno-prosvjetni rad i od tada se stalno razvijao. U bataljonima su postojali kulturno-prosvjetni odbori. Jedan od prvih zadataka ovih odbora bio je likvidacija nepismenosti.[53] Posebna pažnja posvećena je izdavačkoj djelatnosti. Divizija je imala svoj organ »Šestu diviziju«, a postojali su brigadni, bataljonski i četni listovi. Četni listovi su obično izlazili dva puta mjesečno, a ostali jedanput. Oni su odražavali život i borbe jedinica, ali su istovremeno i proširivali horizonte čitavom sastavu, govoreći o najaktuelnijim događajima, o iskustvima iz borbi i rada. Posebno su isticani pozitivni primjeri pojedinaca i jedinica.

Pri Štabu Divizije postojala je Kulturna ekipa, a u jedinicama diletantske grupe i horovi. Njihova aktivnost je imala veliki značaj za jedinice i za narod kuda se Divizija kretala. Tako je diletantska grupa bataljona »Marko Orešković« dala u Turbetu kod Travnika jednu vrlo uspjelu priredbu za narod. Kulturna ekipa Divizije bila je sposobna da daje i manje pozorišne komade na visokom umjetničkom nivou. Poslije kapitulacije Italije ekipa je u Ravnim kotarima postigla veliki politički uspjeh, tako da se njena aktivnost mogla mjeriti višednevnim radom jedne masovne političke organizacije. Od velikog značaja za jedinice Divizije bilo je i povremeno prisustvo članova Pozorišta narodnog oslobođenja koji su, prije svega, pomogli u radu diletantskih grupa. Ubrzo poslije proglašenja Divizije proleterskom komponiran je »Marš 6. proleterske divizije« na čemu su radili Puba Kac i Ivan Poljak.

Vojno-stručnoj obuci u Diviziji poklanjala se velika pažnja. Dok se nalazila u Hrvatskoj, pri Štabu Divizije su postojali kursevi za komandire četa i vodova koji su trajali 35 dana. U brigadama su radili kursevi za desetare u trajanju od 15 dana. Osim ovih u Diviziji su postojali kursevi za političke delegate i političke delegate i političke komesare četa. Ulaskom u sastav 1. proleterskog korpusa, ovi kursevi su prestali da rade zbog češćih pokreta i borbi. Međutim, u Drvaru su ponovo održavani kraći kursevi, za komandante bataljona, čiji je osnovni cilj bio izvlačenje iskustava iz prethodnih bojeva i sticanje, osnovnih teoretskih zvanja za rukovođenje jedinicama u borbi. Značajne forme stručne obuke bile su analiza prethodnih akcija, zatim članci u novinama o iskustvima iz borbi, o taktici neprijatelja i slično. Stručna obuka je svo vrijeme bila u prvom planu kako štabova i starješina tako i partijskih organizacija.

U čitavom ovom periodu, osim boravka u Lici, za glavninu Divizije bio je akutan problem ishrane. Hrane nije bilo dovoljno, a niti je bila kvalitetna. Zbog toga su jedinice poduzimale »ekonomske akcije«, o koji-

53. U aprilu 1943. Propagandni odsjek Divizije izradio je »Džepnu početnicu«, što je bio prvi bukvar sa novim sadržajem u našoj zemlji.

ma je bilo riječi ranije. Bilo je nekoliko slučajeva da su se jedinice iz Bosne prebacivale u Liku i tamo nabavljale nešto hrane. Da se »ekonomska akcija« i uopće snabdijevanje ne bi pretvorilo u pljačku u novembru su formirane komisije u Diviziji, brigadama i bataljonima, koje su bile sastavljene, pored ekonoma i intendanata, i od političkih rukovodilaca. Glavni problem je bio snabdijevanje mesom, jer je to često bila i jedina hrana. Da bi ga riješio, Štab Divizije se obraćao i Štabu 5. korpusa.[54] U junu je počelo snabdijevanje Divizije uz pomoć savezničke avijacije što je imalo i veliki moralno-politički značaj. Bacali su hranu iz nekoliko aviona, ali je bilo i slučajeva da su se avioni sa hranom i municijom spuštali na improvizirane aerodrome kod Glamoča a odvozili ranjenike u Italiju.

Za Diviziju je postojao poseban problem obuće, dok je manje aktuelan bio problem odjeće. Bilo je boraca skoro bosih ili su imali samo vunene šlape. I Štab Divizije i partijska organizacija poduzimali su mjere da se Droblem riješi. U rješavanju ovog problema učestvovao je i Vrhovni štab. On je naređivao Glavnom štabu Hrvatske da obezbijedi jedan kontigenat obuće za Diviziju primljen od saveznika.

Zdravlju ljudstva, a posebno svojim ranjenicima, Divizija je poklanjala najveću moguću brigu. Ovim pitanjem su se bavili štabovi i starješine, kao i partijske organizacije. Za ondašnje uslove u Diviziji je postojao dobro organiziran sanitet. U početku on je bio sastavljen od potpuno nestručnog kadra. Problem se rješavao brojnim kursevima i prosvjećivanjem čitavog sastava Divizije. Ulaskom u sastav 1. proleterskog korpusa postavio se problem potpunog osamostaljenja saniteta divizije. Naime, do tada su teški ranjenici slani u teritorijalne bolnice Like (Bjeli Potoci i dr.), a sada su se svi bolesnici i teški ranjenici liječili u divizijskom sanitetu. Organizirana je Divizijska bolnica, sa sposobnom kirurškom ekipom i Sanitetskom četom Divizije. Brigade su imale samostalne ambulante. Problem sanitetskog materijala i instrumenata riješen je dobrim dijelom iz plijena poslije razoružanja talijanske vojske. Popravilo se i stanje stručnog kadra. Osim referenata saniteta Divizija je imala još 4 liječnika, od kojih je jedan bio kirurg (dr Kremzir), jednog medicinara i 2 diplomirane medicinske sestre. Sve ostalo sanitetsko osoblje bilo je priučeno kroz praktičan rad i putem kurseva. Treba istaći da su bolničarke Divizije, a to su bile priučene seoske djevojke, predstavljale posebnu dragocijenost po svom požrtvovanju, brizi za ranjenike i naporima koje su izdržavale bez roptanja i žalbi.

Kirurška ekipa Divizije zaslužuje najveće pohvale. Za vrijeme borbi kod Šujice, decembra 1943. godine, ona je u najkraćem vremenu, obradila oko 40 ranjenika, među kojima su bila i dva štaba bataljona. Cijelu

54. **Tako je početkom jula 1944. godine Stab Divizije pisao Štabu 5. korpusa: »Tražili smo od vas da nekako regulirate pitanje našeg snabdjevanja sa mesom, pošto se sa ovoga sektora ne možemo snabdjevati sa mesom. Molimo vas da nam date potrebne direktive i da regulirate to pitanje i to što prije, jer već sada nemamo mesa, jedino se donekle snabdjevamo putem »ekonomskih akcija«. (Zb. IV-27, 99).**

noć i jedan dan radila je bez prestanka i to u najsurovijim uslovima. Svi tada obrađeni ranjenici su preživjeli i izliječili se. Za vrijeme borbi u Drvaru, 25. maja i u toku noći između 25. i 26. maja, ona je izvršila 74 operaciona zahvata a radilo se o teškim ranjenicima jer su lakši ostajali u stroju. Nije se imalo vremena ni instumenata za određivanje krvnih grupa, pa se to rješavalo nekom vrstom improvizacije. Tako je Milan Šijan, komandant 3. brigade dobio transfuziju, i kao većina ostalih preživio.

Todor Radošević

Organizacioni razvoj narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije na području Like (decembar 1943-juni 1944)

1. Rad Operativnog štaba za Liku na stvaranju vojnih jedinica

Odlaskom 6. divizije u Bosnu u sastav 1. proleterskog korpusa, novoformirani Operativni štab za Liku[1], komande 1. i 2. ličkog područja s njihovim jedinicama i ustanovama, organi nove revolucionarne narodne vlasti i antifašističke organizacije u Lici našli su se u prilično teškoj situaciji. U znatno izmijenjenom odnosu snaga u korist neprijatelja, koji je postao veoma aktivan, malobrojne jedinice Operativnog štaba (Lički NOP odred i Artiljerijski divizion, dok se Odred »Plavi Jadran« nalazio u Primorju) i u operatvnom pogledu mu potčinjene, takođe malobrojne, 2. i 4. brigada 13. primorsko-goranske divizije i 7. dalmatinske, odnosno 3. brigada 19. sjeverno-dalmatinske divizije bile su prisiljene na odbranu. Da bi se situacija popravila, bilo je nužno preoteti inicijativu od neprijatelja što se, pored ostalog, moglo postići formiranjem jake operativno-taktičke jedinice, odnosno nove divizije od jedinica Operativnog štaba i operativno potčinjenih mu brigada upućenih u Liku iz Gorskog kotara i Dalmacije.

Pošto je u toku novembra 1943. bilo završeno formiranje štaba i najpotrebnijih prištapskih jedinica (straže, kurira i telefonskog voda), Operativni štab za Liku, pod komandom komandanta Petra Kleuta Perice i političkog komesara Uroša Krunića, preduzeo je u decembru više organizacionih i drugih mjera radi učvršćenja postojećih i stvaranja novih jedinica s perspektivom formiranja divizije na čemu je insistirao Glavni štab NOV i PO Hrvatske. Novim dobrovoljcima i prezdravijenim ranjenicima i bolesnicima zaostalim poslije odlaska 6. divizije iz Like popunjen je Lički NOP odred tako da je u njemu pored postojeća dva formiran i 3. bataljon. Pored toga u odredu je formirana i Prateća četa od dva protivtenkovska topa i dva minobacača[2], a vršene su i pripreme za formiranje i čete za vezu. Ukupno odred je 18. XII 1943. imao 716 boraca. S njim

1. Vidi: Todor Radošević: Organizacioni razvoj narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda na području Like, Historijski arhiv u Karlovcu, Druga godina narodnooslobodilačkog rata, Zbornik 6, Karlovac, 1973, str. 411—450.
2. Ovo oružje ostavila je 6. divizija.

su tada komandovali Vlado Ciganović, komandant i Slavko Glumac, politički komesar.

Polazeći od naređenja Glavnog štaba Hrvatske da od potčinjenih jedinica formira brigadu, Operativni štab za Liku mu je 18. XII 1943. predložio da Lički NOP odred reorganizira u brigadu sastava četiri bataljona, prateće čete i čete za vezu. Za komandanta brigade predložio je Momčila Novkovića, do tada na dužnosti u 8. diviziji a za njegovog zamjenika Vladu Ciganovića, dok je za političkog komesara predložio Slavka Glumca a za zamjenika Antića Uzelca, zamjenika političkog komesara Ličkog NOP odreda. Istovremeno je predložio da se formiranje brigade izvrši na svečan način 1. I 1944. odnosno na Novu 1944. godinu.[3]

U sklopu mjera za reorganizaciju jedinica, Operativni štab za Liku bio je, po odobrenju Glavnog štaba Hrvatske, naredio da se rasformira Odred »Plavi Jadran« koji je inače bio jačine jednog bataljona, s tim da u Hrvatskom primorju, na području između Karlobaga i Obrovca, ostane jedna četa a da se s preostalim ljudstvom popuni Lički NOP odred, ali se u tome nije uspjelo zato što borci nijesu htjeli da napuste svoj kraj pa je od ovog odreda formiran Bataljon »Plavi Jadran« jačine 320 boraca pod komandom Nikole Marinkovića (politički komesar bataljona tada još nije bio postavljen). Istovremeno je u gospićkom kotaru od dobrovoljaca i zaostalih boraca 6. divizije formiran Gospićki bataljon od dvije čete, ukupne jačine 110 boraca. Bataljonom su komandovali: Simo Todorović, komandant i Dane Radaković, politički komesar.

Pošto se oskudijevalo u komandnom kadru, Operativni štab je formirao vojno-politički kurs za osposobljavanje nižeg komandnog kadra. Kursom je rukovodio Marko Ljuština.

Popuna artiljerijskog diviziona u ovom periodu nije vršena jer za to nije bilo uslova. Divizion je imao vod haubica 152 mm, bateriju haubica od 4 haubice 100 mm, bateriju poljskih topova od 3 topa 75 mm, bateriju brdskih topova od 1 topa 75 mm i 2 topa 65 mm te vod za vezu, ukupne jačine 183 borca. Divizionom su komandovali Milanko Mihovilović, komandant i Milan Narančić, politički komesar.

Da bi se što bolje upoznao sa stanjem u jedinicama i na njih prenio zadatke dobijene od Glavnog štaba Hrvatske u pogledu formiranja novih jedinica, Operativni štab za Liku održao je 23. XI 1943. u Vrepcu savjetovanje sa štabovima potčinjenih jedinica. Tom prilikom pretresena je vojno-politička situacija u Lici, stanje u jedinicama, mogućnost mobilizacije novih boraca i formiranja novih jedinica, pa je odlučeno da se od postojeća tri bataljona Ličkog NOP odreda i prateće čete formira brigada koja će se zvati 1. brigada Operativnog štaba za Liku na čelu sa štabom koji je prije pet dana predložen Glavnom štabu Hrvatske. Pošto nije bilo mogućnosti da se formira četa za vezu, kako se to ranije predviđalo, pristupilo se formiranju voda za vezu koji će ući u sastav brigade. Dalje je odlučeno da se od Bataljona »Plavi Jadran« i Gospićkog bataljona, koji su bili u završnoj fazi formiranja, stvori novi Lički NOP odred, da 4.

3. Arhiv Vojnolstorijskog Instituta (dalje Arhiv VII), k. 105 C, br. reg. 51—2: Izvještaj Operativnog štaba za Liku, br. 50 od 18. XII IMS. Glavnom štabu NOV 1 PO Hrvatske.

brigadu 13. divizije popunjavaju borcima iz Like, a da borce koji dođu iz Hrvatskog primorja i Gorskog kotara upućuju u 2. brigadu pomenute divizije[4]. Ovu brigadu je poslije pretrpljenih gubitaka u borbama s ustašama (14, 19. i 22. decembra) Operativni štab povukao s položaja na oslobođenu teritoriju u sjevernu Liku radi sređivanja, popune i odmora nakon čega ju je 1. I 1944. Glavni štab Hrvatske vratio pod komandu Štaba 13. divizije, a ovaj ju je uputio u Gorski kotar.

Operativni štab za Liku imao je pod svojom komandom dvije vrste jedinica: jedne koje su činile njegov organski sastav — prištapske jedinice, Lički NOP odred, Odred a kasnije Bataljon »Plavi Jadran«, artiljerijski divizion i Gospićki bataljon i druge — 2. i 4. brigadu 13. divizije i 3. brigadu 19. divizije — koje su bile samo u operativnom smislu pod njegovom komandom. Najbolja i najborbenija jedinica na koju se oslanjao Operativni štab bio je Lički NOP odred sastavljen od izliječenih ranjenih i bolesnih boraca 6. divizije i pripadnika ličke omladine koji su te jeseni i zime stasali za oružje. Slične borbene vrijednsti bio je i Gospićki bataljon, ali je brojno bio znatno slabiji. Artiljerijski divizion bio je čvrsta jedinica, ali je on služio za podršku pješadije. Dok su pomenute jedinice bile pod svakodnevnom neposrednom komandom i brigom Operativnog štaba koji se za njih brinuo u pogledu organizacionog razvoja, popune, snabdijevanja, vojno-političke obuke i dr., to nije bio slučaj s Odredom a kasnije i Bataljonom »Plavi Jadran«. Pošto je dejstvovao u podvelebitskom primorju, između Karlobaga i Obrovca, veze s njim su se neredovno i teško održavale zbog čega je bio prepušten gotovo sam sebi jer Operativni štab nije mogao da efikasnije utiče na njegova borbena dejstva, popunu, snabdijevanje, obuku, vaspitanje i drugo, tako da su njegova aktivnost i brojno stanje stalno opadali.

Pošto su 2. i 4. brigada 13. divizije i 3. brigada 19. divizije bile samo u operativnom smislu pod komandom Operativnog štaba za Liku, on nije mogao u njima da vrši nikakve organizacijske i personalne promjene zato što su u organizacijskom pogledu bile pod rukovodstvom štabova svojih divizija. Posebno 3. brigadu 19. divizije Operativni štab nije mogao znatnije da pomjera sa sektora na kom je dejstvovala (južni dio Like) bez saglasnosti Glavnog štaba Hrvatske niti da jače utiče na njena dejstva zbog čega se zadovoljavao time da joj izdaje direktive, obavještava je o situaciji, a od nje da prima izvještaje o njenim planovima za dejstva i o rezultatima borbi.[5]

Poslije završenih priprema i usvajanja prijedloga od strane Glavnog štaba Hrvatske, Operativni štab za Liku formirao je od ličkog NOP odreda 1. I 1944. brigadu koja je dobila naziv 1. brigada Operativnog štaba za Liku. Formiranje brigade izvršeno je na svečan način u Podlapači u prisustvu delegata okolnih sela i partizanskih jedinica s područja Like. Brigada je pred njima položila partizansku zakletvu a zatim je postrojenim borcima govorio komandant Operativnog štaba za Liku o značaju

4. **Arhiv VII,** 105C, **br. reg.** 10—3, **Izvještaj Operativnog štaba za Liku br. 61 od 24.** XII **1943. Glavnom štabu Hrvatske.**
5. **Petar Kleut, Trideset peta lička divizija, vojnoizdavački zavod, Beograd, 1970, str. 53.**

formiranja brigade i njenim budućim zadacima. Kraćim govorima borce **su** pozdravili i po jedan član OK KPH i Okružnog NOO-a za Liku. Na kraju sa svečanosti su upućeni i pozdravni telegrami vrhovnom komandantu NOVJ maršalu Titu, Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije, CK KPH, Glavnom štabu Hrvatske i 6. diviziji.[6]

Prva brigada Operativnog štaba za Liku imala je u svom sastavu tri bataljona, prateću četu i vod za vezu, ukupne jačine 1.068 boraca (4. I 1944.)[7] naoružanih sa 635 pušaka, 7 automata (šmajsera), 2 minobacača, 2 protivtenkovska topa i 14 pištolja.[8]

Zvaničnu naredbu o formiranju brigade Glavni štab Hrvatske izdao je šest dana kasnije, odnosno 6. I 1944. i za njenog komandanta postavio Martina Dasovića, do tada komandanta 3. brigade 13. divizije a za političkog komesara Slavka Glumca. Istom naredbom Glavni štab Hrvatske izuzeo je iz organskog sastava 13. divizije njenu 4. brigadu[9] i potpuno je potčinio Operativnom štabu za Liku preimenovavši je u 2. brigadu Operativnog štaba za Liku.[10] Ona je tada u svom sastavu imala četiri bataljona, prateću četu i četu za vezu, ukupne jačine 883 borca naoružanih s 576 pušaka, 21 automatom (šmajserom), 42 puškomitraljeza, 11 mitraljeza, 10 minobacača, 2 topa i 76 pištolja. S njom su komandovali komandant Jovo Lončarić i politički komesar Nenad Drakulić. Što se tiče nacionalnog i socijalnog sastava 1. brigadu su u ogromnoj većini sačinjavali Srbi i seljaci, a 2. brigadu Hrvati i radnici.

Reorganizacijom početkom januara 1944. Operativni štab za Liku mnogo je dobio prije svega u organizacionom pogledu. Sada je imao dvije brigade s kojima je kao taktičkim jedinicama mogao uspješnije manevrirati u borbama. Međutim, zbog njihovog malog brojnog stanja i nedovoljnog borbenog iskustva njihove borbene mogućnosti bile su relativno male. Pored pomenutih brigada u njegovom sastavu ostale su i dalje prištapske jedinice, artiljerijski divizion, Gospićki bataljon i Bataljon »Plavi Jadran«. U svim jedinicama Operativnog štaba za Liku bilo je tada (4. I 1944.) ukupno 2.662 borca naoružana s 1.568 pušaka, 38 automata, 63 puškomitraljeza, 15 mitraljeza, 12 minobacača, 3 brdska i 3 poljska topa, 5 haubica, 4 protivtenkovska topa i 126 pištolja.[11] Pored organskih jedinica njemu je i dalje bila potčinjena 3. brigada 19. divizije, ali samo u operativnom pogledu. U toku borbi s jakim njemačkim i ustaškim jedinicama u drugoj polovini januara Glavni štab Hrvatske ponovo je privremeno stavio pod komandu Operativnog štaba 2. brigadu 13. divizije koja se iz Gorskog kotara prebacila na područje Glavača, Škara i Podhuma, zatim 1. bataljon Plaščanskog NOP odreda koji je tada zatva-

6. Arhiv VII, mikroteka film 40 CK KPH, sn. 202—206: Politkomesarski izvještaj Operativnog štaba za Liku CK KPH od 4. I 1944.
7. Arhiv VII, 426A, br. reg. 33—6: Izvještaj Operativnog štaba za Liku br. 72 od 4. I 1944. Štabu 4. korpusa NOVJ.
8. Arhiv VII, k. 1611A, br. reg. 1—42.
9. Brigada je formirana naredbom Glavnog štaba Hrvatske sredinom septembra 1943. u Mrkoplju jačine oko 2000 boraca. Poslije borbi u Gorskom kotaru njeno brojno stanje se znatno smanjilo. Sredinom oktobra upućena je u Liku.
10. Arhiv VII, k. 428, br. reg. 3—3 i k. 113A, br. reg. 4—1, Naredba br. 1 od 6. I 1944. Glavnog štaba Hrvatske.
11. Arhiv VIL k. 1611A, br. reg. 1—42 I.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

PUTEM BRATSTVA

GLASILO OKRUŽNOG NARODNO-OSLOBODILAČKOG ODBORA ZA BIHAĆ

GODINA I. 22.travnja 1944. BROJ 25

Pojačajmo borbu protiv četničkih zlotvora

Naglo približavanje Hitlerovog sloma i njegovi pomagači ne mogu više zatajiti ni sluge kvislinške izbjegličke "vlade" četničke glavešine. Propaganja sva planovi četničkih vođa da pomoću svoje vojske u zemlji, Draža-ma, koljača, raspirujući nacionalnu mržnju i istrebljenje i uz pomoć okupatora, dođe po novo na narodnu grudu. Računanja je i te podvale, da beogradska klika pomoću Saveznika ponovo dođe na vlast. Sva četničke izjave govorile su jasnim i otvorenim riječima da su danas usmjerili svu svoju zavrnutu mržnju protiv oslobodilačkog pokreta naših naroda.

I poznati narodni zlotvor, vođa djeca i Draža četnički, od kralja odlikovani, vojvoda pop Đujić morao je radi nedavno na tajnoj sjednici četničkih komandanata Bi Hercegovine položaju četničkih snaga i poteza. Prel svojim najvjernijim saradnicima nije mogao više sakriti o smrti partizana i NOP, jer bi ga to sevojilo još i oi ono preostalih saradnika.

Ako kažno što je "vojvoda" morao razoti svoje komandantske da su partizani u ofanzivi, Slavonji, Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori, pa čak i u Srbiji, kao rezultat u posljednje...

Crnoj Gori partizani ra... vijaju svoju propagandu, u čemu su donekle i uspjeli. Titove snage su planski organizovane, a kvalitet vojske se ocjenjuje visoko i kod Saveznika. Partizanske snage pretstavljaju luktinju ne samo u Jugoslaviji, nego i na Balkanu. One imaju odličnu taktiku... i ugrozile su nas vojničkl i politički. Saveznici su primili partizane i poslali im u Vrhovni štab svoje oficire, a bombardiraju gradove u kojima se mi nalazimo i govore o sarađnji nas s okupatorom."

Poslije ovakvog izlaganja o stanju četnika, Đujić je nagovijestio svojoj braći i akoru prepast riječima: "Sve ovo ne smije da nas omete u našem planu, jer najposlije i ci ćemo umrijeti". Ne, ipak, ovi izrodi ne će triću se svog dušmanskog rada, pa je Đujić naredio svojoj vojsci, koja su zalazi u posljednjoj fazi raspada nja, da se razgrupuje u manje grupice u pozadini, a zatim zajedno putem "trojka", uništave rukovodstva NOP, zavlači se na oslobođjeni teritorij i u NOV pod partizanskim znakovima. Kad su stvorili plan kako će uvući u svoje redove osmišljenike na smrt što više kratkovidnih i neupućenih Srba, se u ofanzivu se poče...

Še" u momentu fakrdavanja Saveznika". Đujić tješi svoje komandante onom o "Velikoj Srbiji", u čem bi im pomogle izbjegličke vlade u sklopu svojim intrigama kod Saveznika.

Nikad jasnije nije govorila četničke ruke o svojim zločinima i poslim namjerama protiv naših naroda, nego na ovoj "tajnoj sjednici".

Iz ovog posljednjeg zavijanja vukova iz brloga izbjegličke klike, žednih narodne krvi, treba da upamte i posljednjeg naivnog Srbina, nalazeći u tome izlaže, da ne vrijedi uspuštati krvi ogrezlo četničke komandante, i opere svoju ljaga u redovima NOV. Đujić, Ivica, Špiro Lakić, Vukmanović, Jerić i sl. su nitavni i prezreni da sudstave gorostasnoj mod pobjedonosnog antifašističkog bloka.

Smješno je vjerovati da će četničke vođe spasiti od uništenja neke "trojke" pod partizanskim kapama, jer ni Đujić nije mogao sastajati se "partizanima" jedu masu se", a takve vojske ka je narodna mržnja istrijebiti i četničke "trojke", pa krili se oni i pod partizanskom. Jasno riljepi i neu razmak nogu ići za četničkim vođama, koji su gubi sebi mrži jedini spasi ove i ove tobožnje - saveznici

rao pravac od Bihaća preko Ličkog Petrovog Sela ka Prijeboju i Bataljon PPK (protiv pete kolone) koji je kontrolirao pravac Otočac—Vrhovine.

Pored organizacionih, u prvoj polovini januara, izvršene su izvjesne i personalne promjene u Operativnom štabu. Tako je na mjesto dotadašnjeg političkog komesara Uroša Krunića, koji je premješten u 7. diviziju, Glavni štab Hrvatske postavio Milivoja Rukavinu a za operativnog oficira Momčila Novkovića.

Kako je Lika formiranjem 1. brigade Operativnog štaba za Liku ostala bez ijednog partizanskog odreda, to je Operativni štab odmah preduzeo mjere da formira novi lički NOP odred. Kao jezgro za njegovo formiranje poslužio mu je Gospićki bataljon. Istovremeno je odustao od ranije namjere da u odred uključi i Bataljon »Plavi Jadran« zbog teškoća održavanja veze s ovim Bataljonom i potrebe da u Primorju stalno dejstvuje neka partizanska jedinica. Najveću teškoću u radu na formiranju odreda činio je nedostatak ljudstva jer je Lika u to vrijeme bila iscrpljena i u pogledu ljudskih rezervi. Ipak Operativni štab je uspio da krajem januara 1944. formira novi Lički NOP odred od Gospićkog bataljona i novih boraca sastava dva malobrojna bataljona. Za komandanta odreda postavljen je Petar Rašeta a za političkog komesara Stevo Sunajko.[12]

Tek 12. III 1944. Stab 11. korpusa NOVJ, koji je u međuvremenu formiran, i formalno je odobrio formiranje ličkog NOP odreda i pored navedenih komandanata i političkog komesara postavio za zamjenika komandanta odreda Simu Todorića a za obavještajnog oficira Milana Kleuta."

U svim jedinicama Operativnog štaba za Liku bile su obrazovane organizacije KPH na način, kao i u drugim odgovarajućim jedinicama NOV i POJ. U četama, baterijama i štabovima radile su partijske ćelije. U bataljonima i artiljerijskom divizionu ćelije je objedinjavao i s njima rukovodio bataljonski, odnosno divizionski biro, dok je s odredskom i brigadnom partijskom organizacijom rukovodio zamjenik političkog komesara odreda, odnosno brigade. Na nivou Operativnog štaba nije bilo nikakvog partijskog organa niti partijskog rukovodioca, tako da su partijske organizacije njegovih organskih jedinica bile vezane za OK KPH za Liku a pridodatih brigada za partijski komitet 13, odnosno 19. divizije. Politički komesar Operativnog štaba uticao je i objedinjavao rad partijskih organizacija u potčinjenim jedinicama samo u pogledu tekućih političkih zadataka, kada se radilo o pripremama jedinica za važnije akcije, ideološko-političkom vaspitanju, odnosno prema stanovništvu, političkom radu u selima i slično. Krajem decembra 1943. odlukom CK KPH pri Operativnom štabu obrazovan je politodjel kao instruktorski organ za pomoć u radu partijskim organizacijama. Rukovodilac politodjela bio je Milinko Marojević a članovi Nikša Rot i Vjera Cvetković.

12. Arhiv vn, k. 112, br. reg. 17—2 1 21—2: Izvještaji Operativnog štaba za Liku br. 9 i 19 od 31. I 1 1. II 1944. Glavnom štabu Hrvatske,
li. Arhiv VII, к. 1234A, br. reg. ILI i k. 1611, br. reg. 28—24: Naredba br. 1 od 12. III 1944. Štaba 11. korpusa NOVJ.

2. Formiranje 35. divizije i njen organizacioni razvoj

Vojno-politička situacija u Lici, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju, Istri i susjednim oblastima početkom 1944. godine, koja se karakterizira pojačanim ofanzivnim akcijama jakih neprijateljskih jedinica, nužno je zahtijevala višu i bolju vojnu organizaciju i komandovanje od postojećeg radi uspješnijeg suprotstavljanja neprijatelju i preduzimanja krupnijih ofanzivnih operacija. Polazeći od toga, planova za dalji razvoj oružane borbe i činjenice da pomenuto područje predstavlja jednu cjelinu, ne samo u geografskom već i u operativno-strategijskom pogledu, Vrhovni štab je 1. I 1944. naredio da se od jedinica koje su dejstvovale na tom prostoru obrazuje 11. korpus NOVJ.[14] Nešto kasnije naredio je da se formira i 35. divizija na području Like od jedinica Operativnog štaba za Liku i da uđe u sastav ll.korpusa.

Pozivajući se na naredbu Vrhovnog štaba formiranje 35. divizije naredio je Glavni štab Hrvatske Naredbom br. 3 od 30. I 1944 godine[15]. U stvari tom naredbom je Operativni štab za Liku preimenovan u Stab 35. divizije čiji je komandant postao Petar Kleut Perica a politički komesar Milivoj Rukavina, dok su organske jedinice Operativnog štaba ušle u sastav Divizije bez ikakvih organizacijskih promjena. Tako su 1. i 2. brigada Operativnog štaba postale 1. i 2. brigada 35. divizije. U sastav Divizije ušle su i ostale jedinice Operativnog štaba tako da je 35. divizija pored dvije brigade imala u svom sastavu artiljerijski divizion, Lički NOP odred, Bataljon »Plavi Jadran« i četu za vezu. Ukupno Divizija je brojala oko 2.700 boraca. Pored jedinica organskog sastava pod njenu komandu u operativnom pogledu stavljene su i 3. brigada 13. i 3. brigada 19. divizije, a kraće vrijeme i 1. bataljon Plaščanskog NOP odreda. Zajedno s ovim jedinicama 35. divizija imala je oko 4.000 boraca, što je predstavljalo prosječnu snagu tadašnjih partizanskih divizija.

Kao što se vidi 35. divizija formirana je na nešto drukčiji način od većine ostalih divizija NOVJ. Njena 1. brigada formirana je od boraca iz Like, odnosno od Ličkog NOP odreda dok je 2. brigada dovedena iz Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. I pridodate brigade dovedene su iz Gorskog kotara, odnosno iz Dalmacije. To je učinjeno radi toga da bi se popunila operativna praznina na području Like, koja je nastala odlaskom 6. divizije u Bosnu, jer je razvoj situacije zahtijevao prisustvo jedne jake partizanske jedinice na tom sektoru.

Jedinice koje su ušle u sastav Divizije formirane su uglavnom u jesen 1943. od boraca koji su stupili u partizane poslije kapitulacije Italije. Zbog toga ni borci ni jedinice nijesu za sobom imali neki duži borbeni put niti su bili stekli veće borbeno iskustvo. Pozitivno je bilo to što su pomenute jedinice oko dva i po mjeseca dejstvovale pod komandom Operativnog štaba i prilično se upoznale, mada se i dalje zadržao izvjesni antagonizam između boraca Ličana (1. brigada) i boraca iz Hrvatskog primorja (2. brigada). Nedostatak iskustva, nedovoljna saživljenost, slabo

14- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, tom VII, Vojnoistorijski institut Jugoslavenske armije, Beograd, 1949, str. 376.
15. Arhiv VII, k. 570. br. reg. 19—6.

materijalno snabdijevanje, a naročito nedostatak hrane uz jaku hladnoću i veliki snijeg na koji Dalmatinci, Primorci i Istrani nijesu navikli, negativno su uticali na borbeni kvalitet i čvrstinu jedinica tako da je borbena vrijednost 35. divizije tada i u prvim mjesecima njenog postojanja bila ispod prosječne borbene vrijednosti divizija NOVJ.[16]

Prva brigada bila je po borbenoj vrijednosti najbolja jedinica Divizije. Njeno borbeno jezgro činili su iskusni i politički čvrsti borci zaostali iza 6. divizije (izliječeni bolesnici i ranjenici i nešto starijih godišta). Mobilizacijom iz novoslobođenih sela u nju je došlo dosta boraca koji su bili pod uticajem četnika i NDH tako da moralno-političko stanje u Brigadi nije bilo sasvim zadovoljavajuće, a bilo je pojava i dezerterstva (samo u toku oko 150 slučajeva). Brigada je imala četiri bataljona, prateću četu, vod za vezu i minerski vod. Pošto je baš u vrijeme formiranja Divizije dotadašnji komandant Brigade Martin Dasović upućen za komandanta 34. divizije za novog komandanta postavljen je Momčilo Novković, dok je politički komesar ostao i dalje Slavko Glumac, a zamjenik političkog komesara Antić Uzelac.

Nešto slabija od Prve po borbenoj vrijednosti bila je 2. brigada čiji su borci bili regrutirani iz Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre. Dok su u nacionalnom i socijalnom pogledu 1. brigadu u ogromnoj većini sačinjavali Srbi i seljaci, u 2. brigadi su to bili Hrvati i radnici. Borci ove brigade imali su slabije borbeno iskustvo a u teškim uslovima borbe ispoljavali su i znake neotpornosti. Slabiju borbenost Brigada je nadomještala boljim i čvršćim moralno-političkim stanjem nego što je bilo u 1. brigadi. I 2. brigada imala je četiri bataljona, prateću četu, minerski vod i vod za vezu. Komandant je bio Jovica Lončar, a politički komesar Nenad Drakulić.

Artiljerijski divizion (haubička, poljska i brdksa baterija) bio je dobra rodovska jedinica sposobna da uspješno podržava pješadiju i izvršava postavljene zadatke. S njim su komandovali komandant Milanko Mihovilović i politički komesar Stevo Sladić.

Iako tek formiran, Lički NOP odred pokazao se kao dobra borbena i pokretna jedinica. Štab mu je ostao isti kao i prije formiranja Divizije. Kao i Operativni štab i Štab 35. divizije teško je održavao veze sa Samostalnim partizanskim bataljonom »Plavi Jadran« pa je zbog toga imao i malo uticaja na njegova dejstva. Pošto mu je komandant Nikola Marinković poginuo, za novog komandanta je postavljen Đoko Prodanović, a za političkog komesara Božo Prpić.

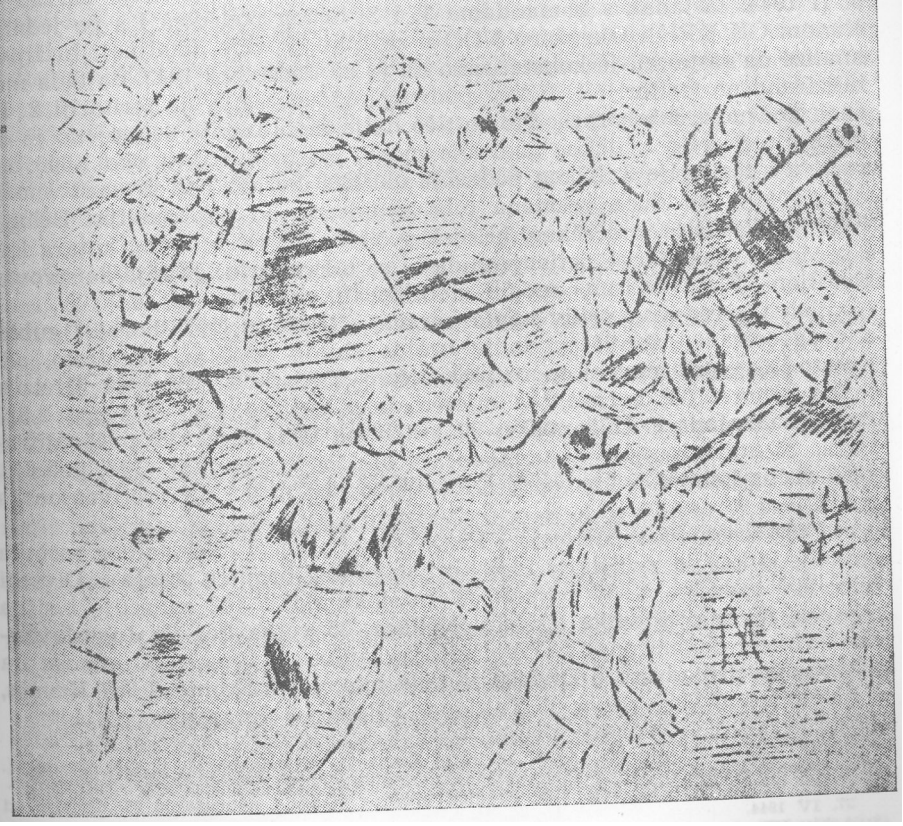
Novoformirana 35. divizija, pored borbi s nadmoćnijim neprijateljem, borila se i s nizom drugih teškoća od kojih su ishrana i popuna novim borcima bili najteži. Tokom tri godine rata ekonomske mogućnosti Likfc, koja je inače pasivan kraj, bile su toliko iscrpljene da je ishrana i stanovništva i vojske postala vrlo akutan i težak problem. Izlaz iz situacije tražio se u snabdijevanju hranom s drugih manje iscrpljenih područja Hrvatske. Međutim, to se u toku zime teško moglo ostvariti zbog velikog snijega, dejstva neprijatelja i velike udaljenosti takvih područja

16. Petar Kleut, navedeno djelo, str. 89, 344. i 345.

"Što se tiče naoružanja, mi smo ga do sada dobijali od neprijatelja. Ali ne dobrovoljno, nego smo ga uzi-mali. Sve što imate, svaka puška, revolver, metak sve je to krvlju osvojeno. Mi sada imamo dovoljno naoružanja, da njime osvojimo novo! T I T O

LIČKI PARTIZAN

Godina I. 1.XI.1942. Broj 7.

od Like. Tim problemom bavili su se i Štab 11. korpusa i Glavni štab Hrvatske i takvu pomoć uspjeli su da organiziraju sredinom proljeća 1944. godine. Zbog svega toga ishrana u jedinicama Divizije bila je svedena na dva obroka dnevno koji su najčešće bili niske kaloričnе vrijednosti i slabo pripremljeni, a uz to i neredoviti zbog čestih borbi. Slaba ishrana uz slabu odjeću i obuću, naporni marševi i česte borbe po snijegu i velikoj hladnoći iscrpljivali su borce, tako da su zamor i slaba fizička kondicija veoma negativno uticali na smanjene borbene vrijednosti jedinica.

Pitanjem popune jedinica novim borcima bavili su se ne samo Štab Divizije već i vojno-pozadinski organi, partijske organizacije, organi vlasti i sve antifašističke organizacije Like, ali se ono teško rješavalo jer je Lika bila iscrpljena i u pogledu ljudskih rezervi. Muškaraca srednje dobi sposobnih za borbu skoro više nije ni bilo na terenu izvan vojnih jedinica i rukovodstava te organizacija NOP-a. Da bi se što bolje upoznao s mogućnostima mobilizacije novih boraca, Štab 35. divizije održao je 6. n 1944. sastanak s komandama 1. i 2. ličkog područja i s po jednim članom OK KPH i Okružnog NOO-a za Liku. Poslije detaljne i brižljive analize na sastanku je konstatirano da je od decembra 1943. do tada mobilizirano na teritoriji 1. ličkog područja 824 borca, a na teritoriji 2. ličkog područja 395 boraca. Što se tiče dalje mobilizacije ocijenjeno je da bi se s teritorije 1. ličkog područja moglo još mobilizirati oko 1.000 boraca, a s teritorije 2. ličkog područja oko 800 boraca i to prvenstveno iz mjesta koja su duže vremena bila okupirana od neprijatelja: Brloga, Kosinja, Perušića, otočačkog, brinjskog, gračačkog i lapačkog kotara kao i iz Metka. Također je ocijenjeno da bi se u Primorju, gdje je dejstvovao Bataljon »Plavi Jadran« moglo mobilizirati oko 500 boraca.[17]

Slab i neredovan priliv novih boraca, s jedne, a česte borbe i gubici s druge strane, učinili su da je brojno stanje Divizije stagniralo, odnosno da se vrlo malo i sporo povećavalo. Tako je 27. IV 1944. Divizija imala samo 2.730 boraca,[18] a mjesec dana kasnije (25. V) svega 2.823 borca naoružana s 1272 puške, 90 automata (šmajsera), 82 puškomitraljeza, 21 mitraljezom, 11 minobacača (lakih i srednjih), 166 pištolja, 1953 ručne bombe, 5 topova, 2 protivtenkovske puške i 4 protivavionska mitraljeza.[19]

Iz tog vremena sačuvan je i Pregled socijalnog i nacionalnog sastava Divizije iz kog se vidi da je tada od pomenutog brojnog stanja u Diviziji bilo: 609 radnika, 1.930 seljaka, 37 intelektualaca, 102 zanatlije i sitna trgovca, 95 namještenika i srednjoškolaca, 33 vojna lica (iz Jugoslavenske vojske i domobrana) i 17 policajaca, žandara i financa. U odnosu na nacionalnu pripadnost u Diviziji je tada bilo: 1.442 Srbina, 1.067 Hrvata, 9 Slovenaca, 2 Crnogorca, 15 Talijana, 2 Rusa i 3 Jevreja.[20]

17. Arhiv VII, k. 571, br. reg. 4—10: Izvještaj Štaba 35. divizije od 11. II 1944. Štabu 11. korpusa NOVJ.
18. Arhiv VII, k. 1234, br. reg. 1—8, Pregled brojnog stanja i naoružanja 35. divizije od 27. IV 1944.
19. Arhiv vn, k. 1234, br. reg. 1—9, Pregled brojnog stanja i naoružanja 35. divizije od 24. v 1944.
20. Zbornik NOR-a tom V, knj. str. 528—529.

Ubrzo po formiranju CK KPH imenovan je raniji politodjel Operativnog štaba za Liku za politodjel 35. divizije kao **svoj** instruktorski organ koji je imao zadatak da pruža pomoć u radu partijskim, organizacijama **Divizije,** a na sastanku održanom 12. III 1944, na kom su pored partijskih rukovodilaca u brigadama i samostalnim jedinicama bili prisutni članovi politodjela i politički komesar 11. korpusa, izabran je Divizijski komitet KPH 35. divizije radi rukovođenja radom partijskih organizacija u **Diviziji.** Za sekretara komiteta izabran je zamjenik političkog komesara 1. brigade Antić Uzelac.[21]

Na osnovu uputstva CK KPH, partijski komitet Divizije pripremio je u toku februara prvu partijsku konferenciju 35. divizije koja je održana noću između 10. i 11. III 1944. godine u Vrhovinama. Konferenciji su prisustvovala dva delegata CK KPH, po jedan delegat Glavnog štaba Hrvatske, Štaba 11. korpusa i OK KPH za Liku, te 140 delegata partijskih organizacija Divizije i predstavnici partijskih organizacija 13. i 19. divizije. Konferenciji su podnesena tri referata: politički - o političkoj situaciji u svijetu i u našoj zemlji, kao i o moralno-političkom stanju u jedinicama Divizije — referent politički komesar Divizije; vojni - o borbe noj spremnosti i o mogućnostima jedinica Divizije — referent komandant Divizije i organizacioni - o stanju i radupartijskih organizacija Divizije — referent sekretar Divizijskog komiteta. U to vrijeme partijska organizacija Divizije brojala je 282 člana KP i 73 kandidata za člana KP.[22]

Na konferencije je, pored ostalog, konstatirano da je Divizija kao vojna jedinica mlada i da još ne predstavlja jedinstvenu i čvrstu operativno-taktičku jedinicu te da su iz Divizije za dva mjeseca dezertirala 354 borca. Pošto je u ime CK KPH Karlo Mrazović Gašpar iznio smjernice za budući rad i pošto je bila završena diskusija, konferencija je usvajanjem rezolucije završila rad. U rezoluciji su, uglavnom, kritikovane i iznijete slabosti u partijsko-političkom i vojnom radu u Diviziji kao: sporo reagiranje partijskih organizacija na političke greške u jedinicama, nedovoljan uticaj bataljonskih biroa na život i rad u bataljonima, sektašenje u pogledu prijema novih članova u KP, slab ideološko-politički i kulturno-prosvjetni rad, nizak nivo poznavanja ratne vještine starješina, nebudnost, slaba briga o borcima, slaba prodornost i upornost jedinica u borbi, nedovoljno odlučna borba protiv dezerterstva i si. S rezolucijom se nije složio CK KPH pa je ona u duhu njegovih primjedaba bila kasnije nešto redigirana. Inače partijska organizacija u Diviziji imala je odlučujući uticaj na stvaranje i učvršćenje moralno-političkog jedinstva boraca i jedinica i na podizanje borbene gotovosti jedinica, naročito u teškim situacijama.

Pored rukovođenja borbenim dejstvima, Štab 35. divizije neprekidno je radio i na daljoj organizacionoj izgradnji i učvršćenju Divizije nastojeći da od nje stvori savremenu, čvrstu i discipliniranu jedinicu. Kra-

21. Arhiv VII, mikrofilm CK KPH br. 37, sn. 616, Izvještaj Divizijskog komiteta 35. divizije od 16. II 1944. Centralnom komitetu KPH.
22. Arhiv VII, mikrofilm CK KPH br. 37, sn. 717—719, Izvještaj sa Prve partijske konferencije 35. divizije od 17. III 1944. Centralnom komitetu KPH.

jem februara 1944. formirao je pri Štabu Divizije izviđačku četu, a da bi popunio 1. i 2. brigadu, rasformirao je sredinom marta 2. bataljon Ličkog NOP odreda i s njegovim ljudstvom popunio pomenute brigade. Istovremeno je na području Lovinca i Metlike mobilizirano 80 novih boraca i od njih formirao novi 2. bataljon u sastavu Ličkog NOP odreda. Od zanatlija iz jedinica Štaba Divizije formirao je krajem aprila i Radnu četu čiji su pripadnici obrazovali radionice: krojačku, obućarsku i puškarsku.[2'] Posebna briga poklonjena je osposobljavanju divizijskog saniteta kako bi što uspješnije vršio sanitetsko zbrinjavanje, odnosno liječenje ranjenih, bolesnih i iznemoglih boraca i suzbijao razne epidemije a naročito tifusa. Od senitetskih organa, jedinica i ustanova Divizija je imala referenta saniteta divizijsku ambulantu, prihvatnu bolnicu sa sanitetskom četom radi obezbjeđenja i sanitetski vod u koji je bilo uključeno pomoćno osoblje. Nedostatak sanitetskog kadra nadoknađivan je izvanrednim zalaganjem postojećeg kadra, a dio ranjenih i bolesnih boraca upućivan je u bolnicu 11. korpusa i područnu bolnicu 1. ličkog područja.

Značajnu pažnju Štab 35. divizije poklanjao je obuci i stručnom osposobljavanju komandnog kadra koji je stalno nedostajao. U vremenu od 2. do 27. II 1944. održan je pri Štabu Divizije oficirski kurs s 18 slušalaca za komandire i zamjenike komandira četa. Rukovodilac kursa bio je Marko Ljuština, a politički komesar Petar Rašeta. Na osnovu naredbe Štaba 11. korpusa kurs je reorganiziran u podoficirski kurs za komandire odjeljenja i vodove. Kurs je trajao mjesec dana i na njemu je obučavano prosječno oko 30 slušalaca. Prva klasa ovog kursa počela je s radom 28. II 1944. Kurs se u nekim dokumentima naziva i Vojna škola 35. divizije ili samo Škola 35. divizije, a radio je neprekidno osim u vremenu između 8. V do 17. VI 1944. kada je bio u prekidu zbog napada neprijatelja na oslobođenu teritoriju Like (operacija »Morgenštern«). U aprilu za rukovodioca kursa došao je Joco Njegomir koji je do tada bio nastavnik na kursu. U sastavu kursa 7. IV 1944. počeo je, također, jednomjesečni minobacački kurs za komandire minobacačkih odjeljenja i vodova, a 6. VI 1944. i sanitetski kurs.[24] Pored ovih kurseva jedan dio vojnih rukovodilaca iz Divizije upućivan je na razne kurseve koji su se održavali pri Štabu 11. korpusa i u Oficirsku školu Glavnog štaba Hrvatske, dok su partijski rukovodioci upućivani na partijske kurseve pri OK KPH za Liku i pri CK KPH. Pored ostalog 22. III 1944. upućeno je 15 drugova na vazduhoplovni kurs u SSSR.[25]

Odlukom Glavnog štaba Hrvatske od 5. VI 1944. izdvojen je iz sastava 35. divizije Bataljon »Plavi Jadran« koji je poslije toga ušao u sastav Zadarskog NOP odreda.[36]

U ovom periodu izvršene su i značajne personalne promjene u 35. diviziji. Naredbom Glavnog štaba Hrvatske br. 6 (bez datuma) politko-

23. Zbornik, tom V, knj. 23, str. 167—177 i 603—606.
24. Arhiv VII, k. 1611A, br. reg. 40—44, Izvještaj Štaba 35. divizije br. 235 od 7. II 1944. Štabu 11. korpusa NOVJ.
25. Arhiv VII, k. 570, br. reg. 5—1.
26. Arhiv VII, k. 1234A, br. reg. 29—2: Dopis Štaba 11. korpusa br. 117 od 9. VI 1944. Štabu 35. divizije.

mesar Divizije Milivoj Rukavina premješten je za šefa personalnog odsjeka Glavnog štaba Hrvatske. Smjena je izvršena krajem februara ili početkom marta 1944. U martu je za načelnika Štaba Divizije (do tada mjesto upražnjeno) došao Vladimir Slobodjaninov do tada komandant artiljerijskog diviziona 13. divizije.[27] Na dužnosti načelnika Štaba on je ostao do kraja maja ili početkom juna 1944. kada je Glavni štab Hrvatske na njegovo mjesto postavio Dušana Vlaisavljevića, ali kako je i on ubrzo povučen u Štab 11. korpusa, za načelnika Štaba je u prvoj polovini juna 1944. postavljen Momčilo Novković do tada operativni oficir 35. divizije.[28] U aprilu je umjesto dotadašnjeg referenta saniteta dr Ante Zimala postavljen dr Rafael Dimnik. Najzad početkom maja 1944. naredbom Glavnog štaba Hrvatske Petar Kleut je premješten za načelnika Štaba 4. korpusa, a za komandanta Divizije postavljen je Nikola Grubor. Osim u Štabu Divizije značajne personalne promjene vršene su i u potčinjenim jedinicama.

Za vrijeme neprijateljske operacije »Morgenštern« na oslobođenu teritoriju Like, maja 1944. godine, 35. divizija bila je stavljena na ozbiljnu probu u vojničkom i moralno-političkom pogledu, ali se ona i pored svih teškoća pokazala kao čvrsta vojna jedinica što joj je i omogućilo da po završetku operacije prijeđe u protivnapad i povrati znatan dio teritorije zauzete od strane neprijatelja. Od velikog značaja za Diviziju bilo je i to što joj je u to vrijeme počela da pristiže materijalna pomoć iz drugih dijelova Hrvatske preko Korduna, kao i od saveznika koja je doturana avionima na Krbavsko polje.

Pošto se strategijska i operativna situacija u zapadnim krajevima Jugoslavije razvijala tako da se potrebe za angažiranjem sve jačih snaga na području Like stalno povećavala, a što je naročito jasno pokazala pomenuta neprijateljska ofanziva, to je Glavni štab Hrvatske odlučio da reorganizira 35. diviziju i da u njen organski sastav uključi 3. brigadu 13. divizije[29] i 3. brigadu 19. divizije.[30] Ove dvije brigade ratujući skoro pola godine pod operativnom komandom Štaba 35. divizije, već su se bile prilagodile uslovima ratovanja u Lici i zbližile s narodom. A kako je Glavni štab zbog potreba za vođenjem operacija u sjevernom dijelu Like povremeno angažirao još i dijelove 8. a u južnoj Lici i druge jedinice 18. divizije, to zbog geografskog položaja i operativnog značaja Like kroz koju prolaze značajne komunikacije iz unutrašnjosti zemlje k moru, nije dolazila u obzir mogućnost da se pomenute dvije brigade povuku iz Like. Naprotiv situacija je zahtijevala da one stalno ostanu u Lici i uđu u organski sastav 35. divizije čime bi udarna moć ove Divizije znatno porasla.

Reorganizacija 35. divizije izvršena je sredinom juna 1944. godine.

27. Arhiv VII, k. 570, br. reg. 3—6: Naredbe Glavnog štaba Hrvatske 5 i 6.
28. Zbornik NOR-a, tom V, knj. 28, str. 483—493.
29. Brigada je formirana sredinom septembra 1943. u rejonu Sušaka po naređenje Glavnog štaba Hrvatske.
30. Brigada je formirana u prvoj polovini oktobra 1943. u Karinu po naređenju Glavnog štaba Hrvatske kao 7. dalmatinska brigada. U prvoj polovini 1944. preimenovana je u 3. brigadu 19. divizije

Ulazak u njen sastav pomenute dvije brigade povukao je za sobom i druge organizacijske promjene unutar Divizije. Tako je na prijedlog Štaba Divizije, a po odobrenju Štaba 11. korpusa i Glavnog štaba Hrvatske, 16. VI 1944. rasformirana 2. brigada 35. divizije i s njenim ljudstvom popunjene 1. brigada 35. divizije i 3. brigada 13. divizije, koja je tada preimenovana u 2. brigadu 35. divizije. Treća brigada 19. divizije postala je 3. brigada 35. divizije.[31]

Poslije reorganizacije sastav 35. divizije izgledao je ovako: Štab Divizije, 1, 2. i 3. brigada, Lički NOP odred, artiljerijski divizion, četa za vezu, izviđačka četa, radna četa, vodničko-desetarski kurs, sanitet s ambulantom, bolnicom, sanitetskom četom i sanitetskim vodom, zatim intendantura, kuriri i straža. Brigade su u svom sastavu imale po četiri bataljona, prateću četu, četu za vezu (2. brigada vod za vezu), sanitet, intendaturu, stražu i kurire. Pored toga 1. brigada je imala još i izviđačku četu i minerski vod, a 3. brigada i inžinjerijsku četu. Lički NOP odred imao je dva bataljona i vod pri štabu a artiljerijski divizion haubičku, poljsku i protivtenkovsku bateriju, vod za vezu, intendaturu i radionice. Ukupno brojno stanje Divizije iznosilo je 3.445 boraca. Od naoružanja divizija je imala: 1.643 puške, 185 automata, 130 puškomitraljeza, 23 mitraljeza, 19 minobacača, 7 protivtenkovskih pušaka, 4 protivtenkovska topa, 3 poljska topa, 2 haubice, 9 protivavionskih mitraljeza i 234 pištolja.»[2]

Iako je samo njena 1. brigada bila formirana od boraca iz Like, Divizija se često naziva i ličkom zbog toga što je formirana od Operativnog štaba za Liku, dejstvovala je u Lici i popunjavala se s tog područja. U stvari 35. divizija bila je kovačnica borbenog bratstva i jedinstva Srba i Hrvata iz Like, Dalmacije, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Istre koji su se borili u njenim redovima. Prema Pregledu socijalnog i nacionalnog sastava 35. divizije sa 24. VI 1944. u njenim redovima bilo je tada 1.731 Srbin. 1668 Hrvata, 11 Slovenaca, 12 Crnogoraca, 5 Muslimana, 13 Talijana, 1 Rus i 4 Jevreja. Socijalni sastav bio je ovakav: 1.889 seljaka, 1.198 radnika, 72 i intelektualca, 159 zanatlija i sitnih trgovaca, 69 namještenika i srednjoškolaca, 45 vojnih lica (predratnih) i 13 policajaca, žandarma i financa.[33]

Po završenoj reorganizaciji Štab 35. divizije dostavio je 19. VI 1944. Štabu 11. korpusa spisak komandnog kadra iz kog se vidi da su komandant i politički komesar Divizije bili Nikola Grubor i Simo Mrda, 1. brigade Mirko Koprivica i Nenad Drakulić, 2. brigade Bogdan Mamula i Anton Kargačin, 3. brigade Mane Breka i Stevo Ilić, Ličkog NOP odreda Petar Rašeta i Stevo Sunajko.[34]

Junskom reorganizacijom završena je jedna etapa u organizacionom razvoju 35. divizije. Bolja i čvršća vojna organizacija jedinica, povećano brojno stanje i stečena borbena iskustva u dotadašnjim borbama uz po-

31. Zbornik NOR-a, tom V, knj. 28, str. 483—493.
32. I 33. Arhiv VII, k. 1234, br. reg. 17—7: Izvještaj Štaba 35. divizije br. 385 od 26. VI 1944. Štabu 11. korpusa.
34. Arhiv VII, k. 570, br. reg. 11-1.

boljšano snabdijevanje, učinili su da je porasla manevarska sposobnost i udarna moć Divizije što se jasno očitovalo već u narednim borbama za ljetinu u Krbavskom polju.

3. Prvo i Drugo ličko područje

Krajem 1943. godine na području Like postojao je dobro organiziran sistem vojno-pozadinskih organa i ustanova. Teritoriju sjeverno od linije Drenovače, Jošan, Pišać, Svračkovo Selo, Podlapača, Barlete, Divoselo (sva mjesta isključno)[35] obuhvatala je sa svojim organima i ustanovama Komanda 1. ličkog područja, a južno od te linije Komanda 2. ličkog područja. Obje komande bile su vezane za Odsjek za vojne vlasti u pozadini Glavnog štaba Hrvatske do formiranja 11. korpusa NOVJ kada su stavljene pod komandu Komande Vojne oblasti 11. korpusa.

Kao svoje izvršne organe Komanda 1. ličkog područja imala je komande mjesta: Otočac, Vrhovine, Kosinj, Perušić, Medak i Korenicu sa 8 četa partizanske straže koje su bile izvršni organi komandi mjesta, zatim četu za specijalne zadatke i četu za vezu. U Otočcu se nalazio koncentracioni logor, a u Plitvičkom Ljeskovcu tzv. Logor br. 1 s pilanom kapaciteta 1.200 dasaka za 24 sata i stražom za obezbjeđenje, dok su u nekim mjestima radile pošte i telefonske centrale. Pri Komandi područja postojala su glumačka grupa i straža, zatim tehnička radionica i šest bolnica razmještenih po selima na širem području Korenice." Ukupno brojno stanje ljudstva u svim ovim komandama, četama i ustanovama kretalo se u toku decembra 1943. od 866 (1. XII)[87] do 909 (5. I 1944).'[8] Pošto je u novembru reformirana Komanda mjesta Ličko Petrovo Selo njena teritorija je pripojena Komandi mjesta Korenica. Komanda mjesta Brinje nalazila se pod komandom goranskog područja, a Komanda mjesta Karlobag pod komandom primorskog područja. Komandant 1. ličkog područja bio je tada Dušan Egić.

Komanda 2. ličkog područja imala je u svom sastavu komande mjesta: Udbinu, Donji Lapac, Srb, Lovinac i Otrić, svaka sa četom partizanske straže (ukupno šest četa), Terensku četu, logor na Kamenskom, pošte, telefonske centrale i stražu pri Komandi. Oko 20. XII 1943. izuzeta je Komanda mjesta Medak sa četom partizanske straže iz sastava Komande 1. i stavljena pod Komandu 2. ličkog područja. Ukupno brojno stanje u svim komandama, jedinicama i ustanovama ovog područja iznosilo je krajem decembra 1943. godine 835 ljudi.[3'] Komandant je tada bio Bude Ratković.

35. Arhiv VII, k. 1907-5, br. reg. 13/1-17: Izvještaj Komande 2. ličkog područja br. 394 od 29. IV 1944. Vojnoj oblasti 11. korpusa.
36. Arhiv VII, k. 1907-5, br. reg. 5/1-13 i 27-12: Izvještaj komande 1. ličkog područja Odsjeku za vojne oblasti u pozadini GSH.
37. Arhiv VII, k. 1907-5, br. reg. 24-12: Pregled brojnog stanja 1 naoružanja Komande 1. ličkog područja za period od 15. XI do 1. XII 1943.
38. Arhiv VII, k. 1907-5, br. reg. 31-12: Brojno stanje i naoružanje ljudstva Komande 1. ličkog područja za decembar 1943.
39. Arhiv VII, k. 1907-5, br. reg. 22/1-16 i 22/6-16.

Januara 1944. godine izvršena je reorganizacija komandi mjesta i partizanskih straža s namjerom za veća naprezanja i borbe, kao i oni pojedinci koji su dezertirali iz operativnih jedinica ili iz neprijateljskih redova, uputi Operativnom štabu za Liku radi popune njegovih jedinica. Tako su u Komandi 1. ličkog područja, pored toga što su partizanske straže smanjene, rasformirane i dvije čete partizanske straže (7. i 8. četa koje su se nalazile u Kosinju i Svici) i koncentracioni logor u Otočcu.[40] Istovremeno je Komanda mjesta Brinje stavljena pod komandu ovog područja dok je glumačka grupa upućena u primorsko područje po naređenju Odsjeka za vojne vlasti u pozadini Glavnog štaba Hrvatske. U komandi 2. ličkog područja rasformirane su komande mjesta Otrić i Srb i Terenska četa, zatim komanda logora Kamensko, a logor je preseljen na područje Srednje Gore. Sektor Kamenskog pripojen je Komandi mjesta Udbina. Ovom reorganizacijom brojno stanje Komande 1. ličkog područja smanjeno je za 150 boraca i 30 starješina koji su upućeni Operativnom štabu za Liku.[41] U februaru je Komanda 2. ličkog područja pri Komandi formirala Radničku četu a na dužnost komandanta područja umjesto Bude Ratkovića, koji je otišao u 35. diviziju, postavljen je Daćo Ćupurdija (20. II 1944.), dok je za komandanta 1. ličkog područja umjesto Dušana Egića došao Rade Ratković.

Odlukom Glavnog štaba Hrvatske u toku marta 1944. umjesto dotadašnjih pomoćnika komandanata područja i komandi mjesta uvedeni su politički komesari. Za komande mjesta najprije je bilo predviđeno da to budu politički delegati, ali se od toga ubrzo odustalo. Za političkog komesara 1. ličkog područja postavljen je Ilija Uzelac Iljuš do tada pomoćnik komandanta tog područja, a za političkog komesara 2. ličkog područja Nikola Divjak, do tada pomoćnik komandanta mjesta Donji Lapac. U tom vremenu u komandama područja ukinuti su politički odsjeci, a političkim komesarima je data mogućnost da po potrebi mogu imati pomoćnike.

Poslije izvršenih promjena struktura vojnopozadinskih organa, jedinica i ustanova u Lici marta 1944. izgledala je ovako: Komanda 1. ličkog područja s odsjecima: ekonomskim, tehničkim koji je imao tehničku, za vezu i građevinsku sekciju, zatim odsjekom za mobilizaciju i sanitetskim odsjekom, vojnim isljednikom, vojnim sudom (po potrebi), koga su sačinjavali politički komesar područja, jedan komandant mjesta i jedan borac. Odsjeci i sekcije rukovodili su odgovarajućim ustanovama: pilanama, radionicama (kovačnice, stolarske, limarske, za opravku oružja i za izradu češljeva), zatim poštama, telefonskim centralama (ukupno 8 pošta i 12 centrala) i telefonsko-mehaničarskom radionicom, skladištima, punktovima koji su imali po više zemunica u kojima se čuvala i sklanjala hrana, municija i razni drugi materijal, magacinima, bolnicama, pekarama, mlinovima i dr. Pod komandom područja bilo je ukupno 7 komandi mjesta: Korenica, Vrhovine, Otočac, Brinje,[42] Kosinj, Perušić i Plitvički

40. Arhiv VII, k. 1907-5, br. reg. 9-13.
41. Arhiv VII, k. 127, br. reg. 26-6: Izvještaj komande 2. ličkog područja br. 88 od 30. I 1944. Odsjeku za vojne vlasti u pozadini Glavnog štaba Hrvatske.
42. Sredinom aprila 1944. Glavni štab Hrvatske je Komandu mjesta Brinje ponovo privremeno pripojio Komandi goranskog područja.

Ljeskovac. Svaka; komanda mjesta imala je po četu partizanske straže raspoređenu po selima u manjim grupama, dok su pri Komandi područja postojale čete za vezu i četa za specijalne zadatke. Ukupno brojno stanje jedinica i ustanova Komande 1. ličkog područja iznosilo je 12. III 1944. godine 886 boraca i rukovodilaca.

Organizacija Komande 2. ličkog područja bila je kao i kod 1. ličkog samo je ova imala 5 komandi mjesta: Udbina, Donji Lapac, Gračac, Lovinac i Medak s 5 četa partizanske straže, četu za specijalne zadatke, četu za vezu, radničku četu, logor u Srednjoj Gori, radionice, pekare, pošte, telefonske centrale i dr. Ukupno u svim komandama, jedinicama i ustanovama 2. ličkog područja bila su tada 592 borca i rukovodioca. Odnosno u svim vojno-pozadinskim ustanovama i jedinicama u Lici sredinom marta 1944. bilo je ukupno 1.478 boraca i rukovodilaca.[43] U ovom vremenu pri obje komande ličkih područja neprekidno su radili vojno--politički kursevi za stručno i političko osposobljavanje nižeg komandnog kadra u partizanskim stražama i raznim pozadinskim ustanovama.

Nakon svih reorganizacija i kadrovskih izmjena, Štab 11. korpusa NOVJ Naredbom br. 2 od 14. IV 1944. postavio je u svim ličkim komandama mjesta komandante i političke komesare i to: Komanda mjesta Korenica: Janko Skendžić i Milan Koruga; Vrhovine: Dušan Maljković i Savo Sarač; Otočac: Ivica Rupčić i Slavko Hrnjak; Plitvički Ljeskovac: Ante Milković i Milan Javorina; Perušić: Josip Turkalj i Joso Bubaš; Udbina: Dušan Ćazić i Milan Batinica; Donji Lapac: Milan Trkulja i Petar Obradović; Gračac: Dušan Ličina i Mićo Medić; Lovinac: Jandrija Počuča i Tomo Ostović; Medak: Perica Krtinić i Ljuban Basarić i Brinje: Bogdan Kosovac i Mile Kovač.[44] Pošto su do tada, za razliku od jedinica NOV i POJ, rukovodioci i starješine u vojno-pozadinskim ustanovama i jedinicama nosili zelene oznake čina i položaja, to su one u maju ukinute i uvedene jednake oznake s onim u operativnim jedinicama.[45]

U toku neprijateljske operacije »Morgenštern« maja 1944. najveći dio vojno-pozadinskih organa i jedinica bio je angažiran na frontovima radi odbrane i sprečavanja brzog prodora neprijatelja na oslobođenu teritoriju. U 1. ličkom području sve komande mjesta, osim Korenice, bile su rasformirane i od njihovog ljudstva i četa partizanskih straža formirane su udarne grupe koje su izvršavale konkretne borbene zadatke.[46] I čete partizanskih straža 2. ličkog područja bile su angažirane u borbama na pojedinim pravcima kao n? Kamenskom, Pločanskom klancu i drugdje. A sredinom maja 1944. u Srednjoj Gori od tri terenske čete dva lička područja bio je privremeno formiran jedan bataljon da bi ojačao zaštitu bolnice, raznih ustanova i zbjega naroda u rejonu Srednje Gore i prilikom njihovog prebacivanja u Velebit. Po završetku ofanzive ponovo su formirane sve komande mjesta koje su ranije postojale osim Komande mje-

43. Zbornik NOR-a, tom V, kn]. 25, str. 164—172.
44. Arhiv VII, k. 570, br. reg. 3-6.
45. Arhiv VII, k. 570A, br. reg. 28-13: Dopis Štaba U. korpusa od 20. V 1944. komandama 1. i 2. ličkog područja.
46. **Arhiv VII, mikrofilm CK KPH br. 40, sn. 137-139: Izvještaj Komande 1. ličkog područja od 14. VI 1944. Štabu U. korpusa NOVJ.**

sta Vrhovine čiju je teritoriju neprijatelj okupirao. Istovremeno se postepeno normalizirao rad komandi područja i komandi mjesta s njihovim organima, ustanovama i jedinicama.

Sistem vojno-pozadinskih organa, ustanova i jedinica u Lici bio je veoma dobro organiziran. Zahvaljujući, pored ostalog, i tome komande 1. i 2. ličkog područja zajedno s komandama mjesta efikasno su organizirale oslobođenu teritoriju u službi fronta i svoje osnovne obaveze prema operativnim jedinicama: snabdijevanje hranom, liječenje ranjenika i mobilizaciju novih boraca obavljale su uspješno, s mnogo zalaganja i truda i pored velikih teškoća. Uz to one su partizanskim jedinicama pružile značajnu pomoć u pogledu održavanja veza, obavještajne službe, obezbjeđenja i zaštite pozadinskih ustanova, sprečavanja epidemija i si. Čete partizanske straže često su izvršavale i borbene zadatke: kontrolirale pa i branile pojedine pravce, obezbjeđivale bokove i neposrednu pozadinu jedinica, a stalnim patroliranjem i noćnim zasjedama uspješno su se suprotstavljale ubacivanju neprijateljskih grupa i pojedinaca u našu pozadinu radi vršenja diverzije, izviđanja i napada na politička i vojna rukovodstva, bolnice, skladišta i dr.

Kad se uzme u obzir da je paralelno s vojno-pozadinskim organima, jedinicama i ustanovama u Lici postojao i čvrst sistem organa narodne vlasti od Okružnog NOO-a za Liku pa do seoskih i mjesnih NOO-a zatim čvrsta partijska organizacija na čelu s Okružnim komitetom KPH za Liku, organizacije društveno-političkih organizacija omladine (SKOJ i USAOH) i žena (AFŽ) pa do pionirskih (dječjih) organizacija, onda se vidi da je slobodna teritorija Like, odnosno tzv. pozadina operativnih jedinica, bila stvarno politički stabilna i dobro organizirana u službi fronta. Efikasna saradnja svih tih organizacija i organa, dobra organiziranost, čvrstina i jedinstvo naroda i čitave pozadine stalno su snažno i pozitivno uticali i na moralno-političko jedinstvo, borbenost i čvrstinu jedinica 35. divizije i drugih jedinica koje su se povremeno borile u Lici.

4. Organizacioni razvoj 6. divizije

Poslije napornog marša 6. divizija stigla je iz Like na područje Bugojna u toku 18. i 19. XI 1943. gdje je ušla u sastav 1. proleterskog korpusa u kom se još nalazila i 1. proleterska divizija. Ulaskom u 1. proleterski korpus, koji se nalazio pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ, 6. divizije je svrstana u red najelitnijih jedinica NOVJ. Ubrzo po dolasku u Bugojno, pored Štaba 1. proleterskog korpusa, komandanta divizije Doku Jovanića, političkog komesara Zivana Dimitrijevića i načelnika štaba Miloša Uzelca primio je i vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito. Tom prilikom oni su ga obavijestili o moralno-političkom stanju i borbenoj spremnosti Divizije i on joj je odredio neposredne i perspektivne zadatke.

Šesta divizija je tada u svom sastavu imala: 1, 2. i 3. brigadu, bateriju brdskih topova, inžinjersku četu, sanitet s bolnicom i kirurškom ekipom,

intendanturu i pomoćno osoblje (kuriri i dr) pri Štabu Divizije. Njeno ukupno brojno stanje 1. XII 1943. iznosilo je 3.736 boraca naoružanih sa 2.810 pušaka, 221 puškomitraljezom, 36 mitraljeza, 41 minobacačem **4** protivtenkovske puške, 1 protivavionskim mitraljezom, 1 protivtenkovskim topom i 2 topa 75 mm/[7]

U to vrijeme u Diviziji je bilo 729 članova KPJ, 131 kandidat za člana KPJ i 900 članova SKOJ-a, odnosno ukupno 1.760 organiziranih. Partijskom organizacijom rukovodio je Divizijski komitet od 4 člana sa sekretarom Simom Mrđom. Na čelu partijskih organizacija u brigadama nalazili su se partijski rukovodioci brigada koji su po svom položaju u štabovima brigada bili zamjenici političkih komesara brigada. U svim bataljonima postojali su bataljonski biroi od 7 članova, a u četama i štabovima ćelije. Organizacija SKOJ-a nešto se razlikovala od partijske: nije bilo nikakvog rukovodstva SKOJ-a za čitavu Diviziju, dok su u brigadama i bataljonima postojali brigadni, odnosno bataljonski komiteti SKOJ-a a u četama aktivi SKOJ-a s pročelnikom na čelu.[48]

Po dolasku na područje Bugojna 6. divizija je bila angažirana u borbama kod Travnika i Zenice zajedno s 1. proleterskom divizijom radi obezbjeđenja Drugog zasjedanja AVNOJ-a koje se održavalo u Jajcu. Nakon toga jedinice Divizije bile su angažirane u borbama na širokom području od Šujice i Mrkonjić-Grada do Banje Luke. Za vrijeme tzv. šeste neprijateljske ofanzive u toku januara 1944. Divizija je vodila veoma žestoke borbe s jakim motoriziranim njemačkim jedinicama na sektoru između Mrkonjić-Grada i Mliništa, a zatim je bila prebačena u širi rejon Drvara radi obezbjeđenja CK KPJ, Vrhovnog štaba, Predsjedništva AVNOJ-a, Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, savezničkih vojnih misija akreditiranih pri Vrhovnom štabu i drugih ustanova čije je sjedište u to vrijeme bilo u Drvaru, kao i radi dejstva na komunikaciji Bihać—Knin.

U borbama tokom šeste neprijateljske ofanzive došli su do punog izraza visoki moralno-politički i borbeni kvaliteti kako boraca tako i jedinica 6. divizije. Isto tako su to bile prve borbe koje je Divizija vodila van Like, na nepoznatom zemljištu, po veoma teškim vremenskim uslovima — velikom snijegu i hladnoći protiv brojno i tehnički nadmoćnijeg neprijatelja, njeni borci su se hrabro borili ne ispoljavajući znake nostalgije za rodnim krajem. Za postignute uspjehe i »naročito junaštvo pokazano u borbi protiv njemačkih divizija« vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito odao je priznanje i zahvalnost borcima i starješinama 6. divizije.[49]

Pored toga i Štab 1. proleterskog korpusa za postignute rezultate u šestoj neprijateljskoj ofanzivi, kao uzor bataljone u 1. proleterskom korpusu, pohvalio je Naredbom br. 39 od 20. III 1944. godine pored ostalih 4. bataljon 2. brigade pod komandom komandanta Miće Obradovića i 1.

47. Arhiv VII, k. 797, br. reg. 13-3, Operacijski dnevnik 6. divizije za period od 9. XI 1943. do 29. VII 1944. godine.
48. Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 20, str. 41-51. Izvještaj Divizijsko komiteta KPJ 6. divizije od 3. XII 1943. CK KPJ.
49. Šesta proleterska divizija, Epoha, Zagreb, 1964, str. 258.

bataljon 3. brigade pod komandom komandanta Branka Maljkovića i nagradio bataljone automatima sovjetske proizvodnje.[50]

Pošto je područje Bosanske krajine, na kom se u toku zime i proljeća zadržavala, bilo već iscrpljeno u svakom pogledu dotadašnjim borbama, Divizija se, pored neprijatelja, borila i s velikim teškoćama u pogledu ishrane, snabdijevanja odjećom i obućom i popune novim borcima. Divizijski komitet KPJ obraćao se Okružnom komitetu KPH za Liku da preko masovnih organizacija žena i omladine organizira na području Like sakupljanje vunenih čarapa, rukavica i maja (džempera) za Diviziju.[51] A Stab Divizije tražio je preko Štaba 1. proleterskog korpusa i Vrhovnog štaba da mu se iz Like upute svi njegovi borci koji su kao ranjeni ili bolesni ostali u Lici na liječenju pa su se izliječili, kao i oni koji su samovoljno napustili jedinice Divizije a zatim stupili u novoformirane operativne jedinice ili jedinice pri komandama područja i komandama mjesta u Lici.[52] Međutim obje ove akcije nisu dale željene rezultate jer je i Lika dotadašnjim ratom bila iscrpljena u svakom pogledu pa su zaostali borci 6. divizije dobro došli novoformiranim jedinicama u Lici.

Pošto nije bilo magućnosti da se 6. divizija popunjava novim borcima s područja Bosanske krajine, to je priliv novih boraca mogao uslijediti samo sa strane. Tako je, po naređenju Vrhovnog štaba, od rasformiranih 1. i 2. prekomorske brigade,[53] 1. II 1944. stiglo u Diviziju 295 a 20 dana kasnije još 18 boraca. Nešto kasnije (18. II) i Stab 1. proleterskog korpusa uputio je u Diviziju na raspored 18 boraca, dok je 22. II iz Divizije otišlo 10 Crnogoraca u crnogorske jedinice. Iz Like je 18. III stiglo 18, a dva dana kasnije još 60 drugarica koje su raspoređene po jedinicama Divizije kao borci i bolničarke.[54] Prema tome tokom februara i marta 1944. Divizija je popunjena sa 428 novih boraca. A u toku marta i aprila iz njemačkih garnizona u zahvatu ceste Donji Lapac—Otrić prebjegao je u jedinice 6. divizije izvjestan broj Rusa koje su Nijemci prisilno mobilizirali iz koncentracionih logora. Od njih je u aprilu Stab Divizije formirao Ruski bataljon jačine oko 150 boraca i uključio ga u 1. brigadu kao njen 5. bataljon. Međutim već 17. V 1944. Stab Divizije rasformirao je ovaj bataljon jer se pokazalo da je nekorisno ove borce držati na jednom mjestu zbog njihovih raznih postupaka, a u prvom redu zbog nediscipline.

50. Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 23, str. 412-417.

51. Arhiv VII, k. 797, br. reg. 1-4: Dopis divizijskog komiteta KPJ 6. divizije od 15. I 1944. Okružnom komitetu KPH za Liku.

52. Arhiv VII, k. 797, br. reg. 2-4: Dopis Štaba 6. divizije br. 90 od 17. II 1944. Štabu 1. proleterskog korpusa.

53. Poslije kapitulacije fašističke Italije na području Italije je u vremenu od oktobra 1943. do semptembra 1944 formirano pet prekomorskih brigada i razne mornaričke, vazduhoplovne i druge jeninice od političkih interniraca iz Slovenije, Hrvatske 1 Crne Gore, vojnika iz Istre i Slovenačkog primorja mobilisanih u talijanskoj vojsku i izliječenih ranjenika i bolesnika NOVJ liječenih u Italiji. Prva prekomorska brigada formirana je 20. X 1943. u mjestu Karbonari. Krajem novembra i početkom decembra 1943. Ona je prebačena na Korčulu i Hvar. Nakon toga je od dijela boraca koji su bili prebačeni na Hvar formirana 2. prekomorska brigada. Poslije borbi s Nijemcima na Korčuli obje brigade su prebačene na Vis a zatim u prvoj polovini januara 1944. preko Dugog otoka i Biograda na moru u Drvar gdje su obje rasformirane krajem januara i sa njihovim ljudstvom popunjene 1. i 6. divizija.

54. i 55. Arhiv VII, k. 797, br. reg. 13-3: Operacijski dnevnik 6. divizije za vrijeme od 9. XI 1943. dO 29. VII 1944.

Uključujući i prebjegle Ruse, koji su poslije rasformiranja bataljona razmješteni po gotovo svim jedinicama Divizije, bile su to jedine popune Divizije od njenog odlaska iz Like do dolaska u Srbiju septembra 1944. godine.

Zbog slabog priliva novih boraca i brojno stanje 6. divizije je stagniralo. Ona je 1. I 1944. brojala 3.530 boraca, 1. II — 3.336, a već 2 II zbog popune 3.631, 1. III — 3.602, 1. IV — 3.629, 1. V — 3.694 i 24. V — 3.677 boraca.[55]

Organizacija i formacija Divizije u ovom periodu nije se mijenjala. Jedino je Štab Divizije, pored pomenutog ruskog bataljona, u decembru 1943. od pomoćnog osoblja pri Štabu (kuriri, stražari i dr) formirao Štabnu četu i to su bile sve organizacione promjene. Međutim u ovom periodu su, pored promjena u nižem komandnom kadru, izvršene izvjesne personalne promjene u Štabu Divizije i štabovima brigada. Tako je u decembru 1943. umjesto Zivana Dimitrijevića bio postavljen, Dragoslav Mutapović za političkog komesara Divizije. Načelnik Štaba Divizije Miloš Uzelac prekomandovan je za komandanta 20. dalmatinske divizije i 24. II 1944. otišao na novu dužnost. Na njegovo mjesto bio je postavljen Božo Božović, ali se na toj dužnosti zadržao samo 20 dana (od od 7. do 27. III) pa je za načelnika Štaba Divizije došao Dušan Dotlić do tada komandant 2. brigade. Odlukom CK KPH pri Štabu Divizije početkom 1944. obrazovan je politodjel kao instruktorski organ CK KPJ radi pružanja pomoći u radu partijskoj organizaciji Divizije. Rukovodilac politodjela bio je Mato Radulović.

Pošto je Milan Dimić bio povučen u Štab Divizije, za komandanta 1. brigade postavljen je Milan Antončio Velebit iz 1. proleterske divizije, a na mjesto Dušana Dotlića za komandanta 2. brigade postavljen je Dragan Rakić, do tada zamjenik komandanta 1. brigade. Sredinom marta 1944. za političkog komesara 3. brigade došao je Gojko Milekić, do tada politički komesar bataljona u 1. brigadi, pošto je raniji komesar brigade Milan Basta otišao na partijski kurs pri CK KPJ i više se nije vratio u Diviziju.

Jedan od najznačajnijih datuma u istoriji 6. divizije bio je 19. marta 1944. godine kada je dobila proletersko zvanje. Naime, toga dana je Vrhovni štab NOV i POJ izdao Ukaz kojim je »s obzirom na osobitu upornost i udarnu sposobnost u borbi protiv okupatora i svih neprijatelja naroda«, 6. diviziji dat naziv: 6. proleterska divizija »Nikola Tesla«.[58]

U istoriji NOVJ ovo je jedinstven primjer da jedna divizija u cjelini bude proglašena proleterskom i da tim jednovremeno i njene brigade postanu proleterske. Bilo je to visoko priznanje Diviziji za sve dotadašnje napore, uspjehe i žrtve, ali istovremeno i velika obaveza za nove napore u borbama do konačne pobjede. Ovo priznanje obradovalo je narod i sve vojne i antifašističke organizacije Like što je, pored ostalog, našlo svog izraza u mnogim čestitkama upućenim tim povodom Štabu Divizije. Čestitku Štabu Divizije na proleterskom zvanju uputio je i Štab 1. proleterskog korpusa u kojoj je, između ostalog, istakao: »Ovim ukazom Vr-

56. Šesta proleterska divizija, str. 259.

hovi'i štab je odao priznanje i potvrdu da ste dosadašnjim borbama i radom pokazali vernost svome narodu i neutoljivu mržnju prema okupatofu i svim neprijateljima slobode i narodnih prava: da ste dokazali da nećete žaliti svoje živote dok svome narodu ne izvojujete konačnu slobodu.«[57]

Svoje visoke vojničke, borbene i moralno-političke kvalitete sada 6. proleterska divizija »Nikola Tesla« ubrzo je, po ko zna koji put, dokazala i opravdala ukazano joj povjerenje. U borbama protiv vazdušnog desanta koga su Nijemci 25. V 1944. bacili na Vrhovni štab u Drvaru ona je brzom i energičnom intervencijom svojih jedinica onemogućila ostvarenja njemačkog paklenog plana koji je imao za cilj likvidaciju vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita i odlučujuće doprinijela razbijanju desanta. Poslije borbi krajem maja i početkom juna na širem području Drvara Divizija je usmjerila dejstva na cesti Bugojno—Livno vršeći istovremeno pripreme za prodor prema Srbiji u duhu planova Vrhovnog štaba NOV j poj.

Organizacioni razvoj ličkih partizanskih jedinica, kako onih u Lici tako i onih van nje, vršen je u pomenutom periodu u zavisnosti od vojno-političkih, ekonomskih, demografskih i drugih prilika na području gdje su dejstvovale. Te prilike bile su izuzetno teške i nepovoljne. Područje Like bilo je dugotrajnim ratom veoma iscrpljeno kako u pogledu materijalnih tako i ljudskih rezervi. Velika oskudica osjećala se u hrani, a i boraca sposobnih za borbu koji nijesu bili mobilizirani u partizanske, a nešto i u neprijateljske jedinice (ustaše, domobrane i četnike) tokom 1941, 1942. i 1943) više gotovo i nije bilo. Mladih koji su tek stasavali za borbu bilo je takođe malo. Jedinice koje su ostale u Lici poslije odlaska 6. divizije vi Bosnu nijesu se same mogle uspješno nositi s nadmoćnijim neprijateljskim snagama. Pošto na području Like Operativni štab nije mogao da mobilizira više boraca nego za jednu brigadu i partizanski odred, Glavni štab Hrvatske bio je prisiljen da u Liku dovede jedinice iz susjednih oblasti i na taj način popuni prazninu nastalu odlaskom 6. divizije u sastav 1. proleterskog korpusa. Otuda je i formiranje 35. divizije od jedinic^ Operativnog štaba za Liku bilo specifično u odnosu na formiranje većine divizija NOVJ, pošto su samo jedna njena brigada i odred s područja Like, a jedna iz Dalmacije i jedna iz Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Istre. No i pored malog brojnog stanja ova Divizija je poslije junske reorganizacije i poboljšanih uslova snabdijevanja uspjela da po organizacionoj formi, borbenim i manevarskim sposobnostima postane do^ra vojna jedinica i kovačnica bratstva i jedinstva njenih boraca.

Sistemi vojno-pozadinskih organa i ustanova u Lici s komandama 1. i 2. ličkog područja pokazao se u ovom periodu efikasan u radu. Zahvaljujući dobroj i čvrstoj organizaciji, velikom iskustvu i tijesnoj saradnji s operativnim jedinicama, a naročito s organima narodne vlasti i antifašističkim organizacijama, komande područja i komande mjesta uspješno su izvršavale sve zadatke i predstavljale čvrst oslonac operativnim jedinicama.

57. gesta Proleterska divizija, str 260.

Dobro organizirana u službi fronta, jedinstvena i politički zrela **tzv.** pozadina, odnosno oslobođena teritorija Like, imala je i bitnog uticaja na borbenost i moralno-političko jedinstvo operativnih jedinica koje su se borile u Lici. Na oslobođenu teritoriju Like i njene vojno-pozadinske organe i ustanove oslanjale su se u ovom periodu i druge jedinice koje se ne nazivaju ličke a nalazile su se u Lici. Veliki broj boraca tih jedinica bio je porijeklom iz Like. Takav je bio Bataljon PPK (protiv pete kolone) koji je 16. VI 1944. ušao u sastav tada formirane 1. brigade OZN-e Hrvatske koja je dio snaga imala u Lici. U Podlapači se nalazio protivavionski centar i škola za obuku protivavionaca, a na Krbavskom polju Aerobaza Glavnog štaba Hrvatske. Krajem 1943. i početkom 1944. na području Like boravio je Glavni štab Hrvatske sa svojim ustanovama, a poslije formiranja i Štab 11. korpusa sa svojim jedinicama i ustanovama.

U teškim uslovima u ovom periodu borila se i razvijala i 6. divizija izvan Like na području Bosanske krajine. I ona je oskudijevala u hrani, odjeći i obući, a nije imala ni uslova za popunu novim borcima tako da je i njeno brojno stanje stagniralo. Osim manjih u njoj nijesu vršene organizacione promjene. Iako se našla na nepoznatom zemljištu i u teškim vremenskim uslovima, njeni borci su se hrabro i samoprijegorno borili kao da su u Lici,. tako da je proletersko zvanje časno zaslužila.

Petar Kleut

Borbe trideset pete divizije od januara do maja 1944. godine

Liku su prvi dani 1944. g. zatekli kao prostranu slobodnu teritoriju koju je 6. lička divizija, prije odlaska u sastav Prvog proleterskog korpusa novembra 1943, ostavila na čuvanje jedinicama Operativnog štaba za Liku. Potpuno slobodni su bili cijelo Gacko i Krbavsko polje, te lički dio Primorja. U Ličkom polju neprijatelj je držao samo dva blokirana garnizona, Gospić i Gračac, a uz istočnu granicu Like kontrolirao je cestu Bihać—Donji Lapac—Srb—Zrmanja. Ustaška 4. brigada u Gospiću, te dijelovi 373. i 114. njemačke divizije, raspoređeni duž unske komunikacije i u Gračacu, pokušavali su krajem 1943. da se oslobode partizanske blokade i povežu na liniji Zrmanja—Gračac—Gospić—Karlobag, ali su jedinice Operativnog štaba za Liku uspijevale da im spriječe potpuno ostvaranje toga cilja. Tek u januaru 1944. snage ojačane 114. divizije XV njemačkog brdskog korpusa uspjele su da do 10. januara ovladaju cestom Gračac—Gospić—Karlobag, a poslije nekoliko dana da nastave s prodorom na sjever iz Gospića za Otočac.

Jedinice Operativnog štaba (dvije primorsko-goranske, jedna lička i jedna sjeverno-dalmatinska brigada) aktivnom manevarskom odbranom zadržavale su nastupanje 114. divizije od Gračaca do Lešća čitavih deset dana, ali nisu mogle da spriječe njen prodor u Gacko polje. Glavni štab NOH Hrvatske i ZAVNOH morali su zato 18. januara napustiti Otočac i prijeći na sektor Plitvičkih jezera. Ovim prodorom 114. divizije i istovremenim prodorom 392. njemačke divizije iz Karlovca preko Ogulina u Brinje, lička slobodna teritorija znatno je smanjena, a operativno važni sjeverozapadni dijelovi Like bili su ponovo okupirani. Gacko polje bilo je našim protivnapadom pred kraj januara oslobođeno, ali je već 6. februara jedan puk 392. divizije nastupajući iz Brinja zauzeo je Otočac i počeo se utvrđivati na okolnim položajima. Posljednja etapa zimske (»šeste«) ofanzive njemačke II oklopne armije bila je time na ličkom području završena. Ciljevi ove ofanzive bili su u Lici samo djelimično ostvareni. Snage XV brdskog armijskog korpusa uspjele su da stave pod relativno čvrstu kontrolu samo dvije saobraćajnice koje kroz Liku povezuju jadransku obalu sa zaleđem. Cestu što povezuje dolinu Une sa sjevernom Dalmacijom posjele su i čuvale njemačke 373. legionarska i 264. pješadij-

ska divizija, ojačane odredima četničke Dinarske divizije, a cestu Ogulin —Brinje—Otočac—Gospić—Karlobag pod još ne utvrđenom kontrolom držale su jedinice 392. legionarske divizije, ojačane s osam ustaških i domobranskih bataljona. Široki pojas teritorije između ova dva pravca, od Korduna preko srednje Like i Velebita do Starigrada i Paklenice na jadranskoj obali, ostao je i poslije zimskih operacija pod kontrolom partizanskih snaga. Štab njemačkog XV korpusa, koji je bio u Kninu, imao je sa svojom 392. divizijom kopnenu vezu samo preko Zagreba, jer su povremeni proboji konvoja iz Gračaca u Gospić bili pod stalnim udarom partizanskih zasjeda.

Snage ustaško-domobranske grupacije »Zapoli« (zapovjedništvo područja Like), grupisane u Gospiću i oko njega, nastojale su da prodor njemačkih snaga kroz Liku iskoriste za uspostavu stalne kontrole nad glavnom ličkom saobraćajnicom od Otočca do Gračaca. Cilj niza njihovih napada na partizanske položaje oko Lovinca, Široke Kule i Janjče bio je da se naše snage odbace ka Krbavskom polju, ali ni na jednom od ovih sektora nisu uspijevale da se održe duže od dan-dva. Posljednjih dana januara Lički Osik prelazio je nekoliko puta iz ruke u ruku, dok se konačno dva ustaška bataljona nisu uspjela u njemu zadržati i pretvoriti ga u utvrđeni rejon.

Mada brojna i tehnički slabije od neprijatelja, jedinice Operativnog štaba uspjele su odbraniti prostranu slobodnu teritoriju u čijem je središtu bilo Krbavsko polje, nanijeti u januarskim borbama neprijatelju znatne gubitke i zadržali operativnu inicijativu u akcijama protiv konvoja na cesti Gračac—Gospić—Otočac. One su dakako imale stalnu, čvrstu i svestranu podršku stanovništva Like, bez obzira iz kojeg su kraja stigle tih mjeseci da se bore na ovom području.

II

Lička operativna grupa (Jedinice Operativnog štaba za Liku) razvijala se od novembra 1943. do januara 1944. godine tako da je sve više poprimala oblik stalne operativne formacije. Neprekidnom mobilizacijom novih boraca, stvaranjem Ličkog partizanskog odreda i brigade, stvoreni su preduvjeti da se operativna grupa preformira u diviziju. Lici je zbog izuzetnog značaja za NOP u njoj i uopće u Hrvatskoj bila potrebna stalna formacija, barem približna zamjena za 6. diviziju. Na osnovu direktive Vrhovnog štaba, Glavni štab NOV i PO Hrvatske izdao je 30. januara naredbu da se od jedinica Operativnog štaba za Liku formira 35. divizija. Ona je istom naredbom uvrštena u sastav novog 11. korpusa, koji je teritorijalno obuhvaćao Liku, Gorski kotar, Hrvatsko primorje i Istru. Operativni štab za Liku preimenovan je u Štab 35. divizije (komandant Petar Kleut, politkomesar Milivoj Rukavina, načelnik Štaba Vladimir Slobodjaninov).

U stalni formacijski sastav Divizije ušli su: 1. i 2. brigada Operativnog štaba, Lički partizanski odred, artiljerijski divizion Glavnog štaba, Samostalni partizanski bataljon »Plavi Jadran«, četa za vezu i izviđačka četa Operativnog štaba i manje prištapske jedinice. Pod operativnu nadlež-

nost Štaba 35. divizije stavljene su još: 3. brigada 19. divizije, 3. brigada 13. divizije i 1. bataljon Plaščanskog partizanskog odreda.

Evo kratkih podataka o tim jedinicama.

Prva brigada bila je po borbenom iskustvu i čvrstini u borbi najbolja jedinica Divizije. Moralno-političko stanje u njoj ipak nije bilo sasvim zadovoljavajuće. Pored prezdravljenih ranjenika iz 6. divizije i boraca preuzetih od Ličkog partizanskog odreda, koji su bili iskusni i politički čvrsti, bilo je u njoj i onih koji su pod bilo kakvim izgovorom napustili jedinice 6. divizije kada je ona definitivno otišla iz Like samo da bi tako ostali u blizini svojih sela. Pored toga Brigada se intenzivno popunjavala regrutiranjem s terena svih sposobnih za vojsku, ne držeći se pritom uvijek strogo načela dobrovoljnosti. Tako su u Brigadu dospjeli i neki politički problematični pojedinci iz onih sela koja su prije kapitulacije Italije bila pod četničkom kontrolom, kao i mačekovci iz novooslobođenih hrvatskih sela. Zbog toga je u početku bilo pojava dezerterstva (u januaru čak 150 slučajeva), ali se većina njih ili sama vraćala u jedinice poslije nekoliko dana ili ih je privodila patrola partizanske komande mjesta. Za takvo dezerterstvo je samo izuzetno primjenjivana kazna stroža od ukora pred jedinicom.

Pošto je komandant 1. brigade Martin Dasović bio ubrzo upućen na dužnost komandanta 34. divizije, za novog komandanta bio je postavljen Momčilo Novković, dok je politkomesar bio Slavko Glumac, a pomoćnik komesara Antić Uzelac. Brigada je imala 4 bataljona, prateću četu, vod za vezu i minerski vod. Po spisku je imala oko 1.000 boraca, a na licu oko 800. Od naoružanja je imala 2 pt. topa, 7 minobacača, 6 mitraljeza, 35 puškomitraljeza i 700 pušaka.

Druga je brigada u januarskim odbrambenim bojevima protiv njemačkih i ustaških jedinica doživjela nekoliko neuspjeha. Njeni mladi borci iz Primorja i Istre bili su još neiskusni i neotporni u teškim uslovima borbe, pa je i borbenost jedinica ove Brigade bila nešto slabija, ali je moralno-političko stanje u njoj cijenjeno kao bolje nego u Prvoj brigadi. Mladi borci polako su se prilagođavali na oštru klimu i oskudnu ishranu u Lici, pa je bilo i slučajeva pojedinačnog i grupnog samovoljnog napuštanja jedinice radi povratka u svoj uži zavičaj. Neki su pri tome na putu pali u ruke neprijatelju, ali nije bilo slučajeva prebjegavanja u neprijateljske redove. Brigada je imala 4 bataljona, prateću četu, minerski vod i vod za vezu. Komandant je bio Jovica Lončarić a politkomesar Nenad Drakulić. Brigada je po spisku imala oko 1.100 boraca, a na licu 750. Bila je naoružana sa 2 pt. topa, 10 minobacača, 8 mitraljeza, 28 p.m. i 700 pušaka.

Lički partizanski odred bio je tek formiran (pošto je ranije odred bio preformiran u Prvu brigadu) od teritorijalnih jedinica. Imao je dva bataljona od po 100 boraca, a od oružja je imao 10 puškomitraljeza i 200 pušaka. Komandant je bio Petar Rašeta, a politkomesar Stevo Sunajko.

Artiljerijski divizion imao je haubičku bateriju 100 mm od dva oruđa, poljsku bateriju 75 mm od tri oruđa, brdsku bateriju 65 mm od tri oruđa, jednu haubicu 156 mm i vod za vezu. Divizion je imao na licu 140

boraca, a od lakog oružja 4 puškomitraljeza i 120 pušaka. Obučenost i borbenost bila mu je dobra. Komandant je bio Milanko Mihovilović, a politkomesar Stevo Sladić.

Samostalni partizanski bataljon »Plavi Jadran« imao je u svoje dvije čete oko 90 boraca koji su poslije njemačko-ustaškog prodora preko Oštarija u Karlobag kontrolirali podvelebitsko primorje od Starigrada-Paklenice do Barić-Drage. Komandant mu je bio Đoko Prodanović.

Prištapske jedinice Divizije bile su dobro organizirane i opremljene. U njima je bilo ukupno oko 80 boraca. Intendanturom je rukovodio Jovo Kokotović, sanitetom Ante Zimolo, obavještajnom službom Milojko Dronjak, a politodjelom Stevo Ilić.

Dvije brigade koje su stavljene pod operativnu komandu 35. divizije ostale su u organizacijskom pogledu i dalje u sastavu svojih divizija, ali su djelomično kadrom i novim borcima popunjavane i s teritorija Like. Njihovo* brojno stanje kretalo se po oko 800 boraca u stroju, a naoružane su bile približno jednako kao i 1. i 2. brigada.

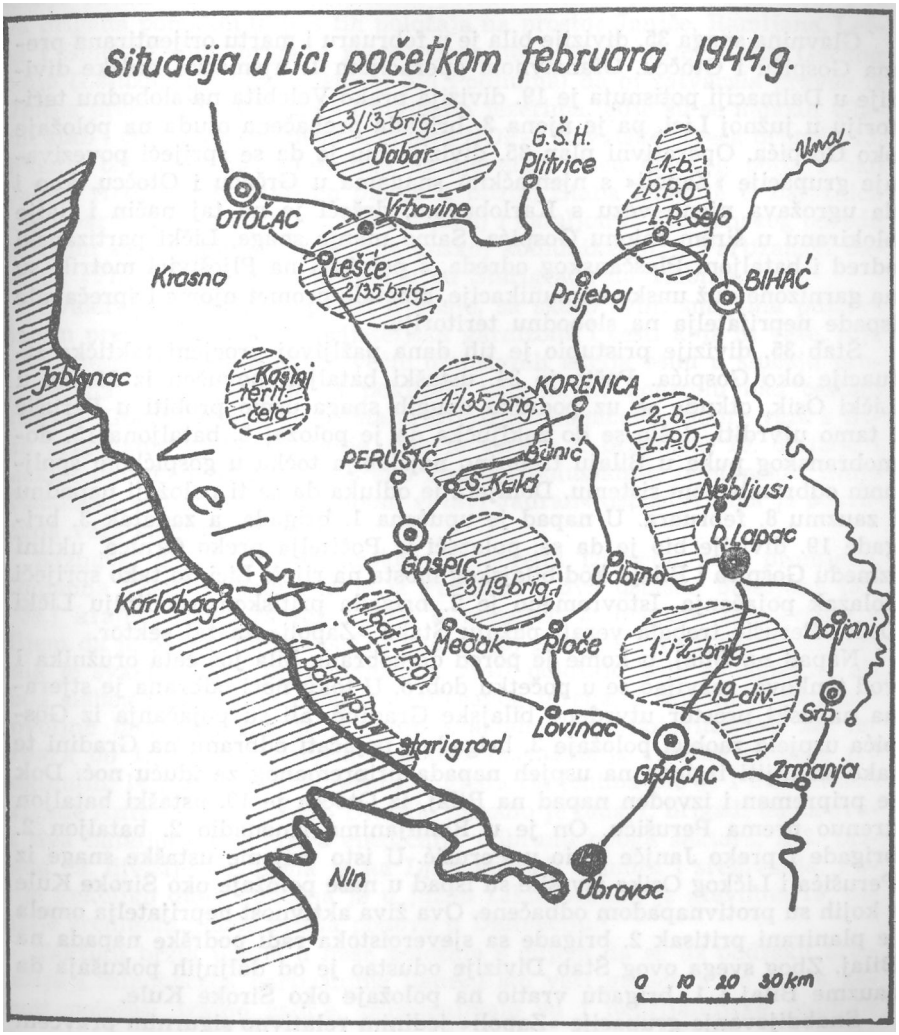
Pozadinu Divizije činila su dva lička vojna područja. Prvo za sjevernu polovinu Like sa sjedištem u Korenici i drugo za južni dio sa sjedištem u Udbini. U sastavu prvog bile su komande mjesta: Brinje, Otočac, Plitvički Ljeskovac, Vrhovine, Kosinj, Korenica i Perušić, a drugog: Udbina, Medak, Lapac, Lovinac i Gračac. Svoje osnovne obaveze prema vojnim jedinicama, tj. mobiliziranje novih boraca, smještaj za vrijeme odmora, snabdijevanje hranom i djelomično odjećom, te zbrnjavanje težih ranjenika, pozadinske teritorijalne komande obavljale su uz pomoć narodnooslobodilačkih odbora (okružni, kotarski, općinski i mjesni) kao i antifašističkih organizacija NOP-a (USAOH, AFŽ) rukovođenih organizacijama KP. Snabdijevanje vojske hranom bilo je u to doba godine naročito teško. U toku prve dvije godine rata najveći dio ličkih sela, ionako siromašnih, bio je popaljen i opljačkan. Poljoprivreda je, u cjelini, a posebno stočarstvo, bila ratnim pustošenjem dovedena u vrlo teško stanje. Oskudica je ove treće ratne zime pritiskala kao mora i narod i vojsku. Dopremanje hrane iz udaljenih sjevernih pokrajina Hrvatske bilo je vrlo otežano i klimatskim prilikama u to doba godine.

Ni znatnija mobilizacija novih boraca s ličke tertorije nije više bila moguća, jer su ljudske rezerve bile iscrpljene. Pozadinske dužnosti obavljali su invalidi, žene, starci i djeca. Moral pozadine bio je ipak čvrst. Žaljenje zbog rastanka sa svojom 6. divizijom postepeno je zamjenjivalo sve čvršće povjerenje u novu 35. diviziju, u kojoj je omladina već pjevala:

»Trijes' peta, jabuko i grožđe,
čuvaj Liku dok Šesta ne dođe.«

Pred 35. divizijom stajali su već u **pTvim** danima njenog postojanja zaista vrlo teški zadaci i tvrd neprijatelj. Neprijateljsku glavnu udarnu snagu predstavljala je grupacija »Zapoli« u Gospiću, a unutar nje 4. ustaška brigada (zdrug). Ona je imala 6 dobro naoružanih bataljona (bojni) čiji su borci ogrezli u zločinima i zato su bili spremni da se bezobzirno

bore do kraja. Štab »Zapoli« raspolagao je pored toga s dva domobranska bataljona (2. bat. 15. dom. puka i željeznički stražarski), artiljerijskim divizionom, tenkovskom četom iz sastava poglavnikovog tjelesnog zdruga, te nizom raznih pomoćnih jedinica. Ukupna snaga ove grupacije bila je oko 7.000 ljudi, naoružanih s 12 topova, 12 tenkova, 23 srednja i teška minobacača, 250 mitraljeza i puškomitraljeza i 6.000 pušaka.[1]

Raspored naših i neprijateljskih snaga početkom februara 1944.

1. AVII, kut. 53, dok. br. 22/2-4.

Krupnu nepovoljnu novost u odnosu na naše snage predstavljala je pojava 392. legionarske divizije u sjevernoj Lici, čiji su Štab i glavnina snaga bili od 6. februara u Otočcu. U južni dio Like stigli su dijelovi njemačke 1. brdske divizije. Obje ove divizije imale su pored ostalog i zadatak da uspostave i održavaju vezu s grupacijom »Zapoli«.

III

Glavnina snaga 35. divizije bila je u februaru i martu orijentirana prema Gospiću i Otočcu. Ofanzivnom operacijom 1. njemačke brdske divizije u Dalmaciji potisnuta je 19. divizija preko Velebita na slobodnu teritoriju u južnoj Lici, pa je njena 3. brigada prebačena otuda na položaje oko Gospića. Operativni plan 35. divizije bio je da se spriječi povezivanje grupacije »Zapoli« s njemačkim snagama u Grčacu i Otočcu, kao i da ugrožava njenu vezu s Karlobagom, držeći je na taj način i dalje blokiranu u širem rejonu Gospića. Samo manje snage, Lički partizanski odred i bataljoni Plaščanskog odreda, s položaja na Plješivici motrile su na garnizone duž unske komunikacije, ometale promet njome i sprečavale ispade neprijatelja na slobodnu teritoriju.

Štab 35. divizije pristupio je tih dana pažljivoj procjeni taktičke situacije oko* Gospića. Pošto je 34. ustaški bataljon povučen iz Metka u Lički Osik, otkuda se uz podršku drugih snaga uspio probiti u Perušić i tamo utvrditi, došlo se do zaključka da je položaj 2. bataljona 15. domobranskog puka u Bilaju trenutno najslabija točka u gospićkom spoljnom odbrambenom sistemu. Donijeta je odluka da se ti položaji napadnu i zauzmu 8. februara. U napad je upućena 1. brigada, a zadatak 3. brigade 19. divizije bio je da se, polazeći iz Počitelja preko Ornica, uklini između Gospića i Bilaja kod bilajskog mosta na rijeci Lici, te tako spriječi dolazak pojačanja. Istovremeno je 2. brigada pritiskom na liniju Lički Osik—Perušić trebala vezati pažnju Štaba »Zapoli« za taj sektor.

Napad na Bilaj, u kome je pored domobrana bila još četa oružnika i vod tenkova, razvijao se u početku dobro. U toku noći odbrana je stjerana na uski prostor utvrđene bilajske Gradine, ali su pojačanja iz Gospića uspjela zaobići položaje 3. brigade i pojačati odbranu na Gradini te tako smanjiti izglede na uspjeh napada pripremanog za iduću noć. Dok je pripreman i izvođen napad na Bilaj, iz Otočca je 19. ustaški bataljon krenuo prema Perušiću. On je u Ramljanima iznenadio 2. bataljon 2. brigade i preko Janjče izbio u Perušić. U isto vrijeme ustaške snage iz Perušića i Ličkog Osika izvršile su ispad u naše položaje oko Široke Kule s kojih su protivnapadom odbačene. Ova živa aktivnost neprijatelja omela je planirani pritisak 2. brigade sa sjeveroistoka radi podrške napada na Bilaj. Zbog svega ovog Štab Divizije odustao je od daljnjih pokušaja da zauzme Bilaj i 1. brigadu vratio na položaje oko Široke Kule.

Snabdijevanje grupacije »Zapoli« jedinim relativno sigurnim pravcem preko Karlobaga bilo je jako zaobilazno i uvjetovano vremenskim prilikama na moru i na velebitskom prevoju Oštarijama. Zato su napori ove grupacije i njemačko-ustaškog garnizona u Otočcu od sredine februara

bili usmjereni na ovladavanje položajima oko ceste koja povezuje Gospić i Otočac. Na osnovu direktive Štaba 11. korpusa NOV da se to povezivanje spriječi, Štab Divizije borbenom zapovješću od 21. februara naredio je pregrupaciju svojih jedinica, koja je izvršena za dva dana na slijedeći način.

Treća brigada 19. divizije, pošto je zaštitu slobodne teritorije južno od Gospića predala 1. bataljonu Ličkog partizanskog odreda, posjela je položaje od Široke Kule do Studenca prema Ličkom Osiku i Perušiću. Prva brigada pomaknuta je s tih položaja na prostor Janjče, Ramljana, Lešća i Sinca. Druga brigada raspoređena je u sjeveroistočni dio Gackog polja (Zalužnica, Doljani, istočni dio Podhuma) da bi zatvarala pravac iz Otočca prema Vrhovinama i Plitvičkim jezerima, gdje su se nalazili Glavni štab i centralne političke ustanove NOP-a Hrvatske. Treća brigada 13. divizije ostala je na položajima uz sjevernu ivicu Gackog polja i oko Dabra. Artiljerijski divizion bio je u blizini Štaba Divizije u Zalužnici. Lički partizanski odred (bez 1. bataljona) i bataljon iz Plaščanskog odreda zadržani su na položajima prema unskoj komunikaciji, a Partizanski bataljon »Plavi Jadran« na primorju od Starigrada do Tribnja.

Ovakav kordonski raspored Divizije, sa skoro svim snagama postavljenim prema dva jaka neprijateljska garnizona i cesti koja ih veže, nije bio podesan za poduzimanje većih ofanzivnih akcija osim u slučaju protivnapada na snage koje bi pokušale uspostaviti kontrolu nad cestom Otočac—Gospić. Raspored je Štabu Divizije omogućavao dobre veze s trima brigadama uz Gacko polje, dok je veza s 3. brigadom 19. divizije i Ličkim odredom održavana preko sistema polustalnih telefonskih linija Komande područja. S Bataljonom »Plavi Jadran« uspostavljana je povremena veza slanjem patrola.

Saznavši da su u partizanskom rasporedu izvršene veće promjene, Komanda »Zapoli« poduzela je iz Perušića s dva ustaška bataljona (31. i 34.) krajem februara niz upada u raspored 3. brigade 19. divizije s ciljem da je odbaci od Perušića i nanese joj gubitke. Ova Brigada uspijevala je svaki put da protivnapadom vrati položaje koje bi izgubila, ali zbog slabog poznavanja ovog ispresijecanog terena, a dijelom i zbog nedovoljne budnosti, ona je u skoro svakodnevnim bojevima od 23. februara do 1. marta doživjela nekoliko iznenađenja i teške gubitke (18 poginulih, 14 ranjenih i 39 nestalih). Među ranjenima bio je i komandant brigade Ante Gvardiol. Štab Divizije naredio je tada 1. brigadi da sa svoja dva bataljona organizira elastičniju odbranu ovoga sektora, a 3. brigada 19. divizije povučena je na Ljubovo radi odmora i sređivanja. Poslije nekoliko dana upućena je u južnu Liku, otkuda je glavnina 19. divizije sredinom marta prešla ponovo u Dalmaciju.[2]

Taktiku brzih upada u naše položaje s ciljem da se uz podršku artiljerije i minobacača partizanima nanesu što veći gubici, a ne da se zauzeti položaji trajno zadr.e, primjenjivale su i neprijateljske jedinice oko Otočca. Njihovi ispadi u pravcu Podhuma, Škara i Glavača u prvoj

2. AIHRPH, kut. 237, zapisnik s konferencije.

dekadi marta naišli su međutim na spremnu i dobro organiziranu odbranu bataljona, 3. brigade 13. divizije, pa su uspješno slomljeni.

Borbene predahe u toku prvog mjeseca od svog formiranja Štab Divizije i štabovi nižih jedinica koristili su za organizacijsko sređivanje, politički rad i vojnu obuku s mlađim boračkim sastavom. Pokazalo se da ima dosta problema koje bi trebalo rješavati preko partijskih organizacija u jedinicama, te da je potrebno što prije rad po partijskoj liniji čvršće objediniti u okviru Divizije. Prije formiranja Divizije partijske organizacije nekih jedinica Operativnog štaba bile su vezane za OK KPH za Liku, a druge za divizijske komitete 13, odnosno 19. divizije. Čim je formirana Divizija, oformljeno je i privremeno partijsko rukovodstvo unutar nje, u kome su bili partijski sekretari (zamjenici politkomesara) svih jedinica. Ovo rukovodstvo u dogovoru sa Štabom korpusa i Okružnim komitetom KPH za Liku pripremilo je prvu partijsku konferenciju Divizije i zakazalo je za noć 10/11. marta u Vrhovinama.

Osnovne partijske organizacije Divizije u kojima je bilo oko 500 članova partije, bile su na konferenciji zastupljene sa 140 delegata. Među gostima bili su predstavnici CK KPH, Glavnog štaba NOV Hrvatske, Štaba 11. korpusa, OK KPH za Liku, te divizijskih komiteta 13. i 19. divizije. Referat o političkoj situaciji kao i o moralno-političkom stanju u jedinicama Divizije podnio je politički komesar, a izvještaj o bojevoj spremnosti jedinica komandant Divizije, pa se poslije toga razvila živa i sadržajna diskusija koja je potrajala cijelu noć. Predstavnik CK KPH Karlo Mrazović Gašpar izložio je opće smjernice za dalji rad, a gosti su dali svoje sugestije pa je konferencija izborom Divizijskog komiteta i usvajanjem rezolucije završila rad.

Rezolucija se nije mnogo bavila nabrajanjem postignutih rezultata, koji nisu mali, već je njeno težište bilo na kritici postojećih slabosti. Kao osnovne slabosti u političkom radu organizacije istaknute su: sporo reagiranje na političke greške u jedinicama, nedovoljan rad na političkom i ideološkm uzdizanju članova Partije, nizak kriterij za prijem u Partiju (često je bila odlučujuća samo hrabrost kandidata, a malo se obraćala pažnja na ostale vrline). Problem dezerterstva nije bio postavljen dovoljno oštro, nedovoljna aktivnost i uticaj bataljonskih biroa na stanje u jedinicama, nedovoljna pomoć političkim komesarima od strane partijskih organizacija, zanemarivanje kulturno-prasvjetnog rada i slaba veza s organizacijama na terenu. Istaknuto je da skojevci služe kao primjer hrabrosti, ali da trebaju još više kulturno i odgojno djelovati na ostalu omladinu u jedinicama. Od slabosti na vojnom planu istaknute su niska taktička vještina starješina, neopreznost, ponegdje slaba upornost u borbi i neracionalno trošenje municije. Ukazano je i na nedostatak discipline, neodgojan odnos nekih starješina prema borcima i neke pojave nepravilnog odnosa jedinica i pojedinaca prema pozadini. Rezolucija je pred sve članove Partije postavila zadatak da se istaknute slabosti što brže i temeljitije otklanjaju, da se prouče i propagiraju odluke AVNOJ-a, da se skojevskoj organizaciji pruža veća pomoć, itd.

Na Okružnoj partijskoj konferenciji, koja je održana 20 dana kasnije,

sudjelovali su delegati svih jedinica Divizije. Na njoj su, pored pitanja koja su se odnosila samo na pozadinu, na dnevnom redu bili svi zajednički problemi vojske i pozadine, kao: borbena aktivnost pozadinskih oružanih jedinica, obavještajna služba za potrebe operativnih jedinica, mobilizacija novih boraca, snabdijevanje jedinica itd. Dogovoreno je da partijske organizacije Ličkog odreda, Bataljona »Plavi Jadran« i nekih divizijskih jedinica budu i dalje neposredno vezane za OK, a Divizijskom komitetu da se omogući uvid u njihov rad. Obje partijske konferencije (divizijska i okružna) izvršile su vrlo pozitivan politički uticaj na stanje u Diviziji, kao i na još uspješniju saradnju vojske i pozadine u Lici.

Druga polovina marta nije obilovala borbenom poduzimljivošću u Lici, ni sa naše ni sa neprijateljske strane. Štab 392. divizije upotrijebio je tada dio svojih snaga za napad na jedinice 8. divizije raspoređene oko Plaškog. Da bi olakšao borbu ovih jedinica, Štab 35. divizije uputio je 17. marta svoja tri bataljona (dva iz 3. brigade 13. divizije i jedan iz 2. brigade) preko Dabra u pravcu Stajnice da bi tamo napale ustašku posadu i ugrozile vezu njemačkog puka koji je operirao oko Plaškog s njegovom bazom u Brinju. Ustaše iz Stajnice uspjele su pobjeći u Križpolje, ali je naša akcija ipak bila korisna, jer je jedinicama 8. divizije olakšala protjerivanje njemačkih snaga iz Plaščanske doline. Za vrijeme ove akcije naš artiljerijski divizion tukao je povremeno neprijateljske položaje oko Otočca. Prva brigada uspješno je sprečavala pokušaje nasilnog izviđanja ustaških snaga iz Perušića u pravcu Gackog polja. Dijelovi 2. brigade 35. divizije i 3. brigade 13. divizije odbijali su ispade iz Otočca u sjeverni i istočni dio Gackog polja. Jedan veći i dobro pripremljeni noćni prepad na naše položaje na brdu izvršen je 21. marta, pa je tom prilikom opkoljeno i zarobljeno predstražarsko odjeljenje 3. bataljona 3. brigade (10 boraca). Našim protivnapadom legionari su odbačeni nazad u Otočac, ali je gubitak 10 boraca bio za nas ozbiljan neuspjeh. Pokazalo se da dugo držanje jedinica na istim odbrambenim položajima pruža neprijatelju mogućnost da ih osmotri i prepadima im nanosi gubitke, naročito zimi, na snijegu kada je maskiranje otežano. Izdato je uputstvo svim jedinicama da se ova slabost u našoj taktici odbrane odmah otkloni. Prvoj i Drugoj brigadi naređeno je da po dva bataljona napadnu spoljna osiguranja Otočca u Prozoru i Švici, a 3. brigadi 13. divizije da istovremeno 24. marta s dva bataljona napadne posadu u Starom Selu, 2 km sjeverno od Otočca. Ovaj napad urodio je djelomičnim uspjesima na svim pravcima, ali je neprijatelj izbjegao veće gubitke napuštanjem istaknutih položaja pod zaštitom jake artiljerijske vatre iz Otočca. Naše snage nisu se zadržavale na zauzetim položajima, nego su se još u toku noći povukle da bi izbjegle nepotrebne gubitke od artiljerijske vatre i tenkova, poslatih u protivnapad. Dok su vođene ove borbe oko Otočca, dvije ustaške čete iz Perušića uspjele su se provući kroz naše prorijeđene položaje kod Gostovača, te u Bašić poljani iznenaditi i uništiti grupu političkih i pozadinskih radnika iz perušićkog kotara i partizana na službi u Komandi mjesta Perušić. Ovaj događaj bolno je odjeknuo među stanovništvom ovog kraja, ali je i potvrđivao pretpostavku da ustaše imaju na ovom terenu svoje doušnike, koji ih navode na siguran plijen.

Poslije uspješnog potiskivanja spoljnih osiguranja oko Otočca na uži prostor grada, koje su pet naših bataljona bili izvršili bez većih gubitaka noću 24/25. marta, Štab 11. korpusa odlučio je da 35. divizija ponovo napadne spoljnu liniju odbrane Otočca. Zadatak je ovog puta bio da se ovi položaji zauzmu i zadrže, da se izvrši uža blokada otočačkog garnizona, a zatim po mogućnosti da se, *uz* pomoć snaga 8. divizije, Otočac ponovo oslobodi. Izvršavajući ovu odluku Štab Divizije pripremio je glavninu svojih snaga da bi uz podršku artiljerije noću 30/31. marta krenula u napad na južne prilaze Otočca s težištem na pravcu Čovići—Prozor—Umac.

U isto vrijeme, posljednjih dana marta, s druge strane fronta u Štabu 392. divizije u Otočcu i Komandi »Zapoli« u Gospiću pripreman je za početak aprila veliki obuhvatni napad na slobodnu teritoriju sjeverne Like. Neprijatelj je planirao da ovim napadom postigne tri važna cilja: a) razbiti i dijelom uništiti glavne snage 35. divizije u istočnom dijelu Gackog polja, b) ovladati prostorom Vrhovine, Plitvička jezera, Turjanski i primorati Glavni štab Hrvastke na povlačenje iz predjela Plitvičkih jezera, te uništiti razne ustanove i zaplijeniti skladišta materijala na tome prostru, trajno ovladati širim rejonom Gackog polja i obezbijediti siguran promet cestom Otočac—Gospić. Svojoj operaciji neprijatelj je dao široki naziv »Poduhvat protiv Glavnog štaba za Hrvatsku i oslobođenje puta Otočac—Split«[3]. Za ovu operaciju njemačka komanda pripremila je 8—9 bataljona (oko 4000 vojnika) s dobrom artiljerijskom podrškom. Poslije povlačenja iz Plaščanske doline i kraćeg odmora u Brinju, 846. puk prebačen je 30. marta u Otočac, gdje su već pripremljeni za akciju čekali Izviđački odred 392. divizije, 19. ustaški bataljon i jedinice za podršku. U Perušiću su prikupljena tri ustaška bataljona kojima je za komandanta poslan njemački oficir iz Štaba 392. divizije. Plan prve faze operacije bio je: nastupiti sa 4 ojačana bataljona praćena tenkovskom četom iz Otočca prema Vrhovinama, uz sadejstvo 20. ustaškog bataljona koji će iz Stajnice napadati preko Dabra, brzim prodorima razbiti partizanske jedinice i ovladati Vrhovinama. Istovremenim nastupanjem grupe ustaških bataljona iz Perušića preko Studenca ka Lešću i preko Čanka ka Turjanskom, ugroziti lijevi bok partizanskih snaga, ubrzati njihovo povlačenje iz Gackog polja te čvrsto ovladati cestom Perušić—Lešće.

U Štab 35. divizije stigao je 30. marta poslije podne izvještaj iz 3. brigade 13. divizije da je osmotren pokret veće motorizirane kolone iz Brinja u Otočac, ali tome podatku nije bila poklonjena dovoljna pažnja, smatrajući da je to bila neka snabdjevačka kolona. Odluka da se krene u planirani napad nije promijenjena. Bataljoni iz sve tri brigade određeni za napad na glavnom pravcu već su bili spremni za pokret. Oni su do ponoći podišli neprijateljskim položajima te u prvom snažnom naletu ovladali Prozorom i do 3 sata izbili na periferiju Otočca.

J. AVII, kut. 18, dok. 39/14 (Istorijat 392. legionarske divizije).

Neprijatelj je našim napadom bio prilično iznenađen, ali kako je već bio spreman za početak svoje operacije, odmah je prešao u protivnapad. Obimom i oštrinom protivnapada sada su bile iznenađene naše snage, ali se ipak nisu dale razbiti, već su po odobrenju Štaba Divizije poduzele plansko povlačenje pod borbom. Kada je s osmatračnice na Umu vidio u zoru zbijene uzastopne streljačke strojeve, koji su izvirali iz Otočca praćeni tenkovima, Štab Divizije je donio odluku da u toku dana organizira odbranu na istočnoj periferiji Gackog polja. Nevolja je međutim bila u tome što nije raspolagao s dovoljno rezervi, a odbrana naših jedinica u ravnom Gackom polju pod pritiskom nadmoćnijih snaga sve se brže povijala prema Lešću ostavljajući nebranjene prilaze Sincu.

Ustaška grupa krenula je u isto vrijeme u napad planiranim pravcima. Potiskujući slabije dijelove 1. brigade, ona je uveče izbila u Ramljane pa se tako našla za leđima glavnine 1. i 2. brigade. Ocijenivši dobro situaciju, Štab 1. brigade skrenuo je tada pravac odstupanja, povukao na jug preko rijeke Gacke u masiv Markovića rudine, odakle se u toku noći preka Janjče iza ustaških položaja probila u Turjanski. Bataljoni 2. brigade povukli su se u Sinac.

Treća brigada 13. divizije zaustavila je nastupanje 20. ustaškog bataljona kod Dabra, organizirano se povukla iz sjevernog dijela Gackog polja i uveče 31. marta zaustavila napredovanje legionara na liniji Doljani —Zalužnica. U najtežem položaju našla se Druga brigada. Pritiješnjena obuhvatnim napadom uz strme padine Panosa, u Sincu ona je morala napustiti svoja dva brdska topa, jer su konji koji su ih nosili izginuli pa se povlačiti preko Panosa i kroz željeznički tunel prema Vrhovinama.

Štab Divizije premjestio se uveče iz Zalužnice u Vrhovine. Jaka snježna vijavica otežavala je uspostavljanje veze. Štab je namjeravao da sa dijelovima 3. brigade organizira odbranu Vrhovina. Saznavši međutim da se neka ustaška jedinica zorom 1. aprila pojavila iznad sela Crna Vlast, Štab Divizije prešao je u Babin Potok, odakle je uspostavio veze sa svim jedinicama i organizirao odbranu pravaca koji iz Gackog polja izvode k Plitvičkim jezerima i Krbavskom polju.

U neprekidnim vrlo žestokim bojevima, koji su vođeni u prva tri dana aprila, spriječeni su pokušaji 392. legionarske divizije i ustaških snaga da se približe Plitvičkim jezerima ili da izbiju u Krbavsko polje. Neprijatelj je ipak ostvario dio svoga plana: ovladao je Gackim poljem i taktički važnim rejonom oko Vrhovina, te uspostavio kontrolu na cesti Otočac—Gospić. Postigao je to uz cijenu od oko 400 vojnika izbačenih iz stroja. Ali ni naši gubici nisu bili mali. Za pet dana borbi poginula su 52 borca, 142 su ranjena, a oko 90 ih je nestalo.

Da bi se oslabio pritisak koji je glavnina snaga 392. divizije vršila iz Vrhovina prema Plitvičkim jezerima, Glavni štab angažirao je 1. brigadu 8. divizije da preko Dabra izvrši pritisak u pravcu Otočca. Pojava ove brigade u Dabru zaista je donijela 35. diviziji olakšanje, jer je dio snaga iz Vrhovina bio na nekoliko dana povučen iz borbe oko Dabra. Veći napad na našu odbrambenu liniju Babin Potok—Turjanski ponovljen je 8. aprila, ali je uspješno odbijen. Ni pokušaj neprijatelja od 12. aprila da se k Plitvicama probije kroz Kapelu sjeverno od Babina Potoka nije us-

pio. Odbijeni su i pokušaji ustaškog prodora u Krbavsko polje preko Ljubova i Čanka.

Novi veliki napadi na naše položaje oko Babina Potoka i Turjanskog uslijedili su od 19—24. aprila. Druga brigada 35. divizije i 3. brigada 13. divizije odbile su ove napade, mada je na mahove borba poprimila vrlo dramatičnu sliku. Tako je bilo 22. aprila kada je neprijatelj na juriš bio zauzeo Čudin klanac, a zatim protivjurišem u kome je učestovao i Štab Divizije s prištapskim dijelovima bio zbačen s klanca i potisnut iz Gornjeg Babinog Potoka.

Glavni štab, koji se i dalje nalazio kod Plitvičkih jezera, odlučio je 24. aprila da u borbu kod Vrhovina uvede i cijelu 8. diviziju koja bi zajedno s 35. divizijom izvršila koncentričan napad na Vrhovine s ciljem da se neprijatelj natjera na povlačenje u Otočac. Napad je brižljivo pripreman 24. i 25. aprila. Osma divizija trebala je da udari sa sjevera, a 35. s istoka. Kada su jedinice 25. aprila uveče već krenule k polaznim položajima za napad iznenada se na Kapelu sručila strašna olujna snježna mećava. Uvidjevši da se po takvom vremenu napad neće moći uspješno izvesti, Glavni štab je naredio da se obustave pokreti jedinica i akcija odloži. Međutim, mnoge veze su zatajile, pa su neke jedinice produžile pokrete k cilju do kojeg ipak nisu u toku mračne olujne noći uspjele da stignu. Mnogi borci, naročito oni iz Primorja, nisu izdržali naglo zahlađenje i naporni marš. Studen je te kobne noći izbacila iz stroja 35. divizije 138 boraca, među kojima 18 umrlih.

Neprijatelj je očekivao napad na Vrhovine, jer je preko svoje obavještajne službe uspio saznati za pripreme i obim ove naše akcije. Kada do napada ipak nije došlo, prešao je dućih dana u nasilno izviđanje, ali je svuda bio odbijen. Treća brigada 8. divizije i 2. brigada 35. divizije izvršile su 29. aprila napad na položaje kod Rudopolja i zauzele ih, ali su pred Vrhovinama bile zaustavljene i zatim se povukle na polazne položaje. Prva brigada 35. divizije uspješno je odbila 30. aprila i 1. maja nekoliko ustaških napada na Kuzmanovaču, Čanak, Trnavac i Turjanski.

Prvog maja neprijatelj je ponovo uspio da napreduje preko Babinog Potoka do Čudinog klanca. Klanac je toga dana nekoliko puta prelazio iz ruku u ruke, ali je uz nove teške žrtve zadržan. Njegov gubitak jako bi otežao odbranu prilaza Plitvičkim jezerima. O žestini borbi za Čudin klanac govori i činjenica da su tih dana na Klancu i oko njega poginula naša tri komandanta bataljona (Stipe Karakas, Đuro Ivošević i Nikola Divjak), oko 15 četnih vodnih rukovodilaca i 150 boraca.

Glavni štab Hrvatske nije poslije 25. aprila odustao od namjere da se neprijatelju kod Vrhovina zada ozbiljniji udarac. Pošto je neprijatelj bio znatno ojačao odbranu Vrhovina, odlučeno je da se zauzimanjem prostora Ramljana, Lešića i Janjče presiječe veza između Otočca i Gospića. Na tome prostoru nalazili su se tada 34. i dio 19. ustaškog bataljona. Napadom na sektor Ramljana rukovodio je Štab 35. divizije, a u njemu je pored ove Divizije sudjelovala i 3. brigada 8. divizije. Napad je izvršen 5. maja i završio je sasvim uspješno. Prva brigada, koja je imala glavni zadatak u napadu, razbila je 34. ustaški bataljon, a jedinice 3. brigade 8. divizije na osiguranjima spriječile su intervenciju okolnih

ustaških i njemačkih snaga. Neprijatelj je pretrpio znatne gubitke (preko 100 mrtvih i ranjenih), a 1. brigada je zahvatila i bogat ratni plijen. Uspjeh je imao vrlo značajan moralni učinak na sve borce 35. divizije i pojačao njihovo povjerenje u vlastite borbene mogućnosti.

Dok je glavnina 35. divizije u aprilu vodila teške borbe oko Vrhovina, ni njene jedinice na drugim sektorima nisu mirovale. Lički partizanski odred s Plješivice je često slao svoje čete u zasjede i prepade na cesti Bihać—Donji Lapac, postižući dobre uspjehe. Na jugu Like 3. brigada 19. divizije vodila je sredinom aprila višednevne borbe protiv četnika oko Otrića i na cesti Zrmanja—Gračac, sprečavajući neko vrijeme svaku vezu između Gračaca i neprijateljskih uporišta na liniji D. Lapac—Srb—Zrmanja—Knin.

Bataljon »Plavi Jadran« koji je sa Štabom 35. divizije održavao veze samo povremeno i djelovao sasvim samostalno, vodio je u aprilu nekoliko uspješnih odbrambenih bojeva, sprečavajući vezu neprijatelja između Karlobaga i Obrovca. Ovaj bataljon vodio je početkom maja jedan od svojih najvećih bojeva i zadao dosta briga Štabu XV njemačkog korpusa. Štab ovog korpusa naredio je, naime, Štabu 264. njemačke divizije da jedan svoj artiljerijski divizion prebaci obalskim putem iz Zadra u Karlobag kao privremenu pomoć 392. diviziji. Prvi pokušaj tog prebacivanja spriječio je Bataljon »Plavi Jadran« razbivši kod Starigrada kolonu iz Obrovca, a kod Barić-Drage ustašku kolonu koja je kao obezbjeđenje puta pošla u susret prvoj. Tek nakon višednevnih borbi neprijatelj se probio ovim pravcem upotrijebivši pri tome više od 1000 vojnika protiv stotinjak partizana. Ovaj »uspjeh« njemačkih i ustaških snaga ušao je u dnevni komunike Ministarstva oružanih snaga NDH za 5. maj kao krupan ratni događaj.[4]

V

Poraz ustaškog bataljona u Ramljanima i ponovno stavljanje ceste Perušić—Lešće pod udar naših snaga, uvjerilo je njemačke i ustaške štabove da im držanje Vrhovina nije donijelo velike operativne prednosti. Tri dugo priželjkivana cilja: da se razbije i uništi 35. divizija, a njena pozadina opustoši, da se osigura čvrsta veza između Gospića i Otočca, da se uspostavi kontrola nad sektorom Vrhovina, Plitvičkih jezera i Prijeboja, a time i neposredna veza 392. divizije s drugim jedinicama njenog korpusa, nisu bila postignuta iscrpljujućim aprilskim bojevima oko Vrhovina. Štab XV njemačkog korpusa (pod čijom je komandom bila i grupacija »Zapoli«) odlučio je tada da s upotrebom glavnine korpusnih snaga pristupi ostvarenju prednjih ciljeva. Početkom maja počela su živahne akcije za izvođenje već ranije planirane operacije u Lici, kojoj je dat konspirativni naziv »Operacija Morgenstern«. Ova odluka Štaba korpusa radosno je primljena u Štabu 392. divizije i ovako zapisana u njen ratni dnevnik:

»Krbavsko polje, najveći centar bandi na području korpusa zavičajno

4. Zbornik NOR-a, tom V, knj. 27, dok. br. 174 i 175.

ratno područje bandi, već odavno je uz pomoć korpusnih trupa trebalo biti likvidirano. Otkako je izvršeno posjedanje Hrvatske nije ni jedna jedinica stupila na ovo područje. Pored oficirskih škola ovdje su obučavane i klase regruta, a prema izvještajima povjerenika ovdje su se nalazila velika profijantska skladišta materijala i jedan aerodrom. Uprkos tome što je ova oblast bila van divizijskog operativnog područja, divizija je davno pripremala jedan poduhvat, koji je stalno morao da bude odlagan iz razloga što nije bilo dovoljno raspoloživih snaga. Napad bandi na Ramljane i Perušić sada je doveo do poduzimanja ovog velikog poduhvata .. ,«[5]

O pripremama ove operacije naša obavještajna služba nije uspjela ništa saznati sve do njenog početka, tj. 7. maja. Naše snage u Lici zauzimale su toga dana slijedeći raspored: Prva brigada 35. divizije bila je na Ljubovu, zatvarajući pravce koji iz Gospića i Perušića vode k sjevernom dijelu Krbavskog polja. Druga brigada (bez 4. bataljona) bila je u Babinom Potoku i južnije od Turjanskog klanca, zatvarajući pravce koji iz Vrhovina vode k Plitvičkim jezerima i Turjanskom. Njen 4. bataljon bio je u Ličkom Petrovom Selu, gdje je zatvarao pravac Bihać—Plitvička jezera. Treća brigada 13. divizije bila je prikupljena u Zivulji, južno od Turjanskog, na odmoru. Treća brigada 19. divizije bila je na prostoru istočno i sjeverno od Gračaca, orijentirana dijelom prema Gračacu, a dijelom prema unskoj komunikaciji. Lički partizanski odred imao je 1. bataljon na južnim i istočnim prilazima Gospiću, a 2. bataljon na Plješivici prema cesti Bihać—Donji Lapac. Štab Divizije i div. artljerijski divizion bili su u Končarevom Kraju. Prva i Treća brigada 8. divizije bile su u Trnavcu na odmoru. Štab 11. korpusa bio je u Uvalici (kod Plitvičkih jezera), a artiljerijski divizion korpusa kod Bunića.

Neprijatelj je za izvođenje operacije »Morgenstern« upotrijebio u prvoj fazi (7—10. maja) glavninu 392. divizije, 4. ustašku brigadu, dijelove 373. divizije, 19. ustaški bataljon i razne pomoćne jedinice. Da bi prije svega odvojio ličku slobodnu teritoriju i naše snage na njoj od kordunaško-pokupsko-banijske slobodne teritorije, neprijatelj je 6. maja formirao četiri borbene grupe koje su kao odvojene kolone imale nastupati koncentričnim pravcima prema sjevernom dijelu ličke slobodne teritorije. Prva borbena kolona od oko 3 legionarska bataljona počela je nastupanje prodorom u Ličke Jesenice i skrećući otuda na jug prema Plitvičkim jezerima. Druga kolona, sastavljena od jednog legionarskog i 19. ustaškog bataljona, nastupala je iz Vrhovina na Čudin klanac i Turjanski. Treća grupa od tri bataljona (jedan njemački i dva ustaška iz 4. ustaške brigade) napadala je iz Ramljana preko Čanka ka Buniću. Četvrta grupa (Izviđački odred 373. legionarske divizije) nastupala je od Bihaća preko Ličkog Petrovog Sela i Prijeboja ka Korenici.

Štab 11. korpusa, kada je 7. maja saznao za pokrete neprijateljskih kolona i procijenio da je njihov cilj rejon Plitvičkih jezera, naredio je Štabu 8. divizije da s 1. brigadom posjedne položaje kod Prijeboja i spriječi prodor njemačkih snaga prema Plitvičkim jezerima, a sa 3. brigadom

5. AVII, kut. 18, dok. br. 39/14.

da ojača odbranu 2. brigade 35. divizije prema Vrhovinama. Da se u pripremanom okruženju ne bi zateklo mnogo naših jedinica, već idućeg dana, 8. maja, naređeno je Štabu 8. divizije da se sa svojim brigadama, pošto položaje na Čudinom klancu i kod Prijeboja predaju bataljonima 2. brigade 35. divizije, povuče u Kordun. Stab Divizije s 3. brigadom i 1. bataljonom 1. brigade uspio je poslije prvih borbi oko Plitvica da se povuče na Kordun, ali je 1. brigada s tri bataljona, zahvaćena frontom stvorenim 8. maja na liniji Babin Potok—Plitvički Ljeskovac—Prijeboj, ostala da se zajedno sa 35. divizijom bori u Lici za sve vrijeme operacije »Morgenstern«.

Dok su se tri neprijateljske napadne kolone sa sjevera, istoka i zapada u toku prva tri dana operacije probijala u rejon Plitvičkih jezera, četvrta kolona nije kretala iz Ramljana. Ona je tek 9. maja, kada je sektor Plitvičkih jezera bio potpuno u rukama! neprijatelja, krenula u napad preko Čanka na položaje dvaju bataljona 1. brigade zapadno od Trnavca. Našu odbranu pred Trnavcem uspješno je podržavala artiljerija s položaja kod Bunića, pa je napredovanje neprijatelja ovdje zaustavljeno. Treća brigada 13. divizije upućena je iz Krbavice u bočni napad na ovu borbenu grupu, ali se ona, osjetivši taj manevar, brzo povukla preko Čanka u Duman. Treća brigada preuzela je tada (noću 9/10. maja) položaje kod Trnavca, a bataljoni 1. brigade povučeni su u korpusnu rezervu kod Krbavice.

Situacija na frontu sjeverno od Korenice postajala je za nas sve nepovoljnija. Pokušaj 1. brigade 8. divizije da se probije na Kordun preko sela Jezerca nije uspio, pa je ona povučena na prostor oko Koreničke Reke. Odsjekavši ličku slobodnu teritoriju od kordunaške, neprijatelj je 10. maja usmjerio napade na jug prema Korenici na tri pravca. Pred njime se toga dana branila 2. brigada 35. divizije, koja je s dva bataljona zatvarala pravac Prijeboj—Korenica, s jednim pravac Plitvički Ljeskovac—Uvalica—Koreničke Reka, a s jednim pravac Babin Potok—Homoljac—Korenica. Izviđački odred 373. divizije uz podršku tenkova probio je toga dana našu odbranu u Koreničkoj Kapeli, te brzo sišao u Koreničko polje i bez otpora ušao u Korenicu. Ovim prodorom bila je obezvrijeđena i odbrana pravca preko Koreničke Reke, pa su bataljon 2. brigade i 1. brigada 8. divizije povučeni u Homoljac da bi pojačali odbranu toga pravca.

Poslije žestokih borbi vođenih za Homoljački klanac, odbrana klanca izmanevrirana je obilaskom neprijatelja preko Karleušinih Plasa s kojih je 3. bataljon 2. brigade potisnut na jug. Naše snage povukle su se zato na klanac Pogledalo da bi u njemu organizirale novu liniju odbrane. Ni tu međutim nisu mogle duže da se zadrže jer su ih tenkovi 373. legionarske divizije, povrativši se iz Korenice u Vrelo, napali s leđa. S Pogledala su naši bataljoni povučeni u rejon Krbavice sa zadatkom da zatvore prelaze iz Koreničkog u Krbavsko polje.

Dok su neprijateljske kolone sa sjevera prodirale 10. maja položaje oko Korenice, 3. brigada 13. divizije i dio 1. brigade 35. divizije uspješno su odbijali sve pokušaje grupe iz Ramljana (zvane grupe »DVK«) da se preko Trnavca, Čanka i Gostovače približi Krbavskom polju kod Bu-

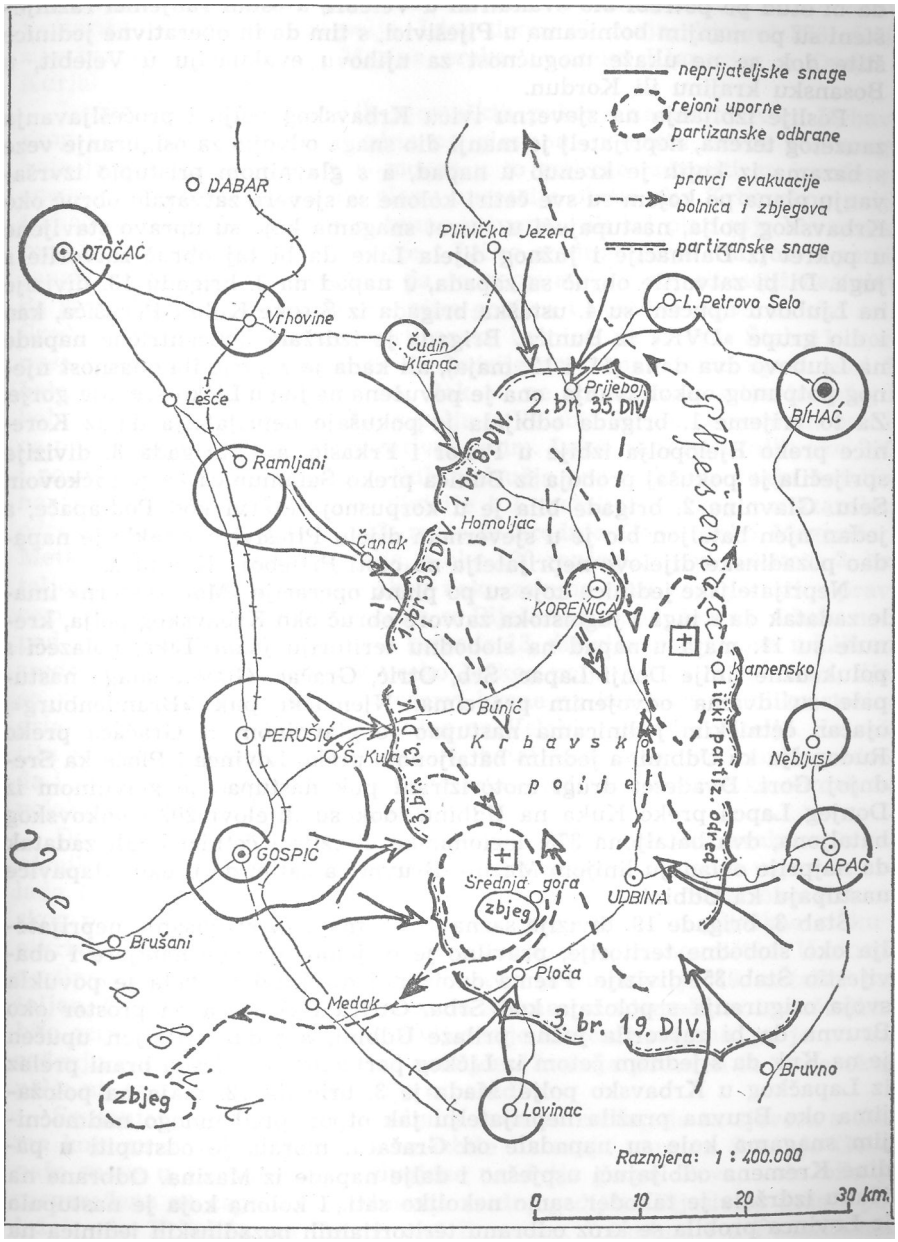
nića. Pojavila se međutim jedna nova opasnost s pravca otkud se nije mnogo očekivala. Jedan bataljon 373. legionarske divizije, predvođen četnicima, krenuo je 10. maja izjutra iz Donjeg Lapca kroz Plješivicu prema Kamenskom. Manji dijelovi 2. bataljona Ličkog partizanskog odreda pokušali su da otporom na Kamenskom i kod Bjelih Potoka zaustave ovu kolonu, ali to nisu uspjeli, pa je ona poslije podne prodrla do Frkašića. Ovim prodorom stvorena je neposredna opasnost za prostor između Frkašića, Pecana i Jošana, gdje su u padinama Plješivice bile smještene partizanske bolnice i skladišta materijala, zaštićeni samo malim pozadinskim stražarskim jedinicama.

Procijenivši novonastalu situaciju, Stab 11. korpusa izdao je 10. maja poslije podne naređenje za novi raspored jedinica radi neposredne odbrane Krbavskog polja i baze u Plješivici. Front prema grupi »DVK« napušten je, a 1. brigada prešla je iz Trnavca u rejon Frkašić, Pećani i Goricu razbivši usput na Vrpilima prednje dijelove Izviđačkog odreda 373. divizije, koji su joj nastojali prepriječiti put. Treća brigada 13. divizije zadržana je na Ljubovu sa zadatkom da organizira kružnu odbranu toga prevoja, kako od napada koji bi uslijedili iz Gospića i Perušića, tako i od onog kojeg bi grupa »DVK« pokušala izvesti iz rejona Bunića, u koji je ušla 10. maja uveče bez otpora. Prva brigada 8. divizije i 2. brigada 35. divizije prikupljene su na položajima oko Svračkovog Sela, trenutno u ulozi korpusne rezerve.

Noću 10/11. maja naše jedinice sređivale su se na novim položajima, uređivale ih za odbranu, snabdijevale se hranom i zbrinjavale ranjenike. Na okupiranom dijelu bivše slobodne teritorije sjeverno od linije Frkašić—Debelo Brdo—Bunić—Kuzmanovača neprijatelj je pretresao teren uz okršaje s našim zaostalim dijelovima, pljačkao i palio sela, te pregrupisavao snage za produžetak napada na srednji dio Krbavskog polja.

Jedan od najtežih problema, koji su partizanski štabovi morali rješavati u toku ove operacije, bio je problem zbrinjavanja ranjenika. Već 7. maja čim je operacija opkoljavanja bila na pomolu Stab 35. divizije i Štab 11. korpusa ukazali su Glavnom štabu NOV Hrvatske na teškoće koje mogu nastupiti ako Se preko hiljadu ranjenika bude moralo naglo evakuirati pod borbom iz ličkih partizanskih bolnica. Nešto raniji pokušaji (u martu i aprilu) da se teži ranjenici prebace u Dalmaciju, a otuda na Vis, nisu uspjeli zbog vrlo žive neprijateljske aktivnosti uz jadransku obalu i na otocima, zbog kojih je raniji slobodni kanal za evakuaciju bio prekinut. Glavni štab je 9. maja zatražio depešom od Vrhovnog štaba da se savezнички transportni avioni što prije spuste na improvizirani aerodrom na Krbavskom polju i evakuiraju teški ranjenici iz ličkih bolnica u Italiju.[8] Vrhovni štab javio je 11. maja da se jedan avion sa savezničkim oficirom za vezu može spustiti u Krbavsko polje, ali je Glavni štab odmah otkazao ovaj dolazak, jer je u novonastaloj situaciji već bilo onemogućeno korištenje aerodroma. Moralo se tražiti drugo rješenje. Dio teških ranjenika prebačen je iz otvorenih u podzemne bolnice kod Udbine. Dio pokretljivih ranjenika i bolesnika prikupljen je kod Srednje Gore,

6. Zb. NOR-a, knj. 27, dok. br. 164, fusn. 71.

Razvoj operacije »Morgenstern« do 14. maja 1944.

da bi otud po potrebi bio evakuiran u Velebit, a ostali ranjenici razmješteni su po manjim bolnicama u Plješivici, s tim da ih operativne jedinice štite dok se ne ukaže mogućnost za njihovu evakuaciju u Velebit, u Bosansku krajinu ili Kordun.

Poslije izbijanja na sjevernu ivicu Krbavskog polja i pročešljavanja zauzetog terena, neprijatelj je manji dio snaga odvojio za osiguranje veze s bazama iz kojih je krenuo u napad, a s glavninom pristupio izvršavanju plana po kojem su sve četiri kolone sa sjevera zatvarale obruč oko Krbavskog polja, nastupajući u susret snagama koje su upravo stavljene u pokret iz Dalmacije i južnog dijela Like da bi taj obruč zatvorile s juga. Di bi zatvorile obruč sa zapada, u napad na 3. brigadu 13. divizije na Ljubovu upućeni su 4. ustaška brigada iz Široke Kule i Perušića, kao i dio grupe »DVK« iz Bunića. Brigada je izdržala koncentrične napade na Ljubovo dva dana (11. i 12. maja), ali kada je zaprijetila opasnost njenog potpunog opkoljavanja, ona je povučena na jug u Ličko srednje gorje. Za to vrijeme 1. brigada odbijala je pokušaje neprijatelja da iz Korenice preko Bjelopolja izbije u Ponor i Frkašić, a 1. brigada 8. divizije spriječila je pokušaj proboja iz Bunića preko Šalamunića ka Svračkovom Selu. Glavnina 2. brigade bila je u korpusnoj rezervi kod Podlapače, a jedan njen bataljon bio je u sjevernom dijelu Plješivice, odakle je napadao pozadinske dijelove neprijatelja na cesti Prijeboj—Korenica.

Neprijateljske jedinice koje su po planu operacije »Morgenstern« imale zadatak da s juga i jugoistoka zatvore obruč oko Krbavskog polja, krenule su 11. maja u napad na slobodnu teritoriju južne Like, polazeći s polukružne linije Donji Lapac, Srb, Otrić, Gračac. Glavne snage nastupale su dvama odvojenim pravcima. Njemački puk »Brandenburg«, ojačan četničkim jedinicama nastupao je glavninom iz Gračaca preko Rudopolja ka Udbini, a jednim bataljonom preko Lovinca i Ploče ka Srednjoj Gori. Dvadeset drugi motorizirani puk nastupao je glavninom iz Donjeg Lapca preko Kuka na Udbinu, dok su dijelovi 202. tenkovskog bataljona, dva bataljona 373. legionarske divizije i četnici imali zadatak da najprije ovladaju linijom Mazin—Bruvno, a zatim da preko Klapavice nastupaju ka Udbini.

Štab 3. brigade 19. divizije saznavši 11. maja za grupisanje neprijatelja oko slobodne teritorije, pravilno je ocijenio njegove namjere i obavijestio Štab 35. divizije. Prema dobivenoj direktivi brigada je povukla svoja osiguranja s položaja kod Srba, Otrića i Gračaca na prostor oko Bruvna da bi zatvorila južne prilaze Udbini, a jedan bataljon upućen je na Kuk da s jednom četom iz Ličkog partizanskog odreda brani prelaz iz Lapačkog u Krbavsko polje. Mada je 3. brigada 12. maja na položajima oko Bruvna pružila neprijatelju jak otpor, pred mnogo nadmoćnijim snagama koje su napadale od Gračaca, morala je odstupiti u padine Kremena odbijajući uspješno i dalje napade iz Mazina. Odbrana na Kuku izdržala je također samo nekoliko sati. I kolona koja je nastupala iz Lovinca probila se kroz odbranu teritorijalnih pozadinskih jedinica na Pločanskom klancu, pa je tako neprijatelj s istoka, juga i zapada 12. maja uveče izbio pod Udbinu. Pošto je izbjegla frontalno potiskivanje prema Krbavskom polju, 3. brigada 19. divizije razbila je manje četničko-njema-

čke dijelove između Bruvna i Mazina, pa se povukla na jug, na slobodnu teritoriju oko Gubačevog polja. Istog dana, 13. maja, dijelovi 373. divizije bez otpora su se iz Mazina prebacili preko Klapavica u Ondić i Kurjak kod Udbine.

Izbijanjem dvaju ojačanih njemačkih pukova na južnu ivicu Krbavskog polja, našle su se konačno na glavnom poprištu borbe sve snage koje je XV njemački korpus mogao u to vrijeme izdvojiti za izvođenje operacije »Morgenstern«. Po planu operacije obruč oko Krbavskog polja trebao je 12. maja da bude potpuno zatvoren, ali taj plan nije bio ostvaren, jer su srednji dio Plješivice i Ličko srednje gorje bili još u partizanskim rukama. Bilo je očito da će neprijatelj u toj situaciji nastojati da što prije ovlada Ličkim srednjim gorjem i posebno rejonom oko sela Srednja Gora, gdje su bile partizanske bolnice, pa je zato Štab 11. korpusa naredio Štabu 1. brigade 8. divizije da odmah tamo uputi svoj 2. bataljon radi zaštite tog rejona, dok se ne izvrši evakuacija tamošnjih bolnica i zbjegova preko Ličkog polja u Velebit. Rejon podzemnih bolnica prešao je odmah na konspirativni režim. Lakši ranjenici (njih oko 200) i pozadinske ustanove obaju ličkih područja pod zaštitom dvaju bataljona (1. bataljon 1. brigade 8. divizije i 1. bataljon Ličkog partizanskog odreda) krenuli su noću 12/13. maja iz Srednje Gore preko Mogorića i Metka u Velebit iznad Počitelja, a oko 100 ranjenika pod zaštitom 2. bataljona 1. brigade 8. divizije zbog neke zabune nisu krenuli istim pravcem, nego preko Krbavskog polja u Plješivicu iznad Jošana. Iduće noći pod zaštitom dvaju batalojna 3. brigade 13. divizije iz zbjegova u Ličkom srednjem gorju prevedeno je preko Ličkog polja preko 12.000 žena, djece, staraca i invalida, s nešto rezervi hrane na kolima i nekoliko stotina grla stoke u novi organizirani zbjeg na Velebitu iznad Počitelja. Za zaštitu zbjega i ranjenika ostavljen je 1. bataljon Ličkog partizanskog odreda i novoformirana terenska četa, a ostale jedinice vraćene su odmah na položaje u Ličkom srednjem gorju.

Dok je znatan dio naših snaga bio zauzet osiguranjem evakuacije ranjenika i zbjegova sa Srednjeg gorja, neprijatelj je 13. maja uspio da ovlada Podlapačom i Srednjom Gorom, zatvorivši tako obruč oko Krbavskog polja sa zapada. Zauzeta sela neprijatelj je palio, pljačkao stoku i otkrivene zemunice te ubijao uhvaćeno neboračko stanovništvo. U okrutnostima prema neboračkom stanovništvu prednjačio je 19. ustaški bataljon, čije je divljanje po Krbavskim selima i u njemačkim izvještajima bilo ocijenjeno kao zločinačko ižívljavanje mračnih nagona, pa je po naređenju Štaba 392. divizije ovaj bataljon 13. maja povučen iz Krbavskog polja na osiguranje komunikacija u pozadinu.

Spajanjem neprijateljskih jedinica koje su nastupale sa sjevera s onima koje su s juga preko Udbine izbile 13. maja u rejon Srednje Gore, naše snage u Lici bile su razdvojene na dvije grupe. Prva, veća bila je raspoređena na zapadnim padinama srednjeg dijela Plješivice držeći položaje oko Frkašića, na Gorici, nad Ponorom, Jošanima i u Padalištima. Na tome prostoru bile su: 1. i 2. brigada 35. divizije, 2. i 4. bataljon 1. brigade 8. divizije, 2. bataljon Ličkog partizanskog odreda, te Štab korpusa i Štab 35. divizije s nekim manjim prištapskim jedinicama. Artilje-

rijske jedinice spremile su dio oruđa u zemunice, a dio sklonile na teže pristupačna mjesta u Srednjem gorju i zamaskirali ih. Na Padalištima i oko njih bile su i pokretne bolnice, skladišta, te neke pozadinske ustanove. Sve su ove naše jedinice bile na prostoru čiji je prečnik iznosio oko 20 km, a obruč oko njih nije bio zatvoren samo na dijelu Plješivice od Kamenskog do Frkašića.

Druga grupa naših jedinica bila je izvan obruča stvaranog oko Krbavskog polja, u Ličkom srednjem gorju i Ličkom polju. Treća brigada 13. divizije bila je u Vrepcu i na Vrebačkoj Stazi orijentirana prema širem rejonu Gospića s jedne, te prema Podlapači s druge strane.

Treći bataljon 1. brigade 8. divizije bio je u Mogoriću i Međugorju orijentiran prema Srednjoj Gori, a 1. bataljon Ličkog partizanskog odreda nalazio se u Počitelju pod Velebitom. U vezi s ovom grupom, ali prostorno dosta odvojena od nje, bila je 3. brigada 19. divizije kod Gračaca. Za komandovanje drugom grupom bio je formiran poseban privremeni operativni štab kojim je rukovodio načelnik Štaba korpusa.

Neprijatelj je 14. maja pokušao zauzeti srednji dio Plješivice, napadajući istovremeno s više pravaca. Puk »Brandenburg« napadao je iz Jošana na Duboko gdje mu je 1. bataljon 2. brigade pružio uspješan otpor i spriječio mu prodor u pravcu Orlovače (k. 1338) oko koje su bile razmještene naše bolnice. Jedan bataljon iz 373. divizije predvođen četnicima nastupao je iz Lapačkog polja, izbio na Kamensko i napredovao prema Bjelim potocima, ali su ga na Unjci zaustavile i odbile dvije čete iz Ličkog partizanskog odreda. Izviđački odred 373. divizije pokušao je da se preko Frkašića probije u pravcu Bjelih Potoka, ali je upornom odbranom Frkašića bio zaustavljen i odbačen k Ponoru. Minerski vod 35. divizije svake je noći silazio na cestu kod Pećana i minirao je, od čega su jedinice 92. motoriziranog puka imale dosta gubitaka.

Mada je upornom odbranom 14. maja spriječen pokušaj neprijatelja da prodre dublje u Plješivicu, mogućnost takvih prodora slijedećih dana, prema procjeni naših štabova, nije bila isključena. Proboj naših jedinica iz obruča na zapad, sjever ili jug nije bio neizvodljiv niti skopčan s rizikom prevelikih gubitaka da manevar jedinica nije bio sputan obavezom zaštite velikog broja ranjenika, bolesnika i naroda u zbjegovima. Zato je Štab korpusa donio odluku da se odmah oko 800 ranjenika i bolesnika iz rejona Orlovače, pod zaštitom dvaju bataljona 1. brigade 8. divizije, prevezu ili prenesu u Kordun kroz Plješivicu i pošumljeni predio istočno od Plitvičkih jezera.

Štab 1. brigade 8. divizije preuzeo je odmah bolnice pod Orlovačom i krenuo s njima u Frkašić, nadajući se da će 2. bataljon 2. brigade noćnim napadom odbaciti njemačke snage s Tičeva pa tako otvoriti put ranjeničkoj koloni u nešto lakše prohodne padine Plješivice oko Poljane, gdje bi predanila i odmorila se, prije nego nastavi put kroz najteži dio planine. Neprijatelj je, međutim, uspio da se održi na Tičevu, pa je maršuta kolone morala biti promijenjena. Uspjela se iz Frkašića prebaciti u Bjele Potoke, da bi otud krenula kroz besputne strme vrleti Plješivice, preko Škorine i Šuputove poljane. Kod Gredovitog vrha (1.434) kolona se prebacila preko grebena Gole Plješivice u Uvalu zapadno od Trolok-

vica, gdje je 15. maja uveče zakonačila. Premorena, gladna i prokisla do kože, kolona je 16. maja, sahranivši nekoliko umrlih od napora i odloživši dio teže opreme na skrovito mjesto u Uvali, produžila ovaj iscpljujući marš ispod bila Gole Plješivice na sjever u pravcu Prijeboja. Noću 16/17. maja, pošto je prethodnica izvidila cestu i postavila osiguranja prema Prijeboju i Ličkom Petrovom Selu, konvoj je produžio marš kroz ugroženi teren još desetak kilometara, dok nije izbio na obalu Korane kod Smoljanca, gdje su ga prihvatile i nahranile kordunaške partizanske jedinice.[7]

Poslije evakuacije ranjenika nisu više postojali razlozi da na prostoru između Frkašića, Pečana i Kamenskog bude skupljeno naših 8 bataljona, jer su zbjegove i skladišta mogla braniti 3—4 bataljona. Zato je Štab korpusa naredio da dalju odbranu tog sektora preuzme 2. brigada i bataljon Ličkog partizanskog odreda, a 1. brigada 35. divizije da se probije na prostor zapadno od Korenice, radi presijecanja neprijateljevih prometnica sjeverno od Krbavskog polja. Prvi pokušaji proboja 1. brigade preko Pećana u pravcu Krbave nisu uspjeli.

Njemačke jedinice su 16. maja prešle u oštar protivnapad jakim snagama, usmjeren ka Padalištima. Podržani jakom artiljerijskom vatrom 92. puk iz Pećana i Gorice, a Izviđački odred iz Bjelopolja preko Vedašića, uspjeli su toga dana da napreduju do Zečevića i Vlaisavljevića stanova, te da otkriju i opljačkaju nekoliko naših skladišta. Našim povratnim napadom neprijatelj je istog dana uveče prinuđen na povlačenje u polazne rejone.

Borbom kod Gorice 16. maja završena je operacija »Morgenstern« u planiranom opsegu, jer planovi 2. oklopne armije i naše akcije na drugim sektorima nisu dopuštali dalje zadržavanje glavnine XV njemačkog korpusa u srednjem dijelu Like. Zbog pritiska jedinica 8. divizije na sektor Plitvičkih jezera sa sjevera i aktivnosti 1. brigade sjeverno od Korenice, Izviđački odred 373. divizije povučen je u Prijeboj, a puk »Brandenburg« povučen je iz Udbine u Lapačko polje da bi bio uključen u pripremne akcije za Drvarsku operaciju. Tako su u širem prostoru oko Krbavskog polja od većih neprijateljskih formacija 17. maja ostali 92. motorizirani puk ojačan korpusnim tenkovskim bataljonom na položajima oko Udbine, 846. legionarski puk 392. divizije oko Korenice i Bunića, te 4. ustaška brigada na prostoru od Podlapače do Ljubova, orijentirana dijelom snaga prema 3. brigadi 13. divizije koja je držala Vrebac, Vrebačku Stazu i Srednju Goru.

Ustaška »Komanda operativnog područja Velebit« (reorganizirana komanda »Zapoli«) pod kojom su bile 4. ustaška i 3. posadna brigada i druge pomoćne jedinice, nije bila zadovoljna rezultatima operacije »Morgenstern«, jer glavni dio njenih ciljeva nije bio ostvaren. Ona je od komande XV korpusa tražila da se operacija produži akcijama opkoljavanja i uništavanja partizanskih jedinica u Ličkom srednjem gorju i Ličkom polju južno od Gospića. Da bi uvjerila njemačku komandu u potrebu zadržavanja većih jedinica u blizini Gospića, izmislila je tobož »pouzdani« po-

7. Z. NOR-a, tom V, knj. 27, dok. br. 102.

datak da partizani pripremaju veliki napad na Gospić s juga. Ustvari južno od Gospića bilo je tada samo šest naših bataljona, a na Velebitu iznad Počitelja, kao zaštita zbjega, bila su još tri bataljona, formirana tih dana od artiljeraca, terenskih jedinica i dobrovoljaca poluinvalida. Pošto je 16. maja jedan ustaški bataljon u susretnom boju sjeverno od Metka doživio poraz i u neredu odstupao pred jednim bataljonom 3. brigade 13. divizije sve do Bilaja, možda je i to bio neposredni povod za alarmni izvještaj Komande »Velebit« Štabu XV brdskog korpusa u Kninu o neposrednoj opasnosti od napada partizana na Gospić.

Njemačka komanda prihvatila je prijedlog Komande »Velebit«. Pregrupacija neprijateljskih snaga izvršena je 17. maja na slijedeći način: grupa »DVK« prebačena je iz Podlapače u Bilaj i Barlete, jedan njemački (iz 392. div.) i 19. ustaški bataljon prevezeni su sa sektora Plitvičkih jezera u Perušić, Izviđački odred 392. divizije premješten je iz Bunića u Gospić, a zatim u Barlete radi napada na Vrebac, dio Štaba 392. divizije s jednim bataljonom i prištapskim dijelovima povukao se iz Korenice u Perušić; 92. motorizirani puk prešao je iz okoline Udbine u Ličko polje, odbacivši naše slabije dijelove s Pločanskog klanca i zauzevši poslije kraće borbe Mogorić i Medak. Jedan bataljon 373. divizije s četnicima iz Gračaca posjeo je Raduč i Kruškovac.

Dok je neprijatelj vršio ovu brzu pregrupaciju, čiji pravi smisao partizanski štabovi nisu odmah shvatili, naše snage zauzimale su 17. maja novi raspored. Prva brigada krenula je iz Trnavca preko Bunića u sjeverni dio Ličkog srednjeg gorja sa zadatkom da izvidi situaciju na Ljubovu i poveže se sa 3. brigadom 13. divizije. Druga brigada upućena je iz Frkašića preko Korenice na sjever da ispita situaciju na sektoru Plitvičkih jezera i Vrhovina, te da sprečava neprijateljski cestovni promet na tome sektoru. Trećoj brigadi 13. divizije naređeno je da prikupi sve jedinice na prostor oko Vrepca i spriječi pokušaje ustaškog prodora iz Bilaja i Barleta preko Vrebačke staze ka Podlapači. Drugi bataljon Ličkog partizanskog odreda vraćen je na Plješivicu da kontrolira prevoje Kamensko i Kuk. Prvi bataljon Ličkog partizanskog odreda i 1. bataljon 1. brigade 8. divizije ostali su i dalje u Počitelju kao zaštita velikog zbjega na Velebitu. Trećoj brigadi 19. divizije bilo je naređeno da gračački garnizon blokira sa sjevera i istoka, ali je ona 17. maja bila zauzeta borbom za Vučipolje, koje je zauzela i presjekla vezu Gračaca sa Zrmanjom pa je na novi zadatak krenula tek 19. maja.

Odmah poslije pregrupacije neprijatelj je svoje napade usmjerio na tra pravca: iz Gospića prema Vrepcu, iz Perušića prema Ljubovu, te iz Metka i Gospića prema Počitelju. Treća brigada 13. divizije uspješno je odbila prvi frontalni napad iz Bilaja na Vrebac, ali kada su se dva ustaška bataljona pojavila na njenom desnom krilu kod Vrebačke staze, morala je da se povuče u Razdolje i Međugorje između Mogorića i Srednje Gore. Njemački 92. motorizirani puk sa 202. tenkovskim bataljonom iz Metka je krenuo u napad na Počitelj, a jedan ustaški bataljon iz Gospića istovremeno je na Počitelj pošao preko Divosela. Kordunaški (omladinski) i Lički bataljon s neobičnim su požrtvovanjem branili prilaze zbjegu u Razbojnoj draži i održali se na podnožju Velebita do mraka,

kada su se njemačke tenkovske jedinice povukle u Medak, a ustaški bataljon u Rubnik.

Na 3. brigadu 13. divizije neprijatelj je 18. maja pripremao napad s tri pravca, s Vrebačke Staze, iz Mogorića i iz Podlapače. Premorena dugom iscrpljujućom borbom, brigada je toga dana precijenila opasnost od neposrednog opkoljavanja, pa je Stab donio brzu odluku da se dijelom snaga probije na sjever prema Ljubovu, a dijelom na istok u Srednju Goru. Proboj na sjever nije uspio, pa su se svi bataljoni brigade bez plana i pod pritiskom povukli u Srednju Goru, gdje su ih na organiziranoj odbrani sela prihvatili 1. bataljon 1. brigade i izviđačka četa 35. divizije.

Četvrti bataljon 1. brigade, koji je 18. maja izbio na Ljubovo odmah je stupio u borbu s ustaškim i njemačkim snagama što su nastupale iz Perušića. On je međutim bočnim zaobilaskom bio potisnut s Ljubova i primoran da se povuče prema Kozjanu, izgubivši tako vezu s glavninom brigade, koja je s Krbavskog polja ušla u sjeverni dio Ličkog srednjeg gorja. U vrlo pokretljivoj borbi vođenoj 19. maja na svim dijelovima Ličkog srednjeg gorja, 1. i 3. brigada vodile su borbe protiv desetak njemačkih i ustaških bataljona donoseći odluke u skladu s trenutnom situacijom, jer nisu imale vezu sa Štabom Divizije u Krbavici. Često su i bataljoni ovih dviju brigada od 17. do 20. maja bili u položaju da se zbog izmiješanosti naših i neprijateljskih frontova snalaze sami i udaraju u pravcu koji im se učinio najpogodnijim. Ipak sve je to komešanje prošlo bez težih gubitaka na našoj strani. Prva brigada bila je 20. maja opet na okupu u sjevernom dijelu, a 3. brigada u južnom dijelu Ličkog srednjeg gorja iz kojeg se neprijatelj povlačio prema Udbini i Ljubovu praćen našim protivnapadima.

Stab 35. divizije ostao je od 17—19. maja sa 2. brigadom na prostoru zapadno i sjeverno od Korenice. Bataljoni 2. brigade vodili su za to vrijeme nekoliko uspješnih borbi protiv neprijateljskih kolona koje su se kretale cestama između Korenice, Prijeboja i Vrhovina. Po naređenju Štaba korpusa Stab 35. divizije s glavninom 2. brigade prebacio se 20. maja u Frkašić.

Neprijatelj je 20. maja povukao 92. motorizirani puk i 202. tenkovski bataljon iz Udbine preko Donjeg Lapca u Bihać, a dijelovi 373. divizije i četničke jedinice iz Metka, Raduča i Ploče povučene su preko Lovinca u Gračac. Tako su južni dio Ličkog i južni dio Krbavskog polja bili ponovno slobodni i povezani sa slobodnim teritorijem istočno od Gračaca, koju je kontrolirala 3. brigada 19. divizije. Neprijatelj je zadržao pod kontrolom cestu koja kroz srednji dio Like vodi iz Gospića preko Bilaja i Vrepca u Podlapaču te preko Bunića i Korenice u Prijeboj. I cesta koja preko Prijeboja i Vrhovina spaja Bihać i Otočac bila je kontrolirana jakim neprijateljskim snagama.

Štab korpusa izdao je 20. maja popodne naređenje za novi borbeni raspored jedinica 35. divizije i dviju pridatih brigada iz 13. i 19. divizije, dok je 3. bataljon 1. brigade 8. divizije trebao da se pripremi za odlazak na Kordun u sastav svoje brigade. Trebalo je nekoliko dana dok su sve naše jedinice zauzele novi raspored, jer su ih borbe koje su još bile u toku zadržavale na ranijim položajima. Glavnina 1, 2. i 3. brigade bila

je orijentirana prema položajima koje je neprijatelj posjeo u širem rejonu Krbavskog polja od Vrebačke Staze i Podlapače do Korenice i Plitvičkih jezera. Treća brigada 19. divizije pomaknuta je bliže Udbini da bi južne prilaze Krbavskom polju bolje štitila od neprijateljskih pljačkaških upada iz Gračaca i Donjeg Lapca. Neprijatelj je od 20—24. maja s novoosvojenih položaja vršio češće ispade u okolna sela, više radi pljačke i vršenja terora nad stanovništvom, nego radi napada na partizanske jedinice. U suzbijanju ovih ispada bataljoni 1. brigade 35. divizije i 3. brigade 13. divizije postigli su nekoliko većih taktičkih uspjeha, ali se situacija nije bitnije promijenila do 25. maja, kada je nastupilo relativno zatišje na svim sektorima. To je bio i završetak produžetaka operacije »Morgenstern« za vrijeme kojeg je težište borbi bilo iz Krbavskog polja prenijeto na Ličko srednje gorje.

Jedinice 35. divizije nisu dopustile da se protivnikove snage u zauzetim mjestima na miru utvrđuju. Već 27. maja 2. i 3. brigada napale su njegove najjače novo uporište u Korenici, ali zbog slabe organizacije napada i brze intervencije ustaškog bataljona iz Bunića, ova akcija tog dana nije uspjela. Bolje je bio pripremljen napad koji je trebao uslijediti iduće noći. Međutim, neprijatelj nije sačekao ovaj napad, nego je iskoristio prvi sumrak da se probije preko Vrela u Babin Potok. Istovremeno je 3. brigada 19. divizije oslobodila sela Vrebac, Barlete i Ostrovicu, predala položaje prema Bilaju i Širokoj Kuli 1. bataljonu Ličkog partizanskog odreda i vratila se na stare položaje prema Gračacu. Pokušaj 19. ustaškog i jednog njemačkog bataljona da poslije dva dana ponovo zauzme Korenicu razbijen je na Homoljačkom klancu i kod Trnavca. Dok su naše snage zatim oslobađale Prijeboj i južne prilaze Plitvičkim jezerima, 19. ustaška bojna uspjela je da se preko Homoljca ponovo ubaci u Korenicu i da se tamo na brzinu ponovo utvrdi. Štab 35. divizije organizirao je odmah oslobođenje Korenice. U ogorčenoj borbi koja je vođena 4. juna od zore do pred mrak, ustaše su pritješnjene na uski prostor za odbranu, pa su se odlučili na proboj preko Koreničkog polja na sjever. Naše snage gonile su ih u stopu, nanijevši im gubitke od 20 poginulih i 30 ranjenih. Ustaško Ministarstvo oružanih snaga u dnevnom izvještaju za 7. juni priznaje poraz i teške gubitke ustaškog bataljona, ali za utjehu navodi da su partizani u ovoj borbi imali 97 poginulih (»izbrojano«). Naši gubici, međutim, bili su 7 poginulih i 15 ranjenih. Tako je 19. ustaškom bataljonu bio vraćen barem mali dio duga za zločine počinjene u krbavskim selima.

Idućih dana uslijedilo je oslobađanje Bunića, Ljubova i Plitvičkih jezera pa je na taj način ponovo oslobođena gotovo sva lička teritorija koja je bila pod kontrolom partizanskih snaga prije početka operacije »Morgenstern«. Slobodna teritorija Like bila je opet čvrsto povezana sa slobodnom teritorijom Korduna, pa je odmah organizirano dopremanje hrane u Liku iz sjevernih bogatijih predjela Hrvatske. Nešto hrane, lijekova i municije dopremano je i zračnim putem iz južne Italije na ponovo slobodni krbavski aerodrom s kojeg smo uskoro opet mogli evakuirati teže ranjenike u savezničku pozadinu.

Osvrnemo li se na rezultate majskih borbi u Lici i na glavna obilježja borbene taktike naših jedinica, možemo izvesti nekoliko sumarnih

zaključaka. Mada je brojčana i tehnička prednost neprijatelja bila približno četverostruka, a ostvario je u određenoj mjeri i operativno iznenađenje, on nije uspio da uništi, razbije ili demoralizira naše uglavnom mlade partizanske jedinice, što je bio osnovni cilj velike operacije opkoljavanja. On im nije nanio ni gubitke, koji bi se u ovim okolnostima trebali smatrati teškim. Imali smo 52 poginula i 146 ranjenih boraca. Gubici neprijateljskih jedinica bili su sigurno veći od naših.

Taktika koju su primjenjivale naše jedinice bila je za datu situaciju uglavnom pravilna. One nisu prihvatale odsudnu odbranu, osim kada su branile ranjenike ili zbjeg, niti su prelazile u velike protivnapade, osim kada su manevrom zaobilaženja uspjele doći u taktički povoljan položaj za brzi protivudar. Događalo se ipak da su neke jedinice ponekad odstupale ne koristeći dovoljno mogućnost za manevarsku odbranu na uzastopnim položajima. Najbrže napredovanje neprijatelj je postizao tamo gdje je mogao upotrijebiti svoje tenkovske jedinice i artiljeriju, jer naše jedinice često nisu organizirale odbranu cesta po dubini niti su u prvom periodu operacije primjenjivale solidno i branjeno inžinjersko zaprečavanje. Naši su štabovi brzo i pravilno cijenili situaciju i odmah donosili odluke, ali je i tu bilo manjkavosti koje su mogle biti izbjegnute da su štabovi 11. korpusa i 35. divizije držali bolju vezu i više se uzajamno obavještavali, te jedinicama slali usuglašene zapovijesti, ostvarive u datim okolnostima.

Zaštita i evakuacija ranjenika i bolesnika, kojih je na ličkoj teritoriji bilo relativno mnogo, bila je u središtu pažnje štabova i uspješno je obavljena. Tegobni marš 1. brigade 8. divizije kroz Plješivicu s dugom kolonom ranjenika, od kojih su mnoge borci morali stalno ili povremeno nositi na rukama kroz bespuće, spada sigurno među najveće primjere partizanskog požrtvovanja za spas ranjenog suborca. Čvrsta organizacija partizanske pozadine u Lici omogućavala je rješavanje krupnih problema ishrane jedinica, bolnica i naroda u zbjegovima. Organizirano sklanjanje neboračkog stanovništva iz krbavskih sela u Velebit, uz koje je išlo i 300 ranjenika, te njihov višednevni boravak u uređenom i osiguranom logoru na preko 1000 m nadmorske visine, bio je također dokaz visoke organiziranosti naše pozadine. Od oko 30.000 stanovnika Like, koji su kritičnih dana bili sklonjeni u planinske zbjegove, nitko nije umro od gladi, jer je raspoloživa zaliha hrane trošena vrlo racionalno.

Neprijatelj je ličkoj pozadini nanio ogromnu materijalnu štetu, ostvarivši tako jedan od ciljeva operacije »Morgenstern«. Sela su bila do temelja popaljena i opljačkano sve što nije na vrijeme sklonjeno u šumu. I zemunice s hranom o kojima su se brinuli narodnooslobodilački odbori sela, kao i partizanska skladišta ratnog materijala, neprijatelj je na mnogo mjesta brzo pronašao. U tome su mu, nema sumnje, mnogo pomogli njegovi obavještajci na slobodnoj teritoriji, prikriveni četnički i ustaški izrodi koje su njemački štabovi znali vješto koristiti. U ponovo slobodnim selima Like život je početkom posljednjeg ratnog ljeta opet potekao novom snagom. Povezanost pozadine s vojskom postala je još čvršća, jer je narod na djelu vidio da ga borci Primorci, Gorani, Istrani, Kordunasi i Dalmatinci brane isto tako predano kao i njegovi Ličani.

Jelena Bićanić

Rad žena u nekim kotarima Like., Korduna i Banije i prva konferencija AFŽ-a Hrvatske

Prikupljajući građu za ovaj rad, služila sam se dokumentima što ih posjeduje Savjet za pitanja društvenog položaja žena RK SSRN Hrvatske i Institut za historiju radničkog pokreta u Zagrebu. Kao osnova poslužili su kotari u opsegu, koji je vrijedio četrdesetih godina i koji je važio za vrijeme stare Jugoslavije, prema kojima se organizirala KPH i KPJ.

Naročito bogat izvor za ovaj rad jeste Anketa, što je provedena na teritoriju čitave Socijalističke Republike Hrvatske, a organizirao ju je i proveo Glavni odbor AFŽ-a Hrvatske neposredno poslije rata. Vrijednost navedene Ankete je u tome što je ona sprovedena neposredno po završetku rata, dok je još u sjećanju učesnica bilo živo sve što se u toku četvorogodišnje borbe događalo.

Kad opisuju rad najboljih i najaktivnijih žena, učesnica NOB-e, koje su ispunjavale Anketu, opisuju i životnu situaciju drugarica o čijoj aktivnosti govore, kao: »živi sa svekrom i svekrvom«, »ima troje djece«, »kuća joj spaljena«, »živila kod oca i majke«, »ustaše joj ubile muža i djecu« i drugo.

Imam utisak da su anketirani bili objektivni. Žene iz nekih sela otvoreno su pisale i ovakve ocjene o pojedinim ženama — »švercale«, sarađivale s neprijateljem«, »rodbinski povezane s neprijateljem« i slično. Ovakve karakteristike pojedinih sela izostavljala sam jer smatram da nije moje da ovakve negativne ocjene o pojedinim mjestima iznosim. Prema tome naglasak će u ovom radu biti na onom što je pozitivno i na onom o čemu ima tragova u dokumentima toga vremena.

Organizacije AFŽ-a bile su osnovane na temelju Okružnice br. 4 CK KPH od 6. decembra 1941. godine i drugih partijskih dokumenata i uputstava.

Lika je bila poprište velikih borbi s neprijateljem od 1941. do kraja NOB-e. Organizacije AFŽ-a počele su se zasnivati u svim njenim kotarima od samog početka ustanka 1941. godine. Imali smo odbore AFŽ-a u selima lapačkog, gračačkog, gospićkog, otočačkog, brinjskog i perušićkog kotara, a u kotaru Korenica, koji je bio tokom 1941. godine sav oslobođen izuzev mjesta Korenice, bili su formirani odbori organizacije AFŽ-a u svim njegovim selima, osim u Čanku i Kozjanu. Ovo se imalo

zahvaljujući partijskoj organizaciji, pažnji i neprestanoj brizi OK KPH za Liku i naporima pojedinih kotarskih komiteta. Razumije se, svagdje gdje je bila jača partijska organizacija prije rata po pravilu bile su jače i antifašističke organizacije u ustanku. No u većini sela preušićkog, brinjskog i nekih dijelova drugih kotara, odbori AFŽ-a i organizacije bili su osnovani tokom 1943. godine.

Svim tim akcijama rukovodio je Inicijativni odbor AFŽ-a za Liku, osnovan sredinom decembra 1941. godine. Najprije su pojedine drugarice, aktivistkinje, prema rasporedu što ga je načinio OK osnivale seoske organizacije i odbore AFŽ-a. Poslije formiranja Inicijativnog okružnog odbora AFŽ-a nastavljen je taj rad na daljnjem obuhvatanju sela. Početkom 1942. bili su formirani inicijativni kotarski odbori žena, koji su radili sve poslove organizacije i koji su održali kotarske izborne konferencije žena a dalje kotarski odbori AFŽ-a su osnivali općinske odbore, i seoske u mjestima gdje ih još do tada nije bilo.

U kotaru Gračac radila je drugarica Smilja Radošević-Pokrajac. (Radošević-Pokrajac Smilja, učiteljica, rođena je 18. III 1920. u Metku, kotar Gospić. Jedan je od organizatora ustanka u kotaru Gračac. Bila je predsjednica AFŽ-a za Liku i prilikom vršenja ove dužnosti poginula je u selu Bruvnu 15. III 1943. od četnika). Ona je još u jesen 1941. bila obišla sva sela gračačkog kotara i pomogla organizirati rad sa ženama. Koncem 1942. postala je predsjednica Okružnog odbora AFŽ-a za Liku. 1942. godine bio je osnovan odbor AFŽ-a u mjestu Gračac. »Odbor je sastavljen od tri člana, a radilo se pod ilegalnim uslovima. Najistaknutije drugarice bile su: Dukić Sara, Cvjetković Milka, Utvić Milka i Dukić Marija.« U selu Tupale formiran je odbor AFŽ-a 1942. godine. Najpoznatije drugarice bile su Zorka Popović i Soka Pokrajac. U ovom selu je 5 drugarica tokom NOB naučilo čitati i pisati. U mjestu Glogovo je odbor i organizaciju osnovala Smilja Pokrajac. Radila je neumorno. Išla je u neoslobođena sela, hvatala vezu sa ženama. Jednom riječju — vidjeli smo je kao neumornog radnika i kažemo da je mnogo učinila u stvaranju i učvršćivanju naše organizacije na selu,« napisale su žene o drugarici Smilji. U selu Glogovo su 22 drugarice naučile čitati i pisati, četiri su bile na kursu AFŽ-a, što ga je organizirao Okružni odbor AFŽ-a za Liku. Od neprijatelja poginulo je u tom selu 7 žena. U selima gračačkog kotara: Ličko Cerje, Lovinac, Ljubović, Omsica, Palanka, Podurljaj, Rudopolje. Ričice, Smoković, Ploče i Stikada, odvijao se uglavnom ilegalan rad u odborima, u kojima su bile tri-četiri drugarice, jer su neprijatelji bili stalno prisutni, ili su često kroz ta sela prolazili. U selu Ličko Cerje 7 žena ubio je neprijatelj, u Lovincu 35, u Ljuboviću 4. U ovom kotaru je dosta žena prošlo analfabetske tečajeve, kao: u Ljuboviću 50, u Omsici 32, u Ploči 20. U selu Ploča odbor AFŽ-a osnovan je 1942. u februaru mjesecu. Najaktivnije drugarice bile su Radaković Marija i Štulić Mara. U NOO je bila izabrana iste godine Štulić Mara, kosnije je postala i član kotarskog NOO-a. Iz ovog sela otišlo je partizanima 4.858 odjevnih vunenih predmeta: šalova, rukavica, čarapa, džempera i natikača-cokulja. U ilegalnom radu u selu Štikada naročito su se istakle: Suša Maša, Ovelj Mileva, Panjević Milica. Godine 1944. u NOO je izabrana Suša Maša. Dvije drugarice

iz ovog sela, članice općinskog odbora AFŽ-a poginule su na radnom zadatku. U selu Rudopolje, u ilegalnim uslovima rada, u NOO su izabrane 1943. godine dvije drugarice: Radmanović Milica i Japundžić Milica. U Ričicama je 1943. godine u NOO izabrana Ika Skorup, na toj je dužnosti ostala sve do oslobođenja, a tada je izabrana u Kotarski NOO. Rad u selu je bio težak jer je neprijatelj bio gotovo stalno prisutan. Iste godine je u mjesni NOO toga sela izabrana i drugarica Kata Tomčić. U Ljuboviću, u ilegalnim uslovima rada, istakle su se drugarice: Opalić Mara, Boja Čanković, Ostojić Mara i Radaković Štaka. U NOO je dva puta birana ista drugarica Boja Čanković — 1942. i 1945. godine. U Omsici je 1942. godine bila u NOO izabrana Petković Milka. Iz ovog sela je poginula jedna drugarica noseći borcima hranu na položaj. U selu Paklarić bila je u NOO 1943. godine izabrana Milica Mirković. Iako su uslovi rada bili teški, žene su masovno pomagale NOP, kao i u malom susjednom selu Rudopolju.

Nemamo potpune podatke o učešću žena u jedinicama NOV iz gračačkog kotara. Iz samog Gračaca, Tupala, Glogova, Lovinca, Ljubovića, Omsice, Palanke, Rudopolja, Ploče i Štikade bilo je ukupno 71 drugarica — borac. Tokom 1942. otišlo ih je 13, tokom 1943. 16, tokom 1944. 36. Najviše ih je bilo iz sela Ploča — ukupno 27. Od njih 27 — 3 su poginule.

U udbinskom kotaru posebno su se u ustanku i kasnije tokom NOB-e isticala sela: Visuć, Kurjak, Ondić, Srednja Gora. U Visuću, Ondiću i Kurjaku su odbori i organizacije AFŽ-a osnovani 1941. godine. Među drugaricama ovog kotara posebno mjesto zauzima Zorka Korać, komunista, čitava je njena obitelj bila angažirana u NOP-u. Ona je bila i član Inicijativnog Okružnog odbora AFŽ-a za Liku, član biranog Okružnog odbora AFŽ-a do kraja rata. U selu je bio zapažen i rad ovih drugarica: Krtinić Boje, Kosanović Boje, Milke Korać, Mande Tepavac, Sofije Cvjetičanin, Soke Cvjetičanin, Borke Korać i Koke Korać. 1942. godine kada je prvi puta formiran NOO bila je u njega izabrana Milka Korać. Kao najbolja odbornica NOO-a od 1943. do 1945. godine istakla se Danica Tepavac. Ona je najprije bila borac s puškom u ruci. Teško je bila ranjena, kad se oporavila, izabrana je u NOO. U ovom selu je 46 žena tokom NOB-e naučilo čitati i pisati, 8 žena je radilo u zdravstvenom aktivu, 14 žena su bile u jedinicama NOV. 1942. godine u napadu ustaša na selo, poginule su 33 žene. Omladinke iz ovog sela, oko stotinu njih, među prvima su posjetile bolnicu u Krbavici, koncem 1941. godine. Same su se probijale kroz sniježne namete, jer je te godine bila izvanredno jaka zima i veliki snijeg. Na III kotarskoj konferenciji AFŽ-a udbinskog kotara, iznijela je drugarica Zorka Korać, koja je tada bila član općinske prehrambene komisije, ovaj podatak: »Trideset žena ima u prehrambenim komisijama u našoj općini. One su mnogo pomogle u posljednjoj kampanji da se sakupilo 800 kvarata žita za vojsku.« (Jedan kvarat je 40 litara).

U selu Ondić je mnogo doprinijela NOR-u svojim radom drugarica Danica Uzelac. Iz više sela unaokolo dolazili su seljaci u mlin njenog oca

radi meljave. Danica je sama sebi, kao komunista, odredila zadatak da sa svakim razgovara i pridobija ljude za narodnooslobodilačku borbu.

Za ovaj kotar karakteristično je, kao i za većinu kotara da su mnoge učesnice u radu AFŽ-a djelovale u početku ustanka istovremeno i kao članice Saveza mlade generacije (kasnije USAOH-a) i SKOJ-a, a istovremeno su vršile i razne druge dužnosti te izvršavale obaveze prema NOF-u.

Na sastanku Biroa OK KPH za Liku, koji je održan 20. III 1943. godine, govori se o radu organizacija AFŽ-a: »AFŽ kao organizacija nije mnogo učinila, ali pojedine žene su se vrlo dobro snašle i nalazile se stalno među narodom.« Ovo se najviše odnosi na gračački kotar. U pismu KK KPH Gračac, koje se odnosi na rad organizacije AFŽ-a za vrijeme IV neprijateljske ofanzive, kaže se: »Kroz svo vrijeme radilo se dosta dobro sa masama žena na oslobođenom području, dok na neoslobođenom i poluoslobođenom području rad je bio dosta slab. Sa ženama se održavaju sastanci na kojima se upozoravaju s novim događajima i žene su prilično zainteresirane. U hrvatskim selima rad sa ženama je dosta slab te su slabo zainteresirane za sastanke. Radi se na svrstavanju žena u radne čete gdje ima izgleda da će biti uspjeha. U održavanju sastanaka sa ženama još uvijek nedostaje plana, iako se pomaže nižim partijskim organizacijama i postavlja se zadatak da se da svestrana pomoć organizaciji žena. U općinama Otrići i Zrmanja organizacija kao cjelina ne postoji, tek se radi pojedinačno i pod ilegalnim uslovima.« U pismu istog Kotarskog komiteta od 27. IV 1943. daje se ovakva ocjena rada organizacije žena u gračačkom kotaru: »Rad žena se u glavnom očituje u sabirnim akcijama za bolnice, kao i prikupljanju artikala za našu mladu industriju.« U pismu od 30. V 1943. godine govori se da je KK odlučio da se u odbore AFŽ-a dodijeli na rad izvjestan broj članica SKOJ-a kako bi »organizacija ozdravila i dobila više poleta u radu«. O ženama koje su svojim radom zaslužile da postanu članovi KP izvještava KK KPH Gračac za Liku u pismu od 30. VII 1943. godine: »Na sastanku kot. komiteta u partiju su primljeni slijedeći drugovi i drugarice i to: iz općine Zrmanja drug Branko Jarić i drugarica Dara Čanak, iz općine Mazin drug Ilija Zorić i drugarica Dušanka Vojnović iz općine Bruvno drugarice Mika Čubrilo, Mika Krtinić i Manda Sunajko.« I dalje: »Općenito žene se ističu i pomažu u poljskim radovima familijama koje nemaju radne snage, u posjeti vojsci i bolnicama.« O aktivistkinjama Zrmanje kaže se: »Odbornice Zrmanje pokazale su hrabrost i visoku svijest kada su pokopale 12 poginulih partizana po noći koje Švabe nijesu dale pokopavati. Jedna odbornica je tom prilikom poginula naišavši na nagaznu minu.«

Iz zapisnika sa sastanka Biroa OK KPH za Liku, održanog u siječnju 1943, saznajemo ocjenu toga foruma o radu organizacije AFŽ-a: »Organizacija AFŽ se slabo razvija, odbori rade prilično nesamostalno i nisu uspjeli da žene organizaciono povežu. Razlog je manjkavost sposobnih kadrova, kao i odsutnost partijske pomoći.«

Ovdje ćemo navesti nekoliko mišljenja partijske organizacije o radu žena u kotaru Udbina. Prvo se odnosi na držanje i rad žena u IV neprijateljskoj ofanzivi, a izneseno je u pismu KK KPH Udbina OK KPH-u

za Liku 25. II 1943.: »Svi odbori AFŽ dosta su slabo djelovali tako da se uopće ta organizacija nije osjećala na terenu. Osim žena Svr. Sela, Pisaća i Visuća koje su u toku same ofanzive spremale za vojsku čarape, coklje, rukavice i drugo dok u ostalim selima Organizacija žena nije se nigdje osjećala.« U pismu ovog komiteta od 19. IV 1943. godine govori se o pomoći ugroženima: »Porodicama poginulih boraca i boraca na frontu data je puna pomoć u oranju, tako da nema niti jedne porodice koja nije uzorala i nešto usijala, osim pre nekoliko dana doznali smo da je u Komiću bila jedna siromašna porodica koja nije imala sjemena... mi smo za to doznali i odmah smo dali direktivu da se preko Općinskog NOO dodijeli sjeme toj familiji već ako se ne može u Komiću skupiti.« U pismu Kotarskog komiteta Udbina bez naznake datuma govori se o prijemu u KP: »U Partiju smo primili tri člana i to: drugaricu Anicu Divjak i Jeku Divjak obadvije iz Mekinjara i drugaricu Bosu Korać iz Visuća.«

U perušićkom kotaru rad se odvijao, naročito u prve dvije godine narodnooslobodilačkog rata, pod ilegalnim uslovima. Odvojen od centralne Like željezničkom prugom i Perušićkim poljem, hrvatski i srpski narod toga kotara ipak je istrajno pomagao NOB. U samom Perušiću radilo je od 1941. godine ilegalno šest drugarica: Mara Rukavina, Maća Kolak, Turić Kata, Bjelobrk Ljuba, Dasović Franjka i Smolčić Cuka. One su prihvatale partizane, provodile ih mimo ustaških bunkera, sakupljale sanitetski materijal, sol, papar, karbid. U aprilu 1943. godine u vrijeme privremenog oslobođenja grada, kada je rad za NOB postao očigledniji, najaktivnije drugarice su morale napustiti grad i otići na oslobođeni teritorij na kome su ostale do oslobođenja. Bilo ih je sedamnaest. U NOO grada bila je izabrana Kata Turić. U gradu su vođena dva analfabetska tečaja, a pohađalo ih je 12 žena. Za vrijeme okupacije osam je drugarica bilo u zatvoru. U selu Mlakva bio je osnovan odbor AFŽ-a 1942. godine. Najistaknutije drugarice bile su Manda Kokotović i Glumičić Marija. U NOO-u osnovanom u martu 1942. godine bila je izabrana Marija Glumičić. U Donjem Kosinju, Malom Polju, Kvartarna, Prvan-Selu, Predvagancu, kao i u većini ostalih sela Perušićkog kotara odvijao se ilegalan rad. Drugarice su se, prije formiranja organizacije AFŽ-a pojedinačno povezivale s drugovima: Jukom Kolakom, Josom Alečkovićem, Grgom Hećimovićem, Ivanom Smolčićem s Martinom Hećimovićem Bracijom. U selu Malo Polje prvi je sastanak sa ženama održala drugarica Sofija Koka Plečaš iz Ličkog Osika. Bila je student agronomije, i član SKOJ-a od prije rata te vrlo aktivna u studentskom pokretu. Izabrana je za člana Okružnog odbora AFŽ-a na prvoj Okružnoj konferenciji i člana Okružnog NOO-a za Liku. U Prvan-Selu radilo se također ilegalno. Odbor AFŽ-a bio je osnovan 1942, a 22. februara 1943. godine bio je formiran NOO u koji je bila izabrana Maruška Ćulumović. »Drugarica Maruška se najviše istakla u prikupljanju hrane za NOV, u smještaju i rasporedu NOV, i uporna je bila na postavljene zadatke. Svaki put na glasanju drugarica Maruška je prolazila jer je narod vidio da je pravedna i iskrena žena, kad su bili posljednji tajni izbori, Maruška je bila izabrana za člana Mjesnog NOO-a.«

U pismima KK KPH Perušić od 8. V 1942. i od 12. V 1943. godine

kaže se o radu organizacije AFŽ-a slijedeće: »Rad AFŽ-a se malo osjeća. Rad AFŽ najviše se odnosi na sakupljanju narodne pomoći u obući, odjeći i hrani; organizacija AFŽ na čitavom teritoriju našega kotara ne zadovoljava jer u većini sela nije niti postavljena, dok sami Kotarski odbor se na terenu dosta slabo snalazi.« Kasnije, u pismu bez naznačenog datuma, no po sadržaju se vidi da se radi o ocjeni rada organizacije AFŽ-a u toku IV ofanzive i kaže se: »Odbori su i u ofanzivi ipak održavali svoje sastanke, (AFŽ) prilično se snašao i djelovao među izbjeglim narodom.«

U Gospićkom kotaru bili su uvjeti rada slični onima u perušićkom kotaru. Ovdje imamo podatke samo za nekoliko sela, a ne znamo da li od njih ima boljih, aktivnijih, organiziranijih. U ovom kotaru je stradalo mnogo ljudi: muškaraca, žena i djece. Poznata su stratišta i zajedničke grobnice na Velebitu, u Medku i drugim mjestima. Najpoznatija su po svojoj aktivnosti sela: Divoselo, Smiljan, Vrebac, Mogorić, Brušane, Lički Osik. U ovom kotaru se osjećao rad drugarice Kate Pejnović. Ona je u više mjesta održavala sastanke sa ženama, tumačeći im ciljeve narodnooslobodilačke borbe i osnivajući prve odbore antifašističke organizacije žena. Žene sela Vrebac spominju je kao takvu u svojoj Anketi. Taj sastanak je održan u oktobru 1941. godine. Žene iz ovog sela su tokom NOB dale razne robe 730 komada, 1700 pari čarapa, učinile 480 posjeta borcima i ranjenicima. »Najviše se trudila drugarica Milica Popović oko sakupljanja gore pomenutih stvari.« 1942. godine u NOO je bila izabrana Mandarić Milja. »U 1943. godini osnovan je zdravstveni aktiv u selu pod rukovodstvom Crnokrah Marije. Žene su pomagale raskuživati čitavo selo sa 4 pokretna parna bureta tako da su uspjele spriječiti zarazne bolesti.« Na 11. pitanja Ankete da li poslije NOB-e ima žena u NOO-u, drugarice iz Vrepca su odgovorile: »U mjesnom NOO danas imademo 4 žene.« Iz sela Vrebac u jedinicama NOV bile su 32 drugarice: 3 su otišle 1943, 29 — 1944. godine. Jedna od njih je poginula. U Brušanima je osnovan ilegalni odbor AFŽ-a 1942. godine. Njegove članice bile su: Mara Super, Seka Došen, Mara Došen. 1943. godine u NOO-u je bila Mara Super. U Rizvanuši su žene organizirale Milica Počuča i Anka Vujnović. U Ličkom Osiku je organizacija AFŽ-a i odbor formiran 1942, a radile su u odboru: Matija Šaban, Dragica Šaban, Pepica Šaban, Ana Bubaš. Pepica je bila član Okružnog odbora AFŽ-a, izabrana na I okružnoj konferenciji AFŽ-a za Liku. Poginula je na radu u Širokoj Kuli. U selu Paklariću je osnovala odbor AFŽ-a drugarica Smilja Radošević-Pokrajac, 19. IV 1942. godine. Žene su masovno učestvovale u radu.

U lapačkom, otočačkom i brinjskom kotaru aktivnost žena je bila veća nego što se to ispoljava u dokumentima onoga vremena. U brinjskom kotaru se rad od početka zasnivao na zajedničkoj aktivnosti srpskih i hrvatskih žena uprkos smišljenoj propagandi i potezima neprijatelja pa mu je ipak uspjelo angažiranje manjeg broja hrvatskih seljaka za rad u njemačkim tvornicama i sličnom.

U pismu KK KPH Gospić OK KPH-u za Liku govori se o jednoj radnoj akciji: »Noćas je 30 vojnika 1. čete 1. bataljona III ličkog odreda koji se nalazio na sektoru Barlete-Ostrevica osiguravalo radnike, a 40

Smrt fašizmu-
Sloboda narodu!

Lički VJESNIK

Ni ova ofenziva nije pokolebala borbenu svijest naroda Like - njezine štetne posljedice liječimo odmah svim sredstvima!

God.I. 6.VI.1944. Broj 13

UKLANJAMO ŠTETNE POSLJEDICE NEPRIJATELJSKE OFENZIVE

Prošla neprijateljska ofenziva, koja je imala za cilj uništenje naše vojske i naroda, doživila je, kao i sve ranije neprijateljske ofenzive -potpuni neuspjeh. Ljudstvo, stoka, pokupljano žito, stoka, popaljene bajte, ubijana djeca, žene i starci su jedini uspjeh čime se može pohvaliti krvoločnička banda.

Narod pod rukovodstvom svojih NOO-a, prenosivao se iz šume u šumu, čuvao je ono svoje imovine, djecu i nemoćne starce, sa čvrstom i borbenom vjerom u svoj poslatak, i u pobjedu i nad ovom neprijateljskom ofenzivom. Jedrodušnost naroda ilustrovala se je u riječima one divne starice, koja je rekla: "Mi ćemo se, ako treba, sakloniti, - ali se neće nam poklonit!"

Narod se ponovo vraća na ognjišta, na ruševine svojih zgarišta, a mnogi bez svojega blaga. Za vrijeme boravka po planinama u šumama, izmišljotina je kod mnogih blago. Nekome je nestao konj, nekome krava ili ovca, a nekima sva stoka, koja neprijatelj nije uništio, ili pljačkao, nalazi se u najnaših selima, i to najviše u onim selima, kroz koja je narod prolazio za vrijeme evakuacije.

Mjesni NOO-i trebaju od svojih izvršiti popis svega toga, koja će dobiti od pojedinaca u njihovom selu, i u određene dane, prema uputstvima koja će dobiti od okružnih NOO-a, ta će se stoka izgoniti na odredbena mjesta, gdje će fašističke organizacije narod dolaziti na zaklanje, da bi što prije upoznavanje svoje stoke. NOO-ima u ovome treba pomognu sve antifašistički raspoloženi tragove neprijateljske ofenzive.

Rim je oslobođen

(Radio London). Savezničke trupe, poslije žestokih bojeva, oslobodile su 5.VI. glavni grad Italije - RIM. Prve savezničke jedinice, proganjajući potučenog neprijatelja, počele su ulaziti u predgrađa Rima još 4.VI. na veče.

Do oslobođenja Rima došlo je poslije niza žestokih bitaka, u kojima su savezničke trupe probile tri utvrđene linije: "Gustavovu", "Hitlerovu" i zadnju, pred samim Rimom - "Kesserlingovu". U ovim bojevima Nijemci su imali velik broj mrtvih vojnika i oficira, a do sada je zarobljeno preko 20.000 Nijemaca.

Progon neprijatelja nastavlja se sjeverno od Rima, gdje saveznički avioni, u neprekidnim naletima, nanašaju ogromna razaranja i štete njemačkim saobraćajnim sredstvima. Samo u toku 4.VI. Saveznici su avijacijom uništili 300, a drugih 300 oštetili kamiona i automobila.

Stanovništvo grada Rima oduševljeno pozdravlja oslobodilačke vojske naših Saveznika. Oslobođenje Rima još je jedan silan dokaz, da Nijemci ne mogu više da brane ni jednu, i najutvrđeniju stopu zemlje unutar takozvane njihove "evropske tvrđave".

Talijanski partizani pokazuju sve veću ratnu aktivnost. Ovih dana razorili su važnu željezničku prugu Firenca - Piza, i na njoj uništili jedan njemački vojni vlak.

AMERIČKI AVIONI NA RUSKIM BAŽAMA

(Radio London). Poslije sovjetsko-američkih obrazanih radova osposobljeni su na sovjetskom zemljištu aerodromi, sa kojih će letjeti američki avioni. Prva skupina američkih "letećih tvrđava", poslije žestokih bombardovanja ciljeva u Rumuniji, spustila se je na sovjetske aerodrome. Savezničke štampa ističući važnost ove tijesne saradnje piše, da je postignuta uzorna, bratska saradnja, u kojoj će odsada američki bombarderi letjeti uz pratnju ruskih lovaca - krilo uz krilo. Sve oblasti Srednje Evrope i Balkana sada leže na dohvatu najtežih bombardera.

drugova i 20 drugarica iz Vrepca su srušili 300 metara pruge.« Budući da je pismo datirano sa 25. I 1943, znači da je ova akcija izvedena u noći 24. i 25. januara. U pismu od 16. VII 1943. godine ovaj Komitet izvještava OK KPH za Liku o izborima u organizaciji AFŽ-a: »U čitavom kotaru se vrše pripreme za izbore novih odbora: u općini Medak, u općini Lički Osik, u općini Gospić su već provedeni. ... može se kazati da su prilično uspjeli, žena je učestvovalo oko 70%.« Isti Komitet daje OK KPH za Liku konkretne podatke o radu organizacije AFŽ. Pismo nosi datum 1. IX 1943, a dio što se odnosi na organizaciju žena glasi: »Ćelija u AFŽ-u održava redovite sastanke. Na istim sastancima donose zaključke za budući rad. Ovih dana također je održana konferencija žena. Na toj konferenciji žene su pokazale priličnu zainteresiranost i volju za rad. Također u posljednje vrijeme osjeća se polet i veća volja za rad u toj organizaciji. U mnogim mjesnim odborima žena formirane su diletantske grupe i pjevački horovi. Žene se odazivaju sastancima. Na toj konferenciji izabrat je novi kotarski odbor žena u koji je ušlo 17 drugarica 7 u izvršni i 10 u Plenum. U izvršnom odboru jesu 4 Srpkinje i 3 Hrvatice.«

U istom tonu pisano je o radu organizacije bez datuma, no ono se vjerovatno odnosi na rad u 1943. godini: »Osjeća se i napredovanje kod te organizacije, a to se očituje u tome što su odbori počeli aktivnije proučavati i više politički djelovati na sastancima i skupštinama i žene sve to uviđaju u odborima svoje rukovodstvo. Održata je općinska konferencija u općini Medak. Prisustvovalo je između 350 i 400 žena. Došle su sa parolama i sa izmiješanim nacionalnim i crvenim barjacima.« I dalje: »Diletantska grupa žena dala je priredbu. Odjek je vrlo dobar. Sa konferencije su poslale dar za dječji dom (jabuke) uz jedno pismo. Žene iz Rizvanuše (neoslobođeni teritorij) njih 17 posjetile su našu vojsku u Divoselu.«

Ovdje ćemo navesti podatke iz partijske arhive za kotare Otočac, Donji Lapac i Brinje. U pismu od 4. III 1943. godine KK KPH za kotar Otočac pisao je OK KPH za Liku: »AFŽ — partijska pomoć ovoj organizaciji prilično je pružena, ali se ona još organizacijski nije učvrstila ma da ima svojih odbora u 6 sela okupiranog teritorija. U zadnje vrijeme nije bilo redovitih sastanaka Kotarskog AFŽ jer su većinom drugarice bile na raznim sektorima okupiranog teritorija, ali sada se uporno radi da se takvi nedostaci otklone.« Otprilike tri mjeseca kaenije isti Komitet je pisao OK KPH za Liku u pismu, datiranom sa 3. VI 1943: »Ova organizacija još uvijek je slaba ma da joj se u zadnje vrijeme nastoji dati više pomoći sa naše strane. Sam kotarski odbor kvalitativno je jako slab izuzev dvije drugarice i on ne može pružiti potrebnu pomoć nižim rukovostvima. Općinski odbori su također jako slabi i nisu sposobni za neki politički rad među ženama. Što se tiče mjesnih odbora svi su slabi i svima treba dati punu pomoć u radu da bi mogli da odgovore na sve zadatke koji im se postave. Mi nastojimo preko svih naših organizacija da pomognemo ovu organizaciju u njezinom radu kako bi se ista mogla što prije osposobiti za samostalan rad.« Iz zapisnika sa sastanka Biroa OK KPH za Liku saznajemo da su četnici ubili u Srpskom polju, otočački

kotar, dvije drugarice. U pismu od 2. X 1943. godine KK KPH za Liku 0 političkom djelovanju organizacije AFŽ: »Žene... su dosta doprinijele u sadanjem momentu za povratak pojedinih četnika i ustaša kući.« U istom pismu stoji: »Rad i djelovanje ove organizacije se najbolje očituje u prilozima za vojsku, posjetama bolnice, kao i posjeta sastanaka.«

O radu žena u Brinju pisao je KK KPH za taj kotar OK KPH-u za Liku (vjerovatno 1942.): »Kotarski AFŽ dosta je slab tako (da) još duže vremena neće moći odgovoriti zadatku koji se prd njega postavlja Ali kurs pri AFŽ-u koji je organiziran i koji posjećuje 14 drugarica mnogo će im pomoći. Općinski kao i seoski odbor žena ne osjeća se zato što se više radilo po širim sastancima a ne organizaciono, i ako kod žena ima mnogo uslova za rad.« Godinu dana kasnije isti Komitet napisao je OK KPH-u za Liku o držanju žena za vrijeme neprijateljske ofanzive: »Kotarski odbor AFŽ dosta se dobro snašao u radu i u samom prodoru Nijemaca odmah se održali sastanci i data su uputstva za rad K. odboru 1 prenesli su isto i na Opć. odbor žena pomalo se snalazi u radu i daje im pomoć. Isto tako i Mjesni odbori rade dosta dobro samo u hrvatskim selima se nije još u svim (uspjelo) sprovesti org. žena.« Nešo kasnije, u pismu bez datuma, isti Komitet KPH pisao je u svom izvještaju: » .. . u ovih 10 dana izabrana su tri odbora AFŽ u hrvatskim selima. Na zadnjem sastanku dato je u zadatak da se opet izabere pet odbora AFŽ u hrvatskim selima«. Pred kraj godine 1943, u pismu datiranom sa 11. XII 1943, KK Brinje napisao je OK KPH-u za Liku ovo: » ... saradnja i koordinacija rada sa drugim organizacijama je dobra a naročito sa NOO-ima, što se vidi po tome da žene izlaze u susret i daju pomoć NOO-u u svim zadacima koji su postavljeni pred njega«. U Lapcu je 7. septembra 1941. godine održana prva veća konferencija antifašistkinja Like na koju su bile došle predstavnice čitave donjolapačke općine, ne da biraju delegate za tu konferenciju, nego već su samoinicijativno došle na tu manifestaciju. Pred tu konferenciju i poslije njenog održavanja razbuktao se raznovrstan, širok rad na pomaganju partizanskih odreda. U Donjem Lapcu je osnovana bolnica za prihvat ranjenika, tkaonica zavoja, radionica za izradu odjeće. Žene su zavele kolektivno pletenje vunenih odjevnih predmeta i šivanje rublja za borce. U tom kotaru drugarica Smilja Popović kaže: »Može se reći da u 1942. godini skoro u svim mjestima imamo odbore AFŽ-a. Naročito su bile važne sabirne akcije koje su organizirali odbori žena po selima. Svaki dan su stizala puna kola domaćih proizvoda iz kojih se prerađivala odjeća i obuća za NOV.«

Korenički kotar je imao izuzetno dobre uvjete za rad. Tokom 1941. i 1942. godine gotovo sav slobodan i relativno miran, osim talijanske ofanzive u martu mjesecu 1942. godine, kad su talijanski fašisti ostavili pustoš svuda kuda su prošli od Lovinca i Udbine preko Krbavskog polja do Korenice: ubijene ljude, zgarišta, pobijenu stoku.

Tokom 1941. godine bili su formirani odbori AFŽ-a u svim selima ovog kotara, osim u dva sela što smo ih ranije spomenuli. Žene su uobičajile da večeri provode u zajedničkom pletenju za borce. Urađeno je mnogo. Ispočetka su odbori AFŽ-a u pojedinim selima sami darivali borce, kad bi oni došli u sela, osim što je borcima bilo najneophodnije. Naročito su

mnogo izrađivale »coklje« debele vunene čarape, podšivene ovčjom ili jarećom kožom. Iz iskustva su znale da za one koji nose takvu obuću zimi nema opasnosti za smrzavanje nogu i da za ličku zimu nije dobra obuća od obične kože.

Spomenut ćemo samo neka sela ovog kotara. Najznačajnije je svakako selo Krbavica. U ovom selu prvi je održao, početkom septembra 1941. godine, sastanak žena drug Marko Orešković. Poslije toga sastanka, u toku istog dana, žene su odmah sakupile vunene stvari, koje su već imale pripremljene za svoje porodice. U selu je zatim tokom septembra dva puta održala sastanak drugarica Kata Pejnović. Na drugom sastanku bila sam i ja. U Krbavici je u oktobru, u prostorijama osnovne škole, bila osnovana bolnica. Žene su pri tom pružile najveću moguću pomoć. Radile su na čišćenju, opremanju, adaptiranju prostorija za novu namjenu. Do kraja rata žene iz ovog sela nisu smanjivale svoju aktivnost. Godine 1941. u NOO je bila izabrana drugarica Mara Kulić, istaknuta antifašistkinja ovog kotara, kasnije član kotarskog odbora AFŽ-a, pjesnikinja; više pjesama napisala je o NOB-i, u desetercu. Godine 1944. poginula je drugarica Mirić Boja od Nijemaca.« ... ona je mljela žito za vojsku i poginula je od neprijatelja braneći mlinove, Ubijena je Mirić Boja, koja je ostala da po treći put brani mlinove od okupatora«. U selu Oravcu najistaknutije odbornice AFŽ-a bile su: Soka Bešir, Zorka Marjanović, Zorka Vukadinović, Milja Belić, Mara Zigić. U ovom selu je 25 žena tokom NOB-e naučilo čitati i pisati. U mjestu Korenica najaktivnije žene bile su Božica Belić i Mika Drakulić, članice NOO-a.

U Končarevu Kraju, u selu Rastovača, jedna od najaktivnijih žena u NOB-i od 1942. godine, kada je izabrana, bila je Cvjetičanin Ljeposava.

Drugarice iz Debelog Brda napisale su: »Prva žena, izabrana u NOO bila je u martu mjesecu 1942. drugarica Gašpar Boja.« I dalje: »Najbolja odbornica u našem selu u NO bila je drugarica Pupavac Marica, ista je drugarica radila aktivno i ozbiljno je shvatila svoju dužnost kao član NOO aktivno je radila na dočekivanju i smještaju ranjenih drugova, sakupljanju raznih predmeta za našu vojsku, ista je neumorno radila do oslobođenja naše zemlje.« U selu je 13 žena naučilo čitati i pisati. Početkom 1943. godine osnovan je zdravstveni aktiv od predstavnika svih organizacija u selu. Na čelu tog aktiva bila je drugarica Soka Hinić koja se pokazala vrlo aktivna u ovom radu. Pod rukovodstvom zdravstvenog aktiva, žene su uspjele raskužiti čitavo selo sa 2 parna bureta. U selu Plitvice 17 je žena naučilo čitati i pisati.«

Iz 14 sela koreničkog kotara u NOV se borila 151 drugarica. Najviše je boraca iz Končarevog Kraja 12, iz Pećana 18, iz Debelog Brda 33. Od ukupnog broja 52 drugarice su otišle u NOV 1942, 52 — 1943, 36 — 1944, 8 — 1945, dok su 1941. godine otišle svega tri. Ovakav rezultat nije odraz niske svijesti omladinki tokom 1941, nego našeg odgovaranja da ne idu u borbu, da će biti pozvane kad za to budu postojali uvjeti, u prvom redu kad bude dovoljno oružja.

U izvještaju od 15. I 1943, o stanju u kotaru i izborima za NOO-e, KK KPH Korenica napisao je OK KPH za Liku: »Izabrano je NOO-a u općini Korenica 14, u tih 14 NOO-a ima 52 člana od toga 12 omladinki, 8

žena, 32 muškarca. Održano je 7 izbornih zborova u općini Bjelopolje, gdje je izabrano 30 odbornika od toga 6 omladinki, 7 žena.« U pismu bez datuma, ali očito pisanom iza IV neprijateljske ofanzive isti Komitet javlja OK KPH-u o proširivanju partijske organizacije slijedeće: »Primili smo izvještaj od OK općine Bunić da su se za vrijeme neprijateljske ofanzive i poslije ofanzive istakli aktivni i zaslužni da se prime u partiju slijedeći članovi: kandidat Joco Čalić iz sela Krbavice sekretar NOO-a, drugarica Milka Rapaić skojevka iz sela Krbavice član NOO-a, drugarica Štaka Opsenica skojevka iz sela Šalamunića, drugarica Marica Pupavac iz sela Debelog Brda član NOO-a, drugarica Anka Pupavac iz Debelog Brda predsjednica Opć. odbora AFŽ-a, drugarica Stana Budisavljević iz sela Pećani član kotarskog komiteta SKOj-a.« Ovaj Komitet o istom pitanju piše OK KPH-u pismu 3. V 1943.: »U čitavom našem kotaru svi članovi naše partije sada su prebolili tifus i digli se osim Dušanke ... imamo ukupno na terenu 72 člana... od toga 30 žena. Na prijedlog općinskog komiteta za Bjelopolje ovaj se komitet složio da se prime u našu partiju drugarice Ljubica Zigić, Koka Pejnović, Milka Zigić. Predlaže se drugarica Smilja Paripović koja je članica općinskog AFŽ u Buniću ista je kandidat dva i po mjeseca prošla kandidatski kurs također vrijedna i odana i zaslužuje da postane član Partije.« U pismu od 18. XI 1943. godine KK KPH Korenica daje cjelovitiju sliku rada AFŽ-a u svom izvještaju OK KPH za Liku: »AFŽ — Rad ove organizacije se u posljednje vrijeme pokreće i vide se rezultati. I same konferencije su pokazale da je ta organizacija prilično masovna... Održata je kotarska konferencija na kojoj je izabrat novi K. odbor. U odbor su ušle predviđene drugarice. Konferencija je prilično pripremljena bila. Održana su savjetovanja po općinama u svim općinskim odborima. Rad ćelije u kotarskom odboru se osjeća iako ne dovoljno. Na sastanku te ćelije prisustvuje stalno neko od KK.«

Partijske organizacije u Lici su stalno, s mnogo brige i zainteresiranosti, pomagale rad organizacije AFŽ-a. Činili su to gotovo svi kotarski komiteti s nesmanjenim intenzitetom, a inicijator takvih odnosa i rada bio je OK KPH za Liku. Sredinom 1943. bile su formirane partijske organizacije pri kotarskim odborima AFŽ-a, pri Okružnom odboru AFŽ-a za Liku, kao i pri Inicijativnom odboru AFŽ-a Hrvatske. Ispočetka se činilo da će takva organizaciona forma doprinositi boljem radu i većoj aktivnosti žena. Međutim za samo pola godine postojanja takvih izoliranih partijskih organizacija pokazalo se da su one još više odvojile organizacije AFŽ-a od općih, zajedničkih problema, svim organizacijama NOF-a. Tako je postojanje posebnih partijskih organizacija bio neposredan povod reorganizaciji čitavog rada u ovoj organizaciji, što je nastupilo početkom 1944 godine.

OK KPH za Liku u svojoj Okružnici br. 2, izdanoj 12. III 1942. daje plan rada AFŽ-a i iznosi osnovnu suštinu kako bi se taj rad trebao odvijati: »Žene također treba uvoditi da učestvuju u općem političkom životu i radu, da i one učestvuju u rješavanju i odlučivanju u svim pitanjima. Nedovoljno je stoga, kako to rade naše partijske organizacije, odrediti jednog odgovornog druga ili drugaricu za rad sa ženama i time

misliti, da je izvršena partijska direktiva. Treba angažirati svu partijsku organizaciju za rad među ženama, da bi i one ko i muškarci bile uvučene u narodnooslobodilačku borbu. Ne smije se rad među ženama shvaćati kao jedan sporedan, manje važan sektor rada, već naprotiv shvatiti rad među ženama, kao važan uslov uspjeha naše borbe.« U Rezoluciji II okružne konferencije KPH za Liku, održanoj krajem maja 1942. godine u oslobođenoj Korenici, u tački 8 i 10 govori se o obavezama KPH za Liku na organizaciju AFŽ-a u još neoslobođenim krajevima, te o obavezi za još intenzivnijim radom na kursevima AFŽ-a i SKOJ-a.

O radu kurseva pisao je OK KPH za Liku CK KPH-u u pismu od 13. X 1942: »Partijski kursevi, kao i oni AFŽ i SKOJ-a permanentno rade i već je priličan broj kadrova kroz njih prošao. Usprkos kratkotrajnosti osjećaju se pozitivni rezultati njihovog rada.« U zapisniku sastanka OK KPH za Liku, 20. III 1942. nalazimo ovu bilješku: »Zatim podnosi izvještaj drugarica Kata po liniji AFŽ. Govori o kursevima pri Okružnom AFŽ, kojih je bilo četiri i kroz njih prošlo 75 drugarica. Posljednji kurs je najbolje uspio. I pri kotarskim OAŽ održavali su se kursevi. Kroz ove je prošlo u Gospiću 16, u Gračacu 14, i u udbinskom 9 drugarica.«

Vrlo rano organizacija AFŽ-a počinje kursevima za žene. Prvi su počeli radom u oslobođenom Donjem Lapcu i to ljeti 1942, a rukovodila je njime drugarica Gaga Zigić. Kursevi teku neprekidno, održavaju se u raznim oslobođenim mjestima, gdje je najlakše smjestiti polaznice. Iste, 1942. godine, počinje raditi na kursevima u Korenici drugarica Marta Aralica. Kursevi traju desetak dana, a na njima se svaki dan obrađivala po jedna politička tema. Predavalo se o ciljevima NOB-e, o bratstvu i jedinstvu naših naroda u borbi kao uvjetu njihove pobjede, o KPJ, o NOV, o organizaciji AFŽ i značaju naših NOO-a, o SSSR-u i životu žena u Sovjetskom Savezu. Događalo se da su se na kursu zatekle i drugarice, koje su bile nepismene ili je njihova pismenost bila slaba. Tada su one, uporedo s redovitim radom kursa, savladavale čitanje i pisanje. U organizaciji AFŽ-a održavani su mnogobrojni analfabetski tečajevi. U otočačkom kotaru, a zatim u brinjskom — drugarica Marta Aralica je održavala jedan analfabetski tečaj za drugim, smatrajući to svojom partijskom dužnošću. Tečajeve su održavale i druge drugarice, većinom učiteljice, no drugarica Marta Aralica vodila je sama 52 analfabetska tečaja. U Lici je do konca 1942. održano 50 analfabetskih tečajeva. Računa se da je političkih tečajeva, što ih je organizirao Okružni odbor AFŽ-a, bilo 95 i 68 kurseva što su ih organizirali kotarski odbori AFŽ-a. Interes za učenjem i znanjem bio je u žena probuđen od prvog dana kada se pristupilo političkom radu među ženama. Nadalje, list »Žena u borbi« još više je produbio interes za čitanjem i učenjem. Interes za učenje pobudila su i sva ostala sredstva informiranja, što su ih izdavale naše razne organizacije, vojne i pozadinske.

U pismu CK KPH od 10. VI 1943. godine govori se negativno o Okružnom odboru AFŽ-a za Liku. Okružni odbor je slab, ne umije da se snađe, »ne zna gdje i kako treba dati pomoć nižim rukovodstvima«. U pismu od 22. VII 1943. godine saopćava se: »Organizirana je ćelija pri

Okružnom odboru AFŽ i upozorene su drugarice na njihove dužnosti...« Navest ćemo i izvode pisma OK KPH za Liku svim KK KPH, općinskim komitetima KPH i partijskim organizacijama Like. U tački 7. ovog dokumenata se govori: »Organizacija AFŽ do sada se najviše gubila u sitnim poslovima i nije postala samostalna politička organizacija u čemu treba napraviti prekretnicu i dati joj pravo obilježje i karakter. Potrebno je razviti široki politički rad među masama hrvatskih i srpskih žena pored svakodnevnih konkretnijih akcija«. I dalje: »Potrebno je daleko više žena uvlačiti u simpatizerske kružoke i kandidatske grupe kroz koje će se sistematski politički izdizati i stvarati novi kadrovi. Nemojte sektašiti u pitanju primanja žena u Partiju, kad se zato pružaju velike mogućnosti. Na sastanke odbora AFŽ-a ne dolaze direktno članovi Partije, već se rukovodstvo Partije osigurava preko onih članova Partije koji su izabrani u same odbore. Preko njih se prenose partijski zaključci i direktive u ovoj organizaciji... Svi članovi Partije u vanpartijskoj organizaciji čine frakciju.« U istom pismu se dalje govori o formiranju partijske ćelije pri KNOO-ima, KO AFŽ-u i KO USAOH-u. U njemu se daju i upute o konkretnom izvještavanju.

Interesantan je plan rada OK KPH za Liku, napisan 29. XI 1943. godine. U njemu se precizira potreba za proširivanjem novih odbora AFŽ-a, politička aktivnost žena protiv izdajničke vlade, kralja, monarhije, četnika, ustaša, pokvarene gospode iz vrhova HSS-a, za jedinstvom srpskih i hrvatskih žena, sa federativnom slobodnom demokratskom Jugoslavijom i Hrvatskom, za otvaranje druge fronte, za ravnopravnost žena, učešće u kampanji za mobilizaciju u NOV, za borbu protiv dezerterstva itd.

Ovdje ćemo navesti podatke o organizaciji AFŽ Like, iznesene na I okružnoj konferenciji 15. i 16. septembra 1942. kojoj je prisustvovalo 160 delegata (od toga 20 Hrvatica). Tada je u Lici bilo 203 antifašističkih odbora žena, na oslobođenom teritoriju 180, na neoslobođenom 23. Na oslobođenom teritoriju bilo je 6 kotarskih, 19 općinskih i 155 mjesnih odbora AFŽ-a (od toga 2 gradska). Na neoslobođenom teritoriju bila su 2 kotarska i 21 mjesni AOŽ, od toga 3 gradska odbora. Odbornica je bilo 1399. U izvještaju OK KPH za Liku od 30. januara 1944. godine o prosvjetnom radu u okrugu i radu AFŽ-a navedeni su ovi podaci o organizaciji AFŽ-a: »Na cijelom okrugu postoji Okružni AFŽ, 8 kotarskih i 280 seoskih organizacija AFŽ-a. Za posljednjih mjesec dana formirala su se 24 seoska i 4 općinska AFŽ odbora.

Pozitivan rad AFŽ-a u posljednje vrijeme naročito se izražava u tome što se članice aktivno angažuju protiv dezerterstva.

Partijska organizacija očekuje u skorom vremenu direktive za reorganizaciju AFŽ-a pa će onda intenzivnije pomoći istu.«

Koliko je partijska organizacija Like posvećivala pažnje radu organizacije AFŽ vidi se i po tome što je na III konferenciji OK KPH za Liku, održanoj u Vrhovinama 1. i 2. VII 1943. godine bio podnesen poseban referat o radu AFŽ-a. Referat je napisao član OK Rade Grković. U njemu se govori o kotarskim izbornim konferencijama, koje su održane u svim kotarima osim u perušićkom i otočačkom. U Donjem Lapcu i Korenici prisustvovalo je 2.500 do 3.000 žena i one su u tim mjestima naro-

čito uspjele. Ovaj posao odvijao se u maju, junu i julu. Iznosi se mišljenje da su općinski odbori slabi, da su umjesto njih morale članice kotarskih odbora odlaziti u sela i rukovoditi svim akcijama. »Kotarski komiteti su ukazivali pomoć kotarskim odborima AFŽ odlazeći direktno na njihove sastanke, dok je članicama naše Partije koje rade u odborima preko njihovih ćelija slabije pomognuto, ali u većini slučajeva nije bilo nekog naročitog plana ni upornosti u toj pomoći.« O općinskim odborima AFŽ-a izneseno je ovo: »U svim općinama postoje birani na konferencijama žena općinski odbori AFŽ-a, osim pet (otočačka, brloška, kosinjska, lovinačka i zrmanjska). U tih pet općina postoje Inicijativni općinski odbori, koji su uspjeli tek u manjem dijelu sela tih općina formirati seoske odbore AFŽ-a. Općinski odbori su većinom neučvršćeni i nesamostalni iz razloga što se u najviše slučajeva kasno pristupilo formiranju i učvršćivanju istih. S druge strane naši općinski komiteti su slabu ili skoro nikakvu plansku pomoć pružili općinskim odborima AFŽ-a.«

U pismu od 17. III 1944. godine, što ga je Okružni odbor AFŽ-a uputio Glavnom odboru AFŽ Hrvatske govori se o teškom stanju u Lici, jer je neprijatelj okupirao čitav perušićki i donjolapački kotar i većinu sela brinjskog, otočačkog, gospićkog i gračačkog kotara. U pismu se kaže: »U hrvatskim selima ustaše vrše strašan teror. Naši drugovi i drugarice provlače se u sela i održavaju vezu s narodom, tako da je već poginulo 20 drugova i drugarica rukovodilaca, među njima je poginula od ustaša i Pepica Šaban Hrvatica iz Ličkog Novog, član našeg Okružnog odbora. U njoj smo izgubili jednu od najboljih Hrvatica. Drugarica Luča Hećimović iz perušićkog kotara, isto član Okružnog odbora i član Kotarskog za Perušić umrla je od tifusa.«

II okružna konferencija AFŽ Like održana je u Krbavici u oktobru 1943. godine. Prije konferencije održavani su predizborni zborovi za izbor seoskih, općinskih i kotarskih odbora AFŽ-a. Na konferenciji su bili birani delegati za okružnu konferenciju.

Kordun — U pet sela kotara Slunj formirani su odbori AFŽ-a u 1941. godini i to u selima: Begovo Brdo, Ruševica, Vrelo Mrežnice, Zbjeg i Zrvnica. Tokom 1942. osnovani su odbori žena u trideset i jednom selu, šest ih je obrazovano 1943, a četiri 1944. godine. Gotovo sav narod se aktivirao u NOB-i. Žene su na svojim prvim sastancima donosile odluke o prikupljanju odjevnih predmeta i hrane, i odmah poslije održanih sastanaka provodile u djelo ono što su zaključile. One su odnosile borcima na položaj hranu i vodu; u toku borbi odvozile su ili odnosile ranjenike do bolnica, često puta same su previjale ranjene, vodile borbu protiv šverca, protiv odnošenja hrane u uporišta neprijatelju. Neprijatelji su se okomili na njih i velik broj žena, kao i njihovih najbližih, stradao je, bez milosti, pod fašističkom čizmom. U selu Sadilovcu, među više od šest stotina ubijenih, ubijeno je i sto pet žena. U Grabovcu ih je stradalo 47, u Novoj Kršlji 30, u Kosjerskom 15, u Maljevcu 25, u Pocetinu 14, u Štakorovici 10, u Snosu 15, u Zrvnici 30. Idući tragom Ankete, ukupno ih je u ovom kotaru stradalo 357. O selu Irinovcu zabilježeno je: »1942, u mjesecu oktobru formiran je prvi odbor žena... U našem selu nije bilo šverca, nego smo mi suzbijale šverc i uhvatile 9 švercera, koji su nosili

u uporišta, napr. hranu, odjeću... koje smo stvari oduzele ... Naročito je posvetila pažnju ovim narodnim neprijateljima Borić Danica i Bajić Boja. U selu je neprijatelj ubio 25 žena. Iste je neprijatelj zarobio i odmah poubijao.«

Iz Ankete se lijepo vidi aktivnost žena u pojedinim selima Korduna.

Selo Kršlja: »Za vrijeme borbe u Lipovači žene su nosile ranjene u bolnicu. Danica Ivanišević i Mara Vojvodić izvukle su dva ranjena druga iz vode i sakrile ih od ustaša, a drugarica Milka Kolundžija nosila je ranjenog borca sa Velike Lipovače u selo i otpremila ga u bolnicu.« U Anketi sela Miljavac stoji: » ... za vrijeme borbe kad je bila u Slunju, žene su prevažale ranjene u bolnicu.«

O već spominjanom selu Sadilovcu zabilježeno je: »Žene je organizirala Soka Grgić (Krajačić). Soka je bila rođena iz našeg sela, prvoborac, za njom su se naročito istakle majke prvoboraca: Grgić Milka, Zatezalo Vasilija, Grković Sava, Paravilska Anka i sve ostale.« Iz ovog sela je 17 omladinki otišlo u boračke jedinice. Odbor AFŽ-a formiran je 10. II 1942. godine. »Žene su nepokolebljivo ostale vezane za NOP do kraja.« 1943. godine je u Mjesni narodnooslobodilački odbor bila izabrana Angelina Rodić.

Vrelo Mrežnice: »Prvi odbor AFŽ-a stvoren je mjeseca studenog 1941. godine. Najbolja odbornica AFŽ-a bila je drugarica Soka Popović, a zatim Smiljana Ilić i Mila Brdar. Jedan od najvažnijih sastanaka biö je drugi masovni sastanak žena na kome je odlučeno materijalno pomaganje partizanskih odreda, čemu su se žene masovno odazvale... U našem selu je prvi puta 1943. godine bila izabrana žena u narodnooslobodilački odbor. Najbolja odbornica u Narodnooslobodilačkom odboru bila je drugarica Soka Popović, čiji se rad naročito ističe u akcijama prikupljanja pomoći za narodnooslobodilačku vojsku... Pozadinski rad naših žena za vrijeme ustanka ispoljavao se u: a) sakupljanju pomoći za vojsku u hrani, odjeći i obući i nošenju iste u odred i na položaje, u krpanju i pranju veša, u prenošenju, skrivanju i njegovanju ranjenika, jer se pokretna bolnica nalazila u neposrednoj blizini sela, b) švercom se niko nije bavio niti je iko nosio hranu ili bilo šta u neprijateljska uporišta, c) prva borba protiv nepismenosti povedena je putem seoskih zidnih novina. 11 nepismenih žena naučilo je za kratko vrijeme čitati i pisati.« Slično se radilo i u Zbjegu. O tome je zapisano: »Najaktivnija odbornica za vrijeme ustanka bila je Jelka Barać... U pozadinskom radu (uopće) žene su se najviše istakle. One su skupljale hranu za vojsku. Najprije su drugovi iz Odreda dolazili sami po hranu, a kasnije su im same žene nosile na položaj. Zatim su plele čarape, prale i krpale veš za vojsku i ranjenike. Same su skoro održavale bolnicu koja se nalazila u jednoj šumici iznad sela. U vrijeme četvrte ofanzive 1943. godine, same žene su sa položaja prenosile ranjenike u bolnicu. Jednom prilikom je jedna grupa žena šest dana vukla ranjenike od sela do Drežnice.«

Već smo spomenule da je u Begovom Brdu osnovan odbor AFŽ-a u 1941. godini: »Žene iz našeg sela učestvovale su u NOP jer su njihovi muževi bili prvi u pokretu«, napisale su drugarice u Anketi.

U selu Grabovac osnovan je odbor i organizacija AFŽ-a 15. II 1942.

godine. Najbolja odbornica bila je Julika Bosnić. »U našem selu je najprva došla organizirati žene Mileva Božić, radila je na našem terenu. To je bila majka troje djece, od kojih je dvoje zaklano od ustaša 18. VI 1942. godine, ali je ona i dalje radila i imala je uspjeha u radu sa ženama ... U našem selu u NOO je izabrana Marica Borovčan 1942. godine. Marica Borovčan, to je žena nema nego jednog sina, koji je bio u vojsci, i ona je sama radila za NOP, siromašnog je stanja.«

U selu Stara Kršlja formiran je odbor AFŽ-a 10. IV 1942. godine. Najaktivnije su bile drugarice: Mira Zinaić i Kaja Radaković. Čitati i pisati za vrijeme NOB naučilo je 15 žena, 11 žena je učestvovalo u jedinicama NOV. »Poginulo je 14 žena i to kada je bila ofanziva, od ustaša, na naš kraj 18. VII 1942. godine. Žene su se hrabro držale. To se očitovalo kod spašavanja djece i kuća od paljenja.«

Žene sela Gornja Mašvina većinom su prevažale ranjenike u bolnice na Petrovu goru i Kestenovac. Najistaknutija odbornica bila je Dražić Milka... »Živjela sa svojim mužem do 1943, kada je on poginuo u NOV. Imala je dvoje djece, ali ustaše su joj djecu poklale, Milka, poslije svog poginulog muža i djece, nije prestala sa radom nego je još aktivnije radila i pomagala NOP.«

U selu Ruševica osnovan je odbor AFŽ-a u IX mjesecu 1941. godine. Žene su prilazile masovno i dobrovoljno NOP-u. 1942. godine prvi puta je birana žena u NOO. Najbolja odbornica u NOO-u bila je Selak Ljubica. »Žene su bile veoma privržene pokretu jer su njihovi muževi i sinovi bili svi u pokretu.« U selu Slušnica prvi puta je birana u NOO Milka Katić 1943. godine. Za vrijeme epidemije tifusa »bio je izabran zdravstveni odbor u kome su najrevnosnije bile Milka Katić i Jela Ivanišević«. Isto je gotovo u svakom selu. Za Zbjeg je zabilježeno: »U selu je postojala zdravstvena ekipa kojom je rukovodila drugarica Dušanka Pilja, a čiji se rad naročito osjetio 1943. godine, kada je zavladao tifus.«

Žene su cijenile svoju organizaciju, rad u NOP-u, a naročito su bivale ponosne onima iz svojih redova koje su bile birane u odbore NOO, u odbore AFŽ-a i druge organe narodnooslobodilačkog pokreta. One pamte imena onih koje su bile najaktivnije; sjećaju se, najčešće, datuma osnivanja odbora AFŽ, datuma i godinu izbora u narodnooslobodilački odbor.

U kotaru Slunj, u 17 sela, žene su bile izabrane u narodnooslobilačke odbore: u pet sela 1942, u pet sela 1943, a ostale tokom 1944. godine.

Aktivnost organizacija ogleda se i u vremenu kada je ona osnovana. U pet sela slunjskog kotara odbori AFŽ-a bili su birani 1941. godine. To su, kao što smo naveli, ova sela: Begovo Brdo, Ruševica, Vrelo Mrežnice, Zbjeg i Žrvnica. Tokom 1942. godine formiran je odbor i pristupile su organizaciji žene iz 31 sela. Čitati pisati naučila je 91 žena. Iz ovog kotara je 95 drugarica učestvovalo u borbi, u jedinicama NOV. Od toga broja 29 ih je otišlo u NOV 1942, 49 je otišlo 1943, i 17 1944. godine. Najviše je boraca iz Grabovca 11, iz Kršlje Stare 11, iz Sadilovca 17.

U kotaru Vojnić tokom 1941. godine izabrani su odbori AFŽ-a i osnovana organizacija žena u 35 sela, a tokom 1942. godine u 16 sela.

U Koranskom Selu bila je bolnica 1943. godine. Cvijeta Filipović je

darovala 30 plahta, a ukupno ih je sakupljeno za bolnicu 300. »Sačuvani su spiskovi priloga za (tu) bolnicu«. Za Johovo je napisano: »Organizirano su posjećivale bolnice u Petrovoj gori i Kestenovoj gori. Posjećivanje se vršilo svakih osam dana i to obavezno su nosili: 10 1. mlijeka, 50 jaja, 3 korpe kolača, 2 škafa kupusa, 1 korpu kruha.«

U kotaru Vojnić postojala je razgranata organizacija koja se istakla mnogostrukim izvršavanjem različitih zadataka u korist naše narodnooslobodilačke borbe. O radu u selu Mala Crkvina drugarice su zapisale da je odbor AFŽ-a osnovan 17. XI 1941. godine. »Najbolja odbornica za vrijeme ustanka bila je Mila Vučković, Anka Dojčinović i Kata Vučković. Najznačajniji sastanak, koji se održao 15. I 1942. godine (bio je) kada su žene i omladinke zajedno na tom sastanku diskutovale koja će više oplesti čarapa, sašiti rublja i koja će bolje hraniti našu vojsku koja se nalazila na terenu Skrada i Perjasice. Žene su masovno pristupile u organizaciju AFŽ-a i preko nje pomagale našu vojsku. Isto tako išle su na sve zajedničke radove jer je to i zahtijevala naša borba. U Narodnooslobodilački odbor prvi puta je izabrana žena i to u općinski Mila Vučković 23. VI 1942. godine, a u seoski Milica Vučković i Marica Belavić. Marica Belavić, po narodnosti Hrvatica, izbjegla je iz svog mjesta Belavići, kraj Duge Rese, u naše selo i odmah je bila izabrana za odbornicu narodnog odbora tako da se vidjelo već onda da se radi na bratstvu i jedinstvu jer je čitavi narod glasao za istu drugaricu.«

Za selo Mala Crkvina zabilježeno je: »Žene su prilazile organizaciji AFŽ-a masovno. Ustanak su pomagale na taj način što su u borbu slale svoje sinove i muževe. Nadalje služile su kao obavještajci i kuriri.« U NOO (u junu 1942) bile su izabrane: Mila Novković, Bosiljka Dojčinović, Danica Dojčinović. One su se naročito istakle u brizi za izbjeglice koje su dolazile iz popaljenih krajeva, osobito iz Kordunskog Ljeskovca, kotara Slunja i Vrginmosta. Početkom veljače 1943. godine vodile su brigu o izbjeglicama da one ne bi došle u ruke neprijatelju. Žene su pokazale visoku svijest time što su odlazile na rad u Vojnić, tu su žele za vojsku i pomagale porodicama koje su bile bez radne snage. To je bilo ljeti 1942. godine. Na rad su odlazile kolektivno.

Selo Dvorište — Odbor i organizacija AFŽ-a osnovani su u XI mjesecu 1941 godine. »Najbolja odbornica Mirjana Dobrosavljević. Najznačajniji sastanak bio je 1942. godine, ljeti, kad su se žene sastale noću i dogovarale se kako će ponijeti hranu vojsci. To je bilo kad su Talijani prvi puta palili Perjasicu. Tada su se žene takmičile koja će bolje svoj zadatak izvršiti. One su taj zadatak izvršile dobro, iako su talijanski topovi tukli na sve strane. To su one organizirale noću i još iste noći krenule na put. Tako su radile cijelih osam dana. Za prevažanje ranjenika isto su učestvovale sve žene po pravilnom rasporedu, jer su po tri dana sa svojim volovima bile van kuće, kad su morale prevoziti naše ranjenike ispred raznih neprijateljskih ofanziva i napada. One su savjesno davale materinsku njegu prevažanjem i dočekom naših ranjenih drugova.«

Selo Krnjački Grabovac: »Žene su masovno sudjelovale 1942. godine kod napada na Krnjak, onda su same vukle ranjenike da ne dođu **u** ruke neprijatelja, te zavijale rane sa svojim vlastitim rupcima, kod toga posla

naročito se istakla drugarica Milka Čika, koja je taj dan dala 12 ručnika da se previju ranjenici.«

Donja Miholjska: »Zene iz sela prilazile su organizaciji masovno«. U Ponorcu: »Najznačajniji sastanak je bio 1942. godine kada je paljena Perjasica, i žene su se na tom sastanku dogovarale kako će pravilnije rasporediti perjasički narod, koji je tada bio izbjegao ispred neprijatelja. Dogovarale su se također, i o ishrani naših vojnih jedinioa koje su se borile s neprijateljem jer su po noći morale prenositi hranu pokraj neprijateljske straže i postaje.« U selu Vojišnica—Krivaja »najbolje se istakla Šarić Milka u radu, tj. u posjećivanju brigada sa hranom, a Vukobratović Stana u posjećivanju bolnica i sabiranju žita ispred neprijatelja. Ljuba Vukobratović istakla se u radu u narodnooslobodilačkom odboru, a Novaković Milka istakla se posjećivanjem ranjenih drugova, dječjih domova, te sastanke i konferencije polazila je redovito, premda je bila u velikoj samoći«.

Narod je odavao priznanje najpožrtvovanijim ženama, birajući ih u organe revolucionarne vlasti. Nije bez interesa činjenica da su odbornice narodnooslobodilačkih odbora bile žene siromašnog stanja. U kotaru Vojnić je tokom 1942. godine u trideset i pet sela, u odbore NOO, birana uglavnom po jedna drugarica. U dva sela taj je izbor bio izveden još 1941. godine, a u osam sela 1943. U selu Velika Ćrkvina, u junu 1942. godine izabrane su Mila Novković, Bosiljka Dojčinović i Danica Dojčinović. U selu Čatrnja istovremeno 1942. godine birane su dvije žene: Milka Jelić i Stanka Bunčić. Evo što je napisano o jednoj odbornici iz sela Gornji Skrad: »Anka Vukdragović bila je seljanka, majka dvoje djece, drug joj je otišao odmah u početku ustanka u vojsku, a ona je radila u narodnooslobodilačkom odboru do 1945. godine, savjesno izvršavala zadatke i pravilno raspoređivala ishranu vojske, isto tako i naroda koji je izbjegao pred neprijateljem. »Svu svoju žeđ za znanjem i učenjem ispoljile su seoske žene prvih godina rata učeći gdje god je postojala mogućnost. Čitati i pisati naučile su 194 žene vojničkog kotara uglavnom tokom 1942. i 1943. godine. U selu Tušilović savladalo je pismenost 15 žena, u selu Vojišnica 25, u selu Brezova Glava 10, u Kusaji 10, u selu Ivanković 20, u Koranskom Brijegu 20, a u Krstinji je 1941. godine 21 žena naučila čitati i pisati. Ovakva aktivnost žena vojničkog kotara reflektirala se i na odlazak žena u jedinice NOV. S puškom u ruci borile su se 72 žene. Od toga broja 5 ih je otišlo 1941, 40 — 1942, 16 — 1943. i 11 — 1944. godine.

Zene su uložile mnogo truda na suzbijanju zaraznih bolesti. U svakom selu obavezno je od 1943. godine u vrijeme IV ofanzive ulazila po jedna drugarica u ekipu za suzbijanje bolesti, a u nekima i više njih kao npr. 10 u Brusovači Gornjoj, 11 u selu Dunjak, 7 u Krnjačkom Grabovcu, 25 u selu Krnjak. U ovom kotaru stradalo je od neprijatelja na razne načine 168 žena. Neke su od njih odvedene u logore u našoj zemlji ili van nje, no većina je stradala u svom selu Donja Miholjska poginula je 21 žena, u Gornjem Miholjskom 15, u Vojišnici 25, u Vojišnici—Krivaju 46. Neke su poginule noseći hranu partizanima. U selu Čatrnja ubijena je jedna žena, stara 60 godina, spaljena; u selu Grabovac je 47 žena poginulo od

strane neprijatelja, u selu Džaperovac ubijeno je od ustaša 28 žena i devetoro njihove djece.

U organima narodne vlasti su antifašistkinje kotara Vrginmost bile veoma angažirane. U devetnaest sela žene su bile članice NOO-a. Od toga dvije odbornice su bile birane 1941, 11 — 1942, 5 — 1943, a jedna je birana 1944. godine. Mara Gledia bila je član mjesnog i općinskog NOO-a, Anka Miljević bila je predsjednica Mjesnog NOO-a Ponikvari i Vranovine.

U zabilješci o selu Bović stoji: »U NOO bila je najbolja Mara Gledić, živjela je prije rata stalno kod kuće, udala se 1941. godine, nakon 4 mjeseca njezin drug otišao je u partizane, a ona ostala kod kuće radeći seljačke poslove. Ustaše su joj strijeljale brata, oca, dva strica i djeda. Taj događaj bio je 1941, u mjesecu IX, a sestra joj je radila u AFŽ i kot. NOO Vrginmost. Na tom radu ustaše (su) je uhvatile i zaklale. Mara nije kolebala, nego je stalno aktivno radila, bila je u seoskom odboru nar. vlasti, poslije je bila u općinskom NOO-u, kao i jedno vrijeme tajnik općinskog odbora nar. vlasti za općinu Bović.«

O odbornici sela Blatuša zapisano je: »Najbolja odbornica u NOO-u bila je Oreščanin Mila. Živjela je siromašno kod svoje kuće sa svojom majkom, ali u organizaciji i svakom pozadinskom radu bila je prva.

Karakteristika odbornice sela Cemernice je ova: »U odboru NOO je bila najbolja Evica Jovanović. Ona je živjela jako siromašno. Oca su joj odveli na pokrst te je ona ostala sama sa majkom starom 60 godina.« Iz Dugog Sela je zabilježeno o odbornici NOO-a ovo: »Najbolja žena u NOO pokazala se Radojčević Ana koja je siromašno živjela.« O Danici Nikoliš, odbornici NOO-a u Gornjem Sjeničaku, kaže se: »22. juna 1942. godine Danica je birana u Mjesni NOO gdje je bila do 10. XI 1942. godine kada je kandidirana za kot. odbor i izglasana po narodu većinom.«

Zene su se isticale radeći najraznovrsnije poslove jer ih je neprijatelj mnogo pobio i na najsuroviji način likvidirao djecu, starce i muževe. Prema podacima Ankete stradale su u ovom kotaru 1.263 žene dok je zbroj ukupno stradalog stanovništva znatno veći. U Blatuši je u masovnom strijeljanju stradalo 86 žena, u Crnom Potoku je zaklano 56, u Dugom Selu su u dva masovna pokolja ustaše ubile 253 žene, u selu Čemernica ubijeno je 150 žena, 100 ih je odvedeno u logore i ne zna se za njihovu sudbinu, u Sjeničaku broj žrtava iznosi 22, u Slavskom Polju 19 i 4 koje su nestale u logoru. U Starom Selu stradalo je 200 žena. Neke drugarice su poginule noseći hranu partizanima na položaj. Takvih je u ovom kotaru bilo sedam — pet iz sela Blatuša, dvije iz sela Bović. Zene su hrabro nosile hranu ne bojeći se neprijateljskih metaka, ni bli zine neprijatelja. Odbornice sela Katinovac zabilježile su ovo: »1942. godine kada je bio napad od Topuskog i Kladuše, u toj borbi bilo je ranjenih 18 boraca, koje nije imao ko da prenosi, nego smo angažirali žene, tj. dvadeset žena koje su učestvovale u prenosu ranjenika tri km u daljinu, na sigurno mjesto. U toj blizini nalazio se je neprijatelj i sipao vatru na sve strane, ali to nas nije nimalo smetalo.«

Godine 1943. povodom pojave pjegavog i trbušnog tifusa bile su for-

mirane zdravstvene ekipe na inicijativu Inicijativnog odbora ZAVNOH-a. Osim obavezne jedne članice u toj ekipi, žene su u nekim selima željele učestvovati u većem broju pa ih je u pojedinim selima bilo i po četiri, i po pet-šest. Ukupno je takvih aktivistkinja u ovom kotaru bilo 32. Godine 1943. osnovane su dvije zdravstvene ekipe u selu Pješčanica. U Sjeničaku je održan zdravstveni kurs koji je pohađalo sedam žena, a 1944. godine održan je ovakav kurs koji je pohađalo 13 žena.

Zene su se borile, pored svih velikih poslova što su ih obavljale i protiv velikog neprijatelja — protiv nepismenosti. Tokom NOB-e, uglavnom 1942. i 1943. godine, one su masovno pohađale analfabetske tečajeve. Ukupno, prema podacima Ankete, naučilo je čitati i pisati u ovom kotaru 259 žena. U Čemernici su održana dva kursa po dvadeset polaznica, u Čremušnici dvadeset, u Gređanima dvadeset osam, u Katinovcu dvanaest, u Pecki petnaest, u Slavskom Polju održana su dva tečaja, na svakom je po trideset polaznica naučilo čitati i pisati.

Svoju angažiranost u narodnooslobodilačkom pokretu učesnice NOB-e ovako su objasnile: »**Zene** su masovno i sa puno poleta prilazile organizaciji žena jer su uvidjele da im prijeti opasnost od neprijatelja te su oči uprle samo u NOP i izvršavale što se pred njih postavljalo.« U općini Sjeničak »žene su zajedničkim radom, kad je to borcima bilo potrebno, za dva dana oplele tople vunene predmete za zimu: 129 pari čarapa, 19 prsluka, 8 pari rukavica,« kako su to objavile »Kordunaške vijesti« od 31. III 1944. godine.

Iz kotara Vrginmost, prema podacima Ankete, u borbi s puškom u ruci učestvovalo je devedeset i pet žena. Od tog broja 1941. ih je otišlo 16, 1942 — 45, 1943 — 28, 1944 — 6. Najveći je broj žena boraca iz sela Kirin — dvanaest i iz sela Perna — šesnaest žena boraca.

Kotar Karlovac

U gradu Karlovcu, uz ilegalne uslove rada, najistaknutije drugarice bile su: Nada Dimić i Vjera Vejvoda Hinkova. Njihova aktivnost, je bila dragocjena našem NOP-u.

Početkom 1942. godine formiran je Inicijativni odbor AFŽ-a u gradu. U odbor su ušle: Tomac Barka, Oršanić Zlata, Šprohar Stanka, Peretić Ankica. Ovaj odbor je ubrzo formirao 16 pododbora u koje su ušle radnice, učenice, domaćice. Izvršni Inicijativni odbor je dobivao upute za rad sa oslobođenog teritorija, najčešće direktno od drugarice Anice Rakar.. Kotar Karlovac je tokom 1941, 1942. i 1943. godine najčešće neoslobođen ili poluoslobođen. Zbog toga je širenje organizacije AFZ-a teklo sporo. Od 24 sela, tokom 1942. godine, samo je u pet sela formiran odbor i organizacija AFŽ-a, tokom 1943. godine samo u četiri sela, 1944. samo u dva sela, a u preostalih 13 tokom 1945. ili čak u nekim selima 1946. godine. U različitim selima ovog kotara neprijatelj je ubio 21 ženu. U selu Lešće, koje je pripadalo kotaru Vrbovsko, a radom bilo priključeno kotaru Karlovac, ubijena je jedna žena: »Roza Kovačević ubijena od Švaba kada je išla nedaleko od kuće po vodu — nešto ranije od propisanog vremena.«

U više sela karlovačkog kotara sarađuju najtješnje organizacije AFŽ-a i omladine u prikupljanju, izrađivanju i opskrbljivanju naših partizanskih jedinica i bolnica. Tijesno sarađuju žene i omladina sela Vignjevići, sela Trebinja, sela Popović Brdo i drugih. Za Trebinje je zabilježeno: »Žene su sa puno volje i interesa prilazile organizaciji AFŽ i preko svoje organizacije pomagale NOP, vršile su dužnost ekonoma, nosile hranu na položaj, skupljale za bolnicu, donosile materijal iz Karlovca za naše drugove i slično.« O povezanosti sa oslobođenim teritorijem svjedoči i činjenica da je samo iz sela J. Gorica na Okružnoj konferenciji AFŽ-a bilo prisutno 20 žena... Kada je bila bolnica u selu nije bilo žene koja je nije posjetila i njegovala ranjene borce.«

Za selo Hrašće piše: »U našem selu su većina žena sudjelovale u pozadinskom radu. Hranile su borce, sakupljale odjeću i obuću, te istu prale i redile, ranjenike prenašale, a poslije borbe poginule borce pokapale itd. U borbi protiv šverca i nošenja hrane u uporišta sudjelovala je većina žena.« U karlovačkom kotaru se spominju ove odbornice NOO-a: u selu J. Gorica Mijaković Jana, izabrana 1943, u selu Hrašće Novosel Dragica, izabrana 1943, u selu Lipnik Gorup Mara, izabrana 1944, u selu Novaki Jagunić Bara, izabrana 1944, u selu Raić, Mara Raić, izabrana 1943. godine.

U samom Karlovcu se posebno ističe Maca Gojak, majka troje male djece. Od 1941. godine ona stavlja svoj stan na raspolaganje ilegalcima — partizanima. Među ostalima, skrivala je i Josipa Kraša. Godine 1942. bila je odvedena u logor Stara Gradiška. Vratila se poslije oslobođenja.

»U ljeto 1944. godine Nijemci su dovukli u Karlovac partizane zarobljenike, njih oko 250 drugova i drugarica. Svukli su sa njih robu i obukli ih u neke prnje i gotovo ih hranili nisu. Žene Karlovca, oragnizirane po gradskim četvrtima, donosile su naizmjence hranu i robu, tako da drugovi nisu ničem stradavali. Pri tom treba spomenuti da su logori bili ograđeni bodljikavom žicom i čuvani od 'Feldžandarmerije', koje je i tukla žene koje su se približavale logoru. Zene su bacale hranu preko žice, dočekivale kolone partizana, koji su išli na rad, i kuhale u blizini njihovog radnog mjesta i dijelile im hranu.«

Prva konferencija AFŽ-a okruga Karlovac održana je 25. augusta 1942. godine. Bila je to prva konferencija na teritoriju Hrvatske. Konferenciji je prisustvovalo 70 delegata. Ona je vrlo uspjela i pokazala da se u AFZ-u »razvio niz vrlo dobrih aktivistkinja. U vrijeme održavanja Konferencije na teritoriju okruga bilo je 5 kotarskih odbora sa 51 odbornicom 17 općinskih odbora sa 164 odbornice i 187 seoskih odbora sa 989 odbornica. U okružni odbor je na konferenciji izabrano 16 odbornica od kojih su bile 12 seljanki, 2 radnice, 1 namještenica, 1 intelektualka. Glavni je nedostatak konferencije što nije bilo više delegatkinja sa neoslobođenog teritorija, iako su u to vrijeme postojali ilegalni odbori i organizacije na neoslobođenoj teritoriji«.

Pred okružnu konferenciju Inicijativni okružni odbor AFŽ-a organizirao je kurs koji je trajao 9 dana, a pohađalo ga je 13 drugarica. Teme što su se predavale na kursu bile su slijedeće: Politička situacija u svi-

jetu i u nas, Zena i fašizam; o KP i njenoj ulozi u narodnooslobodilačkoj borbi, o narodnooslobodilačkim odborima, SKOJ-u i Savezu mlade generacije, o značenju, zadacima i organizaciji AFZ-a, o položaju žena u SSSR-u.

Rad na održavanju kurseva tekao je sistematski. Održavani su kursevi sa seoskim odbornicima koji su trajali do četiri dana. Sa tih kurseva su se odabirale drugarice za osmodnevni kurs. Tokom 1942. godine održano je devet takvih kurseva: tri okružna i četiri kotarska u kotarima Veljun, Vrginmost, Vojnić i Slunj.

U pismu što ga je OK KPH za okrug Karlovac pisao CK KPH poslije okružne konferencije žena dana je ovakva ocjena: »Prilike na oslobođenom teritoriju su takve da nam danas žene i omladina čine glavno uporište.« Pismo je datirano sa 29. VIII 1942. godine. O držanju žena za vrijeme IV neprijateljske ofanzive ovaj Komitet je pisao CK KPH u pismu od 6. III 1943. ovo: »Za vrijeme same ofanzive organizacija AFŽ nije djelovala kao jedna povezana cjelina. Jedino u kotaru Veljun, gdje zapravo neprijatelj nije bio u većem dijelu, rukovodio je radom kotarski odbor koji je shvatio situaciju i rad im se kretao na smještavanju izbjeglog naroda, na organizaciji seoskih straža itd. U drugim kotarevima vidjelo se da odbornice imaju autoriteta i ugleda, narod se obraćao na njih u pitanju evakuacije i one su pojedinačno uglavnom djelovale kao predstavnice svog sela.«

Iz tog razdoblja je i izvještaj ilegalnog Mjesnog odbora AFZ-a Karlovac za travanj 1943. o radu i sabirnoj akciji za partizane. »U mjesecu travnju održano je 4 sastanka, sa prisutno 4 odbornice. Sadašnje stanje naše organizacije je 20 pododbora, sa ukupno 81 članica, 6 odbornica radnice, 3 odbornice intelektualke, 1 odbornica seljanka, 7 odbornica domaćica, 3 odbornice učenice (imamo odbornica u slijedećim tvornicama: Jutena ind. Tvornica svile, Standard Vuna turanj, Tvornica parketa). »Zatim se nabraja spisak sakupljenih stvari za NOP. Na kraju slijedi: »Potvrđujemo primitak propagandnog materijala tj. 20 kom **R.** Z. i 4 kom Uloga AFZ U NOR-U.«

O teškom zdravstvenom stanju naroda i teškoćama održavanja sastanaka govori pismo Okružnog odbora AFŽ-a Karlovac od 5. V 1943. godine Inicijativnom odboru AFŽ-a Hrvatske. Zalihe hrane su sve manje. Bolest je uzela maha, jedino je od nje pošteđen kotar Karlovac. Iznose se podaci: 7.402 bolesnih (u okrugu), 1.595 umrlih i 2.096 preboljelih. Proljetni radovi teku povoljno svuda osim u kotaru Slunj, gdje je bolest najrazvijenija. Zene rade kao članovi radnih četa samo u općini Sjeničak, dok drugdje na inicijativu NOO-a sudjeluju s omladinom u poljskim poslovima.« Otežano je održavanje masovnih sastanaka zbog bolesti, straha od upada neprijatelja, opterećenosti žena radovima u polju.«

18. VII 1943. godine šalje Okružni odbor AFŽ-a svoju okružnicu o načinu provođenja izbora za odbore AFZ-a. U njoj se kaže: »Zene biraju same i slobodno svoje odbore, svaki treba da kaže što misli o dosadašnjem radu i budućem. Biranjem naših najodanijih i najaktivnijih dru-

garica od masa žena, mi ćemo učvrstiti našu organizaciju i povezati je sa svim ženama, koje su spoznale borbu protiv fašizma.«

Druga konferencija AFZ-a okruga Karlovac održana je 28. i 29. VIII 1943. godine. Za neke kotare dane su ove ocjene: rad u kotaru Vrginmost, izuzev rijetkih pojava šverca, povoljan je kao i u kotaru Karlovac, dok je u Kotaru Veljun i Vojnić nešto slabiji čemu je kriva bolest i još uvijek teške posljedice ofanzive.

U svom referatu na toj konferenciji drugarica Ćana Bogdanović govori kako su se pojedini kotari i općine snašli za vrijeme ofanzive: »Jedini odbor koji se snašao, bio je kotarski odbor Veljun. No i poslije ofanzive i taj je odbor zaostao s radom.«

U dječjem domu bilo je devedesetoro djece. Bilo je teško raditi s tako velikim brojem pa su djeca smještena u dva doma: u jednom su smještena djeca ispod sedam godina i u drugi djeca iznad sedam godina. U pomaganju dječjem domu naročito su aktivne Hrvatice kotara Karlovac, a i žene samog grada Karlovca vrlo često razvesele djecu svojim darovima.

U organizacionom referatu se govori i o neprijateljskoj djelatnosti: »Tako je neprijatelj pokušao da stvori neke antikomunističke organizacije, kao »Kolo srpskih sestara« u Plaškom, ali mu nije uspjelo da masovno obuhvati sve žene. U većini slučajeva je pokušao baš kod onih žena, misleći da će kod njih uspjeti, koje su rodbinski vezane za četnike. Nije uspio pridobiti niti te žene, jer su vidjele, da su te razne organizacije samo na njihovu štetu. Zene nisu rado išle na te sastanke, jer su vidjele, da od toga nemaju ništa, a one koje se nijesu odazvale, čak su dobivale batine.«

Radnim četama žena obuhvaćeno je 940 žena. U kotaru Veljun radne čete žena obradile su polja bolesnih porodica. Drugarice iz kotara Slunj radile su zajedno s omladinom na napuštenim zemljitšima i u tom radu je učestvovalo oko 500 žena. I drugarice kotara Vojnić, zajedno s omladinom, obrađivale su vakantne posjede. I tu se lijepo vidjelo jedinstvo srpskih i hrvatskih žena. Iako tamo još ne postoji naša organizacija, svejedno se odazvalo oko 50 drugarica Hrvatica koje su sa puno volje i ljubavi radile za partizane.«

O gradu i kotaru Karlovac izneseno je na II okružnoj konferenciji ovo: »Veći dio toga kotara je neoslobođen, odnosno poluoslobođen, te su i uvjeti rada prema tome mnogo teži. Ipak se uspjelo stvoriti ilegalne, odnosno polulegalne seoske odbore u općinama Barilović, Bosiljevo, Netretić, Duga Resa, Severin, dok žene u općinama Ribnik, Jaškovo, Generalski Stol, Dubrave, te u dijelovima gradske općine Karlovac, premda ima mnogo antifašistikinja, one još nisu obuhvaćene organizacijom. Formiran je i Inicijativni odbor u općini Barilović. U ostalim općinama imamo stvorene seoske odbore. Svakim danom se organizacija u tom kotaru proširuje.«

O jedinstvenom radu Srpkinja i Hrvatica izneseno je na II okružnoj konferenciji i ovo: »U kotaru Veljun su formirane radne čete i to: opć. Perjasica 122 drugarice, opć. Cvijanović Brdo 83, opć. Skrad 87, opć. Veljun 35, opć. Dunjak 160 drugarica... 30 žena, 22 omladinke iz Cvija-

nović Brda, kotar Veljun, zajedno sa 200 Hrvatica iz Slunja žele su to proso.«

Na III konferenciji OK KPH Karlovac, što je održana od 20. do 23. XI 1943. godine podnijela je referat o radu AFŽ-a u okrugu drugarica Anica Rakar-Magašić i iznijela ocjene Okružnog komiteta KPH o radu žena. »Organizacija AFŽ u razdoblju od II do III partijske konferencije pošla je putem poleta i porasta organizacije, a zatim do zastoja i zamora u srpskim krajevima, a do poleta u hrvatskim krajevima.« i dalje: »Polet organizacije donio je 8.000 (osam hiljada) organiziranih srpskih žena, zatim taj broj pada, a danas se ponovo popeo prema podacima OO AFŽ na 12.500, od toga 3.300 hrvatskih žena. Na čelu tih žena imamo 1.050 odbornica, organiziranih u 264 odbora.

Po tom velikom broju odbornica i odbora mogli bi misliti da se rad osjeća svuda u svakoj općini, u svakom selu. No to baš ne možemo reći. U mnogo sela uopće odbori ne žive aktivnim političkim životom, jer im naše partijske organizacije ne posvećuju pažnju, niti pružaju pomoć. Da se to popravi i ispravi OK donio je odluku da se pod rukovodstvom seoske ćelije sastaju odbori NOO-a, AFŽ-a i USAOH-a, da proučavaju materijal, da se dogovore o svim akcijama i kampanjama političke ili ekonomske naravi, koje treba provesti. To je provedeno u nekim selima, na pr. u kotaru Veljunu, gdje se osjeća živost u samim masama i vide se povoljni rezultati takvog rada masovnih organizacija pod rukovodstvom Partije.«

U referatu drugarice Anice spominje se da ima dosta žena odbornica NOO-a, oko 114 drugarica na 1.395 odbornika.

Iznesen je i podatak da pri Okružnom odboru AFŽ-a postoji partijska ćelija i da je OK KPH za okrug Karlovac stalno pomagao tu ćeliju.

Banija

Godine 1941. u kotaru Glina u osam sela osnovani su odbori AFŽ-a, 1942. u devet, 1943. godine pet je sela obuhvaćeno organizacijom, 1944. četrnaest sela, 1945. godine tri sela. »Zene su za vrijeme ustanka učestvovale u izvršavanju svih radova i zadataka koji su onda stajali pred čitavim narodom.« Zene sela Drenovca zapisale su u Anketi: »Beroja Soka bila je neumorni rukovodilac USAOH-a na kojoj je dužnosti zadovoljila u svakom pogledu. Ujedno se istakla kao odbornica AFŽ-a«. 1942. godine u NOO je izabrana Davorija Danica, uz nju Rudić Ana. Dvadeset žena je ubio neprijatelj (jednu noseći hranu borcima na položaj). U samoj Glini »Najbolja odbornica AFŽ-a bila je Francika Košutić, koja je poginula 27. II 1944. godine u Vranovini« I dalje: »53 drugarice odvedene u logor Stara Gradiška 17. VI 1942, nestalo je 23, a vratilo se 30 drugarica.« Zene su počele raditi ilegalno u uporištu 1941. godine. Prvi ilegalni odbor, čija je predsjednica bila Strgar Kata formiran je 1942. godine. Ulični ilegalni odbori organizirani su iste godine. U Anketi za kotar Glinu sumirani su radovi žena ovako: »Zene su kroz NOB učestvovale na svim radovima, svrstane u radne čete i bataljone, na proljetnoj i jesenjoj sjetvi i žetvi,

na kidanju pruge, na prekopavanju cesta i rušenja mostova, u zdravstvenim aktivima na suzbijanju bolesti, na izgradnji bajti i privremenih bolnica, na posjetama NOV, dječjim domovima i bolnicama, na skupljanju dobrovoljnih priloga za postradale krajeve Dalmaciju i Liku«. Poslije oslobođenja 3 žene su bile članovi Okružne narodne skupštine.

Zene iz Gornje Jame navele su: »Za vrijeme ustanka žene su masovno učestvovale u sakupljanju hrane za NOV. u krpanju i pranju veša, u borbi protiv šverca i odnošenja hrane u uporišta, u zdravstvenim aktivima na suzbijanju tifusa i zaraznih bolesti, u održavanju straže pri napadu neprijateljske vojske, kao kuriri i obavještajci naše NOV.«

Za selo Kozaperovica u Anketi stoji: »Drugarica Škiljo Mara najviše se istakla u organiziranju žena u odbore AFŽ, a Ljubica Banjanac u izvršavanju postavljenih zadataka, Anđa Radić u davanju dobrovoljnih priloga za NOV, Sava Uglješa u održavanju masovnih sastanaka žena i ukazivanju na razne nedostatke, Škiljo Ana i Banjanac Draginja u davanju živežnih namirnica za bolnicu i NOV.«

U devet sela ovoga kotara bilo je jedanaest odbornica NOO, uključivši i mjesto Glinu. U selu Drenovcu i selu Jukincu bile su birane po dvije odbornice. U tri sela birane su odbornice u NOO 1941. godine: u Brestiku —Roilić Ljubica, u Kozaperovici—Škiljo Mara, u selu Veliki Šušnjar i Grabovac—Dragica Bunčić. U kotaru Glina 1.972 žene poginule su na razne načine od neprijatelja ili su ubijene u masovnim pokoljima u svojim selima, ili su odvedene u logore i odande se nisu vratile pa se ne zna kakvu su sudbinu doživjele.

U jedinicama NOV učestvovala je 31 žena. Godine 1941. u NOV su otišle četiri žene, 1942. četiri, 1943. otišlo ih je 23.

Za 25 sela kotara Dvor na Uni imamo ove podatke o formiranju organizacije AFZ: 1941. formirano je šest odbora, 1942. 15, ostali su osnivani i kasnije. Za 22 sela imamo podatke o izboru žena u NOO-e: u Gornjem Dobretinu izabrana je 1942. godine Smiljana Vuksanović. Iste godine izabrane su i ove drugarice: u selu Gage—Zorka Gigić, u selu Donji Javoranj—Bora Samardžija, u selu Kotarani—Stana Smijulj, u selu Komora —Julika Bodlović, u selu Ljeskovac—Stoja Zuber, u Matijevićima—Ruža Jagetić. U selu Lotina birane su dvije drugarice — Janja Kordić i Ljuba Kordić i to tokom 1943. godine. U nekim selima radilo se ilegalno, kao u Zamlači, pa je tek 1945. godine osnovan odbor narodne vlasti. Ukupno su u 22 sela postojali odbori AFŽ-a i žene su u tim selima bile birane u organe narodne vlasti. Poslije oslobođenja one nisu više bile birane u većini sela, samo u selu Ljubina ostala je i dalje žena odbornica NOO-a. Za selo Glavičani drugarice su napisale da se radilo »masovno i ilegalno«. U borbi protiv šverca i nošenja hrane u uporišta žene su bile uporne i nisu dale da makar jedna iz sela odlazi i nosi što u uporište. «Iz sela Donji Javoranj je Smoljanović Danica poginula noseći hranu partizanima, 1943. godine.« Za selo Ljubine žene su zapisale: »Iz našeg sela se najbolje u radu za NOP istakla drugarica Radojčić Stoja. Ona je kao siromašna žena primjerom služila u davanju raznih namirnica, sakupljanjem i no-

šenjem u šumu partizanima, odlazeći na sastanke, dočekivajući i otpremajući naše drugove partizane.« U ovom selu je deset žena tokom NOB naučilo čitati i pisati. U Ljeskovcu »žene su najviše pomagale bolnicu koja je bila smještena u selu od 1941. godine«. U Sočanici... »pomoć vojsci je bila najveća jer smo ih hranili po svojim kućama i mi žene smo se otimale koja će ih više nahraniti ... u borbi protiv šverca smo bile uporne i nismo dozvolile da iz sela makar koja odlazi u neprijateljsko uporište, jer smo na sastanku zajednički zaključile: što nemamo—nemamo, ali k njima nećemo ići.« U ovom selu je 70 žena stradalo od neprijatelja, bilo da su ubijene u selu, odvedene u logor ili stradale na kom drugom mjestu. U Donjem Javornju stradalo ih je 24, ustaše su ih postreljale 1945. godine.

Kotar Kostajnica — na raskršćima putova i željezničkih pruga rad žena, u sklopu ostalih organizacija narodnooslobodilačkog pokreta, odvijao se organizirano i uporno, najčešće u ilegalnim i poluilegalnim uslovima. Banijskii trokut, kako su borci nazvali područje između Save, Une i željezničke pruge Kostajnica—Sunja, primjer je takvog djelovanja.

U 27 sela kostajničkog kotara bilo je najviše formiranih organizacija tokom 1942. godine svega šesnaest. U četiri sela organizacije AFŽ-a formirane su 1941. i to u selima Borojevići, Komogovina, Mečenčani i Papići. U dva sela organiziran je AFŽ 1943. a u pet sela 1945. godine. U samoj Kostajnici nije bilo formirane organizacije, nego su najaktivnije antifašistkinje pojedinačno bile povezane s drugovima na oslobođenoj teritoriji. Odbor AFŽ-a formiran je tek 13. V 1945. godine. U mjestu su se najviše istakle: »Jela Pavišić, Nada Djetelić, Zlata Dejanović, Tonka Piljar i Kata Bevandić.« Bile su pohapšene 1944. godine. Zajedno s njima uhapšene su i drugarica Ivanka Zličarić. Nju su uhapsili Nijemci još 1943. godine i otpremili je u istražni logor u Prijedor. U narodnooslobodilački odbor, koji je uspostavljen 1945. godine, ušle su i najaktivnije drugarice. Iz mjesta je tokom rata u logore i zatvore odvedeno četrdeset žena i to u Njemačku sedam, u logore u našoj zemlji 33. Njih 29 vratilo se poslije oslobođenja, a 11 ih je nestalo.

Za mjesto Mečenčani, žene su zapisale: »Organizirane drugarice u AFŽ-u radile su na slijedeći način: pomagale su vojsci u hrani, odjeći, krpanju i pranju veša, prevažanjem ranjenika kolima, kupovanjem i sakupljanjem zavoja za ranjenike, te dežuranjem kod ranjenika žene su nosile hranu i vodu partizanima na položaje.«

Cijeli ovaj kotar obiluje zločinama nad ženama i cijelim narodom. Ubijali su ih i ustaše i Nijemci, odvođene su u logore, zatvarane i mučene. Prema podacima, za koje nismo sigurni da su konačni, stradalo je 339 žena. U Komogovini ustaše su ubile 32 žene, u Meminskoj Srednjoj ubijeno ih je devet, u zatvoru jedna, u Mekinskoj Gornjoj osam, u Rosulju, u samom selu, stradalo je trinaest žena, tri su ubijene u logoru, a jedna drugarica je stradala »kao kurir prenoseći poštu partizanima«. U Sašu ih je stradalo 25 u mjestu, a osam je odvedeno u logor. U Umetićima je »ubijeno 12 žena sa petoro djece na rukama 1944.

godine«, u Utolici je 41 žena ubijena, a dvije su odvedene u logor i nisu se iz njega vratile; u Crkvenom Boku je u selu ubijeno 19 žena, a 82 su otjerane u logor 1944. godine i nijedna se od njih nije vratila; u Četvrtkovcu su ustaše ubile dvanaest žena, a četrnaest ih je odvedeno u logor. Tako se neprijatelj obračunavao sa ženama koje su, neprijatelj je to znao, bile oslonac i čvrsta pozadina narodnooslobodilačkom pokretu.

U ovom kotaru je znatna aktivnost žena u narodnooslobodilačkim odborima. Poznato je da su u 25 sela žene bile birane u organe narodne vlasti. U Mečenčanima je 1941. u Mjesni NOO bila izabrana Draginja Pribičević. U ovom selu je i poslije oslobođenja ostala u odboru jedna drugarica. U deset sela žene su bile birane 1942. godine. U selu Jasenovčanima bile su od 1942. godine dvije drugarice u NOO-u, Milica Pralica i Zaforac Ljuba, a i poslije oslobođenja bile su dvije žene u mjesnom NOO-u toga sela; u Četvrtkovcu bile su odbornice od 1942. godine, Ljuba Gvozdić i Draga Klopčić. I u ovom selu bile su i poslije oslobođenja dvije drugarice u mjesnom NO-u, u Maminskoj Srednjoj, ili kako selo narod skraćeno zove Memska od 1942. godine bile su u NOO-u drugarice Danica Ratković i Danica Dukić, a u Gornjoj Memskoj su i poslije oslobođenja tri drugarice bile članovi mjesnog NOO-a.

Godine 1943. birane su u narodnooslobodilačke odbore ove drugarice: u Slavincima—Jaga Mikulčić i Indija Kovačević; u Borojevićima—Milja Borojević, u Čauku—Milja Zebić, u Rausovcu—Vender Ana, u Rosulju —Milka Čugalj. U Komogovini su od 1942. dvije drugarice u Mjesnom NOO-u, Dabić Miljka kao član i Dabić Grozdana kao predsjednik. Od onih koje nismo spomenuli, 1942. bile su u NOO-ima i ove drugarice: u Novoselcima—Sofija Bogdanović, u Radonja Luci—Ljuba Jovanović, u Donjim Kuruzarima—Ana Zec, u Utolici—Anka Tadić, u Umetićima—Miljka Milojević, u Šašu je također bila jedna drugarica u NOO-u no nemamo podatak o njenom imenu.

Drugarice su sa ovog područja manje učestvovale na kursevima nego što je to bio slučaj s područjima gdje je duže vremena postojala oslobođena teritorija. Bilo ih je na raznim kursevima svega 32 i to u najvećem broju iz sela Velešnje, njih osam, iz Mečenčana devet omladinki, dok su iz sela Rausovac, Radonja Luka, Crkveni Bok, Knežovljani pohađale jedna ili dvije ove kurseve: općeobrazovni, higijeničarski, zdravstveni, niži politički, milicionerski, učiteljski, domaćinski.

Iz petnaest sela kostajničkog kotara i iz same Kostajnice 67 žena bile su borci. Iz Kostajnice je četrnaest drugarica otišlo u NOV 1944. godine iz Komogovine četrnaest 1942, iz Mečenčana osam, 1942, iz Šaša devet. Najviše ih je otišlo u borbu s puškom u ruci 1942. godine, dvadeset i sedam, 1943. dvadeset i jedna. Samo jedna je otišla 1941. godine, a osamnaest ih je stupilo u NOV 1944. godine.

Na ovom uzavrelom području gdje su danonoćno krstarili neprijatelji raznih vrsta, jer je bilo prolazno, i koje je spajalo Moslavinu i Slavoniju sa dijelovima Hrvatske ispod Save, i rad je bio specifičan. Aktivnost se često vršila noću. Danju je bilo relativno mirovanje a noću se odvijala

svakovrsna djelatnost u korist NOP. Naročito se tako radilo u Trokutu. Seljaci su bili navikli da u sjeniku, na tavanu ili u vrtu danju skrivaju ilegalce, a noću se disalo slobodnije, noću su otpremali jedne i dočekivali druge. Meminska Gornja i Srednja su se nalazile na početku tog partizanskog puta kroz Trokut a Crkveni Bok na kraju. U Meminskoj Gornjoj su 1942. godine bile najaktivnije drugarice u AFŽ-u Ratković Danica, Dukić Danica, Stana B. Petrinjac i Jula Ratković, koja je poginula 1943. godine. U Memskoj Srednjoj se među najaktivnije ubraja Dvoženjić Sara.

Crkveni Bok je selo što je naleglo uz sam rub Save. Cijelo to selo je živjelo u polulegalnim uslovima. Danju se nije primjećivalo da na rijeci ima bilo kakav čamac. Nije se znalo da li neka kuća krije danju partizane—prolaznike, one koji se spremaju da prijeđu Savu i po zadatku zakorače u partizansku Moslavinu ili Slavoniju. Seljaci su u vrtovima i na njivama u blizini kuća imali iskopane zemunice. U slučaju da se selu približi neprijatelj, u zemunice su se skrivali oni koje on ne smije u selu zateći. Noću selo zaživi drugačijim životom: izvlače se iz šibljaka ili šaša čamci, u selu se osjeća slobodan život, jer neprijatelj bez jačih snaga u selo nije zalazio noću. Ovdje su prelazile ne samo manje grupe boraca, nego i veće jedinice. Tako je cijeli jedan slavonski bataljon, onaj što je u Bosanskoj krajini ušao u sastav proleterske divizije, bio prešao na ovom mjestu Savu čamcima — 18. XI 1943. godine. Zene su u Trokutu dočekale te borce punim košarama hrane, mada je neprijatelj tog dana harao tim selima, palio kuće. I noću se zgarišta kuća nisu utrnula. Uz njih, žene su prostirale na travi čiste stolnjake i na njih redale hranu, što su je tokom dana bile pripremile za borce.

10. januara 1943. godine održana je Prva okružna konferencija AFŽ Banije. U to vrijeme »AFZ obuhvata 1.065 žena. AFŽ je organizirana u 167 seoskih, 19 općinskih i 4 kotarska odbora«.

U pismu iz 1942. godine OK KPH Banije naveo je ovakvo mišljenje: »Politička svijest žena mnogo se podigla. Sve više uzimaju učešća u javnom radu. U selima Ljubna i Kosna (dvorski kotar) žene otkrivaju sabotažu odbornika i upiru prstom na njihov oportunizam u svakodnevnom životu. U mnogim selima sudjeluju jednako kao i muškarci.« Isti komitet je 31. VHI 1942. pisao: »Zene sve više učestvuju u javnom životu i mnogi odbori AFZ-a u zadnje vrijeme i po borbenosti i po radu prelaze mnoge NOO. Tome su mnogo pridonijela i dva kursa AFZ koji su izbacili oko 60 dobrih boraca iz redova seljačkih žena.«

Okružni odbor AFZ-a Banije pisao je 14. VII 1943. godine Glavnom odboru AFZ-a Hrvatske o stanju u okrugu i radu žena. U pismu se piše o četničkoj propagandi u kotarima Dvor i Glina, a u petrinjskom kotaru je djelovanje HSS-a. Četnici lansiraju vijesti o uništenju VII divizije, neprijatelj baca letke iz aviona. HSS ima utjecaja na kostajničkom kotaru, također u petrinjskom, u općinama Mošćenica i Sunja» premda tamo postoji naša organizacija ali nije još tako čvrsta«. U pismu se govori o radu u dvorskim kotaru ovo: »Na istom kotaru, u općini Divuši, koja je neoslo-

bodena raspustili smo sve legalne odbore i pristupili stvaranju ilegalnih odbora radi čestih naleta neprijatelja. Također na kostajničkom kotaru smo prodrli u dva hrvatska sela, i to sela Majur i Panjani, u kojem smo formirali jedan ilegalan odbor i povezali ga s općinskim odborom Majur. Na istom kotaru prodrli smo u dva srpska sela, u kojima do sada nije bilo naše organizacije, i to Slabinja i **Zivaja,** u kojima su do sada bili ustaše Hercegovci, koji su se bili naselili u kuće naših ljudi protjeranih u logor, i zbog toga bilo je teško prodrijeti, dok nisu naši partizani to raščistili, a naravno da smo tome krivi i sami mi, jer nismo dovoljno posvećivali pažnje tim selima. Ta ista sela, to jest Slabinja **i Zivaja,** pripojili smo još trima selima, koja su bila ranije organizirana i formirali smo općinski odbor Dubicu. Radne čete su formirane isto kao i na oslobođenom teritoriju.«

Isti odbor je uputio okružnicu kotarskim odborima AFŽ-a, datiranu sa 15. VII 1943. godine u kojoj se govori o potrebi da se provedu izbori u organizaciji AFŽ-a. Pripreme treba izvršiti do završetka žetve, a same izbore provesti od 1. do 22. augusta. Daju su ove upute: na masovnim sastancima žena pretresti političku situaciju, govoriti o radnim grupama, iznositi rezultate rada, pohvaljivati poimence žene, na seoskim sastancima birati delegate koji će prisustvovati kotarskim konferencijama.

Ovdje ćemo navesti ocjenu rada konferencije AFŽ-a za vrijeme IV neprijateljske ofanzive što ju je dao OK KPH Banija u pismu CK KPH od 12. IV 1943. godine: »Rad organizacija AFŽ-a za vrijeme ofanzive vrlo se slabo pokazao. Mnoge su organizacije za vrijeme ofanzive prestale raditi. Jedino u kostajničkom kotaru rad AFŽ-a tekao je normalno. Primjećuje se da se i kod žena pojavila zamorenost, nezainteresiranost i pomirljivost prema neprijatelju, a i bojazan od bolesti. Ima slučajeva gdje se ovakvo raspoloženje pokušava prenijeti i na naše borce. Jedna od osnovnih grešaka organizacija AFŽ-a bila je svođenje cjelokupnog rada na materijalnu pomoć partizanima, a nije se pristupalo uzdizanju svijesti žena i njihovo okupljanje u front borbene organizacije.« Druga okružna konferencija AFŽ-a Banija održana je 31. VIII i 1. IX 1943. godine, u Klasniću. Konferenciji je prisustvovala drugarica Kata Pejnović, predsjednica AFŽ-a Jugoslavije. Na konferenciji je podnijela politički referat Milka Vranješević, a organizacioni Kata Opačić. Neposredno poslije konferencije, u izvještaju Glavnom odboru, Okružni odbor iznosi niz konkretnih podataka o radu žena. Izvještaj govori gdje i koliko je žita požnjeveno: »Sa kostajničkog kotara prešlo je organizirano na petrinjski kotar oko 150 žena i poželo u jedan dan 30 rali pšenice. Na dvorskom kotaru radilo je organizirano 400 žena u vodovima i desetinama. Na petrinjskom 200, a na glinskom kotaru nisu bile žene organizirane.« U pismu se navode podaci o selima u kojima su izvršeni izbori u odbore AFŽ-a: u glinskom kotaru u 46 sela, u dvorskom u 53 sela, u petrinjskom u 43 sela. Kotarskoj konferenciji dvorskog kotara na kojoj je izabran kotarski odbor za taj kotar prisustvovala je Kata Pejnović.

8. X 1944. godine održana je III kotarska konferencija glinskog ko-

tara. »Do oslobođenja Gline hrvatska sela su bila uglavnom neoslobođena, tako da smo tamo radili ilegalno, ali ipak i pored svih teškoća, uspjelo nam je u pet hrvatskih sela formirati 15 ilegalnih odbora i jedan općinski odbor, u kojima je bilo 56 odbornica.«

U organizacionom referatu glinske kotarske konferencije iznose se ovi podaci: »Mnoge su žene našega kotara pomogle kod izgradnje popaljenih sela, svakodnevno vidimo žene kako neumorno rade, voze građu i crijep za izgradnju kućica. U tome poslu jednako su aktivizirane Srpkinje i Hrvatice. Žene hrvatske općine Jukinac sjekle su drva za naše ustanove, dok su njihovi sinovi i muževi vozili kućice kao i iste gradili. U tome poslu one su dale 160 radnih dana i nasjekle 20 hvati drva. Po svim općinama našega kotara postoje partizanske bašče, koje su obrađivane pod rukovodstvom naše organizacije.«

Ubrzo poslije I zasjedanja AVNOJ-a održana je Prva zemaljska konferencija AFŽ-a Jugoslavije. Konferencija je održana u Bosanskom Petrovcu 6, 7. i 8. decembra 1942. godine. Prisustvovale su joj žene-delegati iz svih krajeva Jugoslavije, osim iz Makedonije i Slovenije. Konferenciji su prisustvovale žene borci i žene članice AFŽ-a. Bilo ih je 166. Na toj konferenciji, u njenom svečanom dijelu, govorio je drug Tito. On je odao najveće priznanje ženama za njihovu uspješnu i nesebičnu borbu protiv fašizma, za uspješno učestvovanje u obrani zemlje, za rad na organiziranju života u pozadini, za njihovo svestrano pomaganje narodnooslobodilačkim odborima, pozadinskim vojnim vlastima te borcima naših brigada i partizanskih odreda.

Poslije Konferencije u Bosanskom Petrovcu, za desetak dana, osnovan je u Hrvatskoj Sazivački odbor za održavanje konferencije AFŽ-a Hrvatske. Njega su sačinjavale tri drugarice koje su pozvale delegatkinje u Slunj i preduzele radove koji su potrebni za održavanje jednog takvog skupa. Konferencija je trebalo da se održi sredinom januara u Slunju. Neke delegatkinje su već bile i stigle, druge su kretale prema Slunju, bila je stigla Mara Rupenagost iz Slovenije. Međutim održavanje Konferencije je bila onemogućila IV neprijateljska ofanziva.

Intencijama CK KPH bio je zamišljen mnogostraniji i dalekosežniji rad na pripremi Konferencije. Zbog toga je Sazivački odbor za održavanje Konferencije AFŽ-a Hrvatske prekinuo radom, a umjesto njega formiran je Inicijativni odbor AFŽ-a Hrvatske. Bilo je to 25. januara 1943, u vrijeme kad je već bila počela IV neprijateljska ofanziva na naš oslobođeni teritorij. Odbor je formiran u selu Šeganovcu kraj Korenice. Odbor su sačinjavale ove drugarice: Vlatka Babić, predsjednica, Kata Pejnović, Anka Berus, Olga Kovačević, kao članovi, i ja, kao tajnica tog odbora. Odbor je odmah počeo intenzivne pripreme za Konferenciju.

U vremenu od osnivanja do Prve konferencije poslao je Inicijativni odbor AFŽ-a više pisama okružnim i drugim odborima. U njima se govori o pripremama za Konferenciju, o jačanju organizacije stvaranjem izvršnih odbora i plenuma u kotarskim i okružnim odborima, o predstojećem listu što će ga izdavati Glavni odbor, o organiziranju dopisništva

i pripremanju građe za taj list, o organiziranju organizacije AFŽ-a na neoslobođenom teritoriju, o gradovima i selima.

Početkom maja mjeseca održali smo sjednicu Inicijativnog odbora AFŽ-a Hrvatske u Otočcu, dogovorile se o pripremnim radovima, o referatima na Konferenciji. Bile smo zaključile da se za dan održavanja Konferencije pokrene list AFŽ-a Hrvatske. Dogovorile smo se o sadržaju tog prvog broja. Odluka o nazivu lista došla je kasnije. Zaključeno je da list nosi naziv »Žena u borbi«. Istina, već je izlazio takav list, organa AFŽ-a s istim imenom za okrug Liku. Mi smo zaključile da uzmemo isti naslov ne zato što je u Lici počeo izlaziti prvi ženski, ratni, antifašistički list u Hrvatskoj, nego zato što nam se činilo da je u takvom nazivu lista sadržan osnovni smisao rada organizacije AFŽ-a. Najviše posla oko lista imala je drugarica Olga Kovačić koja je istovremeno bila, uz Mitru Mitrović, i urednica lista »Žena danas«. Poslije Konferencije formirana je šira redakcija ovog lista u kojoj su do oslobođenja radile: Olga Kovačić-Kreačić, Bosiljka Ević-Krajačić, Marija Valika Pap-Kreačić, Nada Sremac i Veda Zagorac.

U svim radovima na pripremi Konferencije pružao nam je veliku pomoć CK KPH — direktno, i preko svog člana, koji je istovremeno bio i član našeg Odbora, drugarice Anke Berus.

Konferencija je održana 11. i 12. juna 1942. godine. Trinaestog je održan sastanak plenuma novoizabranog odbora AFŽ-a Hrvatske.

Svečani dio Konferencije bio je 11. juna. Prisutno je bilo 80 delegatkinja i gosti iz jedinica NOV, kao i gosti iz raznih krajeva Hrvatske. Bilo nas je preko stotinu. Prisustvovali su i predstavnici društveno-političkih organizacija Hrvatske: u ime CK KPH Karlo Mrazović, u ime Inicijativnog odbora ZAVNOH-a dr Pavle Gregorić, u ime NOV i POH, komesar Glavnog štaba Hrvatske dr Vladimir Bakarić, u ime PK SKOJ-a za Hrvatsku drugarica Milka Kufrin. Svi su oni pozdravili konfrenciju govorima. Od svih ovih pozdravnih govora sačuvalo se samo izlaganje dr Vladimira Bakarića.

Pošto je drugarica Vlatka Babić predložila počasno i radno predsjedništvo, Konferenciju je otvorila drugarica Kata Pejnović, predsjednica AFŽ-a Jugoslavije kratkim govorom u kojem je istakla značaj Konferencije.

Radni dio Konferencije odvijao se u zgradi osnovne škole sela Prozora, u blizini Otočca. Najprije su pročitani referati, a zatim se cijeli dan vodila diskusija u kojoj su učestvovale delegacije iz svih krajeva Hrvatske.

Referat o političkim zadacima AFŽ-a u Hrvatskoj podnijela je drugarica Anka Berus. Referat drugarice Anke je jedan od najljepših tekstova, što su napisani o antifašističkoj borbi žena u nas za vrijeme rata. U referatu se kaže: »Baš to, što su žene u svim tim raznolikim oblicima sudjelovale i sudjeluju u borbi, omogućilo je da borba bude tako čvrsta i odlučna, da se redovi rodoljuba antifašista tako zbiju, da ih nikakav prodor neprijatelja ne može razdvojiti. Da se pod teškim uslovima može da vodi borba, da se borba mogla da proširi do tako ogromnih razmjera, da

smo imali smjelost da navijestimo rat neprijatelju i taj rat uspješno vodimo, davalo nam je snage to, što smo svi bez razlike radili sve ono, što je borba od nas tražila, ne gledajući nikakve svoje specijalne i lične interese, već smo se stavili u službu izvojevanja slobode naroda.« I dalje: »Sudjelovanje žena u javnom životu nije plod traženja ravnopravnosti od strane žena, ona kao i nitko drugi nije ništa tražila za sebe već je davala sve od sebe, a ravnopravnost, koju je postigla bila je nužda, koju je sam razvoj i širina borbe tražila.«

U referatu o organizacionim pitanjima AFŽ-a iznosi se da je organizacija narastala od seoskih odbora u selima i odborima po zanimanjima u gradovima, da je njen put razvoja bio demokratski. Dalje se iznosi stanje u pojedinim okruzima i govori o utjecaju štampe za žene na razvitak AFŽ-a. One organizacije koje su imale svoje listove mnogo su se brže razvijale i povezivale od onih koje nisu imale svoja glasila. Dalje slijedi mišljenje da su sve omladinke ne samo članice omladinske organizacije, nego i naše organizacije žena. O NOO-ima se kaže: »Činjenica da u izvještajima naše organizacije veoma malo ili nikako ne govore o tome, toliko je AFŽ pomagao u rješavanju svih pitanja, koja se postavljaju pred naše NOO-e, što je uradio na jačanju i učvršćivanju naše narodne vlasti, ta činjenica dovoljno govori, a na terenu se to potvrđuje, da NOO-i nemaju u AFŽ-u onu podršku, koju bi po masovnosti, organizaciji i ljubavi žena za narodnu vlast mogli imati. Ženama treba objasniti da je izgradnja narodne vlasti i saradnja naše organizacije sa NOO-ima garancija, da će ciljevi naše borbe biti ostvareni i tekovine naše borbe odbranjene.«

U Rezoluciji Konferencije izražene su ove bitne misli: učešće žena u borbi dalo je našoj NOB-i općenarodni karakter, učešće žena u narodnoj vlasti doprinosi činjenici da ta vlast postaje stvarno demokratska u najširem smislu te riječi.

13. juna sastao se Glavni odbor AFŽ-a, izabran na Konferenciji. U odboru su bile ove drugarice: Kata Pejnović, seljanka iz Like, predsjednica AFŽ Jugoslavije, član AVNOJ-a i ZAVNOH-a, Jela Bićanić, učiteljica, Dara Čudić, seljanka iz Like, član Okružnog NOO-a za Liku, Seka Došen, seljanka, odbornica općinskog AOŽ, Ćana Bogdanović, seljanka iz Korduna, predsjednica Okružnog AOŽ, Milica Vujičić, seljanka, tajnica Okružnog AOŽ, član ZAVNOH-a, Draga Bakić, radnica iz Korduna, odbornica Okružnog AOŽ, Kata Opačić, seljanka iz Banije, predsjednica AOŽ, Marija Novak, studentica, predsjednica Inicijativnog pokrajinskog odbora AFŽ-a za Dalmaciju, član Centralnog odbora AFŽ-a Jugoslavije, Neva Pajić, radnica iz Dalmacije, tajnica Inicijativnog pokrajinskog odbora AOŽ za Dalmaciju, član NOO-a, Anka Berus, profesorica iz Dalmacije, član ZAVNOH-a, Marija Bračka, seljanka, odbornica kot. AOŽ, Milka Bogunović, seljanka iz Dalmacije, odbornica Okružnog AOŽ za Dalmaciju, Mica Miljanić, seljanka iz Slavonije, odbornica Oblasnog AOŽ, Smilja Štimac, studentica iz Slavonije, odbornica Oblasnog AOŽ, Jula Rašković, seljanka iz Slavonije, odbornica kotarskog AOZ, Nada Trbović, seljanka iz Gorskog kotara, predsjednica Inicijativnog okružnog odbora

AFŽ-a za Gorski kotar, Vera Gašparac, seljanka iz Gorskog kotara, odbornica Okružnog AOŽ, Vlatka Babić, učiteljica iz Sušaka (Hrv. primorje), član izvršnog odbora ZAVNOH-a, Milka Milenić, domaćica iz Kastva (Hrv. primorje), odbornica Okružnog AOŽ, Marija Derđa, učiteljica iz Pokuplja, tajnica Inicijativnog Okružnog odbora AFŽ-a, Ruža Kumic, seljanka iz Pokuplja, odbornica Okružnog AOŽ, Mara Kordić. radnica iz JSumberka (Pokuplje), odbornica općinskog AOŽ, Maca Gržetić, radnica iz Zagreba, član Centralnog odbora AFŽ Jugoslavije, Olga Kovačić, činovnica iz Zagreba, član Centralnog odbora AFŽ-a Jugoslavije, Marica Zastavniković, priv. činov, iz Zagreba, član ZAVNOH-a, tajnica žen. grane HSS-a, Maša Vejnović, seljakinja iz Like, bolničarka, Ljubica Brković, učenica iz Karlovca, partizanka VIII divizije NOV.

U Izvršni odbor ušle su:

Predsjednica: Maca Gržetić, radnica iz Zagreba, tajnica Jela Bićanić, učiteljica, Kata Pejnović, seljanka iz Like, Anka Berus, profesor iz Splita, Olga Kovačević, činovnica iz Zagreba, Nevenka Pajić, radnica iz Splita, Vlatka Babić, učiteljica iz Sušaka, Milica Vujičić, seljanka iz Korduna.

U toku januara 1944. godine dogodile su se izvanredne i za organizaciju AFŽ-a veoma važne stvari. Centralni komitet KPJ uputio je svim partijskim organizacijama okružnicu o novom načinu rada u organizaciji AFZ. Pismo Centralnog komiteta KPJ od januara 1944. godine o štetnosti tendencija centralizacije AFZ-a i potrebi prodiranja u redove još neobuhvaćenih masa žena govori o ovim pojavama u AFŽ-u:

1. štetna je tendencija ka čvrstoj centralizaciji, to uvjetuje slabljenje povezanosti sa narodnooslobodilačkim pokretom i lokalnim organima vlasti i Partije:

»Rukovodeći organi AFŽ počeli su da stvaraju neki aparat kancelarija, instruktora i funkcionerki, koji je najčešće više ili manje izdvojen iz ostalog političkog života i borbe, te samim svojim postojanjem razvija tendencije ka organizacionom izdvajanju pokreta AFŽ iz općeg borbenog pokreta protiv fašističkih imperijalista.«

2. Postojanje »ženskog aktiva« unutar naše Partije doprinosi da se ove drugarice sasvim izdvajaju iz općeg unutrašnjeg i političkog života. U AFŽ-u se stvaraju čak i partijske ćelije. Razvitak tih partijski je »jednostran« i »nepravilan«.

3. Niži odbori AFŽ često su se osjećali odgovornijim svojim višim rukovodstvima, nego lokalnim NOP. U ovom članu se na kraju kaže: »Karakteristično je da su se sve te greške, koje su se inače najjače manifestirale u Hrvatskoj, uglavnom pojavile u svim zemljama Jugoslavije.«

Sada se navode zadaci AFŽ-a u buduće:

1. okupiti i aktivirati žene u NOF-u, da one sudjeluju zajedno sa muškarcima,

2. nužno je povezivanje s lokalnim organima narodnooslobodilačke borbe i lokalnim organizacijama Partije,

3. odbornice AFZ-a ne treba da shvate svoju funkciju kao da su one

predstavnice žena, nego da su aktivistkinje NOF-a za mobilizaciju žena u zajedničkoj borbi,

4. zadaća viših odbora AFZ-a jeste da politički manifestiraju učešće žena u NOB-i

»Njihov odnos prema nižim odborima AFŽ ne smije biti kruto organizacijski, već uglavnom agitaciono-propagandistički. Viši odbori AFŽ moraju se starati o tome, da niži odbori budu u prvom redu odgovorni lokalnim organima narodnooslobodilačke borbe.«

5. Partijke u užim, izvršnim tijelima (u centralnom, glavnom, pokrajinskom i oblasnim odborima) treba da budu partijska komisija za rad među ženama, pri čemu zadržavaju konspirativnost prema nepartkijkama u tim oblastima«. Ovdje se posebno govori o razvoju partijki i kaže se da one u vrlo rijetkim slučajevima mogu raditi samo u AFZ-u sve, bez razlike treba da budu uključene u partijske komitete i ćelije gdje će dobijati zadatke i moći se pravilno razvijati.

6. Težiti treba tome da sve aktivistkinje u AFZ- partijke i nepartijke, budu uključene i u druge organe narodnooslobodilačke borbe: »Osnovnu odgovornost za rad na mobilizaciji žena, tj. i za rad AFŽ svuda, treba da nose partijske organizacije, tj. ćelije i rukovodeći komiteti naše Partije. Ako se prije svega od tih organizacija bude tražilo da polažu računa o djelatnosti među ženama, onda će gore spomenute greške biti brzo likvidirane. Upravo prenošenje odgovornosti za rad u AFZ sa partijskih organizacija na partijske aktivistkinje AFZ i čak »ćelije u AFZ« i na odbore AFŽ u najvećoj je mjeri olakšalo razvijanje pomenutih grešaka ...«

Milica Dubajić-Damjanović

Iz borbe omladine Like — neke crtice

Kako je o radu omladine ostalo malo pisanih izvještaja, direktivnih pisama i drugih pisanih izvora iz vremena narodnooslobodilačkog rata i revolucije, iz kojih bismo nešto više mogli osvijetliti herojsku borbu ličke omladine i naroda, to će, vjerovatno, dobro doći i ovih nekoliko crtica i sjećanja o njenoj borbenosti i aktivnosti.

Ta svoja sjećanja počet ću sa jednim partijskim kursom koji je organizirao Kotarski komitet Partije za Donji Lapac u proljeće 1942. godine. Čim se danulo dušom, to jest pošto je istjeran okupator iz Lapačke doline i kad su bile organizirane sve organizacije NOP-a i njihova rukovodstva, naša Partija je mislila i na školovanje svog kadra i radi toga organizirala kurseve. Bili su to razni kursevi i održavali su se na više strana.

Ja sam, kao član rukovodstva SKOJ-a za kotar Donji Lapac bila posjetilac ovog kursa koji je održan juna mjeseca 1942. Bio je to drugi kurs po redu i trajao je mjesec dana. Na njemu je bilo posjetilaca iz svih općinskih rukovodstava u kotaru, pa čak i iz seoskih rukovodstava. Bilo nas je dosta. Sjećam se da se u toj »školi« ozbiljno učilo o Partiji, o ulozi seljaka i radnika u revolucionarnoj borbi i o nizu drugih tema koje su podizale idejni nivo članova KPJ. Imali smo više predavača. Bili su to mahom iskusni partijski radnici i sa višom teorijskom podlogom. Najviše mi je od predavača ostao u pamćenju drug Mile Počuča (tada član Okružnog komiteta KP za Liku) po jasnoći i lakoći predavanja o Partiji, a posebno po jednom postavljenom pitanju slušaocima kursa.

Naime, obično poslije predavanja održavana je tzv. konsultacija, na kojoj su slušaoci postavljali nejasna pitanja ili su predavači propitivali i provjeravali znanje kursista. Tako je jednom drug Mile Počuča postavio pitanje o najvećim zaslugama i najvećim uspjesima Komunističke partije Jugoslavije u vrijeme propasti stare Jugoslavije. Na to pitanje i gotovo u isti mah odgovorile smo — Milica Pejnović (kćerka Kate Pejnović, prve predsjednice AFZ Jugoslavije) i ja — da je najveći uspjeh Partije u tome što je podigla narod na ustanak i drugo, što je uspjela

ostvariti bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije, usprkos svih mržnji i šovinizma, koje su prije a i poslije kapitulacije Jugoslavije raspirivali ustaše i četnici kao zakleti neprijatelji tog jedinstva. Bio je to jednostavan i tačan odgovor, kojim je bio zadovoljan i predavač i svi kursisti.

Tada je sekretar Kotarskog komiteta Partije za Donji Lapac bio Mile Kosanović, kojega je uskoro u IV neprijateljskoj ofanzivi februara 1943. godine, pokosio tifus i otjerao ga u preranu smrt, kao i mnoge druge stanovnike ove pitome ličke varošice. S Milom smo mi iz kotarskog rukovodstva SKOJ-a stalno sarađivali. Uvijek je bio spreman da nam pomogne u radu. Po tome sam ga osobito zapamtila. Bio je rijetko bistar seljak, principijelan i dobar organizator. Uz to je bio lijep, crnomanjast, srednjeg rasta, u cjelini čovjek markantnog izgleda. Čini mi se da je bio kao stvoren za partijskog radnika ovog kraja. Poslije Miline smrti zamijenio ga je Jandre Zunić. U stvari njih dvojicu sam najviše zapamtila kao partijske rukovodioce u kotaru. Jandre je bio još bliži nama — omladinskom rukovodstvu. Bio je mlađi i stalno su ga interesirali naši skojevski problemi (Jandre je poslije nešto više od godinu dana otišao za partijskog rukovodioca u jednu od brigada 6. ličke divizije, prešao s njom put do Beograda i herojski pao prilikom njegovog oslobođenja, oktobra 1944. godine).

U kotarskom rukovodstvu SKOJ-a za Donji Lapac tada su radili: Stevo Štikovac (politički sekretar), Jelka S. Bujić (poginula herojski 12. februara 1943. na Zuleševici u IV neprijateljskoj ofanzivi, Dragan Jovanić (isto tako pao junački kao politički komesar čete u proljeće 1943.), Uroš Damjanović (mučki ubijen, pošto je prethodno vodio borbu sa grupom četnika koji su ga zatekli na spavanju, i spaljen u pojati u selu Ajderovcu u proljeće 1944), zatim su bili Boja Vojvodić, Jelica Bujić(Plava), Mara Dražić, Savka Dragičević (Crnka), Koka Vojvodić i ja — Milica Dubajić (Damjanović). Poslije se sastav KK SKOJ-a stalno mijenjao. Naše rukovodstvo SKOJ-a uživalo je zaista ugled među omladinom. I KK Partije imao je u nas mnogo povjerenja i smatrao nas sposobnim, snalažljivim, inicijativnim i, čime smo se najviše ponosili, hrabrim rukovodstvom omladine.

Najteže nam je bilo u IV neprijateljskoj ofanzivi, od januara do marta 1943. godine. Teritorija kotara Donji Lapac bila je poluoslobođena, a najveće borbeno poprište nalazilo se na magistrali koja je presijecala kotar, na sektoru Mazin—Gornji Lapac—Kulen-Vakuf. Ali, i sa drugih strana nadirao je neprijatelj, koji je želio da ovom ofanzivom slomi narodnooslobodilački pokret. U relativno maloj Donjolapačkoj kotlini i Zaluševici nalazile su se snage 8. kordunaške i 6. ličke divizije. Iako su naše snage bile iscrpljene, iako je harao tifus, vladala glad i oštra zima s debelim snježnim pokrivačem, one su uspjele odagnati neprijatelja iz najvećeg dijela Like.

U takvim prilikama, KK SKOJ-a odigrao je veliku ulogu u svakodnevnoj pomoći partizanima: organizirao je omladinu, a i sam učestvovao u prenošenju ranjenika u partizansku bolnicu u selo Dobroselo, i to pod

vatrom neprijateljskih kuršuma, zatim u ishranjivanju boraca, u raščišćavanju snijega, u borbi protiv opasne zaraze — tifusa, itd.

Članovi kotarskog rukovodstva stalno su obilazili omladinske organizacije po općinama i selima, politički s njima radili i podizali njihov borbeni moral. U tim teškim uslovima redovito i relativno često su održavani sastanci KK SKOJ-a. Doći na sastanak našeg kotarskog rukovodstva u Donji Lapac nije bilo baš lako. Pod topovskom i minobacačkom paljbom išle smo tako Jelka, Boja, Jelica, Koka i ja bez ikakvog straha. Izazivale smo neprijatelja i izmamljivali mu municiju. To nam je, u stvari, i bio cilj. Išle smo u mrkloj, snježnoj, januarskoj noći, kad su i vuci najgladniji, osvjetljavane neprijateljskim reflektorima iz Srbske općine preko Dobrosela i Gornjeg Lapca, tu na domak neprijatelja. Bilo je veoma opasno, ali mi se nismo plašile. Čak smo pjevale partizanske pjesme, izvikivale parole, vrištale, samo da bi nas neprijatelj čuo i da bi potrošio što više municije, pucajući, a bile smo uvjerene da u nas metak ne može. I tako stalno. U Donji Lapac, sjedište KK SKOJ-a i svih kotarskih partizanskih ustanova, na sastanak i opet poslije toga, iz Donjeg Lapca na sprovođenje pojedinih zadataka, svaki član na svoj teren.

Poslije protjerivanja neprijatelja i pobjede partizana u IV neprijateljskoj ofanzivi, negdje krajem marta 1943. godine održan je iznad Obrlapca, u Zuleševici, gdje su i vođene najžešće i odlučujuće bitke u toj ofanzivi veličanstveni miting naroda i svih jedinica koje su i odbranile ovu borbenu liniju ispod Mazina. Miting je organizirao Glavni štab NOV i PO Hrvatske, čije se sjedište nalazilo na Kamensku u planini Plješevici. Bilo je nekoliko govornika. U ime CK KPH govorio je Karlo Mrazović, a u ime Glavnog štaba Hrvatske Ivan Gošnjak. Ja sam govorila na kraju u ime omladine tako strasno i borbeno da su, kada sam završila govor otprilike ovim riječima: »Narod koji ima ovakvu vojsku i omladinu ne može biti nikada pobijeđen«, uvis poletjele partizanske kape, a oduševljenju i radosti, naročito partizana, nije bilo kraja.

Poslije protjerivanja neprijatelja iz Lapačke doline jedan dio naših snaga probio se prema Metku i Raduču, a drugi dio krenuo je prema Otočcu, odakle su i sa ovog sektora, polovinom aprila 1943, odbačene neprijateljske snage. Tom prlikom je prvi put oslobođen Otočac kao važno strateško mjesto.

Nakon slamanja IV neprijateljske ofanzive, nastao je period poleta omladinskog pokreta u Lici na ponovo oslobođenom teritoriju, a i na teritoriju koji je prvi put oslobođen (Otočac). Tada se razvija živ politički rad koji je bio usmjeren i značajnim političkim događajima, koji su se tada odvijali u zemlji i svijetu. U zemlji je održano I zasjedanje AVNOJ-a (novembra 1942) i I zasjedanje ZAVNOH-a u Otočcu (juna 1943).

Ljeta 1943. godine u Lici je održano nekoliko značajnih omladinskih konferencija. Prva od njih bila je I okružna konferencija USAOH-a za Liku, koja je održana 15. juna 1943. u malom selu Tuku, nedaleko od Korenice. Te se Konferencije dobro sjećam po nekoliko detalja. Pošto sam bila predviđena za člana Okružnog odbora USAOH-a za Liku, na tu Kon-

ferenciju krenula sam nekoliko dana ranije, mislim oko 12. juna, radi nekih poslova. Putovala sam sama kao delegat lapačkog kotara preko čuvenog i historijskog Kamenskog i Bjelih Potoka. Kad sam stigla u Frkašić, vidim parkiran je tu, u podnožju Kamenska neki auto. »Gle, auto, u partizana; otkud to« — padne mi odmah u oči. Pored auta stoji jedan partizan. Taj mora da ide u pravcu Korenice — pomislim — i u tom mom nagađanju odlučim se da ga zapitam mogu li i ja sa njim. Ovaj mi partizan, u stvari šofer, reče da će uskoro doći jedan drug koga treba da pitam o tome.

I zaista ovaj drug je uskoro stigao. Pošto je čuo da idem na Okružnu konferenciju USAOH-a- rekao mi je, naravno, da će me povesti. Kad smo malo odmakli na pusto Frkašićko polje, bez grmova i drveća, taj drug mi dade u zadatak da posmatram dvije strane svijeta, a on će one druge dvije — to u slučaju da naiđu neprijateljski avioni, koji su često oblijetali i bombardirali partizansku teritoriju. Pristanem ja na to, naravno. Ali, i napomenem mu da se mi omladinke iz Like ne bojimo aviona. On se na to nasmijao i rekao da moramo to činiti radi opreznosti.

Vrijeme na putu za Korenicu je brzo prošlo u razgovoru o raznim problemima, za koje se ovaj drug upadljivo interesirao. Kad smo stigli u Korenicu oprostili smo se. Ja sam otišla svojim putem prema Tuku, a ta dva partizana — kako sam ih ja cijelo vrijeme puta oslovljavala — prema Otočcu. O tome drugu nisam više mislila, ali sam, ipak, kroz mjesec dana saznala ko je bio taj »neznanac«. I to na Pokrajinskoj konferenciji USAOH-a, koja je održana u Otočcu krajem jula 1943. godine na slijedeći način. Kada je na toj Konferenciji najavljen kao govornik komesar Glavnog štaba Hrvatske drug Vlado Bakarić, odmah sam u njemu prepoznala druga s kojim sam putovala iz Frkašića. Moram priznati da sam bila iznenađena, ali istovremeno, kao za sebe, radosna. I politički komesar Glavnog štaba blago se nasmijao, a morao je primijetiti sva ta moja uzbuđenja kad mi je, eto, sad na takav način predstavljen. Bila sam u radnom predsjedništvu i sa mnogo pažnje i nekog čudnog zadovoljstva slušala sam ga.

Na Konferenciji u Tuku učestvovao je veliki broj delegata omladine iz pozadine i iz vojske. Ne bih mogla navesti tačan broj prisutnih delegata, ali se sjećam da je učionica jedne škole, u kojoj je održana, bila puna, a bila je dosta velika sala. Na Konferenciji je bilo veoma živo. Delegati su iznosili o podvizima i hrabrosti svoje omladine, o borbenosti omladine prilikom prenošenja ranjenika, i kao najvažnije o borbi protiv gotovo težeg neprijatelja nego li što je oružani, trbušnog i pjegavog tifusa (stvaranje karantina, krečenja kuća, dezinfekcije, kopanje septičkih jama itd.).

Delegat omladine iz kotara Gospić pričao je o tome kako se mitraljezac i bombaš Dušan Bjegović, iz Divosela, decembra 1941. u borbama koje je Gospićki vod imao u selu Mušaluku iznenada susreo sa četvoricom ustaša. On se brzo snašao. Dvojicu je ubio, a dvojicu ranio. Tom prilikom zarobio je 3 puške, 6 bombi i 200 metaka. Iako je izjavljivao da u njega

tane ne može, i on je dao život za slobodu. I šesnaestogodišnji Nikola Bujić iz sela Neteke (D. Lapac) bio je poznat kao hrabar borac i bombaš 6. ličke divizije, koji je imao 36 juriša i u 37. je poginuo, proljeća 1943. u borbama u sjevernoj Dalmaciji. A mjesec dana od njegove pogibije hrabro je pala i njegova godinu dana starija sestra Jelka u borbama na Zaluševici, kao bataljonsk[5] rukovodilac SKOJ-a.

Omladina sela Dobrosela prenosila je 15 noći ranjenike, ne žaleći se na umor, neprospavane noći i modrice na ramenima. Omladina Srednje Gore i Kurjaka odnijela je u IV neprijateljskoj ofanzivi borcima na položaj 75 ličkih biljaca, jer su bili ukopani u snijeg, a omladina hrvatskih sela Sinca i Lešća na stotine pari čarapa. I tako, nizali su se biseri podviga i hrabrosti omladine s fronta i iz pozadine, koji su bili dva fronta, koji jedan bez drugoga ne bi mogao opstati i pobijediti.

Na kraju konferencije izabran je Okružni odbor USAOH-a za Liku u sastavu: Juka Kolak (prvoborac, Hrvat iz Perušića, kojega su ličke cure proglasile za najljepšeg partizana u Lici. Ubijen je 1944. od ustaša), Soka Stanković (poginula tragično na Okružnom partijskom savjetovanju u Otočcu krajem 1943.), Jela Ćuk, Milka Vračar, Koka Rapajić i ja. Bio je to impozantan Okružni odbor, ne samo po iskustvu na radu sa omladinom, entuzijazmu i nekoj čudnoj smjelosti i optimizmu, već i po lijepoj spoljašnosti. Sjećam se da smo se na kraju Konferencije poredali, najprije Juka, pa mi cure sve redom pored njega. To je tražila omladina, a drug Branko Ognjenović (koji je prisustvovao Konferenciji kao sekretar OK KPJ za Liku) primijetio je da je šteta što nemamo fotoaparat da se uslikamo. Na Konferenciji su izabrani delegati za Pokrajinsku konferenciju USAOH-a.

Dvadeset petog augusta 1943. održana je još jedna konferencija, koja je imala velikog značaja za razvitak skojevske organizacije u Lici. To je bila II okružna konferencija SKOJ-a, koja je održana pod vedrim nebom, u šumi Jasikovac, u blizini Korenice. Već sam ambijent u kome je održana sa klupama napravljenim od dasaka i poredanim kao u nekoj ljetnoj pozornici, koja je bila iskićena sa šarolikim tepisima i ličkim kopertama — čini tu spoljnu stranu organizacije Konferencije osobenom.

Ova Konferencija SKOJ-a za Liku je veoma dobro organizirana. Po tome, a i po još nekim momentima ostala mi je u svježem sjećanju, i to iz više razloga. Naročito po živoj diskusiji delegata; po tome kako su ozbiljno shvatili zadatke i probleme i predlagali kako da se rješavaju. Bili su to politički, ideološki i organizaciono zreli omladinci. Preorijentacija na širi rad SKOJ-a u organizacijama USAOH-a, što je bio osnovni zadatak rukovodstva SKOJ-a i USAOH-a, tekla je također uspješno. Na konferenciji su delegati iznosili rezultate u radu sa hrvatskom omladinom, koja je sve više i sve masovnije, gotovo danomice, prelazila u partizane, uviđajući zločinačke postupke Pavelićevih ustaša. Međutim, iako se organizacija SKOJ-a u Lici dosta brzo omasovljavala (s kraja 1942. imala je preko 900 članova, juna 1943. preko 1600, a već na ovoj Konferenciji

2100), zaključeno je da se još uvijek sektaši, da mnogi mladi koji su članovi radnih četa i bataljona nisu u SKOJ-u i da je to još uvijek uska organizacija.

Prilikom obavljanja žetve u Lici stvorene su dvije radne brigade (jedna u kotaru Udbina, a druga u kotaru Gračac). U brigadama je vladao pravi vojnički duh. Brigade su bile na okupu, imale su zajedničku kuhinju. Kulturno-prosvjetne grupe davale su priredbe za vrijeme odmora ili su nepismene omladinke učile slova. Žito se želo ispred nosa neprijatelja. Bilo je slučajeva da su omladinke sakupljale žito u gumove kad je nailazio neprijatelj, a poslije, čim bi se ukazala prilika one bi ga sklanjale na sigurna mjesta. Te 1943. godine bila je zaista najbolje organizirana žetva u Lici.

Na Konferenciji je izabran novi OK SKOJ-a za Liku, u koji je ušlo pet dotadašnjih članova: Ljubo Hrnjak, Ivan Došen Soko (ubijen od ostataka ustaša, koji su se skrivali po šumama, u blizini Gospića, maja 1945. godine), Milka Radaković, Juka Kolak i Duka Cvetković i izabrano još pet novih, i to: Boja Vojvodić, Stevo Cvijanović, Vujkan Lukić, Ankica Ratković i ja. Na Konferenciji je konstatirano da je s uspjehom počeo da radi tzv. srednji skojevski kurs pri OK SKOJ-a za Liku. Rukovodilac kursa bio je Đuro Rastović. Kurs je redovno radio od ljeta 1943. sa oko 40 polaznika, a trajao je po 15 dana. Kroz ove kurseve prošlo je više stotina članova SKOJ-a i njihovih rukovodilaca što je, nesumnjivo, mnogo značilo za daljnji razvoj i napredak skojevske organizacije u Lici.

U ime OK KPJ za Liku Konferenciju je pozdravio Branko Ognjenović, a u ime CK KPJ i Vrhovnog štaba Jugoslavije drug Sreten Zujović Crni, koji je u to vrijeme, na putu iz Bosne za Otočac, prolazio kroz Korenicu. On je održao jedan vatreni govor o Partiji, o uspjesima partizana i o političkoj situaciji u zemlji i svijetu. Zujović je svojim govorom i pojavom ostvario snažan utisak na sve delegate. Često sam se tokom rata, a i poslije oslobođenja, sjećala njegovog plamenog govora.

Isto tako dobro se sjećam jedne komsomolke koja je prisustvovala Konferenciji. Nju su Nijemci zarobili na istočnom frontu, pa je nekako kao njihov zarobljenik dospjela u Liku, gdje je iskoristila jednom neku neopreznost neprijateljskih vojnika i prebjegla u jugoslavenske partizane. Ona nam je to, kako je bježala i kako se spasila, ispričala na Konferenciji i oduševila sve nas, jer nam je prisustvo nekog od ruske braće po borbi zaista bilo nešto gotovo nevjerovatno. Ona je isto tako bila oduševljena borbom naše omladine o čemu je čula iz jednostavnih i iskrenih riječi delegata.

Cijela Konferencija prošla je u znaku entuzijazma i u znaku obaveze da će se kroz takmičenje i pojačani rad omladina Like pripremati za II kongres USAOH-a, koji je bio zakazan za decembar 1943. (a odgađan je stalno do 2. maja 1944. zbog teškoća vojne prirode). Nicale su nove inicijative u radu i razvitku SKOJ-a i USAOH-a. Omladinske organizacije su svojom aktivnošću prevazišle i svoja rukovodstva. Tako je na primjer,

od omladine Gubavčevog polja potekla inicijativa da se odrekne hrane nekoliko dana i da se to što se uštedi odnese na položaj vojsci. To se brzo pročulo i prihvatilo. Stoga je OK SKOJ-a za Liku organizirao jednu akciju u tom stilu, tako što je 14. mart 1944. proglašen za dan kada će se sva omladina Like odreći hrane. Ali, nije se stalo na tome. Omladina iz inače siromašnih kotara: Udbina, Gračac, Donji Lapac, Korenica, Gospić, takmičila se 15 dana i to tako što se svaki drugi dan odricala od hrane, što znači da 7 dana nije jela, tako da je otkidala od svojih usta i to odnosila na položaj partizanima. Bilo je to zaista neobično takmičenje i jedinstveno požrtvovanje.

Poslije ovakvog »posta« nakupilo se i uštedjelo dosta prehrambenih artikala, koji su sabirani na jednom mjestu u selu. Tu su se onda mijesile pogače i kruh, spremala se slanina i pršuta, sirili se sirevi. Sve se tako pripremalo da bi se ti darovi odnijeli partizanima na najsvečaniji način u Štab IV korpusa, koji se nalazio na sektoru kotara Korenica. Djevojke su za taj dan obukle najljepšu robu, upregle kola i natovarile se do vrha. Put do Štaba IV korpusa, put pokraj sela Jošana i Pećana, sve do Vrpila pružao je nezaboravnu sliku. Bilo je bezbroj kola, koja su stalno izvirala sa Udbinskog zavijutka, a marame ličkih djevojaka, najšarolikijih boja, ličile su na bukete žutih, bijelih i crvenih cvjetova. Iako siromašna i pasivna, Lika je tih dana bila bogata. Nijedan partizan na njenom tlu nije ostao gladan. Ovo su samo neki primjeri inicijative i borbenog učešća u NOP-u omladine Like i pretkongresnom takmičenju.

Pošto je Lika ujesen 1943. godine bila ponovo okupirana, omladina se našla opet na teškim zadacima, uslovljenim tim novim prilikama. Nijemci i njihove sluge započeli su svoju VI ofanzivu i ona se znatno odrazila na Liku. Narod se našao u teškom položaju. Kao da se ponovila IV ofanziva. Sav narod pobjegao je u šumu ispred neprijatelja. U momentu »bježanije« naroda kotara Udbina, nalazila sam se među tim narodom. Kad se čulo da je neprijatelj tu u blizini, žene i djeca su masovno požurili u šumu iznad sela Visuća. Neizbrisiv prizor. Ogromna masa svijeta, rika krava, blejanje ovaca, plač djece koja su se izgubila od majki i pomiješala sa svim tim životinjama — pružao je strašnu sliku jednog čudnog zbjega. U toj rici raznovrsnih životinja teško je bilo majci prepoznati dozivanje svog djeteta ili djetetu zov majke. Išla sam među posljednjim u kolonama i uzimala u naručje uplakanu i izgubljenu djecu. Čim smo se domogli dublje šume, situacija se nešto smirila i normalizirala. Izbjegli narod, uglavnom žene i djeca, već je sjedio u grupama oko vatre i jeo nešto hrane što ga je ponio sa sobom; majke su pronašle izgubljenu djecu. Jednom riječju bili smo gospodari situacije, jer smo poznavali bolje naše gudure od neprijatelja.

U tom periodu, zimi 1943. na 1944. godinu, nije bila baš laka politička situacija u Lici. Često su pojedina sela, pa i čitavi kotari prelazili iz ruke neprijatelja u naše, partizanske i obrnuto. Neprijatelj, naročito četnički elementi, je pokušavao da pokoleba narod Like. Pokušao je da iskoristi

siromaštvo Like i druge teškoće u to vrijeme kako bi narod odvojio od partizana. Ali, u tome nije uspio. Narod Like bio je sa stotinu niti povezan sa NOR. I pored nestašice hrane, gladi, raznih bolesti, života u bajtama, narod Like ostao je nepokolebljiv. Omladina je imala posebnu ulogu u prebrođavanju tih teškoća, pa je i njenom zaslugom porasla čak i borbenost kod naroda u tim teškim trenucima.

Omladina Like je u ovom periodu, naročito od početka 1944. do maja iste godine, to jest do Drugog kongresa USAOJ-a, koji je održan u Drvaru, razvila takvo takmičenje kao nikad do tada. O tome da će biti održan taj kongres omladina je bila masovno obaviještena. Znala je i za to da će najbolja okružna organizacija omladine dobiti prelaznu zastavicu. Zelja da to bude baš lička omladina živjela je u njenim mislima.

Tada je naročito bio razvijen živ politički rad. Omladina je preko sastanaka po selima ili češćih savjetovanja organiziranih za predstavnike seoskih organizacija USAOH-a u okviru kotara ili općine, bila redovno obaviještena o političkim događajima. Naročito su toj političkoj živosti u Lici doprinijela pozdravna pisma, koje je omladina slala sa svojih sastanaka Drugom kongresu USAOJ-a.

Ja se sjećam da smo mi u tim pozdravnim pismima iznosili osnovnu političku liniju Partije u to vrijeme i tako upoznavali omladinu sa političkim događajima, što je bilo nužno za one prilike. Mi smo s tim pozdravnim pismima Drugom kongresu učinili pravi bum — kako bi se to danas reklo. Omladina često zabačenih sela kao, na primjer, općine Dabar (kotar Otočac) ili nekih sela općine Srb bila je na taj način obaviještena o održavanju Kongresa i rado prihvatala međusobne pozive na takmičenje kako bi sa što boljim rezultatima dočekala svoj Drugi omladinski antifašistički kongres. Otuda su na sve strane nicale inicijative, kao što je ona, koju sam navela, o štednji hrane, odricanju od svojih usta kako bi se prehranila partizanska vojska. To su sigurno rijetki i jedinstveni primjeri u historiji omladinskog pokreta.

Na osnovu odluke Okružnog komiteta SKOJ-a pretkongresni rad trebalo je povezati sa proljetnim radovima. I tu je omladina odigrala važnu ulogu. Sjećam se da su Okružnom odboru USAOH-a redovno stizali izvještaji sa terena o tome s koliko je radnih dana omladina učestvovala u proljetnoj sjetvi ili nekim drugim radovima. Ona nije zaostajala ni u opismenjavanju, pošto je dosta ličke omladine bilo bez ikakve škole. Uređivane su zidne novine, organizirane izložbe štampe — sve u čast Drugog kongresa USAOJ-a.

Kada je, čini mi se krajem 1943. godine, Rato Dugonjić, tadašnji sekretar Centralnog komiteta SKOJ-a došao kod nas u OK SKOJ-a (imali smo rijetku sreću da se jedno vrijeme nalazilo i sjedište CK SKOJ-a na našem terenu — u Otočcu, pa su nam čak dolazili i na sastanke Milijan Neoričić i Brana Perović), i zadužio mene da organiziram prebacivanje orgromne količine omladinske štampe, raznih listova i časopisa za Drvar. Ja sam taj zadatak objeručke prihvatila iako on nije bio nimalo lak. Tre-

balo je prijeći preko nekoliko neprijateljskih zasjeda na putu od Bruvna do Martin-Broda. Ali, sa dobrovoljcima je išlo sasvim glatko. Skupila sam čitavu četu omladinki od sigurno njih 50. Bilo je mnogo štampe. Svaka od njih natrpala je pune torbe, koje su zatim čvrsto uvezale i natovarile na svoja leđa. Bila je to uglavnom omladina iz mjesta Bruvna. Ona je s uspjehom obavila ovaj zadatak. Kada su se poslije nekoliko dana vratile sretne i zadovoljne, moram priznati da sam i ja bila duboko dirnuta tom hrabrošću i požrtvovnošću omladine. Na sličan način i gotovo istim putem organizirali su Stevo Cvijanović i Vujkan Lukić, članovi OK SKOJ-a za Liku, prebacivanje hrane koju je PK SKOJ-a za Hrvatsku prikupio u Slavoniji (brašno, krumpir, svinje itd.). Ni njima nije bilo lako. Nisam neposredno učestvovala u tome, ali se sjećam kako su nam Stevo i Vujkan pričali kako su svinje morali najprije zaklati, sve urediti i to ekspeditirati preko raznih zasjeda i prepreka do Drvara. Sve te »mesarske« poslove oni su uspješno obavili u Klapavicama (selu koje se nalazilo na putu između srednje Like preko Martin-Broda za Bosnu) zajedno sa divnim omladinkama toga sela.

Neposredno pred održavanje Drugog kongresa USAOJ-a naš Okružni komitet SKOJ-a dobio je zadatak od PK SKOJ-a za Hrvatsku da organizira doček delegata koji su išli na Kongres iz Slovenije, jednog dijela Hrvatske i Bosne (Cazinske krajine), da im obezbijedi ishranu, prenoćište za jednu noć i da organizira njihovo prebacivanje za Drvar. Sjećam se da je glavni centar za doček delegata bio organiziran opet u selu Klapavicama, a smještaj i prenoćište smo organizirali po kućama u tom i susjednim selima. Bili su to posljednji dani varljivog aprila. Smjenjivalo se sunce sa jutarnjim i večernjim maglama. Većina delegata, njih preko 150, stigla je po lijepom sunčanom danu. Svi su bili jako umorni i neispavani. Ne zna se ko više, da li drugovi iz Slovenije koji su putovali nekoliko noći (jer se po danu nisu smjeli kretati) po gudurama Slovenije i Gorskog kotara, ili delegati iz Hrvatske koji su isto tako morali preći nekoliko neprijateljskih zasjeda, željezničkih pruga i širokih rijeka da bi došli tu u zapadnu Liku, na domak Drvara. Ali, umor je brzo prošao kada su vidjeli kakav smo im doček organizirali.

Selo Klapavice je vrilo od poljskih kuhinja, u kojima je pripremana hrana u nekim velikim kazanima, od omladinki iz drugih sela koje su donosile hranu i pomagale u kuhanju i raspodjeli hrane, u odvođenju gostiju na konačište i od ostalih poslova kojih je bilo dosta. Vodiči delegata preko Čemernice pa iznad Srba do Trubara bile su Soka Žeželj i Borka Mandić. Sjećam se da sam i ja vodila grupu Slovenaca u sasvim drugom pravcu — do Bruvna, gdje smo zalutali u magli, koja je bila tako gusta da se prst pred okom nije vidio. Ali, sve je bilo dobro, našli smo pravi put, i dalje sam ih predala na već ugovorenu vezu i mjesto, a odatle su sretno prebačeni u Martin-Brod, pa u Drvar.

Znači, mi Ličani smo i na taj način osjetili i zapamtili Drugi kongres USAOJ-a koji je održan od 2. do 4. maja 1944. godine u Drvaru. Ali, ono

po čemu smo ga najviše doživjeli jeste to što je na njemu lično omladina dobila najveće priznanje — dobila je prelaznu zastavicu kao najbolja okružna organizacija u Jugoslaviji. Mi delegati ličke omladine: Boja Vojvodić, Ivan Došen Soko, Rade Diklić — komandant Prve omladinske radne brigade formirane u proljeće 1943. u udbinskom kotaru, Savka Dragičević Crnka, Anđelka Marčetić, Mara Bubaš, Nada Rapajić, Branka Vurdelja, Mileša Naradžić, Anka Pokrajac i ja bili smo sretni. {Kongresu su prisustvovale još i Soka Zeželj i Borka Mandić, koje su bile vodiči delegata kao što sam već navela). Bili smo tom prilikom do te mjere uzbuđeni da smo u Kongresnoj sali zalutali i umjesto na svoja sjedišta u sali, koja je bila ogromna (bilo je preko 800 delegata) otišli smo drugim pravcem.

Zastavica koja je kroz pjesmu opjevana, kao »ljepša od zlata«, značila je za ličku omladinu nov podsticaj. Ona je otvorila novu stranicu borbe i velikog poleta ličke omladine.

Dušan I. Graovac

Organizacija i djelatnost NOO-a u Lici između Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a

Ratna 1943. godina bila je prijelomna za daljnji razvoj revolucije, za uspješnu borbu protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajnika. Veoma jake neprijateljske snage, u prvoj polovini 1943. godine, poduzele su veći broj snažnih operacija sa ciljem da unište narodnooslobodilački pokret. Ali zahvaljujući umiješnom rukovođenju narodnooslobodilačkom borbom visokom moralu boraca NOV-e i naroda, koga je izgradila i razvila KPJ, znalačkom komandovanju s jedinicama NOVJ i bezgraničnoj podršci naroda, izvojevane su pobjede nad mnogo snažnijim neprijateljskim snagama s kojima su se narod i njegova oslobodilačka vojska sukobljavali tokom cijele, izuzetno teške 1943. godine u legendarnim bitkama na Neretvi, Sutješci i Zelengori.

U proljeće 1943. godine, neposredno poslije IV neprijateljske ofanzive, oslobođeno je cjelokupno područje Like, osim Gospića. To je bio preduslov da se na tome oslobođenom području osigura, organizira i proširi djelatnost revolucionarne narodne vlasti, koja je do toga vremena položila ispit u ostvarivanju zadataka NOP i volje naroda.

U selu Ponoru, kraj Titove Korenice, 1. marta 1943. godine osnovan je Inicijativni odbor ZAVNOH-a, a u Otočcu i na Plitvičkim jezerima već 13. i 14. juna 1943. godine održano je Prvo zasjedanje ZAVNOH-a.

Drugo zasjedanje ZAVNOH-a održano je u Plaškom od 12. do 15. oktobra 1943. godine. Na ovom zasjedanju ZAVNOH je usvojio veći broj odluka, čiji se sadržaj odnosio na daljnju izgradnju, razvoj i učvršćenje NOO-a, istinskih organa nove narodne vlasti, počevši od mjesnih, seoskih i gradskih NOO-a do ZAVNOH-a.

Na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a narod Like predstavljali su delegati: Jakov Blažević, Miško Došen, Bude Grahovac, Vujo Kosovac, Kata Pejnović, Mile Počuča, Mate Sorić, Mićun Šakić i Rade Zigić. Povjerenje vijećniku — delegatu izglasavali su općinski, kotarski i okružni odbornici NOO-a uz prethodnu konzultaciju partijskih organizacija, mjesnih NOO-a i ostalih organizacija NOP-a. Na taj način lička partijska organizacija razvijala je demokratski način izbora što je cijenjeno i svesrdno prihvaćeno od naroda.

Odluke Drugog zasjedanja ZAVNOH-a imale su dalekosežno i neprocjenjivo značenje za razvoj NOP-a u svim dijelovima Hrvatske, posebno u ličkom okrugu gdje su organizirani prvi organi narodne vlasti.

Izjava članova Izvršnog odbora Hrvatske seljačke stranke na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a rezultirala je znatnim porastom simpatija, suradnje i aktivnog uključivanja pristaša HSS u NOP u zapadnoj Lici. Međutim, pristupanje NOP-u pristaša HSS-a iz Like ne proizlazi samo iz zaključaka Drugog zasjedanja ZAVNOH-a. Snažan uticaj koga su lički komunisti, rukovođeni Okružnim komitetom, imali još u predrevolucionarnim godinama, osobito na lijevo krilo HSS, imao je neprocjenjivo značenje za pristupanje NOB-i mnogih pripadnika HSS-a već od prvih dana ustanka u Lici. Na konferenciji delegata i funkcionera HSS-a 8. srpnja 1943. godine, kojoj je iz čitave Like prisustvovalo preko 180 delegata, izdan je proglas pristašama i funkcionerima HSS-a Like — Hrvatima Like, u kome ih se poziva da se priključe NOP-u. Poslije ove konferencije razvila se značajna politička aktivnost progresivnog dijela pristaša HSS koji su raskrinkavali izdajničku politiku Mačekovog rukovodstva.

Snažan uticaj na organizaciju i akcionu djelatnost revolucionarne narodne vlasti u Lici, imala je izjava na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a da interese i volju naroda Hrvatske mogu zastupati jedino ZAVNOH i AVNOJ, a isto tako i onaj dio Rezolucije Drugog zasjedanja ZAVNOH-a u kome se ističe »da su hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj u toku herojske, dvogodišnje borbe u krvi i ognju izgradili svoje jedinstveno i istinsko političko predstavništvo ZAVNOH-a, koje jedino priznaje i kojemu daje puno svoje povjerenje«. To je bio podstrek NOO-ima u Lici da se još više organiziraju i aktiviraju u svom radu. NOO-i su postali revolucionarna vlast naroda, koju je on poštovao, slušao, izgrađivao, učvršćivao i čuvao kao svoju veliku tekovinu. To je period u kome je Lika imala organiziran sistem vlasti od mjesnih — seoskih, kotarskih do Okružnog NOO-a koji je konstituiran na delegatskom principu 25. veljače 1943. godine. Osim toga u Lici je bio organiziran i maksimalno aktiviran sistem partijskih, skojevskih organizacija. Postoji OK KPH sa 8 kotarskih i 28 općinskih komiteta i 170 partijskih ćelija s 1200 članova, OK SKOJ-a s 8 kotarskih komiteta i 185 skojevskih organizacija s 2.200 članova. Uz njih je bila čvrsto organizirana, organizacija žena Like, u čije svijetle likove spadaju žene heroji, kao što su bile Anka Butorac, Dragica Končar, Smilja Pokrajac-Radošević, Ljubica Gerovac, Nada Dimić kao i 700 mladih djevojaka Like, koje su se dobrovoljno javile u jedinice Šeste ličke proleterske divizije, njene Treće i drugih brigada. Antifašistički front žena Like bio je organiziran od mjesnih odbora do Okružnog odbora AFZ-a za Liku koji je formiran 15. decembra 1941. godine u selu Krbavici, kotar Korenica. Veoma širok i snažan pokret žena Like znatno je utjecao i doprinio jačanju AFZ-a Hrvatske. U selu Šeganovcu, kraj Korenice 25. siječnja 1943. godine formiran je Inicijativni odbor za Prvu

konferenciju AFŽ-a Hrvatske. Inicijativni odbor su sačinjavale: Vlatka Babić — predsjednica, Jela Bićanić — tajnica, zatim članovi Kata Pejnović, Anka Berus i Olga Kovačević. Time su u Seganovcu, udareni temelji organizaciji najviših organa AFŽ-a Hrvatske. Iz revolucionarnog ličkog ženskog pokreta izrasli su veoma istaknuti kadrovi jugoslavenskog antifašističkog fronta žena, među koje se ubraja i Kata Pejnović, kao prva predsjednica AFŽ Jugoslavije. Zahvaljujući svojoj organiziranosti i masovnosti, AFŽ Like bio je jedan od veoma značajnih faktora koji je utjecao i sudjelovao u izgradnji revolucionarne narodne vlasti — NOO-a.

Za razvoj narodne vlasti i ostalih političkih organizacija NOP-a u Lici ogromna zasluga pripada jedinicama Šeste ličke proleterske divizije i ostalim jedinicama NOV i POJ, koje su u toku 1943. godine izvojevale velike pobjede nad neprijateljem. Zahvaljujući tome stvoren je velik dio slobodnog teritorija na kome se izgrađivala nova narodna vlast. To je bio period u kome su pozadinske organizacije i NOO-i morali energično raditi na suzbijanju tifusa, izgradnji nastambi, skloništa, zemunica i popunjavanju svojih odbora novim članovima. Lički skojevci i komunisti su smjelo jurišali na svladavanje svih tih poteškoća, hrabro i s pjesmom:

»Kompartijo mirisavo cvijeće,
Čitav narod za tobom se kreće.
Kršna Liko triput si gorjela,
Al' se nisi nikom pokorila.«

S ovom i drugim borbenim pjesmama, pod zastavom komunista, nicale su omladinske radne čete i bataljoni, koje su obavljale žetvu i spremale ljetinu za prehranu vojske i naroda.

U takvim prilikama sazrijevao je narodnooslobodilački pokret, organizirala se i razvijala nova narodna vlast — NOO-i. Komunisti Like nisu ni za trenutak ispuštali iz svojih ruku ulogu i odgovornost u izgradnji nove narodne vlasti koja je uistinu odgovarala interesima svih onih koji su se borili za slobodu, ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo i za bolju sutrašnjicu. Tu činjenicu potvrđuju i rasprave i odluke Treće okružne konferencije KPH za Liku održane 1. i 2. srpnja 1943. godine u Vrhovinama. Dokumenti ove konferencije pored svoga dosta oštrog, kritičkog pristupa k organizaciji, razvoju i djelovanju NOO-a, posebno inzistiraju na realizaciji programa organizacije narodne vlasti, njenog učvršćenja i razvijanja za jačanje NOP-a u Lici.

Nepobitna je činjenica da su napori komunista imali prvorazrednu ulogu u organizaciji i razvoju narodne vlasti. Zato su NOO-i ne samo u periodu između Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, nego i od svoga postanka 1941. godine uvijek uspijevali u bici za ishranu vojske i pozadine, za liječenje ranjenih i oboljelih, za pismenost, rješavanje socijalnih problema, sklanjanje naroda i izbjeglica ispred naleta snažnih neprijateljskih ofanziva, a posebno u borbi za stvaranje, razvijanje i jačanje bratstva i jedinstva Hrvata i Srba Like.

Sredinom 1943. godine područje Like bilo je pokriveno brojnim organima nove narodne vlasti. Na oslobođenom teritoriju postojali su mjesni, općinski, kotarski i Okružni NOO za Liku. U većini neoslobođenih mjesta bili su organizirani ilegalni NOO-i, a u nekim mjestima postojali su seoski povjerenici. Okružni komitet KPH za Liku postavio je zadatak komunistima da se izbore za organizaciju i djelovanje ilegalnih NOO-a, a gdje to nije moguće da se imenuju pojedinci za povjerenike preko kojih bi se održavala veza sa stanovništvom i provodila politika NOP. Preko ilegalnih NOO-a i povjerenika prikupljeni su podaci o kretanju i jačini neprijateljskih snaga, prikupljano je oružje i municija, lijekovi, odjevni predmeti, hrana i mnoge druge stvari koje su preko »blokada« prebacivane partizanima.

Mreža NOO-a u ovo vrijeme izgledala je ovako: KNOO Brinje imao je ove legalne mjesne NOO-e: Prokike, Brinje, Lipice, Križpolje, Jezerane, Stajnica, Vodoteč, Plašćica i Draženovići. Općinske NOO-e Brinje, Križpolje, Jezerane i Vodoteč.

Kotarski NOO Donji Lapac imao je: mjesni NOO Tiškovac, Lička Kaldrma, Dugopolje, Osredci, Kunovac, Kupirovo, Dabašnica, Ajderovac, Gornji Srb, Donji Srb, Begluci, Krčko Brdo, Donja Suvaja, Gornja Suvaja, Zaklopac, Brezovac, Brotnja, Doljani, Dobroselo, Gornji Lapac, Gajine, Oravac, Dnopolje, Birovača, Donji Lapac, Miljenovac, K. Korita, Gornji Štrpci, Kruge, Nebljusi, Seoce, Meljinovac, Bubanj, Kamensko, Lisina, Netaci i Pirovište. Općinski NOO Srb, Doljani i Donji Lapac.

Kotarski NOO Gospić imao je ove legalne mjesne NOO-e: Raduč, Medak, Počitelj, Ribnik, Čitluk, Ornice, Divoselo, Lički Novi, Rizvanuša, Brušani, Smiljan, Bužim, Rastoka, Široka Kula, gornji dio, koji je obuhvaćao Klenovac, Vukavu i Podove, Široka Kula — donji dio, koji je obuhvaćao Ćukovac, Rujnicu, Varoš, Uzelce i Čačiće, Mušaluk, Lički Osik, Kuzmanovača, Ostrovica, Barlete, Vrebac, Pavlovac, Zavode, Mogorić, Trošelji, Barić-Draga, Karlobag, Cesarica, Sušanj, Ledenik, Dabar i Oštarije.

U jesen 1943. godine, kada je ponovo okupiran zapadni dio ovog kotara, NOO-i su prešli u ilegalnost. Među ilegalnim najaktivniji NOO-i bili su NOO u Gospiću, Ribniku, Ličkom Novom, Ličkom Osiku, Mušaluku, Cesarici i Barić-Dragi.

Radom legalnih NOO-a rukovodilo je pet općinskih NOO-a i to: Karlobag, Smiljan, Gospić, Lički Osik i Medak. Općinski NOO Gospić imao je sjedište u Čitluku, Vrepcu i Mogoriću. Općinski NOO Lički Osik također je imao sjedište na oslobođenom teritoriju Ostrovice, Barleta, Široke Kule i Vrepca. Kotarski NOO Gospić imao je sjedište u Mogoriću, Buljmizama, Vrepcu i u selu Papuči kraj Metka.

Kotarski NOO Gračac imao je mjesne NOO-e: Gornja Ploča, Donja Ploča, Kik, Vranik, Lovinac, Sveti Rok, Ličko Cerje, Ričica, Stikada, Gračac, Podkokirni u Gračacu, Grab, Vučipolje, Glogovo, Gubačevo Polje, Omsica, Kijani, Deringaj, Tomingaj, Rudopolje, Paklarić, Bruvno,

Bruvanjski Cerovac, Podurljaj, Kovačevići (u Mazinu), Podselo (u Mazinu), Kasar (u Mazinu), Velika Popina, Otrić, Cerovac, Rastičevo, Prljevo, Pribudić, Zrmanja, Palanka, Rastičevo — Javornik u Rastičevu, Tomingaj—Ljubović u Ljuboviću.

Općinski NOO-i bili su Gračac, Lovinac, Zrmanja, Bruvno i Mazin. Sjedište Kotarskog NOO Gračac u toku rata bilo je u Bruvnu i Paklariću.

Kotarski NOO Otočić ima ove mjesne NOO-e: Otočac, Kutarevo, Lipovlje, Gorići, Ponori, Švica, Orovac, Poljice, Staro Selo, Prozor, Vivoza i Šumećica, Crni Kal, Srpsko Polje, Brlog, Drenov Klanac, Kompolje, Brloška Dubrava, Glavica, Podum, Škare, Doljani, Dabar, Bobić Brdo, Zapolje, Ljuštinova Draga, Zabare, Glibodol, Čovići, Sinac, Ramljani, Ličko Lešće, Zalužnica, Vrhovine, Dugi Dol, Rudopolje, Donji Babin Potok, Gornji Babin Potok, Crna Vlast i Turjanski.

Općinski NOO-i bili su u Otočcu, Brlogu, Škarama, Dabru, Sincu i Vrhovinama.

Kotarski NOO Otočac imao je sjedište u Škarama, ali se duže vremena nalazio na oslobođenom teritoriju kotara Korenice.

Kotarski NOO Perušić imao je ove mjesne NOO-e: Velika i Mala Plana, P. Bakovac — Dragnuša, Draga, Popovača, Kalinovača-Dubrava, Podastranija, Novoselija i Lug, Aleksinica, Vaganac-Predvaganac, Klanac -Vranovina, Kruščica, Dunjevac—Mali Žitnik i Veliki Žitnik, Oteš——Brezovo Polje, Mezinovac, Malo Polje, Kaluđerovac, Kaniža—Jurišići, Prvan Selo, Bukovac, Konjsko Brdo, Kvarte i Varoš, Janjačka Kosa, Gostovača—Grgići, Sveti Marko—Klenovac, Studenci, Perušić—Karaula, Kosinjski Bakovac, Gornji Kosinj, Mlavka, Krš, Vukelići, Sveti Ivan, Rudinka, Selište, Kućišta, Goljak, Glumci—Bastaši i Most—Zamrstan.

Kotarski NOO Perušić imao je tri općinska NOO-a: Perušić, Klanac —Pazarište i Kosinj.

Za razliku od ostalih kotarskih NOO-a u Lici Kotarski NOO Perušić formiran je kao ilegalni krajem marta mjeseca 1943. godine. O tome priča Ivan Šimatović Vuca, njegov prvi predsjednik. »Ilegalni Kotarski NOO Perušić formirao je po zadatku Partije Hećimović Martina Nikola Braćija, narodni heroj, u Kosinju na Bobić Brdu, u kući Milete Bobića. U vrijeme formiranja Kotarskog NOO Perušić članovi KPJ bili su šimatović Ivan Vuca i Lemić Mile. Kad je 25. aprila 1943. godine oslobođen Perušić, Kotarski NOO dolazi u oslobođeni Perušić. Od tada Kotarski NOO djeluje legalno. Njegov prvi predsjednik u ilegalnom sastavu bio je Šimatović Ivan Vuca. Dolaskom u Perušić prvi zadatak Kotarskog NOO-a bio je osnivanje NOO-a u selima.

18. marta 1943 godine Kotarski NOO Perušić morao je preseliti na Tomaševo (Križanovo) Brdo da bi se 14. IX 1943. opet vratio u Perušić. Desetog siječnja 1944. Kotarski NOO, Kotarski komitet KPH, Kotarski ko-

mitet SKOJ-a i omladine, Općinski NOO Perušić, dio članstva Općinskog NOO-a i Općinskog . komiteta KPH Klanac—Pazarište, Općinski NOO Kosinj i Komanda mjesta Perušić smjestili su se u Škrljak (područje između Janjačke Kose i Kuzmanovače, planinski predjeli Ličkog sredogorja), gdje su u noći 26/27. marta 1944. godine bili napadnuti i opkoljeni od ustaša. Tom prilikom poginulo je 29 partijskih radnika, odbornika NOO-a i rukovodilaca Komande mjesta, dok je zarobljeno 34. Među poginulim bili su Joso Alešković, predsjednik KNOO Perušić, Božo-Boća Grubić, član Općinskog komiteta KPH Pazarište, Jandro Kolak, odbornik Mjesnog NOO-a Kaniža kraj Perušića, Mile Klemenčić, predsjednik Mjesnog NOO-a Kaluđerovac, Marko Rukavina-Beg, predsjednik Mjesnog NOO-a Vaganac—Predvaganac, Mića Špoljarić i Dašo Jurišić, odbornici Mjesnog NOO-a Perušić, Milena Pražić, član KK SKOJ-a Perušić, Dušan Škarić, šef ROC-a pri Komandi mjesta Perušić, Ivan Dasović-Kukac, odbornik Mjesnog NOO-a Prvan Selo, Joso Dasović-Paprica, odbornik Mjesnog NOO-a Bukovac i jedna žena iz Smiljana, koja je bila kuharica kod Općinskog NOO-a Perušić. Nju su ustaše vezale za verige, zatim je silovali i na kraju zaklali.

Kotarski NOO Korenica imao je ove mjesne NOO-e: Sertić Poljana, Poljanik, Rastovača, Plitvice, Plitvički Ljeskovac, Uvalica, Končarev Kraj, Prijeboj, Ličko Petrovo Selo, Gornji Vaganac, Donji Vaganac, Brezovac, Čanak, Homoljac, Vrelo, Rudanovac, Trnovac, Bakljuša, Kozjan, V. Glave, Krbavica, Vrpila, Tuk, Bjelopolje, Grabušić, Bunić, Ljubovo, Šalamunić, Debelo Brdo, Pećani, Vedašić, Klašnica, Gornji Frkašić, Donji Frkašić, Vranovača, Korenica—Kompolje, Kalebovac, Mihaljevac, Šeganovac, Gradina, Oravac, Jasikovac i Ponor.

Općinski NOO bili su u Bjelopolju, Korenici, Buniću, Plitvičkim jezerima i Ličkom Petrovom Selu.

Kotarski NOO Korenica pretežno se nalazio sa sjedištem u Korenici, Kalebovcu i za vrijeme neprijateljskih ofanziva u šumi s narodom.

Kotarski NOO Udbina imao je ove mjesne NOO-e: Svračkovo Selo, Krbava, (Pišač), Podlapača, Tolić, Mekinjar, Jošani, Breštane, Srednja Gora, Kurijak, Čojluk, Rebić, Ondić, Komić, Poljica, Mutilić i Visuć. Istovremeno djeluju i dva općinska NOO-a i to: Udbina i Mekinjar.

Kotarski NOO Udbina formiran je početkom 1942. a njegovo sjedište pretežno se nalazilo na području Mekinjara i Visuća.

Na području Like djelovalo je 1943/44. ukupno 257 mjesnih, 33 općinska, 8 kotarskih i jedan okružni NOO.

Izvršni odbor Okružnog NOO-a imao je krajem 1943. godine sedam članova: Rapajić Bogoljub, Mioković Rade, Korać Dane, Čudić Dara, Vujnović Stevo, Korica Dane i Utvić Ilija.

Širi sastav Okružnog NOO-a sačinjavalo je osam predsjednika kotarskih NOO-a Like. Prvi predsjednik Okružnog NOO-a bio je Rapajić Bogoljub. Poslovi u odboru bili su podijeljeni na sektore. Rapajić Bogoljub vodio je poslove koordinacije i izgradnje narodne vlasti, Mioković Rade upravno-administrativne poslove, Korać Dane trgovinu i snabdijevanje,

Korica Dane poljoprivredu, Utvić Ilija prosvjetu, Vujnović Stevo zaštitu naroda — unutrašnje poslove, a Cudić-Vujnović Dara poslove socijalne zaštite.

NOO-i u Lici nisu bili oličenje vlasti samo po svojoj raširenosti u gotovo svim mjestima Like, nego prvenstveno po zadacima koje su obavljali i ulozi koju su imali u jačanju, razvoju i učvršćenju NOP-a produbljavanju borbenog bratstva i jedinstva Hrvata i Srba Like.

Organi narodne vlasti u Lici su sredinom 1943. godine dosljedno primjenjivali Pravilnik o radu NOO-a, koga je donio Inicijativni odbor ZAVNOH-a 27. marta 1943. godine. Narodnooslobodilački odbori imali su upravno-administrativni, gospodarski, prometni, zdravstveni, socijalni, propagandni, prosvjetni i druge odsjeke.

Vrlo značajne vojničke i političke pobjede NOP-a kojima su stvoreni uvjeti za uspješan razvoj revolucije, zahtijevale su izgradnju vlasti na višem, savršenijem stupnju organizacije, odnosa i postupaka, od najnižih do najviših organa vlasti. Kao rezultat tih pobjeda i daljnjih potreba revolucije, sazvano je i Drugo zasjedanje ZAVNOH-a 12—15. listopada 1943. godine u Plaškom.

Upravo poslije Drugog zasjedanja ZAVNOH-a dolazi do prilagođavanja unutarnje organizacije narodne vlasti u Hrvatskoj novonastaloj političkoj situaciji, koja je zahtijevala neodgodivu izgradnju NOO, od mjesnih do ZAVNOH-a. Naime, to je bila i osnovna intencija i Drugog zasjedanja AVNOJ-a, čije su se odluke bazirale na stavovima i odlukama zemaljskih antifašističkih vijeća, a ove opet na revolucionarnim zahtjevima i stremljenjima učesnika revolucije.

Reorganizirani ZAVNOH, koji je proširen novim članovima i njegov Izvršni odbor, u čijem je sastavu izabrano Predsjedništvo, kao politički i Tajništvo, kao upravni organ s potrebnim odjelima, i resorima, ukazao je na potrebu adekvatne organizacije i u nižim organima vlasti, okružnim, kotarskim, općinskim i mjesnim NOO-ima.

Mada su i prije Drugog zasjedanja ZAVNOH-a NOO-i u Lici imali podjelu na sektore rada, poslije Drugog zasjedanja u okružnom, kotarskim i općinskim NOO-ima sve više se nalaze stručni radnici. Radi što čvršćeg organiziranja i djelovanja NOO-a članovi OK KPH, Okružnog NOO-a za Liku, zatim članovi ZAVNOH-a i CK KPH pružali su svakodnevnu pomoć u osamostaljivanju NOO-a i njihovom izrastanju u stvarne organe narodne vlasti na ovom području.

Na uspješan razvoj NOP-a i vlasti pored istaknutog uticala je svakodnevna prisutnost i pomoć CK KPH, ZAVNOH-a, Glavnog štaba NOV i POJ, CK SKOJ-a, USAOH-a i AFZ-a, kao i niz drugih centralnih institucija NOP-a Hrvatske.

Jedinstvo fronta i pozadine bilo je u Lici maksimalno. Zalogaj hrane, odjeća, obuća, liječenje bolesnih i ranjenih, sklanjanje stanovništva ispred neprijatelja, čuvanje organa vlasti, institucija političkog života, međusobno se ispomagalo i dijelilo. Vojne bolnice, zemunice, radionice, bile su i civilne, a civilne vojne. Bilo je svejedno gdje će se naoštriti i popraviti plug ili puška, mitraljez, top.

Zemljoradnja i privredno-uslužne djelatnosti

Ratne strahote, pljačka i razaranja narodne privrede, pogotovo u razdoblju 1943. i 1944. godine, nametnuli su NOO-ima velike obaveze.

Na važnost privrednih problema i njihovog uspješnog rješavanja ukazali su CK KPH, Inicijativni odbor ZAVNOH-a i Glavni štab NOV i POH početkom ožujka 1943. godine. Za svega tri i pol mjeseca svoga djelovanja Inicijativni odbor ZAVNOH-a izdao je nekoliko važnih uputstava i direktiva za organiziranje i unapređenje privrede, s posebnim akcentom na poljoprivredu. Dokumenti Inicijativnog odbora ZAVNOH-a bili su osnov sveukupnoj organizaciji razvoja i organiziranja ratne privrede. Posebnu pažnju zaslužuje Poslovnik o radu NOO-a, koji je prehranu i opskrbu NOV-e, zatim brigu o unapređenju poljoprivrede, industrije, obrta i ostalih grana stavio u nadležnost gospodarskih odsjeka NOO-a. Značenje Poslovnika je i u tome što je on ozakonio i razne komisije kao pomoćne organe NOO-a, koje su NOO-i mogli organizirati privremeno radi izvođenja sjetvenih i žetvenih radova. Iz toga je proizašao i stav Gospodarskog odjela ZAVNOH-a da se pitanje prehrane NOV-e i pozadine mora rješavati u sklopu sveukupne gospodarske politike. Zauzet je stav da razmjene nema bez produkcije viškova i prometa, a viškova i prometa bez osnovnih grana obrta i najosnovnijih elemenata industrije u vidu mlinova, pilana, kovačnica, postolarskih i stolarskih radnji, tkalačke radinosti, radionice za obradu i proizvodnju kože, vojnih i civilnih radionica za proizvodnju i popravak oružja i oruđa, za obradu zemlje i razvoj uslužnih djelatnosti itd.

U periodu 1943. i 1944. Lika je obilovala mnogobrojnim elementima industrijske djelatnosti, koja se razvijala u kotarima Korenica, Udbina, Donji Lapac, Gračac, Otočac te djelomično u Gospiću i Brinju, a među njima najpoznatije su one u šumama Plješivice, Bjelih Potoka i Kamenskog. Potrebno je naglasiti da se u periodu, kada fašisti pale sela, razaraju putove, pljačkaju narod, ne može govoriti o nekoj planskoj organizaciji privređivanja, jer su prilike bile teške i nestabilne. Uslijed mnogih neprijateljskih ofanziva, šireg i užeg značenja često se sa radionicama moralo seliti na druga područja. Svaka seoba zahtijevala je ogromne napore, demonstriranja i prijenos tehnike, te njenog ponovnog montiranja u novim sredinama. Osnovna i glavna djelatnost NOO-a u Lici bila je usmjerena na obradu zemlje i prikupljanje hrane za potrebe fronta i pozadine.

Da bi se što bolje organizirala privredna djelatnost na oslobođenom području, održana je 16. 12. 1943. godine u Otočcu veoma značajna konferencija privrednih stručnjaka. Nakon provedene rasprave o organiziranju ratne privrede i pribavljanju hrane za potrebe fronta i pozadine konferencija je uputila poziv svim ekonomskim i tehničkim kadrovima Hrvatske da se uključe u NOB, a samo četiri dana nakon te konferencije, donešeno je veoma značjano uputstvo o osnivanju gospodarskih komisija kao pomoćnih stručnih tijela pri svim NOO-ima. Gospodarske komisije

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

LIČKI KURIR

GLASILO OKRUŽNOG NARODNO-OSLOBODILAČKOG ODBORA ZA LIKU

GODINA I. 21.prosinca 1943. BROJ 5

NOVO RAZDOBLJE NAŠE BORBE

Na odluke donesenih na drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu od ogromne su važnosti i značaja za sve narode Jugoslavije.Najbolji sinovi naše domovine,prokušani u borbi,odani narodu,donijeli su te odluke,imajući pred očima ljubljene narode,koji je u teškoj borbi dokazao da ima snage i sposobnosti da sam odluči o svojoj sudbini.

Prva odluka se odnosi na preobrazbu AVNOJ-a u vrhovno zakonodavno i izvršno tijelo,koje će sve njegove odluke imati karakter državnih zakona, koji su obvezni za sve pripadnike naroda Jugoslavije.Između zasjedanja AVNOJ-a rješavati će sve poslove Predsjedništvo.

Druga važna funkcija ostvarena AVNOJ-om je konstituiranje Nacionalnog komiteta - prve narodne vlade,na čijem će čelu biti drug Tito.Jugoslavenskoj izbjegličkoj "vladi" oduzimaju se svi prava i konite vlade.Dobrodošlo je novo rješenje zemlje kralja Petra II,jer su u njegovoj "vladi" pro četni saradnici okupatora u borbi protiv naših naroda.U svom historijskom govoru na drugom zasjedanju AVNOJ-a rekao je drug Tito:"Kralj Petar II poistovjetio se odmah iz početka centar okupljalo sve ono reakcionarno što je upropastilo našu zemlju.On vidi,on je podržavao i još uvijek podržava najsramnije izdajnike naših naroda Mihailoviće i njegove vojvode".

Druga važna odluka o uređenju Jugoslavije na federativnim načelima,koja onemogućuje svako tlačenje ili nadmetanje jednog naroda prema drugome,koje je bilo u velikosrpskoj Jugoslaviji,koji narodi žive i djeluju i ostanu u svojoj novoj slobodnoj zajednici.

AVNOJ je svoje poslove završio dugo očekivanom,kod nas dugoljetnom Vrhovnom Komandantu NOV i PO Jugoslavije drugu Josipu Brozu - Titu,kao znak priznanja za uspješno vođenje naših naroda u Narodno-oslobodilačkoj borbi.

Govoreći o našoj slavnoj vojsci,koja je dosada stvorena u glavnom na dobrovoljnoj bazi,rekao je drug Tito: "Ali od sada kada naši narodi budu imali svoj izvršni organ u Nacionalnom Komitetu Oslobođenja Jugoslavije,čiji će ovog izvršnog organa biti i to,da izda dekret o općoj vojnoj obvezi svih građana ove zemlje od 18 do 50 godina".

Predsjedništvo AVNOJ-a obrazovalo je komisiju koja će prikupiti sve podatke o zločinima okupatora i domaćih izdajnika počinjenim kod nas. Naša vlada će tražiti da su svi zločinci predadu sudovima naše zemlje,kako i svakog zločinca stigne zaslužena kazna radi svirepih razbojstava izvršenih nad nevinim narodom.

Svi naši narodi,svi krajevi naše domovine pozdravili su ove dalekosežne i važne odluke donesene u Jajcu. One znače novo razdoblje naše junačke borbe,one su kruna uspjeha koji su dosada postignuti u Narodno-oslobodilačkom ratu.

Zajedno s našim narodima i čitavo napredno i slobodoljubivo čovječanstvo pozdravilo je odluke AVNOJ-a.Ujedinjen rad Narodno-oslobodilačkog pokreta putokaz je svim porobljenim narodima i podstrek da ustaju u borbu.

Rezultati i zaključci drugog zasjedanja Antifašističkog Vijeća Narodnog Oslobođenja Jugoslavije ponovno su potvrdili pravilnost linije Narodno-oslobodilačke Borbe,a suprotstavnim onim koji su tu borbu ometali na sve moguće načine - pomažući otvorenog okupatoru,kako su to činili četnici Draže Mihailovića,ili propovijedajući politiku čekanja - politiku pokvarene klike oko Maček.

imale su referade za poljoprivredu, stočarstvo, šumarstvo, trgovinu, obrt. financije, sitnu industriju, tehničku službu, administraciju i knjigovodstvo. Krajem 1943. godine u Lici su općinski, kotarski i Okružni NOO imali organizirane gospodarske komisije s navedenim sektorima rada. Ustvari, organiziranjem gospodarskih komisija, uspostavljena je čvršća povezanost među NOO-ima u Lici u rješavanju gospodarskih pitanja. Kotarski NOO-i u Lici su gotovo svakog mjeseca jedanput održavali radne sastanke sa članovima općinskih gospodarskih komisija. Takav pristup prakticirao je i Okružni NOO za Liku s predstavnicima kotarskih gospodarskih komisija. Tim stilom rada NOO-i su podigli na viši stepen rješavanje veoma teške i složene privredne situacije u Lici. Formirane referade za stočarstvo i šumarstvo, u okviru gospodarskih komisija, imalo je velik značaj za razvoj ovih djelatnosti. Borba za razvoj stočarstva značila je borbu za ishranu vojske, zatim pozadinskih organa, bolnica, komandi vojnih oblasti, izbjeglica itd. U šumarstvu je uvedena lugarska, čuvarska služba sa posebnim naglaskom na plansku sječu drvne mase, pošto se je šumski fond u prethodnim ratnim godinama nemilice uništavao sječom i palenjem od strane neprijatelja. Ove mjere imale su veliko značenje u akcijama obnove popaljenih kuća, gospodarskih objekata, škola, bolnica, skloništa, zemunica itd. Osim toga, te mjere su sprečavale šverc sa građom koji se u nekim dijelovima Like bio dosta razvio.

Drugi snažan poticaj za organiziraniju i jaču privrednu djelatnost NOO-a u Lici imao je zahtjev predsjednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije Josipa Broza Tita, upućen svim narodima Jugoslavije početkom ožujka 1944. godine, kojim se traži maksimalna organizacija i aktivnost svih snaga revolucije na privrednom planu za što uspješniju prehranu NOV-e i naroda. Titovu poruku proslijedio je Ekonomski odjel ZAVNOH-a svim NOO-ima u Lici. Poruka se proučavala na svim sastancima NOO-a, njihovih organa i tijela, na partijskim i skojevskim sastancima, sastancima JNOF-a i AFŽ-a Like. Na osnovi ove poruke svi NOO-i u Lici izradili su svoje programe rada za sve sektore privređivanja. Razbuktala se borba za razvoj ratne privrede u koju su bili uključeni komunisti, skojevci, hiljade članova USAOH-a, AFŽ-a i JNOF-e Like.

Rezultati Titove poruke u Lici nisu bili mali. U proljetnoj sjetvi 1944. godine u Lici je obrađeno 10.000 katastarskih jutara napuštene zemlje. To je lički narod učinio u jednoj izuzetno teškoj situaciji, u vrijeme popaljenih sela, uništenog stočnog fonda i poljoprivrednog alata, uz hiljade grobnica svojih najmilijih koje su uništili okupatori i domaće izdajice, strašne epidemije tifusa i druge zarazne bolesti.

U periodu između Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, u Lici je i za potrebe fronta i pozadine proizvodilo oko 37 raznih radionica u kojima je bilo zaposleno oko 330 radnika. Radi ilustracije ističem da je taj broj radnika u radionicama, za nepunih šest mjeseci, tj. do Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a izradio 440 novih drvenih plugova, 286 kreveta za bolnice, 470 nosila, 26 tara za tkanje i mnogobrojne druge predmete za potrebe fronta i pozadine.

Ekonomska baza oslobođenog teritorija Like bila je iscrpljena i ratom razorena. Od početka oružanog ustanka do proljeća 1944. godine u Lici je uništeno 25.000 kuća i gospodarskih zgrada i ubijeno 20.000 stanovnika, od čega 2.600 mladih.

Pod parolom »Ni pedalj neobrađene zemlje« partijske organizacije, organizacije SKOJ-a, AFŽ-a i omladine te NOO-i provodili su plan obrade zemlje, koga su izrađivale gospodarske komisije NOO-a. Dok su političke organizacije NOP-a aktivirale svoje članstvo na obradi zemlje, gospodarske komisije rukovodile su organizacijom posla, sjetve i žetve. Osim toga gospodarske komisije su brinule o pripremi alata, vršidbi, potrebnoj ambalaži za spremanje žitarica u skloništa i zemunice. »Lički kurir« broj 10 od 12. 7. 1943. godine pisao je: »Neprijatelj će pokušavati sve da bi našem narodu oteo žetvu. On već sada preko raznih agenata i špijuna širi lažne vijesti da će NOV otimati žito i stavljati ga u komunu. To su samo njegova nastojanja da odvrati narod od skrivanja žita, pa da ga u slučaju ofanzive lakše pronađe.« Takvim naivnostima narod, koji je na svoja leđa preuzeo bitku za slobodu i koga je predvodila Partija nije nasjedao. Umjesto toga razvilo se masovno takmičenje između sela, općina i kotara Like s Kordunom, Banijom i drugim krajevima u tome tko će više uzorati, zasijati, proizvesti žitarica, mesa i ostalih potreba za front i pozadinu. U tim danima Okružni odbor AFŽ-a za Liku uputio je poziv slijedećeg sadržaja Okružnom odboru AFŽ-a za Karlovac: »Drage drugarice! Nalazimo se pred žetvom. Neprijatelj jednako vreba na našu žetvu kao i na vašu. Mi ne smijemo dozvoliti da žito padne u ruke krvnicima našeg naroda. Stoga vas pozivamo drage drugarice, da se takmičimo, koja će organizacija više doprinijeti u radu i berbi žitarica. Takmičenje će trajati od 15. VII do 15. IX 1943. godine.«[1]

Odluke Drugog zasjedanja ZAVNOH-a, Titova poruka, zadaci koje su postavili OK KPH i Okružni NOO za Liku rasplamsale su akcije ličkog naroda u borbi za pribavljanje hrane. Radne jedinice nicale su kao pečurke diljem Like. Organizirane su dvije radne brigade, trinaest bataljona, devet četa u kojima je bilo obuhvaćeno 7.000 članova omladine, SKOJ-a i odraslih građana. Radne jedinice, sastavljene pretežno od mladih, dale su do proljeća 1944. godine oko milion i sto hiljada radnih dana na obradi zemlje, žetvi te spremanju plodova u zemunice i skloništa iz kojih se vršila prehrana jedinica NOV i pozadinskih organa. Kad je brzo trebalo skloniti žito ispred neprijatelja, po sedam radnih bataljona Like jurišalo je na spremanje žitarica. Za svega osam dana žetva je u ljeto 1943. godine bila gotova. Bilo je slučajeva da su radne jedinice žele na sto do dvjesta metara od neprijateljskih položaja. Oko 350.000 kg žita članovi radnih jedinica iznijeli su na svojim leđima na oslobođeni teritorij.

Dok su omladinci sačinjavali jezgro operativnih jedinica NOVJ, dotle su omladinke u pozadini predstavljale glavnu snagu u radnim jedinicama.

1. »Lički kurir«, glasilo ONOO za Liku, br. 10.

Polovinom 1943. godine pri svim NOO-ima u Lici formirane su sjetvene i žetvene komisije. Komisije su imale status pomoćnih organa NOO-a, a brojile su od pet do petnaest članova. Tokom NOR-a u tim komisijama i drugim organima i tijelima NOO-a, izmijenilo se mnoštvo ljudi, žena, omladine i ostalih aktivista NOP-a. Izvještajna služba bila je izvrsno organizirana. Izvještaji su se slali od najnižih organa, komisija, preko općinskih i kotarskih NOO-a do Okružnog NOO-a i Gospodarskog odjela ZAVNOH-a.

Sedamnaestog decembra 1943. godine održana je konferencija poljoprivrednih stručnjaka Like. Osnovni cilj ove konferencije bile su pripreme za proljetnu sjetvu 1944. godine. Pripreme su obuhvaćale, pored ostalog, sve podatke o vlasnicima zemlje, o raspoloživoj količini sjemena, nedostatku sjemena i poljoprivrednog alata, te popis radne snage, zaprega, zatim stanje industrijskog i povrtlarskog bilja, potrebe gnoja, stanje stočne hrane itd. Lički poljoprivrednici putovali su po potrebne količine sjemena u žitorodne krajeve, a za neke kulture i u Gorski kotar i Primorje. NOO-i su prikupljali određene količine sjemena od naroda. Poslije tih akcija oni su vršili raspodjelu sjemena na svom području. Borba za sjeme odvijala se i na način kakav je primjenjivao NOO općine Mekinjar. U svom raspisu mjesnim NOO-ima ovaj odbor traži hitne podatke o onim osobama koje nemaju svoga sjemena, a koji bi za sjeme u zamjenu dali žito, ovce, vunu, junad i druge stvari. Već tada NOO-i su zemljišne parcele bez vlasnika davali u napolicu. Plodovi od napoličarstva išli su u korist NOF-a.

Kako je udbinsko područje bilo veoma pogodno za uzgoj sjemena lana, konoplje, kupusa, djeteline i repe tu su organizirana klijališta iz kojih su se sjemenske kulture raspoređivale po čitavoj Lici.

Organizacija prehrane

Organizacija prehrane spada u red najtežih problema, koje su u svojoj praksi imali NOO-i. Problem prehrane vojske i stanovništva bio je najizrazitiji u zimi 1943/44. godine, jer se brojno stanje boraca NOVJ nakon kapitulacije Italije povećavalo, dok je ekonomsko stanje ratne privrede Like, nakon neprijateljskih ofanziva, bilo krajnje osiromašeno tako da ona nije mogla osigurati ni najnužniju prehranu civilnog stanovništva, jedinica NOV-e i znatnog broja izbjeglica.

Nakon njemačke ofanzive u jesen i zimu 1943/44. godine fašističke okupatorske jedinice pojačale su teror nad civilnim stanovništvom Like. Uz teror, pojačana je i pljačka prehrambenih artikala, jednom riječju pljačka i posljednjeg zalogaja kruha i ostale hrane. Što je preostalo civilnom stanovištvu u takvoj situaciji? Stanovništvo se moralo staviti pod zaštitu jedinica NOV-e. Mnogi su morali da napuštaju svoje domove, gospodarstva i da odlaze u zbjegove. Na području Like boravilo je tada oko

4.000 izbjeglica, koje je na najhumaniji način prihvatio lički narod. U ljeto 1944. godine u Lici je bilo 15.000 građana bez hrane. Ličani su s izbjeglicama dijelili i posljednji zalogaj raženog, ječmenog i zobenog kruha, posljednji krumpir, ubran prije vremena iz negnojene zemlje. Viši NOO-i (općinski, kotarski i Okružni NOO za Liku) strogo su ekonomisali svakim kilogramom hrane. Organi vlasti su prikupljali potrebne prehrambene artikle i vršili raspodjelu da bi se spriječilo umiranje od gladi, djece, žena, staraca, bolesnika, tifusara, iznemoglih i socijalno ugroženih građana.

Još je na konferenciji delegata kotarskih i općinskih NOO-a okruga Like, održanoj 11. aprila 1943. godine, data ocjena političke i privredne situacije s posebnim osvrtom na borbu za prehranu stanovništva i vojske. Iz toga se može zaključiti koliki su značaj NOO-i pridavali prehrani i koliko je to bio delikatan problem tog vemena. U jesen 1943. godine za potrebe izbjeglica, siromašnih građana, bolnica i nekih drugih institucija sakupljeno je 3.285 kg graha, 25.678 kg krumpira, 10.795 kg žita, 24.075 kg mesa, 500 kg masti itd. To je rezultat čestih dobrovoljnih akcija koje su provodili NOO-i i druge organizacije NOP-a. Samo u Lici je bilo 439 familija koje nisu imale ništa za prehranu. Nova narodna vlast morala je često provoditi razne dobrovoljne akcije, koje su doprinosile jačanju NOP-a u Lici. Među poznatijim ističem one koje su se vodile kao: »Tjedan pomoći ranjenicima«, »Mjesec pomoći izbjeglicama«, »Sve za front«, »Sve za pozadinu«, »Pomoć bolnicama«, »Pomognimo kurseve i seminare« itd. Jednomjesečnom akcijom u novembru 1943. godine narod je dao za ishranu izbjeglica, a NOO-i prikupili: 280.593 kg žita, 412.511 kg krumpira, 313.530 kg mesa, 28.816 kg graha, 2. 668 kg masti i slanine, 6.972 kg kupusa, 2.724 kg sira, 96.805 litara mlijeka, 30.895 komada jaja, 942 kg pekmeza, 13. 307 pari čarapa, 7.439 pari podašiva (šlapa), 2.886 pari rukavica, 620 šalova, 1.412 komada košulja i gaća, 377 prsluka, 916 kg vune, 1.052 plahte, 1.655 peškira, 90.368 din, 3.751 zavoja, 311 jastuka, 645 maja, 318 kapa, 79 kg meda, 389 litara joda, 30 kg kafe itd.

Moralo se voditi računa o svakom kilogramu hrane. O tome svjedoči i potvrda magazina Komande mjesta Udbina u Podlapači od 15. I 1944. godine koja glasi: »Potvrda na 335 kg mesa (tri stotine trideset i pet kilograma mesa) i 155 kg krumpira, koje sam živežne namirnice primio od Općinskog NOO Mekinjar za ishranu vojske.«

NOO-i i komande mjesta nisu zanemarivali ni higijenu ishrane vojske i naroda. Komanda mjesta Gračac 18. marta 1943. godine upućuje pismo Kotarskom NOO-u Gračac slijedećeg sadržaja: »Prema naređenju Komande Ličkog područja, potrebno je izraditi sanduke za prijevoz mesa na položaje, pa vas molimo da nam u tu svrhu osigurate potrebnog majstora koji će ovaj posao završiti...«

Prikupljena hrana, odjevni predmeti, lijekovi i drugo stavljali su se u magazine NOO-a, a iz magazina su veoma preciznim rasporedom (sledovanjem) dodjeljivani frontu, bolnicama, izbjeglicama, siromašnim građanima itd.

Krajem 1943. i početkom 1944. godine uveden je jedan novi režim u načinu pribavljanja hrane. Viši organi vlasti, NOO-i općina i kotara dostavljali su mjesnim NOO-ima raspored za pribavljanje hrane svakog dana za potrebe fronta i pozadine. Iako na prvi pogled može izgledati ovaj posao otežan, ipak se on odvijao bez zastoja i to veoma disciplinovano i odgovorno. 21. januara 1944. Općinski NOO Mekinjar svojim dopisom upozorava mjesne NOO-e na svome području da se broj operativnih jedinica povećao i da su ih NOO-i dužni opskrbljivati hranom i zato im ujedno dostavljaju novu dnevnu tablicu isporučivanja prehrambenih artikala, koji u Općinski NOO moraju stizati u određenim količinama najdalje do dvanaest sati. Pogovora nije bilo, ali je bilo glavobolje oko realizacije. Posebno upozorenje viših organa vlasti oko osiguranja dnevne tablice, odnosilo se na to da se pazi da tablica ne bi bila neispunjena, jer u tome slučaju slijedi poziv na odgovornost.*

Socijalni problemi

Pored svih prisutnih i veoma teških pitanja NOO-i, kao organi vlasti rješavali su gotovo svakodnevno niz socijalnih problema. Pored hrane, odjeće, lijekova itd. brinuli su se i o smještaju i ogrijevu za siromašne. NOO-i u Lici smatrali su sirotinjom one žitelje koji nisu imali nigdje ništa, ni kuće, ni stoke niti bilo kakvih mogućnosti da sami egzistiraju. Među takve spadali su i izbjeglice i starci iznemogli te djeca, invalidi itd.

Pred zimu 1943/44. godinu jedan općinski NOO upućuje dopis mjesnim NOO-ima ovakvog sadržaja: »Dragi drugovi! Kako vidimo da je gotovo neočekivano počelo naglo da se zimi, pa je suvišno govoriti u kavom se stanju nalazi sirotinja u pogledu ogrjeva. Po primitku ovog dopisa, treba odmah da se angažuje sva radna snaga za spašavanje sirotinje, da sirotinja osjeti našu brigu o njoj. Neka se članovi NOO-a odmah raziđu po selu i najhitnije utvrde kome bi bila potrebna drva. Imajte u vidu da je stvar ozbiljna i da bi moglo biti »pometenih«, što bi se moglo osvetiti i imati velike posljedice za NOO-e.«[5]

Ratna pustošenja svakodnevno su ostavljala bez krova nad glavom na hiljade ljudi u Lici. NOO-i su čas na jednom, čas na drugom kraju Like morali iznalaziti rješenja za ublaženje strahote pustošenja, za izgradnju krova nad glavom i ostalih gospodarskih objekata hiljadama ljudi, jer se bez toga nije moglo ni zamisliti uspješno privređivanje i vođenje oslobodilačke borbe. Ne rješavati te probleme značilo je stvarati siromaštvo veće nego je bilo, pogoršavati političku situaciju i raspoloženje naroda prema NOP-u itd. Kao što je poznato stradanja u Lici nisu bila mala. Iz ranije citiranog izvještaja Okružnog NOO-a za Liku o zločinima i šteti od ustanka do kraja 1943. godine, može se zamisliti kolika su to bila

2. HAK, OK KPH Lika, dok. 2/203.
3. HAK, OK KPH za Liku, dok. 2/2000.

zgarišta, koliko je ljudskog znoja i napora za tili čas uništeno. Izgradnja kuća i gospodarskih objekata bio je jedan od osnovnih zadataka NOO-a. U drugoj polovini 1943. godine, kada su ta razaranja bila najveći, Okružni NOO za Liku planirao je izgradnju kuća u pojedinim rajonima Like. U vezi s tim zauzet je stav da je najpotrebnije pristupiti izgradnji kuća u kotaru Gospić, a zatim u kotaru Udbina, Korenica itd. Paralelno s izgradnjom kuća, NOO-i su izgrađivali zemunice i skloništa za žitarice i ostale rezerve hrane. Žitu nije bilo mjesta na nezaštićenom području. Zato su se zemunice gradile na sigurnijim mjestima, u dubokoj pozadini, na oslobođenom teritoriju, od kuda se mogao vršiti transport za vojsku, bolnice i ostale potrebe fronta. Ta sigurnija mjesta bila su uglavnom u gornjem dijelu Like, u kotaru Udbina, Korenica i Donji Lapac. Međutim, ni ostali lički kotari Gračac, Gospić, Perušić, Otočac i Brinje nisu bili bez zemunica. I na tim područjima postojala su sigurnija mjesta, gdje su se gradile zemunice, gdje je bilo bolnica, radionica i drugih objekata za potrebe NOF-a. Velebit, Plješivica, Kapela, Ličko sredogorje bili su područja zemunica, bolnica, radionica. Njihove spilje i pećine služile su za sklanjanje ljudskih života i prehrambenih artikala. Jedna od takvih jama—pećina je i Bačinova jama u Srednjoj gori, o kojoj će kasnije biti više riječi.

Kao vodeća snaga u svim tim akcijama bili su partijski komiteti i komunisti. 26. oktobra 1943. godine OK KPH za Liku upućuje direktivno pismo partijskoj ćeliji Okružnog NOO-a za Liku, u kome se pored ostalog ističe: »Iz izvještaja Prvog ličkog područja saznali smo, da kod prilično velikog broja ljudi u Donjem Babinom Potoku, Rudopolju i Dugom Dolu imaju veće količine građe (brvana, dasaka, šimle i dr.). Tu bi građu trebalo zaplijeniti i podijeliti najsiromašnijim porodicama da mogu sagraditi sebi kuću.«[4]

Da bi što bolje riješili smještaj i prehranu stanovništva, koristili su se i ratni zajmovi. To potvrđuje i dokumenat od 19. novembra 1943. godine, koga u vidu izvještaja općinski NOO Vrhovine šalje Kotarskom NOO-u Otočac, a iz koga se vidi da su NOO-i ove općine i kotara raspisivali zajam, kojim se prikupljao novac za popaljene krajeve u Lici. Tako je ličko jedinstvo i uzajamnost počelo praktično realizirati tokom teških revolucionarnih dana. Problemi fronta i pozadine u Lici rješavali su se svenarodnom borbom i u pravom smislu riječi samozaštitom, velikom humanošću i solidarnošću. Samo u jesen 1943. godine Općinski NOO Vrhovine osigurao je 1.149 vagana žita, koga je spremio u zemunice, a u dobrovoljnim akcijama prikupio još 57 vagana žita i 135 vagana krumpira. Ovaj iznos dao je odmah za potrebe vojske.

U čast proslave oktobarske revolucije NOO-i su vodili mnogobrojne privredne akcije za postizavanje što većih rezultata. Gradili su se porušeni mostovi, postavljali stubovi za telefonske linije, vodila se energična borba za obradu zemlje itd.

4. HAK, OK KPH za Liku, dok. 1/134.

U jesenskoj sjetvi 1943. zasijane su veće površine nego u 1941. i 1942. godini. Istim tempom nastavljena je sjetva i u proljeće 1944. Prema tome, akcije NOO-a pod parolom »Ni pedalj neobrađene zemlje« uspješno su provedene. Proizvedene su znatne količine žitarica, a prema tome i dovoljne količine kruha za potrebe NOP-a. Time su lički komunisti, skojevci i NOO-i ispunili poziv predsjednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, Josipa Broza Tita.

Jačanje uloge NOO-a

Uspješno ispunjeni zadaci na planu privređivanja podigli su ugled organa narodne vlasti u Lici. Njihove akcije pratile su narodne mase i aktivno učestvovale u njima. Time je ojačalo jedinstvo pozadinskih organizacija i njihova riješenost da se bore za što kvalitetniji sastav NOO-a. Krajem 1943, i dalje, slijedila su mnogobrojna savjetovanja po sektorima djelatnosti. Naročita se pažnja posvećivala savjetovanjima, konferencijama, dogovorima s poljoprivrednicima, zatim pilarima, šumskim radnicima, mlinarima, tesarima, proizvođačima kreča, kožarima, rukovodiocima vojnih i civilnih radionica, prosvjetnim i zdravstvenim radnicima te rukovodiocima tih sektora pri NOO-ima. To je bio period revolucije u kome se sagledavao kraj neprijateljskoj sili. Italija je u septembru 1943. godine kapitulirala. Time je fašistička osovina bila ozbiljno nagrižena.

Poslije kapitulacije Italije stvoren je velik dio oslobođenog teritorija u Lici. Tada je Lika prvi puta tokom oslobodilačke revolucije bila povezana, preko slobodnog teritorija Korduna i Banije, sa sjevernom Hrvatskom. U Lici je došlo do osnivanja mnogobrojnih legalnih NOO-a, partijskih i skojevskih organizacija, organizacija AFZ-a i JNOF-a. Okružni NOO za Liku rukovodio je krajem 1943. godine s 8 kotarskih, 30 općinskih, jednim gradskim i 257 mjesnih NOO-a. To pokazuje da je Lika imala izgrađen i veoma razvijen sistem nove vlasti i ostalih političkih organizacija NOP-a.

Snažno razvijeni i organizirani front zahtijevao je i organiziranu vlast, ostale političke organizacije, organe bezbjednosti i dr. Intenzivniji razvoj privređivanja iziskivao je i složeniju raspodjelu, a naročito oštriju borbu protiv krađe i šverca. Bez obzira na specifične mjere i oštre sankcije ni ličko područje nije bilo pošteđeno od kradljivaca i švercera. U borbi protiv tih pojava jedinstveno su ulagali napore NOO-i, partijske i skojevske organizacije, AFZ, JNOF, OZN-a i drugi.

Značajan je uspjeh za dalji razvoj revolucionarne vlasti i sistema privređivanja u Lici imala je konferencija delegata kotarskih i općinskih NOO-a Like održana 11. decembra 1943. godine. Konferenciju je organizirao Okružni NOO za Liku. Na ovoj konferenciji ZAVNOH je predstavljao Jakov Blažević, Bogoljub Rapajić i drugi. Prisustvovali su joj i predstavnici Glavnog štaba Hrvatske, zatim predstavnici komandi Prvog i Drugog

ličkog područja i predstavnik Okružnog NOO-a za Gorski kotar. Jakov Blažević je dao osvrt na značaj Moskovske i Teheranske konferencije, izolaciju fašističkih država i stvorenim uslovima za otvaranje Drugog fronta. Iz izvještaja delegata ličkih ratnih kotara vidi se da su njemački okupatori pomoću četnika, ustaša i domobrana izvršili prodor kroz kotar Donji Lapac, Gračac, Gospić sa ciljem prebacivanja na teritorij Primorja i Dalmacije. Neprijatelj je pod svaku cijenu održavao linije: Bihać—Lapac—Srb—Zrmanja, zatim Zrmanja—Gračac—Gospić—Karlobag. Sva ostala mjesta od ovih linija nalazila su se u rukama ili pod kontrolom NOP-a u Lici. Mjesta i sela, koja su bila uz spomenute linije neprijatelja, često su stradala od pljačke, paljenja kuća i ostalih gospodarskih objekata, a osim toga ubijeno je mnogo nedužnog stanovništva. Mnoge kuće i gospodarski objekti u Lici jeseni 1943. godine popalili su Nijemci, ustaše i četnici. Pod rukovodstvom NOO-a, partijskih komiteta i organizacija, narod Like je mukotrpno podizao kuće, gospodarske zgrade, škole, bolnice, boreći se s glađu, nestašicom odjevnih predmeta, oštrom zimom, tifusom i ostalim zaraznim bolestima. U takvoj situaciji Liku je napustila Šesta divizija. U mnogim krajevima Like stanovništvo je izražavalo žaljenje za Divizijom, svojim sinovima i kćerima, za proleterima, koji su krenuli u Bosnu, Srbiju i dalje da razvijaju i učvršćuju bratstvo i jedinstvo jugoslavenskih naroda. Istovremeno u narodu Like vladao je i ponos zbog zadataka i uloge, koju su njegovoj Diviziji povjerili Vrhovni štab i drug Tito.

Krajem 1943. godine NOO-i u Lici organiziraju sajmove od kojih su najpoznatiji u kotarima Otočac, Brinje i Perušić. Sajmovi su bili veoma dobro posjećivani. Na njima se vršila prodaja i razmjena roba. Nadzirale su ih tržne inspekcije, koje su posebno pratile cijene, šverc te druga kretanja i odnose.

Stočni fond, a posebno nadzor nad uzgojem i liječenjem zaprežne stoke, bio je stalna briga NOO-a. Nema potrebe naglašavati koliku je važnost za NOP imao stočni fond, koji je služio za ishranu vojske i pozadine, izradu odjevnih predmeta od vune i kože, zatim za prevoz ranjenika, transport oružja, municije i ostalih potreba za front i pozadinu. NOO-i su provodili akcije za prikupljanje vune. Osim toga oni su i po domaćinstvima pravili raspored koliko koje gazdinstvo može i treba predati vime za potrebe fronta i pozadine. Sakupljene količine vune u organizaciji AFŽ-a prerađivane su u odjevne predmete. Zene i omladinke Like prele su vunu i od nje plele čarape, maje, prsluke, šalove, zatim tkale prekrivače za bolnice, partijske institucije, organe vlasti itd. Posao na izradi odjevnih predmeta bio je organiziran tako da gotovo nije bilo mjesta na slobodnoj teritoriji u kome nisu radile tkalje, gdje se nije plelo i prelo.

Zaprežna stoka je korištena za prebacivanja vojske, oružja, municije, **hrane,** opreme i ranjenika, djece i staraca ispred naleta **neprijateljskih** ofanziva, za prevoz ogrevnog drveta, građe za kuće, bolnice, škole, skloništa, bajte, zemunice, krečane itd. Za obavljanje tako **značajnih** poslova NOO-i **su** pravili raspored zaprega, što, kada i kuda treba da se prevozi.

Radilo se bez pogovora. Prevoznici su dobivali vremenska ograničenja do kada imaju stignuti na odredište i kada se nakon obavljenog posla imaju vratiti natrag i javiti se svome NOO-u, uz obavezan izvještaj kako je zadatak izvršen. Prevoz se vršio danju i noću. Noć je služila za prevoz u vrijeme kada je neprijateljska avijacija bila aktivna, ali u hitnim slučajevima noć se nije mogla čekati, pa se prevozilo i danju uz obavezno maskiranje kola i konja. Koliko li je samo ličkih žena i omladinki, samih ili sa svojom ili nečijom tuđom zapregom, kretalo na izvršenje zadatka i do sto kilometara. Što su za našu revoluciju značile one omladinke i žene, koje su tkale, prele, plele i nosile gotove odjevne predmete i hranu na borbene položaje, sijale, žele i pospremale žito ispred neprijateljskih mitraljeza, prenosile ranjenike, liječile ih kao bolničarke. Mnoge su radile kao politički radnici i kuriri. Bio je velik broj ljudi koji su gradili kuće, bajte, zemunice, krečane, bolnice, škole, skloništa, mljeli žito za vojsku i potrebne pozadine. Njihov doprinos NOP-u nije ništa manji od doprinosa onih koji su se borili na frontu, jer front nije mogao napredovati bez ovakvih napora i samoodricanja pozadinskih organizacija.

Koliko je konjska zaprega bila značajna za potrebe NOB-e vidi se i iz toga što su NOO-i donosili čak i uputstva za liječenje konja. Općinski NOO Mekinjar od 13. januara 1944. godine daje pismeno uputstvo NOO--ima na svome području koje glasi: »Dragi drugovi! Pošto se pokazao veći broj šugavih konja, potrebno je da se svi takovi slučajevi evidentiraju i pristupi liječenju. Svi vlasnici šugavih konja trebaju se prijaviti kod Kotarskog NOO-a Korenica, gdje će dobiti potvrdu za dobivanje lijeka. Za liječenje šuge, prilažemo vam upute. Uzme se jedan litar nafte i litar vode. To se smješa u jedan lonac i postavi na peć. Ne na otvorenu vatru, jer se nafta može zapaliti. Smjesa se mora neprestano miješati i grijati dok ne bude topla. Zatim se uzme četka, koja nije ni pretvrda ni premeka, pa se konju maže uz dlaku, ali ne više od polovine tijela, jer bi konj mogao uginuti od otrovanja naftom ...«

U proljeće 1944. godine Okružni NOO za Liku organizirao je kurs za veterinarske pomoćnike, koji je veoma dobro uspio i imao je velik značaj u liječenju zaprežne stoke na području Like.

Nova narodna vlast preuzela je i zaštitu šuma jer im je prijetila opasnost od uništavanja. U januaru mjesecu 1944. godine u svim kotarima Like održana su savjetovanja lugara. Na tim savjetovanjima je ukazano da se na čitavom području Like masovno siječe i uništava šuma. Zato je uveden plan sječe kojim je ustanovljeno pismeno odobrenje nadležnog NOO-a. Sječa se odobravala samo onima koji su trebali praviti kuću ili neke druge gospodarske objekte, za ogrjev, zemunice, mostove, bajte itd.

Društveno-političke organizacije Like su krajem 1943. i u 1944. godini, održavajući masovne zborove s narodom, uputile veoma oštru kritiku na neekonomičnu sječu šumskog fonda. Mnogi postupci u sječi izjednačavali su se s Talijanima, koji su pojedine šumske rajone Like do zemlje sravnili. Zato su kotarski i Okružni NOO morali pitanje uzgoja i zaštitu šume regulirati određenim odlukama. Prije svega, lugari su morali biti naoru-

žani. Oni su imali posebne dozvole za kretanje ljudi šumskim terenima. Mjesni i općinski NOO-i imali su pravilnike što ih je izradio ZAVNOH, po kojima je bilo regulirano za koje potrebe, gdje i koliko ko može izvršiti sječu određenih količina šume. Svaki drugi lugar imao je čekić, a svaki kotarski NOO imao je šumarskog referenta. Tako su NOO-i uveli veći red u gospodarenju šumskim fondom.

Ceste su također bile pod nadzorom NOO-a i komandi mjesta. Cestare su negdje postavljali NOO-i, a negdje komande mjesta. Oni su imali određeno vrijeme rada i za svoj rad bili su odgovorni narodnoj vlasti.

Saradnja NOO-a i komandi mjesta

U septembru 1942. godine Vrhovni štab NOV i POJ izdao je naredbu o obrazovanju pozadinskih vojnih vlasti, a Glavni štab Hrvatske svojom naredbom broj 20 od 27. septembra prenio je naredbu Vrhovnog štaba svim štabovima operativnih zona u Hrvatskoj. Sadržaj naredbe zahtijevao je obrazovanje komandi područja sa njihovim izvršnim organima — komandama mjesta.

Razvoj oružane borbe u Lici dostigao je tako snažan stepen da se naredba Vrhovnog štaba i Glavnog štaba Hrvatske o obrazovanju vojnih pozadinskih vlasti, mogla odmah provesti u djelo. Zato je Stab Prve operativne zone krajem desetog mjeseca 1942. godine za oslobođenu teritoriju Like obrazovao Komandu ličkog područja kao najviši organ vojno-pozadinskih vlasti u Lici.

Sredinom 1943. godine u Lici su postojale dvije komande područja u čijem sastavu je djelovalo 20 komandi mjesta. Samo u jedinicama Komande II ličkog područja bilo je oko 360 stražara.[6] Komande mjesta regulirale su prema odlukama NOO-a i svojim dokumentima, koji su proizlazili iz odluka novih organa vlasti, života na oslobođenom teritoriju. Oružane jedinice koje su postojale pri komandama mjesta osiguravale su sjetvu, žetvu, spremanje rezervi za potrebe fronta i pozadinskih organa, čistile teren od ubačenih špijunskih elemenata na oslobođeni teritorij, osiguravale bolnice, radionice, zemunice, izbjeglice, logore, a često su se nalazile i u sukobima sa četničkim i ustaškim formacijama koje su upadale na oslobođeni teritorij. Na svim tim i drugim pitanjima NOO-i i komande mjesta su surađivali i obavljali razne poslove od interesa za NOP. Tako u ljeto 1943. godine u Otočcu postoji organizirani logor za sumnjive i nepoćudne osobe, koje su bile osuđivane od Komande I ličkog područja.

Krajem marta 1943. godine u Kamenskom je postojao zarobljenički logor. Postojanje zarobljeničkog logora na ovome i drugim područjima Hrvatske, dokaz je da su rukovodeći organi NOP-a dosljedno i humano primjenjivali međunarodne sporazume o postupku sa zarobljenim neprijateljskim vojnicima.

5. Arhiv VII, k. 127, br. reg. 16-1.

Sredina 1943. godine bila je značajna za daljnji i efikasniji rad vojno-pozadinskih vlasti. Izvršena je reorganizacija partizanskih straža i formirane su čete. Među njima, posebno je interesantna četa koja je organizirana za borbu protiv pete kolone, a koja se kasnije, ustvari 1944. godine razvila u vrlo operativan, borben i autoritativn bataljon PPK (bataljon protiv pete kolone — PPK). Bataljon PPK bio je ustvari specijalna jedinica vojno-pozadinskih vlasti, koja je vodila oružanu borbu sa ustašama, četnicima i okupatorima. Bataljon je kontrolirao područje Like i čistio ga od izdajnika —petokolonaša koji su na razne načine davali otpor razbuktaloj NOB-i u Lici. Jedinice komandi mjesta i bataljona PPK, brojile su oko 1.100 boraca. One su odigrale veoma značajnu ulogu u zaštiti partizanskih revolucionarnih institucija, koje su djelovale na području Like. I ne samo njih, nego i nenaoružanog naroda kada se god za to ukazala potreba.

Komanda područja i komande mjesta, kao pozadinske vojne vlasti, nastale su kao neophodna potreba fronta i pozadine po direktivi Partije i djelujući po njenom programu znatno su doprinijeli snažnom razvitku NOP-a i narodne vlasti na području Like.

Radionička tehnika

Osnov održavanja i unapređivanja privredne baze, potreba fronta i pozadine, predstavljala je partizanska tehnika koja se razvijala pri NOO-ima i partizanskim jedinicama. Te radionice nisu bile strogo razgraničene. Tako se često dešavalo da vojne radionice rade za potrebe poljoprivrede a civilne za potrebe vojske. I jedne i druge radionice bile su u službi fronta i pozadine.

Kada je počeo ustanak u Lici, malo je boraca bilo koji su posjedovali oružje. Svega 32%> ustanika u Lici imalo je vatreno oružje u prvim danima ustanka, a ostalo je bilo, ako se tako može reći, naoružano hladnim oruđem(rogulje, razni bodeži, sjekire, noževi, i dr.). Zato je partizanska tehnika bila veoma potrebna, pošto je postojala i velika potreba za oružjem, kojim se mogao dati snažniji otpor neprijatelju i spriječiti masovno istrebljenje naroda.

»Postanite majstori svoga oružja«, pouka je vrhovnog komandanta NOVJ druga Tita. Partizanske jedinice Like, koje su vršile opaske i izrađivale predmete i opremu za potrebe NOV-e i NOO-a, izvršile su veoma teške zadatke i tako ispunile poruku vrhovnog komandanta. Poruka vrhovnog komandanta prenosila se diljem Like na sve pripadnike partizanske tehnike, na zanatlije, kovače, bravare, mehaničare, limare, pirotehničare, livce, tokare i ostale samouke zanatlije. Svaki pripadnik partizanske tehnike trudio se da postane pronalazač novih oružja za potrebe fronta. Partizanska ratna tehnika dala je svijetle likove revolucije, narodne heroje Vladu Ćetkovića i Miloša Bunka, a iza njih partizanske novatore: Božu Majkića, Simu Jednaka, Stevana Brozovića, Milu Ljubičića,

Ivicu Tomšiča i niz drugih majstora — radnika. Kao što su odjekivali pucnji karabina i mitraljeza, tako su ličkim šumama Plješivice, Velebita, Sredogorja, Kapele i dolinama odjekivali udarci teških čekića iz ruku partizanskih kovača Ilije Ljubojevića, Ivana Razdora, Radića Ljubovića Bože Mandarića i drugih. Iz slabo usijanih komada čelika, vagonskih osovina, uništenih neprijateljskih vozila, žilave ruke ličkih kovača izrađivale su naoružanje, među koje spadaju i topovski zatvarači. Kako je izgledao taj radionički dan? Čitav dan se kovalo, radilo, popravljalo, izrađivalo, a kad se smrkne noć svaki majstor je uzimao pušku, bombu koju je sam izradio, pištolj i drugo naoružanje s kojim je bio zadužen i odlazio da čuva stražu nad »tvornicom«. Radnici — pripadnici partizanske tehnike, bili su naoružani borci i kao takvi pripadali su redovnim jedinicama. Radionice su nicale neposredno poslije ustaničkih dana. Odlukom OK KPJ za Liku 10. VIII 1941. godine u Štrbačkom Buku, kotar Donji Lapac osnovana je prva partizanska radionica za izradu i opravak oružja za potrebe NOV-e na teritoriji Hrvatske. Ova i čitav niz drugih partizanskih radionica u Lici izradile su nekoliko hiljada oruđa, kopalja, rogulja, na desetine improviziranih topova, među koje spada popularni top »Jarac«, desetine minobacača i čuveni lički tenk, hiljade ručnih bombi, »cementuša« i drugih, zatim hiljade nagaznih mina i ostalih diverzantskih sredstava za rušenje željezničkih pruga, mostova objekata, motorizacije neprijatelja, na hiljade minobacačkih mina, upaljača, na stotine pari skija i skijaške opreme za potrebe partizanskih jedinica, mnoštvo nosila i kreveta za bolnice. Popravljeno je preko 30.000 raznih pušaka, 2.800 puškomitraljeza, mnoštvo topova, minobacača, motornih vozila kamiona, oklopnih vozila, tenkova itd.

Ustanici donjolapačkog kotara i Like vrlo se dobro sjećaju prvog ličkog partizanskog topa, zvanog »Jarac«, koji je napravljen u radionici Radmanović Davida u Mišljenovcu. U radionici Štrbački Buk izrađivale su se dvije vrste topova. Jedan je granatu bacao pomoću jakih federa a drugi se punio čeličnim kuglama i komadima gvožđa. Konstruktori ovih dvaju topova bili su Emil Filipović, Ivan Razdor i drugi. Otkud radionica u Štrbačkom Buku? To je radionica Unske pruge koja je kompletno prešla na stranu ličkih partizana u ustanku 1941. godine.

Konstruktori topa »Jarac« su Milan Kuga — puškar i Radmanović David — kovač, dok je konstruktor njegove granate Obradović Petar — puškar. Top »Jarac« napravljen je od vodovodne cijevi. Njegova granata je bila teška jedan kilogram, a napravljena je od šuplje cijevi u koju se stavljao dinamit i rudarski kapsl s kordom. Kada ne bi bilo dinamita, stavljao se crni — minerski ili lovački barut. Ustvari, stavljao se onakav brut s kakvim se raspolagalo i do kakvog se moglo doći. Za punjenje minerskim i lovačkim barutom ugrađivao se kapsl lovačke puške. Tako je izgledala potisna energija topa »Jarca«. Granata je bila samostalno tijelo koja nije imala eksplozivne kapsle, nego su tobdžije prema udaljenosti na kojoj su gađali neprijateljske položaje morali biti precizni, da odmjere dužinu korde kako bi granata kad padne eksplodirala. To nije

bilo lako, ali su ipak donjolapački partizani, majstori partizanske tehnike, to uspjeli. Granata topa »Jarca« zviždala je zrakom kao granata od najtežeg topa. Prve granate ovoga topa pale su na neprijateljske položaje prema Kulen Vakufu. Domet »Jarca« bio je oko 600 metara. I kad njegova granata zrakom »zviždi« i »praši«, a onda odjednom umukne, neprijatelj je mislio da je tobdžija promašio cilj i da granata ode dalje. Ustvari, granata je pala na njegov položaj, samo je trebalo malo pričekati dok korda dogori do baruta pa da onda eksplodira. Na to se trebalo priviknuti i neprijatelj, a i konstruktori »Jarca«. Petar Obradović u šali priča da su se »Jarca« bojali i njegovi konstruktori — tobdžije i neprijatelj. Ime »Jarac« dali su mu konstruktori i zato što je prilikom aktiviranja visoko skakao. Taj top, iako primitivan, više je imao psihološke učinke, nego one prave ubojite — razaračke. Pucao je kao pravi top i neprijatelj je od njega ipak strahovao. Nikada se nije dogodilo da njegova granata nije eksplodirala, pa da neprijatelj odgonetne o kakvoj se ratnoj tehnici radi.

Nagazne mine pravljene su od neeksplodiranih avionskih bombi i topovskih granata. Eksploziv se stavljao u drvene ili plehnate sanduke s ugrađenom kapislom za palenje. Glavni majstor nagaznih mina bio je Milan Maričić iz Meljenca, Vinko Hećimović iz Perušića i Mirko Urak (poginuo prevozeći avionske bombe iz Mazina u Bjele Potoke).

Do Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a u Lici je bilo organizirano 36 značajnijih radionica u kojima je radilo preko 350 radnika. Koliko se intenzivno radilo na unapređivanju poljoprivredne proizvodnje u tom vremenu, može se ocijeniti i po tome što je u radionicama proizvedeno 440 novih plugova za oranje zemlje, skovano 1.700 motika, 7.000 komada rogulja, oko 3.000 srpova, preko 2.300 kosa itd.

Gotovo se sve moglo napraviti u partizanskim radionicama i radionicama NOO-a u Lici, osim turpija, pila za piljenje željeza, brusilica, ustvari sredstava za izradu alata ili kako su ga u Gospodarskoj komisiji Okružnog NOO za Liku zvali »partizanska teška idustrija«. To što nisu mogli napraviti, Ličani su morali nabaviti pod svaku cijenu. Zato su putovali daleko od Like, do graničnih područja Italije, Austrije i čak zahtijevali da se od saveznika nabavi taj alat, jer su o njemu ovisile radionice i sveukupna tehnika NOP-a u Lici. Dok su jedni kretali u tome pravcu drugi su, (Gospodarska komisija Okružnog NOO-a za Liku i partizanske komande) slale svoje ljude u Kordun, Gorski kotar, Primorje i druge krajeve Hrvatske da nabave proizvodna sredstva za »tešku industriju«. Rezultati oko nabave alata nisu izostali. Partizanska tehnika u Lici borila se da se održi na nivou, koji je od nje zahtijevao front i pozadina.

Od prvih dana ustanka NOO-i su organizirali sakupljanje starog željeza, žice, stakla, lima itd. i to predavali vojnim i civilnim radionicama. Velika je zasluga pionirske i omladinske organizacije u Lici na prikupljanju spomenutih predmeta, od kojih je partizanska tehnika pravila i popravljala oružje za front i oruđe za obradu zemlje.

Gospodarska komisija Okružnog NOO-a za Liku imala je sredinom

1943. u svom sastavu zastupljena stručna lica. Ona je imala stručnjaka za mljekarstvo, pilane, strojarstvo, tkaonice, predionice, kožarstvo i ciglarstvo. Strojarstvo je vodio Nikola Obradović, ciglarstvo Stjepan Bobinac, kožarstvo Nikola Krajnović itd. U industrijska postrojenja ubrajale su se pilane, mlinovi, kožare. Pilane i druga postrojenja radila su na vodenu energiju ili na plin (saugas).

Među najveće i najpoznatije radionice spada radionica za proizvodnju i popravak oružja na Kamenskom i Bjelim Potocima. Ta radionica ili sistem radionica nisu imale značaj samo za razvoj partizanskog pokreta i vlasti u Lici, nego značaj za cjelokupni NOP u Hrvatskoj. U tim radionicama proizvodile su se mine za minobacače, ručne bombe, induktori za paljenje mina, zatim ostala oprema i oruđa za NOP kao što su nosila, pribor za jelo, razna sredstva veza, skije s komplet okovima, kreveti za bolnice itd.

U kompleksu tkalačke, obućarske, stolarske, krojačke, pilanske, pekarske i druge partizanske tehnike, u Bjelim Potocima našla se aprila mjeseca 1942. godine i radionica iz Štrbačkog Buka. Ona je na Bjelim Potocima proširena s građevinskom četom, koja je izgrađivala bolničke i druge objekte za partizanski pokret. Četom je rukovodio Stevo Cvjetičanin iz Visuća. K radionici iz Štrbačkog Buka prišla je (sjedinila se) i stolarija vojno-tehničke radionice Glavnog štaba Hrvatske.

Za čitavo vrijeme svoga djelovanja, radionice na Kamenskom i Bjelim Potocima, koje su zapošljavale oko 100 radnika, popravile su 30.000 pješadijskih pušaka, 700 teških mitraljeza, 60 topova, 200 različitih motornih vozila i 2.800 puškomitraljeza. Ove radionice su proizvele mnoštvo ratne tehnike, čija evidencija nije još obrađena. Izrađivali su zatvarače za nekoliko vrsta topova, najpreciznije nišanske sprave za topove i druge dijelove, napravili su 300 minobacača raznih kalibara i znatan dio malih kompletnih minobacača s veoma uspješnim dejstvom. Zatim su se izrađivali upaljači za ručne granate i nagazne mine, te kompletne nagazne mine za tenkove, rušenje mastova, pruga itd.

Gotovo pri svim kotarskim NOO-ima u Lici postojale su radionice za potrebe privrednog djelovanja i potrebe vojske. Imali su ih i neki općinski NOO-i u Lici. Korenica je imala dobro organizirane radionice, među kojima se ističu kovačko-potkivačka, stolarske, limarske, kolarske, tkalačke itd. U njima je radilo 36 majstora i petnaest naučnika.

Godine 1943. u selu Krbavica formirana je radionica XI korpusa, koja je vršila sve opravke oružja i poljoprivrednih alatki. Teže opravke vršila je radionica GŠH u Frkašiću, koja je 1943. preselila u Topusko. Početkom 1944. radionica GŠH dolazi u Podlapaču, a za kratko vrijeme odlazi u Srednju Goru u zaselak Baste, gdje se brojčano i tehnički ojačala da je izrađivala zatvarače za topove i vršila zahvate na oružju. U Srednjoj Gori instalirala je električno svjetlo za bolnicu, OK i NOO, te krojačku radionicu za svoje potrebe. Za čitavu partizansku tehniku u Lici značajno je da su njeni radnici za vrijeme »mira« radili, a za vrijeme ofanzive ratovali.

U selu Trnavcu, kotar Korenica, još u ljeto 1941. godine djelovala je kovačka radionica za potrebe fronta i pozadine. U njoj su se izrađivale ručne bombe, nagazne mine, zatim popravljale puške i ostalo oružje, poljoprivredne alatke itd. U ovoj radionici radilo je oko 80 radnika. Radionicu su nazivali »Prva partizanska tvornica«.

Ovo ličko selo ušlo je u historiju i po tome što je u njemu osnovana 25. augusta 1942. godine i prva lička Ženska četa.

U Martin Brodu, kotar Donji Lapac, djelovala je kožarska radionica sve do kraja 1944. godine. U njoj se izrađivala koža za obuću i odjeću NOV i donekle za pozadinske potrebe. Sirovinu za obradu pribavljali su NOO-i kotara Donji Lapac.

U mjestu Donji Lapac 1943. godine djelovala je radionica Općinskog NOO-a Donji Lapac. U njoj su se izrađivale i popravljale poljoprivredne alatke za to područje (kola, plugovi, drljače itd) a osim toga radionica je radila za potrebe partizanskih jedinica.

U Otočcu je postojao i djelovao čitav sistem radionica ZAVNOH-a, koje su izrađivale oružje za potrebe fronta i pomagale ratnoj privredi slobodnog teritorija. Pored ostalih, tu je postojala i sedlarska radionica koja je izrađivala sedla. U njoj je Franjo Cvitković iz Otočca izradio sedlo za partizanskog pjesnika Vladimira Nazora.

U Vrhovinama su također radile partizanske radionice, a u Otočcu, Švici, Brlogu, Sincu i Ličkom Lešću pilane. Mlinovi na vodenu energiju radili su u Švici, Brlogu, Sincu i Ličkom Lešću.

Na području kotara Gračac djelovalo je više kotarskih, kovačkih, stolarskih i drugih radionica. Svaki općinski NOO imao je po neku zanatsku radionicu, koje su bile uglavnom u sjedištu općinskih NOO-a. U Mazinu je postojala motorna pilana, koja je radila za obnovu popaljenih stambenih i gospodarskih objekata, za potrebe bolnica, zemunica i uopće fronta te za pozadine na širem dijelu Like. Mlinovi-vodenice radili su na rijekama Otuća, Kijašnica, Bašinca, Ričica i Zrmanja.

U organizaciji i djelatnosti NOO-a na području Like značajno mjesto zauzimaju građevinsko-terenske ekipe, koje su postojale pri svim NOO-ima. U ekipama je bilo organizirano 3.360 tesara, koji su prema programu NOO-a, radili na izgradnji zemunica, bolnica, skloništa, bajti, škola i drugih objekata. Odmora nije bilo ni za koga.

Oslobođeni teritorij kotara Gospić obilovao je mnoštvom raznih radionica, kao sastavnog dijela privrednih aktivnosti i borbe za ishranu vojske i pozadinskih organizacija. U selu Mogoriću postojala je kovačka, kolarska, postolarska, krojačka i tehnička radionica za popravak oružja i proizvodnju ručnih bombi. Na području sela Vrepca, Pavlovca, Zavoda, Barleta rade tkalačke i kovačke radionice. U tkalačkim se izrađuju plahte i zavoji za bolnice, zatim maje, poluveri, rukavice i drugi odjevni predmeti. U kući Milana Cetine u Vrepcu postojao je motorni mlin koji je radio za potrebe vojske i pozadinskih organizacija na širem području ovog kotara. Mlin na konjsku vuču postojao je u kući Milana Kokota u Vrepcu i Mile Radakovića u Mogoriću. Osim toga, za meljavu žita kori-

stila se vodena snaga u Vrepcu na rijeci Jadovi, u poznatim mlinovima Graovčeva Pečina, Alaginjac, Popovići, te mlin na rijeci Kovačici u Mogoriću. Sve vodenice, motorni mlinovi i mlinovi na neki drugi pogon bili su pod upravom NOO-a. Dio ušura, koji se ubirao prilikom meljave žitarica, dijelio se siromašnim građanima.

Ratni kotar Gospić imao je istaknute i dobro organizirane tesarske ekipe u Kuzmanovači, Klenovcu, Podovima, Širokoj Kuli, Čukovcu, Rujnici, Ostrovici, Barletima, Vrepcu, Pavlovcu, Mogoriću, Čitluku, Divoselu i dr.

To je samo letimičan pregled djelovanja partizanske tehnike u Lici u navedenom periodu.

Važno je pri tome istaći da je čitava partizanska tehnika nikla u šumama ličkog Sredogorja, Kapele i Plješivice, u istaknutoj partizanskoj baza Bjeli Potoci, Kamensko i njihovoj okolici.

Kulturno-prosvjetna i propagandna djelatnost

Djelatnost NOO na kulturno-prosvjetnom planu bila je veoma intenzivna jer su ratne prilike zahtijevale od mlade generacije i pionira izuzetne napore u svladavanju pismenosti.

Razorene školske objekte, zamijenile su zelene livade, dolovi, uvale, jednom riječju čitava slobodna teritorija. Za najmlađe postojale su osnovne škole, a za odraslije i odrasle analfabetski tečajevi. Zato se borba protiv nepismenosti utkivala u borbu za slobodu.

NOO-i su imali odsjeke, odnosno odjele za prosvjetna pitanja, koji su na svojim područjima organizirali obuku po nastavnom planu što ga je izdao Prosvjetni odjel ZAVNOH-a. U školama se radilo smišljeno i planski. Bilo je učitelja sa završenom učiteljskom školom i gimnazijalaca, ali i znatan dio talentiranih omladinaca i omladinki, koji su pohađali učiteljske tečajeve na kojima su se osposobljavali za rad u nižim razredima osnovne škole. Prema nepotpunim podacima na oslobođenom teritoriju Hrvatske, potkraj 1943. godine, radilo je više od 500 škola sa oko 15.000 učenika. Od toga u Lici je radilo 111 škola u kojima je obuku izvodilo 149 učitelja. Vlast je učiteljskim kursevima posvećivala značajnu pažnju, od njihovog smještaja, prehrane pa i u pogledu programa rada.

Devetnaestog juna 1943. godine održana je okružna učiteljska konferencija, koja je usvojila jedinstven nastavni plan i program za škole. Na učiteljskom kursu u Otočcu, koji je trajao od 5. septembra do 10. oktobra 1943. godine, učila se povijest pedagogije, s posebnim osvrtom na proletersku pedagogiju, zatim pedo-psihologija, matematika, povijest, zemljopis, račun, prirodne nauke, metodika tjelesnih vještina, narodni jezik itd. Prema izvještaju Općinskog NOO Bruvno od 17. oktobra 1943. upućenog Kotarskom NOO-u Gračac, pored ostalog se navodi da na njegovom području rade tri škole i to u Klapavicama, Bruvnu i Bruvanjskom Rudopolju. Te tri škole pohađalo je 150 učenika. Na istom području radilo

je i pet tečajeva za opismenjavanje odraslih osoba, prvenstveno omladine, a pohađalo ih je 125 mladića i djevojaka. Samo na području te ratne općine u jesen 1943. godine osnovnu školu i tečajeve polazilo je 275 pionira i omladine. Do škole se putovalo uskim šumskim stazama. Išlo se ne samo pod kišom i snježnim pahuljicama, nego često i pod kišom puščanih i mitraljeskih metaka, avionskih bombi, minobacačkih i topovskih granata.

U školu se išlo bez obzira na to što mnogi nisu bili odjeveni, obuveni, što su bili gladni, iscrpljeni, bolesni, bez jednog ili oba roditelja, bez braće, sestara, bake, djeda i svojih najmilijih. Uvijek se išlo s pjesmom o Titu, Partiji, bratstvu i jedinstvu, junacima i junačkim bitkama.

Izostanci sa nastave ispričavali su se ispričnicom:

»Ispričnica

Molim druga razrednika da ispriča moga sina Milana, jer nije bio u školi 26. 28. i 30. 6. 1943. godine, radi trbušne bolesti. Marica Rupčić.« I dalje:

»Ispričnica, kojom molim da se mojoj kćerki Jeleni Štefanac ispričaju satovi nedolaska na školsku obuku, dana 1. srpnja 1943. godine. Josip Stefanac.«

»Ispričnica. Molim da se ispriča moga sina Martina što je falio 13. srpnja 1943. na obuci radi glavobolje, a za 15. srpnja radi smrtnog slučaja polubrata Prše. Eva.«

»Ispričnica. Pošto je moj sin u jutro bio iz nužde zaposlen jedan sat, to nije mogao pravovremeno doći u školu u 8 sati. Molim da mu se izostanak za ovaj jedan sat opravda. M. S.« [8]

I ne samo da su roditelji i staratelji ispričavali djecu za jedan i više dana, nego i za jedan sat. 1943. godine tečajevi za opismenjavanje odraslih radili su u svim selima udbinskog, svim oslobođenim selima gračačkog kotara, zatim u otočačkom kotaru u 26, koreničkom u 40 mjesta dok su se u kotaru Gospić i Perušić vršile intenzivne pripreme za početak rada većeg broja tečajeva. Krajem 1943. godine oslobođeni teritorij Like bio je zahvaćen s brojnim tečajevima za opismenjavanje nepismenog stanovništva. U selima Glavače, Podum, Doljani i Škare, kotar Otočac, otvoreni su prosvjetni domovi krajem 1943. u kojima se odvijao kulturno-prosvjetni život. U njima su radile i osnovne škole. Krajem 1943. i početkom 1944. godine održavali su se tečajevi za učitelje pri Okružnom NOO-u za Liku i pri ZAVNOH-u.

Aktivnosti prosvjećivanja u Lici tokom NOB nisu se završavale isključivo na polasku osnovne škole i analfabetskih tečajeva. Partijske organizacije Like obučavale su svoje članstvo i članstvo SKOJ-a u savladavanju osnova marksističko-lenjmističke nauke i teorije o revoluciji, putem partijskih kurseva koji su se održavali pri kotarskim komitetima i OK KPH za Liku. Najčešći polaznici svih tih kurseva bili su mladi, a to nije slučajno. Najveći broj boraca NOB i POJ činila je omladina. Velik

6. HAK, dok. 1/161.

broj omladine nalazio se u pozadinskim organizacijama, pa i u organizaciji vlasti tako da je samo u NOO-e Like birano 560 omladinki i omladinaca.

Partijski kursevi i tečajevi bili su najmasovniji u ljeto i jesen 1943. kada je NOP-u u Lici bio potreban znatno brojniji i kvalitetniji kadar. To je zahtijevala novonastala vojno-politička situacija, kao velik priliv boraca u jedinice NOV i znatno proširenje djelatnosti organa vlasti i organizacija NOP-a.

Uspjesi i nedostaci na sektoru prosvjećivanja često su sumirani na općinskim i kotarskim prosvjetnim konferencijama. Jedna od brojnih konferencija održana je i 28. veljače 1944. godine za kotar Udbinu u selu Toliću, na kojoj su referenti mjesnih i općinskih NOO-a podnijeli iscrpan izvještaj o uspjesima na sektoru prosvjećivanja. Ova konferencija je naročito istakla da se više pažnje posveti obaveznom polasku škola, stručnom osposobljavanju učitelja i neprekidnom održavanju analfabetskih tečajeva.

Jedna od oblika narodnog prosvjećivanja bile su i čitalačke grupe. Organizirale su ih društveno-političke organizacije, Partija, SKOJ, JNOF i AFŽ. Ustvari, čitalačke grupe bile su najmasovniji oblik informiranja ljudi o događajima na frontu, u zemlji i svijetu, razvoju i uspjesima NOP-a u Hrvatskoj i Jugoslaviji, o uspjesima saveznika, namjerama neprijatelja, obučavanju stanovništva za samozaštitu i obranu. Na čitalačkim grupama proučavali su se napisi iz »Naprijeda«, »Vjesnika«, »Omladinskog borca«, »Pionira«, »Žene u borbi«, »Borbe«, »Slobodnog doma«, »Srpa i čekića«, zatim Historija SKP (b), »Država i revolucija« »Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma, izvanredne informacije sa fronta i drugo. Posjetioci čitalačkih grupa bili su svi oni građani koji su se aktivno uključivali u akcije NOP-a, osim starih i iznemoglih. Čitalo se u kućama, bajtama, u prirodi i drugim mjestima, uz petrolejku, svijeću, »lojnicu« i slično. Grupe su brojile od 10—20 osoba. Vrijeme se nije gubilo. Žene i omladinke na čitalačkim grupama znale su presti i plesti za potrebe vojske i slušati ono što se čita, saopćava i što je trebalo znati i naučiti.

U Lici je djelovalo 129 glumačkih družina u selima, mjestima, organizacijama NOP-a. Okružni NOO za Liku imao je veoma dobro organiziranu glumačku družinu, koja je djelovala na području, uz svestranu pomoć glumačke ekipe ZAVNOH-a. Sami glumci i borci pisali su aktovke, kojima je sadržaj imao aktuelnu poruku. Osnovni motiv glumačkim družinama u Lici bio je produbljenje i učvršćenje bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda.

U pravilu gdje je postojala glumačka družina, bio je i pjevački zbor uz malo folklora ličkih krajeva. U tim aktivnostima nalazili su se uglavnom mladići, djevojke i pioniri. Prednjačili su skojevci čija se uloga sastojala u tome da u te i druge aktivnosti uključe što veći broj omladine, članova USAOH-a. Folklorne grupe igrale bi ličko kolo »Đikac«, zatim Kozaračko kolo i dr. U sastavu glumačkih družina postojale su recita-

torske grupe, koje su recitirale i pjevale partizanske borbene i narodne pjesme. Civilne glumačke družine najtješnje su surađivale s glumačkim družinama partizanskih jedinica. Zajedničkim programom one su zabavljale vojsku i civile.

Na slobodnom teritoriju Like bilo je i umjetničkih izložaba. Prva izložba umjetničkih fotografija i fotografija iz NOP-a Hrvatske organizirana je u Otočcu u šestom mjesecu 1943. godine. Izložbu je organizirao Agit-prop (Odjel za agitaciju i propagandu) CK KPH.

Informativno-propagandna djelatnost

Neprijatelji NOP-a nikada u toku rata nisu na području Like prestali ugrožavati jedinstvo i bratstvo hrvatskog i srpskog naroda. Oni su pokušavali na sve moguće načine da to jedinstvo naruše i ospore snažan razvitak NOP-a u ovom dijelu Hrvatske. Zvjerski postupci i lažna propaganda fašista išli su uporedo. Za masakriranje stanovništva, koje su sami činili, optuživali su NOP i kod neupućenog dijela stanovništva stvarali zabludu. U povodu takvih postupaka neprijatelja, NOO-i, su prema uputstvima ZAVNOH-a i AVNOJ-a davali stanovništvu saopćenja i izjave o stvarnim ciljevima NOB-a, koje su tumačile društveno-političke organizacije, posebno Partija i SKOJ.

Partija je informativno-propagandnoj djelatnosti posvećivala izuzetnu pažnju. Taj zadatak su neposredno obavljala propagandna odjeljenja kotarskih komiteta i OK KPH za Liku. Njihov prvenstveni zadatak bio je redovno informiranje članstva KPJ, a potom i naroda o događajima na frontu. Ta odjeljenja pratila su ciljeve i metode neprijateljske propagande i iznalazila rješenja najuspješnije borbe protiv nje. Brzo se reagiralo na svaki pokušaj neprijateljske propagande, jer bi svako zastranjivanje, lažno lansiranje informacije imalo dalekosežne posljedice za daljnji i uspješniji razvoj NOP-a. Zato su politički-partijski radnici, omladinski aktivisti i aktivisti JNOF odmah hitali na dotični teren, gdje se pokazala neprijateljska propaganda i na licu mjesta objašnjavali naradu pravu istinu o ciljevima NOP i štetnosti neprijateljskog djelovanja.

Odjeljenja za propagandu, odnosno sektori rada za agitaciju i propagandu postojali su i pri NOO-ima, od mjesnih do Okružnog NOO-a. Zajedničkim, koordiniranim radom agit-prop službe pri partijskim komitetima i NOO-ima imale su velike zasluge u borbi protiv vrlo snažne neprijateljske propagande. Koliko li su samo neprijatelji posijali letaka na tlu Like s namjerom da razbiju jedinstvo NOP i ospore njegov daljnji razvitak.

Krajem 1943. godine bila je pojačana propaganda NOO-a u Lici sa željom da se od četničkih zločinačkih vođa odvoje oni koji se još nisu ogriješili u NOP. Četnicima je upućen poziv da napuste svoje izdajničko vodstvo i da se nađu u redovima NOV-e. Cilj je bio da se četnicima dade do znanja kuda ih njihove vođe vode, kako surađuju s Talijanima kao

imperijalistima i bore se protiv vlastitog naroda. Domaćim izdajnicima se stalno govorilo da saveznici u tome periodu jasno govore o junačkoj borbi partizanskih snaga u Jugoslaviji i da više ne daje podršku četničkim snagama u Jugoslaviji.

Okružni NOO za Liku obratio se jednim letkom Hrvatima Gospića i okoline, domobranima i silom mobiliziranim ustašama, 7. septembra 1943. godine: »Krvnici Juco Rukavina, Jurica Frković, Delko Bogdanić i drugi, tjeraju vas silom u borbu za propalu stvar njihovih fašističkih gospodara i krvoločnog poglavnika. Ovi zlotvori vide da im se primiče kraj i terete svojih zločina hoće da natovare na vaša leđa. Oni hoće da vas do kraja unište, da od vas naprave slijepo oružje. Nemojte biti sudionici u njihovim krvničkom poslu. Prelazite na stranu naše NOV, da se zajedno sa hiljadama Hrvata iz svih krajeva naše domovine, rame uz rame sa svojom srpskom braćom, borite za bolju budućnost naše zemlje. Stupajte u borbu protiv poglavnikovih razbojnika, protiv njihovih četničkih saveznika i agenata, klike oko Mačeka, koji hoće hrvatskom narodu nametnuti novo ropstvo i stvoriti mu mračnu sutrašnjicu.. .«[7]

Jednim od svojih poznatih letaka Okružni NOO za Liku obratio se 1944. godine Srbima Like u kome ističe: »Istina o stanju u našoj zemlji poznata je danas čitavom slobodoljubivom svijetu. Vlade Engleske i Amerike znadu za izdajnički rad Draže Mihajlovića i njegovih ortaka okupljenih oko dvora. U očima naših saveznika, Draža i njegovi četnici izdajnici su, koji služe okupatoru... Raspršile su se sve nade Draže, vlade i dvora u to da će im saveznici osigurati vlast u Jugoslaviji. Dolazak engleske, američke i sovjetske vojne misije u naš Vrhovni štab, najveće su priznanje, koje saveznici čine našoj borbi. Četnicima ostaje još jedno, da u okupatorskim garnizonima, u Gračacu, Lapcu, Kninu i drugdje čekaju svoje konačno uništenje. Tako neslavno završava banda, koja se prodala okupatorima.. .«[8]

Odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a su se na primjer najprije proučavale s rukovodstvom političkih organizacija, a kosnije na masovnim sastancima, uz obavezno prisustvo članova okružnih rukovodstava. Tako se informiralo i pridavalo značenje svim informacijama za vrijeme NOR-a u Lici. U tumačenju odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a najveća uloga i obaveza pripala je vijećnicima iz Like: Vuji Kosovcu, Kati Pejnović, Mili Počuči, Mati Soriću. Oni su utiske i značaj odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a tumačili okružnom rukovodstvu, rukovodiocima kotarskih i općinskih NOO-a i društveno-političkih organizacija, a ovi su poslije toga upoznavali partijske i skojevske organizacije i narod.

Na taj način informativno-propagandna djelatnost NOO-a i društveno-političkih organizacija na ovom području odigrala je veoma značajnu ulogu u razvoju NOP-a u Lici. Njena je velika zasluga u redovnom informiranju naroda o svim događajima, posebno o razvoju NOP-a u borbi protiv neprijateljske propagande, koja je u Lici, s obzirom na nacionalni

7. HAIK, OK KPH za Liku, dok. 1/112.
8. HAK, OK KPH za Liku, dok. 1/156.

sastav stanovništva, bila veoma aktivna i agresivna, ali koja kao takva nikada nije našla oslonca u narodu. U sveukupnoj svojoj djelatnosti, njena zasluga je posebno velika na razvijanju i učvršćenju bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda Like.

Zdravstvena djelatnost

Pred novu narodnu vlast postavilo se i veoma složeno i važno pitanje — borba za zaštitu zdravlja, protiv zaraznih bolesti koje su harale. Medu njima najraširenija je bio tifus. On je odnio mnogobrojne živote vojnika i stanovnika slobodnog teritorija. Tamo gdje se on javljao — javljala se i sigurna smrt. Zato je tu tešku bolest bilo teško liječiti. Bio je to »drugi front« na kome se nije pucalo, ali koji je odnosio na hiljade ljudskih života. Za širenje tifusa i drugih zaraznih bolesti postojali su u Lici veoma povoljni uvjeti. Te uvjete stvorili su fašistički barbari i njihove domaće sluge rušenjem, paljenjem, pljačkom i uništavanjem osnovnih sredstava za život. Velik broj stanovništva ostao je bez krova nad glavom. Nastupio je period gladi i nekvalitetne ishrane, nestašica lijekova, uništeni su bunari, cisterne i vodovodi, velikim prostranstvom Like rasijane su ljudske lješine, razmnožilo se mnoštvo ušiju, pravi »mravinjaci« i druge nevolje. Sve su to bili uzročnici zaraznih bolesti, posebno tifusa.

NOP u Lici nije imao dovoljan bnoj liječnika koji bi mogli odoljeti zaraznim bolestima. Zato se moralo pristupiti borbi protiv zaraznih bolesti svim snagama fronta i pozadine. Za borbu protiv tifusa trebao je organiziran i disciplinovan pristup, jer se u protivnom nije mogao očekivati dobar rezultat.

Četvrta neprijateljska ofanziva donijela je golema stradanja narodu Like. Oslobođeni teritorij Like napadnut je sa svih strana, od Korduna, Prijedora, Gline, Petrinje, Banje Luke, Knina itd. Kolike li je samo poteškoće trebalo prebroditi pri zbrinjavanju stanovništva u zbjegovima, liječenju velikog broja ranjenika i oboljelog stanovništva od tifusa.

Stanovništvo, koje se našlo u zbjegovima, prihvatili su NOO-i i ostale organizacije NOP-a na čiji su teritorij prispjeli. Izbjeglice su raspoređivane po kućama gdje bi se »odmarale« i spavale. Oni kod kojih bi bile smještene davali su i dio hrane, dijelili je bratski, drugarski i humano. U to doba u Lici su NOO-i organizirali znatan broj usputnih kuhinja, koje su spremale hranu za izbjeglice i pomagale im na taj način da mogu određeni teren prepješačiti u sigurnija mjesta oslobođenog teritorija. Bilo je stravično promatrati te nepregledne kolone u kojima se našlo na hiljade djece, među njima mnoštvo one nejake koja još nisu ni znala za sebe, a k tome uz njih su iznemogle žene, starci pritisnuli bremenom godina, prtovima svojih potrepština, odjevnih predmeta i suđa koje su na brzinu zavezali u svežanj kakvim starim kajišem, špagom, vrbovom ili ljeskovom grančicom. Gazili su po snijegu, mrazu, ledu, kišama, susnježicama, kroz šume i preko polja. Te nepregledne kolone izbjeglica nisu bile prepuštene stihiji. Njihova kretanja organizirali su or-

Članovi vojno-obavještajnog odsjeka GSH kod Otočca 1943. godine.

Sahrana 28 žrtava ustaškog zločina iz bolnice Otočac 1943. godine.

Zgrada partizanske bolnice u Bjelim Potocima.

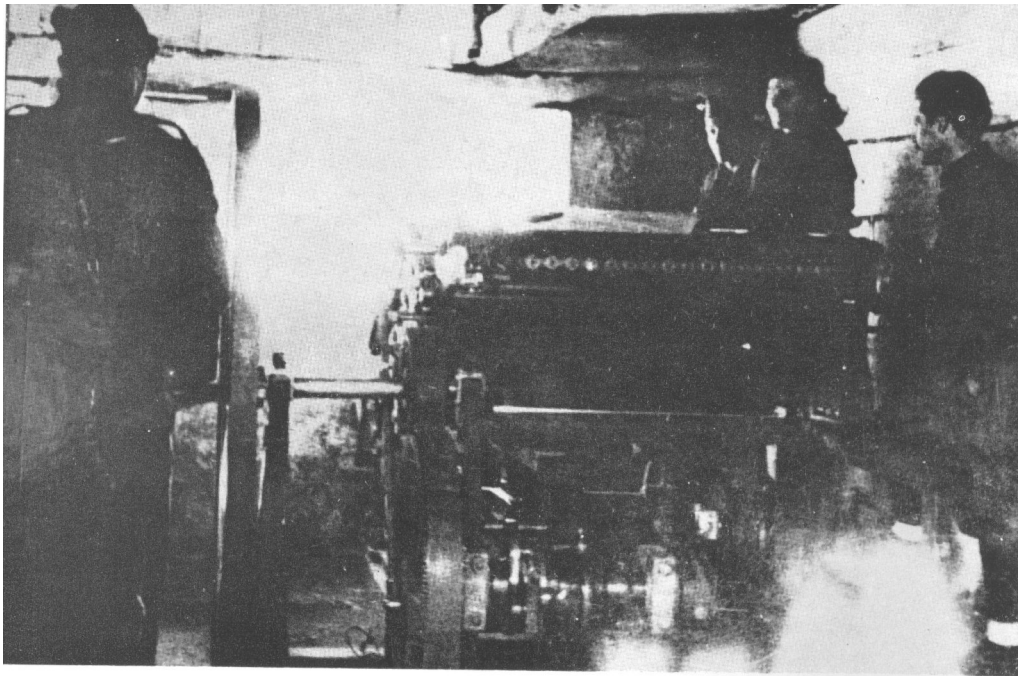
Jedno od bolničkih odjeljenja u Bjelim Potocima.

Narod u posjeti ranjenicima u bolnici Bjeli Potoci.

Bolničko osoblje u Bjelim Potocima.

Štamparija ZAVNOH-a u Crnoj Vlasti kod Vrhovina, 1943.

Lika, 1944. Učenici na nastavi pred razrušenom školom.

gani narodne vlasti i političke organizacije. U tim teškim prilikama morala je postojati disciplina kretanja, jer šta bi se dogodilo s onima koji bi na svoju ruku išli, rasipali se i izgubili ispod kontrole i pomoći koju im je trebalo dati u liječenju, ishrani i drugim potrebama. Kolone izbjeglica kretale su se organizirano, pod kontrolom civilnih i često puta vojnih vlasti. Prolazeći šumama ličkog Sredogorja, jedna od mnogih kolona izbjeglica, goneći svoju stoku, naišla je na krik djeteta. Pokraj jednog debelog javorovog drveta ležalo je muško, veoma lijepo, devetomjesečno dijete. Ostavila ga je neka majka ili tko zna tko zamotanog u stare deke i odjevne predmete. Govedo mu je stalo na vrat i pomoći nije bilo. Uzalud su se Smilja Popović iz sela Vrepca i ostale izbjeglice trudile da mu pomogne. Dijete je umrlo. Kolone izbjeglica ostavljale su iza sebe dosta mrtvih ljudi i stoke. Zaraza se širila, a borba protiv nje bila je veoma teška. Pored NOO-a, svaka kolona izbjeglica imala je svoje zdravstvene sekcije, koje su sarađivale sa NOO-ima na čijem bi se teritoriju našle. Tu se odmah uključivala organizacija AFŽ-a, SKOJ-a, USAOH-a i druge. Bilo je teško jer su uši kao prenosioci tifusa bile razasute svuda kao mravinjaci. Cim sjedneš da se odmoriš, bilo na kamen ili zemlju, za tili čas počinju da se penju uz tijelo kao mravi. I kad se dobije vrijeme za predah, ko je mogao da spava sa mnoštvom ušiju, koje su se zatisle u vunene maje, prsluke, vojničke bluze, u sve šavove odijela, čarape i drugdje. Danju su znale donekle i mirovati, ali noću su kretale u »akciju«, u borbu za hranu, za sisanje ljudske krvi. Užareno ljeto i jesenski dani 1943. godine pogodovali su širenju i razmnožavanju ovog opakog neprijatelja. Narod je padao kao zrelo klasje. Nicali su grobovi za grobovima. Nije bilo dana da se u svakom selu netko nije sahranjivao. Opaka bolest kosila je borce i pozadinske snage NOP u Lici.

Neprijateljska ofanziva razgonila je narod na sve strane. Domaći izdajnici upadali su mučki u određena područja i ubijali civilno stanovništvo. Tako je u jednoj draži na Rudini Janjatovoj, u Vrebačkoj stazi ležalo 13 zaklane djece. Zaklale su ih ustaše, koje su izvršile napad od Široke Kule. Bila su to djeca iz sela Ostrovice koja nisu mogla bježati. Ležala su u raznim smjerovima. Neko glavom okrenuto uz brdo, neko niz brdo, neko poprijeko. Dugo ih se nije moglo sahraniti, a od njihove krvi izgorjela je zelena trava koja kasnije nije godinama na tome mjestu nicala. Izgledalo je kao da je dno doline bilo ognjem spaljeno.

Najveće poteškoće, brige, bol i tugu u izbjeglištvu izazivala su djeca. Njihova izdržljivost ne može se usporediti s mogućnostima i strpljenjem odraslih. Iznemogla od bolesti, umora i gladi, djeca su na rukama odraslih umirala.

Mnoge ambulante morale su prestati sa radom u naletu neprijatelja. Medicinsko osoblje bilo je malobrojno, a potrebe velike. Partizanske bolnice u Bjelim Potocima, Donjem Lapcu, Otočcu, Krbavi, Korenici, Preboju, Ljubovu, Plitvičkim jezerima, SvračkoVom Selu, Visuću, Frkašiću, Boriku kod Šeganovca, Trnavcu, Turjanskom, Salamuniću, Mogoriću, Buljmizama, Vrepcu, Srbu, Dabru, Crnoj Vlasti, Škarama, Drenovu Klancu, Podlapači, i dr. nisu mogle odoljeti prilivu ranjenih i oboljelih. Samo u

Podlapači u zaseoku Perković Brdo i Rosulje i Svračkovom Selu bilo je smješteno nekoliko stotina tifusara, izbjeglica iz okoline Sušaka i sa ličkog područja, a bolnica u Krbavici imala je oko 500 tifusara.' U Krbavici je bila prva specijalizirana bolnica za liječenje zaraznih bolesti. NOO-i, vojno-pozadinske vlasti i društveno-političke organizacije ulagali su krajnje napore za što uspješnije liječenje ranjenika i tifusara i njihov što brži oporavak, kako bi bili spremni za nove akcije i borbe protiv fašista.

Za donjolapačke i koreničke ranjenike i bolesnike oporavilište je bilo u Šeganovcu, za gospićke u selu Pavlovcu, a za gračačke u Mazinu.

Ustaške novine »Nova Hrvatska« od 23. jula 1943. godine, pored ostalog, pišu: »Tifus se toliko proširio, da su čitava sela morala biti iseljena, kako bi se spriječilo širenje te bolesti.« Pod tom parolom, ustaše, Nijemci, Talijani i četnici opravdavali su svoje zločine nad stanovništvom slobodnog teritorija i svih onih koji su prešli na stranu NOP-a. Ali, ni pod tom parolom ustaše i fašisti nisu uspjeli da sakriju svoje barbarsko ponašanje. Narodna vlast je čitavo stanovništvo oslobođenog teritorija pozvala u kolektivnu borbu protiv epidemije tifusa. Pristupilo se izgradnji prostora za civilne bolnice. Određivane su i pojedine kuće, štale i drugi objekti za bolnice u kojima je trebalo izolirati tifusare i na taj način spriječiti širenje epidemije. Nisu to bile one prave, lijekovima i medicinskim instrumentima opremljene bolnice. Bile su to prostorije kako gdje — ne-:gdje manje — negdje veće gdje bi se tifusari izdvajali, ležali na skromno izgrađenim drvenim krevetima, često na zemlji, daskama, s kakvim predmetom robe pod sobom, komadom deke pokriven ili bez pokrivača. NOO-i nisu bili u snazi da izgrade toliko prostora, koliko je tifusara trebalo smjestiti i izolirati. Zato su se mnogi tifusari, među njima i mala djeca, našli u štalama gdje je smješteno blago, u jaslama i oko njih. Bilo je i zemunica u kojima su se nalazili tifusari. U spiljama, pećinama i šumama Velebita, Plješivice, Kapele, Ličkog Sredogorja, ležali su tifusari i ranjenici. Ranjenici su se posebno morali čuvati i osiguravati da još ne obole od tifusa. U takvim prilikama, pored niza mjera, trebalo je pronaći i način njegovanja bolesnika, trebalo je naći kadar za liječenje i nadziranje bolesnih. Narodnooslobodilački odbori borili su se za osposobljavanje osoblja, za njegovanje i liječenje bolesnika. Stvarani su zajednički programi NOO-a i vojnog saniteta određenih partizanskih jedinica koje su se nalazile na području Like. Bolničarke i bolničari, koji su osposobljavani u vojno-medicinskim ustanovama, slani su na dužnost u općinske ambulante, barake i bolnice za liječenje tifusa i svraba koji su 1943. i 1944. godine nemilosrdno harali Likom. Druga značajna mjera koju su poduzeli NOO-i je paljenje krečana diljem Like. Za taj posao organizirane su radne brigade od svih koji su bili sposobni za fizičke poslove. Brigade su pribavljale ogrevno drvo, kopale jame i zidale krečane. U tome periodu u Lici je zapaljeno na stotine krečana i tako pro-

9. HAK, mikrofilm H. 20, sn. 168.

izvedene ogromne količine kreča, koji se upotrebljavao za raskuživanje bajta, kuća, zemunica, bolnica, baraka, klozeta, izbjegličkih logora itd.

Vrlo veliku ulogu u suzbijanju epidemije tifusa odigrala su partizanska burad. Partizanska burad putovala su selima i naseljima po planu koga su utvrđivali mjesni i općinski NOO-i. Svako bure imalo je svoju »maršrutu«. Nije smio ostati ni jedan nastanjeni objekt, a da ga rukovodilac bureta ne posjeti. Narod bi u bure stavljao svoje odjevne predmete, posteljinu i druge stvari koje bi se u buretu raskuživale. To je bila obaveza. I ako bi neko pokušao da iz bilo kojih razloga to izbjegne, bio je prisiljen da se pokorava akciji što je provode organi vlasti. U nekim slučajevima nije se radilo o onima koji nisu htjeli, nego o nima koji su taj posao omalovažavali. Kad se taj posao pokazao uspješan, više nije bilo poteškoća s raskuživanjem. Nicala su nova burad i tada je svaki zaselak nastojao da nabavi bure i tako se bori protiv zaraznih bolesti. Prokuhani predmeti u partizanskim buradima, nisu više predstavljali opasnost za stanovništvo. Time su se uništavale uši i klice tifusa i drugih zaraznih bolesti. Nakon osam do petnaest dana burad su se ponovo kretala terenom za koji su zadužena. Tako borba protiv tifusa i drugih bolesti nije ležala samo na bolnicama i bolničkom osoblju. Poziv partijskih komiteta i organa vlasti da se sve političke organizacije, vojni organi i narod nađu u zajedničkoj borbi protiv zaraznih bolesti, dao je dobre rezultate. U jednom od pisama OK KPH za Liku, upućenog partijskoj ćeliji Okružnog NOO-a za Liku, pored ostalog se ističe: »Borba za sprečavanje tifusa dužnost je svih partijskih organizacija. Naročito treba angažirati zdravstvene komisije. Ni pod koju cijenu ne smijemo dozvoliti, da epidemija tifusa uzme šire razmjere i da uništava narod. Di bi se bolest spriječila, treba pristupiti izgradnji stambenih prostorija, naročito u mjestima gdje ih neprijatelj ne može lako uočiti. Preko NOO i ostalih organizacija treba poduzimati sve moguće mjere, da bi se postigao što veći uspjeh«.[10]

Pored toga OK KPH za Liku upućuje pismo svim kotarskim komitetima KPH u Lici u kome se ističe kako je dužnost svih partijskih organizacija da poduzmu sve mjere predostrožnosti u borbi protiv zaraznih bolesti. Na tome, izuzetno značajnom poslu moraju se angažirati i sve ostale društveno-političke organizacije u Lici.

Partijska intervencija nije izostala ni u slučaju odabiranja kadrova za liječenje tifusara. Njegovati i liječiti tifusare u karantenama bio je riskantan posao. Nalaziti se među njima, značilo je gotovo sigurnu smrt. Ovdje, među tifusarima, bilo je teže nego na frontu. Tu je smrt bila »sigurnija«. Zato su se omladinke vrlo teško odlučivale na takve dužnosti. Partijske i skojevske organizacije davale su direktne zadatke svojim članovima da se na takvim poslovima nađu. Svaki otpor i neprihvaćanje zadatka značilo je napuštanje Partije i SKOJ-a. A pošto se lička omladina teško rastajala s Partijom i SKOJ-em, jer je trebala uložiti mnogo napora, hrabrosti i samoodricanja u revoluciji, dok se stupilo u te redove.

10. HAK, OK KPH za Liku, dok. 1/120

Mnogi od njih njegujući i liječeći tifusare izgubili su svoj život od te vrlo opasne bolesti.

Krajem 1943. godine, u svim kotarima Like, održane su konferencije zdravstvenih sekcija NOO-a na kojima su sumirani uspjesi u borbi protiv zaraznih bolesti. Na konferencijama su postavljeni novi zadaci i metode borbe za zdravlje ljudi. Izmjenom iskustva u dotadašnjim akcijama, i novim mjerama medicine, došlo se do novih spoznaja u liječenju tifusara. U borbi protiv zaraznih bolesti nije se ni malo popuštalo makar se konstatirao uspjeh u suzbijanju zaraze. NOO-i su držali situaciju u svojim rukama. Zdravstvenim sekcijama mjesnih NOO-a naređeno je da svakog 8, 15, 22. i 30. dana u mjesecu dostavljaju izvještaje općinskom NOO-u o uspjesima borbe protiv zaraznih bolesti i svim drugim pitanjima koja su vezana za tu borbu. Preko 20.000 Ličana bolovalo je od tifusa. Samo do kraja 1943. ta opasna bolest odnijela je 2.702 ljudska života. To su tri brigade boraca. Taj gubitak mnogo se odrazio u smislu slabljenja udarne snage NOP-a u Lici. On je osporavao njegov snažni i razbuktali razvitak, ali ga nije osporio.

Posebne muke zadavao je transport tifusara i ranjenika pred naletom neprijateljskih ofanziva i bombardiranjem neprijateljskih aviona i topova. Nisu poteškoće bile samo u tome kako u novom ambijentu naći prostorije i izgraditi karantene, nego i u tome kako sačuvati ranjenike i tifusare da ih neprijatelj ne uhvati žive i ne poubija. Moralo se raditi tajno, jer su ustaše, četnici, Nijemci i Talijani posebno atakirali na bolnice i ranjenike. Uništavanjem bolnica, ranjenika i bolesnika, oni su pokazali da ne poštuju niti jedno međunarodno humanitarno pravilo.

Nezaboravna su zvjerstva ustaša nad bolesnicima i ranjenicima u Otočcu noću 13/14. rujna 1943. godine, kada je ustaška bojna Delka Bogdanića zaklala 12 ranjenih partizana i 15 civila što su se u bolnici liječili.

U proljeće 1944. godine fašisti su pokrenuli Sedmu ofanzivu protiv jedinica NOV i slobodnog teritorija, koja je zahvatila i Liku. U poznatoj partizanskoj bolnici u Krbavici, kotar Korenica, pored ostalih ležali su teški ranjenici s prelomima kostiju, najviše nogu. Te nepokretne borce trebalo je skloniti na sigurnije mjesto. Iz ove i drugih bolnica u Lici NOO-i prebacili su ranjenike u Srednju Goru, kotar Udbina, u tako zvanu Bačinovu jamu — Bajinovac. Bilo ih je oko 80. »Njegovalo ih je devet bolničarki i glavna sestra, sjeća se borac« — ranjenik Maćan Pajić iz Divosela. Prema procjeni NOO-a, koreničkog i udbinskog kotara, nigdje na tome području nije bilo sigurnijeg mjesta od Bajinovca u Srednjoj Gori. Transportiranje ranjenika iz Krbavice vršilo se u vrijeme kada su Nijemci žarili i palili krbavskom dolinom. Pod teškim uvjetima stiglo se u Bajinovac, a zatim je počela borba za spuštanje ranjenika na dno Bajinovca. Bačinova jama građena je tako da njezin otvor za oko 20 metara ide sasvim vertikalno. Odatle se jama u veoma oštroj kosini nastavlja za oko 30—40 metara, gdje joj se nalazi ravno dno. Tehnička četa, koja je raspolagala sa veoma iskusnim majstorima, napravila je skelu za spuštanje ranjenika na dno Bačinove jame. Svakog ranjenika se moralo spuštati u položaju u kome je do tada ležao u bolnici. Spuštalo se pomoću

konopa do prve kosine jame, a po kosini stepenicama koje je izgradila tehnička četa silazilo se na dno jame. Bio je to težak i mučan posao. Jauci bolesnika odjekivali su prostranstvom jame. Bio je to put kroz smrt do slobode. Nada se nikada nije gubila. Optimizam je vječito vladao u redovima partizanskih jedinica, narodne vlasti i političkih organizacija. Organizirane snage NOP-a u Lici nikada nisu pomišljale na nerješivost problema. Spuštanje je uspjelo. Na dnu Bačinove jame uz ranjenike, bolničare i ostalo osoblje našlo se oko stotinu ljudi. Odjeci, njemačkih, ustaških i četničkih topova i minobacača dopirali su i na dno jame. Slušali su ih teški ranjenici, ali nadu za pobjedu nisu gubili. Jama je bila na površinskom djelu maskirana. Već prvog jutra pred njom su Nijemci postavili svoj artiljerijski i minobacački položaj, odakle su pucali na oslobođeni teritorij. Stijene Bajinovca tresle su se od plotuna njemačke artiljerije. Vječnu tamu dna ove jame razbijale su petrolejske i druge svjetiljke, čiji su se sagorjeli plinovi razišli po njenoj unutrašnjosti. Ionako razrijeđeni zrak bio je zatrovan. Lampe su bile kratkog vijeka. Gorjele su jedva tri dana, a onda, pošto je nestalo kisika, zagasile su se. Život je bio otežan. Ranjenici i osoblje ostali su bez svjetla i vode, u potpunoj pomrčini. Hvatali su u limenke konzervi vodu što je sa stijena jame kapala i pili je. Svi su bili mokri. Ležali su na vojničkim ćebadima i s njima se pokrivali. Ali, sve to nije bilo dovoljno. Teške bolove, pratila je totalna pomrčina, žeđ, studen, veoma loši higijenski uvjeti života, a nadasve nestašica kisika. Rafali njemačkih šaraca i mitraljeza odjekivali su dolinama i uvalama Srednje Gore. Ofanziva je bjesnila svom snagom. Trećeg dana boravka u jami, umro je komesar jedne čete. Sahrana se nije mogla obaviti onako kako se mora. Mrtvo tijelo komesara čete bolničarke su iznijele do pred vrh i tu ga ostavile. Ležao je tako na tome mjestu punih šest dana. Deveti dan u jamu je stigao načelnik saniteta VIII korpusa. Pošto je ofanziva neprijatelja na tome području razbijena, ranjenike se hitno moralo nositi van. Iznošenje ranjenika iz Bajinovca trajalo je čitav dan. Na okupu se našla veoma hrabra i organizirana omladina Srednje Gore i njene okoline koja je sve ranjenike na svojim leđima prenijela na Krčanu, istočno od Udbine, preko deset kilometara udaljenosti. Okolo su još pucale puške i mitraljeski rafali. Nijemci i ustaše su još bili u Mekinjaru. Po koje neprijateljsko tane prohujalo je kraj kolone omladine, koja je nosila ranjenike. Neko je od ranjenih dobacio: »Ne će valjati, bacit će nas.« Omladinke i omladinci su odgovorili: »Nećemo vas drugovi žive baciti. Idemo s vama do kraja. Sudbina nam je zajednička.« Put kroz smrt se nastavlja.

U Krčani su ranjenici smješteni u seoske kuće. U svakoj kući bilo je oko dvanaest ranjenika. Nakon deset teško proboravljenih dana u Bajinovcu, ranjenici su se dočepali Sunca. Mnogima su se rane ucrvale. Počelo je previjanje i čišćenje ranjenika na zelenim travnatim terenima Krčane.

Jednog majskog dana 1944. godine, tačno u podne, »zaštektao« je mitraljez, zatim su bačene bombe, a iza toga se čuo povik: »Naprijed kra-

ljevska vojsko!« Četnički izdajnici napali su na partizansku bolnicu u Krcani, pošto im je dojavljeno da je jedinica koja je štitila bolnicu otišla u borbu kod Korenice. Nije bilo teško nezaštićene ranjenike napasti i izvršiti nad njima pokolj. Preživjeli borac Maćan Pajić veoma se dobro sjeća toga tragičnog događaja: »Kolji, majku im njihovu«, komandovao je četnički vođa Lukica Popović, zvani Lune. U sobu, u kojoj je ležao Maćan, uđe grupa četnika. Jedan ostade, ostali napustiše prostoriju. Ovaj koji je ostao reče: »Gdje ste proleteri, majku vam vašu, mislili ste nas poubijati, ali nećete, ja ću vas prije.« Jedanaest ranjenika, koji su ležali u sobi, nepomično su promatrali četničkog razbojnika ispred sebe. Imao je strojnicu. Podigao je cijev u pravcu njihovih glava, pustio rafal preko njih, a drugi preko nogu, koje su ionako bile isprebijane i teško ranjene i zatim napustio prostoriju. Požurio je u drugu. Maćan je ostao živ. Slučajno ga je preskočio rafal četničkog razbojnika. Poslije toga vani su se čuli glasovi: »Jeste li dolje poklali? Da li ste u onoj kući poklali sve? Pazite, da vam koji ne ostane!« U Maćanovoj sobi ostala su živa još četiri ranjenika. K njima upada drugi četnik. Bez govora i razmišljanja pusti rafal iz strojnice po ranjenicima i napusti sobu. Pogledavši oko sebe, Maćan primijeti da je trojicu drugova ubio, a on je i toga puta ostao netaknut. Poslije toga čuo se je glas: »Ne tucite više, nosit ćemo ih u Donji Lapac Nijemcima.« U tim teškim časovima, stigli su partizani. Nastala je borba, a onda i nova komanda četnika: »Koljite, palite, uništavajte sve, jer nam neće uspjeti da ih nosimo Nijemcima.« Nekolicina preživjelih ranjenika razmišljalo je da je bolje da ih ubiju, nego da ih nose k Nijemcima. Četnički napad nije trajao više od pola sata. Munjevitom brzinom četnici su upali u kuće i poubijali 43 ranjenika. Šef partizanske bolnice u Krčani, dr Kajfeš, poginuo je u bijegu. U žestokoj borbi kod Visuća u šumi Sarajevo, partizanske jedinice potukle su četnike. Trojica su uhvaćena živa i dovedeni pred preživjele ranjenike. Među njima bio je i onaj četnik, koji je rafalom »kosio« u Maćanovoj sobi. Preživjeli ranjenici prebačeni su pod Debelo Brdo, a iza toga saveznič kim avionima, koji su se spustili na partizanski aerodrom u Šalamuniću, u Bari u Italiji.

Tako su NOO-i vodili borbu za ranjenike, čije je spašavanje, brzo i uspješno liječenje, doprinosilo jačanju redova NOV-e. U tome veoma humanom i značajnom zadatku revolucije veliku je ulogu odigrala omladina i AFŽ-e Like, koje su uvijek bile na raspolaganju NOO-ima.

Proglašenjem ZAVNOH-a na njegovom Trećem zasjedanju u Topuskom za vrhovno, zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo i najviši organ državne vlasti u Hrvatskoj, bilo je veoma značajno za daljnje organiziranje i djelovanje narodne revolucionarne vlasti u Hrvatskoj. Nova, zakonodavna i izvršna funkcija ZAVNOH-a stvorila je mogućnost daljnje izgradnje državno-pravnog aparata vlasti. Zato se odmah pristupilo unutarnjim organizacionim promjenama, od ZAVNOH-a do mjesnih NOO-^. NOO-i morali su još više djelovati kao revolucionarno-demokratska vl$_{as}$t koja za sve donesene odluke mora odgovarati narodu i višim

organima vlasti. Poslije Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a u Lici su se pri kotarskim i okružnom NOO-u formirale skupštine, koje su bile u svojoj suštini organi vlasti na svome području. Skupštine su iz svojih redova birale izvršne odbore koji za svoj rad odgovaraju skupštini. Tako je narod Like kontrolirao rad NOO-a preko svojih odbornika — zastupnika u skupštinama i preko masovnih sastanaka političkih organizacija na kojima su se podnašali izvještaji o radu NOO-a.

U ljeto 1944. godine u svim mjestima, općinskim, kotarskim i okružnom NOO-u za Liku izvršena je reorganizacija u sektorima rada. Poslije ove reorganizacije nije postojao niti jedan NOO bez potpuno organiziranih i popunjenih sektora djelatnosti. Tako organizirani NOO-i u Lici djelovali su do oslobođenja Jugoslavije.

Nikola Rapajić

Kongresna konferencija privrednih stručnjaka u Otočcu 15-16. decembra 1943.

Stručni aparat narodnooslobodilačkih odbora na oslobođenom području stvarao se, zbog pomanjkanja stručnih kadrova, sporo i, u skladu s datim okolnostima, na specifičan način. A bio je potreban višim NOO-ima od njihova osnivanja, jer su im mnogi zadaci bili takvi da su zahtijevali i stručna znanja, da bi ih se moglo uspješnije rješavati. To pokazuje i tadanja praksa. U ustaničkim krajevima rano se, s razvitkom narodnooslobodilačkih odbora, javljaju i njihova pomoćna tijela za obavljanje konkretnih složenih zadataka, u vidu komisija i odbora. U ova tijela birani su sposobniji, aktivni i ugledni pojedinci, pretežno žene i djevojke, na narodnim sastancima, na prijedlog pojedinih članova NOO-a, omladinskih i organizacija AFŽ, kao i pojedinaca. Komisije i odbori radili su na ostvarivanju zadataka koje su dobivali od nadležnih NOO-a, prema njihovim uputstvima i pod njihovim nadzorom i bili su im odgovorni za svoj rad, a pojedini njihovi članovi i organizacijama koje su ih predložile u ta tijela. Ovakva tijela bila su potrebna NOO-ima, naročito, radi uspješnijeg obavljanja teških i složenih zadataka trajnijeg ili trajnog karaktera, kao što su bili: organizirano redovno sakupljanje životnih namirnica za operativne jedinice i ustanove, a često i za neposredno doturanje borcima na vatrenom položaju; razmještaj boraca na konačenje; skrivanje dobara od neprijatelja što je zahtijevalo izgradnju i održavanje sistema podzemnih spremišta; prenošenje i smještaj ranjenika, brojni raznovrsni transportni radovi; prekopavanje putova da se spriječi prolaz neprijateljske mehanizacije i popravljanje putova, prijelaza i mostova za partizanske potrebe; gradnje, adaptacije i opremanje bolničkih objekata; izgradja velikih spremišta — svi takvi radovi, koje u redovnih (državnih) armija obavljaju njihove brojne službe (njihovi sastavni dijelovi); organizirano obavljanje poljoprivrednih radova da bi se što bolje iskoristili svi raspoloživi kapaciteti i najpogodnije vrijeme. Nije se radilo samo o postizanju najpovoljnijih rokova za obavljanje pojedinih poljoprivrednih radova da bi se postigli što bolji prinosi i spremilo ljetinu po lijepom vremenu, nego, naročito, zato, da bi se šta više uradilo u vrijeme, kad neki kraj nije bio neposredno ugrožen od neprijatelja. Bila je

to i žestoka borba za vrijeme. Ovaj posljednji momenat i bio je glavni razlog uspostavljanja što uspješnije organizacije.

Naime, narod ovdje nije, kako se to obično kaže, pomagao NOB-u, nego je i on vodio tu borbu (borio se), svim mogućim sredstvima.

Zato je i svaki oblik pomoći narodu u obavljanju proizvodnih poslova, organizaciji socijalnog staranja za siromašne, nemoćne i djecu bez roditelja, bio dragocjen i doprinosio je, ne samo narodu, da se održi, nego i NOB-i da se uspješno vodi. Upravo, NOB-i da bi mogla da se vodi.

Trebalo je pomagati narodu da što bolje organizira svoje snage i sredstva, koje je rat sve više smanjivao; razvijati i njegovati solidarnost, kako bi ujedinjenim naporima uspijevao u svojim mnogostrukim, trajnim, neopisivo teškim i po život opasnim poslovima, »noseći uvijek« — kako se to ovdje kaže — »glavu u torbi«.

NOO-i, kao organi narodne vlasti, narodna predstavnička tijela, imali su veliku moć da u tom pravcu uspješno utječu. Ali, bila im je potrebna i stalna pomoć da bi to uspješno sprovodili. Radi tih potreba nastala su njihova navedena prva pomoćna tijela.

Sjećam se kako su se takve komisije i odbori stvarali, čime je to bilo neposredno motivirano, šta i kako su radili, kakav im je bio opći značaj i kako su to bili prethodnici stručnog upravnog aparata narodne vlasti na oslobođenim područjima.

Pred očima su mi vrijeme i neposredni razlozi stvaranja tih komisija: sjetvenih, žetvenih i prehrambenih komisija NOO-a na teritoriji tadanjeg Sreskog NOO-a Korenica, u proljeće i ljeto 1942. godine. Poslije katastrofe, koja je zadesila narod u Krbavi, od talijanske kaznene ekspedicije stanje je bilo nadasve teško zabrinjavajuće, naročito zbog mogućih dalekosežnih posljedica. Plameni jezici progutali su desetine sela. Nestala su ogromna materijalna dobra, među njima i ona najvrijednija — sredstva za rad i reprodukciju. Izginulo je i naroda, a ostali, našavši se u snijegu i ledu, slabo odjeveni i obuveni s malo životnih namirnica, ili bez njih, ostadoše u mučnim neprilikama i dalje. A bila su to starčad, djeca, bolesnici. Situacija je bila mučna, posljedice su izgledale nesagledive. Jer, ako se narod nekako i prehrani do ljeta, čime će se hraniti poslije, ako polja ne zašije i žetve ne bude? A izginulo je, ili opljačkano, pored ostalog, i na hiljade glava stoke, i krme je bilo malo, ili ništa, za preostalu stoku.

U Korenici, koju je talijanski garnizon napustio (29. marta 1942.) zbog ugroženosti, sazvan je sastanak Okružnog NOO-a za Krbavu radi utvrđivanja sredstava i načina te hitnog preduzimanja koraka za sređivanje prilika i organiziranje uslova za življenje naroda. Ova sjednica ostala mi je u dubokom i trajnom sjećanju zbog ozbiljnosti pristupa razmatranju ovako teške i složene situacije, znanja i shvatanja prilika, valjanosti predloženih mjera, načina i donošenja adekvatnih odluka. Naj-

**** NOO-i ovdje, kao i drugdje u Lici, vršili su funkcije vlasti, kao kolektivna tijela, s jednom kancelarijom i jednim štambiljem za područje pojedinog NOO-a. Ovo je jedan od razloga što su oni ovdje imali veliki autoritet.**

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!

NARODNA BORBA

GLASILO OKRUŽNOG NARODNO-OSLOBODILAČKOG ODBORA ZA LIKU

BROJ 2-3

GOD. I. TRAVANJ-SVIBANJ

veća pažnja posvećena je trima glavnim gorućim problemima: 1. smještaju pogorjelaca, 2. ishrani lica koja nemaju životnih namirnica i brizi o ishrani naroda i boraca uopće te 3. obradi zemlje i sjetva. Ovaj posljednji zadatak imao je neprocjenjivu važnost, a bio je nadasve težak. Sva zemlja je bila neuzorana i nezasijana, vrijeme za obavljanje ovog sezonskog posla bilo je prekratko, zbog neprijateljskih operacija i zapadanja velikog izuzetno kasnog snijega, a nestašica svega bila je velika. Odlučeno je da se pored ostalih mjera, radi boljeg rješavanja ovako teškog zadatka, osnuju pri svim NOO-ima sjetvene komisije (u vrijeme dizanja ljetine sazvane su žetvene komisije, kao njihova pomoćna tijela, za rješavanje organizaciono-tehničkih pitanja. Odlučeno je i da se za rješavanje takvih zadataka u oblasti prehrane osnuju prehrambene komisije.

Ova teška bitka završena je s velikim uspjehom, angažiranjem svih faktora, uz veliku pomoć susjednih krajeva. Ovo je veoma blagotvorno djelovalo na raspoloženje naroda. Pomoglo mu je da se oporavi od pretrpljenih udaraca. Doprinos sjetvenih komisija u organizaciono-tehničkom pogledu bio je velik. S oduševljenjem sam posmatrao njihov rad u mnogo mjesta. Stečena su u tom pogledu i velika korisna iskustva za budućnost, ne samo na toj, nego i u drugim oblastima i u širokim razmjerima.

Po ugledu na navedene komisije, Inicijativni odbor ZAVNOH-a donio je na dan njegova osnivanja, 1. marta 1943. godine, u selu Ponoru kod Korenice, Pravilnik o prehrambenim komisijama i Pravilnik o radu komisije za sjetvu, kao normativne akte, a važnošću za sva oslobođena područja u Hrvatskoj.

Navedene komisije NOO-a bile su tako osnova, kasnije, poljoprivrednih i gospodarskih komisija na tim područjima.

Ove komisije u oblasti poljoprivrede imale su privremen (sezonski) karakter, što se vidi i iz njihova naziva. Glavni nedostatak im je bio učešće neznatnog broja stručnog kadra, jer ga nije bilo.

Sirenjem oslobođenih područja, povećanjem brojnog stanja operativnog vojnog sastava i sve jačeg razaranja ekonomije tih područja od neprijateljskih trupa, NOO-ima su se nametali sve složeniji i sve teži zadaci. Osjećalo se da im je sve više potrebna stručna pomoć radi boljeg rješavanja sve teže ekonomske problematike. I, s postepenim povećavanjem broja stručnih kadrova na oslobođenim područjima, NOO-i su se više oslanjali na njihovu stručnu pomoć. Poslije kapitulacije Italije navedeni problemi i zadaci naglo su narasli, brojni poslovi zahtijevali su i specijalna stručna znanja i rukovođenje. NOO-ima su trebali, ne samo pojedini stručni ljudi, nego i stalna stručna služba.

Ekonomski odjel ZAVNOH-a, koji je i osnovan radi pružanja pomoći NOO-ima u rješavanju te problematike, trebalo je da pronađe najpogodniji organizacioni oblik, kao i da se brine za dobavljanje i razmještaj stručnih kadrova. Iskustva stečena s prikazanim komisijama ukazivala

su na to da je komisija još uvijek najpogodniji organizacioni oblik, samo ona mora da bude stalna, jer su i poslovi kojima je trebala da se bavi bili stalni. Zbog nedovoljnog broja stručnih kadrova i radi njihove čvršće povezanosti u izvršavanju zadataka zaključeno je da to bude jedinstvena služba NOO-a u obliku gospodarskih komisija.

Međutim, težak je bio problem, kako da se dođe do što većeg broja stručnjaka raznih profila za rad u tim komisijama. Razmatrajući ovo pitanje članovi Ekonomskog odjela ZAVNOH-a: Branko Zlatarić, pravnik (pročelnik odjela), Perica Dozet, Zorislav Golub (veterinar) i pisac ovog članka, došli su do zaključka da bi bilo najbolje, da se u sjedištu ZAVNOH-a, u Otočcu, održi kongres ekonomskih stručnjaka svih profila, na koji bi se pozvalo sve takve stručnjake s oslobođenih i s neoslobođenih područja. Zadatak kongresa bi bio: 1. da se sve prisutne upozna s ekonomskim prilikama i problemima oslobođenih područja i ekonomskom politikom; 2. da ih se upozna s načinima rješavanja ekonomskih problema i stečenim iskustvom; 3. da ih se upozna s predviđenom stručnom službom NOO-a i predstojećim zadacima, kako bi svi zajedno dali u tom pogledu svoj doprinos i 4. da se pozovu svi ovakvi stručnjaci s neoslobođenih područja da dođu i uključe se u rad na oslobođenim područjima. Ovo posljednje bilo je važno i zato da bi se razarao stručni aparat kvislinških i okupacionih vlasti.

Pošto su se nadležni faktori složili s ovakvom idejom o kongresu, navedeni članovi Ekonomskog odjela radili su na pripremanju kongresa. Međutim, budući da su u međuvremenu operacije njemačkih trupa, duž Save i željezničke pruge u rejonu Posavine, onemogućile svako komuniciranje između oslobođenih područja južno i sjeverno od Save, odlučeno je da se umjesto predviđenog kongresa održe dvije kongresne Konferencije, jedna u Otočcu, u sjedištu ZAVNOH-a, za stručnjake iz krajeva južno od Save, a druga za one sjeverno od Save, u pogodnom mjestu.

U Otočcu Konferencija je održana 15. i 16. decembra 1943. godine (druga je održana u Čazmi, 21. januara 1944).

Prvog dana održani su pripremljeni referati i koreferati s diskusijom u plenumu. Bilo je prisutno 85 stručnjaka navedenih struka, te nekoliko desetaka drugih, iz drugih odjela ZAVNOH-a i ustanova, sa sjedištem u Otočcu.

Održani su slijedeći referati i koreferati: 1. dr Pavle Gregorić, tajnik ZAVNOH-a — O političkoj situaciji. Stručne referate i koreferate održali su članovi Ekonomskog odjela ZAVNOH-a, i to: 2. pravnik Branko Zlatarić, pročelnik toga odjela — O ulozi stručnjaka u našoj gospodarskoj politici, sada i poslije rata, 3. Inž. agr. Nikica-Nikola Rapajić — O neposrednim problemima u poljoprivredi, zadacima i metodu rada poljoprivrednih stručnjaka. Uz ovaj referat održani su slijedeći koreferati: a) vet. Zorko-Zorislav Golub — O radu veterinarskih stručnjaka na oslobođenim područjima i b) inž. šum. Petar Ziani — O čuvanju šuma i ulozi šumarskih stručnjaka. 4. Duro Uzelac — O organizaciji prehrane i trgovine i 5. inž. arh. Zoltan-Zlatko Selinger — O građevinskoj i tehničkim dje-

latnostima: izgradnja privremenih nastambi (bajti) i podzemnih (zemunica) i nadzemnih spremišta, o pilanama i partizanskim radionicama. Uz ovaj referat održao je inž. arh. Miro Ostrogović koreferat: O arhitekturi.

Referati, pogotovo koreferati bili su kratki i konkretni samo je koreferat o arhitekturi imao, s obzirom na prirodu struke i date prilike, teoretski karakter. U ovom koreferatu su prikazivani: pojam, važnost i pogled na poslijeratnu arhitekturu. Referati i koreferati bili su kratki, iz dva razloga: prvo, vrijeme od dva dana bilo je prekratko za opširnije izlaganje ovako složene problematike i u ovako velikom skupu, a moralo je da bude kratko zato što je VI neprijateljska ofanziva prijetila već Gackoj dolini; drugo, pred konferenciju izrađeno je nekoliko uputstava — normativnih akata, i to: 1. Uputa o osnivanju gospodarske komisije, 2. Upute za organizaciju i rukovanje stanicama poljoprivrednog oruđa i .mašina, SPOM, 3. Upute za organizaciju rada i kontrole pilana. O njima se trebalo raspraviti na konferenciji, što je i učinjeno. Tako se kratkoćom, sadržajnošću i konkretnošću referata i koreferata dobivalo više vremena *za* rasprave u kojima su trebali da učestvuju svi prisutni.

Kao što je i predviđeno dnevnim redom, rad konferencije drugog dana, odvijao se u tri komisije. Jednu komisiju sačinjavali su poljoprivredni, veterinarski i šumarski stručnjaci, a njenim radom rukovodio je inž. agr. Nikola Rapajić. Drugu su sačinjavali ekonomisti i stručnjaci užih struka iz te oblasti, koji su se bavili pitanjima prehrane i trgovine. Radom ove komisije rukovodio je Đuro Uzelac. Treću komisiju sačinjavali su: građevinari, arhitekti, mašinci i si. struke. Njenim radom rukovodio je Branko Zlatarić.

U komisijama su vođene diskusije o pitanjima, koja su prvoga dana istaknuta u referatima. Posebno je bilo značajno iznošenje iskustava pojedinaca, koji su cijelo proteklo vrijeme, ili dulje vremena proveli u NOB-i, zato što su se neki od prisutnih, tek tada našli na oslobođenom području, na osnovu poziva da učestvuju na kongresu (prisutni su tek na otvaranju Konferencije saznali za izmjenu, koja je u tom pogledu provedena), a neki tako, što su nedavno oslobođena nova velika područja — pa su na ovakav način mogli najbolje da upoznaju probleme, zadatke, svrhu i značaj rada na njihovom rješavanju, načine rada, teškoće i opasnosti koje ih očekuju.

Izuzetno značajna bila su u tom pogledu iskustva Ilije Rapajića, poljoprivrednog stručnjaka, od kojih je iznio ona važnija stečena u vremenu od ljeta 1941. do održavanja ove Konferencije.

Isto tako značajna su i iskustva, koja je na Konferenciji iznosio Đuro Đokmanović, poljoprivredni tehničar, kao i niza drugih učesnika.

Na plenarnom sastanku, koji je ponovo održan po završetku rada u komisijama, usvojen je i potpisan Proglas svim ekonomskim i tehničkim stručnjacima da se priključe NOP-u. Potom su svi prisutni, koji nijesu radili u vojnim ustanovama i, nekoliko njih, koji su zadržani na radu u Ekonomskom odjelu ZAVNOH-a, raspoređeni i upućeni okružnim NOO-ima da ih uposle u gospodarskim komisijama, koje je trebalo odmah osnovati, prema uputstvima što su usvojena na ovoj Konferenciji.

PROGLAS

SVIM GOSPODARSKIM I TEHNIČKIM STRUČNJACIMA; SVIM MAJSTORIMA; PRAKTIČNIM RADNICIMA, KOJI SE JOŠ UVIJEK NALAZE U SLUŽBI OKUPATORA I USTAŠA

U oslobođenom Otočcu sastalo se na poziv ZAVNOH-a oko sto stručnih radnika naše praktične inteligencije koja sudjeluje u Narodnooslobodilačkoj Borbi. Na toj konferenciji pretresena su sva pitanja iz oblasti poljoprivrede, veterine, šumarstva i tehnike, koja treba rješavati da bi naši Narodno-oslobodilački Odbori na čelu sa ZAVNOH-om, a pod rukovodstvom Nacionalnog Komiteta Oslobođenja Jugoslavije ostvarili goruće svakodnevne potrebe naših naroda i udarili temelje ekonomskoj obnovi zemlje.

Konferencija je dala dragocjene rezultate i pokazala da je jedan dio naše praktične inteligencije, najvjerniji dio, zaista uz svoj narod i da udara temelje stvaranju jedne nove, prave narodne inteligencije.

Prisutni, pošto su pretresali sva aktualna pitanja izgradnje i obnove naše zemlje, utvrdili su slijedeće:

U toku borbe našega naroda za oslobođenje, u herojskoj borbi protiv fašizma, kojoj se danas divi cijeli svijet, najveće sudjelovanje uzeli su radnici i seljaci. Oni su ponijeli sav teret borbe na svojim leđima i osigurali našem narodu dostojno mjesto u budućoj slobodnoj zajednici evropskih naroda. Oni su kroz nadčovječansku borbu rušili sve stare oblike protunarodnih vlasti, osnivali i uzdržavali u početku male grupice partizana u planinama, a po selima i gradovima osnivali prve Narodno-oslobodilačke Odbore, temelj prave narodne vlasti. Oslanjajući se na najšire slojeve našega naroda, Narodno-oslobodilačka Vojska sve je više jačala, išla iz jedne pobjede u drugu. Ona je u toku dvogodišnje borbe iz malih grupa boraca, koje je narod na srcu svome odnjegovao, narasla u moćnu Armiju, sa narodnim oficirima pod vodstvom narodnog junaka ljubljenog maršala Josipa Broza-Tita.

Iz prvih NOO-a izrasla je narodna vlast, obuhvatila je sav narod i konačno prerasla u AVNOJ, jedino političko predstavništvo naših naroda, koje je na II svom zasjedanju 29. XI konstituisano u vrhovno zakonodavno i izvršno tijelo. Ono je formiralo Nacionalni Komitet Oslobođenja Jugoslavije, pravu i jedinu narodnu vladu, na čelu sa drugom Josipom Brozom-Titom. Sve to imamo zahvaliti našem radniku i seljaku, Komunističkoj Partiji Jugoslavije, koja ih je povela u borbu, mudro rukovodila njome i skovavši bratstvo Hrvata i Srba, vodi naš narod konačnoj pobjedi. Neustrašivom borbom naš je narod raskrinkao izdaju velikosrpske klike oko kralja Petra II., stvorivši nam u demokratskom svijetu takav ugled i poštovanje, da mi danas s pouzdanjem možemo gledati u budućnost.

Međutim dok se je seljak i radnik borio, inteligencija, naročito praktična

inteligencija, inženjeri, agronomi, veterinari i njima slični stručni radnici, ostali su velikom većinom po strani, nisu pomagali Narodno-oslobodilačku Borbu, nego što više, oni su svojim pasivnim stavom pomagali okupatora.

Takav stav naše inteligencije u tolikoj je mjeri štetan po interese naroda, da će ona, ako ustraje u tom stavu, biti od naroda prezrena i nepriznata.

Smatramo, da je danas krajnji čas da se naša inteligencija uključi u Narodno-oslobodilačku Borbu, kako bi kroz borbu upoznala nova stremljenja svoga naroda, sljubila se s novim duhom koji se je rodio u borbi i kroz krv i patnje postala prava narodna inteligencija.

Pomoć koju danas naši stručnjaci mogu pružiti oslobođenom teritoriju je ogromna. Njihov djelokrug rada nisu ustaška i švapska uporišta, nego naša oslobođena i poluoslobođena sela, gdje živi njihov narod, opljačkan i popaljen, potreban da mu se što prije pomogne.

Tisuće popaljenih sela, prekopane ceste, porušeni mostovi, narod ostao bez obuće i odjeće, bez kruha, bez poljodjelskog alata. Na sve strane patnje i stradanja, grozote fašističkih pokolja, sve to treba ispraviti, pomoći narodu da se podigne. Dok jedni nose ogromni teret borbe i patnje, ne mogu drugi skrštenih ruku u relativnoj udobnosti čekati prignute šije svršetak svih ovih strahota.

Krajnje je vrijeme da to shvati naša narodna inteligencija i ostali stručni radnici, da ostave okupatora, jer će se poslije izvojevanja slobode svakoga pitati: a gdje si ti bio, kad je krv tekla, kad je sav narod gradio sreću i slobodu? Kakvim obrazom možeš tražiti da uživaš plodove slobode za koju nisi ni prstom maknuo?

Treba se žrtvovati, prekinuti s pasivnim stavom i prići borbi — sutra će možda biti kasno. Inženjeri i tehnički stručni radnici u službi Pavelića grade bunkere proti naše junačke Narodno-oslobodilačke Vojske. U tvornicama oni stvaraju oružje proti svog naroda. Agronomi i ostali poljoprivredni stručnjaci pomažu okupatoru izvlačiti hranu iz naše domovine. Veterinari pomažu pljačku naše stoke i stočnih proizvoda. Nastave li oni s tim poslom dalje, smatrat ćemo ih neprijateljima vlastitog naroda. Nitko se ne može ispričati, da to radi protiv volje, da on u duši mrzi okupatora, jer objektivna činjenica ostaje i jeste, da je takav rad u stvari neposredna pomoć okupatoru.

Radi toga mi dolje potpisani pozivljemo sve naše kolege, koji su još u službi fašizma, da odmah napuste svoj sluganski položaj i dođu svom narodu, da ovdje u slobodi razviju sve svoje stručne sposobnosti za dobro naroda. Time će oni pomoći, da se sruši što prije fašizam, upoznat će svoj narod i postati njegovom inteligencijom. Dosta je bilo nagovaranja i molbi, da se uključite u Narodno-oslobodilački Front, danas to narod kategorički traži, danas vam se više ne može oprostiti ni jedan čas čekanja, u protivnom, smatrat ćete se izdajicama i narodnim neprijateljima...

...Osuđujemo sve »vlasti«, bio to Pavelićev krvavi ustaški režim, bila to velikosrpska klika u Kairu sa kraljem Petrom II na čelu, sve su to protunarodni elementi i ne predstavljaju ništa drugo nego najgori teror nad našim narodima. Dok Pavelić vrši taj teror preko ustaša, a uz pomoć okupatora, isto to vrši i velikosrpska klika preko Draže Mihajlovića i njegovih četnika, također uz pomoć okupatora. Osuđujemo isto tako svu inteligenciju koja svojim stavom pomaže održanje tih krvavih tiranija.

Sa oduševljenjem pozdravljamo osnivanje Nacionalnog Komiteta Oslobođenja Jugoslavije na čelu sa drugom Titom, jedinu pravu narodnu vladu. Obećajemo im, da ćemo uložiti sve svoje sile, kako bi se fašizam srušio, kako bi narod mogao da u miru i slobodi pristupi svom snagom izgradnji boljeg i sretnijeg života.

Živjelo Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije!

Živio Nacionalni Komitet Oslobođenja Jugoslavije!

Živjela Narodno-Oslobodilačka Vojska i Partizanski Odredi Jugoslavije!

Živio narodni heroj maršal Jugoslavije drug Josip Broz Tito!

Živjelo Zemaljsko Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Hrvatske!

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

U Otočcu, dne 16. XII 1943.

Andrejev ing. Aleksej, strojar; Barac Stanko, tehničar; Basić Mirko, veterinar; Beltram ing. Vladislav, šumar; Benedih ing. Vojko, građevinar; Bolf Josip, graditelj; Braniča ing. Ivan, građevinar; Bril dr. Žiga, veterinar; Brnčić Andrej, tehničar; Brnčić Nada, aps. agr.; Brečić Strahinja, st. tehn.; Brozičević Franjo, tehničar; Brozina ing. Nikola, arhitekt; Cvek ing. Stanislav, šumar; Cvijić ing. Josip; Čok Sostan, geometar i st. šum.; Čanak Đuro, ml. stručnjak; Dokmanović Đuro, gosp. učitelj; Dračić ing. Ivo, arhitekt; Furlan ing. Marcel, geodet; Galeković ing. Đuro; Galović Franjo, veterinar; Golać Stjepan, geometar; Golub Ljubo, st. arg.; Golub Zorko, asist. vet. fakult.; Gumhalter ing. Željko, agronom; Guro Stanislav, geometar; Hoenigsfeld ing. Ervin, arhitekt; Horvat ing. Nikola, građevinar; Horvat Viktor, agronom; Horvatić Miro, kand. vet.; Jančić ing. Jela, agronom; John ing. Karlo, građevinar; Jugo ing. Bogdan, agronom, Karabaić ing. Ivan, agronom; Kocković Ivan; Kocković Josip, cand. vet.; Kocković Stjepan; Ljubičić ing. Mile, p. pukovnik NOV i POH; Magašić ing. Moro, major NOV i POH; Maljevac Viktor, veterinar; Maljko ing. Sergije, šumar; Manestar Josip, graditelj; Maričić ing. Ivan, agronom; Marinović ing. Ivo; Matičević Božo; Matko Marko, predsj. Saveza livadara, član ONOO Bjelovar; Mihić Kazimir, tel. tehn.; Miletić Šime, šumar; Mraković Nadislav, geometar; Mrkša dr. Anđelko, veterinar; Mudrovčić Antun, agronom; Nemet Mirko, veterinar; Ostrogović ing. Kazimir, arhitekt; Papo ing. Iso, građevinar; Pelicarić Josip, cand. vet.; Petrovič ing. Bartol, građevinar; Petrovič Davor, cand. vet.; Pilar ing. Branko, strojar; Podgajski ing. Vinko, električar; Puhar ing. Milan, šumar; Radetić ing. Ivan, šumar; Randić Artur, veterinar; Rapajić Ilija, agronom; Rapajić ing. Nikica, agronom; Renko ing. Stanislav, šumar; Rivosecchi Ambroz, voć. stručnjak; Romanović ing. Dragutin, agronom; Rukavina Bura, st. agr.; Rehak ing. Viktor, šumar; Sirk Antun, veterinar; Stašić Nikola, gosp. učitelj; Strunjak Velimir, gosp. učitelj; Stupar Josip, veterinar; šepić ing. Nikola, šumar; Štambuk Slavko pom. veterinar; švrljuga Ferdo, veterinar; Tišma Milan, mašinista; Tomičić ing. Ljudevit, građevinar; Vatovec dr Srećko, veterinar; Vilhar Marijan, pilanar; Ziani ing. Petar, šumar; Zlatarić Branko dipl. iur.; Selinger ing. Zoltan, arhitekt; Zoričić ing. Svetozar, agronom.

U Uputama o osnivanju gospodarske komisije, koje su upućene NOO--ima, na oslobođenim područjima, odmah poslije konferencije, 20. decembra 1943., pod br. 2533/43. djelovodnog protokola ZAVNOH-a, (sa manjim izmjenama, u obrazloženju, ova uputstva su poslije štampana u obliku brošure u štampariji ZAVNOH-a u Senju, u više stotina primjeraka; bro-

šura je poslata 13. januara 1944., pod br. 245/44. svima samostalnim okružnim NOO-ima i oblasnim NOO-ima, za potrebe legalnih NOO-a, na oslobođenim područjima), razrađena je organizaciona struktura komisije, njihovi zadaci, metod rada odnos prema pripadajućem NOO-u međusobni odnosi viših i nižih komisija i obaveze prema Ekonomskom odjelu ZAVNOH-a.

U ovom normativnom aktu, gospodarske komisije definiraju se ovako:

»U vezi sa sve većim zadacima NOO-a na rješavanju gospodarskih pitanja osnivaju se kod svih NOO-a gospodarske komisije.

Gospodarske komisije jesu stručni pomoćni organi NOO-a. Njihova je dužnost rješavati sva pitanja koja zadiru u ekonomski život našeg naroda. To su mjere sa ciljem unapređenja seljačkog gospodarstva, naročito povećanja svih grana poljoprivredne proizvodnje. Nadalje mjere za oživljavanje obrta, sitne industrije, razmjene dobara i trgovine. Zatim, što bolje unovčenje zajma narodnog oslobođenja, kao i rješavanje svih ostalih gospodarskih pitanja.«[1]

Da bi ovaj stručni aparat mogao da djeluje brzo, kako bi bio što uspješniji, trebalo je da bude fleksibilan, pa je ovim komisijama data dosta velika samostalnost u oblasti njihove djelatnosti.

U listu Vjesnik Jedinstvenog narodnooslobadilačkog fronta Hrvatske, u br. 32. od 19. decembra 1944. objavljena je o toj konferenciji slijedeća informacija:

»Dvodnevna konferencija stručnjaka

Drugovi veterinari, agronomi, šumari i tehničari održali su prvu konferenciju stručnjaka na oslobođenom području. Referat o političkoj situaciji podnio je drug Pavle Gregorić, osvijetlivši važne međunarodne događaje, historijske odluke u Jajcu i odjek tih odluka u inozemstvu. Drug Zlatarić podnio je referat o ulozi stručnjaka u našoj gospodarskoj politici, sada i poslije rata. Zatim su referenti podnijeli referate po pojedinim strukturama. U diskusiji prikazali su prisutnti dosadašnji rad na terenu i istakli potrebu da se ostali posluže njihovim iskustvom. Cijelog drugog dana radile su tri stručne komisije. Na koncu je plenum stručnjaka donio proglas koji je upućen njihovim drugovima na okupiranom području, a koji sve poziva da se stave u službu Narodnooslobodilačkog Pokreta, jer je zato krajnji čas i jer to traže interesi naših naroda.«

1. **AIHRPH, ZAVNOH — Zbornik dokumenata 1943/1, Zagreb, 1964, dok. br. 188, str. 604—606.**

Bozo Prpić

Aero-baza u Lici

Osnivanje aero-baze

Prva aero-baza NOV i PO Hrvatske osnovana je u jesen 1943. godine. Za komandanta imenovan je major Ivan Veble iz Zagreba. U početku je aero-baza obavljala samo organizacione pripreme za buduće akcije. Njezini su zadaci bili da prihvaća savezničke avione koji će iz Italije dovoziti odjeću i obuću, hranu (uglavnom za ranjenike), oružje i municiju, sanitetski materijal, naročito nove preparate koji su korišteni u savezničkim vojnim bolnicama; da odvoji naše ranjenike koji su se morali dulje liječiti u savezničkim bolnicama; zatim da priprema teren za ateriranje naših aviona, koje smo očekivali da će brzo operirati u zemlji i da prihvaća savezničke avione koji bi se morali prinudno spuštati na oslobođena područja.

Odmah nakon osnivanja aero-baza je smještena pod Debelim Brdom, odakle je bio blizu predviđen glavni pomoćni aerodnom u Lici što su ga odredili naši stručnjaci još u proljeće 1943. godine — kod Laudonova gaja na Krbavskom polju, a moglo se koristiti više od šest mjeseci godišnje. Kao rezervni pomoćni aerodromi bili su još predviđeni prostor između Udbine i Jošana, neki dijelovi terena na Bijelom Polju i jedno manje zemljište kod Korenice pod Pogledalom.

Tehnički rukovodilac aero-baze bio je Aleksandar Glebov, meteorolog Duka Lovaš, geometar Slavko Bruketa. Tehničko osoblje uglavnom mehaničari i oni koji su ranije radili kod avijacije bilo je iz Zagreba i Sušaka. Aero-baza je dugo bila bez komesara. Tek je u ožujku imenovan Slavko Glumac, koji je nakon tri mjeseca otišao na drugu dužnost.

Aero-baza je od svoga osnivanja djelovala pod veoma teškim okolnostima. Još 1943. iz Like je otišla 6. divizija. Novoosnovana 35. divizija u početku svoga djelovanja nije se mogla u potpunosti nositi s neprijateljskim snagama u Gospiću i Otočcu, kasnije i u Vrhovinama. Neprijatelj je stalno pokušavao da uništi partizaznske snage u Lici, jer je ona poslije kapitulacije Italije postala važna za povezivanje s Jadranom.

Aero-baza je za svoje osiguranje imala jednu pješadijsku četu jačine

132 borca i tenkovski vod sastava dva 4-tonska tenka, jedan veliki blindirani automobil, tri kamiona za prijevoz tereta i jedan luksuzni automobil. Tenkovskim vodom komandirao je Milan Svarce, a četom za osiguranje Nikola Bodlović.

Drugu četu od 120 ljudi sačinjavali su radnici — tehničari i fizički radnici — što su radili na aerodromu. Oni su također bili naoružani puškama, a mnogi pištoljima i bombama. Ovom je četom komandirao poručnik Nikola Orešković. U slučaju napada ili stupanja u borbu nad svim je komandu preuzimao Ivan Grahovac. On je inače intenzivno vršio i obuku radnika i radnica uposlenih u tehničkoj službi.

Aero-baza je do proljeća 1944. prošla dvije neprijateljske ofenzive — VI i VII — u sastavu drugih borbenih grupacija što su se borile u Lici.

četvrtog jula 1944. dužnost komesara aero-baze preuzeo je Božo Prpić. Tada se Štab nalazio pod Debelim Brdom, a bio je smješten pod šatorima u velikom voćnjaku sučelice crkve. U voćnjaku su također pod šatorima bili stacionirani jedinica za osiguranje aerodroma i svi radnici tehničke službe. U sredini voćnjaka, koji je ličio lijepom parku, nalazila se engleska vojna misija. Naime, još u mjesecu ožujku u aero-bazu je stigao i engleski kapetan, koji je došao da »sondira teren« za dolazak veće ekipe. Početkom jula 1944. godine u aero-bazu su stigli jedan major, jedan kapetan i četiri podoficira. Ova misija imala je zadatak da prihvati spuštanje aviona i šalje komandi u Italiji narudžbe naših potreba i želja; da vrši koordinaciju naših i savezničkih akcija; da sudjeluje u otpremi naših ranjenika i eventualno misija, koje su se već bile počele razmjenjivati između NOVJ i saveznika.

Treba naznačiti da je aero-baza imala svoju potpuno stručnu ekipu na aerodromu za prihvaćanje i otpremu aviona svih mogućih tipova koji su u ratu mogli doći u obzir za spuštanje na pomoćne aerodrome. Stručno osoblje aero-baze utvrdilo je još 1943. godine da je najpogodniji za slijetanje u ljetnim mjesecima aerodrom kod Laudonova gaja.

Na aerodromu su svi poslovi bili stručno izvršavani: označene su staze za ateriranje aviona, mjesta za slaganje materijala, mjesto za ranjenike kad se ukrcavaju, mjesto za priručno skladište, pa čak i jedan odjel za goste, tj. za znatiželjni narod koji je masovno dolazio na aerodrom, naročito u početku dolaska aviona.

Prvi avioni počeli su se spuštati 14. 6. 1944. godine. Do kraja mjeseca lipnja spustili su se tri puta, svaki put po dva aparata dovozeći sanitetski materijal, nešto mašinki i dosta materijala za potrebe engleske misije.

Srpanjska ofenziva

Početkom srpnja dobili smo obavještenje iz Štaba 11. korpusa o jakoj neprijateljskoj ofenzivi koja između ostalog ima za cilj i da onesposobi rad naše zračne baze. Neprijateljske jedinice dobile su zadatak da pod

svaku cijenu zarobe ili pobiju — prvenstveno zarobe — članove engleske vojne misije, što bi se moglo na široko iskoristiti u propagandne svrhe u zemlji i inostranstvu kako se saveznici ne mogu oslanjati na partizane. Također se zahtijevalo da se potpuno uništi, zarobi ili pobije sve osoblje zračne baze čime bi se onesposobio partizanski mehanizam za rukovanje savezničkim avionima, koji su se počeli spuštati na pomoćnu zračnu luku na Krbavskom polju.

U uputstvima okupatorskim jedinicama naročito se podvlači kako partizani vješto koriste — u zemlji i inozemstvu u propagandne svrhe dolazak savezničkih aviona, što im omogućava da se prikažu Englezima i Amerikancima kako su oni snažni i gospodari situacije u zemlji, jer ih pomaže narod.

Bilo je jasno da neprijatelj ovaj napad na aero-bazu i druge jedinice, što su se tada nalazile na oslobođenom području Like, dobro priprema jakim snagama. Napad se očekivao iz Gospića otkud su nastupale ustaše, iz Otočca i Bihaća Nijemci i ustaše, od D. Lapca preko Visuća i Plješivice četnici.

Naša je suradnja bila najuža s 35. divizijom. Iako je aero-baza naređenja dobivala od Štaba 11. korpusa, koji se u to vrijeme povukao u Gorski kotar, ipak je naš glavni oslonac bila 35. divizija, kao najkrupnija jedinica na ličkom području, pa smo imali koordinaciju akcija u slučaju neprijateljskog napada. Zapravo, u većim neprijateljskim napadima mi smo pripadali 35. diviziji, jer je ona bila ovlaštena da preuzme komandu nad svim jedinicama svog područja.

Osmog jula 1944. godine ujutro rano dežurni oficir aero-baze primio je obavijest iz Štaba 35. divizije da neprijatelj napada preko Udbine, s Ljubova, iz Otočca preko Vrhovina i Prijeboja. Stiglo je i naređenje Štaba 11. korpusa da se aero-baza povuče u Srednju Goru.

Komandant, major Veble i komesar Prpić postupili su po naređenju Štaba korpusa i krenuli sa svim osobljem, uključivo i englesku vojnu misiju i našu motorizaciju u određeno područje.

Naši tenkovi i blindirani automobil mogu dobro poslužiti, kako smo već istakli, protiv neprijateljskih jedinica na prostoru koji omogućava pokretljivost, kao što je npr. direktna odbrana aerodroma, desant na Štab ili slično. Međutim, u velikoj neprijateljskoj ofanzivi, koja ima za cilj da nas opkoli dvadeset puta jačim snagama, našim četvorotonskim tenkovima ne preostaje ništa drugo nego da se izvuku iz okruženja i potraže što pogodnije mjesto za odbranu, što u biti našem partizanskom načinu ratovanja nije odgovaralo.

Bez dobre i suvremene organizacije aerodroma avioni se noću primaju na primitivan način: nalože se vatre pa se avioni spuštaju između vatri. Međutim, dolaskom engleske misije kod nas, mi smo dobili različite signale, gotovo u svim bojama, zatim vodiče po aerodromu i ostala suvremena sredstva što se koriste u ratu na pomoćnim aerodromima.

Zajedno s misijom stigli su i veliki šatori, ugodni kreveti, deke i jastuci, privremena skladišta, zalihe hrane i drugo, tako da je naš aero-

drom kod Laudonova gaja, na Krbavskom polju, bio organiziran kao kakav aerodrom u blizini Londona ili New Yorka. Sve je bilo dobro, praktično i nužno, međutim, za našu zračnu luku, što se nalazi u srcu evropske fašističke tvrđave i koju neprijatelj može da u svako doba napadne, ova silna tehnička sredstva postala su teret što se naročito osjetio u srpanjskoj ofenzivi, koja je doduše bila lokalna, ali s opasnom namjerom i jakim snagama.

Osmog jula ujutro, strpali smo u kamione svu silnu opremu, članove engleske misije i neboračko osoblje (uglavnom žene što su radile u kuhinji i ekonomatu) i krenuli od Debelog Brda kroz Pišač i Podlapaču u Srednju Goru.

U Srednjoj Gori, koja nije naročito privlačila osoblje aero-baze zbog iskustva iz 7. neprijateljske ofanzive, ozbiljno se pripremala odbrana. Odredili smo mjesto za tenkove, za komoru i neboračko osoblje, uključivo i Engleze, te borbene položaje za 252 boraca — 132 iz osiguravajuće čete i 120 iz tehničke službe. Odbrana je bila udešena za slučaj napada sa istočne i zapadne strane. Predviđeni su i pravci eventualnog povlačenja, koje bi inače iz Srednje Gore stvarno bilo teško i izvodilo bi se pod veoma opasnim okolnostima.

Neboračko osoblje, kao i predstavnike društvenih organizacija i narodne vlasti što su se povukli s nama, smjestili smo izvan eventualnog poprišta borbe. Organizirala su se redovna obavještavanja o kretanju neprijatelja raznim pravcima.

Prvi vod naše osiguravajuće čete obavijestio je da je oko 17 sati iz Mekinjara krenula jedna ustaška satnija u pravcu Srednje Gore, ali kad su naši iz zasjede na njih ispalili nekoliko tisuća metaka, povukla se prema Udbini.

U Podlapaču, javio je jedan seljak, stigla je veća njemačka jedinica pa se i s te strane moglo očekivati opasan napad širih razmjera, jer je to mogla biti izvidnica većih snaga koje se nalaze u Vrebcu.

Devetog jula neprijatelj je zauzeo cijelo Krbavsko polje. Jedinice 35. divizije krenule su u protunapade kod Jošana i Bunića U manjim grupama borci naše jedinice vršili su prepade na ustaše u Pišaču i Mekinjaru pa smo tako neprijatelja stalno uznemiravali sa svih strana.

Desetog jula neprijatelj se grupirao. Pod Debelim Brdom, ondje gdje se nalazila aero-baza, neprijatelj je koncentrirao više tenkova. Prije toga nekoliko aviona mitraljiralo je šljivik u kojem je bila smještena cijela aero-baza.

U toku noći neprijatelj se povukao u svoja ranija uporišta ostavljajući u plamenu seljačke kolibe u svim selima okolo Krbavskog polja.

U ovoj srpanjskoj ofanzivi postojale su opasnosti da Nijemci prekopaju aerodrom, jer mi u Krbavskom polju nismo imali puno drugih mjesta koja su bila pogodna za spuštanje aviona kao ono kod Laudonova gaja. Međutim, jedinice 35. divizije, kao i manje partizanske grupe, uključivši našu jedinicu, svojim protunapadima onemogućile su neprijatelja da uništi aerodrom.

Opasnost od trupova

Saveznici su javili da će u toku srpnja i kolovoza avioni stizati najmanje dva puta tjedno. Budući da je neprijatelj počeo ubacivati tzv. trupove obratili smo se 35. diviziji da nam pomogne osigurati aerodrom kad se avioni budu spuštali.

Poslije povratka iz Srednje Gore aero-baza se smjestila u Vedašiću. U Frkašiću, Klašnici i Vedašiću nalazio se veći broj naših ustanova i vojnih jedinica. Ta tri sela ostala su jedina u koreničom kotaru nespaljena.

Kad smo došli pod Debelo Brdo, u voćnjaku gdje je bila smještena aero-baza, našli smo skoro sve voćke uništene rafalima iz aviona. Nešto nevažne opreme smo bili zakopali u groblju, ali je netko to otkrio i sve odnio.

češće stizanje aviona

U drugoj polovici 1944. godine situacija se na jugoslavenskom ratištu znatno mijenjala. Učestale su naše ofanzive. Uspostavljene su dobre veze sa saveznicima, koji su bili odlučili da nam šalju veće količine oružja i drugog materijala u kojem se oskudjevalo. Borbe širih razmjera povećale su i broj naših ranjenika, koji se svi nisu mogli liječiti u bolnicama na oslobođenim područjima pa smo one teže, što su morali biti operirani, slali u Italiju, u savezničke bolnice. Također je i jedan broj nezbrinute djece trebalo uputiti u Italiju, kao i iznemogle starce koji nisu imali nikakve pomoći niti su se sami mogli izdržavati.

U toku srpnja i kolovoza avioni su se počeli spuštati jednom tjedno, a ponekad i dva puta dovozeći odjeću, sanitetski materijal, oružje, municiju i nešto hrane za bolnice.

Posada na avionima uglavnom je bila engleska, a rijetko kad američka. Svaki put kad bi avioni stali kružiti iznad Krbavskog polja (obično oko 21 i 22 sata) narod je masovno stizao na aerodrom. Iako je to seljačko stanovništvo oskudjevalo u svemu, mi nismo zapazili slučaj da je netko nešto prisvojio.

Naši borci i civilno stanovništvo obično su se s posadom na avionima sporazumijevali gestikulacijom. U sastavu američke posade često se susretalo sinove naših iseljenika, oko kojih bi se skupilo stanovništvo i borci. »Ja prvi tajm vidi Juguslavija«, ili »Ovo je konta moj roditelja« i slično su govorili američki avijatičari, čiji su naglasak i krivo izgovaranje riječi oduševljavali i nasmijavali naše ljude.

Otprema djece

Dvadeset osmog jula 1944. godine engleska vojna misija javila je Štabu aero-baze da sutra uveče stižu tri aviona. Prema ranijem dogovoru obavijestili smo Okružni NOO da još tokom dana djecu određenu za zbjeg

dopreme u Štab aero-baze pod Debelo Brdo. Znali smo da će djeca biti odjevena u same prnje pa smo angažirali sve drugarice iz aero-baze da najslabije odjevenoj djeci sašiju odijela od tanke ćebadi i padobrana, što smo jedino i imali na raspolaganju, a pomagat će im u šivanju i omladinke s terena, jer je u aero-bazi postojao samo jedan stroj za šivanje.

Bio je zadužen poručnik Švarc da u pet primjeraka sastavi spisak djece namijenjene za zbjeg. Uzimali su se ovi podaci: ime i prezime, dan, mjesec, godina, mjesto općine i kotar rođenja, ime i prezime majke i oca, zatim spol, nacionalnost, datum odlaska iz zemlje. Smatrali smo da su ovi podaci dovoljni kako za nas, tako i za prihvatitelja djece. Odlučili smo da dva primjerka pošaljemo s djecom, jedan ostaje u arhivu aero-baze, a po jedan vratimo Okružnom i Općinskim NOO-ima. Milica Korica pripremila je »partizansko bure«. Djeca su morala biti oprana i čista. To je bila odluka Štaba aero-baze. Stanko je bio zadužen da ova dva dana dobro nahrani djecu.

Sva su djeca bila siročad. Roditelji su im ubijeni ili su poginuli u borbama. To su bili živi kosturi, odjeveni u prnje, a neki i potpuno bosi. Kako ćemo ih poslati bose u tuđu zemlju? Ekonom Stanko je odlučio da im se na brzu ruku opletu »podšivači«. On je imao tanke kože koju smo mogli upotrijebiti. Među ovom djecom najviše je ganulo osoblje aero-baze odlazak brata i sestre. Rekli su da se zovu Svilar. Seki je bilo sedam, a braci četiri godine. Malom Milanu su koljena utrnula pa nije mogao izaći iz kola. Ivan Grahovac ga iznio. Dječak je počeo plakati. Sestra mu je prišla, pružila mu rukicu i tješila ga. Major Veble posmatra prizor i plače. On se sjetio svoje djece koja su istog uzrasta a žive u Zagrebu, nadajući se da je majka još uz njih, ako je ustaše nisu uhapsile, čega se Veble najviše i bojao. Veble je uzeo Milana u naručje, a Smilju za rukicu, pa ih odveo u svoj šator. On će se lično o njima brinuti do odlaska.

Djeca su tokom dana stizala iz Korenice, Podlapače i raznih sela na tom području (djece je bilo i iz neoslobođenih krajeva Like). Djecu dovode odbornici bez ikakvih podataka, a odbornik iz Podlapače čak djeci nije znao imena, pa je odmah upućen na prikupljanje nužnih podataka. Tako se činilo i s ostalim odbornicima, koji su toliko bili neizgrađeni da bi slali djecu u tuđe zemlje bez najnužnijih podataka o njima. Cijeli prvi i drugi dan Švarce i Dino šofer jurili su automobilom od sela do sela da prikupe podatke i popune spiskove.

Korpusna bolnica zamolila je Štab aero-baze da se u Bari pošalje osam teških ranjenika kojima je potrebna hitna kirurška pomoć.

Švarce, Glebov i šofer Dino teškom su mukom došli do podataka i sastavili spiskove za četrdest i četvoro djece. Djeca u poderanoj odjeći dobila su nova odijela i haljinice. Boso nije pošlo nijedno. Dva dana ih je Stanko hranio što je bolje mogao. Bila su i vedrija. Počela su se međusobno upoznavati i igrati.

Kao najodgovorniji ispred Okružnog NOO bio je Mato Sorić. On je bio zadužen da preda djecu aero-bazi koja će izvršiti otpremu. Mato se nije od djece odmicao, a pomagao je i oko sređivanja spiskova bez kojih,

složio se i Mato, djeca se ne mogu slati u tuđinu. Na aerodrom je dopremljeno oko 30 pokrivača, ako budu trebali djeci u avionima.

Osoblje aero-baze je sve spremilo za prihvat aviona na **aerodromu.** Vrijeme je bilo lijepo. **Na** aerodromu je bilo mnoštvo naroda. **Nekoliko** minuta prije 22 sata začulo se brujanje aviona od Udbine. U **tili čas** zapalile su se vatre na aerodromu. Avioni su kružili iznad **Krbavskog** polja i spuštali se na aerodrom jedan za drugim.

Na vrijeme je stiglo i onih osam teških ranjeniika iz korpusne bolnice u Boriku kod Korenice. S njima su se nalazili dr Car i jedna bolničarka.

Tu večer na avionima je bila američka posada. Iz drugog aviona uputio se Veblu i Prpiću visok, znažan i veoma lijep avijatičar. Prišao je brzim koracima, vesela pogleda i sa osmijehom ispod crnih malih brčića, oslobođen vojničke opreznosti, pozdravio je i na našem jeziku nazvao dobra večer, pružajući ruku jednom po jednom. Predstavio se imenom Matt Relich. Iznenadio nas je njegov čist izgovor, jer je to rijedak slučaj u iseljeničke djece.

— Je li ovo slobodna teritorija o kojoj se toliko piše u svim krajevima svijeta — upitao je.

— Da, ovo je jedan dio slobodne naše zemlje, mislim jedan dio u ovom kraju — odgovorio je Veble.

— Gdje su djeca što su namijenjena za zbjeg u Italiju? — upitao je Relich opet na našem jeziku. Pokazali smo mu rukom na mališane, koji su u blizini ležali na sitnoj travi po kojoj je već bila počela padati rosa.

— Vi ste Amerikanac — upitao je komesar engleski.

— Da, živim u Clevelandu, Ohio. Tamo sam se rodio. Moji su roditelji iz Primorja. Odselili su se u Ameriku još prije prvog svjetskog rata — rekao je Matt miješajući i po koju englesku riječ u govoru.

— Našeg smo Relicha zadužili da se brine o djeci — rekao je kapetan komandir eskadrile. Za djecu smo spremili sve u dva aviona. Sjedit će na ceradama i dekama, što smo ih ponijeli za njih, a u trećem avionu smjestit ćemo ranjenike.

Prošlo je jedanaest sati. Avioni su ispražnjeni. Kapetan je dao naređenje da se pripreme za polazak. Veble, Relich i Prpić uputili su se k djeci, uz koje su sjedili Sorić Mato, Mira i još nekoliko političkih radnica.

Mnoga su djeca već bila zaspala na prostrtim dekama. Manju su unosili dok su stariju budili. Mala Smilja se sama probudila i odmah upitala za bracu. Nikola, invalid i udovac, sam je unio svoga sina. Mali je spavao, otac ga je poljubio i izašao sa suzama iz aviona.

Relich je raspoređivao djecu po avionima. Sorić je uručio tako smo se dogovorili — spisak kapetanu i molio ga, uz prijevod Brukete da se brine o djeci. Kapetan ga uvjerava da će biti sve dobro. Švarc, Glebov, Đido, Marek i drugi pomažu unositi ranjenike, koje u avionu smještava sam dr Car. Posada ulazi u avion. Relich se na rastanku ljubi s nama.

Avioni su se odvajali od našeg tla, a s njima i naša djeca od svoje rodne grude. Dugo smo ih pratili pogledima, uzdisajima i još dubljom mržnjom prema krivcu.

Koordinirani napad

U proljeće 1944 — u doba 7. neprijateljske ofanzive u Liku se padobranom spustio iz oštećenog aviona jedan engleski kapetan. On se u aero-bazi zadržao više od mjesec dana (prošao je s aero-bazom svu 7. ofanzivu), tj. do spuštanja savezničkih aviona u Liku na naš aerodrom. Vraćajući se u Italiju, kapetan Sthurd je obećao da će on lično učestvovati s avionom u našim napadima na neprijatelja.

Desetog kolovoza komandant 35. divizije Nikola Grubor pozvao je komandanta Vebla i komesara Prpića da se ispita da li postoji mogućnost da nam saveznička avijacija pomogne u napadu na položaj kod Babina Potoka (blizu Vrhovina). Od saveznika smo tražili da iz aviona bombardiraju neprijateljske položaje. Smatralo se da će napad avijacije izazvati paniku, jer neprijatelj nije navikao da u našoj zemlji traži zaklon od aviona.

Dogovorili smo se da zatražimo avione za 13. kolovoza, točno u sedam sati. Saveznicima smo poslali precizne koordinate Babina Potoka, gdje su se Nijemci i ustaše zadržali poslije 7. neprijateljske ofenzive. Nakon artiljerijske pripreme i bombardiranja avijacije, pješadija će krenuti u napad.

Ovaj prijedlog komandanta 35. divizije saopćili smo šefu engleske misije pri aero-bazi, majoru Williamsu koji je bio veoma oduševljen, jer će njemu, kako je rekao, pripasti čast da prvi u okupiranoj Evropi, u pozadini neprijateljskog fronta, sa zemlje pomoću novog aparata, što se već nalazio u aero-bazi, daje uputstva savezničkoj avijaciji kako će i gdje gađati neprijateljske ciljeve i primati izvještaje iz aviona o stanju neprijatelja na samom borbenom položaju.

Dogovorili smo se da pozovemo kapetana Sthurda da on lično, kao što je obećao, rukovodi avionima. Iz Barija je stigao izvještaj isti dan da se plan prihvaća i da je za napad određena eskadrila od tri aviona kojom će komandovati kapetan Sthurd.

Smatralo se da u Babinu Potoku i u Crnoj Vlasti ima oko 2.500 neprijateljskih vojnika. Međutim, podaci o brojnom stanju neprijatelja nisu bili točni. Naime, Nijemci su pripremali ofenzivu na oslobođena područja u Lici, pa je baš uoči našeg napada dopremio na taj položaj još 2.500 vojnika Nove jedinice, također koncentrirane u Založnici i Vrhovinama, bile su određene da krenu u napad — opet na opkoljavanje aero-baze pod Debelim Brdom — preko Ljubova i Krbavice. Međutim, čim je napadnut Babin Potok, ove su snage stupile u pomoć napadnutom sektoru.

Tako je neprijatelj na tom sektoru raspolagao velikim snagama o kojima mi nismo imali podatke, te silnom utvrdom, što su Nijemci stručno izrađivali u posljednja tri mjeseca znajući da će na tom isturenom frontu naši napadi biti neminovni.

Još prije svanuća naše su jedinice stigle na položaj. Stigao je i Štab aero-baze s nekoliko članova engleske misije.

Točno minutu prije sedam sati začu se brujanje aviona od Vrhovina. Svi smo bili izuzetno oduševljeni, jer smo znali da ovaj put idu nama u pomoć.

Cim su došli do Vrhovina nad Babin Potok uspostavili smo kontakt s komandantom eskadrile, kapetanom Sthurdom koji je najprije iz aviona toplo pozdravio komandanta 35. divizije i divizijsko osoblje, a zatim osoblje aero-baze i zaželio uspjeh u našoj akciji. »Želim brzo oslobođenje sve domovine borbenih jugoslavenskih naroda« — saopćio je svoj topli pozdrav i želje kapetan Sthurd.

Poručnik Slavko Bruketa, bivši pomorski kapetan i profesor na pomorskoj školi, prevodio je naređenja komandanta Divizije, odnosno korekcije napada, koji su pomoću aparata sa zemlje prenošeni komandiru eskadrile. Avioni su precizno gađali bombama neprijateljske tvrđave, koje su bile ukopane u brda, a mitraljirali su prema vlastitom nahođenju, tj. tamo gdje bi se zapazili neprijateljski vojnici kako pretrčavaju.

Budući da su njemački položaji bili utvrđeni, i to, kako smo rekli, ukopani u bregovima, a odbrana pojačana novim snagama, četiri aviona (stigla su četiri a ne tri kako su bili javili) nisu mogla polučiti naročite efekte, osim što su iznenadili neprijatelja, koji je, kako smo rekli, prvi put u Lici doživio zračni napad. Ovo je drugo bez sumnje snažno odjeknulo u redovima naših boraca i naroda. Jer su u praksi osjetili da više nisu osamljeni u okupiranoj Evropi.

U ovoj koordiniranoj akciji došlo je i do razmimoilaženja između komandanta 35. divizije i šefa engleske misije pri aero-bazi, majora Williamsa. Naime, u vrijeme napada avijacije naša artiljerija i dalje je tukla. Šef engleske vojne misije zahtijevao je da se obustavi artiljerijska vatra i to smjesta, jer da će on javiti avionima da se povlače. Komandant Divizije je odgovorio da po našim pravilima, odnosno starim jugoslavenskim pravilima, kojima se mi služimo, nije zabranjeno istovremeno djelovanje avijacije i artiljerije, jer artiljerija tuče objekte koje ne tuče avijacija. Naročito pomoću novog aparata točno se moglo, **a** to se i činilo, sa zemlje odrediti uži sektor za avijaciju, u konkretnom slučaju Babin Potok, dok artiljerija bombardira raskrsnicu kod **Cudina** Klanca, tako da avioni opće ne mogu nastradati od naše artiljerije. Spor se nije mogao riješiti jer je svaki zastupao svoja vojna pravila, koja su, eto, došla **u** raskorak **u** prvom koordiniranom napadu partizana sa saveznicima. Srećom što **su** avioni ionako bili izvršili svoj zadatak pa nije došlo do otkazivanja.

Neprijatelj je uspio da jakim snagama odbije nekoliko napada juriša, pa je Štab 35. divizije odustao od daljnjeg pokušaja, vodeći računa o vlastitim gubicima.

Međutim, ova je akcija nanijela velike gubitke Nijemcima i ustašama zbog čega je i sama njihova ofenziva odgođena za tjedan dana, pa smo se mi mogli bolje pripremiti za protu-udar, jer smo otkrili neprijateljsku namjeru.

Prevoženje ranjenika u Italiju

Iz Barija su nas obavijestili da će se 16. kolovoza spustiti šest savezničkih aviona pa smo odmah javili korpusnoj bolnici da pripremi teške ranjenike za transport u Italiju, jer smo sigurno očekivali novu neprijateljsku ofezivu.

Ujutro 16. kolovoza dr Car, uz pomoć KK SKOJ-a i KK KP Korenica sakupio je oko 100 omladinki iz koreničkog kotara, koje su prenosile ranjenike do aerodroma kod Laudonova gaja. Na nosilima bilo je prenijeto samo dvadeset ranjenika, koji nisu mogli podnijeti čak ni vožnju kolima. Ostale smo prevozili u dva puta kamionima.

Na molbu dr Cara major Veble, koji se nalazio u bolnici u posjeti, telefonom je nazvao poručnika Bruketu da provjeri da li će sigurno večeras stići avioni (ovo je bilo nužno radi transporta više od trideset kilometara do aerodroma). Bruketa je odgovorio da je javljeno telegramom da će avioni stići do 22 sata.

Od bolnice što se nalazila u Boriku, oko tri kilometra od Korenice, na obroncima Plješivice, krenula je kolona sa dvadeset nosila u pravcu Bijelog Polja—Debelog Brda—Laudonova gaja na Krbavskom polju. Ranjenici su dobili tablete za ublaživanje bolova. Djevojke su ponijele i čaja, jer je žeđ neminovna u teških ranjenika, a i vrućina je bila upravo neizdržljiva. Uz nosila išli su dr Car i bolničarka Dragica noseći sanitetski materijal za previjanje rana koje bi krvarile prilikom povreda, a uz ranjenike na kamionima bio je dr Fišer.

Na aerodromu je osoblje aero-baze od same zore pripremalo prihvat aviona. Ovo je bila do sada na našem aerodromu najveća doprema i otprema. Provedene su i sve potrebne mjere osiguranja pa smo pozvali u pomoć jedan bataljon 35. divizije, koji se nalazio u neposrednoj blizini za slučaj nužde.

Oko pet sati donijeli su komesara 35. divizije, Simu Mrđu, koji je ranjen kod Ličkog Osika. Liječnici su mislili da i njega treba večeras otpremiti u Italiju, jer je rana bila dosta teška.

Do osam sati svi su ranjenici bili prenijeti na aerodrom, uključivo i dvojicu novih, koji su također teško ranjeni kod Ličkog Osika. Deset ranjenika bilo je povrijeđeno prilikom prenašanja, odnosno prevoženja pa su ih ljekari previjali na aerodromu i dali im inekcije protiv bolova.

Točno u 22 sata začuli su se avioni. Komandant aero-baze naredio je da se zapale vatre u obliku slova S i T. Avioni su se spuštali jedan za drugim kao galebovi, a mi smo ih parkirali kao automobile jedan do drugoga. Ranjenici su čekali na livadi, za to utvrđenoj parceli, blizu aviona. Ranjenike rodom iz obližnjih sela ili krajeva ispraćala je rodbina.

S prvim avionom spustio se komandir eskadrile, engleski avijatičarski major, a s posljednjim njegov zamjenik, američki kapetan. Komandir eskadrile, visok, plavokos, okretan major — tipičan engleski profesionalni vojnik — izgledao je na prvi pogled hladan. Njega je pozdravio komandant aero-baze.

Uvijek smo ispred aero-baze savezničkim avijatičarima prilazili prijateljski i dobro raspoloženi, kao što dolikuje dobrim domaćinima. Razgovor između nas i engleskih, odnosno američkih oficira odvijao se u srdačnoj atmosferi. Oni su se obično interesirali za naš način ratovanja, a oni, kulturniji, postavljali su pitanja o načinu života u partizanima, o surovosti neprijatelja, o prirodnim ljepotama naše zemlje itd.

Međutim, komandir ove eskadrile uporno je šutio iako je prvi put došao u Jugoslaviju. Veble mu je rekao, posredstvom Bruketa, da smo dopremili na aerodrom ranjenika za bolnicu u Bari.

— Znam. Koliko ih imate? upitao je hladno.

— 55 s veoma teškim ranama, koji se u našoj zemlji teško mogu izliječiti zbog loših uvjeta — odgovorio je Veble.

— Mi u avione možemo primiti samo 42 ranjenika — rekao je tako mirno kao da nas nečim obraduje.

— Nije pomoglo objašnjavanje majora Vebla, komandir eskadrile ostao je neumoljiv. On je samo odgovorio da dobro zna koliko ranjenih ljudi može primiti u avione. Sve je to tako ležerno odgovorio kao da nam je jasno htio kazati da badava molimo i urgiramo.

Komandant, komesar i dr Car pošli su zajedno kod komandira eskadrile, nastojeći da mu objasne kako su ranjenici preneseni iz daljine 30 kilometara, i da se očekuje velika neprijateljska ofenziva. Komesar mu je rekao da je bolnica u Bariju dala odobrenje za 52 ranjenika i da smo na osnovu toga sporazuma dopremili ljude na aerodrom.

— Ja sam komandir eskadrile i znam što mogu, smijem i što činim, odgovorio je još hladnije major.

Zamolili smo i šefa misije pri aero-bazi da i on zamoli, odnosno utječe na komandira eskadrile, da promijeni odluku, što je ovaj i učinio, te u našem prisustvu molio svog kolegu da ipak prihvati sve ranjenike. I on mu je spominjao novu ofenzivu što je neprijatelj priprema širokih razmjera, ali nije mogao utjecati na tvrdoglavog i nervoznog oficira, koji se kruto držao samo onoga što je propisano za normalne prilike.

Našli smo se pred velikim problemom. Dr Car se hvata za glavu od muke. Koje ranjenike da vrati i kuda kad su Nijemci, ustaše i četnici krenuli jakim snagama na naš teritorij? Trinaest teških ranjenika moralo bi ponovo podnijeti muke prijenosa... Vremena nije bilo, u roku od pola sata trebalo ih je odvojiti i vratiti u Borje (borova šuma kod Šeganovca blizu Korenice na obronku Plješivice).

Upravo u trenutku kada smo dogovarali s dr Carom koje ranjenike da vratimo u bolnicu naišao je američki kapetan i upitao:

— What is trouble? (Kakve su nezgode?)

U najkraćim crtama objasnio mu je komesar aero-baze stanje s ranjenicima. I njemu je rečeno o sigurno nastupajućoj neprijateljskoj ofenzivi.

— Ja budet fidit — odgovorio je našim jezikom i otišao pravo kod natmurenog i nabrušenog majora.

Kapetan je zamolio majora da razgovaraju nasamo. Odmakli smo se pa nismo mogli čuti način razgovora, a niti smo to pokušali u tim trenucima.

Nakon kraćeg razgovora pozvali su komesara. Komandir eskadrile učinio se ljubaznijim, a obojica su bili čak nasmijani.

— Vi kao oficir znate što su vojni propisi — počeo je major. U avionu možemo i smijemo smjestiti najviše sedam ranjenih ili nepokretnih ljudi. Tako nam uputstva i propisi nalažu.

— Razumijem vas, gospodine majore — rekao je komesar zabrinuto, ali ovo su izuzetni momenti pa i vojska može donekle da odstupi od propisa, kažem u izuzetnim momentima, jer postoji opasnost da ove nepokretne ljude pokolje neprijatelj već u roku dva dana.

— Pa sigurno da i vojska može odstupiti u izuzetnim slučajevima — složio se kapetan. Kad bi ste se vi držali pravila — obratio se komesaru — o načinu ratovanja, onda nikad ne biste digli ruku na Nijemce.

— That is true — to je istina— potvrdi major. Unesite sve ranjenike pa kako bilo da bilo — odgovorio je komandir eskadrile obraćajući se komesaru.

Kapetan je sam otišao kod dr Cara i rekao mu da naredi vojnicima da unose »svi ranjeno ljudi«.

Razmišljali smo da li da se zahvalimo kapetanu na zalaganju ili da mu se u četiri oka izvinemo, ako bude imao neprilika zato što se toliko zauzimao za ranjenike. Konačno smo odlučili da se u ime aero-baze toplo zahvalimo mojoru i kapetanu. Majoru je neobično godila ova zahvala.

Kapetan, Mike Ravlich, sam je raspoređivao ranjenike u avione. Rekao je dr Caru da se u pet aparata stavi po devet ranjenika, a u jedan deset. Osoblju je miješanim englesko-hrvatskim jezikom davao uputstva: »Ovo woonded čovik metnuti u ono drugo plen«, govorio je kapetan pomažući se i rukama.

— Dobro, druže, dobro — odgovarale su naše drugarice toplo smijući se jeziku kakvog još nisu čule, ali su ga ipak razumjele.

Prije polaska kapetan je došao komandantu i komesaru aero-baze, te im s posebnim zadovoljstvom rekao engleski:

— Ipak je sve dobro uspjelo!

Za taj uspjeh, gospodine kapetane, rekao je komesar engleski — vama lično mnogo hvala. Mi ne bismo željeli da imate bilo kakve neugodnosti zato što ste se zauzimali za naše ranjenike.

Vi govorite i hrvatski — rekao je Veble — što nam je posebno drago.

— Da, govorim vrlo malo. Moj otac iz Preka, a majka Amerikanka, ja sam rođen u Los Angelosu.

— Ja budem take care za ranjeno ljudi do bolnica — rekao je kapetan na vratima aviona, da će se on lično brinuti za naše ranjenike sve do bolnice.

Neprijateljska ofenziva

Kasno **uvečer,** 18. kolovoza, nazvao je načelnik 35. divizije, Momčilo Novković, **Stab aero-baze** i saopćio da su ustaše stigle na Udbinu. Upo-

zorio je da budemo oprezni i da pozorno pratimo razvoj događaja. Dežurni oficir aero-baze odmah je naredio našem vodu u Pećanima da pojača budnost prema Udbini i obroncima Plješivice.

Tek što se ujutro, 19. kolovoza, na vrhovima iznad **Krbavskog polja** pojavilo sunce, iz Pečana su mitraljeski rafali probudili **sve borce pod** Debelim Brdom.

U borbu je stupio vod aero-baze. Komandant je odlučio **da** se **hitno** uputi cijela četa, oba tenka i blindirani automobil. O trenutnoj situaciji obavijestili smo komandanta Divizije lično, čiji je Štab bio udaljen **od** nas svega dva kilometra. On nije tada odredio eventualni pravac **po**vlačenja.

Opet se motorizacija, iako je ona odigrala važu ulogu u odbijanju neprijatelja u prvim napadima kod Pecana, kao i savezničkа misija, pojavila kao veliki teret dok se borba pokazala širih razmjera.

Oba tenka i blinda pojavili su se u Pećanima iznenada. U blindi se nalazio komandir tenkovskog voda, poručnik Švarc, a vodnici Lazo i Ivan svaki u jednom tenku s posadom od dva člana.

Kad su se naši tenkovi pojavili od Debelog Brda, ustaše su pomislili da je to njemačka motorizacija stigla preko Prijeboja, pa pošto je i s nama obračunala pod Debelim Brdom, kreće njima u pomoć. Ta zabuna pomogla je našim tenkovima da se približe neprijatelju dok je nastupao Pećanskim poljem. Na komandu poručnika Švarca oba tenka i blinda otvorili su vatru iz svih oružja. Neprijatelj je počeo bježati prema Jošanima ostavljajući svoje mrtve i ranjene po pećanskim njivama.

Oko sedam sati Štab Divizije je javio da Nijemci i ustaše nadiru preko Ljubova prema Buniću, dok su njihove jače snage već stigle u Krbavicu, jedna njemačka jedinica došla je preko Vrebačkih Staza u Podlapaču, četnički rafali odjekuju s Visuća i Bjelih Potoka. Pravac našeg povlačenja je Korenica, tj. planina Plješivica.

Situacija je bila kritična. Što učiniti ako neprijatelj zatvori oba puta prema Korenici, a to su bili jedini putovi kojim je mogla proći naša motorizacija.

U tim napetim trenucima šef engleske vojne misije pri aero-bazi postao je, najblaže rečeno, nervozan. Umjesto da naredi članovima svoje misije da se hitno spremaju za pokret, on postavlja pitanje: »Što se to događa? Zar nije izvršeno naše osiguranje? Što radi komandant divizije?«

Komesar je pokušao da mu objasni situaciju i uvjeri ga da ne treba panike, jer da činimo sve što bolje možemo, te da nam je potrebna i njegova pomoć tim što će se hitno spremati za pokret.

U ovakvoj situaciji kad nam je svaka minuta bila dragocjena, preostalo je Štabu aero-baze da zauzme oštar stav.

— Ovo je rat — rekao je komesar aero-baze u veoma ozbiljnom i vojničkom tonu — i nitko meni ni vama ne može garantirati da u ratu nećemo poginuti. Pred nama se nalazi neprijatelj, koji nastupa jakim snagama i mi kao vojnici moramo biti spremni da se ako treba i uz borbu povučemo na položaje koji nama odgovaraju. Molim vas, gospo-

dine majore, shvatite da je situacija ozbiljna i da nemamo vremena za polemiziranje. Moramo se hitno povlačiti, bez straha i nervoze. Još vas jednom molim da smjesta naredite članovima svoje misije, da se najhitnije spreme za pokret, tj. da smjesta potrpaju svoje stvari na kamione, jer nemamo vremena ni minute za otezanje.

Major nije na ovo upozorenje ni riječi progovorio. S njim se tu našao i engleski kapetan, njegov zamjenik, koji je, što nam je kasnije nekoliko puta rekao, bio strašno iznenađen držanjem njihova šefa.

Major je smjesta otišao u svoj šator i naredio podoficirima da hitno trpaju stvari na kamione.

Oko devet sati divizijska bolnica, komora i još neki dijelovi Štaba 35. divizije uputili su se ispod Debelog Brda Krivom dragom u smjeru Korenice. Bio je to kozji put kojim se naša motorizacija nije mogla kretati. Načelnik Štaba Divizije nas je požurivao da se hitno povlačimo, jer da neprijatelj steže obruče sa svih pravaca. Međutim, naša jedinica je u Pećanima vodila borbu, gdje su se nalazili i naši tenkovi i blinda, bez kojih se mi ne možemo povlačiti.

Štab aero-baze naredio je da se potovare stvari na kamione i krene u pravcu Pecana, ali smo obaviješteni da je tamo stigla neprijateljska jedinica naoružana protutenkovskim oružjem. Tako nam je prolaz pored Pečana prema Korenici bio onemogućen. Preostao nam je još jedino put Bunić—Korenica, ako i on već nije bio presječen, jer neprijatelj napada iz Bunića i Krbavca. Naša se motorizacija vratila pod Debelo Brdo, a četa krenula od pravca Pećana Vršeljkom prema Bijelom Polju.

Našli smo se u velikoj neizvjesnosti i ozbiljnoj situaciji bolje rečeno u opasnosti.

Poručnik Švarc odjurio je što je najbrže mogao blindom do raskrsnice prema Buniću. i tenkovi i kamioni jurili su za Švarcom najvećom brzinom i s napetošću očekivali kakvo je stanje na raskrsnici Debelo Brdo —Korenica. Znali smo da je Bunić već davno u rukama neprijatelja. Opazili smo Nijemce kako nastupaju od Laudonova gaja prema Bijelom Brdu, što je bilo do bivkovanja aero-baze još bliže odstojanje.

Švarc se na raskrsnici zaustavio i čekao ostalu motorizaciju. Neprijatelj se s obje strane ove raskrsnice nalazio daleko oko 800 metara, što je za nas bilo dovoljno da možemo s raskrsnice okrenuti prma Korenici. Čim smo prošli raskrsnicu, Svare je svojom blindom odjurio na Javornik, jer je postojala opasnost da crna legija presiječe taj put. I Javornik je bio još slobodan, ali su se vidjeli neprijateljski vojnici kako iz Krbavice nastupaju u streljačkom stroju. Dok smo mi jurili prema Korenici, naši su tenkovi i blinda sipali rafale po njima.

Nismo znali ni tko drži Korenicu, pa smo zastali na Vrpilima, a Švarc je ponovo otišao u izviđanje. Dok smo zakamuflirani čekali na cesti ispod Vrpila da nas obavijesti o prolazu kroz Korenicu u Borje, ugledali smo blindu kako projuri prema Prijeboju, što je bio znak da neprijatelj još nije bio stigao do Korenice.

U svoj ovoj napetoj situaciji šef engleske misije je šutio, iako smo mi

govorili i engleski o situaciji, ali je izvršavao sve naloge. Kapetan nam se više puta nasamo izvinjavao s izrazom čuđenja o ponašanju svoga šefa.

Uz tenkove i kamione, u kojima je bilo i sve neboračko osoblje aero--baze, nalazila se i komora, dok je komandant krenuo s tehničkom četom Krivom dragom prema Korenici.

Tako smo se i mi »provukli« do Borja gdje se nalazila i korpusna bolnica u kojoj se već bilo skupilo 74 teška ranjenika i tifusara. Bilo je jasno što nas čeka sutradan — 20. kolovoza. Nijemci i ustaše još prije noći stigli su u Bijelo Polje, na Vrpila i Pogledalo, četnici su u grupama krstarili po Plješivici, i pred noć se došuljali sve do bolnice, zasuli nekoliko rafala i pobjegli. Obruč je oko Korenice neprijatelj stezao jakim snagama, dok su dvije brigade 35. divizije napadale neprijatelja u okolici Otočca.

Najbitnije pitanje, kao i u svakoj ofenzivi u kojoj neprijatelj napada jakim snagama, jesu naši ranjenici. Ukoliko ranjenici ostanu u bolnici, naše snage morat će prihvatiti borbu na položajima što ih neprijatelj nameće.

Komesar i komandant aero-baze predložili su Štabu 35. divizije da je još u toku noći, ako je prolaz slobodan, našim kamionima prevezemo na Kordun ranjenike i članove engleske misije, kao i sve tehničko osoblje aero-baze — mislimo na osoblje koje nije bilo predviđeno za borbu u slučaju napada — kako bi se rasteretili ljudima koji onemogućavaju pokretljivost jedinica. Komandant Divizije usvojio je ovaj prijedlog.

Oko deset sati navečer četnici su se, po drugi put podmuklo, od stabla do stabla, privukli do same bolnice, otvorili snažnu vatru na ranjenike i osoblje koje ih je unosilo u kamione. Bolnička straža, kao i dijelovi aero--baze, koji su se našli u blizini, protjerali su četnike što su došli iz Bi-' haća, uz Plješivicu. U tom prepadu nismo imali žrtava.

Nešto poslije deset sati, 19. kolovoza 1944. godine, ukrcali smo 31 ranjenika, 43 tifusara, od kojih mnogi u nesvjesnom stanju, te sedam članova engleske misije u tri velika kamiona, jedan putnički i jedan blindirani automobil.

Iako je Štab Divizije poduzeo sve mjere osiguranja, zabrinjavalo nas je kako će se naši kamioni s ranjenicima izvući iz obruča. Čim je naša motorizacija ušla u Koreničku Kapelu, Komanda mjesta s Prijeboja javila je da se čuje pucnjava oko Čuić krčevine.

Poslije pet minuta, iz iste Komande, telefonom se javio poručnik Švarc i rekao da su sretno prošli i da je na njih samo zapucao jedan njemački infiltrirani odred, ali kad je dobio odgovor naših tenkova, brzo se povukao u šumu. Po mišljenju Švarca put je prema Plitvicama i dalje prema Kordunu, slobodan.

Malo kasnije telefonom se javio i poručnik Furlan, rukovodilac transporta, te nas obavijestio da šef engleske vojne misije traži da ga se odmah uputi u Glavni štab Hrvatske, koji se tada nalazio u Perni. Komesar aero-baze rekao je Furlanu da ih Švarc blindom vozi kud god oni

žele. Štab je aero-baze smatrao da ovaj zahtijev šefa misije nije bio na mjestu što nije i nas obavijestio, da želi i traži da napusti Jugoslaviju.

Sutradan, 20. kolovoza, neprijatelj je zauzeo Korenicu i Vrelo, te jakim snagama stezao obruč oko Štaba 35. divizije pa je izdato naređenje za odstupanje. Aero-baza je dobila zadatak da zaposjedne Oštri Mihaljevac i da ga drži do daljnjeg naređenja. S ove dominirajuće kote može se tući neprijatelja dok nastupa od Korenice i Pogledala.

U sedam sati iz Šeganovca, ispod samih obronaka Plješivice, krenula je kolona po jedan duga više od tri kilometra, koju je sačinjavala komora, bolnica (srećom bez bolesnika), te članovi odbora, raznih uprava i ustanova.

Čete aero-baze — formarana je četa za borbu iz tehničke službe — stigle su na Oštri Mihaljevac prije osam sati. Devet teških mitraljeza i 250 boraca zauzelo je položaj. Oko podne Nijemci su iz Radanovca počeli tući položaj aero-baze iz teških minobacača.

Komandu nad jedinicama aero-baze preuzeli su major Veble i komesar Prpić, jer su smatrali da je u tim trenucima to nužno učiniti, iako je drugi drug bio zadužen za sve borbene operacije.

U dva sata Štab aero-baze dobio je obavijest da je komandant bataljona 35. divizije poginuo na Tupom Mihaljevcu. Štab Divizije i komora sa svim svojim glomaznim teretom krenuli su prema Mladenovu Vrhu u Plješivici.

Poslije pogibije komandanta bataljona, jedinice koje su branile Tupi Mihaljevac, počele su se povlačiti jer je taj brijeg postao plamena buktinja od ukrsne artiljerijske i minobacačke vatre. Povukle su se i jedinice Komande 2. ličkog područja, koje su držale položaj iznad sela Mihaljevca. Ostala je još jedino jedinica aero-baze na Oštrom Mihaljevcu. Mitraljezi aero-baze, uz dosta municije, tukli su neprekidno Nijemce u nastupanju prema Tupom i Oštrom Mihaljevcu.

Oko našeg položaja neprijatlj nije »sadio« već »sijao« granate iz minobacača, ali je borce spašavala oštrina vrha, na kojem je neprijatelju teško bilo tući direktno mitraljeska gnijezda aero-baze.

Što neprijatelj namjerava nije bilo poznato, ali je aero-baza morala braniti kotu sve do naređenja za povlačenje, pošto je ostala jedina u zaštiti Štaba Divizije u odstupanju.

Situacija na koti aero-baze postaje sve kritičnija. Nekoliko je drugova — srećom, lakše ranjeno. Vijesti o povlačenju jedinica šta su branile lijevi bok aero-baze zabrinjavalo je komandno osoblje, a jednog je druga čak trebalo i odstraniti, ili točnije rečeno, on se sam odstranio.

Već pet sati prošlo je otkako je Štab 35. divizije krenuo na svoje novo komandno mjesto, pa bi se, prema ocjeni i jedinica aero-baze mogla povući, ali nema naređenja. Uostalom šteta bi bila povući se i omogućiti Nijemcima da se slobodno preko brisanog prostora približe i zauzmu kotu 1050. Zauzimanjem te kote neprijatelj postaje gospodar cijelog Koreničkog polja i svih sela oko njega.

Već oko šest sati pet drugova je lakše ranjeno, uglavnom od krhotina minobacačkih granata. Milica Korica, koja je nedavno preboljela tifus, hladnokrvno je previjala ranjenike i stalno obilazila jedinicu.

Točno u osam sati navečer poručnik Orešković, koji je bio zadužen da jednim vodom osigurava lijevi bok kako nam Nijemci ne bi zašli kroz šumu iza leđa, obavijestio je Štab aero-baze da Nijemci jačim snagama nastoje da nas iza leđa kroz gustu šumu napadnu. Smatrali smo da smo u potpunosti izvršili svoj zadatak (šta je Štab Divizije sutradan priznao pohvalom), pa su komandant i komesar odlučili da se jedinica povuče na Ćuić krčevinu.

Oko deset sati stigli smo na cestu što vodi na Plitvička jezera i tu slučajno našli Štab 2. brigade 35. divizije. Tu večer nismo mogli uspostaviti vezu sa Štabom Divizije.

Ujutro nam je rekao načelnik Štaba 35. divizije, Momčilo Novković, da je uputio naređenje za naše povlačenje u četiri sata. Ustanovili smo da je kurir koji je nosio naređenje poginuo od neprijateljske minobacačke vatre nedaleko našeg položaja, a mi to nismo znali.

Dvadeset prvog kolovoza vodile su se borbe oko **Cuič** krčevine **i** kod Koreničke kapele. Komora se nalazila ispod Tisova vrha. Broj ranjenika se stalno povećavao, što je smanjivalo pokretljivost naših operativnih jedinica.

Izgledalo je da su Nijemci odlučili da jakim snagama zadrže Korenicu, kao što su zadržali Gospić, Otočac i Vrhovine; to im se nije nikako moglo dozvoliti, jer bi tim uspjehom mi bili potpuno istisnuti iz Like, pa je Štab Divizije odlučio da 22. kolovoza otpremi ranjenike, komore i sav ostali teret u Rakovicu kako bi jedinice postale pokretnije za protunapade, koji su se morali neminovno izvoditi.

Poslije prebacivanja nepokretljivih dijelova jedinice u Rakovicu, gdje nije bilo neprijateljske ofenzive, 2. brigada 35. divizije, 250 boraca aero--baze i jedinice Komande 2. ličkog područja nastavile su borbu u okolici Korenice. Od Otočca stigle su još dvije brigade 35. divizije. Borba za Koreničko i Krbavsko polje trajala je osam dana. I ovaj put naše su snage omele planove neprijatelja i protjerale ga iz sjeveroistočnih krajeva Like. Ostala su oslobođena ista ona područja koja su bila slobodna prije ove ofenzive.

Poslije neprijateljske ofanzive komandant i komesar aero-baze otišli su u Glavni štab Hrvatske. Komandant Ivan Gošnjak ih je obavijestio da se engleska vojna misija više neće vratiti. Gošnjak je primijetio da situacija u Lici nije omogućila da cijela divizija, kako je to možda zamišljao major Williams, čuva englesku vojnu misiju.

Dolazak američke misije

Početkom rujna 1944. godine u aero-bazu je stigla američka vojna misija s poručnikom kao šefom i narednikom telegrafistom. Poručnik nam **je** rekao da je šef engleske misije govorio prilično negativno o našoj naro-

dnooslobodilačkoj borbi, posebno o 35. diviziji. Ovu obavijest primili smo s rezervom, jer smo smatrali da je to rezultat izvjesne netrpeljivosti i borbe za prestiž Engleza i Amerikanaca. Nismo mogli vjerovati da je šef engleske misije mogao bilo što reći protiv NOV, jer za to stvarno nije imao ni jednog argumenta niti primjedbe na naš postupak krema njemu i njegovoj misiji dok su kod nas bili.

O napuštanju engleske vojne misije poslali smo, dosta iscrpno, svoje mišljenje Glavnom štabu Hrvatske, kako ne bi došlo do nepoželjnih nesuglasica između nas i saveznika.

Novu misiju dočekali smo prijateljski kao što smo dočekivali i ostale saveznike. Bili su smješeni uz sobu komandanta i komesara, a sa Štabom aero-baze su se hranili. Osjetili su toplinu na svakom koraku. Rekli smo im da ćemo ih obavještavati o svemu što ih zanima, razumije se u sporazumu s našim višim štabom. Dakle, naš odnos će biti na principu na kome se zasnivaju sporazumjevanja saveznika protiv zajedničkog neprijatelja. »Mi smo saveznici u ratu i kao saveznike smo vas primili« — podvukli smo više puta gospodinu poručniku.

Međutim, brzo smo uočili da je poručnik počeo — očito na proziran pa i primitivan način — sakupljati podatke na svoju ruku. Počeo je obilaziti iseljenike — povratnike i od njih »izvlačiti« odgovore na pitanja što nemaju veze s ratnim naporima nas i saveznika. Novi šef misije pošao je i dalje: nastojao je uspostaviti lične veze s oficirima iz aero-baze želeći i tražeći da mu neki postanu »suradnici«. Dakle, očito namjera i postupci nisu savezнички.

Naši su oficiri željeli da se upoznaju i sprijatelje sa savezničkim oficirima. Takvo smo prijateljstvo i zagovarali, jer smo smatrali da je nužno produbljivati međusobne odnose da bismo se što bolje upoznali. U ratu upoznavanje i prijateljstvo zbližava ljude, oni postaju otvoreniji, srdačniji, povjerljiviji. Ali je, međutim, brzo postalo jasno da poručnik radi da to povjerenje i savezničke simpatije što više iskoristi u neke posebne ciljeve. Počeo se najblaže rečeno vladati, samovoljno. Cesto je naglašavao da je on Amerikanac ili da je predstavnik Uncle Sama.

Kada bi takvo držanje i istupanje bilo netendenciozno, mi bismo ga od srca pozdravili, jer on kao Amerikanac ima pravo da se ponosi svojom domovinom, kao što se mi ponosimo svojom. To je čak među iskrenim saveznicima pozitivno, korisno, poželjno. Ali se u tom isticanju u prvom redu otkrivala namjera predstavnika snažne zemlje, kojoj se treba pokoravati i što više je glorificirati. Naši borci poznavali su i visoko cijenili ulogu Sjedinjenih Američkih Država u ovom ratu, ali im je bilo odvratno da mu se takva uloga prikazuje, ističe, naglašava s visoka.

Postalo je očito da je naduveno držanje poručnika imalo za nas neprihvatljiv cilj i način i da je bilo izraz metode jednog sitnog — i veoma primitivnog obavještajca koji nije umio ocijeniti u kakvoj se sredini nalazi, kao i to da ovakvo njegovo držanje srozava njega samoga. On gubi povjerenje i kao saveznik i kao ozbiljan čovjek — i simpatije kod iskre-

nih boraca koji u ovom ratu ne smatraju svoju ulogu podređenom prema nikom na ovom svijetu.

Oficiri u aero-bazi počeli su se žaliti komesaru da ih poručnik nagovara za neke sitne, najprije sitne uloge koje su očito obavještajnog karaktera. To se njima — kao ljudima i borcima — činilo ponižavajuće, uvrijedljivo, jer je diralo u njihovo dostojanstvo. Nisu oni došli iz Zagreba i Sušaka (bili su to uglavnom školovani ljudi (mislimo na oficire), mnogi prožeti naprednim idejama još prije rata ili pak mržnjom protiv tuđina u ovom ratu) u partizane, pa da se tamo prodaju jednom primitivcu, koji se htio u našoj zemlji prikazati kao neki ras.

Taj je primitivac išao tako daleko da je želio uspostaviti »prijateljstvo« s komandantom aero-baze, majorom Veblom.

— Gospodine majore — upitao je jednog dana Vebla — da li biste željeli poslije rata poći u Sjedinjene Američke Države?

— Znate, gospodine poručniče, da svaki čovjek želi što više vidjeti svijeta — odgovorio je Veble.

— Da, da, naročito školovani i kulturni ljudi, kao što ste vi, gospodine majore — brzo se složio poručnik.

— Ukoliko biste se odlučili — nastavio je poručnik — posjetiti Ameriku, ja bih vam mogao pomoći jer vi ste zaista divan i veoma kulturan čovjek.

Veble ga je namjerno navodio da mu reče što više, što on želi od njega, pa mu je poručnik odgovorio da bi mu nekada trebali i neki sitni podaci, koji nisu strogo službeni, našto mu je Veble odgovorio:

— Slušajte, gospodine poručniče, sve mi je jasno. Jasno mi je što namjeravate. Za sve vrste informacija ili potrebnih provjeravanja obratite se kao savezнički oficir za vezu savezničkom štabu. To je jedini put i način. A ovdje smo komesar i ja pa vam možemo na sva pitanja dati odgovor i objašnjenja. Ukoliko, međutim, ne bismo mogli, obratit ćemo se našem višem nadležnom štabu. U svakom slučaju vi ćete dobiti točan odgovor sa službene strane, a ne ličnim vezama, kao što se vidi vaš metod rada.

I još nešto, gospodine poručniče — nastavio je uvrijeđeno Veble. Ja volim svoju domovinu, volim svaki pedalj njezine teritorije, kao što i vi volite svoju zemlju. Kad ja ne bih volio slobodu, kad ne bih imao svoj ponos i dostojanstvo pripadnika narodu koji prezire tuđina za gospodara, ne bih bio ovdje. Da sam htio i mogao trpjeti tuđina u svojoj zemlji mogao sam ostati u Zagrebu i tamo s njim šurovati ili bar strpljivo gledati kako se on — neprijatelj slobode i nezavisnosti bahato ponaša u našoj zemlji. Međutim, ja mrzim tuđina kao gospodara u mojoj zemlji a volim slobodu i nezavisan razvoj svog naroda. Pomislite, gospodine poručniče, na svijetle ideale vaše borbe za slobodu ispod kolonijalnog jarma. I tuđe dostojanstvo i ponos gledajte kroz svoju zemlju, pa sigurno ne ćete nikoga povrijediti kao borca za slobodu — završio je Veble dajući oduška svom ogorčenju, koje ga je ponizilo kao čovjeka i borca, što je napustio zagrebačke ulice i pošao u šumu da protjera tuđina iz svoje zemlje.

Sve se to odvijalo u Seganovcu, blizu Korenice, listopada 1944. godine, nešto prije oslobođenja Beograda.

Poručnik je šutio na izlaganje komandanta aero-baze o »suradnji« na podacima koji uvijek nisu čisto vojničke prirode. Sigurno se uvjerio da borcima u ovoj zemlji dostojanstvo i ponos znače više od lakomislene avanture s kojom on misli dobivati »suradnike«.

Konačno je komesar pozvao šefa misije i u ime Štaba aero-baze rekao mu da se mi ne slažemo s njegovim načinom prikupljanja podataka, te da smo mi saveznici i ništa drugo on u ovoj zemlji ne može tražiti. A od saveznika se podaci traže u nadležnom štabu i razgovara se sa službenim licima, jer samo tako dobiveni podaci mogu korisno poslužiti saveznicima u ratu, a ne podaci od nekih neodgovornih doušnika i neznalica.

Poručnik se nije pokazao fer ni prema svom zamljaku pilotu poručniku Crncu, koji je pao iz oštećenog aviona na slobodnoj teritoriji, jer ga je hladno primio u svoju sobu prije nego je pilot krenuo našim vezama za Italiju. Rasna je mržnja njihova stvar, koju mi nismo željeli trpjeti u našoj zemlji.

Brzo su zatim poručnik (bio je unaprijeđen u čin kapetana) i narednik Palmachuk (Ukrajinac rođen u SAD), pokupili svoje stvari, otišli u Glavni štab Hrvatske na Kordunu pa zatim brzo napustili našu zemlju.

Oproštaj s **Dinom**

U listopadu 1944. godine komandant 35. divizije došao je u posjetu aero--bazi koja je bila smještena pod šatorima u Borju. Uz našu motorizaciju, pokrivenu daskama i jelovim granjem stajao je vojnik Dino, mladić uvijek vedar i nasmijan, ali sada su njegove krupne, crne oči blistale izuzetnom radošću. On je, uzbuđen, istupio dva koraka naprijed i zaustavio se. »Druže kom... pa je brzo zastao... ja ću doći k vama u ured.

— Izvolite, Dino, odmah poslije smotre.

Ovo je stvarno vrijedan momak — napomenu komandant Divizije, koji je zapazio Đinovo zalaganje i napore oko prevažanja ranjenika na Kordun u kolovoskoj ofanzivi.

Dino je poslije ručka došao u Stab. Bio je naročito uzbuđen. Malo prije toga u Stab su doveli američkog pilota — poručnika, koji je iz oštećnog aviona iskočio kod Plitvičkih jezera. Čim je poručnik izašao na ručak, Dino je, veoma razdragan rekao da je jutros čuo na radiju, da je oslobođeno njegovo rodno mjesto pa moli da mu se omogući povratak u domovinu, svojoj kući.

Dino je 1941. godine došao s okupatorskim divizijama iz srednje Italije. Služio je u Rijeci, a kao šofer komandanta divizije sudjelovao je u akcijama protiv partizana u Gorskom kotaru i okolici Ogulina.

— Koža mi se ježila, srce mi se stezalo, a oči sam zatvarao kad bi morao gledati kako hapse, ubijaju ili tjeraju u logor (Dino je kao šofer

u diviziji bio na raspolaganju raznim jedinicama) nevin narod, a njihove domove pale — često je pričao Dino.

»Vrhunac ogorčenja i griže savjesti« zapisao je Dino teškom rukom u svoju malu bilježnicu — »doživio sam 9. svibnja 1942. godine kad su u Gojmercima uhapsili ženu i muža. Imali su petero djece — najstarije je moglo biti jedanaes godina. Otac i majka stajali su pred kućom svezani, njihova djeca kukaju i zapomažu, hvatajući se za skute roditeljima i moleći ih da ne odu...«

Već sutradan Dino je luksuznim automobilom odjurio, noseći osam novih pištolja i 2000 metaka, na oslobođenu teritoriju u Gorskom kotaru. Onaj automobil s kojim je Dino pobjegao služio je aero-bazi sve do rasformiranja.

Naš se Dino borio u primorsko-gorskim jedinicama i sudjelovao u akcijama s najborbenijim grupama, te bio s najhrabrijim borcima iz toga kraja — pričao je poručnik Furlan, koji je bio i njegov starješina.

U proljeće 1944. godine Dino je kao automehaničar bio dodijeljen aero-bazi i u njoj se pokazao vrijedan i savjestan borac.

Svim u aero-bazi bilo je žao što odlazi snažni i hrabri mladić, koji je bio navršio tek 23 godine. Međutim, naređenje Glavnog štaba Hrvatske da se svi borci Talijani, čiji je rodni kraj oslobođen, upute svojim kućama, ako to žele, moralo se poštivati.

U popratnom pismu Glavnom štabu Hrvatske opisali smo historijat Đinova dolaska u partizane, njegovu savjesnost i borbeno držanje u NOV. Također smo naveli broj akta pod kojim smo prije dva mjeseca poslali prijedlog da se Dino unaprijedi i odlikuje.

Nakon osam dana Dino je na prolazu navratio u aero-bazu. Na njegovim širokim grudima blistao je orden za hrabrost, a na rukavima oznake starijeg vodnika.

Svi borci i rukovodioci aero-baze došli su da čestitaju svom drugu i da mu još jednom od srca zažele sretan put u Italiju.

Konačna **ofenziva za oslobođenje**

U drugoj polovici 1944. godine situacija se u našoj zemlji mijenjala. Tada je počela i naša ofanziva za konačno oslobođenje zemlje. Raspored jedinica i njihova reorganizacija slijedio je analogno tome.

Cim su oslobođeni naši neki otoci i dio Dalmacije, uspostavljena je stalna i dobra veza sa saveznicima u Italiji — zračnim i pomorskim putem. Pomoć je stizala — kad je stizala — većinom brodovima. Glavne bitke **za** konačno oslobođenje sve Jugoslavije odvijale su se izvan Like i Korduna.

Stoga su bile veće potrebe u materijalnom snabdijevanju onih jedinica koje su bile u ofenzivi na konačnom oslobođenju (Dalmacija, Srbija i drugi istočni krajevi) sve Jugoslavije. Međutim, aero-baza je ostala i dalje da funkcionira, iako je znatan broj njezina stručnog osoblja bio premješten u jedinice što su se nalazile u našoj ofanzivi.

Dok su počele jače kiše u Lici, aerodrom kod Laudonova gaja nije bio više upotrebljiv za spuštanje aviona. Nisu ni pomoćni aerodromi na Bijelom polju i Korenici dolazili u obzir za ateriranje aviona. Jedino ova dva zadnja mjesta bila su podesna za spuštanje materijala padobranima, kao što se u nekoliko navrata i činilo. Spomenuti aerodromi su čak bili pogodniji — jer nisu bili raskvašeni ni pod vodom — za spuštanje materijala kontajnerima (specijalne kante u kojima se padobranom baca materijal) od onog aerodroma kod Laudonova gaja, jer ova dva nisu jeseni i zimi pod vodom niti su jako raskvašeni pa su stoga i pristupačniji.

Jedini aerodrom na oslobođenoj teritoriji Like za ateriranje aviona bio je onaj između Udbine i Jošana, jer je to pjeskovito tlo, a nije teško ni za spuštanje aviona, iako nije ni izdaleka tako pogodan kao kod Laudonova gaja — u ljetnim danima kad nije mokar.

Cijelu jesen 1944. godine aero-baza je, iako sa znatno smanjenim stručnim osobljem, ostala na području Like, uglavnom u okolici Korenice.

Dolazak legije u partizane

Trinaestog studenog u Štab aero-baze, koji se nalazio u Seganovcu, uveo je stražar jednog podoficira njemačke legije, bez oružja. Legionar, snažan, ugojen, u novom vojničkom odijelu, držeći kapu u lijevoj ruci, stao je mirno na propisnom odstojanju, obraćajući se drugu Vebiiju kao da je već pripadnik narodnooslobodilačke vojske:

— Druže majore, tu u prvom grmlju (na obroncima Plješivice) nalazi se još jedanaest legionara, naoružani puškama i jednim puškomitraljezom. Došli smo iz Bihaća da stupimo u narodnooslobodilačku vojsku. S nama su tri četnika, koje smo jutros uhvatili u Plješivici i svezali. Vjerovatno su to obavještajci došli na izviđanja ili da izvrše neku sabotažu. Nije isključeno da pripremaju teren za napad na bolnicu.

Telefonom smo obavijestili Komandu 2. ličkog područja da se kod nas nalazi grupa legionara što je došla da stupi u narodnooslobodilačku vojsku. Područje je poslalo jednog vodnika da ih prihvati.

Bio je veoma topao i sunčan dan. Podoficir ih je doveo točno gdje smo mu rekli. Cim su se komandant i komesar aero-baze približili, svi su legionari, koji su bili polegli na ledini, skočili i stali mirno kao kipovi. Ustali su i njihovi »trofeji«, četnici svezanih ruku. Nihove puške, kame, četiri redenika metaka i šest bombi, držala su dva legionara.

— I mi smo pošli u partizane — rekao je jedan četnik — ali nas oni nađoše u šumi, svezaše, pa se sada prave važni i tobože vjerni partizanima.

— Dobro, dobro — rekao je komesar — to ćete objasniti u Komandi područja.

Stigao je vodnik Komande područja, odvojio četnike i komandovao legionarima: »Mirno, o desno rame, nalijevo, napred marš!« Vojnički i disciplinirano su legionari izvršavali komandu.

Zimska ofenziva neprijatelja

U jesen 1944. godine u Liku se povukao ispred naše ofenzive veliki broj njemačkih, ustaških i četničkih jedinica iz Dalmacije. Ove su nove skupine pojačale neprijateljske garnizone u Gospiću, Otočcu, Gračacu i Zavalju. Nijemci su odlučili da jakim snagama — u usporedbi s našim u Lici — otpočnu zimsku ofanzivu na oslobođenu teritoriju Like kako bi što više nanijeli gubitaka našoj vojsci i narodu.

Znali smo da je ranjena zvijer spremna na strašnu krvoločnu osvetu. Poživčani barbari odlučili su da opljačkaju ono malo hrane što je narod spremio za zimu, a njihove bajte da ponovo popale.

Aero-baza se tada nalazila u Šeganovcu.

Devetnaestog prosinca počela je neprijateljska ofenziva, snažnija nego bila koja tokom 1944. godine. Jake njemačke snage prodirale su preko Ljubova i Svračkova Sela prema Buniću. Nijemci su stigli i na Prijeboj, te nam tako presjekli put prema Plitvicama, odnosno Kordunu. Štab 35. divizije nalazio se u selu Mihaljevcu.

U ovoj ofenzivi naši su ranjenici zapali u tešku situaciju, jer ih se ne može slati u Italiju budući da su naši pomoćni aerodromi vlažni pa se avioni ne mogu spuštati, a za povlačenje na Kordun odstupnica je presječena. Ostaje jedino da ih se prenese visoko u Plješivicu i da im se gore podignu manje bajte. Tako je bilo i planirano.

Borba se 19. prosinca vodila i oko Pogledala, a rafali su snažno odjekivali i od Koreničke Kapele. Narod se povlačio u Plješivicu goneći pred sobom sve što ima — ovce, krave, svinje i konje, kojih je malo ostalo u koreničkom kotaru. Jedna žena uz ovce, krave i svinje, goni i tri kokoši. Sve to skupa, uključivo i kokoši, trči prema šumi. I jadna životinja osjetila je opasnost.

Dan je bio strašno hladan, bez snijega, vidi se da je počela prava lička zima. Koliko će ovog jadnog naroda i stoke izginuti u šumi?

Naša je motorizacija srećom ranije bila prevezena u Glavni štab Hrvatske na Kordun pa s njom nemamo brige. Samo je blinda bila pridodata 35. diviziji.

Dvadesetog prosinca neprijatelj je sve više stezao obruč oko Korenice. Neki dijelovi 35. divizije bore se oko Gradine i na Vrpilama. Naša se telefonska centrala ujutro još nalazila u Korenici. I ovaj je dan osvanuo veoma hladan, bez snijega. Sav narod iz sela uz cestu povukao se uz Plješivicu, dok je onaj iz zabitijih sela svoje stvari iz bajti izvlačio i sakrivao kako je, i gdje mogao.

Oko deset sati neprijatelj je zauzeo Korenicu. Naše snage drže Mihaljevac, Šeganovac, Ponore, Vedašić, Frkašić i Klašnicu. Bijelo Polje je u rukama neprijatelja. Jedinice aero-baze drže položaj kod Šeganovca, naime, mitraljeska gnijezda postavljena su iznad sela kako bi mogli držati neprijatelja, koji nastupa Koreničkim poljem, stalno na nišanu.

Komesar aero-baze je slavio 40-ti rođendan. Za doručak se dobilo topao čaj. Nije izgledalo da će se taj dan ručati u kući u kojoj se Štab

aero-baze nalazio već puna dva mjeseca, jer su oko deset sati neprijateljske minobacačke granate počele padati oko Štaba. Nijemci su se u streljačkom stroju pojavili kod Šuputova mlina i kreću prema Boriku i Seganovcu. Naši mitraljezi drže ih na nišanu tako da neprijatelj u skokovima ide naprijed.

Kuharica Mara neprekidno zapituje komesara što da radi s ručkom. Komesar joj reče da skuha nešto na brzu ruku. Ni kuharima se ne mili stajati uz kazan kad neprijatelj »sadi« oko njih granate.

Oko dvanaest sati major Veble, koji se nalazio na osmatračnici, dođe kod komesara i reče da se Nijemci u streljačkom stroju nalaze oko 300 metara daleko. Drugo nam nije preostalo nego da se povučemo uz obronke Plješivice na naše položaje, kojeg su čete držale od ranije. Marina govedina ostala je neskuhana. Odnijeli su je u Borje zajedno s posuđem. Sve do sada, tj. do 12 sati, neprijatelj nije uspio da iz minobacača pogodi kuću u kojoj se nalazio Štab aero-baze, iako je imao dobru namjeru da je razori.

Poslije podne — veoma hladno. Neprijatelj je koncentrirao minobacačku vatru na mitraljeska gnijezda aero-baze. Oko tri sata poginuo nam je vodnik Ivan Juričev. On se odjednom srušio mrtav kod svog mitraljeza. Uz njega se nalazio i Milan Obradović, odgovorni rukovodilac omladine u aero-bazi. Tek liječnik pedantnim pregledom našao je u slijepoočnici krhotinu granate.

Vodnik Juričev bio je divan drug, voljeli su ga borci i rukovodioci u aero-bazi. Još nije bio navršio ni 21 godinu, a iza sebe je imao više od tri ratne godine u jedinicama POJ i NOV. Njegova majka u selu kod Šibenika teško će primiti vijest o smrti svog jedinca. Pokopali su ga u Borju na Partizanskom groblju, bez vojničke počasti, koju je on zaslužio, jer su borci bili na položaju.

Prije večeri komandant i komesar obišli su narod u šumi, kao i bolnicu korpusa u kojoj su se još nalazili ranjenici. Vidjelo se da oni tu ne mogu dugo ostati, jer neprijatelj napada jakim snagama sa svih strana. Omladina se priprema da odnese najteže ranjenike visoko u Plješevicu, a oni lakše ranjeni stoje obučeni da se mogu povući uz brdo ako neprijatelj potisne naše snage koje brane bolnicu.

Narod se također povukao visoko u Plješivicu i okupio se u grupama. Mala se djeca ježure od studeni oko svojih majki ili baka. Jadne žene omotavaju djecu vrećama ili bilo kakvim krpama. Zima je neobično jaka, ali srećom bez snijega pa stoka pase uvenulu travu. Vatre se ne smiju ložiti jer neprijatelj minobacačima i topovima gađa gdje se god pojavi dim. Djeca drščući i na mjestu poskakujući grickaju suhi kruh, ako je majka imala vremena da ga spremi. Onima koji nemaju ništa daju susjedi. Solidarnost je naroda na neopisivoj visini. Neki stariji muškarci i žene svlače sa sebe kaputе i haljine i daju ih svojoj djeci.

Među izbjeglicama ima i oboljelih od upale pluća. Tko zna koliko će ih se još do sutra razboljeti na ovoj strašnoj zimi pod vedrim nebom. Nekoliko bolničarki iz korpusne bolnice poslao je dr Car da obiđu narod i

bolesnima ukažu hitnu pomoć. Ali one ne mogu obići sav narod koji se nalazi po svoj planini.

Jednoj se ženi otelila krava. Tele se trese od studeni, vlasnica ga je zamotala u svoju haljinu, a majka ga liže po glavi ne skidajući s njega krpe kojim je zamotano.

U toku dana neprijatelju stižu pojačanja. Sutra, 21. prosinca, očekuje se snažan napad Nijemaca. Štab 35. divizije je odredio neke grupe da napadaju neprijatelja nedaleko Korenice. Jedan dio naših snaga, medu kojima i aero-baza, povlači se u toku noći na položaj kod Frkašića, jer se upravo tamo očekuje velika koncentracija Nijemaca.

U toku noći, 20/21. prosinca, neprijatelj je iz Nebljusa u Frkašić ispaljivao svaki sat po jednu granatu. To je bilo namijenjeno uznemirivanju naroda i vojske.

Ujutro, 21. prosinca, počele su borbe po kosama od Bijelog Polja do kapele Ružice. Neprijateljska artiljerija iz Bijelog Polja stalno je tukla naše položaje.

Duka Crnko, iz aero-baze, već dva dana kruži blindom oko neprijateljskih položaja. On je neprijatelju gotovo iz ruku oteo ranjenog komesara podoficirske škole i odvezao ga u Frkašić. Upravo je nevjerojatno u kakve se sve akcije Duka upušta u tim borbama sa svojom blindom koja radi bez kvara, pa čak je ni neprijateljska tanad nisu oštetila. (U tim borbama Duka Crnko je teško ranjen u ruku i ostao je teški invalid).

Dvadeset i drugog prosinca vodile su se borbe oko Bijelog Polja. Nijemci nisu uspjeli prodrijeti u Frkašić, Vedašić i Klašnicu, a ni u Mihaljevac, jer su se tamo neki dijelovi 35. divizije uporno branili.

Koncentracionim napadima sa svih strana naše su snage u toku 23. prosinca protejrale Nijemce u Korenicu odakle su po noći krenuli u Gospić, u tri pravca — preko Vrpila, Pogledala i Prijeboja.

Narod, koji je bio stalno obaviješten o kretanju neprijatelja, još je tokom noći sašao s Plješivice u svoje bajte, ako ih Nijemci nisu bili opet popalili.

Ova ofenziva, iako žestoka za osoblje aero-baze koje je bilo znatno smanjeno — mislimo na stručne ljude — nije bila tako strašna niti zabrinjavajuća. Nije bilo na čuvanju savezničke misije ni motorizacije. Našu smo komoru bili priključili komori 35. divizije i mi smo tako imali slobodne ruke za manevriranje kao i svaka partizanska jedinica.

U udbinskom kraju

Krajem prosinca aero-baza je od Glavnog štaba Hrvatske dobila upit da li je na području Like moguće da se spuste avioni ili materijal za izbacivanje iz aviona.

Odgovorili smo da u zimskim, kao i jesenjim mjesecima jedino dolazi u obzir spuštanje materijala, a u izuzetnim slučajevima i pogodnim vremenskim prilikama i ateriranje aviona — na pomoćni aerodrom kraj Jošana.

Kako su u to vrijeme u Udbini i Jošanu sve kuće bile spaljene, aero-baza je, da bi se ipak što bliže primakla aerodromu, morala poći u Mutilić koji je ostao nečpaljen sve do kraja rata.

U Mutiliću smo ostali petnaest dana u kući Milkana Kosovca, koji nas je dočekao kao rođenu djecu. Stari Kosovac je uoči rata došao po sedmi put iz SAD, gdje je proveo 35 godina. Tada je imao 65 godina, ali je još bio snažan i okretan. Sagradio je novu kuću u starom »ličkom stilu«. Milkan je bio prije rata na glasu kao dobar gospodar. Imao je dvije kćeri kod kuće i sina u NOV o kojem nije ništa znao od polovice 1943. godine, tj. od odlaska 6. divizije iz Like. Upravo smo tu u njegovoj kući dobili Bilten Vrhovnog štaba o unapređenju oficira i Veble je slučajno našao, da je Nikola (Milkana) Kosovac proizveden u čin kapetana. To je Milkana toliko obradovalo da je odnekud »iskopao« demižonu šljivovice i častio sve osoblje aero-baze.

Budući da smo očekivali bacanje raznog materijala, prvenstveno sanitetskog, koji nam je najviše i koristio u Lici od savezničke pomoći 1944. godine, jer je ostali materijal bio u toliko malim količinama, da se o nekoj ozbiljnoj pomoći nije moglo ni govoriti, morali smo još bliže biti aerodromu između Jošana i Udbine.

Na drugoj okuci vijugaste ceste što vodi iz Udbine prema Jošanima, ostao je nekim čudom krov netaknut na jednoj jedinoj kući sve do početka 1945. godine Za njezina vlasnika nije se znalo. Netko je tvrdio da se već davno nalazi u Americi. U toj kući prije rata obično su stanovali lugari ili pak oženjeni žandarmerijski narednici.

Ta mala prizemna kuća s dvije sobe i kuhinjom služila je privremeno za smještaj Štaba aero-baze i zaštitne čete od 130 boraca. Taj siječanjski dan 1945. godine, kojeg su vjerovatno dobro zapamtili svi borci, bio je neobično hladan — 25 C, a snijeg metar visok, bez nanosa. Stražari su se mijenjali svakih pola sata. Borci su u kuhinji, mokroj od rastopljenog snijega, na ognjištu naložili vatru ugarcima što su ih skupili između zidina udbinskih kuća.

Kasno poslije podne cestom su prema Korenici prošla 64 Nijemca. Pratila su ih dva mlada partizana — oba ispod 18 godina. Nijemci su zarobljeni kod Knina, a išli su u zamjenu u Pisarovinu za naše uhvaćene partizane i terenske radnike.

Svi borci, osim straže, okupili su se oko vatre zajedno sa Štabom aero-baze i slušali šaljive i duhovite priče koje su tu večer »sipale kao iz rukava«.

— Dežurni — javio se stražar ispred kuće.

Dragan je ostavio vatru, a u kuću je sunuo hladan zrak od koga se odmah sve zamaglilo u kuhinji.

Uz dvije kamene stepenice — ugledao je Dragan — i visoki drveni prag od vanjskih vrata puzila je ljudska prilika u sivom odijelu, stenjući poput čovjeka pritisnuta velikim teretom do izdisaja.

Na pragu se najprije pojavi ruka s rukavicom, zatim »šilt kapa« od sive čoje, a s lijeve strane teško se za ivicu praga hvatala druga ruka bez rukavice.

— Na vratima je nepoznat čovjek — rekao je Dragan, okrenuvši se prema vatri i time objasnivši zašto su vrata otvorena.

— Retet mich, Kameraden! Retet mich! — ponavljao je isprekidanim glasom čovjek 40-tih godina, na čijim se malim brcima bijelilo inje.

— Retet mich sada — ponovi Ivica Ružić, ozbiljan čovjek srednjih godina, inače zidar i miner, koji je znao nešto njemački. Ružiću se učinilo da ugleda plamen svoje kuće, u kojoj su izgorjeli otac, majka i dvije sestre.

— Možda je isti ovaj, koji sada ovdje moli da mu spasimo život, palio moju kuću, ili negdje iza nje držao mitraljez i uživao u tome kako sve živo i mrtvo u njoj nestaje u plamenu — pomislio je u tim trenucima Ružić.

Milanu se ukaza prizor ubijenog brata, Draganu četiri sestre i oca, Nikoli pred kućom obješeni susjed, Adam i Dmitar gledali su strahote okupatora u svom selu, u krajevima kroz koje su prolazili i gledali mjesto lijepih kuća, dućana, škola i gostionica — samo spaljene zidine između kojih već tri godine raste korov.

— Ratet mich, Kameraden — zapomagao je Nijemac iznemoglim glasom, držeći se rukom za prag, kako bi što prije upuzio u kuću.

Partizani su ustali od vatre, neki su se približili vratima, neki su čak izašli, ali nitko nije riječi govorio, već su očima tražili odgovor jedan od drugog na Nijemčevo zapomaganje.

— Was ist das? upitao je Ružić.

— Retet mich, Kameraden — ponizno je molio nesretnik.

— Milane, prihvati ga za noge — rekao je bez daljnjeg razmišljanja Ružić. Ispred njegovih očiju za trenutak je nestao plamen rodne kuće i vapaj iz njega oca, majke i sestara.

Zakoračio je jednom nogom preko praga, stao na stepenice, prignuo se i uhvatio Nijemca ispod širokih ramena. Milan ga je prihvatio za noge. Gledajući kako se njih dvojica muče, Adam i Mitar priskočiše u pomoć.

— Ja mislim da ovaj sada ne želi nikom zla — rekao je Adam drugu do sebe kad su ga položili na pod nedaleko od vanjskih vrata, jer im je bolničarka rekla da ga ne nose blizu vatre.

Dva partizana brzo su mu skinula cipele i čarape, neki donesoše snijega i počeše mu masirati noge, ruke i lice.

Nakon dulje masaže staviše ga blizu vatre, dadoše mu topao čaj, a zatim i večeru — juhe s rižom, krumpirom i komadom goveđeg mesa. Jeo je halapljivo. Nikom nije gledao u lice. Šutio je. Samo kad bi primio hranu nešto bi promrmljao.

Ružić je pokušao da ga nešto pita. Nije odgovorio. Borci su aero-baze prešli na nedovršenu šalu o Nidžanu Miloševiću, a zatim su pjevali svoju omiljenu pjesmu:

»Spasit njive, oranice,
Oslobodit narod svoj.« i

»Protiv svega što ne valja dižemo svoj glas«.
A on je spavao, spavao je dubokim snom.

ftasformiranje aero-baze

Tokom kasne jeseni 1944. i početkom zime 1945. godine nismo primali nikakvog materijala na području Like. U jesen 1944. jednom je stigla veća količina odjeće brodom pod Velebit, koju je jedna brigada prenijela u Liku.

Naši ranjenici, teški i lakši, liječili su se u bolnici 11. korpusa u spomenutom Borju blizu Korenice. Zimski mjeseci 1945. prošli su bez većih neprijateljskih ofenziva na oslobođena područja Like.

Kako smo već rekli, stručno osoblje aero-baze bilo je još ranije raspoređeno po drugim našim zrakoplovnim jedinicama. U aero-bazi ostali su borci osiguravajuće čete i nekoliko stručnjaka za slučaj spuštanja aviona na pomoćni aerodrom kod Jošana.

Početkom 1945. vršene su opsežne pripreme za konačno oslobođenje zemlje. Kako u tom planu nije bila potreba postojanja aero-baze u Lici, ona se morala rasformirati, a njeno osoblje — ono stručno — premjestiti u druge avijatičke jedinice.

Prva aero-baza narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske rasformirana je 11. veljače 1945. godine. Komandant aero-baze, major Ivan Veble, zajedno s grupom oficira, premješten je u Mostar, a komesar Božo Prpić u Štab 11. korpusa.

U toku svog postojanja aero-baza je proživjela 6 neprijateljskih ofenziva. U nekoliko navrata upućeno je oko 150 naših teških ranjenika na liječenje u Italiju. U jednom navratu upućeno je u Italiju 43 djeteta. Posredstvom aero-baze otpremljeno je, što avionima što brodovima i čamcima preko Jadrana, više od 130 savezničkih — uglavnom engleskih i američkih avijatičara, što su pali iz oštećenih aviona na oslobođenoj, poluoslobođenoj i čak na neoslobođenoj teritoriji koje su naši simpatizeri svojim vezama provodili na oslobođena područja. Savezнички avijatičari su poznavali mjesta u Jugoslaviji gdje se nalaze partizani, jer su imali na svojim kartama označene slobodne krajeve.

U toku 1944. godine na području Like spustilo se oko 63 savezничка aviona, koji su uglavnom dovozili sanitetski materijal, nešto odjeće i oružja i prilične količine hrane, uglavnom namijenjene za naše bolnice. Svega je četiri puta bacan materijal u kontajnerima iz šest aparata.

Od materijala kojeg je aero-baza imala na čuvanje propala je neznatna količina, koju smo u srpnju bili zakopali u groblju pod Debelim Brdom, pa je neprijatelj — ili možda sami seljaci, jer se radilo o odjeći i nekim gumama za motorna vozila otkrio »grob« i ispraznio »grobnicu«.

Nijednom neprijatelj nije uspio da spriječi ateriranje ili ispražnjavanje aviona, iako je bilo više pokušaja ubacivanja trupova, ali je naše jako osiguranje svaki put to osujetilo jer smo se mi za takve slučajeve dobro pripremali, a u tome nas je pomagala i 35. divizija. Osiguranja su vršena ne samo na samom aerodromu, već i daljnjim okolnim prilazima pravili smo zasjede i slali izvidnice.

Aero-baza je pomagala u spašavanju naših ranjenika — bilo slanjem

avionima u Italiju, bilo prevoženjem našom motorizacijom na Kordun — i u tom svaki put izvršila zadatak u potpunosti. Isto tako aero-**baza je,** zajedno sa ostalim jedinicama na području Like, sudjelovala u borbama protiv neprijatelja i branila svoj narod i zemlju od nezauzdane zvjeradi.

Kako je cijeli koreničkí kraj bio spaljen, izuzev nešto kuća na obroncima Plješivice, osoblje aero-baze moralo je stalno živjeti pod šatorima, u kojima se zimi i jeseni, na kiši, vjetru i snijegu jako patilo.

Formirana, djelovala i rasformirana u jeku oslobodilačke borbe, aero--baza je časno izvršavala one zadatke koji su joj bili namijenjeni.

Jože Tome

Političke prilike u okrugu Pokuplje između Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a

U drugoj polovici 1943. godine, u vrijeme Drugog zasjedanja ZAVNOH-a, plamen narodnog ustanka široko je zahvatio okrug Pokuplje. Okrug je u cjelosti zahvatao teritorije ^umherka^Pokuplja i Turopolja, te jedan dio Posavine, a u njegovom sastavu bili su kotari Žumberak, Jastrebarsko, Samobor, Velika Gorica i Pisarovina. Kroz teške dvogodišnje borbe postignuti su na ovom području ogromni rezultati u razvoju NOP-a. Na njemu se popunjavala i operirala 13. proleterska brigada »Rade Končar«, tu su osnovani, popunjavani i vršili brojne akcije Zumberački i Turopoljsko--posavski partizanski odredi. Osim ovih većih jedinica, tu su se formirale i nalazile Okićka i Samoborska četa te više manjih diverzantskih udarnih grupa. Zahvaljujući brojnim akcijama ovih i drugih jedinica NOV i POH, na ovom prostoru stvoren je velik slobodni teritorij koji je obuhvatao gotovo cijelo područje Zumberka i Pokuplja.

S obzirom na geografsko-politički i strategijski položaj oslobođenje ovih teritorija imalo je ogroman politički značaj za daljnje širenje ustanka u Hrvatskoj. Partizani su bili, tako reći, u srcu Hrvatske pred vratima Zagreba, Karlovca i Siska i njihovi pucnji čuli su se noću. Time je praktično i na najuvjerljiviji način opovrgnuta tvrdnja Pavelićeve i okupatorske propagande o »četničko-komunističkim odmetničkim bandama« koje se sakrivaju negdje u Kordunu i bosanskim šumama radi pljačke i ubijanja, kao i tvrdnja kako se protiv ustaša bore samo Srbi i komunisti. Sastav partizanskih jedinica na ovim područjima potpuno je demantirao takve tvrdnje, jer su one pretežno sastavljene od Hrvata iz ovih krajeva, te radnika i omladine iz Zagreba, Karlovca, Siska i ostalih okupiranih područja .

Kada imamo u vidu i činjenicu da je u ovim krajevima do rata daleko pretežan politički utjecaj imala HSS s protukomunistički nastrojenim klerom, onda je ovaj uspjeh još značajniji. Ovdje se najbolje pokazalo kako su malobrojne partijske i skojevske organizacije, koje su do rata djelovale u strogoj ilegalnosti, bile sposobne da u vrlo kratkom vremenu znatno prošire utjecaj komunističke partije na mase i steknu najveće povjerenje u narodu. Bez takvog utjecaja i povjerenja u narodu bilo

bi nemoguće u ovako kratkom vremenu izvršiti mobilizaciju velikog broja boraca za vo"jsku, te stvoriti nove i znatno proširiti postojeće organizacije KPH, SKOJ-a, USAOH-a, AFZ-a i narodnooslobodilačke odbore, usprkos nečuvenom teroru ustaša i okupatora prema svim pripadnicima i simpatizerima narodnooslobodilačkog pokreta.

Slobodni teritorij jLumberka u trećoj godini NOR-a obuhvatao je općine Radatovići, Sošice, Kalje, Vivodinu i Krašić, čiji su centri očišćeni od talijanskih i ustaških garnizona, zatim dijelove općine Petrovina i Sv. Jane i spuštao se južno prema pruzi Zagreb—Karlovac i na istočnu stranu prema Samoboru. S druge strane ovaj slobodni teritorij direktno se nadovezivao na slobodni teritorij Bele krajine u Sloveniji, te na slobodni teritorij karlovačkog kotara, odnosno na područje općina Ribnik, Netretić i Bosiljevo.

U Pokuplju je stvoren drugi veliki oslobođeni teritorij koji se protezao skoro od Karlovca (Rečice) do Siska (Zažine) uz rijeku Kupu i obuhvaćao općine Sišljavić, Kupčinu, Pisarovinu, Pokupsko, kao i neke dijelove velikogoričkog kotara. Taj se slobodni teritorij povezivao sa slobodnim teritorijem Korduna i Banije.

Ovi slobodni teritoriji predstavljali su centre ustanka. Tu su se nalazile naše operativne jedinice, neko vrijeme i Stab Druge operativne zone, komande sektora, područja i komande mjesta, zatim komiteta KPH i SKOJ-a, rukovodstva USAOH-a i Antifašističkog fronta žena, partizanske bolnice i radionice. Svu vlast na ovim teritorijama vrše narodnooslobodilački odbori kao jedini organi vlasti. Na slobodnim teritorijama našli su utočište i zaštitu mnogobrojne izbjeglice iz gradova i okupiranih teritorija okruga.

Između slobodnih teritorija na Zumberku i u Pokuplju protezao se duž željezničke pruge Zagreb—Karlovac uzak koridor vrlo jakih neprijateljskih garnizona i posada utvrđenih bunkerima, rovovima i opasanih bodljikavom žicom. Takvi garnizoni postojali su u Remetincu, Hrv. Leskovcu, Horvatima, Zdenčini, Desiniću, Jastrebarskom, Domagoviću, Lazini i Draganićima. Pored ovih garnizona duž željezničke pruge izgrađeni su bunkeri za njeno osiguranje koje zaposjedaju čitave ustaške jedinice. Ovakvi garnizoni postojali su i na pruzi Zagreb—Sisak i to u Klari, Odri, Velikoj Gorici, Mraclinu, Turopolju, Pešćenici i Gredi, a na pruzi Karlovac Metlika, u Pokuplju Mahičnu, Zorkovcu, Ozlju, Kamanju, Bubnjarcima, ftosalnicama i Metlici. Na ovoj pruzi nakon kapitulacije Italije likvidirani su svi ovi garnizoni od Ozlja prema Metlici i time je bio potpuno prekinut svaki saobraćaj na toj relaciji sve do oslobođenja. Svi ovi garnizoni bili su P°d neprekidnim udarcima naših brigada i odreda i gotovo su svi, osim Ozlja, po nekoliko puta zauzimani, razoružavani i uništavani. Međutim, Pavelićeva NDH i okupator postavljali su uvijek nove posade i pod svaku cijenu držali te garnizone sve do kraja rata. Na to su ih prisiljavili strategijski i političko-ekonomski razlozi. Ovim garnizonima Pavelić je zajedno s okupatorskom vojskom nastojao osigurati kakav — takav saobraćaj i to prvenstveno željezničkim prugama i cestama Zagreb—Karlovac i Zagreb—Sisak.

Postojanjem ovih garnizona on je na neki način proširio svoju »NDH« i van granica grada Zagreba. Glavni zadatak ovih garnizona bio je da onemoguće veze između slobodnih teritorija .Zumberka i Pokuplja, Turopolja i Posavine, te Zumberka i karlovačkog dijela slobodnog teritorija. Iz tih garnizona, a naročito iz Jastrebarskog, Zdenčine, Samobora i Ozlja, neprijatelj je svakodnevno vršio ispade na poluoslobođeni pa i slobodni teritorij sa svrhom da pohvata što više ljudi za svoje vojne jedinice i opljačka što više hrane za svoje garnizone i okupirane gradove. Pored toga svrha ovih neprijateljskih ispada bila je i ta da zastraši stanovništvo terorom, da hvata pristalice NOB-e i da otkrije naše organizacije i njihove članove.

Dakle, umjesto da mu ovi krajevi na domak Zagrebu, u centru Hrvatske, posluže kao izvor za mobilizaciju ljudstva i za slanje na istočni front, te hrane za vojsku i gradove, Pavelić i njegovi gospodari prisiljeni su da na ovom terenu drže u svojim garnizonima preko 20.000 vojnika.

Između slobodne teritorije i neprijateljskih garnizona protezao se poluoslobođeni teritorij, ili tzv. ničija zemlja. Jedan dio tog teritorija uz same garnizone bio je danju pod kontrolom ustaša, Talijana (do kapitulacije) i Nijemaca, dok su noću naše jedinice, aktivisti i kuriri krstarili tim prostorom i dolazili do samih bunkera, pa čak i ulazili u neprijateljske garnizone, kao na primjer u Draganiće, Horvate i dr. Na tom teritoriju djelovale su naše brojne organizacije i to: kotarski komiteti Jastrebarsko, Samobor i Velika Gorica, te općinski komiteti, komiteti SKOJ-a, a postoje mnogobrojne ilegalne skojevske grupe, odbori USAOH-a, odbori AFZ-a i narodnooslobodilački odbori.

Partija i SKOJ razvijali su u ovim krajevima vrlo široku političku aktivnost što je rezultiralo sve većim brojem boraca iz ovih krajeva i značajnom pomoći u hrani, odjeći i novcu za narodnooslobodilačku borbu usprkos teroru i prijetnjama ustaša i okupatora. U velikom dijelu ovih teritorija stanovništvo je bilo krajnje odano narodnooslobodilačkoj borbi. Mene je posebno impresionirala ljubav prema partizanima u selima ispod Okića, Horvatima i selu Kuće kraj Mraclina. U tim selima partizani su se osjećali kao da su duboko na slobodnom teritoriju jer je čitav narod od malih pionira do najstarijih budno bdio nad njihovom sigurnošću. Partizani su se u tim selima kretali po bijelom danu, a ponekad bi u istom tom selu bili i ustaše ili domobrani, a da nisu znali za partizane.

Preko ovog poluoslobođenog teritorija prelazili su naši putovi za prebacivanje preko pruga, kuda su prolazile naše veze kao i veze između Glavnog štaba NOV Slovenije i Vrhovnog štaba, te naše veze s Moslavinom. Ovuda su prolazili naši kanali i veze s gradovima preko kojih smo prebacili hiljade ljudi iz gradova i okupiranih područja u partizane, te smo prebacivali sanitetski materijal, lijekove, materijal za naše štamparije, tehničku robu i druge neophodne stvari. Radi toga smo na ovim terenima imali izgrađen čitav sistem punktova, prihvatnih centara i relejnih stanica. Pripadnici ovih punktova bili su isključivo članovi KPH i SKOJ-a, koji su, pored održavanja veza i već spomenutih poslova, budno pratili kretanje neprijatelja i služili kao vodiči našim jedinicama pri

prijelazu pruga i u napadima na garnizone. Oni su prevodili preko blokiranih pruga i cesta pojedine grupe i aktiviste te istovremeno učestvovali u diverzantskim akcijama, hvatanju špijuna, likvidaciji mnogih ustaša, žandara i njihovih agenata; vršili su političku propagandu i agitaciju za narodooslobodilački pokret. Ovakvi punktovi postojali su u mnogim mjestima i selima pa ih je nemoguće sve nabrojati, te u želji da ne pogriješim prema nekim aktivistima, radije ne navodim njihova imena.

Neprijatelj je neprekidno pokušavao otkriti ove naše kanale i ljude koji su na njima radili. Ponegdje je imao i uspjeha, ali već drugi dan nakon otkrivanja nastavio bi se rad na nekom drugom mjestu. Tako su propali svi pokušaji neprijatelja da likvidira ove kanale i veze, ali su i na strani NOP-a pali mnogi drugovi na tom zadatku.

Krajem 1943. i početkom 1944. godine Zumberak i Pokuplje s Turopoljem i dijelom Posavine već predstavljaju predstrazu šireg oslobođenog teritorija jer neprijatelj, prije nego što stigne do Korduna, Banije, Like ili Gorskog kotara, mora se obavezno sukobiti s ovdašnjim jedinicama ili ga one tuku s leđa uništavajući mu transporte i snabdijevanje. Ovo područje pored toga predstavlja predstražu za otkrivanje mnogobrojnih špijuna i agenata koje su ustaše i okupator slali u naše redove da preko njih ostvare svoje ciljeve i posebno da otkriju naše veze sa Zagrebom, Karlovcem i Siskom, odnosno organizacijama NOP-a u garnizonima.

Postignuti stupanj u razvitku ustanka pokazao je punu opravdanost politike podizanja ustanka u ovim krajevima i formiranja Okružnog komiteta. Partijska organizacija odigrala je u tome odlučujuću ulogu. U početku ustanka partijske organizacije i pojedini članovi KPH i SKOJ-a prihvaćali su prve manje partizanske jedinice koje su u ovaj kraj došle s Korduna, hranile ih, sakrivale, obavještavale o kretanju neprijatelja, služile im kao vodiči u akcijama i prebacivale ih u druge krajeve. Bez tih organizacija u to vrijeme teško bi se održala na ovom terenu bilo koja jedinica. Postojanje partijskih i skojevskih organizacija ovdje, duboko u okupiranom području, ulijevalo je pavjerenje prvim borcima i davalo im snagu jer su znali da ih u ovim krajevima čekaju komunisti i ostali pripadnici NOR-a. Bez domaćih članova KPH i SKOJ-a, koji su uživali ogroman autoritet i povjerenje u narodu, nezamislivo je ovakvo brzo širenje narodnog ustanka u ovim krajevima. Uviđajući tu ulogu ustaše posebnu pažnju poklanjaju otkrivanju kotarskih i općinskih komiteta KPH, te kotarskih komiteta i drugih rukovodstava SKOJ-a. U tome su postigli i djelomične uspjehe zahvaljujući u prvom redu nedovoljnoj budnosti, izlaganja i hrabrosti pojedinih naših aktivista koji su zbog toga izgubili život u borbi s ustašama, naročito na područjima Jastrebarskog, Pisarovine i Samobora. O tome kakvu su pažnju ustaše pridavale našim aktivistima najbolje govori ustaški satnik Ramić na jednom zboru 1943. godine gdje je rekao: »Za nas je važniji jedan u šeširu, nego stotine u partizanima.«[1] Od ogromnog značaja je činjenica da je Pavelićeva politika bratoubilačke borbe na ovom terenu doživjela potpuni krah. Napro-

1. Arhiv IHRPH, fond KPH, br. 22/1141.

ZEMLJA RADNIKA - SLOBODA NARODU

PUTEM SLOBODE

Utorak 6. travnja 1944.

Br. 54 Glasilo Jedinstvene Narodno-oslobodilačke fronte okruga Pokuplje God. I.

Teret uzdržavanja siromašnih krajeva kao i boraca NOV sada traži da smašaju stanovnici onih krajeva, koji su na kvaljujući našoj vojsci ostali pošteđeni od ratnih strahota.

DAJMO VIŠKOVE NAŠOJ VOJSCI!

Krvlju,nadčovječanskim naporima i životima naših najboljih sinova gradimo našu novu državu, u čijoj izgradnji treba da učestvuje čitav narod, jedni puškom u ruci, a drugi radom kod kuće i na svojim poljima.

Usljed neprekidnih i teških borbe, te pljačkanja i uništavanja od strane okupatora i njegovih domaćih slugu, pitanje ishrane naše Narodno-oslobodilačke vojske i stanovništva opustošenih i poroblje nih krajeva,postavilo se pred čitav naš narod kao jedno od najvažnijih pitanja,kome treba posvetiti najveću pažnju.

U našoj zemlji ima pasivnih krajeva, koji su već i prije rata bili prisiljeni da uvažaju hranu.

Danas se rješenje pitanja prehrane postavlja u daleko težem obliku nego prije, jer smo u glavnom vezani na sebe i priroda naših polja.U Kordunu Banaji, Lici, Gorskom Kotaru i Dalmaciji poljsko je oruđe uništeno a marva opljačkana. Narod tih krajeva vodi se dijelom nalazi u redovima NOV, pa nema mogućnosti da si obezbjedi prehranu.

Teret uzdržavanja tih krajeva kao i boraca NOV sada treba da smašaju stanovnici onih krajeva, koji se nalaze iza leđa naših boraca, koji su ostali pošteđeni od ratnih strahota, pljačkaškog i neprijateljskog bijesa fašističkih horda.

Da se to pitanje pravedno riješi pristupilo se prikupljanju viškova hrane i stoke, za obveznice koje će biti plaćeno po cijenama ratnog doba. Kod rekvizicije vodilo se računa o broju članova domaćinstva, kao i o imovinskim prilikama onih, kod kojih se rekvizicija vrši.

U onom krajevima gdje je rekvizicija provedena, pa je većina našeg naroda pokazala ponovo svoju visoku svijest i ljubav spram svoje braniteljice, Narodno-oslobodilačke vojske.

Tako je na primjer narod u Lasinji prikupio velike količine hrane, koju je 140 seljaka prolazeći kraj neprijateljskih bunkera na leđima nosilo 40 km daleko, do prvih partizanskih straža. I u ostalim krajevima, gdje je provedena rekvizicija narod je sa razumijevanjem primio tu mjeru, znajući da su ona neophodno potrebna i svijestan, da ne može i ne smije biti nikoga u našoj četi, koji bi gladovao, dok bi drugi živio u izobilju.

ZAPOČELA INVAZIJA NA EVROPU !

Danas rano u jutro savezničke snage započele su iskrcavanjem na Zapadu.

Na 4.000 velikih brodova kao i više tisuća manjih brodova savezničke trupe prešle su kanal La Manš, te su se na više mjesta između Le Havra i Šerbura iskrcale na francuskoj obali.

Iskrcavanju je prethodilo strahovito bombardiranje iz zrakoplova i ratnih brodova, koje je njemačka obalna utvrđenja pretvorilo u prah i pepeo.

Preko 11.000 zrakoplova prve linije potpomagalo je iskrcavanje. Iz transportnih zrakoplova i pomoću jedrilica spuštalo je iza njemačkih položaja nekoliko divizija američkih padobranaca.

Njemačka avijacija pojavila se u vrlo malom broju,te su savezničke gubici vrlo maleni.

Prema posljednjim vijestima, savezničke su trupe uspostavile nekoliko mostobrana sa kojih nadiru u unutrašnjost.

SAVEZNICI ZAUZELI RIM !

Poslije oslobođenja Rima, glavnog grada Italije, kojega su Saveznici zapo[illegible]li 4.6.mj.Njemci se u neredu povlače dalje prema sjeveru. Savezničkim trupama uspjelo je da presječu jednu od glavnih cesta njemačkog povlačenja, koja iz Rima vodi na Peskaru na [illegible]unskoj obali.

16/10

tiv, ovdje je skovano čvrsto bratstvo i jedinstvo Hrvata i Srba, čemu su doprinijele u prvom redu zajedničke borbe s kordunaškim jedinicama koje su bile sastavljene pretežno od Srba, kao i ponašanje pripadnika tih jedinica koje se odlikovalo visokom političkom sviješću i visokim borbenim moralom. Na ovom području također je snažno došlo do izražaja jedinstvo sa slovenskim partizanima koje se od samog početka ustanka kovalo u zajedničkoj borbi koju su vodile slovenske jedinice na području Zumberka, kao i učešćem 13. proleterske brigade i drugih jedinica u bor-
•^"bama u Sloveniji.

Na političke prilike u to vrijeme utjecali su mnogobrojni faktori, a prvenstveno postignuti rezultati na vlastitom području, izraženi kroz snažne vojne jedinice, slobodni teritorij i vlast narodnooslobodilačkih odbora. Osim toga značajnu ulogu imali su propast IV i V neprijateljske ofenzive, kapitualcija Italije, porazi na istočnom frontu i u Africi te iskrcavanje saveznika u Italiju. Ogroman značaj na političko raspoloženje imale su i odluke Drugog zasjedanja ZAVNOH-a i Drugog zasjedanja AVNOJ-a kao i jasna perspektiva u narodu da nakon borbe »nema povratka na staro«.

Pored toga svakodnevna politička aktivnost ELP, SKOJ-a, USAOH-a, AFZ-a, NOO-a, te politička aktivnost vojnih jedinica kroz koju su narod, omladina i borci upoznavani s ciljevima narodooslobodilačke borbe i informirani o svakodnevnim događajima, snažno su utjecali na političko raspoloženje. Tome je doprinijelo i sve veće saznanje naroda o zločinima i teroru ustaša koje su vršili nad nevinim stanovništvom i njihov sluganski odnos prema okupatorima.

U to vrijeme oružana borba protiv neprijatelja i dalje predstavlja prvi i osnovni zadatak. Zbog toga naše jedinice neprekidno vrše napade i tuku neprijatelja koji trpi teške gubitke. Pod naročito teškim udarcima naše vojske nalaze se garnizoni uz pruge Zagreb—Karlovac i Zagreb—Sisak na kojima naše jedinice razbijaju i uništavaju velike neprijateljske formacije i svakodnevno prekidaju saobraćaj. Da bi se obranio od tih napada, neprijatelj sakuplja znatne snage na ovim područjima, dovodi kozačke jedinice tzv. čerkeze, te s njima i uz upotrebu oklopnih jedinica, avijacije i artiljerije vrši ofenzivu na ovaj teritorij. Pored toga sve češće ubacuje na poluoslobođeni i slobodni teritorij tzv. trupove čiji je zadatak da uništavaju naše štabove, bolnice, komitete i druge institucije, a trupovi su primjenjivali taktiku partizanske borbe.

U tim ofenzivama neprijatelj ponekad uspijeva velikim snagama proći glavim prometnicama, ali ne ostvaruje osnovni cilj, a to je uništenje naše vojske i povratak slobodnog teritorija. Nakon svake ofenzive, čim bi se neprijatelj povukao u svoje garnizone, na slobodnoj teritoriji nastavljao bi se život kao i prije ofenzive.

O žestini i učestalosti borbi u ovom razdoblju najbolje pokazuju podaci o borbama pojedinih jedinica u drugoj polovini 1943. godine.

Tako je 13. proleterska brigada »Rade Končar« 29. svibnja napala jedriličarsku školu u Sv. Nedelji kod Zagreba i zarobila 70 domobrana, 56 pitomaca, 12 oficira, podoficira i nastavnika, uništila 2 školska aviona, 4 jedrilice, zatim hangare, stambene prostorije, barake i radionice, a već 7.

lipnja razoružava u Pešćenici između Turopolja i Siska domobransku posadu i uništava željezničku stanicu i stanična postrojenja. Već 8. lipnja Brigada je vodila borbu s Nijemcima i domobranima kod Martinića, a 10. lipnja zarobljava domobransku posadu u Brezovici i domobransku stražu na željezničkoj stanici Odra pri čemu uništava stanicu. Od 18. do 28. lipnja vodi borbu protiv 5.000 ustaša i Talijana, koje su pomagali tenkovi, artiljerija i avijacija na terenu Krašića i Vivodine. Zatim 16. srpnja u Velikoj Gorici razoružava 20 domobrana, a već sutradan u Lekeniku zarobljava 108 domobrana i žandara. U Zažini, kraj Siska, 19. srpnja zarobljava 30 domobrana i 8 ustaša, a zatim se prebacuje na Zumberak gdje već 24. srpnja vodi borbu protiv talijanske divizije »Lombardia« te V i XIII ustaške bojne koje su nastupale iz Črnomelja, Novog Mesta, Metlike, Ozlja, Jastrebarskog i Samobora. Noću 2/3. kolovoza sa Zumberačko-pokupskim odredom u Lekeniku i na željezničkoj stanici Greda napada domobranske posade i zarobljava 114 domobrana i uništava skladišta, dio pruge i teretne vagone. Brigada 5. kolovoza vodi borbu protiv Nijemaca, ustaša i domobrana kod Dubranca, a 19. kolovoza zarobljava domobransku posadu u Remetincu i njemačku u Buzinu, obje na vratima Zagreba. Iza toga, a već 21. kolovoza, Brigada vodi borbu protiv 30. ustaške bojne u Donjoj Kupčini u zajednici s Turopoljsko-posavskim odredom, a 9. rujna zauzima ustaška uporišta Gornju Vas i Novo Selo. U borbi 14. rujna kod Rakovog Potoka zarobljava 42 domobrana, a 27. rujna vodi teške borbe protiv Nijemaca, ustaša i domobrana koji su iz Karlovca i Jastrebarskog uz snažnu podršku avijacije napali Brigadu kod Krašića. 28. rujna Brigada napada željezničke stanice Domagović i Lazina, uništava stanična postrojenja i sve bunkere na tom terenu. Od 21. listopada vodi teške borbe s njemačkim snagama u **Zumberku** u tzv. oktobarskoj ofenzivi i poslije trodnevnih borbi spašava bolnicu pa se zajedno s bolnicom i većim brojem civilnog stanovništva prebacuje u Pokuplje. Napominjem da je u rujnu u sastav Brigade došlo dvjesto boraca iz Hrvatskog primorja, odnosno iz 13.divizije NOVJ, tako da je 5. listopada formiran njen V bataljon. Brigada je tada imala 1.437 boraca, 1.032 puške, 22, automata, 55 puškomitraljeza, 15 mitraljeza, 10 minobacača, 1 protutenkovski mitraljez, 1 top i 2 protutenkovska topa. Nakon toga Brigada je otišla s ovog područja.

^Zumberačko pokupski odredakoji je ponovo formiran 2. 4.1943. godine, vodio je teške borbe od 18. do 28. lipnja zajedno s 13. proleterskom brigadom kod Krašića i Vivodine, 13. srpnja i 2. kolovoza kod željezničke stanice Greda, 5. kolovoza kod Dubranca, 11. studenog kod Plješivice, 3. prosinca kod Luga, 6. prosinca kod Jurkovića i Cerja. Polovinom listopada formiran je 3. a u studenom i 4. bataljon tako da je krajem 1943. godine imao 770 boraca. Odred je 8. 1. 1944. dao jedan bataljon za formiranje brigade »Franjo Ogulinac Seljo« a 14. siječnja preimenovan je u Žumberački NOP odred. U početku 1944. godine Odred je izvršio čitav niz diverzija i napada na pruzi Zagreb—Karlovac i vodio teške borbe protiv ustaša, domobrana i Nijemaca na tom području. U travnju 1944. godine ponovo je formiran njegov 4. bataljon, a u 8. mjesecu od ovog Odreda formirana je **Zumberačka** brigada.

Turopoljsko-posavski odred formiran je 21. 8. 1943. godine u Turopolju od udarnih grupa s područja kotara Velike Gorice i Siska. U prvo vrijeme Odred je imao 150, da bi ubrzo narastao na 480 boraca. Odred je djelovao na području Turopolja, Posavine i Pokuplja, a povremeno i na području Zumberka. Gotovo u svim borbama koje je u Turopolju i Pokuplju vodila 13."proleterska brigada »Rade Končar« učestvovao je i ovaj Odred. U rujnu i listopadu Odred je izvršio niz diverzija na željezničkoj pruzi Zagreb—Sisak i Zagreb—Karlovac i branio ovaj teritorij od njemačkih, kozačkih i ustaško-domobranskih snaga. Turopoljsko-posavski odred zajedno s Omladinskom brigadom »Joža Vlahović« napadali su 9. studenog kod Grede njemački transportni vlak, a 20. studenog zarobile su na aerodromu Pleso 185 domobrana i zapalile barake. Odred je 18. prosinca razoružao domobransku posadu u Sopnici kod Zagreba i uništio 390 tona avionskih bombi i protuavionskih granata i zarobio 63 domobrana. Već sutradan, 19. prosinca Odred zajedno s jedinicama 28. divizije NOVJ učestvuje u napadu na aerodrom Kurilovec gdje je zarobljeno 16 Nijemaca, 151 domobran i oslobođeno 460 talijanskih zarobljenika. Tom prilikom uništio je 6 kamiona, 1 avion, hangari i veća količina goriva. Turopoljsko-posavski odred dao je 8. 1. 1944. godine 2 bataljona za formiranje brigade »Franjo Ogulinac Seljo«. Zatim 21. siječnja 1944. godine formiran je novi 3. bataljon pa je Odred u to vrijeme brojio 523 borca. Prilikom formiranja 34. divizije Turopoljski odred ušao je u njen sastav. Jedinice Odreda 25. siječnja učestvuju u borbi za željezničku stanicu Horvati, 10. veljače vode borbu s njemačkim snagama kod Velike Gorice, 21. veljače bore se kod Donje Lomnice, a 26. veljače učestvuju ponovno u napadu na željezničku stanicu Horvati i rušenju pruge Zagreb—Karlovac. Zajedno s ostalim jedinicama 34. divizije 3. travnja učestvuju u razbijanju prve kozačke konjičke divizije i zagrebačkog posadnog zdruga, a zatim 8. travnja Odred odbija napad njemačkih snaga kod sela Kramarići, Hasan-Breg, Velike i Jamnice. Jedinice Odreda učestvuju 13. i 20. travnja na rušenju pruge Zagreb—Karlovac između Ceglja i Desinca.

Šesnaesta omladinska brigada »Joža Vlahović« stigla je na ovo područje 3. studenog 1943. i stavljena je pod komandu Štaba Zumberačko-posavskog sektora. Odmah po svom dolasku na ovo područje Brigada je učestvovala u poznatoj kordunaško-banijskoj operaciji. U prosincu je izvela čitav niz diverzija i napada na neprijateljska uporišta na pruzi Zagreb—Karlovac. Krajem 1943. imala je u svom sastavu 4 bataljona. U siječnju 1944. brigada je vodila žestoke borbe protiv 392. njemačke legionarske divizije na sektoru Plješivica—Sv. Jana—Japetić. Od veljače do kraja travnja odbija česte napade kozačke divizije te ustaša i domobrana koji su nadirali iz Ozlja prema Krašiću, Hrzeniku i Vivodini iz Jastrebarskog i Draganića prema Zumberku, te iz Zdenčine, Stupnika i Samobora prema Plješivici. Prilikom formiranja 34. divizije Brigada ulazi u njen sastav, a 1. svibnja 1944. prelazi pod komandu Štaba IV korpusa NOVJ.

Veliki razmah narodnog ustanka na ovom području i jačanje jedinica omogućilo je da se krajem siječnja 1944. godine na ovom području od bri-

gada »Franjo Ogulinac Seljo«, 16. omladinske brigade »Joža Vlahović«, te ^umberačkog i Turopoljsko-posavskog partizanskog odreda formira 34. divizija IV korpusa NOVJ.

Divizija je imala 3.363 borca koji su bili naoružani sa 2.378 pušaka, 77 automata, 105 puškomitraljeza, 49 mitraljeza, 22 minobacača, 3 protutenkovska topa i 1 topom.

Osmog rujna 1943. kapitulirala je Italija. Kapitulacija Italije predstavljala je veliku vojnu i političku pobjedu i za našu narodnooslobodilačku vojsku. Na sam dan kapitulacije Italije 13. proleterska brigada »Rade Končar« vodila je teške borbe napadajući ustaške garnizone u Gornjoj Vasi i Novom Selu. U Zumerku u to vrijeme nije bilo drugih vojnih jedinica. Na vijest o kapitulačijTltalije sekretar Okružnog komiteta KPH Pokuplje Lutvo Ahmetović sakupio je prisutne članove Okružnog komiteta KPH, članove Okružnog kamiteta SKOJ-a i partijski kurs koji se upravo održavao u selu Kumčani u općini Radatovići. On nam je saopćio da je Italija kapitulirala i poveo nas u Metliku. Metlika je do kapitulacije Italije predstavljala snažan utvrđeni garnizon koji naše jedinice i pored nekoliko pokušaja nisu uspjele zauzeti. Mi smo oprezno krenuli u Metliku i zatekli tamo nekoliko hiljada Talijana koji su se iz Karlovca i drugih garnizona ovim pravcem povlačili prema Italiji. Bilo je očigledno da mi nemamo nikakvih šansi da razoružamo ovako brojnu vojsku, no ipak je sekretar OK Lutvo Ahmetović vodio pregovore s nekim talijanskim komandantom o njihovoj predaji. Međutim, kako mi na ovom području nismo imali vojnih snaga, a isto tako tu nije bilo ni slovenskih jedinica

0 čemu su Talijani bili dobro obaviješteni, oni nisu pristali da se nama predaju. Zatim su produžili dalje u pravcu Italije, ali su ih presrele slovenske brigade i razoružale. U takvoj situaciji trebalo je spašavati što se spasiti da pa smo mi zajedno sa Slovencima organizirali sve okolno stanovništvo iz slovenskih i žumberačkih sela i svu kolsku zapregu da izvučemo velike količine granata, municije, hrane i ostale opreme koju smo zatekli u oslobođenoj Metlici. Na tome se radilo vrlo užurbano i cijelu noć, jer smo pretpostavljali da bi mogle naići jake njemačke jedinice s namjerom da one razoružaju Talijane, zauzmu ta uporišta ili da ih u najmanju ruku bombardiraju. Zadatak je vrlo uspješno izvršen. Nakon kapitulacije Italije potpuno je prekinut saobraćaj na pruzi Karlovac—Metlika—Ljubljana, a oslobođena su sva mjesta uz prugu od Ozlja do Metlike, čime je došlo do još većeg povezivanja između karlovačkog slobodnog teritorija, slobodnog teritorija na **Zumberku** i Beloj krajinL

Sve žešće borbe i šin~razmjeri ustanka tražili su nove borce, zato je mobilizacija novih boraca za naše jedinice predstavljala jedan od osnovnih političkih zadataka. Pitanje mobilizacije bilo je neprekidno prisutno na svim sastancima Okružnog komiteta KPH, općinskih komiteta i partijskih ćelija, svih skojevskih rukovodstava i organizacija USAOH-a, AFZ-a 1 narodnooslobodilačkih odbora. Veliku pažnju mobilizaciji novih boraca posvećivale su i same vojne jedinice. U to vrijeme trebalo se boriti da se što više ljudi izvuče iz gradova i neprijateljskih garnizona u redove naro-

dnooslobodilačke vojske, kao i da se na poluoslobođenom i oslobođenom teritoriju izvrši što temeljitija mobilizacija. Mobilizacija se u prvo vrijeme vršila isključivo na dobrovoljnoj bazi. Međutim, u ovom razdoblju započela je mobilizacija putem poziva koje su slale vojne jedinice i narodnooslobodilački odbori. Na ovom zadatku postizavani su dobri rezultati što najbolje pokazuje stalni rast naših brigada i odreda koji su u mnogim borbama imali veliki broj mrtvih i ranjenih boraca i popunjavali se s ovog područja. O postignutim rezultatima u pogledu mobilizacije navodim nekoliko najkarakterističnijih primjera.

Zamjenik komesara 13. proleterske brigade »Rade Končar« u svom izvještaju od 26. 9. 1943. upućenom CK KPH navodi slijedeće: »U posljednja dva do tri mjeseca primili smo preko 600 novih boraca većinom iz Zagreba. To su većinom radnici od kojih većina nije radila u pokretu.« I dalje, obavještava da brigada broji 1.100 boraca na licu, a od toga ima 10% žena. Slično tome i Okružni komitet KPH Pokuplje obavještava CK KPH u svom izvještaju od 31. 10. 1943.: »400 boraca u Turopoljsko-posavskom odredu je bez oružja a svaki dan pristižu novi.«[8]

U to vrijeme imali smo jedan broj ljudi koji su bili spremni da se bore protiv okupatora i ustaša puškom u ruci, ali nisu bili spremni da idu u brigade i napuste svoju okolinu. Da bi i takve borce mobilizirali, pristupili smo formiranju lokalnih partizanskih četa, pa su tako formirane »Okićka četa« i »Samoborska četa«. Te su se jedinice kasnije uključile u odrede i brigade i dale vrlo hrabre borce i velike žrtve.

Naša politika bila je usmjerena i na to da što više ljudi izvučemo iz neprijateljske vojske i ispod utjecaja neprijatelja pa makar ti ljudi nisu bili odmah spremni da stupe u našu vojsku. Tu smo pored redovnih propagandnih sredstava djelovali i preko njihovih porodica i u tome smo imali dosta uspjeha. Zbog toga je na ovom području bilo mnogo bjegunaca iz neprijateljske vojske koji su se danju krili po šumama, a noću išli u selo po hranu. U izvještaju OK KPH Pokuplje upućenom CK navodi se da u selu Šišljavići ima oko 90, a u Draganićima oko 300 takvih bjegunaca. Pored toga mi smo i našom pisanom propagandom, lecima, proglasima i pozivima djelovali u redovima domobranskih jedinica što također nije ostalo bez rezultata.

Istovremeno su ustaše i okupator vršili mobilizaciju za svoje vojne formacije i nastojali da potpuno spriječe mobilizaciju za partizane. U cilju da što više ljudi mobilizira za svoje jedinice neprijatelj se služi upućivanjem poziva na području pod njegovom kontrolom i hvata ljude po selima prilikom svojih pohoda i ispada. Isto tako, a u cilju zastrašivanja naroda, zarobljene partizane i pristaše NOB-e nakon najzvjerskijih mučenja ubija, a njihove porodice progoni u logore dok imovinu pljačka i pali. Svojom propagandom pokušava demoralizirati partizane pa u tu svrhu poduzima čitav niz propagandnih akcija, baca iz aviona letke, pa i propusnice za »predaju« i si.

Razvoj ustanka u ovim krajevima i masovno pristupanje hrvatskog

2. Arhiv IHRPH, KPH, br. 28/1897.

stanovništva u partizanske redove, pored Pavelića i okupatora, sve više zabrinjava dr Vlatka Mačeka i njegove pristalice. Već smo napomenuli da je ovdje pretežan utjecaj uoči rata imala HSS. Iz ovih krajeva potiču Maček i poznati antikomunista Alojzije Stepinac i još nekoliko biskupa i HSS-ovskih prvaka. Iz neposredne blizine ovog područja potiče i ban Šubašić. Na ovom terenu stanuju i djeluju zastupnici HSS-a Martinović, Tor, Malik, Grgin, Fiolić, Razum, Banković, Matanić, braća Novosel, Gašpić, Mrak, Ašperger i mnogi drugi. Uoči rata tu je postojala masovno organizirana Mačekova poluvojna organizacija »Seljačke zaštite« koja je odigrala sramnu ulogu ustaške prethodnice u travnju 1941. godine. Tu su postojale mnogobrojne organizacije Seljačke gospodarske sloge, a kler je bio vrlo utjecajan. Uostalom sve do rujna 1943. tu je u neposrednoj blizini Zagreba, u selu Kupincu kraj Jastrebarskog na svom imanju živio dr Vlatko Maček, predsjednik HSS-a i bivši potpredsjednik jugoslavenske vlade koja je pristupila Trojnom paktu.

Pošto ga ogromna većina naroda na ovom terenu nije poslušala da se stavi u službu Pavelića, sada Maček mijenja taktiku i iz Kupinca poručuje »treba čekati, još nije vrijeme za borbu«. Međutim, sada ne samo što ga ne sluša hrvatski narod, već ga napušta velik broj funkcionera iz lokalnih organizacija HSS-a kao i jedan dio poštenih ljudi iz vodstva HSS. Ti ljudi odlaze u partizane, osnivaju izvršni odbor HSS-a, izdaju »Slobodni dom« i pozivaju narod u borbu protiv okupatora. Maček i njegove pristaše sada kao i ranije nastoje pod svaku cijenu spriječiti daljnju mobilizaciju za NOV.

OK KPH Pokuplje u svom izvještaju upućenom CK KPH od 3. 3. 1944. izvještava da »mačekovci vrše pritisak na narod da ide u domobrane, koče mobilizaciju za NOV, šire ceduljice o dolasku »božjeg suda« pred kojim će odgovarati svi oni koji idu u partizane«. U tom izvještaju se navode i pismene upute koje je Maček slao svojim pristašama na ovom području, a u kojima se govori kako »moraju biti oprezni kao zmija, a mudri kao lisica« i da obavještava svoje pristaše o njegovim pregovorima s Nijemcima o navodnoj likvidaciji ustaškog i stvaranja novog režima u kome bi učestvovali predstavnici vodstva HSS-a. Maček je obavještavao svoje pristaše da je on protiv borbe, protiv okupatora, odnosno da ga »treba pustiti na miru i pripremiti se za svoje planove«.[3] Dalje, u izvještaju se navodi da Maček i njegove pristaše politički pripremaju teren za anglo-američku okupaciju i vrše organizacione pripreme za preuzimanje vlasti poslije rata.

U izvještaju KK KPH Pisarovina od 23. 6. 1943. navodi se kako je HSS-ovac Martinović u javnom govoru kod crkve u Jamnici rekao: »Neće pobijediti ni ustaše ni partizani, već sasma treći i ne treba pozdravljati sa »smrt fašizmu«, ni sa »spremni«, već pozdravom »Vjera u boga i seljačka sloga«. Mačekovci nisu mirovali ni u slijedećoj 1944. godini. To se vidi iz zapisnika OK KPH Pokuplje. Tako u zapisniku sjednice OK KPH Pokuplje od 23. 3. 1944. godine stoji: »Mačekovci su organizirali zbor u

3. AIHRPH, KPH, br. dok. 175899.

Vukovini na kome je bilo preko 200 ljudi. Na zboru su govorili ustaški i domobranski oficiri Robić i Čunčić i pozivali narod u borbu protiv partizana.« Svega mjesec dana kasnije, a u zapisniku sjednice OK KPH od 24. 4. 1944. piše: »HSS-ovci u općini Sv. Nedelja dižu glas glave terorizirаju i groze se odbornicima i njihovim ženama prijavom Čerkezima. Pozivaju narod da pozove svoje sinove iz NOV i da ih šalje u domobrane i ustaše. Izdali su letke u kojima napadaju drugove iz kotara da su oni što su na ovaj teren došli Čerkezi i što vrše palež i pljačku.« Zatim se govori o parolama s kojima nastupaju u narodu kao na primjer u okolini Krašića gdje kažu: »Zašto ginete kada će se i bez vas završiti rat«. I dalje: »Rusi neće ići van svojih granica, a s Englezima i Amerikancima mi ćemo se sporazumjeti« i tome si.

Partijska organizacija na čitavom okrugu vršila je ogromne napore da što više ljudi izvuče ispod utjecaja ovakve propagande HSS-a i da što veći broj bivših funkcionera te stranke uključi u odbore JNOF-a.

Uporedo sa širenjem narodnog ustanka rasle su i razvijale se organizacije KPH, SKOJ-a, i antifašističke organizacije USAOH-a i AFZ-a. U ovo vrijeme su postojali, pored Okružnog komiteta KPH, i kotarski komiteti u svim kotarima i veći broj općinskih komiteta. U općinama u kojima nisu osnovani općinski komiteti, umjesto njih tu ulogu imaju partijske organizacije. Isto tako postojali su u svim kotarima kotarski komiteti SKOJ-a, općinski komiteti a u njihovom sastavu djelovale su i mnogobrojne skojevske grupe. Karakteristično je da smo u to vrijeme imali permanentno nepopunjene općinske komitete KPH i komitete SKOJ-a, i to iz jednostavnog razloga što su članovi komiteta i organizacija neprestano odlazili za borce i rukovodioce u vojne jedinice i na razne druge dužnosti. Osim toga izvjestan broj drugova iz tih rukovodstava i organizacija, naročito na neoslobođenim područjima, izgubio je život. Služeći svojim primjerom u borbi i odlaskom u vojne jedinice, članovi KPH i SKOJ-a vršili su snažan utjecaj i na odlazak ostalih pripadnika NOP-a i drugih ljudi u narodnooslobodilačku borbu. Zbog toga smo imali stalno podmlađivanje i obnavljanje partijskih, skojevskih komiteta i organizacija na terenu. Iako su u njih ulazili mlađi, politički neiskusni ljudi, i bez šireg političkog i marksističkog obrazovanja, oni su ipak uspješno svladavali probleme na tom području. Kod tih ljudi postojala je svijest

0 potrebi borbe protiv okupatora, beskrajna odanost i povjerenje u KP

1 zbog toga je iz njih izviralo besprimjerno junaštvo i neshvatljiva inicijativa i snalažljivost.

Zbog čestih neprijateljskih ofenziva, prekida veza s višim rukovodstvima ili zbog djelovanja na neoslobođenom teritoriju, komiteti, partijske i skojevske organizacije, počevši od OK KPH bili su često prisiljeni da samostalno, bez konzultacije s višim rukovodstvima, donose dalekosežne političke odluke za svoje područje. Usprkos tome nisu se u tom vremenu [n]ašim organizacijama i rukovodstvima pokretale značajnije političke greške.

Politički rad s masama, omladinom i vojnicima u našim jedinicama

predstavljao je vrlo važan zadatak. Radi toga je političko-agitaciona i propagandna djelatnost bila vrlo razvijena. Partija, SKOJ. i AFZ organizirali su svakodnevno sastanke po selima s narodom, omladinom i ženama, na kojima su objašnjavali ciljeve naše borbe, političke događaje, vojnu situaciju na frontovima i druga pitanja. Za sastanke je vladao velik interes i zbog toga jer u to doba gotovo nije bilo radio-aparata na slobodnoj teritoriji osim u komitetima i vojnim jedinicama, a nije bilo u znatnijoj količini ni dnevne štampe. Karakteristično je da na tim sastancima postavljana mnogobrojna pitanja na koja bi se redovno dobivao odgovor. Povodom raznih prigoda, kao što su: 8. mart, 1. maj, 7. novembar i dr. organizirani su politički zborovi na kojima su govorili najistaknutiji rukovodioci. Na tim zborovima, istovremeno su i često, održavane i priredbe na kojima su učestvovale glumačke grupe, pjevački zborovi i muzički sastavi. Uoči ovakvih praznika paljeni su po svim brdima i selima krijesovi. I u vojnim jedinicama na ovom području također je bio razvijen široki politički rad, što su ga provodili komesari i rukovodioci partijskih i skojevskih organizacija.

U vezi s tim je i uzdizanje partijskih i skojevskih kadrova pri Okružnom komitetu KPH, odnosno održavanje partijskih i skojevskih kurseva za rukovodioce.

Pored usmene agitacije u okrugu Pokuplje bila je organizarana za tadašnje uslove i mogućnosti, široka izdavačka djelatnost preko agit-propa OK KPH, OK SKOJ-a i Okružnog NOO-a. Tada je redovito izlazio »Rodoljub« kao glasilo Okružnog NOO-a, »Mladi udarnik«, glasilo Okružnog odbora USAOH-a, i »Putem slobode« kao glasilo Okružnog odbora JNOF-a. Pored toga izdavane su dnevne vijesti i leci povodom važnih zbivanja i akcija. Također su, povodom raznih političkih događaja ili akcija, povremeno izdavani leci i proglasi kotarskih narodnooslobodilačkih odbora, kotarskih komiteta, Okružnog odbora USAOH-a, Okružnog odbora AFZ-a a po selima su široko bile raspostranjene zidne novine koje je uređivala omladina.

Osim toga u izdanju agit-propa OK KPH Pokuplje, izašle su brošure »Učenje o partiji«, »O diktaturi proleterijata«, »Protiv uskogrudnog prakticizma«, »Borimo se za čistoću i boljševizaciju partije» i druge. Nekoliko brojeva »Rodoljuba« i »Mladog udarnika« ilustrirali su naši eminentni umjetnici Vanja Radauš i Zlatko Priča.

U političkom djelovanju na terenu ogromnu ulogu odigrale su naše vojne jedinice i sami borci koji su i sami bili politički agitatori za narodnooslobodilačku borbu. Gotovo sve vojne jedinice na našem terenu imale su svoju izdavačku djelatnost gdje su izlazili mnogobrojni listovi sve do »dnevnih novina« koje je izdavala svaka četa.

U uslovima snažne neprijateljske propagande, te djelovanja mačekovaca i dijela katoličkog klera, te širenja raznih glasina i dezinformacija, ovaj sistem informacija i političke agitacije i propagande imao je ogroman značaj za opredjeljivanje za NOP i daljnju mobilizaciju boraca u jedinice NOV-e i POH-e.

Rukovodstva i organizacije KPH, pored političkog rada i partijske izgradnje, bila su neprestano na čelu ustanka i vodila brigu o svim njegovim pitanjima. To se naročito vidi po dnevnim redovima sastanaka partijskih komiteta i skojevskih organizacija na kojima su u pravilu bila slijedeća pitanja: politička situacija, organizaciono pitanje, mobilizacija i vojska, narodnooslobodilački odbori, SKOJ i USAOH i AF2. Istina, pored ovih bilo je i drugih aktualnih pitanja, ali je bez ovih problema dnevni red i tok sastanka bio nezamisliv u ovakvim uslovima.

Čišćenjem okupatorskih garnizona _u_ ZumfeeEkuJLPokuplju i stvaranjem slobodnih teritorija, očišćena je i vlast NDH, općinske uprave, sudovi, žandarmerija i sve druge državne institucije. Na čitavoj slobodnoj teritoriji nosioci vlasti bili su NOO-i. Oni su u to vrijeme bili izabrani na neposrednim izborima i to na čitavoj slobodnoj teritoriji.

Okružni NOO Pokuplje formiran je u srpnju 1943. godine. Zatim su postojali i kotarski NOO-i u svim kotarevima, te 21 općinski NOO i 247 mjesnih NOO-a.[4]

Pored NOO-a na slobodnom teritoriju postojali su i mnogi NOO-i na poluoslobođenim, a ponegdje i na neoslobođenom teritoriju, koji su kasnije prerasli u odbore JNOF-a, pošto su predstavljali političke organe narodooslobodilačke borbe, budući da na neoslobođenom teritoriju nisu mogli vršiti vlast.

Narodnooslobodilački odbori su pored osnovnih zadataka na mobilizaciji novih boraca za NOV i snabdijevanja NOV bili suočeni s ogromnim problemima. Trebalo je normalizirati život u datim uslovima kroz rješavanje čitavog niza gospodarskih, socijalnih, prosvjetnih, zdravstvenih i upravno-sudskih pitanja. Ta pitanja su rješavali pojedini odjeli u okviru kotarskih i Okružnog NOO-a.

U oblasti gospodarskih poslova NOO-i su ulagali napore da organiziraju što veću proizvodnju hrane za prehranu vojske i za pružanje pomoći postradalom narodu Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Dalmacije. Gospodarski odjeli NOO-a su se sukobljavali s nestašicom sijena, sjemena, alata i radne snage. »Treba osnivati stanice za posudbu alata pri NOO-ima«, a za »obradu napuštenih zemljišta za pomoć udovicama, nemoćnim ljudima i porodicama partizana koristiti radne čete«. Koliki se značaj davao obradi svakog pedlja zemlje, vidi se i po tome što je zaključeno »da se obrade crkveni posjedi u sporazumu s crkvom«, kao i konfiscirani posjedi narodnim neprijateljima.[5]

Pošto je u to vrijeme bilo mnogo napuštene i neobrađene zemlje na Kordunu, zoključeno je da se obradi 400 jutara zemlje u Prkosu, da se pošalje 200—300 plugova sa spremom i hranom kroz 4 dana u sela Bović, Trepču i Dugo Selo kotara Vrginmost. Isto tako ogromna briga posvećivana je ubiranju plodova da ne bi pali u ruke okupatora. Zbog toga su bile organizirane omladinske radne brigade koje su pod zaštitom vojnih jedinica vršile žetvu i ubiranje plodova.

4. Vidi Sabor u Topuskom 1944. godine.
5. AIHRPH, fond KPH, Zapisnici sjednica OK KPH za Pokuplje od 23. 3. 1944. 1 24. 4. 1944. godine.

U spomenutom razdoblju narodnooslobodilački odbori vode široku kampanju za prikupljanje hrane za vec spomenuta područja. Pošto su preko ovog okruga trebali prijeći i transporti hrane sakupljene u Moslavini i drugim krajevima sjeverne Hrvatske, NOO-i su morali rješavati vrlo teške probleme transporta, jer se sva ta hrana mogla prebacivati samo sa običnim kolima s konjskom ili volovskom zapregom, a koju su često napadali i neprijateljski avioni. Jedan dio hrane se sakupljao putem rekvizicije (od bogatih) i kupovanjem hrane (od siromašnijih). Izvještavajući o ovom problemu OK KPH Pokuplje piše CK KPH 22. 12. 1943. godine da pored problema transporta ogroman problem predstavlja nedostatak »običnih vreća« za transport hrane koju je narod spreman pokloniti.«

Pošto je postepeno nestajala svaka zanatska i industrijska aktivnost, NOO-i su morali poduzeti niz mjera za njihovo oživljavanje. U tom cilju, oni su oranizirali rad ciglama, kovačkih i kolarskih radionica za popravak alata, te organizirali prikupljanje bakarnih predmeta za proizvodnju galice. Osim toga, potaknuta je i razmjena s Žumberkom u kome je bilo vina, a nije bilo kruha. Pošto je s trgovinom vezana pojava šverca, bilo je zaključeno da se šverceri okupe i usmjere na razvoj legalne trgovine.

U mlinove su postavljeni povjerenici, »a ušur se ubire u iznosu od 8%, od čega 3% za mlin, a 5% za NOB«. NOO-i su, nadalje odobravali sječu u šumi siromašnim seljacima »za vlastite potrebe«.

U općini Krašić u to vrijeme rade kožare pod kontrolom NOO-a, a u tu svrhu komanda područja »nabavila je preko nabavnog centra iz Karlovca 400 kg tanina«.

Radi oživljavanja razmjene pristupilo se otvaranju sajmova, koji su do kraja 1943. proradili u Pisarovini, Pokupskom, Kravarskom i Lasinji. U okrugu Pokuplje uspješno je obavljena akcija oko prodaje obveznica zajma narodnog oslobođenja. Do kraja 1943. za njih je dobiveno 5 milijuna kuna, a još toliko traži OK od CK KPH. Osim toga i na ovom području veliki problem predstavljala je nestašica soli.

U oblasti socijalne politike NOO-i su se brinuli u prvom redu o zbrinjavanju udovica i nejake djece, starih i nemoćnih osoba kao i o izbjeglicama od progona okupatora. Pored rada na poljima, o čemu smo već pisali, oni su organizirali izgradnju kuća pogorelcima, a na jednoj od sjednica Okružnog komiteta bilo je govora i o tome da su NOO-i dužni da iza svakog bombardiranja organiziraju pomoć postradalima.

U oblasti prosvjete NOO-i su na cijeloj oslobođenoj teritoriji organizizirali rad osnovnih škola, a nastavu su vršili učitelji ili omladinci. Početkom 1944. kod Okružnog NOO-a organiziran je Učiteljski kurs i Partizanska gimnazija u Pisarovini. Pored toga bila je organizirana široka mreža analfabetskih tečajeva na terenu i u vojnim jedinicama.

U oblasti zdravstva zbog nedostatka medicinskih kadrova i sredstava bilo je teško postići značajne rezultate. Stoga su NOO-i najveću pažnju posvećivali preventivnim akcijama i borbi protiv tifusa i ostalih zaraza,

S. AIHRPH, lond KPH, br. 30/1947.

a u liječenju stanovništva pomoć su pružale vojne bolnice i vojno sanitetski organi.

Osim ovih zadataka i rješavanja ovih problema NOO-i su do formiranja sudova uspješno rješavali čitav niz sudskih sporova i vršili upravne poslove. Uviđajući značaj koji su narodni odbori imali u razvoju NOB-e, kao i ogromno povjerenje naroda u te organe, mačekovci su od samog početka pokušavali razbiti i kompromitirati NOO-e ubacivanjem svojih agenata i špijuna u njihove redove. Međutim, svi su oni vrlo brzo raskrinkani.

Omladina okruga Pokuplje dala je ogroman doprios NOB-i. Sve naše brigade i odbori, a u daleko većem broju i komiteti te druge institucije, bile su sastavljene od omladinaca i omladinki. Omladina je preko udarnih grupa učestvovala u mnogobrojnim diverzantskim akcijama na neoslobođenom teritoriju i vršila druge zadatke. U toku borbe pao je veliki broj mladih na tim zadacima. Omladinke Zumberka i drugih mjesta uz životnu opasnost nosile su hranu ^borcima na~položaje7preriosile i previjale ranjenike i žele žito nedaleko neprijateljskih položaja.

U izvještaju OK SKOJ-a Pokuplje krajem 1943. upućenom Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku stoji da u svim kotarima postoje kotarski komiteti SKOJ-a, a u većini općina i općinski komiteti. U tom izvještaju govori se o mladosti skojevskih rukovodstava i kritikuju se što su se suviše bacili na organiziranje USAOH-a, a zaboravili su SKOJ. Tu se također navodi da se velikogorički komitet SKOJ-a, umjesto da se bavio organizacijom, pretvorio u udarnike. Dalje se obavještava da je u okrugu mobilizirano u zadnje vrijeme 225 omladinaca u NOV, o tome da je održano 99 sastanaka na kojima je prisustvovalo 2.400 ljudi, da je izašao »Mladi udarnik« u 300 primjeraka i izdano 1.700 komada letaka u vezi s takmičenjem između okruga Pokuplja i okruga Čazme.

»Naš okrug i okrug Čazma takmiče se po pitanju mobilizacije sakupljanja za partizane, proširenju i učvršćenju organizacije, pisanju članaka i sakupljanju za srpsku omladinu Korduna.«

Zatim se obavještava da je održana konferecija USAOH-a 20. 9. 1943. na kojoj je bilo 120 delegata. U izvještaju se nadalje govori o broju organizacija USAOH-a i djelatnosti omladinske organizacije.[7]

Samo neki od navedenih rezultata između Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a na vojnom i političkom polju, na izgradnji NOO-a i političkih organizacija u okrugu Pokuplje, govori o aktivnom učešću velikog dijela stanovništva u NOP-u, koji je još masovnije nastavljen u četvrtoj godini rata.

1- AIHRPH, fond SKOJ, Izvještaj OK SKOJ-a Pokuplje od 31. 10. 1943.

Nikola Brezović Prebeg

Šumama Pokuplja i gorama Žumberka od svibnja do listopada 1943. godine

Devetnaestog svibnja 1943. godine krenuo je sa ^umberka 11 Pokuplje—2. bataljon Zumberačko-pokupskog NOP odreda »Kljuka«, koji je formiran 8. svibnja. Nekako u vrijeme osnivanja 2. bataljona vratio sam se iz Pokuplja, kamo sam bio otputovao 1. svibnja radi pripremanja akcija. Prema odluci Štaba Odreda s Bataljonom smo krenuli na put Milan Mraović-Simić i ja, u to vrijeme, obadvojica članovi Štaba Odreda.

Putovali smo u Pokuplje gdje neprijatelj nije mirovao, već je, kao i tokom cijele zime, vršio danonoćne hajke na političke radnike i veziste, terorizirao i zastrašivao narod pokušavajući da ga odvrati od NOP-a. Ponekad su to bile velike ofanzivne operacije na prostoru omeđenom željezničkim prugama Zagreb—Karlovac, Zagreb—Sisak i rijekom Kupom. Posebno su uz Kupu ustaše i domobrani cijele zime držali front, dok su se naše snage nalazile unutar tog prostora. Tako su 3. svibnja kombiniranim napadom iz Zdenčine, Kupinca, Pisarovine i Donje Kupčine, te iz Lasinje preko Donje Kupčine, a iz Karlovca preko Rečice i Šišljavića, zatvaranjem prostora na željezničkoj pruzi između Lazine i Domagovića i krstarenjem oklopnih vlakova na dijelu pruge Zagreb—Karlovac izvršili ofanzivu na četu »Kljuka«, koja se nalazila u velikim pokupskim šumama, na prostoru između Karlovca, Zdenčine i Pisarovine, na putu za Zumberak, kamo se nakon teške borbe i probila. Isti dan dijelovi 5. gorskog zdruga pretraživali su teren Pokupsko—šuma Suvača—Lijevi Štefanki i u ovoj akciji, kako navode u izvještaju, naišli na vatru od oko 80 do 100 partizana naoružanih puškama i sa dvije strojnice. U borbi su imali 3 ranjena domobrana. (Koliko je meni poznato u to vrijeme, osim političkih radnika i vezista, drugih naših snaga na ovom terenu nije bilo). Radi sprečavanja prelaza partizana preko Kupe neprijatelj je već 6. svibnja izvršio akciju na liniji Rečica—Rožan Breg u Šišljaviću sa 10. ustaškom bojnom i na liniji Donja Kupčina—Lijevo Sredičko sa 30. ustaškom bojnom. Istovremeno su dijelovi 5. gorskog zdruga vršili operacije na liniji Ppkupsko Cerje—Zgurić Brdo—Gladovec—Kolosek—Pokupsko. Dakle cijeli teren od Karlovca do iza Pokupskog, prema Sisku, dugačak 50 kilometara taj dan je bio prokrstaren. Za 10. 11. i 12. svibnja neprijatelj je

opet pripremio novu ofanzivu na teren omeđen željezničkim stanicama Zdenčina—Velika Gorica, Zdenčina—potok Brebernica—Donja Kupčina—rijeka Kupa i Lekenik—Velika Gorica. Prema neprijateljskim dokumentima plan za ovu akciju bio je gotov 5. svibnja, ali je trebalo sačekati povratak dviju bojni 5. gorskog zdruga iz ofanzive na Kalnik, a 6. svibnja trebale su stići 1. ustaška bojna u Lekenik, a 3. ustaška bojna u Zdenčinu. Iz istih dokumenata vidi se da su u ovoj akciji učestvovale: 2. bojna 5. gorskog zdruga, bez jedne satnije; 3. bojna 5. gorskog zdruga; 11. ustaška bojna, bez jedne satnije; 2. pohodna satnija 12. pješačke pukovnije i dijelovi 30. ustaške bojne iz Pisarovine i Lasinje.

Desetog svibnja 2. bojna 5. gorskog zdruga pretraživala je teren na prostoru Pokupsko—Lijevi Stefanki; 3. bojna 5. gorskog zdruga išla je terenom Zdenčina—Cerovski Vrh—Lukinić Brdo; 2. pohodna satnija 12. p.p. krstarila je na pravcu selo Buševac—selo Lipnica; 11. ustaška bojna na pravcu Lekenik—Kravarsko; 30. ustaška bojna zaposjela je pravac •Gradac—Lijevo Središčko, zatim od Jamničke Kiselice prema Pisarovini, radi sprečavanja prelaza partizana iz Vukomeričkih Gorica u Kupčinsku šumu i obratno. 11. svibnja akcija je nastavljena. 2. bojna 5. gorskog zdruga i 30. ustaška bojna dalje izviđaju sa zauzetih položaja; 3. bojna 5. gorskog zdruga nastavlja kretanje iz Lukinić Brda u Hotnju; 11. ustaška bojna nastupa od Kravarskog prema Dubrancu, a 2. pohodna satnija iz Lipnice prema Kravarskom. 12. svibnja 3. bojna 5. gorskog zdruga prokrstarila je terenom od Hotnje do Frkašića; 11. ustaška bojna nastavila je akciju od Dubranca prema Mraclinu u Vukovini. Akcije manjeg obima vršene su i nakon ove velike koja je obuhvatala cijele Vukomeričke Gorice i dio ravničarskog terena jugozapadno i sjeveroistočno od njih, a naročito •na terenu uz rijeku Kupu. U cijeloj ovoj ofanzivi neprijateljske snage nisu naišle na partizane, jer, osim Diverzantske grupe ZPO od 8 boraca, političkih radnika i vezista drugih naših snaga na tom terenu u ovo vrijeme nije bilo. A neprijatelj je, prije početka ofanzive, raspolagao podacima da u šumi kod Lučelnice ima 80 do 100 partizana; kod sela Prvonožine oko 50; u okolici Lijevi Štefanki oko 80, a u šumi Burdelj 100 do 150.

Ove i druge ofanzivne operacije pokazuju koliko su jada neprijatelju zadavali u zimi i rano proljeće četa »Kljuka« i udarne grupe predvođene političkim radnicima na ovom terenu, kojih je narod svesrdno pomagao i čuvao . U najtežim danima tokom zime, kako to piše u jednom izvještaju KK KPH Pisarovina, pokazalo se na cijelom terenu mnogo divnih neustrašivih ljudi, koji su čuvali i hranili političke radnike i veziste, krili ih u svojim kućama, dok su ustaše bili ispred kuće, išli s političkim radnicima u sve akcije, rušenje tt stupova, razoružanje i svlačenje domobrana, prekopavanje ribnjaka i svuda kuda su bili pozvani i to onda kada su puna dva mjeseca političkim radnicima ustaše stalno bili za petama, što je znatno otežavalo rad. Već 15. 4. KK KPH Pisarovina je pisao OK-u da ni ustaše, ni reakcioneri iz bivše HSS više ne mogu narod odvojiti od NOP-a »... Po čitavom Pokuplju ore se borbene partizanske pjesme, više toga neće moći niko zaustaviti naročito kod omladine, borba se između okupatora i naroda vidno zaoštrava...« Četa »Kljuka« koja je samo od 15. do

20. travnja 1943. godine otela neprijatelju 36 pušaka, 36 uniformi i više drugog materijala, zarobila 31 domobrana i u borbi s ustašama nanijela im gubitke, imala je tokom travnja velike rezultate u Pokuplju. Samo noću 12/13. travnja pokupila je na pruzi Zagreb—Karlovac, od Draganića do Ilovca, sve domobrane s oružjem i cijelom spremom. Sjećam se kako je bio veseo skojevac Dane Grčić, rodom iz Draganića, kada je vodio> »Kljukaše« u ovu akciju iz Koritanjske šume i kada su se ujutro iz akcije vratili u pomoćni logor KK Pisarovina u ovoj šumi.

Ova akcija izvedena je bez i jednog pucnja. U prvom bunkeru kod Draganića »Kljukaši« su dobili znakove raspoznavanja od domobrana i išli od jednog do drugog bunkera sve do one stražarnice na Ilovcu, pod nosom Talijanima. Neprijatelj nije znao jesu li domobrani pobjegli, sami otišli ili su ih zarobili partizani. Znao je samo da su njih 28 nestali.. U takvo Pokuplje smo doputovali. Ceta »Kljuka«, pošto je 15 dana boravila u Zumberku, vratila se u Pokuplje kao bataljon gdje je i izrasla za teških šest mjeseci od voda ostavljenog polovicom studenog 1942. godine, kada je formirana 13. proleterska brigada.

O ovom putu bataljona zabilježeno je u izvještaju Štaba Odreda: »... Bataljon se zadržao na putu 15 dana i izvršio slijedeće akcije: Horvati: na pruzi zarobljeno 15 domobrana, a zaplijenjeno 17 karabina, 590 metaka i 10 bombi. Stanica Odra: zarobljeno 19 domobrana, a zaplijenjeno 19" karabina, 450 metaka i 19 odijela. Lekenik: zarobljen 91 domobran (55 pravoslavaca radne bojne i 36 Hrvata stražara), zaplijenjeno 34 karabina, 4411 metaka, 2 pisaće mašine, 64700 kuna i nešto druge spreme. Sveta Klara: zarobljeno 15 domobrana, uništen 1 reflektor, a zaplijenjeno 14 karabina, 300 metaka i 1 šmajser. Stanice Desinec: zarobljeno 7 domobrana sa spremom, a zaplijenjeno 4 karabina i 200 metaka«.

Cijeli svibanj boravila je u Pokuplju, uglavnom na terenu kotara Velika Gorica, Minerska grupa Odreda. Ona je 1. svibnja izvršila akciju na vlak na potezu Turopolje—Pešćenica. Onesposobljena je lokomotiva i nekoliko vagona, a saobraćaj je bio prekinut 11 sati. Narednih dana je u općini Čiče zaplijenila pisaću mašinu i razni pisaći materijal a u općini Vukovina 1 karabin, telefon, pisaći i drugi materijal, te nekoliko odijela. Grupa je na terenu razoružavala domobrane, a nekim lugarima oduzela je lovačke puške. Osim toga postavljala je zasjeda po terenu. 23. svibnja podmetnula je minu na pruzi Zagreb—Sisak. Nailazeći vlak izbačen je iz tračnica — onesposobljene su lokomotiva, službena kola i 3 vagona s ratnim materijalom, a saobraćaj je bio prekinut 10 sati. 29. 5. na istoj pruzi, između stanica Velika Gorica i Odra, napala je kontrolni vlak. Jedan vagon je uništen, a jedan i lokomotiva oštećeni. Saobraćaj je bio prekinut 8 sati.

Tih dana sišla je sa **Zumberka** i 13. proleterska brigada i izvršila uspješan napad na neprijateljsku posadu u Svetoj Nedjelji. Napad je izvršen u noći 28/29. svibnja 1943. Zarobljeno je 140 neprijateljskih vojnika, zapaljena su 2 vagona, oko 70 jedrilica, hangari, stražarnice, šatori i staje. Zaplijenjeno je 100 pušaka, 5 šmajsera, 2 puškomitraljeza, 3 teška mitraljeza, 10.600 metaka, razna oprema i sanitetski materijal, novac i hrana.

Ovdje nisu unijete akcije Udarnih grupa na kotarima Pisarovina i Velika Gorica, koje ni u ovo vrijeme nisu mirovale, pa bi se tek onda dobila približno jasna slika aktivnosti naših snaga na ovom području.

Ako ove podatke izrazimo vremenski, onda su i borci »Kljuke« a i politički radnici i udarnici, uz pomoć omladine i naroda, prosto jurili iz akcije u akciju. Stigavši iz Zumberka već 22. 5. u akciji smo kod Horvata, a 23. svibnja na željezničku stanicu Odra. Zajedno s partizanima u ovu akciju išla je i grupa terenaca, koji su nam pomogli i u pripremi napada. A na desnoj obali Kupe 23/24. svibnja naše jedinice s Korduna napale su jako neprijateljsko uporište u Bučici i utvrđenje na koti kod crkve Svetog Trojstva na samoj obali Kupe. Bataljon kreće 25. svibnja prema Lekeniku i napada ga 26/27. svibnja, a već 28. svibnja krećemo prema Velikoj Gorici da bismo 31. izveli akciju u Svetoj Klari. Prvog lipnja bataljon je u akciji na željezničku stanicu Desinec. Iako nas neprijatelj nije stizao, ipak nije mirovao. Na mjesto zarobljenih posada brzo je dovlačio nove. Nakon naše akcije na Lekenik već 27. svibnja satnija 1. gorskog zdruga dolazi iz Lekenika u selo Cerje gdje hapse nekoliko ljudi. Prema neprijateljskim izvještajima naišli su na otpor 25 partizana. Zvonar je zvonio na uzbunu kada su ulazili u selo. A 29. svibnja opet krstare ovim terenom. U okolici Pokupskog vršile su pokrete neke jedinice 5. gorskog zdruga. Iz Zagreba je 26. svibnja prebačena u Kravarsko kombinirana satnija Zagrebačke ustaške bojne, a 28. svibnja stigla je u Sisak 1. domobranska jurišna bojna. Koliko su 2. bataljon i Minerska grupa 2PO zadali jada neprijatelju vidi se i iz izvještaja Zapovjedništva prvog domobranskog zbora u kojem se kaže: »... Sve jača djelatnost partizana na želj. prugu Sisak—Zagreb, uslijed čega je osobito noći promet otežan. Noćni promet na ovome dijelu bezuvjetno je potrebno osigurati ili obustaviti...«

Nalazili smo se u Vukomeričkim Goricama. Pred noć smo obaviješteni da su neprijateljske jedinice iz Zagreba zaposjele desnu obalu Save. Teško je bilo zaključiti da li je to osiguranje ili se sprema ofanziva na nas. A mi smo se ipak malo predugo zadržali na vratima Zagreba, a i Brigada je bila došla od Svete Nedjelje. Donijeli smo odluku da odmah krenemo prema Okiću, jer smo već bili primili naređenje od Štaba Odreda da se vratimo u Zumberak.

Neispavani, umorni, kretali smo se teško i sporo blatnjavom zemljom koja se lijepila za obuću. Bilo je to napornih 14 dana. Previše napornih i za partizane, naročito za nove borce nenavikle takvom tempu, a njih je u bataljonu bilo puno. Premda su nas uspjesi nosili, ipak je to dugo trajalo. Sve akcije morali smo temeljito pripremiti. A osim priprema morali smo znati i za namjere i pokrete neprijatelja. Zbog svega toga, pošto teritorijalne obavještajne službe u to vrijeme na ovom terenu još nije bilo, morali smo uspostaviti široki krug veza s organizacijama na terenu, koje su nam pružale svestranu pomoć. Odatle i umor kod onih koji su vršili akcije i onih koji su ih pripremali. Vukla se pospana kolona kroz noć, kroz tišinu. Stalna požurivanja malo su pomagala. Drijemalo se i išlo sanjareći o uspjesima, strahujući pred poteškoćama.

Sviće. Dolazimo u Ašpergere. Izgleda nam da dalje nitko ne može. Razmišljamo. U ovakvom stanju teško je nastaviti put, jer je već dan, a što će biti ako nas neprijatelj napadne, kako izdržati cijeli dan? Donosimo odluku. Oružje i spremu, zaplijenjenu u akcijama, ostavljamo natovarenu u kolima, zatrpanu sjenom u sjeniku jednog saradnika NOP-a, kojeg sam poznavao. Tu će ostati do iduće noći. Borcima saopćavamo obavještenja o neprijatelju na desnoj obali Save i odluku da nastavimo put do Okića. Trčećim korakom nastavili smo put do pruge, gdje smo, zbog izviđanja usporili kretanje, zatim smo pretrčali teren od pruge do ceste Zagreb—Karlovac, gdje smo opet usporili kretanje, a kad smo prešli i ovu prepreku, trčali smo bez zaustavljanja do podnožja Okićkih brda.

Što smo bili bliže cilju sve manje smo bili umorni, sve manje je trebalo požurivati. Trčanje je rastjeralo pospanost. U trku je predavana municija za puškomitraljeze, spremljena u rance, od jednog do drugog borca. Odstojanje je uvijek bilo dobro i kolona se nije prekidala.

Odmarali smo u selima ispod starog grada Okića. Crvenile su se trešnje iznad nas u voćnjacima gdje smo ležali. Iz kolone nije izostao nitko. Svi su bili raspoloženi, probuđeni i kao da su trčeći odmorili. Dok smo odmarali, Simić mi je opet pričao o događaju kad je bataljon 13. proleterske, kojim je komandovao, bio iznenađen i napadnut na teritoriju općine Netretić. Bojao se da se nešto slično ne ponovi. Tako smo 2. lipnja stigli u Zumberak, bez gubitaka. Tih dana vratila se iz Pokuplja u Zumberak i Minerska grupa ŽPO.

Po naređenju Štaba 2. operative zone, od 2. lipnja 1943. godine, 13. proleterska krenula je 3. 6. 1943. iz Zumberka u Pokuplje. Imala je zadatak da onemogućava saobraćaj, ruši prugu Zagreb—Sisak i mostove na njoj, da diže u zrak vlakove i da napada neprijateljske garnizone. Na širem planu ovaj put bio je ujedno i priprema Brigade za daljnja putovanja, jer je Štab zone namjeravao da je pošalje u Moslavinu i dalje na teritorij sjeverno od Save. Brigada je kretala pravcem Sveta Jana, Okić, Lučelnica, Cerje. Već 7/8. lipnja 1. bataljon osiguran 2. i 3. bataljonom razoružao je domobransku posadu na željezničkoj stanici Pešćenica, na pruzi Zagreb—Sisak i zapalio stanicu. Zarobljeno je 19 domobrana i zaplijenjeno 20 ruskih pušaka, 2000 metaka, 19 uniformi i druga sprema. Drugi bataljon je s odjeljenjem minera istovremeno digao u zrak na ovoj pruzi, na dijelu između Pešćenice i Velike Gorice, jedan propust i srušio 50 metara pruge. Ujutro 8. lipnja Nijemci i domobrani, u jačini dvije satnije, napali su u selu Cerju 2. bataljon. Proleteri su natjerali neprijatelja na povlačenje i u trostrukoj borbi nanijeli mu gubitke od oko 20 mrtvih i 20 ranjenih. Tri mrtva Nijemca ostala su na mjestu borbe. Zarobljeno je 9 domobrana, a zaplijenjeno 10 pušaka, 500 metaka i razna sprema. U ovoj borbi pao je jedan, a ranjena su dva borca. Devetog lipnja Brigada je stigla u Dubranec, u kotaru Velika Gorica.

Noću 10. na 11. lipnja jedinice Brigade već su krenule u nove akcije: 2. bataljon na neprijateljske posade u Maloj Mlaki i na željezničkoj stanici

Odra; 3. bataljon na domobransku posadu i na oružničku postaju u Brezovici; 1. bataljon bio je na osiguranju. Neprijateljska posada od 11 ustaša u Maloj Mlaki uspjela je pobjeći. Zaplijenjena su 4 karabina, 2 lovačke puške i 500 metaka. Ujedno je konfiskovana imovina ustaškog tabornika i dvojice ustaša. Na željezničkoj stanici Odra zarobljeno je 5 domobrana, dok ih je 15 pobjeglo. Minerski vod je kraj ove stanice s minom od bacača digao jednu tračnicu u duljini 20 metara. Zaplijenjeno je 5 ruskih pušaka, 73 metka i nešto spreme. Zapaljena je željeznička stanica i uništeni su svi uređaji. U općini Odra i na pošti zaplijenjen je razni pisaći materijal i 7420 kuna. U akciji na domobransku posadu, koja se nalazila na nadbiskupskom imanju u Brezovici zarobljeno je 13 domobrana, a 7 ih je pobjeglo. Napadnuta je i oružnička postaja, ali nije zauzeta, jer je neprijatelj našim napadom na domobrane alarmiran, pa je zauzeo položaje u rovovima ispred kojih su bile prepreke od 4 reda bodljikave žice. Pošto je zauzimanje tako utvrđenog uporišta iziskivalo više vremena, a pretpostavljalo se da bi u borbi bilo i gubitaka, donesena je odluka da se od daljeng napada odustane. U akciji na Brezovicu zaplijenjeno je 15 pušaka, 1000 metaka i razna sprema. Osim toga na nadbiskupskom imanju uzeto je 12 konja za potrebe NOV za koje je izdata potvrda.

Prema izvještaju Štaba Brigade za vrijeme ovog puta Pokupljem ukupno je zarobljeno 42 domobrana, 3 domobranska vodnika, 3 legionara, od kojih su dvojica stupili u Brigadu, a 20 neprijateljskih vojnika je ubijeno i 20 ranjeno. Zaplijenjeno je 56 pušaka, 1 šmajser sa 80 metaka, 4183 puščana i mitraljeska metka, 46 vojničkih uniformi i isto toliko pari cipela, 7 bombi i razne druge spreme, te 21 konj.

U Brigadu je prebjegao i jedan ustaški vojnik iz posade u Kravarskom dok se iz Pokuplja javilo 25 dobrovoljaca i 5 iz Okića. Politički je bio vrlo koristan prvi dolazak Brigade u Pokuplje. Bilo je to prvi put da se tako velike naše snage nalaze na ovim terenima. Prije odlaska iz Zumberka u Pokuplje borci su upoznati sa raspoloženjem naroda u ovim krajevima. Boraveći u Pokuplju, jedinice Brigade su u selima gdje su se zadržavale davale kraće priredbe, borci su pjevali borbene pjesme, razgovarali sa ljudima, održavali sastanke i manje zborove na kojima je narod upoznavan o značaju i zadacima ZAVNOH-a, o potrebi učešća u NOB-i pristaša HSS, o izdajničkom stavu i politici čekanja vođa HSS na čelu s Mačekom, koji su doprinijeli da su sinovi pristaša HSS-a ginuli na istočnom bojištu i po domaćim frontovima u borbi protiv vlastite braće, dok su Nijemci, Talijani i ustaše pljačkali njihove domove .

Na putu Brigade kroz sela od željezničke pruge Zagreb—Karlovac, preko dijelova kotareva Pisarovine, Velike Gorice i Siska, kuda se kretala u koloni po jedan i u selima gdje se zadržavala narod je s čuđenjem posmatrao tu veliku vojsku. «... Pa to je više vojske nego na istočnom frontu«. »Sto kaže Pavelić da su partizani pobjegli u Crnu Goru kad mi na svoje oči vidimo da su kod nas...« Dok je Brigada vodila borbu s Nijemcima i domobranima kod sela Cerja seljaci su se divili i govorili: »... A to su pravi. Ovi ne bježe nego pred njima bježe Nijemci...« Za vri-

jeme napada jedinica Brigade na Malu Mlaku, Odru i Brezovicu, kad se čula pucnjava i prasak bombi, nastala je u Zagrebu uzbuna. S raznih strana ispaljivane su rakete. U Velikoj Gorici nastala je kod ustaša i domobrana panika pred dolaskom partizana. Za vrijeme zadržavanja Brigada na terenu Pokuplja pobjegla je neprijateljska posada iz Kravarskog u Odru, makar je bila pojačana sa 100 do 150 ustaša, a posada iz Buševca u Turopolje. Pabjegli su i Nijemci, koji su vježbali kod Kraljevca, u blizini Stupnika. Sve je to narod promatrao i divio se našim borcima. Tih dana kružila je Pokupljem vijest da je stigla partizanska konjica koja će pokazati Nijemcima i ustašama.

Za cijelu Brigadu put je, kako se vidi iz izvještaja, bio od velikog vojničkog značenja. Držanje boraca i rukovodilaca na putu i u akcijama bilo je primjerno. Borci su očeličeni i za teške napore i marševe. Privikli su se na razne terene i brzo se snalazili u borbama na ravnom i pošumljenom zemljištu. Brigada bi bila izvršila više akcija da su imali organiziraniju obavještajnu službu i veći pregled stanja kod neprijatelja. Stab Brigade i štabovi bataljona nisu stigli šire se povezati s našim organizacijama na terenu, koje su jedino mogle pružiti pomoć, pa su zbog toga i žurbe izostala svestrana obavješenja o neprijatelju, kojima su ove organizacije raspolagale ili su ih u kratkom vremenu mogle prikupiti, a i veća pomoć tih organizacija u pripremi i izvođenju akcija. Učinjen je propust što i s Brigadom nije bio netko iz Odreda, koji je poznavao ovaj teren i organizacije na njemu.

Iz neprijateljskih dokumenata vidi se da je neprijatelj u ovo vrijeme povremeno saznavao o pokretima naših većih snaga u Pokuplju. Tako je 12. lipnja Brigada u 18,30 sati krenula iz sela Lipnice u Vukomeričkim Goricama i preko Horvata i Okića 15. lipnja stigla u Zumberak, na područje Oštrca. O njenom dolasku u Zumberak odmah je saznao neprijatelj o čemu govori i njegov izvještaj od 17. lipnja.

Trećeg lipnja 1943. godine, kada je 13. proleterska otišla u Pokuplje, obranu oslobođenog Zumberka preuzeo je, sa svoja dva bataljona, JJnm,-beračko-pokupski odre3T"Već 4. lipnja poslije podne, Prva četa 2. bata-TjonaTlcoji senalazio u Prekrižju, vodila je borbu s Talijanima, koji su izašli iz Ozlja i nakon borbe se povukli. U borbi je lakše ranjen jedan borac. Iz izvještaja Glavnog stožera domobranstva od 5. lipnja vidi se da je imao obavještenje da su 4. lipnja partizani u jačini dvije čete prolazili iz Zumberka preko Okića u Molvićku šumu. Osim toga obaviješten je da su jače partizanske snage prikupljene oko Svete Jane i Plešivice. Radilo se ovdje o prolazu 13. proleterske iz Zumberka u Pokuplje, koja je 4. lipnja boravila u selima oko Okića i uveče nastavila put. Jedino je 6. lipnja u Svetoj Jani bio vod 1. bataljona ZPO, drugih naših snaga na ovom terenu nije bilo.

Već 6. lipnja neprijatelj poduzima akcije na sektoru šuma Pavučnjak —Okić—Plešivica—Sveta Jana. Od šume Pavučnjak, preko Okića do Vranov Dola, nastupala je 10. ustaška bojna; talijanska kolona trebala je nas-

tupati iz pravca Jatsrebarsko—Volavlje, a miješana kolona Talijani, ustaše i domobrani iz Ozlja do Prekrižja. Samoborski odsjek dobio je zadatak da zatvori prolaz prema jugozapadnom dijelu Samoborskog gorja i vrši izviđanje na sjeveroistočnom dijelu^jZiunberka^e da 6. lipnja s jednom satnijom zauzme položaje u pravcu sela Kotari—selo Budinjak; da iz Kalja izviđa prema Pećnom, a iz Željeznog prema Kostanjevcu. Ako samo letimično bacimo pogled na ovaj teren, vidimo kakvu su klopku zamislili za snage koje su, prema njihovim informacijama, bile prikupljene oko Svete Jane i Plešivice. Ujutro, između 7 i 8 sati, došlo je do borbe 2. bataljona na Prekrižju s Talijanima koji su nastupali iz Ozlja. Ubrzo su Talijani uspjeli zauzeti položaje bataljona. Glavni stožer domobranstva obavijestio je u svom izvještaju da je njihova satnija iz Ozlja nakon jače borbe zauzela D. Prekrižje. Bataljon se s položaja na Prekrižju povukao u pravcu sela Prvinić. Na drugim položajima jedinica nije bilo borbe. Prema neprijateljskim dokumentima 10. ustaška bojna isti dan je stigla do Prekrižja i Vranov Dola.

Iz izvještaja Štaba 2. operativne zone od 18. lipnja vidi se da su neprijateljske snage u jačini jednog bataljona Talijana i dvije ustaške bojne koje su nastupale iz pravca Gornja Vas prema Sošicama i iz Ozlja i Jastrebarskog pravcem Krašić—Prekrižje—Oštre, 7. lipnja uspjele zauzeti Sošice i Oštrca i da su ih snage Odreda uspjele na tim položajima zadržati. Evo kako je to izgledalo na terenu. Taj dan Treća četa 1. bataljona, koja se nalazila u Relićima, vodila je borbu s ustašama, koji su nastupali od Željeznog i Begovog Brda. Tri puta ustaše su pokušavali prodrijeti na položaje Čete, ali su svaki put odbijeni. Oko 15 sati ustaše su počeli nadirati u pravcu Sopota i Pleša. Patrola 1. čete 1. bataljona otvorila je na ustaše vatru i povukla se u Sošice. Zauzimanjem Pleša ustaše su onemogućili Prvoj četi da, kad se povlači iz Sopota, zauzme položaj na Plešu. Dočekana vatrom četa je odstupila i zauzela položaj na Gradini iznad Sošica. Pokušaj čete da u toku noći zauzme Pleš nije uspio. Druga četa kontrolirala je teren od Otočca prema Relićima, Plavcima i Skokovima. Drugi bataljon držao je položaje u Štulama gdje se očekivalo daljnje napredovanje Talijana. Prema spomenutom izvještaju Štaba zone, snage Odreda nanijele su u toku dana neprijatelju gubitke do 10 mrtvih i ranjenih.

U zoru 8. lipnja, 3. četa 1. bataljona, krenula je u napad na Pleš s namjerom da zauzme i zadrži tu važnu kotu. Naišla je na jak otpor ustaša. Njih oko 15, s dva puškomitraljeza, branili su iz rovova ovaj vrh. Nakon^ četirisatne borbe Četa se povukla. U borbi je pao nj.en3oman^ii^_jed^iI boraca je lakše ranjen. Ustaše su imali 2 mrtva. Prva i Druga četa 2. bataljona vodile su borbu s ustašama, koji su iz Sošica i Reštova, pokušavali prodrijeti prema selu Jezernice, gdje se nalazio Stab Odreda. Ovaj napad je odbijen. U borbi je pao jedan borac, a trojica su ranjeni. Ustašama su nanijeti gubici od 4 mrtva i 3 ranjena. Ove dvije čete potpomognute 1. četom 2. bataljona, kasno uveče, krenule su u selo Kuvače gdje su naišli na ustaše. Nakon obostranog puškaranja, naše jedinice povukle su se

RODOLJUB
GLASILO OKRUŽNOG NOO ZA POKUPLJE
1. OKTOBAR
1917
1943

na ranije položaje. Drugi bataljon zauzeo je jednom četom Reliće, a s dvije Oštre. Uslijed magle neprijatelj je uspio iznenaditi i s više strana napasti četu u Relićima. Nakon kratkotrajne žestoke borbe četa se, uz gubitke od jednog mrtvog i dvojice uhvaćenih povukla prema Oštrcu. Brojno nadmoćan neprijatelj je prodirao prema Oštrcu i zauzeo ga. Nakon toga nastavio je dalje napredovanje prema našim položajima u selima Visoča, Kordići i Kokoti. Druga i Treća četa sukobile su se s neprijateljskim snagama, koje su bile zaobišle naše lijevo krilo i s jednim svojim dijelom prodrle u šumu iznad Plavca. Protunapadom naših dviju četa neprijatelj je protjeran i prisiljen da se povuče i s Oštrca. Gubici neprijatelja u borbi sa snagama 2. bataljona tokom dana su nepoznati. Naši gubici bili su dva mrtva i jedan lakše ranjen. Dva borca su u Relićima uhvaćena živa. Ukupno u toku dana Odred je imao 3 mrtva, među njima jedan komandir čete, četiri ranjena i dva uhvaćena borca. Neprijatelj je, samo na položajima 1. bataljona imao 6 mrtvih i 3 ranjena.

Bio je to naporan dan za naše borce. Tih dana jedinice su stalno na položajima i u pokretu, jer rezervnih snaga nije bilo. Ishrana je bila slaba. Slaba čak i za prilike kakve su vladale u Zumberku. Sjećam se, mislim da je to bilo baš u toj borbi, dok su ustaše od Sošica i Reštova pokušavali prodrijeti prema Jezernicama, bio sam s komandantom Odreda Borisom Balašom Bocom na položaju prema Reštovu. Ustaše su šumom prodrli od samog njenog ruba i našu borbenu liniju potisnuli na čistinu, na jednu livadu. Naši su borci uz sva navaljivanja ustaša, ostali dvadesetak metara udaljeni od šume, makar je iza njih, također oko dvadeset metara bio udaljen oko tri metra visok neki nasip ili uzvisina pogodna za obranu. Iza toga brežuljka, u zaklonu od ustaških metaka, ekonom je donio hranu sakupljenu za borce na položaju. Na livadi je prostro bijelu plahtu. Na tom domaćem platnu, bilo je puno komada i komadića tankih kao prst pogačica što ih je narod poslao borcima na položaj. A poznato je bilo da u Zumberku tada nije bilo kruha. Svi smo to znali. Znali smo kako bi u kućama gdje su sakupljani, ove komadiće pogačica bila rado pojela djeca, a njihove majke i bake poslale su ih borcima na položaje. To je ono što je hrabrilo naše borce. A to se čovjeku i usiječe duboko u sjećanje i ostaje trajno, kao da se jučer zbilo.

Novi borci iz 2. bataljona za vrijeme ovih borbi, a i kasnije u ofanzivi, povlačili su se u grupicama iza neprijateljskog fronta (neki su bili odsječeni od glavnine), odlazili bi u Pokuplje gdje je ishrana ipak bila obilnija i uvijek se našllo nešto kruha, žganaca i mlijeka, čega u Zumberku nije bilo. U neprijateljskim izvještajima govori se da je 9. lipnja zapaženo 500 do 800 partizana u pokretu preko šume Pavučnjak u pravcu Pisarovine i šume Kljuka. Međutim u to vrijeme, osim ovih grupica, koje su se kretale u navedenom pravcu, drugih naših jedinica u šumi Pavučnjak nije bilo. Ove grupice izazvale su zabunu kod neprijatelja. Prema izvještaju Štaba ZPO, od 1. srpnja u toku lipnja otišla su iz 2. bataljona 42 borca u Pokuplje.

Devetog lipnja nastavljene su borbe sa neprijateljskim snagama. Prvi bataljon, pojačan četom 2. bataljona, vodio je borbe s ustašama u Soši-

čama. Oko 11 sati, pošto su iz teškog bacača bačene 3 mine na ustaše, oni su počeli bježati i napuštati položaje. Naše jedinice ušle su u Sošice i Hum. Treća četa ovog Bataljona, potpomognuta slovenskom četom i desetinom proletera, s teškim mitraljezom i teškim minobacačem, krenula je da protjera neprijatelja s Pleša. Kada su okp 17 sati izbili na Pleš, neprijatelj se već povukao. Drugi bataljon bio je na Oštrcu i predveče potisnuo neprijatelja prema Begovom Brdu. Povlačenjem ustaša iz Sošica i s Pleša situacija se znatno promijenila u našu korist. Desetog i jedanaestog lipnja neprijatelj, koji se još zadržao u Prekrižju i Krašiću, a ni 13. ustaška bojna iz pravca Gornje Vasi, nisu napadali naše jedinice, jedino su 3 talijanska aviona 11. lipnja bombardirali i mitraljezima tukli naše položaje iznad Sošica i u Humu. Zatišje na frontovima omogućilo je našim jedinicama da uveče 21. lipnja napadnu ustaše na Prekrižju. Ovaj napad nije uspio, kao ni ponovan napad izvršen 14. lipnja uveče, zbog nadmoćnosti ustaša, koji su se već bili utvrdili u ovom selu. Kad je 1. bataljon Odreda, zajedno s 1. bataljonom 13. proleterske, koja se upravo vratila iz Pokuplja, krenuo 15. lipnja da napadnu Prekrižje, ustaše su se već povukli u pravcu Krašića. Iz izvještaja Štaba ZPO od 15. lipnja vidi se da je u napadu na Prekrižje, izvršenom 12. lipnja pao jedan borac. Prema izvještaju Glavnog stožera domobranstva, zapovjednik Prvog sektora iz Karlovca obavijestio je da se 13. partizanska brigada, preko Plešivice vratila u Zumberak. oko sela Oštrca, da se 15. lipnja 10. ustaška bojna povukla s Prekrižja na crtu Paulov Breg—Hrženik. U istom izvještaju navodi se da se poduzimaju protumjere. Međutim u njihovom izvještaju od 19. lipnja govore da su 17. lipnja njihove čete zauzele Prekrižje.

Opisao sam ovdje kako je ZPO za vrijeme boravka Brigade u Pokuplju, on 3. do 15. lipnja uspio zaustaviti i potisnuti neprijatelja, koji je vršio napade i obraniti centar oslobođenog teritorija Zumberka. Prema ocjeni Štaba Odreda u ovim borbama se pokazalo da jedinice nemaju dovoljno borbenog iskustva, ali da su imale mnogo volje da skrše neprijatelja. Iz ocjene se vidi i da je 1. bataljon iskusniji, s više vojničkog znanja, da su borci izdržljiviji od boraca 2. bataljona, čiji se i Štab nije dovoljno snašao. I Štab 2. operativne zone ocijenio je da je u ovim borbama došlo do izražaja neiskustvo boraca i rukovodilaca i da je 2. bataljon prvi put vodio otvorenu borbu s neprijateljem zbog čega je kod njega bilo dosta kolebanja. Ali: »... u ovim borbama očeličili su se borci, a rukovodeći kadar dobio je potrebnu samostalnost i samopouzdanje da može braniti **Zumberak** i bez prisustva brigade. Iz ovih borbi izvukao je i sam Štab odreda korisne pouke **i** moći će **u** buduće samostalno da rukovodi **akci**jama. ..«, kaže se u izvještaju Štaba 2. operativne zone, od 18. lipnja. Ne piše u izvještaju da li je to bila pouka i za Štab zone.

Sedamnaestog lipnja neprijateljske snage napale su od Cunkove Drage, Hrženika, Jezerina, Sv. Ivana i ispod Lovića Prekriškog, Prekrižje, gdje je položaje držao 2. bataljon ZPO. U ovoj borbi neprijatelju su naneseni gubici od 3 mrtva i nekoliko ranjenih. To je u stvari već bio novi početak

akcije neprijatelja. Dakle, 18. lipnja opet je počela ofanziva na oslobođeni teritorij Žumberka. Prema našim dokumentima u ofanzivi su učestvovali: Talijani u jačini oko 3 bataljona i oko 300 belogardista, jedan divizion artiljerije, 15 tenkova, 10. i 13. ustaška bojna, satnije 5. ustaške bojne i satnije Opkoparske bojne. Osim toga neprijatelj je u toku ofanzive napadao položaje naših jedinica s 5 talijanskih i 2 ustaška aviona.

Oslobođeni teritorij branili su 13. proleterska brigada i Zumberačko--pokupski odred. Raspored naših jedinica uoči ofanzive bio je: 1. bataljon brigade: Lović Prekriški—Rađinović, 3. bataljon kod Kasta, 2. bataljon u rezervi kod Plavca. ZPO: 1. bataljon u pravcu Sošice—Gornja Vas, 2. bataljon na Oštrcu. Pravci neprijateljskog nadiranja bili su: s jednim bataljonom Talijana, pojačanim sa 300 belogardista i 7 tenkova od Metlike, preko sela Draščice ka Kaštu) dva bataljona Talijana i 10. ustaška bojna sa 8 tenkova pravcem Krašić—Prekrižje—Oštrac—Sošice i Krašić—Bukovica—Vivodina.

Neprijateljske snage koje su napadale iz pravca Krašića i Ozlja zauzele su 18. lipnja Prekrižje, Bukovicu i Lović Prekriški, ne naišavši na jači otpor naših jedinica. Iz neprijateljskih dokumenata vidi se da su partizani u noći 18/19. lipnja, na pruzi Zagreb—Karlovac, eksplozivom oštetili most na potoku Okićnici. Devetnaestog lipnja 3. bataljon 13. brigade, koji je bio u okolini Kašta, dočekao je u zasjedi kolonu Talijana i belogardista, koji su nastupali iz Metlike i nanio im velika gubitke u mrtvima i ranjenima. Uslijed brojne nadmoćnosti neprijatelja 3. bataljon se povukao na položaje ispod Kašta gdje je zaustavio neprijateljsko napredovanje, cijeli dan zadržao položaje, a neprijatelju nanio gubitke od oko 80 mrtvih i ranjenih. Glavna kolona neprijatelja zauzela je u toku dana Begovo Brdo, Reliće i zaposjela Oštre. Isti dan neprijateljski avioni bombardirali su Sošice eksplozivnim i zapaljivim bombama. Slijedećeg dana kolona koja je nastupala iz pravca Metlike, uz jaku artiljerijsku i minobacačku pripremu, izvršila je juriš na položaje 3. bataljona Brigade. Borci su dočekali napadače na odstojanju 10 do 20 metara i nanijeli im teške gubitke, prisilivši ih tako na povlačenje. Neprijateljsku kolonu u jačini bataljona koja je od Bukovice i Lovića kretala u pravcu Rađinovića i Vivodine dočekao je 1. bataljon Brigade i nanio joj manje gubitke. Neprijateljske snage s Oštrca i iz Gornje Vasi nisu u toku dana vršile pokret. Isti dan jedinice 1? bäFäTjöna ZPfT'izvršile su fingirani napad na neprijateljske snage u Gornjoj Vasi i Oštrcu. A 2. bataljon Brigade i 2. bataljon odreda, koji su držali položaje kod Plavca dobili su zadatak da u toku noći 20/21. lipnja napadnu neprijateljske snage u Relićima, ali napad nije uspio jer je neprijatelj u toku dana zauzeo Barone.

Cim je počela neprijateljska ofanziva, komandant Zone tražio je izvještaj kakve snage neprijatelj imade iza fronta. One su na frontu bile, uglavnom, utvrđene. Nije preostalo drugo već da jednog od prvih dana neprijateljskog nastupanja, Pero Damjanović, koji je dobro poznavao Zunoii^rakj ja pođem u Vivođinu, jer smo pretpostavljali da ćemo otu-

da moći organizirati da se ispita situacija uz Kupu prema Ozlju i Krašiću. Došli smo kod gostioničarke Milke u Vivodini i pitali je ima li netko pouzdan tko bi se mogao neopaženo od neprijatelja provući, selima uz Kupu, do Krašića. Predložila je jednu ženu, koju je dobro poznavala. Bila je to skromna, mirna, šutljiva i staložena drugarica. I Pero i ja smo došli do uvjerenja do joj možemo povjeriti zadatak zbog kojeg smo došli. Obukla se ona u domaću nošnju, uzela nešto sira, jaja i još nekih stvarčica za prodaju i otišla na put. Mi smo čekali u Vivodini. Bilo je to, činilo nam se, beskrajno dugo. Naših jedinica u Vivodini nije bilo. Dio naših snaga držalo je položaje više iznad sela. Strahovali smo da neprijatelj ne napadne Vivodinu prije našeg povratka. Ipak drugarica se vratila i podnijela izvještaj. Od Vivodine spustila se niže, prešla ispod neprijateljskih položaja i stigla do Krašića. Nigdje nije naišla na neprijateljsku vojsku. Ni u Krašiću nema nikakve vojske. Istim putem vratila se u Vivodinu.

Vraćali smo se prema selu Jezernicama. Negdje iznad Vivodine, dok smo prelazili jednu dolinicu, odjednom Pero se bacio na zemlju. Istovremeno čuo sam zviždanje mine koja je pala lijevo ispred nas. Poslije smo u daljini, desno od nas, vidjeli kolone Talijana i puno natovarenih mazgi koje su lijeno kretale. Izgledalo nam je to nekako kao priča iz bajke. Natovarene mazge činile su nam se na uzvisini kao deve u pustinji.

Nije o ovom stanju u pozadini iza neprijateljskog fronta zapisano ništa, ali su u štabovima zone, Brigade i Odreda znali da neprijatelj na glavnim pravcima nadiranja u pozadini nema rezervnih snaga.

Nekoliko pokušaja neprijatelja s pravca Metlike da 21. lipnja odbaci 3. bataljon Brigade s položaja kod Kašta nisu uspjeli. U svakom pokušaju neprijateljske snage su odbijane i potučene. Ogorčena borba vođena je i na položaju Ognjanovac, gdje je neprijatelj bio potisnuo naše jedinice. Neprijatelj je zauzeo Plavce i Visoče i potisnuo naše snage na položaj oko Kordića gdje su se sredile i zadržale ga .U ovim borbama vod 3. čete, 2. bataljona ZPO na Štuli bio je odsječen i tek nakon tri dana vratio se u sastav bataljona, a vod iste Čete u Ognjanovcu raspršen je. U borbi je poginuo njen komandir. U protunapadu naših jedinica, započetom u 14,30 sati, 1. bataljon Brigade napao je neprijateljsko lijevo krilo s boka i iz pozadine kod Visoče, a 2. bataljon i 2. bataljon Odreda izvršili su frontalni juriš od Kordića. Pred snažnim naletom naših jedinica neprijatelj je u paničnom bijegu napuštao položaje ostavivši previjalište s nekoliko ranjenika i sanitetski materijal. Oko 200 Talijana s 5 lakih bacača i 2 teška mitraljeza zadržali su se na koti iznad Plavca. Na njih su pošli 1. i 2. bataljon Brigade. Na položaj je 1. bataljon trebao stići preko Ognjanovca, a 2. preko Plavca i istovremeno izvršiti napad. Štab Brigade je u izvještaju Štabu zone, opisao ovako tok ovih borbi: »... Ali pošto su bili izgubili vezu između sebe II Prol. bataljon je prvi stigao do neprijatelja i počeo napadati, ali je neprijatelj davao žestoki otpor, naglim jurišem II Bataljona uspio je prići 10 metara do rovova gdje je neprijatelj bio ukopan i počeo bacati bombe u rovove, ali neprijatelj odgovara jakom mitralje-

•skom i puščanom vatrom, također je odgovarao bacanjem svojih ručnih bombi. Padale su bombe kao kiša i (za) pol sata neprijatelj je izbacio 1000 komada bacačkih i ručnih bombi, od jake detonacije i dima eksplozija i sela Plavaca koje je gorilo od bacačkih bombi nije vidio drug druga, •nije se mogla održati veza te je II Proleterski bataljon bio prisiljen da se povuče. Dok se je II proleterski bataljon povukao, I Proleterski bataljon stiže i napada neprijatelja sa druge strane, s jednom četom spušta se do ceste da neprijatelju odsječe odstupnicu, ali neprijatelju stižu tenkovi u pomoć i 8 praznih kamiona u koje tovari mrtve i ranjene...« I opet je 2. bataljon s jednom četom pošao u pomoć 1. bataljonu, ali je neprijatelj u paničnom bijegu napustio položaj, čim je pokupio mrtve i ranjene i prije noći uspio se izvući uz teške gubitke. U borbama na ovim položajima neprijatelj je imao više od 150 mrtvih i ranjeniih. Gubici Brigade bili su 6 mrtvih i 18 ranjenih, a gubici odreda 2 mrtva druga. O ovom povlačenju zabilježeno je i u neprijateljskim dokumentima. Jedino se kod njih navodi da se taj događaj zbio 22. a u našim dokumentima zapisan je pod 21. lipnja. Tako u dnevnom izvještaju Glavnog stožera domobranstva piše: »U toku 22. 6. neprijatelj je sa jakim snagama... izvršio protunapadaj u bok i leđa X. ust. bojne kod s. Kordići i primorao je na povlačenje prema selu Plavci odakle se zajedno sa talijanskim četama povukla. Vlastiti gubici 7 mrtvih, 17 ranjenih i 2 nestala.« Isti dan 13. ustaška bojna, iz e Gornje Vasi, nastupala je prema položajima 2. bataljona Odreda, koji je sa dvije čete bio na Plešu i jednom u Humu.

To jutro bio sam na Plešu. Tada je na Plešu izgrađen bunker. Izgradili su ga borci 1. bataljona Odreda pod rukovodstvom Teodora Škrinjara, komandira 2. čete. Škrinjar je bio rezervni oficir. Mnogo se zalagao za uzdizanje boraca pri čemu je vidno dolazilo do izražaja njegovo poznavanje vojnih vještina. S oduševljenjem im je u prisutnosti ostalih drugova, koji su branili ovaj položaj, pokazivao kako bunker dominira cijelom onom udolinom po kojoj se, ispod rijetkih bukovih stabala, planinskom livadom, sa sjevera prilazilo prema vrhu Pleša. Bunker je bio sagrađen od bukovih stabala, oko 7 metara dugačak, oko 2 metra širok i oko 1,20 metar visok. Bio je pokriven i do pod vrh zasut zemljom. Gledao sam kroz puškarnice iz njega. Vidik je stvarno bio dobar. Ali ja se u njemu nisam ugodno osjećao. A tko da natjera partizana da se iz bunkera brani? Bilo je to veliko pitanje. Vratio sam se preko Sošica u Stab Odreda u Jezernicama i podnio izvještaj. Ubrzo iza toga obaviješteni smo da su ustaše zauzele Pleš.

Iz izvještaja Štaba Odreda od 1. srpnja vidi se da su taj dan naše jedinice na Plešu odbile dva ustaška napada, da su se kod trećeg naleta "u kojem su ustaše tukli naše položaje iz bacača mina i dosta automatskog oružja i pošto su vatrom zavarali borce i zaobišli ih povukle su se. Neprijatelj je zauzeo Pleš, Sošice i Hum. Četa iz Huma zauzela je položaje na Gradini iznad Sošic. U obrani Pleša imali smo 1 mrtvog i 3 ranjena borca. Ustašama su naneseni gubici od 20 izbačenih iz stroja.

Nakon proboja neprijatelja na ovom frontu Stab zone naredio je da 2. bataljon Brigade s dvije čete zauzme položaje između Sošica i Jezer-

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

Vijesti

Izdaje Propodjel O.N.O.-a POKUPLJE Tehnika Žumberak

Broj 36 Srijeda, 30. kolovoz 1944. Godina I.

PROSLAVA TROGODIŠNJICE USTANKA U ŽUMBERKU

26.VIII. na veče gorjeli su na žumberačkim bregovima blistavi krijesovi, zvonjela su sva crkvena zvona, odjekivali su pucnji pušaka i gromka pjesma omladine. Žumberak se spremao za veličanstvenu proslavu narodnog blagdana - trogodišnjice ustanka.

27.VIII. osvanuo je sunčani dan. Nedjelja. U blistavom plavetnilu zalepršale su narodne zastave, zaorila se pjesma. Iz svih se sela kreće narod i omladina. Hrle u povorke i žure na mjesto proslave. Žure da vide i pozdrave svoju milu Žumberačku brigadu, koja je formirana dan prije.

Na zborištu vrše se zadnje pripreme. Tu je već II. Diverzantski bataljon.

Odjednom odjekuje sa ceste pjesma i svirka. Iznad zelenog granja vijori zastava. Diže se oblak prašine. Prvi dolazi narod općine Krašić na čelu sa svojom novoformiranom četom. Ponosito stupaju novi borci-hrabri krašićki omladinci. Ponosno gleda narod svoje sinove, svoje branitelje.

Povorke se slijevaju sa svih strana. Pjesma. Zastave. Transparenti sa ispisanim parolama. Gromko klicanje potresu bregove i klance. Dolazi narod Kalja, Šumobora, Jaske, Okića, Radatovića, Sošica, Vivodine i Oštrca. Bujica se razlijeva po cijeloj tratini. Stvara se ogroman špalir od ulaza sa slavolukom, sve do velike tribine na drugom kraju.

Na jednom kao munja pronese se glas: "Dolazi vojska! Naša Žumberačka brigada!"

Klicanje, pjesma i pljesak slili su se u gromoglasni tutanj, kada su kroz slavoluk projahali komandant i komesar novoformirane Žumberačke brigade. Za njima u sjajnom redu, čvrstim vojničkim korakom nastupaju čete i bataljoni brigade. Dolazi i novoformirani Samoborski partizanski odred.

Oduševljenje se jedva stišalo, kada je pretsjednik Kotarskog NOO-a Žumberak otvorio zbor i čestitao narodu trogodišnjicu ustanka. Brigadni pjevački zbor zajedno sa vojskom otpjevao je narodnu himnu "Lijepu našu". Za tim se minutom šutnje odaje počast palim borcima, a onda se čitaju pozdravni brzojavi maršalu drugu Titu, Izvršnom odboru Narodno - oslobodilačke fronte Hrvatske, Nacionalnom Komitetu, Zavnohu i Glavnom štabu Hrvatske.

Pretstavnici bratske slovenske vojske pozdravili su narod i naše borce i podvukli jedinstvo i bratstvo naših naroda.

U ime Narodno-oslobodilačke fronte govorio je drug Joža Tomac, koji je izložio političku situaciju i tekovine trogodišnje borbe. Drug Vrbanek Josip iz Vivodine, pretsjednik Kotarskog NOF za Žumberak, govorio je u ime HSS-a. Drug komesar Žumberačke brigade iznio je ukratko historijat borbe u Žumberku i okolici, a drug komandant govorio je o značaju naše vojničke zakletve.

Tada je nastupio najsvečaniji trenutak proslave. Nova brigada polagala je zakletvu svome narodu. Komandant brigade izgovarao je riječi zakletve, koje su za njim ponavljale stotine boraca.

Poslije govora druga komesara 34. Divizije, koji je iznio najnoviju vojničku si-

nice i zaštiti otvoreni bok naših jedinica na Ognjanovcu. Neprijatelj je zaustavljen. Ceta 3. bataljona Brigade upućena je na osiguranje bolnice na Geri. A uveče 2. bataljon Odreda pošao je da zauzme Hum, ali je neprijatelj uporno branio položaj i bataljon se povukao.

Uslijed pretrpjelih poraza 21. lipnja neprijatelj u toku 22. nije ni na jedom dijelu fronta pokušao napredovati. Samo je položaje 3. bataljona tukao artiljerijom.

Prema rasporedu u Štabu Odreda u toku dana obišao sam položaje jedne čete 1. bataljona ispod Gradine, na samom ulazu u Sošice. Sa četom je bio i komesar bataljona Grga Milašinčić. Položaj je bio na jedom putiću uz vrtove sela Sošice. Putić je malo uzdignut iznad vrtova, ali ga ipak ograda odvaja od njih. Ta ograda sakrivala je borce od pogleda ustaša, iz već naraslog žita, na drugoj strani. Dok smo obilazili borce drugovi su me upozorili na opreznost, jer su malo prije mog dolaska u žitu ispred sebe primijetili povlačenje ustaša. Inače je u Sošicama i na položajima čete bilo mirno. Težak je to bio položaj. Otraga je brdo na koje se s putića nije moglo direktno povlačiti. Sam putić visio je prema Sošicama i cesti koja vodi prema Oštrcu, a borci su morali ležati pritisnuti na zemlju. Ipak četa je na ovom položaju izdržala.

Uveče su jedinice Odreda, dvije čete 2. bataljona i jedna četa 3. bataljona Brigade krenule u napad na ustaše u Sošicama, Humu, Kovačima i na Plešu. Na Plešu se vodila borba. Naš top ispalio je na Sošice tri granate. Nakon toga ustaše su u paničnom bijegu napustili Sošice. Pobjegli su i iz Huma i Kovača. Zaustavili su se u njihovom ranijem uporištu Gornjoj Vasi. Pošto su ustaše na Plešu saznali za povlačenje njihovih snaga iz navedenih mjesta, pobjegli su i oni. U borbe za Pleš ustašama su naneseni gubici. Naše jedinice imale su dva ranjena borca.

Protjerivanjem ustaša s ovog dijela fronta situacija se potpuno izmijenila u našu korist. Idući i narednih dana za vrijeme ofanzive ZPO s dijelom svojih snaga drži položaje na Plešu i u Sošicama, Sopotima i Humu te vrši kontrolu širokog terena na sektoru Tomaševci—Kupčina i —Željezno i prema Gornjoj Vasi. Ali na ovom frontu ustaše više nisu napadali. U stvari naše jedinice su 21. i 22. lipnja već dobile bitku.

U toku borbi 24. lipnja Štab 2. operativne zone NOV i PO Hrvatske pohvalio je hrabro držanje i borbenu odlučnost svih boraca i komandnog kadra 13. proleterske brigade i 2. bataljona ŽPO. U pohvali su posebno istaknuti 2. bataljon Brigade, a naročito njegova 2. četa i njen 3. bataljon. Pohvaljeno je mnogo boraca i rukovodilaca u 1. 3. i 4. bataljonu Brigade i **u** 1. i 2. bataljonu ZPO. Bio je to još jedan poziv i poticaj da se ustraje **u** borbi i protjera neprijatelja iz Zumberka.

Dvadest četvrtog lipnja neprijateljske snage napustile su Oštre. Proleteri su vodili borbu s njihovom zaštitnicom i zauzeli Relić. Na Begovom Brdu ostale su neprijateljske snage u jačini bataljona, a ostale su se povukle u pravcu Bukovice za pripremu napada na Vivodinu. I 25. lipnja neprijatelj pregrupira svoje snage za napad na Vivodinu. Na frontu odakle je pobjegao pokušao je opet zauzeti Reliće, ali je odbijen. Uveče

istog dana naše jedinice uznemiruju neprijatelja i vrše fingirane napade na njegove položaje. Uslijed jake minobacačke i artiljerijske vatre na položaje 3. bataljona Brigade, 26. lipnja Bataljon se povukao na položaje Radovica, kote ispod Kašta. Neprijateljski pokušaji da na raznim pravcima napadne naše položaje od Prekrižja, Begovog Brda, Lovića Prekriškog i Draščica odbijeni su. Svuda je neprijatelj dočekan na bliskom odstojanju i potučen. Tako je s dijelom svojih snaga u toku dana bio prodro do Vivodine. Budući da je po jednoj četi proletera napadnut s leđa, neprijatelj se povukao prema Loviću. I 27. lipnja neprijatelj je jakom minobacačkom vatrom tukao položaje jedinica Brigade. Vršio je izviđanja naših položaja na sektoru Relići, Baroni, Prvinić, Rađenovići, Petruš, Vrh, ali svuda je odbijen. Naše jedinice vršile su patrolne ispade sve do rovova neprijatelja i bombama ga tukle. Uopće u ovoj neprijateljskoj ofanzivi je mnogo divnih primjera boraca koji su se privlačili neprijateljskim položajima ili su sačekivali pojedince i grupice neprijateljskih vojnika, nanosili im gubitke i vraćali se u svoje jedinice. Posebno su borci 13. proleterske pokazali visok moral, borbenost i žilavost. Naročito su se istakli u gonjenju neprijatelja kad su stalno prodirali naprijed ne dopustivši mu da se sredi. Dobro su koristili zaklone, ukopavali se i izdržavali najžešću artiljerijsku i minobacačku vatru.

Tako smo dočekali 28. lipanj, dan kada je neprijatelj napuštao Zumberak. Taj dan bataljon 3. (slovenačke) NOU brigade »Ivan Cankar« smijenio je na položajima 3. bataljon 13. proleterske. Neprijatelj je iz pravca Lovića Prekriškog, preko Lovića i od Metlike, preko Draščice i Krmačine s oko 2000 vojnika, oko 200 natovarenih mula, uz jaku artiljerijsku pripremu i uz pomoć tenkova prodirao u pravcu Vivodine, pretrpjevši tešku gubitke. Kako je u povlačenju ostavio mrtve i ranjene, krenuo je s novim pojačanjima opet u napad. Pošto je proleterima ponestalo municije, morali su se povući. Prije nego je 3. bataljon 13. proleterske stigao u pomoć neprijatelj se već, čim je pokupio mrtve i ranjene, povukao. Prvi bataljon 13. proleterske i četa iz brigade »Ivan Cankar« gonili su ga do Kupe i u pravcu Ozlja. U toku dana neprijatelj je napao i položaje 2. bataljona 13. proleterske na sektoru Relići—Baroni—Prvinići, ali je u oštroj borbi i na ovom frontu natjeran na povlačenje. Oko 14 sati već su naše jedinice primijetile povlačenje Talijana s Begovog Brda i Prekrižja. Na Prekrižju je ostala 10. ustaška bojna kao zaštitnica. Već u 16 sati četa 2. bataljona 13. proleterske vodi s ustašama borbu ispred Prekrižja, dok istovremeno dvije čete kod Jezerine i Barona izbijaju ustašama s boka, nakon čega ovi u paničnom bijegu napuštaju Prekrižje. Njima su se pridružili i Talijani. Drugi bataljon 13. proleterske gonio ih je u povlačenju. U paničnom bijegu oni su se povukli prema Krašiću i Draganiću.

Bio je to slom ofanzive. Neprijatelj je protjeran u njegova uporišta iz kojih je pošao u ofanzivu. Sutradan 29. lipnja napustio je i Draščicu. Zumberak je bio opet slobodan.

Prema našim izvještajima u ovoj ofanzivi neprijatelj je imao 476 mrtvih i ranjenih vojnika i oficira. Oboren je jedan avion, zaplijenjeno

20 pušaka i 3000 metaka. Naše jedinice imale su: 13. proleterska 15 mrtvih i 47 ranjenih, Zumberačko-pokupski odred 6 mrtvih i 6 ranjenih. ZPO je izgubio 2 puškomitraljeza — jedan je izgorio u zapaljenoj zgradi od aviona, a jedan je pao neprijatelju u ruke. Osim toga izgubio je i 6 pušaka.

Nakon završetka ofanzive **Stab** zone je održao s rukovodećim kadrom četa, štabova bataljona i štabova Odreda i Brigade sastanak na kojem je dat iscrpan kritički osvrt i ukazano na iskustva stečena u ovoj ofanzivi. Glavni štab NOV i PO Hrvatske u svojoj Naredbi broj 18 od 1. srpnja pohvaljuje borce i komandni kadar 13. proleterske NOU brigade »Rade Končar« koji su pokazali primjernu hrabrost i junačko držanje u razbijanju neprijateljske ofanzive na Zumberak od 18. do 23. lipnja 1943. godine.

Četvrtog srpnja u malom selu Kunčani, podnoJiumberačkih planina, bilo je živo. Djeca, žene, i ljudi okupljali su se ispred kuće u kojoj je bio Štab 2. operativne zone NOV i POH. U Štabu su vršene pripreme za put na lijevu obalu Save, na sjever, u Moslavinu i na Kalnik.

Od Štaba ZPO bio sam određen da otpratim Štab zone iz Zumberka do Vukomeričkih Gorica, jer mi je bio poznat teren Pokuplja. Tonija Markešića iz sela Guci i Lojzeka Alojza Gojšića iz sela Čeglji, općina Draganić, partizane obavještajce na terenu prema putu i pruzi Zagreb—Karlovac, odredio sam da pođu s nama do Draganićke šume, jer su dobro poznavali situaciju na cesti i pruzi i ciieli teren do Draganićke šume, kuda smo morali putovati noću. Pred sam polazak primijetio sam da Tonija i Lojzeka nema. Uzalud sam ih tražio na sve strane. Na kraju sam saznao da ih je komandant 13. proleterske Milan Zeželj uputio na izviđanje neprijateljskih pokreta na putu i pruzi Zagreb—Karlovac. Prateća četa je postrojena. Marko Belinić, komesar Zone, Vlado Matetić, komandant i drugi članovi Štaba, izašli su iz kuće i opraštali se od okupljenih. Izgledalo je to kao neka velika porodica kod koje se okupila sva mnogobrojna rodbina da se oprosti s nekim tko odlazi u svijet. Krenuli smo. Kolona je po lijepom sunčanom danu polagano kretala i spuštala se prema Pribiću. Štab Zone napuštao je ZutnberajL

U gostionici »AdleSić«, u donjem Pribiću, pripremljena je večera. Pili smo dobro vino, jer smo znali da će putem koji je pred nama biti samo loše vode. Nakon večere nastavili smo put. Mrak se brzo spuštao i obavijao Zumberak. Išli smo bez vodiča pa smo na jednom raskršću, umjesto desno krenuli lijevo. Josip Zganec, koji je 1942. godine često putovao iz Pokuplja u Zumerak i obratno, išao je sa mnom ispred kolone. »Idemo li dobro,«, pitao sam ga. »Mislim da idemo, ali nisam siguran«, odgovorio je. Ulazeći u selo, zaustavili smo kolonu, prišli jednoj kućici i pokucali na prozorčić. Kad je domaćin, nakon oklijevanja, ipak otvorio, pitali smo ga da li put kojim idemo vodi prema Draganiću. Odgovorio nam je da se moramo vratiti natrag na raskršće i krenuti drugim putem. Da opet ne bismo zalutali, uzeli smo ga za vodiča i rekli mu da nas vodi

do sela Čegalj, koje je na putu Zagreb—Karlovac. Čim ämo zaustavili kolonu, komandant Zone pitao je zbog čega smo stali. Kad sam ga obavijestio da nam je nepoznat taj dio puta, ljutio se na mene i između ostalih kritičkih primjedaba pitao me: »Znadeš li ti koga vodiš?« A ja sam to dobro znao. Znao sam da sam kriv zbog skretanja s pravca puta. Šutio sam i mislio o sebi mnogo gore nego o komandantu. Nikakvo opravdanje nije moglo biti što je Zeželj poslao vodiče na drugi zadatak mada su mu rekli da im je naređeno da čekaju. I ja sam se ljutio na Zeželja, ali njega nije bilo tu da barem čuje u kakvu nas je nepriliku doveo. Morali smo se vratiti oko jedan kilometar do pravog puta.

Idući na čelu kolone, **Zganec** i ja stalno smo požurivali vodiča, jer smo morali nadoknaditi izgubljeno vrijeme. U blizini sela Čeglji drugovi su odmarali, a ja sam ušao u selo i u Lojzekovoj kući pronašao njega i Tonija. Kad su me obavijestili da na pruzi nema vanrednih prepreka, da domobrani u bunkerima nisu opasni, a da oklopni vlak ne prolazi često, osjetio sam olakšanje. Pošli smo sva trojica do kolone. Upoznao sam komandanta i komesara Zone o situaciji na pruzi i rekao im da su to drugovi koji su bili određeni da pođu s nama. Vodič se vratio kući, a mi smo nastavili put. Ulazili smo u Čeglje, prelazili cestu Zagreb—Karlovac i osluškujući da nas ne iznenadi oklopni vlak, prilazili pruzi i prelazili je. Ispred nas su bile velike livade, koje su se prostirale sve tamo do Draganićke šume u koju smo ušli već kad je bio dan. Pospani i umorni, išli smo lijevom obalom po visokom nasipu, uz potok Kupčinu. Ispod stoljetnih hrastova stare Draganićke šume, oko 100 metara udaljeni od šumskog potočića, zaklonjeni grmovima trna i gloga, polijegali smo na bujnu šumsku travu i odmarali. Samo su straže bile budne. Toni i Lojzek ispitivali su teren nizvodno od nas, jer su u šume Špišićki bok, Koritanjsku, Šišljavsku i Kupčinsku svakodnevno zalazili ustaše i tragali **za** partizanima.

Predveče smo nastavili put. Toni i Lojzek išli su s nama do ušća potoka Volavlje u Kupčinu. Odatle su se vratili na zadatak dobiven od Zeželja. U blizini mosta preko potoka Kupčine, na početku Šišljevske šume Okić-lug, nalazi se bunar iz kojeg smo pili hladnu vodu, a zatim lijepim šumskim putem, preko Okić-luga, išli do mjesta zvanog Medvode, gdje smo ušli u Kupčinsku šumu kroz koju je bila potrebna još veća opreznost, jer smo svaki čas mogli naići na ustašku zasjedu. U sumrak smo stigli na rub šume prema selu Bratini, gdje smo sreli Franju Stupljanca, oca partizana Štefa, koji nas je obavijestio da momentalno u tom dijelu šume nema ustaša.

Kroz noćnu tišinu kolona je Bratinskim poljem kretala naprijed. U selu Bratine prešla je cestu Zdenčina—Pisarovina, kojom su danonoćno krstarili ustaše, čuvari Mačeka u Kupincu, i ustaše iz Pisarovine. Kad smo napustili pokupsku ravnicu, penjali smo se i spuštali brežuljcima Vukomeričkih gorica. Tek kada je iza nas ostala i cesta Pisarovina—Brezovica—Zagreb, bili smo na sigurnijem terenu.

U selu Jamničkoj Gorici, nedaleko Pisarovine, okruženom šumom, legli smo i odmarali. Saradnici NOP-a pod rukovodstvom Štefana Miokovića,

člana NOO-a, osmatrali su teren prema neprijateljskim uporištima. Ujutro, nakon doručka, nastavili smo put i zaustavili se između Dubranaca i sela Guci.

Stab 2. operativne zone i članovi OK KPH Pokuplje su ovdje, na sjevernom dijelu Vukomeričkih gorica, odakle se pružao lijep vidik prema Turopolju, Posavini i Zagrebu, raspravljali o daljnjim zadacima vojnih i političkih organizacija na terenu **Zumberka** i Pokuplja.

Predveče je Stab Zone nastavio put prema Savi. Opraštajući se sa drugovima nisam ni slutio da ću za kratko vrijeme i ja krenuti za njima. Iz izvještaja Štaba ZPO, od 16. srpnja Štabu 2. operativne zone vidi se da je 10. srpnja, nakon neuspjelog napada na satniju 13. ustaške bojne u Plješivici, koja je ovdje postavljena kao stalna posada u vrijeme lipanjske ofanzive na Zumberak radi preprečavanja partizanskog puta Zumberak Pokuplje, izvršenog po određenim jedinicama Brigade i Odreda 7/8. srpnja, 2. bataljon Odreda sa dva bataljona Brigade krenuo u donje krajeve. Međutim, Stab 13. proleterske brigade 18. srpnja piše Štabu Zone da su nakon napada na Plešivicu odredili da 3. bataljon Brigade pođe s 2. bataljonom ZPO u Pokuplje, da tamo, po mogućnosti, izvrši koju akciju i dopremi u Zumberak ranije zaplijenjeni materijal. Slijedeći je dan, nakon odlaska 3. bataljona, stiglo naređenje GS Hrvatske da se Brigada prebaci u Pokuplje i odmah počne djelovati na pruzi Zagreb—Sisak i Zagreb—Karlovac. Nakon toga Stab Brigade je zaključio da u Pokuplje, gdje se već nalazio 2. bataljon ZPO, pošalje 2. i 3. bataljon Brigade, što je i učinjeno. Traženju da jedna slovenska brigada dođe na sektor Zumberka drugovi iz Slovenije, zbog planiranih akcija, nisu mogli udovoljiti.

Dok **je** neprijatelj vršio na **Zumberak** ofanzivu, 20. lipnja mineri Odreda digli su u zrak kod željezničke stanice Leskovac talijansku kompoziciju transportnog vlaka, uništili lokomotivu i 12 vagona, a bilo je mrtvih i ranjenih. Promet je obustavljen 50 sati. Na pruzi Zagreb—Sisak, kod željezničke stanice Pešćanica, 28. lipnja dignut je u zrak njemački vlak sa cisternama i rudom. Uništena je lokomotiva i 7 vagona. Promet je bio obustavljen 13 sati. Kod željezničke stanice Turopolje 1. srpnja prekinuta je pruga na više mjesta. Saobraćaj je bio prekinut 12 sati, a 8. 7. dignuta su u zrak i uništena 2 vagona. Saobraćaj je prekinut 8 sati.

Na putu u Pokuplje, započetom 10. srpnja, s 2. bataljonom ZPO iz Štaba smo bili komandant Odreda Boris Balaš i ja. Tokom 11. i 12. srpnja putovali smo, a 13. je već pripremljena i u noći 13/14. srpnja izvršena akcija na neprijateljsku posadu u željezničkoj stanici Greda, 8 kilometara udaljenoj od Siska. Napad »Kljuke« bio je brz. Milan Radović Čokara s drugovima nakon nekoliko časaka probio se pod vatrom u zgradu među domobrane. Nas nekoliko stajali smo nedaleko iza jedne živice. Boca je brzo pojurio za Čokom. I prije nego je neprijatelj iz susjednih garnizona stigao da bilo što poduzme satnija domobrana bila je razoružana. U zoru je uz kolonu boraca, po blatnjavom putu od Grede, preko sela

Cerja, prema zapadu kretala i kolona od 6 ili 7 natovarenih kola s oružjem, municijom, novim ljetnim uniformama i drugom opremom. Isti dan stigli smo u selo Guštelnicu kod Dubranca. U ovaj akciji zarobljeno je 39 domobrana, 1 satnik i 1 zastavnik. Zaplijenjen je 1 puškomitraljez, 1 šmajser, 82 puške, 27000 ruskih i belgijskih metaka, 1 pištolj, 220 odijela i oko 80 pari cipela i čizama.

Najvjerovatnije 15. srpnja, jer je taj dan stigao u Pokuplje 2. **bata**ljon, a i 3. bataljon 13. proleterske (koji je iz Pokuplja do Okića pratio ranije zaplijenjeni materijal **i** od tamo ga **u** pratnji njegove 1. **čete** poslao **u Zumberak,** a s dvije se isti dan vratio **u** Pokuplje) pošli smo **iz** Guštelmce7 radi spremanja zaplijenjenog oružja i spreme u zemunicu, prema Lučelnici. Neki članovi Štaba Bataljona, Boca i ja išli smo na čelu kolone koja je pratila plijen **i** negdje na tom putu spazili **komandanta** 13. proleterske brigade Milana Zeželja. Jaše na čelu kolone. Dolazi iz **Zumberka.** Priča nam novosti. Formira se Operativni štab za **Zumberak** i Pokuplje radi koordinacije **akcija** Brigade **i** Odreda. I on i **komesar** Brigade Božo Spaček, sa dva **bataljona** Brigade, **došli** su da vrše akcije na ovom **terenu.** Sada smo opet u Pokuplju imali 2. bataljon ZPO, 2. bataljon i dvije **čete** 3. bataljona 13. proleterske, gotovo cijelu brigadu. S tim snagama trebalo je poći u akciju. Kuda najprije krenuti. Razgovaramo o tome. Odlučeno je da se prvo pripremi i izvrši napad na neprijateljsko uporište Lekenik. Odlučeno je to iako nismo imali obavještenja o mjerama neprijatelja nakon našeg napada na Gredu, jer smo poznavali situaciju na ovom dijelu pruge. Pošto je meni bio poznat ovaj teren određen sam da sa političkim radnicima KK KPH Sisak, koji su nam pomagali i u pripremi akcije na Gredu, za 16. srpnja prikupim podatke o posadi u Lekeniku i susjednim garnizonima. Uzjahao sam Zeželjovu Lisu i potjerao je kasom. Dok sam jahao dolinom, uz potok Kravaršćicu, prema Kravarskom i kasnije od Kravarskog prema kotaru Sisak, gdje je bila baza političkih radnika na ovom terenu, ljudi su, radeći na poljima, pogledavali kakav to jahač tako bezglavo juri. A ja, iako sam putem ispitivao da ne naletim na neprijatelja, svaki čas sam očekivao da s kojeg brežuljka zapršti rafal po meni, a naročito na prelazu ceste Kravarsko—Pokupsko. Kad sam stigao u bazu političkih radnika, teško je bilo ocijeniti da li sam više bio znojan ja ili Lisa. Drugovi Brko, Tempo i ostali, sa kojima smo se nakon napada na Gredu oprostili, začudili su se kad su me spazili. Upoznao sam ih o dolasku proletera i izložio naše namjere za napad na Lekenik. Predveče smo krenuli u selo. Drugovi iz sela koji su radili na vezi sa neprijateljskim uporištima primaju zadatke. Politički radnici međusobno raspravljaju **koji će** ostati u bazi, a koji će poći u kom pravcu. U toku noći i idući dan do predveče trebalo je saznati brojno stanje neprijatelja, naoružanje, raspoloženje, borbenost, raspored bunkera i utvrđenja, mostove na pruzi Zagreb—Sisak, oklopni vlak, trebalo je izraditi pojedine **nacrte.** Sve je opet trebalo preispitati, jer smo vjerovali da je neprijatelj nakon akcije na Gredu pojačao posade po garnizonima, kad već nije nas progonio.

Predveče 16. srpnja jedinice su stigle u selo gdje smo se nalazili. Prema prikupljenim podacima u Lekeniku se nalazilo 120 domobrana

(18 oružnika koji su tamo bili ne spominju se posebno) u Gredi 30 domobrana, Turopolju 160 domobrana i Nijemaca, Mraclinu 20 domobrana i u Zažini 64 domobrana i ustaša.

Drugi bataljon Brigade određen je da zajedno sa dijelovima 2. bataljona Odreda zauzme Lekenik; 3. bataljon da postavi zasjede na pruzi prema Zagrebu u blizini željezničke stanice Pešćenica i na cesti prema Zagrebu kog istog mjesta; dijelovi 2. bataljona Odreda da postave zasjede **na pruzi** prema Sisku i cesti prema **Zažini.** I 3. bataljonu Brigade s dijelovima 2. bataljona Odreda dodijeljeni su mineri za rušenje željezničke pruge.

Mjesto Operativnog štaba određeno je u pošti u Lekeniku i tamo su za vrijeme akcije trebali stizati svi izvještaji. Ovaj plan za napad bio je brzo gotov. Vodiči, dobri poznavaoci terena, poveli su jedinice prema rasporedu. Operativni štab pošao je s jedinicama određenim za napad na Lekenik. Njima sam se i ja pridružio. Počelo je puškaranje. Rapin bataljon i »kljukaši« napadaju. »Naši su u pošti«, javljaju nam nakon nekoliko minuta. Pošli smo na mjesto određeno za Stab. I mi smo brzo stigli u poštu, telefonska centrala od, mislim 25 brojeva, gotovo nova, je neoštećena. Dobro će doći u Zumberku. Zeželj telefonira, zvoni »Halo Zagreb«, zove.

»Spremni«, čuje se odgovor iz Zagreba.

»Poglavnika trebamo« govori Zeželj.

»Tko zove?« pita ženski glas.

»Ovdje Operativni štab narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske za Zumberak i Pokuplje«.

»Ah«, i tišina na drugoj strani žice.

Boca naziva zapovjednika bojne u Lekeniku. Javlja se iz Štaba. »Ovdje Operativni štab NOV i POH za Zumberak i Pokuplje. Na telefonu zamjenik komandanta. Slušajte! Tamo je počela pucnjava. Upozoravamo vas da je otpor uzaludan. Opkoljeni ste. Poduzmite mjere da se ne vodi nepotrebna borba. Vas činimo odgovornim. Vi to možete učiniti.« »Ja nisam izdao nikakav nalog«, čuje se drhtavi glas. »Idem da vidim, učinit će nešto.«

Nazivam Sisak. Dobio sam vezu sa nekim na mitnici, što li je to tamo bilo na izlazu iz Siska, prema Lekeniku. Pitao sam jesu li kakve jedinice iz Siska krenule prema Lekeniku. Odgovor je bio na nisu, da je sve mirno.

Smijemo se. Veza sa okolicom i Štabom napadnutog garnizona je stvarno dobra. Boca i ja odlazimo na položaj. Rapo je u potrazi za zapovjednikom bojne. Ljuti se. A zapovjednik je nakon telefonskog razgovora sa Bocom iz Štaba izašao van i dok su naše jedinice upadale u stanicu pobjegao je između vagona u krumpir i nestao.

Obilazimo stanicu. Borci izvlače oružje i spremu. Okupljaju zarobljenike. Svi žure. Oružnici pružaju otpor. Naši borci pale zgradu i upadaju. I tek tada se oružnici predaju.

Oklopni vlak s vojskom iz Velike Gorice nije stigao u pomoć napadnutom garnizonu, jer je naša zasjeda već digla u zrak most na pruzi, ali je

stigavši do porušenog mosta, iz vlaka otvorena jaka vatra po našoj zasjedi. Kad su naši borci odgovorili, također jakom vatrom, oklopni vlak se povukao. U ovoj borbi ranjena su dva borca. Prema Siske je bilo mirno. U akciji na Lekenik zarobljeno je 111 domobrana i oružnika među kojima 3 oficira. Zaplijenjeno je 5 puškomitraljeza, 6 šmajsera, 180 pušaka, 4 pištolja, 100.000 puščanih metaka, 300 vojničkih uniformi i druga sprema. Zapaljena je željeznička stanica i uređaji, te druge državne zgrade i bunkeri oko garnizona. U ovom napadu teže je ranjen jedan borac.

Nakon napada naše su se jedinice smjestile u Kravarskom i još nekim selima. Stab se nalazio s onima u Kravarskom. Smjestio se u dvorištu župnog dvora. Borci su odmarali. Pop je povremeno izlazio iz kuće i promatrao nas i zarobljenike.

Predveče su domobrani otišli svojim kućama. Oficiri su upućeni u GS Hrvatske. 7 oružnika okorjelih u borbi potiv naroda suđeni su i strijeljani.

Treći bataljon Brigade sa zaplijenjenim oružjem i spremom krenuo je 18. srpnja u Zumberak. Sa Bataljonom su i komandant i komesar Brigade. Najvjerojatnije je da sam s njima i ja putovao. U noći 18/19. srpnja 2. bataljon Brigade i 2. bataljon Odreda napali su neprijateljsko uporište Zažinu. Iako je na pojedinim bunkerima otpor bio vrlo jak, uporište je zauzeto za nepunih pola sata. Borci čete 2. bataljona Odreda koji su učestvovali u napadu, kako u svom izvještaju od 6. kolovoza piše komandant 2. bataljona 13. proleterske brigade Marko Rapo, nisu zaostajali za proleterima. »... Borci našeg bataljona su u žestokom naletu, usprkos jakoj neprijateljskoj vatri, uskočili u školu i crkvu, dok su proleteri podilazili« piše u izvještaju ZPO od 6. 8. 1943. Štabu II zone. Iz istog izvještaja vidi se da je u ovoj akciji zarobljeno 39 domobrana i 6 ustaša, 2 domobrana i 1 ustaša su poginuli. Na zahtjev naroda 5 ustaša je zbog učešća u borbi protiv vlastitog naroda osuđeno na smrt. Ostali zarobljenici pušteni su kućama.

U ovoj akciji je zaplijenjeno 2 puškomitraljeza, 40 pušaka, 7.300 metaka, 30 odijela i druga sprema. Kod jednog trgovca u ovom mjestu konfiskovana su 2 konja, radioaparat, oko 300 kg pšenice i neke druge stvari. Trgovac se pred partizanima sakrio. U borbi za Zažinu ranjena su dva proletera.

Jedna četa 2. bataljona Odreda ušla je 20. srpnja u Pokupsko iz kojeg su se domobrani bili povukli i uhapsila jednog zloglasnog ustašu, koji je učestvovao u pljački na Kordunu. Uveče 23. srpnja 2. bataljon Odreda krenuo je iz Vukomerića i u noći napao posadu, od oko 60 Nijemaca i domobrana, na željezničkoj stanici Velika Gorica. Oko 22,30 sati, za vrijeme napada, stigao je transport Nijemaca, pa zbog toga napad nije uspio. U ovoj borbi Bataljon je imao jednog mrtvog i dva ranjena borca.

Zapovjedništvo 1. domobranskog zbora obavijestilo je u svom izvještaju od 25. srpnja Glavni stožer oružanih snaga da je u toku noći 24/25. srpnja izvršen sa jačim partizanskim snagama napad na Pokupsko koji je trajao od 23,45 do 2 sata. Navodi se da je napad odbijen. Međutim, naših snaga tada ovdje nije bilo.

Prema izvještaju Štaba 13. proleterske od 6. kolovoza 2. bataljona Brigade krenuo je 25. srpnja iz Pokuplja za Zumberak. Prema sjećanju komandanta ZPO Borisa Balaša Boce, na put je krenuo i on sa 2. bataljonom ZPO. Oni su 27. srpnja doprli do sela Visoševići u Zumberku. Pošto su saznali o povlačenju naših jedinica u Sloveniju, krenuli su opet u pravcu Pokuplja. Oko 100 ustaša napali su kod Visoševića 2. bataljon Brigade. Partizani su ih rastjerali, devetoricu ranili i jednog teško ranjenog zarobili. Vraćajući se u Pokuplje, rastjerali su ustaše koji su bili izašli iz Plešivice i Zdenčine. Prema neprijateljskim izvještajima 27/28. srpnja partizani su napali jedan bunker na pruzi Zagreb—Karlovac, između Zdenčine i Horvata i zarobili posadu. Iste noći mineri su na pruzi Zagreb—Sisak, kod Mraclina, digli u zrak dva vlaka. Uništene su dvije lokomotive i više vagona s ratnim materijalom. Promet na pruzi bio je prekinut 25 sati. Veća aktivnost minera na ovim prugama bila je onemogućena zbog toga što nisu imali dovoljno eksploziva. Tako komandant ZPO 3. kolovoza piše GŠH da ne mogu rušiti prugu Zagreb—Sisak i mostove na njoj jer nemaju eksploziva, a da će se na njoj moći razoružati još neke posade.

Put 2. bataljona 13. proleterske brigade i 2. bataljona ZPO sa komandantom Odreda vodio je opet na kotar Sisak. Oni su noću od 2/3. kolovoza napali ove neprijateljske posade: 2. bataljon Brigade na željezničkoj stanici Lekenik, 2. bataljon Odreda na željezničkoj stanici Greda i mostu udaljenom oko 800 metara od ove stanice. Kakva je situacija bila u neprijateljskim redovima, vidi se i po tome što prilikom ovog napada na Lekenik od 120 domobrana njih većina nije bilo tamo već su bez oružja pobjegli kućama. Samo su van uporišta bile dvije patrole, zarobljeno je svega 23 domobrana, koji su bili smješteni u vagonima i rovovima oko stanice, jer smo sve objekte ranije spalili. Komandant ZPO Boris Balaš Boca sjeća se da je preko uspostavljenih veza sa zapovjednikom posade bilo dogovoreno o predaji. Domobrani nisu ni pokušali dati otpor proleterima, već su se predali bez borbe. Kod napada je ranjen jedan domobran. U akciji je zapaljena baraka u kojoj je bila smještena željeznička stanica i 80 vagona od kojih je 25 potpuno izgorjelo. Prema izvještaju Štaba Brigade zaplijenjeno je 90 pušaka, 2 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez, 1 šmajser, 33 bombe i mnogo druge ratne opreme i materijala. Po izvještaju komandanta ZPO **U** akciji na Gredu i most na pruzi Zagreb—Sisak zarobljeno je 90 domobrana, od kojih su neki ostali u partizanima, a svi ostali iz Lekenika i ovih posada pušteni su kućama. Prilikom napada lakše je ranjen jedan borac. Zaplijenjeno je 109 pušaka, 3 puškomitraljeza, 11 bombi, 6.776 metaka, te mnogo odjeće i obuće.

Što su za NOP na ovom terenu značile opisane akcije naših jedinica, stalna prisutnost naših minera i njihove akcije te akcije udarnih grupa kojih ovdje ne opisujem? Osim ometanja neprijateljskog saobraćaja na prugama Zagreb—Sisak i Zagreb—Karlovac, slabljenja neprijateljskog

pritiska na^Zumbgrak, pa i na Kordun, Baniju te na naše jedinice sjeverno od Save, koje su bile u ofanzivi, ove akcije imale su tu, na vratima Zagreba i Siska, veliki politički i vojnički značaj. O ovim akcijama žumberačko-pokupskih partizana više puta smo slušali vijesti radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« i veselili smo se opet kao i nakon završetka akcija. Bila je to dvostruka radost.

Što su za partizane u Zumberku Bokuplju značile zaplijenjenih 645 pušaka, 13 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez, 10 šmajsera, 151.290 metaka koje su zadobili u operacijama od svibnja do kolovoza 1943. godine, 279 pušaka, 4 puškomitrraljeza, 2 šmajsera i 39.727 metaka, koje je zaplijenio ZPO, te 146 pušaka, 2 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez, 2 šmajsera i 4.263 metaka koje je zaplijenila Brigada kao i niz druge ratne opreme, dobro su znali borci koji su prije dolaska iz Zumberka u Pokuplje branili Zumberak, razbivši ofanzivu Talijana i ustaša.

Prisutnost naših većih jedinica u Pokuplju i stalno prekidanje važnih saobraćajnica, primorali su Nijemce da gotovo istovremeno s pripremom i izvođenjem velike ofanzive na Zumberak pripreme i zajedno s domobranima vrše ofanzivu u Pokuplju. Evo što o tome piše u dnevnom izvještaju Zapovjedništva prvog domobranskog zbora od 26. srpnja: »... Prema zapovijedi Grupe West izvodi se danas pothvat »Grun« radi čišćenja prostorije između želj. pruge Sisak—Zagreb i r. Kupe pod zapovjedništvom njem. 187. pukovnije.

Od naših snaga učestvuju i to:

»Sjeverna zaprečna skupina II, bojna 2. pješ. pukovnije sa crte: V. Gorica—Turopolje—Lekenik. Južna zaprečna skupina II i III bojna V. gorskog zdruga u zajednici sa dijelovima njem. 130 Res. R.G.T. radi zatvaranja prelaza r. Kupe...« Iz neprijateljskih izvještaja vidi se da je taj dan vršeno čišćenje na području Lekenik—Dragonožec—Letovanić. Ofanziva je nastavljena i 27. srpnja. Ranije sam opisao da su naša dva bataljona s komandantom ZPO u to vrijeme na putu iz Pokuplja za Zumberak. Oni su tako izbjegli ovu ofanzivu na Pokuplje i, vrativši se nakon ofanzive iz Zumberka, opet prodrli na kotar Sisak gdje su izvršili opisane akcije na Lekenik i Gredu. Iz izvještaja komandanta ZPO Borisa Balaša Boce od 3. kolovoza vidi se da su se prema nekim podacima terenskih radnika, koje još nisu provjerili, Nijemci iz posada uz prugu Zagreb—Sisak povukli u Zagreb. Međutim, 5. kolovoza Nijemci, uz pomoć ustaša i domobrana, započinju novu ofanzivu »Grun II« na naše snage. U dnevnom izvještaju Zapovjedništva prvog domobranskog zbora od 5. kolovoza navodi se: »Danas 5. 8. izvodi se podhvat »Grun II« na prostoriji r. Sava—r. Kupa—Pokupsko—cesta Kravarsko—Turopolje—D. Kuće. Ovaj podhvat je naložen od strane Grupe West, i izvode ga njemačke snage, a od naših snaga učestvuju: II bojna 2. p.p. 1. sat koturaške bojne i 1. sat jurišne bojne koje obrazuju zaprežnu skupinu na cesti Kravarsko Buševac—Turopolje—D. Kuće.

Na crti Kravarsko G. Hruševac zaprežnu skupinu obrazuju 2 sata XXX ustaške bojne iz Pisarovine.

II bojna 5. gorske pukovnije, ciela, iz Pokupskog djeluje pravcem Pokupsko—Hotnja—G. Hruševac—Cerje.

Prema izvještaju Grupe West neprijatelj se danas probio prema S. Dubranec.

Od strane Grupe West naložena je odmah upotreba jedne motorizirane njemačke postrojbe radi progona ove komunističke skupine...«

Naše jedinice nisu se probijale. One su se nakon napada na Gredu povukle preko sela Cerja za donji Hruševac i Srebrenik, odakle su 4. kolovoza uveče nastavile put i stigle na sektor Dubranca i okolnih sela.

Petog kolovoza 2. bataljon 13. proleterske brigade nalazio se u Dubrancu i Vukomeriću, a 2. bataljon ZPO u selima Bukovčak i Havidić. U 18 sati oko 200 ustaša, u domobranskim uniformama, napali su iz pravca Kravarsko 2. četu 2. bataljona 13. proleterske brigade kod Dubranca. Nakon borbe koja je trajala oko pola sata ustaše su se u paničnom bijegu povukli u pravcu Kravarskog.

Uveče 5. kolovoza ova naša dva bataljona namjeravali su krenuti u Zumberak, ali pošto nisu imali veze, a nisu znali što se događa u Zumberku, ostali su u Vukomeričkim goricama. Drugi bataljon Brigade, koji je prenoćio u Vukomeriću, zauzeo je 6. kolovoza rano ujutro položaje u Dubrancu, Bukovčaku i Vukomeriću, a 2. bataljon Odreda nalazio se sa jednom četom u zasjedi prema Pisarovini, kod Lučelnice, jednom u Gornjem Dragonošcu i jednom u Bukovčaku.

U izvještaju Glavnog stožera domobranstva od 7. kolovoza navodi se da su u nastavku »podhvata 6. kolovoza« njemačke i njihove čete u obuhvatnom napadu s područja Markuševac—Siljakovina—Kravarsko—Lukinić Brdo—Pisarovina slomile jak otpor i nabacile partizane na područje Du branac—Bukovčak, da je 6. kolovoza uveče zauzeto selo Dubranec od njemačkih četa i da je s kote 218 jak otpor.

Napad na naše jedinice počeo je 6. kolovoza u 10 sati iz pravca Kravarsko i Guci. Nijemci su četiri puta jurišali na položaje 1. čete 2. bataljona Brigade. Otpor proletera bio je odlučan. Tukli su Nijemce bombama. Jedan vod 2. čete ovog Bataljona i jedna četa 2. bataljona Odreda došli su u pomoć ovoj Četi, napali neprijatelja s boka i zajedno s njom u jurišu protjerali Nijemce. Ali neprijatelj je napadao i iz Pisarovine i Lukinić Brda, tukao je bacačima naše položaje, a oko 19 sati i 6 njemačkih bombardera počelo je bombardirati i mitraljezima tući po našim jedinicama i selima koja su branile. Kuće i druge zgrade gorjele su.

Uveče su se naši bataljoni povukli prema selu Lipnici, odakle su noću krenuli prema Okiću.

Neprijatelj je i 7. kolovoza nastavio s ofanzivom krstareći terenom na kojem naših više nije bilo. Naše jedinice napustile su noću 6/7. kolovoza Pokuplje, ali time nisu prestali napadi na neprijatelja. Iz neprijateljskih izvještaja se vidi da je iste noći, kad su obadva bataljona prešla zapadno od pruge Zagreb—Karlovac, odbijen manji partizanski napad na pilanu u Turopolju i da je noću 7/8. kolovoza kod željezničke stanice Odra lokomotiva sa dva zaštitna vagona naišla na minu, da su vagon i želje-

znička pruga oštećeni. Međutim, naši mineri zabilježili su da je uništena lokomotiva i 4 vagona, da je bilo mrtvih i ranjenih i da je promet bio obustavljen 11 sati.

O ovoj do tada, po gubicima neprijatelja, najvećoj bitki vođenoj na teritoriju Pokuplja 6. kolovoza imale su naše jedinice 7 mrtvih i 11 ranjenih boraca.

Neprijateljski gubici prema izvještaju Štaba Brigade, bili su 200 mrtvih i ranjenih. Zaplijenjeno je 18 pušaka. Time se ukupan broj otetih pušaka popeo na 663. U neprijateljskim izvještajima zapisano je da je, prema izjavama pučanstva, ovu borbu vodila 20. brigada. Međutim, takva brigada na ovom terenu nije postojala. Iz izvještaja Štaba ZPO vidi se da su Nijemci u jednom svojem vojnom listu objavili da su imali 200 mrtvih i ranjenih, a da su partizani, kojih da je bilo 8000, imali 1600 mrtvih.

Od 20. srpnja stizale su našem Odredu informacije o koncentraciji talijanskih trupa u Jaski, Draganićima, Ozlju, Kamanju, Metlici, Črnomlju, Semiču, Novom Mestu i Št. Jerneju.

Na ovim visinskim terenima žetva je još bila u punom toku. Vršene su posljednje pripreme za izbore NOO-a u općinama Radatovići, Vivodina, Sošice i na dijelovima općina Krašić i Gornja Vas. Uoči ofanzive 2. bataljon Brigade i 2. bataljon Odreda s komandantom Odreda su u Pokuplju. Treći bataljon se sa svoje dvije čete povratio iz Pokuplja i u Zumberak stigao 20. srpnja. S njim su stigli i komandant i komesar Brigade. Najvjerojatnije da sam i ja s njima doputovao. Raspored naših jedinica uoči ofanzive bio je takav da je omogućavao napade na neprijateljske saobraćajnice Zagreb—Karlovac i Karlovac—Ljubljana i obranu oslobođenog teritorija. Na položajima oko Svete Jane osigurava žetvu 1. bataljon Brigade. Petnaestog srpnja dolazi do borbe sa ustašama iz Plješivice kod Kupreč Dola. Ustaše su odbijeni uz gubitke od 2 mrtva i više ranjenih. Na položaje ovog Bataljona 17. srpnja napada kolona od 300 Talijana sa 7 tenkova koji su doprli samo do dijela položaja. Cim su proleteri otvorili vatru, Talijani su se povlačili, a proleteri su ih gonili do Jastrebarskog. Iz malog bacača mina bacili su dvije mine na neprijateljski garnizon u Jastrebarskom i 2 Talijana ubili a 4 ranili. Uveče su 5 boraca čete 3. bataljona Brigade i desetina 2. bataljona Odreda izvršili napad na bunkere uz prugu Ozalj—Kamanje i uništili 2 bunkera, digli u zrak jedan most na pruzi dug 8 metara i prekinuli saobraćaj oko 24 sata, zarobili 6 domobrana i zaplijenili 1 puškomitraljez, 6 pušaka i drugu vojnu opremu. Desetina 1. bataljona Odreda tragala je iste noći za legionarima u Draganiću, koji su došli na odsustvo. Dio snaga ovog Bataljona 18. srpnja ometa popravak porušenog mosta na pruzi Karlovac—Metlika. Dvije čete 1. bataljona Brigade pojačane minerskim odjeljenjima digle su u zrak 19. srpnja dva mostića na pruzi Zagreb—Karlovac — jedan između Jastrebarskog i Desinca, a drugi između Lazine i Domagovića. Ujedno je srušeno 80 metara pruge. Saobraćaj je bio prekinut 36 sati. I 23. srpnja dvije čete 1. bataljona Brigade opet su sa dva minerska

odjeljenja na pruzi Zagreb—Karlovac. Oni su porušili most na potoku Okićnici dug 15 metara i most na potoku Volavlje dug 8 metara. Iz neprijateljskih dokumenata vidi se da će popravak mosta na Okićnici trajati 8 dana. U ovoj akciji srušen je stup visokog napona, tako da su Jastrebarsko. Zdenčina i dio Zagreba te noći bili bez svjetla. Saobraćaj na pruzi prekinut je 60 sati.

Naše jedinice raspoređene su 21. srpnja na slijedećim položajima: 1. bataljon Brigade Sveta Jana i okolica, 3. bataljon Brigade Pribić—Krašić—Vrhovac, 4. bataljon Brigade Bukovica—Lović Prekriški—Vivodina —Rađinović, 1. bataljon ZPO nalazi se na sektoru Pleš—Sopoti—Visoševići. Već 21. srpnja neprijateljske snage iz Ozlja, Draganića i Jastrebarskog vrše ispade i uznemiruju narod kod spremanja žita. Oko 800 Talijana nadiru 27. srpnja na položaje 3. bataljona Brigade. Zadržani su kod sela Bresarića gdje su zanoćili i idući dan se ukopavali. Uveče jedna četa 3. bataljona napada njihov položaj na jednoj koti i nanosi im gubitke od 18 mrtvih i ranjenih.

Uveče 23. srpnja primljeni su izvještaji o koncentraciji neprijateljskih snaga u Karlovcu i o pojačanju posade u Metlici, Ozlju, Draganiću i Jastrebarskom. U izvještajima se govori o ofanzivi na Zumberak.

Bataljonima u Pokuplju poslata su naređenja da se vrate u Zumberak. Poslije podne 24. srpnja 2000 Talijana i ustaša krenuli su iz Jastrebarskog prema Svetoj Jani i Slavetiću, gdje je na položajima 1. bataljon Brigade. Oni su stigli do sela Črnilovec i Petrovina. Prema položajima 3. bataljona Brigade na sektor Brlenić neprijatelj dovlači velika pojačanja, tako da ovdje raspolaže sa oko 2.500 Talijana i ustaša. Tokom dana topovskom i minobačakom vatrom tuče položaje 3. bataljona. Jedna kolona od 600 Talijana prebacuje se od Brlenića prema Crkvenom Pribiću. Kolona od 2.500 Talijana nastupa prema Vrhovcu. Treći bataljon se povlači s položaja Krašić—Pribić i zauzima položaje Hutin—Bukovica—Paulov Breg kod Vrhovca gdje dolazi do borbe u kojoj Talijani imaju 45 mrtvih i ranjenih vojnika. Na našoj strani lakše je ranjen jedan borac. Brojno nadmoćan, potpomognut topovskom i minobacačkom vatrom, neprijatelj je zauzeo Paulov Breg. Uveče 3. bataljon zauzima položaje Hutin—Bukovica —Lović Prekriški. Da bi izbjegao odsijecanje od naših snaga, 1. bataljon Brigade napušta položaje kod Svete Jane i prebacuje se da pomogne bataljonu Vshodno dolenjskog odreda u sprečavanju neprijateljskog prodora iz Metlike, koji prema primljenim izvještajima, 25. srpnja ima namjeru krenuti na Zumberak u pravcu Radatovići, prema našoj bolnici. Uz manje borbe, koje je vodila pobočnica Bataljona, on je u toku noći stigao na nove položaje. Na položajima 1. bataljona ZPO nije bilo promjene. Uveče je dio snaga Bataljona krenuo iz Lovića Prekriškog da opet poruši most na pruzi Karlovac—Meltika koji je bio porušen 17. srpnja, ali su Talijani već blokirali prugu tako da akcija nije izvršena.

Isti dan su primljeni i izvještaji da neprijatelj vrši koncentraciju snaga u Kostanjevici, Sent Jerneju i Svetom Križu. Situacija je jasna. Operativni štab 13. proleterske i ZPO donio je odluku da se o namjerama

neprijatelja obavijesti naše organizacije i da ih se pripremi za povlačenje sa Zumberka, da se u toku 25. srpnja jedince povuku prema Sloveniji, da u Zumerku ostane jedna četa ZPO, koja će pratiti situaciju i obavještavati o toku ofanzive. U Pokuplje su upućeni kuriri da obavijeste 2. bataljon Brigade, 2. bataljon Odreda i komandanta ukoliko se nalaze u blizini da krenu u Zumerak ili ukoliko nisu krenuli da ostanu u Pokuplju i vrše napade na neprijateljske snage na tom sektoru.

Neprijatelj 25. srpnja artiljerijskom vatrom tuče položaje 1. čete 3. bataljona Brigade u Bukovici i jakim snagama kreće od Paulovog Brda prema ovom selu. Proleteri ga puštaju na stotinu metara odstojanja, jakom mitraljeskom vatrom ga zaustavljaju i nanose mu gubitke od oko 50 mrtvih i ranjenih. Među njima pala su i 2 viša oficira i jedan general. Zbog jake artiljerijske i minobacačke vatre, od koje su ranjeni komandir i zamjenik Čete, koji su kasnije podlegli ranama, i četiri borca, Četa se povukla. Istovremeno dok je 1. četa vodila ovu borbu, 2. četa istog bataljona sačekala je između Hutina i Pribića neprijateljske snage koje su vršile napad i iz bliskog odstojanja otvorile vatru. U ovoj borbi neprijatelj je imao 42 mrtva i ranjena vojnika. S položaja ih je odvozio tenkovima, jer ih pješadija, zbog jake vatre naših boraca nije mogla odnijeti. U toku ove borbe lakše su ranjena dva proletera. Zbog jake artiljerijske vatre na položaje Čete ona se povlači. Treća četa 3. bataljona Brigade vodila je borbu s neprijateljskim snagama koje su nastupale od Lovića Prekriškog i nanijele im manje gubitke. Zbog jake artiljerijske vatre iz Kamanja, Ozlja, Metlike i Pribića i ova Četa se povukla. Za vrijeme ovih borbi top 13. proleterske brigade bacio je na neprijateljske položaje, među grupisane vojnike, dvije granate i imao dobre pogotke. Nakon toga neprijatelj je otvorio jaku vatru na položaje gdje je ranije bio top i lakše ranio dva borca kod teških mitraljeza.

Talijani, bijela garda i četnici nastupaju jakim snagama iz Metlike prema Suhoru, Magovcu i Radatovićima. Prvi bataljon Brigade i bataljon Vshodno dolenjskog odreda dočekuju ih u Magovcu i Suhoru i zaustavljaju tako da na tom sektoru u toku dana više nisu napredovali. Artiljerijskom vatrom tukli su naše položaje. Treći bataljon Brigade zauzeo je nove položaje na liniji Rađenović—Baroni—Relić—Vivođina.

U poslijepodnevnim satima Operativni štab primio je izvještaje kojima su bile potvrđene informacije primljene 24. srpnja o neprijateljskoj koncentraciji na teritoriju Slovenije. Naime, javljeno je da iz Kostanjevca i Št. Jerneja 3.500 Talijana i bijele garde kreću prema Svetoj Geri, da jedna kolona od 2000 Talijana kreće iz Novog Mesta s namjerom da preko Popovića izbije u Radatoviće i spoji se s kolonama koje nadiru iz St. Jerneja, Kostanjevice i Metlike. Peta i 13. ustaška bojna krenule su isti dan iz Samobora, Gornje Vasi i Novog Sela prema Plešu, Sošicama, Jezernicama, Visoševićima, Kostanjevcu i Oštrcu, gdje položaje drže snage Odreda. Nakon svih ovih saznanja o pokretima neprijatelja poznavaocima Zumberka u Operativnom štabu, koji su ovaj teren branili u svim ofanzivama, nije bilo teško zaključita što namjerava neprijatelj. U takvoj

situaciji, na sastanku Operativnog štaba i Okružnog komiteta KPH Pokuplje, odlučeno je da se, kao što je dan ranije Operativni štab predvidio, snage Brigade, Odreda, bolnice **i** od naroda tko želi, povuku u Sloveniju.

Tokom noći 25/26. srpnja naše jedinice, ranjenici smješteni u 28 kola i oko 150 civila, odbornika i političkih radnika, zajedno sa Vshodno dolenjskim odredom i seljacima iz okolice Metlike, stigli su na Osojnik, gdje su ostali 26. srpnja do 16 sati, a tada su nastavili put za Planinu kamo su tokom noći stigli. Cijeli ovaj put izveden je bez smetnji od nepriajtelja. Kad je glavnina krenula prema Planini jedna četa 1. bataljona Odreda vratila se u Drage radi prihvaćanja ljudi koji su se bili tamo okupili da se povuku s našim jedinicama.

Nalazili smo se u Planini na teritoriju Slovenije. Operativni štab, bez zamjenika komandanta, bio je na okupu. Odmarao sam ispod jednog drveta nedaleko Štaba. Jedan drug uključuje radio-aparat da čujemo vijesti Radio-Londona. I odjednom vijest da je pala vlada Benita Mussolinia. Kako je ta vijest brzo obišla sve jedinice koje su odmarale u šumi i okolnim selima i zaseocima, doprla je do svakog borca, među narod koji se povukao sa nama, među ranjene borce, do naroda u selima. Doprla je u svaku kućicu, do svakog rodoljuba i širila se brzo kao vjetar, pretvarala je one do kojih je dopirala u još veću snagu. Proširila se i u Zumberku i među talijanskim vojnicima koji su vršili ofanzivu.

Uveče, 23. srpnja, četa 3. bataljona Brigade s teškim ranjenicima kreće na put preko Bosiljeva u Kordun. Dvije čete 1. bataljona Brigade i jedan slovenski vod odlaze na prugu Semić—Črnomelj da sačekaju vlak i poruše prugu. Akcija nije uspjela uslijed gustih bunkera i reflektorskog osvjetljenja pruge. Prvi bataljon i Vivodinska četa Odreda krenuli su isto veče iz Planine prema Dragama. Idući dan Talijani se povlače iz Suhora i Lokvica prema Metlici. Snage Odreda uveče se koncentriraju u Pilatovcima. 29. srpnja krenuo je iz Planine i 3. bataljon Brigade sa svoje dvije čete u Zumberak da sa snagama Odreda postavlja zasjede i ubrza povlačenje neprijateljskih snaga. 30. srpnja jedinice Odreda nalaze se u zasjedi kod Cetošića. 3. bataljon Brigade povezuje se s njima. Talijani se nalaze u Vidakovićima, Magovcima kod Sv. Ilije i Sv. Nikole, u Jezernicama, Sošicama i na Plešu. Predveče snage Odreda ulaze u Jezernice i u 22 sata u Sošice. 3. bataljon Brigade u 22 sata stiže u Jezernice. Talijani su se povukli u Kordiće. Ujutro 30. srpnja dvije čete 3. bataljona Brigade i Vivodinska četa Odreda napadaju neprijateljske snage kod Badovinaca, Sv. Nikole i Kordića. Ali neprijatelj se iz Kordića, pod zaštitom tenkova, uspio izvući bez gubitaka. Peta ustaška bojna koja je štitila povlačenje Talijana, bijele garde, i 10. ustaške bojne koji su bježali u Metliku, prihvatila je borbu kod Badovinaca i Svetog Križa. Žestoka borba vodila se dva sata, sve dok četa koja je nastupala od Kordića nije ustašama došla sa boka na lijevom krilu. Tada se i 5. ustaška bojna,

uz gubitke od 2 mrtva i oko 20 ranjenih, u paklenoj žurbi povukla za Metliku.

^ Zumberak je opet bio slobodan. Vratile su se i ostale naše snage s ranjenicima i narodom iz Planine, a nekoliko dana iza toga stigao je i Bataljon s komandantom Odreda Borisom Balošem iz Pokuplja.

Vrijeme od pada Musolinija i njegove vlade do kapitulacije Italije teklo je u pojačanom prilivu novih boraca sa cijelog terena Zumberka i Pokuplja i iz Zagreba. Štab 2. operativne zone pisao je, 13. srpnja nakon dolaska u Moslavinu, Glavnom štabu Hrvatske da su uredili da svi oni koji dolaze iz Zagreba, preko kotara Dugo Selo, ne odlaze više u Moslavinu i otuda u Slavoniju, već da ih upućuju u 13. proletersku brigadu. Time je bio osiguran veći priliv Zagrepčana u Brigadu. Štab Brigade pisao je, prvih dana kolovoza, Štabu Zone, da su obaviješteni da sa njihovim 2. bataljonom, koji je 6. kolovoza iz Pokuplja krenuo za Zumberak, dolazi oko 100 novih boraca. Oni su dobrovoljno došli u partizane iz Zagreba i sa teritorija Pokuplja, za vrijeme zadržavanja Bataljona na ovom terenu od 15. srpnja do 6. kolovoza. Operativni štab dijelova 13. proleterske brigade, ZPO i Turopoljsko-posavskog NO partizanskog odreda Hrvatske, 21. kolovoza, piše Glavnom štabu da je, od 14. do 21. kolovoza, iz Zagreba i okolice te iz Posavine došlo 75 novih boraca i da ih je isto toliko došlo i u Zumberak. Osim toga najavljuje odlazak 2. bataljona Brigade u Posavinu odakle bi doveli 300 do 400 novih boraca, koji žele poći u partizane i čekaju da ih se povede preko pruge u Vukomeričke gorice. U izvještaju se navodi da su uslovi za mobilizaciju odlični. Nakon napada naših jedinica na Remetinec, izvršenog 18/19. kolovoza, u partizane je došlo 13 zrakoplovaca iz zračne luke kod Maksimira. Oni su donijeli 9 šmajsera i 2 puškomitraljeza. Štab ZPO pisao je, 21. kolovoza, Štabu Zone da postoji mogućnost da se kroz kratko vrijeme, uz jedan bataljon TPO, formiraju još dva bataljona. Početkom rujna 1943. godine pisao je Štab 13. proleterske Glavnom štabu Hrvatske: »... Priliv novih boraca u naše redove je ogroman. Masovno se bježi iz Zagreba i okolice u kotaru Velika Gorica pravi narodni ustanak...«. Dolazili su ovdje novi borci iz kotara Sisak i kotara Pisarovina, iz cijelih Vukomeričkih gorica, sve do Donje Kupčine, često se, kroz navedeno vrijeme, na putevima Zumberka i Pokuplja, sretalo grupe i kolone novih boraca, koji su, veselih lica, sa osmijehom na ustima, kretali prema sjedištu štabova jedinica. Bio je to najbolji odgovor na proglas Pavelića kojim je naredio mobilizaciju vojnih obveznika od 8. do 16. godišta, koju je trebalo izvršiti između 16. i 20. kolovoza 1943. godine.

Od 464 borca i rukovodioca, koliko je imala 6. siječnja 1943. godine, 13. proleterska brigada je 14. kolovoza brojila 820 muškaraca i 84 žene, ukupno 904 borca i rukovodilaca, raspoređenih **u** 4 bataljona, Omladinskoj četi, **Ceti** za vezu **i** Glumačkoj **trupi. Zumberačko**-pokupski odred imao je 21. kolovoza 1943. godine 2 bataljonaTvTvodinskučetu, Mitraljesku četu, Četu za vezu, Četu odredske straže **i** radioničara. Osim toga pod Odred je vojnički i disciplinski potpadala 3. četa 2. diverzantskog bata-

ljona od 30 boraca, podijeljenih u dva voda. Jedan vod određen je za vršenje diverzija na pruzi Brežice—Zagreb—Sisak i da, preko postojećih organizacija NOP-a, organizira neke diverzantske akcije u Zagrebu. Grugi je određen za diverzije na pruzi Zagreb—Karlovac i Karlovac—Metlika. Odred je imao i Vojno- sudski odsjek.

Dvadeset i prvog kolovoza formiran je Turopoljsko-posavski NO partizanski odred. U sastavu Odreda bio je tada jedan bataljon od 150 boraca. Već 25. kolovoza, u izvještaju Operativnog štaba dijelova 13. proleterske, ŽPO i TPO navodi se: »... Sada će se formirati i II bataljon Turopoljsko-posavskog odreda...«, a 20. kolovoza pisao je Stab Zone Štabu ZPO da 2. bataljon tog Odreda uđe u sastav TPO a da ZPO formira novi bataljon.

Prema istom pismu u novoj teritorijalnoj podjeli **Zumberačko**-pokupskom odredu pripao je teren od granice Slovenije, rijekom Save do Zagreba, zatim do pruge Zagreb—Karlovac i rijekom Kupom od Karlovca do slovenske granice. Bio je to teritorij kotara Samobor, Jastrebarsko i općina Draganić iz Pisarovine.

Turopoljsko-posavski odred pokrivao je teren južno od Save, od Zagreba do Siska, sjeverno od Kupe, od Siska do Karlovca i na zapadu do pruge Zagreb—Karlovac. To su područja kotara Velika Gorica, Pisarovine bez općine Draganić, te dio kotara Sisak.

Tokom kolovoza 1943. godine već su vršene pripreme za organizaciju teritorijalne obavještajne službe **u Zumberku** i Pokuplju. Uoči kapitulacije Italije i u vrijeme njene kapitulacije na okrugu Pokuplje osnovana su dva rajonska obavještajna centra. Rajonski obavještajni centar obuhvaćao je teren kao i ŽPO, a za Pokuplje kao i Turopoljsko-posavski odred.

Ovi ROC-i imali su i zadatak da obavještajno djeluju prema Zagrebu, Karlovcu i Sisku.

Rajonski obavještajni centri su odmafh nakon osnivanja prišli stvaranju kotarskih obavještajnih centara po kotarima i organizaciji povjerenika u općinama, kao i u selima i gradovima neoslobođenog, poluoslobođenog i oslobođenog teritorija.

Rajonski obavještajni centri su odmah nakon osnivanja prišli stvacentar za gornju Hrvatsku koji je obuhvaćao teritorij 2. operativne zone. Krajem prosinca 1943. godine počele su pripreme za osnivanje Pomoćnog obavještajnog centra za teritorij Zumberka i Pokuplja. U veljači 1944. godine dovršena je organizacija POC-a Pokuplje koji, pod rukovodstvom Glavnom obavještajnom centru za Hrvatsku, djeluje do osnivanja Odjeljenja za zaštitu naroda OZN-a. POC Pokuplje preuzeo je, nakon formiranja, daljnje rukovođenje ovim ROC-ima.

Okružni komitet KPH za Pokuplje, kotarski komiteti, štabovi brigade, ZPO, a kasnije i TPO našli su se pred povećanim problemima u pronalaženju, školovanju i uzdizanju kadrova za narasle potrebe u vojsci, teritorijalnoj obavještajnoj službi i drugim organizacijama na terenu.

Okružna konferencija SKOJ-a za Zumberak i Pokuplje u Pisarovini 1944. godine.

Članovi OK SKOJ-a Pokuplje sa članovima SKOJ-a i AFŽ-a kotara Velika Gorica.

Pisarovina, 1943. Prva zamjena partijskih aktivista za zarobljene njemačke vojnike.

Pisarovina, 1944. Zarobljeni njemački vojnici čekaju na razmjenu.

Jedinice 16. omladinske brigade prelaze Savu maja 1944. godine.

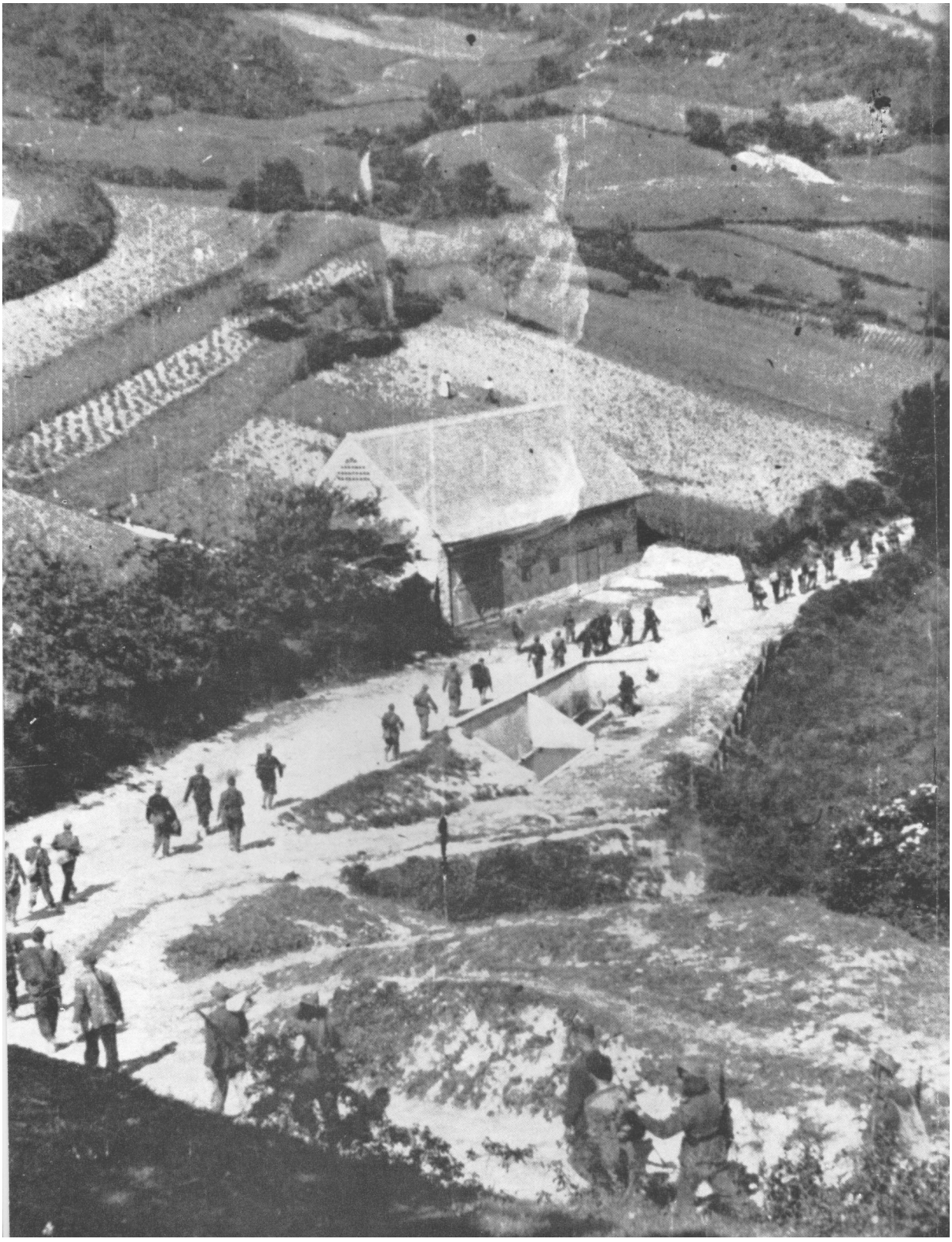
Boris Bakrač sa saradnicima u Pisarovini za vrijeme obavljanja zamjene partijskih aktivista za zarobljene njemačke vojnike.

Rude, maj 1944. Borci Zumberačkog partizanskog odreda za vrijeme predavanja, (si. gore).

Borci I bataljona Seljine brigade u pokretu za Pisarovinu.

Juna 1944. Borci Seljine brigade u prolazu kroz selo Okić.

Posavina, 1944. Narod uz pomoć svojih boraca otprema sakupljeno žito preko Save za pomoć borcima i narodu Like.

Juni 1944. Narod sela Hasan Brega i Pisarovine donosi hranu borcima Karlovačke i Seljine brigade na položaj prema Kupincu i Brezovici.

Juli 1944. godine. Narod Žumberka donosi hranu borcima Karlovačke brigade.

Trinaesta proleterska brigada dala je svog operativnog oficira za komandanta TPO, te po jednog komandanta i komesara bataljona, jednog komandira, jednog zamjenika komandira i jednog komesara čete te četiri delegata i vodnika. Već 25. kolovoza Operativni štab dijelova 13. proleterske brigade, ŽPO i TPO najavljuje da će se formirati 2. bataljon TPO za koji treba dosta kadra, u kojem oskudijevaju. Pri osnivanju TPO Zumberačko-pokupski odred dao je svog operativnog oficira Milana Mraovića--Simića za vršioca dužnosti komandanta TPO, do povratka Ivana Mladena s brigadnog oficirskog kursa. Simić je vršeći ovu dužnost, 22. kolovoza 1943. godine, pao u borbi sa ustašama kod Donje Kupčine. Zamjenik komesara ŽPO Marijan Badel postavljen je za komesara TPO. Okružni komitet i kotarski komiteti davali su kadrove sa terena za političke rukovodioce.

Pri osnivanju teritorijalne obavještajne službe 13. proleterska dala jeobavještajnog oficira jednog svog bataljona za šefa ROC-a Pokuplje. ŽPO je u teritorijalnu obavještajnu službu dao jednog člana svoga Štaba, On je dodijeljen na rad u POC za gornju Hrvatsku. Odred je dao i nekoliko obavještajaca, koji su radili na isturenim punktovima prema neprijateljskim garnizonima, na rad u teritorijalnu obavještajnu službu. Obavještajna služba Odreda predala je više veza u Zagrebu i veze u Karlovcu koje su išle preko Draganića. OK KPH Pokuplje i kotarski komiteti davali su kadrove za popunu ROC-a i za rad u kotarskim obavještajnim centrima.

Nakon povratka naših jedinica iz Planine, Stab 13. proleterske u svom izvještaju od 6. kolovoza između ostalog piše: »... U novim bazama odmah se pristupa parenju, čišćenju i pranju odijela. Brigada se sva okupala u rijeci Kupčini. Pristupa se radu na vojno-političkoj izgradnji boraca i rukovodioca...«. A komesar Brigade u svom izvještaju od 5. kolovoza piše: »Uslijed stalnih pokreta nismo mogli u jedinicama sav život organizirati da teče po rasporedu, koristimo svaki dan u tom pravcu da poboljšamo rad. U četama se prilikom odmora neumorno radi na vojničkom i političkom uzdizanju novih boraca...«

I Štab ŽPO u svom izvještaju od 6. kolovoza piše da se: »Mnogo radilo na teorijskom uzdizanju kako boraca tako i komandnog kadra...«
I dalje se navodi da se stanje u jedinicama Odreda mnogo popravilo, da se napredak naročito vidi kod boraca, a i pojedinaca od komandnog kadra, da se uspjelo povratiti vjeru i pouzdanje u sebe. Iznosi se o tome više primjera iz borbi u Pokuplju i Žumberku i kod boraca i rukovodećeg kadra. Ocjenjuje se da su borbenost i disciplina u jedinicama Odreda dobri.
I komesar Brigade u spomenutom izvještaju piše: »Možemo sa pravom konstatirati da je naša brigada u zajednici sa ostalim jedinicama **Zum**berka sposobna voditi jake frontalne borbe i razbijati neprijateljske ofanzive na Žumberku, to se već dokazalo u nekoliko navrata... borbeni moral boraca je vrlo dobar. Brigada je spremna za izvršenje svakog

zadatka koji se pred nju postavi...«. Rad na organizacionom učvršćenju Brigade i Odreda tekao je stalno. Organizatori tog posla trudili su se da pronađu i pripreme materijal potreban za učenje, da osposobe nove vojne i političke rukovodioce a i ostale borce. Novi borci u Brigadi, koji nisu prije služili vojsku, polazili su dvanaestodnevni vojno-politički kurs. Promatrao sam ih u Pribiću kako vježbaju na oslobođenom teritoriju, daleko od borbenih linija. Među muškarcima su djevojke u tankim ljetnim haljinama, obuvene u cipele nepogodne za takve pokrete, ali one su vježbale. Minerska četa pri Odredu završila je tokom kolovoza 1943. godine u Zumberku kurs, kojem je prisustvovao i Ivan Hariš, Ilija Gromovnik, šef Minerske sekcije pri Inžinjerskom odjeljenju GS Hrvatske.

Poslije ofanzive na Zumberak naše jedinice nalazile su se na sektoru Krašić, Pribić, Sveta Jana. »To vrijeme iskorištavali smo za vojno--političku naobrazbu i razne kurseve« — piše Stab Brigade 20. kolovoza u izvještaju Štabu Zone. Isti dan pisao je i komesar Zone Štabu 13. proleterske brigade gdje navodi da su sa ostalom poštom primili i: »... raspored rada za niži oficirski kurs...«

Osim toga Stab ZPO, u izvještaju od 21. kolovoza piše Štabu Zone da se, uslijed povećane mobilizacije, pokazao nedostatak u komandnom kadru, da su u vezi s tim prišli izgrađivanju boraca kako bi se čim prije uzdigli. Izrađen je »Raspored rada za niži oficirski kurs« koji imade 42 sata, a trajat će 24 sata. Kurs se, uz pomoć članova Štaba Odreda, održava po bataljonima.

Uporedo s organizacijom učenja u našim jedinicama, kolovoza 1943. godine, Okružni komitet KPH Pokuplje, je u vezi sa traženjem CK KP Hrvatske da se priđe organizaciji teritorijalne obavještajne službe i pronalaze kadrovi za rad u njoj, uputio grupu (4 ili 5) drugova na obavještajni kurs pri Glavnom obavještajnom centru za Hrvatsku, koji se nalazio u oslobođenom Otočcu.

Pomoćni obavještajni centar za gornju Hrvatsku pomagao je u radu obadva ROC-a: za Zumberak i Pokuplje. Pošto su bili dosta udaljeni obadva ROC-a su svoje izvještaje slali istovremeno GOC-u i POC-u. Tokom prosinca 1943. godine posjetio je Pokuplje šef POC-a i s članovima obadva ROC-a dogovarao se o daljnjem radu. Isti mjesec ovaj teren je posjetio i izaslanik GOC-a. Pomoćni obavještajni centar je, uz ostali rad, imao zadatak da direktno i preko Rajonskih obavještajnih centara, prvenstveno onih koji su okruživali Zagreb, obavještajno djeluje u Zagrebu, mada je u njemu postojao posebni obavještajni centar, tada još pod rukovodstvom Povjerenstva CK KPH. Zagreb su okruživali Rajonski obavještajni centri Prigorje na okrugu Zagreb i Zumberak i Pokuplje.

Već od početka jeseni 1943. godine, Pomoćni obavještajni centar za gornju Hrvatsku je, preko ROC-a Prigorje i drugih veza, šire pratio dio vojnih zbivanja u Zagrebu, posebno u »Ministarstvu oružanih snaga NDH« i preko ovih veza prema »Štabu opunomoćenog generala u Hrvatskoj«. Obavještajni centar u Zagrebu, pod rukovodstvom Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, radio je već od ranije u istom pravcu na daleko ši-

rem i sveobuhvatni]em prodoru u neprijateljske formacije koje su bile u Zagrebu.

U veljači 1944. godine novoformirani pomoćni obavještajni centar Pokuplje preuzeo je rukovođenje s oba ROC-a i djeluje pod direktnim rukovodstvom Glavnog obavještajnog centra za Hrvatsku. POC Pokuplje i kasnije OZN-a razvili su dalje postojeće veze sa Zagrebom, Karlovcem i drugim gradovima, proširio ih i držao sa Zagrebom važne obavještajne veze, a preko Pokuplja je bio najbliži put iz Zagreba do GOC-a, i OZN-e za Hrvatsku, odnosno iz OZN-e za Hrvatsku.

Jedinice Brigade i Odreda okupile su se u prvim danima kolovoza u Žumberku. Do 14. kolovoza jedinice se sređuju i sve slobodno vrijeme se koristi za vojno-političku izobrazbu. Istovremeno vrše se pripreme za nove akcije.

Postojale su namjere da se zajedno sa slovenskim jedinicama izvrši prepad na Gornju Vas, Kalje i Novo Selo u Žumberku, ali se od napada odustalo, jer su se, kako to 20. kolovoza piše Stab 13. proleterske brigade, slovenske jedinice već prebacile prema talijanskoj granici, s namjerom da onemoguće povlačenje Talijana i da ih razoružavaju. Istog dana pisao je komesar Zone Štabu Brigade da ne napadaju, za sada, Gornju Vas, jer nije potrebno na bunkerima previše krvariti. Treba neprijatelja izvući iz utvrđenja i potući ga, a u utvrđenju mu ne dati spavati, uznemiravati ga. U to vrijeme Stab Brigade se dogovarao sa drugovima iz Slovenije da zajednički napadnu Talijane, koji su iz Metlike došli u Sveti Urban i tamo se utvrđivali, a to je u odsutnosti naših i slovenskih jedinica, omogućavalo neprijatelju, posebno beloj gardi, da upada u okolna sela. Do napada tada nije došlo. Devetog kolovoza sukobile su se patrole 2. bataljona ZPO sa ustaškom izvidnicom koja je izašla iz Plešivice i natjerale je u bijeg, a 11. i 14. kolovoza mineri su izvršili uspjele akcije na pruzi Zagreb—Sisak. Uz veće materijalne štete promet na pruzi je obustavljen 32 sata. Četa 2. bataljona Brigade napala je 15. kolovoza i protjerala **300** Talijana koji su bili izašli iz Ozlja. U borbi je pao jedan proleter. Po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, 14. kolovoza 1. i 3. bataljon Brigade i 1. Bataljon ZPO krenuli su na sektor Svete Nedjelje i Pokuplja sa zadatkom da vrše akcije na neprijateljske snage. Nakon završenog kursa, sedam dan iza ovih jedinica, krenuli su na prugu Brežice—Zagreb i Zagreb—Sisak jedan vod Minerske čete pri ŽPO, a jedan vod na pruge Zagreb—Karlovac i Karlovac—Metlika i već 23. kolovoza izvršili su akciju na pruzi Karlovac—Metlika i prekinuli je na četiri mjesta, a promet zaustavili 11 sati. U noći 18/19. kolovoza, 1. bataljon Brigade, pojačan sa dva minerska odjeljenja, napao je željezničku stanicu Remetinec. Tu je bilo 20 domobrana, vojno-ekonomski magazin, između Remetinca i Savskog mosta, kojeg je branilo 26 domobrana. Napadnut je i Buzin gdje se nalazilo 5 Nijemaca i 1 kulturbundovac, za kojeg su postojale informacije da je pripadnik Gestapoa i da je šef za Posavinu i Pokuplje. Jedna desetina proletera ušla je u selo Botinec, gdje su se nalazila 2 poli-

cajca. Na prilazima napadnutim mjestima minirane su pruge Zagreb—Karlovac i Zagreb—Sisak. Napadnutim Nijemcima u Buzinu pošli su u pomoć Nijemci iz Svete Klare. Naišli su na naše nagazne mine pa ih je 10 poginulo, a 10 ranjeno. Nakon povlačenja naših jedinica, kod željezničke stanice Odra, na pruzi Zagreb—Sisak, naišao je vlak na minu i odletio u zrak. U ovoj akciji zarobljeni su 21 domobran, 1 Nijemac i 2 policajca. Neprijatelju su naneseni gubici od 28 mrtvih i ranjenih. Na našoj strani nije bilo gubitaka. Zaplijenjena su 2 puškomitraljeza, 22 puške. 2 pištolja, 3000 metaka. Zapaljen je vojni magazin u kojem je bilo 25 vagona pšenice, 10 vagona pekmeza i mnogo druge hrane. Prije paljenja magazina izvučeno je 2.500 kg pšenice, 1.500 kg ječma i 2.500 kg zobi. Osim toga na jednom imanju u Botincu izvršena je konfiskacija.

Za ovu akciju karakteristično je da, iako je vojni magazin u neposrednoj blizini Savskog mosta, a i ostala napadnuta mjesta su na vratima Zagreba, osim što su Nijemci iz Svete Klare pošli u pomoć napadnutoj •posadi u Buzinu, neprijatelj nije uopće pokušao intervenirati. Nakon završene akcije proleteri su iz 5 puškomitraljeza pustili pune rafale preko "Savskog mosta na Zagreb. Vatra iz 2 teška mitraljeza sa kupališta na lijevoj obali Save bilo je sve što je neprijatelj iz Zagreba poduzeo.

Istu noć 1. bataljon ZPO dobio je zadatak da uđe u Pokupsko, odakle se neprijatelj bio povukao, i zapali sve vojne objekte. Bataljon je ovaj zadatak izvršio. Prvi bataljon Turopoljsko-posavskog odreda postavio je na cesti Kravarsko—Velika Gorica u jutro 19. kolovoza zasjedu na koju su naišli ustaše. U borbi s njima zaplijenjen je 1 karabin. Treći bataljon ^Brigade je za vrijeme ovih akcija na Remetinec i okolna mjesta osiguravao zaleđe naših jedinica prema Pisarovini.

Noću 21/22. kolovoza jedinice Brigade i 1. bataljona TPO napali su jako utvrđenu neprijateljsku posadu u Donjoj Kupčini. Bila je to zloglasna 4. satnija 30. ustaške bojne, koja je u Pokuplju nanijela mnogo zla. Uoči napada neprijateljske snage u okolnim garnizonima bile su: Lasinja sa dvije satnije 30. ustaške bojne, Pisarovina također sa dvije satnije ustaša, Kupinec 350 ustaša. Osim toga neprijateljske posade bile su u Šišljaviću, kao i dvije satnije 10. ustaške bojne u Rečici. Bila je to akcija od velike važnosti za Pokuplje. Posebno zbog toga jer su dijelovi 30. ustaške bojne tu od jeseni 1942. godine zatvarali prolaz partizanskih veza između Lasinje i Banskog Kovačevca na desnoj obali Kupe, koje su išle s Korduna, preko sela Prkosa, na lijevu obalu Kupe, u Pokuplje i, uglavnom, preko Donje Kupčine u Zumberak. Za zatvaranjem ovog prolaza kukao je već od proljeća 1942. godine veliki župan Velike župe Pokuplje. Ova ustaška bojna je uz pomoć drugih ustaških jedinica, vodeći borbu protiv malobrojnih partizanskih snaga u Pokuplju, ujedno omogućavala ustaškim vlastima da iz ovog ravničarskog kraja, od Pisarovine do Karlovca, odvlače hranu i stoku. Bilo je za očekivati da će iz okolnih uporišta poći u pomoć napadnutoj posadi, a i sa šireg terena, jer je to potpadalo pod 1. sektor domobranstva u Karlovcu.

Posada od 60 ustaša, naoružana sa 4 puškomitraljeza, 1 teškim mitraljezom, 1 lakim bacačem i puškama svladana je. Poginulo je 6 ustaša,

a 10 ih je zarobljeno. Ostali su se razbježali i posakrivali po tom velikom selu i po kukuruzima. U pretragama neki su pronađeni, a tragalo se za njima do 6 sati ujutro. A već oko 6,30 napadnute su jedinice na osiguranju prema Jamničkoj Kiselici i Pisarovini. Napadačima su naneseni ozbiljni gubici i zadržani su. Talijani iz Karlovca preko Šišljavića, također su pošli u pomoć napadnutoj posadi, ali su se Talijani od mosta na potoku Kupčina, kog su naši mineri u toku noći srušili, zajedno sa tenkovima vratili. Razbježane ustaše su za vrijeme odbrambenih borbi na frontu prema Jamničkoj Kiselici i Pisarovini pripucavali iz kukuruza i ranili dvojicu boraca iz jedne patrole. Bataljon TPO koji je krenuo sa plijenom i zarobljenicima prema Bratini napala je nedaleko Donje Kupčine grupa ustaša. Nijh 40 uspjeli su u partizanskim kapama proći ispred naših dijelova, gdje su rekli da su partizani, doći do kolone i napasti je. Ubili su nam 4 partizana i jednog civila koji je vozio zaplijenjene stvari, a jednog su ranili. Protunapadom naših jedinica plijen je opet oduzet, a ustašama su nanešeni veći gubici. Zaplijenjen je 1 puškomitraljez i 9 pušaka. I na prilazima od Pisarovine i Jamničke Kiselice, gdje se vodila teška borba, ustaše su u partizanskim kapama i pokušavaju se služiti raznim trikovima, ali ovdje nisu uspjeli iznenaditi naše borce. Grupu ustaša koja je bježala prem Šišljaviću progonio je vod proletera. Ustaše su razbijeni i na frontu prema Pisarovini i Jamničkoj Kiselici, ali su rasuti po terenu i šumarcima.

Sa četom u streljačkom stroju, kao prethodnicom, naše su jedinice napustile Donju Kupčinu. Vozeći mrtve i ranjene borce u 12 sati glavnina je prešla u Bratini cestu Zdenčina—Pisarovina, a dio je prešao ovu cestu kod Kupinca. U 21 sat glavnina je stigla u Lučelnicu i prelazeći cestu protjerali su ustaše što su iz Kupinca pošli u pomoć Pisarovini.

Ustaše u partizanskim kapama ubili su operativnog oficira ŽPO Milana Mraovića-Simića, vršioca dužnosti komandanta TPO kada je pošao od šume sa dvojicom partizana da s glavninom naših snaga u Donjoj Kupčini uspostavi vezu. Borci koji su bili s njim nisu ga mogli izvući ispod neprijateljske vatre, jedino su mu uzeli torbicu i pištolj. Njegovo tijelo tada glavnina nije pronašla, jer su dvojica boraca morali da se opet povuku u šumu gdje je bio dio bataljona TPO. Simić je pao na onom istom putu koji iz Petrinjskog Sela vodi u Kupčinsku šumu, kuda je u proljeće 1942. godine prolazio putujući Pokupljem i kada je sa svojim drugovima odlazio u Zumberak. U ovim borbama naše jedinice imale su 9 mrtvih i 5 ranjenih boraca, od kojih su dvojica ostali u jedinicama. U borbi je izgubljen 1 puškomitraljez i 2 karabina kojih se od mrtvih boraca nije uspjelo uzeti. Zaplijenjen je 1 teški mitraljez, 1 puškomitraljez, 1 šmajser, 10.000 metaka, 29 pušaka, razna sprema i cijela arhiva 4 satnije 30. ustaške bojne.

Ustaše su imali 39 mrtvih, oko 50 ranjenih i 11 zarobljenih od kojih je 7 osuđeno na smrt i strijeljano. Bilo je to prvi put da je 30. ustaška bojna u Pokuplju imala tako velike gubitke. I čulo se o tome Pokupljem. Nakon povlačenja naših jedinica ustaše su se svetili nad narodom. Ubili

su omladinku Ljubicu Petrčić i bacili je u vatru Zadružnog doma kojeg su zapalili.

Isto veče, prema primljenim izvještajima. Nijemci su od Kraljevca jačim snagama pošli prema Dubrancu. Posada u Kravarskom je pojačana na oko 160 ustaša. Među njima je bilo dosta legionara. Prvi bataljon Brigade vodio je borbu s Talijanima koji su od Kupinca, cestom Zdenčina—Pisarovina i cestom Zagreb—Brezovica—Pisarovina, na koju su izbili kod Kraljevca, pošli prema Pisarovini. Naime, neprijatelj je pretpostavljao da će naše snage, o kojima je bio točno obaviješten, napasti Pisarovinu. Osim što je pokušavao prodrijeti u Pisarovinu iz ovih pravaca, povukao je noću, između 22/23. kolovoza, posadu iz Lasinje u Jamničku Kiselicu. Dvadeset trećeg kolovoza vodio je 1. bataljon Brigade borbu s Talijanima kod Hasan Brega, zaustavio ih i odbio. Jedino su tenkovima uspjeli prodrijeti u Pisarovinu odakle su se uveče povukli. Iz drugih pravaca neprijatelj nije napadao naše položaje.

Prvi bataljon TPO i dvije čete 3. bataljona Brigade — jedna četa je 20. kolovoza zajedno sa 1. bataljonom ZPO otpratila u Zumberak ranije zaplijenjeno oružje i spremu — povukli su se s ranjenicima do Augustanovca i tokom 23. kolovoza prešli Kupu i ranjenike otpremili na Kordun u bolnicu. Idući dan vratili su se u Pokuplje. Tridesetog kolovoza postavili su proleteri zasjede oko Kravarskog, a 31. izvršili napad na Kravarsko, ali zbog jakih utvrđenja nisu ga oslobodili, makar su i top upotrijebili. U napadu je lakše ranjeno 5 boraca, koji su ostali u jedinici, dok je jedan teže ranjen upućen u bolnicu.

Jedinice Brigade koje su bile u Pokuplju pripremale su se da uveče, 2. rujna, krenu u Zumberak.

Akcijama naših većih jedinica i diverzanata na pruzi Zagreb—Sisak i na širem terenu Pokuplja Nijemci i ustaše bili su prisiljeni da znatno pojačaju posade uz prugu da bi održavali saobraćaj. Tako se prema informacijama od 19. kolovoza u Lekeniku nalazila 1 satnija ustaša PTS, koji su terorizirali narod i prijetili da će za svakog ubijenog Nijemca strijeljati 10 ljudi. U istom selu smjestila se: 1 četa Nijemaca, u Zažini su bile 2 satnije ustaša, u Velikoj Gorici 450 ustaša i 90 gestapovaca (Feldgedarmerie); u Kurilovcu je bilo 140 gestapovaca; na obezbjeđenju radio-stanice 50 domobrana, 1 ustaška satnija i 45 gestapovaca; na aerodromu kod Velike Gorice 90 Nijemaca i 30 aviona s posadom; u Svetoj Klari 60 Nijemaca i nešto Talijana. Ovo nisu sva neprijateljska uporišta na ovom terenu uz prugu i cestu Zagreb—Sisak.

S obzirom na očekivani rasplet događaja za Nijemce je ova pruga postajala sve značajnija pa su u skladu s tim poduzimali mjere za njeno osiguranje. Talijani pak, iako demoralizirani, još uvijek drže svoju zonu Zdenčina—Pisarovina. I 2. rujna oni su zajedno s vojnim jedinicama NDH pretraživali šumu u prostoru oko Crne Mlake. Nijemci s jedinicama nisu ulazali u zonu koja je sporazumom pripadala Talijanima.

Sedmog rujna poslije podne nalazili smo se u Štabu ZPO, smještenom

u jednoj kući kraj samih Sošica. Toni Markešić, obavještajac Odreda na sektoru Jastrebarsko, Draganić, Karlovac stigao je pred Štab Odreda sa 2 tenka. Dovezla su ih dva talijanska oficira. Prema sjećanju bivšeg šefa ROC-a Zumberak, oni su u Jastrebarskom došli u vezu s našim obavještajcima koji su ih pozvali da s tenkovima pređu na naš teritorij. Oni su poziv prihvatili i prema dogovoru Toni ih je sačekao na putu koji sa ceste Zagreb—Karlovac vodi prema Krašiću. Po sjećanju Milivoja Gaberšnika negdje oko Bresarića prihvatili su ih proleteri i, pošto im je Toni rekao o čemu se radi, propustili su ih na oslobođeni teritorij. Toni je i dalje bio vođa puta. Sjedio je na prvom tenku. U Štabu su bili komandant, komesar i više drugova. Svi smo se veselili. Borci su se okupljali i promatrali tenkove. Našao se tu i partizanski fotograf da ovjekovječi događaj. Snimio je tenkove i borce ispred Štaba Odreda. I fotografije su sačuvane.

Dolaskom tenkova odmah su u Štabu Brigade Odreda oživjele stare namjere, a bile su to i želje svih žumberačkih partizana: napasti ustašku 13. bojnu u njenim uporištima Gornja Vas, gdje ih je bilo 220, zatim Novo Selo gdje se nalazilo 100 ustaša. Daljnji plan je bio napad na Plješivicu gdje je također bila satnija ove bojne. Jedan od talijanskih oficira, koji su dovepli tenkove, pristao je i pošao s partizanima u napad na ustaše. Drugi se nije mogao odlučiti da pođe, pa je vozač tenka pronađen među našim borcima. Osmog i devetog rujna oslobođena je Gornja Vas, a 9. rujna poslije podne i Novo Selo. Neprijateljska avijacija bezuspješno je bombardirala naše položaje. U borbama za Gornju Vas i Novo Selo ustašama su naneseni gubici od 90 mrtvih i ranjenih, a 6 ih je zarobljeno. Zaplijenjeno je 1 teški mitraljez, 1 teški bacač mina, 7 puškomitraljeza, 40 karabina, radio-stanica i mnogo druge ratne spreme. U ovim borbama mi smo imali 5 mrtvih i 2 ranjena borca.

Nekoliko nas nalazili smo se u Štabu Odreda. Saznali smo da je kapitulirala Italija. Jedinice su vodile borbu za Gornju Vas i Novo Selo. Koliko je tada planova letilo našim mislima, kako da razoružamo Talijane u Draganiću, Jastrebarskom, što će biti s Ozljem, kako se drže oni u Karlovcu, gdje ćemo prije stići mi, a gdje ustaše i Nijemci. U takvoj situaciji, Boris Ilej i ja sjeli smo s jednim drugom, koji je motorkotačem s prikolicom iz Zagreba došao sa nekim obavještajem u Štab Odreda. Odvezli smo se s njim do sela Guci, nedaleko ceste Zagreb—Karlovac. Naš vozač produžio je u Zagreb, a mi smo uputili obavještajce sa ovog sektora da ispitaju raspoloženje Talijana u Draganiću i mogućnost njihovog razoružanja. Cim je zašlo sunce, izišli smo na raskršće ceste Zagreb —Karlovac—Krašić. Iznenadili su nas ustaški tenkovi. Njih 5 jurilo je iz Karlovca prema Jastrebarskom. Legli smo iza malene živice kraj ceste Zagreb—Karlovac i promatrali ih. Ustaše, koji su sa šljemovima na glavama stajali u tenkovima, nisu nas primijetili. Bilo nam je jasno da su nas pretekli. Ipak naši obavještajci, sa saradnicima NOP-a u Draganiću uspjeli su neke Talijane uputiti na oslobođeni teritorij i sakupiti nešto oružja i spreme. Oni su zajedno s političkim radnikom Danom Grčićem

zapalili vatrogasni dom, demolirali općinu i pucali na oružničku postaju. Prema izvještaju Štaba 13. proleterske brigade u Zumberak, je osim pomenuta dva tenka, došlo oko 65 Talijana sa 3 puškomitraljeza, jednim šmajserom i 15 pušaka. Njih 300 s oružjem i spremom, a povezli su i jedan top koji se u šumi zaglavio i tamo su ga pronašli Nijemci, pobjegli su iz Jastrebarskog u Donju Kupčinu, pa u Lučelnicu, gdje su rozoružani i upućeni na Kordun. Ostali dio posade u Jastrebarskom i Draganiću razoružali su ustaše. Prema izvještaju Štaba Brigade i Štaba Karlovačkog NOPO talijanske posade iz tvornice Titanit, sa željezničkih stanica Pokuplje i Zorkovac, te iz Ozlja, Kamanja i Bubnjaraca pobjegle su u Metliku, odakle su, zajedno s posadom iz ovog garnizona, krenule prema Ljubljani. Na ovom putu razoružali su ih slovenski partizani. Prema spomenutom izvještaju Karlovačkog odreda, od 10. rujna, u samom Karlovcu, pošto se saznalo za kapitulaciju Italije, došlo je između Talijana na jednoj i ustaša i domobrana na drugoj strani do manjih sukoba koji su trajali nekoliko sati. I u izvještaju Zapovjedništva Glavnog stožera domobranstva od 9. rujna navodi se da je u Karlovcu brzom intervencijom zapovjednika 1. sektora generala Tomaševića i zapovjednika 3. ustaškog zdruga ustaškog dopukovnika Rogoza, pa u toku noći dobivenom nalogu od ministra i zapovjednika oružanih snaga, ujutro poslije kratke borbe, razoružana cjelokupna talijanska posada u Karlovcu, da su poginula dva časnika i 4 ustaše, a broj ranjenih je još neustanovljen. U izvještaju se navodi i da je u Jastrebarskom, po dijelovima PTS-a, uz mali otpor, razoružana talijanska bojna. Isto zapovjedništvo 10. rujna piše: »... Poslie razoružanja ciele talijanske posade u Karlovcu, 9. IX. prije podne, istog dana u 15 sati stigle su u Karlovac tamo upućene njemačke čete...«.

Udaljenost naših glavnih snaga, koje su vodile borbu za oslobođenje Gornje Vasi i Novog Sela na vrhovima Zumberka, daleko od saobraćajnica Zagreb—Karlovac i Karlovac—Metlika, onemogućilo je njihovu brzu intervenciju prema navedenim talijanskim posadama. Osim toga izostala je naša akcija protiv jedinice 3. SS pancer korpusa koje su nesmetano prešle put od Zagreba do Jastrebarskog i Karlovca, odakle su se njihovi dijelovi probijali prema Ogulinu i učestvovali u borbi protiv naših jedinica u okolici Karlovca. Međutim u velikoj bitki za Jadran, koja je počinjala od rijeke Save i odvijala se duž puteva i pruga prema moru, na našem terenu na pruzi i putu Zagreb—Sisak i Zagreb—Karlovac, doprinos naših jedinica u borbi protiv Nijemaca i ustaša nije izostao. Da bi pojačao osiguranje saobraćajnica neprijatelj je bio primoran napustiti neka uporišta u Prokuplju. Tako je 30. ustaška bojna napustila Pisarovinu i druga uporišta, a nešto kasnije je po nalogu 3. SS pancer korpusa povučena i ustaška posada (dijelovi ustaške jurišne bojne) iz Kravarskog u Pešćenicu na pruzi Zagreb—Sisak. U Pokuplju je tako oslobođen teritorij Vukomeričkih gorica, a i šire. Oslobađanjem Gornje Vasi i Novog Sela u Žumberku je znatno proširen oslobođeni teritorij, što je omogućilo našim organizacijama svestraniju djelatnost.

Da bi potisnuo naše jedinice i oslabio njihov pritisak na Stojdragu i Samobor, već 11. rujna, kolona od oko 800 Nijemaca i ustaša, sa 4 tenka

i 2 blindirana automobila, pokušava prodrijeti prema Novom Selu i Gornjoj Vasi. Drugi bataljon ZPO tuče se s njima i zadržava ih u napredovanju. Njemu 13. rujna dolazi u pomoć 1. bataljon Brigade i neprijatelj je protjeran, pretrpjevši gubitke od 25 mrtvih i ranjenih. Dan ranije, 12. rujna, 1. bataljon Brigade napao je kod Jastrebarskog njemačku motoriziranu kolonu i, prema našim izvještajima, nanio Nijemcima gubitke od 28 mrtvih. Među njima bila su i 2 oficira. Zaplijenjena je 1 puška, 1 pištolj i mnogo druge spreme. Uništena su 4 kamiona, a 4 oštećena. Iz neprijateljskih dokumenata vidi se i šira aktivnost naših jedinica. Zabilježeno je u njima da je 10. rujna kod Lekenika vlak naišao na minu. Lokomotiva i 2 vagona su iskliznuli, ložač i 2 domobrana su ranjeni. Desetog rujna 6 partizana je svuklo 17 zrakoplovaca, koji su radili u vrtu Jedriličarske škole u Svetoj Nedjelji. Istog dana između Svete Nedjelje i Podsuseda partizani su napali jedan teretni automobil s domobranima. Domobrane su razoružali i pustili. Između željezničke stanice Zdenčina i Horvati naišao je 11. rujna oklopni vlak na minu. Jedan domobran je poginuo, a 6 ih je ranjeno. Noću 9/10. rujna na području Velike Gorice partizani su u selu Lukavec zapalili školu. U toku 12. rujna naišao je kod željezničke stanice Horvati ustaški vlak na minu. Dva oklopna vagona su iskliznula. Noću 13/14. rujna na pruzi Zagreb—Karlovac, između željezničke stanice Zdenčina i Horvati, partizani su iz jednog bunkera odveli 10 domobrana. U blizini Rakovog Potoka partizani su 14. rujna zarobili 42 domobrana od kojih 7 s oružjem. Između željezničkih stanica Lekenik i Turopolje 14. rujna naišao je vlak na minu. Lokomotiva i 7 vagona su iskliznuli. Pruga će biti 15. rujna popravljena. Noću 13/14. rujna iz 2. bitnice 2. topničkog sklopa iz Zagreba koja se upućuje u Karlovac pobjeglo je 36 domobrana. Između željezničke stanice Jastrebarsko i Horvati naišao je 15. rujna vlak na minu. »Kod s. Ogulinac (3 km j.z. od Turopolja) partizani su napali 15. rujna teretni samovoz sa 500 garnitura odjeće. Nakon kratke borbe pratnja je savladana, a samovoz sa odjećom po partizanima odvežen. 3 domobrana su ranjena...«. Od 11. do 14. rujna jedinice Brigade, ZPO i Karlovačkog odreda vrše napad na Ozalj, gdje se nalazilo 450 ustaša i domobrana. 30 kamiona punih vojnika praćenih sa 20 tenkova razne tonaže stigli su u pomoć napadnutoj posadi. Za cijelo vrijeme napada naše su jedinice tukle Ozalj, električnu centralu i utvrđenja, artiljerijom i nanijela neprijatelju gubitke od oko 40 mrtvih i ranjenih. U borbi su pala dva borca i 12 ih je ranjeno. Iako Ozalj nije oslobođen jer mu je stiglo u pomoć 30 kamiona vojnika sa 20 tenkova, sam napad izazvao je veliko uznemirenje u neprijateljskim redovima, posebno u 1. sektoru domobranstva u Karlovcu. Tako je 12. rujna javljeno Glavnom stožeru da je posada slaba, svega jedna skupljena bojna, da nema Tomašević pojačanja, a sve što bi se od Nijemaca moglo dobiti da je oko Jastrebarskog. A tamo je jedan dan napao Nijemce 1. bataljon Brigade. U Zagrebu je depeša iz Karlovca primljena u 19,50 sati, izazvala veliko uzbuđenje. Pošto im je bila u opasnosti električna centrala dežurni su tražili pukovnika Kelečka. Kako on nije bio kod kuće, zvali su ured

poglavnika. Ni otuda se nije nitko javio. Onda su brzojav poslali na uvid pukovniku Wanneru u 20,20. Ovaj je odgovorio da u Karlovcu postoji njemačka posada pa neka to javi zapovjedniku 3. SS pancer korpusa. Sve je to trebalo javiti i generalu Dragojlovu, pročelniku pothvatnog odjela. A javljeno je i generalu Tomaševiću, koji je obavijestio da neprijatelj napada i na liniji Zdenčina—Horvati. Javljeno je i službujućem častniku Pauzerluvu. Ovaj je javio da će 13. rujna od svanuća njemačke čete poduzeti akciju s pravca Karlovca i Jastrebarskog. U 23 sata o svemu je obaviješten general Dragojlov.

Iz naših dokumenata ne vidi se da je ova akcija Nijemaca i izvršena, dok neprijateljski dokumenti kažu da je 13. rujna posadu u Ozlju pojačana s njemačkim dijelovima. Zabilježeno je samo da je 13. i 14. rujna naše položaje tukla neprijateljska avijacija i da je pojačanje od 30 kamiona i 20 tenkova stiglo 14. rujna. Nakon pristizanja tog pojačanja naše jedinice prekinule su napad i povukle se na nove položaje. Ova akcija je odvukla dio neprijateljskih snaga i time smanjila napade neprijatelja oko Ogulina gdje su jedinice 8. divizije vodile bitku i zajedno sa snagama 13. divizije onemogućavale prodor Nijemaca i ustaša prema sjevernom Jadranu.

U toku rujna i listopada nastavljene su borbe na saobraćajnicama Zagreb—Karlovac i Zagreb—Sisak. Nakon kapitulacije Italije i mineri imaju više eksploziva pa ruše i one objekte kojih ranije bez dovoljno eksploziva nisu mogli rušiti. U vezi sa planiranim napadom na Ogulin i okolna uporišta Brigada je dobila i konkretnije zadatke. Trebala je 25, 26, 27. i 28. rujna onesposobiti za saobraćajnu prugu Zagreb—Karlovac i spriječiti nadiranje neprijatelja iz pravca Zagreba, vežući ga za sebe, ako bi pokušao proći. Međutim, i bez ovog naređenja jedinice Brigade tukle su baš na tom prolazu i oko njega neprijatelja. Tako je 1. bataljon Brigade 20. rujna kod Desinca napao kolonu Nijemaca u kamionima i potukao 20 vojnika, a 4 zarobio; zapalio 1 blindirani kamion, zaplijenio 3 šmajsera i 6 pušaka. Neprijatelj koji je od Draganića pošao prema oslobođenom teritoriju Zumberka protjeran je 21. rujna uz gubitke od 4 mrtva i 6 zarobljenih. Ujutro 23. rujna mineri su srušili most na potoku Okićnica, a 24. rujna most na cesti Zagreb—Karlovac kod Izimlja.

Da bi odbacio naše jedinice sa ove saobraćajnice, a to mu je bio cilj, već 27. rujna neprijatelj je u 6,30 sati avionima napao položaje Brigade na prostoru oko Krašića. Štuke su bombardirale kuće u kojima su jedinice bile na noćenju. Od Draganića je nastupala kolona tenkova i blindiranih kamiona, a pješadija od Ozlja i Domagovića. U napadu je učestvovala 10. ustaška bojna, satnija 30. ustaške bojne, 1 domobranska satnija i 2 čete Nijemaca, zatim 30 tenkova i 20 blindiranih kamiona, te 8 štuka, Neprijateljske jedinice prišle su našim položajima noću. Tu su sačekale svanuće i napad avijacije, a poslije toga pošle su u napad potpomognute tenkovima. Karakteristično je da su svi napadači nosili partizanske kape. Iako je Brigada imala veliku gubitke — 35 mrtvih, 27 ranjenih i 15 nestalih boraca, i izgubila jedan tenk i jedan protukolski top — njene jedinice su protjerale neprijatelja koji je imao 100 mrtvih i ranjenih, a 2 ustaše su zarobljeni, te zaplijenjen 1 puškomitraljez, 1 laki bacač, 8 pušaka i

druga sprema. Već poslije podne jedinice Brigade su bile na svojim starim položajima i 28. rujna izvršavaju zadatak dobiven od 1. korpusa — napadaju domobrane na žaljezničkim stanicama Domagović i Lazina i na svim bunkerima na tom sektoru. Uništene su ove stanice, prekinuta je pruga, zarobljeno 53 domobrana i zaplijenjeno 76 pušaka, 50.000 metaka, 100 šinjela i druga sprema. Mineri su istovremeno srušili most dug 8 metara, a 30. rujna drugi dug 10 metara. Ujedno su na cesti Zagreb—Karlovac srušena dva mosta i jedan električni stup. Dio Brigade pošao je 30. rujna da zajedno s jedinicama iz Slovenije oslobodi Stojdragu, a 1/2. listopada izvršen je napad na Plešivicu koja je također oslobođena, a na pruzi je miniran most. Na Zumberku nije više bilo neprijateljskih posada. Sa svih strana dolazili su novi borci. U Brigadu je stiglo i 200 boraca iz Primorja, pa je 8. listopada njeno brojno stanje bilo 1.350 boraca. Osnovan je i Peti **bataljon. Zumberačko-pokupski** odred ima sada 3 **bataljona,** Mitraljesku, Samoborsku, Okićku i Krašićku četu. U Pokuplju je Turopoljsko--posavski odred. Naredbom Štaba 2. operativne zone od 18. listopada osnovana je Komanda Zumberačkog područja. Na upražnjena mjesta u Štabu ZPO postavljeni su novi drugovi. Sve više novih boraca u jedinicama tražilo je stalnu brigu za njihovo osposobljavanje za borbu.

Prema našim izvještajima, neprijatelj je do 15. listopada koncentrirao jake snage od Ozlja do Karlovca i od Karlovca do Klinča Sela. Od Karlovca prema Zagrebu, prugom i cestom prolazili su transporti. Našim snagama nije bila poznata u početku namjera neprijatelja. Petnaesta slovenska brigada, potpomognuta našim snagama trebala je napasti Ozalj, ali je Operativni štab izmijenio ovaj plan i nakon toga je pripremljen i izvršen napad na neprijateljske posade u selu Guci, na Carskom Bregu, u Izimlju, Zdihovu, u Čegljima i Golom Vrhu. Napad je određen za 16. listopada. Drugi bataljon ZPO napao je po planu Goli Vrh i zauzeo ga. Potukao je dosta neprijateljskih vojnika i zarobio 4 Nijemca i 24 Bjelorusa. Zaplijenjen je sav ratni materijal. Ostale jedinice su zakasnile, pa je napad na ostala uporišta izvršen iduće veče, ali ni jedno uporište nije potpuno zauzeto.

Nakon ovog napada neprijatelj iz Ozlja i Draganića nadire prema oslobođenom teritoriju Zumberka, a 21. listopada počinje ofanziva. Prema izvještajima komandanta ZPO od 29. listopada i Štaba brigade od 1. studenog — 13. proleterska brigada je u obrambenim borbama na ovim sektorima nanijela neprijatelju gubitke oko 250 Nijemaca i 250 ranila, a 3 zarobila. Četvrta slovenska brigada branila je i vodila borbu s Nijemcima kod Kostanjevice, kuda je neprijatelj prodirao sa jakom motorizacijom i sa oko 100 tenkova i prodro preko Šent Jerneja, jednim dijelom u Novo Mesto, a jednim preko Suhora u Metliku. Zatim je njemačka pješadija zauzela Gorjance, Sv. Miklavž, Fabriku i druga mjesta. Nijemci su odavle prodrli i u Gornju Vas. S druge strane oni su tenkovima od Radovice, gdje je položaje držala 15. slovenska brigada, prodrli preko Oštrca i Kordića u Sošice. To je bila oktobarska ili tzv. 6. neprijateljska ofanziva koja je zahvatila i Zumberak. Naše jedinice napustile su 25. listopada Zumberak i krenule sa 220 ranjenika u Pokuplje.

Boris Bakrač

Razmjena ratnih zarobljenika i uhapšenika na području Pisarovine

Ovaj bi problem zaslužio da se obradi cjelovito, naučno-istraživački kroz sačuvane dokumente i sjećanja učesnika. Trebalo bi, zapravo, početi od 4. neprijateljske ofanzive kad su utanačeni osnovni kriteriji za razmjenu njemačkih zarobljenika i partizana, a nešto kasnije smo uspjeli zamjenjivati i naše političke osuđenike iz logora.

Na žalost ja mogu ovdje iznijeti samo lična sjećanja i neke pojedinosti na bazi nešto sačuvanih dokumenata. Otuda ovaj rad ima više karakter memoarske građe. Iako su ovdje moguće defektnosti, nepotpunosti i šuta jektivizam, ipak ovo može poslužiti kao kostur i polazna pozicija za solidan naučno-istraživački rad.

Prve razmjene, koliko znamo, vršio je Vlatko Velebit. On je počeo s razmjenama po nalogu Vrhovnog štaba, navodno u lipnju 1942. godine i vršio ih je negdje na teritoriji Hercegovine.

Poslije njega razmjene je vršio Marijan Stilinović. Za njega znamo da je tri puta bio u Zagrebu i da je odsjedao u hotelu »Esplanada«. Ne znam o detaljima Stilinovićevih razmjena skoro ništa osim to da mu je partner s njemačke strane bio major Hans Ott.

Josip Brnčić preuzeo je ovu dužnost od Stilinovića sredinom 1943, a predao je meni krajem marta 1944. godine. Brnčić je, koliko se on sjeća, 5 puta bio u Zagrebu, a pratnja s njemačke strane bili su mu Peternel i Nemeček. Izvršio je 5 razmjena, a najveća grupa mu je bila oko 40 ljudi.

Zadnja Brnčićeva razmjena bila je 6. 3. 1944. godine. Datuma se sjećam, jer je u toj grupi razmijenjenih bio i njegov brat Slavko, koji je ubrzo nakon toga poginuo, 6. 4. 1944. godine.

I Stilinović i Brnčić, a i ja imali smo punomoć Vrhovnog štaba koju su potpisali i Nijemci, tako da je to bila neka vrsta »vize« za slobodno kretanje kod nas i kod njih. Brnčić je imao legitimaciju na ime Stanko Perović a ja na ime Ivo Žuljević.

Brnčić ocjenjuje da je zamijenio ukupno 150—200 drugova i pouzdano se sjeća da je od toga bilo 50—60 drugarica.

Od ostalih detalja sjeća se da je prilikom boravka u Zagrebu noćio **u** hotelu »Esplanada«. Živo se sjeća događaja kada zbog snijega nisu mogli

krenuti dalje od Zdenčine pa su tu morali prespavati. Njemačka posada u Zdenčini imala je u svom sastavu i dosta Kozaka. Neki njemački oficiri, kad su se ponapili, htjeli su da ih poubijaju. Nemeček i Peternel su se suprotstavili pištoljima i Nemeček je čak Brnčiću rekao neka i on puca da bi se obranio.

I Brnčić je hodao zagrebačkim ulicama, jasna stvar u pratnji. On je dva puta bio posjetio zatvor na Savskoj cesti i direktno izabirao drugove koje će uzeti u zamjenu. Dva puta je bio u štabu generala Glaise Horstenaua i vodio razgovore s nekim višim oficirima čijih se imena ne sjeća.

I Brnčić i Stilinović, osim razmjene, imali su nekih razgovora s Nijemcima. Radilo se zapravo o njemačkoj ponudi da bi oni partizane pustili u miru na nekim oslobođenim teritorijima, a za uzvrat da ih oni puste da neometano koriste neke željezničke i cestovne komunikacije. Jasna stvar da mi na to nismo mogli pristati.

To bi praktički bilo sve što sam kao lična sjećanja iz tog perioda mogao dobiti.

Što se tiče odluke da Pisarovina bude mjesto razmjene zarobljenika, sačuvan je tekst iz izvještaja našeg obavještajca »Veljka« (Kabalini Dragutina) koga možemo smatrati originalnim.

»Zamjena zarobljenika. Njemački opunomoćeni general u Hrvatskoj u pogledu razmjene zarobljenika zaključio je sa opunomoćenikom NO vojske slijedeće:

Pisarovina je mjesto razmjene zarobljenika. Zbog nesmetanog izvršenja ove razmjene ovo mjesto, kao i okolica od 5 km smatra se kao neutralna zona u kojoj neće stalno boraviti niti odmetnici niti njemačke ili hrvatske vojne postrojbe.

Prilikom prolaska njemačkih i hrvatskih postrojbi ima se odustati od svakog postupka protiv pučanstva i protiv tamo se nalazećih straža za zarobljenike odnosno najviše 20 ljudi.

Sa našom bazom zrakoplovstva utanačeno je, da se neće prelijetati Pisarovina i da se neutralna zona neće napadati. Transporti zarobljenika za razmjenu vršit će se na cesti Zagreb—Klinča selo—Pisarovina. Ovi transporti stoje pod okriljem njemačkih oružanih snaga i neće biti napadnuti od odmetnika.«

Veljkov izvještaj nema datuma, ali iz nekih drugih podataka u istom izvještaju vidi se da je pisan nakon 5. II 1944. godine.

Naš stav o Pisarovini kao mjestu razmjene karakterizira izvadak iz »Odgovora« — vjerojatno Glavnog štaba (nepotpisan) od 3. in 1944. godine u kome se citira traženje Nijemaca da bi i oni držali svoju posadu u Pisarovini:

»Kotar Pisarovina je naš oslobođeni teritorij na čijem se jednom sektoru odustalo od ratnih operacija radi stvaranja neutralne zone, a u cilju ubrzanja razmjene zarobljenika i tu ne može da dođe u obzir boravak strane vojske.« Pismo je bilo upućeno majoru Pothu, a očito je da se radi o majoru Ottu.

Neutralnost zone Pisarovine bila je tokom čitavog perioda zamjene

dosta striktno poštivana od obiju strana. Poznat je samo jedan slučaj prolaza ustaša kroz Pisarovinu.

U arhivi Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu nema nikakve druge dokumentacije osim one koju sam mu ja dao, a odnosi se na period kad sam ja vršio razmjenu. Na osnovu tih dokumenata i ličnih sjećanja pokušat ću da dadem globalni i sažeti prikaz iz moga rada na razmjeni zarobljenika u periodu od 27. III 1944. do 8. V 1945. godine.

Sredinom marta 1944. godine dobio sam poziv da se javim u Plitvički Ljeskovac. Ne sjećam se da li sam trebao da se javim u GŠH ili u CK KPH. Kad sam stigao tamo, obavijestio me Ivan Krajačić da trebam preuzeti posao razmjene naših zarobljenika i logoraša za njemačke zarobljenike.

Dužnost sam preuzeo relativno brzo, tj. kad sam se sastao s Brnčićem nakon »lovice« od tjedan dana na relaciji Plitvički Ljeskovac—Pisarovina, pa opet Plitvički Ljeskovac i konačno Pisarovina.

Prvu zamjenu izvršio sam 27. 3. 1944. godine, drugu 7. 4. 1944.

Imao sam nešto malo bilježaka i to uglavnom iz kasnijeg perioda, krajem 1944. i početkom 1945. godine. Ima i nekoliko mojih izvještaja GŠ, no dosta se toga izgubilo te prema tome ne mogu da dadem neki sređeni pregled čitavog tog rada. Po mojoj gruboj evidenciji bio sam za to čitavo vrijeme oko 25 puta u Zagrebu, dok je oko 12—15 zamjena izvršeno bez moga odlaska u Zagreb, u Pisarovini. Znači da je tih kontakata moglo da bude oko 40.

Ne znam isto tako za točan broj razmijenjenih drugova. Po mom računu moglo bi ih biti oko 800—900.

U razgovorima sa njemačke strane sudjelovali su slijedeći: »Sonderführer Z« Vilim Nemeček, »Sonderführer Z« Manze, podoficir Otto Unger, kapetan Brauchitch i major Hans Ott. Kod zadjnih razgovora u Zagrebu razgovaralo se i s pukovnikom Selfhofom.

Jedanput su ustaše izrazili želju da u prisustvu Nijemaca razgovaraju sa mnom. Ja sam pristao na to i došao je bojnik Draženović. Međutim, kad je ušao u sobu, bijesno me pogledao i izjurio napolje.

S naše strane u tim razgovorima oko zamjene bio sam uglavnom ja. Iznimku su činili, koji put, rukovodioci čije su se jedinice slučajno našle na terenu u Pisarovini, kao na primjer kapetan Tešo Bulat, general Vicko Antić, pukovnik Varda i neki drugi.

S njemačke strane najviše su sudjelovali Nemeček i donekle major Ott, a poslije njihovog ranjavanja 26. I 1945. godine posao razmjene nastavili su Manze i Unger. Kapetan Brauchitch bio je svega nekoliko puta u Pisarovini.

Naše drugove preuzimao sam u pravilu u dvorištu zgrade Zrinjevac 19 gdje je bio štab Glaise von Horstenau. Međutim, nekoliko puta sam ih preuzimao i iz logora u Jankomiru i na Kanalu.

Osim Pisarovine i Zagreba vršio sam pregovore s Nijemcima i jedanput u njihovom garnizonu u Zdenčini.

Njemački pregovarači dolazili su u Pisarovinu osobnim autom i uko-

liko sam ja trebao da idem u Zagreb, odlazio sam s njima. Same zarobljenike dovozili su u kamionima. Osobni auto je imao uvijek istaknutu bijelu zastavu i taj znak je osiguravao slobodan prolaz. Bilo je, međutim, tri slučaja nesporazuma kojim su uzrokovali i žrtve.

Prvi slučaj bio je neposredno pred moj nastup na dužnost, kojom prilikom su ubijeni pregovarač Peternel i vozač, a auto spaljen. Drugi put su naši zaboravili da izvade mine ispred mosta za Pisarovinu tako da je motor kamiona odletio u zrak, a nekoliko zamijenjenih drugova lakše ranjeno. Treći slučaj bio je na cesti Karlovac—Zagreb kod Rakovog Potoka 26. I 1945. godine kada je Jaskansko-turopoljski odred otvorio vatru na naš osobni auto i tom prilikom teže su ranjeni Nemeček i Ott. Mene su partizani zarobili, i unatoč uvjeravanja tko sam, skoro su me htjeli strijeljati. Spasio me Tomo Dijanović, komesar brigade koji je slučajno naišao i koji me je poznavao.

Kao ilustracija što sve može doživjeti pregovarač, može da posluži pomenuti događaj o kojem sam izvjestio Glavni štab.

»Došao sam u Pisarovinu 26. I 1945. godine oko tri četvrt dvanaest, no Nijemci još nisu bili došli. Ja sam u četvrtak uvečer poslao Diviziji preko Krste depešu da se u petak vrši razmjena, a isto je i Komanda mjesta obavijestila lično komandanta Divizije Dasovića. Nijemci su došli sa velikim zakašnjenjem između tri četvrt tri i tri sata sa jednim kamionom zarobljenika i civilnim autom u kojem je došao Ott. Bili su jako iznenađeni što nitko od naših nije došao (osim mene) i jako neraspoloženi. Krenuli smo za Zagreb oko tri četvrt četiri utovarivši 16 njihovih zarobljenika. Kamion je dosta polako vozio zbog snijega, tako da smo u šumu kod Rakovog potoka stigli oko pola šest. Bijela zastava bila je istaknuta, ali vjerujem da se nije mogla vidjeti zbog priličnog mraka. Najedanput smo čuli rafal iz mitraljeza i smjesta smo stali. Uz to smo čuli "vikanje: Stoj! Stoj! i opet rafal iz šmajsera; pojedini partizani su se počeli uz viku dizati iz snijega i grmlja kraj ceste i kako se koji dizao, raspalio je iz puške po autu. Vikali su: 'Izlazi napolje', a ipak pucali po nama. Čim smo stali i čim sam vidio par partizana, ja sam počeo vikati: »Drugovi, ne pucajte, mi idemo iz Pisarovine sa zamjene.« I znam da je tada netko pitao: 'Kakva zamjena, otkuda iz Pisarovine?' i onda opet 'Izlazi napolje, ruke u vis' i opet par metaka. Tek tada su pritrčali ono $ar metara do auta, razoružali nas, uz psovke ugurali nas opet u auto i Naredili šoferu da vozi. Dva partizana stala su na papuču auta. Zaboravio ®am spomenuti da su Nemeček i Ott već od prvih metaka bili ranjeni, * Ott je još jedan metak dobio kad smo ja i on već ležali u jarku kraj ^uta. Šofer je vozio auto još oko 100 m cestom i tada smo skrenuli putem dalje, gdje smo jedva 100 m mogli voziti i par stotina metara gurali auto. *ošto se dalje nije moglo autom, nekako su prenijeli Nemečeka, Ott je uz Podupiranje partizana nekako sam odšepesao. Na zaokretu sa glavne ceste Opazio sam nekog našeg poručnika i pokušavao sam rastumačiti tko sam [1] što sam, ali nije htio ni o čemu čuti. Odveli su nas u jednu kuću cca 500

od glavne ceste, isti taj poručnik (komandant bataljona) naložio mi je

da idem s njim. Tražio sam da ostanem s Nemečekom i Ottom, s tim više što su oni neprestano jaukali neka ih ne napuštam, ali morao sam otići. Odmah pred kućom nastojao sam uvjeriti poručnika tko sam i neka me pusti da ostanem uz Nijemce, ali nije htio ni da gleda dokumenta, već da moram s njim u štab odreda. Dvojica partizana vodili su me kroz šumu do štaba odreda, i tamo su me prepoznali (komandant i komesar) i stvar se promijenila. Odmah smo razmotrili stvar što bi se dalo načiniti 1 ja sam pronašao jedino rješenje (oni su ih htjeli smjesta u noći poslati u Zagreb) da ih sve skupa prebacimo u Pisarovinu, da smjesta Odredu naredi da se s njima najljepše postupa, sve njihove stvari vrate, pruži lliječnička pomoć. Ja sam odmah krenuo pješice u Pisarovinu i stigao tamo oko dva sata u noći. Smjestili smo ih dobro, njegovali odlično i bili su prosto oduševljeni.

Zamjeraju jedino što Odred nije bio obaviješten, što su i dalje pucali po nama, premda smo stali, što naši uopće nisu htjeli vjerovati tko sam jer ako meni nisu htjeli pogledati dokumenta, šta onda isto vrijede njihovi dokumenti.«

Sama zamjena vršila se obično na takav način da sam od pojedinih drugova iz ŠGH ili CK KPH ili pak Ozne dobivao popis imena onih drugova koje treba da tražim. Neki put su bile točne oznake gdje se ti drugovi nalaze, a bilo je slučajeva da se nije ništa detaljno znalo. Nijemci su takve popise preuzimali da bi utvrdili da li ti drugovi postoje i da li ih mogu dati i obično su me na slijedećem sastanku izvještavali. Bilo je dosta slučajeva kad su osjetili da nam je do nekog naročito stalo, pa su izvještavali da ga ne mogu pronaći ili da je već umro. Ima dosta razloga vjerovanju da su ih ustaše vukli za nos, premiještajući tražene drugove u drugi logor ili ih ubijali.

Slučajno sam sačuvao jedan »obračun« iz koga se vidi da je u periodu od 15. I do 29. III 1945. bilo ukupno 11 zamjena, da je naš dug njima varirao od 50—190 ljudi, te da je najveća grupa zarobljenika koju su odvezli imala 78 ljudi. Bilans tog perioda završio je s našim dugom prema njima od 129 zarobljenika, od čega 2 kapetana, 3 natporučnika, dva poručnika i jednog zastavnika.

Od značajnijih ličnosti koja su u periodu, dok sam ja vršio zamjenu, bili zamijenjeni bili su general Devitz, major Volter, bojnik Džal, tabornici Cvitan i Šegota te veliki župani dr Buć i dr Baljić. Ključ razmjene bio je za prvoga 30 ljudi, za drugoga 19, za trećeg 11. Uglavnom smo za njih dobili poznate komuniste iz Jasenovca i Stare Gradiške.

Naši razmijenjeni drugovi upućivani su u bolnicu ili na odmor ili u vojne jedinice ili ZAVNOH, a jedan mali dio upućen je u Vrhovni štab.

Neki sačuvani »obračuni« mogu to i detaljnije ilustrirati. Prema sjećanju i podacima u arhivi izvršene su slijedeće razmjene: Novembra 1943. g. 47 drugova iz logora, od toga 8 članova KP, 3 člana SKOJ-a, a ostalo simpatizeri; 12. 12. 1943. 32 druga iz logora, od toga 7 članova KP, 2 člana SKOJ-a, a ostalo simpatizeri; 18. I 1944. 15 drugova iz logora, svi članovi KP i 44 borca za koje nedostaju podaci; 21. I 1944. 30 boraca od toga 1 sekretar čete, 1 zamjenik komandira čete i 2 desetara; 10. II 1944.

57 boraca, od toga 1 sekretar brigade, 1 sekretar čete, 2 vodnika, svega 9 članova KP, 4 člana SKOJ-a, a ostalo simpatizeri; 15. III 1944. 30 boraca, od toga 6 članova KP, 3 člana SKOJ-a, a ostalo simpatizeri; 27. III 1944. Tu sam sudjelovao zajedno s Brnčićem. Mijenjano je 5 drugova iz logora, svi članovi KP i 16 boraca za koje ostalih podataka nemamo.

Kasnije zamjene vršio sam sam. Bilo ih je od tada svega 12. No mnogo puta su njemački predstavnici došli u Pisarovinu, a da nisu nikoga dovezli. A isto tako sam i ja do tada bio 13 puta u Zagrebu. Izgovor za to bili su razni pregovori s ustašama radi razmjene zarobljenika iz Jasenovca i Stare Gradiške.

Te zamjene su slijedeće: 7. IV 1944. g. 5 boraca, od toga 1 član KP i 15. IV 1944. g. 32 borca, od toga 1 komesar bataljona, 1 komandir čete, 6 članova KP, ostalo simpatizeri; 25. IV 1944. g. 32 borca, od toga 2 komandira čete, 1 sekretar bataljona, 1 komesar čete, svega 11 članova KP, 2 člana SKOJ-a, a ostalo simpatizeri; 27. IV 1944. g. 25 boraca, od toga 2 komandira čete, a nedostaju podaci o partijskom članstvu.

Poslije ove zamjene bio je zastoj sve do 6. VII, jer je došlo do tragičnog nesporazuma u kojem je ubijen njemački pregovarač. Trajalo je dosta dugo dok smo opet uspostavili vezu tako da su slijedeće zamjene bile: 6. VII 1944. g. 37 boraca, od toga 1 sekretar odreda, 3 člana KK KPH, 1 član ROC-a, 1 sekretar bataljona, 1 sekretar čete, 1 komesar čete, svega 15 članova KP i 9 članova SKOJ-a; 14. VIII 194.4. g. 10 drugova iz logora, od toga 1 član OK KPH, 1 sekretar KK KPH, ostalo članovi KP, svi iz zagrebačke organizacije) 12. X 1944. g. 34 borca — nedostaju mi ostali podaci jer njih nisam više preslušavao ja nego Ozna za Pokuplje, a koja mi na sva moja urgiranja nije poslala nikakve podatke; 15. XI 1944. g. 184 borca, a Nijemci su ih dali akonto jer ih nisu imali čime hraniti; 30. XI 1944. g. 79 boraca; 4. XII 1944. g. 32 borca, od toga 2 člana PK SKOJ-a, za ostale nedostaju popdaci; 20. XII 1944. g. 39 boraca od toga 2 člana KP, 2 člana SKOJ-a i 1 vijećnik ZAVNOH-a, a ostalo simpatizeri.

Za kasnije zamjene izgubili su se svi podaci.

Pregovarači s njemačke strane trudili su se da preko Nemečeka i majora Otta učine i niz usluga. Tim putem sam i uspio prevesti u partizane obitelji nekih drugova.

Potkraj 1944, a pogotovo 1945. godine, Nijemci su počeli pokazivati više smisla i za razgovore o svom položaju i o distanciranju od ustaša. Bilo je u nekoliko navrata posebnih razgovora u Pisarovini s njima gdje su s njihove strane bili prisutni Brauchitchl i Ott. Zadnji razgovor vodio sam ja sa pukovnikom Selhofom dva dana prije oslobođenja u Zagrebu oko napuštanja nekih utvrđenja bez demoliranja njihova prilikom povlačenja iz Zagreba. Nemam pregled, ali mislim da se manji dio tih dogovora donekle realizirao.

Poslije svake zamjene ja sam redovito obavještavao o svim njenim detaljima Glavni štab Hrvatske.

Sama razmjena zarobljenika bila je jedan dio toga moga posla. Drugi dio posla, kao i za drugu stranu bilo je pipanje pulsa i reagiranje na razne aktuelne događaje. Iz dvaju sačuvanih izvještaja može se o tom do-

biti najbolja ilustracija tema o kojima se razgovaralo, te polazne pozicije i ciljevi pregovarača s obje strane.

»Došao sam u Zagreb 15. I uveče oko 7 sati, a otišao iz njega 18. I u pola 10 sati, tako da se može reći da sam bio praktički svega jedan dan. I taj dan proveo sam uglavnom u uredu opunomoćenog generala za Hrvatsku, pregovarajući glede razmjene zarobljenika.

Na putu od Pisarovine do Zagreba nema ništa novoga, što već nisam prije opisao. Utvrđenja oko Zdenčine i Stupnika nisu pojačana — promijenili su samo posadu u Zdenčini, sada je tamo neki Jogerbataillom.

Pred samim Zagrebom i u Zagrebu nema nekih novih rovova i bunkera — sve sam to već prije opisao, a i osobe s kojima sam govorio, vele da je jenjala groznica izgradnje bunkera. Jedino što se sad na sva usta govori da su sve važnije zgrade u Zagrebu minirane, a to mi je isto i Nemeček potvrdio.

Odrediti broj vojske u Zagrebu za mene je nemoguće. Osim toga vlada strahowiti nered i u njihovoj vojsci. Tvrdi mi Nemeček da njihovi vojnici falsificiraju dozvole boravka, objave itd., da se zadržavaju u Zagrebu ili u kojem drugom mjestu mimo odobrenja, jednom riječi, zabušavaju svakako, samo da ne idu na front. Vidi se to i po pojačanim patrolama i ophodnjama, koje neprestano krstare ulicama, kontroliraju vojničke isprave, a isto tako i po prenoćištima. Mene je isto tako jedna ophodnja digla rano ujutro iz hotela i kad smo se razjasnili, ispričao mi se dežurni oficir, major i naveo gornje razloge za taj njihov postupak. Pričao mi je da je te noći digao tako i jednog potpukovnika, koji se je već 5—6 dana nepovlasno zadržavao u Zagrebu, i predao ga vojnom sudu.

Vojska se viđa na ulicama nešto manje nego što je bio slučaj prije mjesec dana, navodno je većina te vojske na prolazu. Većinom su to Nijemci, ustaša se dosta rijetko može vidjeti.

Tramvaji voze samo do 3 sata poslije podne i to samo dva smjera. Svjetlo se daje samo od 5 sati popodne, redarstveni sat je do 10 uveče.

Ustaški teror je strahovit, vješanja su na dnevnom redu, a mnoga se vješanja ne objavljuju u novinama. Psihoza je takva da više »ni brat bratu ne vjeruje« — mnogo je bilo slučajeva provokacije. Znam za par ljudi koji sigurno nisu imali nikakve veze s pokretom pa su pik sada nedavno uhapšeni i to pod dosta teškom optužbom.

Skupoća je strašna, cijene svakodnevno rastu, a osim toga osjeća se velika oskudica živežnih namirnica. Seljaci dosta rijetko dolaze u grad ili već prodaju putem u grad. Do konca ovog mjeseca ne dobiva se u Zagrebu kruha na karte, već neka si građani pomažu kako znadu. Tvrde neki da ima izgleda da će nestašica kruha potrajati i dalje.

26. 11—1. III 1945.

26. II prispio sam popodne u Zagreb. Taj dan imao sam razgovore glede zamjene zarobljenog bataljona Zumberačke brigade.

27. II prije podne u bolnici nastavljeni isti razgovori sa Nemečekom.

Ugovoreno je 100 drugova iz logora za 26 zarobljenih njemačkih oficira. Oštro sam protestirao zbog strijeljanja 16 rukovodilaca iz tog bataljona — obavijestio sam ih da ćemo mi strijeljati 160 njihovih ljudi.

Popodne istog dana ugovorio sam sa Stefanyem. Interesirao se »kako stoji s našom stvari«. Rekao sam mu da nemam više ništa dodati onome što sam mu već rekao — prekinuti sa ratovanjem, predati oružje, u nekom kraju ili mjestima — tako reći poluoslobođeni sačekati će konac rata i bit će tada prebačeni u Njemačku. Oni moraju biti svijesni toga da je već sada prekasno za njihovo povlačenje i da će biti rijetki oni sretnici koji će se uspjeti izvući iz Jugoslavije. Ako poslušaju naš prijedlog, sačuvat će glave i Njemačka će poslije rata — kad bude trebala ljude za obnovu zemlje morati im biti zahvalna što su sačuvali živote za Njemačku. Ovo sve što ja govorim ima dakako smisla poslušati, ako je čovjek uvjeren da je Njemačka izgubila rat. Inače nemaju uopće smisla svi naši razgovori i — šteta vremena. Nije odgovorio, ali vidio sam na njemu da je i njemu jasno »koliko je sati« samo ne smije se izjasniti. Došli smo tako na razgovor kako to da su oni još tu i šta oni uopće još tu rade. Priznao je da je to uistinu samo stvar »prestiža« tako da se može reći da Njemačka ne napušta svoje sveznike. Oni — Lohr i Weichs — već odavno gnjave Hauptquartier da ih se povuče iz Jugoslavije, međutim to im se ne dozvoljava iz gore spomenutih razloga.

Što se tiče apsolutne predaje — veli on — sve kad bi oni i bili za to — a vidi se po njemu da bi bili — nemoguće je to provesti kod njih. Vojska je tako protkana SS—ovcima i Gestapovcima, i kad bi takva direktiva i došla odozgo — 100% je sigurno da bi takvog komandanta fanatičar na mjestu ustrijelio.

Rekao mi je da on neće reći da su pregovori između nas sasma prekinuti — jer to oni faktično jesu, ako mi tražimo apsolutnu predaju a oni je nisu u stanju da provedu — nego da se ta stvar kod nas još proučava. On me je »prijateljski« molio — jer sam mu »lično vrlo simpatičan« — da ne napustimo definitivno uvjeravanje drugova, da bi se ipak nešto trebalo s Nijemcima provesti, možda mi malo popustimo, a važno je da se sačuva kontakt — ljudi se bolje upoznaju i uvijek se dade nešto pametno izmisliti što će biti na obostranu korist.

Govorili smo poslije o strijeljanju tih 16 rukovodilaca — strašno se uzrujavao što pojedinci u sadašnjim vremenima pojačavaju mržnju između Nijemaca i nas i vidjelo se faktično na njemu da je stvar došla u vrlo nezgodno vrijeme.

Rastali smo se kao vrlo dobri »prijatelji« uvjeravao me je da ako i možda ne dođe do nekog sporazuma između nas, to da ne smije pomutiti naše dobre odnose i da nikada ne smijemo stvar generalizirati, svagdje postoje ljudi s kojima se dade razgovarati, ali od njih se ne smije previše, odnosno ono tražiti što oni nisu u stanju uz najbolju volju da izvrše.

28. II bio sam opet ujutro kod Nemečeka u stvari zamjene. S Ottom sam par minuta razgovarao, ali dobio sam dojam da — poslije mojih razgovora sa Stefanyem — on je posto suvišan. On me, doduše, uvjera-

vao da će on svakako za desetak dana doći u Pisarovinu, gdje bi se svakako želio sastati sa drugom Krajačićem — ali vidio sam na njemu da je uvjeren da od čitave stvari neće biti ništa i da je, izgleda, on izgubio povjerenje koje su u njega polagali.

Sto se tiče nekih obavještenja za koje sam ga molio, vidi se na njemu da nema nikakve volje da mi ih dade, jer do sada ih je mogao — kako sam mu govorio — napisati i predati meni, kad već ne možemo slobodno da razgovaramo — ali on se stalno izmotavao da je to preopasno za njega da mi to dade pismeno. Rastali smo se dosta hladno.

Popodne istoga dana sastao sam se s poručnikom Heinzeom od Gestapoa. Interesirao se za razmjenu generala Dewitza i majora Woltera. Kazao mi je da ima nalog da mi isporuči da ukoliko budemo i dalje zatezali sa izručenjem te dvojice da će oni poduzeti najoštrije mjere protiv naših uhapšenika. Rekao sam mu da oni zatežu čitavu stvar, jer do sada su vrlo malo ispunili od svojih obaveza — što se tiče grožnje, mi imamo barem isto toliko njihovih zarobljenika i mi ćemo nesmiljeno odgovoriti na njihove represalije. Mi smo im obećali da ćemo im tu dvojicu dati i mi ćemo to izvršiti premda oni nisu izvršili svoje obaveze.

Predlažem da se pošalje depeša V. Korpusu da stupi u kontakt sa njemačkim jedinicama u okolici Bos. Novog između 8. i 10. III, ali da se predaju ugovori tek tamo negdje za 20. III. (Ovo za 8—10. III ugovorio sam sa Švabama, ali ne bih im ga htio predati prije 20. III). V. Korpus neka svakako čeka našu obavijest. Sastanak sa Heinzeom ispao je vrlo oštar, premda me on na rastanku upozoravao da on samo izvršuje nalog svoje komande, a inače da sam mu ja vrlo simpatičan i da mi lično možemo ostati »vrlo dobri prijatelji«.

1. III oko pola 1 otputovao sam iz Zagreba, poveo sam sa sobom 60 logoraša i 31 partizana, iz zarobljenog bataljona Zumberačke brigade.

Slijedeći sastanak ugovoren je u Pisarovini 12. III kad bi oni trebali dovesti 40 drugova iz logora i roditelje generala Velebita.

12. III — 16. III 1945.

U Zagreb sam došao 12. III oko 5 sati poslije podne. Otišao sam iz njega **16. ni** u **10** sati. Osim u stvari o razmjenama razgovarao sam s Ottom svega pola sata. Tvrdi da ustaša danas imaju pod oružjem oko 220.000 ljudi od toga Moškov 30.000, a Boban i Luburić po 25.000 i to da je elitna, dobro naoružana i opremljena vojska. Luburić da se nalazi sa svojom bandom u okolici Jasenovca. Ostala vojska da je dosta nepouzdana i slabo izobražena, mobilizirana na brzu ruku, s brda s dola.

Nijemci da još danas imaju u Jugoslaviji oko 170.000 ljudi. To da je vojska koja će se boriti do zadnjega jer nemaju više nikakve nade da će se izvući, predati se ne žele, jer žive pod uplivom propagande — samo ne živ u partizansko ropstvo — mi sami da smo dosta tome krivi, jer se ni ne trudimo da jednom jačom propagandom ih uvjerimo u protivnome, zatim zarobljenici koje mi mijenjamo izgledaju tako slabo i pričaju

0 tako lošem postupku, da ljudi gube volju da se predaju. Mi da bi trebali više pažnje pokloniti na to da naša štampa dolazi na neoslobođeni teritorij, zašto npr. ne bi bacali našu štampu iz aviona — bacanjem Politike npr. po Zagrebu najbolje bi uvjerili tamošnje građanstvo kako se faktično stvari razvijaju u Beogradu, jer to danas najviše zanima Zagrepčane.

Za konferenciju u Jalti veli da je ona učvrstila očajničku odluku Nijemaca da se bore do kraja, jer svugdje se ističe nesmiljena odluka saveznika da Njemačka mora biti uništena. On sam zna da tome nije tako 1 da ima izlaza za one koji hoće pravodobno da napuste propalu stvar, ali oni ostali za to ne znaju.

13. III — prije podne imao sam razgovor sa Stefanyem — u zadnji čas me ulovio — jer da putuje za jedan sat u Beč, pa da bi htio svakako sa mnom još da govori. Kad se vrati iz Beča htio bi svakako da se sastane s nekim iz GSH **U** Pisarovini. Rekao je otprilike slijedeće:

Lohr je već odavno uvidio da je Tito danas jedini predstavnik stvarne vlasti na Balkanu i da će to pogotovo poslije Jalte, i dalje biti, dakle s tim se mora računati i za budućnost. Naš prijedlog da napuste borbu, za njih je danas nemoguće provesti u praksi, zbog razgranate špijunske mreže u vojsci. Oni već sada pomalo vode rat na svoju ruku — ne izvršavaju striktno sve naloge Glavnog stana, ne razaraju u tolikoj mjeri prilikom povlačenja, sa zarobljenicima postupaju po ratnim pravilima itd. On vjeruje da će uslijed glupog hira Glav. stana da se još uvijek drži ovaj dio Balkana, uskoro ove čete doći u nemogući položaj da se izvuku i tek onda je vrijeme da se rat vodi mimo direktiva G. stana, tj. onako kako to budu našli za shodno ovdašnji njemački štabovi (Lohr i Weichs). Lohr je puno pristupačniji ovim izlaganjima nego Weich, to potiče otuda što je Lohr Austrijanac, pozna dobro Balkan, vjeruje da će njemačka biti raskomadana i da će Austrija biti ponovo uspostavljena. On misli na budućnost svoje uže domovine, Austrije koja je prije bila tijesno povezana sa ovim dijelom Balkana, a pogotovo će to trebati biti u budućnosti. On će nastojati da se na vodećim mjestima u štabovima učvrste Austrijanci.

Iz čitavog razgovora provejavalo je opet ono glavno: zašto mi ne bi onako bez borbi postepeno mogli zauzimati neoslobođeni teritorij kad ga oni nude da nam ga postepeno predaju, napuštajući ga bez borbe.

15. III zamolili su me da obavijestim druga Velebita da bi oni htjeli svakako jedan sastanak s njim u Pisarovini. S njemačke strane došao bi netko ca najvišeg mjesta iz Weischovog štaba. Kada sam im rekao da ne mogu oni tražiti baš Velebita kad je on danas zaposlen na drugoj dužnosti, i da je tu GŠH koji će odrediti koji će od drugova eventualno doći na taj sastanak, onda su dali do znanja, da baš možda i zato traže Velebita jer dolazi iz Londona. Obećao sam da ću im 26. 3. dati odgovor. Do tog sastanka im je stalo.

Zagreb je bio bombardiran 4. III. Tvrde da je jako stradala Kustošija i da ima 1600 mrtvih. Dosta su netočno gađali — polovica tog broja ot-

pada na građane. 15. III opet je bombardiran Zagreb i to Borongaj i Stenjevac. Pogodili su bivšu Ludnicu — tamo je sad njemačka vojska sa 4 bombe. Zagrepčani ističu bombardiranje 15. III zbog idealnih pogodaka — bilo je mirno vrijeme napram onog od 4. III kada je bio jak vjetar i zato su bombe padale kojekuda.

Razmjene: Nijemci nam duguju 40 drugova iz logora, dok mi **njima** generala Devitza i majora Woltera. U pregovorima **smo za jednu partiju** od 18 vrlo dobrih drugova iz logora. Nijemci nude razmjenu 2000 **bolesnih** Srba iz zarobljeništva u Njemačkoj za isto toliki broj Nijemaca. Obavijestio **sam** ih da **smo** za 16 naših strijeljanih drugova iz **Zumberačke brigade** strijeljali 160 Nijemaca i da ćemo odsada tako uvijek činiti. Obećao **sam** im spisak tih strijeljanih **(sve sam** to iskonstruirao na licu **mjesta).**

Slijedeći sastanak je 26. III u Pisarovini kada bi oni morali dovesti 40 drugova iz logora.

Pored normalnih razgovora o razmjeni zarobljenika, razgovarao sam ovaj put u Zagrebu opet sa Stefanyem: oni još uvijek nude pregovore o tome da se izvuku iz borbi mimo velikih gubitaka, zemlja će nam ostati sasvim opustošena i razorena. Oni nude da ih pustimo bez borbe van, a za uzvrat osim gore navedenog ostavili bi nam sve što ne mogu izvući van: teško oružje, kamione itd. Čudi se što naši nemaju razumijevanja za tako povoljne ponude i što nikako nećemo da im pošaljemo na razgovor jednog vojnog stručnjaka, koji bi uvidio te prednosti za nas. Ako već mi nemamo interesa za te njihove prijedloge, neka im barem omogućimo kontakt sa GŠ Slovenije, za koga bi taj njihov prijedlog mogao biti danas vrlo aktuelan. Moli da mi obavijestimo GŠ Sloveniju, da bi se njemački predstavnik htio s njima sastati u svrhu razgovora o »razmjeni«. Ujedno da GŠ Hrvatske izda g. Ottu neke vrsti »uputnice« za GŠ Sloveniju.

Sa Ottom sam također uspio razgovarati nasamo: osim podataka o nekim njemačkim divizijama, koje sam već poslao depešom, razgovarali smo o općoj situaciji u kojoj se danas nalazi Njemačka. Rekao je da bi između 17. i 21. IV trebali Nijemci upotrijebiti tajno oružje: plin koji uspavljuje. Njima je jasno da to neće otkloniti njihov poraz ali kane postići samo to, da se na konferenciji u San Frančišku stekne dojam da je Njemačka još uvijek jaka. Inače ostali njemački krugovi u Zagrebu malo su oživjeli iz svoje apatije, očekujući to tajno oružje. 19. ov. mj. rekao mi je Ott da izgleda da od tog tajnog oružja neće biti ništa, ali da će Nijemci oko 20. ovog mjeseca zatražiti preko američkog predsjednika Trumana —mir. Nadaju se da će on kao novajlija imati više razumijevanja. Inače mi je još spomenuo, da je Njemačka zatražila od švicarske vlade da dade utočište Musoliniju u Bernu — trebalo je vidjeti kako će reagirati, ako bi se ista stvar zatražila i za ostale njemačke vođe, međutim Švicarska vlada je to odbila. Vatikan je intervenirao preko svoga delegata kod Pavelića da se prekine sa vješanjima, zaprijetivši se ustašama, da ih neće uzeti u zaštitu, ukoliko ne prekinu s vješanjima. Luburić nije mogao to progutati i dao je ipak objesiti partiju koju je već imao spremnu za vješanje.

Inače se Ott interesirao, što bih mu ja savjetovao, što da on lično napravi i jasna stvar da sam mu rekao, da on još može puno nama koristiti, ali samo na mjestu gdje je sada.

Jedan dan sam se sastao — sa znanjem Nijemaca sa dvojicom građana, primio sam od njih 850.000 kuna i jednu pisaću mašinu. Dali su mi podatke da je poglavnik prije nekog vremena digao iz zagrebačke banke 5 milijuna lira i 220.000 švicarskih franaka, a 14. 4. opet 14.000 dolara, i 75.000 švicarskih franaka. Jasna stvar za troškove za put.

Poručnik Manz iz ureda op. njem. gen. za Hrv. određen je kao kvartimajstora poglavniku, samo još nema određen smjer puta. To mi je pričao sam, u diskreciji.

Stefany me je još molio da javim dalje, da li bi im dozvolili prijevoz brodovima crvenog krsta, njihovih ranjenika koje imaju na otocima Pagu, Rabu i Krku te u mjestima Jablancu, Senju i Karlobagu. Naš delegat koji bi trebao da kontrolira da se ti brodovi ne zloupotrebljavaju mogao bi se na njih ukrcati na jednom od tih mjesta. Njihov brod bi krenuo iz Sušaka. To da im svakako dozvolimo, bar ćemo se riješiti brige oko njemačkih ranjenika.

Slijedeći sastanak ugovoren je za 25. 4. u Pisarovini i tu bi došao Ott koji je svakako htio da govori s drugom Krajačićem.

Uhvatio sam vezu s bojnikom Gustinom, koji mi je dao prilažeći plan obrane Minorsa. Za slijedeći put spremit će toga više. Tvrdi da je vrlo vjerovatno da će Zagreb pasti bez borbe, čitav plan obrane je samo na papiru, inače ustvari zna se to da na 1.600 ljudi dolazi 19 pušaka. Čitavo domobranstvo da se uopće ne misli boriti i da je raspoloženje takvo da možemo računati na 100% pomoć domobranstva i građanstva.«

Ilustracije radi navodim i ambijent i osobe kod kojih su se vodili pregovori s Nijemcima u Pisarovini. U svega 2—3 slučaja bilo je to u kući Adama Kolomana, auto-prijevoznika iz Pisarovine. Nešto više susreta bilo je u kući dr Ante Dančevića, općinskog liječnika u Pisarovini, a najčešće su se razgovori vodili u kući Kreše Martinića, općinskog apotekara. Osim te zasluge on nam je bio dragocjen i zbog toga što je imao dobre veze za nabavku lijekova, pa je sam, ili njegova žena odlazio u Zagreb po njih i time je njegova ljekarna bila najbolje opskrbljena za Pokuplje i Kordun.

Za oslikavanje usluga pod kojima sam u Zagrebu mogao obaviti niz stvari i »van službene razmjene« moram naglasiti ulogu koju je u tom imao arh. Zvonko Marohnić. On je Nemečekov školski drug koji je vrlo susretljivo »žmirio« na oba oka na poruke koje sam dobivao od njega ili mu ih prenosio, a čak je u dva-tri navrata omogućio i lične sastanke. Marohnić je nabavljao u Zagrebu razne stvari po mom nalogu i donosio ih u Nemečekovu kuću, a posredovao je i u prebacivanju nekih osoba iz Zagreba za koje smo bili zainteresirani. Inače Marohnić je povezan s NOP-om od 1941. i po nalogu Partije morao je ostati u Zagrebu.

Ilustraciju vrlo kompliciranih situacija od kojih je u tom poslu došlo zadnjih dana pred konačno oslobođenje zemlje najbolje pokazuje »moj doživljaj« prilikom zadnje »zamjene« 6—8. V 1945. godine.

Pošto sam taj doživljaj svojevremeno reporterski obradio, mislim da se taj sastav može skoro u originalu ugraditi u ovu memoarsku obradu pa ga takvog i iznosim:

»Pisarovina 6. V 1945. oko 5 sati popodne. Kalone partizanskih jedinica prebacuju se preko Kupe od Lasinje i polaze prema Zdenčini pravac za Karlovac. Drugi preko Brezovice — pravac Zagreb. Pisarovina vjerojatno u ove 4 godine rata nije vidjela toliko partizanske vojske koliko u taj jedan dan. Gužva i metež na sve strane. Posljednji su dani za oslobođenje.

Na Trgu u Pisarovini najedanput neobična gužva i galama. Uzrok — njemački auto s bijelom zastavicom. U njemu su dva oficira. Zbunjeni, osvrću se oko sebe, traže nekoga. Bili su već više puta u Pisarovini, ali tada to nije bilo ništa neobično. Stanovnici Pisarovine i obližnje partizanske jedinice poznaju već preko godinu dana tu scenu: dolazi njemački auto s bijelom zastavicom, koji put iza njega kamion sa našim drugovima iz logora, na povratku sa zarobljenim Nijemcima. Događaj poznat: »zamjena«. Ovaj put je Pisarovina puna partizana iz svih krajeva naše zemlje, koji za tu zamjenu nisu nikad čuli, kao ni za Pisarovinu i njezin neutralni status. Dok im domaći pokušavaju rastumačiti o čemu se radi, pristupam autu. Nijemci su sretni što nailaze na onog koga traže: »Molimo da pođete s nama u Zagreb imamo važnih stvari za razgovor.« Gledam u njih i mislim, koji ih je đavo donio baš sada. Godinu dana vršim tu dužnost izmjene zarobljenika, za dan—dva je oslobođenje čitave zemlje, tu nestaje 4—godišnjeg rata, bijede, patnji, pustošenja kao ružnog sna, sretan sam da ih više neću nikada vidjeti, a sad najedanput da idem u Zagreb. Bio sam doduše dosad 25 puta u Zagrebu, svaki put, što. no se kaže ‚s glavom u torbi«, ali čemu sada da idem. I onako je sve gotovo.

Međutim, to je moje privatno rezoniranje koje u partizanima ne važi. Javljam se telefonom starješinama, odgovor je »riskantno doduuše, ali idi ipak, vidi što hoće«.

Do sada sam stalno išao u civilu u Zagreb. Međutim, sada je kasno, oko 5 sati, Nijemci su nestrpljivi kako će se kroz čitav taj metež i mrak vratiti i nagovaraju me da idem u uniformi. Prebacujem samo balonac i sjedam u auto. Taman da krenemo, dolazi poziv iz Lasinje da se javim komandantu divizije. Dok sam se preko skele na Kupi, koja već 24 sata neprekidno prevozi naše jedinice, prebacio u Lasinju i rastumačio komandantu, koji isto tako za tu stvar nije nikada čuo, o čemu se radi i dok sam se vratio natrag, izgubio sam daljnjih sat. Osim toga, pošto je okolica sva puna partizana iz raznih krajeva, kojima je ta čitava stvar nepoznata, daje mi kurira u stvari obavještajca — sam se ponudio — da nas provede do naših zadnjih straža. U autu nema više mjesta. Obavještajac — mlad momak (Ratko Anđelković) staje na papuču i mi konačno krećemo. Nisam naročito raspoložen za razgovor. Sjedim u autu i razmišljam kuda ja to idem i pošto? Dosad sam uvijek imao konkretne zadatke, popis drugova koje treba zamijeniti. Sada je sve to tako neodređeno. Idem u Zaggreb dan-dva prije završetka rata na razgovor s Nijemcima? Taman smo

odabrali pogodan momenat. Međutim, brzo se otresam tih misli — zadataKje zadatak i treba ga izvršiti. Pred oči mi izlaze momenti sa dosadašnjih zamjena. Preuzimanje drugova u Dvorištu Gajeve ulice, obilazak logora u Jankomiru i na Kanalu. Njihovo sustezljivo držanje, opravdano nepovjerenje nije li to opet kakav policijski trik. Sumnjičavo posmatranjetog navodnog »partizana«, kojih ih tu u centru Zagreba oslovljava sa »drugovi« a dolazi u njemačkom autu sa njemačkim oficirima. Njihovo postepeno razvedravanje čim više napuštamo Zagreb, i, konačno radost kada vide prve naše straže. Njihovi prvi utisci: prije jedan sat bili su zarobljenici, logoraši, nakon jedan sat slobodni ljudi, spremni da nastave prekinutu borbu. Koliko ih je dosada mijenjano 700—800? Ne znam ni sam. morao bih napraviti »obračun«. Konačno nije broj važan, važan je osjećaj da partizani ne napuštaju svoje drugove u nevolji.

rfa raskršću kod Hasan Brega, gdje smo trebali krenuti uobičajenim putem preko Zdenčine, obavještajac prekida moja razmišljanja: »Idemo preko Brezovice.« Na moju primjedbu da su tamo ustaše, odgovara: »To smo mi jutros raskarikali.«

To je međutim bila kriva informacija i fatalna greška, kako smo se vrlo brzo uvjerili. Prolazeći kroz selo Graničari u uvjerenju da smo još uvijek u našoj pozadini, jer smo malo prije vidjeli partizane, a obavještajac ne silazi kod zadnjih straža, nisam pravo u razgovoru ni primijetio, nego tek kada je auto naglo stao, da se nalazimo pred ustaškim mitraljeskim gnijezdom, i da je na mostu u sredini sela sve puno ustaša.

Natrag ne smijemo i ne možemo, jer su u selu sigurno ustaše, naprijed stotinjak ustaša i upereni mitraljez. Mozak grozničavo radi, odbacuje jedru kombinaciju za drugom. Konačno rješenje »Idite, velim Nijemcu, pokušajte s njima razgovarati da nas propuste.« Gledam kako njemački oficir nestaje u gužvi i studiram šta će biti. Kurira sam povukao u auto, da ne bude toliko upadan i — čekamo svi. Nakon minutu, dvije dolazi jedan ustaša, ležerno odmahuje rukom — »možete proći«. Njegovo držanje i ton kako je to izgovorio učinilo je da smo povjerovali i to je bila druga fatalna greška. Krenuli smo polako u gužvu i kad je auto stao da prini njemačkog oficira, bilo je sve kasno. Našao sam se izvučen iz otvorenog auta, na zemlji, formalno razderan, a u gužvi među ustašama u dernjavi i psovki, pred kamama koje su vitlale oko mene i uperenim pištoljima. Situaciju je spasio neki mladi ustaški oficir, koji je naredio da nie živog odvedu u štab.

U niskoj seoskoj sobi našli smo se ponovo svi na okupu, najgore je prošao obavještajac, koji je bio sav isprebijan.

Preslušavanje je započelo. Uvjerenje da se radi o zamjeni zarobljenika, o akciji koja se na cijelom svijetu poštuje, nije puno pomoglo. Ustaše su imali obavještenje da se u oblližnjoj šumi nalazi četa Nijemaca, koji su željeli da se predaju partizanima i koji su navodno u tu svrhu i poslali [sv]cje emisare, a ti smo navodno mi. Opet dugotrajno dokazivanje i raspravljanje i konačno odluka da nas vode u štab u Jasku. Slučajno mi je bilo poznato da se tamo momentalno nalazi Herenčić jedan od poznate

četvorke Luburić, Moškov, Boban. Doći pred njega tamo, još k tome u partizanskoj uniformi, bilo bi isto što i ići pred bika sa crvenom krpom. Odbio sam to energično. Bolje da me ovdje strijeljaju, nego ići tamo. Počeo sam opet s istom pjesmom: Zamjena, međunarodni imunitet itd. Sve se to odvija pred auditorijumom ustaša, koji su se natisnuli na sve prozore, koji viču i galame i zbunjuju i onako mladog ustaškog oficira, koji je i sam zbunjen događajima zadnjih dana. Da riješi sebe te situacije iz koje ne vidi izlaza, odlučuje da nas vodi u Jasku, pa neka se tamo razjašnjavamo kako znamo.

Opet u autu, samo ovaj put sa dva ustaše sa strane na papuči, jednim kamionom ispred i jednim autom iz nas. Zbilja interesantna povorka. Probijamo se nekim seoskim putevima spram Jaske. Koristim priliku i kidam pomalo razne bilješke po džepovima. Nemam ih baš puno. Konačno iskustva ilegalnog rada ostala su i u partizanima, ali kad već u Gračarima nisam detaljno pretražen, ne znači da neću biti i u Jaski. Nenadano izbija u susret jedna četa Nijemaca. Kratko zaustavljanje i par riječi između njihovog komandanta i ovih tu u autu, i mi opet krećemo. Pitam njemačkog oficira zašto nije od svog kolege zatražio da nas oni preuzmu, odgovara zbunjeno, da se nije na to sjetio. E, to nisam više mogao da shvatim, bio sam u stanju da ga zadavim golim rukama. Međutim, prilika je propuštena i sad je kasno. U takvom raspoloženju stižemo konačno pred Jasku. Kapetan Brauchitsch i jedan ustaša ulaze u štab, mi ostali čekamo. Studiram šta da radim? Bježati ne mogu, mogu samo čekati. Nakon desetak minuta izlaze obojica. Kako je razgovor tamo tekao i šta su uopće razgovarali ne znam, niti me je to tada interesiralo, važno je bilo samo to da možemo proslijediti za Zagreb — bez ustaške pratnje.

Put do Zagreba protegao se dugo. Probijali smo se kroz kolone vojske, civila, stoke, kola, kroz jednu državu u rasulu. Cesta Karlovac—Zagreb formalno zatrpana. Kuda idu ti ljudi? Kuda bježe? Pred sudbinom: Pred zasluženom kaznom? Ili žele samo da odgode strašan trenutak, Kako god naša situacija bila neizvjesna, za taj sam prizor bio spreman dati život. Gospodari svijeta sa svojim slugama bježe, bježe bez obzira, bez stida, puni užasa i groze pred poplavom narodnog gnjeva.

Došli smo u Zagreb oko 10 sati uvečer. Tek kad sam se snašao u njemačkom štabu na Zrinjevcu 19, mogao sam donekle da odahnem. Kako će se Nijemci držati — ta mi se misao nesvjesno potkradala, premda, do tad se nisam na njih mogao potužiti.

Počeli smo odmah razgovore sa »Herr oberstom Selhofom«. Natezanje do dva sata u noći oko toga da ih pustimo bez borbe prijeći preko granice. Jasna stvar, da se na tom nismo mogli sporazumjeti. Zar da oni, koji su nam 4 godine pustošili zemlju, sada kao gospoda odu? Jedino mogući prijedlog s moje strane, za koji nisam trebao nikakve direktive, mogao je biti: Izvolite se vi lijepo predati, pa šta je tko zaslužio. Razišli smo se, jasna stvar, neobavljenog posla. Pošto je za nas dvojicu (s obzirom na uniformu) opasno da idemo spavati u hotel, to smo obavještajac i ja ostali u kancelariji preko noći.

Ujutro 7. V 1945. godine umjesto uobičajene kancelarijske buke — tišina. Provirim u jednu sobu — prazna, druga — prazna. I tako redom. Dvorište, gdje su obično stajali automobili i kamioni — prazno. Bilo mi je jasno: Nijemci su otišli, nas dvojica sami u pustoj zgradi. To što su otišli kako-tako, ali ako su se prije toga »pobrinuli« za nas obavijestivši ustaše?: Konačno, ustaše znaju za nas počam od događaja u Grančanima, pa u Jaski. Nijemci su otišli i nemaju više interesa da se »brinu« za nas. Sve mi se to nije nikako dopadalo. Osjećao sam se kao u mišolovci. Da smo u civilu, sišli bi na ulicu i izgubili se negdje. Ovako u uniformi — kuda?

Gledam kroz prozor na Zrinjevac. Sve pusto kao da je kuga u gradu. Ni žive duše nema na ulici, tek tu i tamo ustaška patrola. Mozak mi ne radi, kombinacije za izlaz iz te situacije nema. U to čujem neko tapanje po hodniku. Provirim kroz vrata i vidim nekog Juraka, njemačkog vojnika, koji je često pratio kamion sa zarobljenicima u Pisarovini, a inače je služio u štabu kao krojač. Ovaj put bio je u civilu. Što je tražio u pustoj zgradi, ne znam, niti me je to tada interesiralo. Bio je zabezeknut vidjevši me tamo, ali se odmah ponudio da mi pomogne. Došao mi je kao spas. Zatražio sam kakvu uniformu da se presvučem, i on mi je vrlo brzo donio uniformu njemačkog lajtnanta, a za obavještajca (jer ne zna njemački) legionarsku uniformu. Pozvao nas je k sebi u krojačku radnju u Nikolićevoj ulici. Otišli smo — bolje i to nego lutati ulicama.

Oko 10 sati pojavio se u radionici Hauptman Brauchitsch naš suputnik u jučerašnjim događajima. Kako nas je pronašao nije mi tada bilo jasno. Da li je Juraj zbilja slučajno švrljao po praznoj zgradi njemačkog štaba ili je dobio nalog da dođe po nas? Otkud je Brauchitsch znao da će nas naći u Jurekovoj radionici, nisam tada imao vremena da o tome razmišljam. Hauptman Brauchitsch je izjavio da se oni osjećaju obavezni da nas prebace natrag — našima, da se zato vratio iz Slovenije. Sve mi je to izgledalo čudno, ali želja da se pokušamo vratiti svojima, nadjačala je bojazan od eventualne klopke. Sjeli smo u auto. Vreću sa partizanskom uniformom ponijeli smo sa sobom (da se negdje na ničijoj zemlji presvučemo), koje li naivnosti!), i krenusmo put Sesveta. Tamo, međutim, ista situacija kao i jučer na cesti za Karlovac. Bujica vojnika, civila, goveda i kola prosto nas je zagušila već iza Dubrave. Meni je postalo jasno, da je ići protiv struje ludost i energično sam tražio da se vratimo.

Sada je tek Hauptman Brauchitsch izašao sa »farbom« na vidjelo. Zašto se vratio po nas iz Slovenije, zašto nas je htio prebaciti našima baš u pravcu Sesveta? Nije se radilo o nama uopće, već o nekoj njemačkoj jedinici koja je bila opkoljena oko Dugog Sela, Save i Sesveta i gdje sam ja trebao posredovati u mirovnim pregovorima. Jasna stvar da sam energično odbio.

Nakon žučne prepirke, u kojoj je Hauptman Brauchitsch konačno popustio, utvrdivši dostojanstveno da oni »više ne snose za nas nikakvu odgovornost«, okrenuli smo natrag i vratili se: Hauptman Brauchitsch za Sloveniju, a mi opet u radionicu spomenutog Juraka. Tu smo slušali Radio-Zagreb, koji je obavještavao građanstvo da bude mirno, da u miru

dočeka partizansku vojsku itd, i konačno mi prihvatismo Jurakov poziv da odemo k njemu kući, gdje će nas on sakriti.

Izišli smo na ulicu. Tramvaji nisu vozili. Ulice su puste. Bili smo zbilja čudna i sumnjiva povorka. Jedan njemački oficir, jedan legionar i jedan civil s vrećom na leđima u kojoj se nalazila naša partizanska uniforma. Naročito je bilo neugodno ići Trešnjevkom. Iza svakog prozora, iza ograde u dvorištima i vrtovima stoje ljudi i prosto nas strijeljaju očima. Kao da svaki govori: »Šta još niste otišli, šta još tu tražite,«

Mirna kućica na Trešnjevci iza remize. Sat odmora i studirati što dalje? Ponudu Juraka da ostanemo kod njega prihvatio sam samo djelomično — neka ostane obavještajac koji ne pozna grad, nema nikoga ovdje, šta se mene tiče, meni treba civilno odijelo. (Utvrdio sam vrlo brzo, da Nijemaca skoro više nema u Zagrebu i da bih vrlo brzo mogao naletjeti na kakvu patrolu pa što ću onda? Bez dokumenata, a ne znam kojoj jedinici pripadam i nije li ta jedinica možda već u Sloveniji, itd). Konačno, već je i vrijeme da zametnem trag i da se izgubim iz Zagreba. Postalo mi je jasno, da je palo previše »slučajnih« sastanaka (Prvo Jurak u štabu, zatim Brauchitsch i Jurak u radionici) i da nije isključeno, da me opet netko »slučajno« ne pronađe i u Jurakovom stanu. Treba se, kako se to u ilegalnom radu govorilo, »riješiti repa«.

Međutim nije ni to bilo baš tako lako. Izgubiti se u Zagrebu značilo je hodati satima pustim ulicama, biti stalno na oprezu pred kakvom racijom ili patrolom. Prevrtao sam po mozgu sve stanove kud bi se mogao skloniti, ali svaki sam morao odbaciti iz jednog jednostavnog razloga, što već dvije godine ne znam što se s vlasnicima zbilo. Konačno sam našao što sam tražio, našeg simpatizera s njemačkim prezimenom. Bilo je zaprepaštenja i iznenađenja kad sam se pojavio. Konačno relativno sigurno sklonište, dobra večera (prvi obrok nakon jučerašnjeg ručka), relativno mirno spavanje.

Osmi svibnja 1945. godine prije podne. Hodanje po pustim ulicama Zagreba brzo mi je dosadilo. Konačno navraćam kod jednog poznanika od ing. Marohnića za koga sam znao da nije provaljen. Zaprepaštenje na njegovom licu i nedoumica: šta je sad ovo, jesu li partizani već u Zagrebu ili sam ja provokator? Brzo smo se sporazumjeli. I što da se radi nego opet na ulicu.

Slika još bjednija nego jučer. Ulice puste, uredi prazni, državna nadleštva prazna, kojekakvi tipovi pljačkaju prazne urede, pokoja seljanka nosi na glavi košaru s pisaćom ili računskom mašinom, tu i tamo protutnji koji kamion ustaša koji se deru i pucaju na sve strane, u zrak, u kuće. Civilna zaštita s bijelim trakama na rukavima nastoji da »održava navodno red«. Atmosfera puna iščekivanja historijskog trenutka. Koliko je bilo simbolike u izgledu Zagreba toga sumornog svibanjskog prijepodneva. Zagreb je iščekivao plodove zajedničke borbe svojih sinova sa ulica grada, sa sinovima cijele naše domovine. Ilegalna i legalna borba za Zagreb ulazila je u svoju završnicu.

I konačno, dva sata popodne. Gledam kroz prozor stana na kazališnom trgu. Sve pusto, sve tiho, sve puno iščekivanja. Kroz Frankopansku ulicu

vidi se uski pojas Ilice, kroz koji od vremena na vrijeme protutnji punom brzinom koji zakašnjeli okupatorski kamion. I konačno, prvi prolaznik iz Savske ceste. Ne, to nije prolaznik — pa to je partizan. Taj trenutak prošla mi je kroz glavu čitava naša 4—godišnja epopeja, sav heroizam jednog malog naroda, sva veličina Tita. Taj prašnjavi partizan, čije su oči krvave od nesanice, čije su noge oguljene od pješačenja, a cijev puške stalno vruća, to je Pobjeda, to je Sloboda. Više nisam mogao izdržati u stanu. Moje dvodnevno ilegalstvo je završeno. Sletio sam na ulicu među drugove, među svoje, u novi slobodni život, na tlo slobodnog Zagreba!

Međutim, stvar za mene nije bila završena. Tražio sam satima svoju jedinicu i ne mogavši je naći, odlučio sam otići do svojih. Tek ja na Zvijezdu, a ono puškaranje na ulici. Nijemci prevlače neke topove sa Mirogoja preko Mlinarske, partizani naviru Medvedgradskom ulicom. Kad se bitka smirila, već je bio mrak. Kretati se po Zagrebu bez legitimacije, bez propusnice, bez lozinke i tražiti jedinicu, izgledalo mi je bez smisla i ostao sam tu da prenoćim.

Ujutro 9. svibnja oko 6 sati zvonjava na vratima. Otvaram vrata i imam što da vidim. Obavještajac u mojoj majorskoj uniformi, a Jurak u partizanskoj. Šta je bilo? Trešnjevčani su vidjeli dan ranije dolazak u Jurakovu kuću jednog njemačkog oficira i jednog legionara, a mene kad sam u civilu izašao nisu primijetili, niti doveli u vezu da bih ja mogao biti taj njemački oficir. Bijesni onako na Juraka koji je 4 godine služio njemačku vojsku, a uvjereni da su dva Nijemca kod njega sakrivena, provalili su u kuću da ih linčuju. Kurir i Jurak ne znajući kako da se spasu, obukoše se u uniforme i prikazaše stvar tako da je Jurak po našem naređenju radio u njemačkoj vojsci, a kurir eto došao jučer s partizanima. Duhovita dosjetka koja je doduše palila za izvući se iz kuće, ali koja je Juraku otežala povratak kući. Bilo je muke dok se je nekako rehabilitirao.

Što se mene tiče, ja sam tek tada, 9. V ujutro, završio svoje ilegalstvo u Zagrebu javivši se svojoj jedinici, koja me je već sigurno držala mrtvim. Susret s drugovima bio je nadasve srdačan, kao da se stvarno vraćam iz mrtvih. Međutim, vremena za pričanje nije bilo. Posla na sve strane, trebalo je raditi. Novi život je počinjao!«

Toga dana prestao sam biti opunomoćenik Glavnog štaba Hrvatske za razmjenu zarobljenika. Toga dana prestala je »razmjena« koju sam kroz niz impresija pokušao oslikati. Vjerujem da bi drugovi koji su bilo kojim slučajem bili sudionicima tih razmjena — zarobljeni partizani, drugovi iz logora, mogli još mnogo toga dodati, ili mnogim mojim ličnim impresijama dati realnije dimenzije. Svođenje na realni prikaz mogao bi da dade samo dugotrajan istraživački rad kroz verifikaciju mojih sjećanja i bilješki određenih trenutaka s dokumentima drugih zbivanja u istom prostoru i istom trenutku. Ja to nisam objektivno u stanju učiniti.

Prepuštam kasnijoj obradi i kompetentnijem od mene da dadu rezime ovog fenomena »razmjena zarobljenika«. Za mene lično nameću se neke značajnije konstatacije koje treba podvući.

Za Nijemce uspostavljanje razmjene između sada najjače vojske u Evropi i »bande odmetnika«, znači puno više nego spašavanje hiljadu i ne-

što više vojnika. To je s njihove strane moralo biti motivirano osjećajem da ta »banda odmetnika«, ta zemlja i taj narod svojom borbom u Evropi već u tom trenutku znače za ostale narode Evrope puno i da će u nastavku rata značiti sve više. Oni su inzistirali na održavanju toga »kontakta« kroz formu razmjena nadajući se da će tu osim našeg »pulsa« osjetiti i puls Saveznika, i jer su osjećali da taj naš teritorij za njih s razvojem ratnih operacija postaje sve neugodniji, a ne mogu se izvući zbog »prestiža«.

Za nas — već sam dogovor o razmjeni i uspostavljanje Pisarovine kao neutralne zone — predstavlja svojevrsno međunarodno priznanje, jer se o tom znalo i van naših granica. (Spavao sam jedne noći u istoj sobi u hotelu »Central« u Zagrebu s jednim njemačkim kapetanom koji je iz Francuske prebačen u Jugoslaviju. On je za tu stvar čuo u Francuskoj). Za nas je »razmjena« prvenstveno bila razmjena — visoko humanitarna institucija koja je bez obzira na dimenzije značila da partizani ne napuštaju svoje drugove u nevolji. Sama »razmjena« nije toliko važna zbog hiljade razmijenjenih drugova, koliko je ona važna jer je u logorima podržavala nadu i omogućavala očajnicima da sačuvaju moral, dostojanstvo, unatoč terora koji je u II svjetskom ratu bio fenomen svoje vrste — u smislu — što sve »čovjek« može izmisliti, šta sve čovjek može podnijeti.

I, konačno, za nas kao i za Nijemce nije bilo beznačajno — preko razmijenjenih vojnika i partizana »osjetiti« kako se stvari razvijaju — šta se dešava na drugoj strani, kakav je moral, kakva sredstva na raspoloženju, a i pregovarači s obje strane, zalazeći s jedne strane do Zagreba i s druge strane na oslobođeni teritorij do Pisarovine, mogli su koješta da vide, a u međusobnim razgovorima da odigraju svojevrsni »poker« u kome je »bluf« bio glavna karta. Tko je u tim igrama dobio, tko gubio, ja ne mogu ocijeniti. O tome će vjerovatno svaki čitalac ovih mojih sjećanja imati svoje mišljenje.

Dušan Pekić

Petodnevna Njemačka ofanziva na slobodni teritorij Zumberka oktobra 1943. godine

Nijemci su još u julu 1943. godine imali razrađen plan za slučaj kapitulacije Italije. Taj plan nosio je šifru Ackse i predviđao je prebacivanje njemačkih snaga u Italiju i na Balkan za brzo razoružavanje talijanske vojske i samostalno nastavljanje rata u Itliji i na Balkanu. No, ipak u vrijeme kapitulacije Nijemci nisu uspjeli ni uz pomoć kvislinga Pavelića odmah zaposjesti sve garnizone koje su do tada držali talijanski okupatori u ovom dijelu Hrvatske. Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi u Hrvatskoj bili su veoma brojni i najveći dio teritorije bio je oslobođen. To je ozbiljno ugrožavalo pozadinu novostvorenog njemačkog fronta u Italiji zbog čega Nijemci u oktobru nastavljaju svoju ofanzivu zvanu »Volkenbruch« proširujući dejstva i na slobodni teritorij Žumberka koji je služio NOV i POH kao oslonac za dejstvo na komunikacije Zagreb—Trst i Rijeka—Zagreb.

Njemački Generalštab je ocijenio da se ne može uspješno braniti front **u** Italiji protiv udruženih američkih i engleskih snaga ako se ne obezbjedi sigurno snabdijevanje tih jedinica iz Austrije i Jugoslavije. Zato je težište operacije »Volkenbruch« bilo usmjereno na Istru i Gorski kotar, Sloveniju i Zumberak sa ciljem da se oslobode te komunikacije. Trinaesta proleterska brigada, Zumberački partizanski odred i dijelovi 15. slovenačke brigade vodili su teške borbe protiv nadmoćnih snaga njemačkih divizija Herman Gering i Viking te kvislinških jedinica NDH koje su 21. oktobra 1943. godine s linije Jastrebarsko—Karlovac prešle u napad sa ciljem da razbiju naše snage i obezbijede ovaj prostor za nesmetano komuniciranje i korišćenje šireg rejona Zagreba za snabdijevanje svojih jedinica u Italiji, Istri i Gorskom kotaru. Jedan od ciljeva ofanzive bile **su i** partizanske bolnice u Sloveniji i na Zumberku.. Postojanje bolnica **znatno je** otežavalo i sužavalo manevar naiih jedinica, pošto se **moralo pod** svaku cijenu odbraniti ranjenike. I neprijatelj je znao da mi **nećemo** napustiti ranjenike zato se i okomio na bolnice jer je očekivao **naše gru**piranje **oko** ranjenika da **bi** nas tako **okružio i** uništio. U **to vrijeme** na **Zumberak** je **prebačena** i **grupa** ranjenika iz Slovenije. To je **još više povećalo obaveze** jedinica na **Zumberku.**

Trinaesta proleterska brigada »Rade Končar« nalazila se na prostoriji Sv. Jane, Pribić i Slavetić. Ona je već bila primila naređenje od GŠH da krene za Bosnu u sastav 1. proleterske divizije i vršila je pripreme za pokret. Ali sada nije mogla krenuti, a ostaviti ranjenike. Štab Brigade je donio odluku da zajedno s ostalim jedinicama razbije ofanzivu, a zatim da krene u Bosnu.

Naše snage prihvatile su borbu na liniji Ozalj—Karlovac—Jastrebarsko i ofanzivnim dejstvom nanosile osjetne gubitke neprijatelju. No, Nijemci su se ipak uspjeli probiti tenkovima duž komunikacije do Sošica, najprije iz Metlike, a zatim i od Krašića. Proboj iz Metlike ugrozio je bolnicu u selu Malinci. Ali, bolnica je već bila u pokretu u pravcu Sv. Jane i Okića da bi produžila dalje za Pokuplje i Kordun. Još je trebalo prijeći komunikaciju Krašić—Sošice, koju su sada već držali Nijemci, a zatim i komunikaciju Zagreb—Karlovac.

Na komunikaciji Krašić—Sošice vođene su dramatične borbe puna dva dana. Rejon gdje je bolnica prelazila cestu nekoliko puta je prelazio iz ruke u ruke. Kada je dio bolnice prešao cestu, neprijatelj~Je uspio presjeći kolonu i ponovo ovladati komunikacijom. Ali neodoljivi juriši boraca 13. proleterske ponovo su otvarali brešu i kolona s ranjenicima bi nastavila pokret. Tako se to ponovilo nekoliko puta, a da ni jedan ranjenik nije pao u ruke neprijatelja. Omladinskačeta pod komandom Dragana Bulata i Josipa Vrhovca najprije~bi jurišala na tenkove da bi zatim u trčećem koraku nosila ranjenike na žuljevitim ramenima po vrletnim putevima Zumberka. Pored brige za ranjenike došle su i nove teškoće. Neprijatelj je vršio represalije nad civilnim stanovništvom i oko 2.500 ljudi, žena i djece pobjeglo je od kuća i krenulo s bolnicom i 13. proleterskom brigadom. Najveća opasnost prijetila je od avijacije. Zato je donijeta odluka da se preko dana organiziraju maskirani zbjegovi i brane sa zemlje, a noću da se vrše proboji i pokret. Tako se i radilo. Tri dana su vođene teške i žestoke borbe za prelaz preko puta Zagreb—Karlovac dok se 13. proleterska s narodom i bolnicom nije probila za Pokuplje i dalje za Kordun. U jednom momentu neprijatelj je kod Horvata i Rakovog Potoka presjekao kolonu. Oko 30 Nijemaca probija se u pravcu jedne grupe ranjenika. Čuju se komande za ubijanje. Još samo jedan minut i ranjenici bi bili pokošeni iz njemačkih automata. Ali komandant 13. proleterske i komandanti bataljona prate situaciju i brzo interveniraju. Vod pod komandom Rade Mrkobrade munjevito udara u bok Nijemaca. Minut koji je dijelio ranjenike od života i smrti donio je smrt Nijemcima. Ovaj vod spašava situaciju. I kolona nastavlja put.

Prije prelaska rijeke Kupe Brigada se oprostila od naroda Zumberka i Pokuplja s kojim je godinu dana dijelila teškoće i radosti, zajedno prebrođivali krize i nedaće i slavila pobjede. Lijep i dirljiv je bio taj rastanak. Narod ovog kraja mnogo je volio 13. proletersku brigadu. Iako je u njoj bilo boraca iz svih krajeva Hrvatske, on ju je smatrao svojom. U stvari ona je ovdje i formirana, tu se kalila u svakodnevnim borbama

Vijesti 34 DIVIZIJE

BROJ 7 IZDAJE ŠTAB 34. DIVIZIJE 10 V 1944.

DOBRO NAM DOŠLI, DRUGOVI ISTRANI

Danas se u redovima naše vojske bori preko 4000 Istrana, što predstavlja ogroman broj za nas. K njima se pridružuju domaće dobrovoljačke nove naše radosne, koji također žele dati svoj prilog oslobođenju i ropstva. Svagdje su Istrani dokazali da su neustrašivi borci i vrlo dobri vojnici. Silna mržnja na osvajače, neizmjerna ljubav prema dugogodišnjeg ropstva nadahnuli ih je upornošću u timanjenju neprijatelja, a ne manja je njihova ljubav i zahvalnost prema NOV.

Za nekoliko dana u našoj će i u naše diviziju vesti broj Istrana. Ovaj radosni događaj svaki od nas treba da pozdravi s oduševljenjem. Naša braća, dugo otrgnuta od nas, evo danas ulaze i u našu diviziju da u zajednici s nama nastave borbu za oslobođenje čitave naše domovine. Ali dugogodišnje ropstvo ostavilo je tragove na ljudima. Na nama je da im sve ono što im je kroz duge godine bilo uskraćeno nadoknadimo, da im to pružimo u dvostrukoj. Među nama treba da osjete toplo bratski prijem, drugarsku ljubav i razumijevanje. U našoj sredini moraju nestati sa njihovih lica one bolne crte, koje im je urezala patnja i ropstvo - u našoj diviziji moraju se osjećati kao u krugu svoje porodice.

CRVENA ARMIJA NAPREDUJE KOD LVOVA I STANISLAVA

Poslije dužeg zatišja na istočnom frontu crvena armija je pobjedonosno nastavila svoje ofanzivne operacije. Sovjetske trupe operirajući na krilima lvovske grupacije u toku dvodnevnih žestokih borbi su oslobodile stotine naseljenih mjesta i probile 6 km u njemačke obrane, onesposobivši 4 njemačke divizije. Nijemci bace sve raspoložive rezerve na ovom pravcu u neposrednoj blizini Stanislava. Nijemci bace za protunapade preko 4.000 pješaka i tenkova. Samo na jednom sektoru oni su tokom [illegible] izgubili 2.000 poginulih vojnika i oficira.

Još veći krvavi gubici njemačke strane zabilježeni su u sovjetskim vojnim komunikacijama između Stanislava i Kolomeje. Na tim komunikacijama uništeno je 90 njemačkih tenkova, preko 115 automobila, 10 oklopnih vozila, 2 oklopna vlaka, 3 baterije topova, 2 skladišta municije i 2 skladišta goriva.

150 NIJEMACA MRTVIH KOD KLADANJ

U ovoj zoni i Slavonija jedinice II. Korpusa nastavljaju ofanzivne operacije. Posljednje u gornjih bojeva naše jedinice su potpuno zauzele grad Derventu. U Bosanskoj Krajini naše jedinice su prodrle u Brodarevo i spalile sve neprijateljske uporište. Uništeno je preko 100 neprijateljskih vojnika i uništen most preko Lima.

U Hercegovini neprijatelj pojačava pritisak na položaje naših jedinica. Jake borbe vode se kod Čapljine. Borci Mostarskog P.O. dignuli su u zrak 2 krupna vlaka municije i nekoliko vlakova.

U istočnoj Bosni nastavljaju se žestoke borbe, naročito na sektoru Šehovići-Kladanj. U borbama između Šehovića i Praće uništeno je 150 Nijemaca. Naše jedinice prodrle su u Kladanj i zauzele sva neprijateljska uporišta osim bolnice.

U Sloveniji naše jedinice vode žestoke uspješne bojeve u Šumbergu. Neprijatelj drži u svojim rukama svega još dvije zgrade. U borbama kod Ljubljane-Celje zaplijenjeno je 1 tenk, 2 teretna automobila, 1 motocikl, 5 mitraljeza i drugi ratni materijal.

protiv **okupatora** i domaćih izdajica i kovala bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije

Sada je došao ĆaS rastanka koji je teško pao i Brigadi i narodu. Bio je to opraštaj očeva i mazački od sinova koji odlaze s Brigadom na daleki put. Da li će se ikada više vidjeti, mislili su u tom momentu i jedni i drugi. Ali rat je surova stvarnost- Nije bilo vremena **za** izlive emocija. Odmah po prelasku Kupe narod Korduna je preuzeo ranjenike, a Brigada je poslije kraćeg odmora **Krenula za** Bosnu u sastav Prve proleterske divizije.

Probojem **Brigade** i ranjenika preko komunikacije Zagreb—Karlovac i uspješnim borbama slovenačkih jedinica na Gorjancima i u rejonu Metlike i Zumberačkog odr®da na Plješivici praktično je ofanziva bila razbijena i jedinice neprijatelja su se s velikim gubicima vratile u polazne garnizone.

I narod Zumberka vratio se svojim kućama da zajedno sa svojim Zumberačkim partizanskim odredom, a kasnije Zumberačkom partizanskom brigadom nastavi borbu do konačnog oslobođenja zemlje od okupatora i domaćih izdajnika.

Predrag Vranicki

Mala odiseja Omladinske čete 13. proleterske brigade na Žumberku

U ovom kraćem napisu želim opisati jednu epizodu iz naše narodnooslobodilačke borbe koja bi sigurno ostala nezabilježena, a dopunit će svakako sjećanja i saznanja o tim slavnim proteklim danima. Kako sam tokom cijelog moga boravka u narodnooslobodilačkoj borbi vodio svaki dan dnevnik, sve ovo što iznosim bazira se na tim zapisima i uglavnom reproducira dnevnik pa prema tome ima i karakter pouzadne dokumentacije koja može poslužiti za cjelovitiju obradu i prikaz partizanskih borbi na Žumberku.

Koliko jelinažna bila naša nacionalna i socijalna borba vidi se i po tome što je već 1942. pa sve do kraja ljeta 1943. godine na žumberačkom području boravila 13. proleterska brigada. Ona je, kao i kasnije Omladinska brigada »Jože Vlahović« koja ju je zamijenila, držala uglavnom isturene položaje kod Krašića, Pribića, Slavetića, Svete Jane itd. i odatle vršila različite akcije, najčešće na komunikacije Zagreb—Karlovac.

Trinaesta proleterska brigada imala je u to vrijeme u pozadini, u srcu Zumberka, kraja koji sigurno spada među najljepše predjele Hrvatske, svoju prihvatnu jedinicu gdje su svi oni koji su dolazili u partizane proveli nekoliko tjedana na vojnoj i političkoj obuci prije nego što su bili raspoređeni u jedinice. Ta se jedinica sastojala od najmlađih boraca koji su dobivali prve spoznaje o vojnim vještinama i nazivala se omladinskom četom. Ovaj momenat treba i posebno naglasiti. U zaista teškim uslovima NOR-a, kada su naše jedinice bile uvijek na neki način opkoljene, jer slobodnog zaleđa nikada nije bilo i jer je svako oslobođeno područje bilo također unutar neprijateljskih obruča i garnizona, vodila se briga o svakom borcu koji je dolazio, stvarali su se centri izobrazbe, pa čak i političke škole, osposobljavalo mlade borce ne samo vještini ratovanja nego i da što više prodube svoja znanja i shvaćanja o ciljevima i karakteru našeg oslobodilačkog rata. Polazili smo od pravilne pretpostavke da je što temeljnija spoznaja o opravdanosti i ciljevima naše oslobodilačke borbe bitna osnova visokog morala partizanske vojske koja se uvijek suočavala s daleko brojnijim i mnogo bolje opremljenijim neprijateljem. Ovaj moral je osujetio sve planove okupatora

i njegovih slugu i u onim najtežim danima četvrte i pete ofanzive kada je po svim »pravilima« klasičnog ratovanja bitka trebala biti izgubljena. Ovaj visoki moral i svijest održavali su naše borce u nebrojenim situacijama koje bi za svaku drugu vojsku bile bezizlazne, u izuzetno teškim uslovima i situacijama bolesti, izgladnjelosti, premorenosti i opkoljenja.

Kada sam u septembru 1943. godine dospio u ovu omladinsku četu, njeno sjedište je tada bilo u Mahovlićima, nedaleko Oštrca, nekoliko stotina metara od ceste koja je vodila za Sošice. Sa svojim bratom Srđanom, koji je kasnije poginuo kao borac u Omladinskoj brigadi »Joža Vlahović«, ostao sam nekoliko tjedana vršeći funkciju desetara, predavača, bolničara (tada sam bio student medicine) tako da nas je i njemačka ofanziva zatekla na tom mjestu. Komandant ovog pripravnog punkta i čete bio je Drago Bulat, a komesar Mladen Butković. Dani su prolazili uglavnom u vojno-političkoj obuci mladih boraca, kojih je stalno bilo oko četrdesetak, u predavanjima i čitanju. Mir je u tom srcu Zumberka narušavao samo žagor boraca kada su se nalazili u selu i seljana u svojim svakodnevnim poslovima. Sve se to iznenada izmijenilo kada smo obaviješteni 22. X 1943. da je započela ofanziva na Zumberak i da su Pribić i Krašić već zauzeti. Već istog dana glavnom cestom prolaze izbjeglice i ranjeni.

Drugog dana, 23. X dobivamo nalog da se naša jedinica iz Mahovlića uputi prema Sošicama, zauzme brdo Hum i brani Sopote i Sošice. Sa nama je ostao komandir Drago Bulat koji je i jedini među nama imao određena ratna iskustva. Oko 13 sati istog dana zauzeli smo Hum i rasporedili desetine s pogledom na Sopote. Nije prošlo niti jedan sat kad dobivamo naređenje da izađemo na drugu stranu brda, jer su Sošice već zauzeli Nijemci s tenkovima. Od tog momenta započinje mala odiseja naše čete, jer je bila odluka da pošto-poto sustignemo i nađemo našu brigadu.

Nijemci su veoma brzo zauzeli glavne kote oko Sošica i Sopota tako da smo se morali provlačiti jarcima, šumom, zaobilaziti položaje i vraćati se prema centru Zumberk da bismo doznali gdje je brigada i pripojili se njenim jedinicama. Prolazeći kroz jedno selo iznad Sošica uzeli smo i naše odbornike kao vodiče, jer je već nastupila noć. Kasno u noć, oko jednog sata, vodiči su nas ostavili a mi smo nastavili prema Vivodini.

Novi dan, 24. X dočekali smo prilično umorni, nakon jučerašnjeg marša do Sošica, a zatim preko cijele noći probijajući se mimo njemačkih položaja. Ujutro toga dana nalazili smo se nekako na putu prema brdu Štuli, koji inače dominira centralnim dijelom Zumberka. Na putu smo sreli nekoliko drugova Slovenaca koji su imali jednog ranjenika. Pomogli smo im jedno vrijeme u nošenju ranjenika, ali kako smo se žurili da stignemo brigadu, nakon izvjesnog vremena morali smo ih ostaviti, jer su i tako imali drugi pravac kretanja.

Prošli smo kroz Dragišiće, a zatim u jednom selu bili smo upućeni prema Vivodini. Kasnije smo vidjeli da tamo brigade nema. Međutim, mi smo ubrzanim maršem, gotovo trčeći, uz Štulu išli prema Vivodini. U toj žurbi, otkrili smo oko 7 sati ujutro da smo se razdvojili. Jedna grupa dru-

gova sa Srđanom i Rudijem Kurelićem otišla je nekim drugim pravcem. Naša dozivanja ostala su bezuspješna. Prošli smo kroz Vivodinu, nakon više od dvadesetak sati hoda. Tu smo prvi put nešto prizalogajili. Sakrili smo se kratko vrijeme u jednom jarku gdje smo ponovno susreli jednu grupu Slovenaca koji su pripadali 15. brigadi. Ubrzo smo se popeli na brdo da zauzmemo položaj. U tom času su već nadirali Nijemci i ustaše sa dvije strane. Vidimo kako civili iz sela bježe.

Kad smo vidjeli da se nalazimo u veoma nezgodnom položaju između dvije kolone, povlačimo se u šumu Brašljevicu, susrećemo opet iste Slovence, a navečer se povlačimo prema Dančulovićima.

U noći, 25/26. X idemo preko Ognjanovca kroz šume i polja čak i bosi, jer se neprijatelj nalazi u blizini. Prelazimo i glavnu cestu te se strminom spuštamo prema Kupčini. Ostajemo u pola brijega i čekamo da padne noć. Tu se zbio interesantan događaj. Odnekuda se među nama stvorio neki mali pas. Kako smo se nalazili u veoma delikatnom položaju, njemačkog osmatrača smo čak mogli iz našeg džbunja da vidimo, trčkaranje i lajanje ovoga psa bilo je veoma opasno za nas. Nije bilo druge nego da ga se na bilo koji način riješimo. Kako nije htio da otiđe, rješenje je bilo — tiha likvidacija. Moralo se to izvršiti da ne bi odao naš položaj.

U sumrak se spuštamo u Kupčinu. Narod je prestrašen. Dobivamo nešto oraha i mošta i nastavljamo prema Željeznom. Nabasamo na Nijemce i vraćamo se. Prespavamo u jednom mlinu kod Kupčine. Ujutro se penjemo na položaj, na kosu da nas ne bi iznenadili. Gladni, poprilično.

Pred večer novoga dana 26. X spuštamo se u Kupčinu. Sa Cernika čujemo naricanje. Nijemci i ustaše su u okolnim selima poubijali dosta naroda. Trebalo je odlučiti kojim pravcem za brigadom. Ponovno probijanje preko Sopota i Gere napušteno je. Odlučili smo da pokušamo pravcem Pribića. Već smo bili dosta umorni. U koloni se nalaze i Mirko Habunek i njegova sestra Višnja, te Jože Vrhovec. Putem smo imali i sreće. Nailazimo na jednog našeg obavještajca koji nam je razjasnio cijelu situaciju, te nas upućuje da idemo prema Pećnom. Tamo dolazimo predvečer, a isti dan je još prošla jedna kolona Nijemaca. Tu nailazimo na Juricu Draušnika koji je tada, koliko se sjećam, bio komandant područja, što nam uvelike olakšava situaciju. Idućeg dana, 27. X ostajemo u Pećnom. Boravimo u šumi, Jurica nam je donio svježe obavijesti i od njega dobivam jednu knjigu koja me je jako razveselila. Tog dana smo zajedno s Juricom odlučili da se vratimo u Radatoviće gdje se nalazio, prema Juričinoj informaciji, dio naše čete i da se tamo spojimo i pokušamo braniti taj dio Ži]mherka_Tako se već istog dana upućujemo preko Kostanjevca, gdje su Nijemci prije jedan sat prošli iz pravca Kalja, pa preko Cernika dolazimo do Reštova, gdje prespavamo. Dosta je bilo riskantno tu ostati, jer su Nijemci još bili u blizini, mislim, još i u Sošicama, ali stvar se dobro završila.

Dvadeset osmog X krećemo dalje. Ja sam od svih ovih forsiranih marševa dobio golemi žulj na nozi, tako da idem bos sa grupom preko Jezernice, koja je bila gotovo potpuno spaljena, pa preko Malinaca dalje. Tu

susrećemo Piceka i oba Branka (zaboravio sam prezimena, u mom dnevniku su samo zapisana imena) i od njih doznajemo radosnu vijest da se naši drugovi, gdje i moj brat Srđan, Kurelić, Perinčić, nalaze na tom području živi i zdravi. Nastavljamo do Kamenaca gdje se malo okrepljujemo, koliko je u tom kraju i u tim prilikama bilo moguće, a oko 5 sati popodne doživljavamo bombardiranje iz zraka. Neprijatelj je, naime, opazio neke mule iz slovenačkih jedinica te ih izmitraljirao, a isto tako bacio nekoliko bombi na selo i učinio priličnu štetu. Seljani su se ljutili na neopreznost Slovenaca, ali to se u ratu dešava.

Idućeg dana se malo sređujemo, odlazimo po municiju, a 30. X odlazimo do Magovca gdje doznajemo da su naši drugovi koji su ostali na tom terenu imali borbu s neprijateljem. Oko podneva dolaze. Susret je bio zbilja radostan. Nakon osam dana odisejade, svake grupe na svoj način, sastali smo se. Pridošli su još neki drugovi tako da smo formirali četu sa dva voda i četiri desetine. Dospio sam u prvu desetinu drugoga voda u kojem je vodnik bio Milan, a desetar Knez. Kao jedini student medicine vršio sam usput i dužnost referenta saniteta. Navečer smo otišli u Badovince gdje prespavamo.

U nedjelju idućeg dana, 31. X, otišli smo prvo na položaje kod Dančulovića, ali neprijatelja nije bilo. Uglavnom se patrolira, odlazi po municiju i navečer bez jela na spavanje. Sutradan, 1. novembra osvanuo je prekrasan dan. Odlazimo do Magovca gdje smo se dobro okrijepili, zatim Priselje gdje parimo odjeću i tu susrećem bolničara Dimitrija Zečevića koji mi reže žulj i daje neke bolničke stvari za prvu pomoć. Sa Mišom sam nakon toga pošao da nabavim potrebne lijekove i sanitetski materijal. Putem srećemo Pericu Damjanovića koji nas upućuje u Radatoviće. Popodne stižemo, nešto nabavljamo od materijala koji nam je potreban i odmah se vraćamo. Već nas stiže mrak, te nas u Malincima zadržava Jurica. Kod njega ostajem na večeri i slušamo deklaraciju triju sila u Moskvi. U dnevniku sam zapisao da su glavne tačke deklaracije bile: 1. čim brži svršetak rata, 2. nemiješanje vojskom u unutrašnje prilike zemalja, 3. bezuslovna kapitulacija.

Drugog dana novembra još sam u Malincima, gdje susrećem komandira i čekam još lijekova. Mislio sam, što sam i u dnevniku toga dana zapisao, o patnjama ovoga našeg naroda. Sve mu je popaljeno, uništeno, poubijani toliki ljudi, članovi porodica. Raspršeni posvuda a ipak se drži kolosalno. Mala djeca od nekoliko godina pjevaju partizanske pjesme, pozdravljaju svoje borce šakom na čelu. Toga dana sam zapisao kako su pjevali: Umro je Musolin, Živio drug Staljin, Živjela Crvena armija. Kasnije nam je taj isti Staljin lijepo odvratio! Isto tako sam kasnije, boraveći već u Omladinskoj brigadi »Jože Vlahović« zapisao u istim Radatovićima pjesmu koju su omladinci pjevali: Mi mladi proleteri... To su svakako nezaboravni trenuci ove naše teške ali veličanstvene epopeje. Narod kada zna zašto se bori — nepobjediv je.

Trećeg XI još smo u Magovcima. Selo je siromašno i usto spaljeno. Hrana je uglavnom nezačinjeni krumpir. Popodne dolaze kuriri iz Okića

sa pismom da krenemo za brigadom. Put je prilično čist i mi se sutradan, 4. XI, upućujemo opet istim pravcima preko Badovinaca, Kordića, Reštova, Kupčine, Pećna, Slavetića, Plješivice do Stankova. Stigli smo popodne istog dana i tu prespavali u štali s kravama. Smjenjivanje na straži, a ujutru nas dočekuje prvi snijeg. Toga dana, 5. XI, idemo do Betera, hranimo se bolje, jer su i sela bogatija, a oko 5 sati se spremamo da prijeđemo prugu. Prelazimo je bez prepreka i dolazimo na istu relejnu stanicu gdje sam bio dospio kad sam se prebacivao prvi put na Zumberak.

Šestog XI smo se malo odmorili, a iza ponoći krećemo dalje put je veoma blatnjav. Višnja jedva hoda. U dan stižemo na cestu te idemo prema Pisarovini. Još putem doznajemo da brigadu ne možemo stići i da je na njeno mjesto došla iz Slavonije Omladinska brigada »Jože Vlahović«. Uzimamo nekoliko kola i upućujemo se prema Pokupskom gdje stižemo navečer. Nabasali smo na intendanturu brigade gdje smo se dobro okrijepili nakon tolikih raznovrsnih dana i napora.

Idućeg dana doznajemo da je Kijev oslobođen i da se Sovjeti nalaze već blizu Odese i poljske granice. Odlazimo u štab brigade gdje nas raspoređuju. Time zapravo završava i postojanje ove male omladineske čete. Bili smo raspoređeni što u brigadu što u druge formacije. Ja dospjevam u četvrti bataljon, koji se nalazi u L. Štefankama. Doček u bataljonu bio je izvrstan. Navečer se plesalo po slavonskom običaju. I tako sam prvi put došao u stvarni dodir sa Slavoncima, s kojima ću proći sav ostali dio borbe i rata.

Raspoređen sam bio prvo u 2. četu, 2. vod, 4. bataljon i s njima odlazim na akciju prema Lekeniku. Deveti XI sam otišao s bolesnicima u štab brigade i tamo susrećem svog starog druga s medicine Mladena Zvonarevića Žira koji je tada bio referent saniteta brigade. Zbilja neočekivani susret i dragi susret sa drugom s kojim sam radio zajedno ilegalno u skojevskoj organizaciji Medicinskog fakulteta. Susret je bio i više nego srdačan. Zir mi je odmah saopćio da mu je već dosta saniteta i da bi bilo dobro da se pripremim polako da ga zamijenim. I tako sam odmah za nekoliko dana bio prekomandovan u štab brigade kao pomoćnik Žiru, a brat Srđan je postao sekretar SKOJ-a bataljona.

Tih dana, sve do 27. XI ostali smo u pokupskom kraju. Brigada se pripremala, nakon borbi u Slavoniji i dugoga marša, da prijeđe na Zumberak. Intendantura brigade je radila punom parom. Trebalo je obući, pokrpati mnoge borce, isto tako obuti mnoge bose. U tome se i nije uspjelo u potpunosti, tako da sam vidio poneke, pa i drugarice, koji su i po hladnoći i snijegu bosi išli za Zumberak.

Organizirali smo ambulantu, cijepili protiv tifusa cijelu brigadu, a 27. XI je brigada dobila naređenje za pokret. Idućeg dana, 28. XI, već smo bili u Beteru, Plješivici i Vranin dolu, 30. XI u Sv. Jani kada sam doznao da sam dan prije primljen u KP. Tako se moje skojevstvo od 1939. godine kada sam započeo studirati medicinu i pridružio se studentima ljevičarima, završilo nakon dosta dugog ilegalnog rada u raznim uslovima, primanjem u partiju, bez koje cijele ove i ovakve oslobodilačke i u krajnjoj liniji socijalističke borbe i revolucije ne bi bilo.

Imao sam tada preko sebe i bolničku četu brigade u kojoj je komandir bio veoma simpatičan i razuman stariji drug Milan Jović a komesar Žitnjak. Od tog vremena gotovo cijela jedna godina bila je za mene vezana za ovu brigadu, s kojom sam prošao svoje najteže i najljepše dane u partizanima. Od tog datuma je i prisustvo Omladinske brigade na Žumberku, gdje je svojim borbama stekla mnoge simpatije među narodom ovoga kraja. To prisustvo traje sve do početka maja 1944. godine kada je dobila naređenje da se vrati u svoj kraj, u Slavoniju. Tada sam već odavno bio referent saniteta ove brigade, a Zir je nakon izvjesnog vremena kao sekretar SKOJ-a brigade otišao po svojoj želji za komesara bataljona. Brigada je 11. V 1944. prešla, u svom pokretu za Slavoniju prugu Zagreb—Karlovac. O boravku brigade na teritoriju Zumberka i Pokuplja, u više od pola godine borbi, akcija i jednom riječi partizanovanja u tako reći predgrađu Zagreba, koga smo sa Plješivičkih visova mogli u noći i vidjeti, napisat ću jednom drugom prilikom kad mi se ukaže prigoda.

Dušan Pekić

Njemačka ofanzivna operacija protiv partizanskih jedinica u Pokuplju u decembru 1943. godine

Poslije završene operacije »Panter« na Kordunu i Baniji, koja je protekla bez većih borbi i sudara i u kojoj neprijatelj nije uspio razbiti nijednu jedinicu 4. korpusa NOVJ, komanda 15. brdskog njemačkog arhijskog korpusa je odlučila da odmah preduzme novu operaciju »Weinachtsman« na Pokuplje i Turopolje sa ciljem da razbije NOV i POH na tom području i obezbijedi za sebe komunikacije Zagreb—Sisak i Zagreb—Karlovac.

Za izvršenje operacije određene su 317. divizija, 4. kubanski puk kozačke divizije i dio domobransko-ustaških snaga.

Na području Turopolja i Pokuplja neposredno prije otpočinjanja operacije nalazili su se 28. divizija 6. korpusa NOVJ i Turopoljsko-posavski partizanski odred (TPO). Dvadeset osma je divizija došla iz Slavonije u vrijeme ofanzive na Kordunu i Baniji sa zadatkom da zajedno sa Turopoljsko-posavskim odredom dejstvuje na pruzi Zagreb—Sisak i pomogne jedinicama 4. korpusa nanoseći neprijatelju gubitke i razvlačeći njegove snage. Dejstvo ovih jedinica na ovom području bilo je vrlo uspješno. Zauzeto je niz uporišta i razbijeno više jedinica neprijatelja. Među ostalim zauzet je bio i aerodrom Kurilovac kod Velike Gorice i dignuto u vazduh veliko skladište municije u Sopnici. Vjerovatno je ovaj uspjeh naših jedinica i ubrzao odluku Nijemaca za novu operaciju na Turopolje i Pokuplje. Nijemci su u to vrijeme pod svaku cijenu htjeli ofanzivnim dejstvima makar pasivizirati naše jedinice, tj. prisiliti ih na defanzivu. Ali, naša taktika je u odbrani bila ofanzivna, tako da Nijemci nisu mogli nikada postići nesmetano korištenje naših komunikacija i drugih resursa.

Ovdje se desila i jedna slučajna koincidencija. S početkom njemačke operacije od Siska, Karlovca i Zagreba, 28. divizija je završavala prebacivanje preko Save za Moslavinu prema ranijem planu, ne znajući za njemačku operaciju. Tako je ofanziva manje-više udarila u prazno, pošto je TPO vještim manevrima i ofanzivnim dejstvima u pozadini neprijatelja, bliže Zagrebu, izbjegavao frontalne sudare nanoseći neprijatelju osjetne gubitke u pozadini njegovih glavnih snaga.

Napad je počeo 25. decembra u zoru. Sigurno su računali da se narod

ni u ovim najtežim danima neće odreći drevnih običaja proslave Božića i da će tako postići iznenađenje. Mora se konstatirati da su u tome u dobroj mjeri i uspjeli. Najveći broj vjernika se prepustio osjećajima toga religioznog čina. Njemački i ustaški zločinci na najbrutalniji način skrnavili su njihova religiozna osjećanja i na najsvirepiji način ubijali čitave porodice iz kojih je neko bio u partizanima. Iako su na riječima propovijedali iste religiozne dogme, ovdje su pokazali svoje pravo zločinačko lice. Bio je to najkrvaviji Božić za narod Pokuplja i Turopolja u ove tri godine rata. Ali ta gruba stvarnost koliko je zbunjivala toliko i upućivala na realnost, na brzo reagiranje i snalaženje. I narod je tu stvarnost brzo shvatio i adekvatno reagirao.

Naše partizanske jedinice nisu bile iznenađene. Iako ni mi nismo očekivali napad baš taga dana, surovi zakoni rata uvijek su nas upućivali na opreznost i budnost. To je već postalo pravilo našeg života. I naše jedinice odmah su stupile u dejstvo da zaštite narod i njegovu imovinu.

Njemačke i ustaške jedinice su ipak uspjele da prođu komunikacijama preko ovog područja pljačkajući sela i vršeći represalije nad stanovništvom koje nije uspjelo izbjeći. No, one ipak nisu nekažnjeno prošle. Naše partizanske jedinice neprekidno su ih napadale iz zasjeda i sprečavale ih da dublje prodiru u slobodni teritorij.

Tako, ni ova ofanzivna operacija neprijatelja nije postigla cilj, kao ni one ranije. Narod Pokuplja i Turopolja bio je dobro organiziran u NOP i kroz razne forme otpora i borbi masovno učestvovao u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Njegovu volju za borbom i vjeru u pobjedu nije više moglo ništa pokolebati. Odmah neposredno poslije ove ofanzive narod Pokuplja i Turopolja formira svoju brigadu »Franjo Ogulinac-Seljo«.

Nikola Brezović Prebeg

Neka pojašnjenja ranije objavljenih napisa o Pokuplju

U izdanjima Historijskog arhiva Karlovac, Zbornik I, III, IV i VI, objavljeno je više radova, sjećanja i dokumenata o razvoju NOP-a u Pokuplju. Među njima su i moji članci objavljeni u Zborniku I i VI zajedno s Franjom Mikulićem Kopačem, u Zborniku III samostalno, a u Zborniku IV su objavljeni moji izvještaji za Drugu okružnu konferenciju KPH Karlovac.

Pored ovih izadanja o NOP-u Pokuplja i susjednih mu područja, pisali su i drugi autori kao što su Rade Bulat, Tomo Mikulić Gajdaš i drugi. U svim tim napisima i edicijama obrađeno je niz događaja iz revolucionarne prošlosti ovog kraja, ali time nisu rasvijetljena sva pitanja iz tematike NOR-a,

Razumljivo je da svi autori ne mogu imati indentična gledišta o svakom pitanju, ali ako se radi o sasvim oprečnim mišljenjima, onda smo smo zbog čitalaca dužni da ih pojasnimo. Ne bih se složio s Tomom Mikulićem Gajdašem kada u Zborniku III na str. 1054. kaže: »Svaka druga polemika ostaje bez osnova i štetna je za historiju NOP-a u tim krajevima.« Sklon sam vjerovati da ne misli doslovce tako jer bi to značilo zatvarati daljnje rasvjetljavanje tih i mnogih događaja. Upravo zbog toga želim pojasniti neka protivrječna i nejasna pitanja iz te problematike. Time ne želim ničim umanjiti zasluge bilo koga organizatora, saradnika ili učesnika NOP-a u Pokuplju.

U svom napisu ograničit ću se samo na neka pitanja i na period do proljeća 1942. godine. Na to me je ponukao članak Tome Mikulića Gajdaša objavljen u Zborniku III. Na strani 1036, a u vezi osnivanja općinskog NOF-a u Donjoj Kupčini krajem kolovoza ili početkom rujna 1941. godine, on piše: »Sjećam se da je Nikola Brezović na tome sastanku rekao da taj općinski NOO može biti i partijska organizacija. Mi smo to odbili i kazali da se to učini na drugom sastanku. Očito je bilo da Nikola Brezović nije imao predodžbu kako da se formiraju partijske organizacije. Mi Brezovića nismo poznavali, pa na tom sastanku nismo ni iznosili tko je od nas koji smo stupili u NOO član KP.«

Isto tako i u istom Zborniku, a na str. 1035. autor tog napisa kaže: Ci-

jela 1941. godina, protekla je a da OK KPH za Karlovac nije našao mogućnost da nam prenese direktive za formiranje partijskih organizacija, SKOJ-a, AFZ-a, NOO-a. Jedini prijedlog dat je da se formira NOO. Kako sam doznao od Franje Mikulića, taj su prijedlog dali Marijan Čavić i Josip Kraš.« Isto tako Gajdaš u svojoj knjizi »Sjećanje i zapisi« na str. 64. ocjenjuje: »Izvanredno dobri uvjeti proširenja partijskih organizacija koji se nisu koristili jer se time htjelo više držati u tajnosti da što manje ljudi za njih zna, nisu došli do izražaja zbog odlaska pojedinaca u domobrane.« I ja sam zapamtio da mi drug Gajdaš, ni u jesen 1941. godine, ni u proljeće 1942, kada smo osnivali partijske organizacije u Donjoj Kupčini, a ni kasnije, za sve vrijeme mog rada u Pokuplju, nije govorio da je od ranije član partije i da je u Donjoj Kupčini od 1936. godine postojala partijska organizacija. Mislim da mi je jednom poslije oslobođenja rekao da su prije rata imali organizaciju.

Tačno je što piše da mi nisu rekli za članove partije. Šteta je što, kad već o tome govori, nije šire objasnio o čemu se radi jer ovako bi opet ovo ostalo nejasno. Evo u čemu je stvar. Ja sam krajem 1941. godine u KP primio Stjepana Korena Bendžu iz Donje Kupčine, kotar Pisarovina i pred Drugu okružnu konferenciju KPH za okrug Karlovac podnio sam izvještaj sekretaru OK Ivi Marinkoviću Slavku da na kotaru Pisarovina postoji jedan član KP. Taj podatak unesen je u tabelu o organizacionom stanju partijske organizacije na okrugu Karlovac. Na toj konferenciji Marinković je u široj kritici neuspjeha organiziranja hrvatskih masa u borbi protiv okupatora rekao i da: »Ne postoje partijske organizacije ni u jednom selu čitavog jednog kotara .. .«* Odnosilo se ovo na kotar Pisarovinu u kojem se nalazila i Donja Kupčina.

Ti dokumenti su objavljeni. S druge strane drug Gajdaš u svojim radovima piše o partijskoj organizaciji u Donjoj Kupčini osnovanoj 1936. godine. I baš zbog toga što čitaocima nismo objasnili kako je došlo do objavljivanja različitih podataka, izaziva kod njih nejasnoću. Da bi odgovorio na mnoga pitanja drugova koji su primijetili razliku o brojnom stanju partijske organizacije na kotaru Pisarovina u dokumentima Konferencije i u Zborniku 3, HAK, s jedne strane i od onih koje objavljuje drug Gajdaš, navodim odlomak iz napisa Franje Mikulića Kovača koji također piše da je prije rata pripadao partijskoj organizaciji u Donjoj Kupčini. Pišući o radu ove organizacije napisao je i ovo: »Ja sam ovdje govorio o formiranju partijskih ćelija u Donjoj Kupčini o čemu mi, komunisti, koji smo to sve preživjeli i ostali vjerni SKJ jako malo govorimo, a u koliko govorimo, govorimo samo između sebe, što proizlazi od toga, što smo se mi u našem daljnjem radu od 1941. godine dobro upoznali, kako mora da radi jedna partijska organizacija, a mi tako ranije nismo radili, a naročito pred II svjetski rat, kada smo ostali bez veze sa Partijom …«

Ja ne mogu, ovom prilikom, a za to nema ni potrebe u ovom konkretnom slučaju, ulaziti u opisivanje događaja u Donjoj Kupčini prije rata.

1. HAK, Zbornik 4 — Dokumenti Druge konferencije KPH za okrug Karlovac, str. 151.

To je stvar drugova koji su tamo živjeli i radili i koji o tome pišu. Osim toga u Zborniku 1 Franjo Mikulić Kopač i ja, koliko smo tada mogli, napisali smo svaki za dio terena o radu komunista i drugih naprednih snaga u članku »Razvitak revolucionarno-demokratskog pokreta u Pokuplju do aprila 1941. godine«. Što se mene tiče gornji citat kojeg sam naveo je sasvim uvjerljiv samokritički osvrt i mislim da daje odgovor na ovo pitanje koje do sada u zbornicima HAK nije bilo dovoljno objašnjeno.

Da je drug Gajdaš samo malo svestranije analizirao ove događaje, mogao bi nam dati potpuniji odgovor. I ja kad danas ocjenjujem situaciju, a znao sam to i u proljeće 1942. godine, dolazim do zaključka da su u Donjoj Kupčini krajem 1941. neki drugovi mogli biti primljeni u KP, kao što je primljen Bendžo. Ne bi bila učinjena greška da su tada primljeni i ostali članovi Općinskog odbora NOF-a. Ali, eto, ni do kraja godine nije provedeno ono što sam, kako je zapamtio Gajdaš, rekao na osnivanju odbora »da taj općinski NOO može biti i partijska organizacija …« Ni Ivi Vukiću Kovaču, koga sam u siječnju 1942. prije mog odlaska u partizane zadužio za veze u Pokuplju, nisam dao upute da drugove u Donjoj Kupčini, koji su se isticali u radu, primi u KP. Mene su oni događaji iza pada Marijana Čavića Grge i Josipa Kraša, koji su pali u drugoj polovici listopada omeli u tome. Tada su ustaše prijetili hapšenjem najaktivnijih drugova u Donjoj Kupčini, propitivali se za njih, kao i za one koji se s njima druže, a o čemu ih je obavijestio učitelj Kuzmić Đuro. Jednom od njih popisali su članove porodice i svu imovinu te mu prijetili da će mu cijelu porodicu otjerati u logor. Talijani iz Pisarovine stalno su krstarili Donjom Kupčinom. Bila je to situacija kada se, kako je to zapamtio jedan od drugova, od onog gotovo javnog rada moralo prelaziti na konspirativniji rad, kad se postavljalo pitanje kako sačuvati naše snage i održati kontinuitet u radu. Iako su te teškoće nakon izvjesnog vremena svladane i rad nastavljen, ja zbog pomenutih događaja nisam forsirao primanje ostalih drugova u KP. Osim toga drug Gajdaš zna da mi on, kao stari član partije (što ja, naravno, nisam znao), kroz četiri mjeseca, tj. od rujna do prosinca 1941. godine, koliko smo zajedno radili, nije pružio nikakve pomoći u pronalaženju novih drugova, kandidata za primanje u KP. A to bi meni bilo od velike pomoći, jer je on, za razliku od mene, dobro poznavao sve te drugove. Šteta je, ako je tako ocijenio kako to piše, da Nikola Brezović nema predodžbu o formiranju partijske organizacije i da su direktive koje donosi pa i one koje su donijeli Kopač i Bendžo sa sastanka sa Cavićem i Brezovićem nejasne, da nije zatražio da pođe do OK i tamo pomogne da se stvari razjasne i srede. Sigurno da bi ga ja drage volje poveo na Kordun kad sam tamo odlazio i da bi i OK rado bio prihvatio takvu pomoć.

Poznato je da sam ja nakon kapitulacije Jugoslavije dobio direktivu za pronalaženje veza na kotaru Pisarovina, a kasnije sam tu bio i zadužen za organizaciju NOP-a. Prema tome i moja odgovornost za učinjene greške je očita. Ali kritika upućena na moje ime, a posebno kritika OK-u da nije dao direktiva za stvaranje partijskih i drugih organizacija, ma koliko bila opravdana, ne razrješava to pitanje na koje drug Gajdaš sam mo-

že dati najbolji odgovor. Naime, njemu je bilo poznato da OK KPH Karlovac za partijsku organizaciju u Donjoj Kupčini nije znao. Zbog toga nije mogao drugovima s kojima smo bili povezani (makar su se Kopač i Bendžo sastali i sa sekretarom MK KPH Karlovac i članom OK Čavićem) dati direktive za stvaranje organizacija KP i SKOJ-a, jer su se takve direktive mogle dati samo tim organizacijama i njihovim članovima. Može se pretpostaviti da je drug Gajdaš kao stari član Partije znao da svaka organizacija KP ima ovlaštenje i zadatak da prima nove članove u svoje redove i stvara druge organizacije, omladine, žena, narodne pomoći.

Kad čitam kako drug Gajdaš piše da OK nije dao direktive za stvaranje organizacija KP i SKOJ-a itd. i da zbog grešaka pojedinaca nisu korišteni dobri uslovi za stvaranje partijskih organizacija potkraj 1941. godine, ne mogu se oteti dojmu da je, dok je ovo pisao, na čas smetnuo s uma kako je tamo organizacija KP od 1936. godine sa svim pravima i obavezama i da sama rješava sve probleme o kojima on piše. Tu se negdje nalazi i odgovor zbog čega od 1936. godine do proljeća 1942. nije nikoga primio za člana KP. Cini mi se da onaj dio citata druga Kopača kojeg sam ranije naveo, daje odgovor i na ovo pitanje. Svi smo morali učiti u toj velikoj školi i ne moramo se toga stidjeti. Inače zaključak o cijelom ovom pitanju može biti samo jedan. Ako već moramo tražiti krivca, nezgodno je pokušati sve propuste oko toga svaliti samo na druge.

Radi potpune jasnoće moram naglasiti da sam ja, onoliko koliko sam znao, imajući u vidu da su članovi odbora komunisti, o pitanju organiziranja i rada NOP-a s njima radio kao da su članovi Partije. Davao sam im na čitanje, uz ostalo, i svu partijsku štampu i postavljao im zadatke, a s dvojicom od njih radio sam kao da su članovi partijskog rukovodstva na ovom terenu. Moje propuste učinjene potkraj 1941. i početkom 1942. godine i propuste druga Gajdaša od 1936. ispravili smo u proljeće 1942. kad sam se vratio sa Korduna. Tada smo u Donjoj Kupčini osnovali organizacije KP s ukupno 19 članova, ali su nešto kasnije smanjene na 10 članova. Za njih 9 pokazalo se da ne mogu izvršavati sve zadatke koji su se postavljali članovima KP, iako su aktivno radili u NOP-u.

Druga grupa pitanja na koja se osvrćem u ovom napisu, odnose se na moje navodno negativno držanje prema oružanim akcijama komunista Donje Kupčine u 1941. godini. O tome drug Gajdaš piše na str. 1040. i 1041. Zbornika III, a u vezi s navodno isplaniranom i neuspjelom akcijom kupčinskih komunista pod njegovim rukovodstvom na rušenju TT stupova na pravcu Pisarovina—Kupinec.

Ta akcija je prema njegovoj tvrdnji isplanirana i bila je zrela prilika za njeno izvođenje u studenom 1941. godine. Dalje navodi da se na njegov poziv, a za tu akciju odazvalo oko 40 ljudi spremnih da smjesta krenu na njeno izvršenje, da su inače na toj relaciji njihove udarne grupe često kidale telefonske linije i rasturale letke. Posebno ističe povoljnost situacije »jer je počeo padati prvi snijeg«, a što znači da je bila manja mogućnost izlaska ustaških patrola, a i moglo se očekivati da će snijeg zatrpati tragove. Zatim je — nastavlja dalje Gajdaš — došao Stjepan Koren Be-

ndžo i obavijestio da je Nikola Brezović Prebeg javio da se ta akcija odgađa. I ne samo to, već i navodno akcija na prugu Karlovac—Rečica kojom su rukovodili drugovi iz Skakavca. On tu ističe i svoju ulogu, odnosno da se najprije suprotstavio takvoj direktivi, ali da je popustio da ga ne bi osudili oni »koji sebe guraju u prvi plan, a NOP u drugi«.

Isto tako na str. 1042. i 1043. istog Zbornika Gajdaš govori i o jednom održanom sastanku u Donjoj Kupčini 21. XII 1941. na kojem su prisustvovali: Nikola Petrčić, Nikola Brezović Prebeg, Stjepan Koren Bendžo i Tomo Mikulić Gajdaš te da je on dao pirjedlog da se ide u šumu i već sutradan počne s oružanim akcijama. O tome je pisao i u svojoj knjizi »Zapisi i sjećanja« samo što je tamo stavio 22. XII 1941. Zatim navodi da smo se mi tu zakleli »stiskom pesnice« i da je kupčinska i draganićka šuma određena za bazu.

Međutim, ni ta odluka — nastavlja dalje Gajdaš — nije provedena krivnjom Nikole Brezovića, koji je drugi dan otišao u neprijateljsku vojsku u Karlovac, a zatim u Generalski Stol. Zatim navodi da je veza s Karlovcem prekinuta, pa je on uspostavio vezu sa Zagrebom. Ističe da je većina članova KP iz Šišljavića otišla u domobrane, ali da je sličnih tendencija bilo i među komunistima Donje Kupčine. Tako se dogodilo da se on u šumi našao sa sasvim drugim ljudima, a ne s onima s kojima se dogovorio.

Suprotno toj tvrdnji druga Gajdaša moram istaći da se ovdje ne radi o dvije, već o jednoj akciji i to onoj o kojoj smo se dogovarali vjerojatno 22. XII 1941. godine. Nije bilo nikakve akcije u studenom 1941. na rušenju TT mreže na putu Pisarovina—Kupinec. Barem ja za takvu akciju nisam znao, a niti sam o njoj bio obaviješten. Prema tome nisam mogao ni dati direktivu o njenom obustavljanju. Isto to važi i za navodnu akciju na pruzi Karlovac—Rečica, jer ni tada, a ni kasnije u 1941. godini takva akcija nije bila predviđena niti su njom rukovodili naši drugovi iz Skakavca, pošto mi tada takve aktiviste u tom mjestu nismo ni imali.

Zatim, nije mi poznato da su u Donjoj Kupčini još 1941. postojale udarne grupe i da su one i prije te akcije vršile diverzije na TT mreži, pa ni to da je u tome mjestu te godine postojala omladinska organizacija, kako to tvrdi drug Gajdaš u Zborniku III na str. 1037. Uostalom na Drugoj okružnoj konferenciji KPH u martu 1942. ne spominju se nikakve udarne grupe, a niti omladinska organizacija na teritoriju kotara Karlovac i Pisarovina. Da sam za njih znao, vjerovatno bio o njima obavijestio Okružni komitet. Jedino je točna činjenica da smo u Donjoj Kupčini u to vrijeme imali oko 50 dobrih ljudi, antifašista na koje smo se mogli osloniti u svakom pogledu i da bolju situaciju nismo imali niti u jednom mjestu u Pokuplju. Među njima je bilo više aktivnih omladinaca i zahvaljujući tome, mi smo već u proljeće 1942. u Donjoj Kupčini osnovali organizaciju SKOJ-a. Ti omladinci su još 1941. učestvovali u rasturanju letaka, ali što se tiče diverzija na TT mrežu na cesti Pisarovina —Zdenčina, vjerojatno se radi o događajima krajem 1942. i početkom 1943. godine.

Vratimo se još na tzv. akciju u studenom 1941. godine. Drug Gajdaš

je u to vrijeme gradio kuću kod porodice Britvec u Koritinji, od početka listopada do 3. prosinca 1941. godine. Vjerojatno da za period od ta dva mjeseca nije mogao prisustvovati svakom sastanku Općinskog odbora NOF-a čiji je bio član, pa o svim dagađajima nije ni mogao biti potpuno informiran. On možda i nije prisustvovao sastanku Odbora o kojem je mene obavijestio Bendžo, a ja Marinkovića u Lasinjskom Sjeničaku oko polovine studenog 1941. Zaključujem po tome što on taj sastanak Odbora uopće i ne spominje. Da ne ulazim u detalje, radi se o poteškoćama o kojima govorim u prvom dijelu napisa. Kad sam Marinkoviću ponudio izvještaj o našim poteškoćama, vidio je da sam zbog toga zabrinut, jer smo u tom selu imali najjače naše snage. Naime, Kopač je na ranijim sastancima sa Čavićem i sa mnom u Karlovcu i Šišljaviću obavještavao nas o raspoloženju za borbu. Razmišljalo se i o stvaranju partizanskog odreda. A sada najednom poteškoće. Ivo me pogledao i rekao da treba sačekati i pustiti da se situacija smiri pa će se nakon toga rad moći nastaviti. Tako je i bilo.

Sjećam se da sam nakon ovog sastanka s Ivom već negdje krajem studenog prisustvovao sastanku odbora na kojem smo se dogovarali za daljnji rad. To je ono što sam zapamtio i sakupio za period o kojem drug Gajdaš piše da je organizirana i odgođena akcija za rušenje TT mreže. Iz toga se vidi da u to vrijeme takva akcija u Donjoj Kupčini nije pripremana (bar ne po mojoj direktivi). Napominjem da sam jedno vrijeme, a to se poklapa s vremenom dok je drug Gajdaš radio u Koritinji, najčešće održavao vezu s Bendžom i Petrčićem.

Akcija za rušenje TT linija na putu Pisarovina—Kupinec za koju ja znam i koja se spominje u sačuvanim dokumentima iz rata organizirana je u Donjoj Kupčini nakon početka ustaške ofanzive na sjeverni dio kotara Vrginmost, koja je počela 21. prosinca 1941. godine, a ne krajem studenog kako piše drug Gajdaš. Ako on nije zapamtio zbog čega je bio sazvan ovaj sastanak za koji u Zborniku III piše da je održan 21. prosinca, a u svojoj knjizi »Zapisi i sjećanja« navodi 22. prosinca, niti to da je na njemu data direktiva za pripremu i izvršenje akcija, pa čak ni ono o čemu se za akcije moralo dogovoriti, ne preostaje nam drugo već da se oslonimo na sačuvane dokumente. Nas četvorica (Petrčić, Gajdaš, Bendžo i Prebeg) na tom sastanku koji je mogao stvarno biti 22. prosinca 1941. morali smo se dogovoriti o akciji za rušenje TT mreže na putu Pisarovina—Zdenčina koju je prema dogovoru trebalo pripremiti i izvršiti jedne od narednih noći »između Božića i Nove godine«. Ni Gajdaš, a ni itko drugi ne govori o dva pokušaja rušenja TT mreže već o jednom. Upravo o tom jednom pokušaju postoje sačuvani moji izvještaji iz veljače 1942. godine. U njima se govori da su akcije pripremane kada je počela ofanziva na Kordun »između Božića i Nove godine«, pa je sigurno da se radi o toj akciji i samo o njoj.

Ne slažemo se ni u broju prisutnih. Ja sam u svom izvještaju Okružnom komitetu naveo da je za ovu akciju okupljeno oko 17 ljudi iz Donje Kupčine. Taj broj se spominje još na tri mjesta. Na jednom je navedena cifra oko 20, a nigdje oko 40, kako to ističe drug Gajdaš.

I o događajima na sastanku za polazak u akciju sjećanja su različita (odbacimo ovdje zabunu u vremenu i držimo se samo opisa događaja oko akcije). Gajdaš piše da je Bendžo od Prebega donio direktivu da se, zbog toga što je počeo padati snijeg, akcija odgodi. Kad sam prikupljao građu za moj rad »Put bratstva« u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske, pronašao sam moje izvještaje Okružnom komitetu Karlovac iz veljače 1942. godine, kao i moje izvještaje na Drugoj okružnoj konferenciji u kojima se govori i o ovoj akciji. Pošto je drug Gajdaš već bio objavio svoju knjigu »Sjećanja i zapisi« i akciju opisao da je pripremana ranije (a kada je pripremana akcija zapamtio je samo nešto drugo), obratio sam se prvom predsjedniku odbora Kopaču i tajniku Bendži. Oni su mi ispričali da je još dok se grupa okupljala počeo padati gusti snijeg. Mlađi drugovi bili su za akciju. Neki stariji govorili su da bi dan ranije akciju izvršili bez opasnosti, ali da bi ih sada neprijatelj mogao otkriti po tragu i doći za njima u selo i pohvatati ih. Dogovorili su se da se akcija odgodi. Kad sam o akciji pitao Bendžu i upoznao ga da Gajdaš piše kako je on prenio od mene direktivu o odgodi akcije, Bendžo je u vezi s tim izjavio da nije od mene mogao dobiti nikakvu direktivu za odgodu akcije, jer kad bi je nosio, čemu bi onda donio pilu i sjekiru za rušenje TT stupova. Osim toga svi prisutni su mogli vidjeti da je na sastanak došao sa pilom i sjekirom.

Iz ovog se vidi da su drugovi u Donjoj Kupčini sami odgodili akciju. Inače za pohvalu je držanje druga Gajdaša na ovom sastanku kako ga on opisuje i mlađih drugova koji su nastojali da se dobivena direktiva i naš dogovor provede. Vjerujem da na ovom sastanku svi zajedno nisu mislili da će ih nevrijeme i koncentracija ustaša u Pokuplju onemogućiti da u narednom vremenu pripreme i pođu u akciju.

Tako otprilike izgleda »neizvršenje dviju najznačajnijih odluka« o kojima Gajdaš piše i opisujući ih gradi svoje ocjene.

U mojim pismima Okružnom komitetu od oko 15. i 24. II 1942. godine obavijestio sam OK da smo na kotaru Karlovac i Pisarovina potkraj 1941. godine »između Božića i Nove godine pripremali akcije za rušenje pruge i tel. mreže«. O tim akcijama sam u pismu od oko 15. II 1942. napisao i ovo: »Spremali smo (akciju) u ono vrijeme kada su preko (na Kordunu) palili... ali se od cijelog rejona našlo samo u Kupčini 17 ljudi koji su došli na određeno mjesto dok u Brdu, Rečici, Šišljaviću i drugim mjestima se nije niko mogao na akciju ,odlučiti'«. Slično sam napisao i u izvještaju od 24. veljače, gdje sam ponovio ovo isto i dodao: »Ali pošto je istu večer počeo padati jaki snijeg prema tome bi nas bili po tragu otkrili, a mi smo slabi da vodimo otvorenu borbu moralo se je sabotažu obustaviti i posvetit se daljnjem organiziranju...«

Moram ovdje iznijeti da sam, 21. prosinca 1941. godine, a u nastojanju da oteretimo naš front iako nisam imao veze sa OK KPH Karlovac, donio odluku da organiziramo i izvodimo diverzantske akcije na našem terenu, u pozadini neprijateljskog fronta. Bio je to velik rizik kao i svuda na neoslobođenom teritoriju. Strahovao sam za drugove, jer nam je ofanziva

u slučaju provale zatvorila mogućnost povlačenja na Kordun. Ustaše su tada izvodili ofanzivu na sjeverni dio kotara Vrginmost, zapalili srpsko selo Prkos, a zatim Lasinjsko Dugo Selo i poubijali i poklali većinu stanovnika ovih sela. Ocijenio sam da je počela sveopća ofanziva na naše snage. Međutim, na kotaru Karlovac i Pisarovina još nisu bile dovršene pripreme za početak akcija. Ni sa OK nije bilo dogovoreno da se sa akcijama počne, a ni sa 4. rajonom nismo se još dogovorili o čvršćoj povezanosti i saradnji između njih i nas u Pokuplju (tamo je 4. bataljon osnovan nekako u vrijeme početka ove ofanzive u toj najtežoj situaciji za narod sjevernog dijela kotara Vrginmost). Ova direktiva je bila prenesena na organizacije, razgovaralo se i dogovaralo o njenom provođenju. Završetak tog nastojanja vidjeli smo iz opisanog.

U Zborniku 3 na strani 1035. Gajdaš piše o vezi koju su 27. srpnja 1941. godine uspostavili Franjo Mikulić Kopač i Nikola Brezović Prebeg te navodi da su te veze na niskom nivou, s obzirom na krupne događaje, te da »Članovi OK KPH Karlovac nikada nisu došli u Donju Kupčinu niti su nam direktno prenijeli neke značajne odluke. Zbog toga se i nije moglo preći u veći kvalitetniji rad na pripremanju ustanka u tim krajevima. ..«. Ocjenjuje on da je sve što su u 1941. godini od OK dobili bilo održavanje kontakta i kakav materijal koji je trebalo rasparčati među narodom. Dalje navodi: »Sva pažnja OK KPH Karlovac bila je okrenuta prema Kordunu i samom gradu Karlovcu...«; i da su: »... članovi OK bili na Kordunu gdje se narod masovno dizao na oružanu borbu, gdje su imali osigurano djelovanje i mnogo lakše, iako je situacija na Kordunu bila veoma teška«. Na strani 1036. piše da se je manje više cjelokupan politički kadar OK nalazio na Kordunu: »što je bilo politički apsolutno štetno i pogrešno, jer je ostavljen teritorij Zumberka i Pokuplja, kojima se nije pristupilo organizirano na dizanje ustanka...« Navodi da se tu mogao razviti u 1941. snažan NOP i oružana borba, kao i u drugim krajevima jer je bilo u tim krajevima dovoljno odlučnih komunista i naprednih ljudi koji su mogli formirati oružane jedinice kao što su učinili u proljeće 1942. godine.

Na strani 1048. Gajdaš piše o uspostavi veza sa Zagrebom i navodi da je NOP u Pokuplju kontinuirano radio te da je bio povezan sa centralnim rukovodstvom u Zagrebu, ali da se je osjećala velika neaktivnost i slabo angažiranje upravo rukovodstva OK KPH za okrug Karlovac i Okružnog rukovodstva KPH Zagreb, jer je njihova pomoć u tom pogledu bila slaba. Gajdaš navodi i to kako su na njih vršili pritisak da se opredijele za oružanu borbu u Donjoj Kupčini.

Ne braneći nikog od kritike zbog učinjenih grešaka, neke događaje ipak moramo pojasniti. Napominjem da, iako je već u svibnju 1941. godine uspostavljena veza OK Karlovac s kotarom Pisarovina, pa i sa Donjom Kupčinom, intenzivniji rad na povezivanju naših snaga na kotaru sa partijskom organizacijom okruga Karlovac počeo je nakon povezivanja Kopača, Bendže i Prebega 27. srpnja te nakon osnivanja Općinskog odbora NOF-a u Donjoj Kupčini (ja ni ovdje ne ulazim u ocjenu ranijeg rada

drugova u Donjoj Kupčini, prije uspostave ove veze). Kopač mi jednom reče da je on okupio drugove koji su ušli u ovaj Odbor. Gajdaš je za uspostavu veze s partijskom organizacijom sa okruga Karlovac mogao saznati isti dan kad je uspostavljena. Znači već kad su u Karlovcu i u blizini grada vršene diverzije i kad su u Lici i drugim krajevima počele oružane borbe. Zbog toga mu i nije poznato što se do tada, a i kasnije događalo na širem tergnu Zumberka „i, Pokupi j a. Po ovom što pise, izgleda, da ni kasnije o tim događajima nije prikupio informacije. Da je to učinio, vjerojatno ni sam ne bi tvrdio da je teritorij Zumberka^i Pokuplja ostavljen, da se ovdje nije organizirano pristupilo čtizanju ustanka. Mnogo bi se samo o tom pitanju moralo govoriti.

Kao prvo treba imati u vidu ono što smo na ovom terenu imali u vrijeme priprema i u početku oružane borbe u Jugoslaviji; što je učinjeno u pripremama za početak akcije i nakon odluke CK KPJ o oružanoj borbi; koliko smo u prvim okršajima izgubili kadra; koliko je u ilegalnim uslovima rada trebalo vremena da se prikupe razbijene snage preostale od provala i hapšenja te pronađu i okupe novi ljudi, poveže širi teren i izvrše pripreme za akcije. Zatim, treba ocijeniti da li je OK Karlovac u to vrijeme rukovodio organizacijama, bio u toku događaja i znao situaciju na terenu; jesmo li mi u hrvatskim krajevima okruga Karlovac radili u duhu dobivenih direktiva i da li smo Vukić, Kopač, Bendžo, Sudac, Prebeg i drugi mogli te direktive prenositi i provoditi na terenu; jesmo li nakon prekida veza sa OK u ofenzivi na sjeverni Kordun krajem 1941. godine te u siječnju i veljači 1942. znali što moramo raditi i da li je dobro to što smo radili) jesmo li na Kordunu, partijsko i vojno rukovodstvo (već sam i ja bio tamo) poduzeli potrebne organizacione pripreme da se, čim okopni, naši planovi za početak oružane borbe u Pokuplju, na zapadnom dijelu kotara Karlovac i u Žumberku ostvare što je poduzimao OK KPH Zagreb nakon osnivanja za početak oružane borbe na svom terenu. Točno je da ie u Žumberku i Pokuplju bilo odlučnih komunista nakon kapitulacije Jugoslavije. Ali u nekim od malobrojnih organizacija bilo je i mladih, neprekaljenih i neiskusnih, a i kolebljivih. Osim toga poznat je slučaj raspuštanja organizacije u kotaru Velika Gorica.

Zbog svega toga kod stvaranja zaključaka da li se organizirano pristupilo radu na dizanju ustanka, dobro se podsjetiti barem na neke događaje iz tih dana koji mogu poslužiti za temeljitiju ocjenu. Već u svibnju 1941. godine ustaše su u šumi Šikari kod Karlovca i na obali Kupe kod sela Koritinje ubili trojicu ljudi (željezničara Dokmanovića, Gojka Janjanina i Milana Vujičića) i ostavili ih tamo da ih prolaznici gledaju. Prvih dana okupacije u Dugoj Resi ubijeni su radnici Josip Juran, Đuro Prtljaga i Branko Zatezalo. Zatim su hapšeni komunisti i simpatizeri. Šestog srpnja strijeljan je Ivan Polović. Iza toga, u vrijeme daljnjih priprema za oružanu borbu, hapšeni su radnici od kojih su petorica kasnije strijeljani, a među njima i član KP Katica Zoretić. Poznati komunisti sklanjali su se pred hapšenjem i put je vodio na Kordun, u partizane. U toku priprema za oružanu borbu pohapšeni su komunisti iz ćelija u općini Ozalj

Oni su pod rukovodstvom Stjepana Novosela uoči Prvog maja 1941. godine izvjesili crvenu zastavu na žandarmerijsku stanicu u Ozlju ispred koje je bio stražar. Oni su izvršavali sve zadatke u pripremama oružane borbe, a planirali su i miniranje električne centrale u Ozlju. Od uhapšenih drugova, nakon četrdesetdnevne istrage, šestorica su 24. kolovoza strijeljani, a među njima i Stjepan Novosel. Bili su to nenadoknadivi gubici s teškim posljedicama za cijeli ovaj kraj. Iz partijske organizacije u Velikoj Jelsi strijeljan je drug Josip Bukvić. U Ribniku je partijska organizacija razbijena. Pohapšeni su drugovi iz partijske organizacije u Draganiću i organizacija je razbijena. U Šišljaviću su bila uhapšena dva druga. U Donjoj Kupčini ustaše su pripremali hapšenja i prijetili progonima porodica. Znamo kako je tragično završio 13. srpnja 1941. godine, inače uspjeli, bijeg drugova iz Kerestinca: »Tada je neprijatelj uspio da svojom propagandom prikaže narodu logoraše kao četničke elemente i u nekim selima organizirao čitave hajke po šumama«, kaže se u izvještaju OK Pokuplje na Prvoj konferenciji KPH za okrug Pokuplje. Tada su uhvaćeni i strijeljani braća Kazići, poznati komunisti iz Jastrebarskog, koji su prethodno pobjegli iz Kerestinca. Već 15. srpnja ustaše su u Jastrebarskom i okolici pohapsili dvanaest drugova. U_Zumberku se nije održao partizanski odred »Matija Gubec« od 37 drugova, organiziran po partijskoj Jorggnjzačiji^Zagreba. Stradanja hnrara rwng Odreda u prvoi polovici rujna 1941. godine i^ teške posljedice najterenu poznati jsi^Među strijeIjaninT pripadnicima Odreda nalazio se i poznati komunista, rodom iz ^Zumberka, Janko Stanišić. Strijeljan je i Zumberčanin Milan Stanišić i tri omladinca. Hapšeni su i zlostavljani stanovnici žumberačkih sela. Iz Velike Jelse, kod Karlovca, OK Karlovac je neke drugove iz tamo osnovane partizanske grupe Mate Mejašića morao uputiti u Gorski kotar i na Kordun, jer se u to vrijeme na ovom terenu nisu mogli održati.

Okružni komitet Karlovac je iz Karlovca rukovodio pripremama za ustanak te ustankom do hapšenja Čavića i pada Kraša u listopadu 1941. godine. Prema jednoj mojoj zabilješci iz ranijih godina i nakon ovog događaja dva puta smo se sastali Marinković i ja na putu od bolnice prema Luščiću u Karlovcu. Poznata su pisma CK iz tog perioda u kojima traži da Kraš i Marinković, a nakon pada Kraša, samo Marinković, odu na Kordun i da se tamo osnuje novi OK. Nakon pada Čavića i Kraša u Karlovac je, sve do hapšenja 3. prosinca 1941. godine, dolazila član OK Nada Dimić i preko Prebega imala vezu sa cijelim terenom. Osim toga Marinković i Prebeg sastali su se u to vrijeme i u Lasinjskom Sjeničaku, na Kordunu.

Okružni komitet KPH Zagreb, kojeg Gajdaš također kritikuje, osnovan je istom 31. listopada 1941. godine. Od MK KPH Zagreb preuzeo je odmah nakon svog formiranja rukovođenje partijskim organizacijama, uz ostali teren, i južno od Save u kotaru Zagreb, Samobor, Velika Gorica i, kako piše Pavao Zukina Šumski, na dijelu kotara Jastrebarsko. Kotarski komitet za zapadni dio kotara Zagreb i kotara Samobor osnovan je, prema pisanju Šumskog, u svibnju 1941. godine. Članovi ovog Komiteta bili su

i Tomo Pipić i Pavao Videković, koji su ušli u Okružni komitet odmah po njegovom formiranju. Njih dvojica živjeli su na terenu južno od Save. Poznato je^da je Videković,za odred »Matija Gubec« oružje sakupljeno ha ovom~terenu kolima prevezao u Zumberak. U prisutnostl devetnaest izabranih delegata i predstavnika OK Marka Belinića osnovan je 17. prosinca 1941. godine Okružni komitet SKOJ-a za okrug Zagreb.[2]

S okružnim komitetom Zagreb mi smo uspostavili vezu istom u proljeće 1942. godine, većjkad su u Zumberku i Pokuplju postojale partizanske jedinice i vršile akcije. O uspostavi veze sa partijskom organizacijom grada Zagreba dogovorili smo se tek 25. prosinca 1941. godine nakon prekida veze sa OK Karlovac koji se nalazio na Kordunu. Gajdaš, Marica i Joža Mikulić pošli su 26. prosinca u traganje za vezom i pomoću Jože je nešto kasnije uspostavili. Prema tome od Okružnog komiteta Zagreb i partijske organizacije grada Zagreba nismo u 1941. godini mogli ništa tražiti ni dobiti.

Okružni komitet Karlovac je u toku navedenih i drugih zbivanja izvlačio ocjenu iz situacije i davao direktive za rad. U takvoj situaciji, nakon pada Čavića i Kraša, Marinković lično zna za sve organizacije i pojedine drugove na terenu. Nakon pada ovih članova OK-a, predao mi je veze sa partijskom organizacijom u Velikoj Jelsi i preko nje s Matom Mejašićem, koji je od kapitulacije Jugoslavije bio u ilegalnosti. Zatim me uputio na vezu Ivi Modarčinu u općinu Ribnik za kojeg je znao da je pušten iz zatvora, pa na braću Korpar u Draganiću za koje nije znao da su u zatvoru, i dao mi je zadatak da se preko njih povežemo s drugovima u Jastrebarskom za koje je znao. Poznato mu je bilo gdje u Pokuplju imademo organizacije sa kojima sam već od ranije rukovodio. Uputio me da se povežem s drugom iz Duge Rese koji je trebao ući u Kotarski komitet KPH Karlovac za rukovođenje borbom na kotaru Karlovac i Pisarovina te za rad prema kotaru Jastrebarsko, kojeg sam prema njegovoj direktivi trebao formirati. U Karlovcu me povezao i s Nadom Dimić. Ona je kao partizanka dolazila u Karlovac, pa je i meni između sastanaka s Marinkovićem, prenosila direktive OK, primala od mene izvještaje i dogovarali se o daljnjem radu. Nakon svega opisanog možemo zaključiti da je OK KPH Karlovac, sve do pada Nade 3. prosinca 1941. godine (preko Prebega), bio povezan s organizacijama i da se rad odvijao pod njegovim rukovodstvom i direktivama. Osim toga Marinković je, poznavajući situaciju u hrvatskim krajevima, znao što se u datom momentu, nakon pretrpljenih gubitaka, može uraditi i kako to treba izvršiti. Znao je da nakon tolikih gubitaka kadrova treba poduzeti sve da se ne ponove slični događaji. Iz ovog napisa se vidi da je krajem prosinca 1941. godine potpuno onemogućena veza sa OK Kordun—Pokuplje — zbog neprijateljske ofanzive na sjeverni Kordun.

Kako smo vidjeli, već u početku je palo mnogo najboljih i najborbe-

2. pavle Zuklna Šumski »Osnivanje i djelovanje Prvoga zagorskog partizanskog odreda«. Rad je objavljen u knjizi »Sjevero-zapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji«. Izdanje zajednice općina memorijalnog područja Kalnik, Varaždin i Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske.

nijih drugova. Posljedice su bile teške. Moralo se uložiti mnogo truda da se pronađu i povežu preostale razbijene snage te da se pronađu novi ljudi i stvore organizacije. Da bi se obavio takav posao, trebalo je dosta vremena. Ali ipak do potkraj 1941. godine naše snage, za koje smo tada znali na kotaru Karlovac i Pisarovina, bile su povezane i organizirano su djelovale. A već na prelazu iz 1941. u 1942. godinu uspostavljene su veze s kotarom Jastrebarsko, važne za nešto kasnije povezivanje Zumbgrka. i Pokuplja. Nedostatak je bio što se nije uspjelo osnovati Kotarski komitet jer bi se olakšalo rukovođenje i rad. (Izuzetak čini Draganić, gdje Prebeg nije uspio uspostaviti vezu, Duga Resa gdje se drug predviđen za člana KK nije mogao kretati i dolaziti na sastanke). S ovim rajonom i OK je imao direktnu vezu, kao i Pokupsko gdje je Imbro Džim Kaurić dulje vremena održavao vezu s nama. On je na jednom sastanku upoznao druga Kopača da ima vezu sa CK u Zagrebu i da vezu sa OK Karlovac neće održavati. *'

Dakle, krajem 1941. godine naše snage su povezane i organizirano djeluju. Preko naših organizacija i saradnika NOP-a te preko letaka uspjelo se prilično široko upoznati narod o borbi partizana i o NOP-u. To je dosta doprinijelo da ustaše nisu uspjeli natjerati ljude u svoje organizacije, ni u pripremne ustaške bojne. To je imalo i veliko značenje u sprečavanju bratoubilačkog rata.

Nismo uspjeli u pokušajima da u početku ustaške ofanzive, koja je počela 21. prosinca na sjeverni dio kotara Vrginmost, počnemo na kotaru Karlovac i Pisarovina s diverzantskim akcijama. Pisao sam o tome Okružnom komitetu u pismu iz Donjih Dubrava oko 15. 2. 1942. godine. Iz njega se vidi da se na više mjesta naši drugovi za akcije nisu mogli odlučiti, a u Donjoj Kupčini gdje su se okupili za akcije prema izjavama Kopača i Bendže, uslijed jakog padanja gustog snijega akciju su odgodili. Iz pisma se vidi da ja do OK tada nisam mogao, pa i to kako je završio pokušaj da se organiziraju akcije. U pismu se misli na onaj snijeg koji je nakon toga stalno padao i zapao gotovo dva metra visok. Dodajmo k tome i to da je u to vrijeme Pokuplje bilo pretvoreno u ustaški vojni logor za pohod u ofanzivu na Kordun, gdje se vršilo ubijanje, palenje i pljačka i da su ustaše tjerali seljake Hrvate da voze opljačkanu imovinu Srba. Prtine su bile zaposjednute ustašama, a mimo prtina se nije moglo. Vrijeme i situacija su ovdje za početak oružanih akcija bili krajnje nepogodni. To je i bio jedan od glavnih uzroka da nismo uspjeli, barem djelomično, izvršiti postavljeni zadatak. A situacija i neuspjeh su djelovali i na moju odluku da se pristupi »samo daljnjem organiziranju«. Ipak ocjena je da bi se u temeljitijim pripremama i nešto povoljnijim uslovima i iz ostalih organizacija nekoliko drugova bilo okupilo i pošlo u akcije, kao šta su se bili okupili i drugovi iz Donje Kupčine. Sigurno bi neki drugovi da su postojale veze bili pošli u toku zime u partizane, da bi bili i sami u stanju izvoditi manje akcije, kao što su, nakon odgode akcije u Donjoj Kupčini, Bendžo i nekoliko omladinaca iz ovog sela tri ili četiri puta presjekli žicu poljskog

telefona što su ga ustaše postavili iz Lasinje, preko Jamničke Kiselice i Donje Kupčine do Šišljavića. Osim toga oni su prtinu na cesti zatrpavali snijegom i ustašama ometali saobraćaj. Ali ipak vidjelo se i to da se za buduće akcije na širem terenu moramo bolje pripremati kako se ne bi ponovio neuspjeh kao u prvom pokušaju. U našim organizacijama, kao što je pred početak akcija bilo i drugdje, morali smo svladavati neodlučnost i strah pred akcijama od čega je dosta nas bolovalo, a neki, kasnije smo to vidjeli, u akcije nikada nisu ni pošli. Pokušaj je ipak pokazao dokle smo mogli u oružanim akcijama pa kod ocjene treba imati u vidu i situaciju u kojoj smo bili. Bez obzira na to tko je od nas koliko griješio tada i tko je i kako to zapamtio i kako opisao poslije rata, to je ipak najobjektivnija slika stanja na našem terenu za kraj 1941. godine.

Ocjena situacije o kojoj u svom, već citiranom radu, piše Pavao 2ukina Šumski odnosi se i na dio okruga Zagreb južno je naročito bilo važno, da se Odbor angažira na povezivanju s drugovima iz općina Pisarovina, Kupinec, Pokupsko, Jastrebarsko, Rečica i Šišljavić. Navest ću još samo neke činjenice koje to potvrđuju. Tako se iz Kopačevog pisanja objavljenog u »Jastrebarskim novinama« 1965. godine, vidi da je njemu, uglavnom, bilo poznato što i kako treba raditi, da je obilazio naše drugove na kotaru Pisarovina i davao im zadatke za rad i da je Bendžo također radio na uspostavi veza sa kotarom Jastrebarsko. Tu, pored ostalog, spada i odluka da krajem godine pođemo u diverzantske akcije, makar je ona zbog prekinute veze donesena bez dogovora sa OK i u nedovoljno pripremljenim uslovima za početak oružane borbe. Sve to opovrgava tvrdnju druga Gajdaša o izostanku kontakata i direktiva od strane OK KPH Karlovac.

U već citiranom pismu od 15. 2. 1942. pisao sam o tome da se »pristupilo samo daljnjem organiziranju«. Kakvo je to organiziranje bilo? Među mnogobrojnim zadacima bilo je tada najvažnije uspostaviti prekinutu vezu sa OK Karlovac radi dogovora o daljnjem radu i pokušati uspostaviti vezu u Zagrebu. Zbog važnosti veze pošlo se u dva pravca da uspjeh bude sigurniji. To smo dogovorili i u narednom periodu ostvarili. Trebalo je održati kontinuitet u radu organizacija, proširivati ih, učvršćivati i vršiti daljnje pripreme za oružanu borbu. Dokle smo u tome stigli djelomično se vidi iz već spomenutog pisma OK-u, kao i mojih pisama od 9. i 24. veljače 1942. godine, koja su sačuvana. Spomenut ću samo neke poteškoće i neke rezultate koji su uvjetovali sazrijevanje prijedloga iznesenih u ovim pismima.

Ja sam očekivao da će mi OK, zbog situacije u kojoj sam se nalazio, dozvoliti prijelaz na oslobođeni teritorij čim povežem organizacije na terenu, pa sam uz rad na navedenim zadacima (tragajući istovremeno za vezom sa OK) zajedno s drugovima iz MK Karlovac koje sam u siječnju uspio pronaći, odredio drugove koji će nastaviti daljnji rad na terenu, održavati veze i raditi s organizacijama. Za veze u Pokuplju bio je zadužen Vukić, a na zapadnom dijelu kotara Karlovac Stefe Mejaški koji se trebao povezati s Jožom Sucem i Modarčinom radi zajedničkog rada.

Već sam ranije napomenuo kako Kopač piše u svom radu i radu Bendže na kotaru Pisarovina i prema Jastrebarskom. Oni su taj rad nastavili i prvih mjeseci 1942. pa je tako Bendžo drugovima u Jastrebarskom najavio mogućnost dolaska partizana s Korduna u ove krajeve prije nego smo mi tamo stigli. Tada sam se nalazio u vojsci i 24. II napisao OK-u slijedeće: »Ja sam se poslije nove godine od 6. II zadržavao najviše u Karlovcu u vojsci pošto mi je u zadnje vrijeme bilo nemoguće da se toliko krećem kad je noćno kretanje svuda zabranjeno a stranputicom se ne može ali tamo sam svakako bio u vezi sa svim našim jedinicama a kada nismo mogli nikako da dobijemo vezu ja sam se javio kada je trebalo ovamo«, u Donjim Dubravama (NBP) »neke ljude smijenit sa namjerom da idem k vama pošto mi je do toga vremena teškom mukom uspjelo postaviti ljude koji će makar donekle imati cijeli pregled i interesirat se za stvar. Moram priznati da nigdje nisam imao toliko uspjeha koliko 8 dana što sam bio u kasarni. Tamo odmah nastaju dva tabora i vidiš ко što misli«.

Radeći na povezivanju organizacija i zaduživanju drugova koji će rukovoditi njihovim radom, nikli su i moji prijedlozi da se organiziraju dva centra NOP-a: jedan u Donjoj Kupčini za Pokuplje i dio kotara Jastrebarsko sve do Okića, a drugi u Velikoj Jelsi, za zapadni dio kotara Karlovac, uključujući tu i rajon Duge Rese. Kad sam u Donjim Dubravama razgovarao s Nikolom Herakovićem iJoš jednim Žumberčaninom, oni_su me upoznali i uvjerili ria ii žumberku postoji mogućnost, za organiziranje oružaane borbe, a znali,sui za oko 20 raznih pušaka,jedan mitraljez i jedan puškomitraljez. Odatle i ideja da se u Zumberku osnuje treći centar NOP-a, da ovi drugovipođu sa mnom li partizane i da kasnije preko Pokuplja odu u Zumberak. (Nas trojica, s još nekoliko domobrana, bili smo organizirali da se bez borbe razoruža domobranska posada u Donjim Dubravama koja je imala oko 30 domobrana, pa sam to i predlagao Štabu bataljona u Perjasici, ali se drugovi nisu odlučili da izvrše tu akciju). Za svaku ovu bazu predviđao sam po jedan radio i pisaću mašinu radi hvatanja i izdavanja radio-vijesti. TT navedenom vremenu predložio sam OK-u da se povežemo preko Zumberka sa_Slüvenijom te sa Zagre-"bom i **Siskom** radi zajedniČKog djelovanja, a predlagao sam i da se za kotare Karlovac, Pisarovina i Jastrebarsko osnuje poseban OK. Bili su tu i planovi kuda bi išle veze na Kupi, kuda bi se prebacivali partizanski odredi za vršenje akcija, ukoliko mi odmah kad okopni ne organiziramo naš odred, a dati su i planovi veza unutar našeg terena. Kad čovjek danas to sve čita i zna kako su se događaji kasnije odvijali, vidi da su ovi prijedlozi nikli iz našeg poznavanja situacije i potreba prilagođavanja organizacija NOP-a uslovima terena i organizacije te povezanosti oružane borbe na širem području: Kordun, Pokuplje, zapadni dio kotara Karlovac, _2umberak^§isak, Zagreb, kao i veze sa partizanima Slovenije.

Ovi nasi planovibffi su u skladu sa pismom VŠ u kojem se govori i o upućivanju grupe partizana u Zumberak^za koje mi tada nismo znali, nastojanjima CK KPH i GŠH, te s poduzimanjem mjera OK Karlovac za prenošenje borbe u hrvatske krajeve okruga pa i dalje. Ove je izvještaje

prihvatio OK i veselilo ih je što smo nastavili s radom makar i nismo imali s njima veze.[3] Dati prijedlozi su nam mnogo olakšali daljnju razradu planova i donošenje konkretnih odluka i u njihovom provođenju u toku ožujka 1942. na Kordunu. I Milka Kufrin se sjeća kako je velik interes kod delegata na Konferenciji u Velikoj Kladuši vladao za vijesti iz neoslobođenih krajeva okruga. Posebnu pažnju izazvala je moja izjava da će kad okopni, po mom mišljenju, partizani moći ulaziti u hrvatska sela. Mnogo više i konkretnije razgovaralo se o tome te dogovaralo na svim onim sastancima uoči Konferencije i za vrijeme njenog toka. Tim razgovorima najčešće su prisustvovali Vlado Popović i Vlado Bakarić.

I da ne duljim. Poznato je kako smo se sa Konferencije vraćali na teren, kako su na Kordunu organiziranejgrupe partizana, koje su nešto kasnije pošle u Zumberak. na zapadni dio kotara Karlovac i u Pokuplje " da pomognu bržem razvoju oružane borbe našim snagama u Hm krajevima. Nisam čuo da netko tvrdi da mi sami, u proljeće 1942. godine, ne bismo mogli početi oružanu borbu, jer je već u prvoj dekadi travnja oko Mate Mejašića u Velikoj Jelsi okupljena nova grupa partizana. Iz Donje Kupčine u Pokuplju došli su u drugoj polovici travnja u partizane tri druga, a iz Cvetkovića, Jastrebarskog jedan, i tako redom. Na Kordunu su u partizanixna od ožujka Nikola Heraković iz Zumberka i Mirko Popovčić_iz Pokupskog, a iz rajona Duge Rese bilo je potkraj travnja u partizanima oko 20 drugova. Ali tvrditi da smo mogli razviti u Zumberku. _j Pokuplju snažan NOP i voditi oružanu borbu u 193T7 godini, kao i u _groljeće 1942. nije na mjestu i neodrživo je. Jeđno je bila 1941, drugo zima 1941 na 1942. godinu,[4] a sasvim drugačije proljeće 1942. Pa i mi smo do Tada više "naučili. Proljeće smo morali pripremiti. Bilo je teško, ali smo uspjeh. Na žalost nisu uspjeli da se tada održe partizani sjeverno od Save na okruzima Zagreba i Krapina. Bili su razbijeni. Samo vod iz Brdovca stigao je u Zumberak i priključio se Kordunašima.

3. Ja sam već o ovom mom putu dok sam se u Karlovcu i preko Donjih Dubrava provlačio kao domobran do oslobođenog teritorija pisao 1 u Zborniku 3 1 Karlovačkom tjedniku 1 u Izdanjima Vojno Izdavačkog zavoda: »Svedočanstva učesnika NOB 1941. 1942.« gdje su štampana, dijelom citirana, a dijelom prepričana i moja tri pisma OK-u i pismo sekretara OK meni. Neki drugovi su mi i zamjerili čemu o tome toliko pišem, a ja sam pisao da bi se vidjelo kakvih je sve slučajeva bilo. Nema tu ničeg nepoznatog. Pisao sam kao što je i Veco Holjevac pisao o boravku 1 radu u domobranstvu i kako je 1976. godine Joža Tome pisao u »Karlovačkom tjedniku« o uvlačenju skojevaca u ustašku mladež i druge organizacije.
4. Drug Gajdaš i sam piše o poteškoćama s vezom u Zagrebu, a i moj put do Korduna je bio dug i pun poteškoća.

Kazalo ličnih imena

A

Abajić Franjo 95
Aćimović 567
Adamović Nikola 427, 442
Adžibaba Đuro 379
Ahmetović Lutvo 453, 793
Albahari Cila 545
Alešković Joso 667, 712
Aljinović Mate 503
Ambrijević Vulović Dragica Balja 87, 91, 109
Amulić Ivo 42
Andrejev Aleksej 753
Anđelković Ratko 857
Antić Vicko 847
Antončić Milan Velebit 590, 633
Aralica Mara 285
Aralica Marta 674
Aralica Rade 528
Arbutina Ankica 378
Armando Dragutin 247
Asperger Ivan 795

B

Baba Bajro 456
Babić Vlatka 465, 692, 693, 695, 709
Baburić Tomo 86, 322
Backović Aleksandar 165, 167, 176, 541
Badel Marija 524
Badel Marijan 833
Bajak 96
Bajić Boja 677
Bajić Dušan 232, 291, 335, 371, 373, 601
Bajić Duro 356
Bajić Mane 569
Bajić Uroš 590
Bakarić Vladimir 228, 372, 498, 504, 693, 700, 891
Bakić Rade 303
Bakiš Drag 694
Bakiš Dragica 398
Bakrač Boris 845
Balać Jovica 602
Balać Petar-Zika 564
Balaš Boris 23, 294, 383, 384, 810, 820, 821, 822, 824, 831
Balčin Jakov 402
Balčin Jovo 28, 398, 400, 402
Baldanza dr 528
Balen Šime 465, 502, 505, 507
Baltić Milutin Zeljko 220, 225, 239, 240, 243, 336
Baljić dr 849
Ban Stjepan 86
Banda Ranka 284
Banina Ante 24
Banković (poslanik) 795
Banjanac Draginja 687
Banjanac Ljubica 687
Banjeglav Iso 581
Baraba Anka 110
Barac Stanko 753
Barać Jelka 677
Barbaric Ivan 514
Barić Mika 326
Barić Ruža 378
Barović Jovan 590
Basar Franjo 108, 290, 304, 317, 325, 327, 334, 347, 361, 371, 378
Basara Đuro 254, 255, 278, 285, 304, 325, 327, 335, 336, 358, 262, 367, 378, 398,
Basara Mile 191
Basarić Ljuban 629
Basić Mirko 753
Basta Milan 79, 80, 562, 633

Bastić Nikola 61
Batalo Dragan 303, 326, 379
Batinica Milan 629
Bauer (obrtnik) 92
Bedeniković Ivan 96
Belavić Bruno 113
Belavić Drago 256, 334
Belavić Josip 104
Belavić Jura 104
Belavić Marko 104
Belavić Mijo 98
Belavić Stevo 98
Belić Božica 672
Belić Grozdana 238
Belić Mara 672
Belinić Marko 22, 24, 427, 818, 887
Beltram Vladislav 753
Benedih Vojko 753
Benić Joža 98, 103
Benko Veljko 392, 398
Benković Šime 23
Berčić Mario 527
Beroja Soka 686
Berus Anka 482, 692, 693, 694, 695, 709
Bestal (pukovnik) 444
Bešir Soka 672
Bevandić Kata 688
Bićanić Jelena 663, 694, 695, 709
Bijedić Šukrija 453, 454
Bijedić Mara 96
Bijedić Milan 96
Bijelić Mara 96
Bijelić Milan 96
Bijelić Pepa 96
Bilić Jure 220
Bilović Mane 84, 86
Biočić Franjo 40, 41, 87, 93, 94, 508
Biondić Dan 30, 98, 104, 382
Bišćan Tomo 104
Bjedić Pepa 96
Bjegović Dušan 700
Bjelajac Stojan 332
Bjelić Mira 307, 378
Bjelić Pavao 307, 378
Bjelobrk Ljuba 667
Bjelopetrović Mica 268, 379
Bjelopetrović Mirko 72
Blanuša Anka 264, 279, 330, 379
Blanuša Duka 378
Blanuša Ico 220, 222, 225, 239
Blašić dr Albin 548
Blažević Jakov 13, 499, 707, 722, 723
Blažević Mica 352
Blažević Miško 169
Blažević Samojlo 96
Blažević Slava 544
Boban (satnik) 853, 8595
Bobić Mileta 711
Bobinac Stjepan 729
Bodlović Julika 687
Bodlović Nikola 756
Bogdan Mane 594
Bogdanić Delko 207, 209, 735, 740
Bogdanović Ćana 685, 694
Bogdanović Sofija 689
Bogdanović Vuk 331, 342
Bogunović Milka 694
Bojanić Slavko 601
Bokun Ćana 351
Bolf Josip 753
Bolić Milić 400
Boljekovac Anka Ferenčeva 109
Boljkovač Josip 106
Boljkovac Jurica 318
Boljkovac Line 110
Bordov Mihail 501
Borić Danica 677
Borojević Milja 689
Borovčan Marica 678
Bosanac Stevo 30, 104, 110, 382
Bosnić Julika 678
Bosnić Ljubo 601
Bosnić Mika 599
Božić Draga 286
Božić Mila 286
Božić Mileva 678
Božić Milica 289
Božić Rade 304
Božić Sovre 403
Božović Božo 590, 633
Božović Ćaslav 590
Bračka Marija 694
Braniča Ivan 753
Bratić Gajo 331, 344, 378
Bratić Milica 378
Bratić Stevo 285, 378
Bratić Vaso 285
Brauchitch (kapetan) 847, 850, 859, 860, 861
Brdar Mila 677
Brdar Milovan 267, 279, 286, 326, 378 379
Breberina Ljubica 378
Brečić Strahinja 753
Breka Mane 626
Brezović Nikola Prebeg 25, 801, 877, 879, 881, 882, 883, 884, 886, 887, 888
Bril Ziga 753
Britvec (obitelj) 882
Brkić Duško 500, 518
Brklja Mato 60
Brković Ljubica 695
Brnčić Andrej 753
Brnčić Josip 845, 846, 847, 850

Brnčić Nada 753
Brnčić Slavko 845
Broz Josip Tito 13, 14, 15, 16, 36, 47 100, 176, 227, 230, 242, 244, 245, 280, 296, 305, 308, 327, 328, 330, 339, 344, 349, 364, 367, 368, 372, 375, 383, 422, 467, 473, 501, 504, 505, 506, 507, 518, 566, 567, 588, 589, 596, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 606, 607, 608, 616, 630, 631, 634, 692, 716, 717, 722, 732, 751, 752, 753, 854, 862
Broz Ljubica 557
Broz Žarko 557
Brozičević Franjo 753
Brozina Nikola 500, 518, 753
Broznić Branko 285
Brozović Stevan 726
Brujić Dragić 328, 398
Brujić Srđan 562, 578
Bruketa Slavko 755 ,761, 763, 764, 765
Bubanj Andrija 502, 503
Bubaš Ana 668
Bubaš Joso 629
Bubaš Mara 706
Buć dr 849
Bućan R. Mile 553, 554, 555
Bučan Milić 557
Budiccin Giuzeppe 502, 503, 507
Buđisavljević Pavao 437
Budisavljević Stana 673
Bujić Jelica-Plava 698, 699
Bujić S. Jelka 698, 699
Bujić Nikola 701
Bukovac Barka 108
Bukva Mišan 74
Bukva Mišo 452
Bukvić Josip 886
Bulat Dragan 866, 870
Bulat Dragica 247, 356
Bulat Ljubica 285
Bulat Milan 425
Bulat Rade 24, 877
Bulat Tešo 274
Buljan Vice 504, 505
Bulat Tešo 22, 847
Bulat Vaso 274
Bunčić Dragica 687
Bunčić Simeon 284, 303, 304, 331, 378
Bunčić Stanka 680
Bunk Miloš 726
Bunjac Vaso 421
Bunjevac Gajo 383
Bunjevac Mane 290, 304, 324, 334, 347, 357, 371, 378, 379
Burić Petar 501
Bursač Duško 601
BuMja Ivan 104
Butković Ivo 111
Butković Mladen 870
Butorac Anka 708

C

Cankar Ivan 427
Car Nikola 304, 314, 317, 318, 320, 325, 335, 347, 358,
Car dr Nikola 527, 761, 764, 765, 766, 778
Car Rudolf 230
Car (zubar) 527
Carević Milica Mica 286, 307, 331, 344, 348, 357, 378
Carević Mićo 325, 328, 331, 357
Cerić Hasan »Hari« 214
Cerovac Antun 507
Cetina Milan 730
Ciganović Vlado 614
Cimeša Mica 363
Codeli A. 215
Crevar Mirko 303
Crnko Duka 779
Crnković 320, 322
Crnković Matija 95
Crnokrak Marija 668
Cukrov dr 528
Cvek Stanislav 753
Cvetković Duka 702
Cvetković Vjera 618
Cvijanović Đuro 402
Cvijanović Stevo 702, 705
Cvijić Josip 753
Cvitan (tabornik) 849
Cvitanović dr Simo 194
Cvitešić Jura Jusuf Paša 89, 90, 92, 96
Cvitković Franjo 730
Cvjetić Stjepan 40
Cvjetićanin Ljeposava 672
Cvjetićanin Sara 379
Cvjetićanin Sofija 665
Cvjetićanin Soka 665
Cvjetićanin Stevo 729
Cvjetković Milka 664

Č

Ćazić Dušan 629
Cetković Vlado 148, 167, 726
Corić Draga 418
Cosić Desa 220
Cuić Dane 562
Cuk Jela 701

Culumović Maruška 667
Cupurdija Daćo 628
ćuruvija Danica 379

Ć

Čabraja Rade 285, 303, 378
Čačić Lujo 214
Čajko Janko 503
Cakara Slavko 414
Cakširan Stevo 420
Čalić Dušan 500, 507, 518
Čanak Dara 666
Čalić Joco 673
Čanak Đuro 753
Čanković Boja 665
Čavić Anka 379
čavić Marijan Grga 879, 880, 882, 886, 887
Čavić Simo 555
Cerčil Randolf 554, 555, 558
čerčil Vinston 498, 501
Cernozubov dr 516, 530
Čika Milka 680
Ciko Mila 352, 363
Ciković Tomo 500, 503
Čirković Tomo 518
Čok Sostan 753
Čolja Viktor 503
Čubrilo Mika 666
Čudić Dara 694, 712, 713
Čugalj Milka 689
Čulinović Ferdo 499, 503
Čunčić (oficir) 796

D

Dabić Grozdana 689
Dabić Miljka 689
Dadić Drago 304
Dakić Mile 27, 30, 52, 382, 383, 497
Dakić Milić 378
Damjanović Branko 562
Damjanović Danilo Danić 576, 578
Damjanović Perica 872
Damjanović Stevo 812
Damjanović Uroš 698
Dančević Ante 856
Dasović Danica 549
Dasović Franjka 667
Dasović Ivan Kukac 712
Dasović Joso Paprica 712
Dasović Martin 616, 620, 639, 848
Davorija Danica 686
Dedijer Vladimir 604
Dejanović Jovanka 378
Dejanović Milić 42
Dejanović Miloš 447
Dejanović Soka 363
Dejanović Zlata 688
Delač Slave 322, 379
Delalić (oficir) 201
Delić Ferid 198
Derenčin Selma 543
Derić Bosa 303
Desić Stevo 398
Detoni Marijan 383, 384
Devčić Ivan 88
Dewitz (general) 849, 853, 855
Dijanović Tomo 848
Dijebalo Drago Mito 84, 94
Diklić Rade 706
Dimić Milan 562, 578, 606, 633
Dimić Nada 682, 708, 886, 887
Dimitrijević Zivan Gija 578, 590, 630, 633
Dimnik Rafael 528, 625
Divjak Anica 667
Divjak Jeka 667
Divjak Nikola 628, 648
Djetelić Nada 688
Djetelić Ratko 426
Dobri (tvorničar) 90, 92
Dobrojević Đuro 255, 264, 334, 360, 378
Dobrosavljević Božo 400, 401
Dobrosavljević Janko 403
Dobrosavljević Mirjana 679
Dojč Josip 527
Dojčinović Anka 679
Dojčinović Bosiljka 679, 680
Dojčinović Danica 679, 680
Dojčinović Mihajlo 398
Dokman Joža 98, 104
Dokmanović (željezničar) 885
Dokmanović Đuro 750 753
Došen Ivan Soko 702, 706
Došen Mara 668
Došen Miško 707
Došen Seka 668, 694
Dotlić Dušan 562, 590, 633
Dozet Perica 749
Dračić Ivo 753
Draganjac Anka 109
Draganjac Franjo 104, 397
Dragia 98
Dragičević Savka (Crnka) 698, 706
Dragojlov (general) 842
Dragosavac Nikola Ražovina 586
Dragović (obitelj) 554
Drakulić Mika 672
Drakulić Nenad 616, 620 ,626, 629
Draušnik Jurica 23, 871, 872
Draženović (bojnik) 847

Dražić Mara 698
Dražić Milka 678
Drenovački Mirko 543
Drobac Đuro 581
Drobnjak (porodica) 440
Drobnjak Stjepan 439
Drobnjak Simun 439
Drobnjak Milojko 640
Dubajić Damjanović Milica 229, 244, 697, 698, 699, 702
Duda Branko 602
Duduković Đuro 304
Duduković Miloš 557
Duduković Miloš Gugo 113
Duduković Rade 304
Duduković Vlado 191
Dugonjić Rato 218, 219, 328, 704
Duić Petar 422
Dujmić Pero 527
Dukić Danica 361, 378
Dukić Gojko 569
Dukić Marija 664
Dukić Sara 664
Dukić 2uja 379
Dunović Smilja 267, 326, 379
Dupković Ive 96
Dvoženjić Sara 690

Đ

Đapa Rade 591
Đerđa Marija 695
Đilas Milovan 596
Dino (šofer) 760, 774 775
Đipalo Anđelija 414
Đujić Momčilo 156, 157, 514, 564, 567
Đukić Danica 689, 690
Đuranović Bajo 590
Đuranović Sarlota Lolika 374, 378
Đurđević Nikola 563

D2

Džal (pukovnik) 556
Džal Ivan 556, 849

E

Eder (poručnik) 194
Egić Dušan 627, 628
Emili Hinko 524
Erdeljac Janko 96
Erdeljac Marica 303
Erdeljac Pero 114
Eremić Joco 71, 75, 79, 80, 81, 82, 86, 87, 215
Eror Dragica 284
Eror Simo 501, 503, 504
Ević Krajačić Bosiljka 693

F

Fak Zorka 239, 371
Ferenčina Tomo 503
Filipović Cvijeta 678
Filipović dr Dora 544
Filipović Emil 727
Fink Pero 304
Fiolić Petar 480, 795
Fišer dr 764
Florić Aleksandar 437
Forenbaher dr Milan 524, 538
Forštik Franjo 84, 85
Frajberg (oficir) 201
Frajtić Vladimir 214
Francetić Jure 84
Franciković 397
Frančiković Ivica 98
Frančiković Marko 104
Franjković Milan 304
Frković Jurica 735
Frleta Ivan 40, 441, 95
Frojmut (oficir) 201
Frol Frane 499, 500, 501, 504, 505, 518
Fudurić Anđelka 318
Fudurić Branka 352
Fudurić Jura 104, 106
Furač Ivan 88
Furač Janko 443
Furdek Janko 42, 95, 96
Furlan Herman 103, 114
Furlan Marcel 735, 769, 775

G

Gaberšnik Milivoj 839
Gaćeša Nikola 303
Gajić Jovo 570
Gajić Lazo 586
Galeković Đuro 753
Galović Franjo 753
Gašpar Boja 672
Gašparac Vera 695
Gašpić 795
Gazibara Dragan 191, 282
Gazibara Mile 400, 401
Gazibara Mara 285, 303, 378
Gazibara Petar 304

Gaži Franjo 500, 501, 503, 504, 507, 518
Gebl Klerk 204
Gemar Slavo 96
Generalović Branko 96
Gering Herman 865
Gerovac Ljubica 708
Geršković Leon 499
Gigić Zorka 687
Glamočlija Anka 304
Glebov Aleksandar 755, 760, 761
Gledić Mara 681
Gleda Stevo 584
Glumac Milan 304
Glumac Slavko 614, 616, 620, 639, 755
Glumčić Marija 667
Gojak Ivica 96
Gojak Ivić 96
Gojak Janja 85, 90
Gojak Joža 89, 92
Gojak Maca 683
Golać Stjepan 753
Goldšmit Zora 527
Goldštajn Slavko 379
Golović Olga 249, 358
Golub Ljubo 753
Golub Zorislav 749, 753
Gorščenko Vladimir 501
Gorup Ana 109
Gorup Mara 683
Goša 357
Gošnjak Ivan 228, 501, 504, 554, 555, 558, 578, 699, 771
Grabrijan Katica 303
Gradišnik Miro 398
Graho Drago 96
Grahovac Bude 220, 221, 240, 286, 371, 707
Grahovac Ivan 756, 760
Graora Zora 379
Graovac I. Dušan 707
Grba Neđeljka 303, 322, 333, 379
Grba Nena 379
Grba Ranka 303, 379
Grbić Milja 330
Grbin Jandro 442
Grčević Ivan 41
Grčić Dane 803, 839
Gregorec Stjepan 503
Gregorić Ladislav 398
Gregorić Pajo 491, 513, 515, 518, 563
Gregorić Pavle 372, 465, 474, 475, 489, 491, 499, 500, 504, 505, 508, 514, 515, 693, 749, 754
Grgić Bojana 303, 331, 378, 379, 499
Grgić Mila 379
Grgić Milka 672
Grgić Krajačić Soka 677
Grgin 795
Grković Duro 398
Grković Mile 400
Grković Rade 675
Grković Sava 677
Groznić Kata 285
Grubić Božo Boća 712
Grubišić Martin 503
Grubišić Milovan 378
Grubješić Danilo 277, 331, 352, 362, 378
Grubješić Jovanka 303, 362, 378
Grubješić Ljubo 240
Grubješić Milovan 255, 270, 277, 284, 304, 362 378
Grubor Mile 601
Grubor Nikola 465, 625, 626, 762
Grulović Nikola 465
Gržetić Maca 500, 505, 518, 695
Gubec Matija 427
Gučić Blaž 439
Gulan Branko 458
Gumhalter Željko 753
Gunić Anton 364
Gunić Dragutin 364
Gunić Tonček 289
Guro Stanislav 753
Gustin (bojnik) 856
Gušić Milan 378
Gvardiol Ante 643
Gvozdić Desa 352
Gvozdić Ilija 553
Gvozdić Ljuba 689
Gvozdić Ranka 290, 303, 339, 347, 352, 362, 371, 378

H

Haber dr Ignac 549
Habsburg Franjo Josip 220
Habunek Mirko 871
Habunek Višnja 871
Hajdinović Slavko 207
Hagen V. 595
Harazin (oficir) 201
Hariš Ivan 120, 426, 834
Havdić Stjepan 439
Hebrang Andrija 214, 455, 499, 500, 501, 504, 505, 506, 518
Hećimović Grga 667
Hećimović Luca 676
Hećimović Martin Bracija 667
Hećimović Martin Nikola Bracija 711
Hećimović Vinko 728
Heinze (poručnik) 853
Heraković Nikola 890, 891
Hercog Milan 528

Herenčić 858
Hinić Soka 672
Hitler Adolf 28, 156, 193, 250, 307, 319, 511, 595, 596, 606, 607
Hlajić Franjo 104
Hočevar Vajs Milan 95
Hodžić Ahmet 541
Hoenigsfeld Ervin 753
Hohnjec Dragutin 503
Holjfivac Stefa 84
Holjevac Veco 24, 25, 44, 84, 294, 383, 450, 451, 452, 453, 501, 891
Horstenau Glaise 846
Horvat 92
Horvat Nikola 753
Horvat Viktor 753
Horvatić Miro 753
Hrastovćak Ivan 443
Hrbolić Ana 61
Hrbolić Marica 61
Hrnjak Ljuba 229
Hrnjak Ljubo 702
Hrnjak Slavko 629
Horvat Tone 447

I

Ibrašimović 15
Hej Boris 839
Ilek Drago 214
Ilibašić »Biđo« 84
Ilić Branko 256, 264, 279, 318, 326, 331, 347, 357, 373, 378, 379
Ilić Jovo 255, 256, 325, 327, 334, 335, 358, 361, 378
Ilić Milka 42, 249, 254, 255, 259, 277, 286, 290, 291, 294, 304, 325, 327, 335, 336, 361, 362, 366, 369, 371, 375, 378, 383
Ilić Smilja 677
Ilić Stevo 626, 640
Ivakić Branimir 437
Ivanišević Danica 677
Ivanišević Jela 678
Ivanko Ivan 96
Ivanković Pero 353
Iveković Mladen 499, 507
Ivković (braća) 96
Ivošević Đuro 648

J

Jacmanović Jura 98, 104, 110
Jagetić Ruža 687
Jagunjić Bara 683
Jakil Julio 92
Jakobs 201
Jaković Đuro 318, 378
Jaković Milan 43, 472, 487
Jaković Nikola 30, 104, 106, 382, 397
Jakša Uroš 503
Jakšić Jovan 570
Jakšić Mate 499
Jakšić Milan 581
Jakšić Radovan 72
Jakuš Ivan 60
Jambrišak Milivoj 472, 502, 503, 504
Jančić Jela 753
Jančić Ljubica Buba 240
Jandrić Duško 454
Janeković Dara 239
Janeš Stjepan 528
Janjanin Gojko 885
Janjanin Jovo 30, 98, 104, 382
Janjanin Marta 378
Janjanin Rade 145
Janjanin Stevo 356
Janjić Dušan 507
Japundžić Milica 665
Jarić Branko 666
Jasenski Vlado 553, 555
Javorina Milan 629
Jednak Simo 726
Jekić Marko 599
Jelačić Josip 220
Jelić Milka 680
Jelić Stevo 397
Jendić Martin 503
Jernerčić Ivan 95
Jendić Petar 427, 430, 432
John Karlo 753
Jovanić Dragan 698
Jovanic Đoko 465, 561, 562, 563, 589, 684, 630
Jovanović Arso 596, 603
Jovanović Evica 681
Jovanović Ljuba 689
Jovanović Vaso 580
Jović Milan 874
Jozić Ivan 94, 95, 96
Jugo Bogdan 753
Jukić Jura 503
Julius Dezider 538
Jurak 860, 861, 862
Juran Josip 885
Juras Božo 378
Jurec Dragutin 443
Juričev Ivan 778
Jurišić Dašo 712
Jurmić Pavao Vicko 88, 89, 94
Juzbašić Danica 286
Juzbašić Milka 326, 379

Kabalin Dragutin 846
Kajfeš Josip 543, 545, 742
Kajfeš Kata 554
Kajganić Anđa 307
Kajganić Mara 285
Kajganić Mile 285, 303, 307, 331, 344, 348, 357, 378
Kalčić Božo 503
Kalevert Adalbert 603
Kaliterna Mirko 219
Kamera Đuro 461
Kapčić Slavica 378
Karabaić Ivan 753
Karađorđević Petar 100, 101, 330, 341, 401, 481, 752
Karajić Mehica 451
Karakas Stipe 648
Karan Danica 96
Karan Jure 96
Karan Ljuba 378
Karan Ljubica 303, 331, 378
Karan Milka 378
Karan Sava 249, 255, 334
Karanović Vukašin 230
Karaš Desanka 398
Karaš Draga 378
Karaš Anka 363
Karaš Drago 360
Karaš Ignatije 247
Karaš Ljuba 284, 303, 328, 331, 334, 347, 362, 378
Kardelj Edvard 17, 217, 227, 234, 235, 245, 372, 602
Kargačin Anton 626
Karnić Luka 92
Kartalija Stanko 274
Kasun Ljuba 61
Kasun Marija 61
Kasun Mato 104
Kasunović Mirko 61
Katić Adam 383
Katić Ankica 352
Katić Ilija 79
Katić Milica 285
Katić Milka 678
Katić Mila 393, 378, 379
Katušin Janko Nine 85, 89, 90, 92
Katušin Josip 104, 397
Kaurić Imbro Džim 888
Kovačić Stane 358
Kazić (braća) 886
Kekić Josip 90
Kekić Maca 303, 378
Kekić Milan 570
Kelečka (pukovnik) 841
Kemfelja 232
Kern Marija 392, 398
Keser Rade 400, 401
Kezele Ivan 85, 303
Kirinčić Ivan 104, 110
Kirš Adam 61
Kiršner Slavko 398
Kišić Josip 442
Kleinhappel Franz 545, 558
Klemenčić Mile 712
Klemenčić Tomo Miro 89, 90, 94, 96
Klepac Dragutin 214
Kleut Milan 618
Kleut Petar — Perica 613, 615, 619 620, 625, 637, 638
Kličković Ljuban 553, 555, 557
Klinšić Barica 95
Klinšić Jana 95
Klinšić Jura 95
Klinšić Mika 95
Klipa Nada 339
Klipa Neda 379
Klisurić Marija 303, 326, 331, 379
Klobučar Slavko Cort 23
Klobučar Zorica 90
Klopović Ankica Vera 85, 86, 90, 92
Klisurić Jura 95
Klopčić Draga 689
Kljaić Ljubica 285, 286, 344
Kljaić Miloš 176
Kez (desetar) 872
Knezić Mićo 581
Knežević Petar 514
Kocković Ivan 753
Kocković Josip 753
Kocković Stjepan 753
Kocmur Alojz 437
Koharević Aleksandar 500, 518
Kokir Jane 284
Kokot Milan 730
Kokotović Jovo 640
Kokotović Manda 667
Kokotović Milica 379
Kolak Jandro 712
Kolak Juko 667, 701, 702
Kolak Maća 601
Koloman Adam 856
Kolundžija Milka 677
Komadina Vaso 191
Komar Slavko 218, 221, 224, 225, 227, 228, 239, 308, 372, 500, 503, 518
Komforti Josip 549
Kon Bela 547, 548
Končalović Ankica 303
Končalović Danica 378
Končar Dragica 708
Konopatski A. 195, 197, 198, 199, 200
Konjevoda M. 418
Kopitar Marija 503

Koprenica Stanko 392, 398
Koprivica Mirko 626
Koprivica Stanko 28
Korać Borka 665
Korać Bosa 667
Korać Koka 665
Korać Milka 665
Korać Dane 712
Korać Veljko 75, 80, 81, 86, 398
Korać Zora 665
Kordić Janja 687
Kordić Ljuba 687
Kordić Mara 695
Koren Stjepan Bendžo 878, 879, 880 881, 882, 883, 884, 885, 888, 889, 90
Korica Dane 712, 713
Korica Đuro 581
Korica Milica 760, 771
Koričan Viktor 95, 96
Korkut Jandre 285
Korkut Kata 286
Korpar (braća) 887
Koruga Milan 629
Kosak Ivan 503
Kosanović Boja 665
Kosanović Mićo 326
Kosanović Mile 698
Kosanović Miloš 379
Kosanović Milutin 528
Kosanović Sofija 379
Kosanović Stevo Jabučar 75, 80, 81 86, 215
Kosijer Boja 378
Kosijer Ljubica 284, 378
Kosijer Pero 416
Kosijer Vuk 402
Kosovac Bogdan 629
Kosovac Milka 780
Kosovac Nikola 780
Kosovac Vujo 502, 505, 507, 707, 735
Košarić Milutin 42, 400, 401
Koštan Desa 220
Košutić August 507
Košutić Danica 303, 353, 358, 378
Košutić Francika 686
Kotur Mile 358
Koturin Joža 30, 382
Kovač Mile 629
Kovačević Roza 628
Kovačić Dora 109
Kovačić Ivan Goran 219, 472
Kovačić Olga 693, 695,
Kovačić Slavo 40, 87
Kovačić Stanka 90
Kovačević 232
Kovačević Darinka 290, 322, 357, 371 379
Kovačević Dušan 402
Kovačević Grozdana 414
Kovačević Indija 689
Kovačević Olga 692, 695, 709
Kozjan Stjepan 437
Kozlina Momčilo 254, 304, 325, 327 355, 336, 347, 369, 398
Kožar Mirko 84
Kožić Nikola 233
Kner (oficir) 152
Knežević Dušan 413
Krajačić Ivan 500, 518, 554, 847, 853 856
Krajnović Branko 79, 80, 81, 249, 398
Krajnović Nikola 729
Kralj Ivan 521
Kralj Jelka 544
Kraljić Vojko 528
Kranželić Ivica 220, 221, 224, 227, 240
Kranjac Mika 110, 397
Kranjac Milka 397
Kranjac Nikola 30, 104, 382
Kranjec Lovro 503
Kraš Josip 683, 878, 897, 886, 887
Kraus Božo 92
Kraus Ljeva 460
Kraus Oto 538, 542, 549
Krce Pavao 465, 476, 506, 507
Kreačić Miroslav 227, 237, 327, 328
Kreačić Otmar 227
Krefl Janko 90, 92
Kremzir Ernest 527, 610
Kresojević Mara 98, 108, 240, 247,250 254, 255, 288, 304, 317, 325, 335, 336, 339, 358, 378
Križan Maks 198, 201, 203
Križanić Juraj 15
Krlić Seka 283, 285, 303, 382, 331 339, 344, 347, 358
Krnić Mihajlo 191
Krnjević Jurij 507
Kronja Tomislav 524, 527
Krstulović Vicko 500, 518
Krtinić Boja 665
Krtinić Mika 666
Krtinić Perica 629
Kruhović Janko 88
Krunić Uroš 613, 618
Kučić Zdravko 527
Kufrin Milka 22, 217, 220, 228, 243 372, 383, 693, 891
Kuga Milan 727
Kukić Milica 331, 379
Kukić Milka 255, 277, 378
Kukić Rade 426, 427
Kulić Mara 672
Kumić Ruža 695
Kunić Milan 351
Kunić Nikola 232

Kuprešanin **Dušan 569**
Kurelac **Ivan Hanz 84, 85, 89**
Kurelić **Rudi 871, 872**
Kuzmić **Đuro 879**
Kuzmić **Ivan 500, 518**
Kuzmić **Juraj 41**

L

Lalić Nikola 84
Lakuš Filip 476, 499, 501, 504, 518
Lasić Franjo 90, 92
Latas Petar 528
Latinger 92
Laurić Micika 304
Lazarević Božo 559
Lazić Dušan 570
Lazić Iso 594
Lemić Mile 711
Leontić Ljubo 469, 504
Lesić Ivan 527
Leš Janko 443
Lešćanec Ivan 442
Ležaić Mićo 42
Ličina Dušan 629
Ličina Stevo 555
Lisac 322
Lisac Ivan 96
Lisak Erih 436
Lisioli (kapetan) 576
Livada Boja 379
Livada Dušan 28, 42, 92, 296, 304 383, 384
Livada Milan 264. 331 378, 379
Livada Milka 359
Livada Milica 267, 379
Livada Miloš 256, 379
Livada Svetozar 247, 268, 290, 303 371, 379
Livojević Slavica 96
Lohr (Oficir) 852, 854
Lončar Dušanka 379
Lončar Jovica 447, 453, 455, 620
Lončar Kozlina Mila 331, 342, 362
Lončar Mojsija 284
Lončarić Jovica 639
Lončarić Jovo 616
Lopušić Ivan 437
Lorković Mladen 86
Lorković Nikola 290, 314, 347 371 378
Lovaš Duka 755
Luburić Maks 853, 855, 859
Lučinić Ivan 443
Lukač Dušan 463
Lukačić Stevica 96
Lukić Vujkan 702, 705
Lütwers Rudolf 194, 197

LJ

Ljahincki dr Boris 542
Ljiljak Đuro 219, 232
Ljubić Ankica 318
Ljubić Janko 318
Ljubičić Mile 726, 753
Ljubojević Ilija 727
Ljubović Radić 727
Ljuština Ilija 79
Ljuština Marko 614, 624

M

Maćešić Ilija 402
Maček Vlatko 25, 26, 35, 36, 56, 63, 65, 68, 86, 100, 101, 104, 105, 203 224, 227, 237, 242, 296, 320, 321, 330 356, 376, 385, 467, 476, 481, 483, 506 507, 735, 795, 806
Madžarac Ljuba 555
Magarac Milić 400
Magašić Moro 753
Maogovac Božidar 473, 500, 504, 505, 518 872
Majcan Drago 85, 96
Majcan Julka 96
Majerić Ivan 191
Majetić Tomislav 42
Majkić Božo 726
Majorinc 320, 322
Majstorović Danica 591, 602
Majstorović Maca 328, 398
Majstorović Petar 572
Malbaša Mica 379
Malić Jovo 378
Malik 795
Malobabić 795
Malobabić Rade 416
Maljevac Viktor 753
Maljko Sergije 753
Maljković Branko 600, 632
Maljković Dušan 629
Mamula Bogdan 626
Mandarić Božo 727
Mandarić Milja 668
Mandarić Vlado 601
Mandić Ante 17, 472, 478, 499, 500.
Mandić Borka 705, 706
Mandić Đuro 191
Mandić Jovan 71
Mandić Oleg 499
Manestar Josip 753
Manojlović Milutin 189, 191
Manojlović Rade 285
Manolić Josip 220, 224, 239
Manz (poručnik) 847, 856
Manjarović Kata 353

Marak Stefica 90, 95, 96
Marčetić Anđelka 706
Marić Slavko 240
Maričić Ivan 753
Maričić Milan 728
Marinković Ivo 753
Marinković Milica 362
Marinković Nikola 614, 620
Marinković Ivo 753
Marjanović Branko 191
Marjanović Juraj 61, 62
Marjanović Zorka 672
Markešić Toni 839
Marković Jurica 50
Marković Nikola 284, 378
Marković Nina 472
Marohnić Zvonko 856, 861
Marojević Milinko 618
Marović Milka 344
Martelanc Drago 527, 542
Martinčić Nikola 528
Martinčić Krešo 856
Martinović 795
Martinović Đuro 402
Martinović Jeka 362
Martinović Milan 26
Martinović Mile 398
Martinović Vojislav 247
Maslek Dana 307
Maslek Dane 378
Masleša Veselin 608
Matačić Mirko — Pero 87, 88, 90, 92
Matačić Pavle 104
Mataković Milan 95
Matanić 795
Matanić Nikola 86
Matas Josip 503
Matečić Pero 42
Matejčić dr 527
Matešić Josip Carić 61
Matetić Vlado 818
Matičević Božo 753
Matičić Pavle 30, 382, 397
Matičić Pero 98
Matijaš Ivan 95
Matijević Danica 353
Matijević Ilija 284, 303, 342, 351, 378
Matijević Milić 304
Matijević Nikola 255, 277, 303, 331 378

Matijević Nine 358
Matkov Marko 503, 753
Mavračić Mika 90
Medanić Ante 527
Medić Mićo 629
Mejašić Mato 886, 887, 891
Mejaški Dane 106
Mejaški Stevo 889
Mesaroš Milan 92
Mihajlović Desa 331, 378
Mihajlović Draža 13, 50, 224, 294, 307 330, 331, 376, 467, 479, 735, 752
Mihajlović Jeka 363
Mihajlović Miloš 402
Mihajlović Milutin 284
Mihalić Janko 110
Mihalić Jure 322
Mihalić Ruža 328, 331, 352, 378
Mihelić Janko 110
Mihelčić Alojz 549
Mihić Kazimir 753
Mikočević Petar 437
Mihovilović Milanko 614, 620, 640
Mihovilić Branko — Vlado 90
Mijaković Draga 362
Mijaković Jana 683
Mikašinović Mane 442
Mikla (general) 168
Miklošić Božo 279, 325, 326, 328, 331 335, 340, 358, 378, 379
Mikočević Mate 303
Mikšić Stevo 96
Mikulić 106
Mikulić Jaga 689
Mikulić Franjo Kopač 877, 878, 879 880. 881, 882, 884, 885, 888, 889, 890
Mikulić Joža 887
Mikulić Marica 887
Mikulić Tomo Gajdaš 877, 878. 879 80. 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887 889, 890, 891
Milano Nino 528
Milas Mario 527
Milašinčić Grga 22, 816
Milašinović Anka 303, 378
Milenić Milka 695
Miletić Cvijeta 363
Miletić Sim* 753
Mileusnić Dušan 239
Mileusnić Mladen 527
Milić Dragan 96
Miličević Boro 426
Milinković Anka 328, 331, 340, 358 363, 378
Milković Ante 629
Milković Jeka 326
Milojević Miljka 689
Milosavljević Ljubinka 219
Miloš Ljubo 207
Milošević Dragic 304
Milošević Nidžan 781
Milovan 96
Milovanović 402
Milutinović Ivan 501, 596
Miljanić Mica 694
Miljević Anka 681

Miljković Hasan 452, 453
Miljković Huška 74, 161, 164, 165 166, 167, 349, 377, 477, 448, 449, 450 452, 453, 454, 455, 456
Miljković Šaban 456
Mioković Rade 712
Mioković Štefan 819
Mirčić Mira 379
Mirić Boja 672
Mirić Marija 279, 379
Mirić Mira 379
Mirić Radoslav Ratko 71
Mirković Milica 665
Mišić 378
Miškolci Eugen 527
Mišljenčević Mila 362
Mitić Ranko 398
Mitrović Mito 249, 250, 282, 334, 336 358
Mitrović Mitra 693
Mladen Ivan 833
Modarčin Ivan 887, 889
Modrčin Ivan 104
Modrušan Ivanka 303, 378
Modrušanin Joso 364
Modrušanin Juko 289, 364, 378, 379
Moguljak Marija »Olga« 214
Mojmir Martin 239
Molek Franjo 114
Momčilović Milan 191
Momčilović B. Milan 79, 80, 81
Momčilović Nikola 569
Momčilović Sara 379
Morđin Ivan 502, 503
Morsan Boris 90
Moškov Ante 436, 853, 859
Moškun Ivan 96
Moškun Jelka 109
Moškun Pero 98, 110
Motika Ivan 503
Mrak 795
Mraković Nadislav 753
Mraović Branko 527
Mraović Simić Milan 801, 805, 833, 837
Mraović Milka 331, 344, 348, 356, 357 378
Mravunac 322
Mrazović Karlo Gašpar 369, 500, 518 623, 644, 693, 699
Mrda Simo 562, 578, 626, 631, 764
Mrkalj Dane 378
Mrkalj Milka 285
Mrkić Dane 427
Mrkobrada Rade 866
Mrkša Anđelko 753
Mrkušić Pavle 527
Mrzijak Ibrahim 304
Mudronja Franjo 40, 41
Mudrovčić Anton 753
Musolini Benito 155, 250, 296, 830 855, 872

Mutapović Dragoslav Mutap 590, 633

N

Najdanović Slobodan Coco 247
Napijalo Milić 398
Napijalo Mišan 49, 86
Napred Ervin 90, 91, 92
Narančić Milan 614
Narandžić Mileša 706
Nardeli Antun 448
Navjenić (obrtnik) 92
Nazor Vladimir 219, 220 250, 349 385, 462, 472, 490, 499, 500, 501, 502 504, 506, 514, 518, 519, 730
Negri Aldo 503
Nemeček Vilim 845, 846, 847, 848, 849 850, 851, 852, 856
Nemet Mirko 753
Neoričić Milijan 308, 358, 704
Nikoliš Branko 96
Nikoliš Danica 681
Nikoliš Gojko 294, 383, 584
Ninković Dragica 284
Nišević Ljuban 331, 344, 345, 378
Nišević Zivko **285**
Novaković Vlado 42, 83, 90, 92, 110 313, 398
Novković Mila 679, 680
Novković Milić 553
Novković Momčilo 562, 614, 618, 620 625, 639, 766, 771
Novković Pavao 400, 401
Novosel (braća) 795
Novosel Dragica 109, 683
Novosel Josip 110
Novosel Lovre 443
Novosel Stjepan 886
Novosel Sime **543**
Novoselić Franjo 96

NJ

Njegomir Joco 624
Njegomir Nikola 569

O

Obradović Mićo 599, 631
Obradović Milan 778
Obradović Nikola 729
Obradović Petar 629,727, 728
Obradović Stevo 569
Obrovac Slavica 379

Ofak Marijan 233
Ognjenović Branko 701, 702
Ogrizović Bogdan 437
Ogulinac Franjo Seljo 24
Oklobdžija Mirko 528
Omanović Hamdija 453
Omanović Raza 601
Opačić Dušan Dujko 96
Opačić Kata 691, 694
Opačić Mira 254, 278, 285, 286, 290 304, 325, 335, 347, 353, 358, 361, 367 371, 378, 398
Opačić Stanko Čanica 84, 294, 342 384, 465, 499, 500, 505, 511, 513, 514 518
Opačić Lekić Vukosava 413, 457
Opačić Uroš 247
Opala Milica 249
Opalić Mara 665
Opsenica Ilija 191
Opsenica Stanka 673
Opsenica Stevo 562, 578, 579
Oreščanin Bogdan 383, 501
Oreščanin Dara 351
Oreščanin Mila 681
Oreščanin Sava 322, 331, 357, 378, 379
Oreščanin Vida 363
Orešković Marko 672
Orešković Nikola 756, 771
Orlić Ilija Brato 562
Oršanić Zlata 87, 91, 682
Osrečki Mirko 90, 93
Osterc Rezika 303
Ostojić Mara 665
Ostović Tomo 629
Ostrogović Kazimir 753
Ostrogović Miro 750
Oštrić Pavao 95, 96
Ott Hans 845, 846, 847, 848, 849, 850 852, 853, 855, 856
Ovelj Mileva 664

P

Padežanin Janko 400, 401
Paher W. 194
Paić Dušan 398
Paić Neva 233
Pajić Dragan 304, 358
Pajić Dušan 28
Pajić Maćan 740, 742
Pajić Mara 303
Pajić Mile 247
Pajić Milka 285, 303,
Pajić Neva 694, 695
Pajić Stana 378
Palčić Mirko 426
Palmachuk (narednik) 774
Panjević Milica 664
Pap - Kreačić Marija Velika 693
Papo Iso 753
Paravilska Anka 677
Paripović Smilja 673
Paut Grubor Mira 240, 367, 371,
Pauzerlov (časnik) 842
Pavelić Ante 13, 50, 51, 125, 187, 224 230, 231, 237, 243, 250, 288, 296, 315 316, 436, 444, 478, 479, 506, 507, 511 701, 752, 787, 788, 795, 806, 831, 855 865
Pavić Dušan 255
Pavić Mile 79
Pavić Nikola 379
Pavičić Sofija Maša 249, 290, 362 367, 369, 371, 378
Pavišić 232
Pavišić Jelka 688
Pavlačić Mika 97, 108, 303, 378
Pavlačić Nikola 335, 358
Pavlić (poslanik) 322
Pavlović Božo 191
Pavlović Danica 398
Pavlović Jovan 274
Pavlović Maca 249, 255, 328, 331, 344 348, 356, 357, 358, 378
Pavlović Milan 343
Pavlović Milka 307
Pavlović Seka 285, 307, 378
Pećina (trgovac) 92
Peinović Dako 594
Peinović Nikica 578
Peinović Nikola 562
Pejnović Kata 500, 507, 518, 668, 672 674, 691, 692, 693, 694, 695, 697, 707 709, 735
Pejnović Koka 673
Pejnović Milica 697
Pejnović Nikola 562
Pekić Dušan 865, 875
Pekin Ivan Bradonja 398
Pelicarić Josip 753
Penić Đuro 401
Peraković (trgovac) 86
Perenčević Stevo 285
Peretić Ankica 87, 303, 682
Perić Ignjatije 177, 453, 454
Perić Jakov 303, 325
Perić Japa 378
Perić Jovo 249, 255, 277, 284, 290, 363 367, 371, 378
Perin Juraj 524, 527
Perinčević 872
Perinčić Stevo 442
Perković Josip 198, 201, 208
Pernar 232
Perović Brane 704

Perović Stanko 845
Perše Edo 110
Perše Franjo 104
Perše Marica 108
Peške 86, 87
Petančić Ivan 95
Peternel 845, 846, 848
Petković Milka 665
Petrčić Ljubica 838
Petrčić Nikola 881, 882
Petrinjac B. Stana 690
Petrovič Bartol 753
Petrovič Davor 753
Petrovič Gajo 91, 96
Petrovič Miloš 247
Peurača Božo 402
Picek 872
Pijade Moša 219, 501
Pilar Branko 753
Pilja Desanka 379
Pilja Dušanka 678
Pilja Ljuban 378
Pilja Tonka 688
Pintar Zlatko 30, 40, 87, 103, 104 382, 397
Pipić Tomo 887
Piškurić Božidar 247
Piškurić Drago Pero 89, 90, 92,
Piškurić Drago Poštar 88, 94
Pjevač Ljubica 191
Pjevač Marija 303, 378, 379
Plašč Dragutin 231
Platiša Mirko 570
Plavetić Miško Mika 89, 90
Plećaš Danica 563
Plećaš Jovo 236
Plećaš Sofija Koka 667
Počuča Jandrija 629
Počuča Mile 500, 518, 697, 707, 735
Počuča Milica 668
Podgajski Vinko 753
Podvorac Josip 104, 397
Podvorac Stevo 443
Pokrajac Anka 706
Pokrajac Đurađ 601
Pokrajac Radošević Smilja 664, 708
Pokrajac Soka 664
Pokupac Josip 439
Polaček Franjo 542
Polak Milan 503
Polović Ivan 885
Polović Marko 28, 30, 98, 103, 104 106, 110, 294, 382, 383, 384, 397
Poljak Anđelka 230
Poljugan Gordana Mira 90
Ponižić Vlado 95
Popovčić Mirko 891
Popović Božo 400, 401, 403
Popović Jovan 566
Popović Koča 580, 582, 589
Popović Lukica Lune 742
Popović Marko 378
Popović Milica 688
Popović Milovan 403
Popović Rašo 230
Popović Smilja 671, 737
Popović Soka 677
Popović Stipe 95
Popović Vlado 891
Popović Zorka 664
Posarić Tomić Sava 96
Poštić Ljubomir 462
Poštić Milan 386
Poth (major) 846
Potrebić Dane 576
Potrebić Milan 79, 80
Pović Dušan 255, 378
Pović Milka 379
Pozderac Hakija 453
Pozderac Hamdija 349
Požar Stevo 104
Pralica Milica 689
Pravdica Nikola 528
Pražić Milena 712
Prebeg (pukovnik) 436
Predanić Edo 549
Predović Janko 432
Predović Jela 109
Presečki Julije 304
Prevendar Franjo 432
Pribić Anka 284
Pribičević Draginja 689
Pribičević Rade 499, 500, 501, 504 506, 518
Pribičević Stojan 602
Priča Zlatko 501, 797
Prodanović Đoko 620, 640
Prodanović Vaso 240
Prokšelj Nikola 110, 304
Prokšelj Zdenka 108
Protulipac Jure 303
Prpić Božo 620, 755, 756, 757, 761 762, 770, 782
Prpić Ivan 429
Prtljaga Buro 885
Pruginić Anđa 378
Prvčić Stjepan 500, 501, 504, 506, 518
Puhla Milan 753
Puklavec Antun 437
Pupavac Anka 673
Pupavac Marica 672, 673
Purić 401
Purić Ljubica 590
Puškar Ljuba 290, 327, 335, 347, 358 361, 371, 378
Puškarić Dara 239

R

Radaković Dane 614
Kadaković Jovo 600
Radaković Kaja 678
Radaković Lazo 562, 567, 599, 600 606
Radaković Marija 664
Radaković Mićo 730
Radaković Milka 702
Radaković Štaka 665
Radanković Bogdan 274
Radanović Bogdan 274
Radanović Danica 28
Radanović Sveto 307, 378
Radauš Vanja 500, 501, 503, 518, 797
Radetić Ivan 753
Radić Anđa 687
Radić Pavao 68, 503
Radić Stjepan 68, 503, 507
Radmanović Danješ 570
Radmanović David 727
Radmanović Milica 665
Radmanović Nikola 231
Radočaj Josip 104, 304, 318
Radojčević Ana 681
Radojčić Mišo 358
Radojčić Stoja 687
Radojković Milan 379
Radošević Pokrajac Smilja 664, 668
Radošević Todor 613
Radović Marko 554
Radović Milan Cokara 23, 820
Radović Milka 357
Radović Miloš 554
Radulović Janko 284
Radulović Mato 590, 633
Radulović Mile 304
Rađenović Branko 569
Rafko Dragica 555
Rafl (major) 554, 558
Raić Mara 683
Rajer Radomir 90, 91, 92
Rak (pukovnik) 554
Rakar Anica 98, 682, 686
Rakić 419
Rakić Dragan 562, 578, 590, 633
Rakić Mane 420
Rakić Nikola 458, 459
Rakinić Milić 49, 284
Ramić (satnik) 788
Randić Artur 753
Rapajić Bogoljub 502, 712, 722
Rapajić Ilija 750, 753
Rapajić Koka 701
Rapajić Milka 673
Rapajić Nada 706
Rapajić Nikola-Nikica 503, 745, 749 750, 753
Rapo Marko 822, 823
Rastović Đuro 702
Rastovski 88
Rasuhin Josip 524, 544
Rašeta Ilija 581
Rašeta Petar 618, 624, 626, 639
Rašković Jula 694
Katković (bojnik) 96
Ratković Ankica 702
Ratković Bude 627, 628
Ratković Danica 689, 690
Ratković Jula 690
Ratković Rade 628
Rauer Ciro 503
Ravlich Mike 766
Razdor Ivan 727
Razum 795
Rebić Đuro 193
Redić Ljubica 303
Reed Owen 501
Rehak Viktor 573
Rehorović Ivan 503
Reicherzzer Radovan 437
Relich Matt 761
Rendulić Julka 109
Rendulić Lotar 197
Renko Stanislav 753
Ribar dr Ivan 17, 383, 473, 480, 481 501, 502, 503, 504, 519
Ribar Ivo Lola 218, 219, 250, 369 505, 580
Ribar Miladin 379
Ribić Milivoj 191
Ribke (komandant bataljona) 596, 604
Ristanović Rade 599
Rišmiler (oficir) 201
Ritig Svetozar 15, 17, 499, 500, 501, 503, 504, 518
Rivosecchi Ambroz 753
Rizvić Ismet 453
Rkman Danica 303
Rkman Dušan 42
Robić (oficir) 796
Rodić Angelina 677
Rodić Ljuba 379
Rodić Nikola 554
Rodić Slavko 583, 597
Rogers dr 543
Rogoz (oficir) 840
Rogozić (pukovnik) 444
Rohak Vjekoslav 392, 398
Roilić Ljubica 687
Roknić Stanica 96
Romanović Dragutin 753
Romčević Vlado 256, 264, 269, 286 318, 325, 326, 328, 331, 344, 347, 357 378, 379

Rot Nikša 618
Rozner Ivo 95
Rožman Stanislav 41, 96
Rudić Ana 686
Rukavina Bura 753
Rukavina Ivo 450, 451, 453, 501, 603
Rukavina Juco 735
Rukavina Mara 667
Rukavina Marko-Beg 712
Rukavina Milan 417
Rukavina Milivoj 618, 619, 625, 638
Rupčić Ivica 629
Rupčić Marica 732
Rupčić Milan 732
Rupčić Nikola 473
Rupenagost Mara 692
Rus Jože 501
Rustanberg Milan 114
Ruzvelt Franklin 501
Ružić Ivica 781

S

Sabljarić Stevo 96
Salamon Savica 601
Samardžija Bora 687
Sanković Marko 95
Sarač Stevo 629
Sarajlija Ismet 451
Saršon Zdenko 95, 96
Saso Dragutin 239
Savić Mila 542
Sečanj Tonica 108, 318
Sečenj Franjo 120
Sekulić Draginja 739
Sekulić Ljuban 328
Sekulić Mira 286
Sekulić Nedjeljka 326
Sekulić Ružica 328
Sekulić Stjepan Jucko 220, 225
Selak Ljubica 678
Selfhof (pukovnik) 847, 850, 859
Selinger Zoltan 392, 398, 749, 753
Selving George 501
Seljan Lika 602
Sikirica Draga 284
Sikirica Mirko 303, 378
Sila Jure 110
Simatović Ivan Vuca 711
Simčić Ico 240
Sinčić Ljudevit 500, 501
Sirk Antun 753
Sirotković dr Hodimir 519
Skender Ivan 84
Skendžić Janko 629
Skorupan Ika 665
Skorupan Mira 239
Skorupan Vojo 249
Skubić Ivan 514
Sladić Stevo 620, 640
Sladić Vjekoslav 96
Slobodjaninov Vladimir 625, 638
Smijulj Stana 687
Smodlak dr 469
Smolčić Cuka 667
Smolčić Ivo 501, 667
Smoljanović Danica 687
Sokač Vlado 96, 98, 108, 110, 303 314, 317, 318, 339, 358, 378
Sokol Vid 514
Sokolčić Ivan 22
Sokolović Ljubomir 437
Sorić Mate 707, 735, 760, 761
Sovilj Dušan 569
Spaček Božo 24, 821
Sprung Marko 392, 398
Srčić Marko 30, 104, 382
Sremec Nada 500, 501, 693
Sremec Zlatan 499, 500, 501, 504, 518
Stanišić Janko 886
Stanišić Milan 886
Stanković Đuro 562, 578
Stanković Ljubomir 437
Stanković Sojka 701
Stanojević Dušan 356
Starešinić Ana 109
Stašić Nikola 753
Stefany 852, 854, 855, 856
Stepinac Alojzije 795
Sthurd (kapetan) 762, 763
Stilinović Marijan 500, 518, 845, 846
Stipčević Vjekoslav 41
Stjepančić Florijan 439
Stojanović Vlado 96
Strgar Kata 686
Strvnjak Velimir 753
Studen Dragan 554
Stupar Josip 753
Stupljanac Franjo 819
Stupljanac Štef 819
Sučević Branko 503
Sučević Đuro 379
Sudac Joža 885, 889
Sunajko Manda 666
Sunajko Stevo 618, 626, 639
Suppa dr 545
Super Mara 668
Suša Maša 664
Sutlić Mirko 104
Svažić Franjo 104
Svažić Jura 104
Svehla Mirko 432
Svilar Jovo 413
Svilar Milan 760
Svilar Smilja 760, 761

S

Saban Dragica 668
Saban Matija 668
Saban Pepica 668, 676
Šakanović Halil 454, 456
Šakić Borislav 72
Šakić Mićun 707
Santić Elizabeta 84
Sarac Anka 363
Sarić Milka 686
Sarić dr Vera 538
Saša Milojko 328
Saula Miloš 401
Segota (tabornik) 849
Segović Bartolac Ivka 109
Seničnjak Marko 503
Senk Ferdo 503
Sepić Nikola 753
Sijan Milan 562, 569, 578, 599, 600 601, 603, 606, 608, 611
Sikić Mladen 527
Silović Srećko 503
Simatović Ivan Vuca 711
Sime (kurir) 594
Simetski Ivan 437
Škare Stanko 476, 499, 500, 504, 505 506, 518
Skarić Dušan 712
Skiljo Mara 687
Skrinjar Teodor 814
Skundrić Mijo 95
Šnajder Boško 562
Šnajder LJerka 331, 344, 378
Sojat Albin 95
Solaja Josip 437
Sornikov (pilot) 606
Spiljak Mika 236, 240, 243
Spoljarić Mića 712
Sprohar Stanka 87, 628
Stajner dr Alfred 537, 578
Stajner Joso Pišta 427
Stajnfl dr Gustav 528
Stambuk Slavko 753
Stefanac Jelena 732
Stefanac Josip 732
Štefiček (satnik) 96
Šteta Nikola 591
Stetić Nikola 572
Stifanić Srećko 503
Stiglić Boro 524, 528
Stikovac Stevo 698
Stimac Smilja 694
Stos 15
Stroser Zlata 98, 103
Strosmajer Juraj 15
Stulić Mara 664
Sturman 96
Subašić Josip 795
Suler Viktor 604
Sumonja Duda 79, 80, 81, 86
Sumonja Miloš 148, 165, 167, 503
Supica R. 528
Surjak Mika 95
Šušnjar Đuro 79
Šušnjar Milovan 304
Svabinec Zlata 286, 303, 378
Svarce Milan 756, 760, 761, 767, 768 769
Svrgulja Ferdo 753

T

Tabor Rafko 98, 114, 286, 290, 291 335, 336, 347, 371, 373, 378
Tadić Anka 689
Tadić Jozo 547
Tarabić Joco 143
Tarnik Ljerka 90
Tepavac Aleksa 379
Tepavac Danica 665
Tepavac Jeka 379
Tepavac Manda 665
Tepavac Marija 326
Tepavac Nikola 257, 379
Tepavac Pero 279, 303, 326, 328, 331 347, 378, 379
Tesla Mile 92, 96
Tesla Nikola 588
Tičac Tomislav 524
Tišma Milan 753
Todorić Nikola 400, 401
Todorić Simo 618
Todorović Đuro 353
Todorović Mijalko 580
Todorović Simo 614, 618
Todorović Vaso 255, 334, 360
Todorović Vlado 378
Tomac Benić Barka 87, 91, 98, 103 109, 110, 682
Tomak Ivan 110
Tomaš Stjepan 437
Tomašević (pukovnik) 61, 86, 168, 840, 841, 842,
Tomašić Janko 104
Tome Joža 785, 891
Tomčić Kata 665
Tomić Stevo Ura 87, 88, 96
Tomić Tanasija 402
Tomić Viktor 207, 214
Tomičić Ljudevit 753
Tomini Bruno 49
Tomljenović Josip 207, 209, 216
Tomšić Ivica 727
Tomšić Ivo 439, 440
Tončić Nikola 110

Topić Sara 326
Toplak Ferdo 576
Tor Ivan 26, 795
Torbica Ljubica 285
Tot Viktor 503
Travica Marija 286, 326, 379
Trbojević Boja 286
Trbojević Mane 42, 383
Trbojević Mara 303, 378, 379
Trbojević Marija 326
Trbojević Sara 379
Trbović Nada 694
Trkulja Milan 629
Truman 855
Truta Nikola 437
Tumara Jeka 363, 379
Turčić dr Petar 528
Turić Kata 667
Turkalj Josip 629

U

Udir Marina 87, 90
Ugarak Đuro Cogo 574
Ulemek Ljubica 398
Unger Otto 847
Urak Mirko 728
Utvić Ilija 712, 713
Utvić Milka 664
Uzelac Antić 614, 620, 623, 639
Uzelac Branko Crni 249, 254, 255 298, 290, 325, 327, 328, 336, 361, 369 371, 373, 378
Uzelac Branko Proleter 254, 255, 256 286, 290, 291, 327, 335, 369, 371, 373
Uzelac Danica 665, 666
Uzelac Đuro 503, 749, 750
Uzelac Ilija Iljuš 628
Uzelac Ljuba 353
Uzelac Miloš 562, 590, 630, 633
Uzelac Slobodan 220, 221, 225, 229 240

V

Vajs Emanuel 524, 527
Varda (pukovnik) 847
Vaslić Drago 106
Vatovec Srećko 753
Veble Ivan 755, 575, 760, 761, 762 764, 765, 766, 770, 773, 776, 778, 780 782
Vejnović Maša 695
Vejvoda Hinkova Vjera 682
Velebit Vlatko 845, 854
Velimirović Bogić 403
Velimirović Janko 304
Velimirović Mile 220, 222, 225, 335
Velimirović Milić 403
Vender Ana 689
Vergaš Dušan 331, 378, 447
Vergaš Nedeljka 451
Vergot Milan 442, 443
Vezmar Gojko 465
Vezmar Milan 303, 379
Vežić Martin 514
Vičan Ivan 41
Vidaković Đuro 49, 50, 51
Vidaković Pavle 23
Videković Pavao 887
Vidović Branka 378
Vidović Maca 285 •
Vidović Nikola "23, 294, 383, 451, 508
Vignjević Marko 96
Vignjević Milutin 443
Vilhar Marijan 753
Vinčić Rade 304
Vine Ivo 86
Vinovrški Janko 104
Vinovrški Josip 104, 110
Vinovrški Mara 109, 110
Vinski Alfons, 198, 201, 208, 209
Vinski Janko 104
Vinski Pero 108, 110, 314, 318
Vinter Franko 502, 503
Visarinović Josip Staljin 247, 296, 328, 348, 367, 501, 872
Višnjić Ilija 232
Vlaisavljević Dušan 625
Vlatković Mićo 594
Vojnović Bogdan 398
Vojnović Dragica 191
Vojnović Dušanka 666
Vojvodić Boja 698, 699, 702, 706
Vojvodić Koka 698, 699
Vojvodić Mara 677
Vokić 86
Volter (major) 849, 853, 855
Vračar Milka 701
Vranicki Predrag 869
Vranicki Srđan 870, 871, 872, 873
Vranić Josip 41
Vranješ Petar 331, 349 378
Vranješ Soka 378
Vranješević Milka 691
Vrhovac Josip 866, 871
Vrkljan Ante 500, 502, 505, 518
Vučinić Branko 590
Vučinić Simo 23
Vučinić Sofija 278, 303, 331, 339, 347 361, 362, 378
Vučković Gojko 255, 334, 360, 378
Vučković Kata 679
Vučković Mila 284, 378, 679
Vučković Milica 679
Vučković Miloš 342, 352
Vučković Sara 398

Vujačić Marko 501
Vujičić Duro 96
Vujičić Ljuba 255, 277, 284, 347, 361 367, 371, 378
Vujičić Ljubica 303
Vujičić LJubo 80
Vujičić Milan 885
Vujičić Milica 42, 294, 383, 398, 694 695
Vujinović Bogdan 562, 578
Vujnović Anka 668
Vujnović Đuro 72 •
Vujnović Stevo 712, 713
Vukadinović Zorka 672
Vukdragović Anka 680
Vukelić Dragutin 304
Vukić Gnjaco 96
Vukić Ivo Kovač 879, 885, 889
Vukić Momir 96
Vukić Stanica 91
Vukin Ivan 110
Vukmanić Slavo 443
Vukmanović Svetozar Tempo 821
Vukobrat Anka 352
Vukobratović Ljuba 680
Vukobratović Miloš 402
Vukobratović Stana 680
Vuksan Dane 236
Vuksanović Smiljana 687
Vulić Danica 303, 322, 379
Vurdelja Branka 706
Vurdelja Dušan Macuoka 581

W

Wanner (pukovnik) 842
Weichs 852, 854
Wiliams (major) 762, 763, 771

Z

Zagorac Ljuba 689
Zagorac Veda 693
Zaklan Dmitar 578, 584
Zastavniković Marica 695
Zatezalo Ankica 303, 331, 378
Zatezalo Branko 885
Zatezalo Đuro 27, 30, 52, 381, 382 383
Zatezalo Đuro Crni 327, 358
Zatezalo Đuro Plavi 27, 30, 52, 327 336, 358
Zatezalo Milica 303
Zatezalo Nedeljko 108, 255, 277, 304 317, 334, 335, 347, 358, 378, 398
Zatezalo Vasilija 677
Zavadil Valter »Schmid« 194
Zebić Milja 689
Zec Đuro 191
Zec Ana 689
Zečević Dimitrije 872
Zečević Vlado 17
Zeljković Zora 601
Zentner Pavle 542
Ziani Petar 392, 398, 749, 753
Zimolo Anton 528, 625, 640
Zimonja Milan 356
Zinaić Mira 678
Zlatarić Branko 465, 749, 750, 753 754
Zlatarić Saša 398
Zlatić Savo Mićo 19, 259, 383
Zoretić Katica 885
Zorica Aleksandar 570
Zorić Dušan 562
Zorić Ilija 666
Zoričić Svetozar 753
Zoroja Milan 286, 378, 594
Zoroja Nikola 264, 378, 379
Zuber Stoja 687
Zvonarević Mladen Žiro 873

Z

Žalac Jandra 96
Žalac Tomo 28, 294, 383
Zalić Zuhdija 455
Zanko Miloš 499
Zarković Grujica 514
Zdralić Marko 557
Zeljeznak Josip 247
Zeželj Milan 818, 819, 821, 822
Zeželj Soka 705, 706
Zganec Josip 818, 819
Zigić Gaga 674
Zigić Ljubica 673
Zigić Mara 672
Zigić Milka 673
Zigić Rade 500, 501, 518, 554, 562 578, 707
Žitnjak (komesar) 874
Zivanović Sergije 72
Zivković Darinka 256, 260, 269, 331 357, 358, 378, 379
Zivković Milan 402
Zivković Tošo 304, 324, 325, 335, 358 378
Zličarić Ivanka 688
Zujović Sreten Crni 702
Zukina Pavle Šumski 887, 889
Zuljević Ivo 845
Zunić Anka 61, 98, 108, 303, 318 335
Zunić Jandre 698
Zunić Janko 104, 110
Zunić Leonard 61
Zunić Mara 109
Zupan Petar 542

Kazalo geografskih pojmova

A

Abez 497
Adlešić 549
Afrika 19, 790
Ajderovac 579, 592, 689, 710
Alaginjac 731
Aleksinica 711
Amerika 63, 70, 501, 735, 761, 773, 780
Ašpergeri 805
Auguštinovac 427, 838
Austrija 168, 177, 198, 201, 440, 728, 854, 865
Austro-Ugarska 511
Azovsko more 317

B

Babin Potok 143, 647, 648, 650, 651, 660, 762, 763
Bačinova jama 721, 740, 741
Bačvice 580
Badovinci 830, 872, 873
Bajinovac 544, 740, 741
Bajramovci 606
Balkan 19, 20, 193, 194, 497, 595, 854, 865
Baljkuša 712
Banija 20, 24, 27, 28, 59, 60, 66, 81, 132, 150, 161, 162, 164, 180, 182, 184, 192, 193, 194, 201, 203, 208, 213, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 232, 240, 241, 251, 264, 272, 282, 292, 361, 370, 373, 387, 394, 396, 405, 407, 413, 4416, 426, 427, 448, 449, 455, 457, 460, 475, 476, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 495, 512, 517, 518, 522, 524, 525, 528, 534, 536, 537, 538, 540, 541, 542, 543, 546, 548, 550, 551, 553, 554, 558, 663, 686, 690, 691, 694, 717, 722, 786, 788, 825, 875
Banijski trokut 688
Banski Kovačevac 836
Banja Luka 194, 197, 198, 201, 433, 583, 584, 585, 588, 596, 597, 631, 736
Bari 554, 556, 557, 606, 742, 760, 762, 764, 765
Barić Draga 640, 649, 710
Barilovič 30, 91, 96, 97, 98, 101, 104, 108, 133, 154, 180, 183, 188, 281, 314, 317, 352, 364, 382, 397, 685
Barilovički Ljeskovac 183
Barlete 627, 658, 660, 668, 710, 730, 731
Baroni 812, 817, 829
Bastasi 597, 598, 599, 600, 601, 602, 607
Baste 729
Bastaši 711
Bastaška pečina 599
Bašič poljana 645
Bašinac 730
Batinova Kosa 190
Beč 437, 854
Bedekovčina 503
Begluci 710
Begovo Brdo 676, 677, 678, 808, 811, 812, 816, 817
Begunjari 139
Bela Crkva 559
Belaj 66, 127, 133, 231
Bela krajina 24, 48, 62, 195, 206, 786, 793
Belaviči 115, 118, 122, 123, 125, 126, 127, 352, 678
Bender 566, 590, 591
Beograd 511, 521, 526, 533, 557, 595, 606, 615, 619, 774
Beran 855
Beriči 586
Berlin 463

Bern 855
Beter 873
Bihać 20, 70, 76, 78, 81, 148, 152, 154, 155, 161, 164, 165, 166, 174, 178, 180, 181, 182, 208, 218, 219, 221, 229, 232, 249, 252, 321, 341, 376, 427, 429, 430, 432, 434, 435, 438, 439, 440, 442, 443, 450, 465, 556, 569, 570, 571, 572, 573, 577, 588, 591, 592, 593, 594, 595, 597, 600, 603, 605, 606, 618, 631, 637, 641, 649, 650, 653, 659, 723, 757, 776
Bijeli klanac 285
Bilaj 437, 562, 563, 573, 575, 642, 658, 779
Bijelo Polje 654, 657, 673, 712, 755, 764, 768, 769, 776, 777, 656, 700, 714, 728, 729, 731, 737, 767, 659, 660
Bilajska ulica 146
Bilogora 207
Biograd 632
Birovača 573, 710
Bistra 431
Bistrica 584
Bjelgorod 317
Bjeli potoci 536, 543, 606, 610, 652,
Bjelovac 444
Bjelovar 207, 230, 437, 474, 487, 503, 512
Bjeljevina 375
Blagaj 248, 262, 360, 440
Blata 155
Blatna 439
Blatuša 162, 285, 309, 681
Blinski Kut 439
Bobara 594, 600, 604, 605
Bobić Brdo 711
Boboljuske 590, 593, 605
Bobi 565
Bogovica 586
Bogovolja 329
Bogutovac 594, 604
Bolč 503
Boričevac 569, 570, 593
Borkuša 568
Borlin 120, 134, 139
Borik 737, 761, 764, 778
Borje 765, 768, 769, 774, 778, 782
bogojevići 688
Borojevići 689
Borongaj 23, 444, 559, 855
Bosanci 107, 128, 129. 130, 138
bosanska Gradiška 584
bosanska krajina 20, 149, 182, 193, 194, 201, 203, 206, 210, 213, 214, 448, 453, 522, 587, 632, 635, 654, 690
Bosanska Krupa 174, 208, 211, 444
Bosanski Novi 152, 174, 182, 430, 432, 433, 434, 435, 438, 439, 440, 442, 443, 853
Bosanski Petrovac 251, 569, 692
Bosansko Grahovo 251, 588, 591, 593, 598, 600
Bosiljevo 22, 24, 30, 31, 44, 45, 47, 48, 51, 52, 54, 57, 58, 60, 61, 62, 64, 88, 97, 98, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 123, 126, 128, 129, 131, 135, 138, 139, 157, 170, 210, 214, 256, 261, 262, 289, 295, 314, 318, 336, 345, 382, 389, 397, 683, 786, 830
Bosna 20, 21, 28, 29, 163, 168, 182, 195, 197, 221, 222, 230, 232, 234, 242, 251, 252, 264, 272, 360, 361, 414, 448, 451, 455, 456, 460, 504, 509, 543, 545, 554, 577, 578, 585, 610, 613, 619, 634, 702, 705, 723, 866, 868
Bošt 125
Botinec 835, 836
Bović 73, 249, 250, 252, 257, 260, 261, 268, 273, 274, 285, 294, 295, 303, 309, 343, 344, 345, 350, 355, 356, 357, 359, 361, 389, 559, 681, 798
Božić Selo 279
Brajakovo Brdo 139
Brašljevica 871
Bratina 819, 837
Bratinjsko polje 819
Brdo 279, 289, 364, 883
Brdovac 891
Brebornica 400, 401, 402, 802
Bresarić 828, 839
Brest 135
Brestik 687
Breštane 712
Brezovac 710, 712
Brezova Glava 183, 186, 189, 680
Brezovica 432, 433, 559, 791, 806, 807, 819, 838, 857, 858
Brezovo Polje 711
Brežice 429, 435, 832, 835
Brijeg 125
Brinje 57, 79, 201, 203, 209, 210, 516, 627, 628, 629, 637, 638, 640, 645, 646, 670, 671, 710, 714, 721
Briševo 576
Brlenić 828
Brlog 143, 144, 622, 711, 730
Brloška Dubrava 711
Brnjavac 285
Broćanac 340
Brod 292, 373
Bronzani Majdan 584
Brotnja 592, 710
Brubanj 536

Brusovača 581
Brusovača Gornja 680
Brušani 231, 562, 574, 653, 668, 710
Bruvno 570, 572, 653, 654, 655, 664, 666, 705, 710, 711, 731
Bruvanjski Cerovac 711
Bruvanjsko Rudopolje 731
Bubanj 710
Bubnjarci 115, 123, 786, 836
Bubuljuske 597, 605, 606
Bučica 67, 232, 320, 364, 368, 369, 804
Budačka Rijeka 183, 187, 188, 189, 400, 401, 402, 403
Budačka ulica 146, 147
Budački 80
Budački most 575, 577
Budinjak 808
Budak 145, 146, 563, 575
Bugojno 579, 580, 582, 630, 631, 634
Bukovac 183, 185, 186, 187, 188, 189, 711
Bukovčak 826
Bukovica 583, 584, 812, 816, 828, 829
Bukovije 440
Bulatovo Brdo 189
Buljmizi 710, 737
Bunić 563, 641, 650, 651, 652, 653, 654, 657, 658, 659, 659, 660, 673, 712, 758, 767, 768, 777
Burdelj 802
Busovača 581
Buševac 802, 807, 825
Bušević 592, 593, 600
Buvači 374
Buzet 416, 457, 547
Buzin 791, 836
Bužim 151, 455, 710
Bužin 164, 165

C

Caprag 433, 434, 439
Carevo Selo 168
Carski Breg 843
Cazin 67, 151, 155, 161, 164, 165, 166, 168, 174, 178, 182, 349, 350, 357, 376, 437, 444, 447, 448, 450, 451, 452, 453, 531
Cazinska krajina 20, 150, 161, 166, 177, 178, 180, 184, 192, 447, 448, 449, 450, 454 455 456 705
Cerje 79l! 801, 804, 805, 806, 821, 826
Cerklje 597
Cernik 871
Cerovac 159, 322, 364, 570, 586, 711
Cerovnik 159, 382
Cerovski Vrh 802
Cesarica 710
Cetingrad 31, 37, 45, 66, 70, 80 149 150, 152, 154, 155, 164, 165, 166, 20l| 232, 255, 295, 297, 319, 321, 341, 362, 364, 374, 377, 382
Cetošić 830
Civljani 567
Cleveland 761
Cres 478
Crevarska Strana 185, 187, 188, 189
Crkveni Bek 689, 690
Crkveni Pribić 828
Crkvina 363
Crna Glavica 568
Crna Gora 20, 232, 234, 242, 251, 504, 509, 632, 806
Crna Mlaka 838
Crna Vlast 143, 174, 544, 563, 647, 711, 737, 762
Crni Kal 711
Crni Potok 168, 309, 354, 681
Crni Vrh 565
Cvetkovići 891
Cvijanović Brdo 230, 252, 259, 261, 262, 267, 273, 281, 284, 291, 292, 294, 295, 305, 306, 318, 340, 342, 349, 352, 353, 361, 363, 366, 374, 375, 396, 402, 685
Cvitović 350
Cvjetnić 590, 591, 594, 597, 604

C

Catište 427
Coslije 607
Cućerje 437
Cuić krčevina 769, 771
Coralići 165
Cukovac 710

C

Čačići 268, 710
Čađavica 586
Čaj daš 581
Čajić Selo 166
Čanak 646, 648, 650, 651, 653, 663, 712
Catrnja 396, 400, 401, 403, 680
Cauk 689
Čazma 224, 230, 239, 240, 749, 800
Cegalj 819
Ceglji 792, 818, 819, 843
Cehoslovačka 400
Cemernica 162, 184, 189, 190, 191, 285, 309, 497, 553, 554, 555, 557, 558, 559, 579, 681, 682, 705
Cerkeška glavica 573
Cetvrtkovac 689
Ciče 185, 429, 803
Cičin most 185

Čitluk 710, 731
Čojluk 712
Covići 646, 711
Cremušnica 344, 355, 682
Crnilovec 828
Črnomelj 122, 123, 791, 827, 830
Cudjn Klanac 648, 650, 651, 653, 763
Cugalj 689
Ćukova 731
Cuković 590
Culinovača 605
Cunkova Draga 811

Dabar 143, 162, 641, 643, 645, 646, 647, 653, 704, 710, 711, 737
Dabašnica 710
Dabina strana 591, 592
Dabrina 548
Dalmacija 16, 71, 155, 171, 193, 215, 219, 233, 234, 236, 240, 242, 350, 383, 394, 396, 466, 474, 476, 478, 484, 486, 489, 502, 503, 507, 508, 512, 514, 517, 523, 544, 545, 547, 562, 564, 566, 568, 570, 571, 576, 577, 578, 613, 619, 626, 634, 637, 642, 643, 652, 654, 687, 694, 701, 723, 775, 777, 798
Damalj 129
Dančulović 872
Debela kosa 182, 184, 755, 756, 758, 759, 760, 762, 764, 767, 768, 782
Debelo Brdo 547, 548, 565, 574, 592, 672, 673, 710, 712, 742
Delnice 156, 427, 429, 430, 431, 432, 434, 435, 437, 440, 441, 443
Deringaj 572, 710
Desinec 792, 803, 804, 827, 842
Desinić 503, 786
Desmarica 159
Dinara 567
Divoselo 627, 658, 668, 670, 700, 710, 731, 740
Divuša 690
Dnopolje 572, 710
Dobošnica 592
Dobra 47, 58, 60, 61, 62, 112, 113, 126, 128, 132, 137, 139, 170, 271, 431
Dobroselo 536, 542, 570, 571, 591, 698, 699, 701
Dolenjska 122, 548
Dolovi 597, 604
Doljani 570, 571, 592, 593, 641, 643, 647, 710, 711, 732
Domagović 786, 791, 801, 827, 842, 843
Don 348
Donja Cemernica 190
Donja Glina 261, 318, 352
Donja Kupčina 791, 801, 802, 831, 833, 836, 837, 840, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 888, 889
Donja Lomnica 792
Donja Miholjska 680
Donja Perjasica 362
Donja Ploča 710
Donja Suvaja 592, 710
Donjecki bazen 55
Donje Dubrave 58, 61, 107, 115, 112, 126, 157, 167, 168, 170, 262, 273, 439, 888, 890
Don; e Kuće 825
Don e Mekušje 95, 96
Don e Prekrižje 808
Don e Primišlje 268
Don e Prilišće 135
Don e Selište 555, 558
Don i Babin Potok 711, 721
Don Budački 180, 285, 400, 401, 402
Donji Frkašić 712
Donji Hruščevac 826
Donji Javoranj 687, 688
Donji Karasi 183, 186, 187, 188
Donji Kirin 355
Donji Kosinj 564, 573, 667
Donji Kuruzari 689
Donji Lapac 143, 563, 569, 570, 571, 572, 591, 592, 593, 597, 606, 627, 628, 629, 632, 637, 641, 649, 650, 652, 653, 654, 659, 660, 670, 671, 674, 675, 697, 698, 699, 701, 703, 710, 714, 721, 723, 727, 730, 737, 742, 757
Donji Poloj 186, 362, 363
Donji Pribić 818
Donji Sjeničak 162, 273, 285, 364
Donji Skrad 183, 188, 285, 400, 401, 402
Donji Srb 710
Donji Uzlovan 582
Donji Vaganac 712
Donji Vakuf 581, 585
Donji Zirovac 536
Donjolapačka dolina 698
Draga 71, 711
Draganić 93, 439, 786, 787, 792, 794, 803, 817, 818, 827, 828, 832, 833, 838,
Drage 830
839, 840, 842, 886, 887, 888
Draganićka šuma 818, 819
Draganić Podovi 586
Dragišić 870
Dragnić 590, 591
Dragnuća 711
Dragojac 583, 584
Dragonožac 825

Dragović 553
Draščice 812, 817
Draženovići 710
Dražica 600
Drenovac 687
Drenovača 143, 255, 448, 450, 569, 627
Drenov Klanac 711, 737
Drežnica 156, 208, 209, 239, 241, 677
Drežnik 54, 155, 157, 201, 256, 261, 264, 267, 319, 321, 326, 329, 330, 341, 360, 374, 377, 378, 382, 420
Drobnjaci 440
Drniš 568
Drvar 81, 176, 180, 182, 194, 218, 242, 245, 543, 579, 587, 588, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 611, 631, 632, 634, 704, 705,
Drvar Selo 597, 598, 600
Drvarska pećina 598
Dubica 427, 429, 432, 433, 438, 440, 442, 443, 691
Duboko 656
Dubovac 120, 139, 439
Dubrava 188, 711
Dubrave (Gornje i Donje) 44, 50, 51, 52, 54, 97, 101, 102, 107, 112, 113, 115, 118, 120, 124, 138, 139, 145, 170, 250, 252, 261, 262, 267, 268, 277, 284, 294, 314, 317, 327, 345, 361, 374, 685, 860
Dubtava 503
Dučići 548
Dugač 61
Dugačka Kosa 152
Duga Resa 20, 22, 26, 30, 40, 48, 60, 62, 66, 97, 100, 101, 102, 104, 107, 108, 111, 112, 113, 118, 122, 123, 124, 126, 127, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 154, 158, 177, 181, 290, 314, 315, 317, 382, 431, 697, 685
Dugi Dol 285, 400, 401, 402, 711, 721
Dugi Otok 532
Dugopolje 597, 710
Dugo Selo 307, 344, 437, 681
Duman 179, 651
Duljci 585
Duniak 73, 273, 292, 294, 295, 303, 306, 318, 326, 327, 341, 342, 349, 375, 396, 450, 452, 454, 536, 546, 680, 685
Dun je vac 711
Duvno 20, 582
Dvor na Uni 182, 241, 414, 444, 455, 503, 687, 690
Dvorište 295, 396, 400, 401, 403, 697

DZ
Džaperovac 681

D

Đeletovac 243
Đurđevac 503

E

Engleska 63, 70, 501, 735
Evropa 193, 194, 481, 498, 762, 763, 789, 863

F

Fabrika 843
Frankopanska ulica 861
Francuska 863
Frkašić 475, 536, 544, 652, 655, 656, 657, 658, 659, 700, 729, 737, 759, 777, 779, 802
Frkašićko polje 700
Fućkovac 61

Furjan 216, 246, 295, 321, 374

G

Gacka 50, 148, 231, 466, 522, 543, 647
Gacka dolina 71, 143, 144, 147, 148, 466, 750
Gacko polje 637, 643, 645, 646, 647, 178
Gaćeša 185, 363
Gage 687
Gajeva ulica 858
Gajine 569, 710
Generalski Stol 58, 60, 62, 66, 81, 97, 111, 112, 115, 118, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 132, 133, 135, 138, 139, 156, 157, 158, 167, 168, 170, 181, 183, 186, 188, 314, 315, 317, 431, 439, 865, 881
Gera 816, 871
Gerovo 586
Gladovac 801
Glamoč 580, 585, 586, 588, 590, 607, 610
Glamočko polje 586, 607
Glavac 546, 643
Glavače 732
Glavaš 567
Glavica 711
Glavičani 687
Glibodol 711
Glina 66, 81, 151, 152, 161, 162, 180, 183, 184, 190, 273, 320, 363, 377, 396, 455, 468, 486, 490, 529, 547, 548, 555, 556, 557, 558, 559, 686, 687, 690, 692, 736
Globornica 167
Globornički most 58, 61, 154, 158, 168, 177, 439

Glogovo 664, 665, 710
Glume 711
Glumci 581
Gojak 112, 129, 267
Gojmerci 775
Gojšić 818
Gola Plješivica 656, 657
Goleš 581, 584
Goli Vrh 107, 843
Golubić 564
Gologlava 565
Goljak 711
Gomirje 50, 71, 241, 431
Gora 161, 342
Gorica 107, 594, 604, 652, 655, 657
Gorići 711
Gorijevci 569, 571
Gorjanci 843, 868
Gorjavec 577
Gornja Čemernica 190
Gornja Dobretina 687
Gornja Mašvina 678
Gornja Komora 416
Gornja Kopriva 165
Gornja Kučevica 139
Gornja Ploča 710
Gornja Suvaja 710
Gornja Vas 791, 793, 808, 811, 812, 814, 816, 827, 829, 835, 939, 840, 841, 843
Gornje Dubrave 30, 57, 61, 97, 104, 105, 107, 115, 139, 158, 167, 303, 382, 389, 439
Gornje Jame 687
Gornje Mekušje 95
Gornje Miholjsko 680
Gornje Pokuplje 112, 128, 129, 133, 134, 137, 436,
Gornje Prilišće 107
Gornje Primišlje 286, 294, 329
Gornji Babin Potok 648, 711
Gornji Budačkii 28, 29, 285, 358, 400, 401, 402, 426, 497
Gornji Dragonožac 826
Gornji Dubovac 189
Gornji Griči 132
Gornji Frkašić 712
Gornji Hruševac 825, 826
Gornji Kosinj 711
Gornji Kirin 355
Gornji Lapac 575, 698, 699, 710
Gornji Poloj 362
Gornji Sjeničak 24, 162, 273, 274, 285, 681, 694, 695
Gornji Skrad 396, 400, 401, 402, 680
Gornji Srb 710
Gornji Štipani 453
Gornji Štrbci 710
Gornji Vaganac 712
Gornji Vakuf 581
Gornji 2irovac 536
Gorski kotar 16, 27, 47, 48, 50, 51, 91, 103, 105, 109, 111, 116, 156, 159, 170, 193, 193, 195, 201, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 220, 225, 233, 240, 241, 284, 394, 396, 427, 474, 476, 478, 484, 485, 486, 488, 491, 512, 514, 516, 517, 522, 523, 537, 542, 543, 548, 613, 615, 616, 619, 620, 626, 634, 638, 705, 718, 728, 757, 774, 775, 788, 798, 865, 866
Gospić 143, 145, 146, 147, 148, 156, 174, 179, 207, 209, 244, 381, 470, 516, 561, 563, 564, 570, 571, 573, 574, 575, 637, 638, 640, 641, 642, 643, 646, 647, 648, 649, 650, 652, 653, 656, 657, 658, 659, 664, 670, 674, 700, 702, 703, 707, 710, 714, 721, 723, 730, 731, 732, 735, 755, 757, 771, 777, 779
Gostovača 645, 651, 611
Grab 710
Grabež 586
Grabova 238
Grabovac 348, 676, 677, 678, 680
Grabovača 568
Grabrk 117
Grabušić 712
Gračac 143, 179, 210, 244, 516, 564, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 579, 591, 629, 637, 638, 640, 641, 642, 649, 650, 654, 656, 658, 659, 660, 664, 665, 666, 674, 702, 703, 710, 711, 714, 718, 721, 723, 730, 731, 735, 777
Gradac 95, 802
Gradina 567, 586, 587, 591, 594, 602, 604, 642, 712, 777, 808, 814, 816
Gradiška 240
Grančani 860
Graničari 858, 859, 860
Graovčeva pećina 731
Grbačevac 503
Greda 434, 435, 436, 786, 791, 792, 820, 821, 822, 824, 825, 826
Gredoviti Vrh 656
Gređani 76, 190, 682
Grgići 711
Grgurić 591
Griblje 130, 132
Griče 134
Grobničko polje 232
Gubačevo polje 579, 655, 703, 710
Guci 818, 820, 826, 839, 843
Gušteznica 821
Gvozdensko 457
Gvozdjansko 416

H

Han Bilo 581
Harkov 317
Hasan Breg 792, 838, 858
Havidić 826
Hercegovci 691
Hercegovina 20, 195, 197, 232, 242, 264, 453, 455, 456, 504, 509, 845
Homoljac 651, 653, 660, 712
Homoljački klanac 651, 660
Horvati 431, 435, 441, 442, 786, 787, 792, 804, 807, 824, 841, 842, 866
Hotnja 802, 826
Hrastovica 161
Hrašće 37, 107, 123, 138, 140, 683
Hrnjada 599, 603
Hrnjani 600
Hrsina 135
Hrvatska 14, 15, 16, 17, 19, 20, 25, 26, 28, 29, 36, 38, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 52, 54, 55, 63, 64, 65, 68, 83, 97, 105, 110, 121, 122, 128, 143, 145, 168, 176, 177, 179, 192, 194, 195, 197, 208, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 235, 236, 238, 239, 240, 242, 243, 248, 250, 253, 259, 261, 262, 267, 268, 269, 270, 274, 276, 277, 282, 285, 286, 287, 290, 291, 294, 296, 301, 304, 310, 311, 312, 313, 325, 327, 328, 333, 336, 337, 346, 347, 358, 359, 366, 367, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 381, 382, 383, 391, 396, 404, 405, 409, 410, 425, 436, 455, 457, 465, 466, 467, 468, 469, 473, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 491, 492, 493, 494- 495, 497, 498, 499, 500, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 526, 531, 536, 547, 548, 553, 554, 555, 556, 558, 561, 562, 564, 569, 570, 571, 576, 577, 578, 588, 603, 608, 609, 610, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 632, 634, 635, 637, 638, 640, 643, 644, 646, 648, 650, 652, 660, 663, 673, 676, 683, 689, 690, 692, 693, 699, 700, 705, 708, 716, 722, 725, 727, 728, 729, 731, 733, 734, 738, 742, 754, 755, 761, 769, 771, 772, 774, 775, 777, 782, 785, 787, 790, 799, 800, 818, 822, 823, 831, 832, 833, 834, 835, 846, 850, 851, 855, 862, 865, 866, 869, 883, 887
Hrvatska Bojna 46
Hrvatski Leskovac 23, 786
Hrvatsko primorje 16, 50, 56, 57, 144, 171, 193, 207, 209, 215, 225, 232, 240, 270, 330, 369, 474, 478, 486, 502, 514, 523, 575, 577, 615, 619, 620, 626, 634, 638, 694, 791
Hrvatsko zagorje 512, 514
Hrženik 792, 811
Hum 172, 262, 811, 814, 816 870
Hutin 828, 829
Hvar 632

I

Ilica 604, 862
Ilovac 130, 138, 803
Irinovac 676
Istok 461
Istra 16, 17, 56, 109, 1093, 225, 228, 232, 240, 243, 383, 474, 478, 502, 503, 505, 507, 517, 576, 577, 619, 620, 626, 632, 634, 638, 639, 865
Italija 19, 25, 26, 27, 30, 51, 55, 56, 66, 72, 115, 122, 123, 125, 128, 131, 149, 155, 156, 160, 193, 208, 220, 240, 296, 317, 376, 381, 382, 405, 414, 430, 433, 450, 460, 468, 469, 478, 498, 501, 502, 518, 423, 542, 543, 553, 554 556, 557, 558, 568, 571, 576, 577, 606, 609, 610, 619, 632, 639, 728, 742, 755, 756, 59, 762, 764, 774, 775, 777, 782, 783, 793, 831, 840, 842, 865

J

Jablanac 543, 641, 856
Jadova 731
Jadrč 116
Jadran 19, 56, 155, 381, 568, 755, 782, 840
Jadranska obala 160, 585
Jajce 384, 481, 498, 502, 504, 505, 580, 581, 582, 585, 587, 597, 631
Jalta 854
Jamadol 134
Jamnica 792, 795
Jamnička Gorica 819
Jamnička Kiselica 559, 802, 837, 838, 889
Jankomir 847, 858
Janjačka Kosa 711, 712
Janjatović 171
Janjča 638, 642, 647, 648
Janje 586
Japetić 792
Jarak 257
Jasenak 157
Jasenovac 241, 440, 849, 850, 853
Jasenovčani 688
Jasenovi Potoci 586
Jasikovac 147, 701, 712

Jasikovačka ulica 146
Jastrebarsko 23, 24, 25, 230, 231, 785, 786, 787, 788, 791, 795, 808, 827, 828, 832, 840, 841, 842, 858, 859, 865, 886, 887, 888, 889, 890, 891
Jaškovo 30, 37, 48, 64, 97, 100, 102, 104, 107, 108, 111, 118, 119, 120, 125, 128, 138, 315, 317, 318, 382, 685
Javornik 711, 768
Jelsa 95
Jesenica 323, 324, 470
Jezerane 159, 160, 710
Jezerce 651
Jezerina 811, 817
Jezerince 808, 810, 813, 814, 828, 830
Jezero 71, 585
J. Gorica 683
Johovica 165
Johovo 679
Jošani 413, 627, 652, 655, 656, 703, 712, 758, 767, 776, 779, 780
Jošikova voda 584
Jugoistok 197
Jugoslavija 13, 14, 15, 16, 17, 19, 27, 32, 33, 36, 37, 38, 42, 55, 63, 73, 87, 100, 105, 114, 153, 156, 179, 193, 194, 198, 213, 216, 217, 228, 234, 240, 242, 243, 244, 245, 249, 250, 261, 265, 287, 288, 289, 290, 313, 322, 323, 324, 338, 341, 344, 349, 350, 356, 362, 369, 378, 381, 383, 384, 385, 386, 390, 391, 401, 409, 410, 422, 454, 461, 465, 469, 471, 478, 479, 480, 481, 482, 497, 498, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 513, 516, 518, 519, 520, 568, 571, 576, 583, 590, 594, 595, 598, 608, 613, 616, 625, 631, 691, 692, 694, 695, 697, 698, 706, 709, 716, 722, 733, 735, 743, 751, 753, 759, 765, 770, 775, 782, 825, 852, 853, 863, 865, 868, 879, 885, 887
Jukinac 687, 692
Jurovski Brod 123, 130

K

Kablari 565
Kairo 401, 469, 473, 479
Kalabrija 317
Kalebovac 712
Kalinovača 711
Kalnik 248, 548, 549, 802, 818, 887
Kaluđerovac 563, 713
Kalvarija 120, 126
Kalje 786, 808, 835, 871
Kamanje 113, 115, 123, 786, 827, 829, 840
Kamenski most 184, 416, 455
Kamarica Stani 131, 132
Kamenica 172, 185, 455, 597, 598, 605
Kameni most 152
Kamensko 95, 570, 572, 627, 628, 629, 652, 653, 655, 658, 700, 710, 714, 725, 729, 731
Kanal 847, 858
Kaniža 712
Kapela 51, 160, 162, 171, 172, 177, 209, 210, 221, 470, 475, 648, 721, 727, 731, 738
Karasi 362
Karaula 711
Karbonari 632
Karin 625
Karleušine Plaše 651
Karlobag 381, 470, 562, 574, 576, 577, 614, 615, 627, 637, 638, 640, 641, 642, 649, 710, 723, 856
Karlovac 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 114, 115, 116, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 178, 180, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 194, 207, 209, 212, 214, 220, 222, 223, 224, 225, 229, 231, 247, 249, 250, 252, 253, 254, 256, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 266, 267, 269, 270, 274, 278, 279, 281, 282, 284, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 296, 297, 298, 300, 301, 304, 305, 307, 308, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 323, 324, 325, 328, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 345, 346, 349, 350, 353, 355, 357, 358, 361, 362, 363, 365, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 376, 377, 388, 381, 384, 388, 389, 394, 397, 399, 403, 416, 426, 427, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 447, 613, 637, 682, 683, 684, 685, 686, 695, 785, 786, 788, 791, 792, 793, 799, 801, 803, 804, 806, 811, 812, 818, 819, 820, 824, 826, 827, 828, 832, 833, 835, 836, 837, 839, 840, 841, 842, 843, 848, 857, 859, 860, 865, 868, 869, 874, 875, 877, 878, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891
Karlovačko područje 89, 92

Karolina 112
Kasapovići 581
Kasar 711
Kastav 695
Kasuni 61
Kašt 812, 813, 817
Katinovac 182, 183, 184, 191, 309, 455, 681, 682
Katinovo 182
Kavkaz 19
Keić most 69, 183, 189
Kerestinac 886
Kesić Selo 183
Kestenak 180, 183, 184, 185, 186, 188, 272, 280, 295, 362 342
Kestenova gora 546, 679
Kestenovac 273, 593, 678
Kestenjak 135, 289, 295, 375
Kijani 710
Kijašnica 730
Kijev 873
Kijevo 566, 567
Kik 710
Kirin 252, 257, 272, 274, 285, 307, 343, 345, 355, 361, 364, 389, 682
Kita 565
K. Korita 710
Kladuša 155, 281, 353, 362, 374, 377, 447, 448, 451, 453, 455, 486, 681
Klanac 107, 267, 269, 362, 375, 563, 564, 567, 574, 711, 712
Klapavica 654, 655, 705, 731
Klara 786
Klarić Glavica 185
Klasnić 548
Klašnica 554, 583, 584, 712, 759, 777, 779
Klek 242
Klenovac 710, 711, 731
Klinča Selo 843, 845
Klipino Brdo 180
Klipino Selo 279
Klokoč 252, 255, 261, 262, 267, 269, 273, 277, 284, 363,
Ključ 79, 503, 583, 584, 585
Kljuka 810
Knela 172, 178
Knežević Kosa 180, 285
Knežovljani 689
Knin 81, 156, 381, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 571, 577, 588, 591, 592, 593, 600, 631, 638, 649, 658, 735, 780
Kninska krajina 201, 512
Kokirevo 285
Kokoti 810
Kolarić 370
Kolenovac 107
Kolosek 801
Koma 565
Komesarac 165
Komić 667, 712
Komogovina 688, 689
Komora 687
Kompolje 144
Končarev kraj 650, 672, 712
Konjić 20
Konjščina 433
Konjska Glava 563
Konjsko Brdo 563
Koprivnica 243, 503, 512,
Korana 112, 132, 133, 135, 151, 183, 184 186, 187, 188, 271, 388, 657
Koranska Strana 183
Koranski Brijeg 180, 680
Koransko Selo 295, 678
Korčula 632
Kordići 810, 813, 814, 830, 843, 873
Kordun 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 66, 67, 68, 69, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 92, 97, 103, 105, 109, 113, 116, 117, 121, 123, 124, 132, 135, 140, 145, 148, 149, 150, 154, 160, 161, 162, 163, 164, 167, 170, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 201, 203, 204, 206, 207, 208, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 229, 230, 232, 240, 247, 248, 250, 251, 255, 262, 264, 266, 268, 271, 272, 273, 276, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 303, 305, 306, 314, 315, 316, 321, 322, 324, 328, 332, 333, 335, 340, 348, 354, 358, 359, 360, 361, 364, 366, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 381, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 393, 394, 395, 396, 397, 399, 400. 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 416, 426, 429, 448, 449, 456, 457, 460, 468, 474, 475, 476, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 495, 497, 498, 512, 517, 518, 521, 522, 523, 525, 534, 536, 537, 538, 539, 540, 542, 543, 544, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 554, 555, 558, 625, 638, 651, 654, 656, 659, 660, 676, 694, 717, 722, 728, 736, 769, 774, 775, 777, 783, 785, 786, 788, 800, 823, 825, 830, 840, 856, 866, 868, 857, 879, 880, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 890, 891
Kordunski Ljeskovac 66, 76, 295, 305, 361, 374, 375, 697
Korenica 175, 221, 244, 465, 568, 503, 516, 536, 543, 627, 628, 629, 640, 641, 650, 651, 653, 654, 657, 658, 659, 660,

663, 671, 672, 673, 674, 675, 692, 699, 700, 701, 702, 703, 708, 711, 712, 714, 721, 730, 737, 740, 742, 746, 755, 760, 761, 764, 765, 767, 768, 769, 770, 771, 774, 776, 777, 779, 780, 782
Korenić Brdo 133
Koreničkа Kapela 651, 769, 771, 777
Koreničkа Reka 651
Koreničko Polje 651, 660, 770, 771, 777
Korita 421
Koritinja 882, 885
Koritinjska 803, 819
Kosijersko Selo 400, 401, 402, 403, 679
Kosinj 622, 672, 628, 640, 641, 711, 712
Kosinjac 171
Kosinjski Bakovac 711
Kosna 690
Kostajnica 241, 439, 442, 444, 688, 689, 828, 829, 843
Kostanjevica 828, 829, 843
Kostanjevac 433, 808, 829, 871
Košare 168
Košnica 440
Kotarani 687
Kotari 808
Kovačevići 105
Kovačević 711
Kovači 816
Kovačica 731
Kozara 24, 194
Kozjača 24, 194
Kozjak 567, 568
Kozjan 659, 663 712
Kozaperovica 687
Krajina 564
Kraljevac 431, 838, 807
Kraljevački Kupinac 559
Kraljevčani 182
Kraljevina Jugoslavija 49, 449
Kraljevo 595
Kraljevo Selo 115
Kramarić 792
Krapina 240, 512, 891
Krapinske Toplice 433, 435
Krasnica 113
Krasno 563, 575, 641
Krašić 24, 83, 437 786, 791, 792, 795, 799, 808, 811, 817, 827, 828, 834, 939, 842. 866, 869
Kravarsko 23. 435
Kravaršćica 821
Krbava 601, 657, 737, 746
Krbavica 536, 539, 540, 542, 544, 651, 659,665. 672, 673, 676, 708, 729, 738, 740 762, 767, 768,
Krbavsko polje 175, 176, 179, 413, 625, 627, 635, 637, 638, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 659, 660, 671, 755, 758, 759, 761, 764, 767, 771
Krčana 541, 545
Krčko Brdo 594, 710
Krčmar 574
Kremen 374, 654
Kriva Draga 768
Krivaja 164, 165, 341, 680
Krivi Put 148
Križevci 503, 512,
Križpolje 654, 710
Krk 856
Krnjak 180, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 254, 279, 284, 432, 349, 352, 360, 396, 400, 401, 402, 405, 679, 680
Krnjački Grabovac 285, 400, 401, 679, 680,
Krstinja 184, 186, 189, 254, 258, 268, 272, 279, 284, 342, 349, 351, 361, 375, 396, 450, 680
Krš 711
Kršani 503
Kršija 667
Kruge 572, 573, 577, 588, 591, 592, 593, 607, 710
Kruščica 711
Kruškovac 658
Kuće 431, 787
Kućišta 711
Kučevice 107
Kučinić Selo 159
Kuk 570, 654, 658
Kulen Vakuf 155, 569, 570, 571, 572, 593, 698, 728
Kučani 818
Kunovac 579, 588, 710
Kupa 22, 23, 24, 26, 27, 32, 47, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 69, 97, 111, 112 113, 115, 116, 118, 119, 123, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 138, 139, 140, 163, 170, 172, 271, 320, 427, 433, 443, 786, 801, 802, 804, 813, 817, 325, 832, 836, 838, 857, 868, 885, 890
Kupčina 442, 443, 786, 816, 816, 819, 833, 837, 871, 873, 883
Kupčinska šuma 443, 802, 819, 837
Kupinec 26, 795, 801, 819, 836, 837, 838, 880, 881, 882, 889
Kupirovo 710, 711
Kupinjak 546
Kuplensko 28, 285, 361, 375
Kupreč Dol 827
Kupres 579, 582, 585, 587, 605, 607
Kuprečko polje 586, 606
Kurilovec 792, 838, 875
Kursk 19
Kusaja 351, 680
Kustošija 854

Kuterevo 575
Kuzma 186, 362
Kuzmanovača 648, 652, 710, 712, 731
Kvatre 667, 711

L

Labin 503
Ladešić Draga 62, 107, 129, 139, 138
Ladvenjak 96
Lađevac 80, 320, 321, 341
Lalić Dol 107
Lapac 210, 244, 255, 256, 570, 571, 572, 591, 640, 671, 723, 735
Lapačka dolina 255, 697, 699
Lapačko polje 654, 656, 657
Lasinja 69, 154, 248, 320, 344, 345, 361, 364, 486, 559, 799, 801, 802, 836, 838, 857, 889
Lasinjski Sjeničak 273, 285, 364, 882, 886,
Lasinjsko Dugo Selo 884
Laslavići 107
Lastovo 478
Lašva 581
Laudonov gaj 755, 756, 758, 764, 768, 776
Lazina 581, 786, 791, 801, 827, 843
Ledenica 209
Ledenik 710
Lekenik 23, 180, 430, 435, 436, 439, 791, 802, 803, 804, 821, 822, 823, 824, 825, 838, 841, 873,
Lenjingrad 19
Leskovac 175, 431, 435, 583, 820
Lešće 60, 62, 119, 120, 128, 129, 131, 135, 137, 138, 144, 144, 637, 641, 647, 648, 682, 701
Letinac 143
Letovanić 23, 825,
Lička Jesenica 49, 51, 52, 71, 72, 76, 78, 80, 143, 155, 159, 172, 178, 261, 323, 324, 470, 650
Lička Kaldrma 710
Lički Novi 574, 676, 710
Lički Osik 145, 146, 470, 563, 574, 638, 642, 643, 667, 668, 670, 710, 764
Ličko Cerje 664, 710
Ličko Lešće 179 711, 730
Ličko Petrovo Selo 148, 149, 160, 175, 536, 618, 627, 641, 650, 653, 657, 712
Ličko polje 637, 655, 657, 658, 659
Ličko srednje gorje 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 712, 738
Lijevi Stefanki 801, 802, 873
Lijevo Središčko 802, 826
Lika 20, 24, 27, 28, 37, 47, 50, 51, 57, 81, 83, 91, 116, 124, 143, 145, 149, 150, 155, 156, 157, 160, 162, 163, 170, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 192, 193, 203, 204, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 229, 236, 237, 239, 240, 241, 244, 251, 255, 261, 264, 272, 274, 278, 282, 292, 327, 360, 361, 362, 369, 370, 371, 372, 374, 381, 394, 403, 404, 407, 413, 414, 422, 457, 460, 468, 469, 470, 474, 475, 476, 482, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 491, 495, 512, 516, 517, 518, 521, 522, 523, 524, 525, 529, 536, 537, 539, 540, 542, 543, 544, 545, 547, 550, 451, 554, 555, 561, 562, 563, 564, 568, 574, 577, 578, 579, 580, 588, 590, 605, 608, 610, 613, 614, 615, 616, 618, 619, 622, 623, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 649, 650, 654, 657, 659, 660, 661, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 670, 671, 673, 674, 675, 676, 687, 693, 694, 695, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 714, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 746, 747, 755, 756, 757, 760, 762, 763, 771, 775, 776, 777, 779, 780, 782, 783, 788, 885,
Lipa 119, 120, 128, 133
Lipice 710
Lipnica 802, 807, 826, 837
Lipnik 107, 130, 133, 683
Lipoštaci 341
Lipovac 273, 586, 587
Lipovača 341, 677
Lipovo polje 562
Lisina 573, 585, 710
Livno 20, 251, 469, 582, 585, 587, 588,
Livanjsko polje 567
Lokve 238 590, 591, 597, 607, 634
Lokvice 830
Lomnica 436
London 100, 104, 224, 237, 241, 242, 294, 306, 323, 324, 330, 467, 758, 830, 854
Los Angelos 766
Loskunja 279, 370
Lošinj 478, 503
Lotina 687
Lovča 419
Lović 821, 817
Lović Prekriški 811, 812, 817, 828,
Lovinac 624, 629, 638, 640, 641, 653, 829,
Lučenica 802, 805, 821, 826, 840 658, 659, 660, 712, 737, 757, 767, 777
Lučica 183, 186

Lučko 559, 597
Ludbreg 503
Lug 439, 711, 791
Lujzinska cesta 112, 126, 128, 129.
Luka 433
Lukinič Brdo 802, 826
Lukovdol 111, 112, 113, 115, 116, 119, 128, 129
Luščič 886

Lj

Ljeskovac 298, 329, 536, 548, 687, 688
Ljubijankici 165
Ljubine 687
Ljubljana 431, 793, 827, 840
Ljubna 690
Ljubovo 589, 643, 648, 650, 654, 657
Ljubovič 664, 665, 711
654, 659, 664, 665, 671, 710, 711
Ljubunčič 590
Ljupča gora 172
Ljupče 340, 375
Ljuštinova Draga 711
Ljutomer 437

M

Mađarska 243, 400, 478
Magalj Dol 588
Magovci 829, 830, 872
Majdan 585
Majur 434, 529, 691
Mahično 118, 123, 137, 138, 436, 439, 786
Mahovlići 870
Makarska 220
Makedonija 242, 504, 509
Maksimir 831
Mala Crkvina 188, 273, 363, 679
Mala Kladuša 151, 166, 447, 451, 453, 456
Mala Kosa 273
Mala Mlaka 805, 806, 807
Mala Pecka 309, 355
Mala Plana 711
Mali Cvjetnić 593
Malička 272, 309, 356, 371
Mali Kozinac 285, 400, 402
Malinci 886, 871, 872
Mali Zitnik 711
Malo Polje 667, 711
Malovan 582
Maljevac 676
Mamac 592
Maminska Srednja 689
Mandića Draga 579
Mandića most 588, 597, 601, 602, 603
Maovice 567
Marica Glava 563, 574
Marina Glava 563, 574
Marindol 113
Marinkovića Selo 342, 363
Marinkovići 270, 508, 539
Marković 188
Markovića rudine 647
Markuševac 826
Martin Brod 592, 593, 604, 705, 730
Martinić 791
Mašaluk 562
Mašvina 76, 295, 374
Mataruška Banja 595
Matijevjći 687
Matulji 591
Mavrović 135
Mazin 570, 571, 579, 654, 666, 698, 699, 711, 728, 730, 738
Mečenčani 688, 689
Medak 562, 574, 575, 577, 622, 627, 629, 640, 641, 642, 653, 655, 658, 659, 668, 699 670, 710
Medarica 375
Medeno Polje 208
Medna 583, 586, 587
Medvedgradska ulica 862
Međeđak 285, 292, 604
Međimurje 16, 243, 478
Međugorje 656, 658
Međulužje 569
Mekinska Gornja 688
Mekinjar 712, 724, 758
Meljinovac 710
Meminska Gornja 690
Memimska Srednja 688, 689, 690
Memska 689
Metla 562, 604
Metlika 25, 83, 112, 115, 118, 120, 123, 130, 427, 429, 439, 624, 786, 791, 793, 812, 813, 817, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 835, 840, 866, 868
Mezinovac 711
Mihaljevac 712, 770, 777, 779,
Miholjsko 184, 186, 187
Miloševac 354, 363
Milovanovići 188
Miljenovac 710
Miljevac 677
Mirogoj 862
Mišljenovac 536, 593, 727
Mladenov vrh 770
Mlakva 667
Mlavka 711
Mlinarska ulica 862
Mlini 107
Mlinište 585, 586, 587, 631
Močila 107, 181, 257, 259, 262, 266, 268, 276, 295, 298, 303, 305, 308, 326,

329, 330, 340, 341, 361, 374, 375, 378, 398 399
Modruš 51, 159, 160, 289
Modruš Potok 129
Mogorić 655, 656, 658, 659, 668, 710, 730, 731, 737
Mokronoge 597
Mokronoški most 599
Mokro polje 564
Molvićka šuma 807
Moravice 433
Moskva 51, 331, 395, 872
Moslavina 207, 394, 407, 426, 445, 474, 475, 486, 498, 503, 512, 517, 548, 689, 690, 787, 805, 818, 831, 875
Most 711
Mostanje 118, 139
Mostar 782
Mošćenica 690
Mraclin 432, 435, 786, 787, 802, 822, 824
Mračaj 586
Mrežniea 22, 32, 58, 63, 64, 66, 69, 111, 112, 113, 125 132, 133, 135, 162, 180, 183, 185, 271, 273, 371
Mrkonjić Grad 583, 585, 586, 587, 588, 631
Mrkopalj 616
Mrzlo Polje 134
Mudrić glavica 171
Murvice 576
Musulinski Potok 157
Mušalučko Novo Selo 562
Mušaluk 700, 710
Mutilić 712, 780

N

Napulj 317
Nebljusi 143, 570, 572, 588, 592, 641, 653, 710, 779
Neretva 20, 50, 707
Netaka 701, 710
Netretić 22, 30, 48, 62, 84, 97, 100, 101, 102, 104, 106, 107, 108, 111, 112, 115, 119, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 256, 261 314, 317, 382, 433, 791, 793, 829, 835, 839, 840, 841, 843
New York 758
Nil 15
Nin 576, 641
Nova Gradiška 225, 433
Nova Kršija 676
Novaki 125, 683
Novčića 146
Novi 575
Novigrad 96, 106, 107, 108, 128, 129, 134
Novi Marof 503
Novi Sad 559
Novo Ciče 429, 439, 441
Novo Mesto 427, 429, 430, 432, 434 435, 438, 441, 443, 781, 827, 829
Novoselci 689
Novoselija 711
Novo Selo 135, 553
Novska 503

NJ
j
Njemačka 19, 26, 56, 59, 66, 156, 193, 463, 498, 559, 688, 852, 854, 855, 865

O

Obijaj 604
Obrlapac 699
Obrovac 71, 562, 576, 584, 614, 615, 641, 649
Očigrije 597, 604
Odesa 873
Odra 233, 430, 432, 436, 786, 791, 803, 804, 806, 807, 826,
Ognjanovac 813, 816, 871
Ogulin 57, 58, 60, 61, 76, 77, 80, 105, 112, 115, 116, 117, 118, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 139, 154, 155, 156, 157, 158, 161, 162, 163, 164, 167, 168, 169, 170, 172, 177, 180, 181, 187, 207, 209, 215, 216, 321, 377, 381, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 437, 440, 441, 443, 472, 473, 637, 638, 774, 840, 842
Ohio 761
Okie 220, 233, 429, 804, 805, 806, 807, 821, 826, 866, 872, 890
Okićka brda 805
Okić lug 819
Okićnica 812, 828, 842
Okruglo brdo 585
Omar 600
Omsica 664, 665, 710
Ondić 579, 655, 665, 712
Orahovljani 583
Orahovac 572, 573, 672, 710, 712
Orel 317
Orešnjak 139, 140
Orlić 568
Orlovac 95
Orlovača 656
Orlovica 565
Ornice 642, 710
Orovac 711
Osijek 437
Osojnik 107, 830
Osredci 590, 591, 593, 594, 597, 604, 710

Ostrevica 668
Ostrovica 660, 710, 731, 737
Ostrožac 174, 444, 532
Ostrožin 249, 250, 259, 260, 272, 274, 281, 285, 294, 303, 307 350, 354, 355, 361, 390, 399, 497
Ostrvica 564, 575
Oštarije 57, 58, 61, 79, 80, 112, 122, 124, 126, 127, 138, 156, 157, 159, 167, 168, 169, 170, 172, 177, 180, 247, 462, 574, 640, 642, 710
Oštra 574 575
Oštre 807, 808, 809, 811, 812, 816, 829, 843, 870
Oštrelj 602, 605, 606
Oštri Mihaljevac 770
Otaševac 605, 606, 607
Oteš 564, 574, 711
Otočac 143, 144, 147, 162, 174, 179, 208, 209, 211, 217, 218, 222, 225, 227, 234, 236, 239, 240, 249, 304, 333, 372, 403, 404, 466, 469, 470, 473, 491, 494, 516, 522, 527, 538, 541, 542, 543, 544, 561, 563, 573, 575, 618, 627, 629, 638, - en 642, 643, 645, 646, 647, 648, 561, 563, 573, 575, 618, 627, 628, 629, 637, 638, 640, 641, 642, 643, 645, 646, 647, 638, 649, 653, 659, 670, 693, 699, 700, 701, 702, 704, 707, 711, 714, 721, 723, 730, 731, 732, 734, 737, 745, 753, 755, 757, 769, 771, 777, 808, 834
Otok 165, 174, 555
Oton 590, 591
Otrić 570, 588, 592, 627, 632, 649, 654, 666, 711
Otuć 730
Ozalj 60, 61, 62, 64, 97, 100, 101, 108, 111, 112, 115, 118, 120, 123, 125, 127, 128, 134, 137, 138, 139, 140, 167, 212, 430, 432, 433, 434, 440, 786, 787, 791, 792, 793, 807, 808, 812, 813, 817, 827, 828, 835, 839, 840, 841, 842, 843, 866, 885, 886

P

Padalište 655, 656, 657
Pađeni 564, 565, 566
Pag 470, 475, 494, 503, 512, 856
Pajić 136
Paklarić 665, 668, 710, 711
Paklenica 638, 640
Pakovo brdo 568
Palanka 664, 566, 665, 711
Palež 584
Panos 647
Panjani 529, 691
[3]apići 688
[5]apuča 710
Papuk 207
Paravutina 133
Partizansko groblje 778
Paulov Breg 811, 828, 829
Pavučnjak 807, 810
Pazarište 562, 564, 711, 712
Pazin 503
P. Bakovac 711
Pecka 272, 363. 546, 586, 587, 682
Peć 593
Pećani 652, 656, 657, 672, 673, 703, 712, 767, 768
Pećansko polje 767
Pećigrad 151, 152, 165, 166, 182, 450, 452 454
Pećina 598, 599, 600, 601, 602, 603
Pećno 808, 871, 873
Perić Selo 183, 187, 188
Perjasica 58, 66, 69, 113, 135, 180, 183, 186, 194, 210, 252, 259, 261, 267, 269, 271, 272, 273, 280, 281, 284, 289, 292, 294, 295, 299, 303, 305, 306, 320, 340, 342, 349, 352, 354, 355, 357, 361, 362, 363, 368, 374, 375, 396, 379, 680, 890
Perković Brdo 738
Perna 28, 185, 187, 249, 252, 257, 268, 269, 272, 274, 281, 303, 309, 344, 350, 353, 355, 356, 359, 361, 363, 371, 416, 682, 769
Perušić 143, 144, 156, 174, 175, 381, 470, 562, 563, 564, 573, 574, 575, 622, 627, 629, 640, 641, 642, 643, 645, 646, 649, 650, 652, 653, 654, 658, 659, 667, 676, 701, 711, 712, 721, 723, 728, 732
Perušićko polje 667
Pešćenica 233, 435, 786, 791, 803, 805, 822, 840
Petrinja 161, 180, 183, 184, 190, 241, 434, 439, 556, 736
Petrinjsko Selo 837
Petrovac 208, 248, 605, 606
Petrova gora 20, 42, 76, 162, 163, 182, 184, 215, 248, 249, 279, 364, 416, 447, 448, 449, 450, 491, 497, 522, 525, 532, 536, 545, 546, 550, 553, 556, 557, 558, 678, 679
Petrova poljana 375
Petrovina 786, 828
Petruš Vrh 817
Pilatovci 830
Pirovište 710
Pisarovina 22, 23, 26, 231, 357, 431, 442, 486, 559, 785, 786, 788, 795, 799, 801, 802, 803, 804, 806, 810, 819, 825, 826, 831, 832, 836, 837, 838, 840, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 853, 854, 856, 857, 860, 863, 873, 878, 879, 880, 883, 882, 884, 887, 888, 889, 890, 891

Pišać 413, 627, 667, 712, 758
Pišćetki 107, 129
Pištalska draga 572
Pištenik 76, 155, 210
Pjevci 268, 279, 286
Pješćanica 189, 273, 309, 361, 364, 371, 682
Planina 830, 831, 833
Plaše 433, 437
Plaščanska dolina 49, 50, 51, 52, 54, 58, 66, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 81, 82, 145, 148, 161, 162, 167, 170, 171, 172, 173, 174, 178, 210, 324, 353, 354, 398, 472, 487, 645, 646
Plaščanska Glava 76, 210
Plašćica 710
Plaški 28, 30, 31, 39, 44, 45, 54, 61, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 143, 149, 159, 160, 170, 171, 172, 173, 178, 180, 185, 201, 209, 210, 247, 250, 254, 256, 258, 260, 261, 262, 267, 268, 274, 280, 286, 287, 288, 294, 297, 298, 303, 308, 315, 316, 318, 322, 323, 324, 333, 334, 335, 336, 346, 353, 357, 358, 361, 363, 370, 378, 383, 386, 388, 389, 393, 394, 396, 398, 399, 407, 429, 430, 432, 434, 435, 438, 440, 441, 443, 468, 470, 472, 474, 477, 481, 482, 485, 497, 504, 546, 645, 685, 707, 713
Plavac 808, 809, 812, 813, 814,
Plavca Draga 71, 80, 172, 173, 210, 323
Plavno 564, 565, 590
Pleso 792, 811
Pleš 808, 814, 816, 828, 829, 830
Pleševica 129
Plešivica 807, 808, 811, 820, 824, 835, 843
Pleterje 25
Plitvice 148, 468, 561, 641, 647, 651, 672, 712, 769, 777
Plitvička jezera 156, 172, 175, 179, 210, 221, 637, 643, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 653, 657, 658, 660, 707, 712, 737, 771, 774
Plitvički Ljeskovac 466, 627, 628, 629, 640, 651, 712, 847
Pločanski Klanac 629, 654, 658
Ploče 641, 653, 654, 659, 664, 655
Plješivica 176, 179, 210, 413, 475, 543, 544, 545, 565, 566, 570, 642, 649, 650, 652, 654, 655, 656, 658, 661, 699, 714, 721, 727, 731, 738, 757, 764, 765, 767, 769, 770, 776, 777, 778, 783, 791 ,820, 827, 839, 868, 873
Plješivički visovi 874
Pocetin 676
Počitelj 642, 655, 656, 658, 710
Podgorje 185, 285, 349, 400, 401, 402, 576
Podgrmeč 211
Podhum 78, 144, 261, 268, 269, 322, 323, 616, 643
Podkokirna 710
Podlapac 437
Podlapača 413, 540, 542, 543, 570, 571, 625, 627, 635, 654, 655, 656, 658, 659, 660, 712, 718, 729, 737, 758, 760, 767
Podovi 594, 602, 710, 731
Podrašnica 583
Podravina 512
Podstrana 711
Podsused 435
Podum 711, 732
Podurljaj 664, 711
Podzvizd 164
Pogledalo 755, 769, 770, 777, 779
Pokuplje 22, 23, 24, 25, 26, 30, 44, 83, 91, 111, 123, 192, 193, 207, 212, 216, 230, 236, 294, 394, 494, 488, 512, 517, 521, 523, 549, 554, 558, 690, 785, 786, 787, 788, 789, 791, 792, 792, 794, 795, 796, 798, 799, 800, 801, 803, 805, 806, 810, 811, 815, 818, 820, 821, 822, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 840, 843, 850, 856, 866, 874, 875, 877, 879, 881, 884, 885, 886, 888, 890, 891
Pokupsko 23, 320, 435, 559, 786, 799, 801, 802, 804, 821, 823, 825, 826, 873, 889, 891
Polača 567
Poloj 28, 81, 183, 185, 187, 210, 271, 361, 589
Polojska Kosa 76, 79
Poljana 175, 355, 441, 656
Poljanak 175, 210, 712
Poljice 579, 711, 712
Ponikvari 681
Ponikve 107, 111, 112, 113, 116, 117, 131
Ponor 465, 468, 554, 654, 655, 656, 707, 71»
Ponorac 183, 188, 273, 363, 396, 400, 401, 402, 680
Ponori 222, 239, 585, 711, 777
Popovača 711
Popović Brdo 693
Popović Vrh 592
Popovići 188, 731, 829
Poreč 501
Posavina 25, 428, 440, 441, 749, 780, 787, 788, 792, 820, 381, 835
Potkraj 581
Potoci 602, 605, 606
Potočane 851

Potplanica 363
Prć 643
Preboj 737
Predvaganac 667, 711, 712
Pregrada 503
Prekaje 591, 605
Preko 766
Prekrižje 807, 808, 811, 812, 817
Preodac 606
Prevjes 656, 566
Pribanjci 107, 131
Pribelj 579, 588, 607
Pribić 818, 828, 829, 834, 866, 869, 871
Pribudić 590, 711
Priborje 436, 834
Prijeboj 148, 149, 154, 156, 160, 175, 618, 641, 649, 650, 651, 653, 654, 657, 659, 712, 757, 768, 769, 779
Prijedor 434, 583, 688, 736
Prikupije 128
Priluka 588, 590
Primišlje 58, 66, 69, 80, 81, ,162, 163, 172, 180, 183, 184, 185, 209, 257, 262, 267, 268, 272, 276, 295, 30«, 326, 329, 330, 340, 341, 361, 374, 377, 378, 388
Primorje 58, 124, 156, 157, 203, 232, 394, 396, 563, 613, 622, 637, 639, 648, 718, 723, 728, 761, 843
Prišelje 872
Prisjeka 273
Privlaka 576
Prkos 569 798, 884
Prijevo 565, 591, 711
Prnjavor 189, 597, 600
Prokike 710
Prokuplje 210
Prolom 548
Protulipa 107
Prozor 20, 144, 587, 645, 646, 693, 711
Prvan Selo 667, 712
Prvinić 808, 817
Prvonožna 802
Pula 232, 503
Pusto polje 579
Puškarići 270

R

Rab 437, 518, 856
Radanovac 770
Radatović 427, 548, 549, 786, 793, 827, 828, 829, 871, 872
Radijevac 565
Radonja 457
Radonja Luka 689
Radovica 817, 843
Raduč 575, 658, 659, 699, 710
Radučić 564
Radulović Poljana 284
Radunovac 536, 543
Radinović 812, 817, 828, 829
Raić 683
Rajić Brdo 273
Rakov Potok 791, 841, 848, 866
Rakovica 31, 45, 155, 180, 182, 187, 256, 261, 264, 267, 319, 321, 329, 340, 373, 377 382 771
Ramljani 'l74, 175, 179, 642, 647, 648, 649, 650, 651, 653, 711
Rankovići 581
Rastičevo 711
Rastoka 710
Rastovača 672, 712
Rašul 565
Rausovac 689
Ravne 579
Ravni kotari 609
Ravni Vrh 563, 573
Razbojna draga 658
Razdolje 594, 658
Rebić 170, 712
Rečica 96, 322, 427, 429, 430, 432, 434, 435, 438, 440, 441, 443, 786, 801, 836, 881, 883, 889
Reliči 808, 810, 812, 816, 817, 829
Remetinec 435, 786, 791, 831, 835, 836
Resanovac 591, 597, 600
Rešetovo 808, 810, 871, 873
Ribničko polje 97
Ribnica 439, 440
Ribnik 22, 30, 37, 48, 60, 61, 62, 64, 97, 101, 102, 104, 107, 111, 113, 116, 119, 120, 125, 128, 129, 132, 134, 231, 314, 316, 317, 382, 562, 563, 685, 710, 786, 886, 887
Ričice 664, 665, 710, 730
Riđan 568
Rijeka 16, 19, 112, 156, 167, 209, 271, 381, 478, 505, 774, 865
Rim 786
Ripač 569
Risovac 563
Rizvanuša 668, 670, 710
Rogulje 585, 586
Rore 579, 588, 591, 607
Rosalnice 786
Rosopanjek 111
Rosulja 688, 689, 738
Rožanac 576
Rožan Breg 801
Rubnik 659
Rudanovac 712
Rudina Janjatova 737
Rudinka 711
Rudopolje 143, 554, 648, 654, 664, 665, 710, 711, 721

Rujevac 457
Rujnica 710, 731
Rumunija 143, 400
Runevac 416
Runjevica 605
Ruševica 273, 676, 678
Ružica 779

Sabljaki 159
Saborski 68, 70, 159, 178, 179, 261, 321 324 382
Sadilć>vac 329, 676, 677, 678
Safradini 581
Salermo 317
Samarkand 437
Samobor 23, 25, 231, 705, 785, 786, 787, 788, 791, 792, 829, 832, 840, 886
Samoborsko gorje 808
Sana 584
San Francisko 855
Sanica 605
Sanski Most 584
Sarajevo 580
Sava 24, 25, 433, 434, 498, 527, 585, 688, 689, 690, 749, 804, 805, 818, 820, 825, 832, 826, 840, 860, 875, 886, 891
Savska cesta 846, 862
Savski Marof 435
Savski Most 835, 836
Sela 107
Selce 95
Selište 711
Semić 817
Senj 57, 116, 144, 148, 157, 177, 517, 543, 856
Senjsko brdo 592
Seoce 710
Sertić Poljana 155, 712
Sesvete 436, 437, 860
Severin na Kupi 30, 62, 64, 97, 102, 104, 105, 107, 111, 112, 113, 120, 126, 129, 131, 301, 314, 315, 317, 382, 685
Sicilija 19, 296
Siča 66, 183, 186
Sinac 563, 643, 647, 701, 711, 730
Sinj 234, 465, 501, 567
Sisak 23, 24, 25, 59, 161, 174, 194, 224, 230, 233, 426, 427, 429, 430, 432, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 442, 443, 785, 786, 788, 790, 791, 792, 801, 803, 804, 805, 806, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 831, 832, 835, 836, 838, 840, 842, 875, 890
Sjedinjene Američke Države 772, 773,
Sjeničak 28, 67, 69, 73, 252, 257, 266, 269, 273, 274, 280, 285, 286, 294, 303, 306, 307, 308, 309, 344, 345, 348, 350, 345, 355, 357, 361, 364, 389, 390, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 408, 497, 549, 681, 682, 684
Sjeverna Hrvatska 225
Skakavac 67, 69, 154, 162, 163, 396, 442, 881
Skočaj 569
Skokovi 164, 182, 165, 532, 808
Skrad 73, 184, 252, 261, 269, 270, 272, 273, 284, 292, 295, 303, 306, 309, 327, 342, 349, 352, 354, 357, 361, 363, 375, 396, 414, 536, 545, 679, 685
Skradnik 79
Skradska gora 76, 186, 187, 188
Slabinja 691
Slapno 107
Slavetić 828, 866, 869, 873
Slavinci 689
Slavonija 203, 208, 220, 222, 225, 240, 394, 399, 407, 426, 445, 474, 475, 486, 507, 512, 514, 517, 518, 523, 689, 690, 694, 705, 831, 873, 874
Slavonski Brod 220, 225, 512
Slavsko Polje 188, 285, 309, 361, 681, 682
Slovenija 22, 24, 25, 48, 51, 62, 109, 116, 123, 128, 130, 170, 206, 214 228, 242, 271, 358, 504, 505, 509, 548, 549, 786, 787, 790, 820, 824, 829, 830, 832, 835, 843, 855, 860, 861, 865, 890
Slunj 28, 30, 31, 35, 37, 39, 45, 54, 67, 68, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 80, 81, 149, 150, 151, 152,, 154, 155, 156, 162, 163, 171, 172, 178, 179, 180, 181, 185, 208, 209, 216, 219, 220, 223, 239, 250, 252, 254, 256, 257, 260, 261, 262, 264, 266, 267, 268, 269, 272, 276, 279, 281, 284 286, 292, 294, 295, 296, 297, 299, 301, 303, 308, 309, 318, 319, 320, 321, 322, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 334, 335, 336, 340, 341, 345, 346, 347, 348, 350, 353, 354, 357, 358, 360, 363, 364, 368, 370, 374, 375, 376, 377, 378, 382, 386, 388, 393, 394, 395, 396, 398, 399, 408, 460, 468, 485, 485, 486, 490, 497, 533, 636, 547, 580, 589, 676, 677, 678, 679, 684, 685, 686, 690, 692
Slunjčica 151
Slunjska brda 186
Slušnica 340, 678
Smilčić 576
Smiljan 562, 574, 575, 668, 710, 712
Smiljansko Polje 146
Smoković 664
Smolensk 317
Smoljanci 657
Smričani 591
Snos 676
Sočanica 688

Sokolovo 585
Solin 503
Sopnica 436, 437, 792, 875
Sopot 808, 816, 828, 870, 871
Sošice 548, 786, 808, 810, 811, 812, 814, 816, 827, 829, 830, 839, 843, 866, 870, 871
Sovjetski Savez 19, 55, 70, 330, 461, 501, 674
Split 112, 234, 381, 434, 457, 460, 512, 519, 646, 695
Sračak 130, 131, 132, 133
Srb 465, 570, 579, 588, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 597, 600, 604, 605, 607, 627, 628, 637, 641, 649, 654, 704, 705, 710, 723, 737
Srbija 228, 242, 504, 509, 606, 607, 633, 634, 723, 755
Srbski Klanac 591, 592, 593
Srebrenk 826
Sredičko 320
Srednja Gora 176, 544, 579, 629, 652, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 665, 701, 712, 721, 727, 729, 731, 740, 741, 757, 758, 759
Srednje Prilišće 107
Srednji Dubranec 826
Srednji Istok 14, 554
Sremska Mtrovjca 465
Srpske Moravice 50, 71, 115
Srpsko Polje 575, 670, 711
Stajnica 645, 646, 710
Stalin 55
Staljingrad 19, 149, 463
Stančaki 439
Stankovo 873
Stara Gradiška 683, 686, 849, 850
Stara Kršija 678
Stara Straža 565
Starigrad 556, 557, 638, 640, 641, 643, 649
Staro Selo 184, 645, 681, 711
Stative 115, 116, 119, 124, 126, 127, 134, 137, 138, 139, 140
Stative Gornje 107
Stenjevac 885
Stinica 543
Stipan 272, 274, 307, 355, 359
Stojdraga 25, 840, 843
Stokerau 198, 201
Stranjani 584
Strmica 564, 566
Struga 444
Stubanj 190
Studenac 643, 646
Studenci 711
Stupnik 585, 792, 807, 851
Sudari 362
Suhodol 351
Suhor 24, 115, 829, 830, 843
Sunja 161, 182, 241, 427, 429, 430, 432, 433, 434, 435, 436, 438, 440, 442, 443, 668
Sušak 51, 433, 503, 543, 695, 737, 755, 773, 856
Sušica 549
Sušnjevača 540
Sutjeska 707
Suvača 801
Suvaja 592, 594, 604, 710
Suva Perna 553
Sužnjevići 555
Sveta Gera 829
Sveta Jana 786, 792, 805, 807 808, 827, 828, 834, 866, 869, 873
Sveta Klara 233, 803, 804, 836, 838 841
Sveta Nedjelja 23, 790, 795, 803, 835,
Svetice 107, 129
Sveti Ivan 711, 811
Sveti Križ 828, 830
Sveti Marko 711,
Sveti Miklavž 843
Sveti Nikola 140, 830
Sveti Petar 57, 157, 158
Sveti Rok 710
Sveti Urban 835
Sveto Trojstvo 804
Svinjarica 400
Svoda 440
Svodna 433
Svojić 269, 273, 353, 363
Svračkovo Selo 413, 627, 652, 654, 667, 712, 737, 738, 777

S

Salamunić 536, 654, 637, 712, 737, 742
Šamarica 162, 525, 547 712, 737, 738, 765, 770, 886, 777, 778
Saš 688, 689
Sašinovci 437
Satornja 76, 190
Seganovac 457, 543, 554, 692, 708, 709,
Šentjernej 828, 829, 843
Šibenik 220, 381, 778
Sijanova glava 565
Šikara 885
Siljakovina 826
Sipovljani 596, 598, 599
Šipovo posijelo 586
Široka Kula 231, 420, 638, 641, 642, 643, 653, 654, 660, 668, 710, 731, 737
Široka Rijeka 163, 285, 448
Sišljavić 786, 794, 801, 836, 837, 881, 882, 883, 886, 889
Sišljavićka šuma 819
Skalić 209

Škare 143, 616, 643, 711, 732, 737
Skorina 656
Skrljak 712
Skundrići 95
Si j ivo vac 272, 274' 307, 344, 359, 361, 363, 364, 368
Spiškićki bok 819
Stakorovica 676
Stefanki 320
St. Juraj 827
Stikovo 567
Strbački Buk 727, 729
Strbine 586
Stikada 664, 665, 710
Strikovac 362
Štule 80, 813, 870
Sturlića Platnica 165
Sujica 582, 583, 588, 610 631
Šumarica 419, 532
Sumećica 711
Sumetac 152, 166
Saputova poljana 656
Suputov mlin 778
Sušanj 710
Švarča 143
Svica 144, 628, 645, 711, 730
Švicarska 885

T

Tahirović Selo 165
Takalice 574
Teheran 395
Temza 15
Tičevo 656
Tinjani 503
Tisov vrh 771
Tiškovac 604, 710
Titova Korenica 707
Tobolić 80, 172, 183, 209, 262, 330, 497
Točak 188, 295, 396, 457
Tolić 570, 571, 712, 733
Tomaševci 816
Tomaševo Brdo 711
Tomina 584
Tomin gaj 710 711
Tonko.vac 585
Tonkovići 117
Topusko 31, 37, 45, 67, 76, 81, 131, 151, 155, 164, 179, 180, 183, 184, 185, 187, 189, 190, 201, 214, 297, 301, 320, 321, 322, 344, 345, 349, 350, 353, 354, 355, 364, 374, 377, 397, 405, 410, 416, 455, 468, 490,, 495, 497, 498, 501, 507, 518, 529, 533, 546, 547, 553, 556, 557, 559, 681, 729, 742, 798
Tounj 57, 58, 61, 66, 67, 69, 72, 81, 115, 124, 139, 159, 164, 167, 168, 170, 172, 173, 177, 180, 181, 183, 185, 187
Tounjski Tržič 180, 185
Trapisti 197, 202, 213, 214
Travnik 580, 581, 582, 583, 585, 587 608, 631
Trebinja 66, 353, 683
Trepča 359, 789
Treskavica 159
Trešnjevka 861
Trg 440
Tribanj 643
Trnavac 287, 543, 544, 648, 650, 651, 652, 658, 660, 637
Trninić Brijeg 199, 605
Trnovac 540, 542, 712, 730
Trnovo 585
Trojvrh 171, 209
Trokut 690
Trolokvica 656
Tropčić 127
Trošelj 710
Trošmarija 60, 62, 111, 112, 113, 116, 117, 118, 128, 129, 131, 139, 157, 431
Trst 865
Trstenica 274, 299
Trubar 579, 591, 593, 594, 597, 600, 604, 605, 607,'705
Trupinjak 188
Tržić 58, 72, 76, 79, 80, 81, 162, 163, 164, 172, 183, 258, 262, 500
Tržićka Platnica 165
Tube 851
Tuk 178, 601, 699, 700, 712
Tupale 664, 665
Tupi Mihaljevac 770
Turanj 85, 92, 684
Turbe 581
Turbet 609
Turjanski 542, 543, 544, 578, 646, 647, 648, 650, 711, 737
Turjanski klanac 650
Tukleč 549
Turopolje 25, 432, 435, 436, 437, 439, 785, 786, 787, 788, 791, 803, 807, 820, 822, 825, 826, 841, 875, 876
Turopoljsko posavski kraj 428
Turska 330
Tušilović 66, 67, 69, 81, 96, 180, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 284, 291, 327, 336, 342, 343, 349, 353, 357, 360, 361, 375, 377, 465, 800
Tušilovićki Cerovac 180, 188

U

Udbina 180, 211, 224, 279, 292, 413, 503, 564, 570, 573, 627, 628, 629, 640, 641, 652, 653, 654, 655, 657, 658, 659, 660, 666, 667, 671, 702, 712, 714, 718, 721, 733, 740, 741, 757, 758, 761, 776, 780

Udbinski Zavijutak 703
Um 647
Umac 646
Umetići 688, 689
Una 155, 162, 173, 174, 381, 444, 569, 570, 593, 637, 688
Unac 596, 598, 600, 601
Unište 567
Unska dolina 174
Unjka 656
Utinja 162, 254, 258, 272, 279, 284, 285, 303, 342, 343, 353, 361, 375
Utolica 689
Uvala 656, 657
Uzelci 710

V

Vagan 588, 604
Vaganac 54, 66, 67, 81, 160, 180, 182, 711, 712
Vaganj 591, 607
Vakuf 20
Varaždin 443, 512, 887
Varoš 710, 711
Vedašić 544, 657, 712, 759, 777, 779
Velebit 76, 179, 544, 545, 574, 629, 638, 642, 654, 655, 656, 657, 658, 661, 668, 721, 727, 738, 782, 854
Velesnje 689
Velika 792
Velika Crkvina 183, 187, 267, 273, 295, 342, 363, 396, 400, 401, 403, 556, 680
Velika Gorica 23, 25, 231, 429, 432, 434, 435, 436, 437, 439, 440, 441, 442, 553, 557, 559, 785, 786, 787, 791, 792, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 822, 823, 825, 831, 832, 836, 838, 841, 875, 885, 886
Velika Jelsa 886, 887, 890, 891
Velika Kladuša 19, 20, 31, 45, 67, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 163, 164, 165, 166, 167, 182, 184, 185, 187, 189, 318, 332, 364, 447, 454, 891
Velika Lipovača 677
Velika Paka 130, 132
Velika Pecka 309, 356
Velika Plana 711
Velika Popina 607, 711
Veliki Cvjetnić 593
Veliki Čardak 563
Veliki Družac 111, 135
Veliki Kozinac 285
Veliki Modruš Potok 129
Veliki Žitnik 563, 711
Veliko Liješće 548, 549
Veliko Tičevo 607
Veljun 28, 30, 31, 39, 44, 45, 54, 73, 76, 81, 18J 185, 210, 250, 252, 255, 256, 257, 260, 261, 262, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 276, 277, 279, 280, 283, 284, 287, 288, 289, 292, 294, 295, 297, 301, 303, 306, 318, 320, 326, 327, 328, 331, 333, 334, 339, 341, 342, 346, 347, 349, 351, 352, 354, 355, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 366, 367, 368, 370, 372, 375, 378, 388, 389, 393, 394, 396, 398, 399, 406, 484, 486, 685, 686
Vera 323, 546
Vezišće 503
V. Glave 712
Vidakovići 830
Vidimlje 590
Vidoši 591
Viduševac 76
Vignjević 683
Vilin Klanac 656
Vinica 115, 116, 118, 122, 123, 129, 131, 139, 443
Vinićki most 433
Vinski vrh 140
Virovitica 225
Vis 523, 544, 605, 632, 652
Visoč 810, 813
Visoko brdo 575
Visosevci 824, 828, 829
Visuć 665, 667, 703, 712, 729, 737, 742, 757, 767
Vivodina 113, 786, 791, 792, 812, 813, 816, 81? 827, 828, 829, 870, 871
Vivoza 711, 786, 791, 792, 812, 813, 816, 817, 827, 828, 829, 870, 871
Vlaisavljevića stanovi 657
Vodenica 111
Vodostaj 95, 96
Vodoteč 209, 710
Vojišnica 284, 370, 680
Vojna krajina 489
Vojnić 19, 22, 28, 31, 37, 39, 42, 45, 54, 67, 72, 75, 76, 81, 96, 162, 163, 180, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 250, 252, 254, 255, 258, 259, 260, 261, 262, 267, 268, 272, 276, 277, 278, 279, 281, 283, 284, 285, 288, 289, 290, 291, 292, 294, 295, 299, 301, 302, 303, 308, 311, 318, 320, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 331, 333, 334, 335, 340, 341, 342, 343, 346, 347, 348, 349, 352, 353, 354, 355, 358, 359, 360, 361, 363, 364, 367, 368, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 377, 378, 388, 393, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 405, 406, 408, 409, 516, 678, 679, 684, 685
Vojnić kolodvor 285
Vojnićka Poljana 370
Vojnićki Grabovac 278, 285, 401, 402, 457
Vojnovac 80

Volavije 808, 819, 828
Volga 348
Vorkapić Selo 344, 350, 355, 357
Vranik 710
Vranovača 721
Vranovina 681, 711
Vranovdol 807, 808, 873
Vrapče 243
Vrbas 585
Vrbljani 587
Vrbovac 171
Vrbovsko 60, 111, 112, 115, 128, 156, 431, 517, 682
Vrebac 564, 656, 657, 658, 659, 660, 668, 670, 710, 730, 731, 737, 758
Vrebačka Staza 656, 657, 658, 659, 660
Vrelo 279, 651, 660, 712, 770
Vrelo Korane 563
Vrelo Mrežnice 209, 268, 286, 457, 676, 677, 678
Vrelo Utinja 280, 364
Vrginmost 28, 30, 31, 39, 45, 54, 67, 72, 73, 75, 76, 81, 162, 163, 184, 185, 186, 187, 189, 215, 249, 250, 252, 255, 256, 257, 260, 262, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 274, 276, 279, 280, 281, 283, 285, 286, 294, 295, 299, 301, 309, 318, 319, 325, 326, 327, 328, 330, 331, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 355, 356, 357, 358, 359, 363, 364, 366, 368, 370, 375, 377, 378, 382, 388, 389, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 405, 408, 516, 553, 679, 681, 682, 684, 685, 798, 882, 884, 888
Vrhovac 828
Vrhovine 143, 144, 174, 155, 562, 618, 623, 627, 628, 629, 630, 640, 641, 643, 644, 647, 648, 649, 650, 651, 653, 658, 659, 709, 711
Vrlika 566, 567
Vrnograč 151, 152, 165, 532
Vrnjica 80
Vrpila 652, 703, 712, 768, 769, 777, 779
Vrsi 576
Vrsti 155
Vršak 592
Vršijak 768
Vrtoče 569, 601, 602, 603
Vučipolje 658, 710
Vučjak 92, 574, 594, 604
Vučkovići 497
Vujašković 188
Vukasovo Selo 375
Vukava 710
Vukomerić 823, 826
Vukomeričke Gorice 802, 804, 807, 818, 819, 820, 826, 831, 840
Vukmanić 54, 67, 69, 96, 162, 173, 174, 178, 187, 189, 322, 364, 382, 397
Vukelić 171, 711
Vukova Gorica 30, 44, 61, 62, 84, 97, 104, 107, 113, 115, 118, 128, 139, 140, 170, 289, 427, 431
Vukovina 434, 436, 795, 802, 803
Vuksani 128, 129

Z

Zabare 711
Zaborsko Selo 107
Zadar 16, 478, 505, 576, 577, 649
Zaglavica 605
Zagorje 24, 159, 183, 188, 228, 295, 351, 545
Zagreb 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 44, 46, 49, 51, 52, 58, 63, 64, 68, 78, 79, 80, 83, 84, 88, 90, 91, 110, 145, 146, 162, 193, 220, 228, 231, 232, 239, 248, 250, 341, 381, 416, 427, 429, 340, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 465, 476, 477, 498, 503, 506, 507, 512, 553, 556, 557, 602, 631, 638, 663, 695,, 755, 760, 773, 785, 786, 787, 788, 790, 791, 792, 794, 795, 801, 803, 804, 805, 806, 807, 812, 818, 819, 820, 821, 822, 824, 825, 826, 827, 828, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 845, 846, 847, 848, 850, 851, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 865, 866, 868, 869, 874, 875, 881, 884, 886, 887, 888, 889, 890, 891
Zaklopac 592, 710
Založnica 762
Zaluka 133
Zaluševica 570, 571, 593, 643, 647, 698, 701, 711
Zalužana 583, 584
Zalužnica 143, 144, 174
Zamlača 687
Zamrstan 711
Zapad 461
Zaprešić 431, 435
Zapolje 711
Zavalje 595, 777
Zavode 710, 730
Završje 107

Zbjeg 28, 257, 289, 295, 328, 340, 341, 374, 457, 527, 536, 545, 547, 548, 676, 677, 678
Zdenčina 24, 122, 233, 435, 441, 786, 787, 792, 801, 802, 819, 824, 828, 837,

838, 842, 846, 847, 851, 857, 858, 881, 882
Zdihovo 111, 128, 129, 843
Zečevac 189
Zečeva Varoš 368
Zečevića stanovi 657
Zelengora 707
Zemun 433, 559
Zenica 580, 581, 584
Zgurić Brdo 801
Zidani Most 429
Zilje 123
Zlarin 437
Zlatar 231
Zorkovac 118, 123, 137, 138, 139, 786, 840
Zorkovac Polje 137, 138, 439
Zrinjevac 847, 859, 860
Zrmanja 591, 637, 641, 649, 666, 711, 723, 730
Zuleševi?a 572, 573, 577, 589, 698, 699
Zvečaj 58, 60, 62, 112, 113, 115, 117, 118, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 133, 135, 157, 158, 317, 431
Zvijezda 862

Z

Zabička 146
Zažina 786, 791, 822, 823, 838
Željezno 808, 816, 871
Zirovac 182, 416, 455, 532, 547
Žitnjak 874
Zivaja 691
Zivković Kosa 280
Zivulje 543, 544, 650
Znidovec 71
Zrvnica 503, 676, 678
Žumberak 20, 22, 23, 24, 25, 27, 30, 44, 48, 83, 84, 91, 93, 109, 113, 137, 143, 192, 193, 195, 206, 207, 212, 214, 216, 231, 232, 236,, 249, 262, 312. 325, 360, 371, 427, 521, 524, 536, 538, 549, 695, 785, 786, 787, 788, 790, 791, 792, 793, 798, 799, 800, 801, 803, 805, 806, 807, 808, 810, 811, 812, 815, 816, 817, 818, 820, 82 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 842, 843, 865, 866, 868, 869, 870, 871, 873, 874, 885, 886, 887, 888, 890, 891

Žuta Lokva 143

Tumač skraćenica

ABVER	•	**Njemačka vojna obavještajna služba**
AFZ	•	**Antifašistički front žena**
AIHRPH	•	**Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske**
AK		**Istureno odjeljenje vojno obavještajne službe**
AST		**Teritorijalno vojno obavještajna služba**
AVNOJ	–	**Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije**
CK		**Centralni komitet**
CK KPH	–	**Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske**
CK KPJ	–	**Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije**
CK SKOJ	–	**Centralni komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije**
FAK	–	**Komanda za izviđanje fronta**
FAT	–	**Punktovi za izviđanje fronta**
GESTAPO	–	**Geheime Staatstpolizei — tajna državna policija trećeg Rajha**
GEP	–	**Geheime Feldpolizei — zavičajna domovinska poljska policija**
GOC	–	**Glavni obavještajni centar za Hrvatsku**
GŠH	–	**Glavni štab Hrvatske**
GŠH — MJ	–	**Glavni štab Hrvatske — Oficirska škola**
HAK	–	**Historijski arhiv Karlovac**
HSS	–	**Hrvatska seljačka stranka**
IHRPH	–	**Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske**
IO HSS	–	**Izvršni odbor Hrvatske seljačke stranke**
JNOF	–	**Jedinstveni narodnoslobodilački front**
KNOO	–	**Kotarski narodnooslobodilački odbor**
KP	–	**Komunistička partija**
KPH	–	**Komunistička partija Hrvatske**
KPO	–	**Kordunaški partizanski odred**
MK	–	**Mjesni komitet**

MK KPH	**— Mjesni komitet Komunističke partije Hrvatske**
MNO	**— Mjesni narodni odbor**
NDH	**— Nezavisna Država Hrvatska**
NOB	**— Narodnooslobodilačka borba**
NOO	**— Narodnooslobodilački odbor**
NOP	**— Narodnooslobodilački pokret**
NOR	**— Narodnooslobodilački rat**
NOV	**— Narodnooslobodilačka vojska**
NOVJ	**— Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije**
OK	**— Okružni komitet**
OK KPH	**— Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske**
ONOO	**— Okružni narodnooslobodilački odbor**
OVRA	**— Služba zaštite za suzbijanje antifašizma (tal. fašistička tajna policija)**
OZNA	**— Odjeljenje za zaštitu naroda**
POC	**— Pomoćni obavještajni centri**
POJ	**— Partizanski odredi Jugoslavije**
PPK	**— Jedinice »Protiv pete kolone«**
PPO	**— Pokupski partizanski odred**
ROC	**— Rajonski obavještajni centar**
SAD	**— Sjedinjene Američke Države**
SKOJ	**— Savez komunističke omladine Jugoslavije**
SSSR	**— Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika**
TPO	**— Turopoljski partizanski odred**
UDB	**— Udruženje državne bezbjednosti**
UNS	**— Ustaška nadzorna služba**
USAOH	**— Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske**
USAOJ	**— Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije**
VOS	**— Varnosna obavještajna služba**
VŠ NOV i POJ	**— Vrhovni štab narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije**
ZPO	**— Zumberački partizanski odred**

SADRŽAJ

Napomena redakcije 9

JAKOV BLAZEVIC
Političke prilike, razvoj NOB-e i izgradnja nove narodne vlasti i države u razdoblju Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a i Drugog zasjedanja AVNOJ-a 13

Dr SAVO ZLATIĆ MIĆO
Okrug Karlovac od II do III okružne partijske konferencije 19

Puk. MILAN JAKOVIC
Političko stanje na području okruga Karlovac između Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a 43

VLADO NOVAKOVIC
Neka djelovanja organizacija NOP-a u Karlovcu u trećoj godini NOR-a 83

Prof. MIKA PAVLAČIĆ
Djelovanje kotarskih političkih rukovodstava i organa vlasti na karlovačkom području od kolovoza 1943. do svibnja 1944. godine . . . 97

IVO BUTKOVIC
Prvi karlovački partizanski odred od formiranja 1943. do prerastanja u brigadu 1944 111

Gen. ppuk. JOCO TARABIĆ
Osma divizija u trećoj godini NOR-a 143

Puk. IGNJATIJE PERIC
Borbe 8. divizije u proljeće 1944. godine 177

ĐURO REBIC
Borba protiv neprijateljskih trupova na području Like, Korduna, Pokuplja i Zumberka 1943/1944 193

i MILKA KUFRIN
Prva konferencija USAOH-a u Otočcu 28. i 29. lipnja 1943. i borba za stvaranje najšireg jedinstva omladine Hrvatske 217

Prof. MARA KRESOJEVIC-USKOKOVIC
Borba omladine Korduna u oslobodilačkom ratu i revoluciji od početka 1943. do maja 1944. godine 247

J

MILKA LIVADA
Omladina Korduna u radnim jedinicama 1943. godine 359
Mr ĐURO ZATEZALO
Rad narodnooslobodilačkih odbora na Kordunu od Drugog do Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a 381
Prof. VUKOSAVA OPACIĆ-LEKIC
Da se ne zaboravi 413
Gen. major MILAN BULAT
Diverzije na prugama na teritoriji IV korpusa NOVJ (juli 1943 — maj 1944) 425
Puk. JOVICA LONČAR
U štabu Huske Miljkovića 447
Prof. VUKOSAVA OPACIC-LEKIC
Prilozi sa zidnih novina partizanskih đaka 457
Prof. GOJKO VEZMAR
ZAVNOH od osnivanja do Trećeg zasjedanja 465
Mr MILE DAKIĆ
Treće zasjedanje ZAVNOH-a 497
Dr IVAN KRALJ
Sanitetska služba na području Like, Korduna, Banije, Zumberka i Pokuplja u trećoj godini narodnooslobodilačkog rata 521
Puk. MILE R. BUČAN
Formiranje partizanskih aerodroma na Kordunu i Baniji 553
Gen. puk. ĐOKO JOVANIC
Šesta lička proleterska divizija »Nikola Tesla« u trećoj godini rata (1. VII 1943 — 30. VI 1944.) 561
Puk. TODOR RADOŠEVIČ
Organizacioni razvoj narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije na području Like (decembar 1943 — juni 1944.) . . 613
Gen. major dr PETAR KLEUT
Borbe trideset pete divizije od januara do maja 1944. godine . . . 637
JELENA BIĆANIĆ
Rad žena u nekim kotarima Like, Korduna i Banije i prva konferencija AFZ-a Hrvatske 663
Prof. MILICA DUBAJIĆ-DAMJANOVIC
Iz borbe omladine Like — neke crtice 697
DUŠAN I. GRAOVAC
Organizacija i djelatnost NOO-a u Lici između Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a 707
Prof. dr NIKOLA RAPAJIĆ
Kongresna konferencija privrednih stručnjaka u Otočcu 15—16. decembra 1943 745
BOZO PRPIĆ
Aero-baza u Lici 755
JOZA TOMC
Političke prilike u okrugu Pokuplje između Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a 785

NIKOLA BREZOVIC PREBEG
Sumama Pokuplja i gorama Zumberka od svibnja do listopada 1943. godine 801
Ing. BORIS BAKRAČ
Razmjena ratnih zarobljenika i uhapšenika na području Pisarovine 845

Gen. puk. DUŠAN PEKIC
Petodnevna Njemačka ofanziva na slobodni teritorij Zumberka oktobra 1943. godine 865
Prof. dr PREDRAG VRANICKI
Mala odiseja omladinske čete 13. proleterske brigade na Zumberku 869
Gen. puk. DUŠAN PEKIC
Njemačka ofanzivna operacija protiv partizanskih jedinica u Pokuplju u decembru 1943. godine 875
NIKOLA BREZOVIC PREBEG
Neka pojašnjenja ranije objavljenih napisa o Pokuplju 877

TREĆA GODINA NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA NA PODRUČJU KARLOVCA, KORDUNA, LIKE, POKUPLJA I ŽUMBERKA

Izdavač
HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU, Zrinjskog 8

Za izdavača
mr ĐURO ZATEZALO

Redaktori
dr ĐURO STANISAVLJEVIC
prof. GOJKO VEZMAR
MILE MRKALJ

Tehnički urednik i oprema
graf. inž. ROKO BOLANCA

Lektor
prof. BOGDAN NISEVIC

Korektor
JELENA ZATEZALO

Kazalo ličnih imena
KATICA MESAROS

Kazalo geografskih pojmova
prof. KATICA MIHOLOVIC

Daktilografi
ANKICA POPOVIC
JELENA BOBIC

Strojni slog
ZDENKO PEK
SLAVKO MLADINOVIC
JOSIP IPSA
STJEPAN TOPOLOVEC

Prelom
MARIJA IVANJEK

Naklada 5000 primjeraka